

DR. JAN HÚSEK:

NÁRODOPISNÁ
HRANICE MEZI SLOVÁKY
A KARPATORUSY

S MAPOU A OBRÁZKY

V BRATISLAVĚ 1925

NÁKLADEM PRŮDŮ

ZA PODPORY MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY, ČESKÉ AKADEMIE V PRAZE,
SPOLEČNOSTI ZEMĚDĚL. MUSEA A SPOLEČNOSTI VLASTIVĚDNÉHO MUSEA V BRATISLAVĚ
A SLOVENSKÉ MATICE V TURČ. SV. MARTINĚ

Velkému znateli a milovníku

všech Slovanů

prof. Dr. Luboru Niederlovi

k jeho 60. narozeninám

v oddané úctě věnuje

spisovatel

Úvod.

Jedním z nejtěžších problémů slovanského národopisu je bez odporu nestranné vědecko-kritické stanovení slovensko-ruské hranice. Touto otázkou obíralo se již mnoho odborných vědců i různých spisovatelů slovanských i neslovanských, ale problém zůstal problémem. »Na místech, kde se Rusové se Slováci stýkají, jest emografovi, který chce v úvahu bráti nejen jazyk, ale i víru, politické smýšlení, mravy, kroj atd., dosud velmi těžko, ba nemožno, stanoviti hranici obou národů. Jsouť zde mnohé kraje s dialektý rázu přechodního, jež jsou původu sekundárního a mají mimo to i zřejmé vlivy polské (na př. v přívzuku); jsou obce, jejichž obyvatelé hovoří sice po slovensku, ale víru mají pravoslavnou (uniatskou), nebo obce, jejichž kroj a celý byt je více ruský, ale vědomí národní v rozporu s jazykem a pod.« napsal Lubor Niederle ve svých »Uherských Slovácích« (str. 74)¹⁾ a jeho slova neztratila dosud pravdivosti. Niederle již tenkrát dobře vytušil, že určití hranici mezi dvěma národy slovanskými, kde možnost smíšení a různých přechodů je velmi veliká, jest o mnoho těžší, jako rozdělití dva národy různé rasy.

Otázka určití slovensko-ruskou hranici nejeví se každému badatelovi stejně nesnadnou. Záleží na tom, kolik znaků volí který za dělidlo. Vezme-li kdo za dělidlo jen řeč, oddělí poměrně lehce a rychle ruské obce od slovenských, jak to na př. učinil Samo Czambel v »Slovenskej reči«,²⁾ dovolává se pro správnost svého stanoviska autority prof. A. J. Sobolevského, zvláště jeho slov: »Hlavní,

¹⁾ Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900. Druhé nezměněné vydání. Praha 1906. Nákladem Společnosti národopisného musea československého.

²⁾ Slovenská řeč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečov. (1. časť: Východoslovenské nárečie.) Nákladem vlastným. V Turči. Sv. Martine r. 1906. Autor píše na str. 79: »Oddeľujúc ruské obce od slovenských, neopieral som sa ani o pomery vlerovyznaňské, ani o priznanú národnosť pri popise z r. 1900, ale jedine o rozdeľy, jaké sa javia medzi rečou uhorských Rusov a východných Slovákov; rečové rozdeľy považujem za jedine oprávnené delidlo pri určovaní národnosti ruskej a slovenskej.«

co dává barvu národnosti, je řeč . . . ; nazvání nemá významu a nečiní Rusů Slováky a naopak.«²⁾ Podle jazykového dělidla nerozhoduje tedy ani věrovyznání ani vlastní přiznání národnosti, takže »na národnost Šemberových grécko-katolických Slováků (udal ich počtom 147.770 duší)³⁾ nijakého vlivu nemá to, že sa sami priznávajú ku Slovákom, práve tak ako na národnosť spišských Poliakov nemôže mať vlivu to, že sa oni dali popísať za Slovákov. Tu smie rozhodovať, pokiaľ ide o jazykovedecké záujmy, jedine a výlučne reč, »ktorá dáva farbu národnosti«; priznanie nerobí Rusov Slovákmí a naopak. To je: Šemberových grékokatolíkov iba natoľko smieme pripočítovať ku Slovákom, nakoľko už zabudli svoju ruskú reč a skutočne rozprávajú už po slovensky.« Správne Czambel podtrhl slova: »pokiaľ ide o jazykovedecké záujmy«. Ale ide při určovaní slovensko-ruské hranice jen o jazykovedecké záujmy? Či nejde jen o jazyk, ale i »o víru, o národní smýšlení, o mravy, o kroj atd.«, jak hovoří Niederle? Jazyková hranice není ještě národnostní hranicí. Podobně úzké a tedy nesprávné by bylo dělidlo věrové, na kterém založili své práce Holovackij⁴⁾ a Kočubinskij⁵⁾ a které částečně zprvu přijímal i A. Petrov,⁶⁾ jako by »na uherské Rusi i lid i inteligence věděla jen o náboženství, ale ne o rozličnosti jazyků a národnosti«. Tito spisovatelé a jiní, majíce na zřeteli především náboženství, kterého lid od staletí přirozeně nemění, a nedbajíce jiných složek, které tvoří pojem národnosti, mohli lehce reklamovati celý slovenský východ pro ruskou národnost.

Kdo se postaví na stanovisko, že ani v lidu ani ve vzdělanectvu není jazykového a národního vědomí, může přirozeně lehce dospěti k výsledkům překvapujícím, ale potom etnografická hranice je vlastně jen náboženskou hranicí, za kterou sice »šffí se znalosť slovenské řeči«, co však nic podle Petrova nemění na vlastní hranici národnostní, anebo jen velmi málo.⁷⁾ Volod. Hnatjuk⁸⁾ kom-

²⁾ Živá Starina 1895, II., 235—236.

³⁾ ČMC 1876, str. 665.

⁴⁾ »Rozprava o jazycě južnoruskom i jeho narěčljach« (1849) a »Karpatskaja Rus« (Úvod k jeho »Narodnym pěsnam halickoj i uhorskoj Rusi«, 1878).

⁵⁾ »Zahraničnyj otčet o zaňatljach Slavianskimi narěčljami« (v Zap. Novgorod. universit. XX., 1876).

⁶⁾ »Zamětki po uhorskoj Rusi« (v ŽMNPř 1892, 440). Ale Petrov více se klonil k řečovému dělidlu, které podle schematicismů a svých zpravodajů zjišťoval. V nejnovějších pracích opustil již i dělidlo jazykové a píše o národopisné hranici mezi Slováky a Karpatorusy v XVIII. stol.

⁷⁾ Česká revue XVI., 1923, č. 5—6, str. 240—241, kde ostře kritikuje popis lidu na Slovensku z r. 1919, vyslovuje přesvědčení, že snad úřední sčítání z r. 1921 bude dokonalejší a k Rusům spravedlivější.

⁸⁾ »Rusini prašivskoj eparchii a ich hovori« (v Zap. Nauk. tov. Im. Ševčenka z r. 1900) a »Sloviaki či Rusini« (tamtéž XVII.).

binoval víru s řeči, žádaje všechny »rusňáky« pro rusínskou národnost.¹⁰⁾

Ale národní povědomí mezi tamějšími Rusy přece jen už vzkřičilo, ba zesílilo tak, že se začalo odlučovati od věrovyznání i od řeči. Všichni řeckokatolíci nejsou Rusiny, jako všichni Slováci nejsou římskými katolíky. Věrovyznání neurčuje již národnosti, neboť je dosti řeckokatolických Slováků (i Maďarů a j.), ba i několik římskokatolických Rusů, jak nám ukáže dále statistika. Jisto však jest, že národnost velmi se řídí věrovyznáním, což je přirozené u lidu málo vzdělaného, ba primitivního. Rozeznávají lidi podle náboženství je měřítko středověké, kdežto dělení je podle národnosti jest až výplodem romantismu XIX. stol., a tak daleko lid, o který nám tu běží, ještě nedospěl, anebo v míře nepatrné. Pová-li se takovému lidu, že »co rusňák — to Rus«, lehko jej získáme pro ruskou národnost, zvláště když »bešiduje« ještě rusky. Mnoho však je těch, co povědí: »Ja Rúsnač (t. j. podle víry), ale ja Sloviak (podle řeči i národnosti)!« Pozoruhodné jest, že i když řeč zůstala ruskou, slyšení podobný výrok. Národnosti rozumí se tu často příslušnost státní (resp. zemská), takže když slyšíme, že je kdo »rusňák, ale Sloviak«, znamená to, že je sice ruské víry (a někdy ještě i ruské řeči), ale že patří k Slovensku.¹¹⁾

¹⁰⁾ Též S. Tomašivskij (»Etnografická karta uhorskoj Rusi« v Lamanského »Stati po slovjanověděniju«, III. Petrohrad 1910, str. 178—269), pokládá hranici rusko-slovenskou za jednu z nejstarších otázek při zkoumání v etnografickém rozdělení »Uherské Rusi« a navrhuje proto k jejímu řešení vědeckou výpravu, uznal vrátlost lingvistického kritéria (tím více kritéria věrového), poněvadž prý na rusko-slovenské hranici stýkají se obě dvě národnosti bez přesné hranice, tvoříce přechodné pásmo jazykové a věrově se mísíce na velkém prostoru (zvláště je značný počet Slováků řeckokatolických). Autorovi nezdá se možným řešiti spornou otázku bez materiálů sebraných na místě, bez důkladného probadání ruské a slovenské kolonizace a náboženských poměrů v minulosti. (Toho však on neučinil, řídě se při své práci jednak Hnatjukem a Verchartským, jednak srovnáním úředních statistik, jejichž kombinací vyabstrahoval přibližný počet Rusínů v Uhrách.)

¹¹⁾ A. Petrov (»Národnostní hranice Slováků a Karpatorusů mezi sebou a Maďary v XVIII. stol. podle současných archivních údajů«, Č. Revue 1924, č. 2, str. 82—89) napsal, že Slováci, již hovoří východoslovenským dialektem, nazývají sebe Sloviaky, svůj jazyk slověnským, že Sloviaky nazývají je i Karpatorusové, užívajíce však častěji od Maďarů převzaté (tót, tótok) terminologie »totin, toty, toutin, touty« a že Rusňáci, kteří žijí mezi Sloviaky, přlučili se jejich řeči, nakonec začnou sami sebe nazývati Sloviaky, zatím co víru jmenují ještě vždy po staru — ruskou. V tom však je jen část pravdy: původní katolíci Slováci nenazývají se Sloviaky, ale Slováci a řeč slovenskou (ne slověnskou). Sloviakem nazývá se obyčejně buď Rusňák hovořící slovensky, anebo Polák, který se již přiznává za Slováka. Petrovy distinkce, převzaté ze starších spisovatelů, nejsou tedy úplně správné. (Vrátíme se k tomu ještě později, hlavně v kap. o národním povědomí. Tu jen připomínáme, že jména na -ák zakončená jsou zpravidla periorativního původu a bývala

Petrov měl do jisté míry pravdu, hovořil-li, že lidé nerozeznávají národnosti a jazyka, jen věrovyznání, ale neměl pravdy úplné; proto nyní opravuje svoje názory. Řeč rozeznávají dobře,¹³⁾ ačkoli ne tak jako víru. Často slyšati ve východním Zemplíně, že oni v sobraneckém okrese jsou »ruskej víry a slovenskej bešidy«. A ti, kdo začínají chápati, co to je národní povědomí, vypovídali, že oni nejsou ani Slováci ani Rusi, ale takový přechod od Slováků k Rusům.

Dokonce jeden uvědomělejší sedlák z Malých Žalužic z sobraneckého okresu přirovnal Sloviaky k Moravanům (»Moravcům«), kteří prý také tvoří takový most od Čechů k Slovákům, jako prý oni (t. Sloviaci) od čistých Slováků k haličským a podkarpatským Rusům.¹⁴⁾ Národního povědomí vlastně pořádného ještě nemají, ale rodí se, jenže z dvojího pramene: jednak z církevní příslušnosti a z instinktivně cítěné kmenovitosti (povědomí ruské, resp. rusňácké), jednak z příslušnosti státní, z poslovenštělé řeči a vůbec z tendence poslovenštiti se (slovenské). Ale jako se necítí pravými Rusy (»Moskaly«), tak ani nejsou Slováky v pravém slova smyslu. Víru ruskou (vl. jen uniatskou) si udrželi, ale z praktické potřeby denního života přiučili se slovenštině (resp. utvořili si slovenskoruské nářečí — zemplinštinu, která má hlavní znaky západní slovanštiny a ne slovanštiny východní).¹⁵⁾ Povědomí roste nejvíce z řeči a státní příslušnosti — a ty jsou slovenské. Asimilační proces postupuje k poslovenštění, třebaže se šíří i vlna, která se staví na odpor proti nevyhnutelné asimilaci a chce na základě věrovyznání utvořiti i národnost pod heslem: »Co Rusňák — to Rus!« Vlna ta však sama v zárodku není jednotná, neboť její

---

dávána obyčejně od sousedů: Slová k je zhrubělý tvar Slova n a (srov. Prazan — Prazák, Brňan — Brňák, Bratislavan — Bratislavák a pod., též Polan — Polák, Slovan — Slovák, Sloviak). Slováci dlouho od sousedů bývali nazýváni Slova n y, Slove n y (Slaven, Slovenen) a dosud slyšeti tento tradiční název Slove n é, Slove n é mezi lidem (hlavně na východě). Není tedy vyloučeno, že i jméno Sloviak je původem příhanlivé přezívko, dané od Poláků (Polákův a Rusůů v Polsku, t. j. v Haliči žijících).

¹³⁾ Nyní Petrov konstatuje, že místní obyvatelé — sedláci, obchodníci, statkáři, úředníci, duchovenstvo — s a m i u s e b e a p r o s e b e vědí celkem dobře, jakou řečí se hovoří v té nebo oné dědině, městěčku, městě, k jaké národnosti se počítají obyvatelé toho nebo onoho kouta, ale cizí osobě může se podařiti, že se jí dostane od venkovanů odpovědi právě v tomto smyslu, ale daleko ne hned, ale často jen po dlouhém vypytování. (Srov. jeho Národopis. mapu Uher z r. 1773 na str. 15.)

¹⁴⁾ Jsouce prý věrnými občany Československé republiky, žádají, aby se vyučovalo na »řudových« školách slovenštině jako řeči státní, ale i ruštině jako řeči církevní.

¹⁵⁾ Jak jazyk a víra jsou od Rusňáků (t. Slováků) pokládány za charakteristické známky Slováků a slovenskosti, viděti z toho, že často od nich slyšeti výrok: »Sme ruskej víry, ale hutorime po katolícky!« (Více o tom srovnej v kap. o řeči.)

nositelé nevědí, jaké povědomí šířiti: velkoruské či ukrajinské či osobité (karpatoruské)? S touto reakcí třeba počítati, že chvíli bude působiti a stoupati, slovakisace však — nejen jazykové, ale i národnostní — přece nezastaví, neboť je živelnější a přirozenější.¹⁵⁾

Protože národní povědomí, jak jsme právě ukázali, se jen rodí — třebaže ještě nejednotné —, je těžko v této chvíli vésti pevnou rozhraničovací čáru mezi Slováky a Rusy jako národy (resp. kmeny), a to nejen z toho důvodu, že ani ruský, ani slovenský lid na rozhraní nemá vlastně náležitého národního (resp. kmenového) povědomí, ale i z té příčiny, že národní povědomí je něco živoucího, co se vyvíjí jako nějaký organismus a statistickými ciframi zachytí se jen vývojový stupeň, na kterém právě organismus se nachází. Mine však chvíle a statistické údaje již nejsou správné, neboť »nálada« (stav) toho organismu se již změnil. Moderní demograf nesmí tedy statistikou operovati jako nějakou absolutně objektivní metodou. To je jen tak relativní pomůcka k určení národnostní hranice, jako jí jest i řeč nebo věrovyznámí. Nedivme se tedy a zbytečně nerozčilujme, když v té nebo oné obci byli zapísáni řeckokatolíci za Slováky, nebo lidé slovensky hovořící za Rusy, anebo na př. titíž Osturňané pod Magurou r. 1919 (a vždy dosud) za Rusy (resp. Rusíny), ale r. 1921 pojednou za Českoslováky! Přiznání národnosti u lidí národně nežijících bývá často věcí okamžité nálady: záleží jak na tom, kdo je popisuje, tak na tom, kdo je nařídil. Vysvětlí-li jim popisující úředník, co jsou oni, nehledíc k náboženství, kterou řečí se dorozumívají, kam patří (a hlavně kam by raději patřili: či k Rusku, či k Polsku, či k Československu) a pod., přiznají mu v dané chvíli národnost slovenskou. Zeptá-li se jich za hodinu jejich pop, co jsou přece oni, když v ruské vřbě vyrostli a když staří lidé vždy po rusku besedovali, přisvědčí mu zase, že jsou Rusi (Rusíni, Malorusi, Rusňáci).¹⁶⁾

Ideálně objektivní statistiky nebude skoro nikdy, neboť k ní je potřeba jednak národně uvědomělého lidu, jednak naprosto objektivních komisařů sčítacích, kterým by jen a jen záleželo na vědecké pravdě a naprosté autentičnosti. A protože dosáhnouti těchto podmínek je za nynějších poměrů těžko, objevují se i všechny statistiky dílem lidským (t. j. nedokonalým). Se statistikou třeba operovati jen jako s vědou pomocnou, když chceme potvrditi, co jinými metodami jsme zjistili. Ke každé statistice třeba také přičiniti výklad, jakým způsobem dosáhlo se těch nebo oněch číslic.

¹⁵⁾ Ale o tom všem viz dále v kapitole XIII. o národnosti.

¹⁶⁾ Tak se totiž v několika obcích přihodilo při sčítání r. 1921, že kde pop v dědině nebyl, anebo se do toho nemíchal, že Rusňáci (věroví, ba často i řečoví) dávali se zapisovati za Slováky. Ale když kněz jím za to vyhřešil, přisvědčili zase jemu a žádali, aby je přepsali na Rusy. (Srov. o tom všem dále v kap. o národnosti.)

Absolutní pravdy se tím způsobem sice nedobereme, ale chceme se aspoň přiblížiti nejvyšší možné pravděpodobnosti.

Zvláště tam, kde běží o sousedství dvou přibuzných národností, mezi kterými není ostrých hranic, nýbrž hranice plynulé, které závisí na chvilkové náladě lidu národně necitícího, nebo jen nepatrně, nesmí se bráti statistika příliš rigorosně a tragicky a činiti z ní politické důsledky.

V našem případě měli bychom vlastně určovati osobitě několik hranic: 1. věrovou, 2. jazykovou, 3. politickou (státní loyality) a 4. národnostní. U každé stětli bychom se zase s obtížemi (na př. u náboženské s pravoslavím a protestantismem, u jazykové s mateřskou a obcovací řečí, u politické s historismem nebo romantismem, u národnostní s neuvědomělostí a pod.)¹⁷⁾ Náboženská i řečová hranice mohla by se ještě přesněji určití, ale národnostní se teprve tvoří, je v pohybu (není fixní), neboť národní povědomí je v embryonálním stavu, rostouc z různých složek (nejm. věrovyznáni, státní příslušnosti, řeči, sociální odvislosti atd., atd.).

Určovati národnostní hranici v takovém kraji, mezi takovým lidem a za takových poměrů není tuším věc lehká a podle našeho mínění zůstane vždy spornou, neboť hranice ta není mrtvý předmět, nýbrž živý organismus, který se vývojem mění.¹⁸⁾ Jednotliví zkou-

¹⁷⁾ O tom, jaké překážky stavějí se do cesty určení národnosti při sčítání lidu, psal již ředitel administrat. statistiky ve Vídni Dr. A. d. F i c k e r (Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen und Inseln. Wien 1869). Podle něho všechna data při sčítání mají býti individuálně dobytá a individuálně kontrolovatelná (t. j. počítaný musí býti s to, aby na dané otázky dal kladnou odpověď a sčítávající zase, aby konstatoval správnost odpovědi). Bezpečného měřítka pro stanovení národnosti nějakého individua prý není. Nemůže jim býti ani příslušnost k státu (francouzský způsob), ani zemská, stoliční a dědinská příslušnost, ani nějaké zvláštnosti zevnějšího života národního, ani tělesné vlastnosti (antropologické kritérium), ani řeč, kterou se hovoří v rodině, nebo mateřská. Fluktuace lidí (ve velkých městech), vyrovnání typové i způsobu života, osvojování řeči cizí, která je v politické převaze a «konjunktura» (na př. u Židů, Arménů, ale i u Slovanů, zvláště na řečových hranicích a ve smíšených územích atd.), tak pokročily mezi lidmi, že je nemožno najíti přesné kritérium národnosti. Statistickými údaji stanovuje se tedy národnost jen v průměru, podrobně a přesně určení národnosti jednotlivých kmenů a osob zůstává předmětem vědeckého zkoumání, které se musí vztahovati na velmi mnoho charakteristických momentů a na mnoho etnografických bodů. (Srovnej o tom více v kapitole statistické.)

¹⁸⁾ Také N i e d e r l e (l. c. str. 75) hovoří, že pojem národnosti na slovenském východě je ještě «vrátký», neboť prý jinak dopadla rusko-slovenská hranice P. Baloghovi, který jí kreslil na základě statistiky z r. 1890, a celkem jinak jemu, který vzal za základ statistické údaje z r. 1900. — Nejnověji také V. C h a l o u p e c k ý (Staré Slovensko, Bratislava 1923, ve spisech filosof. fakulty Komenského university, str. 8) pokládá i historickou východní hranici starého Slovenska (jako též jižní) pro starší dobu za dosti neurčitou: «Kryje se zpravidla s hranicí etnografickou. hez ohledu na to, že etnografická hranice směrem východním, po případě jihovýchod-

matelé mohou jen podávat svoje individuální rozdělení, berouce v úvahu více nebo méně charakteristických znaků, dovolávající se těch nebo oněch statistik. Spor mohl by se řešiti snad na čas dorozuměním obou zainteresovaných stran, kdyby jak Slováci tak Rusové vyslali na místo vědeckou expedici (s plnou autoritou a mocí!), která by tamější poměry studovala a dědinu za dědinou určovala. Na to by bylo třeba nejen mnoho nákladův a času, ale i mnoho práce, jako to již před časem navrhoval Volod. Hnatjuk, který procestoval východní Slovensko a došel přesvědčení, že je to území sporné, které však bylo kdysi ruské. Přitom správně ocenil všechny starší pokusy o řešení otázky těmito slovy: »Hranice sporného území udávali různí spisovatelé: Šafařík, Czoernig, Bidermann, Holovackij, Šembera, Zaklinskij, Veličko, Broch a jiní. Rozumí se, že shodně se svými názory: jedni rozšiřovali území Slováků, druzí Rusů; tytéž lidé jedni připočítávali k slovenské, druzí k ruské národnosti, při čem spravovali se jednou filologickými, po druhé konfesionálními pohyby. Ale dosud nikdo nesebral dohromady všechny znaky, charakteristické pro jednu i druhou sousední národnost, a neroztáhl na jejich základě důkladné hranice mezi Slováků a Rusů.«¹⁹⁾ Podle Hnatjuka celé východní Slovensko, ono sporné území, bylo od nejdávnějších časů ruské, časem však se zužovalo v prospěch Maďarů a Slováků, a to jednak násilnou maďarisací, jednak dobrovolnou slovakisací. Rozborem poslovenštělého nářečí prý se ukazuje, že základ («osnova») jeho byl kdysi ruský.

Tyto Rusiny třeba prý rozdělovati na Rusňáky, kteří ještě hovoří čistou ukrajinskoruskou řečí, a na Sloviaky, kteří hovoří více nebo méně poslovenštělou řečí. Tito Sloviaci jsou podle Hnatjuka typem, řečí i obyčejí ne Slováci, ale Rusini.²⁰⁾

Proto prý nesprávně se pokládají za Slováků a připočítávají k »česko-slováckému« plemeni a dialekt k »slovácké« řeči.²¹⁾

ním, sahá často dosti daleko do uherských nížin.« (Srov. i poslední práci Eug. Perfeckého, Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve stol. XIII.—XV., Bratislava 1924. Závěr 121 sl.)

¹⁹⁾ Slováci či Rusini 39—40. Podobně A. Budilovič (K voprosu o plemenných otnošenijach v Uhorskoj Rusi, ŽS XIII, 1913, SP, str. 265 až 275), posuzuje Niederlovu »Národopisnou mapu uher. Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900« (Praha, 1903) a Czamelovu »Slováci a ich řeč« (Budapešť, 1903), navrhol také v zasedání Odděl. etnograf. Imp. rus. geograf. Obščestva, kde uvedené pojednání přednášel 24. října 1903, podobně jako Naděždin a Petrov vědeckou výpravu za pomoci uherské vlády i veřejnosti, poněvadž byl přesvědčen, že ani statistické ani jazykové dělído nestačí, nýbrž že třeba objasniti celý fysický i psychický typ tohoto osazení, a to jak v starověku a středověku, tak i nyní (str. 272).

²⁰⁾ Sloviaci sami prý mu povídali: »My hutorime po slovensky, a nie po slovaccky«, anebo: »Naša řeč je slovenská řeč, a nie slovacská.« (Volod. Hnatjuk, Rusini prišašivskoj eparchii a ich hovori, Zap. Nauk. tovar. im. Ševčenk, IX., 1900, str. 13 sl.)

²¹⁾ Slováci nazývají prý je »šarišskými nebo košickými Slováků, jako by cítili, že jsou to jiní Slováci než oni.

Z neslovanských vědců nejvíce se otázkou obíral norský slavista Olaf Broch, který také mluví o vlnivém pohybu národnostní hranice slovensko-maloruské, kde prý »relativně vyšší kultura byla rozhodujícím závažím na váhové misce« mezi Slováky a Malorusy, neboť žádná státní moc nestála v pozadí (Maďaři stejně nakládali se Slovy).²²⁾ Brochovy studie vztahují se jen na ruskou Ublu a na slovenskou Koromlu, Dúbravku a Faľkušovce, ale přece mají význam pro celé sporné území. Autor, všímaje si lidové řeči z okolí Užhorodu, správně poznamenává, že »řečové poměry jsou tak udány, jaké byly na jaře r. 1895; zůstanou-li však ještě dlouhé roky tak, jest otázka, ba je to skoro zrovna pravdě nepodobné. Neboť všechno řečové a národopisné popisovaného kraje vlní se a pohybuje: občas vlna přes vlnu se převalí, přeruší začaté a zahladí stopy staršího vývoje zpola nebo docela...«²³⁾

Je pozoruhodné, že Broch hovoří o uhroruštině a východoslovenštině, isa přesvědčen, že až k Užhorodu pokročil již poslovenšovací proces, protože řeč t. ř. Sotáků z okolí Koromle vyvinula se z původního uhroruského nářečí pod vlivem východní slovenštiny. Ba řečová vlna východoslovenská dosáhla podle Brocha až do Uble, tedy do území uhroruštiny. Rozborem sotáckého nářečí chtěl ukázat, jak vzájemným působením dvou řečí (vých. slovenštiny a uhroruštiny) vznikl třetí dialekt, úplně samostatný, který by sám prý mohl být podkladem jak pro hovořenou, tak pro spisovnou řeč. Z přítomnosti můžeme podle Brocha souditi na minulost, že totiž od dávna tak se vyvíjela východoslovenská nářečí z původní uhroruštiny, co však třeba ještě náležitě prozkoumati. Hnatjuk mu ovšem odporoval, tvrdě, že Sloviaci (Sotáci) jsou ještě Rusíny.

Všichni, kdo se vážně obírali otázkou slovensko-ruské hranice²⁴⁾, vyslovovali přání, aby někdo bližší, kdo má čas a peníze a je dostatečně filologicky i etnograficky vzdělán, podjal se toho úkolu a spravedlivě a kriticky jej rozřešil.

Jestliže jsem se uvázal v tento úkol, učinil jsem tak z několika příčin, hlavně však abych ukázal, jak složitý je takový problém, jak velké kritičnosti je třeba, dříve než se vysloví nějaký závěr, a zvláště kolik látky je třeba snést a srovnati, abychom mohli pově-

²²⁾ Hlavní práce Brochovy, které se týkají problému, jsou: *Zum Kleinrussischen in Ungarn*, I. a II. (Archiv für slav. Philologie, Berlin, 1895, str. 321—416, a 1896, str. 1—21.) — *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn*, Kristiania 1897. — *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn*, Kristiania 1899. — *Uhroruskoje narěčie sela Ublí*. Spb. 1900.

²³⁾ *Studien von der slov.-kleinrus. Sprachgrenze* str. 9—10.

²⁴⁾ Znamenitý přehled literatury o tom předmětu podal Vlad. Francev v rozpravě »Obzor važnějšich izučenij Uhorskoi Rusi« (Rus. filolog. věstník XLV., 1901, Varšava, str. 141—197), ostatek najde se u Niederla, Czambela, Balogha, hlavně J. Krále a j. Budeme je citovati vždy pod čarou v jednotlivých kapitolách.

děti definitivní slovo. Práce, kterou podnikám, jest, jak Hnatjuk správně poznamenal, nad nedostatečné síly jednotlivcovy a bylo by k ní třeba celé vědecké expedice. Vím, že i moje práce bude jen dílem lidským, které bude míti chyby. Ale ať všichni jsou přesvědčeni, že vůle moje byla dobrá, ale síly slabé! Největší úsilí vynaložil jsem na to, abych došel pravdy co neobjektivnější, ja intereso-
vám na celé otázce pouze vědecky a ne z nějakého politického a nacionalistického předpojetí a chtěje jen přispěti k sousedskému spo-
lužití dvou sousedních slovanských kmenů a tím myšlenke slovanské.

Postup můj byl takový, že jsem nejprve o prázdninách r. 1922 v měsících červenci a srpnu prošel celé sporné území od Popradu až po Užhorod, abych si po anglicku spravil z autopsie skizzu. Vrátil se z této studijní cesty, na kterou mi sl. výbor Maticy Slovenské poskytl podporu v částce 1000 Kč — začež mu na tomto místě vyslovuji nejupřímnější díky —, ponořil jsem se do studia literatury o dané otázce, k čemu jsem si opatřil nejen všechny národopisné mapy dosud vydané, ale i statistická data z posledního sčítání z r. 1921, kterých se mi dostalo vzácnou ochotou p. minister. rady Dr. Ant. Boháče ze »Státního statistického úřadu« v Praze. Maje takto prostudovánu literaturu a statistiku předmětu a srovnav je s vlastními poznámkami, vypravil jsem se o prázdninách r. 1923 ještě jednou do zkoumaného území, abych se na místě na vlastní oči a uši přesvědčoval, srovnávaje, doplňuje a opravuje svoje i cizí názory a postřehy, jen aby se mi objevil pravý stav věcí. Výsledky svých studií podávám veřejnosti naší i jinოსlovanské k laskavému posouzení, nemaje jiného přání, jen aby dílo toto tak s láskou bylo přijato, s jakou od autora bylo psáno. Na konec děkuji všem, kdo jakoukoli radou a pomocí pomohli mi dokončiti a vydati tuto knihu. Zvláště jsem povděčen p. prof. Dr. Jiřímu Polívkovi z pražské university a p. prof. Dr. K. Chotkovi z bratislavské university, že předběžně prohlédli rukopis mé práce a svými cennými radami přispěli ke zdokonalení a doplnění celého díla.

Práce měla býti vydána Slovenskou Maticí v Turč. Sv. Martině — proto byla psána slovensky. Ale jsouc vyčerpána stavbou budovy a jinak, nemohla Slovenská Maticе okamžitě přijmouti do nákladu většího díla. V kritické chvíli ujala se mého spisu redakce revue »Prúdy«, která ochotně jej — za přispění ministerstva školství a národní osvěty v Praze, České akademie v Praze, Společnosti zemědělského musea v Bratislavě, Společnosti vlastivědného musea v Bratislavě, Slovenské Maticy v Turč. Sv. Martině vydala, začež jsem jak jí, tak jmenovaným úřadům, institucím a korporacím zavázán srdečnými díky.

P o z n á m k a. Svůj spis nazval jsem »Národopisnou hranicí mezi Slováky a Karpatorusy«. Se stanoviska národopisného bylo by psáti o »československo-ruské« anebo »československo-ukrajinské« hranici, neboť Češi a Slováci bohdá navždy utvořili etnografickou jednotku, která pod jménem Čechoslováků (československého národa) uvedla se od světové války na kolbiště světových dějin²⁸⁾, tak jako naopak Rusové diferencují se na několik větví: velkoruskou, maloruskou (či ukrajinskou neboli rusínskou) a běloruskou; o větev karpatoruskou, o kterou právě nám tu běží, vede se spor mezi našimi jejimi příslušky.

Co se týká názvů Rus, ruský atd., byli jsme dlouho na vahách, jak psáti: Rus — ruský, Rusín — ruský, Rusín — rusínský, Malorus — maloruský, Karpatorus — karpatoruský, Rusňák — rusňácký (nebo Rusňák — ruský)? V příčině toho je dosud velká neustálenost u jednotlivých spisovatelů, způsobovaná hlavně tím, kolik ruských národností anebo národů kdo rozeznává. Není pochyby, že »ruský národ« (lid), žijící na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi, náleží k ukrajinské části ruského plemene a že Evropa zvykla si nazývati všechny východní Slovyany společným názvem Rusů, neberouc zřetele ke kmenovým diferenciacím mezi nimi (jako na př. také u Němců). Ale vývojem rozrůznili se Rusové na Velkorusy (Rossijany), Malorusy (Ukrajince) a Bělorusy, třebaže nechybělo a nechybí protidiferenčních tendencí »staroruských« pro všerusismus. Malorusové v Haliči zase rádi se nazývali Rusíny, připočítávajíce k sobě i bývalé Uhrorusy (dnešní Karpatorusy či podkarpatské Rusy).²⁹⁾ Nechajíce na tomto místě stranou otázku prospěšnosti či škodlivosti této diferenciaci východních Slovanů,

---

²⁸⁾ O historii názvů Slováci, Slovensko, slovenský atp. viz Albert Pražák (Dějiny spisovné slovenštiny v Praze 1922), kde je citováno mnoho dokladů, jako také u V. Chaloupeckého (Staré Slovensko, Bratislava 1923, str. 7. sl.). Oba dva spisovatelé shodují se v tom, že jsou to názvy poměrně mladé (až z XV. stol.), neboť dříve označování byli Slováci všeobecným jménem »Slaví«, »gens slavica«. S pojmem Slovensko setkáváme se ponejprv dokonce prý až u Dobrovského v XIX. stol. a o »národě slovenském« hovoří se až od časů Štúrových. Prof. Jos. Škultéty tomu zase odporuje, tvrdě, že již v XVII. stol. (na př. Matěj Běl) psalo se o »slovenskej nácií«. Věc se má tak, že jména Slovan, Slováci, slovenský či slověnský vyskytovala se v starší době, ale ve významě buď Slovan, slovanský, anebo Čech, český a teprve později ve významu dnešním. Zatím názvy Čech, český (později Čechoslovan atd.) vztahovaly se i na dnešní Slovensko, které bývalo nazýváno i Slovanskem (srov. o tom Fr. Trávníček, O českém jazyce, Praha 1924, ve sbírce »Lidová universita«, sv. IX., nákl. »Melantricha«).

²⁹⁾ U některých spisovatelů objevuje se i název Červenorusů (něm. Ruthenen) proti Malorusům (něm. Kleinrussen).

všimněme si, jak lid sám se nazývá? Nikdy, anebo jen sporadicky slyšeti od prostého člověka: »Ja Rus«, poněvadž mu pojem Rus znamená z em (srov. Červená Rus, Uherská Rus, Karpatská Rus a pod.). Někdy uslyšíš: »Ja Rúskyj!« (M^ž rúski lude!), nejčastěji však »Ja rúsnak!«²⁷⁾, čím však vyznačeno je jen obyčejné náboženství, protože řeč nazývají vždy »ruskou« (tu a tam změkčeně »ruškou«). Poněvadž však značný počet řeckých katolíků (uniátů, rusňáků) řečově se poslovenštil, slyšíme často: »Ja rusnak, ale Sloviak!« (»Ja ruskej víry, ale slovenskej bešidy!« a pod.)²⁸⁾ Názvy Rusín a Malorus vyskytují se v ústech lidu velmi málo a zdá se, že jen u těch, kteří byli o tom poučeni.

Ale o tom všem promluvíme více v kapitolách o víře, jazyku a národním povědomí, kam tuto odkazujeme. Na tomto místě dotkli jsme se toho jen proto, že na př. Niederle a Czambel píší jen o Rusích, kdežto zase Hnatjuk jen o Rusínech, Petrov o Karpatorusích, jiní o Malorusích, ještě jiní o Rusňácích. Jméno Rusín²⁹⁾ ozývá se v historických památkách v XI. stol. (v Annálech Hildesheimských, kde Jindřich, syn Štěpána Uherského, nazýván je př. r. 1301 »dux Ruizorum«.³⁰⁾ Jinak podle Krále není starších dokladů o pojmenování Slovanů, usazených v K. Rusi. I zpráva Anonymova³¹⁾ označuje území za karpatským lesem jen jako zemi, v které bývají Sclavi. Pojmenování Rusín (Ruthenus) možno považovati za starší jako Rus, kterého jen později dostalo se obyvatelům severních krajů Ruska.³²⁾ Naproti tomu již Czambel praví, že ani lid sám nikdy

²⁷⁾ Též ve formě rusnak, rusňák, rusňák a pod. Název rúsnak je pejorativního původu a byl patrně dán »lidem ruské víry« od jinověrců. Dosud se v něm pocituje přihana a proto ho »ruské lude« nerad slyšají. Ustálil se však, zobecněl a přijali jej i sami řeckokatolíci (nejen na západě). Víru svojí nazývají si tak, jako řeč, nejraději ruskou (ne rusňáckou). Slovo rusňák (a pod.) mělo a má dosud význam více náboženský, znamenajíc člověka »ruské« víry (ať si on hovoří rusky, slovensky nebo maďarsky a ať se on cítí Rusem, Slovákem nebo Maďarem). Podobně na Balkáně nazývali se lidé pravoslavné víry bez zřetele na národnost (či Slované, či Albánci a či Řekové) společným jménem »Risjanů« (risjan — ljudi) a cítili se jednotným celkem (ednej, našej very kresťanskej) proti Turkům. (Srov. Jovan Cvijić, Z úvah o národopisu Makedonie, Českoslov.-jihoslov. Liga IV, č. 2—3, str. 11 sl.)

²⁸⁾ V Kojšově u Gelnice povídala mi starší žena: »My ruskí Sloviaci!«; hovořila slovensky, ale víry byla ruské.

²⁹⁾ Ale příd. jméno k Rusín je vždy jen ruský (srov. Srbín — srbský), nikdy rusínský.

³⁰⁾ Srov. Niederle (Národop. věstník, 1922, XV. 2, str. 28, kde je ostatní literatura).

³¹⁾ Štef. Terney, Anonymi Belae regis notarii historia hungarica de septem ducibus Hungariae, Cassoviae 1747, cap. XII.

³²⁾ Dr. Jiří Král, Sborník Českoslov. společ. zeměpis. XXIX 3—4, 1923, Praha, str. 67 v pozn. 9, Cituje k tomu Kadlce (Podkarp. Rus 5), Duříškoviče a Bildermanna.

své řeči nejmenuje rusínskou, rusňáckou anebo jinak, ale vždy jen ruskou, a že také obce téhož názvu rozlišují se vždy jen přívlastkem ruský — nikdy ne přívlastky tvořenými od Rusín, Rusňák, Malorus a pod. (srov. Ruská Nová Ves v Šar., Ruský Hrabovec v Zempl., Ruské Komárovice v Užh.²³⁾). Též Hrihorij Kupčanko²⁴⁾, který snesl krajová jména »uherských Rusů«, píše: »Sami mezi sebou Uhro-Russi nazývají sebe rozličnými nazvskami abo přůzviskami, jak Vrchovincami, Dolimianami abo Dolišnianami, Krajniamami abo Krajniakami, Spišakami, Sotakami, Cotakami, Ceperjakami i t. d. Uhro-Russi nazývají sebe v zahalě Russkimi, hovorjáci v množstvennôm čísle, na priměr: My Russki. No jesli zopytajet sa odnoho abo druhoho neprosvěščeného Uhro-Russa, na priměr uhroruského mužika, kto ōn, to ōn ōdpověst: »Ja Rusnjak« abo »Ja Hucul«, i ředko koli: »Ja Ruskij«. A dejaki Uhro-Russi ōtpovědajut na pytaně, kto oni: »Ja Slovan«, abo »Ja Sloven«, abo »Ja Sloviak«. — Tito Rusové jmenují sebe podle Czambela bez výjimky a vždycky Ruskými, pokud jsou mezi sebou anebo s takovými lidmi, ke kterým mají jakou takou důvěru; svůj jazyk ruským. Nikdy sebe nejmenují Rusíny, ani svůj jazyk rusínským. Neznají ani názvu »Rutén«, »ruténský«. Rusňák znamená člověka ruské víry, přenesením na národnost často i člověka ruské řeči a národnosti (mluviti po rusňácku — po rusku, ale právě tak mluviti po katolicku — po slovensku). Czambelovým zdáním »rusňácké« řeči právě tak není, jako není řeči »katolické«. Rusové prý nepřestávají býti Rusňáky tím, že se pomaďarštili anebo poslovenštili, ale přestávají býti Rusy.²⁵⁾ Volod. Hnatjuk zahrnuje bývalé Rusy pod pojem »Rusíni« a rozděluje je na »Rusňáky«, kteří ještě mluví dialektem ruským (»rusňáckým«) a na »Sloviaky«, kteří se již řečí poslovenštili a mluví dialektem »slovenským« (na rozdíl od Slováků, kteří mluví »slovácky«²⁶⁾). Petrov píše o Karpatorusích, pravě, že Karpatorusové sami sebe — i Slováky jsou nazýváni — nazývají Rusnaky (Rusňáky), ale jazyk svůj ruským.²⁷⁾

²³⁾ Slov. řeč. I. 75 v pozn. Ale příd. jméno ruský může býti také od podstat. jm. Rusín.

²⁴⁾ Uhorská Rus (Viedeň 1897, str. 46 sl.).

²⁵⁾ Slov. řeč I. 77 (pod čarou). Autor odmítá Kupčankovy názvy »Slovan«, »Sloven« pro východoslovenské Rusy, neboť prý jich na celém území nikdy neslyšel. Musely prý se nějakým nedorozuměním dostat do uvedeního spisu Kupčankova.

²⁶⁾ Rusíni praš. epar. 12.

²⁷⁾ Česká Revue XVII., 1924, č. 2, str. 86. Název rusínský jako filologicky nesprávný a historicky nedoložený odmítá, připouští ještě název Rusín — ruský. V e r c h r a t s k i j zjistil u lidu také názvy Rusňáci nebo Rusnaky. Velkorusky smýšlející T. D. Florinskij (Zarubežnaja Rus i jeja goskaja dolja, Kijev, 1900) je proti názvu Rusín či Rutén, neboť je prý umělého původu. Se svého stanoviska velkoruského a protlukrajnofilského nazývá východní Halič, Bukovinu a Uherskou Rus jedním slovem »Zarubež-

S našeho stanoviska měli bychom mluvit o československých »Rusích« a rozdělovati je na slovenské a podkarpatoruské. Slovenské Rusy (na východním Slovensku žijící) bylo by lze zase dělit na skutečné Rusy, kteří si zachovali víru, řeč i národnost ruskou, a na ruské Slováky (neboli Rusňáky či Slovíaky), kteří již jen víru podrželi, ale řeč mají již slovenskou a jisto jistě se poslovenští. Dr. A. Hartl³⁹⁾ navrhuje nazývati lid na Podkarpatské Rusi Rusíny a jeho jazyk rusínským u vědomí, že jde o větev národa maloruského a o nářečí v podstatě maloruské, poněvadž prý názvy Rus a ruský značí nám ruskou říši a velkoruský jazyk. Prof. Jiří Polívka⁴⁰⁾ píše zpravidla o maloruských rozprávkách z východního Slovenska.

Vůbec je v pojmenování těchto Rusů taková promiskuita, i u těch spisovatelů (na př. u Perfeckého), že by bylo nejlépe zůstatí při starých názvech Rus, ruský, jak se vžíly v naší i v evropské literatuře a jak jich i lid sám užívá.⁴¹⁾ Poněvadž mezi ruským vzdělanectvem i lidem na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi je v té příčině všechno v kvasu, zda se mají cítiti Rusy (Velkorusy, »Rossijany«, či Malorusy, či osobitými Karpatorusy (nebo jen kmenovitými Rusňáky), proto ponecháme všechny tyto termíny (zvl. v citovaných míněních a dokladech),⁴²⁾ sami nejčastěji píšice o Rusích, o ruské řeči (víře, národnosti) na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi.⁴³⁾

Názvy Karpatorus, karpatoruský také mají více význam teritoriální, tak jako Rusín (z Haliče) a Ukrajinec. Rusové na východním Slovensku sousedí jak s haličskými, tak s podkarpatskými Rusy, jsouce jejich pokrevními bratry. Možná, že časem ustálí se pro haličské, podkarpatoruské a ukrajinské Rusy společné jméno Rusín, když názvu Malorus neradí slychají a jméno Ukrajinec nenabylo ještě národního významu. Jaké však ujme se přídavné jméno k tomu (ruský či rusínský proti rossijský anebo

---

naja Rus«, pokládaje všechny tyto Haličany, Bukovince a Uhrorusy za část maloruského plemene, které však je jen jednou z »raznovidnostej« jediného ruského národa. Přirozeně, že zahrnuje jako separatismus Hruševského, Iv. Franka a jiných názvy »Ukrajina-Rus«, »Avstrijskaja Ukrajina« proti »Rossijskoj Ukrajině«, »ukrajinsko-ruskij« atp.

³⁹⁾ »Jazyk a písemnictví na Podkarpatské Rusi« (Nové Čechy VI. 1—2, Praha).

⁴⁰⁾ V »Súpise slovenských rozprávok« (Turč. Sv. Martin, Slov. Matice, 1923, I. seš.).

⁴¹⁾ Jména Rus ovšem dosud jen ve významu země, ale podle země často i lidé a národy byli nazýváni.

⁴²⁾ Jak jich který spisovatel užívá.

⁴³⁾ Nedorozumění nemůže vzniknouti, poněvadž každý ví, o které Rusy běží, a příd. jméno ruský jest i od podst. jm. Rusín.

velkoruský a pod.), o tom dnes ještě těžko rozhodnouti.⁴⁴⁾ Není však vyloučeno, že vznikne samostatný kmen (příp. i národ) K a r p a t o - r u s ů, aspoň pro nejbližší dobu.

V Bratislavě v létě r. 1925.

Dr. Jan Húsek.

---

⁴⁴⁾ Kdo sleduje vývoj v dnešním Rusku (vl. v SSSR), může si všimnouti, že diferenciačních tendencí mezi Velkorusy a Malorusy ubývá a že velkoruský jazyk i v Ukrajině je oficiální. (Srov. Št. Rudnyckyj v Sborníku Českoslov. společ. zeměpis., 1924, č. 10, jakož i Boczkowského stať v »Slovanském Přehledu«, věnovaném Ad. Černému, Praha 1924, »Orbis«, red. A. Frinta a Fr. Tichý.)

Kapitola I.

Z dějin osazení východního Slovenska a Podkarpatské Rusi.¹⁾

Je jisto, že karpatské hvozdy zabíraly v dávných dobách daleko větší prostory, než jak je nacházíme dnes po celé délce, a že tedy území dnešního východního Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo kdysi pokryto hlubokým pralesem. Ale jest archeologicky vyzkoumáno²⁾ — svědčí o tom řada důležitých nálezů³⁾ — že jak po březí řek Popradu, Hernadu, Uhu, Laborce a Latorice a jejich přítoků, tak také skalnaté hory byly od nepaměti vyhledávány lidmi za úkryt i k obživě. Pomineme-li starší prehistorické doby, kdy sídlili tam podle všeho Thrákové nebo kmeny, které náležely do oblasti thrácké a jejichž kultura stála na vysokém stupni,⁴⁾ můžeme říci, že již od polovice I. tisíciletí př. Kr. objevují se tam Slované, přikloníme-li se k teorii, která t. ř. zároveň hroby (kultury lužicko-slezské) pokládá za slovanské. Nálezy pocházejí však až z mladší doby lužické a jsou smíšeny se starší domácí středouherskou kulturou. Nevíme však, byli-li to jižní Slované, kteří tu procházeli od Visly přes Uhry na jih, či snad již naši předkové českoslovenští nebo vůbec západoslovanští, poněvadž stará lužicko-slezská kultura pojednou zaniká v cizích kulturách (skytho-sarmatské, gallské, hun-

¹⁾ Jakkoli tato otázka nemá významu, aspoň zdánlivě, pro dnešní etnografické poměry na zkoumaném území, přece jsme jí věnovali větší pozornost, ježto politické tendence východoslovenských Rusů rády se zakládají na dějinách osazení.

²⁾ Srov. hlavně práce Lub. Niederle (Pravěk Slovenska, v »Slovenské čítance«, str. 49—55), Mik. Kubinyiho (Die urgeschichtlichen Denkmäler Oberungarns, v »Die oesterreichisch-ungarische Monarchie im Wort u. Bild, V., Ungarn, str. 17 sl.), Ferd. Lesska (Pravěk Podkarpatskoé Rusi, přelož. Jul. Rlvaj, Užhorod, 1922) a J. Eisnera (Prehistorický obzor I., 1922, str. 26 sl.).

³⁾ Kubinyi uvádí mimo jiné nálezy 270 kusů nožů, seker, šidel, šípů atd., které se na »Horné zemi« našly a chovají se v pešťském museu.

⁴⁾ Srov. řadu nálezů, uvedených u Niederle (l. c. 50). Lossek píše o centru bronzové výroby v Radvance u Užhorodu v t. ř. v aeneolitické době (od 2500 př. Kr.).

ské, avarské, germánské a hlavně římské), které se tam střetnou a kříží.⁵⁾ Svědčí o tom znamenitý nálezy v šarišských Ostrovanech, který je neslovanský, nebo nálezy římsko-germánské kultury v Košicích. Proto podle mínění Niederlova jest se nám spokojiti se zprávou Jordanovou, která zjišťuje tam Slované před pol. VI. stol., a s hypotézou, že se tam stýkali Západoslované s Jihoslovany, jejichž zbytky později se popoštily, porušily a poslovenštily.⁶⁾

Sporné by bylo, kdy tam pronikli Rusové.⁷⁾ Podle některých spisovatelů (hlavně maďarských) Maďaři osadili ono území dříve než Rusové, kteří prý přišli až s nimi nebo později (od XIII. stol.).⁸⁾ Naproti tomu jiní důvodí, že Rusové (resp. Slované) jsou tam autochtony, jak ukazuje jednak topografické názvosloví, jednak i nejstarší zachované zprávy, které zjišťují tam bulharské Slované a po nich a vedle nich hned Slované ruské. Krajina na horní Tise, která tvořila geograficko-historické a spolu národnostní centrum v Podkarpátí, od V. Chaloupeckého Bycharskem nazývaná,⁹⁾ byla na počátku historické doby samostatnou provincií (confinium) až do začátku XII. stol. Z místních jmen, která se vyskytují v listinách z XI.—XIII. stol. (zvl. v Registru Varadinském), lze sice usuzovati, že dlouho toto území podržuje bulharsko-slovanský ráz, svědčí pro to vedle t. ř. Legendy Minor i Anonymova zpráva o »Sclavi et Bulgari« se zvláštním bulharským knížetem, jakož i stopy v gemerském nářečí,¹⁰⁾ ale je nesporné, že ruské kmeny velmi záhy pronikají ze severu pod Karpaty. L. Niederle připouští je tam již od konce VI. stol., kdy ustupovaly Avarům, Bulharům, Maďarům, Pečeněhům a Polovcům. Od VII. do XII. stol. byly ty kraje již tak osazeny Rusy, že od XI. stol. vyskytoval se název Uherská Rus.¹¹⁾

⁵⁾ Stradonický lid (patrně galský) zjistil ve Spiši J. Eisner (l. c. 26) pro t. ř. dobu laténskou (IV. stol. př. Kr.).

⁶⁾ Ale mladší naši historikové (na př. Kamil Krofta, Čtení o ústavních dějinách slovenských, Praha, nákl. Histor. klubu, 1924, 8) vyslovují se kriticky, jako by pochybovali, že by dnešní Slovensko již asi 500 roků př. Kr. bylo bývalo osazeno slovanským obyvatelstvem. V. Chaloupecký (Staré Slovensko 15 a 21) píše o Sarmatech v Potisí za doby prehistorické.

⁷⁾ Literaturu těchto sporů viz jednak v rozpravě L. Niederla (Počátky Karpatské Rusi, v Národopis. věstníku českoslov., Praha, 1922, str. 24 sl.), jednak v pojednání J. J. Krále (Osídlení Karpatské Rusi, v Sborníku českoslov. společ. zeměpis., XXIX., 3 a 4, 1923, str. 65—83), jakož i v jeho »Geografické bibliografii Podkarpatské Rusi« (z r. 1923) a v »Karpatské Rusi« (z r. 1924) — oboje nákladem Geograf. ústavu Karlovy univerzity v Praze.

⁸⁾ Byli to zejména K. Czoernig, A. Sobolevskij, P. Hunfalvy a z mladších A. Bonkáló.

⁹⁾ Staré Slovensko. Prof. K. Kadlec žádá si názvu Bychorsko, ježto prý Bycharsko je maďarismus.

¹⁰⁾ S prvky bulharskými i srbochorvatskými, jak zjistil již Šafařík a po něm Skultéty a Niederle.

¹¹⁾ L. c. 25, 27, 28, kde uvedena jest i tradiční maďarská zpráva (Anonyma, notáře krále Bely), podle které Rusi přivedeni byli do Uher Almou,

Ovšem nejstarší ruské osazení bylo velmi řídké a jeho rozsah neveliký. Patrně rovina zemplínsko-užhorodská v Potiši byla nejprve vyhledána ruskými kolonisty, kteří se tam stýkali s Bulhary, takže později se tu připomíná sféra velkomoravské a sféra bulharské říše,¹²⁾ jako též ještě později ruské biskupství v Bycharu (v XII. stol.).¹³⁾ Tato ruská kolonisace šířila se časem na západ i východ a všemi směry, střetajíc se zajisté s kolonizací slovenskou a polskou na západě, s maďarskou a rumunskou na jihovýchodě. Pomezí hvozdy (na př. Silva Zepus — Spišský les) stavěly ovšem velké překážky jakémukoli hustšímu osazování, takže celé to Podkarpatí dlouho mělo jen řídké obyvatelstvo.

Kolonizační postup těchto končin šel tedy patrně z podhoří k horám, kde pro nepřístupnost teprve později počali se usazovati lidé. Nejprve byla tam hlídačská stanoviště (strážišťe), osady královského loveckého služebnictva, pastoušky, neveliké dědiny z několika dvorců, poustevny, t. ř. zasěky atd. Takovou zasěkou (indagines, gypů) bylo na př. Stražské v Zemplíně (před r. 1327); v Šariši byly zasěky hlavně blízko Bardiova, kde při průsmyku stýkaly se vlastně tři říše: polská, uherská a ruská. Královské osady (loci venationis nostrae) v zemplínském stolici připomínají se již v XI. stol. Mimo to byly ještě v horách celnice, kde ustanovení zřízení vybírali mýtné od procházejících obchodníků.¹⁴⁾

Pokud takové *confinium* mělo politický význam pohraničního pásma, zůstávalo jen řídké osazeno. Jakmile však tento úkol pomínil — chrániti Uhry proti cizím nájezdům — staré pomezí

---

tedy dávno před XIII. stol. První doklad o Rusích v Uhrách je z XI. stol. v annálech Hildesheimských, kde Jindřich, syn krále Štěpána Uherského, který jako údělný kníže vládí v Bycharsku, nazýván je r. 1031 *dux Ruthorum*; v XII. stol. objevuje se při r. 1131 ve Vita Chounradi archiepiscopi *marchia Ruthenorum*; v XIII. stol. v Salonské historii Tomáše Splitiského *confinium Pannoniae et Rutheniae* atd. — V. Chaloupecký cituje ještě řadu dalších dokladů: ruské biskupství v Bycharsku k r. 1184, kolonisty *«genere Ruthenorum»* k r. 1214, villa Ruzka k r. 1221, *sepulcrum ruthenorum* k r. 1266, brána ruskou a *Alpes Ruthenorum* (Karpaty) k r. 1241 atd. — Podle Jak. Holovackého (l. c. I. 724 sl.) ruští horalé karpatsí ještě v době předhistorické oddělili se od *«obščeji sem' Slavjan»* a zabrali Karpatské hory. Svědčí o tom: zachované staré jméno *Rusin, Rus, Russkij*, řecké pravoslavné a slovanské bohoslužební jazyky a ostatní rysy rasové odlišnosti, na kterou neměly vlivu cizí elementy.

¹²⁾ Dr. Eugen Perfeckij, Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII.—XV., Bratislava 1924, str. 7.

¹³⁾ V. Chaloupecký, Staré Slovensko 15.

¹⁴⁾ Srov. o tom podrobněji u E. Perfeckého (l. c. 14 sl.). — V. Chaloupecký (l. c. 305 sl.) píše, že východní svahy pomezího hvozdu Matry osazeny byly již v XI. stol. *Pečeněhy* (před maďarskou okupací země); za nimi přišli v stol. XII. kumánští *Polovci* a v stol. XIII. nové kolonie *Kumánů*, kteří pronikli až do Novohradu a Gemeru.

se ruší a osazuje, čím vzniká podle Chaloupeckého¹⁶⁾ t. zv. nová země; staré Slovensko (Nitransko) bylo obklíčeno od XI. a XII. stol. novými hrady (novohrady, maď. ujjvár). Tak na úpatí Spišského lesa a Tatry a při dolním Hernadě připomínají se již od XI. stol. tyto novohrady neboli komitáty: Abaujjvár, Sárosujjvár, Szepesujjvár a Ungujjvár (Abovský, Šarišský, Spišský a Užský novohrad).¹⁶⁾

Jakmile po dalekosáhlých přeměnách politicko-státoprávních a hospodářsko-sociálních na rozhraní XII. a XIII. stol.¹⁷⁾ stanou se tyto pomezí kdysi hvozdy předmětem výnosného obchodu, kolonizační ruch na východním Slovensku neobyčejně vzrostl: nekolonisovala jen královská komora, ale i šlechtici, církve a města, a to obyvatelstvem jak domácím, tak cizím, slovanským i neslovanským, čím ovšem způsoben byl onen národnostně mosaikový ráz onoho území, jaký se nám tam jeví dosud. V této době nebyli to jen Rusi, ale i Slovinci, Němci a Maďaři, kteří bezpečně historicky jsou tam doloženi.

O Slovincích není dosud zjištěno, kdy tam pronikli. Jisté však to nebylo až po Maďarech a Němcích. Snad rozsáhlý Spišský les dlouho bránil slovenskému živlu, aby za něj pronikl dále na východ. Mezi badateli je spor o to, zda to byli Slovinci či Poláci, kteří se tam dříve ze západních Slovanů dostali. Jedni pokládají celé dnešní východní Slovensko za území původně polsko-ruské, které teprve později a z části nedávno bylo poslovenštěno, neboť Slovinci prý nešli v staré době za »Silva Zepus«. Druzí zase soudí, že Spišáci a vůbec východní Slovinci dostali se až v historické době pod vliv polský. Spor o tuto otázku vedl se hlavně mezi jazykozpytci,¹⁸⁾ ale nás tu zatím nezajímá, poněvadž nám nejde o slovensko-polskou, ale o slovensko-ruskou hranici.

¹⁶⁾ Staré Slovensko 305 sl.

¹⁶⁾ Perfeckij přidává k těmto hradům i Zemplín, Boršovu a Hust. (L. c. 33.)

¹⁷⁾ Chaloupecký uvádí tu: feudalismus, poddanství, soukromé hospodářství místo státního, peněžní místo naturálního atd.

¹⁸⁾ Starší literaturu o tom srovnej u S. Czambela (Slov. reč I., 1, 16, 20 sl.). Cz. zastával názor prvý, že totiž západní část východního Slovenska, až po řeku Toplu, je národnostního rázu polského, t. j. že prvými obyvateli tohoto území byli Poláci, co je prý patrné z hláskoslovných zákonů dnešního východoslovenského nářečí, které jsou prý svou podstatou polské (dzecko m. decko, robic m. robít, šeno m. seno, žem m. zem, polný m. plný, selza, solza m. slza atp.). Zvláště prý celá Popradská dolina byla odjakživa polská a je dosud polská; jen nyní se poslovenšťuje. Tím chtěl Cz. vyvrátiti mínění Pastrnkovo (Dr. Fr. Pastrnek, Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache, str. 4—5), že spíština je původem slovenština, na kterou působila za polského panstva nad Spišem (od 1412—1772) polština. Czambel to obrátil, jako by Slovinci poslovenštili Poláky »v znamení vyššej kultúrnej hodnoty slovenskej reči«. (L. c. 30.) — Poláky za autochtony ve Spiši a vůbec v severních Uhrách pokládá též Edm. Kołodziejczyk v článku »Ludność polska na górnych

Nám stačí se spokojit s faktem, v kterém se shoduje většina badatelů o osazení východního Slovenska, že Slováci velmi záhy pronikli na východ, kde se možná stýkali ještě i s Jihoslovany, a že během století tak jejich kolonisace vzrůstala, že kulturou a počtem převyšovala živel ruský i polský, čím způsobeno bylo slovakisování oněch dvou slovanských kmenů.¹⁹⁾

Zprvu ovšem mohla býti hranicí mezi ruskou a slovenskou kolonisační řeka Topla, jak chtěl Czambel, poněvadž v těch končinách právě prostíraly se v oněch dobách obrovské lesy, které byly přirozenou překážkou vzájemného pronikání Slovákův a Rusův. Jakmile tyto hvozdy staly se předmětem výnosného podnikání, hlavně od XII. stol., Slováci rychle postupovali do oblasti

Węgrzech« (Świat słowiański, V., sv. II., 217—250), soudě tak z té okolnosti, že o osazení Polskem není listinných zpráv, v čem nachází důkaz jeho prvotnosti. Náš Jiří Polívka odporoval jak Czambelovi (srov. Izvěstija otd. rus. jaz. XII., kn. 3), tak i Kolodziejczykovi (Národopis. věst. čslav. VI., 1911, str. 22—23), právem poukazuje na starobyloou místní nomenklaturu (Raspuče, Raslavice, Topla, Lučka), která nemá ani rázu východoslovenského ani polského nářečí. — Slováky na polskou vrstvu východoslovenského území připouštěl Cz. až s příchodem Maďarů, usuzuje z jihoslov. jména řeky Toply (maď. Tapoly), ale při tom tvrdil, že již v XIII. stol. slovenština byla hotova nejen v spišské (jak svědčí místní názvy Lučka, Visoka m. pol. Lončka, Vesoka v poručerství spišského probošta Mothmera z r. 1273), ale i v šarišské stolici. Tvar toply, Toplica i teplo a tepal našel Polívka podle Daničiča i v srbochorvatštině, ale poznámka k tomu, že je předčasně z hláskoslovných shod slovenského znění těchto změn s jihoslovanským činíti dalekosáhlé vývody. Jisto je prý jen to, že jméno Topla nemohl oné říčce dáti ani Polák a že Slováci takto ji pojmenovavše, hovořili trochu jiným dialektem, než jaký se dnes rozléhá v těch krajích. Z pol. XIV. stol. je doloženo místní jméno ve Sptiši nad Popradem ve formě Teplica. O jméně Luchka soudí P., že ho takto bez nosovky nezapsal Polák a že asi také se vyslovovalo bez nosovky. Také prý není nutno, že by y se muselo zapsati e, eo, oe v jménech Visoka a Ridnich (Ribnich?), poněvadž není pravděpodobno, že by v XIII. stol. již bylo y ztratilo v onom slovenském dialektě svoje prvotní znění a že by přešlo v jasné i. (Srov. obšírnou recenzi Polívkovu Czambelovy knihy: »K československé dialektologii«, Listy filolog. XXXIV., str. 22—42.) Pozoruhodné jsou též Polívkovy poznámky o jiných místních jménech, z kterých Cz. chtěl vyvozovati to nebo ono: na př. o jméně Lomnica, Lubica — Libica (něm. Leibitz), Levoča, Leucha, Leucza, Lyncha, maď. Lőcse, něm. Leutschau).

¹⁹⁾ To je mínění, ke kterému na základě pečlivých srovnávacích studií dospěl L. Niederle (l. c. 29—31). V. Chaloupecký, drže se historických zpráv, píše jen všeobecně, že s postupem kolonisace »v těchto krajích již od konce XI. a začátku XII. stol.« pronikaly ruské živy dále na západ podle cest a údolními řek do hlubin starého pomezního hvozdů, kde se potom střetly a smísily se živlem západním, českým, a do jisté míry i s živlem severozápadním, polským. To všechno, spolu s kolonisační německou, maďarskou a jinou působilo prý na utváření východoslovenských nářečí, v kterých uplatňují se vedle vůdčího elementu českého také všechny idiomy slovanských sousedů toho kraje. Tak rozsáhlý pomezní hvozd na rozhraní Slovenska, východu a severu, stává se kolonisační pojítkem mezi slovanským východem a západem. (Staré Slovensko, 305 sl.)

ruské, kterou časem jednak sami hustě osadili, jednak starší ruské osadnictvo z části poslovenštili, takže její ráz (zvláště v stolici zemplínské) byl a je dosud smíšený. Ale revindikace se strany ruské byly by dnes marné, ježto velká většina obcí je po celém východním Slovensku, i v krajích k Podkarpatské Rusi přiléhajících, slovenská.

Co se týče směru ruské kolonisace, jakým se šířila po území dnešního východu slovenského, mělo se zpravidla za to, že Rusové postupovali od východu na západ, až pronikli do Spiše a do Gemeru, při čem ruské kolonie za řekou Toplou pokládaly se obyčejně za mladší kolonizační vrstvu.²⁰⁾ Ale Eugen Perfeckij v poslední své práci²¹⁾ vede ruské osazení v Podkarpattí jednak z východu na západ, jednak ze severu na jih: »Kromě toho už ode dávna ruská kolonisace na Podkarpatské Rusi²²⁾ šla daleko na severozápad, v Šariši a ve Spiši. V Šariši šla tato ruská kolonisace směrem k městu Bardiovu a městu Prešovu. Ve Spiši šla tato kolonisace směrem k Hodermarku a Podolinci. Zde na krajním západě tato ruská kolonisace setkala se nejen s kolonizací slovenskou (a také ve Spiši v malé míře i s polskou), ale i s kolonizací svých ruských rodáků, kteří přistěhovali se sem z ruské Haliče (z Lemkovštiny), překročivše horské hřebeny Karpat. Toto setkání kolonisace podkarpatsko-ruské s kolonizací zakarpatsko-ruskou (haličskou z Lemkovštiny) stalo se také i v severní části zemplínského komitátu (od Čerteže a Paloty na severu až k Oros-Tokaji a Lodomeru na jihu.« Nejstarší oblastí, osazenou ruským obyvatelstvem, byla prý užhorodsko-zemplínská rovina, která byla hlavně zalidněna v XII. a XIII. stol. Severní a střední část zemplínského a severní část šarišského komitátu a vůbec ostrovní kolonisace na západě začala se již v XIII. stol. a skončila se ve středověku. Mukačevsko-potisská oblast byla zalidněna hlavně v XIV. stol. a její zalidnění dokončuje se během středověku; marmarošská oblast (vyjma jižní její části) a severní horské končiny berežského a užhorodského komitátu²³⁾ zalidňují se od XV. stol., ale hlavně v XVI.—XVIII. stol.

Podle všech téměř badatelů byly by končiny, o něž nám tu

²⁰⁾ Srov. na př. Bidermanna (l. c. VI. 150—181), podle něhož ruské (i polské) obce v Šariši a Spiši vznikly až v novější době, ježto si prý uchovaly vzpomínky na svůj původ z Haliče. Také ve všech matrikách v severnější části stolice šarišské najdeme prý příslušné záznamy.

²¹⁾ Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII. až XV., str. 119 sl.

²²⁾ Perfeckij neuzivá přesně názvu »Podkarpatská Rus«, jako by se jí měla rozuměti nejen dnešní Podkarpatská Rus, ale i východní Slovensko.

²³⁾ Perfeckij ovšem užívá starého rozdělení komitátního; ale dnes je tomu jinak, zvláště na hranicích mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí.

běží, zalidněny hlavně během středověku (v XII.—XV. stol.)²⁴⁾ Jen A. Petrov²⁵⁾ by tomu odporoval, míně, že teprve v pozdější době, po skončených válkách tureckých, t. j. až v XVI.—XVIII. stol. (nejvíce koncem XVII. a počátkem XVIII. stol.), poněvadž Uhry byly prý tehdy velmi vylidněny stálými vojny rakouských císařů s tureckými sultány, s odbojnými knížaty sedmihradskými a magnáty uherskými, jako také častými nájezdy tatarskými, vpády polskými, multanskými, valašskými a kozáckými. Tito noví a noví osadníci ex Polonia (z Haliče) usazovali se nejprve v horách, odkud později postupovali do dolin, kam dostávali se až tehdy, když Maďaři, kteří utkali před Turky z Dolní země, usazující se v okolí Sabinova (v býv. stolici šarišské), Vranova a Michalovců (v býv. Zemplíně) a jinde po kraji, začali se vraceti po skončených vojnách tureckých (r. 1683, 1699 a 1718) na jih, strhující se sebou také Rusy a Slováky. Nešli vždycky dobrovolně, ale byli přinuceni svými vrchnostmi (šlechtickými statkáři), které pospíchaly na Dolní zemi. Do tohoto »stěhování národů«, kterým na př. stolice spišská a šarišská byly hodně vylidněny — úbytek obyvatelstva ve východnějších stolicích byl totiž hned nahrazen novými osadníky z Haliče anebo oněmi karpatskými rusňáky — nový zmatek vnesly kurucké a labanské vojny, za kterých mnohé osady měnily často svoje obyvatele během krátké doby (na př. v r. 1715—1720). Z Haliče do Uher stěhovali se Poláci (do Spiše a Šariše) a Rusňáci (do Šariše a východních stolic).²⁶⁾ Ježto však tato stěhovavost

²⁴⁾ Srovnej zejména práce V. Chaloupeckého, Eug. Perfeckého, Jif. Krále a j. Podle Jifého Krále Rusové již od XI. stol. usazovali se soustavně, jsouce obyčejně královskými hajduchy (pohraničními strážci). Přicházeli noví a noví kolonisté z Haliče a Bukoviny, dostávajíce od uherských králů různé výsady, zvláště za králů Ondřeje II., Bely IV. a Ladislava IV., kteří osazovali jimi jednak kraje zpustošené od Tatarů (r. 1241), jednak prázdná dosud místa. Tenkrát byly kolonizovány hlavně stolice spišská, šarišská, zemplinská, užhorodská a berežská, a to hlavně z nížiny až »ad Carpathorum radices, habitatoribus nondum obsitas«. (L. c. 72 sl.)

²⁵⁾ ČCH XXIX., 1923, seš. 3—4, str. 411 sl. (»Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní zemi a vůbec za Karpaty?«)

²⁶⁾ Srov. A. Petrov (l. c. 414 sl.), který je přesvědčen, že ruské osady na Dolní zemi, zaznamenané tereziánským »Lexiconem universorum Regni Hungariae locorum populosorum . . .« z r. 1773, vznikly novější kolonizací z konce XVII. stol. za doby hromadného stěhování lidu z hornatých končin Uherska na Dolní zemi, takže autochtonství ruského národa pod Karpaty je prý dosti problematické. Rozhodně staví se proti názoru, jako by Rusové byli se kdysi rozkládali od Karpat až po Dunaj v malých ostrovech prostřed jinoplemenného žívu, dovoláváje se údajů M. Béla a jiných pramenů o tom, jak zanikaly jednotlivé osady — někdy na dlouhý čas — jak lid tékal od konce XVII. stol. a že obyvatele mnohých obcí v 2. pol. XVIII. stol. jsou právě potomky nových osadníků. Z toho mu je patrné, že více jako polovina čisto-ruských anebo smíšených osad Lexiconu náleží k poslední právě skupině: z 31 obcí je 8 celkem určitě nových osad, 3 znovu osazené, 3 s obyvatelstvem tékavým atp., takže jen o 11 není na-

nebyla pohodlná panstvu ani vládě, proto ji zakazovaly, podporujícíce zato imigraci z ciziny, takže po r. 1773 jen málo se kolonisovalo v krajinách námi zkoumaných. Přes to ještě i v XIX. stol. osazují se Němci, Rusi, Slováci (ve Velkém Berezném z Liptova) a Židé po kraji; naopak v 2. pol. XIX. stol. stěhují se obyvatelé z tohoto území zase do Ameriky a jinam. Za posledních 130 roků, jak dokazuje A. Petrov, hranice souvislého ruského území, sousedícího s územím rumunským, maďarským a slovenským, se od roku 1773 do dneška úhrnem málo změnily.

Tak by celá ruská kolonisace východního Slovenska byla podle A. Petrova, který příliš důvěřuje maďarským badatelům, poměrně velmi mladá a ruské autochtonství velmi pochybné. Jsou však fakta, která se stavějí proti momentům, Petrovem zdůrazňovaným. Především nelze si dobře představit, že by celé Podkarpátí bylo za tureckých válek jevištěm pravého »stěhování národů«, že by tam města a vesnice byly ničeny, obyvatelstvo vyhlazováno, nebo se stěhovalo s místa na místo (z Dolní země na sever a ze severu na jih atp.), když přece titíž magnáti drželi nepřetržitě své pozemky v onom kraji, když tamější města vedla nerušeně svůj obchod a když netušený rozvoj městského života náleží právě do doby, jak vyličuje Eug. Perfeckij v poslední své práci,²⁷⁾ kdy lid podle Petrova (vl. Acsadiho, kterým se Petrov řídil) byl nejvíce ničen. Hospodářsky Podkarpatská Rus a východní Slovensko, tvořice hospodářsko-obchodní celek, byly územím silně vyvinutým, a byl-li západ (spišská a šarišská města) obchodní oblastí a východ (solné doly v Marmaroši) průmyslovou oblastí, byla zemplínsko-užhorodská rovina oblastí selského velkostatkář-

---

rážek na jejich pozdější původ. Z nových cituje Horvátik v abauj-turňanské, Běl, Serdahel a jiné; mezi znovu osazenými Hačavu (Palučku, Viesku); mezi těmi, které měly též obyvatelstvo: Kis Dobru, Polanu, Pcrbenik. Potom zmiňuje se podle M. Béla o některých obcích, které jsou pro nás důležité: z okresu ujhelského na př. o Bačkově (bohatém Rusňáky, ale podle Lexiconu slovenském), o Rakovci z ohradzanského okresu (slovensko-ruském, dříve i s maďarským obyvatelstvem, jako o nové osadě), o Nacině Vsi a Suché (jako o celkem zpustlých), o Križlovcích ze stropkovského okresu (jako o dlouho opuštěných), o Ondrejové ze Šariše (ze sekčovského okr. jako o opuštěné osadě). V abaujské stolici nebyla podle Lexiconu žádná ruská obec; ale podle M. Béla několik, v kterých se usadili nedávno Rusňáci buď samotní nebo s lidem jiné národnosti (na př. v Misľch a jinde). V turňanské žili ještě i podle Lexiconu ve dvou obcích Rusňáci: v Hačave a Horvátiku. Hačava má dnes většinu slovenskou, Horvátik je slovensko-maďarský. Hačava, jak její starší jméno ukazuje, byla osada s počátku německá; Horvátik vznikl teprve okolo r. 1696. Slovanský živel v nich žil, soudě podle mínění sedláků, již koncem XVII. a počátkem XVIII. stol. Rusňáci se usadili podle Bidermanna v Hačavě (Viesce) okolo r. 1730, potom pronikli i do Horvátiku. Kerestur a Kocura v bač-bodrogské stolici, které byly nejprve srbské, byly osazeny v r. 1744—1751 Rusňáky (i Maďary).

²⁷⁾ Sociálně-hospodářské poměry atd., str. 128—129.

ského průmyslu. Právě tím, že byly tyto kraje v oněch dobách hospodářsky vyvinutější proti Maďarsku a Sedmihradsku, které byly vydány na pospas stálým vpádům tureckým, mohly se státi základnou uherských králů a uherských národních povstalců (Štěp. Bočkaje, Bethlena Gábora, Rákóczych) v bojích proti Turkům a potom i proti Habsburkům. Slovensko s Podkarpatskou Rusí umožnily Uhrám, že se osvobodily od nepřátel a organisovaly v pevný stát.

Proto třeba základ ruské kolonisace na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi položit do středověku (do XII.—XV. stol.), jak to činí V. Chaloupecký a Eug. Perfeckij, a zvláště zemplínsko-uzhorodskou rovinu pokládati za silně zalidněnu již v těch dobách. Jest ovšem pravda, že některé osady byly doplňovány novým obyvatelstvem,²⁸⁾ jiné byly reorganisovány podle německého způsobu (*more Saxonorum*), ale přece jen hlavní kádr osad zůstal pevný a neměnný. Nejstaršími ruskými dědinami v zemplínském stolici byly podle Perfeckého:²⁹⁾ Azarovce, Bodza, Velký a Malý Bočkov, Radvaň, Žadaň, Rakovce, Vyšněv, Čekov, Kravjany, Seč, Černý Potok, Čertež (Čertižné), Zbezhňov, Suchá, Polanka, Zemplin, Bašca, Kolbasa, Čemerné, Petrovce, Berecky, Bethlen Kazmir, Velké Michalovce, Ižep, Hrušovik, Ujfalú (Nová Ves), Valaškovce, Humenné, Stará, Izbudské Zbojné, Agard, Stražské (Ormező), Čabalovce, Trebišov, Farkaš, Perbenik, Lesna, Lačfalva (Lačnov?), Paryš, Stankovce, Gerenda, Arđov, Jesenov, Malý Thelmad, Bečked, Nacina Ves (Natafalva), Palota, Vojčice, (Pomochy), (Oylith), Bojoda, Kisfalud, Bely, Agolch, Kohan, Pernov, Albus, Ladomer, Plechovice, Torna, Turjany, Redmuchi, Toy, Kenches, Polnuk, Nagy- a Kis Thena (Čeňa), Gašy, Ruska, Vyl, Borsy, Knačy, Palháza, Volja, Abara, Zerdahelyi, Dobra, Konky, Egyházas Kapus. — V uzhorodském komitátě: Čepel, Dovhe (Dlhé), Stretava, Tyba (Cibava, Tibava), Dobrová, Kopošany, Karachatelúke, Horjany, Čičerovci, Jenke, Vajany, Caralju (Kápolja), Čop, Bezov, Rat, Matiovce, Zalužice, Bath, Bađun, Radič, Polana, Mirča, Zahony, Mokča, Ruská, Serednoje, Galoč, Sobranec, Domanince, Užhorod, Močar, Lúčka, Sisloč, Laz, Varday, Zarečovo, Mokra, Palađ, Palín, Korčva, Senné, Remety, Keres, Mođoroš, Porubka, Vinna, Minaj, Tarna, Pose, Szürte.

V šarišském komitátě: Hanušovce (Hanusfalva), Vitež, Lukov, Zubčana, Volja, Rešov, Šambron, Kobula, Obručno, Tarca, Tročany, Maltcov, Rašlavica, Gaboltov, Rodamin, Svatý Križ (obývaný Rusny!), Lenartov, Kajatha (Kojaticia — Kojetice), Šovar, Solomka, Delna, Torkov, Verešalma, Sinje (Svině?).

²⁸⁾ Perfeckij zjistil to u Volji, Maltcova, Litmanové v šarišském a spišském komitátu.

²⁹⁾ L. c. 85 sl. (v historickém přehledě).

V a b a u j s k é m k o m i t á t ě m ě l y r u s k é k o l o n i s t y t y t o o s a d y : K e f , R u s k a , E n ě (m a ě . ú ě . G ö n c z) .³⁰⁾

Nejdávnější a největší osazení měla úrodná rovina mezi dolním tokem Uhu, Latorice, Bodrogu a Tisou. Krajnými body tohoto nejstaršího zalidnění byly podle Perfeckého:³¹⁾ v užhorodském komitátě Stretava, v Palyjn, Užhorod, Galoč, Laz, Rat, v zemplínském Bely, Berecky, Zemplín, odkud linie této oblasti běžela k vesnicím užhorodského komitátu Čičerovce, Mokča, Kereš. V 2. pol. XIII. stol. a během XIV. stol. vzrůstá toto kompaktní osazení jak uvnitř, tak zevně oblastí výše uvedené, neboť vzniká řada nových osad. Od toho velkého užhorodsko-zemplínského oblouku šíří se kolonisace oblouky i ostrovy jednak na západ mezi dolním tokem řeky Tarci a dolní Toplou s krajním bodem na severu Polankou, na jihu Kolbasami a Garaňou, jednak na severozápad od Užhorodu mezi střední Ondavou a Laborcem (mezi Michalovcemi a Humenným). Tu však Rusové střetli se se Slováky, čím vznikl řad osad smíšených, které se časem, jakož i sousední ruské, poslovenšťovaly (zvláště v onom prvním ostrovu západním). Časem Maďaři a Slováci přistěhovali se i do jihozápadních končin užhorodsko-zemplínského údolí (mezi Bodrogem a Tisou) a zatlačovali Rusy k Užhorodu.³²⁾ Jednotlivé ruské vesnice, jsouce daleko od souvislého ruského živilu, se pomaďarštily nebo poslovenštily. Některé slovenské vesnice se tu naopak porušily, jsouce na periferii.

Velmi záhy pronikla ruská kolonisace v Šariši směrem k Barďovu a Prešovu, ve Spiši směrem k Hodermarku a Podolinci, kde se střetla, jak jsme již dříve uvedli, jednak s kolonizací slovenskou (i polskou), jednak s kolonizací ruskou z Lemkovštiny.³³⁾ Podstatně zasáhla do vývoje kolonizačních poměrů na východním Slovensku a v Podkarpatské Rusi kolonisace německá. Nejprve přišli do Podkarpátí Němci z Flander (v XII. stol.), ale teprve druhá etapa německé kolonisace (s a x o n s k á), začatá od XIII. stol., byla vydatnější a mnohostrannější, dávši celému území organizaci městskou i selskou. Němci usazují se hlavně ve Spiši, ale i v Šariši a dále na východ až k Hustu v Podkarpatské Rusi za výhodných podmínek se strany uherských Arpádovců, kteří měli v nich oporu proti politicky svévolné šlechtě. Spišská stolice byla vlastně Němci silněji kolonizována jako jinými národy, takže se tam vyvinul nový živel,

³⁰⁾ Tak jako Petrov, ani Perfeckij nesrovnává historické terminologie s dnešní, takže těžko lze kontrolovati jejich údaje.

³¹⁾ Op. cit. 105 sl.

³²⁾ S. T o m a š l v s k y j (Etnografična karta Uhorskoj Rusi, v Lamanského »Stati po slavjanověděniju«, III., Petrohrad, 1910, na str. 204) píše, že když se započala v XIII. a hlavně v XIV. stol. ruská emigrace ze severu, v baséň Rybnického bylo prý slovenské obyvatelstvo, mezi nímž Rusíni se usazovali, přijímající časem slovenskou řeč, kterou ovšem zvláštěně zabarvovali.

³³⁾ Srov. Eug. Perfeckij, op. cit. 33—39.

který svým demokratickým zřizováním (Spišský zákoník!), novou organizací hospodářskou (pohyblivý kapitál proti nemovitému kapitálu šlechtickému), samostatným soudnictvím a jinými výsadami stal se důležitým činitelem nejen v politických a hospodářských, ale i v kulturních (luterská reformace!) dějinách uherských. Ovšem je pravda, že t. ř. spišská města (24) nebyla osazena jen německými, nýbrž i slovanskými kolonisty, kterých čím dále tím více přibývalo, takže v pozdější době silně se poslovanšťují, zvláště když třinácte z nich bylo králi uherskými zastaveno Polsku. Podle E. Perfeckého⁶⁶⁾ byla spišská města zalidněna v XV. stol. i ruským obyvatelstvem vedle Němců, Slováků a Maďarů. Spišská města a osady s ruským obyvatelstvem byly v té době: Kežmark, Podolín (Podolinec), Lublo (Lubovňa), Kněžin, Baloča, Helmanovce (Kunchfalva), Rusbach (Ruschenbach), Olšavica, Jakubiany (Spišské), Frankova, Jarembina, Osturňa (trojsmíšená snad od počátku), Kamenka, Podproč, Nižné Repaše, Zavadka, Hodermark.⁶⁷⁾

Ale spišská města ztrácejí časem svoje výsady a silně se poslovanšťují, jako zase naopak Slované vlivem prostředí se poněmčují a pomaďaršťují: kde byli Němci nebo Maďaři silnější, tam přirozeně podléhali národnostně Slované, ale kde byli Slované silnější, tam se Maďaři a Němci poslovanštili.⁶⁸⁾ Maďarů bylo v XIII. stol. dosti ve Spiši, ale časem je Slováci převážili.⁶⁹⁾

Polská kolonisace ve Spiši byla však starší, ale neprošla dále jako asi po Kežmark, takže patrně okres Lubovňa v údolí Popradu patřil v XIII. stol. k polské Spiši. Ale v téže době usazují se již ve Spiši uherští kolonisté, jak svědčí stráže, posunuté od Prešova nad Kežmark k Popradu. Valná část spišské stolice dlouho zůstávala pokryta rozsáhlými lesy, které právě staly se významným objektem spekulacním. Němci se jich zmocnili, vzavše na sebe náhradou za vykácené lesy povinnost, vojensky chrániti bezpečnosti hranic.⁷⁰⁾ Od té doby (od XIV. a XV. stol.) hrnou se do Spiše proudy nových a nových kolonistů ze severu a východu, a to jak slovanských, tak neslovanských. Za vévody Kolomana, který se velice zasloužil o hospodářský a kulturní rozvoj těchto končin, založen byl premonstrátský klášter v Jasově, nedaleko něhož za krále Bely IV. vznikla Gelnice (Hlinice), německé báňské město, které samo zase kolonisovalo okolí směrem ke Košicím (Vondřišiel, Smolník, Ida, Moldava). S důlní kolonizací pokračovala též kolonisace zemědělská.

⁶⁶⁾ Op. cit. 105 sl.

⁶⁷⁾ K Popradu (obci) patřily prý odedávna ruské osady Telgart a Šumjac v gemerské stolici, dnes úplně slovenské.

⁶⁸⁾ Srov. S. Czambel, Slováci a ich reč, str. 103—104.

⁶⁹⁾ Czambel, Slovenská reč, 51.

⁷⁰⁾ Odtud název »novohrad«. (Srov. V. Chaloupecký, Staré Slovensko 137 sl.)

V šarišské stolici, která podle V. Chaloupeckého byla organizována a kolonizována až v době pozdější,³⁹⁾ kolonizačním bodem byl Šarišský hrad, připomenutý k počátku XIII. stol.,⁴⁰⁾ ke kterému patřilo asi území mezi Košicemi a Prešovem. Touto stolicí probíhala důležitá zemská cesta z Polska údolím Popradu, Torysy a Topley do rovin řeky Tisy.⁴¹⁾

Němci přinesli do tohoto území nový způsob kolonizační — t. ř. Schulzerei (povolávání): šoltys (po mař. kenéz) zprostředkoval vlastníkovi půdy, že mu ji osadí přivedeným lidem, s kterým ujedná smlouvu (kenezský list — kenézlevél) o povinnostech, jako byly: desátky živého inventáře a plodin z přídělu půdy, rozličné práce krejčovské, kominické, topičské, poslíčkovské atp. Z šoltysů neboli kenezů vyvinuli se zvláštní dozorcí a soudcové obcí, kteří zbohatnuvše zakládali pro sebe vlastní osady. Vždycky však byli svobodní a nezávislí. Hodnost byla dědičná, takže počátkem XV. stol. ustálila se samostatná třída kenezů, kterými mohli být i jen šlechtici. Zprvu kenezem býval jen Němec. Velké obce mívaly dva, tři i více kenezů, poněvadž se skládaly z dvou, tří i více škultetií, které se spojily v jednu obec. Postup tohoto osazování more Saxono (more Scultetorum) šel od západu k východu, a to od doby posledních Arpádovců (na Spiši, Šariši i v Zemplně již v pol. XIII. stol.). Mnoho dědin, jak jsme výše uvedli, bylo i reorganizováno a doplněno novým osadnictvem podle německého způsobu.⁴²⁾

Pokud se týče mařské kolonisace, která se šířila v oněch končinách z jihu, je sice starého data, ale přece ne tak starobylá, jako slovanská a všechno úsilí mařských učenců dokázati, jako by Rusů před XIII. stol. v Uhrách nebylo a jako by celé karpatské území bylo tenkrát liduprázdné, je marné, protože tendenční.⁴³⁾ Není přece pravda, že »v těchto župách vedle — od založení Uherska

³⁹⁾ Neboť prý mezi stolicemi, z kterých plynul desátek biskupství jágerskému r. 1271, stolice šarišská se neuvádí a nejstarší historické zprávy o Šariši jsou z 2. pol. XIII. stol.

⁴⁰⁾ Ale podvrženou listinou ze XIV. stol.

⁴¹⁾ Ruské území v Šariši dělí se na dva díly, málo spolu spojené (Stebník), mezi něž vsunuto jest území slovanské.

⁴²⁾ Srov. o tom podrobně u Eug. Perfeckého, op. cit. 33—39. (Viz také v kap. o rodině a obci, kde podle Ant. Hodinky a jiných podáváme obraz starších poměrů v podkarpatských obcích.)

⁴³⁾ Srov. práce na př. P. Balogha (A Népfajok Magyarországon, r. 1902, Budapešť, na str. 531 sl.) a Alex. Bonkálóa (Die ungarische Ruthenen, »Ungar. Jahrbücher«, I., 1921). — Stejně ovšem tendenční je tvrzení Volod. Hnatjuka (Rusini priašiv. epar. 21), jako by jen Rusíni, Němci, Maďaři a Poláci byli původním obyvatelstvem východního Slovenska, ježto o Slovácích není prý historických zpráv, takže Slované prešovské eparchie jsou podle něho potomky Rusínů, nikoli Slováků. (Potom není divu, že někteří politikové karpatoruští žádají hranice Podkarpatské Rusi na Hronu místo na Uhu.)

tu žijících — autochtonních obyvatelů žijí tu většinou novodobí osadníci, kterými rozuměti třeba ovšem podle domněnek maďarských učenců Slované a Rumuny, poněvadž přece Uhersko mohli založiti jen Uhři — Maďaři. P. Balogh⁴⁴⁾ soudí z položení dnešních ruských obcí v Šariši, že Rusové přišli sem (do Šariše) ze severovýchodní ruské části Polska a že odtud se rozpínali na jihozápad, kdežto Slováci na sever; hranice mezi nimi se porušily a takto vznikaly jazykové ostrovy. Do Zemplína Rusové »nezvratně« přišli přes Beskydy a Malou Rus až na pozvání starých uherských (rozuměj: maďarských!) panovníků a šířili se od západu směrem na východ. Mohli to učiniti velmi lehce, neboť narazili prý jen na velmi slabou vrstvu Slováků, kteří přijali ruské náboženství a do své řeči vmísili mnoho ruských prvků. Úplné jejich splnutí zastavila další století s nově příšlymi vystěhovalci, takže počet asimilovaných ruských obcí (soudě podle řeckokatolického náboženství některých slovenských obcí) jest ustálen na 100, ale jejich počet mohl býti větší kdysi, neboť některé ruské obce přijaly s řečí i římskokatolickou víru.⁴⁵⁾ Alex. Bonkáló, dovoláváje se věnovacích listin, urbárií, daňových záznamů, Conscription dicales etc., klade ovšem »uherské osazení rusínské« teprve do 13.—18. stol., a to jako »Fronbauern« (poddané nevolníky), kteří od 3. stol. v různých dobách z Haliče, Bukoviny a z jižního Ruska (Volyňska a Podolska) přistěhovali se do »uherských Karpat«. Svoji tendenční domněnku hledí podepřít jak slovanskými autoritami (Hodinkou, Sobolevským, Tomašivským, Petrovem), tak i jinými (Tagányiem, Nagyem, Karácsonyiem, Bidermannem, částečně Bothem, Paulerem, Szilágyiem, Hómanem), neboť prý teprve po zániku »Grenzöblandsystems« stěhovali se Rusíni do nynějších sídel, kdysi liduprázdných. Co se týká původu Dolišanů (Dolišanů, Nižšanů), dokazuje podle Krymského (»Ukrainskaja Grammatika, I., Moskva 1907, 128—129, 139—140, 141—191, l. c. 215 sl.), že tito Rusíni, jak z řeči je patrné, přišli Multanskem a Sedmihradskem k dnešním sídlům z jižní Rusi (Volyňska a Podolí) a jsou nejstaršími kolonisty »uhroruskými«. V pověsti o Koriatovičovi a jeho 40.000 Rusínech z Podolska zachovala se nám dlouho vzpomínka na dřívější vlast Dolišanů. Nejvážnějším důkazem pro pozdější přistěhovalectví Rusínů pod Karpaty je okolnost, že v »uherské« řeči není rusínských slov, za to v rusínských maďarských hodně, ale teprv až z konce 15. stol., poněvadž všechna přejatá slova mají novouherskou formu. K takovému důkazu nestačí nám ovšem 8—10 příkladů Bonkálóem uvedených, ani autorovo ujištění, že zkoumal všecek přístupný poklad

⁴⁴⁾ Op. cit. 560, 579.

⁴⁵⁾ Příkladem uvádí tu z našich časů Balogh takovou obec Rokytovce v údolí Laborce, ale omylem, neboť ta obec je řeckokatolická. (Ale takto lehce se přenáší maďarští badatelé přes nejtěžší problémy.)

slovný (z Čopeje, Holovackého, Deška, De Vollana, Vrabela, Verchratského, Hnatjuka, Franka, Sabova, Petrova, Czambela atd.), poněvadž nás to prostě nepřesvědčí. To by se mohlo jednoduše vysvětlovati také naopak, že Maďaři přišli do styku s domorodými i Rusy až v novější době, od kdy se začal výbojný postup Maďarů. Důležitější by byl důkaz z Krymského, že dolišň. 'u (ju) nebo 'ü (jü) místo etymolog. e v zavř. slabikách pochází až z XIII. stol., co by svědčilo, že Rusíni neopustili svých původních sídel jihoruských před XIII. stol. Také prý Dolišňané nevědí nic o kozáckých bojích, o ukrajinských hetmanech, o polsko-rusínských bojích. Proto prý, nemajíce žádného historického povědomí, správně sami sebe nazývají Uhrorusy. (Všecko to ovšem jsou jednostranné tendence maďarského šovinisty.)

Proti maďarským učencům hájil slovanského autochtonství zvláště prof. L. Niederle,⁴⁶⁾ dovolávaje se slovanských názvů, přejatých do maďarštiny, které mají stopy starých slovanských nosovek (na př. Lonka — rus. Lug, Long — rus. Lužany, Dombo — rus. Dubovoje, Galambos — rus. Holubice, Dombok, Dombostelek, Nyarás-Domb a j.). Jména ta Maďaři přejali již v době, kdy ruští obyvatelé ještě vyslovovali nosovky, co bylo prý jistě před XIII. stol. Ovšem, některá z těchto jmen mohou býti, jak ukázal Jiří Král,⁴⁷⁾ mladšího původu. Zato maď. Munkács (slov. Mukačevo), Ung a Ungvár (Už, Užhorod), Dumbrava (Dubrava) zachovaly jistě starou formu slovanskou, jen není jisto, zda ruskou (jak chce Niederle), nebo bulharskou (jak myslí podle Sobolevského Jiří Král). Pro slovanskou teorii Niederlovu svědčí vedle jazykových důvodů (nedostatek maďarských pojmenování dědin, nížin, řek atp.) také jiné okolnosti: nomádský způsob života Maďarů, kteří jistě nejprve hledali rovinné stepi v středních Uhrách, než pomyslili zabezpečiti se i osazením horských průsmyků a založením t. ř. ochranných indagines (gyepű). Do hor a lesů utíkali Maďaři i s Rusíny před Tatary, Turky a Kuruci, při čem někteří usadili se v rusínských dědinách a porusfnštili se.⁴⁸⁾

Ze všeho je patrné, že končiny, o něž nám tu běží, byly osazeny slovanským obyvatelstvem už v době, kdy o závislosti onoho území na uherské koruně nemohlo býti řeči (před XI. stol., neboť v XI. stol. připomíná se m a r c h a R u t h e n o r u m) a kdy se tam prostírala částečně říše bulharská, částečně i říše velkomorav-

⁴⁶⁾ V citovaném článku v »Národopis. věstníku českoslov.«, 1922, str. 29—31.

⁴⁷⁾ V uvedené již rozpravě v »Sborníku českoslov. společ. zeměpis.«, XXIX. 3—5, 1923, str. 66.

⁴⁸⁾ Tím si lze podle Jiř. Krále vysvětliti maďarská jména Rusínů. (Ovšem jen ta, která jsou ze starší doby, ježto novější vznikla úředním pomaďarštěním a pod.) Král píše takměř důsledně »Rusín« (m. Rus), poněvadž jméno Rusín (Ruthenus) je prý starší než jméno Rus.

ská,⁴⁰⁾ později Haličské knížetství (Červená Rus). Teprve od pol. XI. stol. toto území (ne však celé) stává se závislým na koruně uherské, takže na území dříve jen slovanském usazují se i Maďaři, Němci a Rumuni. Svědčí pro to místní jména dědin, složená s o r o s z (rus.): Orosz Mokra (Mokra, Ruska Mokra), Oroszmocsár (Močar Ruska, Ruske Močarani), Oroszkomorócz (Ruski Komorovci, na rozdíl od maď. Sobránc-Komorócz a Palágy-Komorócz), Oroszkucsova (Kučova Ruska, na rozdíl Nemet-Kucsova, Nimecka Kučova) atd. Ale toto pojmenování jest až z doby nové, kdy vznikaly rusínské osady v XVI.—XVIII. stol. v maďarském pásmě, anebo vyskytuje se tam, kde běží o rusínské ostrovy mezi nerusínským žižlem (na př. v Sedmíhradsku a na Slovensku). Osady, počínající s o r o s z u Maďarů, r u s u Rumunů a r e u s s u Němců nemohou a priori svědčiti pro ruské autochtonství, neboť třeba nejprve podle prof. A. Petrova sebrati všechny dosvědčené údaje, najmě v které době se podobné názvy připomínají, a ustanoviti, kdy osady tak nazývané vznikly?⁴¹⁾ Petrov pochybuje dokonce, že by bylo vždy možno vztahovati o r o s z, r u s, r e u s s ke kořenu r u s v slově r u s k ý (na př. Oroszlánkő nepokládá za kámen ruské dívky, ale za lví kámen a Oroszfalu za zlodějskou dědinu).⁴²⁾

Označuje-li se obyvatelstvo na maďarsko-ruském území v dokumentech jako O r o s z o k, řidčeji R u t h e n i, může to znamenati netoliko Rusy podle národnosti, ale i Rusy podle víry (t. j. pravoslavné, později uniaty). A název R u t h e n i v XV. stol. a v 1. pol. XVI. stol. znamenal tolik jako »tělesnou stráž«, »lejbgardejci«⁴³⁾, neboť se z Rusů brala věrná tělesná stráž královská, ale později mohli se do ní přijímati i příslušníci jiných národností (na př. Srbové, jako je dosvědčeno z účetních register králov. dvora od r. 1494 do r. 1526).⁴⁴⁾

⁴⁰⁾ Takto Král a Perfeckij, kdežto Czambel i Chaloupecký stavějí se proti teorii velkomoravské, ježto prý v té době pomezí hvozď spíšský byl hranicí mezi starým Slovenskem nitranským a východním Potisím.

⁴¹⁾ Podobná speciální práce však chybí.

⁴²⁾ Pod. prý v rumunštině r ú s neznamená jen ruský, ale i »blond, rougeâtre« (rusá, rusúr = ruža). V něm. reuss splynuly prý zase dvě slova: riúze — ruský a riuze — řeka, potok (srov. něm. obec sedmíhrad. Reussdörflein, Reussdörfchen, která leží nad Reussbachem).

⁴³⁾ Jako v záp. Evropě »Švýcaři« (v Rusku »švejcar« = vrátný).

⁴⁴⁾ Tak byl 14. listopadu 1494 zapraven plat Ruthenis Rascis, t. j. rusům Srbům. Niederle napsal, že oblast ruská rozkládala se dále na západ, kde část dnešního Slovenska byla dříve ruská, sahala hlouběji na jih i do přilehlého území, dnes maďarského, ba zabírala značnou část ve vnitřních Sedmíhradech, dnes maďarsko-německo-rumunských (srov. slov. jména obcí a jiné topografické názvy: Rusz, Ruszinosz, Ruszkahegy, Ruszkica, Rusci, Ruso, Rusov, Ruseské, Oroszfaja, Oroszfalu, Oroszmező, Oroszhegy, Oroszidecs, Oroszveg, Oroszkomoró, Oroszvolja atd.). Ale od kdy tam byli Rusové, to prý je právě velká, sporů plná otázka. (Niederle, l. c. 23.) Doklady Filevičovy pro slovanskost Karpat nejdou do staro-

Maďarská teorie o »cizím osadnictví« (slovanském proti autochtonství maďarskému) v těch končinách založena je hlavně na podvržené listině o Theodoru Korijatoviči, synu podolského knížete Konstantina Korijata, který prý r. 1339 přesídlil se 40.000 lidmi z Podolí do Podkarpatské Rusi a byl od tehdejšího uherského krále Karla I. ustanoven vládcem nad Mukačevem a celým okolím od Uhu až k Hustu. Zpráva tato byla dlouho téměř od všech badatelů o podkarpatských Rusích brána za bernou minci, takže hlavní osazení Rusů pod Karpaty posunováno bylo vždy více do pozdější doby historické. Ale když řečená listina se objevila legendou, jak již A. Petrov a jiní upozornili, výzkum ruské kolonisace postaven byl na reálnější základ.

Rusové nepřišli do těch končin až s Maďary, nýbrž mnohem dříve; i Slováci předešli Maďary, kteří tisknou se sem až v době, kdy jednak hospodářsko-sociální změny přivodí čilejší kolonizační ruch (od XII. a XIII. stol.), jednak za tureckých válek, kdy »Horná zem« stane se útočištěm »Dolňákům«, kteří prchají před Turky.⁵⁴⁾ V této době pronikají až k Sabinovu v Šariši, Vranovu a Michalovcům v Zemplině a jinam do kraje,⁵⁵⁾ při čem někteří z nich se poslovanšují. Po skončených vojnách (r. 1683, 1699 a 1718) vracejí se zase na jih,⁵⁶⁾ strhující s sebou také Rusy a Slovaky.⁵⁷⁾

Poslovanštění mnohých původem maďarských obcí na východním Slovensku přiznávají téměř všichni maďarští učenci, snad aby odvrátili pozornost od pozdější násilné maďarisace v 2. pol. XIX. stol. Tak na př. v okolí Košic bylo prý mnoho opuštěných obcí osazeno v novější době Slovaky, takže pomalu se dědiny po-

---

věku, ale jen nedaleko před XII. stol. (tamtéž 25). (Ale o tom všem viz Perfeckého »Soc.-hosp. poměry na P. R. v XIII.—XV. stol.«.)

⁵⁴⁾ Maďaři však nikdy nevyhledávali příliš těchto končin, poněvadž byly pro ně poměrně chudobné a proto bezvýznamné. Z té příčiny také slovanský živel, utvořiv kompaktní celek, zalidnil celé Podkarpátí a udržel je pro slovanskou národnost. Jen privilegovaní Maďaři (šlechta) dostávali tam půdu se sedláky a dělníky slovanskými, k nimž přiváděli nové a nové sedláky-kolonisty. (Srov. Eug. Perfeckij 127.)

⁵⁵⁾ Srov. o tom u A. Petrova (ČČH 411 sl.)

⁵⁶⁾ Poněvadž však někteří z nich se během doby porušáčtili (anebo poslovenštili), proto prý podle Petrova vyskytovali se na Dolní zemi Maďaři »ruské víry«.

⁵⁷⁾ Většina ruských osad na Dolní zemi (Alföld) vznikla podle domněni Petrovova až v této druhé periodě ruského osídlení v Uhrách (v XVI.—XVII. stol.). Ale otázka, jak daleko na jih a jihovýchod šla tato ruská kolonisace přes řeku Slanou, Krasnu a Samoš do biharovského, satmárského a sabolčského komitátu a do Sedmihradska, kde setkala se s původní ruskou kolonizací, která dosáhla již ve velmi staré době dolního Dunaje. Černého moře a dolního Dněstru a odtud znenáhla dunajskými přítoky, Prutem a Seretem, směřovala k jižním končinám Karpat a vrchním končinám jiného dunajského přítoku, Tisy, nás se tu přímo nedotýká a odkazujeme v té příčině na př. na výše uvedený spis E. Perfeckého, který, jak se zdá, opravuje poněkud názory Petrovovy.

slovenštily. Důkazem toho jsou maďarská jejich jména, která se nezměnila. Ale v poslední době zase tyto poslovenštělé obce znovu se maďarisovaly, hlavně působením školy a kostela (košické biskupství!).⁸⁰⁾

Ale jak německá, tak maďarská kolonisace šíří se na východním Slovensku až v době pozdější (v XIII.—XV. stol.), kdy slovanské obyvatelstvo, pevně sedíc ve svých dědinách, je tak silné, že mu cizí živel nemůže značněji škoditi, vyjma ovšem v městech. Ale i tam v starších dobách nepěstovala se národnostní politika, takže němečtí a maďarští kolonisté rychle se přiučovali slovenštině (»šarištině«), která byla dorozumívací řečí mezi pestře smíšeným obyvatelstvem těch končin, a to z přirozené potřeby denního života. Tak slovenský živel velmi se vzdělával po celém území, asimiluje si jak živel slovanský (ruský a polský), tak živel německý a maďarský. Obrat nastal až v XIX. stol., kdy Maďaři, vedeni jsouce ideou velkomaďarskou, jali se násilně pomaďarštovat, a to nejprve města (Němce, Židy, Slováky, Rusy) a potom i dědiny (hlavně při městech, v průmyslových střediskách a pod.).

Jak z dosavadních výkladů je patrné, nebylo dnešní východní Slovensko (s Podkarpatskou Rusí) kolonizováno rázem, nýbrž po vstvách. Při ruské kolonizaci rozeznává se obyčejně dvojitá etapa: starší a novější, prvotná a druhotná, ale ve skutečnosti jich bylo několik.⁸⁰⁾ Jistě tam byly ruské osady již před XII. stol. (marcha Ruthenorum v X. stol.), třebaže o nich není listinných zápisů, anebo jen poskrovnu.⁸⁰⁾ Hlavní ruské osazení stalo se, jak V. Chaloupecký a Eug. Perfeckij shodně píší, během XII.—XV. stol. Ale později (v XVI.—XVIII.) ruská kolonisace se rozhojňovala a doplňovala novými a novými osadníky, jak ukázal ruského národa pod Karpaty vycházeti z »Lexiconu« z r. 1773 a z Bělovy »Notitie« a vyslovuje se dosti skepticky (podle Sreznevského a Bidermana?) o starobylosti Rusů v bývalých Uhrách, zabrá se příliš do myšlenky, že většina ruských obcí na východním Slovensku pochází až ze XVI.—XVIII. stol.,⁸¹⁾ stranou necháváje všechny osady,

⁸⁰⁾ Dr. Jan Sziklay a Dr. S. Borovszky (»Maďarské župy a města«, sv. abauj-turjánský, Budapešť, 1896, str. 55) si pochvalovali, jak Slováci (poslovenštělí Maďaři) z okolí Košic stávají se vždy povědomějšími svého maďarského původu a jak nejsou proti snahám svého pomaďarštění. Vždyť prý pomaďarštění těchto obcí nebude než zpět uvedení historického stavu. (Srov. k tomu A. Petrov, ČČH 1923, č. 3—4, str. 411 sl., kde jsou vypočítány bývalé maďarské osady, které se časem poslovenštily.)

⁸⁰⁾ S. C z a m b e l (Slovenská řeč 51) soudil o Rusích na západ od Toply tak, že třeba rozeznávají ruské osady starší, méně staré a dosti mladé, ale ony neměly nikdy prý početní převahy nad osadami neruské národnosti.

⁸⁰⁾ Jsou však důkazy jiné (srov. výklady L. Niederla výše uvedené a j.).

⁸¹⁾ Tu se dovolává »Notitie«, kde prý ze 104 obcí výše jmenovaných jen v Bačkové stojí: »copiosa colonia«.

v kterých je přítomnost Rusů dokázána dokumentárně z XV. stol. i dříve, o nichž však třeba podle jeho mínění ještě sebrati všechna svědectví, roztroušená po nejrůznějších pramenech. Ale ani těchto osad⁶²⁾ nechce pokládati za nepřetržité zbytky původního ruského obyvatelstva, které se zachovaly během věků. Podle jeho názoru byly to jednak vojenské, jednak zemědělské kolonie, založené buď vládou, anebo statkáři již v době historické. Na definitivní odpověď na otázku, kdy se vůbec Rusové usadili pod Karpaty, necítí se Petrov dostatečně připraven. Kunikova teorie, které se přidržuje i A. Bonkáló, klade ruskou kolonizaci do XIII.—XIV. stol. i do časů pozdějších, neboť pro starší dobu není dokladů a ruské jméno nemohlo proniknouti pod Karpaty dříve, než se ujalo u východních Slovanů, z kterých se utvořila ruská říše.⁶³⁾ Pro druhou teorii — o t. ř. autochtonnosti Slovanů vůbec, zvláště však ruských — je důležitý t. ř. »jazyk země« (t. j. topografická nomenklatura), jak to již formuloval Naděždin, žádaje, aby studium historie počínalo se zeměpisnou mapou.⁶⁴⁾ K tomu třeba především náležitého zeměpisného slovníku, kde by byly obsaženy názvy osad, míst a polí, hor, chlumů, dolin a roklí, jezer, bažin, řek, potůčků atd., atd.,⁶⁵⁾ při čem v úvahu přicházejí nejen názvy jednoho jazyka, ale všechny různojazyčné.⁶⁶⁾ Ale »jazyk země« nemůže podle Petrova mínění poskytnouti náležitě pomoci pro zjištění, jaká část území od Karpat po Dunaj byla v dávné době osazena právě východní, ruskou větví slovanského národa, neboť nepoznáme fonetických znaků ruštiny z IX. stol. a spíše⁶⁷⁾. O problematice podle Petrova ceně svědectví osad, počínajících se v maďarštině o r o s z atd., hovořili jsme již výše.

Co se týká původu ruského obyvatelstva v Podkarpátí, tvrdí Perfeckij, že přišlo z haličsko-volyňského státu, a to třemi ode dávna známými cestami: z haličského Zákarpatí údolím řek Laborce, Uhu a Latorice dostalo se k soutoku Bodrogu s Tisou do užhorodsko-zemplínské roviny. Kolonizace ta vyšla z různých končin ruského území (z Lemkovštiny, z Bojkovštiny, z Huculštiny, ze střední údolní Haliče, z údolí Dněsterského) — odtud různé dnešní dialekty ukrajinského jazyka v rozličných částech Podkar-

⁶²⁾ Právě jako osady s názvy rus (Orosz, Rus, Reuss), které jsou spíše nového původu.

⁶³⁾ Ale Červená Rus přece již existovala?

⁶⁴⁾ Opyt istoričeskoj geografii russkago mira (Bibl. dĭa čten., XXII., 1837, III.).

⁶⁵⁾ Ovšem nejen soudobého, ale i historického.

⁶⁶⁾ Tu správně Petrov upozorňuje podle Naděždina na kluzkost cesty lingvistické, poněvadž třeba bráti zřetel ke všem »jazykům země«, a to nejen v dnešním jich tvaru, ale i v minulém.

⁶⁷⁾ Tu některé t. ř. plohlasé ruské tvary chtěl by vysvětlovati vlivem maďarského jazyka, který vyhýbá se na počátku slov skupinám souhláskovým (blatono — Balaton, klas — kalász, vrabij — vereb atp.).

patské Rusi — dála se v různých dobách, za rozličných okolností a z různých příčin hospodářských a historických. Takto prý Rusíni kolonisovali Podkarpatsko ostrovy a oblouky, které rozšířením tamějšího obyvatelstva během času splynuly v jednu homogenní ruskou masu.

Ježto původní kolonisace rusínská v Podkarpatsku (XII. až XIII. stol.) pocházela patrně ze sousední horské a podhorské Haliče, kde ruské obyvatelstvo možná mělo ještě svůj původní typ haličského Rusína (ze starého kmene Chorvátů neb Dudlebů, původně tam bydlících), v takovém typu tento Rusín přišel (podle Perfeckého) i do užhorodsko-zemplínských rovin (se svým severoukrajinským dialektem).⁶⁸⁾

Příčinou, proč v 2. pol. XII. a v XIII. stol. stěhuje se ruské obyvatelstvo z Haliče pod Karpaty, pokládá E. Perfeckij⁶⁹⁾ okolnost, že Halič, stavši se politickým centrem jižní Rusi a vyvinuvši velkou politickou a hospodářskou činnost — z Podněprska pro stálé tatarské nájezdy (zničení Kijeva) obyvatelstvo tíhne víc a více na západ! — neobyčejně vzrostla počtem obyvatelstva (zvl. za knížete a potom krále Daniela, syna Romana Velkého). Proto nejen do Podkarpatska, ale i k dolnímu Dněstru a Prutu rozšiřuje se haličská kolonisace. Podle J. Holovackého⁷⁰⁾ byl to také politicko-náboženský útlak, v jakém bylo žití Rusínům v Haliči pod katolickými Poláky, který je vyháněl do Uher.

Vedle kolonisace ruské nejsilnější byla kolonisace slovenská, která, jak se zdá, je sice mladší než ruská (aspoň v sarišské a zemplínské župě), ale starší než maďarská a německá. Slováci však pronikli velmi záhy za Spišský les, kde se možná setkali ještě s Jihoslovany, jak se domnívá L. Niederle. Kolonisace jejich však časem tak silně vzrůstala, že převýšila živel ruský i polský, který je také velmi starý na řečeném území. Topografické studium nepokročilo zatím tak daleko, abychom přesně mohli napsati, v kterém století ta nebo ona obec byla založena. Víme jen, že během XIV.—XVI. stol. je celý východ dnešního Slovenska tak silně osazen slovenským živlem,⁷¹⁾ že v XVII. stol. byla slovenská oblast

⁶⁸⁾ Je to známá teorie A. A. Šachmatovova (Vvedenije v kurs istorii russkago jazyka I, 1916; Do pitanija pro počatok ukraínskoj movi, r. 1914). Proti ní jsou však podstatné námitky jiných badatelů (na př. Vsevoloda Hancova), kteří počítají karpatoruské dialekty k jižní skupině maloruských nářečí. — To by se shodovalo s Niederlovými údaji (Slovanský svět, 7 str.) potud, že v maloruskou větev vešli staří Poljané, Drevljané, Volyňané, Dúlěbji, Tiverci, Uliči, část Severjanů a zbytkové zakarpatských Chorvátů se Srby. (Nebyli tedy Chorvátí a Dúlěbji [Perfeckého Dudlebi] též kmen, jak by se ze stylisace Perfeckého mohlo zdát!)

⁶⁹⁾ Op. cit. 120—121.

⁷⁰⁾ Karpatskaja Rus, ŽMNP 1875, str. 349—396.

⁷¹⁾ Srov. výše citovanou zprávu S. Tomašivského, podle které v básně Rybnického Slováci seděli v XIII.—XIV. tak silně, že nově přichá-

skoro tatáž, jako ji nacházíme od konce XVIII. do počátku XX. stol. Tento důkaz provedl A. Petrov, srovnav »Specificatio bonorum, ad Dominium Homonna spectantium« z XVII. stol. s uvedeným již »Lexiconem« z r. 1773. Staly se ovšem i změny. Podle M. Béla (z 1. pol. XVIII. stol.) byla na př. nejen severní část Zemplína, ale takměř i celý střed jeho ruský (anebo rusko-slovenský, příp. rusko-maďarský). Na souvislém území ruském nebylo podle Béla slovenských ostrovů kromě smíšeného Stropkova: Brežnica, Brežnička, Hoča, Turiany, Ruská Bystra, Michajlov a Novoselica jsou u něho ruské.⁷³⁾ Čistoslovenské byly podle Béla jen: neveliká část ve středu stolice od Vyšní Sitnice na severu do Tovarňanské Polanky na jihu a od Giglovců na západě do Slov. Krivé na východě a také jihovýchod stolice na jih od Michalovců, kde jsou, vyjímaje Trhoviště, Bánovce a Hatalov, všechny obce slovenské, slovensko-maďarské a maďarské.⁷⁴⁾

Národopisná mapa Tomášivského⁷⁵⁾ potvrzuje — podle Petrovova mínění — údaje Bély, neboť právě v západní části Zemplína pásmo uniatských obcí jde jižněji Trebišova a spojuje se přes Pošu s uniatsko-slovenským územím mezi Starou a Michalovcemi. Podle této mapy čistě slovenské území ve středu stolice se zvětšilo a Rusňáci nejen se poslovenštili, ale i pokatoličili (nebo poprotestanštili), takže přetrhli ruský pruh na západě a slovenské území spojilo se se slovenským územím šarišským. Právě tak posunulo se slovenské území na jihovýchodě stolice na západ a severozápad (v údolí ř. Toply a Ondavy).

Poněvadž však ruské osady byly velmi málo lidnaté, dostávali se ruští sedláci pod vliv Slováků, mezi nimiž se usadili; počet Slováků rozmnožovali mimo to slovenští přistěhovalci ze západních stolic. V středním Zemplíně počali se Rusňáci již roku 1773 přiznávat za »Sloviaky«, jen v severních, hornatých krajích zůstávaly ruské obce neposlovenštěny.

Uhrnem lze pověděti o osazení východního Slovenska a Podkarpatské Rusi toto: Před Slovany byly tyto kraje osazeny kmeny blíže nám neznámými (podle L. Niederla thráckými), k čemu nás vedou neslovenská jména místní (Tatry, Poprad, Her-

zejší kolonisté ruští se jim asimilovali, jsouce mezi nimi usazeni. (Op. cit. 204.) S tím by se shodovaly i výzkumy Petrovovy a Perfeckého.

⁷³⁾ Tu zase Petrov (l. c. 435) uvádí řadu obcí ze středního Zemplína, které u Béla jsou ruské nebo smíšené, ale podle Lexiconu a později většinou již slovenské. (Viz o tom v kap. o národním povědomí.)

⁷⁴⁾ Petrov (l. c. 436) nechce věřiti, že by jinak věrohodný Běl byl učinil tolik chyb, a to zvláště proto, že on slova Ruthenus vůbec neuzívá ve smyslu »člověka ruské víry«, a nenazývá tak Slováků-uniatů. Třeba tedy přý uznati, že ruský živel v Zemplíně v 20.—30. l. XVIII. stol. zabíral o mnoho větší prostranství než později.

⁷⁵⁾ Etnografična karta Uhorskoj Rusi (v Lamanského »Stati po slavianověděniju, III., 1910, Petrohrad).

nad, Torysa, Šariš, Spiš atd.), kterých nelze vyložit z řeči slovanské (ani ovšem maďarské anebo německé).⁷⁶⁾ Kdy přišli Slované pod Karpaty, na to nelze dát bezpečné odpovědi, ale jistě to bylo již před narozením Kristovým, jak o tom svědčí zpráva Jordanova. Byly to nejprve kmeny jihoslovanské a za nimi i kmeny ruské, uhýbající útokům různých nomádských kmenů (od konce VI. stol. do XI.). V té době již také západní Slované byli dávno usazeni v Čechách, na Moravě, ve Slezsku i na Slovensku spolu s keltskými Boji a germánskými Markomany.⁷⁶⁾ Rozhodně Slované do Uher nepřišli až s Maďary.⁷⁷⁾ Pro vý-

⁷⁶⁾ Všecky etymologie, které o těchto názvech byly podány, jsou čiré hypotезy, nemající náležitě přesvědčivosti. Tak na př. Hrih. Kupčanka (v spise »Bukovina a jej ruskí žiteli«, Videň 1895) píše, jak r. 567 Slované, pobíhvě Gepidy, Góty a jiné kmeny, zabrali velikou část Dákie a organizovali z Dákie slovanskou říši (zv. Chorvatia, co prý znamená »hornatou zem«), odvozuje slovo Karpaty od slov. gorъ (Garbatô = Karpaty). O jméně Tatry podaných bylo nejvíce etymologií, ale žádná uspokojivá. (Srov. u Czambela v Slov. reči 11). Název ten vyskytuje se sice i jinde na Slovensku (tatra = neúrodná zem), ale tím slovenskost jejich není dokázána. File vlič vedle slovenského názvu Tatry uvádí i název Tovtry (Toutry, Toltry). (Viz jeho Istor. drevn. Rusi 151.) Fr. Kulhánek (Ludové dejiny českoslov., B. Bystrica, 1920, str. 12) pokládá slovo Tatra za slovenské. Jména Poprad, Hernal, Spiš vyskytují se u starších písařů ve všelijakých zkromoleninách, neboť si jich neuměli jako neslovanské osvojit; tak na př. vedle názvu Scepus, psávali: Czypis, Zypus a jinak. — Název Spiš chtěl Mišík odvodit ze slova »župa« (Nár. Nov. 1883, 90). — »Šariš« odvozoval P. Z. Hostinský od »za Rus« (Let. Mat. Sl. VII., I., 48—49). Ani etymologie z maď. sáros (blatné místo) nezdá se Czambelovi pravděpodobnou. — Z úst jednoho řeckokatolického kněze od Prešova poslechl jsem tyto velmi populární etymologie, kterým on (a patrně i jiní) pevně věřil a které pro jejich nalvnost jako dokument tu uvádím: Slovo »Tatry« znamená prý »ta tři hory« (= tam tři hory). Jméno Topla, která je prý při Vranově hluboká, pochází z výrazu »zatopil sa«. Název řeky Ondavy odvodit třeba prý z »Andreja« (Onda, Ondo = Ondřej, Andrej). Slovo »Vihorlat« vzniklo zase z výrazu »vietor lieta«, neboť tam prý stále fučí. (Srov. k tomu etymologii V. Chaloupeckého: Vihorlat z maď. Bychar-hát = Bvcharský Hřbety.) Též Sninský (pod pseudonymem ukrytý spisovatel brožury »Užhorod-Zemplín. Slovenskí kalvánie«. Vyd. Slovenská kalvánská presb. Jednota v Americe) opravdu podivně etymologizuje takto: Zemeplýn, zemské plyny — Zemplín; točít, točaj, tokaj, víno točit; bránit, brána, obrana, branci — Baranč, Branč; rašelina, raše' — Raškovce. Některé má dobře etymologie: Tureň — Toroňa; obora — Obořin; hrádok — Hradiště, Hardiště; odpor, úpor — Úpor.

⁷⁷⁾ Srov. L. Niederle, Slovanské starožitnosti, III., 223 sl. — Maďarští historikové (P. Hunfalvy, J. Karácsonyi a j.) neuznávají ovšem domorodství Slováků v Uhrách, pokládajíce je za lid, který teprve z milosti Maďarů se přistěhoval do země, a to až po XII. stol. O národní kontinuitě Slovenska s Velkou Moravou nemůže být podle nich řeči. (Srov. o tom u V. Chaloupeckého 8—9.)

⁷⁷⁾ Chybějící doklady na př. o zakládání ruských dědin, vysvětluje to Jiří Král (l. c. 75) tím, že méně vyspělí Rusíné nežádali od vrchnosti písemných potvrzení svých privilegií, ježto se usazovali mezi bratry. Po případě ani nedostávali takových listin od zakladatelů.

chodní Slovensko a Podkarpatskou Rus vyskytuje se u různých badatelů název Bílého Chorvátska. Chorváti byli několikaletí: jižní, čeští, polští a ruští. Všichni Chorváti, kteří bydleli kdysi v Zácarpatí v rozsáhlé oblasti, neodešli se Srby na jih; menší části dostaly se do Krkonoš (útržky až za Sálu), kde se počestily a popolštily, jiné na východ za San, k Dněstru, kde se porušily.⁷⁸⁾ Tím se vysvětluje tradice, dosti rozšířená mezi ruskou inteligencí na východním Slovensku, že tam kdysi bylo Bílé Chorvátsko. Kde se však setkali Slováci, Poláci a Rusové (a ev. Jiho-slované), o tom dosud málo víme. Jistě však Karpaty bránily Polákům i Rusům, aby zprvu pronikali silněji do Podkarpátí. Slováci osazovali ony končiny více ze západu, kdežto Poláci a Rusové ze severu a východu. Spišský les dlouho byl na překážku vzájemnému pronikání slovensko-ruskému a naopak. Rusové časem ustupovali živlu slovenskému (snad i polskému), který projevoval větší schopnost asimilovat své sousedy ruské (polské, maďarské i německé).⁷⁹⁾ Základem ruské kolonisace byla rovina zemplnsko-uzhorodská, odkud oblouky a ostrovy šířily se všemi směry. Osazení to, tak jako se slovenské strany, nestalo se najednou, nýbrž po etapách, zvláště od XIII. do XVII. stol., takže později kolonizační poměry se již jen málo měnily. Historickým jádrem východního Slovenska bylo podle nejnovějších výzkumů Bychorsko, původně ruské (ev. bulharsko-ruské), jehož západní hranici tvořil nejprve obrovský hvozď, později řeka Tisa.⁸⁰⁾

Ze všech výkladů tedy plyne, že východoslovenské území je opravdu sporné, neboť s historického stanoviska mohou si na ně činit nároky tři sousedící národy slovanské: Čechoslováci, Poláci a Rusové. Osazení a rozsazení Maďarů, Němců, Poláků a jiných národností na území námi zkoumaném se tu podrobněji nedotýkáme, neboť to nepatří k našemu temat.

Proti revindikacím historickým stojí však železná skutečnost, že území to je dnes z většiny slovenské, protože jak Poláci (i sami Maguranci), tak Rusové se dobrovolně poslovenštovali a poslovenšují. O nějakém šovinistickém nacionalismu slovenském nemohlo (Slováci byli maďarisováni jako Rusové) a nemůže být ani řeči; byl by také bez účinku, kdyby polsky a rusky hovořící obyvatelstvo samo neodkládalo svého jazyka a s ním i ostatních rozlišujících znaků své starší národnosti (resp. kmenovitosti).⁸¹⁾ Tím ne-

⁷⁸⁾ L. Niederle, Slov. starožitnosti. II., 263.

⁷⁹⁾ Zmínky by zasloužila i česká kolonisace husitská, která za panování Jana Jiskry z Brandýsa rozšířila se po celém území východního Slovenska.

⁸⁰⁾ V. Chaloupecký, op. cit. 15 sl.

⁸¹⁾ Ale o tom všem pojednáme v závěrečné kapitole, až ze statí o dějinách politických a církevních, o jazykových poměrech a jiných otázkách objeví se stav jednotlivých národností a jejich vzájemný poměr v ná-

chceme tvrditi, že by východní Slovensko bylo územím čistě slovenským a tedy již ne sporným. Zůstává smíšeným i dále, ale jsouc obráceno k slovenskému kulturnějšímu západu a spojeno pevnými svazky nejen státně administrativními, ale i hospodářskými a osvětovými, s celým Slovenskem a skrze toto s celou Československou republikou a tím s celou střední a západní Evropou, bude se poslovenšťovati samo sebou, bez jakékoli národnostní agitace, která by jen vyvolávala reakci u Rusů. Neztratí se však beze stopy: tělesný typ, dialektické zvláštnosti v nářečích, vzniklých vzájemným smíšením, způsob života se starými zvyky a obyčejí, zbytky kroje, domu, písně a vůbec typ povahový, hlavně však výra — to dlouho bude se držeti a s tím i povědomí bývalé ruskosti. Toho nesetře s lidí žádná věda, ani žádné úřední i neúřední sčítání. Asimilační proces jde svým tempem, které může se uměle zrychlovati nebo zdržovati, ale kterého nikdo nezastaví, leda by Rusy rozsadil od Slovákův, anebo čínskou zeď mezi nimi vystavěl. Kdo však ví, zda by jí nerozkopali sami — Rusové, aby se mohli poslovenštiti? Vždyť tím se neztrácejí pro Slováky: slovanské »bratrimstvo«
nesmí se tu ukazovati sobecky malicherným. Bratr Slovák nebo bratr Rus — oba dva jsou Slované! Mají se nenáviděti pro různý kmenový původ a trochu odchylný způsob života, povahy, víry, řeči a pod.? To věru pod zorným úhlem sousedského nažívání a všeslovanské myšlenky nestojí za to; jen když zachovali dosud a zachovají i vždycky na budoucně svoji zděděnou slovan- skost. Výbojnou vitální sílu musí obrátiti proti těm, kteří jak Slo- váky, tak Rusy chtěli obráti o jejich slovanskou národnost — proti Maďarům. Tím směrem se musí otočiti společná fronta slovensko- ruská na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi.

---

ležitým světle. Výbojná jejich síla a elementární energie uplatnila se i proti Maďarům a Němcům, zvláště v starší době, dokud nebylo nacionalismu maďarského a německého.

Kapitola II.

Z politických a kulturních dějin východního Slovenska a Podkarpatské Rusi.

V době, kdy na západním Slovensku mezi Dunajem, Hronem a Moravou prostíralo se samostatné knížetství Pribinovo se sídlem v Nitře, připomíná se na Horní Tise jiné *confinium*, které mělo chránit uherské království proti vpádům z Polska a z Červené Rusi. Politické jeho středisko bylo v Bycharu, náboženské ve Velkém Varadině. Jižní jeho hranicí byla řeka Kríž, za kterou teprve začínalo se vlastní uherské království.¹⁾

Otázka, zda i východní Slovensko s dnešní Podkarpatskou Rusí patřilo k říši velkomoravské, je již dnes rozřešena v neprospěch hypotézy, která měla hodně zastánců a dosud nachází přívržence.²⁾ Ale je pravděpodobnější, že veliké pomezí hvozdy, kterými východní Slovensko bylo odděleno od západu, tvořily hranici velkomoravské říše, kterou založil moravský Mojmír, poddaný svrchovanosti králů franckých. Ovšem, Svatopluk, zprvu jen údělný kníže slovenský, zradiv svého strýce Rastislava, stal se později pánem celé říše velkomoravské, kterou značně rozšířil na sever až k Magdeburku a na severovýchod až do nynější západní Haliče.³⁾

S. Czambel podle Hradského, odmítaje velkomoravskou legendu, tvrdil, že v té době spišské území přináleželo i politicky i cír-

¹⁾ Srov. o tom u V. Chaloupeckého (Staré Slovensko 303). Ch. rozděluje staré Slovensko na kmenová území. O Pribinovi píše, že možná rozšířil svoji moc na několik kmenů.

²⁾ Srov. na př. Jiř. Krále (l. c. 69) a E. Perfeckého, který i v nejnovější práci zase opakuje svůj názor, že západní část Podkarpatska patřila v IX. stol. k říši velkomoravské, kdežto jižní a východní část náležela prý k říši bulharské. (Sociálně-hospodářské poměry P. R. v stol. XIII. až XV., str. 7.) Onou východní částí by bylo Chaloupeckého Bycharsko.

³⁾ Tu jest asi pramen oné hypotézy, která hranice Svatoplukovy říše posunovala až k Buhu a Stryji v Polsku. — P. Z. Hostinský (Let. Mat. Slov. V., sv. I., 77—88) zaznamenal pozoruhodné podání od zemplínských Sotáků, že pocházejí od starých Slovenů, které pokřtil sv. Cyril a Metod a že jsou potomky těch pradědů, nad kterými kdysi panoval Salan — podle oné pověsti moravský.

kevně do Polska, odkud do uherské državy dostalo se jen po kusech (mezi lety 1100—1311).⁴⁾ Spišská prelatura byla prý podřízena nejprve biskupství krakovskému a teprve později arcidiecési ostřihomské; k proboštví spišskému patřily i části stolice šarišské a turňanské. Nenáleželo tedy východoslovenské území, ani užší ani širší, ani v celku ani z části do velkomoravské državy, neboť zeměpisně to bylo nemožné, když Spiš od Liptova a Gemera byl oddělen širokými hvozdy.⁵⁾ Maďaři pronikali do Spiše údolím řeky Hernadu.

Bohužel, tak jako Samova, ani velkomoravská říše dlouho netrvala, drobic se brzy po smrti Svatoplukově (r. 894) na menší knížetství (Mojmírovo na Moravě, Svatopluka mladšího na Slovensku),⁶⁾ takže Maďaři snadno si podrobili slovanské kmeny, bývající v Uhrách,⁷⁾ které tím se odloučily od svých pokrevných bratří na Moravě a v Čechách. Od té doby státoprávní a politické dějiny slovenské bývají zaděleny do rámce státu uherského, ve kterém postupem času stali se pány výhradně Maďaři. Starší údaje Hradského a Czambelovy⁸⁾ potvrzuje nejnověji V. Chaloupecký, který rozdělil staré Slovensko na dvě geograficko-historická území: jedno v Podunají, druhé na východě v Potisí. Mezi oběma prostíral se hornatý kraj s Fatrou, Tatrou a Matrou. Obě dvě pomezní provincie, dříve než byly přivtěleny ke království uherskému, spojovány bývaly v ú d ě l n ě v o d s t v í pod vládou jednoho vévody anebo

⁴⁾ Slov. řeč I. 16, kde cituje i M. Gumpłowicze (Polacy na Węgrzech, Lud. VII. 77 sl.), ale G. právě se kloní k názoru Šemberovu, že spišská prelatura byla kdysi jen částí biskupství moravsko-slovenského a že fechtí katolíci na slovenském východě jsou pozůstatky z dob cyrilometodějských (sl. 194). K. Medvecký píše totéž, co Czambel: »R. 896 část Slovenska zaujali Poliaci, za nimi Česi a opět Poliaci, takže Slovensko podliehalo aj vplyvu a právomoci arcibiskupov poľských (hniazdan-ských, neskorej krakovských) a pražských. Slovensko rozdelené bolo vtedy na biskupstvá nitrianske, prešporské a spišské.« (K. Medvecký, Krátke dejiny katolíctva na Slovensku. Nákladom vlastným u J. Páričku v Ružomberku r. 1920, str. 10.)

⁵⁾ Srov. i u L. Niederla, V. Chaloupeckého a j.

⁶⁾ Tento Svatopluk mladší spojoval se s Němci proti bratrovi Moj-mírovi moravskému, pod jehož svrchovanost patřil jako údělné kníže. (K. Krofta, Ústavní dějiny 11.)

⁷⁾ Nestalo se tak však najednou, zvláště ne až pověstnou bitvou u Bratislavy r. 907, neboť už předtím část velkomoravské říše byla v moci Maďarů. Maďaři, rozdělení na kmeny, neovládli rázem celých Uher, nýbrž jen po částech, neboť na př. nitranské knížetství v 2. pol. X. stol. patřilo s Moravou k české říši Přemyslovců, potom k Polsku, kterému teprve uherský král Štěpán I. (997—1038), po Arpádovi a Gejzovi největší jednotitel a organizátor uherské říše, odňal Slovensko, připojí je k Uhrám.

⁸⁾ »Českí dejopisci alebo dolnou Hrona zavierajú východnú hranicu Veľkej Moravy, alebo mlčia o nej. Slováci sa obyčajne opierajú o novoveký stav rečový a takto mudrujú: Slováci bývajú na východ nielen po Hronskú dolnú, ale až po Torysu, a niet dejopisných údajov, kedy sa tak ďaleko dostali — učme tedy, že východné hranice Moravy siahaly až po Torysu.« (Srov. Czambel, Slováci a ich reč, str. 39.) Niederle již tehdy se vyslovil proti vývodům Czambelovým (Č. Č. Histor. 1903, 442).

vévodská linie. Tak Sv. Emerich, syn Štěpána I., »dux Ruizorum«, připomíná se jakožto vládce nad Bycharskem.⁹⁾ V XI. a XII. stol., kdy Slovensko zbavováno je ponenáhlu svého zvláštního postavení jakožto pomezí marky, nepřestávali čeští a polští Boleslavovci vládnouti až k Dunaji a Přemyslovci činí si stále (v XIII. a XIV. stol.) nároky na tuto »zem Matúšovu«.¹⁰⁾

Na počátku historické doby podkarpatská Rus tvořila ještě s haličskou, bukovinskou a jinými sousedními zeměmi t. ř. Červenou Rus, založenou knížetem Vladimírem mezi rokem 981 až 993,¹¹⁾ která od r. 1140 stala se nezávislou na Rusku a přijala jméno Haličského knížetství, trvajícého do r. 1340, kdy připadlo Polsku. Podkarpatská Rus — část bývalé Červené Rusi — dostala se však už dříve pod vládu Maďarů,¹²⁾ kteří hned nesáhli na její nezávislost, poněvadž ruský kníže Svatopluk dovolil jim svobodně přejíti z Asie do Uher a ještě jim dal i průvodce přes Karpaty. Proto král Štěpán žil — možná i ze strachu před velkou říší ruskou — v přátelství s knížetem Vladimírem Velikým. Horský hřeben karpatský, nejsa obýván, nepatřil možná ani k Rusku ani k Uhrám (res nullius),¹³⁾ jakkoli tři státy, ruský, uherský a český, se dotýkaly.

Uherští králové Ladislav Svatý (1077—1095) a Koloman (1095 až 1112) bojují s knížaty Rostislaviči, Volodarem a Vasišem, ale bezvýsledně. Lemkovská Rus na západě s ruskou částí zemplinského, šarišského a spišského komitátu patřila patrně vždycky k přemyselskému knížetství haličskému, jak je to dosvědčeno na př. o karpatských průsmycích (o »Uherské bráně« u Sanoka a o prů-

---

⁹⁾ Staré Slovensko 14, 303. O »Marchia Ruthenorum« v severních Uhrách nelze pověděti vlastně nic určitějšího: někteří tím rozumějí »Krajinu« (severní pohraniční část šarišského, zemplinského, užhorodského a berežského komitátu) pod zvláštním vévodou, jiní kladou ji do Bycharska, které v XI. stol. spolu s Nitranskem představovalo úřední vévodství. (V. Chaloupecký, Staré Slovensko, 41, 122, 123 a 273.) R. 1046 dostalo se Slovensko spolu s Bycharskem mladšímu bratrovi uherského krále Belovi, po něm Gejzovi a potom jeho bratru sv. Ladislavovi, který z bycharského hradu na Červenou Rus šel žádati o pomoc. (Staré Slovensko 47.)

¹⁰⁾ Srov. V. Chaloupeckého (l. c. 11).

¹¹⁾ Červenou nazval ji prý proto, že tam bylo mnoho měst a dědin, které se nazývaly Čerleň, Červeň atp. (tedy Červlenaja, Červlena, Čerlená, Červonnaja a pod. Rus).

¹²⁾ Srovnej o tom u Hrih. Kupčanka (Uhorská Rus, Vídeň 1897, str. 11—12). Kníže Vladimír měl v Karpatské Rusi zástupce Laborce v Užhorodě. Hranice sahaly až k řece Tople (maď. Topla). — Podle Perfeckého (l. c. 9) jen některé části dnešní Podkarpatské Rusi kdysi patřily starému Haličskému knížetství. Ale hranice mezi říší Haličsko-Volyňskou, a Uhrami v této době nebyly dlouho ustáleny. Ještě v době vpádu Batuova do Uher hranice běžela jižněji jako nyní: totiž přes Verecky v berežské župě. Jistě však Verecký průsmyk (Ruská brána — Porta Rusciae) byl v mocí Haliče.

¹³⁾ E. u. g. Perfeckij, op. cit. 7 sl.

smyku u Bardiova). Hranice mezi Uhry, »Rutheny«¹⁴⁾ a Poláky sbíhaly se na horních tocích řeky Toply a Torysy. Ruské osady sahaly však až do Spiše, kde Hernad tvořil hranici mezi Uhrami a Polskem.¹⁵⁾

Ježto haličským knížatům bylo těžko spravovati karpatskou Rus a uherští králové nepřestávali o ni usilovati, octla se konečně pod panstvím uherským. Ale přivtělití ji řádně k ostatním Uhrám nebylo lehkým úkolem, poněvadž podkarpatsští Rusové celým svým habitem kulturním byli pevně spíati s jižní Rusí. Sociálně-ekonomické svazky zvítězily ponenáhlu i nad kulturní jednotou, jakmile se podařilo pravoslavné Rusy přitáhnouti t. ř. u n í k Římu. Nestalo se to však rázem; bylo potřeba silné vnitřní kolonisace a štědré dotace latinských klášterův a německých a maďarských osadníků, aby posléze privilegované vrstvy cizího původu ovládly obyvatelstvo domácí, nesvobodné i svobodné. Tak za Arpádovců i Anjouovců byly na ruském Podkarpátí dvě vrstvy: dělná vrstva ruská, bez politického významu a hospodářsky vyssávaná, a privilegovaná vrstva maďarské a cizí šlechty a latinského duchovenstva, počtem početná, ale politicky a hospodářsky rozhodující. Cizí kapitál nejen ovládne domácí slovanský živel, ale přivede jej k úplnému hospodářskému a sociálnímu úpadku, z něhož se vlastně od středověku dosud nevzpamatoval.¹⁶⁾ Počátkem k tomu byla Zlatá bulla Ondřejova z r. 1222, kterou ze svobodných a polosvobodných Rusů (j o b a d o n ů, u d v o r n í k ů a p o d.) stávali se ponenáhlu, ale jistě nevolníci. Jedinou domácí inteligencí je kněžstvo, hlavně vysoké, které však vede lid po cestách dobrých i zlých, vykonávajíc nad ním téměř neobmezenou moc. Nejdříve je to duchovenstvo pravoslavné, od XVII. stol. — od mukačevského biskupa Bas. Tarasoviče, který chtěl vyrovnati podkarpatoruské duchovenstvo v blahobytu i vzdělání s latinským — uniátské (řeckokatolické).¹⁷⁾

Tak postupem času maďarští magnáti a biskupové zotročí ruský lid pod Karpaty nejen sociálně-politicky, ale oberou jej i o zděděnou víru, matefskou řeč a slovanskou národnost (resp. kmeovitost).

¹⁴⁾ Názvy Ruthenus, Ruthenia jsou tedy staré, jak o tom svědčí i Anonymus (Anonymi Belae regis notarii Gesta Romanorum, vyd. Endlicherovo, Vídeň 1827), kdežto dnešní Slováky označoval jako Slovary nebo Čechy.

¹⁵⁾ Podle Eug. Perfeckého (op. cit. 9) Malá Spiš byla dlouho předmětem sporů mezi Uhrami a Polskem, které posléze jí uznalo za uherskou (r. 1193), Podolinecký kraj až r. 1311.

¹⁶⁾ Eug. Perfeckij, op. cit. 131. Nynější pozemková reforma snad napraví stoleté křivdy a vrátí domorodým Rusům jejich půdu, aspoň částečně.

¹⁷⁾ Srov. Kupčanko (l. c. 15 sl.) a Eug. Perfeckij (Sborník 90—93).

Politických událostí odehraje se na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi velmi mnoho a jsou známy z obecných dějin uherských. Proto se jich tu podle různých pramenů dotýkáme jen letmo, pokud mají význam pro naše další výklady, anebo pokud jinak jsou důležité.

Šlechta a vysoká hierarchie církevní bez rozdílu národnosti mohutnější od vzpomenuté Zlaté bully Ondřejovy, tvořice, jak sami o sobě říkají, uherský národ. U feudálního státu, jakým tehdy byly Uhry podle franckého vzoru,¹⁸⁾ nebylo ani jinak možno, než aby duchovní a šlechtici byli osvobozeni od různých povinností a nadáni rozličnými výsadami, kdežto ostatní, hlavně lid selský, otročili pánům. Ale privilegované vrstvě vyrůstal již od XIII. stol. nebezpečný soupeř v stavu městském, sice cizího původu, který časem domohl se různých svobod a v němž královská koruna nacházela výbornou zbraň proti svévolnému panství. Byla to nejprve t. ř. královská města (mezi nimi na východním Slovensku Prešov, Bardiov a Košice), která měla své zástupce na sněmích. Vedle těchto zvláštní postavení ke královi měla také báňská města (na našem území Gelnica, Smolník a Spišská Nová Ves), jakož i německá města spišská, sjednocená zvláštní církevní i politickou správou. Ve spišském zákoníku z r. 1370, kodexu všech zákonův a zvyků po otcích zděděných, byl potom vzor pro všechna nová města v Podkarpátí (založená *more Saxono*). Zároveň i starší města domácí (na př. Užhorod a Mukačevo) přijala zřízení měst spišských, ježto králové uznali řečený zákoník za konstituci celého kraje, aby tak postavili hráz magnátské rozpínavosti a umožnili rozvoj pohyblivého kapitálu městského. Spišská města nevytvořila jen nové formy hospodářského života (trhový průmysl proti staršímu domácímu, čilý obchod s Čechami, Německem, Polskem a Ukrajinou i s Malou Asíí), ale zavedla v onom kraji i nové demokratické pořádky (cechovní zřízení se zásadou práva na práci a bratrství všech členů, náboženskou reformaci, rozvoj městských škol a vzdělanosti vůbec). Tím celé složení hospodářských a sociálních poměrů nabývalo nové tvářnosti: aristokratický monopol pozemkový ustupoval víc a více pohyblivému kapitálu buržoasnímu.

---

¹⁸⁾ Rozdělení komitátní, opírající se o stará kmenová území, přeneseno bylo do Uher z Čech a mělo ráz nejen administrativní, policejní a soudní, ale i vojenský (zvláště na hranicích státních, na t. zv. *confiniích*). (Srov. V. Chaloupecký, op. cit. 230, a K. Krofta 13—42, kde je podrobně pojednáno jak o nejstarším zřízení uherském, tak o společenských a ústavních poměrech v Uhrách a na Slovensku na konci středověku do r. 1526. Nejlepším znatelem ústavních dějin uherských jest u nás ovšem K. Kadlec, jak svědčí jeho četné spisy, mimo jiné stať o ústavních dějinách v Ottově Naučném slovníku pod heslem »Uhersko«, sv. XXII. (také ve zvláštním otisku).

Spišských měst bylo 24¹⁰⁾ (patřily k nim i osady), ale král Zikmund zastavil (r. 1412) 13 z nich (Belou, Poprad, Novou Ves, Tvarožnou, Velkou, Vlachy, Lubici, Ruskinovce, Podhradí, Vrbovou, Matějovce, Spišskou Sobotu a Strážu) Polsku, odkud vrátila se k Uhrám až po prvním dělení Polska (r. 1772). Marie Terezie, připojivši k nim tři jiná města, také předtím Polsku zastavená (Gňazdy, Lubovňu a Podolín),¹¹⁾ potvrdila jejich výsady a vlastní správu i soudnictví, nezávislé na župních úřadech, což potrvало až do r. 1848.¹²⁾ Slovanský živel v těchto městech domáhal se ovšem odedávna těchže práv, jaká mělo obyvatelstvo německé; zvláště hnutí husitské znamenalo i na Slovensku zdravý znárodnovací proces, tak jako ve své kolébce v Čechách.¹³⁾ Valná část zůstala jich však v rukou německých a byla násilně pomaďarštěna.¹⁴⁾ Ale tento národnostní zápas provázen byl četnými událostmi politickými.

Od vyměnění Arpádovců (r. 1301) vedly se tuhé boje o uherský trůn, a to mezi neapolskými Anjouovci a českými Přemyslovci, za kterých pánem nad Slovenskem stal se Mat. Čák Trenčanský (odtud název »zem Matúšova«). Východní Slovensko bylo právě jevištěm oněch bojů a proto bylo velmi zpustošeno. Spišští Němci a šlechta byli sice větší částí na straně krále Karla Roberta z Anjou, který posléze povstání zdolal, ale stoupenci Čákovi nepřestávali osnovati pikle proti Karlovi Robertovi, nabídnuvše uherskou korunu haličsko-volyňskému knížeti Jiřimu I., synu Lva a Konstancie, dcery uherského krále Bely IV. Plán tento zmařil však vévoda sedmihradský. Za krále Ludvíka I. a jeho nástupců byl pořádek na chvíli, ale sociální poměry byly tvrdé, zvláště v době mezivládní a různých povstání. Čeští husité za Jana Jiskry z Brandýsa pronikli na východ až k Užhorodu.¹⁵⁾ Za Jiskrovými vojáky stěhovali se na Slovensko rolníci a řemeslníci z Čech a Moravy, kteří tam přinášeli nejen novou víru, ale i novou vzdělanost, která zůstala i po odchodu vojáků, když zemským správcem

¹⁰⁾ Z nich nejvýznačnější byla: Levoča, Kežmark, Nová Ves a Spišské Podhradí.

¹¹⁾ Krofta píše: Gňazdno, Lubovná (l. c. 24, pozn. 1).

¹²⁾ Ale ostatní spišská města byla po zastavení oněch 13 Polsku zbavena výsadního postavení, takže klesla na úroveň dědin, podřízených královskému kastelánovi hradu spišského.

¹³⁾ Svědčí o tom zápisy v městských knihách, které od r. 1468 jsou v některých městech výlučně československé, kdežto předtím německé a později latinské.

¹⁴⁾ Košice, křižovatka obchodních cest a důležité obchodní středisko, pomaďarštily se za panství Jana Zápolského, kdy všechny ulice, polní cesty a vinohrady dostaly maďarská jména. (Srov. Dr. J. Sziklay a Dr. S. Borovszky, op. cit. 50.)

¹⁵⁾ R. 1449 zmocnili se Humenného. Jan Pardus z Hrádku vpadl r. 1433 se svými Táboři z Polska do Spiše a zmocnil se Kežmarku. (K. Krofta 44.)

za nezletilého Ladislava Pohrobka zvolen byl Jan Hunyady, jehož syn, Matyáš Hunyady řeč. Korvín, stal se uherským králem. Jan Jiskra, smířiv se s Matyášem, žil do r. 1462 na zvolenském zámku. Královna Alžběta jmenovala jej hrabětem šarišským.²⁰⁾ Na východě i jinde utvořilo se okolo r. 1448 vojenské bratrstvo táborské, na Jiskrovi nezávislé, pod vůdcovstvím Petra Aksamíta a Talafúsa z Ostrova, ale i ono smutně zaniklo r. 1467.

Matyáš Korvín, staraje se horlivě a energicky o politické a sociálně-hospodářské poměry v Uhrách, stal se na východním Slovensku a celém Podkarpátí osobou velmi populární, jak ukazují písně a pověsti o něm zachované. Zmocniv se pomocí odpůrců »husitského krále«, Jiřího Poděbradského, Moravy, Slezska a Lužice (r. 1468), vládl nad nimi spolu se Slovenskem i za nástupce Poděbradova, Vladislava Jagellonského, až do r. 1490, kdy Matyáš zemřel a králem uherským zvolen byl český král Vladislav.

Po smrti Mat. Korvína sociální útlak svobodného i panského rolnictva na Podkarpátí dostoupil po sněmovních zákonech z roku 1495 a 1507 vrcholu, takže se sedláci vzbouřili pod vedením Jiřího Doži, který sice měl vésti křížácké vojsko proti Turkům, ale nakonec se obrátil proti Pešti, královi, magnátům a vysoké hierarchii. Zápolský však, dvakrát poraziv povstalce (u Vel. Varadína a u Temešváru), krutě je potrestal velikými daněmi. Sněm, konaný r. 1514 v Pešti, nejen potvrdil Zápolského rozsudky, ale konec učinil posledním zbytkům právních svobod jobaďonů, udivovníků i statkářských sedláků.

Proti Ferdinandovi Habsburskému (1526—1564) část uherské šlechty zvolila uherským králem Jana Zápolského, vévodu sedmihradského, a v bojích o trůn, jež se rozpoutaly, musel Ferdinand uznati panství Zápolského nad východními stolicemi s městem Košicemi. Teprve později dostávají se na sto let tyto končiny pod

---

²⁰⁾ Předpojatě a tedy nevěrohodně píše o Jiskrovi a českých husitech maďarští historikové (na př. J. Sziklay a S. Borovszky, op. cit. 45), že zneklidňovali ustavičně pokojné občanstvo košické a celé okolí. Byl prý to živel nedbající zákonů, který žil jako v interregnu, jemuž Hunyady snažil se učiniti konec. Historicky cenné jsou prý však české (husitské) domy v Gönczi, vystavěné v době Jiskrově. Každý takový dům podobal se ohnivzdornými zdmi a maličkými okny malé pevnosti, do které vstupovalo se po padacích schodech do vchodu. (Vlastně byly vchody dva, a to do sklepů vysoko ležících, tak aby ohrožené obyvatelstvo mohlo lehčeji ujíti. Když Jiskrovo vojsko z Gönce odešlo, každý takový dům musel se zvláště dobýti. Srov. tamtéž na str. 393.) — Význam husitství na Slovensku správně určil A. Denis, když napsal, že příchod vojáků husitských, dlouhé panování hejtmana Jiskry z Brandýsa a osadníci od něho přivolaní probudili u těchto horalů sebevědomí národní; od té doby nastávají mezi Čechy uherskými a Čechy z království styky, které šířením se Českých bratří a příchodem emigrantů po bitvě bělohorské utužují se ještě více a které udržují se podnes; všecko pronásledování od Maďarů nezničí dílo kacířů českých.

moc Habsburků, zatím co ostatní Uhry jsou v rukou tureckých. V té době rozšířil se v Uhrách protestantismus, a to ve značné míře, zvláště mezi německým měšťanstvem. Rudolf II. pokusil se rázněji vystupovati proti protestantům, ale vzpoura Št. Bočkaje přinutila jej smlouvou ve Vídni r. 1606 uznati úplnou rovnoprávnost náboženství luterského a kalvínského s katolickým. Povstání Bočkajovo, které se zmocnilo téměř celého Slovenska, bylo jen předehrou velkého odboje uherských stavů proti Rudolfovi, v jehož čelo postavil se Rudolfův bratr arcikníže Matyáš.

Za českého povstání vtrhl na Slovensko sedmihradské kníže Gábor Bethlen, který dobyl Košic (1618) i Bratislavy, obléhal Vídeň,²⁶⁾ bojoval na Bílé hoře, ale ujednal mír v Mikulově, kterým se zřekl královské koruny ve prospěch Ferdinandův. Vůdce českého povstání Matyáš Thurn byl od něho ustanoven guvernérem Košic, které s východním Slovenskem patřily pod jeho moc. Je přirozeno, že za Thurnem přišlo hodně vyhnanců do těch končin, kde se těšili z úplné náboženské svobody. Později G. Bethlen znovu vtrhl na Slovensko i na Moravu, takže bethlenovské bouře rozrušovaly Uhry stejně jako předtím bočkajovské. Po Bethlenovi zase Jiří I. Rákóczy (1630—1648) vpadal na Slovensko (r. 1645 dobyl Košic), do Rakous a na Moravu. Císař Ferdinand postoupil mu mírem v Linci (r. 1645) sedm stolic v severovýchodních Uhrách a zajistil celým Uhrám náboženskou svobodu, kterou jim přiznal také mír vestfálský (r. 1648).

Zvítězivše nad Turky, hleděli Habsburkové posílit absolutismus a protireformaci, ale vyvolali proti sobě rozsáhlé spiknutí, v jehož čele stál sám palatin katolík František Vesselényi (původem prý z českého rodu) a kterého se účastnil i chorvátský magnát Petr Zrinský. Vzpoura však byla vyzrazena a císař Leopold krutě potrestal vinníky: vůdcové byli popraveni (i katoličtí páni!), evangelíci byli pronásledováni. V Prešově a v Košicích bylo uvězněno na 300 evangelických zemanů, z kterých po odsouzení v Bratislavě bylo 22 popraveno, ostatní odvezeni za otroky na lodě nebo uvězněni v rakouských žalářích. Tímtež soudem prešovským bylo v r. 1672—1675 do vyhnanství vypovězeno velmi mnoho evangelických kněží a učitelů. Bratislavský soud zakázal zase evangelickým učitelům, kteří doma zůstali, vyučovati, čím školství na Slovensku velmi pokleslo. Ježto takto byly všechny státní zákony o svobodě náboženství porušeny, evangelíci se vzbouřili pod Emerichem Tökölym,²⁷⁾ který byl od tureckého sultána vyhlášen hornouherským knížetem, sultánovi poplatným. Tököly dobyv r. 1682 Košic, svojal tam sněm, na kterém si dal holdovati jako »král horních Uher«.

²⁶⁾ Na sněmě v Baňské Bystrici 27. augusta 1620 byl vyvolen za krále uherského, ale z opatrnosti nedal se korunovati.

²⁷⁾ Ródák z Kežmarku, kde jeho otec byl zbaven jako spiklenec proti Leopoldovi statků; byl původu polského.

»slovenský král«. Jakmile však Turci byli r. 1683 u Vídně pomocí polského krále Jana Sobieského poraženi, r. 1686 dobyt Budín a Tököly utekl do Turecka, kde také r. 1705 zemřel, císařský generál Karaffa zřídil r. 1685 v Prešově zvláštní soud (»prešovské jatky«), na kterém 30 katů popravovalo nejlepší evangelické muže. Na bratislavském sněmě r. 1687 zrušil císař Leopold závěrečný článek Zlaté bully z r. 1222, podle něhož zemanům a magnátům bylo dovoleno postaviti se i vojensky na odpor proti císařovi, porušil-li některý článek Zlaté bully. Mimo to vymohl, že uznána byla dědičnost v mužském potomstvu rodu habsburského podle pořádku prvorozenstva. Mírem v Karlovicích r. 1699 ukončeny byly války turecké a Habsburkové stali se pány Uher i se Sedmihrádkem.

R. 1703 obnovil vzpouru proti Habsburkům František Rákóczy II. z rodičů evangelických, ale katolicky vychovaný, jenž evangelikům vrátil kostely i fary a povolil konati synod v Ružomberku (1707). V Žilíně superintendent Daniel Krman vysvětil Rákóczymu vojsku osm nových praporů a ružomerský synod vyslal ho k švédskému králi Karlovi XII. se žádostí za podporu proti katolické dynastii. Rákóczy bojoval spíše za starou feudální uherskou ústavu, kterou Leopold porušil; lid však hrnul se pod jeho prapory s heslem »za svobodu«. Byl poražen u Trenčína, Rákóczy prchl do Turecka, kde zemřel r. 1735. Z Rodostu při Marmarském moři, kde byl pochován v katolickém kostele, převezli nedávno před převratem Maďaři jeho mrtvolu do Košic, uloživše ji v kostele. Jak Bethlen, tak Rákóczycovci využívali lidového hnutí částečně ke svým osobním zájmům, jsouce zapřísáhlými nepřáteli rodu habsburského.

V XVIII. stol. byl sice klid zbraní, ale zato kulturní boj mezi protestantismem a katolicismem, při čemž dynastie pronásleduje evangelíky a všemožně podporuje katolíky, jakkoli jakási náboženská svoboda trvá aspoň na papíře. V druhé polovici XVIII. stol. za Marie Terezie a Josefa II. šíří se idea národnostní, a to sociálně-politickým zápasem mezi šlechtou a měšťanstvem.²⁸⁾ Náboženské a sociální reformy Josefovy osvobozovaly sice města a poddaný lid, ale jeho protizemanské a germanisační tendence podněcovaly odpor. Na místo latiny nastupuje víc a více maďarština, která od r. 1839 stává se vůbec řečí úřední.²⁹⁾ Ovšem jen tím, že všechny hospodářské, kulturní a politické síly země přesunuly se na prospěch Maďarů (rozuměj: tříd historických!), lze si vysvětliti rychlý asimilační proces, který se začal v městech (střediskách prů-

²⁸⁾ Srov. o tom Oskara Jásziho (Směr národnostní politiky uherské, revue »Húszadik század«, 1908, přelož. v revul. »Naše Slovensko«, 1909 [II.], s. 8—11, str. 337—341 a 412—418.)

²⁹⁾ Srov. o tom Rapantovu stať v »Prúdech« (r. 1922).

myslu), kam hrnuly se zástupy Maďarů i Nemaďarův, takže za 120 let odnárodnilo se asi 2,700.000 Nemaďarův.³⁰⁾

Je pravda, že i národní vědomí na Slovensku vzrůstá, ale proti výbojnému šovinismu maďarskému je přece na ústupu.³¹⁾ Slováci chtějí se probuditi, sjednotiti a obrániti samostatným spisovným jazykem a duchem nových myšlenek revoluce z r. 1848, ale zrazení Vídní byli znásilněni Maďary, proti jejichž šlenému hungarismu marně se bránili. Není divu, že slovenští vlastenci propadali messianské víře v světovou katastrofu, která měla přinésti osvobození (od Rusů). Maďaři, jsouce podporováni Berlínem, sáhli hrubou rukou r. 1894 i na poslední zbytek slovenských práv, na církevní autonomii, co sice vyvolá čilejší odezvu na straně slovenské, ale Maďaři Apponyiovskými zákony školskými z r. 1907 vystupňují svůj fanatismus proti nemaďarským »národnostem« v Uhrách.

Ohlas těchto politických bojů »za tú našu slovenčinu« doléhal mezi východní Slováky jen slabě, poněvadž Slovensko žilo rozděleno na kraje, z kterých východ byl slovenským »Trentinem«, krajem zanedbaným, který nežil s ostatním Slovenskem společný život národní, nýbrž svůj provinciální. Východní Slováci sebe pokládali za pravé Slováky, svoji »šarištinu« vzdělávajíce na spisovnou řeč, nejvíce však ve vzdělanectvu a městském stavu se maďarisujíce.³²⁾

Německo-maďarský šovinismus zapřičinil světovou válku, boj na život a na smrt za osvobození všeho lidstva (podle slov Wilsonových). A myšlenka sebeurčení národů zvlštěžila: československé legie, organisované za hranicemi nynějším pres. Dr. T. G. Masarykem, Dr. Ed. Benešem a Dr. Mil. R. Štefánikem, vrátily se vítězně do osvobozené Československé republiky. Slovensko, sjednocené z několika krajů, stalo se rovnocennou její součástí a jeho dějiny spojily se po delší přestávce s dějinami ostatních našich zemí (t. ř. českých). Věčné kolo Osudu napravilo stoleté křivdy a staro-nový národ československý ožil zase k svému i jiných štěstí.

A k této Československé republice přihlásili se též Karpatorusové, kteří stejně prožívali všechny bouře a hnutí společně se Slováky a ostatními Uhrami, pokud jejich ohlas i k nim zaléhal. Tam, kde bydleli pomíšeni se Slováky a jinými a byli poddáni týmný vrchnostem, měli jistě osudy společné. Byli to většinou poddaní

³⁰⁾ Oskar Jászai 413. Důležitou úlohu při tom hráli národnostní a židovští odrodilci, k jejichž psychologii podle Jászaiho náleží, že »zastupují s hlukem zvláště velkým a nápadnými prostředky zájmy, do jejichž služby se postavili«.

³¹⁾ Hrabě Kar. Zay, generální inspektor evangelické církve luterské, suspenduje L. Štúra z profesury a vůbec hrozně maďarisuje.

³²⁾ Srovnej o tom více v kap. IV. (o řeči) a hlavně v kap. XIII. (o národním povědomí).

sedláci, kteří bývali po dědinách. Města byla, nebo se dostala do rukou cizinců, kteří si přinesli s sebou i svoje práva, která jim uherští králové potvrzovali. Je pravda, že tito hospites teutonici (měšťané, obyvatelé privilegovaných osad) rychle se aklimatisovali prostředí, ale přece jen zesilovali tu cizí vrstvu obyvatelstva, která, třebaže počtem slabá, hospodářsky a politicky rozhodovala nad pracovní masou ruského lidu, politicky bezvýznamného a hospodářsky vyssávaného. Starší města, vzniklá před německou kolonizací, organizovala se časem podle německých měst spišských.²³⁾

Důležitou úlohu hrála u ruského obyvatelstva otázka víry, o kterou bylo pravoslavným Rusům zápasiti s katolickými biskupy jagerskými — exponenty výbojné politiky římských papežů —, kterým posléze podařilo se dostat i t. ř. unii pod svoji ingerenci. Ale unie, pokud uniati (rusňáci) byli podřízeni jejich pravomocí, neprosplvala ani nábožensky ani kulturně.²⁴⁾ Teprve r. 1771, kdy se osamostatnila mukačevská diecése, počíná se kulturní obrození Podkarpatské Rusi, k čemu přispějí i styky Podkarpatorusů s jinými Slovany. Mukačevský biskup uniatský Ondřej Bačinskij (zemřel r. 1809) zasloužil se o kulturní povznesení duchovenstva i věřících, založiv v Užhorodě seminář, »eparchiální« knihovnu a mnoho nových lidových škol. Doba josefinská vypěstovala řadu výborných buditelů a pracovníků podkarpatoruských (Baziloviče, Orlaje, Lodiže, M. Lučkaje, J. H. Venelina, Baluďanského a j.), muže opravdu osvícené, ale reakční vláda Leopolda II. a Františka II. vydala Rusy a vůbec Slovany v Uhrách úplně na pospas maďarské zvůli, začež se Maďaři Habsburkům zle odvděčili. V revoluci r. 1848 ruský car Mikuláš I. vyslal na prosbu mladého císaře Františka Josefa I. proti maďarským povstalcům značné vojsko, jemuž platné služby právě prokázali podkarpatsští Rusové (ryt. Adolf Iv. Dobrjanskij z Čertiažného v Zemplně). Maďarská vzpoura byla potlačena — Košut utekl s královskou korunou. Ryt. Adolf Dobrjanskij byl jmenován velkým županem čtyř uhroruských stolic, dosadil všude pravé ruské lidi, zavedl ruské úřadování atd. Prešovský Alex. Duchnovič a jiní vlastenci znamenitě jej podporovali osvětlnou činností. Ba i národně-politický život čileji se rozproudiv: Dobrjanskij byl poslancem na uherském sněmě a několik vlastencův účastnilo se i všeslovanského sjezdu v Praze, kde jednali s Fr. Palackým a Fr. Lad. Riegrem o svých autonomistických plánech. Ale jako Slováky, tak ještě více Karpatorusy Maďaři vyhlašovali za »panslávy«, kteří chtějí odtrhnouti Karpatskou Rus a vůbec Uhry od Rakouska a připojiti je k Rusku, až po nešťastné válce z r. 1866

²³⁾ Eug. Perfeckij, op. cit. 64—83 a 131.

²⁴⁾ Vyličení bojův o unii viz v další kapitole III., kde je též výklad o reformaci a protireformaci mezi podkarpatskými Rusy.

s Pruskem a Itálií dosáhli toho, že monarchie rozdělena byla dualisticky na císařství rakouské a království uherské, v kterém Maďaři uměli pro sebe znamenitě hospodařiti. A tak hospodařili až do světové války, křičíce barbarsky: »Pryč s moskovskými novinami a knížkami! Ať se učí Rusňáci maďarsky, neboť Uhry — toť maďarská země!« Bývalá uherská Rus podobala se již hřbitovu, na kterém mezi hroby chodili živí, ale němí, smutní a uplakaní lidé. Za několik let nemělo býti ani stopy po bývalých Uhroruscích, všichni se měli státi Maďary, vlastně maďarskými žebráky a židovskými otroky. Kdo se nechtěl pomaďarštiti, musil utéci z rodného kraje za hranice, do Ruska, do Rakouska, do Ameriky a pod.²⁵⁾

Koncem r. 1918, po rozpadnutí bývalé rakousko-uherské monarchie, vznikla mezi samými Rusy po obou stranách Karpat myšlenka, aby nejen uherští Rusové, ale i haličtí Lemkové přidali se k naší republice. Na mírové konferenci v Paříži sešli se zástupci karpatských Rusů domácích i amerických (Dr. Ant. Beskid, Dr. Hrih. Žatkovič a Jul. Gardoš), žádající, aby uherští Rusové byli připojeni federaci k Československé republice. Američtí delegáti dovolávali se pro to manifestu, který byli dříve s prof. Dr. T. G. Masarykem podepsali ve Filadelfii ve Dvoraně nezávislosti dne 26. října 1918 o nezávislosti ujařmených středoevropských národův, jakož i resoluce americké Národní rady ruské v městě Scrantoně v Pensylvanii ze dne 12. listopadu 1918 a plebiscitu, podle něhož celé dvě třetiny delegátů vyslovily se pro připojení k Československu, něco málo přes čtvrtinu (28%) přálo si spojení s Velikou Ukrajinou (pro úplnou samostatnost hlasovala jen 2%, pro unii s Ruskem, Maďarskem a Haličí po 1%).²⁶⁾ Tento plebiscit byl právě směrodatný pro mírovou konferenci, která Podkarpatskou Rus prohlásila za součást naší republiky (bez haličských Lemků). Politicko-právní postavení její vyjádřeno je čl. 10. saint-germainské smlouvy ze dne 10. září 1919 takto: »Československo se zavazuje, že zřídí území Rusínů jihokarpatských v hranicích, určených čelnými mocnostmi spojenými a sdruženými, v rámci státu československého jako samosprávnou jednotku, která bude vybavena nejširší samosprávou, slučitelnou s jednotností státu československého.«²⁷⁾ Je možno, kdyby Maďaři nebo Ukrajinci měli dostatek vojska v té chvíli, aby vtrhli do Podkarpatské Rusi a obsadili ji, že by nebyla připojena k Česko-

²⁵⁾ K u p č a n k o, op. cit. 30—44. Dobrjanskij utekl do Tyrolska.

²⁶⁾ V červenci 1918 v Homesteadu žádali si ještě úplné nezávislosti, nebo spojení se soukmenovci haličskými a bukovinskými, anebo aspoň autonomie. Wilson byl pryč pro poslední možnost. Dr. Žatkovič dožaduje se nyní úplné státní nezávislosti proti jasnému znění mírové smlouvy saint-germainské, nechť se spokojí s autonomií.

²⁷⁾ Srov. prof. Dr. K a d l e c, O právní povaze poměru Podkarpatské Rusi k Republice československé (v citovaném již sborníku Chmelař-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 9).

slovensku.³⁸⁾ Strana velkoruská (moskalofilská) naopak viděla jen v našem státě pro nejbližší dobu záruku šťastné budoucnosti svého národa. Uherskoruský nacionalismus byl do polovice let devadesátých XIX. stol. jen moskalofilský. Od té doby bylo však hodně maďaronů mezi vzdělanectvem, které by se bylo spokojilo jakousi autonomií v rámci státu maďarského. Ukrajinská orientace byla rozšířena jen na východě.³⁹⁾ Od 8. května 1919 spojily se jednotlivé politické strany v Ústřední národní radu ruskou v Užhorodě a pro nemožnost Maďarův a Ukrajinců zůstaly při americkém plebiscitu a při saint-germainské smlouvě. V ní však Podkarpatská Rus není označena jako »ruský stát«,⁴⁰⁾ nýbrž jako samosprávná jednotka v rámci československého státu (»une unité autonome à l'intérieur de l'État tchécoslovaque«). Samosprávný sněm karpatoruský má míti zákonodárnou moc ve věcech jazykových, vyučovacích a náboženských a v otázkách místní správy. Úředníci mají býti, pokud možno, ustanovováni z domácího obyvatelstva.⁴¹⁾ V zákonodárném sboru Československé republiky má býti Podkarpatská Rus spravedlivě zastoupena.⁴²⁾

Podle ústavní listiny (z 29. února 1920, č. 121 Sb. z. a n.) jest území Československé republiky jednotný a nedělitelný celek, kterého hranice mohou se měniti jen ústavním zákonem. A nedílnou součástí tohoto celku jest i Podkarpatská Rus, která se dobrovolně připojila k Československé republice, což mírová konference kodifikovala. Podkarpatská Rus nemá zvláštního státního občanství, není

³⁸⁾ Uhrorské národní shromáždění v Budapešti dne 10. prosince 1918 vyslovilo se také pro Maďarsko (»Ruskou krajinu« s autonomií). Proti tomu skupina ukrajinofilská konala Národní shromáždění v Stanislavově a v Hustu, jednala s vládou kjevskou a vyslala z Haliče vojsko, které však rychle se musilo vrátiti brániti Haliče před Poláky.

³⁹⁾ Odtud si vysvětlíme, že se stále vedou spory mezi jednotlivými karpatoruskými orientacemi, které se projevují hlavně bojem o nový spisovný jazyk. Ti, kdož jsou orientováni velkorusky, žádají si velkoruštínu, ukrajinofilové ukrajinštinu a »tunajši« jsou rozděleni na Sabovovce, Vološinovce a Pankevičovce. Sabovovci, kteří píší smíšeninou nižňanského nářečí s velkoruštínou a starou církevní slovanštinou, dorozuměli se, jak se zdá, s Vološinovci, kteří zase vzali za základ své karpatoruštínu nářečí verchovinské, a vedou spor s Pankevičovci (resp. se školským referátem v Užhorodě), kteří zavedli také zvláštní karpatoruský jazyk, ale z východnější části Podkarpatské Rusi, přiblíživše jej co nejvíce ukrajinštině a pravopisem staré rusínštině haličské. Také ovšem mnoho z československého jazyka se bere do tohoto spisovného jazyka. Velkorusky píšících je málo, nejvíce je to lemkovské nářečí, které se jenom velkorusky zabarvuje. (Srov. o tom více v kapitolách řečové a národního vědomí.)

⁴⁰⁾ Tak by tomu totiž chtěl Dr. Žatkovič, který se zřekl guvernérství a odešel agitovati do Ameriky.

⁴¹⁾ Guvernér má býti jmenován presidentem Československé republiky a jest odpovědný rusínskému sněmu.

⁴²⁾ Ale její poslanci nesmějí hlasovati v československém sněmě o otázkách, vyhrazených sněmu podkarpatoruskému.

tedy státem.⁴³⁾ Autonomisté směru Žatkovičova domáhají se změny hranic mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí, které prý jsou jen zatímní. Do té doby, dokud nebudou stanoveny definitivní hranice, mají býti připojeny k Podkarpatské Rusi t. zv. Makovica v býv. stolici šarišské, celá bývalá stolice zemplinská a ty části bývalé stolice užhorodské, které ještě dnes nejsou v Podkarpatské Rusi. Ježto však hranice ty ustanovila sama mírová konference spojených a sdružených mocností (čl. 10. mírové smlouvy), lze je opravovat jen ústavním způsobem, dokonce ne komisí ze zástupců sporných stran, zvláště když někteří horlivci karpatoruští chtěli by míti hranici až na Popradě, což jim prý bylo slíbeno v pittsburgské úmluvě. A pro tuto »Velkou Podkarpatskou Rus« přejí si nejširší autonomie, že by měla s Československou republikou společně jenom věci zahraniční, železniční, telegrafní, telefonní, poštovní, valutu a tarify, zatím co všechno ostatní by náleželo do místní autonomie. Ale mezi Československou republikou a Podkarpatskou Rusí, jak správně K. Kadlec poznamenává,⁴⁴⁾ není poměr spolkový, jako na př. mezi jednotlivými státy v Spojených státech severoamerických, nýbrž poměr svrchovaného státu k autonomní součásti, která není ani státním fragmentem.

Je tedy politicky — aspoň v hlavách některých přelíšných vlastenců — východní Slovensko opravdu územím sporným, ale de jure hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí jsou pevné a jenom československý parlament mohl by je měniti. O tom by se uvažovalo tenkrát, kdyby na východním Slovensku většina obyvatelstva přiznala se za ruskou jazykově, věrově, národnostně i politickou vůli, že chce patřiti pod autonomní sněm a celou správu Podkarpatské Rusi. Toho však, jak vyplýne z dalších výkladů, není. Rusové jsou na tom území menšinou, která je tak tuhými svazky sociálně-hospodářskými, kulturními a administračními spojena se slovenskou většinou, že sama si přeje zůstatí při Slovensku. A co je divného, že čím dále k Užhorodu, tím ta chuť připojení k Podkarpatské Rusi mizí. Slovenským Rusům dostává se náležité svobody kulturní v příčině školství, církve, spolkového života atd., jak to ústavní zákony všem menšinám zaručují.

Přes to přes všechno asimilace na prospěch Slováků se nezastaví, jen její tempo se možná zvolní; to proto, že na straně slovenské je vyšší kulturní (duchovní i hospodářská) síla, která se šíří od západu. Vzdělaností budou vždy kráčetí Slováci před Rusíny, a vzdělanost je moc! Není to však slovanská ztráta! Na změnu politických poměrů nelze vůbec mysliti; nový pořádek v Evropě potrvá delší dobu. Světová válka i s revolucí jsou bohudíky za námi.

⁴³⁾ Viz K. Kadlec (l. c. 14 sl.), který pojednává zevrubně o všech ústavních zákonech, jimiž upraven je poměr Podkarpatské Rusi k republice.

⁴⁴⁾ L. c. 16.

Ústavním zákonem o župním rozdělení celé republiky (z 22. března 1920) zřízena byla na východním Slovensku velká župa košická (XX. župa), do které sloučeny byly vládním nařízením z 21. září 1922⁴⁶⁾ dosavadní župy abauj-turňanská, šarišská a zemplínská s připojenými částmi župy užhorodské v jeden správní obvod. Celá velkožupa košická má 17 hlavnoslúžnovských okresů (gelnický, košický, moldavský, prešovský, bardiovský, sabinovský, višnosvidnický, giraltovský, sečovský, kráľovochlumecký, vranovský, michalovský, veľkokapušaný, sobranecký, humenský, medzilaborský, sninský) a 1 město se zřízeným magistrátem (Košice). Ale Rusové sahají ještě dále na západ i do XIX. župy se sídlem v Lipt. Sv. Mikuláši, která je rozdělena na 12 okresů (hradecký, kežmarský, levočský, starolubovenský, popradský, revúcký, rožnavský, ružomerský, liptovsko-svatomikulášský, tornalský, spišsko-novoveský a spišsko-staroveský). Určujíce hranici slovensko-ruskou, nebudeme potřebovatí celé této župy, ale jen některých okresů, hlavně kežmarského, levočského, starolubovenského, spišsko-novoveského a staroveského), kde ještě více nebo méně Rusové se vyskytují. Co se týká hranic mezi župou košickou a užhorodskou, byly určeny vládním nařízením.

Poněvadž hranice mezi Slováky a Rusy se nekončí na východním Slovensku, ale na Podkarpatské Rusi, sluší ještě poznamenati, že župa užhorodská, přilehlá k východnímu Slovensku, rozdělena je na 4 okresy (užhorodský, perečinský, veľkoberezenský a seredenský) a 1 samosprávné město (Užhorod).

---

⁴⁶⁾ Sb. z. a n. r. 1922, str. 200, č. 101.

Kapitola III.

Z nábožensko-církevních dějin.*)

Víra je důležitý moment v etnografii, proto se jí musí věnovati více pozornosti; vždyť lidu, který je negramotný, anebo vychodil jen církevní školu, víra (resp. církev) dává názory na život a na svět, jsouc takto nejdůležitějším činitelem v jeho výchově. Člověk pospolitý si nerozděluje lidstva podle národnosti, rasy a podobných dělidel, ale nejvíce podle víry.¹⁾ A dostatečně jsou známy předsudky jednotlivých církevníků o jinověrcích. Tu na to ovšem není místa, abychom se tím podrobně zabývali.

Nám tu běží o to, abychom ukázali, zda vyznání víry pomáhalo vzájemné asimilaci Slováků s Rusy, či jí překáželo a do jaké míry.

Jisto jest, že věrová (t. j. církevní) různost dlouho překážela pohybu této hranice na tu neb onu stranu. Proto nejdříve se musela pohnouti víra, aby se pohnula i hranice (resp. aby se umožnilo vzájemné působení a splývání). A poněvadž západní církev římskokatolická, zvítězivši již v říši velkomoravské nad polovýchodní věrou cyrilometodějskou a posunuvši svoji výbojnou frontu právě na naši hranici slovensko-ruskou, byla vyzbrojena do zápasu lep-

*) Badatelé o slovensko-ruské hranici zakládali svoje práce na dějích osazení a hlavně na historii víry, proto byl jsem nucen vyličiti podle přístupných pramenů jak dějiny osazení, tak zejména dějiny víry. V druhé části této kapitoly píši již samostatněji (z autopsie) o dnešních poměrech církevně-náboženských, podáváje i statistická data.

¹⁾ Jak sjednocuje moment stejné víry lidí různé národnosti, bylo viděti na př. i na Balkáně, kde všechny Řisjanky (naše Rusňáky) spojovala ještě do 60. let minulého století »edna vera, naša vera«, ať to byli Slované, nebo Albánci, nebo Řekové — vůbec »risjani ljudi« (naproti Turkům). Nejmenují se v národních písních pravidelně žádným národním jménem, ale jen křesťanským: »Risjanka som sa rodila, Risjanka pak ču zaginam, Turčinka živa ne bidvam.« (Srov. o tom Jovana Cvjičce, Z úvah o národopisu Makedonie, Českoslov.-jhslov. Liga IV., č. 2.—3., str. 11 sl.)

šimi zbraněmi, je přirozené, že ona ustoupiti nemohla, zvláště když politické poměry (sjednocení Uher pod katolickými dynastiemi panovnickými) jí znamenitě pomáhaly. Poněvadž však ruský lid příliš srostl se zděděnou věrou východní («ruskou») a hlavně že novými a novými vrstvami kolonizačními bylo původní ruské obyvatelstvo posilňováno ve své ruské víře, nemohlo vítězství římské církve nikdy se státi úplným (latinským), nýbrž musela se spokojiti kompromisem — uniatstvím, řeckokatolictvím.

Abychom však náležitě rozuměli této otázce, pro náš úkol tak významné, musíme vyslechnouti nejdříve historii, která se začíná až s křesťanstvím, takže o pohanském životě Slováků a Rusů na našem území nemůžeme mluvit! Poznáme jej však, i když je křesťanskými názory a pořádky pozměněn, ještě i z nynějších pověr, zvyků, obyčejů a názorů, kterých křesťanství nedovedlo ani dvoutisíciletým působením úplně z primitivního lidu vymýtiti, přičemž byla církev východní snášenlivější nežli západní.²⁾

Je pozoruhodno, že jak katoličtí Slováci, tak «rusňáčtí» (uniatští, řeckokatoličtí) Karpatorusové odvozují svoji víru od slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje, kteří pokřtili prý nejen Slováky, ale i podkarpatské Rusy.

Ale Czambel³⁾ i Medvecký⁴⁾ podle maďarských dějepisců (Hradszkého a jiných) píší, že v době velkomoravské říše (za vlády Svatoplukovy), kdy působili Cyril a Metoděj, území spišské církve (i politicky) patřilo do Polska, odkud jen po částech dostalo se do državy uherské (mezi roky 1100—1311). Spišské prelátství podléhalo prý nejdříve biskupství krakovskému a patřily k němu i části stolice šarišské a turňanské. Proti tomu zase jsou lidové tradice i domněnky odborných spisovatelův, že i zemplínští a vůbec podkarpatscí rusňáci byli pokřtěni sv. Cyrilem a Metodějem, jsouce potomky starých Slověnův, které kdysi spravoval Salan moravský (t. j. velkomoravský).⁵⁾ E. Perfeckij zase praví, že podkar-

²⁾ Odtud si vysvětlujeme, že u «rusňáků» (uniatů) nacházíme ještě vždy dosti staroslovanských zvyků pohanských. (Srov. o tom v kap. zvykoslovné, v kap. trad. podání a jinde.)

³⁾ Slov. reč, I, 16. Jinde Czambel (str. 148) důvodí podle svých předpokladů, že řeckokatoličtí Slováci, poslovenštění Rusové, nejsou pozůstatky cyrilometodějské církve, poněvadž ruské obce a ruské ostrovy v obcích uprostřed východoslovenského území užšího a na jeho jižních stranách nemohou býti starší než z druhé polovice XIII. století.

⁴⁾ Krátke dejiny katolictva na Slovensku, Ružomberk, u J. Páričky, 1920, str. 10.

⁵⁾ Toto lidové podání, rozšířené hlavně mezi zemplinskými Sotáky, kteří se jmenují již Sloviaky, citovali jsme již v kap. II. podle P. Z. Hostinského (Let. Mat. Slov. V., sv. I., 77—80). — Ze spisovatelů, kteří přijali cyrilometodějskou teorii o pokřesťanění podkarpatských Rusů, sluší mimo jiné uvésti aspoň tyto: Jos. Fiedlera, Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nord-Ungarn und der Immunität des

patšti Rusové, přišedše do Podkarpatské Rusi na konci pokřesťanění Slovanstva, přinesli s sebou i svůj řeckovýchodní obřad a svoji pravoslavnou víru.⁶⁾ Rozšířivše se po své nynější vlasti, setkali se tu prý se Slovy jiné víry a jiného obřadu. Ale Perfeckij sleduje vývoj pravoslavné církve teprve od pol. XIII. stol., kdy se prý počala kolonisace Podkarpatské Rusi po vpádu tatarském, a to po vzoru německém, jakož i organizace pravoslavných obcí a pravoslavné církve vůbec pokračovala soustavně i za doby uherské ingerence (XIII.—XIV.) a její administrační a státně-organisační převahy v tomto kraji v XIII.—XIV. stol.⁷⁾ Je velmi podivno, že až

Clerus derselben (v Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Classe XXXIX., IV., 1862, str. 481—503), který se k tomu dovolává Szirmaye (Notitia topograf. Com. Zemplin, str. 50) a Basiloviče (Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriatovits etc., Cassoviae 1799, II., p. 74 a 78). — H r i h. K u p č a n k o (Uhorska Rus i jej ruski žíteli, Vídeň, 1897) myslí, že křesťanská víra byla rozšířena mezi uhorským lidem částečně svatými slovanskými prvoučiteli Cyrilem a Metodějem a jich učedníky, částečně ruskými biskupy a kněžími z Kijeva. — Aug. V o l o š i n (Řeckokatolická církev v Podkarpatské Rusi. Ve sborníku již citovaném: Chmelaf—Klíma—Nečas, »Podkarpatská Rus«, Praha 1923, str. 99), který o osazení Podkarpatské Rusi má názory hodně nekritické, jako by Rusíni již před příchodem Maďarů posunuli se od Černého moře a z Balkánu do Panonie až pod Karpaty a přinesli s sebou kulturu řeckou a víru křesťanskou, píše, že prý »etnografické zvláštnosti Čechů, blízkost fonetiky české a maloruské, množství staroslovanských slov v českém jazyce a jiné ukazují na společnou kulturní kolébkou cyrilometodějských časů, do kterých sahá i počátek křesťanství v Podkarpatské Rusi«. Mezi Rusíny koluje prý podání, že pro Rusíny v Panonii již sv. Metoděj ustanovil své biskupství. — Též Dr. F r. T i c h ý (Náboženský a církevní problém Podkarpatské Rusi, v »Kalichu«, II., 1922, str. 144—173) píše, že »s ohledem na vývoj další nutno předpokládati, že epochální působení slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje zasáhlo i Podkarpatskou Rusi«, k čemuž cituje domácí tradici podle ústního sdělení spisovatele Evmenija Sabova, že slovanští kněží, vyhnaní po smrti Metoděje z Panonie, usadili se též na Podkarpatské Rusi, kde prý sídlil také jeden ze sedmi sufragánů Metodějových. Od Metoděje, který pracoval v Panonii ruku v ruce s papežem, odvozuji prý podkarpatské uniaté též historické oprávnění svého spojení s Římem, tehdy ještě od Cařihradu úplně neodpoutaným, poněvadž k rozkolu došlo definitivně až r. 1054.

⁶⁾ Východní církev Podkarpatské Rusi v nejstarší době (v tomtěž sborníku »Podkarpatská Rus«, str. 94—98). Podobně již J a k. H o l o v a c k i j (Narodnyja pěsní halckoj a uhorskoj Rusi, Moskva, 1878) ve zvláštní stati (Karpatskaja Rus. Geograf.-statističeskije i istor.-etnografičeskije očerki Haličiny, severno-vostočnej Ugrii i Bukoviny) napsal na str. 607, že celkem jistě existovala mukačevská diecése před příchodem Maďarů, za časů pokřtění panonských Slovanů sv. Cyrilem a Metodějem. Vždyť po svém pokřtění aneb překřtění na latinství král Štěpán rozdělil i biskupství v různých městech své říše, ale neustanovil ani jednoho biskupa v severovýchodních Uhrách. Tam bezpochyby existovalo pravoslavné se svým duchovním hierarchem z doby ruského Vladimíra Velikého.

⁷⁾ Tu cituje Perfeckij listinu cařihradského patriarchy Antonia ze 14. srpna r. 1391, vydanou hruševskému klášteru sv. Michala v Marmaroši (Kertvélyes), která prý dokazuje, že Podkarpatská Rus patřila církevně

královská listina z r. 1491 se zmiňuje o pravoslavném biskupovi Janovi v Mukačevě, kteroužto král Vladislav daruje mu různé důchody. Do té doby příslušela asi východní část Podkarpatské Rusi pod »potestas ordinis« (právo světití kněze) pravoslavného biskupa sučavského (moldavského), západní část podle všeho pravoslavnému biskupovi přemyšelskému, ale soudní moc (potestas jurisdictionis), dosazování kněží a jich výměnu vykonávala místní církevní správa, která existovala již odedávna. Též higumeni (opati) místních klášterů zastupovali biskupy, vykonávající církevní jurisdikci, kterou dostávali přímo od patriarchy cařihradského.

Tím ovšem není rozřešena otázka, co bylo před stoletím XIII. a na čem se zakládá cyrilometodějská legenda. Jestliže Podkarpatská Rus patřila dříve k Červené Rusi, kterou organizoval v r. 981—993 ruský kníže Vladimír, potom by pokřesťanění podkarpatských Rusů bylo původu východního.⁸⁾ Ale poněvadž tam bydlely před nimi a spolu s nimi jiné kmeny slovanské (neruské, asi bulharské), možno, že i od západu (z velkomoravské říše?) přijímali některé křesťanskou víru. Opírá-li se však ona tradice o působení Cyrila a Metoděje mezi těmi Rusy o skutečnost, je nám dnes těžko tomu věřit.⁹⁾

k Cařihradu nejen v té době (r. 1391), ale odedávna. Rovněž dávného data je podle něho východní obřad ve Spiši, kde již v XIII. stol. se připomíná pravoslavný představený a zpráva o konání bohoslužby šesti kněží jazykem slovanským. O východní církvi v Podkarpatské Rusi není zpráv, aneb jen málo, poněvadž naše prameny málo zajímaly náboženský život pravoslavný, spíše najdeme zprávy o římskokatolických kostelích a klášterech atp. Pravoslavné kláštery a kostely, nejsouce podporovány panovníky, neměly, aneb jen málo, zámožných a významných dotátorů, žily ze svých chudých prostředků osaměle a skromně a proto nepoutaly pozorností uherských letopiscův. (L. c. 95.)

⁸⁾ Fr. Tichý (l. c. 114—115) vyslovuje domněnku, že »jsou-li podkarpatscí Rusi skutečně původními praobyvateli na svém území, jak svorně věří všechna věda slovanská, jsou také prvními vyznavači evangella Kristova na celé Rusi; jejich bratři za Karpatami přijali křesťanství, jak známo, později«, zatím co »podkarpatscí Rusíni již někdy ve stol. IX. a nikoliv mnohem později přijali východní křesťanství«, čehož důkaz možno viděti v tom, že po r. 1000 po Kr. byl by »apoštolský« král Štěpán »nikterak nepřipustil šíření vyznání jiného než římského.«

⁹⁾ Vološin (l. c. 100), který je velmi zaujatý uniat v těchto otázkách, praví, že »veliký rozkol řecké církve od Říma dlouho nezanesl ducha rozbroje do naší církve, takže u nás formálně rozkol ani proveden nebyl. Národ náš vždy držel se v pravdě pravoslavné církve, které světlí byli slavní církevní otcové, jako sv. Mikuláš, sv. Basíl Velký, sv. Jan Zlatoústý, sv. Anastasius Velký, sv. Jan Damaskin, sv. Cyril, sv. Metoděj a jiní. Od západní církve rozdělával nás toliko obřad a náleželi jsme k té jediné, svaté, obecné a apoštolské církvi celého světa, kterou Kristus založil na skále sv. Petra. Biskupi, kněží i věřící východní církve vyznávali jednotu církve a prvenství římského biskupa právě tak, jako západní křesťané. Na důkaz toho mohli bychom uvést mnoho výrazů z obřadních knih těch století. Jako v řecké říši hlavní příčinou církevního rozbroje byl

Východní obřad nezůstal podle Perfeckého omezen jen na území dnešní Podkarpatské Rusi, ale sahal hluboko do Slovenska (až k Sv. Martinu a dále na západ).¹⁰⁾ A nejen na západ, ale i na jih (do župy sabolčské a satmárské) rozšířila se prý moc církve pravoslavné, neboť v těch župách, nyní většinou maďarských, podnes udržel se východocírkevní obřad.¹¹⁾

Pod vládou maďarskou s počátku nikdo nepřekážel rozvoji pravoslavné církve v Uhrách; naopak od Rusínů přijímali i Maďaři (vůbec Uhři) podnět k pokřesťanění. Podle některých pramenů dokonce církevní obřad východní a pravoslavné církve fakticky

---

česaropapismus, tak i mezi Rusíny formálně jen císařské (carské) poručníkování přivedlo k rozervání svazků věfických slovanského obřadu s církví katolickou.« — Tento Vološinův kompromis jest asi tendenční, poněvadž Vološinovi jde stále o to, aby t. ř. »unii« vyložil jen jako pokračování prvotního stavu. Proto možná též anachronisticky přenáší pozdější poměry na nejstarší dobu. Kdož ví, jestli i cyrilometodějská tradice není až z doby uniatství? — V. A. Šembera a v novější době M. Gumplovicz klonili se k přesvědčení, že řeckokatolíci východoslovenského území jsou pozůstatkem cyrilometodějské církve slovanské. (Srov. jeho Pol. na Weg., Lud. VII., 194 sl., kde v staré spíšské prelatuře sv. Martina chtěl by viděti část nějakého zaniklého biskupství moravsko-slovenského z časů Svatoplukových, kdy říše velkomoravská sahala až po Bug a Styr v Polsku.) — Tato domněnka nehodila se Czambelovi do jeho teorie, že východoslovenské území nepatřilo do knížetství nitranského a tím do Svatoplukovy Velké Moravy, proto ji odsuzuje. (Srov. jeho »Slovenskou reč«, str. 146 sl.)

¹⁰⁾ L. c. 100. Pro tuto svoji domněnku, která sotva obstojí, dovolává se zprávy Štef. Mišíka (viz v »Slovenských Pohľadech«, 1895, jeho článek »Akej viery sú Slováci?«), že v XIII. stol. se sloužila ve Sv. Martině mše jazykem slovanským a obřadem východocírkevním.

¹¹⁾ Nejnověji V. Chaloupecký (l. c. 123) píše jen tolik, že Podkarpatská Rus, Nýrsko, Bycharsko a snad i Sedmihradsko tvořily v časném středověku celek, v kterém se zachovaly stopy někdejšího knížetství slovanského. Ve Velkém Varadíně v Bycharsku konaly se již v době předkřesťanské soudy boží (judicium praudae). Tam bylo i ruské biskupství. Hranice varadínské »praudy« sahaly až do stol. zemplínské, abaujské, boršodské atd. a na západ až k nitranské. Podle něho v církevním rozdělení země, které dost podrobně známe z pramenů XIV. stol., se nám zachoval obraz starších poměrů, snad již z doby předkřesťanské a zvláště starých kmenových území, takže hranice archidiakonátů zachovaly nám přibližně hranice dávných těchto krajův. Křesťanství je součástíou organizace státní a projevem vůle zeměpána, který rozhoduje o náboženství svých poddaných. Proto prvé kostely vznikají obyčejně na hradech, jak již jméno kostel (castellum) ukazuje, hradská fara (parochia castri); původní proboštství ve Spíši bylo na hradě (z rozhraní XII. a XIII. stol.), podobně parochia castri Bichor (připomenutá již v r. 1074). Diecése ostřihomská, organizovaná na arcijáhenství pravděpodobně za vlády vzdělaného Kolomana (1095—1116), měla v XIII. stol. 12 archidiakonátů (vl. 9 a 3 proboštství), ale dříve jen tolik, kolik bylo starých kmenových území, která se shodovala s význačnými útvary geografickými (Pováží, Nitransko, Pohroní a Hont). Čím více totiž přibývalo komitátů (odloučením ze starých, větších), tím více bylo i arcijáhenství; z území pomezních hvozdů vznikají nové okrsky správní (»novohrady«) a do nich se přenáší

v Uhrách převládaly.¹²⁾ Ovšem, působení mnichů řeckého obřadu neušlo pozornosti papežů římských (na př. Inocencovi III.), kteří napomínají jak biskupy a opaty, tak i krále uherské, aby netrpěli »bludů« v Uhrách a aby zakládali latinské kláštery. Ba dokonce papež Řehoř IX. píše již r. 1229 svému legátovi v Uhrách, že »čest apoštolské stolice vyžaduje obrácení Řeků a Slovanů na obřad latinský.«¹³⁾ Arpádovci chovali se však velmi snášenlivě k pravoslavné církvi v Uhrách;¹⁴⁾ teprve za Karla Roberta (1301—1342) a Ludvíka z Anjou (1342—1382) začíná se boj proti schismaticům, který již od těch časů neustal. Spory mají s počátku povahu hospodářskou (o majetek mezi kláštery pravoslavnými a latinskými); za výsadní ingerence uherské pravoslavné duchovenstvo ocitá se ve větší a větší chudobě i se svými věřícími, z čeho plyne i úpadek mravní.¹⁵⁾

V té době však pravoslavní Rusové měli již velké pronásledování pro víru od vlády za sebou. Všechny pokusy uherských

nejen ústava komitátní, ale i církevně správní soustava archidiakonátní. Ke spišskému proboštví patřilo mimo území komitátu spišského ještě území, sahající až k »staré bráně« při horním toku Torysy (snad nynější Ipianský okres). O toto území měl potom arcibiskup ostříhomský spory s diecézí jagerskou. Nakonec připadlo církevní správou k Jagru, tak jako celý komitát šarišský. Z území církevní správy jagerské sousedily s arcijáhenstvími ostříhomskými arcijáhenství novohradské diecéze vacovské, dále arcijáhenství Pata, Heveš, Boršod, Abovský Novohrad a Šariš. (V. Chaloupecký, 210 sl.)

¹²⁾ Tato zpráva Perfeckého může se týkatí prvních Arpádovců (Ondřeje I.), kteří byli i příbuzenskými svazky spojení s tehdejšími knížaty ruskými, ale zdá se zveličenou. Slovanská bohosluzba cyrilometodějská, na kterou by se mohla zpráva Perfeckého vztahovati, neznamenalala ještě výhodního obřadu s převahou pravoslavné církve.

¹³⁾ K a t o n a, Histor. Critic., t. V., p. 545.

¹⁴⁾ Podle J o s. F i e d l e r a (l. c. 482) Rusíni, rozšiřující se v Uhrách novým a novým přistěhovalectvím přes Tisu až za Dunaj, prokázali uherským králům pod svými vévody platné služby.

¹⁵⁾ O tom, zda podkarpatští Rusové byli s počátku sjednocení s Římem a jen později se odtrhli, vyskytují se též sporné názory. Fiedler (l. c. 482) však právem pochybuje o pravosti zakládací listiny kláštera na Černecké hoře u Mukačeva a tvrdí, že když ne hned, aspoň v krátkém čase po založení kláštera tamější mniši přidržovali se nesjednoceného vyznání přes celé XV. i XVI. stol. Z řečeného kláštera vyšli první pravoslavní biskupové, takže podkarpatští Rusové stali se nezávislími na haličských ruských biskupech. Jména nejstarších ruských biskupů karpato-ruských se nepřipomínají, teprve biskup Jan (1491—1498). (Viz v předchozí kap. legendu o Th. Koriatovičovi.) Po odchodu mukačevských vévodů přešlo právo půjčovati statky mukačevského kláštera a s ním spojeného Cathedralica na krále uherské jako na nejvyšší patrony všech kostelů v království, kteří též toto své právo s celou energií vykonávali. Tak král Vladislav II. r. 1491 ustanovil uvedeného biskupa Jana správcem statků mukačevského kláštera. Kněžstvo přicházelo v té době z Ruska a bylo vysvěcováno a dosazováno přemyslským pravoslavným biskupem. (Slovem R u s í n [Ruthene] označoval se prý věřící nesjednoceného vyznání řeckého. Fiedler, l. c. 484.)

králů, získati tyto »kacíře a schismatiky« římskokatolické víře, zůstávaly bez výsledků. Hlavní překážkou, proč ani unie nezískávala si sympatií a přívrženců mezi duchovenstvem a zvláště ruským lidem, byla povinnost odváděti desátky katolickému kléru. Latinské duchovenstvo (hlavně řeholní) vzrůstalo počtem přičiněním uherských králů a šlechty vždy víc a více mezi pravoslavnými Rusy, a jsouc štědrě podporováno svými příznivci, žilo v dostatku, ba v blahobytu. Tento moment působil na kněžstvo pravoslavné, které často s četnými rodinami musilo snášeti všechna břemena selského stavu, čím bylo odváděno od oltáře a hmotně i mravně upadalo, nemajíc takového práva na desátky ze svých farností, jako kněžstvo katolické.¹⁶⁾ Vološin, který v této příčině jest ortodoxní uniat, myslí naopak, že nešťastná centralistická politika ruských carů odtrhla církve na Rusku od nezávislé obecné církve, a to nejen od katolické, ale později i od cařihradského patriarchy,¹⁷⁾ a že jak duchovní a kulturní život v řecké církvi kvetl jen, pokud byla sjednocena s Římem, tak i ruská církev upadala od té doby, od které se odtrhla od živého stromu církve obecné.

Ale to jsme již v době XV. století, kdy humanismus a husitismus připravily půdu protestantismu na Slovensku, o čem se již stala zmínka v předešlé kapitole. Husité nejen zakládali osady husitské pro sebe, ale získávali domorodý lid učení Husovu, dosazující své kněze místo katolických, takže v některých stolicích slovenských, zvláště v šarišské, abaujské, gemerské, malohontské a novohradské vzniklo mnoho husitských osad.¹⁸⁾ Ba až za Humenné v Zemplíně dostali se Jiskrovi vojíci, takže celé Slovensko bylo jimi proniknuto.¹⁹⁾ Podle dějepisců evangelické církve bylo v Šariši a Zemplíně úhrnem asi 216 náboženských obcí evangelických; Šariš sám jich měl na 149, kdežto nyní jen 20. Lipiany v Šariši bývaly sídlem seniorátu, kdežto dnes je to sídlo katolické. V Bardiově a jeho okolí bylo dost husitských osad (Raslavice, Heretník, Rychvald, Hervartov atd.). K evangelické faře bardiovské patří ještě podnes 8 filií, které ovšem mohly vzniknouti až za

¹⁶⁾ Viz o tom Eug. Perfeckého (Sociálně-hospodářské poměry atd., 63 sl.)

¹⁷⁾ T. ř. svatým synodem, aby si církev podřídila své moci. Tato ruská církev zneužila prý vznešeného jména pravoslavné církve, poněvadž tím, že se odtrhla od živého dřeva jediné církve Kristovy, přestala býti pravoslavnou, stala se nástrojem carské imperialistické politiky, která ovšem vždy pronásledovala církevní unii. Tato však, zachovavši neporušeně obřad staroslovanský, podávala nejpřirozenější způsob Slovanům západního obřadu připojení se k apoštolské církvi Kristově celého světa. Carští centralisté prý dobře věděli, že svobodnější duch nezávislé církve přinese národu kulturu a demokracii. (L. c. 108.)

¹⁸⁾ Srov. Jul. Botto, O náboženských poměrech evangelické církve v Uhrách. (Slovenská čítanka, str. 88.)

¹⁹⁾ Římský papež vyslal do Uherska kardinála Juliána k potlačení tohoto pohybu. (K. Medvecký, l. c. 14.)

luterské reformace. Krofta²⁰⁾ připouští sice, že husitské nauky získaly v Uhrách mnoho půdy a že vzniklo za mnohaletého panování Jana Jiskry z Brandýsa mnoho kališnických církví, které se udržely přes všechno pronásledování až do reformace luterské a s nimi spisovná čeština jako jazyk obřadní (tenkrátě ovšem podobnější slovenštině nežli dnes), ale pro rozšíření protestantismu v Uhrách a na Slovensku nemělo to patrně většího významu, poněvadž slovenské církve husitské byly přece jen málo početné a slabé. A též prý luterské učení se počalo šířiti v jiných krajinách a v jiných vrstvách, než byly ty, do kterých proniklo husitství, totiž v německých vrstvách měšťanských, které se obchodně i kulturně stýkaly s Německem. Německá města na Slovensku, zvláště ve Spiši, stala se prvními baštami luterskými.²¹⁾

Pokud nemáme znovu zevrubně probádaných dějin slovenských, dotud jen s rezervou můžeme přijímati zprávy, které tu a tam čteme u různých spisovatelů, že na př. v Hervartově a Osykově u Bardiova, v Svinici v býv. Abauji, v Michalovcích v Zemplíně (nynějši katolický kostel) a jinde jsou zachovány husitské kostely, že v Humenném husité měli tvrz, že pod Huncovci byl kamenný most, na který Jiskra kladl velkou váhu, že v Bánovcích ležela posádka 500 mužů husitských, že husitští vůdcové Aksamít a Talafús slavně panovali na hradech Jasově (v Abaujské), Klenovci, Myšlině, Sečovcích (v Zemplíně), Šarišském Potoku a Šiatoru.²²⁾

Husité na Slovensku přijali ponejvíce učení Lutherovo, ale nemnozí — podle některých církevních historiků — připojili se také k řeckokatolíkům (resp. pravoslavným), neboť poměr protestantů k církvi východní býval vždy dobrý.²³⁾

Učení Lutherovo se rychle šířilo z toho důvodu, že nebylo tak hnutím demokratickým (lidovým), jako české husitství, ale hnutím zemanským a měšťským, poněvadž Luther vložil moc nad věrou poddaných do rukou šlechty (známou zásadou: »Cuius regio, illius religio« — čí jest moc, toho jest i náboženství!). Zemanstvo, držíc se vábného příkladu báňských měst a zabírajíc církevní majetky svého území, vypudilo většinou neoblíbené kato-

²⁰⁾ L. c. 54.

²¹⁾ Co se týká měst v dnešní Podkarpatské Rusi, byla to nejvíce města domácího původu, o čem svědčí kostely a farnosti rítu východního, ale na východním Slovensku byla založena »more Saxono« (německou kolonizací), takže jsou evangelická anebo katolická. (Perfeckij, op. cit. 83.)

²²⁾ Známé je z Jiráskova »Bratrství«, O Jiskrově panování v Košicích viz v kapitole předešlé, kde je též citován nepříznivý posudek maďarských historiků o husitech.

²³⁾ Zprávu tuto autorovi podal p. senior Slabej v Bardlově. Ev. církve byly: Rankovce, Sačúrov, Sol, Hlinné, Skrabské, Hrabovec, Vranov, Kolčové Dlhé, Pozdišovce, Černé, Boščica, Žalobín, Stankovce, Laztomír, Zbudza, Michalovce atd.

lické kněze, anebo je přinutilo přijmouti některé novoty. Lid sám často ani neměl ponětí, co se to okolo něho děje.²⁴⁾

Mimo evangelicky rozšířili se na východním Slovensku i kalvíni, ale až po r. 1526, kdy maďarští páni, opustivše po moháčské bitvě maďarské kraje před Turky, přicházeli na Slovensko a kalvinisovali své poddané. Tehdy velmi mnoho Maďarů za Tisou uteklo i na druhou stranu Tisy, kde se usadili v močálech mezi Bodrogem a Tisou a kde do dnešního dne bývají ve větších nebo menších osadách, pomíšeni jsouce se zmaďarisovanými Slováky. Jednou z největších kalvínských církví slovenských byly Bánovce²⁵⁾ od r. 1610. Husitismus připravil na Slovensku půdu i kalvínství. Víra protestantská (evangelická nebo kalvínská) kolikrát se střídaly v téže obci, poněvadž to záviselo na tom, jakého vyznání byl pán. Mezi evangelickými a kalvínskými obcemi byl poměr vždy dobrý, takže časem došlo i k unii, podle které tyto dvě bratrské církve žily spolu pod jednou správou, vzájemně se podporující a si vypomáhající. Kalvínský senior vranovský byl seniorem slovenských církví nad Ondavou, evangelických i kalvínských. Pozdišovský ev. farář později zase byl seniorem všech protestantských církví nad Ondavou. Tato unie trvala téměř celá století, později za panování Josefa II. byla obnovena.²⁶⁾

Ještě z doby před Ferdinandem Habsburským byly r. 1523 a 1525 vydány v Uhrách zákony proti přivržencům Lutherovým, které ukládají trestati na majetku a za živa páliťi. Ferdinand sám nemohl proti protestantům veřejně mnoho vystupovati, protože byl jim zavázán za volbu králem proti Janu Zápolskému a byl zaneprázdněn wojnou s Turky. Na místo něho však začal proti nim ostře vystupovati arcibiskup ostřihomský a královský kancléř Mikuláš Oláh (1553—1568), který sídlil v Trnavě, poněvadž Ostřihom byl v rukách tureckých. Odvoláváje se na sněmovní usnesení (v Bratislavě r. 1548), že má býti obnoveno staré a pravé náboženství, pokusil se

²⁴⁾ K. Medvecký, l. c. 16. Podle něho protestanté postupovali velmi opatrně, jen postupně uvádějíce svoje novoty. Lidu slovenskému nejvíce se líbila mateřská řeč v bohoslužbách.

²⁵⁾ Snínsky v brožuře již citované »Užhorod-Zemplín« (»Slovenští kalvíni«, vyd. Slov. kalv. presb. jednotou v Americe, str. 5) píše, že maďarští magnáti pokalvíništili Slováky nátlakem a ne tichým šířením — tiskem, poněvadž prý »tieto časy boly plné válok za vieru u ľudu a privilegium u pánov«. — Na rozdělení východního Slovenska mezi luterské a kalvínské protestanty možno podle V. Chaloupeckého pozorovati, jak se tam střetaly dvě kulturní sféry: západní a maďarská.

²⁶⁾ Snínsky (l. c. 12) vyslovuje přání, aby se i dnes utvořila taková unie sloučením seniorátu kalvínského (zmaďarisovaného) a evangelického, čím by se nejen posílil protestantismus proti katolictvu, ale i kalvíništili Slováci vytrhli by se ze tmy nevědomosti maďarského nadpráví. Těž vydaje, spojené s administrací, by se snadněji snášely. Na straně kalvínských zmaďarisovaných farářů tato otázka by narazila na prudký odpor, ale státní a národní zájem přikazuje tak učiniti.

r. 1557 přinutiti hornouherské luterány, zvláště v německých městech báňských, aby se vzdali svého vyznání. Ale nepodařilo se mu to; i jezuitská kolej v Trnavě na čas zanikla. Celkem protireformační snahy dlouho se na Slovensku nedařily, poněvadž šlechta byla většinou luteránská a kalvínská, která udržovala čilé styky s bratrskými stavy v Čechách a na Moravě. (Srov. Krofta 55.)

Za Maxmiliána II. (1564—1576), který prý byl tajným proteštantem, ale jako chytrý Habsburk nechával jezuity pracovati o jejich zhoubném díle v Uhrách, bylo již na 1000 evangelických církví (farností), takto podřízených katolickým biskupům. Za Rudolfa II. (1576—1608) katoličtí biskupové zakázali evangelickým kněžím křtítí, vyháněli je z far, zavírali školy a kostely. R. 1603 bylo nařizeno košickým měšťanům, aby tamější hlavní kostel, odňatý před 50 roky katolíkům, postoupili za zatímní sídlo biskupské kapitule jagerské, která po dobytí Jagru Turky musela toto město opustiti. Protestantští měšťané se tomu vzepřeli, ale tehdejší císařský velitel v Horních Uhrách Jan Belgiojoso, jehož sídlem byly Košice, přinutil je vojenskou mocí k poslušnosti. I jinak vystupovala Rudolfova vláda proti protestantismu.²⁷⁾ Tím vším byly vyvolány vzpoury Štěp. Bočkaje, který r. 1604 dobyl celých Uher. Celé Slovensko bylo na straně Bočkajové proti Rudolfovi, který musel vydati citovaný již zákon rovnoprávnosti náboženství katolického, luteránského i kalvínského (r. 1608), což platilo i pro sedláky. Jeho bratr Matyáš potvrdil uherským stavům náboženskou svobodu. Za něho r. 1610 konala se v Žilině pamětní synoda — předsedal palatin hrabě Jiří Thurzo,²⁸⁾ na které byli zvoleni tři slovenští superintendenti (biskupi) pro 10 západních stolic. Pro východní Slovensko vyvolila ho zase synoda v Spišském Podhradí.

Povstání českých stavů a 30leté vojny byly Uhry ušetřeny; východní Slovensko nepatřilo tehdy Habsburkům, ale Bethlenovi a Rákóczyemu, těšíc se z volnosti náboženské. Až následky vesselényiovského spiknutí proti Leopoldovi I. dolehly, jak již víme, na protestanty (i katolíky, kteří se účastnili vzpoury) náhlým soudem v Bratislavě, Prešově a Košicích. Na slovenském východě bylo na 300 evangelických zemanů uvězněno, z nichž 22 popraveno a ostatní odvezeni na loď za otroky, anebo do rakouských žalářů. R. 1674 byli předvoláni všichni kněží a učitelé z ostatních sedmi stolic, kromě Zvolena, Turce a Liptova, kteří byli odsouzeni již r. 1673, a bylo jim přisouzeno, aby přestoupili ke katolické církvi, anebo zanechali svého povolání a věnovali se životu soukromému. Těch, kdož odepřeli zřící se své víry, bylo na 300 a byli za to krutě potre-

²⁷⁾ K. Krofta 56.

²⁸⁾ Slovenský Žerotín, rodem Polák z Krakova († 1616), znamenitý ochránce slovenských evangelíků.

stání.²⁹⁾ Když z odsouzených učitelů mohli zůstatí ve vlasti jen ti, kdož se písemně zavázali, že se vyučováním na budoucně nebudou zabývatí, vzdělání na Slovensku pokleslo tak, že za půl století málokdo mimo kněze uměl na dědinách čísti a psátí.

Tökölyovské bouře byly odpovědí na bratislavský soud. Leopold na sněmu v Šoproni (1681) povolil evangeličkům, že si mohli v každé stolici vystavětí po dvou kostelích. Hned byla určena místa — v nejodlehlejších dědinách stolice. Ale Tököly, »hornouherský kníže«, měl smutné konce i s Turky, s kterými se spojil; z toho následovaly r. 1685 p r e š o v s k é j a t k y, na kterých 30 katů popravovalo nejlepší evangelické muže. Tak na př. Jiřího Radvanského svlékli kati do naha, natáhli na skřípec, potom celé tělo posypali hořícím uhlím a trup pálili ohnivým železem. Radvanský v nesmírných bolestech řval jako lev, za chvíli byl bez vědomí, vyslovoval jen nesrozumitelná slova. Potom k němu zavolali kněze, aby mu podal večerí Páně. Kněz přišel a sotva dokončil modlitbu, Radvanský zemřel. Druhého dne odnesli jeho mrtvolu na popraviště, a přivázavše jí vlasy na provaz, chtěli nahou vytáhnouti, ale kůže se od lebky odtrhla a mrtvola spadla dolů. Vytáhli ji znovu, utali pravou paží, potom levou, potom hlavu; zbylý trup rozčtvrtili a vyhodili na silnici, hlavu přibíli na šibenici pod prešovskou branou. Když to vše bylo vykonáno, odsoudili soudcové Radvanského na smrt.³⁰⁾

František Rákóczy vracel evangeličkům odebrané kostely a fary a povolil jim konati pamětní synodu v Ružomberku r. 1707, která vyslala biskupa Daniela Krmana ke švédskému králi žádati o podporu. Evangeličtí Slováci stáli tehdy zjevně proti katolické dynastii. Rákóczyovské bouře trvaly sedm let (1703—1710).

Ale to bylo již XVIII. století, doba úpadku, vrchol protireformace. Karel VI. (III.) pronásledoval evangeličky dále, zakázal r. 1715 konati synodu a vydal r. 1731³¹⁾ t. zv. resoluci, která zakazovala evangeličkým kněžím odcházeti se svých míst (šoproňské artikule 1681, pouze dva evangelické kostely mohou býti v jedné stolici!), aby nemohli utvrzovati ve víře vzdálené stoupence; přestupovati z katolické církve bylo zakázáno; evangeličtí museli platiti katolickým kněžím štolu, i když je na př. oddal kněz evangeličtí; smíšeným sňatkům mohl požehnati jen katolický kněz; evangeličtí museli

²⁹⁾ Částečně byli uvrženi do žalářů, 36 jich bylo v květnu 1675 prodáno za otroky na neapolské lodi (každý za 50 dukátů). Tam je po devíti měsících vysvobodil dánský admirál Raytr; do vlasti vrátilo se 18 reformovaných a 8 luterských kněží (K. Kálal, l. c. 122). Na uprázdňené fary dosazení byli kněží katoličtí a evangeličtí lid přinucen byl přijmouti katolictví. Uhry, které náležely Leopoldovi, byly zanedlouho pokatoličtény; evangeličtí zůstaly jen kraje pod Turky (tedy i Hont a Novohrad).

³⁰⁾ K. Kálal 123 (podle Paulínyho »Dejepisú superintendencie nítriánskej«).

³¹⁾ Podle J. Botta r. 1734, podle Kálala r. 1731.

světiti i katolické svátky. Evangelíci a. v. v Uhrách²²⁾ byli rozděleni na 4 superintendence (distrikty předdunajský, zadunajský, báňský a předtisský).²³⁾

Zatím však v pol. XVIII. stol. pokročilo osvícenské hnutí, které k nám přicházelo z Francie, Německa a Anglie do té míry, že sama Marie Terezie, katolička z přesvědčení, vyhnala jesuity z našich zemí r. 1773 a zrušila torturu (trýznění), které jesuité užívali, aby vypátrali zločince a kacíře. Na Slovensku vzkřísila r. 1776 staré biskupství spišské a z ostřihomského arcibiskupství (ev. z jagerského biskupství) vyloučila báňsko-bystřické a rožnavské biskupství, zakládala i místní fary a kláštery, v Bratislavě postavila generální seminář pro výchovu kleriků. Tam vzniklo r. 1793 Učené slovenské tovaryšstvo, první literární spolek slovenských spisovatelů katolických. Později r. 1804 bylo jagerské biskupství rozděleno na košické a satmárské; z jagerského stalo se arcibiskupství, kterému byla převážně podřízena slovenská biskupství (spišské, košické, rožnavské a satmárské), čímž bylo Slovensko roztrháno na dvě arcibiskupství, která soustavně maďarštila.

Většinu svých oprav vykonala na radu svého syna Josefa II., který tolerančním patentem z r. 1781 dovolil vyznávatí protestantismus, stavěti evangelické kostely (s věží vzadu) všude, kde bylo alespoň 100 evangelických rodin, a povolávatí si do nich kněze a učitele. Na Slovensku vzniklo tehdy mnoho evangelických církví.

Těmito novotami rozhněval si císař kněžstvo tak, že proti němu horlilo i s kazatelnic. Jen málo bylo osvícených kněží, jako biskup Hay, Dobrovský, Fr. F. Procházka, Fándli a j., kteří byli pro josefinismus. Proto též většinu jeho novot nástupce jeho Leopold II. odvolal, ale svoboda náboženského vyznání zůstala. Na bratislavském sněmu (r. 1790—91) byl přijat zákon, podle kterého žádný evangelík neměl býti nucen ke katolickým pobožnostem a k placení štoly katolickým kněžím. Byla zajištěna i svoboda zakládati církve (farnosti) a elementární školy i gymnasia. Bohoslužební řeč zůstávala »bibličtina«, jakož i vyučovací jazykem; jen na gymnasiích se vyučovalo latinsky. Tento stav trval do r. 1835, kdy maďarský šovinismus začne sahati i na církevní autonomii a jak katolická, tak i evangelická církev stávají se služkami velkomaďarské myšlenky.²⁴⁾

²²⁾ Ale kalvíni (hlavně Maďaři) na základě presbyteriálního zřízení odtrhli se od evangelikův.

²³⁾ Podle Kálala potisský.

²⁴⁾ Evangelíci slovenští bránili se proti maďarisaci, ale ne vždy pravými prostředky (na př. deputací ke králi Ferdinandovi V., který však byl informován od palatina arciknížete Josefa nepřiznivě o žádosti Slováků a pod.). Na seniorálních a distrikturních konventech okresu předdunajského působením různých národovců, Dr. Jos. M. Hurbana, Lud. Stúra, M. Hodží a Ctíbocha Zocha, slovenská stránka hájila jazykové právo, ale jinde již ne tak rázně.

Od revoluce začne se na Slovensku národní a politický ruch, v kterém otázky církevně-náboženské zůstávají stranou. V čele tohoto hnutí stáli většinou slovenští evangelíci (Hurban, Štúr, Hodža), z katolíků později biskup Št. Moyzes. Po revoluci 1848—9 byla evangelíkům odňata církevní autonomie, neboť vláda zakázala seniorální a distrikтуální konventy, zbavila superintendenty, kteří se zúčastnili revoluce, úřadu a svěřila správu evangelické církve administrátorům jí jmenovaným a placeným. Aby zlomila převahu odbojných zemanských živlů v církvi, vydala 1. září 1859 t. ř. církevní patent, který byl urážkou autonomie uherských evangelíků, kteří však v něm urážky neviděli.

R. 1894 sankcionoval král v Jedlové synodální zákon, kterým se odtrhly z předdunajského distriktu slovenské senioráty, oravský a liptovský, a připojily se k distriktu potisskému; seniorát turčanský připojen byl k distriktu báňskému. Za ubrané 3 senioráty připojeny byly ke zbylým slovenským čtyři hodně pomaďarštěné senioráty. Tímto seskupením se docílilo, že Slováci byli ve všech čtyřech distriktech v menšině. Tak zaniklo poslední slovenské biskupství, kterým se Slováci ještě reprezentovali jako národ před tváří země.²⁵⁾

V katolické církvi poměry byly ještě horší, poněvadž tam všechna biskupství a arcibiskupství maďarisovala veřejně, chtěje Slováky přetvořiti na Maďary.

Aponyiovské zákony zasadily smrtelnou ránu církevním autonomiím na Slovensku, poněvadž jimi velký kus církevní moci přenesl se na stát. Jsou to známé zákony o občanském sňatku, o státních matrikách, o svobodném vyznávání náboženství (právo zakládati nová vyznání, ale ne protinárodní a protistátní = protimaďarská, ne kmenová a národnostní = slovenská, srbská a pod.). Těmito zákony též bylo nařízeno, aby se vyučovalo co nejvíce maďarské řeči a administrativnímu výboru stoličnímu se dávala moc, aby církevního učitele zbavil i úřadu a na jeho místo ustanovil jiného učitele, církvi nevoleného.²⁶⁾ Tyto zákony vyvolaly však odpor na poli politickém.

Východní Slovensko patří tedy k diecési spišské a košické (katolíci), k východnímu distriktu neboli biskupství (evangelíci), kdežto kalvíni, nemajíce vlastního zřízení na Slovensku, náležejí ještě stále pod správu — maďarskou, ačkoliv jen v bývalém Zemplíně je přes 30.000 kalvinů a z nich polovice Slovákův. Je tedy svrchovaně nutné, aby dostali slovenský seniorát, ke kterému by patřilo asi 30 mateřských církví se 60 odbočkami. Faráři jsou však Maďaři, kteří modlitby i zpěv odbavují jen maďarsky, aneb

²⁵⁾ Předdunajské (slovenské) biskupství bylo totiž prvkem pro dožadovaný politický útvar »slovenského okolí« podle prvků historických.

²⁶⁾ J. Botto, l. c. 96.

jen »hutorácky a polomaďarsky«, ježto slovensky neznají. Učitelů Slováků vůbec není, a i když se slovenský učitel kalvín usadí, toho maďarský kněz vyžene (v Laztomíru).²⁷⁾

Ačkoliv vývoj církevně-náboženských poměrů od dob tereziánských a josefinských je dobře každému vzdělanci znám, přece jen pro úplnost jsme stručně vypsali jeho dějiny, poněvadž v něm se nejlépe obráží skutečný »národní« život Slovákův. Vždyť lid i vzdělanectvo třídí se ještě stále podle náboženství, účastníci se činně (zvláště evangelíci) církevního života.

Z vypsané církevní historie je též velmi dobře patrné, co se odehrálo na území námi studovaném mezi Slováky. Mezi ruský lid reformace nepronikla — zvláště ne luteránství — pro svůj německý původ, ani kalvínské pro svoji maďarskost, vlastně však proto, že málo vzdělané vrstvy lidu nerozuměly prostě protestantismu ani po jazykové, ani po kulturní stránce.²⁸⁾ Nejhlavnější překážkou bylo však nízké sociální postavení pravoslavného obyvatelstva, které působilo, že protestanti hleděli na pravoslavné Rusy s opovržením. Vždyť koncem XVI. stol. magnátstvo a vůbec šlechta, nejvíce původu cizího, byly téměř úplně kalvínské a měšťanstvo většinou luteránské a z části též katolické, zatím co stav selský byl pravoslavný. Protestantští páni (a měšťané) a pravoslavný sedlák — to byly kontrasty nejen náboženské, ale i sociálně-právní. Magnát byl pánem, sedlák částí jeho hospodářského inventáře. Také část pravoslavného duchovenstva patřila nepřímě k vrstvě poddanské.²⁹⁾ »Obscurum genus omnium« — tak hleděla na ruské obyvatelstvo vrstva privilegovaná. Otoci mohou mít jen otrocké náboženství — to bylo mínění většiny maďarských magnátů a šlechty vůbec o pravoslavných Rusích. Ale Rákóczyovci nechovali se k nim tak krutě a velkopansky (»fidelissima gens Racociana«).

Sedlák naopak ani »maďarské víry« (»magyar hit«-kalvínské) ani »německé víry« (luteránské), které byly v sporu, nepokládal

²⁷⁾ Srov. o tom u Sninského (l. c. 10 sl.), který navrhuje buď osamostatnit slovenské kalvíny, aneb utvořit unii s evangelíky, čímž by slovenští kalvíni přišli do spořádaných poměrů církevních i školských. — Návrh tento vláda v Praze začíná prakticky prováděti a uskutečňovati tím, že zařizuje společnou bohosloveckou fakultu v Bratislavě tak pro evangelíky, jak pro kalvíny, proti čemu ovšem zmaďarisovaní kalvíni protestují.

²⁸⁾ Perfeckij, l. c. 2 sl.

²⁹⁾ Pravoslavné kostely totiž neměly majetku, aneb jen velmi málo, takže pravoslavné duchovenstvo žilo částečně na vlastní, většinou však na panské půdě, z které vrchnost vybírala poplatky. Ale ať byl na jakékoliv půdě, musel pravoslavný duchovní, právě tak jako sedlák, platiti různé daně, mohl býti zatčen, uvězněn a potrestán. Byly i případy, že děti pravoslavných duchovních byly prodávány do otroctví. Synové duchovních, chtějí dědičně udržeti část půdy a zachovati duchovní postavení, ženili se a přijímali hodnost kněžskou. Tak se stávalo, že byli v jedné dědině tři, čtyři, ba deset kněží. (Perfeckij 3.)

za pravě; proto pravou věrou byla mu jen víra dědů a otců — pravoslavií. Zachovalo se několik listin (z 2. pol. XVI. stol.), které obsahují stížnosti pravoslavného duchovenstva, adresované císařům a králům německým a uherským, na útisky protestantských vrchností. Ale králové uherští nemohli v tom čase pomoci, poněvadž právě i dlouho potom východní Slovensko i Podkarpatská Rus nepatřily pod sféru jejich svrchovanosti, nýbrž pod knížata sedmihradská (Bethlenovců a Rákóczyovců, kteří v poddaných Rusích měli silnou oporu proti katolickým Habsburkům), ba vlastně pod moc odbojných magnátů.⁴⁰⁾ Císař Maxmilián II. pokusil se sice o ochranu mukačevského biskupa a pravoslavného duchovenstva, ale bez výsledku.⁴¹⁾

Postavení pravoslavné církve nebylo v té době závidění hodné; dovolávajíc se pomoci katolických Habsburků proti útiskům protestantských magnátů, volala na sebe »vlka v rouše beránčím«, který od dob uherského krále Ludvíka Velkého (z Anjou) nepřestával usilovati o to, aby podkarpatská Rusové spojení byli unii s Římem, slibující jim různé výhody.

Ale boj římských papežů, uherských králů a římskokatolických arcibiskupů, biskupů a kněží proti pravoslavné víře podkarpatských Rusů potrvál celá století, nežli byl pravoslavný biskup ruský Petronij (1623—1627) přinucen přijmouti unii, t. j. sjednocení s římskokatolickou věrou. Zdá se, že v tom ohledu podkarpatská Rusina šli za příkladem ruské hierarchie v království polském, která působením jesuity Possevina přijala roku 1594 unii se stolicí římskou.⁴²⁾ Ale Petronij nebyl kanonizovaný, ale jen titulární uniatský biskup bez diecése a soudnictví. Roku 1627 sedmihradský kníže Gabriel Bethlen, pán 7 žup severouherských (satmárské, sabolčské, ugočské, berežské, zemplinské, boršodské a abaujské) povznesl za pravoslavného biskupa mukačevského a marmarošského po Petronijovi Jana II. Gregoroviče (1627—1633).⁴³⁾ Jeho

⁴⁰⁾ O tom, jak Rusíni rádi bojovali jako dobrovolníci ve vojsku Rákóczyově, píše i Alex. Bonkáló (l. c. 316). Tehdy stáli na poměrně vysokém stupni vzdělanostním, jak dokazují literární památky ze XVII. a XVIII. stol., o kterých píše J. Franko (Karpato-rus. pismenistwo XVII. až XVIII. sv., Lvov, 1900) a Petrov (l. c., VII. sv.). Mnohé pocházejí z Marmaroše, ale některé mají protestantské zabarvení.

⁴¹⁾ V jeho době totiž patřily na čas severovýchodní Uhry pod jeho moc.

⁴²⁾ Srov. Fiedler, l. c. 483. J. Holovackij (Die Ruthenen und ihre Wohnsitze an den Karpathen, z rus. přelož. Jar. Vlach, Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft, 1876, Wien, XIX., str. 88—93) přehlednou tabulkou ukázal, jak v Hallči polonismus a katolicismus výbojně postupovaly v období XIV.—XVIII. (Nejvíce za Vladislava Jagellovce, 1386—1433, a za Zikmunda III., 1587—1632.)

⁴³⁾ Basilovič (l. c. I. p. 50), Fiedler (l. c. 484) a Kupčanko 19.

nástupcem byl Vasil Tarasovič (1633—1648), který roku 1640⁴³⁾ obnovil unii s Římem, začaž od Jiřího Rákóczyho byl velmi krutě pronásledován a zbaven hodnosti biskupské.⁴⁴⁾ Není známo, jaké důvody ho k tomu vedly, ale jistě bylo v tom pozadí politické. Kníže Jiří Rákóczy počal se v tomto období třicetileté vojny, pro císaře kritickým, smlouvatí proti němu se Švédý a Francouzy. Řím a Habsburg, stejně nevybíraví v prostředcích, odhodlali se oslabiti Rákóczyho tím, že zdvojnásobili unionistickou propagandu, a skutečně se jim podařilo získati Tarasoviče. Rákóczy však hru prohlédl a energicky zakročil proti Tarasovičovi a uniatským kněžším. Tarasovič byl obětí římsko-habsburské politiky primasův uherských, kteří byli nerozhodni v kritických okamžicích. Na zakročení císaře Ferdinanda dostal svobodu i majetek, ale později zase byl vyhnán. Utekl do Kallové v sabolčské stolici, kde měl od císaře vykázán pobyt a roční důchod 200 zlatých ze spišské komory. Za svého nástupce odporučil, umíraje roku 1648, Petra Parthenia Rostošinského,⁴⁵⁾ který s trnavským arcibiskupem Lippayem dojednal podmínky unie, která byla vyhlášena 24. dubna 1649 v latinském kostele užhorodského zámku na majetku hraběte Jiřího Drugetha z Humenného a r. 1652⁴⁶⁾ veřejně přijata 68 ruskými duchovními v Užhorodě pod těmito podmínkami: 1. že mohou zůstati při řeckokatolickém obřadu; 2. že duchovenstvo bude voliti vždy biskupa, kterého apoštolská stolice potvrdí; 3. že ruské duchovenstvo bude požívatí těchže práv, jaká mělo duchovenstvo latinské.⁴⁸⁾ Aby pravděpodobně zabránil volbě jiného, schismatického biskupa, dal se Parthenius za biskupa vysvětití i od tří biskupů schismatických v Sedmihradech (podle Tichého v Bělehradě); ale poznav svoji chybu, žádal za prominutí a odpuštění arcibiskupa Lippaye, který mu vymohl potvrzení od pa-

⁴³⁾ Podle Fiedlera r. 1641. (Podle Tichého byl Tarasovič biskupem v letech 1635—1642.)

⁴⁴⁾ Na žádost nebohého předchůdce byl totiž kněžstvem vyvolen a Rákóczyem potvrzen, multanským nesjednoceným arcibiskupem vysvěcen, ale r. 1641 odešel do Jasova, aby odložil vyznání a přijal unii. Zato nahněvaný Rákóczy dal ho vojáky od oltáře odvéstí městem do vězení a všechen majetek mu sebrati. Podle Kupčanka lid sám s ním tak naložil, ale katolíci (latincané) prý ho osvobodili. Byl však nanovo zavřen.

⁴⁵⁾ Podle Kupčanka v době, kdy Vasil Tarasovič byl lidem zbaven biskupství a musel odejti z Mukačeva, byl prý pravoslavným biskupem Porfirij Azdan, o kterém však ani Fiedler ani Vološín nic nevědí. Ale Perfeckij ho připouští jako protibiskupa proti uniatskému Tarasovičovi.

⁴⁶⁾ Podle Fiedlera tak, ale podle Vološina na tomtěž sněmě v užhorodském zámku r. 1649. Poněvadž kalvinští magnáti byli největší překážkou unie, jesuité nejdříve vnikli do jejich rodin (Drugethoviců i Rákóczyoviců). Užhorod byl střediskem jejich propagandy.

⁴⁸⁾ Fr. Tichý (l. c. 116) uvádí jako třetí bod, že výsady a svobody podkarpatské církve budou pro všechny budoucí časy zabezpečeny.

peže Alexandra VII.⁴⁹⁾ Pravomoc jeho vztahovala se nejen na obvod mukačevský, ale i na stolici spíšskou, šarišskou, zemplinskou, užskou, sabolčskou a jiné (úhrnem na 13 žup, 823 ruských míst a 499 smíšených, 858 farností a 690 farářův).⁵⁰⁾ Císař Leopold potvrdil ho až r. 1659.⁵¹⁾

Ze všeho je viděti, že unie byla dílem částečně církve římskokatolické (jesuitů), která nepřestávala usilovati o pokatoličtění ruských Slovanů, částečně duchovenstva pravoslavného (ale ne všeho!), kterému se snilo o blahobytném postavení římskokatolických kněží.⁵²⁾ Ale široké vrstvy obyvatelstva neměly na unii dlouho žádně účasti, nevědouce ani, oč jde, poněvadž změny nebylo ani pozorovati, ježto slovanská bohoslužba zůstávala i po přijetí unie. V některých krajích lid se bouřil proti unii⁵³⁾

⁴⁹⁾ Perfeckij (Průdy VIII., 1924, č. 1, str. 6) uvádí, že arcibiskup Lippay poslal do Říma memorandum, v kterém dokazoval, že svatá církev velmi utrpí, nebude-li Parthenius Rostošinskij potvrzen, poněvadž Karpatorusové, navrátilce se ke katolictví, zase odpadnou, nebudou-li mítí svého biskupa, a že se vrátí k pravoslaví aneb přestoupí k evangelictví, tím spíše, že vdova po knížeti Rákóczym, Žofie Báthory, velmi usiluje o to, aby její poddaní přijali tuto víru (evangelictví).

⁵⁰⁾ Ale ne všichni hned uznali ho za svého právoplatného biskupa. Ještě v dekretě císa. Leopolda I. ze 14. ledna 1660 jmenuje se jen 400 ruských kněží, kteří se mu poddali.

⁵¹⁾ Kupčanko míní, že se tak stalo z toho důvodu, že jen malá část uhroruských duchovních příslušela k unii, kdežto větší část jich a téměř všecken lid vyznával zděděnou víru pravoslavnou. Podle Perfeckého (l. c. 7.) mělo to zlý následek, poněvadž prý se myslelo veřejně, že na čele unie stojí člověk, kterému nedůvěřuje ani sama vláda. Za účelem zvýšení významu Parthenia Rostošinského byl poslán císařským úřadem zvláštní legát k Žofii Báthoryové (která tehdy byla již jesuity obrácena ke katolicismu, ale o unii se málo starala), aby této osobnosti, na Podkarpatské Rusi všemohoucí, oznámil, že Rostošinskij je skutečným biskupem mukačevským, aby mu tedy dovolila působiti na svých statcích a vybrati důchody mu patřící. Arcibiskup Lippay poslal mu též listinu z Trnavy ze dne 14. ledna 1666, která mu poskytovala rozsáhlých výhod, osvobozujících též uniatské kněze od některých povinností k vrchnostem (ovšem jen katolickým).

⁵²⁾ Pravoslavní duchovní byli podřízeni vrchnostem jako rolníci, nemajíce práva vybrati desátků od farníkův. Vzdělání duchovenstva spočívalo v domácí výchově, kterou otec přenášel na svého syna aneb na několik synů znalosti v oboru gramoty, základů bohoslovecké nauky a vybavování církevních potřeb, které on sám ovládal. Název kněze přenášel se takto s otce na syna, čímž rychle rostl počet duchovenstva, zvětšovala se konkurence v něm a s tím zároveň i jeho bídné postavení. (Michal Meješ, Pravoslavné hnutí v Podkarpatské Rusi, sborník Chmelář-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 113—114.)

⁵³⁾ O tom, jak ruský lid nechtěl přistoupiti k unii, vypráví D. Dorošenko (l. c. 13) příběh, který se stal na panství maďarského magnáta Homonaje, který v 2. desetiletí XVII. stol. počal šířiti unii na svých statcích, kde bylo na 70 far. Jakmile duchovenstvo pod nátlakem pánovým přijalo unii a zavolalo k sobě z Přemyšlu uniatského biskupa Krupeckého, lid se vzbouřil, pobil popy a málem neubil i samotného Krupeckého.

a tak boj o unií potrval více než sto roků, poněvadž protestanté v Uhrách, kteří na východě byli za Bethlena a Rákóczyho vždy mocní, podporovali pravoslavné Rusy a Rusiny proti katolické církvi, takže měli i své nesjednocené biskupy. Poslední pravoslavný biskup v Mukačevě a vůbec v Podkarpatské Rusi Metoděj Rakovecký se zbytkem pravověrných kněží přinucen byl přistoupiti k unii,⁶⁴⁾ když r. 1690 ostatní duchovenstvo zvolilo Jana Josefa de Camellis⁶⁵⁾ za uniatského biskupa. Byl to podle Vološina jeden z nejlepších biskupů a kulturních pracovníků, který si získal velké zásluhy o rozšíření zbožnosti, mravnosti a vzdělanosti mezi podkarpatskými Rusy. Řek rodem, ale římský mnich vychováním, Camellis, podporovaný arcibiskupem ostříhomským, chytrou politikou (svoláváním partikulárních synodů, kde mohl předpokládati menší odpor proti unii, vymáháním různých svobod pro uniatské kněze a pod.) definitivně upevnil unii na Podkarpatské Rusi (okolo roku 1700), ačkoliv ještě i »starověrci« (jak je jmenuje Fr. Tichý), kteří se vášnivě bránili (srov. současné polemické traktáty pravoslavného kněze Mich. Andrejlyho Rosvidovského) měli svého pravoslavného biskupa Josefa Stojku v Marmaroši, který ještě stále patřil k vévodství sedmíhradskému. Mimo to Kamelisi bránil v jeho úspěšné činnosti stálý spor s biskupy jagerskými, kteří ho neuznávali za biskupa s právem vybíratí důchodky z dědin, což náleželo prý jen biskupům jagerským. Arcibiskupský primas přidal se na stranu biskupů jagerských a podřídil diecési mukačevskou jagerské. Povstání rákóczyovské a tőkolyovské zmařilo dílo Kameliso. On sám zemřel v Prešově r. 1706. Po něm byl zvolen za biskupa mukačevského Georgij Gennadij Bizantij, když Jan Hodermarský (aneb Nodermarský),⁶⁶⁾ kreatura biskupů jagerských, se vzdal pro odpor proti Kurucům, kteří ho do Mukačeva nepustili. Bizantij a jeho nástupci vedli stálé spory s biskupy jagerskými, kteří chtěli nejen unii, ale i latinský ritus. Bizantijovi náležel zásluha, že šířil unii na východě Podkarpatské Rusi (i v Marmaroši), takže on je pravým organisátorem církve uniatské, ale v smyslu lokálně ruském, kdežto Kamelis byl rozhodný katolík! Bojem o východní

⁶⁴⁾ Podle Perfeckého (l. c. 8). Současně s Partheniem Rostošinským na Podkarpatské Rusi působil na východě (v berežské, ugočské a marmarošské stolici), kde propaganda uniatská se nedařila, pravoslavný biskup Jovanikij Zeikan, který nebyl až nástupcem Rostošinského, jak píše některé dějepisci. Zároveň se Zeikanem byl ještě jeden cestující biskup, Josef Vološinovskij, který měl posláni ordínovati kněze na statech katolických pánův. A do těchto let (70.—80. stol. XVII.) spadá činnost ještě jednoho biskupa karpatoruského, Met. Rakoveckého, o kterém se však nic neví, ledaže přistoupil na konec k unii.

⁶⁵⁾ De Kamelis, de Kamelica, původem Řek z Chiosu, biskup ze Sebasty, kterého přivedl z Říma ostříhomský kardinál Leonid Kolonič.

⁶⁶⁾ Perfeckij píše jednou Hodermarský (Průdy VIII., 1, 11), jednou Nodermarský (Průdy VIII., 3, 147 sl.).

ráz církve podkarpatoruské, který vedl s Jagrem, stal se Bizantijským velmi populárním jak u lidu, tak i mezi duchovenstvem. Jeho osvobození duchovenstva od závislosti na velkostatečích získalo mu kněžstvo rozhodně. Byl to člověk ideální, více kulturní než náboženský pracovník.⁸⁷⁾

Tím, že téměř všechno ruské duchovenstvo přistoupilo časem k unii,⁸⁸⁾ stalo se, že od r. 1767 (podle Tichého od roku 1771) nebyli již jím Rusové v Uhrách než uniatští (feckokatoličtí) a římskokatoličtí, čím dovršil se i úpadek pravoslavné víry. Způsobila to hlavně ta okolnost, že Marie Terezie konečně kanonisovala mukačevské biskupství. R. 1772 stal se prvním kanonisovaným biskupem Ondřej Bačinskij, jeden z největších dobrodinců Podkarpatské Rusi, který přenesl sídlo mukačevského biskupství do Užhorodu, kde otevřel duchovní seminář a učitelský ústav. Z původního biskupství mukačevského povstalo též velkovaradinské rumunské biskupství⁸⁹⁾ a pro řecké katolíky v Báčce, Charvátsku a Srbsku biskupství v Křiževci (1777). Roku 1818⁹⁰⁾ bylo zřízeno bullou papeže Pia II. biskupství v Prešově, takže ze 742 far starému biskupství byly odňaty 192 fary na území žup Abauj-Turňa, Boršod, Gemer, Šariš, Spiš a částečně i Zemplín. Při mukačevském biskupství zůstaly 384 fary s 1261 filiálkou a 488.123 věřícími v 8 župách (Marmaroš, Ugoča, Bereh, Satmár, Užhorod, Zemplín, Hajdu a Sabolč).⁹¹⁾ Papež Pius X. zřídil r. 1912 maďarské, t. j. hajdudorogské biskupství pro zmaďarované řecké katolíky s liturgií starořeckou, takže v mukačevském biskupství zůstalo 320 far se 450.000 věřícími. Od založení biskupství v Prešově velmi se začalo zdvíhati náboženství řeckokatolické; do té doby jako inferiorní silně upadalo na prospěch římskokatolického.

⁸⁷⁾ Srovnej o něm podrobně u Eug. Perfeckého (Boj za náboženskú a národnostnú samostatnosť cirkve v Podkarpatskej Rusi, »Prúdy«, VIII., 3, str. 147—153).

⁸⁸⁾ O tom, jak pravoslavná víra dlouho neustupovala uniatství, píše D. Doroženko (l. c. 14), cituje na důkaz nápis na »cerkvi« mukačevského kláštera. Srov. i M. Hruševskij, Iljustrirana istorija Ukrajin, Kijiv, 1912, str. 441.

⁸⁹⁾ V. Chaloupecký (l. c. 123) připomíná již ze starší doby (před XIV. stol.) ruské biskupství ve Velkém Varadně, který vůbec byl kulturním střediskem starého »confinia« (Bycharska).

⁹⁰⁾ Tak podle Vološina; podle Kupčanka však r. 1816. Vlad. Hnatjuk píše, že spor o rozdělení mukačevské eparchie na tři biskupství trval sice od r. 1810, ale teprv od r. 1821 mukačevská eparchie byla rozdělena na dvě a do Prešova byl uveden nový biskup Hrihorij Tarkovič (1821—1841); po něm byl Jos. Gaganec (1842—1875), třetím Mik. Fobt (1876—1882), čtvrtým Iv. Valij.

⁹¹⁾ Církevní poměry mezi rusňáky bývaly často nespořádané, takže řeckokatolická církev ztrácela svůj význam a svoji samostatnost. (Dr. J. Sziklay v »Župách a městech maďarských« [maď., župa abaujská], Budapešť, 1896, píše na str. 146., že v župě košické jen po mnohých prosbách církev řeckokatolická stala se znova samostatnou r. 1859.)

O tom, že s věrou brali Maďaři Rusínům i ruskou národnost, ruský jazyk a ruské písmo, o tom tuším netřeba mnoho psátí. Nejdříve se vmucovala jako jazyk vzdělanců latina, v XIX. stol. maďarština. Maďarisace sahala i do církevních a do bohoslužebných věcí a od r. 1867 vzrůstalo silné hnutí pro maďarskou liturgii. Ve školách a úřadech byl tento tlak vždy silnější.

Vůbec s uníí se začalo nejen katolictění, ale i západničtění podkarpatských Rusínů; vždyť duchovní dorost se vychovával z části v Trnavě, v Jagru, od r. 1778 ve Vídni (v »Barbareu«), od r. 1805 i v Budapešti a v Ostřihomě, netoliko v domácích seminářích v Mukačevě, v Užhorodě a později i v Prešově.⁸²⁾

Kulturním činitelem byly i basiliánské kláštery, založené v X. stol. podle řeckého obřadu, v kterých se vychovávali nejen řeholníci, ale i světská inteligence.⁸³⁾

Uniatká víra se vzíla tak, že řeckokatolické duchovenstvo se zásadně stavělo proti velkorusismu, nechťíc slyšeti o snahách haličských »moskvofilů«, odtrhnouti se od jednoty s katolickou církví. Ruská politika carská postupovala proti uniatství v Ukrajině velmi energicky, takže r. 1850 zaniklo poslední uniatské biskupství v Cholmu. Když však car Mikuláš II. vydal svůj úkaz o svobodě víry, bývalí uniaté na Cholmsku, protože uniatká víra nebyla ani tehdy dovolena, zapsali se počtem více jak sto tisíc do katolické církve latinského obřadu.⁸⁴⁾ Uniatství totiž podporovalo a šířilo ukrajinské národní povědomí, proti kterému namířeny však byly přísné carské úkazy, kterými maloruské hnutí sice v Ukrajině udušeno, ale v Haliči se literárně rozvinulo. Proto »blagotvoriteľní občestva« měla za úkol vychovávatí ze synů rusínského národa stoupence velkorusismu a odpůrce rusínské národní literatury a církevní unie, její věrné sestry.

Mínění o významu církevní unie pravoslavných Malorusů s katolickým Římem se rozcházejí: někteří historikové jí pokládají za nebezpečení pro ruské východní Slované, poněvadž vnesla mezi ně rozdvojení na Velkorusy a Malorusy, jsouc dílem zarytých nepřátel slovanských (Říma a Vídne)⁸⁵⁾; druzí zase velebí unii pro její

⁸²⁾ Císař Josef II. kázal též založiti r. 1780 v Užhorodě ruský duchovní seminář pro 40 ruských seminaristův.

⁸³⁾ Nyní náležejí k řádu sv. Basilia Velikého kláštery v Mukačevě, v Užhorodě (se středoškolským internátem), v Malém Berezném, v Imstičově (v župě berežské), v Boroňavě (Marmaroš), v Bukovci a v Krásném Brodě (Zemplín); bukovský a brodský jsou v zříceninách.

⁸⁴⁾ Vološin (l. c. 108).

⁸⁵⁾ Srov. na př. Eug. Perfeckij (Průdy VIII., 3, 148 sl.), který správně charakterizuje uniatství jen jako přechodní útvar — tak se totiž vždy latinští biskupové jagerští a jiní dívali na unii! — mezi pravoslávím a římským katolictvím. — Též I. D. Florinskij (Zarubežnaja Rus, Kijev, 1900) se svého velkoruského stanoviska pokládá přijetí unie za ústupek uherskému centralismu, který měl za následek velké politické i nacionální »ponížení« uherských Rusův.

národní význam pro Podkarpatskou Rus, Halič a Ukrajinu, neboť jí se prý Malorusové stali přístupnými západoevropské vzdělanosti a kulturnímu pokroku, a jen uniatství »je právě tak národní církví maloruskou, jako ruské pravoslaví (třeba rozeznávat od pravoslaví srbského, bulharského, rumunského a řeckého), vytvořené vlastně teprve Petrem Velikým (1689—1725), jest národní církví velkoruskou.«⁶⁶⁾ Jestliže se Římu podařilo prostřednictvím Poláků a jiných činitelů sjednotiti haličské pravoslavné a Ukrajinu, bylo pouze otázkou času, kdy i podkarpatská Rusové budou sjednoceni.⁶⁷⁾ Staré pravoslavné Karpatorusy nazývají tito horliví ukrajinofilové »starověrci« a snahy »staroruské strany« pokládají za kollárovskou utopii, odsuzující přestupy k ruskému pravoslaví a velkoruské ideji vůbec.

Ruské vzdělanectvo v Ukrajině, Haliči i pod Karpaty se rozvojovalo na velkoruského a ukrajinského (maloruského) smýšlení. Nelze zapřít, že tato diferenciacie byla od století živena a podporována nepřáteli jednotného ruského národa a že rozdělování na Velkorusy a na Malorusy (Rusíny aneb Ukrajince) bylo způsobeno z valné části i věrovyznáním (uniatstvím proti pravoslaví). Uniatství je myšlenka římských papežů, kteří sami svými kněžími nestačili převésti karpatské Rusy ke katolicismu a použili k tomu uherských králů. Tak jako po pádu Velkomoravské říše neudržela se slovanská bohoslužba cyrilometodějská mezi Čechoslováky, tak i po zániku Červené Rusi a od připojení její části k Uhrám mohlo se očekávat, že pravoslaví bude ustupovati katolicismu. Proces trval dlouho, protože Rusové byli příliš daleko od západu, jsouce blíže Cařihradu. Ortodoxní uniaté, ke kterým patří i Aug. Vološin, neuznávají řeckovýchodního rozkolu dogmatického, praví, že kontinuita s Římem nebyla nikdy přerušena a že oni jsou pravými potomky pravoslavné (t. j. původní Kristovy) církve; za schisma však pokládají ruskou církev, která prý zneužila názvu »pravoslavná« neprávem, majíc se nazývat »carskou«, poněvadž odtrhnuvši se nejen od katolické církve, ale i od cařihradského patriarchátu svatým synodem, postavila se úplně do imperialistických služeb velkoruských carů. Uniatská víra se staroslovanským obřadem je podle nich pravou dědičkou cyrilometodějství, jedinou správnou náboženskou formou západních Slovanů,

⁶⁶⁾ Fr. Tichý (l. c. 108), přílišný »ukrajinofil« a zásadní nepřítel velkorusismu, někdy ne dosti kriticky posuzuje velkoruskou politiku protuniatskou (tedy sebeobranou!), nanáší jí příliš světlé barvy na unii, jako by ona svým slovanským bohoslužebním jazykem udržela národní povědomí »rusinské« i v dobách nejhoršího útisku. (Což slovanština nepatřila k východnímu obřadu pravoslavnému, který Řím právě uslovoval nahraditi latinským s latinou?)

⁶⁷⁾ Nesjednocenou (i když ne velkorusky pravoslavnou) zůstala však východní část Bukoviny a Besarabie s rumunskou většinou obyvatelstva. V ruské Ukrajině carská vláda pronásledováním uniatství v XIX. stol. od r. 70. dosáhla toho, že — aspoň v statistice — pravoslavných bylo více nežli uniatův.

kteřá je dobře spojuje se západní kulturou a západní demokracií. Zůstává ovšem sporným, zda podkarpatsí Rusové a vůbec t. ř. Rusíni počítají se k západním Slovanům a zda řecký katolicismus není pouze kompromisem, vzniklým vývojem politických poměrů, mezi latinským katolicismem, kterému podlehlí na své národní nebezpečí západní Slované, a mezi slovanským pravoslavím (řeckého vyznání). Unie nebyla dítkem ideového hnutí, ale pouze dítkem bídného sociálního postavení ruských kněží a královsko-papežské politiky. Tím nechceme popírati, že by unie nepřinesla Rusům i kulturního pokroku, spojivši je se západními národy. Rozhodně však nebyla na prospěch jejich jazyku a národnosti, neboť odlišná víra byla téměř nepřekonatelnou překážkou při denacionalisaci těchto ruských Slovanů. Ještě bylo jejich štěstím, že asimilace se řešila jen kompromisem (řeckokatolicismem místo římskokatolicismu) a že neměli za sousedy jen Maďary, ale i Slováky.⁸⁷⁾

Nebyla tedy velkoruská politika úplně nesprávná, že chtěla ruskou říši zachovati celou, trvala na výlučnosti ruské pravoslavné církve. Jinak bylo nebezpečí, že Rusko nejen nesjednotí všech Rusů, ale ještě se rozloží. Nedivíme se, že obrození podkarpatské Rusi v XIX. stol. vedeno bylo v duchu velkoruském (za Dobrjanského po revoluci r. 1849). Uniaté pokládají ovšem toto období v dějinách Podkarpatské Rusi za omyl, poněvadž Rusíni prý museli za to od Maďarů mnoho vytrpěti a jen takto prý se maďarisace urychlovala.⁸⁸⁾ Nemohou a nechtí přijmouti mínění »moskvořílských janičářů«, jak nazývají národovce velkoruského smýšlení, že by dobrým ruským Slovanem mohl býti jen pravoslavný, ne však řeckokatolík, a že by Rusové se museli sjednotiti v jeden stát a národ, když i petrohradská Akademie se vyslovila pro samostatnost maloruštiny a když nejlepší ruští vlastenci hlásají potřebu bratrského dorozumění mezi Velkorusy a Malorusy.

Je nesporno, že uniatství byl ústupek »západnictví« a že »pravý ruský člověk« býval pravoslavný, kterýmžto slovem se vyjadřo-

⁸⁷⁾ O tom, jak značnou úlohu hrálo náboženství v dějinách politiky polsko-ruské, možno se dočísti i v nejnovější stati Dr. Eduarda Beneše (Problémy slovanské politiky, Slovanský Přehled, Praha 1925, XVII., č. 1, str. 5—19), který píše mezi jiným (str. 8): »Ostatně katolické Polsko brzo rozporu církevního používá politicky; katolictví římské stává se nástrojem boju proti Moskvě, stejně tak jako pokus o sjednocení a vytvoření církve uniatké (r. 1596) znamená boj politický i náboženský proti politické moci Ruska a náboženské moci pravoslavné Moskvy. Rusko také vždy stavělo svoji politiku slovanskou (na př. na Balkáně a jinde) na náboženském základě. Prvky nacionální se dostavily později jako druhotné.«

⁸⁸⁾ Před světovou válkou r. 1912 z Bukoviny se šířilo znovu národní hnutí i do Karpatské Rusi (časopisem »Vira a cerkov«) a směřovalo i proti řeckokatolické církvi jako nepřátelské velkorusismu. Hnutí to naráželo dosti ohlasu mezi tamějšími národovci. Následek toho byl, že za války v marmaroško-sihofském procese zuřil maďarský šovinismus proti všemu ruskému hrozným způsobem.

vala nejen víra, ale i národnost.⁷⁰⁾ Není tedy divno, že i nyní šffí se mezi podkarpatskými Rusy pravoslavná víra jako podmínka velkoruského povědomí. Přivrženci tohoto hnutí dovolávají se pro své počínání historie, kdežto uniáté budují na přítomném stavu, jež pokládají za »fait accompli«, kterého netřeba měniti. Podle rozkolníků (pravoslavných) nevytratily se z lidí všechny vzpomínky na »starou víru« — hlavně v župě berežské a marmarošské, takže bylo možno na nich dále budovati. V pravoslavném hnutí se uplatnila nejen tradice, která v lidech žije, ale jmenovitě sociální moment: »rokovina« a »koblina« — daně farníků kněžím. Ruské rolnictvo bylo právě tak vyssáváno svým duchovenstvem, jako nenáviděnou »panštinou«. »Rokovina« a »koblina« prohloubila propast mezi kněžstvem a lidem, který jak v duchovních, tak i v úřednictvu viděl pouze své nepřátele.⁷¹⁾ Kněz se odlučoval od věřících i svým maďaronstvím, neboť jeho domácí a obcovací řeč, kultura a sympatie byly na straně maďarské a zmaďarštělé městské a venkovské inteligence. Jsou spisovatelé,⁷²⁾ kteří upírají duchovenstvu Podkarpatské Rusi jakékoliv národní cítění a demokratické snažení, takže prý od něho nebylo možno očekávati obrození v Podkarpatské Rusi. Lid, pokud byl trochu uvědomělejší, cítil v rodné zemi hrozné ponížení své národní i lidské důstojnosti, což nesl tím hůře, že mezi patricijskými maďarsko-židovskými cizopasníky viděl i své duchovenstvo. Když za války maďarská vláda nařídila r. 1916 zavésti místo cyriliky latinskou abecedu a do církve gregoriánský kalendář, odpor duchovenstva byl nepatrný, kdežto lid se protivil proti těmto nařizením svých biskupů (v Marmaroši, Berehu i Šariši), ale bezvýsledně.

Toto jsou asi hlavní pohnutky pravoslavného hnutí, které směřuje k obnově národního rázu místní církve.⁷³⁾ Sociální prvek (»ro-

⁷⁰⁾ J. Holovackij (l. c. 615) soudil, že v Hallči všichni uniáté jsou původem Rusové, ale že mnozí Rusové v Hallči a v Uhrách v různých dobách přešli ke katolicismu a začali se připočítávati k polské anebo maďarské (i rumunské) národnosti. Tyto odštěpence třeba prý odpočítati od počtu Poláků, Maďarů a Němcův. Je pozoruhodno, že Holovackij nikdy nepíše o slovakisaci »Ruských«; stojí na věrovém stanovisku, pokládá všechny uniáty v býv. Rakousko-Uhersku za Rusy (úhrnem na 3½—4 milióny pro r. 1870). Je si však vědom těžkostí, dovolává se Czoerníga. Za nejlepší dělidlo pokládá jazyk, který v církevních statistikách býval rozdělen jen podle toho, jakým jazykem mluvil kněz s lidem. Poněvadž to nebyla nikde slovenština čistá, proto církevní schematismy znaly jen jazyk ruský, maďarský, polský, rumunský, ale ne slovenský).

⁷¹⁾ Byly ovšem i výjimky, které však byly řídké.

⁷²⁾ Na př. Mich. Meješ (l. c. 115).

⁷³⁾ Pravoslaví v nové době začalo se šířiti vlastně mezi americkými emigranty. Ruch ten velmi podporoval ruský synod, který poslal do Ameriky své misionáře, vydával tam (malorusky) »Svět« a vedl tak svoji propagandu. Nemařice od nikoho pomoci, uherskoruští emigranti rádi hrnuli se do pravoslaví, které jim poskytovalo i morální i materiální po-

kovina« a »koblina« již z něho via facti zmizel. Z příčin organizačních je pravoslavná církev podřízena srbské církvi, ale právě nyní si duchovní žádají, aby byli podřízeni cařihradskému patriarchovi. Církevní řád je vypracován; »Ústřední pravoslavný výbor« v Užhorodě řídí církevní věci; v obcích zřizují se místní »pravoslavné výbory«. V celé Podkarpatské Rusi je na 80 pravoslavných obcí s více než 100.000 duší. Duchovních je nedostatek, z nichž větší počet mníchů je z kláštera v Ize. Nesnáze působí jednak nedostatek kněží, jednak otázka církevního majetku, která zavinila časté spory a bouře.⁷⁴⁾

Uniaté se brání takto:

Je pravda, že řeckokatolické duchovenstvo podléhalo slinnému útisku maďarské šovinistické politiky, napájejíc se ve školách maďarskou kulturou. Ale sjednocení kalendáře, ačkoliv tato otázka je čistě vědecká a praktická, stalo se za války přes protest duchovenstva, které se této reformě bránilo od r. 1875. Proti zavedení latinky a za obranu cyriliky obrátilo se duchovenstvo mukačevského biskupství až k římské stolici, takže se jí podařilo udržeti jí v církevních knihách, ale ve školách nebylo možno stávkou se proti nařízení maďarského ministerstva. Ve 100členné deputaci, která v Praze v květnu 1919 žádala za připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice, byla třetina kněžstva, ale nadšené ochladlo, když se šířila rozkolnická agitace, podporovaná prvními exponenty vlády v Podkarpatské Rusi, která směřovala jak proti morální pověsti, tak proti materiálnímu postavení uniatského duchovenstva. Přes to však není pravda, že by většina řeckokatolických kněží žádala si návratu maďarských časů. Koblina a rokovina byly jistě nespravedlivé zbytky feudálního života, sociálně dnes nepřijatelné, ale ze státně právních příčin nebylo možno do této doby provést změny. A tohoto momentu právě pravoslavní agitátoři s úspěchem využili proti uniatskému kněžstvu. Uniaté rázu Vološinova upírají »moskvofilům« vůbec národní charakter, neboť prý vnucují všelijakými chytrostmi národu velkoruský jazyk a rozblbějí každou národní, kulturní a hospodářskou práci, která nemá velkoruského rozkolnického charakteru. Při tom prý se dopouštějí i podvodu: Lid jmenuje se Rusínem a svůj jazyk ruským (s měkkým s). Oni k němu mluví i píší malorusky a na schůzích se jej táží, jaké chce školy, načež lid odpovídá, že »ruské«. Toho moskvofilové využívají, říkajíce, že lid Podkarpatské Rusi protestuje proti ukrajinismu a chce ruský literární jazyk. — Pravoslavnému hnutí předpovídají uniaté smutné konce, neboť prý již přežilo svůj vrchol (r. 1921) a začalo upadat. Proti tvrzení, že by poměr mezi pravoslavným hnutím a řeckokatolickou církví byl takový, jako mezi československou církví a římskokatolickou církví a že by řeckokatolické kněžstvo bylo klerikální, brání se uniatští kněží tím, že přece svou ženitbou i slovanským obřadem stojí blíže k lidu a k demokratickým směrům politickým, než neženaté katolické duchovenstvo.

Pravoslavné hnutí nezůstalo omezeno jenom jen na území Podkarpatské Rusi, ale přeskočilo i na východní Slovensko do Zemplína a do Šariše. Tak na př. v Hrabském a Becherově (jen částečně) v bardiovském okrese.

moci. Ví se, že s pravoslavním se šířilo i politické »moskvofilství«. (Srov. H. Stripskij, Uhorskí Rusíni i Slováci v Americi. Žitě i Slovo. 1897, kn. IV., str. 414—420.)

⁷⁴⁾ Proti tomu uniatská církev se brání, ospravedlňujíc se ze všech výtek a dovolávací se objektivního řešení a posuzování sporných otázek se strany československé vlády.

v Černém a Ladomirové v okrese svídnickém v Šariši přestoupili k pravoslavné církvi. Zjistili jsme, že na př. v Becherově se začalo pravoslavné hnutí takto: Jeden sedláč z Becherova, který byl delší čas v Americe, kde se prý stal i »popem«, vrátil se po převratě domů, a když místní farář (feckokatolický) zemřel, začal odbavovat bohoslužby po pravoslavném způsobu. Ve Varadce si zase stavějí věřící »cerkov« bez vědomí farářova a nikdo neví, odkud na to berou peníze, neboť toho nepovědí ani svému farářovi. Až si kostel postaví, povolají si ruského popa.¹⁾ V Šariši jest asi 10 farářů tajných »schismatiků«, jak je nazývají ortodoxní uniaté. Tak na př. Mich. Beskid, farář v Lukově u Bardiova, dal na církevní školu cyrilikou nápis: »Russkoje narodnoje pravoslavnoje učiliště«, který teprve na úřední zakročení změnil později na dvojjazyčný nápis, slovenský (»Gréckokatolícka ľudová škola«) a ruský pod tím.²⁾ S pravoslavným hnutím šíří se prý bolševické ideje, proto se státní úřady postavily proti němu. Nelze však předpovídati, zda bude či nebude hnutí postupovati, protože zde bude záležeti na různých momentech rázu nejvíce politického.³⁾ Možná, že úprava kongruy feckokatolického kněžstva, jakož i vybudování župního zřízení s náležitou ochranou národnostních menšin, hlavně však nastolení zákonné autonomie v Podkarpatské Rusi podkopou značně půdu pravoslavnému hnutí jak v přičině sociální, tak velkoruské politiky. Ale tolik je jisto, čím více by se tomuto hnutí činily překážky se strany státní, tím by protitlakem více rostlo, a to směrem iredentistickým. Neboť tento spor dvou kultur, západolatínsk (římské) a východořecké (byzantské), který se před dávným časem za velkomoravské říše odehrával na půdě československé, posunul se po jejím pádě a po vítězství západní kultury dále na východ mezi Rusíny, kde byl řešen kompromisem (uniatstvím), v kterém však víc a víc před světovou válkou vítězil západ.⁴⁾ Odpor s ruské strany slábl, takže kdyby byli Maďaři vyhráli válku, odnesla by to feckokatolická církev a s ní i východní kultura.

Uniaté trvají na přítomném stavu feckokatolické církve, chtějíce ji jen domácím lidovým jazykem a západní kulturou povznášeti, kdežto pravoslavní obracejí se k historické kolébce své víry i kultury — do »matičky svaté Rusi«, žádajíce si návratu staré pravoslavné víry, neboť prý se lid dosud modlí, aby Bůh chránil »papeže, biskupy i nás pravoslavné«. Mají hodně pravdy ti, kdož praví, že lid je si vědom své »ruské« víry, kterou staví do protivy k víře katolické. Jest tedy jeho sklon větší

¹⁾ Úředně jsou však ještě r. 1921 zapsáni za řecké katolíky; žé v Becherově jen 12 se jich přihlásilo r. 1921 k pravoslaví (proti 658 feckokatolíkům). — Pod. v Hrabském dostali lacinějšího popa (»bez kobliny«) a přidávají se k pravoslaví.

²⁾ Vůbec rodina Beskidovců hraje značnou národně-politickou úlohu mezi Rusy na slovenském východě.

³⁾ Dr. Fr. Tichý (l. c. 122) předpovídá brzké konce, ale dívá se na otázku trochu jednostranně, nazýváje hnutí to »agitací Starorusů z Haliče«.

⁴⁾ Území jihokarpatských Rusínů od Spíše až po Marmaroš pokládá Florian Zapletal i za rozhraní dvou výtvarných kultur, západní, postupující od jihozápadu z veliké roviny středodunajské, a východní, šířící se přes Karpaty od severovýchodu. Na tomto území nesrážejí se však obě kultury prudce, ale vzájemně se prolínají, což je možno pozorovati nejlépe na architektuře dřevěných »cerkví«, na které se uplatnil intenzivní vliv západní gotiky anebo západního baroku; ovšem jsou i takové, které si zachovaly svéráznou východní podobu v čistotě, téměř neporušené vlivy západního umění. (Srov. jeho rozpravu »Dřevěné chrámy jihokarpatských Rusínů« v citovaném sborníku Chmelař-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 117—121.)

a přirozenější k východní církvi než k západnímu katolicismu. Pouze duchovenstvo uniatské vžilo se do svého sociálního postavení, napodobeného podle hierarchie římskokatolické, i do mentality západního kléru, neboť bylo vychovááno pod vedením a dohledem jagerských, trnavských, ostřihomských a jiných římskokatolických biskupů, že nyní z větší části nechce slyšet i pravoslavné víře, nazývajíce ji schismatem (rozkolem) a její vyznačaje schismatiky (rozkolníky).

Při tom odsuzuje římskou politiku, která se praktikovala zásadou, že »rusňák« se může stát římským katolíkem, ale římský katolík rusňákem nikoli, neboť prý Řím nedovolil přestupovat k ruské víře, ačkoliv i celé dědiny chtěly přestoupiti.⁵⁾ Na tom též velmi úzkostlivě trvali, aby tam, kde žili katolíci v menšině mezi rusňáky, nedocházeli do jejich kostela⁶⁾ a nekřtili tam děti; pouze pohřby a svatby mohli jen s dovolením svého příslušného faráře dáti si vykonati od uniatského kněze. Vdala-li se rusňáčka za katolíka, děti musily býti katolické. Římskokatolická církev byla vůbec na stálém postupu proti řeckokatolické církvi, která ustupovala. Římský katolicismus byl přece jen výbojnější a maďarskou vládou — přes Apponyiův zákon o náboženské svobodě — podporovanější. »Rusňák-sprosták!« říkalo se mezi katolíky o uniátech. Myslím, že i ten pejorativní výraz »rusňák« byl dán na příhanu řeckokatolíkům římskými katolíky, neboť oni sami se tak málo nazývají, cítíce v tom slově potupné jméno. Žijíce v posměchu u katolíků a vůbec u lepší společnosti, velmi často zatajovali svoji ruskou víru, neboť »graeca fides — nulla fides« (řecká víra — žádná víra), jak se posmívali římská farářka ruským. Není divu, když Rusové žili staletí v tomto povědomí inferiornosti své víry, že chtěje se dostat do vyšší společnosti městské, hanbili se za svoji víru⁷⁾ a přidávali se k »panskému« katolickému náboženství.⁸⁾ Slovo »Rusňák« má tedy původem význam náboženské příslušnosti a pouze v přeneseném smyslu označuje se jím i jazyk a národnost.⁹⁾

⁵⁾ Proto přestupů od římskokatolické víry na uniatskou nebylo, spíše od protestantské.

⁶⁾ Ale z ruského Ujaku na rozhraní Spiše a Šariše v dnešním sabinovském okrese mám zprávu, že několik katolických Slováků, kteří tam žijí, chodí též do ruské »cerkvi« a svátky světi společně s rusňáky. Naopak v katolickém Hažlíně od Bardiova rusňácká menšina »vyznává« prý jako jiní obyvatelé.

⁷⁾ Čím však dále na východ, tím rusňáci jsou sebevědomější a nehanbí se tak za víru, jako na západě (v bývalém Šariši). V býv. zemplinské, kde je rusňáků tolik, co katolíků, a kde již slovenská řeč nejmenuje se »katolickou« (poněvadž i Sloviáci-rusňáci mluví slovensky!), slyšati často: »Ja pečený rusnak!« — »Ja Rúska (věrou)!, nie katolíčka!« a pod. »Tvar-dost« ve víře povoluje čím dále na západ, zvláště kde rusňáci žijí menšinami a ostrovy.

⁸⁾ Tak na př. z ruských dědin z okolí Bardiova v Šariši velmi mnozí šli do Ameriky, kde nabyli peněz, vrátili se a poprodavše na dědině majetky, usadili se v městě Bardiově a splyvali s »panskou« společností katolickou. Od r. 1901 ustavila se však v Bardiově samostatná ruská církev, nač prý dostali od Andrásyho větší obnos jakožto stará »fidelissima gens Racociana«, aby se nepokatolizovali (tendence církevní), ale spíše pomaďarštili (tendence maďarská).

⁹⁾ Proto »rusňák« (t. j. uniat) může mluvit »po katolícky« a nazývati i cítiti se Slovákem (resp. »Sloviakem«). Víra zůstává, ale jazyk a národní povědomí se mění. Z toho důvodu usilují někteří o to, aby na víru naštepovali i národnost i s ní i jazyk, hlásajíce, že »co rusňák — to Rus«. A protože se jim k tomu nejlépe hodí pravoslavná víra, podporují toto lnuti (na př. Dr. Gagatko z Užhorodu). Kde víra i řeč je »ruská«, tam spíše lid

Reckokatolické duchovenstvo, většinou pomaďarštělé, doma i mezi sebou mluvilo a dosud mluví nejvíce maďarsky¹⁰⁾ a jen v kostele »explikuje v jazyce, jaký vyžaduje národ«. Čím blíže města, tím více se lid hanbí za svůj jazyk a proto na př. v okolí Prešova káže se slovensky (vl. »po šarišsky«), pouze Písmo se čte staroslovansky. V ruských dědinách od města vzdálenějších, které ještě »besídujot po rusky«, vykládá kněz rusky (ale místním dialektem, do kterého mísi staroslovanská slova).¹¹⁾ Někde (na př. v Prešově) kněžův výklad se mění: jednou slovensky, jednou rusky. Sluší poznamenati, že bohoslužebná řeč — stará slovanština církevní — pomáhala a pomáhá udržovati nejen víru, ale i řeč a národnost, tak asi jako u slovenských evangeliků stará »bibličtina« (čeština) zachovávala slovenskost. Proto též z tohoto církevního důvodu žádají si slovenští Rusové, kteří jinak již mluví slovensky a vydávají se za »Sloviaky«, aby se kromě slovenštiny jakožto státnímu jazyku vyučovalo i jazyku ruskému, aby si mohli čistiti své modlitby. Tu však je kamenem úrazu, který jazyk to má býti: velkoruský či ukrajinský (s latinkou a fonetickým pravopisem), či místní jazyk karpatoruský, jaký se právě vyvinul smíšením všech možných elementů v »explikacích« kněží, kteří k lidem káží místním nářečím, do kterého míchají slova velkoruská, staroslovanská a kdovíjakká.

V reckokatolických školách vyučuje se někde rusky (do III. tř.) a slovensky (od III. tř.), jinde slovensky a rusky (jen cyrilice), jinde vůbec již jen slovensky. Je však velmi málo učitelů, kteří by znali rusky; je to opět místní dialekt (v Šariši lemkovština se šarištinou a čím dále k Užhorodu karpatoruština s Vološinovou azbukou).¹²⁾ A potom jak kněží tak učitelé jsou málo národně uvědomělí a maďaronští. V reckokatolických obcích, kde jsou římskí katolíci v menšině a nemají školy, chodí i římskokatolické děti (i židovské) do reckokatolických škol. Ovšem i naopak: římskokatolické školy navštěvují i reckokatolické (i židovské) děti. Jsou dědiny, kde mají obě dvě církve svoje školy. Tam, kde je zřízena státní škola, bývá ve smíšených obcích jeden učitel reckokatolík a druhý římskokatolík. Ale příklad nejlépe ukáže, jaké jsou poměry: V Kobulnici v Šariši v reckokatolické škole vyučuje se 18 ruských dětí rusky, ale ve Fulance 31 dětí (25 reckokatol. a 6 římskokatol., z toho 25 Rusů, 5 Slováků a 1 Maďar) vyučuje se slovensky i rusky, ve Varhaňovcích 48 dětí (20 reckokatol., 15 římskokatol. a 13 evang., jež jsou od učitele přihlášeny všechny k slovenské národnosti) vyučuje se jen slovensky.¹³⁾ Pod školský inspektorát v Sabinově v Šariši patří 79 škol, z nichž je 19 státních, 31 římskokatolických, 25 reckokatolických, 2 evangelické a 1 státní měšťanka. Na reckokatolických školách se vyučuje buď rusky (na př. v Geraltě a v Bajarovci), nebo rusky i slovensky (v Blažově, Hradisku, Hanigovcích, Jakovianech, Jastřebě a Renčíšově), nebo slovensky i rusky (v Dačově a Hajtuvce), anebo jen slovensky (v Gromoši a v Niž. Svidníku). Děti těchto škol jsou obyčejně pomíšené podle věrovyznání anebo podle národnosti. Podobně v bardlovském školském okrese v šarišské stolici je

chápe, že by se měl přihlásiti k ruské národnosti (ne za Sloviaka); ale kde již řeč je slovenská a jen víra ruská, tam se to nedáří.

¹⁰⁾ I t. ř. staří vlastenci (»tahaní Rusi«) vychovávali své děti již úplně maďarsky. Jen z Ameriky přišlo několik uvědomělejších kněží a klerikův.

¹¹⁾ Dříve »za maďarskej« mísil prý i slova maďarská.

¹²⁾ Někteří učitelé se chápou velkoruštiny. Někteří naši inspektoři jsou též míněni, aby se zavedl velkoruský jazyk, jinak že se nahání voda na mlýn Němcům a Maďarům.

¹³⁾ Týká se škol inspektorátu prešovského, giraltovského a lemešanského.

v řeckokatolických školách vyučovacím jazykem buďto jen ruština¹⁴⁾ (na př. v Becherově, Ladomírově, Mlynárovcích a j.), nebo ruština i slovenština (na př. v Malcově, kde ze 124 žáků jest 103 řeckokatol., 13 římskokatol. a 8 židů, z toho 115 Rusů, 1 Slovák a 8 židů),¹⁵⁾ aneb pouze slovenština (na př. v Ortutově, Andrejově a Pitrově). V Zemplíně v školských okresech michalovském, vranovském a sečovském je tomu zase na př. takto: státních škol je 21 (a 1 obecní a 1 městská), římskokatolických 39, řeckokatolických 47 (nejvíce), evangelických 10, kalvínských 17, židovská 1. Všude se vyučuje slovensky, v kalvínských maďarsky (ne ve všech).¹⁶⁾ V řeckokatolických školách, kde jsou děti přihlášeny k ruské národnosti (jako na př. v Černém u Vranova, kde vedle římskokatolické školy se 60 žáci slovenské národnosti jest i řeckokatolická škola s 50 žáky ruskými) je vyučovacím jazykem slovenština, ale cyrilice se při tom též vyučuje. V humenském okrese jest 64 škol, z toho 14 státních, 1 obecní, 29 římskokatolických a 20 řeckokatolických. Vyučovací řeč je slovenština v 44 a ruština i slovenština ve 20 školách. V řeckokatolických školách vyučuje se buďto rusky (na př. v Maškovcích a Rokytově),¹⁷⁾ anebo rusky (do III. škol. roku) a slovensky (od III. škol. roku), jako na př. v Zubném, anebo vůbec jen slovensky (jako na př. v Hažíně, kde z 59 žáků je 31 řeckokatolických Rusínů a 28 římskokatolických Slováků, a v Porubce, kde z 30 žáků je 24 řeckokatolíků a 6 římskokatolíků, ale všichni Slováci). Sobranceký okres má z 61 škol 18 řeckokatolických s vyučovacím jazykem slovenským; rusky se snad vyučuje jen tajně.¹⁸⁾ V užhorodském inspektorátě je 13 škol slovenských, v kterých se má vyučovati postupně v některých karpato-ruským jazykem; ve všech se vyučuje ruštině jakožto povinnému předmětu, v ruských školách se však slovenštině neučí.

Tímto přehledem školské statistiky a jednotlivými příklady jsme chtěli ukázati, jak věrovyznání i řeč se mísí v církevních i státních školách, takže vždycky většina obyvatelů má svůj (církevní) školu i vyučovací jazyk. Ale nemožný stav vzniká tam, kde jsou školy gozříděny podle věrovyznání (jak na př. v Sečovcích, kde každá církev má svoji školu [4] mimo státní a židovskou školu).

Pozoruhodný následek má toto věrové (i národnostní) promíšení: děti již od dětství si zvykají snášenlivosti, která velmi pěkně vyznačuje na př. východní Slováky proti západním Slovákům. U »rusňáků« pozorujeme, jako by se hanbili za své náboženství, kdežto katolíci vystupují sebevědomě, ale přece ne snášenlivě.¹⁹⁾

Řeckokatolická víra byla na ústupu před výbojnými římskými katolíky. Za protireformace bylo mnoho řeckých katolíků obráceno na římské katolíky. Jako svědectví dovolávají se ruští vlastenci toho, že mnoho dnešních katolických kostelů má prý oltáře obráceny k východu; v mnohých byly prý nalezeny staré nápisy a fresky pravoslavné (na př. v Liptanech v Šariši), ale zatřeny. Toto jest otázka, která potřebuje ještě náležitěho prozkoumání. Florian Zapletal²⁰⁾ našel na území jihokarpatských Ru-

¹⁴⁾ Ovšem dialekt.

¹⁵⁾ Tu jsou hlášeni římskými katolíci za Rusy.

¹⁶⁾ Na sečovské kalvínské škole je 15 římských katolíků, 6 řeckých katolíků, 5 evangelíků, 2 židé a jen 22 kalvínů z 50 žáků, z kterých je 34 Maďarův a 7 Slovákův.

¹⁷⁾ Ale čtou i slovensky.

¹⁸⁾ Ale jistě budou později žádati, aby se vyučovalo ruštině azbukou Vološinovou (na př. v Podhorodí, Ruskovcích, Beňatině).

¹⁹⁾ »Rusňáci — sprostáci!« je velmi rozšířená nadávka řeckým katolíkům.

²⁰⁾ Dřevěné chrámy jihokarpatských Rusínů (v citovaném sborníku Chmelař-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 117—121).

sínů, které se táhne od Popradu ve Spiši až po řeku Vyšavu v Marmaroši, kolem půldruhého sta »cerkví«, svérázných dřevěných kostelů, jež »mohou býti pýchou a radostí každého národa«, ale o »cerkvích« zabraných katolíky neví ničeho. Podobně se udržuje mezi rusínskou inteligencí legenda, že v gemerské stolici bylo kolem 60 řeckokatolických dědin, které byly všechny pokatolíčtény a poslovenštěny, anebo pomadžarštěny, vyjímaje 3 (Šumiac, Telgart a Vernar), od muránského panstva (Maria Széchényiová).⁷¹⁾

Naproti tomu jsme zaslechli od evangelického seniora Slabeye v Barďově, který dlouhá leta působil v Gemeru právě v řečených dědinách, zase výklad, že tyto tři řeckokatolické dědiny byly kdysi evangelické a že za protireformace, nechťce přestoupiti k římskokatolické víře, přidaly se raději k uniatství.⁷²⁾ Jako důvod uváděl, že řeč jejich obyvatelů se neodchyluje vůbec v ničém od gemerštiny a že oni se vždy cítili jen Slováky. Je pravda, že Slováci přestupovali od protestantismu k východní církvi.⁷³⁾

Zároveň můžeme říci, že řeckokatolické vyznání vniklo z řeckových východního věrovyznání pravoslavného hlavně od XVII. stol. (unif s Římem), že sám lid si nebyl vědom, děje-li se změna s jeho věrou, jelikož slovanský obřad se neměnil, mimo panské, kněžské a vzdělanecké kruhy, že postupem času řeckokatolická víra uhýbala čím dále tím více římskému katolicismu,⁷⁴⁾ ačkoliv měla i ona údobí

⁷¹⁾ O obyvatelích Vernaru, Telgartu a Šumlace — úhrnem 3716 — soudí Tomášivský (l. c. 212), že sice jejich řeč je čistě slovenská, ale víra »ruská«, takže třeba je považovati za ruské kolonisty.

⁷²⁾ Perfekcij a j. přiklonili se k výkladu Tomašivského.

⁷³⁾ Nevíme, jestli si takto představuje na př. i K. Kálal, že vniklo uniatství mezi Slováky, přičemž, že »řeckokatolické vyznání vniklo i do sousedních Slováků v stolici zemplinské, šarišské i spišské«. (Slovensko v české škole, str. 51.) — Czambel napsal též: »Iste i na Spiši, ale najmä v Šariši, na pr. v bývalom makovickom okrese je viac takých obcí, ktorých obyvatelia ešte za Márie Terezie boli protestantmi; vtedy, nútení prejsť a či vrátiť sa ku katolicizmu, prešli radšie do východnej cirkve.« (Slov. reč 81 pod čarou, kde se dovolává Hunfalvyho P. Magyarország ethnographiája, 1876, str. 467.) — M. Gumpowicz (Luď. VII. 204) soudil zase, že ruští Lemkovci povstali z řeckokatolických Slovákův. — P. Balogh (l. c. 550) u některých obcí konstatoval, že během posledních 50 let (1850—1900) ztratily nejen ruskou řeč a národnost, ale i ruskou víru (na př. Pillérské Peklany v dnešním prešovském okrese; omylem uvádí také Rokytove u Medzilaborců, které jsou však řeckokatolické dnes a tedy ruské). Jinde (l. c. 579) píše zase naopak, že původními osadníky Zemplína byli Slováci a že Rusové přišli až na pozvání starých králův. Slováci prý přijali ruské náboženství a do své řeči přimísili mnoho prvků ruských, ale Rusy prý si přece nakonec jen asimilovali a toliko další století s novými přiššími vystěhovalci zastavila jejich (Rusů) úplné splnutí se Slováky. — Proto domnění ruských badatelů, že »co řecký katolík — to kdysi pravoslavný Rus« není úplně správné, ačkoli poslovenšťující proces uniatských Rusův odehrává se ještě i nyní před našima očima. Slovenští i maďarští uniaté vznikli — o tom není pochybnosti — většinou tímto asimilačním pochodem, ale věrovyznání řeckokatolické proniklo mezi Slováky (i Maďary?) i jiným způsobem, jak jsme výše ukázali.

⁷⁴⁾ Na změnu náboženského vyznání bylo by možno souditi též ze slovenského pokladu nářečového. Ale tu bude třeba teprve vykonati předběžná studia a sněsti spolehlivý materiál, z kterého by bylo lze činiti závěry.

svého obrození, ale nakonec alespoň tam, kde se přímo stýkala s římskokatolickou věrou (hlavně ve smíšených obcích, kde na př. řeckokatolická menšina docházela do římskokatolických kostelů), klesala k méněcennému náboženství, čímž ztrácela svoji vzdornou sílu a přestávala chránit své vyznavače před asimilačním procesem jazykovým i národnostním (slovakisací a maďarisací) a vůbec před »západničtím« podkarpatských Rusů. Víra sice zůstávala, byť i přizpůsobena katolicismu, ale jazyk i národnost se měnily, neboť se měnil celý habitus hmotný i kulturní pod vlivem západu. Činí se sice pokusy o oživení národního povědomí věrou, ale málo se daří, neboť uniatství se již příliš pozápadničtilo. Pouze nyní, když tlak maďarisace povolil, vzplanulo i pravoslavné hnutí, aby se jím rychleji obrodil jazykově i národnostně podkarpatský lid. Hnutí, kterým ožívají staré ideje velkoruské, staví se na odpor nejvíce řeckokatolické kněžstvo, které se již příliš vžilo do papismu a trvá na církevním spojení všech podkarpatských Rusů a zavedení samostatného jazyka karpatoruského (»Vološinovy azbuky«). Je pravda, že s tímto úsilím spojují se tu a tam reakční politické cíle u pomaďarštěného duchovenstva⁷⁶⁾, ale na venek projevuje se to pouze politickou agitací pro administrativní připojení k Podkarpatské Rusi⁷⁷⁾. Lid sám si toho nežádá, vyjímaje tam, kde byl kněžími, učiteli a politiky zagitován. Proto jen těžko chápe heslo »Co rusňák — to Rus(in)«, poněvadž cítí spolupříslušnost k Slovensku, i když ne slovenskou národnost. Je jisto, že na čas vzroste uvědomovací proces ruský, ke kterému se upotřebuje jako agitačního prostředku víry, ale po čase opět povolí, ježto poslovenštující asimilace má hlubší sociální a kulturní příčiny, jichž působení nelze zastavit a odstranit jen hnutím, založeným na víře, ke které přistoupí, vžije-li se, i jazyk, alespoň v bohoslužbě (a částečně i ve škole), i když ne v denním styku. Kultura západní setkává se tu s kulturou východní, při čemž západ vítězí nad východem.

Národní hnutí rusínské, které chce stavěti na víře, mělo by se obracet především do těch dědin, které se pomaďarštily. Je znám fakt, že na př. v prešovské řeckokatolické diecési se více uniátů pomaďarštilo, než poslovenštilo.

Kdybychom šli územím námi zkoumaným a chtěli stanovit počet obcí v jednotlivých okresích podle věrovyznání, dostali bychom asi tento přehled:

⁷⁶⁾ Které prý má heslo: »Ze Zemplína do Podkarpatské Rusi a odtud do Peští!«

⁷⁷⁾ Agitace tato, rozšířená nejvíce v sninském, mezilaborském a stropkovském okrese v Zemplíně, jde až k Ondavě. Ale je příznačné, že okresy přilehlé k Podkarpatské Rusi (okresy sobrancecký a kapušanský) nesouhlasí s tímto politickým spojením. V nich žije méně řeckých katolíků, kteří jinak se vydávají za »Slováky«. Hnutí to je vůbec slabé.

Župa XIX. (Lipt. Sv. Mikuláš):

1. **Kežmarský okres:** z 29 obcí je 7 římskokatolických, 1 řeckokatolická (Hodermark), 1 evangelická (Maldur) a 20 smíšených (11 katolicko-evangelických a 9 evangelicko-katolických). V Spišské Belé a Kežmarku (a tu a tam po dědinách) žije i dosti židů, takže čistých obcí věrově je poměrně málo, poněvadž v každé téměř obci najdou se jinověrci. Tak ani Hodermark není čistě »rusňácká« obec, poněvadž i tam žije menšina římských katolíkův. Zato rusňáků najdeme hodně v Kežmarku a Lubici, něco též v Jurském, Majerce i jinde. Celý okres má 28.550 obyvatelů, z čehož je 16.546 římských katolíků, 1210 řeckých katolíků, 8522 evangelíků (a. v.), 53 kalvinů, 16 pravoslavných, 2028 židů, 175 jiných a bez vyznání.

2. **Levočský okres:** ze 44 obcí je 38 římskokatolických, 3 řeckokatolické (Olšavica, Nižné Repaše a Toryska) a 3 smíšené (1 katolicko-evangelická¹⁾ a 2 římsko-evangelicko-židovsko-řecko-katolické²⁾). Ale zase mezi řeckokatolíky najdou se též římsští katolíci, naopak mezi katolíky »rusňáci« (na př. v Brutovcích, Vyšných Repaších) a evangelíci (v Dvorci a jinde). Úhrnný výsledek z celého okresu je tento: z 24.831 obyvatelů je 19.657 římských katolíků, 2194 řeckých katolíků, 1501 evangelíků, 93 kalvinů, 21 pravoslavných, 1213 židů, 122 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Ilašovce. ²⁾ Levoča a Spišské Podhradie.

3. **Okres starolubovenský** je zase jako kežmarský velmi smíšený. Obcí »jednověřových« je poměrně malý počet; ale menšiny nebývají vždy značné, takže z 30 obcí bereme 9 za římskokatolické, 13 za řeckokatolické¹⁾ a 8 za smíšené (a to 3 za římskokatolicko-řeckokatolické²⁾, 2 za řecko-římsko-katolické³⁾, 1 za evangelicko-římskokatolickou⁴⁾ a 2 za všelijak smíšené — římskokatolicko-evangelicko-židovsko-řeckokatolické⁵⁾). Rusňáci žijí menšinami ještě i ve Forbasích, Hopgartě, Podsádku a jinde, ale zase římsští katolíci mezi rusňáky. Z úhrnného počtu 21.049 obyvatelů je 10.042 římských katolíků, 9460 řeckých katolíků, 714 evangelíků, 3 kalviní, 1 pravoslavný, 754 židů a 75 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Jsou to: Hajtvyka (s menšinou římskokatolickou), Jakubjany (pod.), Jarembina (pod.), Kamjonka, Krempach, Legňava, Litmanová (pod.), Matišová, Starina, Sulín, Velký Sulín a Šanbron. ²⁾ Gniazda (s menšinou židovskou) a Mníšek nad Popradem. ³⁾ Granastov a Gromoš. ⁴⁾ Lomnička. ⁵⁾ Starou Lubovňu, Podolinec a Plavnici.

4. **Spišsko-novoveský okres** je již zase podobný levočskému: z 36 obcí je 30 římskokatolických, 2 řeckokatolické (Poráč a Závadka) a 4 smíšené (a to 1 římskokatolicko-evangelická¹⁾ a 3 římskokatolicko-evangelicko-řeckokatolicko-židovské²⁾). Z 32.817 obyvatelů žije v tomto okrese: 26.303 římských katolíků, 2034 uniátů, 3030 evangelíků a. v., 199 kalvinů, 11 pravoslavných, 1163 židů a 77 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Vondrišiel (s menšinou řeckokatolickou). ²⁾ Koterbachy, Spišská Nová Ves (i s malým počtem kalvinů) a Spišské Vlachy.

5. **Staroveský okres** má 20 obcí, z kterých je 15 římskokatolických, 3 řeckokatolické (Folvark, Velký Lipník a Osturňa)¹⁾ a 2 smíšené (1 římskokatolicko-řeckokatolicko-evangelická²⁾ a 1 římskokatolicko-židovsko-evangelická³⁾). Úhrnem z 9238 všech obyvatelů je 6167 římských katolíků, 2587 řeckých katolíků, 64 evangelíků, 39 reformovaných, 1 pravoslavný, 359 židů a 21 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Ale jsou tu i římsští katolíci, jakož i ve Velkém Lipníku. ²⁾ Nižné Šváby. ³⁾ Spišská Stará Ves.

Úhrnný výsledek z 5 okresů¹⁾ této XIX. župy byl by tento: ze 159 obcí 99 římskokatolických, 22 řeckokatolických, 1 evangelická a 37 smíšených. Převedeme-li smíšené obce na čisté, dostaneme asi tento výpočet: ze 159 obcí 116 římskokatolických, 27 řeckokatolických, 15 evangelických a 1 židovská.²⁾ A počet duší by byl tento: ze 116.455 všech obyvatelů je 78.715 římských katolíků, 17.485 řeckých katolíků, 13.831 evangelíků, 387 reformovaných, 50 pravoslavných, 5517 židů a 470 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Všech okresů má tato župa 12, ale nám tu jde jen o 5 z nich, poněvadž jen v nich žijí rusňáci větším počtem samostatně.

²⁾ Čísla tato jsou ovšem domnělá (imaginární), poněvadž nejsou, jak jsme ukázali, jen obce jednověřové, ale též značný počet církevně smíšených.

Župa XX. (Košice):¹⁾

1. **Okres bardlovský:** ze 72 obcí je 23 římskokatolických, 34 řeckokatolických, 2 evangelické, 1 pravoslavná a 12 smíšených (a to 1 římskořecko-katolická, 3 řecko-římsko-katolické, 1 římskokatolicko-evangelická, 5 evangelicko-římskokatolických, 1 římskokatolicko-evangelicko-židovskořeckokatolická²⁾ a 1 římskokatolicko-židovská.)³⁾ Rusňácké jsou: Andrejová, Becherov, Beloveža, Bogliarka, Cigolka, Čarno, Frička, Gerlachov, Lvovská Huta, Hutky, Jedlička, Komloša, Krivé, Kríže, Kurov, Lipová, Lukov, Lvov, Malcov, Niklová, Ondavka, Ortutová, Pitrová, Nižná a Vyšná Polanka, Regetovka, Rešov, Snakov, Stebník, Šašová, Nižné a Vyšné Tvarožce, Varadka a Venecia. Patří k nim i Hrabské, které se jen nyní přidalo k řeckovýchodní víře (pravoslavné). Silné většiny rusňácké mají také Brezovka, Kružlová a Nižná Vola. Menšinami žijí rusňáci ještě také v Lenartově a Bardiově a částečně též v Gaboltově, Hažlíně, Lukavici, Sveržově, Smilně, Tročanech, Nové Vsi Bardiovské a jinde. Naopak v Malcově, v Lukově a jinde žijí mezi rusňáky větší nebo menší menšiny katolické. Úhrnem v celém okrese je z 36.253 obyvatelů: 16.342 římských katolíků, 12.920 řeckých katolíků, 2780 evangelíků, 51 kalvínů, 523 pravoslavných, 3556 židů a 81 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Postupujeme abecedně, neboť je to obvyklý způsob v statistikách.

²⁾ Bardiov. ³⁾ Zborov.

2. **Gelnický okres:** z 26 obcí je 16 římskokatolických, 2 řeckokatolické a 8 smíšených (2 římskořecko-katolické, 2 římskokatolicko-evangelické, 2 evangelicko-římskokatolické, 1 řecko-římsko-katolická a 1 římskokatolicko-evangelicko-židovská). Rusňácké (řeckokatolické) jsou: Helcmanovce¹⁾ a Kojšov,¹⁾ kdežto co Vyšné Slovinky jsou jen řecko-římsko-katolické a Nižné Slovinky dokonce již římskořecko-katolické,²⁾ jako i Prakovce.³⁾ Úhrnem žije v celém okrese z 30.606 všech obyvatelů: 20.663 římských katolíků, 3814 řeckokatolíků, 4850 evangelíků, 250 kalvínů, 11 pravoslavných, 949 židů a 69 jiných a bez vyznání.

¹⁾ S nepatrnou menšinou římskokatolickou. ²⁾ S malým počtem evangelíků. ³⁾ Ovšem s menším počtem rusňáků než Nižné Slovinky.

3. **Giraltovský okres** je věrově velmi smíšený: z 72 obcí je 17 římskokatolických, 24 řeckokatolických, 3 evangelické a 28 smíšených (7 římskokatolicko-evangelických, 9 evangelicko-římskokatolických, 2 římskořecko-katolické, 1 řecko-římsko-katolická, 1 římskořecko-katolicko-evangelická, 1 římskokatolicko-evangelickořeckokatolická, 1 římskokatolicko-židovská, 2 římskokatolicko-evangelicko-židovská, 2 evangelickořeckokatolické, 1 řeckokatolicko-evangelicko-římskokatolická a 1 evangelicko-římskořecko-katolická). Čisté rusňácké jsou tyto (24): Benedikovce, Bžany, Dzurn

dzoš,¹⁾ Fiašice, Kobulnica, Kožany,¹⁾ Ruský Kručov, Lomné, Matáška, Matovce, Miňovce,¹⁾ Mrázovce, Vyšná Olšava, Prosáčov, Remeniny, Soboč, Šapinec, Ščavník, Štefurov, Tokajk, Valkov, Valkovce, Vavrinec a Vlača.²⁾ Rusňáckou väčšinu má také Bokša³⁾ a hodne rusňáku žije tiež v Radvanovcích,⁴⁾ v Lascově,⁴⁾ Marhani,⁴⁾ Megeši,⁵⁾ Mičakovcích,⁶⁾ Okruhlém,⁷⁾ Sandale⁸⁾ a v četných jiných obcích s menším jich počtem, takže toho neuvádíme. Z úhrnného počtu 19.590 všeho obyvateľstva je 8569 katolíků, 5877 rusňáku, 3773 evangeličků, 5 kalvínu, 12 pravoslavných, 1343 židů a 11 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Tu je tiež malý počet fímských katolíků. ²⁾ S menšinou evangeličkov. ³⁾ Vedle menšiny fímsskokatolícké. ⁴⁾ Vedle fímských katolíků a evangeličků. ⁵⁾ Vedle evangeličké většiny. ⁶⁾ Při většině evangeličků a fímských katolíků. ⁷⁾ Při většině fímských katolíků.

4. V humenském okrese z 56 obcí je 33 fímsskokatolíckých, 8 feckokatolíckých a 15 smíšených (a to 13 fímsskokatolíčko-feckokatolíckých, 1 fečko-fímssko-katolícká a 1 fímsskokatolíčko-židovsko-feckokatolícká).¹⁾ Rec-kokatolícké obce jsou: Dzedačov, Maškovec, Piskorovce, Porúbka, Rafajovce, Rohožník, Humenský a Zbudský Rokytov. Většinu rusňáku má tiež Hážin proti menšině fímských katolíků. Značné menšiny rusňáku žijí tiež v Adzidovcích, Girovcích, Hrušově, Kamenici, Košiarovcích, Kudlovcích, Lac-kovcích, Ohradzaněch, Pakostově, Petrovcích, Sopkovicích, Vyšné Šitnici, Topolovce a Humenném; nepatrnými menšinami najdeme je v četných ještě obcích jiných (v Jabloni, Jasenově, Kochanovcích, Lískovci, Lukačov-cích, Rovném a Udavském). Z 22.755 obyvatelů žije tu 15.820 fímských katolíků, 4376 feckých katolíků, 90 evangeličků, 84 kalvínu, 19 pravoslavných, 2340 židů a 26 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Humenné.

5. Chlumecký okres má téměř všechny obce velmi různě smíšené: 33 z 35; jen 2 jsou kalvínské.¹⁾ V některých obcích je obyvatelstvo trojho 1 čtverého vyznání: 8 obcí je fímssko-fečko-katolíčko-kalvínských,²⁾ 3 jsou fímsskokatolíčko-kalvínsko-feckokatolícké,³⁾ 3 fečko-fímsskokatolíčko-kalvínské,⁴⁾ 4 kalvínsko-fímssko-fečko-katolícké,⁵⁾ 3 fímssko-fečko-katolícké,⁶⁾ 2 kalvínsko-fečko-fímssko-katolícké,⁷⁾ 3 kalvínsko-fímsskokatolícké,⁸⁾ 1 fímsskokatolíčko-kalvínská,⁹⁾ 1 fečko-fímssko-katolícká,¹⁰⁾ 1 feckokatolíčko-kalvínsko-fímsskokatolícká,¹¹⁾ 1 fímsskokatolíčko-kalvínsko-židovsko-feckokatolícká,¹²⁾ 1 kalvínsko-židovsko-fímsskokatolícká,¹³⁾ 1 kalvínsko-fímsskokatolíčko-židovsko-feckokatolícká,¹⁴⁾ 1 kalvínsko-fímssko-feckokatolíčko-židovská¹⁵⁾ a 1 kalvínsko-židovsko-fímssko-feckokatolícká.¹⁶⁾ Uhrnem žije tu podle posledního soupisu: z 30.401 obyvatelů 10.011 fímských katolíků, 5707 feckých katolíků, 51 evangeličků, 11.265 (tedy relativně většina) kalvínu, 96 pravoslavných, 3149 židů a 122 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Kísgéres a Kískövesd, ale i v nich žijí menšiny židů a fímských katolíků. ²⁾ Bodrogsek, Bodrogszentmária, Boľany, Kopoňa, Nagyártárkány, Szinyér, Véke a Zétény. ³⁾ Kisújlak, Lelesz a Perbeník. ⁴⁾ Bély, Bodrogszerdahely a Boly. ⁵⁾ Agcsernyő, Bačka, Nagykövesd a Kistárkány. ⁶⁾ Rad (s menšinou kalvínskou a židovskou) a Téglás. ⁷⁾ Bodrogvécs a Pálfölde. ⁸⁾ Nagygéres (s nepatrnými menšinami feckokat. a židov.), Salamunová (s nepatrnou menšinou feckokat.) a Őrös. ⁹⁾ Szolnocska (s malým počtem fec. kat.). ¹⁰⁾ Kisdobra. ¹¹⁾ Polany. ¹²⁾ Chlumeck Královský. ¹³⁾ Bodrogszentcs. ¹⁴⁾ Čop. ¹⁵⁾ Surty. ¹⁶⁾ Szomotor.

6. Totéž možno říci o okrese velkokapušanškém, kde z 35 obcí je jen 1 fímsskokatolícká (Ruská, ale s malým počtem feckých katolíků) a 4 kalvínské (Ašvaň, Iška — s drobnými menšinami fímských a feckých

katolíků, Narád, Bíš — s malým počtem feckých katolíků a židů). Všecky ostatní (30) jsou věrově smíšené, a to: 5 římsko-řecko-katolických,¹⁾ 3 řecko-římsko-katolické,²⁾ 2 kalvínsko-římskokatolické,³⁾ 2 kalvínsko-řeckokatolické,⁴⁾ 3 římsko-kalvínsko-řecko-katolické,⁵⁾ 5 kalvínsko-římsko-řecko-katolických,⁶⁾ 3 kalvínsko-řecko-římsko-katolické,⁷⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-židovská,⁸⁾ 1 římskokatolicko-kalvínsko-židovsko-řeckokatolická,⁹⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-kalvínská,¹⁰⁾ 1 řecko-římsko-katolicko-kalvínská,¹¹⁾ 1 řeckokatolicko-kalvínsko-římskokatolická,¹²⁾ 1 kalvínsko-římskokatolicko-židovská¹³⁾ a 1 kalvínsko-řeckokatolicko-židovsko-římskokatolická.¹⁴⁾ Úhrnný výsledek z tohoto okresu je tento: z 20.887 všech obyvatelů je 7448 římských katolíků, 4791 řeckých katolíků, 37 evangeličků, 7212 (téměř tolik jako římských katolíků) kalvínů, 17 pravoslavných, 1346 židů a 36 jiných a bez vyznání. Celý tento jih Zemplína spolu s Abauj-Turňou byl už hrozně zmaďaršovaný, jak uvidíme v kapitole národního povědomí.

¹⁾ Budkovce, Čiernopole, Maťovce, Senné a Stretava (tu jsou i kalvíni). ²⁾ Stretavka (i kalvíni) a Tegeňa. ³⁾ Močiar a Moďoroš (tu i židé a rusňáci). ⁴⁾ Palaď (tu i židé a římsští katolíci) a Palov (i římsští katolíci). ⁵⁾ Bajanház, Klačany a Vajkovce. ⁶⁾ Bátfa, Komarovce, Mokča-Kryšov, Palín a Malý Rát. ⁷⁾ Čičarovce (tu i židé), Galoč (pod.) a Ptručka. ⁸⁾ Pavlovce. ⁹⁾ Velké Kapušany. ¹⁰⁾ Vysoká (i židé). ¹¹⁾ Velké Selmence. ¹²⁾ Malé Selmence. ¹³⁾ Vajany (i rusňáci). ¹⁴⁾ Veši:ovce.

7. Ukazuje nám to na př. **okres košický**, kde ze 103 obcí je 43 římskokatolických, 1 řeckokatolická (Klečenov),¹⁾ 3 evangeličké (Vyšná Kamenica,²⁾ Kečerské Kostolany³⁾ a Mudrovce) a 56 smíšených. Římskokatolické jsou: Baška, Košická Belá, Bernatovce, Bočár, Bologda, Bukovce, Buzice,⁴⁾ Nižný Čaj,⁵⁾ Durďosk,⁶⁾ Geča,⁷⁾ Gyňov,⁸⁾ Hadkovce, Košické Hámry, Haniska,⁹⁾ Sálancská Huta, Hýbov, Malá Ida, Kavečany, Kokšov, Kostolany, Košťany, Malá a Velká Lodzina, Lorinčák, Maloveska, Košický Micent, Vyšná Mísla,¹⁰⁾ Myslava, Nižný Olčvár,¹¹⁾ Vyšný Olčvár,¹²⁾ Opatovce,¹³⁾ Oružín, Kecerské Peplany,¹⁴⁾ Polanka,¹⁵⁾ Polov, Sokol, Saca,¹⁶⁾ Šemša, Nižný a Vyšný Tejkeš, Ťahanovce, Košická Nová Ves a Žebeš.¹⁷⁾ Ze smíšených obcí nejvíce je římsko-řecko-katolických (13),¹⁸⁾ evangeličko-římskokatolických (9),¹⁹⁾ římskokatolicko-kalvínských (5)²⁰⁾ a římskokatolicko-evangeličských (5).²¹⁾ Jiné jsou tyto: 3 kalvínsko-římsko-řecko-katolické,²²⁾ 2 římsko-řecko-katolicko-kalvínské,²³⁾ 2 římskokatolicko-evangeličko-řeckokatolické,²⁴⁾ 2 římskokatolicko-kalvínsko-židovské,²⁵⁾ 2 římskokatolicko-kalvínsko-řeckokatolické,²⁶⁾ 2 kalvínsko-římskokatolické,²⁷⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-evangeličká,²⁸⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-židovská,²⁹⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-kalvínsko-evangeličká,³⁰⁾ 1 římskokatolicko-evangeličko-kalvínská,³¹⁾ 1 římskokatolicko-kalvínsko-židovsko-řeckokatolická,³²⁾ 1 římskokatolicko-kalvínsko-řeckokatolicko-židov.³³⁾ 1 evangeličko-římsko-řecko-katolicko-kalvínská,³⁴⁾ 1 evangeličko-římskokatolicko-kalvínská,³⁵⁾ 1 kalvínsko-evangeličko-římsko-řecko-katolická,³⁶⁾ 1 řecko-římsko-katolicko-evangel.³⁷⁾ a 1 řeckokatolicko-evangeličko-římskokatolická.³⁸⁾ Úhrnem žije tu podle posledního popisu z 52.022 obyvatelů: 36.422 římských katolíků, 4959 řeckých katolíků, 3951 evangeličků, 4993 kalvínů, 22 pravoslavných, 1601 žid a 74 jiných a bez vyznání.³⁹⁾

¹⁾ Ale se silnou menšinou římských katolíků. ²⁾ S malým počtem římských katolíků. ³⁾ Jsou tu též řečtí katolíci. ⁴⁾ S menším počtem evangeličků, řeckých katolíků a židů. ⁵⁾ Jsou tu i židé a řečtí katolíci. ⁶⁾ Tu i kalvíni a řečtí katolíci. ⁷⁾ S menším počtem kalvínů. ⁸⁾ Jsou to: Belža, Vyšné Hutky, Kalša (tu i kalvíni), Keňhec (kalvíni i židé), Nové Mesto, Nižná Mísla, Opácka, Ploské, Nový Sálaš, Síplak (s malým počtem kalvínů a židů), Skaroš (tu i kalvíni), Sokolany a Zdoba. ⁹⁾ Bačkovik (s malým počtem řeckých katolíků), Bolarov, Čakanovce, Lipovec, Opiná, Ptáčkovce,

Rankovce, Trebejov a Žirovce (něco řeckých katolíků). ¹⁰⁾ Byster (i řečtí katolíci), Nižné Hutky, Olšovjany, Rakoš (tu i řečtí katolíci). ¹¹⁾ Herlany (i řečtí katolíci), Chrástné (též kalvíni a řečtí katolíci), Kysak (něco řeckých katolíků), Tepličany a Trstěnné. ¹²⁾ Ďurkov (i židé), Migléc a Salanc (též židé). ¹³⁾ Bužinka a Rozhanovce (tu i něco židů). ¹⁴⁾ Bohdanovce a Budzimir. ¹⁵⁾ Čaňa a Žďána (tu i tam něco řeckých katolíků). ¹⁶⁾ Nádošť (něco židů) a Sálancik. ¹⁷⁾ Bydovce a Vyšný Čaj. ¹⁸⁾ Kráľovce. ¹⁹⁾ Barca (něco též kalvínů). ²⁰⁾ Svínica. ²¹⁾ Beňakovce. ²²⁾ Velká Ida. ²³⁾ Šeňa. ²⁴⁾ Nižná Kamenica. ²⁵⁾ Rašovik. ²⁶⁾ Valkovce. ²⁷⁾ Čižatice. ²⁸⁾ Bunětice. ²⁹⁾ Město Košice ovšem v tom není, poněvadž má svůj magistrát (viz dále).

8. Věřově stejnorodým je ze všech okresů nejvíce **medzilaborský**, kde ze 48 všech obcí je jen 1 římskokatolická (Hrubov s nepatrnou menšinou řeckých katolíků), 4 smíšené (Hrabovec,¹⁾ Poruba,²⁾ Medzi-Laborce³⁾ a Certiažne⁴⁾) a všechny druhé řeckokatolické.⁵⁾ Tu a tam v »rusňáckých«⁶⁾ dědinách najdou se menšiny jinověrecké, ale jsou slabé. Jsou to hlavně židé a římská katolíci, kterých dosti často nacházíme mezi rusňáky (na př. židy v Borově, Krásném Brodě, Čabalovcích, Nižných Čabyních, Nižném Zbojném a jinde; římská katolíci žijí na př. v Krásném Brodě, Habuře, Palotě, Vyšné Radvani, Vydrani, Výravě a jinde). Ze 17.185 všech obyvatelův tohoto okresu je tedy ohromná většina řeckých katolíků (14.022) a jen nepatrné menšiny židů (1645) a římských katolíků (1393) i evangelíků je 12, kalvínů 32, pravoslavných 6 a jiných a bez vyznání 75.

¹⁾ Je římsko-řecko-katolický (s menším počtem židů). ²⁾ Řeckokatolicko-římskokatolická (s menším počtem židů). ³⁾ Řeckokatolicko-židovsko-římskokatolické. ⁴⁾ Řeckokatolicko-židovské. ⁵⁾ Viz seznam jich v kapitole statistické, kde je výsledná tabulka obcí (podle žup a okresů), věřově, řečově a národnostně srovnaných.

9. Zato **michalovský okres** v středu Zemplína je zase věřově velmi smíšený, ježto z 58 obcí jsou jen 3 rusňácké (Kaluša, Kráska a Vola)¹⁾ a 1 kalvínská (Oborín),²⁾ kdežto 54 obcí je věřově smíšených, a to: 16 římsko-řecko-katolických,³⁾ 16 řecko-římsko-katolických,⁴⁾ 4 řecko-římsko-katolicko-kalvínské,⁵⁾ 2 římskokatolicko-kalvínsko-řeckokatolické,⁶⁾ 2 římsko-řecko-katolicko-kalvínské,⁷⁾ 2 kalvínsko-římsko-řecko-katolické,⁸⁾ 2 kalvínsko-řeckokatolické,⁹⁾ 2 řecko-římsko-katolicko-židovské,¹⁰⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-evangelická,¹¹⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-židovská,¹²⁾ 1 římskokatolicko-židovsko-řeckokatolická,¹³⁾ 1 řeckokatolicko-kalvínsko-římskokatolická,¹⁴⁾ 1 evangelicko-kalvínsko-římsko-řecko-katolická,¹⁵⁾ 1 evangelicko-římsko-řecko-katolická,¹⁶⁾ 1 evangelicko-řecko-římsko-katol.¹⁷⁾ 1 kalvínsko-římsko-katolická,¹⁸⁾ a řeckokatolicko-evangelická.¹⁹⁾ V celém okrese žije podle posledního popisu 46.608 obyvatelů, z čeho je 18.507 římských katolíků, 16.727 řeckých katolíků, 1651 evangelíků, 4631 kalvínů, 76 pravoslavných, 4831 židů a 185 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Ale i tu žije dost ve všech třech obcích římských katolíků. ²⁾ S menším počtem řeckých katolíků. ³⁾ Čečehov, Denešovce, Dúbravka (i židé). Píšar (i kalvíni), Hatalov (něco kalvínů a židů), Hrušov, Krivošany, Markovce, Muroviany (i kalvíni), Oreské, Petrúkovce, Staré, Stražské (i židé), Vinné (též něco židů), Zbudza (pod.) a Velké Žbince. ⁴⁾ Pusté Čemerné, Falkušovce, Hažín (tu i kalvíni a židé), Jastrbie, Kucany, Lesné, Močarany, Petrovce, Rakovec, Suché, Topolany, Trnava, Vrbovce, Malé Zálužice (též něco kalvínů a židů) a Velké Zálužice. ⁵⁾ Iňačovce (i žid), Kačanov, Rebrín (i židé) a Slavkovce. ⁶⁾ Bánovce (i židé) a Kopčany. ⁷⁾ Ložín a Malčice (i židé). ⁸⁾ Dráhňov (i židé) a Malé Ražkovce. ⁹⁾ Lúčky a

Trhoviště. ¹⁰⁾ Strajňany a Nacina Ves. ¹¹⁾ Laškovce. ¹²⁾ Budkovce. ¹³⁾ Michalovce (i kalvíni a evangelfci). ¹⁴⁾ Laztomír (i židé). ¹⁵⁾ Bracovce. ¹⁶⁾ Pozdišovce (i židé). ¹⁷⁾ Krasnovce. ¹⁸⁾ Velké Ražkovce (i fečtí katolíci). ¹⁹⁾ Samudovce.

10. **Moldavský okres**, susední s košickým, velmi se mu též podobá věrovým složením: z 41 obcí je 14 římskokatolických (Bodolov [i fečtí katolíci], Debrač, Dvorníky [i kalvíni], Zlatá Ida, Jánov [i fečtí katolíci], Jasov [i židé], Makrance [i fečtí katolíci], Nižný Medzev [i kalvíni a fečtí katolíci], Novočany, Opaka, Jasovské Podhradie, Poproč, Rudno a Somody), 1 feckokatolická (Vieska),¹⁾ 2 kalvínské (Meth a Zadiel) a 24 smíšených, a to: 7 římskokatolicko-kalvínských,²⁾ 7 kalvínsko-římskokatolických,³⁾ 2 římsko-fecko-katolické,⁴⁾ 2 kalvínsko-římsko-fecko-katolické,⁵⁾ 1 římsko-fecko-katolicko-kalvínská,⁶⁾ 1 římskokatolicko-kalvínsko-feckokatolická,⁷⁾ 1 římskokatolicko-evangelická,⁸⁾ 1 fecko-římsko-katolická,⁹⁾ 1 římskokatolicko-židovsko-kalvínská¹⁰⁾ a 1 římskokatolicko-kalvínsko-židovská.¹¹⁾ Úhrnem v tomto velmi pomaďarštěném okrese žije 29.877 obyvatelů, z čeho je 21.137 římských katolíků, 1999 feckých katolíků, 490 evangelfků, 5187 kalvínů, 8 pravoslavných, 990 židů a 66 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Jsou tu však i římské katolíci. ²⁾ Háji, Paňovce, Pedrov, Perina, Reste, Turňanská Nová Ves a Žarnov. ³⁾ Hrbov, Hrušov, Jablonica, Jablonov, Nižný Lánc, Vyšný Lánc (tu i fečtí katolíci) a Vendig. ⁴⁾ Him a Vyšný Medzev (tu i evangelfci). ⁵⁾ Cestice a Komárovice. ⁶⁾ Buzita (i židé). ⁷⁾ Čečejoyce (i židé). ⁸⁾ Stós. ⁹⁾ Horváty. ¹⁰⁾ Turňa. ¹¹⁾ Moldava (tu i fečtí katolíci a evangelfci).

11. **V prešovském okrese** je z 86 obcí 36 římskokatolických, 7 feckokatolických (Fulanka,¹⁾ Nižné Jakubovany,¹⁾ Kereštvej,¹⁾ Klembark,¹⁾ Kokiňa, Lačnov, Miklušovce) a 43 smíšených, a to 11 římskokatolicko-evangelických,²⁾ 9 feckokatolicko-římskokatolických,³⁾ 8 římsko-fecko-katolických,⁴⁾ 6 evangelicko-římskokatolických,⁵⁾ 3 římskokatolicko-evangelicko-feckokatolické,⁶⁾ 1 římskokatolicko-židovská,⁷⁾ 1 římskokatolicko-židovsko-fecko-katolická,⁸⁾ 1 římskokatolicko-židovsko-feckokatolicko-evangelická,⁹⁾ 1 evangelicko-římsko-fecko-katolická,¹⁰⁾ 1 židovsko-římskokatolická,¹¹⁾ 1 římsko-fecko-katolicko-evangelická.¹²⁾ I v obcích, výše uvedených v počtu čistých obcí římskokatolických, žijí jinověrové menšiny, na př. feckokatolické (v Zlaté Bani, Gulvase [tu i evangelfci], Mereticích, Nižných Merkovcích [pod.], Radačově, Sváběch [pod.]). Vůbec je tento okres velmi věrově smíšen, co svědčí o pohnuté minulosti¹³⁾ a kolonizační rozmanitosti. Úhrnem žije tu z 55.050 obyvatelů: 38.189 římských katolíků, 7139 feckých katolíků, 4623 evangelf., 246 kalvínů, 53 pravoslavn., 4599 židů a 201 jiných a bez vyzn.

¹⁾ Menšina římských katolíků. ²⁾ Bretejoyce (i fečtí katolíci), Bzenov, Kojetice, Močiarany, Němcovce (tu i fečtí katolíci), Obyšovce, Rokycany, Seňakovce, Malý Šariš (pod.), Nová Ves Drinovská a Žipov (pod.). ³⁾ Abranovce, Bujakov, Suchá Dolina, Šarišské Kvačany, Lubovec, Vyšné Merkovce (tu i evangelfci), Sedlice, Varhaňovce a Ruská Nová Ves. ⁴⁾ Drinov, Brestov, Hažut, Kakašovce, Kelemeš, Nižný a Vyšný Šebeš, Podhradík. ⁵⁾ Červenica (tu i fečtí katolíci), Janov (pod.), Lada (pod.), Lipovec, Vagaš a Žegňa. ⁶⁾ Bogdanovce, Komlós a Turina. ⁷⁾ Kapušany. ⁸⁾ Lemešany (tu i evangelfci). ⁹⁾ Prešov. ¹⁰⁾ Lesníček. ¹¹⁾ Šebešské Lúky. ¹²⁾ Slaná (tu i židé). ¹³⁾ O husitské a protestantské reformaci.

12. **Sablnovský okres** je již méně smíšen, ale též »rusnáčtější«: z 69 obcí je 36 římskokatolických, 19 feckokatolických¹⁾ a 14 smíšených, a to 4 římskokatolicko-evangelické,²⁾ 3 římsko-fecko-katolické,³⁾ 3 římskokatolicko-židovské,⁴⁾ 2 feckokatolicko-římskokatolické,⁵⁾ 1 feckokatolicko-židov-

ská⁴⁾ a 1 římsko-řecko-katolicko-židovsko-evangelická.⁷⁾ Z 36.544 obyvatelů je 23.240 římských katolíků, 10.609 řeckých katolíků, 797 evangelíků, 33 kalvínů, 29 pravoslavných, 1750 židů a 86 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Jsou to: Bajerovec, Geralt, Hanigovce (s menšinou římskokatolickou), Hradisko, Jakoviany (pod.), Jastreb, Kyjov, Lučiňa, Obručné, Olejnikov (pod.), Orlov (pod.), Renčišov, Soma, Stelbach, Ujak, Ruská Vola, Vyslanka (Pusté Pole, pod. jako Hanigovce), Závadka a Žatkovce. ²⁾ Dalečice, Gergelak, Medzany (tu i řečtí katolíci) a Orkucany. ³⁾ Jakuboviany, Kriviany a Plaveč. ⁴⁾ Brezovica, Liplany a Pečovská Nová Ves (tu i řečtí katolíci). ⁵⁾ Blažov a Dačov. ⁶⁾ Čírč. ⁷⁾ Sabinov.

13. Jedním z nejvíce smíšených jest **okres sečovský**, kde ze 64 obcí jsou jen 2 římskokatolické (Bošnica a Višňov),¹⁾ 1 řeckokatolická (Trnavka),²⁾ 3 kalvínské (Malá Bara a Velká Bara³⁾ a Černahov) a 58 smíšených, a to 18 řeckokatolicko-římskokatolických,⁴⁾ 7 římsko-řecko-katolických,⁵⁾ 8 řecko-římsko-katolicko-kalvínských,⁶⁾ 4 římsko-řecko-katolicko-kalvínské,⁷⁾ 4 řeckokatolicko-kalvínsko-římskokatolické,⁸⁾ 3 římskokatolicko-kalvínsko-řeckokatolické,⁹⁾ 4 kalvínsko-řeckokatolicko-římskokatolické,¹⁰⁾ 3 kalvínsko-římsko-řecko-katolické,¹¹⁾ 1 řeckokatolicko-evangelicko-římskokatolická,¹²⁾ 1 evangelicko-římsko-řecko-katolická,¹³⁾ 1 evangelicko-římskokatolicko-kalvínská,¹⁴⁾ 1 římsko-řecko-katolicko-židovská,¹⁵⁾ 1 kalvínsko-římskokatolicko-židovská,¹⁶⁾ 1 římskokatolicko-židovsko-řeckokatolicko-kalvínská¹⁷⁾ a 1 řecko-římsko-katolicko-kalvínsko-židovská.¹⁸⁾ Úhrnem žije tu ze 46.712 obyv. 18.132 římských katolíků, 17.857 řeckých katolíků, 825 evangelíků, 6594 kalvínů, 46 pravoslavných, 3014 židů a 244 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Tu jest i menšina řeckokatolická. ²⁾ S menšinou římskokatolickou. ³⁾ Obě dvě s menšinami římskokatolickými. ⁴⁾ Bačkov, Čelovce, Čergov (tu i kalvíni), Dargov, Dvorianka, Hriadky, Kahanovce (tu i židé), Kašov, Klačanov, Kraviany, Malé Ozorovce, Ruskov, Ruskovce, Stanča, Stankovce, Úpor, Velaty a Zbeňňov. ⁵⁾ Baranč, Čejkov (tu i kalvíni); Križovany, Kuzmice, Parchoviany (tu i židé), Plechovčice a Silvaš. ⁶⁾ Borša, Gerčel, Jastrab (tu i židé), Malý Kázmír, Lastovce, Velká Toroňa, Vojčice a Uh. Žipov (tu i židé). ⁷⁾ Egreš, Velký Kázmír, Velké Ozorovce a Tchorovce. ⁸⁾ Byšta, Kísta, Kolbáš a Kožuchov. ⁹⁾ Garaňa, Michalany (tu i židé) a Tušická Nová Ves. ¹⁰⁾ Hardišťe, Legiňa (tu i židé), Sirnek (pod.) a Zemplín. ¹¹⁾ Imreg, Seleška a Tušice. ¹²⁾ Slovenské Nové Mesto (tu i kalvíni). ¹³⁾ Malá Toroňa. ¹⁴⁾ Meglisov (něco řeckých katolíků). ¹⁵⁾ Trebišov (i kalvíni). ¹⁶⁾ Ladmovce (i řečtí katolíci). ¹⁷⁾ Sečovce. ¹⁸⁾ Bodráš Ujak.

14. **Sninský okres**, sousedící s medzilaborským, je téměř úplně »rusňácký«: z 49 obcí má jen 3 římskokatolické (Cirocká Belá,¹⁾ Cirocké Dlhé¹⁾ a Papín),¹⁾ 3 smíšené (a to Ubla, která je řecko-římsko-katolicko-židovská, Stakčín, který je řeckokatolicko-židovsko-římskokatolický, a Snina, která je římskokatolicko-židovsko-řeckokatolická) a 43 řeckokatolických.²⁾ Úhrnem žije v tomto okrese 28.097 obyvatelů, z kterých je 6836 římských katolíků, 19.538 řeckých katolíků, 17 evangelíků, 33 kalvínů, 22 pravoslavných, 1611 židů a 40 jiných a bez vyznání.

¹⁾ S menšinami židovskými. ²⁾ V mnohých ovšem žijí nepatrné menšiny židovské nebo římskokatolické, jako na př. v Dúbravě (ř. k.), Hostovicích (žid.), Nižné Jablonce (ř. k.), Vyšné Jablonce (ř. k. a žid.), Klenové (ž.), Kolbášově (ž.), Krivém (ž.), Pčšolině (ž.), Polaně (ž.), Ruské (ž.), Smolinú (ř. k.), Starině (ž.), Telepovcích (ř. k. a ž.), Uliči (ž.), Zbojji (ž. i ř. k.) a Zubném (ř. k.).

15. **Sobranecký okres** podobá se zase sečovskému: z 51 obcí je jen 6 řeckokatolických (Baškovce,¹⁾ Beňatina,²⁾ Klokočov,¹⁾ Kolibabovce,¹⁾ Pod-

horod²⁾ a Nižná Rybnica,¹⁾ 1 kalvínská (Porostov)¹⁾ a 44 smíšených, a to 15 feckokatolicko-fímskokatolických,³⁾ 8 fímskokatolicko-feckokatolických,⁴⁾ 5 kalvínsko-feckokatolicko-fímskokatolických,⁵⁾ 3 feckokatolicko-fímskokatolicko-židovské,⁶⁾ 3 feckokatolicko-židovsko-fímskokatolické,⁷⁾ 1 fímskokatolicko-kalvínsko-feckokatolická,⁸⁾ 1 fímskokatolicko-feckokatolicko-židovská,⁹⁾ 1 feckokatolicko-fímskokatolicko-kalvínská,¹⁰⁾ 2 kalvínsko-feckokatolické,¹¹⁾ feckokatolicko-židovská,¹²⁾ 1 kalvínsko-židovská,¹³⁾ 1 kalvínsko-fímskokatolicko-feckokatolická,¹⁴⁾ 1 feckokatolicko-kalvínsko-židovsko-fímskokatolická¹⁵⁾ a 1 kalvínsko-feckokatolicko-fímskokatolicko-židovská.¹⁶⁾ V celém okrese je 25.897 duší, z čehož je 6793 fímských katolíků, 12.872 feckých katolíků, 77 evanglíků, 3958 kalvínů, 21 pravoslavných, 2166 židů a 10 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Něco fímských katolíků. ²⁾ I židé. ³⁾ Bunkovce, Fekišovce, Hliviště, Horná, Choňkovec (i žid.), Jasenov (pod.), Jovsa (pod.), Krčava (pod.), Kušín, Vyšné Nemecké (pod.), Orechová, Porúbka (pod.), Vyšné Remety (pod.), Ruskovce a Sejkov. ⁴⁾ Gajdoš, Hámry, Hnojné (i žid.), Husák, Nižné Nemecké (kalvíni i židia), Ostrov, Petrovce a Vojnatina. ⁵⁾ Jenkovec (i žid.), Pinkovce, Blatné Revíště (i žid.), Záhor a Závadka (i žid.). ⁶⁾ Cibava, Vyšná Rybnica a Úbrež. ⁷⁾ Koňuš, Koromla a Priekopa. ⁸⁾ Vyšné Revíště (tu i žid.). ⁹⁾ Sobrance. ¹⁰⁾ Komarovce. ¹¹⁾ Blatné Remety a Tašola. ¹²⁾ Nemecká Poruba (i fímsští katolíci). ¹³⁾ Sentuš (i řečtí katolíci). ¹⁴⁾ Kristy. ¹⁵⁾ Porostov. ¹⁶⁾ Bežovce.

16. Zato **svídnický okres** mezi bardiovským a medzilaborským je tak jako tyto rusňácky čistější: ze 74 obcí je 59 feckokatolických,¹⁾ 1 pravoslavná (Dobroslava)²⁾ a 14 smíšených, a to 5 feckokatolicko-fímskokatolických,³⁾ 4 fímskokatolicko-feckokatolické,⁴⁾ 1 feckokatolicko-pravoslavná,⁵⁾ 1 fímskokatolicko-židovská,⁶⁾ 1 pravoslavno-fímskokatolická,⁷⁾ 1 feckokatolicko-pravoslavno-židovská⁸⁾ a 1 feckokatolicko-fímskokatolicko-židovská.⁹⁾ Úhrnem je tu 20.714 obyvatelů, a to 3210 fímských katolíků, 14.658 feckých katolíků, 33 evanglíků, 11 kalvínů, 707 pravoslavných, 2043 židů a 52 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Ovšem žijí také v nich nepatrné menšiny židovské, fímskokatolické i protestantské, jako na př. v Honkovicích (žid. i f. k.), Krušinci (f. k.), Medvedzí (žid.), Nižném Orlíku (žid.), Nižné Pisaně (f. k.), Potoce (f. k.) a Rakovčiku (pod.). ²⁾ S menšinou feckokatolickou. ³⁾ Brušnica (i žid.), Kapišová (pod.), Polana, Rovné a Stročín. ⁴⁾ Brežnica (i žid.), Duplín, Hoča a Tyšinec. ⁵⁾ Vyšný Orlík (i židé). ⁶⁾ Stropkov (i řečtí katolíci). ⁷⁾ Mestisko (i řečtí katolíci). ⁸⁾ Ladomírová (i fímsští katolíci). ⁹⁾ Vyšný Svídník.

17. **Vranovský okres** nad sečovským a pod svídnickým je zase tak smíšený jako sečovský: z 55 obcí je jen 8 fímskokatolických (Beňkovce,¹⁾ Velká Domáša,²⁾ Giglovce, Jesenovce, Kručov,³⁾ Kučín,⁴⁾ Trepec⁴⁾ a Zalobín,⁴⁾ 5 feckokatolických (Banské,⁵⁾ Dětrík, Jusko-Vola,⁶⁾ Ruský Kažimír⁶⁾ a Petkovce⁶⁾) a 42 smíšených, a to 14 fímsko-fecko-katol.,⁷⁾ 11 feckokatolicko-fímskokatolických,⁷⁾ 3 fímskokatolicko-evangelicko-feckokatolické,⁸⁾ 2 fímskokatolicko-feckokatolicko-evangelické,⁹⁾ 4 evangelicko-fímskokatolicko-feckokatolické,¹⁰⁾ 2 feckokatolicko-fímskokatolicko-evangelické,¹¹⁾ 1 fímskokatolicko-židovská,¹²⁾ 1 fímskokatolicko-evangel.,¹³⁾ 1 feckokatolicko-evangelická,¹⁴⁾ 1 evangelicko-fímskokatolická,¹⁵⁾ 1 fímskokatolicko-židovsko-feckokatolická¹⁶⁾ a 1 evangelicko-feckokatolicko-fímskokatolická.¹⁷⁾ Z 27.547 obyvatelů je 13.699 fímských katolíků, 8898 feckých katolíků, 2729 evanglíků, 124 kalvínů, 16 pravoslavných, 2053 židů a 28 jiných a bez vyznání.

¹⁾ Něco feckých katolíků a židů. ²⁾ I židé. ³⁾ Něco feckých katolíků a evanglíků. ⁴⁾ I řečtí katolíci. ⁵⁾ Něco fímských katolíků. ⁶⁾ Čemerné

(i žid.), Kolčové Dlhé (pod.), Malá Domáša, Holčíkovce, Nižný Hrabovec (i žid.), Kelča, Slovenská Krajná (i žid.), Majorovce, Matášovce, Sečovská Polanka (i žid.), Sedliska (pod.), Skrabské (i evangeliaci a židé), Tovarné a Vechec (i žid.). ⁷⁾ Cabovce (i žid.), Čičava, Davidov, R. Hrabovec, Jastrabie, Petejovce, Kamenná Poruba (i žid.), Poša, Rudlov, Sačurov (i žid.), Stefanovce. ⁸⁾ Čaklov, Kvakovce (i žid.) a Michalok. ⁹⁾ Hlínné a Tovarnánska Polanka. ¹⁰⁾ Kladzany, Merník, Sol (i žid.) a Slovenský Žitov (pod.). ¹¹⁾ Komorľany a Zámutov (i žid.). ¹²⁾ Veľká Dobrá (i řeční katolíci). ¹³⁾ Henčovce (i řeční katolíci). ¹⁴⁾ Zlatník. ¹⁵⁾ Vranovské Dlhé (i řeční katolíci). ¹⁶⁾ Vranov (i židé). ¹⁷⁾ Čarné.

18. Samosprávné město Košice jsou věrově velmi smíšené, a to římskokatolicko-židovsko-řeckokatolicko-evangelicko-kalvínské.

Je tedy výsledek z celé XX. župy (košické) asi tento: z 995 obcí 233 římskokatolické, 256 řeckokatolických, 8 evangelických, 13 kalvínských, 2 pravoslavné a 483 smíšené. Převědeme-li je na čisté, dostaneme asi tento výpočet: 439 římskokatolických, 406 řeckokatolických, 50 evangelických, 79 kalvínských, 4 pravoslavné a 17 židovských.

Z celého východního Slovenska z území námi zkoumaného jevil by se tento obrázek:

Župa	Počet okresů	Počet obcí	Řím.-katol.	Řecko-katol.	Evang.	Kalvín.	Pravosl.	Židov.	Smíř.
XIX.	5	159	99	22	1	—	—	—	37
XX.	17+1	995	233	256	8	13	2	—	483
Úhrn	22+1	1154	332	278	9	13	2	—	520

Kdybychom smíšené obce rozdělili na čisté, obdrželi bychom asi tuto tabulku:⁷⁸⁾

Župa	Počet okresů	Počet obcí	Řím.-katol.	Řecko-katol.	Evang.	Kalvín.	Pravosl.	Židov.	Pozn.
XIX.	5	159	116	27	15	—	—	1	—
XX.	17+1	995	439	406	50	79	4	17	—
Úhrn	22+1	1154	555	433	65	79	4	18	—

Počet obyvatelů vzatých v úvahu je tento:

Župa	Počet okresů	Počet obyv.	Řím.-katol.	Řecko-katol.	Evang.	Kalvín.	Pravosl.	Židov.	Jiných a bez vyzn.
XIX.	5	116.455	78.715	17.485	13.831	837	50	5.517	470
XX.	17+1	599.643	301.086	169.643	29.370	46.871	2048	47.778	2847
Úhrn	22+1	716.098	379.801	187.128	43.201	47.258	2098	53.295	3317

⁷⁸⁾ Připočteme-li pravoslavné (4) k počtu řeckokatolických, vyjde číslo 435.

K této statistice třeba připojit několik poznámek:

1. Především je třeba si pamatovati, že uvedené výsledky podle obcí jsou našimi výpočty, které mohou se lišiti od jiných (na př. v odhadě počtu obcí čistých a smíšených, a podobně též v přepočítání na obce čisté), v čem jiné statistiky budou se odchylovati.

2. Počet obyvatelů je vzat podle sčítání z r. 1921.

3. Rozdělení okresů a žup bylo před r. 1922 jiné, takže srovnávati naše výpočty se statistikami jiných (na př. Baloghovou, Niederlovou, Hnatjukovou, Czambelovou a j.) je velmi nesnadno a nemá to pro náš úkol významu, poněvadž nám běží o národnostní hranici mezi Slováky a Rusy, nikoli o věrovou. Velkých přesunů v příčině věrovyznání během 30—40 let jistě nebylo.⁷⁹⁾

⁷⁹⁾ A. Petrov a podle něho Fr. Pastrnek a jiní pokládali asi 100.000 řeckých katolíků za slovakisované Rusy (t. j. rozdíl mezi počtem 400.000 všech »Uhrorusů« a počtem 500.000 všech řeckých katolíkův). Volod. Hnatjuk však bral všechny Sloviaky (i řecké katolíky i latiníky i luterány) za »denacionalisované Rusíny« (t. j. 285.959, z čehož jen 43.533 řeckých katolíků, ostatní jsou latiníci a luteráni — tedy 242.406), a to jen z prešovské eparchie. (V mukačevské však Sloviaků nenašel mnoho, samé Rusňáky, z kterých jen několik je prý latinské víry.) Podle toho by hodně rusňáků bylo obráceno od »ruské víry«. Ovšem není-li to tendenční výpočet Hnatjukův!! — Czambel (l. c. 143) podle statistiky z roku 1900 uvedl tento výpočet: a) obcí s většinou více 50%: 429 římskokatolických, 91 řeckokatolických, 42 luteránských a 6 kalvínských; b) obcí s menšinou aspoň 20%: 176 římskokatolických, 124 řeckokatolických, 61 luteránských a 24 kalvínských. Bral však v úvahu jen t. ř. užší území východoslovenské řeči, nechávaje stranou obce za hranicí tohoto území. Na str. 132—143 vy počítává podle tehdejších žup obce kalvínské, luteránské, řeckokatolické a římskokatolické, rozděluje je vždy na dvě skupiny výše uvedené. Protože dnes jest úplně jiné rozdělení hranic zemských, župních i okresních, vyžádalo by si srovnání příliš mnoho času a námahy. Diference nebudou však veliké, takže není třeba k nim přihlížeti. — Srovnávati naši statistiku na př. s diecesálními schematismy (na př. eparchie prešovské a užhorodsko-mukačevské pro počet řeckých katolíků) nemělo by smyslu, poněvadž bývá v nich mnoho chyb vzniklých tím, že se čísla i jiné údaje z roku na rok mechanicky jen přepisují, takže nejsou autentické. Též jejich označování řečí jednotlivých farností, jak se dále přesvědčíme, bývá staršího původu, tedy zastaralé a nevěrohodné. Proto Hnatjuk, vzav za základ církevní schematismy, neudělal dobře a dopustil se mnoha chyb. (Srov. o tom v kap. následující o řeči.) Ovšem je fakt, že i v ohledu věrovyznání dějí se časem změny. O tom nás přesvědčí i srovnání výsledků popisu z r. 1919 (t. ř. Šrobárova) s úřední statistikou z r. 1921. Na př. v staro-lubovenském okrese v býv. Spiši (nynější XIX. župě) bylo podle vyznání toto rozdělení obyvatelstva r. 1919: 8615 římských katolíků, 6204 řeckých katolíků, 607 evangelíků, 37 kalvínů, 652 israelitů a 9 jiných, kdežto r. 1921 objevil se tento poměr: 8.995 ř. katol., 6.151 řeckokat., 641 evangel., 3 kalv., 647 israelitů a 55 jiných a bez vyznání. Ukazuje se tu přílišný přírůstek římských katolíků (téměř o 400 duší), kdežto počet řeckých katolíků nejen se nezvětšil, ale klesl (více než o 50 duší). Něco třeba připsati na vrub chyb sčítacích komisařů (kteří mýlili někdy římské katolíky s řeckými a naopak), něco též bylo zapříčiněno stěhováním obyvatelstva za výdělkem v určitých ročních obdobích a pod.

4. Tato statistika podle víry odchyluje se od statistiky podle řeči a podle národního citění, nač zvláště poukážeme v příslušných kapitolách, úhrnně potom v kapitole statistické, kde bude připojen i seznam obcí z východního Slovenska, srovnaný podle víry, řeči a národnosti.

5. K výpočtům výše uvedeným měli bychom přibrati ještě i statistiku z užhorodské župy z Podkarpatské Rusi, neboť hranice mezi Slováky a Rusy se nekončí na Slovensku, ale až pod Užhorodem v Podkarpatské Rusi. Tak by se nám ukázalo, že na př. Užhorod (samosprávné město) má více římských katolíků (7356) než řeckých (4993), vyjímaje 216 evangelíků, 1080 kalvinů,

(Proto v takových chudých krajích »góralských«, jakým je na př. i tento okres starolubovenský, velmi mnoho záleží na tom, v které roční době popis se koná!) Ale ne vždy se objevuje přírůstek výlučně římských katolíků; na př. v městě Kežmarku bylo napočítáno r. 1919 římských katolíků 3958 (řeckých katolíků 131, evangelíků 1363, kalvinů 54, israelitů 1145 a jiných 22), kdežto roku 1921 je jich jen 3590 (řeckých 149, evangelíků 1393, kalvinů 19, israelitů 1250, jiných anebo bez vyznání 65). Ještě nápadnější je to v Spišských Vlačích, kde r. 1919 bylo 3624 římských katolíků (10 řeckých katolíků, 247 evangelíků, 23 kalvinů, 161 israelitů a 5 jiných), kdežto r. 1921 jen 1990 římských katolíků (16 řeckých katolíků, 230 evangelíků, 12 kalvinů, 163 israelitů a 13 jiných a bez vyznání). Ale v městech, zvláště v době obsazení Slovenska československým vojskem, rozhodoval moment právě toho pohyblivého obyvatelstva, zrovna jakož i průmyslovost uvedených míst. Vezmeme však ještě aspoň lemešanský okres v bývalém Šariši, kde od r. 1919 do r. 1921 ubylo římských katolíků o půl druhého sta (10.229 proti 11.774), kdežto poměr ostatních obyvatel se změnil velmi málo! Totéž lze konstatovati v moldavském a ždáňském okrese a v celkovém výsledku z celé abauj-turňanské župy, že počet římských katolíků se zmenšil. A tentýž úbytek bychom mohli zjištěti i v některých okresech bývalého Zemplína (možná zase v celkovém výsledku z celé stolice), kdyby právě srovnávání nebylo znesnadněno tím, že novým vládním nařízením podle zákona z února r. 1922 nebylo provedeno nové župní rozdělení s novým také přeskupením okresů. (Chtěli bychom časem uveřejniti statistickou práci, kde bychom ukázali pohyb obyvatelstva na východ. Slovensku podle víry, řeči a národnosti během 50 až 100 let. Srovnávací tabulky máme již zhruba hotovy, ježto jsme jich k této práci, kterou právě vydáváme, pro vlastní informací potřebovali!) Obvyčně však setkáváme se na západě s přírůstkem římských katolíků za období 1919—1921, kdežto na východě (v bývalém Zemplíně) zůstávají »mezivěrové poměry« v přibližné rovnováze, poněvadž římská katolíci jsou tam téměř počtem rovni řeckým katolíkům (rusňákům, kterých bude snad o něco více), vyjímaje evangelíky, počtem slabé, kalvíny (kterých je snad asi třetina římských katolíků) a židy, kterých je též více než pátý díl římských nebo řeckých katolíků. — Tu však máme na mysli poměry v bývalé zemplínské, která se skládala z 11 okresů (chlumeckého, humenského, kapušanského, medzilaborského, míchalovského, sečovského, míchalanského, sninského, sobranceckého, stropkovského a vranovského). Přepočítati to na změněné poměry v t. ř. velké župě košické — k tomu bylo by třeba delší doby. — Pro starší dobu (1840—1870) zjistil J. Holovackij srovnáním věrových statistik z r. 1839 a z r. 1871, že katolíků (řeckých a římských) a židů v košické diecési přibývalo, ale pravoslavných a protestantů ubylo. (L. c. 613—614.)

6294 israelitů a 662 jiných (z toho 141 pravoslavných) a bez vyznání z úhrnného počtu 20.601. V užhorodském okrese (v 31 obcích) je též obyvatelstvo věrově velmi smíšené: 5420 římských katolíků, 10.473 řeckých, 76 evangelíků, 5042 kalvínů, 1795 israelitů a 122 jiných a bez vyznání. Mimo Užhorod jsou to hlavně Domanince, Dravce, Horjany, Huta (téměř celá), Jovroderma, Lektart, Onokovce, Radvanka a jiné ještě obce (alespoň z části), kde žije obyvatelstvo římskokatolické víry vedle rusňáků, hovoří slovensky a hlásí se k československé národnosti. Jinak jsou tu nejen římskokatolíci, ale hlavně kalvíni, židé i řeckokatolíci hodně zmaďarisováni (zvláště v Užhorodě, Gejovcích, Eseni, Homokách, Konchazi, Sišlovcích, Tarnovcích a j.).

V ostatních třech okresích užhorodské župy žijící římskokatolíci a vůbec »nerusňáci« nemají pro náš úkol valného významu, jednak že jsou počtem slabí, jednak že jsou daleko od hranice. V okrese velkoberezenském (v 31 obcích) žije 1207 římských katolíků,⁸⁰⁾ 9 evangelíků, 95 kalvínů, 2224 židů a 104 jiných a bez vyznání proti 21.405 řeckým katolíkům. V perečinském okrese (v 20 obcích) proti 18.421 řeckokatolíkům je pouze 1462 římských katolíků,⁸¹⁾ 32 evangelíků, 98 kalvínů, 1078 židů a 25 jiných a bez vyznání. V seredenském okrese proti 10.161 rusňákům je pouze 1448 římských katolíků,⁸²⁾ 19 evangelíků, 377 kalvínů, 1895 israelitů a 46 jiných a bez vyznání.

Kdybychom tedy přibrali alespoň užhorodský okres s městem Užhorodem do naší statistiky, vyšla by nám tato tabulka:

Župa	Počet okresů	Počet obyv.	Řím - katol.	Řecko - katol.	Evang.	Kalvín.	Pravosl.	Židov.	Jiných a bez vyzn.
XIX.	5	116.455	78.715	17.485	13.831	387	50	5.517	470
XX.	17+1	599.643	301.086	169.643	29.373	46.871	2048	47.778	2847
Užhor.	1+1	43.529	12.776	15.466	292	6122	141	8.089	643
Úhrn	23+2	759.627	392.577	202.594	43.493	53.380	2239	61.384	3960

⁸⁰⁾ Nejvíce římských katolíků je ve Velkém Berezském a tu a tam ještě v Čornoholové, v Kostrynách, Stavném, Užoku, Zabrodí. Ale všichni římskokatolíci nehlasí se k československé národnosti, ježto jsou i řečově poruštěni, v užhorodském okrese více zase pomaďarštěni!

⁸¹⁾ Nejvíce v Perečně a v Turja Remetách a tu a tam nepatrnými menšinami.

⁸²⁾ Nejvíce v Antalovcích, Hlubokém, Seredném a tu a tam menšinami (v Lazích); v Cholmci jsou zmaďarisováni.

Výsledek podle obcí by byl tento:

Župa	Počet okresů	Počet obcí	Řím.- katol.	Řecko- katol.	Evang.	Kalvín.	Pravosl.	Židov.	Smiš.
XIX.	5	159	99	22	1	—	—	—	37
XX.	17+1	995	233	256	8	13	2	—	483
Úžhor.	1+1	32	1	7	—	2	—	—	22
Úhrn	23+2	1186	333	285	9	15	2	—	542

Podle druhé tabulky s čistými jen obcemi bylo by tomu takto:

Župa	Počet okresů	Počet obcí	Římsko- katol.	Řecko- katol.	Evang.	Kalvín.	Pravosl.	Židov.
XIX.	5	159	116	27	15	—	—	1
XX.	17+1	995	439	406	50	79	4	17
Úžhorod	1+1	32	9	14	—	6	—	3
Úhrn	23+2	1186	564	447	65	85	4	21

Připočteme-li pravoslavné obce k řeckokatolickým, obdržíme okrouhlé číslo 450 rusňáckých (t. j. věrově ruských) obcí, kdežto římskokatolických je přes 560 (téměř polovice z úhrnného počtu). Ovšem, všechny obce řeckokatolické nejsou také již řečově a národnostně ruské, jak se přesvědčíme v příslušných kapitolách, neboť je jich dosti poslovenštěno a pomaďarštěno. Naopak zase všechny římskokatolické nejsou slovenské, ale i maďarské, polské (řečově) a německé. Evangelické jsou zvláště německé, tak jako z kalvínských je mnoho maďarských. Ale o všech těchto otázkách promluvíme podrobněji až v kapitolách: řečové, národního povědomí a statistické; tu se jich jen dotýkáme, odkazující dále. Pro východní Slovensko si však zapamatujeme z této kapitoly, že téměř polovice obcí na t. ř. sporném území jest římskokatolických, kdežto »rusňáckých« asi něco více než třetina, nepočítaje evangelioké (hodně německé), kalvínské (většinou maďarské) a židovské obce. A co se týče poměru k počtu duší, je římských katolíků hodně přes polovici úhrnného počtu, kdežto »rusňáků« ani čtvrtina ze všech obyvatelů.

Kapitola IV.

Řeč.

Nejčastějším dělidlém evropského i mimoevropského lidstva bývá řeč, resp. jazyk. Toto jazykové rozdělení je sice vybudováno v náležitou soustavu, ale soustava ta není jednotně uznávána, takže dochází často ke sporům, zvláště na t. ř. územích přechodných nebo smíšených (t. j. osazených lidmi různých jazyků). Tak je tomu i v našem případě s východním Slovenskem, kde smíšeně bydlejí jak jsme již dříve ukázali, obyvatelé jazykového původu československého, ruského, polského, německého a maďarského. Skutečně střetáme se na onom území s pestrrou jazykovou směsicí, která se vyvinula vzájemným působením v podivuhodnou mosaiku, v níž jen zvolna a těžce lze se orientovati. Nářečí (podřečí a různorečí), kterými se na východním Slovensku mluví, je značná řada, většinou rázu přechodného od českoslovenštiny k polštině a ruštině a naopak, takže některá z nich podobají se více československému, jiná polskému, jiná opět ruskému jazyku, nebéfeme-li v úvahu nářečí maďarských a německých.

Proto podati náležité rozřídění zmíněných nářečí jest úkol velmi nesnadný, ba téměř nemožný, zvláště když uvážíme, že proces není ukončen, nýbrž v stále proměně. Přes to tisíciletým vývojem ustálilo se více méně mezi tamějším obyvatelstvem aspoň trojí nářečí, a to východoslovenské, magurské a rusňácké, která ovšem nejsou jednotná, rozlišující se na řadu podřečí a různorečí.

Stanoviti tedy řečovou hranici mezi jednotlivými kmeny tam usazenými není tak lehké, jak by se mnohým zdálo, ježto vedle více nebo méně čistějších nářečí slovenských, polských a ruských jsou též nářečí smíšená, která Slovák bere za slovenská, Rus za ruská a Polák za polská. O l a f B r o c h¹⁾ rozbořem t. ř. sotáckého nářečí z okolí Koromle v sobraneckém okrese v bývalé stolici zem-

¹⁾ Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn. Kristiania 1897, str. 6 sl.

plínskė ukazal, jak druhotným vývojem řečovým (t. j. vzájemným působením slovenského a ruského nářečí) se vyvinulo zvláštní nářečí, o kterém není možno říci, ani že je čistoslvenské, ani čistoruské; je to »chemická« sloučenina slovenštiny a ruštiny.³⁾

Norského slavistu Brocha přivábila v tyto kraje starší literatura o řečových poměrech na východním Slovensku a v »Uherské Rusi.«⁴⁾ Již Josef Dobrovský⁵⁾ byl si vědom, jak těžko je rozeznávat nářečí ruská a slovenská, když napsal: »Ungrisch-slavisch, d. i. slowakisch, kann doch die Sprache der Russniaken nicht sein, da sie keine Slowaken, sondern wirkliche, wenn gleich ausgeartete Russen sind. Doch ist nicht zu leugnen, dass sie, besonders die unter und neben den Slowaken wohnenden Russniaken, manche Wörter von den Slowaken aufgenommen und sonst auch in andern Stücken sich der slowakischen Mundart genähert haben.« Šafařík rozeznával jen polskoslovenský variant na východě. Možná, že mu nebylo známo rozřídění a materiály Ondřeje Kucharského, které jsme uvedli pod čarou. Šembera zase popletl znaky oněch tří podřečí (slovenského, polského a ruského), nezachytiv správně řečových ukázek.⁶⁾ Fr. Pastrnek jednak podal rozbor východoslovenského (hl. spišského) nářečí, ale většinou na základě materiálu z druhé ruky — tak jako Šembera, jenže Pastrnek se řídil nejen zaslánými odpověďmi na dotazník, ale i tištěnými sbírkami písní, pověstí a pohádek⁷⁾ —, jednak stručně charakterisoval fone-

³⁾ Broch rozeznává mechanické a chemické smíšeniny nářečové: v prvním případě trvají obě řeči vedle sebe, jen navzájem na sebe působí, v druhém obě řeči se mísí, čímž vzniká řeč nová.

⁴⁾ Sebral ji, pokud se týkala hlavně »uherské« ruštiny, Volod. Francov (»Obzor važnějšich izučeníj Uhorskoj Rusi«, Russkij filolog. věstník XLV, 1901, Varšava, 141—197), k němuž tuto odkazujeme. Uvádí tam a hodnotí zvláště tyto: Jos. Dobrovského, ruské cestovatele P. J. Köppena a V. B. Broněvského, Fr. L. Čelakovského, Iv. Vahyleviče, Rusa P. J. Prejse, Bodjanského a Srezněvského, Poláka Ondř. Kucharského (který již r. 1828 zjistil polsko-slovácký jazyk ve Spiši, sebral látku o Cotáčích a Sotáčích a rozeznal v marmarošské stolici trojí nářečí: rusjanské na haličské hranici, blochamské uvnitř a rusňácké — velmi prý podobné českému jazyku!), Rusína Jak. Holovackého, Slováka J. Záborského, Rusa A. S. Budiloviče a Michalčuka, Rusína Ogonovského a I. Verchratského, Rusa A. Semenoviče a A. Kočubinského, Čecha J. L. Pře, Rusa A. Petrova, Slováky Joz. Skultétyho a Št. Mišíka, Rusa A. J. Sobolevského a I. Fileviče a Karpatorusa Hříh. Kupčanka. Výčet tento jest neúplný; bylo by třeba ještě aspoň přidati Lud. Bazovského a Fedora Houdka ze slovenských spisovatelů, z novější pak Maďara Alex. Bonkálóa, Karpatorusa Eum. Sabova, Pankeviče, Aug. Vološina, z našich aspoň částečně V. Chaloupeckého, Ant. Hartla a J. (Citujeme je podle potřeby v textě.)

⁵⁾ Slovanka 1814, 104—109, a Vaterl. Blätter, 1814, č. 27 (v červenci) v stati o marmarošských Rusňácích.

⁶⁾ Viz jeho »Základové dialektologie československé«, Vídeň 1864, 77 sl., a kritiku u Czambela (Slovenská řeč atd., 116 a 192 sl.).

⁷⁾ Beitrage zur Lautlehre der slowakischen Sprache in Ungarn (Wien 1888) a v Slov. Pohľadech 1893.

tické a morfologické zvláštnosti maloruského nářečí vsi Zboje (v severovýchodním úhlu zemplínské stolice).⁷⁾ Jeho zájma otázkou příbuznosti východoslovenských a »uherskoruských« nářečí, neboť chtěl zjistiti, zda sousedství obou slovanských národů na půdě hornouherské trvá od nepaměti, anebo nastalo-li teprve v době pozdější, v době historické (XIV. stol.), přistěhováním Rusínů do dnešních sídel.⁸⁾

Všechny tyto práce, jak Šemberovy a Pastrnkovy, tak i Mišíkovy,⁹⁾ Bazovského,¹⁰⁾ Houdkovy¹¹⁾ a jiné příspěvky k dialektologii východního Slovenska zůstávaly jen drobnými náčrtky. Zevrubně je prostudovali, pokud se týká východoslovenského a ruského nářečí, zvláště Olaf Broch, Volod. Hnatjuk, Jan Verchratskij, S. Czambel, částečně také Jiří Polívka. My tedy máme svůj úkol poněkud usnadněn, že můžeme přehledně podle výsledků odborného studia podati jednak stručné charakteristiky jednotlivých nářečí, jednak uvésti aspoň kratičké ukázky z nich, abychom dospěli k vlastnímu svému úkolu: roztřídit jednotlivá nářečí, zařaditi je k československému nebo ruskému (ev. i polskému) jazyku a na základě toho vésti jazykovou hranici mezi Slováků a Rusy, při čemž se však už budeme řídit jen vlastními pozorováními, která jsme na místě samém od Popradu až za Uh vykonali.

Výzkumem slovenských a ruských nářečí z hranice slovensko-ruské na východním Slovensku a dnešní Podkarpatské Rusi zevrubně vědecky začal se zabývati vlastně až zmíněný již Olaf Broch, jehož kritické rozbory ruského nářečí z Uble¹²⁾, slovenského z Falkušoviců a Dúbravky¹³⁾ a ruskoslovenského (sotáckého) z Koromle¹⁴⁾ staly se východiskem dalších studií, hlavně Hnatjukových, Verchratského, Czambelových a j. Připojiv jazykovou mapu z okolí Užhorodu, vedl na ní nejen řečovou hranici mezi Slováků a Rusy (severně od Užhorodu), ale i mezi Rusy

⁷⁾ Srov. Archiv f. slav. Phil. XVI., 561. — Ale i tento Pastrnkův materiál byl z druhé ruky, a to z Volod. Hnatjuka (Ethnograf. mater. I. 1897).

⁸⁾ Srov. na př. v Národopis. Sbor. III., 60, v sborníku »Slovensko-56 a v Listech filol. 1898, 404.

⁹⁾ V Slov. Pohľadech 1895, 628 (s charakter. rozdíly mezi spišsko-slov. a rus. nářečími ze Závadky, Poráče a Lipníka).

¹⁰⁾ Dr. Lu d. B a z o v s k ý (v Slov. Pohľadech, 1900, str. 205, ukázka nářečí brežnického od Stropkova v Zemplíně, původem slovenského, ale poruštělého).

¹¹⁾ Fedor Houděk podal dialektické ukázky z Úbreže při Sobrancích, z Moravec a Tašole v Slov. Pohľ. 1901 (596 a 729) a v Sbor. Slov. Muz. Spol. VI., 74.

¹²⁾ Zum kleinrussischen in Ungarn (Archiv für slavische Philologie, XVII., Berlin, 1895, str. 311—416, a tamtéž XIX., 1896, 1—25).

¹³⁾ Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Mit einer Karte. Kristiania, 1897.

¹⁴⁾ Weitere Studien v. d. slov.-kleinrus. Sprachgrenze i. östl. Ungarn, Kristiania, 1899.

a Maďary (na jih od Užhorodu) a dále mezi Slováky a Maďary, zjistiv mnoho smíšených dědin slovensko-maďarských.¹⁵⁾ Mezi východní slovenštinu a »uhroruštinu« vkrlesil na sever nad Užhorodem smíšené (ale »chemicky« již, nikoliv mechanicky) území sotáckého nářečí z okolí Koromle.¹⁶⁾ Olaf Broch však založil svoje výklady a svá určení na »autoritách« (studentech užhorodského semináře a pod., kterých nemohl vždy kontrolovati), takže jim chybí autentická přesnost a absolutní pravdivost. Jeho ukázky slovenského nářečí z Falkušovců a Dúbravky jakož i sotáckého z Koromle a ruského z Uble v bývalé stolici zemplínské mají některé nesprávné, resp. kolísavé zápisy. Také jeho lokální názvy, jimiž se obyvatelstvo toho kraje vzájemně »přezývá«, neshodují se již s dnešní skutečností jako na př., že Slováci nazývají Rusy »Rusnaky«, sami sebe pak obyčejně »Slovjáky« (mluví »po slověnsky«), nebo že Rusové užívají jména T o u t i n o Slovácích, což prý přijali i Slováci.

Volod. Hnatjuk, který zřejmě chtěl opravit názory Brochovy, rozdělil všechny Rusíny (t. j. řeckokatolíky = uniáty) na dvě skupiny: na Rusňáky a na Sloviaky. Rusňáky nazval ty Rusíny, kteří mají infinitiv na -ti a nedzekají, Sloviaky zase ty, kteří mají infinitiv na -c a dzekají. Nářečí prvních nazval rusňáckým a druhých slovenským (proti slováckému).¹⁷⁾ Pokládá Sloviaky za Slováky a jejich nářečí připočítává k slovácké řeči je podle něho velký omyl. Oni sami prý říkají: »My hutorime po slovensky, a nie po slovacky!«, anebo: »Naša reč je slovenská reč, a nie slovacká!« Ale nejen řeči, i zvyky, typem a charakterem jsou to Rusové, ne Slováci. Mezi oběma skupinami je podle jeho mínění obapolná přichylnost, neboť ony rozdíly, kterých mezi Rusňáky a Sloviaky nadělal horský terén a jiné okolnosti, jsou druhořadého rázu. Ani v nářečích, jakými mluví Rusňáci a Sloviaci, není prý silného rozdílu, neboť obě mají tentýž vnitřní sklad a tentýž slovnfk. Nejlépe je to prý viděti z toho, že Rusňák celkem

¹⁵⁾ Broch nepřestával zjišťovati, jak maďarština výbojně a rychle se šířila na úkor slovenštiny a ruštiny.

¹⁶⁾ Zabírající dědiny: Husák, Petrovce, Koromlu, Kolbabku, Hutu, Starou a Kemence (tu však střetá se sotáčtina s uhroruštinou jako v Ublu). Oba jazyky vedle sebe zjistil jen ve Vyšné Domoně.

¹⁷⁾ Rusíni priašivskej eparch. I ich hovori (v Zap. Nauk. tovar. Im. Ševčenka, IX., 1900).

¹⁸⁾ Rusíni sami prý užívají těchto názvů. Latinstí Rusíni hovoří sice »po katolícky«, ale to je jen lokální název a záměna pojmů řeči a víry. Skupina Sotáků je tak malá, že prý nemůže býti brána v úvahu, neboť název ten neobsahuje všech Sloviaků. Spíše bylo by možno nazývat Sloviaky C o t á k y a Rusňáky Š t o k á k y, ale tyto názvy se nevyskytují. Sloviaky (proti Slovákům) rozumějí se denacionalisovaní Rusíni, které co nejdříve bude prý třeba připočítávat k Slovákům (sic!). Rusňáků napočítal v prešovské diecési 97.436 řeckých katolíků, Sloviaků 235.959 (z nich 43.553 řeckých katolíků, ostatní jsou latínky a luterány). V mukačevské diecési je prý již Sloviaků velmi málo, sami Rusňáci, z kterých jen někteří jsou prý latinské víry.

úplně rozumí Sloviakovi a Sloviak Rusňákovi, že Rusňák velmi rychle a lehce naučí se mluvit »slovensky« a Sloviak rusňácky, kdežto Rusňák i Sloviak jen s námahou porozumějí Sloviakovi a těžce se učí slovácky. Také Slovák těžce se naučí mluvit »slovensky.«¹⁹⁾

Ovšem i mezi rusňáckým a »slovenským« nářečím je rozdíl, který se však netýká vnitřního skladu řeči. Rozdílly ty byly způsobeny silnějším vlivem slovácké a polské řeči na nářečí Sloviaků a Rusňáků. Sloviaci i Rusňáci jsou příbuzní s haličskými Lemky (podle příslovce *lem* — jen, kdežto Slováci vyslovují *len* anebo *jen*).²⁰⁾ Sloviaci (a v prešovské diecési převážně i Rusňáci) přívukují slova vždycky na předposlední slabice jako haličtí Lemkové (voda, víno, slovensky atp.), kdežto Slováci mají odchylný přívuk, kterému Neslovák jen těžce se naučí;²¹⁾ v rusňáčtině i v slovenštině (řeči Sloviaků) zachovaly se však i stopy ruského prý přívuku. Mezi slováckým a »slovenským« nářečím jest i ten podstatný rozdíl, že v slovácké řeči se tyká anebo vyká, kdežto Sloviaci a Rusňáci vyká si jen sedlák se sedlákem, pánům však onikají jako Němci.²²⁾ Mimo to jsou jak »slovenskému« tak rusňáckému nářečí společné rozličné přesmyky (kopřiva i pokriva, porvaz i povraz, gavran i garvan, povereslo i povreslo n. porvislo atp.).²³⁾ Obě nářečí ztratila vlivem sousedních řečí velmi mnoho elementů ruských a přijala cizí. V obou nářečích se vyslovuje č měkce, nikoli tvrdě jako v Haliči.²⁴⁾ Místo slovesných tvarů na -aju, -aješ, -aje, (-ajem o), -ajete, -ajut (-ajut) vyskytují se pod vlivem slovácké a polské řeči jen zkrácené tvary: znam, znaš, znat (znat, u Sloviaků: zna), zname, znate (u Sloviaků: znace), znajut (znajut, u Sloviaků: znaju).²⁵⁾ V obou nářečích je hojně slov přejatých ze slovácké, polské, německé a maďarské řeči, kterých není v jiných ukrajinsko-ruských nářečích.²⁶⁾

Rozbory Hnatjukovy měly totiž jediný cíl: dokázati, že Brochovy výklady nejsou správné, jako by »slovenská« nářečí z Fal-

¹⁹⁾ Sloviak i Rusňák nejsou prý s to, aby vyslovili samohláskové *l i r*, které se tak často vyskytuje v slovácké řeči, na př. vlk, vína, mlč, stlp, slza, přst, kfk, tvfdy, hfb atd. Slova ta mění prý Sloviak na vlk, volna (vouna), molč (mouč) anebo melč, slup, selza (silza, solza), perst (persc), kark, tvardy, gorb. Sloviak anebo Rusňák vůbec není s to, aby vyslovil slovácké »stfč přst skfz kfk« (prosuň palec čerez kark).

²⁰⁾ V těch nářečích slováckých, kde se vůbec mění *n* nebo *ñ* v *m*, tam ovšem se vyskytuje *lem* (jako *kôm* — *kôň*, *diam* — *dlaň* atp.).

²¹⁾ Z toho plyne, že kdyby Sloviaci byli potomky Slováků, byli by zachovali aspoň stopu jejich přívuku.

²²⁾ Onikání objevuje se i mezi Slováky, ale Hnatjuk pokládá to za vliv cizí, kdežto onikání (neboli »trojené«) jest u Sloviaků a Rusňáků starého domácího původu.

²³⁾ Slováci mají prý za to: pokriva, havrán, povráz, povrieslo atd.

²⁴⁾ Čas, čekaj, kačka, počkaj, člj atp. Jen prý spíšší Rusňáci pod vlivem polským vyslovují č tvrdě.

²⁵⁾ Zvláště *l*. os. množ. — *ame* se nevyskytuje prý u jiných Rusínů.

²⁶⁾ Hnatjuk srovnal jich slušný počet do zvláštní tabulky č. V.

kušovec a Dúbravky, dokonce z Koromle a okolí, byla již »slováckými«. Ale Broch srovnáním hláskosloví koromelského se sousedním karpatoruským (vl. uhoruským) a s východní slovenštinou dokázal, že koromelské nářečí vzniklo sice smíšením karpatoruštiny s východní slovenštinou, ale že smíšenina ta je již tak »chemická«, že ze dvou základních nářečí vzájemným působením vyvinulo se nářečí třetí, úplně nové, které by se mohlo státi samostatnou řečí slovanskou za mimořádných kulturních a politických okolností. O falkušovském a dúbavském nářečí nebyl již na vahách, aby je prohlásil za slovenské (s Hnatjukova stanoviska za slovácké), kdežto u koromelštiny jen zjistil zvláštní, samostatné nářečí, které v něčem se blíží k sousední ruštině (na př. v příčině některých případů palatalisace, epenthetického l po retnicích atp.), ale spíše a více k východní slovenštině. Kdo prý viděl kraj, jak se v něm slovenština šíří pro kulturní převahu svých nositelů na úkor maloruštiny, ten může s jistou pravděpodobností tvrditi, že zřejmé míšení v sotáckém nářečí koromelském vzniklo tak, že základ byl karpatoruský (uhoruský), ale změny byly způsobeny vlivem východní slovenštiny. Nejprěsvědčivější důvod pro tuto teorii viděl Broch ve zvláštní samohláscce ω (narrov nasazená labialisovaná high-back samohláska, která se blíží svou artikulaci high-back uhláscce), nahrazující jednak staré y (ь): $\text{žáb}\omega$ (ale žení), $\text{m}\omega\text{ř}$ se, $\text{b}\omega\text{ů}$ (ale bulá atd. podle prézentu), $\text{b}\omega\text{k}$ (býk), $\text{martv}\omega\text{j}$, $\text{hl}\omega\text{p}\omega\text{j}$ atp.²⁷), — jednak staré ó: $\text{b}\omega\text{ch}$ — bóha, $\text{r}\omega\text{ch}$ — rohá, $\text{k}\omega\text{ŋ}$ — plur. kon'ě, $\text{p}\omega\text{st}$ — postá, $\text{v}\omega\text{l}$ — volá, $\text{d}\omega\text{m}$, $\text{v}\omega\text{ŋ}$, $\text{b}\omega\text{st}$ (koř. bod-) a jeho tvary. Východní slovenština nezná rozdílu mezi y a i, ani když předchází retnice: bábi, bívam, mic (mýti), lesi atd. Ale ani v nářečí karpatoruském nevyskytuje se toto sotácké ω , které se odlišuje od jeho y labialisovaným článkováním (t. j. zaokrouhlením rtů).²⁸ Jestliže odlabialisujeme koromelské ω , dostaneme ono zvláštní karpatoruské y.²⁹ Ruské základy v koromelském nářečí ustupují podle Brocha proti vnikajícím východoslovenským, ale je v něm i dost zvláštností, kterých on vysvětliti nedovedl, neboť prý je nám nyní nemožno, abychom vnikli do vlnových pohybů vzájemného působení sousedních nářečí východoslovenského a karpatoruského.³⁰ Závěrem shrnul Broch své výklady v ten smysl,

²⁷) Po retnicích staré y změnilo se v ω , po jiných souhláskách v ŕ .

²⁸) Broch srovnává artikulaci moskevského y ve všech jeho odstínech a vyvozuje ze široka, jak vzniká právě koromelské ω .

²⁹) Broch se tu vyjádřil obrazně: »Otevřeme-li ústa koromelského Sotáka, objeví se v pravém světle Rusňák.« — Toto zvláštní labialisované ω nachází se podle Brocha i v dial. lužicko-srbštině.

³⁰) Broch obírá se podrobně otázkou, v čem se liší artikulace samohlásek východoslovenských a karpatoruských a dochází přěsvědčení, že »pravděpodobně« tvoření hlásek ruských má jinou polohu ústrojů než východoslovenských; hlavně jazyk artikuluje prý z jiné base než u východních Slováků. Potom se pokusil Broch vysvětliti některé charakte-

že řeč koromelských Sotáků, kterou se mluví ještě i v Kemencích, Hutě, Husáku, Petrovcích a Kolibabce, vyvinula se z nějakého původního nářečí karpatoruského pod vlivem slovenštiny a že vliv tento je patrný již i v sousední karpatoruské Ubli.²¹⁾ Tím z dvou nářečí se vyvinulo nářečí třetí, a to pravděpodobně v době starší.

Podobně Jiří Polívka²²⁾ zjistil paralelně s Brochem o nářečí z Osturně, nejzápadnějšího ruského ostrova v bývalém Spiši, že je to dialekt sice maloruský, ale silně popoštěný a také poslovenštěný. Vliv polský (zvláště v konsonantismu, na př. všeobecné téměř ř a »mazurování« č, ž, š v c, z, s) uplatnil se v osturnském nářečí o něco více, než v jiných západních dialektech maloruských, kdežto zase vlivem slovenským nezměnily se samohlásky e, o, vyjma některé skrovné případy tak, jako to pozorujeme v jiných maloruských dialektech, také na Spiši.

Za takových okolností Samo Czambel, nejlepší dosud náš badatel o nářečových poměrech na východním Slovensku,²³⁾ měl již úlohu usnadněnu hlavně O. Brochem a Volod. Hnatjukem, ale i Šemberou, Mišíkem, Pastrnkem a j.²⁴⁾ Všem svým předchůdcům vytkl, že »to, čo počuli, nepočuli uchem Slováka; čo brali z druhej ruky, nevedeli posúdiť z vlastnej zkušnosti.«²⁵⁾ Chtěje založiti svoje rozhraničení mezi jednotlivými národnostmi na východním Slovensku na řečovém dělidle, byl nucen přirozeně věnovati výzkumu jazykových poměrů značnou pozornost. Czambel rozdělil celou onu oblast na t. ř. užší a širší území východoslovenské řeči; na území užším rozeznal dvojí nářečí: a) s a m o s v o j e a b) p o m i e š a n é, které zase rozdělil na podřečí z e m p l í n s k o - u n g s k é a l u č i v ň a n s k é (v jihozápadním koutě

řistické zvláštnosti koromelského vokalismus (hl. samohlásky / z původního é a ē), konsonantismu (zvláště poměr mezi č, ž a š a ž) a přízvuku (oxytona).

²¹⁾ Broch píše, že nové a nové vlny východoslovenské řeči vstříkují dál a dále své »zboží« do sousední karpatoruštiny a že tento chemický proces je možno nejlépe stopovati na dvou generacích: staří lidé v Kolibabce vyslovují jen so, spať, b^{oo}m, ale mladí praví již so i co, spať i spac, b^{oo}m i bím a pod. Zkrátka: co - řeč vítězí nad so - řečí. Odpor je slabý. Ale kdyby se stalo, že by západní vliv asimilující byl rázem přerušen, mohla by prý ze sotáčtiny vzniknouti nová řeč.

²²⁾ Srovnej jeho »Příspěvek k dialektologii spišské stolice« (Listy filolog. XXX., Praha 1903, str. 415—422), pořizený na základě spisu Luc. Malinowského »Powieści spiskie« (vyd. péčí R. Zawilińskiego jakožto VI. sv. sborníku »Materialy antropologiczno-archologiczne i etnograficzne«).

²³⁾ Viz jeho citovanou již »Slovenskou řeč«.

²⁴⁾ S. Czambel neznal Polívkovy práce o osturnském dialektě, jako vůbec k spisům českých učenců choval se velmi nevěšmavě, nebo až příliš »kriticky«, jak uvidíme později.

²⁵⁾ Slov. řeč 149 v poznámce. Sám však, jak dále se přesvědčíme, bral hodně z druhé ruky.

Spiše). Lučivňanským podřečím mluví se v Batizovcích, Gerlachově, Lučivné, Štole a Mengušovcích, kde prý se osadili Liptáci (Slováci z liptovské stolice) na polskou vrstvu, částečně již s ruským obyvatelstvem smíšenou, kterážto smíšenoslovenského nářečí.³⁶⁾ Zvláštní odnoží tohoto podřečí je Czambelovi řeč Nižné a Vyšné Šuňavy, kterou nazývá polsko-slovenskou. Jinak pokládá řeč ostatních osad spišských »za v podstatě jednotnou«. Od »vzorcové« řeči východoslovenské rozeznává se tím, že za původní dlouhé *ê* mívá *ie*, *'e* (viera, chleb proti šariš. vira, chľib) a za pův. *ô* nemá nikdy *u* (moj koň proti šariš. muj kuň). Ruskosti vyskytují se v řeči Vyšných Repaš, Pavlan, Brutovců, Ulože, neboť leží blízko ruských dědin na sever. Kromě spišské »samosvé« řeči slovenské mluví se na Spiši ovšem i polským podřečím v popradské dolině (od města Popradu až po hranice tokem řeky Popradu). Slováci jsou odděleni od Poláků Němci, takže se vlastně nikde nestýkají. Polskosti východoslovenského nářečí nemohou být podle Czambela z nové doby, nýbrž jsou aspoň tisícileté.

»Vzorcovou« řečí východoslovenskou je šariština z okolí Prešova. Její hlavní známkou jest i za pův. dlouhé *ê* (chľib, mľiko, vira, bili m. chľeb, mlěko, věra, běli).³⁷⁾ Směrem k Bardiovu a na východ roste odchylnost od t. ř. vzorcové řeči.³⁸⁾ Úhrnem v stolicích spišské, šarišské a abaujské mluví se v slovenských osadách v podstatě stejně; jen tu a tam, kde se ruské nebo polské obyvatelstvo dostatek neposlovenštilo, poletuje podle Czambela mnoho ruskostí anebo polskostí.³⁹⁾ Hranice východního nářečí samosvého

³⁶⁾ Czambel vyvozuje svoji domněnku z dvojího znění jména dědiny Štoła, kterou Štolané a jejich sousedé nazývají po liptovsku: Štoła, které L. Niederle urvedl ve své »Mapě« a jež vzniklo ze Štola — Štuola — Štvola. Podobně zaslechl Czambel v Lučivné slovo skvora (»liška zručila skvora zo seba«). V lučivňanském podřečí vyskytují se nejen dvojhlasý jako v liptovštině (vyslovují je však neslyšitelně!), ale mají i tvrdé *u* místo *ň*, tvrdé *t* mezi *l* a *ň* (jako v polštině), měkké *f* (*rz*), za *bol* často *brł*, za *đ*, *t* — *dz*, *c*, za *ch* často *h* a jiné zvláštnosti. (Srov. o tom u Czambela, Slov. řeč 103—104 a 117 sl.)

³⁷⁾ Za nejtypičtější krajinu pokládají Šarišané dolinu širockou, a to nejen co do jazyka, ale i co do kroje. (Czambel, Slov. řeč 120, pozn.) Ale v Širokém vyslovují často i po spišsku: *ie*, *'e* za dlouhé *ê*. Tu mu Polívka správně vytkl, že i bývá v šarišském dialektě nejen za *ê*, ale také za původní *e* v zavřeně slabice (remiň vedle remeň, poľhaň na žim, nezapomiňul o ňim, part. prêt. akt. učik, rozňis [ale doňesla], príviz [ale prívesc], sídzem [ale šesc], pošcil, koscil). Vyskytuje-li se tento zjev místy i v podřečí zemplínsko-ungském, vidí v tom Polívka stopu maloruského vlivu. Ba také za *e* v zavřeně slabice najde se *ʔ* (*strʔs*, *kľk*). (K dialektologii československé, LF XXXIV. 1907, 22—42.)

³⁸⁾ Dolů Toplou až po Bardiov slyšetí slovesné tvary: možema, robľma, oň kraja, špivaja atd., ale mladší pokolení již to zanedbává.

³⁹⁾ V Lačnově v Šariši prý ještě nezapomněli po rusku. A tak je tomu v mnohých osadách, takže jejich nářečí patří vlastně do »pomieša-

proti pomíšenému Czambel osobně nezjistil, ale myslí, že nejde daleko za Topl. Bystré. Pomíšené nářečí nezačíná tedy až v Zemplíně, ale již v Šariši. V zemplínském a »ungské« stolicí mluví se nářečím, které od Humenného a od Vranova k jihu je stejné, dosti ustálené a jednotné. Na rozdíl od té řeči, již slyšeti na sever od Dobré a od Humenného a která ještě není jednotně ustálena, jmenuje ji Czambel *normální*. O Sotácích v Zemplíně píše však, že je bezúčelné o nich mluvit, poněvadž řeč těch, kteří říkají *so*, neliší se jinak od řeči těch, kdož říkají *co*.⁴⁰⁾ Území Sotáků však proti Brochovi, který je našel jen v okolí Koromle, rozšiřuje na celý Zemplín i do užhorodské (ovšem podle rozdělení předpřevratového). Normální zemplínština liší se od šarištiny ruskou výslovností některých hlásek (úon m. von, muž nebo mōš m. myš, reba n. rōba m. ryba, žebō n. žebū, žebo m. žeby atp.; — (ja) idu, pijū; — (oňi) idut, pijut;⁴¹⁾ ja śmi (źmi) buť nebo buťźmi m. ja som buť).⁴²⁾ V dědinách, které leží nad Dobrou ke Stropkovu a od Humenného na sever a na východ, není prý dosud uhlazenosti jazykové: »Ludia s nedohotovenou slovenčinou obyčajne dvojako rozprávajú: nakofko sú kus otesanejší — s cudzími vyberane, pripodobujú svoju reč bežnej reči slovenskej; medzi sebou miešaninou bez riadu a skladu.«⁴³⁾ Také v užhorodské stolicí⁴⁴⁾ mluví se podle Czambela normální řečí, zvláště v těch obcích, které leží k jihu od silnice michalovsko-užhorodské, anebo aspoň poblíž řečené cesty. Od zemplínského řeči rozeznává se tím, že za *ř* v příděstí *min. muž. r. vyslo-*

ného.« Ruskosti a polskosti pocházejí podle Czambela z novější doby, kdy se přistěhovali Poláci a Rusi.

⁴⁰⁾ Odmítnuv domněnku Šafařkovu, že by Sotáci byli potomky starých Satagů z V. stol., píše o nich na str. 13. pod *, že »v skutečnosti byli Sotáci ruskej národnosti a bývali pomedzi Slovákov všade tam, kde je počut východoslovenskú reč v zemplínskej a ungskej stolicí«. Staří lidé ruské víry na celém zemplínském a »ungském« prostranství východoslovenské řeči míchají *so* s *co*, které je sblížující výslovností od *šo* (što) k východoslovenskému *co*. Postup byl: *šo* = *šo* = *so*. Nepochází tento zjev však z doby Satagů, není příliš starý, ale urputně se zachovává, neboť od *so* k *co* je větší hláskoslovný přechod, než byl od *šo* k *šo* a od tohoto k *so*. Nad Humenným vyslovuje se toto *so* dosud: *śo* (*s'o*). Czambel hledá i souvislost mezi *šo* (šva) gemerských Slováků a mezi *šo* původních Sotáků. Rozhodně znovu odmítá domněnku P. Z. Hostinského (Let. Mat. Slov., V., sv. I., 77–80), jako by Sotáci byli zvláštní kmen, pocházející od starých Slovanů a jako by se až podnes mravy a obyčejí svými dělili od sousedních Rusů a Slováků. Připouští, že se sice všelichím dělil od Rusů, kterých národnost opustili, i od Slováků, kterých národnost přijali, ale zvláštních podání národních ani politických u nich prý není a ani býti nemůže.

⁴¹⁾ Ale sčetli lidé hovoří i po slovensku: (ja) idzem, pijem; (oňi) idu, pijū.

⁴²⁾ Tu Czambel odkazuje na ukázky a rozbor Brochův z Falkušovec a z Dúbravky.

⁴³⁾ Slov. reč 123.

⁴⁴⁾ »Ungská« stolicí byla ovšem jinak rozdělena než nyní, kdy více obcí bylo připojeno k Slovensku.

vují v »ungské« zpravidla ještě ů: robiü, kdežto v zemplínské stolici většinou: robił. Nad silnicí michalovsko-užhorodskou do vrchů není ještě poslovenšťovací proces ukončen.⁴⁵⁾ Poslovenšťování jde tedy od jižní strany. Vyšné Německé u Užhorodu je podle Czambela poslední dědinou k východu, kde mluví »čisto slovensky«.⁴⁶⁾

Z ostrovů východní řeči slovenské uvádí Czambel Stropkov, kde se tvoří prý normální typ zemplínské slovenštiny, ale zvláště důležitý ostrov v Báčce (Kerestúr a Kocura), který je zároveň svědectvím, že normální slovenština zemplínská utvořena byla již před 150 roky, poněvadž kolonisté ti ze zatoplanského území se vystěhovali hned v polovici XVIII. stol. na Dolní zem.⁴⁷⁾

Ale výzkumu t. ř. širšího území východní slovenštiny, kde slovenština žije jen ostrovy, ev. působí svým vlivem, jak ukázal O. Broch rozbořem nářečí z Uble nad Užhorodem, Czambel se již nevěnoval, nepokládaje toho za svůj úkol. Toto území máme však dostatek probádné jednak od Brocha a Hnatjuka, jednak zvláště od J. Verchratského, který zevrubně popsal ruské »hovory z naholosom stalym«, sebrav k nim látku v letech 1897 a 1899 v těchto obcích: Pitrové, Cigolce, Tvarožcích, Kurové, Kružlové, Snakové, Lukové, Lvové, Jastřebé, Kyjové, Čirči, Orlové, Ujaku, Malém Lipníku, Legňavé, Starině, Sulíně, Krempachu; Komloši, Becherové, Varadce, V. Mirošové, V. Orlíku, Kečkovcích, Vápeníku, Kružlové, V. Svidníku, Bodružale, Pstriné, Driečné, Čertiažném, Habuře, Borové, Medzi-Laborcích, Čabyních, Zbojném a jiných dědinách.⁴⁸⁾

Jan Verchratskij přiřadil řeč těchto Rusňáků na východním Slovensku k haličskému nářečí lemkovskému, od něhož se prý příliš neodchyluje, třebaže haličská lemkovština nemůže podle jeho mínění býti nazvána matkou řeči »uhroruských Lemáků«.⁴⁹⁾ Jistě na obě působila slovenština, ježto Slováci byli usazeni mezi Rusíny, takže někteří z nich se také poruštili. Ale později vyšší vrstvy se zpronevěřily své národnosti a svému obřadu,

⁴⁵⁾ V Sobrancích povídali Czambelovi: »Stare lude išče bešeduju i po ruski, a mladše už obracaju po našim, po slovenski.« (Slov. řeč 124.)

⁴⁶⁾ Z obcí nad silnicí michalovsko-užhorodskou, v kterých se slovenština ještě nevyhranila, jmenuje Czambel podle Brocha Koromlu.

⁴⁷⁾ O jazyk a národnost těchto osadníků byly dlouhé polemiky mezi Hnatjukem, který je vydával za Rusy (jako všechny východní Slováky), a mezi Pastrnkem, Brochem a Sobolevským, kteří v nich viděli Slováky. (Srov. o tom Škultétyho v Slov. Pohř. 1899, 552—554 a Czambela v Slov. řeči na str. 62—63 a 126—129.) Tím se též dokázalo, od kdy Rusňáci se již poslovenšťovali. (Polívka, l. c. 26—27, přisvědčil také Czambelovi v té příčině.)

⁴⁸⁾ Srov. jeho »Znadoby dlja piznanja uhorskoruskych hovoriv«. (Zap. Nauk. tov. Im. Ševčenka, 1901, XL., XLIV. a XLV. díl. Celkem sebral látku z 36 obcí, r. 1897 v 18 a r. 1899 v druhých 18 obcích.)

⁴⁹⁾ Verchratskij rozlišuje haličské Lemky od »uhroruských Lemáků.

jemuž zůstaly věrny jen nižší vrstvy. »Uherští« Rusňáci časem přecházeli též do Haliče, usazující se na planinách a pohorských zeních, málo zalidněných — a to na prostoru zabraném nynějšími haličskými Lemky. Odtud tito přestěhovalci přinesli do Haliče ruskou řeč se silným vlivem slovenštiny.⁶⁰⁾ Haličští Lemkové žili s podkarpatskými Lemáky v družných stycích, neboť z Haliče chodilo se do Uher na výdělek.⁶¹⁾ Přes to však jeví se podle jeho určení značná různost mezi výslovností haličských Lemkův a »západouhorských Lemáků«, z části také v tvarosloví, a to dokonce v místech blízko sebe položených (zvl. v příčině š, zájmena č o a c o místo š t o, s u m. s u ť, b u l (se střed. l) m. obvyklého b y l, b i k, m i m. b y k, m y atd.). V obci Habuře našel obyvatele rozděleny na V y š ň a n y, S e r e d ň a n y a N i ž ň a n y. (Vyšňané a větší část Seredňanů vyslovuje prý: dityna spít, Nižňané: dityna spie.) V horním Spiši mění se původní o v y (kys, kyň, chvyst, vyn m. kis, kiň, chvist, vin.)

Všude nazývají se lidé R u s n a c i nebo R u s n a k y a jazyk r u s k y j anebo (místy) r u š k y j. Jejich řeč je prý h o v o r č e r v e n o r u s k é h o n á ř e č í u k r a j i n s k é h o j a z y k a. Slováci »ruské« víry, usazení mezi Rusňáky, nazývají svoji řeč s l o v e ň s k o u (ne: slováckou, jak se prý obvykle píše).⁶²⁾ Rusňáci nazývají tyto svoje sousedy »Sloviaky«, jejichž řeč bez odporu vykazuje tu a tam vlivy sousedního ruského jazyka, avšak znaky nářečí »slováckého« převažují. Takové Sloviaky ruské víry našel na př. v Malcově a podává několik ukázek jejich »sloveňského hovorů«: v r a n a — v o r o n a, s t r a k a d o h o r y f e c i — s o r o k a d o g o r y l e t í t a t d.

Co se týká tvaru S l o v i a k, užívaného »uhroruským lidem«, myslí, že značí totéž, co i S l o v á k (pod. pustak i pustjak, bodak i bodjak, lisak i lisjak, červak i červjak atp.). Řeč Sloviaků je přechodný dialekt od ruské řeči k »slovácké«. Vliv »slováčiny« na jazyk »uhroruského« lidu byl podle jeho názoru velmi silný, k čemuž přispěla trochu vyšší kultura Slováků a v novější době také ta okolnost, že v 19. stol. slovenští vlastenci, cítíce se s národního stanoviska Čechy, namáhali se velmi úsilně, aby psali pro osvětlu lidu v jeho místním nářečí, čímž neobyčejně povznesli národního ducha, sebevědomí a kulturu Slováků; tehdy na uherské Rusi nejen bylo málo národních pracovníků, ale i tito nemnozí psali hrubým jazy-

⁶⁰⁾ Tu V. myslí na Spiš, který byl od r. 1412 zastaven Polsku více než půl čtvrtého století.

⁶¹⁾ V. zjišťuje fakt, že na př. stará dřevěná »cerkov« ve Venecii převezena byla tam r. 1774 z Nové Vsi z Haliče, kde byla zbudována r. 1654, o čemž prý svědčí nápis na ní.

⁶²⁾ Čechové také prý nazývají slovácké nářečí nářečím uhersko-slovenským a Slováci »Slováčinu« — S l o v e n s k e m a svoji řeč jazykem s l o v e n s k ý m.

kem, nepěkně protkaným církevní slovanštinou, který lidu byl velmi málo srozumitelný. Uhroruská bídná literatura neměla tedy žádného vlivu na uhoruský lid, který, naučiv se písmu, rád bral knížky »sloveňské«, psané ne ruskou skutečně, ale zato živou řečí, jakou poslechl okolo sebe. I bylo tomu na Uherské Rusi se slovenštinou podobně, jako s polštinou v Haliči v době, kdy bylo tam psáno hrubou »slavenoruskou« řečí, jenže polština působila v Haliči hlavně na jazyk ruské inteligence, naopak slovenština uplatnila se velmi silně na jazyk samého lidu uherské Rusi. Nejlépe viděti to na písniích těchto Lemáků, v kterých znamenati jak ná-pěvy, tak texty slovenské, anebo aspoň poslovenštělé, místy také popolštělé a v novější době i pomaďarštělé.⁶³⁾

Verchratskij mínil snad oněmi sloveňskými knížkami, které se dostávaly do rukou rusňáckého lidu, knihy psané spisovnou slovenštinou (střední, štúrovskou), ale na východním Slovensku trvala ještě od této slovenské odluky jazykové nová odluka spisovná — v literární šarištině. V církevních spisech kalvánských totiž, později také luteránských, potom v školských knihách již od r. 1752 vyskytovala se východní slovenština (spišsko-šarišská), a to z důvodu, že spisovná slovenština nebyla prý srozumitelná pro východní Slováky. I knihy světské (rozličné kalendáře, místní noviny — hlavně v Americe, krátké mluvnice atp.) byly vydávány šarišským nářečím, takže máme i východoslovenskou literaturu, z níž by bylo lze studovati dějiny východní slovenštiny.⁶⁴⁾ Ještě po převratu východní Slováci nechtěli se vzdáti své samostatné řeči spisovné, nazývajíce spisovnou slovenštinu (štúrovskou) »češtinou«, poněvadž pravou slovenštinu viděl lid na východním Slovensku, které žilo odloučeno od ostatního Slovenska svým provinciálním patriotismem, ve své šarištině. Spisovná čeština byla východním Slovákům bližší, takže kdyby měli právo, rozhodnouti se pro ten nebo onen úřední a literární jazyk, byli by větším dílem se přidali k spisovné češtině proti spisovné slovenštině. Zjevu toliho si všiml i Scotus Viator (Seton Watson), sbíraje látku ke své studii o Slovensku po světové válce.⁶⁵⁾ Kmenový patriotismus východních

⁶³⁾ Vliv maďarštiny byl prý patrný hlavně v názvosloví pro výrazy různých pojmů ve vztazích života veřejného a státního. Dříve byl i vliv němčiny.

⁶⁴⁾ Srov. o tom u Czambela 186 sl. K studiu východní slovenštiny byly by také sbírky pověstí, písni, pohádek a pod., jenže hodnota pro filologii takových sbírek nebývá valná. Jsou to ze starších sbírky J. Kollára, Št. Mišíka, J. Kovalčíka, Iremského a j., z nejnovějších veliké souborné dílo »Súpis slovenských rozprávok« od prof. Jiřího Polívky (Turč. Sv. Martin, nákl. Slov. Matice, sv. I.—II., 1923, 1924), kde jsou obsaženy i texty polské a maloruské. — Ještě po světové válce vycházela v Prešově »Naše zástava«, psaná šarištinou.

⁶⁵⁾ My se k němu ještě vrátíme v kap. XIII. o národním povědomí na východním Slovensku.

Slováků vyplynul ze skutečnosti, že šariština z praktické potřeby byla vždycky obcovací řečí mezi všemi národnostmi, majíc přednost před polštinou a ruštinou (a v styku s lidem i před němčinou a maďarštinou).

Několik nářečových ukázek nám podá nejlepší názor o tom, jakou slovenštinou a jakou ruštinou se mluví na východním Slovensku, kudy prochází slovensko-ruská hranice:

I. Ukázka východoslovenského nářečí »samosvého« (vzorcové šarištiny):⁶⁶⁾

Z Velkého Šariše.⁶⁷⁾

Bul jeden parobek a toten mal jednu frajirku. I ona ho rada vidzela, i on ju rad vidzel. Raz prišol ku nej ňeskoro v noci i ona še opitala: »Čomu ší tak ňeskoro prišol? Ja už dobre ňeumrem, tak ce čekam, bo ce barz rada vidzim.« A on odpovedzel: »Ja ci verim, že me rada vidziš, afe ľem tak, ked pujdeš pod šibeň a priňešeš mi ztamadz znak.« Ona še vžala a išla pod totu šibeň. Pod totu šibeňu našla jedneho koňa stac, chtori mal prez hirbet prevešeno v mehu tak jak bi dva korce zarna. Ona vžala koňa za ohlavec i privedla ho až ku svojemu frajirovi. I povedzela: »Tu maš znak zpod šibeňi: Privedla som ci koňa zpod šibeňi!« Vžal koňa a uvadzel pod šopu. Meh sňal s koňa i opatrel, co v mehu jest, a vidzel, že su v mehu pežezi. Zaraz povedzel svojej frajirki, že kefo oňi maju pežezi . . . . .

II. Ukázky východoslovenského nářečí pomíšeného:

a) Z podřečí zemplínsko-užhorodského:

1. Z Trebišova.⁶⁸⁾

Dakedi vojaci služili po dvanac roki, ta šicko i dobre i podle znafi. Bul jeden vojak, — Jančo mu bulo meno, — co figfi robiľ. Ta raz zrobiľ taki figef . . . Kačmar mu hutori: »Janču, ja mam tri vepri a mam dobrich psoů, ked voňi mi toti vepri viľu z moho dvora od tich psoů, ta ja jim toti vepri podarujem!« Vun vec tak zrobiľ: Vžal sebe pajtašoů a oňi nafali piva pre tich veproů do valova, a rucili dnu kolač, žebi še ulapifi jesc a pic. Jak buli už veprove spiti, ta jich toti pajtaši poobfikali do vojenskich šat i tak jich vojaci povivodzali ztamadz jak pijanich vojakoů . . . . .

⁶⁶⁾ Vyňato z S. Czambela, který zapsal 109 řečových »osnov« z 63 obcí, a to 71 ukázek z 38 obcí nářečí »samosvého« a 38 ukázek z 25 obcí nářečí »pomíšaného«. — Uvádíme z textů ovšem jen začátky, neboť jsou každému lehce přístupny celé v knihách samých, odkud jsou vzaty.

⁶⁷⁾ Vypravoval Czambelovi Jan Kaščák ve V. Šariši 9. září 1892. Cz. ještě jednou prohlédl text s ním v Prešově 16. června 1904. (Slov. řeč 253 sl.)

⁶⁸⁾ Vypravoval Czambelovi Michal Durišin, 64letý, řecko-katolík, rodem z Trebišova, dne 17. října 1904. (L. c. 357.)

2. Z Falkušovec.⁶⁰⁾

N'e b o j a ž l i v i j á n k o.

bul dze n'e bul jéden číóvek. mal vón⁶⁰⁾ troch sínoů.⁶¹⁾ jéden kótri najmlátši bul, fšé řem u kúce šedzel a s popéřom řše bávil. i vře⁶²⁾ hutórel, že von n'ezna, co to strách. ráz ho ócec dal do cerkovn'ika,⁶³⁾ žebi tam slúžil, i kédí pošol dzvon'ic, cerkóvn'ik ho pošol strářic. jag zbáčil, že ho cerkóvn'ik pláři, ta ho dólu(ů)⁶⁴⁾ zručil i s tím pošol dómu. vipítal von od ótca (nebo: ótsa) tri dukáti, že pójdze ře stráču účic. jag vandróval po řvece i vře⁶⁵⁾ hutórel: chto mn'e (me) nauči na strách (ře bac), tómu dám toti tri dukáti. raře⁶⁶⁾ z n'ím řtretnul jéden hróbar i účul, có von hutóri, ta ře iře řaz opítal. jak ře dóznal, có von chce,⁶⁷⁾ ódvid ho do cintéřa.⁶⁷⁾ i tam bula z désok jédna chíža, chtóru hódzem bulo⁶⁸⁾ z jedného mésta na drúhi precahóvac. u chíži tri trúni buři z umártima, i kázal hróbar, že bi von tam prenocóval, u nóci žímno búlo, n'eznal ře jak zóhrac.⁶⁹⁾ ta spod umártich vřbral tríska⁷⁰⁾ i náklad óhn'a, jak ře tam hřal, ot óhn'a ruřéni pláçhti ře dzviháři, i von ře pítal od umártich, či ř jim⁷¹⁾ žímno, án'i jéden mu n'eotpovédzel n'ič, uláпил jedného za rúku i vídzel, že mu rúka žimna, i to mu hutórel: »a ti zámazř! potře⁷²⁾ hraç!« i vřn'al ho is trúni (nebo: ho s trúni) i barz véřo ře z n'ím natřápil.⁷³⁾ dokřa ho postávil ředzec gu óhn'u. i tak za tím i druhóho i trecóho postávil. jak ře tóti zohřáři, počáři pádac do óhn'a, na to von ře pohn'řval i skóčil i póčal na n'ich krřídec, že n'eznáju ředzec, i za tím póklad jich názad do trúnoů i dókřa von tam dūrkal,⁷⁴⁾ pod tím časom přřřol hróbar, že búdze dřevěnu chížu cáhac,⁷⁵⁾ že by ře jánko zřéknul⁷⁶⁾ ot hurčėn'a . . .⁷⁷⁾

⁶⁰⁾ Tato i následující ukázka je vzata z často citované práce Brochovy »Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn«.

⁶¹⁾ v o n nebo v u n: toto řidčeji.

⁶²⁾ Blízko k v.

⁶³⁾ Aby se spojil výřok.

⁶⁴⁾ Vedla dólov, poloha druhého o k onomu ó leži velmi blízko.

⁶⁵⁾ Též řše.

⁶⁶⁾ Krátké ř poslechl Broch v tomto výřazu: z řaz ře.

⁶⁷⁾ Též řce.

⁶⁸⁾ Hřbitov.

⁶⁹⁾ Při rychlém vyřpravování m; při pomalém n nebo m.

⁷⁰⁾ Ohřáři ře.

⁷¹⁾ trřska — třřska. V dědině dávajř se pod mřtvolu třřsky.

⁷²⁾ Nebo j — ?

⁷³⁾ Za podz ře . . . = jdi se ohřáři!

⁷⁴⁾ trápřc ře.

⁷⁵⁾ dūrkaç.

⁷⁶⁾ Za domeček (podle jiného místa) vyjřti.

⁷⁷⁾ zřéknuc ře.

⁷⁷⁾ hurčėn'e. — Ukázka Brochova je přřliš dlouhá; ale nám tu stačř tento úřryvek. Vířme, že je zapisoval od semřnaristů v Užhorodě, kteři byli rodem z oněch vesnřc.

3. Z Dúbravky.

búla dze n'e búla jedna žena, a tóta žena mála múža, a tot muž bárs pódli bul gu svójej žen'ě.⁷⁸⁾ jag vun⁷⁹⁾ raz na převn'i mláčil, ta jedného ptáčka zabil. tóho ptáčka vun dal svójej žen'e, žébi mu ho uvaríla. jak vóna ho uvaríla, položíla ho na péc, a máčka⁸⁰⁾ tóho ptáčka zédla. vóna še bars starála, bo muž jej bars pódli bul. už n'eznála co róbic. lem s péršcou⁸¹⁾ svo(j)ich odrezála jeden fálat i tóto mu uvaríla. jak muš tóto méso žid, ta to (tóto) jómu barsmakoválo.⁸²⁾ tá še⁸³⁾ opítal žéni svójej, že ótki vóna tóto méso kupíla, boto bars smáčni bulo. vóna n'escéla povédzec, áfe mušela povédzec, že vóna tóto s péršcou odrezála. a vón'i máfi dvójo dzéci. a tim dzécom⁸⁴⁾ búlo méno hán'ka i jánko. muš hutórel žen'e, žébi vóna tóti dzéci zarezála i s toho mésa jómu navaríla. áfe hán'ka tóto učúla i povedzéla jánkoi, že (j)ich ócec sce zarézac. i záto mu povedzéla, žébi ucékfi. vón'i skóro ráno postaváfi i pošfi do švéta. jak vón'i íšfi, štrétfi še z jednim šarkán'om.⁸⁵⁾ tof še pítal, že dze vón'i ídu, vón'i mu povedzéfi, že jich ócec sce zarézac, ta vón'i ucékfi. šarkan' še opítal, že či bi vón'i n'escéfi pujs (pojs) gu n'ómu, že bi vun (von) jich vihodóval. von'i póšfi z n'im, a tam uš (už) viróšfi.⁸⁶⁾

4. Z Koromle.⁸⁷⁾

bow jedén⁸⁸⁾ cigan, von maŭ dva šumni svin'ě, i von pohnáŭ toti dva svin'ě na júrmarok. jak prišou⁸⁹⁾ do vároša, ta na šlebánce⁹⁰⁾ n'echcéli ho púsif,⁹¹⁾ bo n'emaŭ íšim zaplacif. a cigan iz žídom⁹²⁾ (i) správiŭ kóntrak, že jak prodá svin'ě, ta pláca budzé na polí. prišou⁹³⁾ cigan do júrmarku, žebow predáŭ svin'e. prišou gu n'ómu

⁷⁸⁾ V přízvuku snad písafská chyba.

⁷⁹⁾ Nejčastější forma vun, někdy von.

⁸⁰⁾ Kočka.

⁸¹⁾ Někdy péršou.

⁸²⁾ T. j. barz-sm —.

⁸³⁾ Z přízvuku se jeví, že se se vysloví s následujícím slovem dohromady.

⁸⁴⁾ Řidčeji dz é c a m.

⁸⁵⁾ Drak.

⁸⁶⁾ Též tuto ukázkou otiskujeme jen z polovice.

⁸⁷⁾ Vyňato z jeho »Weitere Studien v. d. slov.-kleinrus. Sprachgrenze etc.«. Z koromleškého »sotáčtiny« učinil, jak víme, zvláštní nářečí, které činí přechod od karpatoruštiny k východní slovenštině, ale Czabel připojil jí již k slovenštině (a to k »pomíšanému nářečí zemplínsko-ungskému«).

⁸⁸⁾ Idéu.

⁸⁹⁾ Se zavřeným ō.

⁹⁰⁾ šlebánt = celný úřad.

⁹¹⁾ š je výsledkem zvláštního vývoje.

⁹²⁾ Též i žídom se vyslovuje. Očekával by se tvar ž y d, který je také často doložen. Změna ž, jako také následující samohlásky, musí se připsati sražení s z; srovnej výslovnost zž v moskevské ruštině.

⁹³⁾ V příčině o srovnej výše 89. Pozorujme dvojí přízvuk. Též tvar při(i)šou Broch zaznamenal; to j bylo při pomalé řeči slyšitelné.

jedén soũgabiŕoũski⁹⁴) (-skij) hajdũk i prõsi se cigana, ŕe k‚el'o⁹⁵) chce za toti svin'‚e. a cigan k‚aze, ŕe vœn⁹⁶) n'‚echce l'em dv‚ats‚et'⁹⁷) peŕŕ p‚al'ic.⁹⁸) a hajdũk mu k‚aze: ti ŕ‚al'eni (j) cigana'e l so ci po p‚al'icach. tota n'‚evol'‚eieŕ⁹⁹) pen'‚ezi¹⁰⁰) v‚zoet jak p‚alice.

a hajdũk poŕõu¹⁰¹) i pov‚edziũ p‚anoj sebe, ŕe¹⁰²) tam jed‚en cigan pred‚ava dva f‚ajni svin'‚e a n'‚echce za n'i (n'‚ich) n'‚iŕ ŕ'en dv‚ats‚et'¹⁰³) peŕŕ p‚al'ic; a pan k‚aze hajdũkoj, ŕebœ ho zavõlaũ gu n'‚omu.¹⁰⁴) hajdũk poŕõu gu n'‚omu i zavõlaũ cigana gu p‚anoj. pan võjŕõu¹⁰⁵) von ischiŕy i k‚aze cigan'õj.¹⁰⁶) sõ prõsiŕ toti svin'‚e? a cigãn k‚aze: pan vel'komõŕnij, ja n'‚echcu l'em dv‚ats‚et' (-ef?) peŕŕ p‚al'ic. pan k‚aze hajdũkoj: ket'¹⁰⁷) cigãn n'‚echce pen'‚ezi,¹⁰⁸) ta mu daj toti dv‚ats‚et' peŕŕ p‚al'ic. i hajdũk polõŕyũ cigana na z'im¹⁰⁹) i tag mu d‚au p‚al'ice. al'e jak priŕlõ na trin‚actu¹¹⁰) p‚al'icu, a cigan k‚aze: n'‚aj¹¹¹) ŕ‚ekajũf, bo ja mam iz jednim ŕidom kõntrak, ŕe za k‚elo ja pred‚am svin'‚e, ta ŕ n'im¹¹²) na polĩ bũdze tot‚a pl‚aca. bo kedim iŕõu do v‚aroŕa, tam

⁹⁴) Ob‚e dv‚e o zav‚en‚a. T‚e ŕ s o l-; v tomto tvaru mũŕe se op‚et o p‚red l jako »õ« objeviti; p‚ece je v tomto vyslovov‚nĩ f‚idk‚e, coŕ se podle hl‚askov‚ych z‚akonũ n‚aŕeŕi ned‚a vysv‚etliti. Co se t‚yĕe zm‚eny l : v, sd‚ilil mu Szabõ, ŕe oba dva tvary t‚eŕ m‚a maŕarŕtina.

⁹⁵) V tomto slov‚e, jako ob‚cas i jinde, pochyboval Broch, zda nenĩ lepŕi u neŕ high-back-narrow (ũ).

⁹⁶) Rychleji t‚eŕ v œ n vysloviti. P‚echod od bl‚ab. v k u nenĩ vz‚acn‚y.

⁹⁷) ts patrn‚e, zvl‚aŕt‚e v rychlejŕi ŕeĕi, mũŕe se jako c vysloviti.

⁹⁸) p‚al'ica = palice, hũl.

⁹⁹) Prvnĩ e o n‚eco zav‚en‚ejŕi.

¹⁰⁰) Pom‚er e : ‚e byl v tomto slov‚e nest‚al‚y a sluchov‚e nesnadn‚y. Jeŕt‚e i jinak ĕinilo slovo t‚eŕkosti: nom. sing. jeden p‚en'e z ukazuje na m‚eĕk‚e ŕ, aĕkoli je slyŕeti nynĩ z; nom. pl. je p‚en'a z i, ale je sporn‚e, zda se m‚a ps‚ati a nebo œe. Krom‚e toho v tvaru tekstov‚em byl Broch nejist‚y, zda se m‚a d‚ati p‚ednost v prv‚e slabice e nebo ‚e.

¹⁰¹) »põŕõu«.

¹⁰²) l‚epe ŕ a.

¹⁰³) p‚e'f?

¹⁰⁴) K pom‚eru o v n'õ h o: n'õ m u.

¹⁰⁵) »võlŕõu«.

¹⁰⁶) »n'õ«. Vlastn‚e je tu st‚fid‚nĩ tvrd‚ych a m‚eĕk‚ych tvarũ, podobn‚e na p‚f. v ŕoesf, instr. ŕ‚asc'õu a s'‚astoũ.

¹⁰⁷) Ćist‚e otev‚en‚e e: ne p‚itõm »k'«.

¹⁰⁸) p ‚ e n-?

¹⁰⁹) Na zemĩ. Slovo bylo t‚eŕk‚e. Snad by se zpõsob ps‚nĩ z'‚em prav‚e tak hodil; potom vŕŕak by bylo z' n‚apadn‚e. P‚es opakovan‚e pokusy nedala se samohl‚aska s ŕplnou jistõtu stanõviti. Jako ob‚yĕejn‚e u hl‚asek s-ov‚ych zm‚eĕk‚enĩ mizelo. Tak potom p‚iŕili na tvar »zim«. V‚yraz pastoru Szabõvi, v rusn‚ack‚em ũzemĩ zcestoval‚emu, z t‚eĕhto dialektũ byl nezn‚am. Srovnej vŕŕak na v‚ychodnĩm Slovensku v‚yrazy jako do zemĩ, na zemĩ.

¹¹⁰) Rychleji vysloven‚e t‚em‚eŕ — s t u, mezitĩm co prvnĩ t — z‚av‚erov‚e se oslabĩ a vypadne.

¹¹¹) Nenĩ zaznamen‚ano s œe, jak by se bylo oĕek‚av‚alo.

¹¹²) N‚apadn‚y je tvar n'õm, kter‚y Broch vedle toho zaznamenal.

n'e maũ išim¹¹⁵) zplacil' za cějduku,¹¹⁴) tázme kóntrak (i) správil'i (is-) taki (-kij), že za kěl'o ja předám toti dva svin'ě, ta bůdže na poli pláca. ta ja odobráũ polóũku¹¹⁵) a von n'aj odběre svóju¹¹⁶) polóũku . . .

b) Z podřečí lučivňanského:

Z Lučivné.¹¹⁷)

Boł jeden kral a ten kral sa vřbral na polovku. I ten kral sa stracil od svojich kamaratoch. Tak daleko do lesa iš'eł, že až zabudzil. I nemohol sa zo svojimi kamaratmi zisc. Zašla ho noc. I chodzil telo po lese, až vidzel svetlo. A to tam boł košjar. I on išjel tam, psi naňho skočili. Prišol bača a psov oduril. Kral sa pita: »Prosim vas, či bi sce ma neprenocovali? Ja som sa stracil od svojich kamaratoch. Teraz bludzim po lese i nemožem nijakim koncom trafic!« Dobre. Bača narichtoval večeru pre svojich juhasoch. Aj krala zavolali na tu večeru. Dali mu varechu do ruki, abi jeł s nimi a že lačni boł, aj sa barz neodmahal . . . Išjel s nimi na tu večeru. Jak oni jedli, tak on začal svrchu sirene sberac. A moj bača rjať ho po ruke i povje: »A čo nežreš s kraju, jak i druhe?« Kral nato nič nepovedzel. Boł cicho.

III. Ukázky nářečí rusiňáckého z východního Slovenska:

1. Z Nižních Repaš v býv. Spiši.¹¹⁸)

Išoũ jeden šuster, mał pri sobi čižmũ. I prišoũ na jednoho mnicha. Mnich ležaũ opitũj. Šuster vřzal s mnicha reverendu a řa obřuk za popa. Prišoũ na jednu dedinu, de nebul sem rokũ pũp. Sobi prosil popovsku službu na tũj dediňi. Rechtar dał zohnati prezendašoũ a dał řa s tũm popom do jednankõ. Ta ho barz radõ prijafi. Tak sobi pojednal sem gbofi fazufi, sem gbofi vũusa, sem gbofi kukuricũ, sem gbofi grufi, sem gbofi jarcu (= jačmeňa) i vřitko, cu mu potrebno bũlo. Tak pořol do cerkvi, afe v cerkv'i nezačal službu končiti. Jed i pił, až nepojil i neprepil vřitko, řto sob'i vijednal: Sim gbofi pšenicũ, sim gbofi kukuricũ, sim gbofi vũusa, sim gbofi grufi, sim gbofi jarcu.

¹¹⁵) T. j. iz ři m, s tĩm.

¹¹⁴) Je velmi sporné, zda by se nemělo spíše psátí cěj. (Srov. s následující obměnou, kde Broch zaslechl rozhodné ě. Znamená ovšem »potvrzen(«.)

¹¹⁵) »polóũku«, se shodou samohláskou též »pólóũku«.

¹¹⁶) Nebo téměř svóju«; srov. k o.

¹¹⁷) Vypravoval Czambelovi Jan Panuřka, rodem z Lučivné, v lázeňském hostinci 13. června r. 1900. (Srov. jeho Slov. reč 427 sl.)

¹¹⁸) Tuto Czambelovu ukázkou jsem přečetl s rozenými Repařany a našel tyto odchylky: 1. za řto vřdycky co (ale v Torysce řto); — 2. za ř zpravidla ů nebo v, které se střídalo i s tvrdým ř: je tu velo bovota (i bolota); já chodžu do seva na robótu (do sela); movody kiň; já břv; dlouho chódiũ; čovvek i čvovik atp. (Viz dále naše zápisy.) Kvantita přízvuchných slabik je úplně jiná než v slovenštině. (Slov. reč 459 sl.)

2. Z Vyšného Svidníka v býv. Šariši.¹¹⁰⁾

Byl Salomon kral' na bálu. Jak z bálu přišol i mámc'a s'a go z'vidála: Što tam, s'nc'u, dobrógo čúti? — Ta š/tko pláno, maminko, čúti. — Ta ne móže tam, s'niku, plánogo čúti! — Ta što on zróbil? Zakl'kal svógo ináša. Pideš tu gu mámc'i mésti ch/šku, a obr/sneš ji vódi kúšcik na nógt. Taj počúješ tu, što óna bude govoriti...¹²⁰⁾

3. Z Čertiažného v býv. Zemplíně.

Kólj sūjatj Pétro izo svójim brátom Pávlo m chódžŭ po nyskostj, po zémli, přjšlŭ gu jednoj vódy, ne móglŭ peréžtŭ. Išoŭ jeden gázda z vózom zo štŭrma volámi. Óni jógo prosŭlŭ, žeby jich pereviz cérez vódu. Vin jim tak otpóviŭ, že vin né mat vólŭ žebrákiŭ vozŭtu. Ale išoŭ jeden chudóbnj člóvek iz vózom i z dvóma málmŭ bŭčatámi...

4. Z Uble nad Užhorodem.

isus christós, s'atýj petró i žyt.¹²¹⁾

iža daŭných časŭŭ, kolí jší jsus¹²²⁾ christós is'atým petróm chodiŭ po zémli, žyŭ u'jednum sêl'i jedén žyt, u kotróho nebýla lem jedná kóróua, kótrŭ vŭn prodáŭ, že by maŭ sóho platiti na škólŭ, kotrá sa budovála. jag žýt prodáŭ kóró(ŭ)ŭ, taj s tým (s tóŭ) prodáŭ i všýtkoj svoj sóesť a i staŭ chŭdóbnŭiti i pŭstiiŭsa (pŭstiiŭsa) pŭ žěbrich. na puti (hrátsi) strŭitiŭ důoch takich, libý ti žebráki býli, a to byŭ sam jšíus christós is'atým petróm...

Co se týká jiných nářečí na východním Slovensku, jest jich značná řada, ale jsou více méně podobna těmto základním. Jednotlivé ukázky, jak jsme je my zaznamenávali pro potřebu určení řeči té neb oné obce, budou ještě uvedeny na svých místech při statistickém popisu podle stolic a okresů, kamž tuto odkazujeme. Najde se v nich nejedna pozoruhodnost. Textů polských, německých a maďarských tu necitujeme, ježto se nás nedotýkají (jen polský je dále uveden). Jenom bychom připojili ještě aspoň ukázkou z Malcova (v bývalém Šariši), o kterém Hnatjuk i Verchratskij se zmiňují, že se v nové době poslovenštuje, ježto prý staří lidé ještě

¹¹⁰⁾ Tuto Hnatjukovu ukázkou i další přepisujeme latinkou, jen jeřk (b), označující měkkost souhlásky, nahrazujeme poloháčkem n. odsuvníkem (kraf, s'nc'u atp. m. kralš, s'ncbu atp.) a polotvrdě i píšeme / (b), š/tko, s'niku atd.). Tato samohláska zní podle Hnatjuka v «slovenských» nářečích měkce, v rusňáckých tvrdě.

¹²⁰⁾ Zapsal r. 1899 od Mik. Antonika. Ukázka je vyňata z jeho «Zum Kleinrussischen in Ungarn» (AFSPH XVII. 311—416 a XIX. 1—25).

¹²¹⁾ Pan Répay, který byl Brochovi autoritou, vypravoval toto podle Dragomanova (Malorusskija narodnja predanja i razskazy, Kiev 1876, str. 403). Rozprávka tato, jak prof. Jifí Polívka mi sdělil, byla zapsána v dědině Rozvíhově v berežské stol. a byla poslána Dragomanovu igumennem Anatolem Kralickým.

¹²²⁾ Stejně isus jako jlsus.

mluví rusňácky, ale mladí se usilují mluvit čistě »po šarišsky«. Má to tedy býti jedno z přechodných nářečí ruskoslovenských:

Bul jéden kraf, a mal ženu kraľóunu, ta óna búla n'edóbra ku naródu, óstra, a un bul barz dóbri kraf. Ta máli jedného sýna, vécej n'emáli dzécoch. A tóten sýn bul malofetni, éšči mládi. I kraf še pochórel raz, ta vídzel, že múši úmrec . . .

Jak z několika těchto začátečních vět je patrné, není to již ruština, nýbrž téměř »vzorcová« východní šariština, která se skoro v ničem neodchyluje od normální východoslovenštiny, jak ukazuje pouhé srovnání s ukázkou nářečí z Vel. Šariše. Proto marně Hnatjuk se snažil malcovské nářečí a všechna podobná z vesnic rusňácké víry — řečově však poslovenštělých — pokládati ještě za ruské (resp. rusínské), třebaže je již nazýval »slovenskými«, rozlišuje je tak od »slovácké« řeči. Či rozuměl »slováckou« řečí jen spisovnou slovenštinu, která má základ v nářečí středních stolic, neuznáváje východoslovenských nářečí, jež tvoří přechod jednak k polštině, jednak k ruštině haličské (resp. karpatské)? Po té stránce Verchratskij a Broch byli objektivnější, nazývajíce taková nářečí buď již slovenskými, anebo aspoň přechodnými od ruštiny ke slovenštině, ale více již slovenskými než ruskými. Czambel považuje všechna podobná nářečí za slovenská (třebaže »pomiešaná«) a tak činíme také my, jakkoli poznamenáváme, že tito Sloviaci-rusňáci necítí se zpravidla ještě úplně Slováky, pokládajíce se za přechod od Slováků k Malorusům, tak prý asi, jako Moravané od Čechů k Slovákům.

Jak ukazují uvedené texty východoslovenského nářečí »samosvého« i »pomiešaného«, je v něm velmi mnoho polskostí a ruskostí, které v něm zjišťují souhlasně všichni badatelé. Není však možno, aby tomu bylo jinak, uvážíme-li, jak východní Slovensko bylo od nejstarších dob osazováno rozličnými kolonisty slovenskými ze severovýchodu a ze západu, ale také z jihu a východu. O tom všem pojednali jsme dostatek v prvních kapitolách, kde jsme se dotkli také otázky, který z kmenů slovanských pronikl tam dříve.

Na tomto místě třeba se zmíniti o stanovisku filologickém k onomu problému. A tu jistě nebudeme daleko od pravdy, přijmeme-li závěry Brochovy a Czambelovy, v nichž jsou shrnuty ovšem i výtěžky zkoumání četných jiných učenců a které bylo by lze vyjádřiti těmito dvěma thesami: 1. Z rusňáckých nářečí na východním Slovensku odedávna vznikají pod vlivem východní slovenštiny rozličná nářečí přechodná, která však mají již více charakter slovenštiny než ruštiny. 2. Normální východoslovenské nářečí šarišské má ráz přechodného nářečí k polštině.

První thesi jsme již výše dostatek podle Brocha a jiných objasnili. Zbývá ještě pojednati o thesi druhé, ač stačil by pouhý odkaz k textům shora uvedeným, aby se každý o její pravdivosti pře-

svědčil. Otázkou vzniku východní slovenštiny zabývali se mnozí badatelé, starší i mladší: jednomu zdála se poslovenštěnou polštinou, jiným popoštěnou slovenštinou, jiným opět poslovenštěnou ruštinou, jiným dokonce smíšeninou češtiny a polštiny. Štefan Mišák¹²⁵⁾ pokládal Šarišany z makovického okresu a Spišany z Kojšova za poruštěné Slováky. Jonášovi Záborskému¹²⁶⁾ bylo šarišské nářečí jen ruština mocně napuštěná slovenštinou, neboť prý obrácením k latinskému ritu byli pravoslavní Rusové poslovenštěni. Je to prý tedy dílo katolické církve, neboť 429 obcí (s 50% většinou) je římských katolíků, a jen 91 obcí je řeckokatolických. S. Czambel¹²⁷⁾ tomu odporoval, tvrdě, že řeč se tak rychle nemění a že aspoň 500 let trvají jazykové poměry na tom území téměř nezměněny, jen míra poslovenštěnosti byla prý skromnější. Na obavy Hnatjukovy, že Rusíni ve východních stolicích slovenských zahynou, odpovídal, že ruská národnost (u něho rozuměj vždy: jazyk!) ustupuje sice národnosti slovenské, ale jen velmi zvolna: tam se Rusíni rychleji poslovenšťují, kde bydlejí malými ostrovy v slovenských krajích anebo menšinami v slovenských obcích, což jest ústup přirozený; ruské obce počtem obyvatelstva silnější zachovávají svoji národnost (jazyk) uprostřed jinořečového obyvatelstva po celá staletí.¹²⁸⁾ Ale jeho příklad s Osturnou, nejzápadnější ruskou obcí ve Spiši, není nepřiléhavější. Czambel si nevěšil Polívkova rozboru osturánského nářečí, které jest už ruskopolskoslovenské (tedy smíšené).

Pokud se týče původu východoslovenského nářečí, Czambel hájil mínění, že se v jeho organismu uplatnil silný vliv řeči polské již v době staré (hlavně ve Spiši, Šariši a Abauji) a řeči ruské (v zemplínské a užhorodské stolici). V novější době prý již ten vliv působí jen na různění východní slovenštiny, nikoli na její organický vývoj.¹²⁷⁾ Tomu by však odporoval názor Brochův, že na př. v t. ř. koromelské sotáčtině děje se chemický proces, který záleží v tom, že ze základu »uhroruského« vyvíjí se pod silným působením slo-

¹²⁵⁾ Slov. Pohľady 1895, 572.

¹²⁶⁾ Let. Mat. Slov. X., sv. 1., 18.

¹²⁷⁾ Slov. reč 87.

¹²⁸⁾ Příkladem z Osturně (l. c. 181 sl.) chtěl ukázat, že obce nemění tak lehce své řeči, jak se někteří lidé domnívají. Hradský prý zná nejstarší jméno Osturně z r. 1628, z čehož plyne, že tato osada trvá aspoň 400 roků. Obec je se všech stran odtržena od ruské národnosti, jsouc obkličena obcemi polskými, ale dosud prý zachovala svoji národnost (řeč). A takových příkladů je prý dosti, že sta a sta roků trvají některé ruské obce uprostřed slovenské národnosti.

¹²⁷⁾ Rusové, kteří se poslovenšťují, ne rázem přijmou všechny známky slovenštiny. V Zemplíně mají svoji normální řeč, ale u vzdělanějších je zřejmá námaha, aby si osvojili šarištinu. Rusové, kteří se ještě neposlovenšťili, počínají svoje poslovenštění záměnou *o* o místo svého *š* *t o*. V Sobrančích dělníci a čeledí říkají *bu ů ž m l*, řemeslníci a vzdělanější sedláci *bu ů ž m l*, páni a vzdělaníci *bu ů s o m*. (Czambel, Slov. reč 131.) Samo sebou se rozumí, že člověk, který mění svoji řeč, dlouhou dobu, snad až do smrti, míchá všechny formy.

venštiny nové nářečí přechodné, které snad časem se úplně poslovenští, jako to zjistil v nářečí falkušovsko-dúbravském. Podle našeho mínění vývoj jest obojí: mechanický i chemický. Ti Rušníaci, kteří bydlejí mezi Slováky, mísí svoji řeč nejvíce chemicky; ti pak, kteří se jí přiučují jen jako prostředkovacímu jazyku, přebírají mechanicky (uvědoměle však) slovenské formy a slova, dobře rozlišují »katolickou« šarištinu od své mateřské ruštiny.

Západní část východního Slovenska až po řeku Toplou byla podle S. Czambela osazena nejdříve Poláky, na jejichž vrstvu se usadili později, ale velmi záhy, Slováci, čímž vznikla směs, jejíž výsledky lze dosud pozorovati na rázu východoslovenského nářečí spišsko-šarišského. Ježto totiž prvními obyvateli toho území byli Poláci, jsou hláskoslovné zákony onoho nářečí v podstatě polské. Nejmarkantnější důkaz toho shledával Czambel v souhláskách **dz**, **c z** **ď**, **ť** (dzecko, robic) a v **š**, **ž** **m. s**, **z** před měkkými hláskami. Ale Jiří Polívka¹²⁹⁾ správně mu vytkl, že polský základ onoho nářečí jeví se spíše, ne-li výhradně, v záměně slabikotvorného **g**, **j** (tarh, tarhac, umar(l), umarti, part. prêt. akt. podar a zavar, karčma, štvarti, tvardi; polno n. puľno, dľuhi, tluc, tlusti, viľci i veľk, slizi i solza, hiľboko, plit atp.).¹³⁰⁾ Velmi důležitým znakem východoslovenštiny pokládá Polívka také **ra**, **la** a **ro**, **lo** na začátku slov za praslovanské **or**, **ol** + **cons.** (lačni, rofa, rovně, rožeň), ovšem vedle odchýlného **raz** (do trechoh razu). Východní slovenština srovnává se s polštinou i s ostatními severozápadoslovanskými jazyky a také s ruštinou, kdežto střední slovenština, majíc aspoň převážně **ra**, **la**, shoduje se více s jihoslovanskou skupinou a odchyluje od severozápadoslovanské skupiny. Nelze ovšem podle Polívky vyloučiti vliv polský v tomto jevu, ba snad smíme jej předpokládati již pro ono slovenské podřečí, které bylo podkladem dnešního toho dialektu. Jen by tomu odporovalo místní jméno **R a s p u ě e** (a patrně také **R a s l a v i c e z R a z - s l a v -**). Ostatní polonismy jsou asi pozdějšího původu (sledy nosovek, a za pův. **ě** v **call**, **calosc** a pod.). Vedle polštiny uplatnil se ovšem také vliv maloruského nářečí sousedního (hlavně v **l** za pův. **ě**: vira, chlib atp.).¹³⁰⁾ Fr. Pastrnek a jiní vykládali polskosti východoslovenského nářečí z pozdější doby, kdy byla spišská města zastavena polské říši, ale sotva správně.

Ale jinak se vyvíjela východní slovenština z onoho polsko-slovenského základu již samostatně, při čemž na její diferencování

¹²⁹⁾ V citované již recenzi Czambelovy knihy (LF XXXIV., 1907. 22—42). Jinou recenzi téhož spisu napsal Polívka ještě do petrohradských *Izvěstíj* XII., seš. 3.

¹³⁰⁾ Záměny tyto nejsou však všeobecné.

¹³⁰⁾ Bohaty jsou Polívkovy poznámky, kterými doplňuje a na pravou míru uvádí výklady Czambelovy, posuzuje jeho knihu, hlavně ovšem dialektologickou část a tradice. V nich leží uložen velký materiál pro definitivní popis východoslovenských dialektů, jako též nářečí maloruských a polských na východním Slovensku.

působily podle Czambela vedle polštiny a ruštiny také maďarština a němčina,¹²¹⁾ střední nářečí slovenské (liptovština), a to na jihozápadní kout Spiše (na ono podřečí lučivňanské) — jinak středoslovenské nářečí působilo jen písničkami a prostřednictvím spisovného jazyka, neboť je zeměpisně úplně odděleno od východoslovenského nářečí — česká řeč bohoslužebná, a to nejen u luteránů, ale též u římských katolíků a u kalvínů: luteráni mají české knihy bohoslužebné, ale kázali řečovou smíšeninou, která se měnila podle chuti, podle učenosti a podle jazykových znalostí kazatelových; jazyk římských katolických kazatelnic, třebaže byl všelijak znešvařen, zakládal se na českém jazyku; kalvíni měli sice svůj vlastní jazyk (východní slovenštinu), ale i on se opíral o češtinu.¹²²⁾ Nejvýmluvnějším důkazem toho, že na prostoru východoslovenského území užšího uplatňoval se vliv českého jazyka a české kultury, jsou jednak Otčenáš luteránský (zároveň český), katolický¹²³⁾ a kalvínský,¹²⁴⁾ jednak česká bible, neboť ani katolíci ani kalvíni nemají přeloženého Svatého písma a vypomáhají si českými vydáními. Kostelní řeč řeckokatolická nemá však podle Czambela žádného patrného vlivu na různění východoslovenské řeči, zato původní národnost.¹²⁵⁾ Velké masy ruského obyvatelstva usadily se kdysi na východoslovenském území, ale podlehly Slovákům a poslovenštily se, přestavše se nazývati Rusy, ale Sloviaky.¹²⁶⁾

Proto východní slovenština nyní, ta »vzorcová« ovšem, liší se od polského nářečí »góralského«, jakým se mluví pod Magurou ve Spiši. V historické době polské osady byly odděleny od slovenských německými (a ruskými), takže polskosti ve východoslovenském nářečí jsou podle Czambela více než tisícileté. Je tedy prý pol-

¹²¹⁾ Ale jen na zásobu slovní, kdežto na hláskosloví a tvarosloví jen nepatrně (na přízvukování a na výslovnost š, ž m. šeplavého š, ž). (Czambel 131 sl.)

¹²²⁾ Czambel uvádí z kalvínského zpěvníku Császárova takováto slova a výrazy jako české: zvestovac, zvefebovac, mluvic, obsahovac, spusobic, učinic, vezéne, naležití, obfizení, prenasfedovan bul, sbor, počeváč, protož atd. (Slov. řeč 143).

¹²³⁾ Který začíná: »Otče náš, který sí na nebesách: Posveť sa Meno tvé. Príjd kráľovstvo tvé! Buď voľa tvá, jako v Nebi, tak i na Zemi . . . .« Často však lidé se modlí po východoslovensku: »Otče náš, kteří sí na nebe: Pošvec še meno tvojo. Prídz ku nam kraľovstvo tvojo. Budzže tvoja svata voľa jako v nebe tak i na zemi . . . .« (Srov. Czambel 144 sl.)

¹²⁴⁾ Začíná se takto: »Otče náš, kteří sí na nebe: Pošvec še meno tvojo. Budz voľa tvoja jako na nebe, tak i na zemi . . . .« (Srov. Czambel 145.)

¹²⁵⁾ Ba hanbí se za řečové zvláštnosti své církve, pozdravující se: »Pochvalen Ježíš Kristus!« místo »Slava Isusu Christu!« (Srov. Czambel, l. c. 146.)

¹²⁶⁾ Czambel (147 sl.) dokazuje ovšem, jsa důsledný ve své teorii, že Rusové se tu usadili (aspoň uprostřed východoslovenského území) až od 2. pol. XIII. stol. a že podlehli číselné přesile a kulturní převaze Slováků.

ština na Spiši domovem a nevytlačila teprve slovenské řeči z toho území, jak dokazují stará místní jména: Lunky anebo Lonky (role u Švábů), Koguntek (role u Hanušovců), Na Kunty (louka u Mafašovců), Vengliska (= Uhliska, role u Fridmanu i Švábů) atp.¹²⁷⁾ Žijí ovšem Poláci také v Zemplině, ale jejich řeč je podle Czambela již hodně odpolštěna,¹²⁸⁾ takže nelze mluvit téměř nikde o čistých nářečích polských, nanejvýše polskoslovenských, polskoruských, polskoruskoslovenských a pod. Ukázkou může nám býti začátek textu Czambelova z Nižných Ružbach:¹²⁹⁾

Bül jedin gazda. Mjel malo majontku a fcol büc razem bogati. Nasadzel sobje barz vjeľo cosneku. Ked mu vüros, barz go opatržoval. A barz še boľ, zebü mu go fto ñeukrad. Vüños sobje pošcel na rofe a vartuvol go za dvje noci, — afe mu zadin ñeseľ krasc . . . Na treće noc ñeposeľ vartovac, — v tę noc mu ukradfi vsitko. Poseľ skaržic do sunca (+ do orsack'ego). Pütaľ še go sunca: »Ci ši zlodžeja ñeulapil?« Gazda povjedzol: »Jo go aňi ñevidžol!« Sunca še go pütoľ: »Ci maš švjadka?« Povjedzol: »Ñimom!« Potim še go pütoľ sunca: »Fto tam büľ?« Gazda: »Pošcel, co ja na ñij spol pjirse i druge noc.« Sunca povjedzol: »Veznümu pošcel do sundu!« Na drugi dzeň še rozñesľa povješc po calüm mjesece, ze bedum pošcel sundžic z kradžeze. I tak še staľo — — —

Konečně zbývá uvést hlasy, které ve východní slovenštině vidí směr češtiny a polštiny. Jsou to mimo uvedeného Scota Viatora (Setona Watsona)¹³⁰⁾ ještě aspoň Maďar Albert Berzeviczy¹³¹⁾ a východní Slovák Št. Mihajlovič,¹³²⁾ který napsal, že řeč asi 500.000 východních Slováků — tedy čtvrtiny všech Slovákův — je právě tak blízká, ba daleko bližší češtině než slovenštině, neboť prý východní Slovák snáze rozumí českému než slovenskému spisovnému jazyku. Proto si kladl dilematickou otázku: Co bylo méně násilné: počestiti nebo poslovenštiti po převratě tyto neuvědomělé Slovany? A odpovídal na ni jakoby za lid: »Jestli by rozhodnul sám lid, předpokládajúc uňho nadľudský inštinkt, iste by rozhodnul

¹²⁷⁾ Srov. o tom u Št. Mišíka (Miestné mená na Spiši, Sbor. MSS 1897).

¹²⁸⁾ Tu mu Polřvka (l. c. 27) správně vytkl, že si řeči těchto »odpolštěných« Poláků nevšiml, ani zápisů Malinowského ze Spiše.

¹²⁹⁾ Vypravoval Czambelovi Rajmund Matava v Niž. Ružbachách 25. srpna 1904. (Srov. jeho »Slov. řeč« 458 sl.) — Naše drobné zápisy tohoto »góralského« nářečí z východního Slovenska viz dále, kde je popis jednotlivých okresů.

¹³⁰⁾ Srov. Lidové Noviny z března 1924, kde napsal, že »slovenská řeč v Šariši a v Zemplině je právě tak blízká češtině jako slovenštině.«

¹³¹⁾ Das Sároser Comitát (v Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, V. 1, Ungarn, str. 328—362).

¹³²⁾ Slovenský denník z 20. února 1924.

v tom smysle, že by volil tú reč, ktorú by ako literárnu skorej ovládnul a ňou skorej by sa dostal ku kultúre . . .¹⁴⁰⁾

Z charakteristických znakov jednotlivých nářečí na území námi popisovaném uvedeme aspoň nejhlavnější, ježto v této práci, která sleduje úkol více národopisně-statistický, podávati zevrubný rozbor filologický jednak by nebylo na místě, jednak by nás odvádělo od vlastního cíle: stanoviti národopisnou hranici slovensko-ruskou na základě všech kulturních složek, mezi nimiž ovšem řeč, víra a národní (resp. kmenovité) povědomí mají velký význam. Je tedy dialektologie jen vědou pomocnou v etnografii, tak jako historie, antropologie, demografie a pod.¹⁴¹⁾

Východoslovenské nářečí není ovšem jednotné, mění se podle krajů a odlišují se větším nebo menším počtem detailů. Ale hlavními jeho znaky jsou mimo jiné tyto: 1. Za psl. *ě* jsou střídnice dvojí: jednak *’e, le* (na Spiši, částečně v Abauji a v Šariši od Lemešan dolů), jednak *l* (od Prešova až k Užhorodu): chleb, dzievka atp. — chlib, dzivka atp. (vlivem ruského nářečí).¹⁴²⁾ — 2. Čisté *l* za psl. *l i y* (л и), ale jen *l* za psl. *l* změkčuje předcházející samohlásku.¹⁴³⁾ — 3. Za psl. *o* v krátkých slabikách je čisté *o*, v dlouhých slabikách jsou střídnice různé, a to na Spiši (částečně v Šariši a v Abauji) *o* (vol, moj, koň), v okolí Prešova a dále na východ *u* (vul, muj, kuň). — 4. Za psl. *ę* je v krátkých slabikách *e* (me, še, cefe, penězi atp.), v dlouhých *a* a po retnicích *ja* (poradně, mešac, pñati, zvoña,

¹⁴⁰⁾ Ti ovšem, kdo stojí na stanovisku, že slovenština je jen nářečím českým, mluví o českém dialektě na slovenském východě. (Fr. Trávníček, V. Chaloupecký a j.)

¹⁴¹⁾ Snad se mi naskytne příležitost k náležitému rozboru východoslovenských dialektů později, na př. v národopisném soupisu veškerého hmotného a duchového bytu východního Slovenska (ev. i s Podkarpatskou Rusí) v rámci naší národopisné encyklopedie »Soupis národopisu lidu československého«, z něhož dosud vyšel I. díl »Moravské Slovensko« (v 3. sv.), kde jsou obsažena i moje dvě pojednání. (Vydává svým nákladem »Národopisná společnost československá« v Praze. Vrchní redaktor prof. Dr. K. Chotek. Redaktorem I. dílu byl prof. Dr. L. Niederle.)

¹⁴²⁾ Srov. Czambel, v jehož Slov. řeči (149—178) jsou uvedeny charakteristické znaky východní slovenštiny. Také Jiří Polívka pokládá toto *l* za malorusismus. V. Hnatjuk shledává v rusňáckém nářečí nejen *l* za *ě*, ale i *l* (lito, sino v. místo, viter), kdežto v slovenském (t. j. u Sloviaků) *le n. e* jako v »slováckém« (feto, mesto, gñezdo, šeno, veter, bjeli anebo blii). Ale Hnatjukovi přes to zůstává nářečí Sloviaků rusínským a takovéto výslovnosti nazývá jen očividným přejetím od Slováků. — Czambel uvádí kromě *l* také střídnici *e* (dzedo), ale ta jest obsažena vlastně již v první střídnici *’e*. Broch a Hnatjuk mají jen *l*.

¹⁴³⁾ Y vyslovuje se ovšem často i po polsku nebo po rusku (zvláště dále v zemplínsko-užhorodském podřech). Ale Sloviak již těžko vyslovuje tvrdé *y*, kdežto Rusňák je ještě zachovává. Také v tomto rozdílu vidí Hnatjuk jen přejetí od Slováků: za tvrdé *syn, byk, ryba* vyslovují Sloviaci již »po slovácku« *sin, bik, riba*,

robja atp.).¹⁴⁷⁾ — 5. Za psl. **ь** zůstala buď jen měkkost předcházející souhlásky (cma, huš atp.), anebo je za ně **e** (džeň z дѣнь, l'ěn z љнѣ atp.).¹⁴⁸⁾ — 6. Psl. **ъ** někdy zaniká (kňaz, kniha, kmoter), nebo dává **e** (tvrdé): zehnac, zemrec, človekom, kolek, zamek, uhel, sen.¹⁴⁹⁾ — 7. Za slabitvorné **ъ, ь** jsou skupiny: karčma, tarh, verch, polni i pulni (plný), pirskac (prskati), což je podle Czambela zřetelná polskost.¹⁵⁰⁾ — 8. Skupiny **tort, tort, tert, tert** se nevyskytují v plnohlásem stupni nikdy: hlava, kraľ, breh atp.¹⁵¹⁾ — 9. Souhlásky **d, t** před původními úzkými samohláskami se změnily v **dz, c**; v slovech z polštiny slyšeti **dž, č** nebo **ďž, ě** (ale v slovech ze spisovné řeči nebo z maďarštiny **ď, t**): idze, dzivo, dzedo, ceplo, kosc atd. Toto dzekání a cekání pokládá Czambel za hlavní charakteristickou známku východoslovenského nářečí, ale Pastrnek viděl v tom vliv polský a Šembera zjistil to již i na moravském Slovensku a na západním Slovensku.¹⁵²⁾ — 10. Polské **g** se často vyskytuje: glupi, gemba, tarfiga, tafiga i tefiga, gribi, guzel atp. — 11. **ch** se vyslovuje tak často jako **h**: chiba i hiba, chitri i hitri, chlapčik i hlapčik, chfeb i hfeb atp.¹⁵³⁾ — 12. Rozdíl mezi **l** a **ľ** se zachovává, ale v t. ř. vzorcové řeči ujímá se střední **l**.¹⁵⁴⁾ — 13. Koncové **v** vyslovuje se zpravidla jako **f**

¹⁴⁷⁾ V podřečí zemplínsko-užhorodském, ale také na území východoslovenského nářečí »samosvého« u osob původu ruského slyšeti ruskou střídnici **a** nebo **ja**: rjad, tefa — cefa, penjaži atd.; Hnatjuk naopak píše, že t. zv. Sloviaci přejali od Slováků za psl. **la** buď **e** nebo **a**: pejč, mehko, šeme, krak, red n. rad, čagac, cefe, dzece (n. dzice) proti rusňáckému: piaľ, miahko, símia, kriak, riad, tiahati, telia, dítia.

¹⁴⁸⁾ K tomu poznamenal Czambel, že v obcích původem ruských často slyšati **ь** (jako poloviční **l**): pekars, tvarb (gen, tvarji).

¹⁴⁹⁾ Vedle toho často zaslechneš i střídnici **o**: odohnac, zomrec, človekom, kolok, son. Pastrnek chtěl to vysvětlovati vlivem spisovné slovenštiny, ale je to očividná ruskost, jak Czambel i Hnatjuk správně poznamenávají. Vždyť v t. ř. smíšeném podřečí zemplínsko-užhorodském jest **o** pravidlem za **ъ**. Zajímavější jest, co Czambel jako výjimku uvádí: lažka, ližka (ľžica), ku n. gu (къ) a j.; v Lučivné pry i pazvuk **ъ**.

¹⁵⁰⁾ Czambel v děl v tom i ruskost, Polívka to vykládá jen vlivem polským.

¹⁵¹⁾ Zato ovšem pro Rusňáky je právě typický plnohlasy stupeň (borona, soloma, soroka, moloko, molotiti atp.), ačkoliv i u nich už zaniká vlivem slovenštiny a polštiny plnohlasy, zvl. v slovech krava, zlato, draha. (Verchratskij chtěl v tom viděti i vliv církevní slovanštiny.) U t. ř. Sloviaků dochoval se jediný podle Hnatjuka archaismus v parac (rus. poroti); ale Czambel našel i čerevo, čeres atp. Tvary mladá, chľop, smrod n. smrud atp. jsou zřejmě polskosti.

¹⁵²⁾ Hnatjuk ovšem vysvětluje to vlivem polské a slovácké řeči na řeč Sloviaků (pův. Rusínů). — Více o tomto **dz, c** viz pod bodem 17.

¹⁵³⁾ Někdy **h** úplně mizí ve výslovnosti: lapec m. hlapec, svacic m. schvacic. Podle Czambela bojuje tu výslovnost slovenská, polská a ruská (po př. i maďarská). Místo **kt o fľká se chto i hto**.

¹⁵⁴⁾ V »samosvéme« nářečí vyslovuje se **l** způsobem polským. V podřečí zemplínsko-užhorodském, ale i jinde místo **l** slyšati často **ň** n. v: škova, vata, ovovos = škola, lata, vlas atp. Podle Hnatjuka **le, li** v rusňáckém nářečí jsou tvrdé, v slovenském (t. j. v sloviackém) měkké **ľe, ľi**: lem, lipa — ľem, ľipa.

(Vranof, dzifče), ale v zemplínsko-užhorodském podřečí jako ů (Vranou). — 14. c, s, z a č, š, ž stávají tam, kde i v jazyku praslovanském.¹⁵⁵⁾ Místy, vlivem asi polským, vyslovuje se č', š', ž', ačkoli Poláci sami »mazurují«, vyslovujíce místo č, š, ž — c, s, z; poslovenšťujíce se, přejdou nejprve od c, s, z k c', s', z'. — 15. š, ž se vyskytují tam, kde v polštině. — 16. Za psl. tј, dј je c, dz jako v ostatní slovenštině. — 17. Před e (za psl. e, ê, ę a ѣ), před i (za psl. i a ê), před zaniklým ѣ a před a za stsl. ѣ (v dlouhých slabikách) změkčuje se l a n v l a ň, d a t v dz a c, s a z v š a ž: l em, ňebo, chřeb, ňemi, dzedzina, dzice, šestra, žima, zaš atp.¹⁵⁶⁾ (Hlávka c se zpravidla neměkčí, ani hlávky č, š, ž, jen sporadicky vlivem asi polským.) V nářečí zemplínsko-užhorodském a jinde vlivem ruštiny se neměkčí: sľebodni, boji se atd.; místo toho slychati pazvuk ѣ po s, z: s'ino (šeno), boji s'e atp.¹⁵⁷⁾ — 18. Přízvuk je na předposlední slabice u Slováků, Poláků i Rusů. Verchratskij se nesrovnává s těmi, kdož v tom vidí výlučný vliv polštiny. Vždyť prý vliv polský na řeč uherských Lemáků nebyl velký, obmezuje se na několik tvarů a slov, nejvíce místně užívaných, kde se stýkají Ruští s Poláky, kteří naopak ukazují ve svém nářečí tu a tam vliv ruštiny a slovenštiny. Spíše by se to mohlo podle Verchratského vysvětlovati tak, že Slováci, smíšení po dědinách s Rusíny, samostatně vytvořili časem zvláštní místní dialekt ruský s přízvukem stálým, čímž přiblížili se k přízvuku polskému, ale vyšli jednak od přízvuku ruského, jednak od přízvuku československého.¹⁵⁸⁾ — 19. Z tvarosloví třeba uvésti především příponu l. os. jedn. č. v přít. čase — m, která je nejbezpečnější známkou (podle Czambela) slovenštiny vůbec: kde ona přestává (v podřečí zemplínsko-užhorodském), tam přestává býti řeč Slováků »samo-

¹⁵⁵⁾ Šembera a Pastrnek nečinili rozdílu mezi š, ž a ś a ź. Také Hnatjuk pokládá za charakteristické pro Sloviaky šekání a žekání: šedliak, šila, švet, žima, žfe atp. (proti rus. sedliak, síla, svit, zima atd.). Podle Brocha není velkého rozdílu v artikulaci ś a ź, ž a ź.

¹⁵⁶⁾ Toto měkčení objevuje se i před l, ň (šľeboda, žľe, ś ňim atp.), ba i před b, p, m a v (pův. b' atd.): švet, šviňa, šmejac še; Špiš atd. Říká se také: štrecha, štrala atp. vedle strecha atd.

¹⁵⁷⁾ Sem tam se vyslovuje ještě: Bab'e, Hr'adki, R'ika, v'erni, r'ec'az, Slov'ak (což je pravidelný tvar za Slovák). Vlivem polským podle Czambela třeba vykládati k' m. k (dzeci vojskovsk'e, slavkovsk'e, ba i štvolsk'e atp.).

¹⁵⁸⁾ České smetanička, mámička, tátiček zní prý po lemácku: smetanička, mamička, tatiček. Srovnáme-li Lemákovu výslovnost: n e z n a m s polským n i e w i e m, zaslechněme prý značný rozdíl. Lemák prodlouží částici ne, Mazur jen málo. Vůbec Lemák vysloví prodlouženě na př. slova: chľiba, náber, vódy. (Zap. Nauk. tov. im. Ševčenko, 1901, XL, 30 sl.) Také Broch ve falkušovsko-dúbravském nářečí zjistil přízvuk již polský, ale s prodloužením přízvučných slabik. Je to prý přízvuk expiratorní, který bývá spojen s vyšším tónem.

svou řečí slovenskou.¹²⁹⁾ — 20. Podstatná jména slovesná znějí: pisaňe, šice, žice atp., kdežto u Rusňáků: pisaňa, šifa, žifa atp., kteréžto tvary se vyskytují často také ve smíšeném nářečí zemplínsko-užhorodském.¹³⁰⁾ — 21. Podstatná jména vz. **pole** mají zpravidla zrušenou přehlásku: pofo, šerco, moro atp., kdežto v nářečí rusňáckém vždycky (v zemplínsko-užhorodském často) jsou přehlasována: pole, serce, more atp. — 22. V slovenském nářečí praví se: húsfe, hrable, Sobrance atd., kdežto v rusňáckém husli, hrablí, Sobrancí atd. — 23. Podst. jména vz. **kuře** skloňují se takto: huše, hušeca, hušecu atd. — 24. Příd. jména vz. **dobrý** skloňují se takto: dobri, -eho atd., dobra, -ej atd., kdežto rus. dobryj, -oho; dóbra, -oji.¹³¹⁾ — 25. Zájmena osobní **já** atd. skloňují se takto: ja — gen. akk. mne (me), ty — tebe (ce), sebe (še). — 26. Zájmena přivlastňovací vz. **můj** zase takto: muj — mojeho i meho, kdežto rusky: moj — mojoho atd. Ve smíšeném nářečí zemplínsko-užhorodském slýchati také: moho, tvoho, svoho, pod. šumnoho, jednoho, joho (podle toho) atp. — 27. Infinitiv slovesný je zakončen na -c: pic, robic, rozumec, kričec, miščec atp., kdežto rus.: piti, robiti atd., kteréžto tvary slýchati také ve smíšeném nářečí zemplínsko-užhorodském. — 28. Os. 3. sg. zní: (on) pije, robi atd.; os. 3. plur.: (oňi) chodza, pletu, znaju atp. — rusky: (on) pijet (i pijet), robit (i robit), (oni) chodiat (-t), znajut (-t) atd.¹³²⁾ — 29. Přičestí min. čin. od slov. **robit** zní: robit n. robel, -la, -lo, -fi atd., kdežto rus. robiu (v zemplínském nářečí: robit); vlivem polským: (on) umar, požar atp., umarla, požarla, odarla, utarla atp. (m. umrel, umrela, požrel, odrel, utrel); od sloves II. tř.: tarhnuť, šahnuť, pocahnuť atp. (nv. také tarhoť, šahoť, pocahoť atp.); odsutím také: (on) ňes, moh i muh, pek atp.¹³³⁾ — 30. Sloveso **býti** se časuje takto: som, s'i, je, zme (žme), sce, su; suci; buť (od Prešova na východ) a boť (Spiš, Abauj); bic a buc (býti). Ale vlivem ruštiny vyskytují se také tvary: buťmi, robilmi n. robitžmi m. a v. ja buť, ti buť, mi robili atd.¹³⁴⁾ Slovensky se

¹²⁹⁾ Tu Cz. znovu rozvedl svoji známou, ale nesprávnou teorii o jiho-slovanském původu slovenštiny. Také Hnatjuk rozlišuje přesně rus. pišu, nesu, stelju atp. od slov. pišem, ňešem, scefem atp. Jen u sloves na -ati vyskytuje se u Rusňáků koncovka -m: čitam atd.

¹³⁰⁾ Shodně Czambel i Hnatjuk, který ovšem tvary pisaňe atp. v řeči Sloviaků vykládá vlivem slováckým a polským.

¹³¹⁾ I v nářečí zemplínsko-užhorodském slyšeti: dobrij v. dobri.

¹³²⁾ Ale v 3. os. sg. nevyskytuje se koncové -t (ť) vždycky. — Tvary ruské vyskytují se také ve smíšeném nářečí. — V šarištině vedle (oňi) robja řekne se také: (oňi) robju (vlivem polským). — Verchratskij, jak jsme se již zmínili, zjistil dokonce, že v téže obci Habuře se vyslovuje různě: Vyšňané a část Sereďňanů říká: dityna spít, Nižňané: dityna spie.

¹³³⁾ Podle polštiny také: (on) ňis, pik, priňos, priňus.

¹³⁴⁾ Rusky se časuje takto: jem, ješ, je (jest), sme, ste, sut (s uť); byú; budu; sučij. Sporadicky vyskytují se také na t. ř. užším území východoslovenské tvary: bil (k Polsku), boůf, bžú a přítomný čas. jem, ješ atd., zvláště ve smíšeném nářečí zemplínsko-užhorodském.

řekne: predac, pre brata, prez (i skerz), kdežto rusky: prodati, pro brata, čerez. — 32. Zájmeno tázací střed. r. zní co (zřídka so), kdežto rusky: što. V jižním Spiši říká se také čo.¹⁰⁰⁾ — Frant. Trávníček shrnul charakteristické znaky celé východní slovenštiny v tři podstatné známky: nedostatek dlouhých samohlásek, přízvuk na předposlední slabice a zrušení slabičného r a l — a v několika vedlejších (vl. společných s jinými nářečmi slovenskými): vedle nepřehlasovaného a také e (čeledz, kričec a pod.); za býv. ě buď a, ja nebo e (zac = zeť, zajac, oni leca, kupja, pjaty, vjazac — lehnuc, ščesce = štěstí, se, ce = tě atp.); za býv. ó dílem u, dílem o (buh, vuz — dvor, stol); za í z ie a é — i, e, je (bily, dzira, mlíko, strilac — dzevka, mleko, strelac — bjely, dzjevka, povjem atp.); za býv. jery zpravidla e, zřídka o (vo, zo, von); ro, lo m. ra, la na počátku slov; ně, dze, ce; za ť, ď buď c, dz nebo č, dž; měkká výslovnost s a z (s', z'), ale ne vždycky; šč jako v záp. slovenštině; konc. instr. -om i -em (chlebom i chlebem); konc. instr. u u žen. podst. jmen místo spis. slov. ou (nad hlavu, z moju ženu); dat. a lok. ruce, matce, na draze (častěji než: ruke, matke, na drahe); přičestí min. buď nesol, spadol, nebo spad, nemuh, bol i bul; vedle čo také co. (Srov. jeho praktickou příručku »O českém jazyce«, vydanou v »Lidové universitě« u Melantricha v Praze, sv. XI., str. 70—72.)

Z uvedených hlavních znaků východoslovenského nářečí je patrnó dvojí: 1. že ono nářečí je zřejmě přechodným nářečím k polštině, takže Czambel byl toho mínění, že se vyvinulo z původního polského nářečí pod pozdějším vlivem slovenštiny;¹⁰⁰⁾ — 2. že čím dále na východ, tím se v něm vyskytuje více rusismů, takže ono smíšené nářečí zemplínsko-užhorodské vzniklo, jak Olaf Broch zase dokázal, působením východní slovenštiny na ruštinu. Není to však smíšenina jen mechanická, nýbrž již »chemická«; je to nové, třetí nářečí, které se vyvinulo z ruského základu pod vlivem slovenštiny. A jeví-li se v nářečí falkušovsko-dúbravském již zřetelná slovenština, »sotácké« nářečí koromelské od Sobranec zachovává střední postavení mezi vokalismem karpatoruským a východoslovenským. Vývoj těchto nářečí není podle Brocha ukončen, což je nejlépe patrnó z kolísání ve výslovnosti některých samohlásek: kun' — kún', vlik — vlík; také e se vyskytuje v odstínech e—é; samohláska o mívá rovněž zavřenější varianty, 'zvláště při labialisaci: tóútin, óúca atp. Totéž kolísání se jeví i jinak: na př. v přízvuku, který je sice polský, jako ve východní slovenštině

¹⁰⁰⁾ Zjistil před Czambelem již Verchratskij, jehož zevrubných popisů Czambel neznal, jen Hnatjuka, kterým se hodně fídl.

¹⁰⁰⁾ Jiří Polívka, jak jsme již dříve uvedli, viděl však polský původ v jiných známkách onoho nářečí než Czambel (hl. totiž v záměně slabikotvor. r, l — t a r h, u m a r atp., jako také v středních za počáteční o r, o l (la č ní, ro ž e ň, ro l a atp.). Fr. Pastrnek a j. byli zase opačného mínění než Czambel.

vůbec, ale přízvukné slabiky bývají prodlužovány a spojovány s vyšším tónem; nebo v dvojích tvarech: moj i muj, mojho n. moho atd.¹⁰⁷⁾ Proto nelze se diviti, že Hnatjuk tato nářečí počítal ještě k rusínštině, neboť prý »slovénština« (nářečí oněch Sloviaků-rusňáků) není ještě »slováčtinou«: jakkoli prý jak »slovénština« tak i »rusňáčtina« přijaly již mnoho cizích žvlů (hlavně ze »slováčtiny«), přece zůstávají ještě nářečimi rusinskými, jak ukazují četné společné znaky, zvláště také slovník.¹⁰⁸⁾ Správně ovšem podle Brocha připouštěl, že nejsou na východním Slovensku (resp. na území prešovské diecése) jen dvě nářečí (rusňácké a slovensko-šarišské), nýbrž celá řada jiných, která od čistého rusňáckého se mění krok za krokem, berouce do sebe víc a více cizích žvlů, takže se na konec podobají více »slováckému« než rusinskému jazyku: čím dále na západ od Užhorodu, tím »slováčtění« rusínské řeči je větší.¹⁰⁹⁾

Brochovo s o t á c k é nářečí z Koromle a okolí (okr. sobrancecký v býv. župě zemplínské), které však Czambel pojal do smíšeného nářečí zemplínsko-užhorodského — ježto prý ani onen charakteristický znak »so« (co, rusň. što) není všeobecně běžný, ani t. zv. »sotáčtina« neliší se valně od obecně zemplínsko-užhorodského nářečí — je nejnázornějším příkladem.

¹⁰⁷⁾ Z jiných charakteristických známek falkušovského a důbravského nářečí vytkl Broch kromě jiných zvláště tyto: 1. samohlásky mají po jednom zvuku (ruština po dvou); — 2. mezi $\bar{u}$ a $\bar{j}$ není absolutní hranice, jako také mezi $\bar{u}$ a $\bar{v}$; — 3. $\bar{l}$ a $\bar{r}$ jsou jako v karpatoruštíně, pod. $\bar{n}$, $\bar{n}'$ a $\bar{m}$; — 4. $\bar{s}$ a $\bar{š}$, $\bar{z}$ a $\bar{ž}$ se blíží artikulací; — 5. $\bar{č}$ a $\bar{dž}$ jsou měkké jako $\bar{š}$ a $\bar{ž}$; — 6. dlouhé souhlásky vznikají splynutím (térašů — teraz sů); — 7. asimilace souhlásková je častá, zvláště spodoba a smíšená sykavek; — 8. palatalsace měla podřadnou roli, jen »on-glide« se vyvinul někde silně: buďte — bū'te, kost — kojs, šest — čějs, šest — šějs atd.; — 9. zbytky dřívější palatalsace jeví se u retnic a r: célo (tělo), cáhac, dzévec, búrja, morjo — sklěpať atp.; — 10. patrný je vliv hlásek s předopalatální artikulací na následující hlásky: jich, umártich, tich (ch se stáhne); $\bar{r}$, $\bar{n}'$ + $\bar{i}$ (vřik, n'is a pod.); $\bar{s}$, $\bar{z}$ ze staršího $\bar{s}'$, $\bar{z}'$: šednuc, n'eojožřlvi; ale $\bar{s}$, $\bar{z}$ vzniklo i ze staršího $\bar{š}$, $\bar{ž}$ (pošfu). — Potom obšírně probírá Broch i vzory a zvláštností skloňování a časování, které jsou nám většinou již známy z charakteristik dřívě uvedených.

¹⁰⁸⁾ Když byl Hnatjuk uvedl statistické tabulky podle řeči, národnosti a víry všech obcí prešovské diecése, sebral ve zvláštních tabulkách jednak cizí slova společná v nářečí rusňáckém i slovenském (t. j. sloviackém), jednak některá jiná slova společná oběma nářečím, jednak některá slova výlučně rusňácká a výlučně sloviacká, jakož i seznam obcí z 5 žup zároveň vždy s výkazem užívaně v nich řeči. (Nepracoval jich však sám, proto je v nich dost omylů. Jeho statistiky však, jak ukážeme na konci této kapitoly, jakož i v kapitolách o národnosti a statistice, nelze s naší srovnávat, nebo jen přibližným způsobem, poněvadž Hnatjuk bral za základ diecéšní rozdělení, nikoli župní, takže na př. ze zemplínské župy má asi jen polovičku obcí — ostatní náležely již k mukačevsko-užhorodské diecési.)

¹⁰⁹⁾ Na podporu svých výkladů H. rozebral nářečí 11 dědin, připojiv k rozboru vždy náležitou ukázkou popisovaného nářečí, jak jsme z nich některé, aspoň jejich počátky, byli výše uvedli.

jak z ruského základu vzniká jakoby »chemickým« působením slovenštiny opravdu přechodné nářečí mezi oběma řečmi, zachovávajíc střední postavení mezi vokalizmem karpatoruským a východoslovenským. O. Broch z jeho hlavních znaků uvedl mimo jiné tyto:¹⁶⁷⁾ 1. Samohláskový stav je »nesystematický«, ježto některé samohlásky jsou jen v *ide* (*i, y*), jiné v *narrov* (*ɔ, ω*), kdežto u jiných se vyskytují obě dvě artikulace (*e—è*). 2. High-mixed-samohláska *ɪ* se podobá starému *y* (*ɪ*) nebo *ě, ě* (*ɟɪpaɪ, smɟɪch*). Druhá mixed — samohláska *y* rovná se spíše již ruskému *ы* a vyskytuje se po *š, ž* (*z i*): *žyɪ, chižy* (genit.), *továrišy* (nom. plur.), *dušy, šytki péršyɪ*¹⁷³⁾. — 3. *o* - samohlásky jsou *o* a *ω*¹⁷³⁾: *ω* artikuluje se úzce, napiatě (*narrov* labialisované mid-back), blízko zadní *u* - hlásky (high-back): *mωɪ = myɪ, vωn, slonko*; — *o* má temnější zabarvení (od vyššího postavení jazyka). — 4. Přízvuk je shodný s karpatoruským (ne s východoslovenským), zřetelně expiratorní. — 5. *v* je bilabiální. Jako *j* od *i*, tak *v* od *u* (*vide*) se nerozeznává. — 6. *l* je koronální a dorsální (jako *j* v ruském nářečí). — 7. *Narrov*-samohlásky mění se v diftongy: *n'ěišɪ, kotrii* (kotréi), *videi*, *šestiɪ, sédzmωi, vósmωi, bωi* (быи). — 8. Ze skloňování třeba uvést tyto zvláštnosti: *ɟba-ɟbω*, plur. *ɟbω-ɟɟɟ-ɟɟbam* (*ɟbωm*), *ruká-rukɟ-rucé* atd.; — *mucha-muše* atd.; — plur. *griβω*, ale *rohí* a *l'esi*¹⁷⁴⁾; *celó, celá, celú* (-ój, -óvi) atd.; *žyc'á, -á, -ú* (-ój, -ovi) atd.¹⁷⁵⁾; — *kωst, koscí, -c'óu* atd.¹⁷⁶⁾; — *cír'kei* (cér'kei) i *cír'kiu* atd.¹⁷⁷⁾ *džɛn', dn'a, dn'u* (-oj, -óvi) atd.: plur. *dnɟ, dnoú* i *dn'ou* atd.¹⁷⁸⁾; — *vomn'a* i *vomno*, plur. *vómn'a* n. *vomn'ata*; — *maɪ, máceri máɟɟ'* (i *mácer*) atd.; — *pras'á, pras'ác'a, plur. pras'áta*¹⁷⁹⁾; — *dóbrɟ* — neutr. *dobrɟ* — fem. *dóbra* (*dóbraja*) — plur. *dobrɟ*; gen. *dóbroho* i *-áho, dóbrej* atd.¹⁸⁰⁾; — *ja, mn'e* (dat. i *me*), *mnoú: tɟ, tebe* (ce, ci), *tóboú: sébe*

¹⁷⁰⁾ Viz jeho »Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn«. Kristiania 1899. — »Autoritou« byl mu selský synek Mikuláš Monič z Koromie, Sloviak-rusňák, student v Užhorodě.

¹⁷¹⁾ Jemu nejbližší jest *ě*, s kterým se často zaměňuje: *z'ím — z'ě m, k a m ě n'a i k a m i n'a*.

¹⁷²⁾ *y* toto je high - mixed - vide, kdežto velkoruské *ы* je high - mixed - narrov.

¹⁷³⁾ Ovšem s varianty *o — è*.

¹⁷⁴⁾ Vůbec po reticích *ω*, kdežto po hrdelnicích *l*.

¹⁷⁵⁾ V nářečí ruském *žy t á*, ve východoslovenském *žlíce, z drá ve*.

¹⁷⁶⁾ Rus. *k ů s t*, slovensky *kois*.

¹⁷⁷⁾ Pod. *krív* (krev), — *v í l kreví* (krevé), instr. *krevóu* i *kreu f ó u* (jako v ruském nářečí).

¹⁷⁸⁾ Tvrdé *n* v plur. jako v ruském nářečí.

¹⁷⁹⁾ Pod. *k á s a* (káče), *š en'a* (štěně), *ce f á*.

¹⁸⁰⁾ Podle Brocha jsou tomuto nářečí vlastní tvary: *d o b r a j a, d o b r a h o* atp., kdežto nom. sing. n. *d o b r i* (-i, -li) a gen., dat., lok. sing. fem. -e *j* pokládá za východoslovenské. Uhnem stojí prý skloňování adjektivní blíže skloňování východoslovenskému. Broch nechce rozhodovat, zda se to zakládá na novějších přejetích, či to pochází ze starší doby. Ale kloní se k mínění, že jsou to druhotvary z pozdější doby.

(se, ša), sóboŭ; mj, vj; von-vonó-voná, jobó, jěj, jomú atd.¹⁸¹⁾ — chto, koho; so (ale niš), čóho atd.; kotrj, calj; — mój-mójo-mója, mójoho (i móho); plur. mójji (i mójo); — jedén- jednoho atd.; — dva, dvoch; — tri, tr'och; — štyri, štyr'och, štyr'moma; — pejť, pejc'och, pejc'oma i péjdzmi, s'jdzem, s'jdzmoch; vósem, vos'moch; — dzěvěť; dzěsěť, jedénac, dvánac, trinac, štérnac atd.¹⁸²⁾ — 9. Z časování sloves sluší uvéstí aspoň tyto ukázky: šítam-šítaj-šítaŭ; ja šítavem, t' šítaves', m' šítal'izme, v' šítal'izce¹⁸³⁾; ja chcu nebo budu šítať, budžeš šítať . . . budúť šítať; — kondic. I. ja bω šítü nebo ja bωm; — kondic. II. ja bωŭ šítaŭ; — présens jako ve vých. slovenštině: bówam . . . bówajuť, hn'ecú . . . hn'ecúť (inf. hn'ejsť¹⁸⁴⁾, móju . . . mójuť (mof = mýti), kupúju, réžu, chvál'u . . . l'a, chodz'u . . . chodz'á, horú . . . hor'a, dam . . . dajuť, jim . . . jědz'á jějsť); jem-si-je (i jějsť), -zme-sce-suť; umrú (umrít, umár, -lá, umartj); molóť (jako v ruštině) i ml'it (ze slovenštiny?): ml'ěju nebo mël'u, molóŭ n. ml'iŭ; kolóť-kol'ú-kolóŭ-kolótj (kláti); pl'évať: pl'évam i pl'éju; drjmať-drjmu; orať-ór'u; mať: mam i máju . . . májuť; rozumjť: rozumju, -jeme, rozumjť, ale i rozumje, -íce, (ml'á, imper. rozumj i rozúm)¹⁸⁵⁾; kupovať-kupúju¹⁸⁶⁾.

Uvedli jsme obširněji tyto charakteristické známky koromelské sotáčtiny proto, aby zároveň s Brochovou ukázkou, jež byla již výše otištěna (ovšem jen svým začátkem), přesvědčily každého nestranného badatele a čtenáře jak o tom, že skutečně se tu děje »chemické« poslovenšťování karpatoruské řeči, tak zvláště o stupni tohoto procesu (že totiž je to již více slovenské než ruské nářečí). Tím zároveň je podán důkaz, že slovenská řeč výbojně postupuje již až k Užhorodu a všude za hranici mezi Slováky a Rusňáky na celém východě slovenském od Popradu až za Uh. Vždyť výbojnou vlnu východoslovenské řeči lze znamenati podle objektivního učence norského¹⁸⁷⁾ již také v nářečí ruské Uble nad Užhorodem, z jehož zvláštností sluší prý uvéstí hlavně dvojí kategorii l-hlásek (a o-hlá-

¹⁸¹⁾ I tu je větší podobnost s východní slovenštinou. Tvary j o h ó, j o m ú jsou jako v karpatoruštině; ostatní shodují se s východní slovenštinou.

¹⁸²⁾ Podle Brocha jsou to tvary, přejaté z východní slovenštiny.

¹⁸³⁾ Jako v karpatoruštině. Ale vyskytují se i tvary: míz me šítali, visce šítali (rus. my-s'me, vy-s'te); ja gem se ušiu (jak jsem se učil); n'e hód z'e n e m b ω ŭ (nebyl jsem s to, hoděn); ja g m i p r é j š o ŭ — ja g j e m nebo ja g e m p r e j š o ŭ (jako ve východní slovenštině).

¹⁸⁴⁾ Analogicky podle hn'eceš poví se též hn'ecú (I. os. sing.) a hn'ecúť (3. os. plur.). Inf. hn'eisť jako ve východní slovenštině.

¹⁸⁵⁾ Z tohoto příkladu je nejlépe vidno, jak koromelské nářečí stojí uprostřed mezi karpatoruštinou a východoslovenštinou.

¹⁸⁶⁾ Přízvuk jako ve velkoruské a karpatské ruštině.

¹⁸⁷⁾ »Zum Kleinnrussischen in Ungarn« (v Archiv für slavische Philologie, XVII., 321—416, a XIX., 1—21, Berlín, 1895 a 1896). Jeho »autoritou« byl Dantel Répay z Uble, ale v Užhorodě žijící student, maďarisovaný, na jehož řeč působila škola, vzdělání i jiné vlivy. Proto Broch se nespokojil s jeho výpovědmi, nýbrž kontroloval je na místě samém se sedláky.

sek) vide a narrov, úzké a široké s mnohými odstíny; prodlužování přízvukných samohlásek; y v nepřívzvučné slabice jako ѣ (pod: y z i po š, ž), kdežto přízvukné y (z pův. y) jako ѓ; vůbec nižší polohu jazyka při výslovnosti některých samohlásek, což prý jest v podkarpatské ruštině vlastnost »organická«¹⁸⁸⁾; časté slovakismy, ježto prý slovenskou řeč lidé pokládají za lepší (panskou).¹⁸⁹⁾

Jinak, pokud se týče charakteristických známek rusňáckých nářečí z východního Slovenska, odkazujeme jednak na výklady, které jsme dosud podle různých badatelů již výše uvedli, zvláště v paralelách při výčtu nejdůležitějších znaků nářečí východoslovenského »samosvého« (střední »šarištiny«) i smíšeného zemplínsko-užhorodského. Tu bychom chtěli ještě jen v stručnosti vytknouti z nich aspoň úhrnem tyto: 1. za pův. o (ѓ) buď i (Bih, stíl, vil, vin), nebo y (vl. ? polotvrdé: kysť, chvyst — vl. kysť, chvyst);¹⁹⁰⁾ — 2. nízké hrtanové y, které podle Czambela zní buď jako tvrdý pazvuk ѣ (bѣl, vѣpiti, gambѣ, rukѣ atp.), nebo jako ů (chůžka, chtorůj), nebo jako ö (böti — býti, mōš — myš), anebo jako e (do vojne);¹⁹¹⁾ ale místo tvrdého y bývá také i (mi, ti, si, štyri atp.) nebo střední j (j: nůč atp.), které se často stírá s i (hvarůj i hvariti atp.);¹⁹²⁾ — 3. iu m. e n. e: liud z psl. ledѣ, miud z psl. medѣ, v part. viul, nius atp. místo a vedle vil, ůis;¹⁹³⁾ — 4. sporadický zánik ѣ a ztvrdnutí (ohen m. ohoň (ogonѣ stsl. ognѣ), kin m. kiň; id, chod, nes, rob z iđ atd. m. idj;¹⁹⁴⁾ — 5. plnohlasý stupeň

¹⁸⁸⁾ V tomto nářečí však se to děje prý jen v slabikách přízvukných.

¹⁸⁹⁾ Sedláci vyslovovali mu na př. ѓ r u t a š e j u t (m. s' i j u t). Slovenština vníká prý sama od sebe.

¹⁹⁰⁾ Takto Verchratskij (Znadoby dlja piznanja uh.-rus. hov., v Zap. Nauk. tovar. im. Ševč. 1901, XL, Úvod 1—18.) Czambel však uvádí za ѓ jen stídnici i (kiň, niž, stíl atd., také za o v píď dach, pišol, zvl. v předložkách po, zo, pod, podo, obo), nikoli y. Ale v poznámce (Slov. řeč str. 79 sl.) přiznává, že toto i vyslovují někteří Rusové jako ů (kuň, stíl, pušol atp.), ba i jako u (v Domanincích a v Onokovcích), takže prý není rozdíl od východní slovenštiny, v níž znějí tato slova: kuň, stul, vul atp. Verchratskij naopak uvádí, že tam, kde Rusové se stýkají se Slováky, slychatí také: koň, stol, vol atp. A Petrov (Zamětkl 453 sl.) cituje zase tvary kiň, piup, tiutka, ba dokonce i kun, pup, tutka (v. kiň atd.). Podle A. Krymského (Ukrajinskaja Grammatika, I., Moskva 1907, 128—129, 139—140, 141—191) nářečové rozdíly mezi Verchovinci a Dollšňany záleží v tom, že Dollšňané místo etymologického (dlouhého) ѓ v zavřených slabikách vyslovují o, ö, u nebo ů a místo dlouhého etymologického e v zavřených slabikách 'u (ju), 'ü (jü), kdežto všichni ostatní Rusíni prý mají l. Mezi o a i byly prý jistě přechodné stupně: ov — uö — úy — úů — ů — l.

¹⁹¹⁾ Východoslovensky poví se zpravidla čisté i: do komori, voli, u mil še atp.

¹⁹²⁾ Srovnej výše Brochův výklad o tom.

¹⁹³⁾ Tohoto znaku Czambel však neuvádí, jen Verchratskij.

¹⁹⁴⁾ Ale to není obecně rozšířeno, neboť v některých obcích se vyskytuje také kiň atd., ba dokonce i l d j, prostrij atp. m. iđ atd. (Také tohoto znaku u Czambela není; srov. jeho Slov. řeč, kde na str. 79—86 jsou uvedeny charakteristické znaky ruštiny na východním Slovensku.)

z pův. **tolť, tort, telt, tert**: zoloto, holova, molodyj, bereh atp.;¹⁹⁵⁾ — 6. trojí **l, l, f**: lapiti, hvaril, -a, -o atp.; lem, pole atp., liud, liabda atp.; tvrdé **l** se mění v **ŭ, v** (prišoľ, prišoŭ, prišov), a to bez pravidla často vedle sebe; — 7. kromě tvrdého **r** (rak, reči atp.) zní i změkčené **r'** (uvčar', voliar' atp., ale uvčaria, uvčariu — uvčar'om atd., plur. uvčare); — 8. **ď, t** (t. j. **d, t** před pův. úzkými samohláskami) m. východoslov. **dz, c**: did, ditki, tilo, kist, šisť atp. proti slov. dzed, celo, kosc atp.;¹⁹⁶⁾ — 9. souhláska v na konci slova a před souhláskou se vyslovuje jako **ŭ** anebo **u**: dukatoŭ, kreŭda (křivda), diučina, ŭ znak (v znak), ŭ pufovi (v púti, v cestě), ŭziati i uziati;¹⁹⁷⁾ — 10. za psl. **dj, tj** je **ž** (**dž**), **č**: mezi, meža, sviča proti východoslov. **dz, c**;¹⁹⁸⁾ — 11. **yr** m. psl. **г** (obec. rus. **re, ro, or, er, ru**): gyrmitj, psl. грѣмѣтj; rus. gremitj atp.; — 12. **yŭ** (**yf**) m. ob. rus. **le, ly, stsl. lъ**: syŭza m. sleza, psl. slъza; **yŭ** (**ly**) m. **lo** (**lъ**): búycha, blycha m. blocha, psl. blъcha atp.; — 13. **listia**, psl. listije atp. (vl. změna syntakt.); — 14. **što** (psl. čto ob. rus. ščo), za které místy se vyslovuje již **so n. co**;¹⁹⁹⁾ — 15. **l. os. ja** pletu, peku, kupuju, ale znam m. znaju atp. (proti východoslov. ja plecem, pečem, kupujem atp.);²⁰⁰⁾ — 16. oni chvaľať, choďať, robľať, znajuť, pekuť atp. (proti východoslov. oňi chvaľa, znaju atd.).²⁰¹⁾

Ostatní znaky, více méně důležité, uvedli jsme již výše na jiných místech, jakož i výklad o stálém přízvuku (vlivem slovenským a polským).²⁰²⁾

¹⁹⁵⁾ O odchylkách viz výše při charakteristice východoslovenského nářečí, kde jsme uvedli také nejčastější odchylky vlivem slovenštiny (příp. polštiny): **m l a d y j p a n, k r a v a, m l o d a** (v písnič). Naopak plnohlásť se vyskytuje podle Verchratského až přes míru, a to v slově **obolona** (blána), kde prý i ruští spisovatelé píší po polsku **blona m. bolona**.
¹⁹⁶⁾ Toto **l** stojí za stsl. **ě**, kdežto pův. **l** zní buď tvrdě (**y, ŭ**): **cho-dy ty, budy ty** atp., nebo středně (**hvarjti** i **hvariti**), při čemž ovšem neměkčí předcházející souhlásky. — Viz k tomu na str. 125 pod bodem 17.

¹⁹⁷⁾ Východní Slováci vyslovují **v** (**l**): **křivda, pravda, dzifče**.
¹⁹⁸⁾ V příčině této známky zase se rozchází Verchratský s Czambelem. Podle Verchratského **dž** stojí nejen za stsl. **žd**, ale i za ob. ruské **ж**: **o d e d ž a** m. odeža, psl. odežda: **vidž u, stsl. vižda, ukr. vižu** atp., kdežto Czambel má střídnici **dž** jen v závorce vedle **ž**. — Podnebné souhlásky se vyslovují skoro vesměs měkce: **čludno, nič, jaščurka** (proti hallčské tvrdé výslovnosti).

¹⁹⁹⁾ A. Petrov (Zamětki 453 sl.) má i varianty: **ščo, čto, šo v. što a so**.

²⁰⁰⁾ Hnatjuk uvádí rozdíl mezi časováním rus. a slov.: **znam — znaš, znat** (i **znat**), **zname, znate, znajuť** proti slov.: **znam, znaš, zna, zname, znace, znaju**.

²⁰¹⁾ Koncové **f** bývá také tvrdé: **oni spivajut**. Rusové praví: **ona služil, vidít** atd., Slováci: **ona služil, vidzil** atd.

²⁰²⁾ Po té stránce vedle Brochových a Hnatjukových studii jsou ceněné zvláště rozborly Verchratského (l. c. 1—113), kde kromě obšírného výčtu charakteristických známek lemáckého nářečí jsou uvedeny i zvlášt-

Aby ovšem obrázek nářečových poměrů na území námi zkoumaném byl zhruba dokreslen, sluší nám ještě aspoň o t. ř. magurském nářečí (polsko-góralském) připojití dle Czambela (a j.) několik poznámek.²⁰³ Neomylné znaky polského charakteru řečového jsou podle něho tyto: 1. pochýlené **á** v **o**: on mo piscolke (on má písalku); pon karcmor nom roz do (pán krčmár nám ráz dá); Velko Lomnica, dobro matka; jo pütoł, podpisoł atd.; — 2. 'a za stsl. **ê**: džad (děd), šwiat, fčala (chtěla), biały, las (les) atp.; — 3. 'o za stsl. **e**: šostra, ćotka proti východoslov. šestra, cetka (tetka).²⁰⁴ — 4. nosovky en (ę), on (ą), an, in, un: renkom (rukou), pamientač, p'iñenzi, dwa mės'once, odsundzona (odsouzená);²⁰⁵ na konci slova nosovost se mění obyčejně v **m**: oñi pridum, jakum šmerćum, ze sobum vžonść, na ñom zawołać (na ñu, na ñi) atd.; jinde na konci slova nosový zvuk mizí: na poľuvke, dol mu piscolke aj flintke (na pořovku atd.);²⁰⁶ — 5. výslovnost **y** »nečistým zvukem« mezi **e** — **ö** — **ü**: stro-mü, vłosü, do izbü atp. n. petać (pýtať, ptáti); — 6. časté **g** tam, kde ve východoslov. nářečí je **h**: targać, godać, glova, drugi, boga atd.; — 7. **r'** (spis. pol. rz), které se vyslovuje asi **rž**.²⁰⁷ — 8. **ć**, **dź** za **t**, **đ**: robić, jeść, dżeñ, dże idżeće dżeći atd.; — 9. t. r. m a z u r o v á n i (c, s, z m. č, š, ž): cas, snurecka, mozes atp.; — 10. skup. **łtoł**, **trot** m. slov. **łtał**, **tratał**: drogi, młodi, glova, krova atp.²⁰⁸)

ností z flekse, kmenosloví, skladby a slovníku, načež následují zevrubné rozbory gramatické, a to jednak hláskoslovné (vokalizmu na str. 18—36 a konsonantismu na str. 37—55), kmenoslovné (str. 55—71), tvaroslovné (71—98) a syntaktické (99—113). Ročník XLIV. těchže Zap. Nauk, tov. im. Ševč. přinesl v oddělu B. ukázky řeči uherských Rusňáků, a to jednak pověry a pohádky (str. 113—171), jednak hádanky a přísloví (171—182) a jednak písně (182—224). V ročníku XLV. jest obsažen slovník (str. 225—278). — Nám ovšem při naší práci neběžl o filologicky odborné a podrobné rozbory jednotlivých nářečí na zkoumané hranici slovensko-ruské, nýbrž uvedené stručné charakteristiky s ukázkami textů mají nám býti jen prostředkem k statistické etnografii: abychom totiž rozdělili podle řeči Slováky od Rusů a naopak.

²⁰³ Srov. jeho Slov. reč 66—70.

²⁰⁴ Zjev pod 2. a 3. uvedené vyskytují se hlavně před tvrdými souhláskami (vyjímaje před retnými a hrdelnými), tedy před **d**, **t**, **l**, **r**, **n**, **s**, **z**.

²⁰⁵ Před retnicemi mění se nosový zvuk v **m**: porumbać, kompěl atd.

²⁰⁶ Někdy slyšeti také **ln** m. en: na jednin hodnin jedlin v. služben, roboten (službu, robotu). — Stran fonetické stránky těchto nosovek vyslovil K. Nitsch (Rocznik slawistyczny I., Kraków, 1908, str. 135—140) některé pochybnosti, zda je Czambel správně zachytil svou neurčitou transkripci, či nezněl-li prostě jako obyčejné spisovně-polské nosovky **e**, **a**. Stejně tak nesouhlasil s transkripcí **y**, které podle Czambela zní buď **e**, nebo **ö**, nebo **ü**. Vůbec Nitsch vytkl Czambelovi nedůslednosti v transkripci a různé chyby v polských textech (zvl. střídání a záměny **dź**, c m. **dź**, **ć**, nejasnou transkripci samohlásek **l** a **y** a hlavně oněch nosovek, o kterých prý nemá »pevného« ponětí) a doporučil mu důsledné psaní fonetické, aby se vyhnul nedorozumění a nejasnosti.

²⁰⁷ Ale v některých obcích se již vytrácl.

²⁰⁸ K charakteristice polských nářečí halčských, od nichž toto naše magursko-góralské je přechodem k slovenským nářečím, srovnej na př.

Jakkoli Poláci jsou odděleni od Slováků německými a ruskými obcemi, přece jen rychleji se přiučují slovenštině než Rusové. Jejich denacionalisace děje se také rychlejším tempem, ovšem sama sebou, jak dále dovodíme příklady a jejich vlastními výpovědmi z jednotlivých dědin.

O klasifikaci nářečí na východním Slovensku, o jejich popis, rozbor atd. se pokusilo tedy již dosti učenců, ale přes to třeba si přát, aby někdo povoláný srovnal dosavadní výzkumy, znovu je utřídil a podal v kritické srovnávací studii. Nářečí ta bývají různé nazývána, a to jednak lokálními, jednak kmenovými, jednak také »filologickými« názvy, ba dokonce i názvy odvozenými z vyznání víry. Tak východoslovenské řeči říká lid nejčastěji šariština (podle župy zv. Šariš), která přechází jednak v zemplínsčinu (na východě), jednak v spištinu (na západě). Jinak nejčastěji slýchati názvy: katolícká řeč (proti rusňácké), ale nikoli všude: čím dále na východ od Prešova a Košic, tím méně nazývají slovenskou řeč katolíckou, ježto také »Slováci-rusňáci« (neboli rusňáčtí Slováci, t. j. Slováci řeckokatolíctí) mluví již slovensky (vl. sloveňsky), třebaže to není čistá slovenština šarišská, kterou lid pokládá za pravou slovenštinu, nazýváje spisovnou slovenštinu »češtinou«. Nářečí, kterým se mluví v Zemplíně (zvl. od poslovenštěných rusňáků, t. j. řeckokatolíků), je tedy lišiti od čisté východní slovenštiny, která, jak víme, byla (a jest až dosud) i spisovným jazykem, k čemuž, jsouc od staletí dorozumívací řečí mezi všemi národnostmi na východním Slovensku od Popradu až za Užhorod, dospěla přirozeným vývojem. Od středního nářečí východoslovenského (t. zv. šarišského) odchylovalo se na západě t. ř. nářečí spišské (spišácké), na východě zemplínské, na jihu abauj-turnňanské (toto však poměrně nejméně, takže se počítalo k střednímu). Proto Czambel, naleznuv tento vývoj věcí, sběhem okolností vytvořený a mezi východními Slováky běžný, přijal jen to, co skutečně trvalo, pozměniv jen názvy na: východoslovenské nářečí samo svoje, které se rozlišovalo na podřečí vzorcové (v okolí Prešova) a na podřečí více nebo méně odchylná v Šariši, v Abauj-Turni, na Spiši i v Zemplíně, kde se již zřetelně měnilo v pomíšené nářečí zemplínsko-ungské. Samostatnou skupinou bylo

Luc. Malinowského (v Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galizien. Wien 1898. Str. 500—509), kde jsou rozdělena halíčsko-polská nářečí na karpatsko-podhalské (v okolí Zakopaného), na góralské v Beskydech, na krakovské, na sandoměřské a na rusínsko-polské s četnými podřečmi. V nářečí podhalském Malinowski zjistil značný vliv československý: sporadickou ztrátu nosovek, yr za r, h m. g, ra, la m. ro, lo; m o g e m, p o j d e m, m á m e v. m á m y atd. (Mimo to viz i I. Grzegorzewského. Na Spiszu. Studya i teksty folklorystyczne (1919) a jiné dialektology polské, jako na př. K. Nitsche, který napsal kritickou recenzi o Czambelově knize, výše citovanou.

mu nářečí lučivňanské ze záp. Spiše, kde již byl patrný vliv střední slovenštiny liptovské. Zvláštního nářečí sotáckého, jak to učinil Broch s nářečím koromelských Sloviaků, utvořiv ze sotáčtiny přechodné nářečí od cotáčtiny (východní slovenštiny) k štokáčtině (resp. uhroruštině), Czambel neuznával, neboť prý nelze podle výslovnosti zájmena *so* oddělovati obce od obce, ježto ani v jednotlivé obci nevyslovují všichni *so*, nýbrž i *co* vedle *so*.²⁰⁹⁾

Hojněji byli od jednotlivých badatelů tříděni východoslovenští a vůbec uherskoruští Rusové, které dnes nazýváme nejčastěji Karpatorusy nebo podkarpatskými Rusy a pod.; pokud žijí na východním Slovensku, mísíce se se Slováky, bývají nazýváni Rusňáky. Do světové války nejrozšířenějším názvem pro všechny podkarpatské Rusy byl název Uhrořusů, kteří bývali děleni na Lemky, Bojky a Huculy a pokládáni za součástky stejnojmenných kmenů haličsko-ruských, k nimž připojování ještě Tucholci (od Sanu na jihovýchod k Stanislavovsku).²¹⁰⁾ Lid sám nazývá se nejčastěji jménem *ruski ljude, rusnaki*, zřídka Rusini; řeč pak zove se ruskou *beš'idou*. A. Petrov rozdělil všechny Uhrořusy (dnešní Karpatorusy) na Verchovince (na sever od čáry mezi V. Berezným a Humenným), na Krajšany (od Michalovec na sever po Humenné a na východ po Mukačevo) a na Dolňany (pod nimi, hlavně v dnešní užhorodské a berežské župě).²¹¹⁾ Otázku sídel Bojků²¹²⁾ pokládal Petrov za nerozřešenu, poněvadž prý mínění o tom se příliš rozcházela

²⁰⁹⁾ Již A. Petrov, který snesl velkou řadu místních názvů z východního Slovenska a »Uherské« Rusi, zachytil také názvy Cotaki, Sotaki, Ceperiaki proti Lemakům a Lišakům. (Srov. jeho Zamětki 451 sl.). — Názvů Totin, Tóty, Tovtin, Tovti (vl. Toútin, Toútové), kterými prý Karpatorusové ještě dnes přezývají podle Maďarů Slováky, jsme nikdy neslyšeli.

²¹⁰⁾ Srov. o tom na př. L. Niederla (Slovanský svět 31 sl.), kde jest uvedeno podle Čubinského roztrfídění Malorusů na typ polěsský, ukrajinský a polsko-haličský, k němuž právě patří lid západní Volyně a Haliče, pro něž na polsko-maďarských hranicích se ujal starý název Rusínův a vedle toho Rusňákův a řada menších jmen lokálních v Podkarpátí (Bukovinci, Krajšáci, Hrivňáci, Opoliané, Haličané, Lvovjané atd.). Jejich jádrem byli vždycky karpatscí horalé, kteří se nazývali povšechným názvem Goriané, Gorěné, z části také Verchovinci (proti Podgorianům, Zagorianům).

²¹¹⁾ Verchovince nazýval také Horňany n. Horišňany, Dolňany také Dolišňany a Nižňany. Ovšem Petrovovy názvy byly sebrány jen z rozličných spisovatelů. — Zajímavá je jeho zpráva, že v užhorodské (dnešní košické) stolici k severu a severovýchodu od Berezného se vyskytuje název Poláků (t. j. přistěhovalců z Haliče, které Uhrořusové nazývali Poláky a jejich zemi Halič — Polšou. (Srov. l. c. 452 sl.)

²¹²⁾ Jako název Lemků pochází od *lem* (= slov. *len*, čes. *jen*), tak zase jméno Bojků odvozuje Verchratskij od částice *boje* = ano, kdežto Am. Kožmínová (l. c. 17 sl.) od příd. jm. *bojkij* = statečný.

(na př. Srezněvskij směřoval je s Verchovinci). K. Michalčuk²¹³⁾ již před Petrovem nazval mluvu uherských Ukrajinců karpatským podnářečím červenoruského nářečí ukrajinské řeči. Podle něho uherští Ukrajinci mluví stejným nářečím jako obyvatelé jihozápadní části stanislavovského, jižních částí stryjského, samborského, větší části sanockého a novosandeckého okresu haličského, takže tvoří jednu jazykovou skupinu zároveň s haličskými Lemky.²¹⁴⁾ Není tedy pochyby o tom, že podkarpatští Rusové jsou součástí paralelních haličských kmenů ruských, jak to zevrubně stanovil již Jakub Holovackij,²¹⁵⁾ rozdělil všechny Karpatorusy (s obou stran Karpat) na: 1. Horiány a Verchovince, 2. Krajňany, 3. Pokuťany a Kolomyjce, 4. Podoliany a Opoliany, 5. Polešany a Polěšuky, 6. Horce-Huculy, 7. Horce-Bojky, 8. Rusíny-Lemky (od řeky Sanu po samu Popradskou dolinu).²¹⁶⁾ Uherské Rusíny dělil na Verchovince (Huculy), Krajňany (Lemky) a Dolišňany (Vlachy). K těmto lokálním jménům Kupčanko připojil ještě název Spišiaků (u Dorošenka: Spižaků, neboť

²¹³⁾ Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v zapadno-russkij kraj, t. VII., Petrohrad, 1872, str. 510—512.

²¹⁴⁾ Jeho klasifikaci přijal nyní D. Dorošenko (Uhorska Ukrajina 5).

²¹⁵⁾ O nar. odeždě i ubranstvě Rusinov ili Russkich v Haličině i sěvero-vostočnoj Vengrii, Zap. Imp. rus. geograf. Obšč., otd. etnograf., VII., Petrohrad, 1877, str. 561. — Zvláště však tak učinil v díle »Narod. pěsnj« atd. I., 674 sl.

²¹⁶⁾ Sami sebe prý nazývají Rusíny nebo Rusňáky, ale od sousedů byli nazváni Lemky (Lemko, Lemak, ž. r. Lemčanka). Název Lemkův odvodil Alex. Toronskij (Rusíny-Lemki, v »Haličské Zář«, Lvov, str. 389) od lem (jen) a je novějšího původu. V. Pol (Rzut oka na północne stoki Karpat, Krakov, 1851, str. 127) pokládal ten název za nesprávný, chtěl je nazývatí Kurtaky a Čuchonci (podle kroje), ale chybně. Poněvadž »Krajinou« rozumí se podle Holovackého nejen kraj na západ od Verchoviny mezi »Boržavou Poloninou« a řekou Latoricí, ale i větší prostranství po obou stranách Karpatských hor, máme co činiti jednak s Krajňany, jednak s Lemky na východním Slovensku. (Název »Kraina« pochází podle Holovackého z dávných dob, kdy ještě nebylo hranic mezi polskou Haličí a maďarskými Uhry.) »Makovica« je prý také zbytek z takové »Krainy« (Makovické), která prý byla úředním knížetstvím litevsko-ruského knížete Theodora Korijatoviče a ještě v XVIII. stol. se nazývala »hercogstvím«. Z té doby prý se zachovala známá píseň Makovičanů: »Koli murovali bělu Makovicu, honili na panske ubohu vdovicu.« — O tom, že uherská Krajina byla rozlehlá, svědčí přídavky »Krajnja« jednak u několika šarišských vesnic (Krajnja Bystra, Krajnja Poljana, Čarno-Krajnja, Krajnja Porubka), jednak berežské »Krajnjanskoje Blagočintje« (districtus Krajnensis). — Jinde zase Holovackij píše o Verchovincích, že jsou osazeni na horských bocích marmarošské, berežské a užské stolice; od nich třeba prý rozlišiti Huculy a Sopurky, kteří žijí zrovna proti haličským Huculům: Krajňané neboli Lemkové sedí prý na březích Latorice a Ondavy, Dolišňané neboli Vlachové v tiské

on píše Spiž, Spižská stolice),²¹⁷⁾ poznamenav, že od lidu samého slyšati jen název Russkij, Rusňak, Hucul, Slovan n. Sloven (podle Czambela však prý nikde v této formě!), Sloviak (což prý značí »slováčeného« Rusa).

Ryze filologicky roztřídil východoslovenské obyvatelstvo Ant. Hodinka,²¹⁸⁾ a to na Čopáky (v Spiši a Šariši), Sotáky (v Zemplíně) a Cotáky (v býv. užhorodské stol.), pokládaje je za směs Slováků a Rusínů. Ale jeho rozdělení podle zájměna čo, so, co nezakládá se na skutečnosti (mimo to by ještě chyběli Štókáci).

J. Verchratskij nazývá podkarpatské Rusy uherskými Lemáky, považuje je za část haličských Lemků, jejichž nářečí zároveň s lemáctinou jmenuje hovorem červenoruského nářečí ukrajinského jazyka.²¹⁹⁾ Rozdělení Hnatjukovo uherských Rusínů na Rusňáky a Sloviaky (nikoli ještě Slováky!) je nám již známo, jakož i Hnatjukův název »Wasser-Ruthenen« pro tyto Rusíny na východním Slovensku.

Poněkud jinak roztřídil uherské Rusy A. Krymskij²²⁰⁾ a podle něho Maďar Alex. Bonkáló²²¹⁾ na Verchovince, Dolišňany a Nižňany: hranice mezi Dolišňany a Verchovincem jde prý z marmarošské stolice z vesnice Luhu přes Sinijvir až k Volovu, odtud stolicí berežskou až k Perečnu přes Užhorod a z Perečína až k Humennému (v nynější košické župě); nad touto čarou bývají prý Huculové, Bojkové a Lemkové a pod ní až k »uherské« jazykové hranici Nižňanů, kteří tvoří relativní většinu u srovnání s ostatními uherskými Rusíny. Dolišňané pocházejí podle domnění Krymského z jižní Rusi (z Volyňska a Podolí), kdežto Verchovinci (Huculové, Bojkové a Lemkové) z Bukoviny a Haliče. Tím Krymskij — tak jako Verchratskij, Hancov a j. — postavil se proti teorii Sobolevského,²²²⁾ A. Semenoviče,²²³⁾ Šachmatova,²²⁴⁾ Volod. Franceva²²⁵⁾ a jiných učenců,

---

dolíně, v satmárské, ugočské a sabolčské stolici. (Srov. jeho studií výše citov. »O narod. oždě atd.«, str. 561.)

²¹⁷⁾ Uhorska Rus 4.

²¹⁸⁾ Viz Oesterreich-ungar. Monarchie, V. 412.

²¹⁹⁾ L. c. 10. Rusňáci sami nazývají prý svoji řeč ruskou (zřídka ruskou), Sloviaci ruské víry pak sloveňskou.

²²⁰⁾ Ukrajinskaja Grammatika, I. 128 sl.

²²¹⁾ Ungarländische Ruthenen 227.

²²²⁾ Živ. Star. II., vyp. IV. 12.

²²³⁾ Viz Sborník statí věnovaný Lamanskému 213.

²²⁴⁾ K voprosu ob obrazovanii russk. narěčij. ŽMNP 1899, apr. 370—371.

²²⁵⁾ Obzor važnějšich izučeníj Uh. Rusi (v »Russk. filolog. věstníku«, XLV. 1901, Varšava, str. 170).

kteří čistý, kořený dialekt »uhroruský« odvozovali ze skupiny severomaloruských nářečí, do něhož během doby pronikaly jihomalorské zvláštnosti dialektické.²²⁶⁾ V dnešní době zastává se této teorie kromě jiných zvláště Eug. Perfeckij, žák Šachmatovův,²²⁷⁾ kdežto na př. Pankevič,²²⁸⁾ dovolává se autority Berežaninovy, Lučkajovy, Holovackého, Zilišského a j., spojuje sice podkarpatoruská nářečí s ukrajinskými dialekty gubernie lublinské, sedlecké a volyňské, ale huculská nářečí s čistě jihoruskými dialekty: jsou-li tato méně zachovalá, mají ostatní karpatoruská nářečí velmi starobylý, »horský« ráz, jakkoli spojuvati je s cikevní slovanštinou bylo by nesprávně.

Z neodborných spisovatelů novějších velmi přehledně orientuje o podkarpatských Rusích a jejich řeči Amalie Kožmínová,²²⁹⁾ dělí je na Lemky, Bojky a Huculy (také Pokuty zvané). Jako odvětví Huculů jmenuje Čeváky, za nimi Dolišňáky a Krajňáky. Při Užoku a ve Velkých Beskydech Lemkové nazývají prý sami sebe Verchovinci, zahrnujíce v názvu pojem všech obyvatelů země, usdlých na horách; Rusíny, usdlé níže v údolích řek, nazývají prostě Dolňáky — Dolišňáky a Krajňáky. Podřečí karpatoruská pokládá za odnož hlavních nářečí maloruských, která rozděluje na jižní malorské, severomalorské, červeno-malorské a na karpatské neboli horské nářečí. Byla by tedy podkarpatská ruština horským neboli karpatským nářečím maloruským, které zabírá jihozápadní část Bukoviny, horské hřebeny Haliče až k Popradu a Podkarpatskou Rus. Toto nářečí dělilo by se na dvojí podnářečí: horácké (huculštinu a bojkovštinu) a krajo vé neboli smíšené (lemkovštinu). Mimo to rozeznává Kožmínová ještě odchylné nářečí slovensko-malorské, velmi značně poslovenštěné (zemplňštinu), kterým mluví i Krajňáci s částí Dolišňáků.²³⁰⁾ —

²²⁶⁾ Důvodem k tomuto mínění byly jim hlavně: dvojhlaska *yl*, hláska *y* m. jrus. *i*, *ju* m. starého *o*, *õ* atp.

²²⁷⁾ Srov. v citov. sborníku Chmelař—Klíma—Nečas, Podkarpatská Rus, str. 88. Perfeckij myslí na Černigovskou gubernii jako na vlast dnešních nářečí karpatoruských.

²²⁸⁾ Tamtéž 181.

²²⁹⁾ Srov. její »Podkarpatskou Rus«, str. 17—18.

²³⁰⁾ Otázky spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi se dotkneme až v kapitole národního cítění a povědomí. Tu problém pouze nadhazujeme, neboť patří jen zdánlivě do kapitoly řečové, kdežto ve skutečnosti je to problém sociologický nebo psychologicko-etický, poněvadž karpatští Rusové psali, píší a budou psáti tak, jak se kdo cítí: cítil-li se kdo jen provinciálním Rusem samostatného kmene ruského pod Karpaty, píše místním nářečím, dosud však bez jednoty; je-li »orientován« ukrajinsky nebo rusinsky, píše malorusky; vzdělal-li se velkoruským jazykem a trval-li na všeruské jednotě, píše velkoruským jazykem. Mezi těmito základními třemi skupinami jest ovšem mnoho »přechodných žvlů«, které na př. jinak cítí (velkorusky), ale jinak píší (lemkovštinou) a pod. — Jazykové poměry na Podkarpatské Rusi způsobem humoristickým, ale v jádře správným popsal L. a. Jóna-

Jak vidíme z podaných jazykových rozborů, řečových ukázek a roztřídění na nářečí, podřečí a různorečí, byla řeč na východním Slovensku již dosti zkoumána. Je však potřeba dosavadní výzkumy srovnati, potvrditi nebo opravit, kterýžto úkol čeká ještě na povolaného odborníka.

Zásady, kterými se my řídíme při své práci, jsou tyto: 1. Jako oddělujeme věru od jazyka, tak třeba odloučiti také jazyk od národnosti, protože národnost neurčuje se jen řečí. — 2. Nelze mluvit o ostrých hranicích jazykových mezi slovanskými řečmi, které se stýkají na východním Slovensku. Hranice jsou spíše splývavé, poněvadž slovanské řeči se tu nemísí jen mechanicky, ale — podle Brocha — i »chemicky«: z dvou řečí daných vzniká řeč nová. — 3. Vývoj nepokládáme za ukončen, tak aby dnešní stav se mohl bráti za trvalý. Řeč na onom území je živý organismus (zvláště na některých místech), který se stále vyvíjí a mění. Z toho důvodu je nemožno přesně oddělit jednotlivá nářečí (resp. podřečí a různorečí), která také podléhají vývojovému zákonu. Všechno je v procesu, který se začal před dávnými a dávnými časy, trvá za našich dní a potrvá dále. — 4. U jednotlivých zjevů jazykových (nejmě hláskoslovných) rozeznáváme spíše vlnový postup, při čemž jednotlivé vlny toho nebo onoho úkazu jsou buď větší nebo menší (»isoglosy«).

Stanovíme-li pro dnešní stav pravděpodobnou řečovou hranici, nesmíme ji bráti zároveň za hranici národnostní a vyvozovati z ní politické závěry dalekosáhlého významu. Hranice jazyková má eminentní důležitost především pro jazykovědu, není však rozhodující zároveň pro národopysť (nejmě politický).²²¹⁾

Prozkoumati řečové poměry na celém širším území východního Slovenska od Popradu až po Užhorod není ovšem pro jednotlivce, který nepochází z toho kraje, ani tam nežije, úkol lehký, neboť běží o slušný počet obcí (přes 1100), ke kterým není vždy pohodlný přístup. Přesto se nám podařilo během dvojích prázdnin

---

pot (Horák) v Lidových Novinách (XXX., 1922, Brno, č. 508, str. 1—2), kde sice ilustruje řečový babilon jen v Užhorodě, ale popis má být obrazem celé Podkarpatské Rusi. V Užhorodě je prý asi 18.000 obyvatelů, z čehož připadá 132% na židy, 47% na Maďary a 1/3 na Slovany, mezi nimiž opět rozeznávají se Rusové (obyčejní), Velkorusové, Ukrajinci, Rusíni neboli Rusňáci, Slováci a Češi. Domorodí lidé jsou Rusňáci neboli podkarpatsí Rusové či Rusíni, kteří mluví jazykem přecházejícím ze slovenštiny do haličské rusínštiny (»po tunajšem« — dialekticky podle krajů). Obcovacích řečí je prý tam několik: velkoruština, ukrajinština, po tunajšem, maďarština, němčina, slovenština, čeština, žargon (židovská obcovací a obchodní řeč), zvláštní řeč česko-podkarpatská s libovolným přízvukem, a polština. Ukrajinci nenávidí prý velkoruštinu, kterou nechťi mluvit. (Srov. i jeho články tamtéž č. 411, str. 1—2, a 432, 1—2.)

²²¹⁾ Mluvíce o jazykových poměrech, nebudeme tedy, jako na př. Czambel, rozeznávati na základě řečí — slovenské, polské, ruské obce a osady, nýbrž jen obce s řečí slovenskou, polskou a ruskou.

zjistiti vlastním uchem řeč téměř ze všech obcí, takže naše údaje pro dnešní stav (r. 1922 a 1923) jsou věrohodné.

Nám tu jde především o to, abychom zjistili, jakou řečí se kde mluví, která z nich je na postupu a jaký to má vliv na národní vědomí, podle kterého chceme stanovit národopisnou hranici slovensko-ruskou. Zkoumané území náleží do oblasti řeči slovenské, polské a ruské (kromě německé a maďarské). Co se týká rázu slovenské řeči, byl dostatečně určen staršími badateli, od kterých jsme podali výše náležitý rozbor i s ukázkami východoslovenského nářečí. Ale při pojmu řeči různí badatelé příliš mají na mysli jednotlivé národní jazyky spisovné, zapomínajíce, že i spisovné jazyky jsou původem svým bývalá nářečí a že mezi oblastmi jednotlivých spisovných jazyků (v našem případě slovanských) není ostrých hranic. Pod pojmem jazyka (lépe: řeči) třeba si představovati vždy souhrn všech nářečí, z nichž jedním jest i spisovný jazyk. Tok těchto lidových nářečí je plynulý, takže přechody nebývají náhlé, ale pozvolné a splývavé. Na jejich diferenciaci působily různé příčiny povaly nejvíce zeměpisné, sociologické a fyziologické; naproti tomu četné okolnosti jiné zase zahlazovaly rozdíly, uniformující je anebo vyvolávající podobné zjevy. Řadu přechodných nářečí nenacházíme jen mezi Čechami, Moravou a Slovenskem, nýbrž na př. i mezi Moravou a Slovenskem na jedné straně a mezi Haličí na straně druhé. Jako nářečí lašské z moravského Ostravska pokládáme za přechodné nářečí »česko-polské« (vlastně lépe: slezské nebo moravsko-slezsko-haličské), tak i východoslovenské nářečí (spišsko-šarišské) možno pojímati za nářečí slovensko-haličské. Vždyť jako naši dialektologové stále mluví o polskostech ve východní slovenštině, tak zase naopak polští dialektologové, kteří se obírali výzkumem haličských nářečí (na př. Kopernicki, Matusiak, Zawiliński, Malinowski a jiní) píší o vlivu československém na haličská nářečí. Tak bychom mohli mluvit o vlnových úkazech řečových, nikoli o obmezených hranicích. Vůbec všude, kde trvají poměry z doby préhistorické, t. j. kde vedle sebe v dávných dobách se usadily dva příbuzné slovanské kmeny, tam se utvořila přechodná pásma s přechodnou řečí, takže o ostrých hranicích nemožno mluvit. Je to vlastně tentýž slovanský lid, který různými okolnostmi se diferencoval, až se octl z části v politicko-kulturní oblasti toho nebo onoho národa. Jestliže ovšem do sousedství se dostali lidé z krajů odlehlých, v kterých se již byli rozlišili, potom jejich rozdílnost trvá dlouhá století a vzájemné působení jen pozvolna stírá rozdíly mezi nimi. Záleží na tom, zda styk jejich je podporován zeměpisnými, sociálně-hospodářskými, církevními, kulturními a politickými okolnostmi, či jsou-li tyto momenty právě na překážku jejich vzájemnému splývání. Víme na př., že společná příslušnost k jedné vrchnosti nebo k téže farnosti velmi podstatně přispívala

k uniformování krojovému, zvykovému i řečovému. Nebyly-li na závalu jiné okolnosti, uniformace šla rychle. Vyskytla-li se jedna z překážek, splývání vyvíjelo se pozvolněji.²²⁹⁾ Přesto sousedské pouto je mocnější než všechny rozdíly řečové, věrové a jiné; tuhá skutečnost hospodářských, sociálních a jiných vztahů je silnější nad ony rozdíly. Jakmile však je mezi řečmi přece jen patrný rozdíl, jako mezi slovenštinou a ruštinou na východním Slovensku, a přistoupí-li k tomu ještě rozdílná víra a s ní i zvyky, obyčeje a jiné odchylnosti, potom přirozeně vzájemné splývání je velmi a velmi pozvolné, při čemž vznikají nejprve mechanické smíšeniny slov, časem i »chemické« sloučeniny tvarové a fonetické, jak to zjistil Broch v koromelské sotáčtině a jak to předpokládal i o západnější nářečí. Tam, kde Rusové žili v kompaktních masách a nebyli přinuceni se stýkati se Slováky, jak tomu bylo při pohraničních horách od Popradu až po Užok, tam ruština (resp. malotruské nářečí) udržovala se neporušena, vyvíjejíc se ovšem svým způsobem. Kde však se ruské obce stýkaly se slovenskými (nebo polskými), tam přirozeně začalo se od dávné doby vzájemné působení, při čemž ta nebo ona řeč vítězila. Tomášivskij mluví obyčejně jen o dobrovolné asimilaci Rusínů se Slováky.²³⁰⁾

Povězme ještě několik slov o hranici sousedních nářečí kapatoruských a východoslovenských! Co se týká této otázky, všichni zkoumatelé mluví o těžkosti rozdělení hranici těchto dvou skupin dialektických, poněvadž jedna do druhé přechází. Konstatoval to již na př. slovenský spisovatel M. D.: přísně vzato, nelze prý stanoviti, kde se začíná a kde končí národ slovenský a národ ruský.²³¹⁾ Podobně soudil i Adolf Fickler. Rusínsko-maďarská hranice se prý oddělí dosti lehce, ale velmi těžko je stanoviti slovensko-ruskou hranici řečovou; tato těžkost záleží na dvojí okolnosti: »Maďar nazývá Oroszok nezřídka všechny Slovany severních Uher řeckého ritu, ba i podobné Maďary, a po-

²²⁹⁾ Pozoruhodný případ v té příčině našli jsme v Lačnově u Sabínova v Šariši: Lačnované jsou řeckokatolické víry jako Renčíšované, patří k renčíšovské faze, ale krojem i řečí »už jen po lipovecky« (jako v sousedním Lipovci, kde jsou katoličtí Slováci). V Renčíšově říkají: koróva, moľotiti, méďža, buľ jem, kdežto v Lačnově již jen: kráva, mláclc, méďza, búľ som. Ale již i do renčíšovské ruštiny promiká šariština (co, kuň). Ovšem namítati by se mohlo, že možná Lačnov je původem slovenská obec, která jen věrou se porušila (resp. »porušnáčila«). Starší lidé vypovídali, že i v Lačnově kdysi zachovávali »ruskú bešedu«. Spíše hospodářsko-sociální styky s Lipovcem působily na změnu řeči. Zbývalo by ještě dokázati, zda nebyl i Lipovec kdysi rusňáckou dědinou. — Jsou ovšem i opačná mínění, že totiž řeč je rázu velmi statického, takže se nemění, nebo jen velmi málo. Proto někteří nebudou souhlasiti s Brochovou a naší teorií.

²³⁰⁾ Srov. jeho »Etnograf. kartu« 207.

²³¹⁾ Slováci a slovenské okolie v Uhorsku, ŽMNPr 1868, č. CXXXIX., str. 560.

čtá takové Rusíny, kteří se hlásí buď k latinské anebo k evangelické církvi, přes jejich původ a jejich bytí («Wesen») za Slováky. Kromě toho jsou ještě mimo slovakisované, odnárodnělé Rusíny také Rusíni se silným slovenským přimíšením, t. j. Sotáci (co = so), mimo to Aváci (od «ava») a Ceperáci (ceper = teperъ) zvaní.²⁹⁶⁾ Na tutéž těžkost, určení, kde přestává národnost slovenská a kde se začíná ruská, narazil také Jos. Škultéty,²⁹⁷⁾ odmítnuv dělidlo náboženské. Podobně Sobolevskij²⁹⁸⁾ pokládal za sotva možné, aby se stanovila hranice mezi maloruským a slovenským nářečím, protože dialekty se přestupují, což zjistili také Petrov a Broch. Naproti nim Pastrnek psal o ostrém odlišení obou řečí, takže prý nemožno mluvit o žádném nářečí přechodném, nýbrž viděti jen vliv slovenštiny, uplatňovaný úřednictvem a kněžstvem, pokud pochází ze Slovenska.

Tohoto sporu, který se nejvíce projevil v otázce rozeznání řeči a národnosti býv. Zemplinčanů, usazených v Báčce (v Kocuře a Kerestúru) na Dolní zemi, nelze tak lehce rozřešiti: záleží na tom, co se pokládá za nářečí ještě ruské a co za nářečí již slovenské. V té příčině jsou poučné příklady řeči ze Závadky, Viesky (jinak Hačavy n. Falučky), z Miklúšovec, Nižných Repaš atd., kde je možno se pítí o to, zda je to řeč ještě ruská, či již slovenská. Jsou tedy více nebo méně poslovenštělá nářečí ruská, takže o přechodných nářečích mluvití je možné.

Velkou chybou všech téměř dialektologických výzkumů dosavadních bylo také, že se nezakládaly obyčejně jen na autopsii, nýbrž i na zprávách z druhé ruky, anebo na údajích církevních schematismů, které se však, jak správně již konstatoval A. Petrov, přepisovaly z roka na rok, takže nepodávaly věrohodných zpráv, anebo zprávy zastaralé.

Pro historický výzkum dialektů na řečeném území bylo by ovšem důležité, aby se prostudoval drahocenný materiál, uložený v knihovnách, na př. v Prešově, Užhorodě, Mukačevě a jinde, jak na to upozornili již Dobrovský, Ribay, Kočubinskij, Srezněvskij, Ladorirskij, Kralickij, Sokolov, Sabov a opět a opět A. Petrov.²⁹⁹⁾

²⁹⁶⁾ Die Völkerstämme der oesterreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln. Wien 1869, str. 61—62.

²⁹⁷⁾ V Slov. Pohľadech 1895, 382 sl., a tamtéž 1896, 125, kde podle Petrova rozeznává na východním Slovensku dialekty smíšené, více nebo méně poslovenštěné ruské a poruštěné slovenské (tyto jen možné, dosud nezjištěné).

²⁹⁸⁾ Živ. Starina 1895, 225—236.

²⁹⁹⁾ Naposledy v ČČH 1923, č. 3—4, str. 411—442 a jinde. V užhorodském župním archívě Petrov našel «oprosoy» a odpovědi rolníků (v urbáňch z r. 1772), které jsou zapsány v nářečí odpovídajících, rusky a slovensky, latinskými literami. Takových aktů zjistil tam 204 a dokumenty podobného druhu, kterých je dosti též v archívech jiných, dají podle jeho mínění bchatý materiál jak pro řeč, tak i pro charakteristiku postavení rolníků,

Na území východního Slovenska mluví se tedy trojím nářečím: v ý ch o d o s l o v e n s k ý m, m a g u r s k o - g ó r a l s k ý m (k a r p a t o p o l s k ý m)²⁹⁹⁾ a l e m k o v s k ý m (r u s ň á c k ý m — k a r p a t o r u s k ý m).³⁰⁰⁾ Kromě toho by bylo jako čtvrté to nářečí, jež vzniklo onou »chemickou« sloučeninou slovensko-ruského nářečí a které Broch nazval sotáčtinou, Hnatjuk slovenštinou (lépe sloviačtinou proti »rusňáčtině« a »slováčtině«),³⁰¹⁾ Czambel východoslovenským nářečím pomíšeným (zemplínsko-ungským), Kožmínová podle svých pramenů s l o v e n s k o - m a l o r u s k ý m. Východní slovenštinu bylo by možno nazvat také šarištinou, od které spišština, abauj-turňanština a zemplínština (pokud nevznikla onou chemickou sloučeninou) se více nebo méně odchyľují jako podnářečí. Posléze jako páté nářečí bylo by třeba uvést ještě i ono Czambelovo lučivňanské (polsko-slovenskoruské?) ze Spiše. Mimo tato bylo by lze napočítati velmi mnoho různých podnářečí a různorečí (na př. Polívkovo osturňské), jako vůbec všude tam, kde se stýkají dvě nebo tři příbuzné řeči, které nadto jsou vydány i přímému vlivu cizích řečí (v našem případě němčiny a maďarštiny). Kdybychom na konec chtěli stručně vyjádřiti řečové rozvrstvení východního Slovenska, pověděli bychom to asi takto: mluví se tam šarištinou, g ó r a l š t i n o u, l e m k o v š t i n o u a s l o v i a č t i n o u (ovšem kromě dialektu německého a dialektu maďarského).³⁰²⁾ —

jejich povinností k panstvu atd. Materiál tohoto druhu je prý také v zemském archívu budapeštském.

²⁹⁹⁾ Magurany a góraly nazývají je Slováci, i oni sami sebe.

³⁰⁰⁾ Ed. Horvay (Die oesterr.-ungar. Monarchie, Ungarn, V., 1. str. 314) jmenuje Magurany takéž buď Wasserpolaken nebo polskými Slowenen). — Karpatsko-podhalským a góralským nářečím nazval řeč těchto Poláků také Lucyan Malinowski (v Die oesterreichisch-ungarische Monarchie etc., Galicien, Wien, 1898, 500—509).

³⁰¹⁾ J. Verchratskij: sloveňštinou!

³⁰²⁾ Moji zpravodajové z rusňáckých obcí různě nazývali řeč svých obcí: ruskou, maloruskou, rusínskou, ukrajínskou (takto jen jednou). Ze slovenských obcí psali: řeč slovenská, šarišská, slovenská (dialekt šarišský) atp. Ze Spišské Staré Vsi mi poznamenali: u starých nářečí goralské, u mladých však slovenské; z Granastova: řeč slovenská s polským nářečím. Z některých obcí odpovídali mi, že řeč je ruská, smíšená se šarišským slovenským jazykem (Šoma u Sabinova); z Lenartova: zvláštní nářečí, přecházející ze slovenštiny na ruštinu; z Banského u Vranova: řeč smíšená (ruská a slovenská); z Lesného u Michalovec: smíšenina slovenské a rusínské řeči, ale z nedalekých Petrovec: slovenská řeč — dialekt zemplínský; z Modry u Kamenice blízko Humenného: východoslovenská (sotácká); ze Sniny: smíšenina slovenštiny, polštiny, rusínštiny, jazyka německého i maďarštiny; z Choňkovec (u Sobranec): slovenská, u staříků rusínská; z Ryb. Hámru: slovenská, česká, maďarská a německá; z Vysoké nad Uhem: východoslo-

Tu upozorníme ještě jen na některé momenty. Především třeba si ujasnit, v jakém poměru je víra a jazyk? V té příčině je jisto, že víra velmi pomáhá jednak udržovati, jednak rozšiřovati řeč. Uvedli jsme již výše příklad z Lačnova a Renčičova v Šariši, jak renčičovští rusňáci proto, že mají svoji faru, »trímají« ještě dosti svoji »ruskú bešedu«, ale jak Lačnované, třebaže jsou téže víry a patří k renčičovské farnosti, řečově se poslovenštili, neboť se více stýkají s katolicko-slovenským Lipovcem.²⁴³) Ve Lvově a Lvovské Huti v bardiovském okrese v Šariši byli kdysi katolíci ve většině, kdežto rusňáků bylo jen málo. Ale tito dostali popa a porušáčtili věrou i řeč téměř celou dědinu.²⁴⁴) Naopak v Malcově a Lenartově v témže okrese podařilo se zase katolíkům dostati faru a řečově poslovenštiti dědinu; bývalo tam více rusňáků (v Malcově ještě nyní je 649 řeckokatolíků a jen 100 římských katolíků, kdežto v Lenartově je již 355 římských katolíků a jen 191 řeckokatolíků), ale již »trímají katolícky švet i řeč«.²⁴⁵) Takovýchto příkladů našlo by se více z celého území na důkaz, že s věrou jde i řeč. Proto se stalo, alespoň v západní části území, téměř všeobecným, že »hutoric po katolícky« značí tolik, jako mluvit slovensky (»po šarišsky«), kdežto zase »hvariti (resp. hvarity) po rusnacky« je tolik jako »bes'edovati po rusky« (nebo »trímati ruskú bes'idu«). Je sice pravda, že usus ztotožňovati víru římskokatolickou s řečí (a částečně též s národností) slovenskou a naopak víru řecko-

venská smíšená s ruštinou a maďarštinou; ze Slov. Nov. Mesta: hutorácká (východoslov. dialekt); z Kašše: slovenská (východoslov. dialekt — abaujský odstín); z Kecer. Kostolan: slovenská šarišského nářečí (smíšenina ruského, polského, českého a slovenského jazyka). — Z Velké Domáše nad Vranovem odpověděl mi zpravodaj na otázku o řeči, že řeč je slovenská — šarišské nářečí s přimíšením ruských osobních přípon: ja budú, berú, ja dajú (prý od častých styků se sousedními ruskými dědinami; jinak však spíše by prý bylo možno souditi na polský původ obyvatelstva, aspoň u části). Tak a podobně psali i odjinud.

²⁴³) Srovnej i s Czambelem (l. c. 54 a 78). — S. Tomašivskij (l. c. 212) se podivuje, že Rusín, vcházející klnem a ostrovy (od počátku XIV. neb od konce XII. století) do slovenského území, ztratil tu jen jednu obec — nehledě k nejistému (podle něho) Podproči —, totiž Lačnov, který má sice většinu obyvatelstva »ruského« obřadu, ale dialekt už slovenský (ovšem tak silně ruský, že by se mohl Lačnov nazvat ruským!). Tato informace T—ého, čerpaná patrně z druhé ruky, jest uvedena naším záznamem na pravou míru.

²⁴⁴) Czambel má také Lvov a Hutu Lvovskou uvedeny jako ruské obce (l. c. 78), i Niederle a Hnatjuk. Nyní jsou Lvov i Lvovská Huta ryze rusňácké a není jisto, zda ono podání, které jsme zaznamenali, je pravdivé.

²⁴⁵) Tak mi řekla starší žena z Lenartova a starší muž z Malcova, že jejich řeč je prý již slovenská: krava, mlády atp. — Czambel má ještě Malcov uveden mezi ruskými obcemi; on však opravil úřední popis z roku 1900, který Malcov zapsal za slovenskou obec. Korektura jeho nebyla tedy správná. Lenartov, který se vyskytuje také pod jménem Levartov, marně jsem u Czambela hledal.

katolickou s řečí (a národností) ruskou je běžný na východo-slovenském území a rádi se ho chytají i někteří spisovatelé obou stran, ale je to generalisovaný soud, který vždycky neobstojí.²⁴⁶⁾ My jsme již měli příležitost ukázat, že nejsou všichni Slováci římskými katolíky, jako nejsou všichni Rusové řeckokatolíky, anebo že by rušáci hovořili jen rusky. Poučné jsou v této příčině na př. Onokovce v užhorodském okrese:²⁴⁷⁾ je to obec nábožensky smíšená (katolicko-rusňácká), ale více se v ní hovoří rusky. »Slováčka« z Onokovců vyprávěla nám, že je tam sice více katolíků, ale mluví také rusky: *mołodyj kuň* (i *młady kuň*), *mołotyty* (i *mlacic*).²⁴⁸⁾ V Domanincích římsští katolíci mluví též i rusky. Je vůbec několik případů, kde i Slováci latinského obřadu jsou ruské řeči (i národnosti). A příklad, kde zase řeckokatolíci »gadají« polsky, uvedli jsme z Granastova ve Spiši (okres Stará Lubovňa).²⁴⁹⁾ Nejčtenější jsou ovšem dědiny, kde řeckokatolíci mluví slovensky, anebo kde znají obě řeči, při čemž ruská řeč uhýbá slovenské (hlavně u mladšího pokolení). V této příčině Czambel ještě tvrdil, že ruské dědiny zachovávají ruskou řeč a tím (u něho) i národnost. Opodstatněnější byly obavy Hnatjukovy, že »jejich odnárodňování postupuje rychle ještě i nyní, a jestliže se neobjeví nějaké neočekávané okolnosti, v tomto století nezbude z nich ani stopy: všichni zahynou v maďarském a slovenském moři«.²⁵⁰⁾ Czambel vyvracel toto mínění Hnatjukovo poukazem, že ruské obce počtem silnější zachovávají svoji národnost uprostřed jinak mluvícího obyvatelstva po celém Slovensku a že Rusové jen tam se rychle poslovenšťují, kde jsou malými ostrovy v slovenských krajích anebo menšinami v slovenských obcích, což prý jest ústup přirozený.²⁵¹⁾

²⁴⁶⁾ Srovnej o tom i u Czambela (l. c. 77).

²⁴⁷⁾ Lid sám jmenuje svůj vesnici *Nok u c. i*. Podle popisu se tam napočítalo 388 římských katolíků, 276 řeckých katolíků, 17 židů a 3 jiní; z toho bylo zapsáno 384 národnosti československé, 253 ruské, 20 maďarské, 3 německé, 17 židovské a 7 cizinců. Czambel zaznamenal hodně odchylný poměr mezi římskými a řeckými katolíky: 492 římských katolíků a jen 192 řeckých katolíků.

²⁴⁸⁾ Czambel se zde mýlil, když Onokovce prý proti všeobecnému názoru, jako by byly podle věrovyznání slovenskou obcí, připočítal k ryze ruským obcím. Mluví se tam rusky i slovensky, jak jsem se dvakrátě přesvědčil. A nezjistil správně ani řeči z Nižné Olšavy a v Šandalu v stropkovském okrese v Zemplíně, které považoval za ruské, ale se v nich mluví již více slovensky (vlastně slovensko-rusky), třebaže jsou jen z polovice katolické a z polovice rusňácké.

²⁴⁹⁾ Podle popisu je tam 181 řeckých katolíků a 146 římských katolíků, ale všichni jsou zapsáni za Čechoslováky.

²⁵⁰⁾ Srov. jeho »Slovaki či Rusini«, str. 80—81.

²⁵¹⁾ Srov. jeho »Slov. reč«, str. 87. K jeho příkladu s Osturnou, kterého se tak často dovolává (viz str. 181), se ještě vrátíme. I tu se mýlil, neboť patrně v Osturni ani nebyl a rozboru osturnského nářečí od Jiřího Polívky neznal. Czambel nezamyslel se nad otázkou tak, jako na př. norský slavista Olaf Broch, národně nezúčastněný na problému, který chtěl

Ale je třeba odloučiti národnost od řeči, což u Czambela značí tentýž pojem. Národnost není jen řeč a řeč není ještě národnost! Jsou obce, kde lidé mluví rusky, ale se hlásí a cítí Slováky. Naproti tomu jest i dosti případů, kde řeč je již slovenská, ale vědomí je ruské. Jest ovšem pravda, že v případech velmi četných není dosud národního vědomí — a to nejen u Rusů, ale ani u Slováků —, to však neznamena, že se prostě řeč může bráti za jedinečné měřítko národnosti. To by skutečně odnárodňování Rusů šlo dosti rychle, neboť řeč dříve zanechávají a přiučují se z praktických důvodů slovenštině; ale vědomí slovenského tím ještě ne-nabývají, při tom zůstávajíce ještě Rusy. Ale vyslechněme několik jejich vlastních výpovědí, jak se kde na věc dívají:

1. Z Lučině (Luciny) v Šariši:²⁹³⁾ My po katolicky hutorime: co povedaš, muj kuň, krava, mlacic, dzvihac, buň som, medza, kerscic, dzifce, dzivečka, ja plecem, oňi chodza.²⁹⁴⁾ Tu je tedy pozoruhodno, že řeč ruská téměř ustoupila slovenštině, ale víra a s ní i vědomí — pokud se o něm u prostého lidu může mluvíti — není ještě slovenské. Úřední popis více při tom dával na řeč a popsal je z větší části za Českoslováky a méně za Rusy. Že se necítí Slováky, viděti z toho, že jejich spolufarníci z Hanigovec a Olejníkova, s kterými mají společnou »cerkov«, jsou úředně popsáni všichni za Rusy.²⁹⁴⁾ Ovšem, za řečí může jíti i vědo-

jazykovým rozbořem jednotlivých nářečí od Užhorodu na západ stanoviti starou hranici řečovou slovanského kmene rusky mluvícího. Měl totiž tušení, že jako koromelská sotáčtina, tak se vyvinula i řeč v mnohých dědinách v Zemplíně i západněji: chemickým smíšením ruštiny se slovenštinou, při čemž slovenština zvítězila. Důkaz pro své tvrzení nacházel i v tom, že vlna slovenštiny stříkla již i do ruské Uble nad Užhorodem (srov. jeho Weitere Studien 74).

²⁹³⁾ Okres sabinovský XX. župy. Při popisu zapsáno bylo 24 římských katolíků, 570 řečských katolíků, 31 židů a 2 jiní; z toho je 333 národnosti československé, 270 ruské, 21 židovské a 3 cizinci. — Pokud se názvu týče, u Czambela je Lucina, u Niederla Lucina, v úředním popise Lučina; lid sám praví: Lucina.

²⁹⁴⁾ Ale staří lidé prý ještě »diškurují« ruský: molotiti, medža, diúča, ja pleču, oni choďat, vidat, rozumňat. — Zvláště prý v Hanigovcích, s kterými mají společnou faru, dosti starých lidí »trima staru besídu«. »My nišme rusnaci, my šme Tirpaci«, pravila mi jedna žena. (O transkripci ukázek poznamenáváme, že je fonetická; tedy slabiky di, tí, ni jsou tvrdě proti slabikám di, ti, ni. — Kvantita řeči těchto poslovenštujících se rušáků bývá nezřetelná; přízvučné slabiky bývají prodlužovány a ze široka (po rusku) vyslovovány. Proto naše zápisy nebudou v té příčině jednotné, ježto jsme nestačili se věnovati přesným fonetickým zkoumáním. Také naše transkripcie na př. různých druhů l (i, j, y, r. atp.) nebudou vždy shodné. Naším úkolem bylo totiž stanoviti základní ráz řeči, a po té stránce tuším naše záznamy postačí. (Jinak odkazujeme na ukázky již citované podle různých badatelů.)

²⁹⁴⁾ V Haginovecch je podle popisu z r. 1921: 42 římských katolíků, 651 řečských katolíků a 3 židé; z toho je 44 národnosti československé, 628 ruské, 3 židovské a 21 jiných. Olejníkov má ze 448 obyvatelů: 80 římských

mi,²⁸⁵) ale nemusí. Tu rozhoduje, jak místní vzdělanci (farář, učitel) je »nařídí«, t. j. jaké vědomí jim naštěpují, jako to myslím učinili v Hanigovcích a v Olejníkově.²⁸⁶) Popisující úředník měl ovšem těžký úkol, aby se v takových obcích zachoval objektivně. Lid z velké většiny neví, co je národnost; proto na otázku, k jaké národnosti se hlásí, nebo co jest, neodpovídá, anebo řídí se buď věrou nebo řečí. V tom případě úředník poslechne, jak kdo mluví, zda rusky či slovensky, a zapíše ho tak neb onak, anebo se ho otáže na věrovyznání a podle něho zapíše i národnost. Toto jsou však otázky, kterými se budeme zabývat i v kapitolách o národnosti a o statistice, takže tu se jen problému dotýkáme. Nám totiž tu jde o zjišťování řeči a její odlišnosti od národnosti. Po této stránce je poučná i nedaleká Š o m a téhož okresu,²⁸⁷) kde mluví (rusňáci) rusky, ale »v mesce obrátili jazyk po katolicky«.²⁸⁸) Domácí řeč je ruská (kůň, korova, moľotiti, dvihati, zelizo, medža, švička,²⁸⁹) buľ jem, znajut atd.), ale slovenskosti i polskosti se v ní již objevují také (co, gadac m. hutoriti n. hvariti). Staří lidé mluví jen rusky, ale mladší pokolení již s nekrajany a vůbec mimo svůj obec mluví šarišsky, čemuž se přiučili jednak od římských katolíků, jednak v městě Sabi-nově a vůbec ve světě (kuň n. koň, krava, mlacic,²⁹⁰) co hvariš,²⁹¹) oňi znaju, chodza, buľ som atd.).

Šoma je jednou z těch dědin ruských, které dosud podle víry byly vedeny jako čistě ruské (na Niederlově mapě i u Czambela²⁹²) a jinde), ale nyní z velké většiny je přihlášena k československé národnosti (460 obyvatelů) a jen malým zlomkem k národnosti ruské (82). Je z toho ruského ostrova v širším území východoslovenském, který se jazykově brzy poslovenští. Ale zda také národní povědomí, které roku 1921 tak různě se projevilo při úředním popisu ve zmíněných čtyřech sousedních obcích (Lučině, Olejní-

katolíků, 344 řeckých katolíků, 8 evangelíků, 16 jiných nebo bez vyznání; z nich je 83 Čechoslováků, 344 Rusů, 9 Němců a 12 cizinců.

²⁸⁵) K tomu ukazovala poznámka výše uvedená, že oni nejsou rusňáci, ale »Tirpaci«. Víra nedovedla zabránit, aby se řeč »neobrátila po katolicky«.

²⁸⁶) V Olejníkově jsem zjistil, že mladší pokolení mluví již slovensky (krava, mladý atp.), jen staří lidé mluví »tvrdějiše po rusky«.

²⁸⁷) Tam bylo zapsáno z 547 obyvatelů: 34 římských katolíků, 506 řeckých katolíků a 7 židů; z toho 460 Čechoslováků, 82 Rusů a 4 cizinci.

²⁸⁸) Zde je příznačné, že slovo m e s t o vyskytuje se v ruské řeči jen v slovenské formě (v m e s c e, nikoli v m ě s t ě nebo v g o r o d ě n. v á r o š i).

²⁸⁹) V slově švička i medža slyšel jsem zřetelnou palatální výslovnost dž a šv.

²⁹⁰) Tu jsem zaznamenal slovensko-ruské slovo »chemicky« smíšené.

²⁹¹) Toto je vlastně také rusismus (resp. polonismus) m. hutoriš, ale spojený se záměnou c o m, š t o. Je možné, že ono »hutoric«, tak charakteristické pro východní slovenštinu, je ruskost n. polskost.

²⁹²) L. c. 78.

kově, Hanigovcích a Šomě,²⁶³⁾ bude slovenské (ev. zůstane jim), o tom rozhodovati je zatím těžko. Nevíme, jakou sílu projeví vlna národního hnutí, které se již začalo šířiti mezi Rusy na východním Slovensku. Dosud proud unášel je »do slovenského moře«, abychom to řekli s Hnatjukem, ale nelze neviděti, že od převratu po světové válce začalo se i mezi podkarpatskými Rusy národní hnutí, které je sice v plénkách, ale může se vyvinouti. Kdyby na př. inteligence karpatoruská rozvinula kulturní práci mezi lidem, dožadovala se podle menšinového zákona všude svých škol s novým karpatoruským jazykem, možná, že poslovenšťování řečové i národnostní by se silně zdržovalo. Zdá se nám — úloha prorokova je však velmi nevděčná! —, že tato vlna národního hnutí je tu a že bude vzrůstati, ale jest otázka, zda trvale či jen přechodně.²⁶⁴⁾ Tu však zjišťujeme jen řeč. Poznamenali jsme již výše, že uhýbá slovenštině, nebo se s ní mísí. Na Niederlově mapě jsou z toho ostrova: čistoruské Šoma a Závadka, ruské s nepatrnými menšinami slovenskými Jakoviany, Hradisko, Geralt a Žatkovce, z většiny ruské Hanigovce, Olejníkov, Lučiňa. Czambel má je všechny mezi ruskými (l. c. 78).

Názorným příkladem je po této stránce *Ď a č o v* (slovensky: Dzačov) u Lipian, kde řeč zřetelně ustoupila slovenštině, ale vědomí vlivem víry a činnosti popovy vyvinuje se ruské (resp. rusínské nebo rusňácké). »Bešiduje« se tam takto: Co róbiš? — Včera buť som kravy pajsc. — Znam (starší: znáju!) po rusky rečovati. — Ja pojdzem (starší: ja pojdu, pridu). — Mam mladého koňa. — Ja vam vinšujem (i vinšuju) dobre zdravie. — Ja mam pejd'ešat zlaty! - Dze ideš (i idzeš)? — Řeč je tedy již hodně slovenská; ruskosti jsou v ní již jen archaismy. Ale vědomí není ještě slovenské, třebaže jsou v úředním popise z větší části zapsáni za Slováky (ze 163 řím. kat., 278 řeckokat. a 9 židů je 301 Slováků, 36 Rusů a 8 Židů). Poněvadž však obec je smíšená věrově, myslíme, že bude brzy poslovenštěna řečí a časem i národnostně.

²⁶³⁾ Srov. výše v poznámkách. Patří sem ještě obce: Hradisko (18 římských katolíků, 225 řeckých katolíků, ale 116 Čechoslováků a 122 Rusů), Závadka (5 řím. kat. a 73 řeč. kat. z toho 78 Čechoslováků), Geralt (20 řím. kat., 143 řeč. kat., 1 ev.; z toho 159 Čechoslováků, jen 4 Rusové a 1 cizozemec), Žatkovce (5 řím. kat., 135 řeč. kat., 8 židů; z toho 107 Čechoslováků, 33 Rusů a 8 Židů). V Hradisku mladší lidé chytají se již slovenštiny.

²⁶⁴⁾ Ale o tom o všem promluvíme až v dalších kapitolách o národnosti a statistice. Tu jen problém nadhazujeme. Zatím lze zjistiti, že národní vědomí jest u většiny tamního ruského lidu velmi labilního základu, kolísajíc jako po větru. Je to patrné z rozdílu mezi úředním popisem z r. 1921 a předběžným popisem z r. 1919. Na př. Hanigovce a Olejníkov, které jsou nyní vedeny jako ruské obce, byly r. 1919 československé. Stejně Lučiňa (Lucina) byla popsána za úplně československou obec, kdežto nyní je slovensko-ruská (ale většina je slovenská). Šoma byla zapsána tak jako nyní, ale Hradisko bylo slovenské (nyní rusko-slovenské) a Závadka jako nyní.

2. Z Bajerovce:²⁶⁶⁾ Što robíte?²⁶⁶⁾ — Ja znam²⁶⁷⁾ hvariti dobry po rúskъ. — Včera bъú jem korónъ pasti. — Ja pđu kosliti járec. — Mam movodoho²⁶⁸⁾ kóna. — Ja²⁶⁹⁾ vam vinčúju (vinčfju) dobre zdravia. — Ja mam pia(t) děšat papirkľú (papirkъ).²⁷⁰⁾ — De ideš? — Ľude robiat na poľu. — Oni mňa ňeznájut. — Béreh, be-réza. — Z těchto příkladů vidíme, že řeč bajerovská je ještě čistě ruská, jen sem tam vniká slovakismus (na př. zdravia m. zdorov-). Vysvětluje se to tím, že Rusňáci pozdravy a podobné zdvořilostní obyčeje přijímají od katolických Slováků. Vlastní jejich pozdrav, jak jsme již dříve napsali, málokdy je slyšeti m. »Sláva Izusu Christu!« říkají též slovensky: Dobry deň n. dezi, dobre zdravie a pod. Podobnou řeč mají i sousední obce Šambryn,²⁷¹⁾ Blažiu,²⁷²⁾ Vьsranka,²⁷³⁾ Gromoš, Ujak, Orloň, Jastreb,²⁷⁴⁾ Hajtiůky,²⁷⁵⁾ Legnava, Hrabske, Matisóva, Lipnik, Starina, Jakovianъ, Jakubianъ (spišské), Štelbach, Kъjoň,²⁷⁶⁾ Livoň,²⁷⁷⁾ Livoňska Huta, Pitrova, Krem-pach, Súlin a jiné k hranici slovensko-polské. Toto jsou bývalé obce šarišské; k nim ze Spiše připojuje se dále na západ při hranici Litmanová, Jarembina, Folvark a j., na jih od Bajerovce ve Spiši Olšavica, Nižné Repaše a Torska. Toto je tedy pohraniční pruh, který ještě zachovává svou ruskou »bešedu«. Ovšem tam, kde není dědina čistě uniatská, ale smíšená s menšinou katolickou, ruská řeč se mísí se slovenštinou, které se téměř všude již přiučují zvláště ti, kdož jdou za výdělkem do okolí, do míst blízkých i vzdálenějších. A vůbec když se stýkají rusňáci s katolíky, zpravidla »obracejí«

²⁶⁶⁾ Czambel má: Bajrovce, ale popis z r. 1919 i z r. 1921 Bajerovce (stejně i Niederle). Lid sám nazývá svojí obec Bariúci (vysl. Báriúci), takže slovensky správně by se mělo psátí Bajitrovce nebo Bajerovce. Je to obec na severozápad od Sabinova v Šariši (v býv. okresu lipianském). Podle úředního popisu je tam 601 unlat a 3 jiní (nebo bez vyznání); z toho 594 Čechoslováků a jen 8 Rusů a 2 cizozemci. Roku 1919 bylo tam však ještě pouze 345 Čechoslováků a 261 Rusů. Czambel ji má mezi ruskými obcemi (l. c. 78), Niederle také. Proto Czambel i Niederle mají Dačov (resp. Dzačov) mezi slovenskými dědinami.

²⁶⁷⁾ Vysl. tvrdo: robíte (ne — tě, jako v střední slovenštině).

²⁶⁸⁾ Tu jsem zaznamenal: ja z n a m (ne: znaju, jako níže: ja vinčuju).

²⁶⁹⁾ = molodoho = mladého.

²⁷⁰⁾ Toto ja vyslovuje se hned krátce, hned s délkou (já).

²⁷¹⁾ Tvar v závorce je starší, znamená to: stovek.

²⁷²⁾ Gen. Šanbrona (slov. Šanbron n. Šanbrun).

²⁷³⁾ Lok. v Blažovi. Je pozoruhodno, že tu slyšeti výslovnost dvojslabičnou, kdežto ve jméně Sobinlů (do Sobinova) znějí 4 slabiky. Za Blažiu je slov. Blažov.

²⁷⁴⁾ Znamená Vyslanka = Pusté Pole, úř. Vyslava. Lok. jsme slyšeli: Vьsraňci.

²⁷⁵⁾ Balogh (l. c. 552) omylem Jastreb béře za řečově poslovenštěný, naopak Lubotyňu za ruskou.

²⁷⁶⁾ Hajtuvky n. Hajtuvka.

²⁷⁷⁾ Kyjov.

²⁷⁷⁾ Lvov.

řeč již »po katolicky«. Poučné jsou po té stránce na př. Štelbach, Vyslanka a Orlov. Ve Štelbachu mísí se do ruštiny i slovenština (korova i krava, zlato, zelizo i železo, buš som, pu štvartej hodiny atp.) a lidé umějí i katolicky (vedle molotiti — mlacíc atp.). V Pustém Poli (Vyslance) bývají rusňáci jednak spolu s katolíky (298 řeckokatolíků a jen 12 římskokatolíků), jednak mnoho pracují s katolíky v Plavči a jinde, jednak nejsou samostatnou obcí, ale patří pod Kriviany, které jsou z valné většiny katolické a úplně slovenské. Je tedy přirozeno, že rusňáci umějí obě řeči: ruskou mluví mezi sebou, šarištinou se dohovívají s katolíky a se světem.²⁷⁶⁾ Přes to řečově zůstává dosud tato osada ruskou a byla patrně s Kriviany vždy popisována za slovenskou. Je však jisto, že ruština je tu na ústupu jako jinde. Tak děje se již i v Orlově, který byl dosud vždy veden jako ruský (srov. u Czambela i u Niederla). Starší žena, která nikde ve světě nebyla, vyprávěla nám, že »po našomu« se poví: kiň, korova, borozda, boroda, hołos, zelizo, oni choďat, molotiti, medža, švitit, švička, ja pletu, dítá, dítčá, dítka, dva rúkъ, nóhъ, prišoľ, filo, ta kosti (i kost, kist), peršij deň, doúho, chъža, velkъ rókъ, móžu(t) prenočovati atp., ale ze světa od katolíků znají již i katolicky: krava, brazda, celo (tělo), mlacíc, medza, oňi chodza, ja plecem, dzecko atp.²⁷⁷⁾ Muž

²⁷⁶⁾ Obce tyto uvedl i Czambel jako ruské kromě Gromoše a oně Vьsranky (Vyslanky) t. Vyslavy neboli Pustého Pole, které počítá k dědinám slovenským. Niederle mimo to má na mapě i Krempach označen za slovenský. Řečově však všechny tři obce jsou dosud ruské, ovšem mají i menšiny katolické (zvláště Gromoš), takže se v nich řeč mísí. O národnosti tu zatím nemluvíme.

²⁷⁷⁾ Mluvil jsem se zedníkem rusňákem, který uměl obě řeči a upozorňoval mě na některé podstatné (podle něho!) rozdíly mezi ruskou a katolickou řečí: rus. kiň — katol. kuň, buš jem — buš som, što — co pletu — pletem (tu polorusismus m. plecem), dva ruky — dvě ruky, dzlak — učitel, draha — cesta, hrad(a) — ladovec. Zvláště ti, kdo jdou světem, znají dvojí slovník, jedni více, druzí méně — podle potřeby a častého styku s lidmi jiné řeči: »Ja rusnak a robim s katolicami (!) a po katolicky gadam!« řekl mi na konec. Pletl už řeč: dzeci (!) choďat (i chodza). Slyšel jsem od něho i slovo: chlopčik, které je polskost; a zapsal jsem si tuto krátkou rozmluvu: Keť vojaci išli (za světové války), tak sme ich počuvalli. A keť prišlo rano, tak išli het drahom svojom, de mali iti (tvrdé vždy!). Keť nemali isti, pros'ili, to my im davali vďačno. Tak sme i plakali i oni, že tag bidujut, hoľodujut. I z'ima bula velka a oni mus'ili taku z'imu terpti. Solomu brali z budinky a palili, čo (či ščo?) sa hrili, bo z'ima velka i morozъ bъji. — Tu je pozoruhodný instrumentál drahom svojom (polskost v lemovštině běžná) a ono čo (jestliže jsem to správně zachytil) místo što nebo ščo! Výslovnost: oni atd. je tvrdá. — U Czambela, který má též ukázkou ruské řeči z Orlova, vyskytuje se také jako druhotvar: za drahom (vedle za drahou n. za drahu pišoľ). Jinak jest u něho vždy što. Na polonismy v slovenském i maloruském nářečí ve východním Slovensku upozornil už i Jiří Polívka ve zmíněných pracích. Proto řekneme-li my, že ten či onen tvar je ruskost, nutno to často bráti ve významu maloruská ruskost z východního Slovenska, kdežto ve skutečnosti je to

z Orlova mi povídal, že jsou Rusíni (»мѣ Русини«), kdežto stařec z Sulína vydával sebe i ostatní krajany za Rusňáky: »мѣ там Руснаци, ни Slováci, бо руској вѣры сме а руску бе'иду маме.«

Zvláštní jest, že tážeme-li se na pravé Rusňáky, vždy nás odkazují »popod huru« (»ta vyše pri hranici«), ale přijdeme-li tam, posílají nás dále, neboť oni prý nejsou tak tvrdí Rusňáci v Orlově, jako »ta vyše v Matisóvej, Lipnsku . . .«. Z toho je viděti, že »tvardost« Rusňáků mizí a oni se přizpůsobují okolí (t. j. přikláníjí se k slovenštině a vůbec poslovenštění). Ovšem, kde »pán« (pop) začne v nich probouzeti národní vědomí ruské, tam se asimilace na chvíli zastaví a zvolní. Příklady toho jsou dosti časté (na př. v Bajerovci, Kyjově, Hrabském, kde mají již i pravoslavného popa, v Legňavě, kde působil zemědělský farář Beskid ze známé rodiny Beskidovců). Tam všude si mi stěžovali, že je tajně zapsali za Slováky, ale že oni nejsou Slováci!!²⁰⁰) To zatím necháváme stranou a zjišťujeme jen, že i tam při samých hranicích znají lidé kromě své mateřské řeči (ruské) i obcovací řeč slovenskou a že mladší pokolení zanechává již svoji řeč ruskou, anebo do ní míchá slovakismy. Z bývalého Spiše z okresu starolubovenského je pozoruhodná obec Granastov, která s Pilhovem a Mníškem leží téměř na samých hranicích proti Pivničné. Je tam většina řeckých katolíků (181 proti 146 římským katolíkům), hlásí se za Slováky, ale »gadaju po polsky« (pindešont, mešonc, vence = více atp.).²⁰¹) V Pilhově a Mníšku jsou již Slováci, neboť v Pilhově jsou sami římský katolíci a v Mníšku z polovice. Povědomí je slovenské (většinou již i u Rusňáků), řeč též slovenská (ne polská a ruská, jak se Czambel nesprávně domníval), jen Rusňáci v Mníšku ještě »trimaju rusku bešedu«, ale zanechávají ji. V tomto koutě mísí se vůbec obce ruské s polskými. Poláci (Maguranci) se rychle poslovenšťují, neboť se lehčeji přiučují spišské slovenštině než Rus-

třeba polonismus s jazykovědeckého stanoviska. Příkladů není třeba odborníkům uváděti.

²⁰⁰) Viz o tom dále v kap. o národnosti a statistice. Tam se dovíme, jak úřední popis (resp. popisující komisaři) vedli si nestejně, že některé z těchto obcí zapsali k ruské národnosti (na př. Legňavu, kde lidé byli od faráře Beskida »nařizeni«), ale většinou je připsali k národnosti československé buď úplně, nebo jen z polovice, nebo alespoň z části (Gromoš, Kyjov, Bajerovec atd.).

²⁰¹) Czambel uvedl Granastov a Pilhov podle řeči (a tedy i podle národnosti) mezi obcemi polskými, ale neprávem, zvláště ne Pilhov, kde jsou téměř jen římský katolíci, za Slováky se hlásili a řeč jejich není polská. Také Mníšek neprávem připočítal k ruským obcím (se značnou menšinou polskou, popsanou prý za slovenskou nesprávně). Niederle má Pilhov úplně slovenský, Granastov z větší části, Mníšek z jedné čtvrtiny. Úředně jsou popsány všechny za slovenské. U Tomašivského Pilhov je rusko-polský a Mníšek polsko-ruský; pod. Granastov a Osturňa prý mluví řečí velmi polštěnou. (L. c. 212.)

ňáci. Tak Velký Lipník, Litmanová, Jarembina,²⁸²⁾ Folvark, Kamjonka jsou ruské, kdežto pod nimi při Staré Lubovni a od ní na západ a severozápad ke Staré Vsi a za ní je několik obcí polsky mluvících. Pod nimi a mezi nimi dolů ke Kežmarku jsou zase obce německé, které též jako polské se hodně poslovenšňují, jak je patrné v Gňazdech, Hoggartě²⁸³⁾ a jinde, kde všude znají slovensky.

Zdálo by se, že v takovém F o l v a r k u při hranicích v horách udrží se řeč ruská neporušena. Od starých lidí možno slyšeti jen ruštinu, ale mladí znají již i slovensky, zvláště dráteníci a vůbec ti, kdo jdou za výdělkem. Přes to řeč, víra i národnost jsou ruské. Zato O s t u r ň a, osamocená řeckokatolická vesnice mezi polskými obcemi katolickými pod Spišskou Starou Vsí, se již neubrání. Starší lidé »bešedujut po rúsky«, jsou ruské víry, ale mladí se již mísí s katolíky ze Ždiaru, z Lendaku, z Velké a Malé Frankové, vzájemně se s nimi žení²⁸⁴⁾ a mají i kraj stejný s okolními vesnicemi. Sami dobře pozorují, jak jejich řeč se ponenáhlu mění (odruštuje), neboť v Lipníku prý mluví čistě rusky, kdežto oni již »obracejí« řeč (co hvariš vedle: moloda korova). Jejich obcovací řeč je směs ruskopolskoslovenská (»je glupy ak rusnok«), jejich mateřská řeč zůstává až dosud ruskou (vl. ruskou s četnými polonismy a slovakismy podle Jiřího Polívky). Národní vědomí se přiklonilo (i s polskými vesnicemi) k slovenské národnosti. Není však vyloučeno, že se obrátí po víře.²⁸⁵⁾ Řečově v základě je sice ruská, ale chytá se silně polštiny i slovenštiny (resp. poslovenšňující se polštiny nebo polskoslovenského nářečí).²⁸⁶⁾ Je to vesnice neobyčejně rozlehlá (přes hodinu chůze), takže lidé, kteří bydlí blízko kostela a častěji do něho chodí, mluví rusky, kdežto ti, kteří bydlí na vzdálených koncích a stýkají se se sousedními vesnicemi, »ga-

²⁸²⁾ Czambel píše Jarabina; od rodáků jsem slyšel jen Jarembina, od sousedů i Orlabina. Úřední popis má Jarembina.

²⁸³⁾ Rodáci vyslovují dialekticky O b g o r t nebo O g h o r t. Czambel má H o b g a r t.

²⁸⁴⁾ Neboť prý »farárovi do toho ništ«. Hlavně se tak děje v Americe, v Kežmarku, v Lubici a jinde, kam se Osturňané hojně stěhují, splyvajíce s jiným »národem« (lidem).

²⁸⁵⁾ Viz o tom dále v kapitolách o národnosti a statistice. Tato dědina bývala vždy (i r. 1919) zapsána za ruskou, až najednou r. 1921 objevila se celá mezi slovenskými dědinami. Mladý Osturňan mi řekl, že on Sloviak, ale hostinský Komloš prohlásil poslední popis za omyl, neboť prý neměli faráře, takže neměl kdo lidi naříditi před soudpísem.

²⁸⁶⁾ Czambel i Niederle mají Osturňu mezi ryze ruskými obcemi. Mišik (v Slov. Pohř. 1903, 374; 1895, 625) pokládal Rusňáky v Osturni za dávno již »zpolštěné« a jejich řeč za popolštěnou, ale Czambel opravil jeho mínění tak, že »obyvatelia Osturne vedia ešte po rusky, ale vedia všetci aj po poľsky« (Slov. řeč 181). To konstatoval i R. Zawiliński v »Czase« (1902), který navštívil Osturňu s výletní společností a zjistil, jak do polské řeči Osturňanů vtíraly se formy i výrazy slovenské nebo ruské. (Rozbor osturňského nářečí od Jiř. Polívky viz výše.)

dají« polsky. V Lubici u Kežmarku jest usazeno mnoho lidí z Osturně, ze Ždiaru i z jiných maguranských dědin.²⁸⁷⁾ Rusňáci, nemajíce tu vlastní »cerkve« a patříce do vzdáleného Hodermarku, chodí do katolického kostela, feč zanechali a ruskou víru prý také »neutrímujee«.²⁸⁸⁾

3. Napsali jsme výše, že podolinecká dolina při Popradu je dosud řečově polská (podle Czambela i národnostně) a že polské obce od slovenských jsou odděleny německými a částečně ruskými.²⁸⁹⁾ Czambel vzepěl se energicky proti tomu, aby 47 polských obcí ve Spiši bylo považováno za slovenské, jak to učinil úřední popis maďarský z roku 1900 a podle něho i Niederle ve své »Národopisné mapě«. Z jazykovědeckých příčin oddělil tedy 47 obcí polských od slovenských a rozhraničení polsko-slovenské opřel »výlučně o tieto rozdiely řečové«, neboť prý »pri jazykovedeckom riešení veci nemôže rozhodovať úradný popis, nesmie rozhodovať náboženstvo, ba ani osobné priznanie národnosti.«²⁹⁰⁾ O Pílhově a

²⁸⁷⁾ Podle popisu z r. 1921 jsou tam 304 řeckokatolíci, 1942 říím. kat., 531 evang. atd., ale z toho žádný Rus, 1443 Čechoslováků, 13 Maďarů, 1242 Němců atd.

²⁸⁸⁾ 30letá žena mi řekla: »S otcom rozpravame po rusky, ale inde po slovensky, bo sa smeju z ruskej řeči. Ruskú věru neutrímujee, preto som chcela prestupie na katolícku, ale mii to pop z Hodermarku nedovolii. Je tu tri sto famelii z Osturně, z Polskej, z Magury . . . cela ulica. Nemci, Slováci, take namešane su to ľudze . . . V Lubici pomešany narod; hovori sa po polsky, po slovensky, po německy, po rusky (doma pri otcovi).« Je viděti, jaké mixtum compositum vzniká z takového miišení řeči. Lidé nevědí, jak mluví, ale přee jen poznají, co je polsky, co slovensky, co rusky, co německy.

²⁸⁹⁾ Czambel uvádí 27 obcí německých a 6 ruských na tomto prostoru. Jen tři ostrovy polské našel mezi těmito německými a ruskými osadami: Malý Slavkov, Krížovou Ves a Jurské. — Již Dr. Ant. Boháč (l. c. 170) zjistil, že počet německých obcí neumenšuje se tak poslovenštváním, jako pomadžarštváním, a že jen tím, že Němci opouštějí místa, na něž se stěhují Slováci (ev. Poláci) a méně vzrůstají přirozenou populací (novomaltusianství i protestantů?), stává se jim slovenský živel nebezpečným, jak ukazuje hlavně jejich kežmarský ostrov.

²⁹⁰⁾ Czambel (l. c. 65) k 47 polským obcím ve Spiši připočítává ještě 4 ze Zemplína, takže jich je dohromady 51. (Nyní je řečově polských obcí již o několik méně ve Spiši, neboť se státní polská hranice posunula do předu. Viz dále v kap. o národnosti a statistice. Podle Tomašivského, který si přivlastňuje zásluhu, že na mapě první označil Poláky ve Spiši (m. Slováků), bylo by jich počtem 20.000 (9%). T. doložil však, že »lidí ty z důvodu národnostně-kulturního možno nazvatí Poláky, ale oni sami se považují za Slováky a tak se také při soupisu hlásili. Takového nedostatku neuvědomělosti a plemenné osobitosti jako u uherských Poláků (ještě více jich je po západní straně Tater) není v celých Uhrách. Proto — jak jsme se nyní dověděli — bylo možno je úplně přehlédnouti, ale přee je na tom místě označujeme, zvláště tím více, že hlavní činitel byl tu jazykový.« O krajních ruských dědlnách Granastově, Mníšku a Osturni psal, že mluví řeči velmi popoštěnou. (Níže uvedl i Pílhov jako rusko-polský!)

Granastově jsme již napsali výše, že v Pilhově mluví se jen slovensky, v Granastově však polsky. Podle Balogha byla tato obec ještě před 50 roky ruská (i řečově). Pohleďme, jak jinde mluví v Czambelových polských vesnicích, neberouce zatím zřetele k tomu, jak se cítí! O Staré Lubovni jsme již poznamenali, že je to sice slovenská »gmina« (Gemeinde), ale mateřská řeč je »guralská« (ne čistě polská, »lubovenská«: pindešonc atp.)²⁹¹⁾ V Krížové Vsi jsou si vědomi, že jsou »Poliaci od Krakova«, ale hlásí se za Slováky;²⁹²⁾ »godaju (i gadaju)« však nenuceně mezi sebou takto: Zrana boło drogo, potom boło drogše (na jarmoku). — On je śmiały. — A on še tak trime v samom jorku. — Pši przelećeli.²⁹³⁾ — Vence (více), za vodum, pomendzi woły, mundry (moudrý).²⁹⁴⁾ Ćimago, popod Ćego, cirplivego, jego. — Da Bialej, rychtor, podrychtor, za roz (za raz, hned), teraz (teraz, nyní). — Proda.²⁹⁵⁾ — Právě tak se mluví i v Lendaku, v Lackové, ve Vyšných a Nižných Ružbach, jenže všude v těchto obcích už jen doma mezi sebou »godaju po polsky«, venku však jejich konveršantní řečí je slovenština. Dívka z Vyšných Ružbach mi říkala: »Starí ľudia po polsky: trži měšonce, vėncej, pėndėšont — my už po slovensky: tri mešice lebo mešáce, viacej, pėdesat.« Když jsem od ní žádal, aby mi uvedla více takových slov, jmenovala ještě tato: slovensky nazpät — polsky nazpak, skoro — barš, mešár — měšar, ěehod k nám — ěehodž ku nom.²⁹⁶⁾ Při tom stále opakovala, že u nich už všichni mluví slovensky, neboť oni že jsou Slováci.

²⁹¹⁾ Tak mi to řekl rychtář Jan Kačúr, 55letý.

²⁹²⁾ Zde rozhoduje hlavně státní příslušnost, s kterou jsou spokojeni.

²⁹³⁾ Všude se vyslovuje polskě ř: Krížova Ves, tržeba atp.

²⁹⁴⁾ Protože jsem to zapisoval z rozmluvy mužů, jedoucích vlakem s trhu, zaznamenal jsem jen ojedinělá slova a krátké věty. Nevím však, zda všechno je správně foneticky zachyceno, neboť nebylo kdy kontrolovat zápisy.

²⁹⁵⁾ = pravda. Kromě toho jsem slyšel několik slov, o kterých nevím, jsou-li dobře zaznamenána: zaplačul (zaplatil), frajluša, pro desky, žvirze (zvíře), lonky (louky), co bři se mnu (-om?).

²⁹⁶⁾ Z této ukázky je nejlépe patrné, jaká je to slovenština, kterou takto mísí se svou mateřskou polštinou. Tento proces se úplně podobá procesu Brochovy sotáčtiny, která zase vznikla chemickým míšením ruštiny a slovenštiny. Při tom lidé často nevědí, jak to říci slovensky, jako ta naše Ružbašanka byla v nejistotě, zda má říci: trži mešice nebo mešáce. Zapsal jsem si od ní i názvosloví kroje ženského (i mužského), jako na př.: oblečėne (rukávce), lājbič, vyšivana košela, fartuch, kidel, topanky, štrimfle, hustėčka (šátek na hlavu), obrusek (plachetka), čepėc; u košele: čipky, obšivky (čes. límečky), bavlnica (n. bavřnica) = rukávy, pántlika, stoň (stánek); v žime na to: kabat (vizítka) zo satina lebo z čierneho podstavu (podstavu), pártý atd. Košela se vyšivá: na ruzu (ružu), na všelake vtáky, na srdėčka. Čepėc je hĳklovaný a potom se po ěm vyšivá. Mužský kroj: košela, dlhý lājbič, hološně lebo nohavice, klobuk (kapeluš), topanky lebo čižmy a huňa. — Na její řeči byl již patrný vliv spisovné slovenštiny.

A jako ve vyjmenovaných obcích polských, tak ustupuje polská řeč slovenštině téměř ve všech obcích podolinecké doliny; mateřskou řečí je polština, ale obcovací řečí stává se víc a více slovenština. A s řečí mění se i národnost, která tu vlastně předbíhá řeč. Téměř všude uslyšíš, že sice »godajú po polsky«, ale oni že jsou Slováci (nebo Sloviaci).²⁹⁷⁾ Počet obcí polsky mluvících se zmenšuje den ze dne, Magurčanů polsky cítících téměř už není. Niederle podle Šembery a Mišíka napočítal ve Spiši na 57 polských obcí, ale správně poznamenal, že Mišík pojal do svého seznamu nejen obce slovensko-polské, ale i obce, které jsou sice jednak většinou ruské nebo německé, ale ve kterých slovenský zlomek je vlastně polský. Též krojem a obyčejí liší se tito slovenští Poláci od pravých Slováků. Od Slovenské Vsi počínaje přechází polština v slovenštinu, od Slavkova, Matějovec, Lomnice a Kežmarku mizí. Od Slovenské Vsi přestává již polské rž.²⁹⁸⁾ Hnatjuk uvedl 39 »gromad iz polškoju movoju«, mezi nimi i výše uvedený Pilhov (»Pilochoy«), Mníšek, Nižné a Vyšné Ružbachy.²⁹⁹⁾ O 47 polských obcích, uvedených u Czambela, jsme již mluvili výše. V úředním popise z roku 1921³⁰⁰⁾ jsou všechny obce, ve kterých se mluví ještě polsky, uvedeny jako slovenské. V bývalém Šariši (ve svidnickém okrese) polské menšiny žijí v Duplíně, Stročině, Hoči, Mestisku, Radomě, Okruhlém, Tyšinci, Brušnici, Brežnici a j. V Zemplíně nacházíme je jako pozdější kolonisty také v některých obcích (v Jesenovcích, Giglovcích, Holčíkovcích, Ohradzanech, Velké Dobré, Topolovce, Udavském a j. v okrese vranovském a humenském), ale řečově se mísí se Slováky a Rusy, takže čistého nářečí polského tam není (viz o tom dále při svidnickém okrese). My jsme napočítali polských (resp. goralských) obcí řečových 29 v bývalém Spiši. Spiš je řečově velmi rozmanitý, ale slovenština má v něm tak výbojnou sílu — což působí blízkost Liptova a vůbec středního Slovenska —, že brzy zvítězí nejen nad polštinou a ruštinou, ale i nad němčinou, neboť všude — u Czambela jest uvedeno 32 obcí německých ze Spiše, ale my jsme jich napočítali čistých 20 — již umějí slovensky. Jejich obecnou řečí stala se již slovenština — a slovensky mluví se »světem« i Rusňáci z Hodermarku nad Kežmarkem a z Torysky, z Nižných Repaš i Olšavice nad Levočí. Toryska u Niederla je slovenská, u Hnatjuka a u Czambela jsou »To-

²⁹⁷⁾ Více o tom srov. v kapitolách o národnosti a statistice.

²⁹⁸⁾ Srov. Niederle, Uherští Slováci 1906, str. 90 (v pozn. **). Niederlový zprávy podle Šembery a Mišíka, kteří je měli též většinou z druhé ruky, nejsou úplně věrohodné.

²⁹⁹⁾ Volod, Hnatjuk Granastov uvedl samostatně jako obec, v které se podle něho mluví rusňácky i polsky (naše řečové určení této dědiny viz výše), ale nutno poznamenat, že četné obce s polskou řečí patří nyní Polsku, takže statistiky Czambelova i Hnatjukova již neplatí.

³⁰⁰⁾ I v »Soznamu obcí na Slovensku« z r. 1919. Osturňa byla však ruskou ještě r. 1919.

rusky« ruské. Podle úředního popisu z roku 1921 je v Torysce 525 Čechoslováků, 159 Rusů, 8 Maďarů, 6 Němců a 7 cizozemců; z toho je 71 římských katolíků, 698 řeckých katolíků, 4 evangelíci, 1 reformovaný a 1 jiný nebo bez vyznání.

4. Z Torysky: Što róbiš? — Včera jem pas korou(ъ). — Zautra budu molotiti. — Ja vam vinšuju dóbre zdrávja. — Molody (i movody) kiň, ale: kiň je movódy. — Je tu hodně (n. vefo) bolota (bovota). — Zo zlata (zúata) robiať piňazi. — Ja znáju dóbrych ľúdi. — Ďejdeš? — Hъbaj heũ. — Řeč v Torysce³⁰¹⁾ jest úplně shodná s nářečím z Nižných Repaš, Olšavice, Blažova a z těch dědin ze Šariše, které jsme výše jmenovali pod heslem Bajerovec. V Nižných Repaších³⁰²⁾ jsme slyšeli mluviti takto: Co³⁰³⁾ róbiš? — Ja chodžu do seũa na robótu. — Ja bъũ (bъl) (d)nes v Novej si. Ňaňu (= otče). To je muj otec, moja mat.³⁰⁴⁾ Pote heũ, Ňaňu! — To je moja dũuka, sъn. — Douhũ chódiũ po šviťi, je rozúmny čũovek (i čvovik). — Vũka — louka. Nes já nepidu pásti korou(ъ). Ja znáju po rusky hvariti, rečovati, bes'ido-vati. — strk (strъk?) = otcův bratr. — ujku! = cizí člověk. — piadešat zúaty (zũativok). — stiũka = stovka. pán otec = pan faráf, put = cesta.³⁰⁵⁾ — Sousední Vyšné Repaše popisovány byly a jsou vždy za slovenské, neboť v nich není téměř řeckých katolíků. V řeči jejich obyvatelů pozorovati však dosti rusismů (resp. polonismů: umároũ = zemfel, pohrib = pohřeb, duchovný pastir) a přízvuk i kvantitu ruskou (resp. polskou). Kdož ví, nepocházeli-li muž, s kterým jsme mluvili, po předcích z Nižných Repaš, neboť prý se žení a vdávají i s rusňáky z Nižných Repaš, »bo šme cho-tarnici, šušedy«, při čemž však rusňáci berou si více katoličky.³⁰⁶⁾

³⁰¹⁾ Lid mluví však: Toryskъ, do Torysok.

³⁰²⁾ U Balogha Nižné Repaše (Lázonpatak) jsou uvedeny jako kdysi ruské, nyní slovenské. Na Niederlově mapě jsou označeny jako slovenské, u Hnatjuka a Czambela jako ruské, v úředním popisu z r. 1921 jako česko-slovenské (513 Čechoslováků a jen 13 Rusů; z toho 501 řeckokatolíků a jen 48 řím. kat.). R. 1919 byly ještě obcí ruskou.

³⁰³⁾ Slovakismus (proti toryskému što!).

³⁰⁴⁾ Di, ti, ni, de, te, ne vyslovují se tvrdě jako vůbec v rusňáčtině. Vyslovili se měkce, je to již částečně slovenskost.

³⁰⁵⁾ Sami se nazývají Rusnaci, ale ti, kdož se z dědin vystěhovali (na př. v Levoči), hlásí se již za Slováky (n. Sloviaky). Ze jmen se vyskytují: Brindsko, Kopnický, Čerpak, Tábak, Kácej, Brádač, Chamila, Bóško, Jankura, Širóky. (Jsou z Torysky.) Z názvů polí: Na peciskъ, Na šodiũ, Zavartiũ (louka).

³⁰⁶⁾ Lidé z Vyšných Repaš nečiní rozdíl mezi sebou a svými sousedy, nazývajíce je také Slováky jako sebe, jenže ruské řeči a víry. Tu by bylo možno i mysliti, že Vyšné Repaše byly kdysi pokatolické a tím i poslovenštěny. Zůstává ovšem jen při domněnce, kterou by bylo třeba odůvodniti z jejich historie. Sváby (»Szepesi Emlékkönyv«) má z r. 1888 Vyšné Repaše uvedeny mezi obcemi, kde se mluví rusňáky. — Dr. Ant. Boháč (l. c. 168), který rozdělil Ukrajince od Slováků a jiných podle kriteria konfesijního, pokládá Czambelovo jazykové dělidlo za

5. Z e Z á v a d k y:²⁹⁷⁾ Čo róbiš? — Ďe ideš? — Dé si buľ? — Ta buľem kositi zerno. — Pazjem voly, koróvy. — Iďem do lisa na drevo. Molotiljem jarec. — Hvarime: seľo i dedina (ne: ěeďina!), ale pop lem do seľa. — Ruský pŕízvuk je patrný, ale kvántita pŕízvučných slabik není tak značná, jako na pŕ. v Torysce a v pravých ruských vesnicích; spíše se zkracuje. Pozoruhodné jsou již slovakismy v nářečí závadském: čo, drevo (m. derevo), míšení de- a ěe- a pod. Závadka jest obklíčena slovenskými a německými obcemi, takže se neubrání poslovenštění. Stejně bude i s Poráčem, který také byl a je ruský, ale do jehož řeči mísí se i slovenština: Aj na Poráči tak samo hvarime (i hutorime) ak na Závadke: moľody človek (ale: zdrávy), boľoto (ale: zľato), ja znam, oni znáju, oni chóďa (ne: znájut, chóďat), teraz (ne: tepir), otec (ne: ňaňo), máti, ěiuka, syn (ne: sŕn). — Včera ja pas korovy. — Nepijďem²⁹⁸⁾ pásti. — Ja buľ dnes v Novuji. Chodil po šviti, je vyrozúmny. — Medži švitom aj hvarime po slovensky: on vidí i vidzi, chodí i chodzi, bo znamo i po katolicky. Po nášimu: zeleno, kos'eno, peľdesät, tri mnisaci. — My nepustime našu bes'idu.²⁹⁹⁾ — Jména, která jsme z Poráče zaznamenali, jsou nejčastější: Tirpak, Pácaľouci, Bučkové, Oravčové. — Z názvů polních tratí: Na hory, Gmiňsky ľuky, Na rubanľcu, Na Kurtóvy, Na Kamarašľvku, Na Komaróvej studni.³⁰⁰⁾ — Z ostatních ruských obcí bývalého Spiše (v nynějším gelnickém okresu XX. župy košické) uváděny byly ještě vždycky Nižné a Vyšné Slovinky, Helcmanovce a Kojšov (též Kolšov).³¹¹⁾ Ve Vyš-

problematické pro určování národnosti, srovnáním dialektických ukázek z Vyšných Repaš (slov.) a Nižných Repaš (ukr.) — u Czambela na str. 252 a 459 — chtěl dokázati, že ukrajinské nářečí proniká do obcí slovenských, zvláště kde jsou sjednocené (řeckokatolické) menšiny. Zapomněl však, že Vyšné Repaše i jiné obce dnes katolické mohly býti kdysi uniatkými. (Proto správně u německých osad na str. 170 pŕeje si poznati poměr národnosti a náboženství v minulosti.)

²⁹⁷⁾ V okresu novoveském pokládána vždy též za ruskou obec (u Niederla vyznačena ze tří čtvrtin jako ruská). Při posledním soupisu přihlásilo se 723 obyvatelů k národnosti ruské a jen 7 k národnosti československé a 38 k jiné; z toho 765 uniatů, 10 katolíků. R. 1919 bylo Rusinů méně (697, 30 Slováků a 25 jiných).

²⁹⁸⁾ Tu je též již slovenská pŕípona (m. nepidu n. nepjdu).

²⁹⁹⁾ Ale popouštěj, jak viděti z četných jejich slovakismů a «chemlických» sloučenin.

³⁰⁰⁾ Tu mám poznamenáno: studňi m. studni, ale nevím, zda dobře. V Poráči zapsáno bylo 45 obyvatelů k československé národnosti a 804 k ruské; z toho je 48 katolíků a 828 řeckokatolíků.

³¹¹⁾ U Czambela a Hnatjuka. Niederle má na své mapě jen Vyšné Slovinky jako ryze ruské, Nižné již smíšené, Helcmanovce a Kojšov jako úplně slovenské. Podle úf. popisu z r. 1921 bylo napočítáno: ve Vyšných Slovinkách: 105 řm. kat., 481 řec. kat. atd. (z toho 499 Čechoslováků a 41 Rusů atd.); v Nižných Slovinkách 259 řm. kat., 636 řec. kat., 594 evang., 174 ref. atd. (z toho 953 Čechoslov., 15 Rus., 102 Maď., 115 Něm.); v Helcmanovcích 1106 řec. kat., 71 řm. kat. (z toho 807 Čechoslov. a 318

ných Slovinkách (částečně i v Nižných) zjistili jsme ještě řeč ruskou, i v Helcmanovcích, ale v Kojšově již jen slovenštinu. Z Helcmanovců: Čo robíš? — Ja vam vinčuju dobre zdravia. — Ja buľ pasti korovy (i kravy). — Ja pridu do sela. — Moľody koň, ale zdrávy človek. — Lude znať po rusky, robjaut na poli. Ja mam päťdesiat zľaty.³¹²⁾ — Příklady ukazují, jak se slovenština probíjí pomalu, ale jistě i do ruského nářečí helcmanovského. V K o l š o v ě (úf. K o j š o v ě) mluví se již jen slovensky: mladý koň, zdravý, ja znam, robic, kosic atp.³¹³⁾

6. Pozoruhodnou obcí, kterou Niederle i Czambel pokládali za slovenskou (ale Hnatjuk za sloviackou!), je V i e s k a u T u r n ě v bývalém Abauji (v nynějším moldavském okrese XX. župy). Má tři jména: F a l u č k a (maď.), H a č a v a (podle Hnatjuka), V i e s k a (u Niederla a úředně).³¹⁴⁾ Ve Viesce mluví prý se »po katolicky«, ale je to vlastně rusko-slovenština: Co (i čo) robíš? — Včera ja buľ pasti korovy (i kravy).³¹⁵⁾ — Ja idem kositi jarec.³¹⁶⁾ — Ja znam po slovensky. — Lude ňa ňeznáju. — Mam moľodeho koňa. — Ja vam vinčujem dobre zdravia.³¹⁷⁾ Ja puďem do dediny (mladší: ja pójďem do valatu). — Ja mam piadťesiat zľaty (i peďesát zľaty). — De jdeš? (Mladší: Ďe jdeš?) Z těchto ukázek je viděti, jak ruština ustupuje slovenštině a jak zároveň vzniká ona Brochova »chemická« směs (a Hnatjukova sloviáčtina). V Hačavě mluví starší ještě dosti rusky, ale mladší již »obracajú řeč po katolicky«. Je charakteristické, že lid si není vědom, že jeho řeč je ruská a vydává ji za slovenskou. »My Sloviáky!« říkali mi. Czambel byl by jistě Falučku podle ja-

Rusů); v Kojšově 920 řec. kat., 25 řím. kat. (z toho 904 Čechoslov., 26 Rusů). — O Nižných Slovinkách zjistil již Dr. A n t. B o h á č (l. c. 169), jak rychle se vyvíjely populačně přilivem cizího a různojazyčného (maďarského, slovenského, německého, rumunského) dělnictva do blízkých železných hutí, takže za 10 roků vzrostl počet obyvatelů z 844 na 1761 duší, čímž původní řeckokat. živel ukrajinský byl zatlačen v područí: římských katolíků je tu již značně více než řeckých a jen jejich různojazyčnost působí, že Ukrajinci zachovali si přes to slabou relativní majoritu.

³¹²⁾ Starší muž, se kterým jsem mluvil, mi říkal, že v Helcmanovcích jsou Rusňáci, ne Sloviáci, ale jeho žena ho opravila, že oni ne Rusňáci, ale Sloviáci. Mladší lidé vůbec odpovídali, že oni mluví více slovensky, neboť jsou Sloviáci: De ideš? — Je tu velo bolota (i blata, neboť prý jeden tak »rečuje«, jiný jinak, ale většina prý říká: blata, mladý a pod.). Kroj však ještě není slovenský.

³¹³⁾ Starší žena mi řekla: »My ruski Slovlaci, Rusňaci.« U Svabyho, Hnatjuka a Czambela je ještě zjištěna řeč ruská v Kojšově. Štefan Mišík měl Kojšov za poruštělou obec původem slovenskou, avšak Balogh za ruskou.

³¹⁴⁾ Lid sám mi povídal, že oni ji jmenovali za maďarské vlády Falučkou, ale znají prý i jméno Hačava a Vieska (při Turni).

³¹⁵⁾ Ale takto prý méně.

³¹⁶⁾ Ale to je prý starší způsob; nyní spíše říkají: ja idem kositi jarec.

³¹⁷⁾ Starší je prý: vinčuju.

zyka připočítal k ruským obcím, kdyby byl poznal jejich řeč, protože jeho stanovisko bylo přísně jazykovědecké. V tomto případě dal se svéstí Hnatjukovými Sloviaky hačavskými (ne již »Rusňáky«), které Czambel pokládá vždy za Slováky. Kdyby byl Hnatjuk je připočítal k Rusňákům, byl by si Czambel více všiml této obce.³¹⁸⁾ V nedalekém Horvátiku jsou také Rusňáci, ale mluví ponejvíce maďarsky (nebo slovensky). Vůbec všude jsou v Abauj-Turni řeckokatolíci poslovenštělí a pomaďarštělí (Královce, Belža, Polanka, Čizatice, Vyšné Hutky, Gyňov, Ždáňa,³¹⁹⁾ Salpín, Zdoba, Svinica, Kamenica, Kalša,³²⁰⁾ Šeňa, Rozhanovce, Klečenov, Ďurkov atd.). Je tedy pozoruhodno, že v jediné Hačavě se udržela, pokud jsme zjistili, více méně ještě řeč ruská (vl. rusko-slovenská), kdežto všude jinde v býv. Abauj-Turni mluví již jen slovensky. To lze vysvětliti tím, že je to silná obec, téměř úplně řeckokatolická,³²¹⁾ kdežto ostatní jsou zpravidla smíšeného vyznání.³²²⁾ Hačava je tedy poslední vesnice, ve které je dobře pozorovati pozvolné poslovenšťování. Jak ukazuje statistika, šíří se ruské uvědomění, které zadrží na čas i řeč. Po čase však nebudou již ani tam mluvíti rusky, ani ruskoslovensky, nýbrž jen slovensky.

7. V dolním Šariši ojedinělou obcí, kde ještě řeč ruská také se udržuje, vlastně se mísí se slovenštinou (na způsob nářečí hačavského), jsou *M i k l ú š o v c e* (v prešovském okrese). Niederle i Czambel počítají je mezi ruské obce, ale v posledních popisech z r. 1919 a z r. 1921 jsou již uvedeny za slovenské (resp. československé).³²³⁾ Řeč, kterou se tam mluví, je tato: Co robiš? — Mladý koň (starší: moľody kiň). — Ja vam vinčuju dobre zdravie. — Šcesce vam, Bože, daj! — Včera jem pas kravy (kdysi dávno: korovy). — Včerem buľ (i bŕl) kositi jarec. — De ideš? — Ja chcu iti (nebo: ja pidu) do valaľu. — Apo, dŕiũce, chľopec.³²⁴⁾ — Řeč, jak

³¹⁸⁾ Jinak Rusňáci hačavští nosí již kroj maďarský (poloměstský), neboť jejich dědina jest obklopena Maďary a Němci.

³¹⁹⁾ Rusky: Ždaná.

³²⁰⁾ V Kalši rusňáci i katolíci jen »katolicky trimaju«. »Starí ani telo ňeznaju ak mladí po rusky«. Zdá se však, že se tam probouzí rusínské hnutí.

³²¹⁾ Podle posledního popisu z r. 1921: 30 řím. kat., 614 řec. kat., z toho 356 Čechoslováků a 249 Rusů (r. 1919 bylo jen 14 Čechoslováků a 592 Rusů).

³²²⁾ Nejvíce řeckokatolíků je dosud v Klečenově (174 proti 54 řím. kat.), v Novém Městě (265 proti 282), v Košickém Micentě (265 proti 282), v Ploském (265 proti 393).

³²³⁾ V r. 1919 bylo tam 30 řím. kat., 343 řec. kat., 8 židů, z toho bylo 372 Čechoslováků a 9 Rusů. R. 1921 se přihlásilo tam 21 řím. kat., 360 řec. kat., 1 evang. a 6 židů; z toho 384 Čechoslováků, 3 Rusové a 1 cizinec.

³²⁴⁾ Mladší muž, s kterým jsem mluvil, tvrdil, že staří lidé ještě více zachovávali »rusku bešľu«, ale mladší již prý hovoří šarišsky. —

vidno, zřetelně již ustupuje slovenštině. Národní vědomí není vyvinuto: nazývají se rusňáky, ale vydávají se za »Sloviaky«.²²⁶⁾ Jinak v prešovském (a býv. lemešanském) okrese mluví se všude již slovensky, i ve vesnicích, které jsou úplně neb částečně řeckokatolické. Tak je tomu na př. v Kereštveji, Kokíni, Podhradíku (též Šebeši zvaném), ve Fulance, v Ruské Nové Vsi, v Komloši a jinde, kde »hutora po šarišsky«. Jen sem tam najdou se ještě zbytky ruské řeči (na př. v Ruské Nové Vsi říknu ještě korova, ale mlacic, chodza, co atd.)²²⁸⁾ Staří lidé umějí ještě rusky všude, ale obcovací řečí mimo dědinu je již šariština. Czambel uvedl všechny tyto obce jako slovenské, Niederle Fulanku z části jako ruskou, Hnatjuk všechny jako »sloviacké«.

8. Nad Prešovem k Bardiovu jsou ještě kromě zmíněných obcí ze sabinovského okresu Lučině, Jakovian, Olejníkova, Hanigovec, Šomy, Hradiska, Závadky, Geraltu, Žatkovec již téměř všechny řečově úplně poslovenštělé. Sem tam najde se v řeči rusňáků ruskost (na př. što v Terni), ale první ruskou obcí k Bardiovu jest až Rešov (rusky: Rjašov),²²⁷⁾ kde se mluví takto: Što povidaš (i hvariš)? — Korova, boróda, hołova, kiň — koňa. — Oni choďat, oni znajut. — Ďiti, ěiuča, chłopez.²²⁸⁾ dva ruky. — Ja pletu koš. — Medža, kost, řilo.²²⁹⁾ — Ja buň, buň jem, buňa jem. — Idu kositi, mołotiti.²³⁰⁾ — V Rešově zaznamenali jsme si tento text ň ohni, který právě obec postihl.²³⁰⁾ U mene s'a začalo.²³⁰⁾ Boło o poľ desiatoj hodiňi večer. Ešči zme bili²³⁰⁾ šestmi chlopi v karčmi. Do raz zme na okno obačili oheň. Tag zme řitki vibihli von a kaźdi leřil do svojoho obišča, bo domařni řude spali. Kaźdi svojich pozbuďaľ. No i tag zme hasili oheň z vodom. Deviat numeria zhorili zo ůřitkim.²³¹⁾ Nezname to ta, že chto zapaliľ, ale řandarie zabrali jedniho Rusa. Biľ tu ešči od vojni. Richtovaľ s'a

Takto prý se mluví v Klembarku, Kvačanec, Suché Dolině, Lubovci, Peklanech a Sedlicích (z polovice). Tyto dědiny má Czambel mezi slovenskými, Niederle též (jen v Peklanech má čtvrtinu Rusů). Balogh má jen Miklúšovce jako ruské, ostatní jako poslovenštělé během 50 roků (Peklany i pokatolčtény). Úřední popis z r. 1921 našel jen v Klembarku 183 Rusů (proti 203 Čechoslovákům) z počtu 326 řeckokatolíků a 63 řím. katolíků.

²²⁶⁾ Hnatjuk má Miklúšovce mezi obcemi se slovenskou (t. j. se sloviackou) řečí, ne již rusňáckou (t. j. čistě rusínskou).

²²⁸⁾ Ale vlivem politické agitace šíří se tu i jinde uvědomění rusínské (zvláště mladší generace chová se odměřeně, tážeme-li se jí na řeč a národnost). Vliv popů je patrný.

²²⁷⁾ Z 323 řec. kat. a 20 řím. kat. popsanych bylo 317 Rusů a 25 Čechoslováků. Czambel a Hnatjuk i Niederle mají jej mezi ruskými obcemi.

²²⁸⁾ Tu zní velmi tvrdě ř (téměř jako ů) a vždy tak.

²²⁹⁾ Vyprávěl Ivan Jackanin, 42letý.

²³⁰⁾ Tu si Jackanin odporoval: jednou mi vyslovil bull, ale potom opravil bill.

²³¹⁾ Se všřm.

našoho richtaria po hroši.³²⁷⁾ I richtarku zbudil, i vzial perinu i do perini jednu malu kisnicuku z hrošami. To višis do jednich krija-kiů.³²⁸⁾ Tam rozbil totu kisnicuku i zabral hroši. Sidit v beriatncu³²⁹⁾ v Priševi.³³⁰⁾

Ale všichni tito rusňáci rešovští umějí i slovensky, neboť velmi mnoho odcházejí do světa a dokola jsou obklopeni slovenskými vesnicemi. Doma si podrží ještě delší dobu svoji řeč, ale časem přijmou slovenštinu. Byli by se dali zapsat již při posledním popise za »Sloviaky«, ale jejich pop jim říkal, že musí býti »Rusňáky«, neboť prý jen »dva chyži katolíci, druhí ruski (59 chyži)«. — V sousední Lukavici je již většina evangelků a jen 9 rodin rusňáckých.³³¹⁾ Tito rusňáci mluví šarišsky (pod. jako evangelci), neboť prý se »šmijut«³²⁷⁾ z ruské řeči. Ruské děti chodí do školy evangelické, jen »mocnější« (zámožnější) do rešovské. Přes to tito rusňáci ještě nesplynuli se Slováky, cítíce se něčím jiným. Možná, že tu působí větší rozdíl ve víře, jaký je mezi římskými a řeckými katolíky.

Vůbec bardiovský okres na severu bývalého Šariše je již velmi ruský, a to více jazykově než národnostně (podle úředního popisu). Řeč ruskou uchovávali déle, kdežto podle státní příslušnosti hlásí se za Slováky. Ale národní hnutí uvědomovací, šířené hlavně kněžími a učiteli, se vzdává, jak ukazuje rozdíl mezi popisem z roku 1919, kdy ze 70 obcí tohoto okresu bylo ryze ruských jen 16, kdežto roku 1921 již 22. Řečově je jich ještě více ruských než národnostně (podle úředního popisu).³³²⁾ Za ruské byly zapsány: Andrejová, Becherov, Beloveža, Bogliarka, Cigolka, Čarno, Frička, Gerlachov, Hrabské, Lvovská Huta, Krivé, Kríže, Kružlová, Kurov, Lvov, Lukov, Malcov, Niklová, Petrová, Rešov, Snakov, Varadka a Venecia. Slovensko-ruské (t. j. se silnými menšinami ruskými) jsou podle úředního popisu tyto tři:

³²⁷⁾ Znamená: chystal se ukrásti našemu rychtářovi peníze.

³²⁸⁾ Křovisk.

³²⁹⁾ Jlnak žellari (žaláři).

³³⁰⁾ Jackanin mšil už i slovenskostí do své ruštiny (na př. ludia, jedního). Pravil mi, že když jde na druhý »vavaů« (valal), že už řeč prevrací: Dze pujdeš? — Co hutoríš? a pod., neboť prý »ša smjút« z ruské řeči. — Ještě jsem si zaznamenal tato jména z obce: Briškar, Adamišln, Mátá, Huraj, Jurčišln, Mihalov, Oraga, Oravec; z křesťních: Jurko, Petro, Andrej, Mihal.

³³¹⁾ 236 evangelků, 42 řeckých katolíků, 5 římských kat. a jeden jiný (nebo bez vyznání); z toho je 245 Čechoslováků a 39 Rusů.

³³²⁾ Rusismů je dosti v jejich řeči: pšenica oz'lnna nemohla poschódit (i poschódit!), bo bolo sucho. (Zvláště přízvuk a kvantita přízvučných slabik zůstávají ruské!)

³³³⁾ Tu se zatím nezabýváme stanovením národního cítění, které se často rozchází s úředním popisem, jak dokážeme v kapitolách pozdějších. Zde jen upozorňujeme na tento moment, nechávajíce si jeho řešení na později.

Jedlička, Stebník a Nižná Vola; roku 1919 bylo to ještě těchto šest: Komloša, Lipová, Ondavka, Nižná Polanka, Vyšná Polanka a Regetovka.²³⁹) Všechny tyto obce, vyjímaje Nižnou Volu (kde je obyv. věrovyznání smíšeného: římských katolíků 63, řeckých katolíků 86, evangelíků 35, z toho 122 Slováků a 58 Rusů), má též Czambel (podle jazyka!) uvedeny v počtě ruských. Kromě toho má mezi nimi i Brezuvku, Hutky, Ortutovou, Šašovou, Tvarožce (Nižné a Vyšné Tvarožce).²⁴⁰) Má jich tedy z celého okresu bardiovského celkem 37. Niederle označil některé z těchto obcí podle úředního popisu z r. 1900 na své mapě jako slovenské: Bogliarku, Krivé, Kríže, Malcov (z polovice), Stebník, Nižnou Volu, Regetovku; jiné má alespoň z části slovenské (Lvovskou Hutu, Benátky = Venecil, Brezovku). Podle Hnatjuka mluví se ve všech těchto obcích nářečím rusňáckým (t. j. rusínským), jen v Nižné Voli slovensky (t. j. sloviacky). Podle našeho zkoumání všude v těchto obcích (Czambelem uvedených) mluví se rusky, jen v Malcově — o kterém jsme se již výše zmínili, že se řečově »pokatolilil« hlavně tím, že menšina katolická dostala tam faru, kdežto rusňáci jí nemají — mluví se již téměř jen slovensky. Ale Balogh (podle statistiky z r. 1890) měl již Malcov mezi slovenskými obcemi (omylem též Kríže a Gerlachov). Také v Nižné Voli, třebaže je tam smíšené obyvatelstvo podle víry, mluví se již jen slovensky. Řeč, kterou se tam »bešiduje«, je na př. tato z Polanky: Što robiš? — Kin, bʹk (býk), korova, doroho. — Choditi, porachovati (počítati). — Bʹli ste. — Oni znájut, robiat. — Što chočete? — Pletu kiš (koš). — Medža, švička, dīfa, kist (kost), tīto. — Dvi, obi rúckʹ. — Prišoľ jem, prišľa jem. — Ja mušeľ, ona mušeľa.²⁴¹) — V Beloveži, která je blíž Bardiova a více spojena se světem, pronikají do ruštiny již i slovenskosti: koň, choďat i chodza; znájut i znaju; dīfa, gitina i dzecko; dva ruky i dve ruky; medža i medza; pletu i plecem i pletem; bʹľ jem i buľ som; mʹ bʹli; molotiti i mlacic. Ovšem ruské tvary jsou běžnější a doma mezi rusňáky pravidelné. Poněvadž

²³⁹) Zato však Andrejová, Beloveža, Bogliarka, Gerlachov, Krivé, Kríže, Kružlová, Lvov, Lukov, Malcov, Snakov a Venecia byly r. 1919 slovenské.

²⁴⁰) Czambel píše: Tvarožec Nižný a Vyšný; také některé z výše jmenovaných obcí jmenuje jinak: Bogliarka, Livovská Huta, Livov, Pitrová, Polanky Nižné a Vyšné, Regetovka. (Na jeho nedůslednost v příčině topografické nomenklatury upozornil už Polívka na cit. m. 28, zvláště pokud se týče psaní některých názvů z důvodů oportunity, že to tak »úfady ustálily«!)

²⁴¹) Ale všude téměř už umějí i slovensky, zvláště ti, kdož jdou světem, jako na př. košíkáři z Beloveže a jiní. V Polankách mi řekli: »Doma otrímujeme po rusky; gde inšľ ľud, ta po slovensky i po česky (= spisovně slovensky!).« Košíkáři z Beloveže umějí téměř všechny slovenské jazyky, neboť jdou se zbožím široko daleko.

však rusňáci berou si též katoličky³⁴²⁾ ze sousedního Hažlína i z jiných dědin, mísí se již ruská řeč se slovenskou.³⁴³⁾ V Jedlinkách³⁴⁴⁾ nám vyprávěli, že u nich se jen rusky »bes'ľduje«, ale že umějí i katolicky. Z Becherova žena odpovídala na otázku, zda rádi mluví rusky: »Jaj, Bože, a jak radi!«³⁴⁵⁾ Starší Stebničanka nechtěla se přiznat k ruské víře, neboť prý »Rusňáky v republice za nic nemají.«³⁴⁶⁾ Okolí Bardiova je slovenské a slovenské vesnice jdou ještě hodně na sever ke Zborovu a Hutiskám, ale na severovýchod směrem ke Svidníku je souvislé pásmo obcí ruských; jen tu a tam je obec slovenská. Přes to vlna slovenské řeči šíří se i do tohoto kompaktního území ruského. Čím blíže k Bardiovu, tím ovšem poslovenšťovací proces půjde rychleji, jak to ukazuje příklad Beloveže.

9. Svidnický okres je řečově téměř úplně ruský. Proto na př. Czambel má jej již za svou národnostní hranici slovensko-ruskou, ne na t. zv. užším území východoslovenském. Toto souvislé pásmo ruských obcí sahá po běhu Toply hodně nízko (až k Hanušovcům) a širokým pruhem pod Karpaty jde přes medzilaborecký, sninský a sobranecký okres (v Zemplíně) až k Podkarpatské Rusi. Czambel³⁴⁷⁾ mluví o východoslovenských obcích za hranicí východoslovenského užšího území jako o ostrovech na širším území východoslovenském a nad severní hranicí od Popradu po Užhorod jmenuje tyto obce: Lenartov³⁴⁸⁾ a Stebnickou Hutu³⁴⁹⁾ v bardiovském okrese: Duplin, Mescisko,³⁵⁰⁾ Soročín,³⁵¹⁾ Tisinec³⁵²⁾ a Okruhlé v okrese svidnickém a Radomu v okrese giraltovském. Jsou tam podle

³⁴²⁾ Tu jsem slyšel po první slovo: Slovačky (m. Slovenky!).

³⁴³⁾ Naopak od katolíka z Hažlína poznamenal jsem si tvar: buľem vedle buľ som (ale to již je polonismus, běžný v polských nářečích tohoto kraje).

³⁴⁴⁾ Lid sám nazývá svoji obec a sousední: Jalinko, Andrijóva, Blloveža, Polanko, Regľúka, Hut, Brezuka i Breziúka, Bogľarka, Kružľoň (m. Kružľova, kdežto naopak Kružľov ve svidnickém okrese nazývá Kružľovou!), Lívou, Húta, Gerľáchoň atp.

³⁴⁵⁾ V městě však a mezi lidem, jako by se hanbili za svoji řeč, mluví slovenštinou a chovají se nedůvěřivě a odměřeně, když se jich tážeme na řeč, víru a pod.

³⁴⁶⁾ Řeč jejich však že je ruská, i víra.

³⁴⁷⁾ Slov. řeč 59.

³⁴⁸⁾ Viz o něm výše na str. 144, kde jsme podle výpovědí věrohodných lidí dokázali, že Lenartov byl poslovenšťěn v novější době tím, že katolíci dostali faru, které rusňáci neměli. Podobně se řečově poslovenšťuje sousední Malcov. (Můj zpravodaj mi též potvrdil, že v lenartovské slovenštině mísí se ještě ruština.)

³⁴⁹⁾ Úředně (i u Niederla) jmenuje se tato obec Hutiska a vznikla v novější době kolonisačně.

³⁵⁰⁾ Úředně (podle Niederla): Mestisko.

³⁵¹⁾ Úředně (podle Niederla): Stročín.

³⁵²⁾ Úředně (podle Niederla): Tyšinec.

Czambela i polští přistěhovalci. V Duplině a Soročině uvedl římské katolíky a řecké katolíky jako rovnopočetné.³⁵³) Obyvatelé mluví prý v nich i rusky. V Tisineci bylo podle něho 86 římských katolíků a jen 21 řeckých katolíků (roku 1921 však 98 a 41) a mluví se tam »tepef« a ne »teraz«, takže Hnatjuk uvedl obec mezi »rusňáckými«, kdežto ostatní mezi »sloviackými« obcemi. Mescisko jmenují prý tamní Poláci i »Moščisko.«³⁵⁴) Tisinec přijal Czambel za slovenský přes to, že ho Hnatjukovi udali za ruský.³⁵⁵) Řeč obyvatelů těchto obcí je prý směs bez ladu a skladu, neboť okolní obce brání, aby se tam vyvinula čistá východní slovenština. Z území zemplínské župy přiléhají ke zmíněnému šarišskému ostrovu slovenskému podle Czambela tyto obce: Choča, Stropkov, Brežnica.³⁵⁶) Niederle má z těchto obcí všechny téměř označeny na své mapě úplně neb z většiny za slovenské (Lenartov, Hutiska, Mestisko, Okruhlé, Radomu), ale některé jen z části (na př. Duplin a Stročin z jedné třetiny, Tyšinec, Choča a Brežnici ze tří čtvrtin a Stropkov z jedné třetiny). Podle našeho zjištění mluví se v uvedených obcích skutečně již více slovensky, třebaže ještě v tamní slovenštině slyšeti hodně ruskostí a polskostí.³⁵⁷) Vůbec tam, kde žijí katolíci římsí s řeckými, obcovací řečí je zpravidla slovenština, třebaže mezi rusňáky udržuje se ruština, která zůstává řečí mateřskou.

³⁵³) Ale podle úředního popisu z r. 1921 je v Duplině 185 říms. kat. a 147 řeck. kat. (z toho 271 Čechoslováků, žádný Rus, 17 jiných a 58 cizinců-Poláků?); v Stročině 103 říms. kat., 209 řeck. kat. (z toho 231 Čechoslováků, 60 Rusů, 29 jiných).

³⁵⁴) Tuto zprávu měl však Czambel z druhé ruky. Úřední popis z r. 1921 našel zde 346 říms. kat., 34 řeck. kat., 7 židů — všech národností československé. Popis z r. 1919 zapsal 337 říms. kat., 24 řeck. kat. a 10 židů (z toho: 343 Slováků, 12 Rusů a 16 jiných).

³⁵⁵) Czambel řídil se zprávou řeckokatolického plebána Zimy ze Svidníku.

³⁵⁶) Úřední popis z r. 1921 našel v Hoči 177 říms. kat., 158 řeck. kat., 23 židů (z toho 286 Čechoslováků, 45 Rusů, 23 Židů); — v Stropkově 1203 říms. kat., 85 řeck. kat., 8 evang., 5 ref., 1030 židů a 5 jiných nebo bez vyznání (z toho 1197 Čechoslováků, 2 Rusy, 41 Maďarů, 9 Němců, 1002 Židy a 59 jiných a 26 cizozemců); — v Brežnici: 398 říms. kat., 157 řeck. kat., 34 židů (z toho 319 Čechoslováků, 108 Rusů, 34 Židů, 127 jiných a 1 cizozemec). — Popis z r. 1919 se trochu odchyluje od uvedených dat; tak na př. v Hoči bylo 179 říms. kat., 152 řeck. kat. a 37 židů (z toho 248 Slováků, 103 Rusů, 2 Maďaři, 15 jiných); v Brežnici 409 říms. kat., 143 řeck. kat. a 22 židů (z toho 467 Slováků, 70 Rusů a 37 jiných).

³⁵⁷) Brežnici vyslovují ještě nyní Berežnica. Různořečí brežnické od Stropkova popsal Dr. L. Bazovský (Slov. Pohř. 1900, str. 265), označiv je za slovenské, ale poruštělé. Je však otázka, zda Brežnica (katolicko-rusňácká) je původem slovenská osada? Začátek textu zní: »Bol jeden cigan, kotrej vidil, že u popovim kominy solonyňa visit . . .« Zjev tem, že se totiž Slováci porušili řečově i národně, je nám ostatně již znám a zde v našem případě můžeme jen konstatovati, že ze slovenštiny a ruštiny (i polštiny) vznikl zde zvláštní dialekt (podle Czambela »bez riadu a

Ale Niederle, který zpracoval svoji mapu podle středního popisu maďarského z roku 1900, při čemž ovšem na základě jiných pramenů a zpráv opravoval úřední data, označil značný počet obcí jako úplně nebo z většiny nebo aspoň z části slovenských, které jsou řečově ruské a při posledním popisu přihlášily se k národnosti ruské. Jsou to na př. z okresu svidnického: Gavranec,³⁵⁸⁾ Dolhuňa,³⁵⁹⁾ Svidníčky,³⁶⁰⁾ Kružlová,³⁶¹⁾ Kapišová,³⁶²⁾ Ladomirová,³⁶³⁾ které tvoří jeden slovenský ostrov; Nižný a Vyšný Komárnik,³⁶⁴⁾ Bystrá (celá),³⁶⁵⁾ Bodružal (celý), Prikré (celé), Mirola (celá), Suché (celé), Pstrina (celá), Kožuchovec (celý) a Gribov (celý), ke kterým přihlášejí z mezilaborského okresu ještě tyto obce, Niederle za slovenské označené: Šarišská a Zemplínská Driečna (celé), Nižná a Vyšná Vladiča (celé), Miková (z tří čtvrtin), Polana (celá), Malé a Velké Stažkovce³⁶⁶⁾ (celé), Havaj (z tří čtvrtin), Makovec (celý) a Bystrá (celá).³⁶⁷⁾ Jak už Czambel uvedl,³⁶⁸⁾ jsou všechny tyto obce řečově (u něho tím i národnostně) ruské, neboť prý byly r. 1900 omylem popsány za slovenské. Pokud my jsme zjistili, je v obou dvou Niederlových ostrovech nad Svidníkem a nad Stropkovem řeč ruská. Podáváme tu na př. ukázkou řeči z Kružlové nad Svidníkem, kterou Niederle označil podle maďarského popisu z r. 1900 jako úplně slovenskou:

Svidníku³⁶⁹⁾ molódi ša kochájut po slovenskú, už, stári niet. Tam sú panóve a tak oni kúščík po paňskú chočut trimati. Čkolu mame, ale učtela nemožeme dostati. Krúlose zme dali popraviti, bo Moskale nam spalili.³⁷⁰⁾

skladu«!), ve kterém se nyní u mladšího pokolení probíjí víc a více čistější východní slovenština, třebaže je to ještě smíšený dialekt. (K jeho analýsě bude ještě třeba nového badání.) V těch dědinách se mluví vlastně slovensky i rusky a mísí se obě řeči.

³⁵⁸⁾ On píše Havranec (celý slovenský). Lidový název: Garvianec.

³⁵⁹⁾ U něho Dolhuňa (jen z dvou třetin slovenská). Lid vyslovuje: Doňhuňa i Dohuň.

³⁶⁰⁾ Ze dvou třetin slovenské. Lid vyslovuje: Svidnyčky.

³⁶¹⁾ Úplně slovenská.

³⁶²⁾ Ze dvou třetin slovenská.

³⁶³⁾ Z jedné třetiny slovenská. Lidový název: Ladomerova i Ladomirova.

³⁶⁴⁾ Nižný celý a Vyšný ze dvou třetin. Lid praví: Néžny a Věšny Komarnyk.

³⁶⁵⁾ Lidové jméno: Běstra, úř. Krajna Bystra.

³⁶⁶⁾ Niederle má jen jedny Stažkovce; Czambel rozeznává Šarišské a Zemplínské Stažkovce.

³⁶⁷⁾ Czambel nazývá ji Stropkovské Bystré.

³⁶⁸⁾ L. c. 60 pod *).

³⁶⁹⁾ T. j. v Svidníku.

³⁷⁰⁾ Jak vidno, třebaže tento lid se nazývá ruským (n. rusňáckým), přece se jen odlišuje od »Moskalů«. Stará diference, podporovaná starými vládami, klidila ovoce.

Jest želiakъ gazdove: jest bohati i chudobni. Májut po tri i po štiri²⁷¹⁾ i po plat, šíst osmirъ. Setkъ po ruskъ,²⁷²⁾ po slovenskъ nechto.²⁷³⁾ V miste bišídnerje i po slovenskъ, sami nie, len ket ša zejdemo ze Sloviakom, bo ša z nas šmijut.²⁷⁴⁾

Z tohoto nejlépe je patrnо, že ruská řeč zůstává v plné platnosti mezi lidem tamního kraje, ale z blízkého Svidníku jako »paňská řeč« se tlačí již slovenština, hlavně mezi dorůstající mládež. Okolnost, že městská společnost všude tam mezi Rusňáky je z většiny slovenská (anebo aspoň t. zv. slovenská od převratu!), působí, jak vidíme, nejen na řeč, ale i na mravy²⁷⁵⁾ a tím ovšem i na národní vědomí, které přes to zůstává ruské (resp. rusňácké).²⁷⁶⁾ Podobné poměry, které jsme tu zachytili z Kružlové, jsou i v ostatních obcích onoho slovenského ostrova Niederlova nad Svidníkem: v Ladomirové, Kapišové, Svidníčkách, Gavranci, Dolhuni, které se v ničem neodchylují, zvláště ne řečí, od sousedních starých ruských vesnic: Bielejovec, Kečkovec, Vápenska, Orlíka, Jedlové, Dobroslavy, Nižné a Vyšné Pisany, Nižného a Vyšného Svidníka a j. Řeč tedy je stejná, jinak je tomu však s národností! Ale o tom promluvíme později, tu jen se otázky dotýkáme.²⁷⁷⁾ Zároveň poznamenáváme, že naopak některé obce, které až dosud byly stále vedeny jako ruské, objevují se při posledním úředním popisu z r. 1921 jako z většiny neb úplně slovenské (na př. D u b o v á,²⁷⁸⁾ C i g l a,²⁷⁹⁾

²⁷¹⁾ To je pozoruhodný slovakismus (m. čtyry).

²⁷²⁾ Toto ъ vyslovují zde čistěji (jako zvláštní e-zvuk); v slově nechto jsem si zaznamenal čisté e (ale má být patrně též něchto m. ničto [tvrdě, nikoli ničto!] = nikdo).

²⁷³⁾ Kromě této rozmluvy zapsal jsem si ještě i několik charakteristických slov a vět, podle kterých jsem určoval řeč: što povlidaš; kin, korova, borona, holova; mъ chodime; de jem chodil; oni chođat, znájut po rusky, gitl, gitina, giuča, chlopec; dvi rákъ; ja pletu kiš, kobrik (košik); medža, švička, kist (kost); kilo (tělo); ja bъl(ъ), jem bъl(ъ); jem bъla tam; kositi, orati, molotiti, žati. (Vyslov všude tvrdě: chodyme, ony, gyty atd.!)

²⁷⁴⁾ Srov. výše, kde »molódi s'a kochájut po slovenskъ už«.

²⁷⁵⁾ V Kružlové z 294 řec. kat., 5 řím. kat., 2 evang. a 11 židů zapísáno bylo 77 Čechoslováků, 227 Rusů, 2 Maďarů, 9 Židů a 4 cizozemci.

²⁷⁶⁾ V Ladomirové z 264 řec. kat., 26 řím. kat., 182 židů a 247 jiných (pravoslavných!) je 332 Čechoslováků a 193 Rusů (8 Maďarů, 181 Žid a 5 cizinců); v Kapišové z 266 řec. kat., 82 řím. kat., 8 evang., 54 židů a 2 jiných (nebo bez vyznání) 164 Čechoslováků, 191 Rus, 42 Židů a 15 cizinců. Oba Svidníky, třebaže mají většiny řeckokatolické, jsou úředně popsány za slovenské (z velké většiny). Dolhuňa, Gavranc je nyní většiny ruské, ale silné menšiny slovenské, Svidníčky jsou téměř úplně ruské.

²⁷⁷⁾ Při posledním popisu našlo se zde 482 řec. kat., 1 řím. kat., 8 židů, 11 jiných nebo bez vyznání; z toho je 400 Čechoslováků, 94 Rusů a 8 Židů. R. 1919 přihlásili se zde všichni — kromě Židů — za Rusiny (499 Rusů, žádný Slovák, 8 Židů, 11 jiných).

²⁷⁸⁾ U Niederla i Czambela je ruská, ale v úř. popise z r. 1921 z většiny slovenská (z 267 řec. kat. a 28 jiných je 155 Čechoslováků a jen 40 Rusů).

Vyšná Jedlová,³⁷⁹⁾ Kečkovce,³⁸⁰⁾ Nižný i Vyšný Svidník atd.). Nižný i Vyšný Svidník podle Hnatjuka je rusňácký (ale ve Vyšném Svidníku slovenština nyní již začala se silně mísiti s ruštinou, zvláště u mladých). Úmyslně jsme šli do Dubové se přesvědčiti, jsou-li tam opravdu Slováci, kteří nejen mluví slovensky, ale se tak i cítí. Zjistili jsme tuto řeč: Što robiš? — Moľodyj kin. — Ja choču kositi. — Ja včera bŕla jem pastí korovŕ. — Ja vam vinčuju dobre zdravla. — Ja mam piadešať zlativok. — Ja znam beš'idovati po rusky. — De ideš? — Lude robŕat na poli. — Mene lude neznajut. — Mam moľodoho koňa. — Ja pidu koš'ti jarec.³⁸¹⁾ — Na otázku, co jsou, odpověděli nám, že rusňáci a za Rusy³⁸²⁾ se hlásili,³⁸³⁾ že doma »beš'idujut čisto po rusky«, ale že umějí i slovensky.³⁸⁴⁾

Tytěž poměry našli jsme i v druhém slovenském ostrově Niederlově (nad Stropkovem). Z Niž. Komárnika³⁸⁵⁾ zaznamenali jsme si tento rozhovor 46leté ženy, která ze strachu nechtěla nám říci svého jména:

Jag mŕ s'a mame na Komárniku chudobno. — Pos'ijeme meter iŕsa³⁸⁶⁾ a s'a nam zródi(t)³⁸⁷⁾ trícet snopkŕ. Jag ho vŕmoľotit(i), ta ho bude piŕ metra. Naš'ch horoch tak s'a hródit, Heŕ nas piŕ kirce pos'ala a piŕ kirce na zad s'a brodílo. Čistŕj šnitŕ! To móžu mi vŕeti, že s'a nam tiko nehrodilo, že bŕsme s toho hodni vŕzeti. No, jag mame dačku³⁸⁸⁾ platŕti, ket nemame s čoho? Chudobni nárid tam. Jag dostupet chudoba na panske za okopci (za linju),³⁸⁹⁾ doras platŕti. S'a mus'at láde tak varovati. Za četverku kopu

³⁷⁹⁾ Nyní je z velké většiny československá (129 proti 70), ačkoliv v r. 1919 byla úplně ruská (6 Slováků proti 195 Rusům).

³⁸⁰⁾ R. 1921 úplně československé (414 Čechoslováků a žádný Rus), kdežto r. 1919 byly ještě úplně ruské (431 Rusinů, žádný Slovák, 1 jiný).

³⁸¹⁾ Zde jsem zaznamenal měkké: koš'ti, kdežto v předešlém případě tvrdé: kositi.

³⁸²⁾ Tento název málokdy jsem uslyšel, jen právě v Dubové.

³⁸³⁾ Ale za Čechoslováky jsou popsáni. Možné jest, že státní příslušnost, kterou lid často udává místo národnosti, byla vzata sčítacími komisaři za rozhodující moment.

³⁸⁴⁾ A rovněž tak mluví celé okolí: Cigla, Čarné, Cernine, Andrijoŕa, Miroš'čŕ, Kurimka, Niklova, Jalinkŕ, Varadka, Biloveža, Becheroŕ, Komloša, Stebnik, Regtŕiuka, Polankŕ, Huŕŕ, Orlikŕ, Svidnykŕ, Vŕšna a Nežna Jadlova, Jurkova Vola, Kečkiŕci, Kružlova, Pisana, Douhuňa i Dohuň, Ladomerova, Kapišova, Bellŕci, Dobroslav, Garvrianec, Svidničky, Vagri- nec, Semetkiŕci, Brezlŕka. (Podávám zde jména obcí tak, jak je lid sám vyslovuje.)

³⁸⁵⁾ U Niederla celý slovenský, kdežto Vyšný Komárník ze dvou třetin.

³⁸⁶⁾ Ovsá.

³⁸⁷⁾ Zde mi jednou řekla: zródi, jednou: zródit, jednou dokonce: hródit (srov. níže). — Přízvuk je někde tak silně ekspiratorní, že prodlužuje slabiky, zvláště ty, na kterých jest i větný přízvuk.

³⁸⁸⁾ Daň.

³⁸⁹⁾ Za čáru, kterou jest omezeno panské pole.

robíti na lúk: tri jomn (panoví) a četverta robotnikoví. To múset skos'tít, vsušeti i priveriti mu domí.²⁹⁰⁾

Tak také mluví v celém tom kraji v okolí Stropkova a při Medzilaborcích, v Pritúlanech, v obou Olkách, Kajni, Závadě, Porubě, Brušnici (ale tam jsou i Poláci), Jakušovcích, Pucáku, Vojtovicích, Kelbovcích, Rohožníku, Bokši, Repejově, Mrázovcích, Ruském Kručově, Piskorovcích, Miňovcích a j.²⁹¹⁾ Tam všude se nám vydávali za Rusňáky (ne za Sloviaky), za »ruské lidi«. Politické vědomí ruské se tam začalo šířiti a nabylo v Medzilaborcích a okolí značných rozměrů.²⁹²⁾ Ovšem, vedle své mateřské řeči ruské znají téměř všude i slovenštinu, která je jejich obcovací řečí, jakmile se octnou ve »světě«. Slovenská řeč pronikla i mezi Rusňáky v Brežnici, Petrovcích, Pakostově, Choči, Šandalu, Turianech, Hrubově, Hrabovci a jinde. Toto jsou však obce věrovým vyznáním smíšené, takže se poslovenšťují řečí i národností.

V příčině národnosti nacházíme v okrese svidnickém pozoruhodné zjevy, o nichž jsme se již zmínili a o kterých promluvíme později. Během dvou roků (od r. 1919 do 1921) změnily některé dědiny svůj národní charakter.²⁹³⁾ Svidnický okres je z bývalého Šariše nejruštější, neboť v něm mluví se nejvíce rusky. Též národnostně mají tu Rusové podle posledního popisu z r. 1921 silnou většinu, zvláště když k nim bylo připojeno několik ruských obcí ze zrušeného okresu stropkovského, který byl rozdělen hlavně mezi okresy svidnický, giraltovský a humenský. Velmi málo je dědin, v kterých by na Svidnicku byla slovenština mateřskou řečí; nejsou jimi však vzpomenuté Niederlovy ostrovy slovenské. Nacházejí se nejvíce pod Stropkovem směrem ke Giraltovcům a Hanušovcům, k Vranovu a Humennému.

²⁹⁰⁾ Slabiky di, ti, ni, pokud v nich není označena měkkost, čtou se ovšem tvrdo, jako ve všech ruských textech. Kromě toho poznamenal jsem si od ní ještě několik drobných vět a jednotlivých slov, jako na př.: Oskar Fink, lsnik, najima. Tricet korun treba zaplatiti za furu droú, što nasberat po lis'i. — Ke(d) b^z ne tota huňa, ta b^z šady p^zšlivist maú (!). A po huňu nigde nejest p^zšlivosti midži panami. — Bandurk^z (zemáky): Ket na nich jest dobr^z rik (rok), ta ša hrodi dvacet piat michi. — Chustka = slov. kosička, dělinga (velký šátek na oděti); — šurc = zástěra; — kabat = sukňa; — opliča (rukávce); — hunča = jupka; — chustočka = šatka; — b^zčkore (kerpci prý v Jedlinkách); — čipec; — kacabaja; — soročka, gači, nohaúk^z, křisak (klobouk), čapka, rogančí, lájbik, tri mišáci (měsíce), nigla (neděle). — Už deviatnacet roky prešlo, jak jem b^zla Americi. Perše pišol muž a pag ja pišla.

²⁹¹⁾ Rusky jmenují se dědiny: Jakušiči, Vítiči (Vojtovce), Kobiúci (Kelbovce), Piskuriúci, Mraziúci, Miňiúci, Kručú, Ripijiú at.

²⁹²⁾ Srov. dále rozdíl mezi popisem z r. 1921 a z r. 1919.

²⁹³⁾ Na př. Bielejovce staly se z rusko-slovenských čistě ruskými; Bystrá ze slovensko-ruské stala se rusko-slovenskou. Černlna ze slovensko-ruské čistě ruskou; naopak Cigla z čistě ruské slovensko-ruskou, Čierné ze slovenského rusko-slovenským, Dobroslav z rusko-slovenské čistě ruskou atd. atd. Národnost je tu pojmem velmi proměnlivým. V této chvíli vzrůstá povědomí ruské účinkem polit. hesla: »Co rusňák, to Rus«!

10. Řečově i národnostně o mnoho ruštější je však sousední okres medzilaborský, kde z 48 dědin je slovenština mateřskou řečí jen v uvedeném Hrabovci a Hrubové a sem tam v Medzilaborcích, Krásném Brodě a jinde mezi katolíky. Znají ovšem slovensky i tu téměř všude a se světem dorozumívají se nejvíce slovenštinou, ale věrou, řečí i národností Rusové jsou naprosto v převaze.³⁹⁴⁾

Tento okres má Czambel za hranici užšího území východoslovenské řeči. Niederlovy slovenské obce z t. zv. druhého ostrova slovenského nad Stropkovem právem opravil na ruské, neboť ani v Šarišské a Zemplínské Driečné,³⁹⁵⁾ ani v Mikové, ani v Nižné a Vyšné Vladiči,³⁹⁶⁾ ani v Polaně, ani v Malých a Vel. Stažkovcích,³⁹⁷⁾ ani v Makovci, ani v Bystré,³⁹⁸⁾ ani v Havaji nemluví se doma slovensky, nýbrž jen rusky. Tyto obce jsou v popise z r. 1921 zapsány za ruské.³⁹⁹⁾ A všude tam, jak jsme zjistili, vládne ruština plnou měrou, jak je viděti z ukázky řeči z Mikové: Što robiš? — Bžü jem čera pasti koróú. — Ja zdravy,⁴⁰⁰⁾ ja chvory. — Mam ja mołodoho koňa. — To je šumnyj!⁴⁰¹⁾ mołodyj kiň. — Ja znam po ruškъ. — Ľude dobre znáút po ruškъ. — Šicki ľude nedobre róblat. — Nemam piadešať zlatъ. — To je ruška bes'ida.⁴⁰²⁾ — Mъ rusnaci.⁴⁰³⁾

Starší lidé, kteří nebyli ve světě, umějí jen rusky; ale mladí umějí prý i slovensky, česky, moskalsky i maďarsky. Titíž lidé

³⁹⁴⁾ Jak dále ukážeme, je v tomto okrese 14.022 řec. katolíků, 1393 řim. katolíků, 12 evangelíků, 32 kalvínů, 1645 židů a 81 jiných a bez vyznání; z těchto zapsáno bylo 13.586 Rusů, 1502 Čechoslováků, 110 Maďarů, 49 Němců, 1557 Židů, 84 jiných, 300 cizinců. R. 1919 národně politické vědomí nebylo ještě tak rozšířeno, neboť poměr Rusínů k Slovákům byl celkem jiný (9013 Rusínů a 5814 Slováků). Ale o tom viz v kap. o národnosti.

³⁹⁵⁾ Czambel píše podle lidu: Dričná.

³⁹⁶⁾ U Czambela: Nižný a Vyšný Vladič, u Niederla: Horná a Dolná Vladiča a v úf. popise Nižná a Vyšná Vladiča. Lid mluví: Ladič.

³⁹⁷⁾ Czambel píše: Šar. a Zempl. Stažkovce; Niederle má jen jednu Stažkovce.

³⁹⁸⁾ Czambel má Krajň. Bystrá.

³⁹⁹⁾ R. 1919 byla však na př. Bystrá popsána ještě z většiny jako slovenská (86 Slováků proti 54 Rusínům ze 140 řec. kat.). Podobně bylo s Havajem, Makovcem, N. Vladičem a Stažkovcemi, kde popis z r. 1919 našel většinu anebo silnou menšinu slovenskou. Polana dokonce byla zapsána za úplně slovenskou.

⁴⁰⁰⁾ Tento slovakismus je velmi běžný v této ruštině, jak jsem už několikrát uvedl i vysvětlil.

⁴⁰¹⁾ Také polskostí se míší často do tohoto ruského nářečí.

⁴⁰²⁾ Zde se vyslovuje téměř: besjida.

⁴⁰³⁾ Jednou mi řekl, že oni „Malorusnaci“, ale žena ho opravila: „Ja Ruška.“

s podobnou řečí žijí v celém okolí Medzilaborec,⁴⁰⁴) takže marně bychom tam hledali Niederlovy Slováky. Nevíme, jak se to stalo, že Ruská Kajňa byla v roce 1919 i v r. 1921 zapsána za slovenskou, ačkoli má obyvatelstvo řeckokatolické (rusiňáky) a byla vždy ruská.⁴⁰⁵) Řeč v ní je tatáž, jako v sousedních Pritúlanech, Porubě, Krivé Olce atd.

11. Řečově smíšen jest okres giraltovský, ve kterém je nyní sdruženo 72 obcí jednak z giraltovského okresu bývalého Šariše (60), jednak ze stropkovského okresu ze stolice zemplínské (12). Ruština tam ustupuje a bude ustupovati stále více slovenštině, protože ruské obce jsou pomíšeny se slovenskými a mnoho obcí samých je věrovyznání smíšeného, takže řeč i národnost ruská ustupuje řeči a národnosti slovenské.⁴⁰⁶) Niederle na své mapě má naznačen asi 12dědinový ostrov ruský ve slovenském území, ale mnoho dědin jest u něho označeno buď jen zpola, nebo z třetiny slovenských. Pozoruhodno jest, že obce ryze ruské (nebo silně ruské), na př. Beňadikovce, Bžany, Bokša, Mrázovce, Vyšná Olšava, Turiany, Válkov a j., jsou na jeho mapě úplně slovenské (Mrázovce ze tří čtvrtin). Maďarský popis z r. 1910, podle kterého Niederle zhotovil svoji mapu, nečinil často rozdílu mezi Slováky, Rusy a Poláky, považuje je prostě za Slovany. Odtud tyto Niederlovy těžkosti a nesprávnosti. Czambel, opravuje starší popisy podle řeči jednotlivých obcí, našel tyto ruské obce z bývalého Šariše (okres giraltovský): Beňadikovce, Dzurdzoš, Fijaš, Kobulnici, Kožany, Maťaška, Maťovce, Prosačovce, Remeniny, Soboš, Šapinec, Ščavnik, Štefurov, Valkovce, Vavrinec, Ruskou Volu. Obce (počtem 12), které teprve nyní byly připojeny k tomuto okresu z bývalého Zemplína (okres stropkovský), jsou u Czambela za hranicí užšího území východoslovenského. Tam právě sestupuje jeho ruská hranice po Toplé až pod Hanušovce, načež zase stoupá k Turianům, aby znovu klesala k Ďapalovcům. Úřední popis z r. 1921 má z oněch 16 Czambelových ruských obcí Benedikovce,⁴⁰⁷) Fiašice,⁴⁰⁷) Kobulnici, Maťovce,⁴⁰⁷) Soboč a Valkovce (tedy 6 obcí) mezi úplně ruskými, Kožany, Prosačov,⁴⁰⁷) Štefurov a Ščavnik (4 obce) mezi ještě ruskými (s ruskou většinou), kdežto Dzurdzoš, Maťaška, Remeniny, Šapinec, Vavrinec

⁴⁰⁴) Lid sám jmenuje tyto obce takto: Drična, Polana, Rokytoúci, Buroú, Krasnobrod, Ňagoú, Vidrany, Kalenoú, Boroú, Habur, Čertyžne, Ladíč, Stažkoúci, Havaj, Makoúci, Bystra, Bukoúci, Strupkoú, Čabyňa, Vilagy, Vyrava, Zbojne. V Chočí mluví se rusky, slovensky i smíšeně.

⁴⁰⁵) Srov. u Niederla.

⁴⁰⁶) R. 1919 byly ze 60 obcí tohoto okresu jen dvě ruské: Štefurov a Valkovce, ale r. 1921 úř. popis našel jich již 10. Když se k nim připočítá nových 12 obcí z bývalého okresu stropkovského, bylo by z 72 obcí asi 22 obcí ruských.

⁴⁰⁷) Názvosloví Czambelovo se odchyluje od úředního.

a Ruská Vola jsou v něm téměř úplně slovenské. Zajímavý je příklad Ruské Vole, která u Niederla i Czambela jest úplně ruská, ale úřední popis jí má mezi čistě slovenskými obcemi.⁴⁰⁹) Obec tato jest obklopena ruskými dědinami řeckokatolickými, ale sama je římskokatolická a slovenská. Její obyvatelé umějí také rusky, ale zda je to jejich původní řeč mateřská, nebo naučená od jiných, nelze rozhodnouti. Tu by bylo třeba vyšetřiti, není-li to dědinka později pokatoličtění.

Ale Czambel nejmenuje Vlaču jako ruskou obec, ačkoliv poslední popis z roku 1921 našel v ní silnou menšinu ruskou⁴⁰⁹) a rusky se tam stále ještě mluví (kromě slovenštiny). Vlači se podobá i Lascov, kde žijí smíšené katolíci, rusňáci a evangelci, umějí rusky, ale národnost přihlásili československou. Vůbec je v tomto okrese velmi málo obcí jedné víry (i řeči i národnosti). My jsme zjistili všude v oněch 15 Czambelových obcích (bez Ruské Vole) i v 9 připojených obcích z bývalého okresu stropkovského (v Bokši, Bžanech,⁴¹⁰) Ruském Kručově, Lomném,⁴¹¹) Miňovcích,⁴¹²) Mrázovcích,⁴¹³) ve Vyšné Oľšavě,⁴¹⁴) Tokajku a Válkově) řeč ruskou.⁴¹⁵) Ruština však v celém okrese ustoupila hodně slovenštině, která je zprostředkovací řečí. Lidé sami odhadovali, že »do 30 valali bes'ľduju po rusky«: Što robiš? — De pldeš? — Des ľľľ? — Ja ľľľ s korovami na polu pasti. — Molody kiň (i kuň). — Mľ pouřsnaci.⁴¹⁶) — Pokud se týče národnosti, lid sám neví, jak je popsali, jen prý »rusku bes'ľdu trímaju«. Tam, kde žijí rusňáci s katolíky a evangelky, jako na př. v Marhani, rusňáci chodí i do katolického kostela a mluví sloven-

⁴⁰⁹) Z 88 řím. kat. (0 řeč. kat.) přihlásilo se 83 k národnosti československé, 2 k ruské a 3 mezi cizince. R. 1919 bylo tam 96 řím. kat. národnosti slovenské. Možná, že jméno Ruská Vola svedlo Czambela i jiné k omylu. Také lid, který zná tuto obec jen podle jména, pokládá ji vždy za ruskou.

⁴⁰⁰) Ze 123 řeč. kat., 6 řím. kat., 41 evang. a 6 židů popsáno bylo 98 k národnosti československé, 72 k ruské a 6 k německé. R. 1919 bylo tam 169 Slováků.

⁴¹⁰) Lidový název: Bziane.

⁴¹¹) Lidový název: Llmne.

⁴¹²) Miňľľci.

⁴¹³) Mraziľci.

⁴¹⁴) Vyšný Oľšavok.

⁴¹⁵) Jsou i v Bokši Slováci, kteří mluví slovensky, ale většina je Rusů. Jen v Sandale, Nižné Oľšavě a Turianech, které jsou věrou smíšené, mluví se již více slovensky než rusky.

⁴¹⁶) Tak mi řikali v Prosáčově, že oni jsou »poľrusnaci« (t. j. již zpola Slováci!): »Mľ mlade po řariskľ, stare po ruskľ bešľduju.« V Matášece jsou prý však »tvardejšie rusnaci«. Jak z ukázky řečové je patrné, probíhá se slovenština i do těchto ruských dědin (v Prosáčově vedle korovy řikají i kravy, vedle kiň i kuň, bešľduju m. bes'ľdujuť atp.).

sky.⁴¹⁷⁾ Vůbec giraltovský okres je v silném jazykovém procese poslovenšťovacím.

12. Zato v sousedních okresech z bývalého Zemplína, s e č o v s k é m (a v r a n o v s k é m), je poslovenštění řečové téměř hotovo. Říkáme, že se tam ruština ve většině případech poslovenštila, neboť je jisto, že mezi rušňáky, kteří se tam všude vydávají za Sloviaky, mluvilo se kdysi rusky. Ještě nyní slyšíme v řeči těchto »slověnských« rušňáků dosti rusismů,⁴¹⁸⁾ nehledě k přízvuku, kvantitě, artikulaci hlásek a jiných zbytků poslovenštělé ruštiny.⁴¹⁹⁾ Jedním z nejpřesvědčivějších důkazů již pro to, že tito Sloviaci, kteří již slovensky »hutorá«, jsou poslovenštělými Rusy, bylo a je nám zvláště ruské pojmenování dědin, které je dosud běžnější než slovenské. Tak od starší ženy, rušňáčky z Uherského Žipova, která již »slovenskou bešedou« mluvila, zapsali jsme si různé názvy obcí ze sečovského okresu, jak jich ona i jiní ještě dosud upotřebují: Čeloŭci, Sečoŭci, Plechoŭčici (Plechovčice), Ruskoŭ (Ruskov), Ruskoŭci, Ozoroŭci, Miglisoŭ, Vojčici, Vŭlaty,⁴²⁰⁾ Hradišti, Tarnovišti, Kužmici⁴²¹⁾ a pod. V celém okrese sečovském, ke kterému přibyla větší část bývalého okresu michalanského, mluví se tedy kromě maďarštiny zvláštním nářečím zemplínským, ve kterém je možno pozorovati mnoho ruské výslovnosti i slov a tvarů. Je to již ona »slovenská bešeda« (ne ruská), která však není ještě správnou šarištinou nebo »češtinou«, jak lid často nazývá spisovnou slovenštinu, pokládaje šarištinu za pravou slovenštinu.⁴²²⁾ Lid sám ještě tu a tam cítí

⁴¹⁷⁾ Od rušňáků v Marhani zaznamenal jsem si tato slova: Jazyk nie rusky, len vira. Krava, mlacik, co, kuň, buť jem (!), chodza. — Takovýchto smíšených dědin je velký počet; všude katolická řeč zpravidla ovládla.

⁴¹⁸⁾ Na př. v tomto nářečí zemplínském, které Hnatjuk nazývá »slovenským« (t. j. sloviackým na rozdíl od slováckého) a Czambel smíšeným zemplínsko-ungským, je obecné sloveso dumati (mysliti); potom ve výraze »po rúsky« slyšeti téměř »po rúsk« a pod. Velmi často se vyskytuje v řeči těchto rušňáků slovo dužo (velmi). V Slov. Novém Městě nazývají jednu polní trať Konopliankami.

⁴¹⁹⁾ Nejednou podle výslovnosti a vůbec podle mechaniky mluvidel jsem poznal, že ten, kdo »po slovensky« mluvil a za »Sloviaka« se hlásil, je rušňák (t. j. řecký katolík), a ne řím. katolík a Slovák. Dlouho jsem v té příčině zkoumal výslovnost jedné rušňáčky z Kolčového Dlouhého (Kolčového Dlhého), jejíž mluvidla, přízvuk a »tímbre« výslovnosti byly zřetelně ruské, třebaže již »po slovensky hutorla« nářečím, které mělo ještě patrné stopy ruštiny: Ja pošta. — Neverim. — Kravy doic.

⁴²⁰⁾ Tu jsem si poznamenal zřetelné ŭ m. e (Velaty).

⁴²¹⁾ »U Kužmichoch zldem z vlaku«, pravila mi moje spolucestující.

⁴²²⁾ Názvy Sloviak, slovenska řeč neznačí ani v řeči lidu pravých Slováků a pravé slovenské řeči, spíše jakýsi přechod od Rusů a ruštiny k Slováckům a slovenštině. Má tedy do jisté míry pravdu Hnatjuk, když rozlišil tyto Sloviaky od Slováků a slovenské nářečí od slováckého. Též Broch správně tuší, že i na západ od Koromle, jejíž řeč popsal, mluví

rozdíl mezi sebou a pravými Slováky, v čemž jej utvrzuje jeho rusňácká víra. Splynutí se Slováky není úplné a všeobecné. Tomu dal výraz i při posledním popisu lidu r. 1921, kdy na př. v Ruskovcích a Trnavce u Sečovec přihlásil se většinou k národnosti ruské. Ovšem sám od sebe by tak neučinil, kdyby mu pop nebo učitel nebyl vysvětlil, že Sloviak není ještě Slovák a že rusňák má si dáti zapsati ruskou národnost, tak jako víru svoji ještě jmenuje ruskou.⁴²²⁾ Řeckých katolíků je v tomto okrese téměř tolik, jako římských katolíků, ale ruské národnosti nepřihlásilo jich ani šestina z úhrnného počtu. Tím není řečeno, že by se ruské (resp. rusínské) hnutí nešířilo i mezi těmito Sloviaky a že by se při budoucím popise neobjevil větší počet Rusů než nyní. Lid dosud národního vědomí vlastně nemá; proto bude záležeti na tom, kdo jej uvědomí, zda státní škola se slovenským vyučovacím jazykem, či pop a církevní učitel. Zatím je tam všude vyučovací jazyk slovenský a ruské azbuce učí se málo. Zároveň můžeme říci, že ruská řeč ustoupila v celém sečovském okrese již slovenštině, která ovšem nese stopy ruštiny.⁴²³⁾ Víra zůstala, řeč se změnila a s ní i vědomí.⁴²⁴⁾ Niederle našel 10% Rusů v Bačkově. Czambel nemá ani jedné ruské obce ze sečovského okresu (a bývalého michalanského).

13. Také v r a n o v s k ý okres, který má nyní 55 obcí,⁴²⁵⁾ je řečově téměř úplně slovenský.⁴²⁷⁾ Niederle má na své mapě jen Banské a Ruský Kazimír označeny za celkem ruské.⁴²⁸⁾ Czambel kromě Baňského a Kazimíra ještě Cabov(ce). Dětrík, Petejovce a Hrabovec jsou již za hranicí užšího území východoslovenského a tedy také ruské. To je právě ten výběžek ruský až ke Skrab-

se rovněž takovou poslovenštělou ruštinou, jakou se mu zdála koromelská sotáčtina. Není ovšem možné, aby celý Zemplín se takto poslovenštil. Byli zde usazeni jistě i Slováci, jejichž sousedství právě způsobilo, že ruština rusňáků uhýbala slovenštině katolíků. Nelze tedy generalisovati, že by každý rusňák byl kdysi Rusem, neboť i Slováci přijímali víru řeckokatolickou (ovšem velmi málo), ani že by celý slovenský východ byl kdysi pouze rusňácký. Kolonizace ruská byla zde jistě silná a obnovovala se čas od času, ale nebyla výlučná. Jest ovšem pozoruhodno, kolik na př. v sečovském a jiných okresech jest obcí, kde obyvatelstvo je věrou tak pestře pomíšeno. Dějiny církevní mluví o tom jen skoupě.

⁴²²⁾ Toto jsme také zjistili v Ruskovcích, Zbeňňově i jinde, že řeckokatolické faráři i učitelé uvědomovali lid, aby přiznával ruskou národnost, agitující tím za připojení k Podkarpatské Rusi.

⁴²³⁾ V Trebišově rusňáčka mi říkala, že »hutorič« slovensky, neboť oni že jsou »Čechosloviaci«.

⁴²⁴⁾ Z 64 obcí pouze dvě přihlásily se za ruské: Trnavka a Ruskovce. Ale i tam mluví se již slovensky.

⁴²⁵⁾ Připojeno bylo 7 obcí ze zrušeného stropkovského a 2 obce ze sečovského okresu.

⁴²⁷⁾ Nehledě k maďarštině, která se zde už hodně udomácnila a jen od převratu značně ustoupila.

⁴²⁸⁾ U Rus. Kazimíra má však už značku, že se poslovenštuje.

skému. V úředním popise z roku 1921 jsou Banské, Cabovce, Davidov, Dětrfk, Hrabovec, Ruský Kažimír a Jusko-Vola popsány za ruské, ale i tam všude našlo se dosti Slováků (kromě Kažimíra a Dětrfka). Také v Kamenné Porubě a Petejovcích je většina ruská. Silné menšiny ruské jsou též v Petkovcích, Vechci a Sačurově. My jsme zjistili ruskou řeč jednak v ostrově při Vranově samém (Banské, Davidov, Cabovce, Kamenná Poruba, Vranovské Čemer-né), jednak v Dětrfku, Petejovcích, Hrabovci a vůbec v těch obcích, které dříve patřily do stropkovského okresu. Z prvního ostrova nejvíce rusky se mluví v Banském, méně v Davidově, kdežto v Cabovcích a Kamenné Porubě silně ustoupila ruština již slovenštině a ve Vranovském Čemer-ném už jen od 70letých rusňáků jsme slyšeli ruskou řeč. Starší rusňáčka z Davidova pravila nám toto: »Мѣ руски луде, нї Sloviaci. Млуvиме по рускѣ; моlодыj киш, моlотити, што робиш. Але мlадї⁴²⁹⁾ аj по словенскы. Ровнако на Бањском, але на Порубе а в Сабове по словенскы стари і мlадї!« Jak vidno, i tento vranovský okres ruský se již řečově téměř poslovenštil.⁴³⁰⁾ Ovšem, slovenština těchto rusňáků je plna rusismů a ruské výslovnosti, jak jsme výše napsali.⁴³¹⁾ Poslovenšfovaci proces možno tam všude názorně stopovati. Před 20—30 lety mluvilo se tam, jak nám lidé vypravovali, hodně ještě rusky (na Rudlově, Zámutově, Soli, Vechci, v Hlíném, Jusko-Voli, Zlatníku, Petkov-cích atd.).⁴³²⁾ Nyní již jen »slovenská beseda« se tam ozývá. A títo rusňáci nazývají sami sebe Sloviaky. Řečově poslovenštuje se již i Ruský Kažimír (u Niederla i Czambela ještě uvedený jako ruský), kde je také více slyšeti slovenštinu než ruštinu. Čičava a Štefanovce jsou již poslovenštěny (u Czambela Štefanovce jsou ruské). Zato ve výběžku od Stropkova ke Giral-tovcím a níže ke Skrabskému udržuje se ještě »ruská bes'ida« (v Dětrfku,⁴³³⁾ Petejovcích,⁴³⁴⁾ Hrabovci, v Lomném, Bžanech, Válkově a j. výše ke Stropkovu a Medzilaborcím).⁴³⁵⁾

⁴²⁹⁾ Zde se již začala mísiti slovenština s ruštinou.

⁴³⁰⁾ Zatím zde nemluvíme o národním poslovenštění, které nepůjde tak snadno, jak ukázal poslední popis z r. 1921. Podle Tomašivského ruská skupina dědin nad Sečovcemi je zbytek velkého kdysi území, koloniso-vaného před věky Rusy. Horský charakter a komunikační těžkosti způ-sobily, že ve 3 dědinách se mluví ještě rusky, třebaže ne výhradně. Tento poslovenšfovaci proces zašel daleko již v Davidově, který ještě před nedávnem byl patrně z většiny ruský (Etnograf. karta 208).

⁴³¹⁾ V Petrovcích rusňáci ještě dosti mluví rusky.

⁴³²⁾ Dětrfk nazývají nejvíce Dzitrlichem n. Dzetrikem, Skrabské Štrab-ským (u Niederla Strabské), Kažimír Kažmirem.

⁴³³⁾ Ale zde žijí i katolíci, takže ruština ustupuje silně slovenštině.

⁴³⁴⁾ Na Niederlově mapě je tento kraj hodně poslovenštělý, ale Czambel správně jej položil za hranici svého užšího území východoslovenského.

číkovecích a jinde, tak jako v Ohradzanecích a Topolovce v humenském okrese, usazení jsou i Poláci, takže v těchto obcích slyšení je dosti polsky. Úhrnem: ve vranovském okrese žije hodně rusňáků podle víry, ale rusky z nich nemluví ani pětina. Národní vědomí je v plénkách, většinou slovenské.

14. V sousedním humenském okrese ze 56 obcí popsány byly r. 1921 jen čtyři za ruské: Dzedačov, Rafajovce, Humen-V Jasenovecích⁴³⁶⁾ nad Vranovem, Giglovcích a Holčický Rokytovec a Zbudský Rokytovec. Ruskou většinu mají ještě 3 obce: Maškovce, Piskorovce a Porúbka. Dostí silná menšina ruská zjištěna byla i v Hážině (nad 10%). Niederle má na své mapě jen Piskorovce, Rafajovce a oba Rokytovy označeny za ruské.⁴³⁷⁾ Zato Petrovce má z většiny ruské, Pakostov téměř z polovice; i v jiných obcích označil ruské menšiny (v Dlhém, Kožkovecích, Jabloni, Udvě,⁴³⁷⁾ Girovcích a j.). Hrožník (Rohožník) je u něho úplně slovenský (i u Czambela). Czambel uvedl jako ruské ostrovy z tohoto okresu: Girovce, Rafajovce, Dědačov a Maškovce. Obě Rokytovy a Piskorovce jsou u něho již za slovenskou řečovou a tím i národnostní hranicí, ale Porúbka na hranici je ještě slovenská. Podle našeho zkoumání nemluví se ve všech 7 obcích, které byly r. 1921 popsány za ruské, rusky, protože slovenština silně již pronikla mezi mladší lidi, stavši se obcovací řečí se »světem« (v městě a s katolíky). Jen v Rafajovcích, Piskorovcích a Rokytovech udržuje se ruština v plném rozsahu. V Humenském Rokytově umějí ovšem už i slovensky, neboť oni prý nejsou »tvrdí rusňáci«: Što povídaš? — Čo hutoríš? — Kin i kuň. — Korova i krava — moľotiti a mlacic. — Zato v Dzedačově⁴³⁸⁾ a v Maškovcích se již slovenština probíjí a v Porúbce se již probíla úplně. V Porúbce jsme slyšeli mluvit takto: Co robiš? — Ja bul pajsc kravy. — Ja vam vinčuju (i vinčujem) dobre zdravie. — Ja znam, oňi ňeznaju. — Oňi robia.⁴³⁹⁾ Řeč tedy v Porúbce je slovenská, ale vědomí podle popisu ještě nikoli.⁴⁴⁰⁾

⁴³⁶⁾ Vyslovovali: Jašanoúce n. Jašenoúce. Poláci se zde řečově i národně poslovenštují. Poláků, jak ukazuje poslední rubrika »jiní«, žije v tomto okrese dosti, ale jsou roztroušeni a silně se přizpůsobují slovenskému prostředí. Tak na př. Czambel uvedl též Giglovce a Holčikovce jako polské, ale poslední popis našel v Giglovcích už jen jednoho Poláka a v Holčikovcích 51 (z 269 obyvatel). V Jasenovcích je jich též jen 49 z 389.

⁴³⁷⁾ Rafajovce však už se slovenskou menšinou.

⁴³⁷⁾ Udavském.

⁴³⁸⁾ Dědačově n. Dědačovcích. — Dědačov má školu slovenskou, Maškovce a oba Rokytovy ruské. Hnatjuk uvedl Dzedačovce a Maškovce se slovackou řečí.

⁴³⁹⁾ Muž, s nímž jsem mluvil, povídal: »My Rusňáci, ale po slovensky tuto hovoríme.« Nechtěl slyšet, že oni jsou Slováci, neboť prý oni »takí proti Slovákovi ako Moravci proti Čechovi!« Byl to člověk světa zkušený a tedy uvědomělejší. (Snažil se mluvit spisovnou slovenštinou.)

⁴⁴⁰⁾ V mnohých obcích r. 1919 i 1921 agitovali popí, aby se lid nepřihlašoval za Slováky (ani Sloviaky), ale za Rusy.

Czambelovy Girovce jsou nesprávně uvedeny za čistě ruské podle řeči. Na Niederlově mapě jsou úplně slovenské. Podle Hnatjuka mluví se v nich »iz slovenskoju movoju« (t. j. sloviacky, ne již rusňácky). U Tomašivského jsou »velpevné«. Popis z r. 1919 má je úplně slovenské, popis z r. 1921 také, kromě 57 obyvatelů národnosti jiné (polské). Již podle složení věrového vyznání nemohou býti čistě ruské; žije v nich 92 římských katolíků, 47 řeckých katolíků a 3 židé. Řeč většiny obyvatelů Girovec je jistě slovenská a snad jen starší rusňáci mluví rusky. Podle naší zprávy, kterou však máme z druhé ruky (od jejich sousedů), »bešeduje« se tam slovensky.⁴⁴¹⁾ Ještě od starších rusňáků slyšeti též ruskou řeč, ale mladí již umějí slovensky. Podobně v Rohožnsku. Mnoho rusňáků se v humenském okrese, jakož i jinde, řečově poslovenštilo. Tak na př. poznamenali jsme si ukázkou řeči z Kamenice, kde je velká většina římských katolíků, proti kterým rusňáci jsou v menšině a proto se řečově i národně asimilovali Slováckům. Vizme jejich řeč: »Ja muším isc do Ameriki, bo še mi frajir oženil. Dva roki gu mne chodzil, teraz me zochabil. Zvodzil me, že me vezne, ale familia me nechce. — Ja bi še oženil, kebi mi dała dva ošmini, aj dva tisíc zlati na vešeli, ale kec neda, ta ju nevezmu, choč bi z nej ruža kvitla.« — Kromě toho jsem si zaznamenal tyto drobnosti: Co hvariš, co povedaš? — Kuň, koňa. — Oňi chodza, znaju. — Poj het (ne: podz het!). — Ja buť u Košicoů (aneb: buťmi u Košicoů). — Řeč rusňáků je tedy úplně vyrovnána s katolíky, ale přes to i v řeči katolické u kamenických katolických Slovácků vyskytují se rusismy, které by svědčily, že obec tato byla pokatoličtvena později. V názvosloví domu vyskytují se tu a tam zajímavé ruské archaismy: priklet (n. kuchňa), komora, sypañec, chlív, maštaleň, šopa, pleveň n. stodola, humno n. sad, dvor. Chyží rozumí se buď dům (majetek), aneb jen světnice: »Jest to i dve chyži: predňa i zadňa.«

Úhmem tento okres je téměř úplně slovenský, Rusů je tam poměrně málo. Řeč více ustoupila než národnost. Jak jsme již připomenuli, žije v tomto okrese dosti Poláků (Topolovka, Ohradzany s kolonií Vifažovcemi, Humenné, Kamenica, Karné, Udivské a j.).⁴⁴²⁾

15. O mezilaborském okrese, který je téměř ruský a kde jen Hrubov, Hrabovec a Ruská Kajňa⁴⁴³⁾ jsou slovenské podle popisu z r. 1921, byla řeč již výše. Z velké většiny ruský je též sousední o k r e s s n i n s k ý se 49 obcemi, z kterých jen Cirocká Belá, Cirocké Dlhé, Papín a Snina jsou opravdu slovenské, kdežto Nižná a Vyšná Jablonka a Telepovce jsou sice v popise z r. 1921 popsány

⁴⁴¹⁾ Mají též slovenskou školu.

⁴⁴²⁾ Jsou to dělníci, kteří nemají ani domovského práva v naší republice, takže jsou většinou zapsáni do rubriky »cizinců«.

⁴⁴³⁾ Ale tato je řečově ruská.

za slovenské, ale řečově jsou ruské.⁴⁴⁴) Na Niederlově mapě jsou Telepovce, Nižná a Vyšná Jablonka již v ruském území, ale Nechvál-Polanka (celá) a Zubné (z většiny) jsou označeny za slovenské.⁴⁴⁵) Czambel je má kromě Jabloné a Zubného všechny za jazykovou hranici slovenskou. Hnatjuk našel v obou Jablonkách, Telepovcích, Hostovicích, Nechvál-Polance, Krivém, Zubném, v Polance a Ruské ještě »rusňáckou řeč«, kdežto na př. v Papíně, Snině, Cirocké Belé, Cirockém Dlhém »slovenskou řeč« (rozuměj: sloviackou).⁴⁴⁶)

My tedy budeme pokládati celý sninský okres řečově za ruský, vyjímajíc ony čtyři slovenské obce (Cirockou Belou, Cirocké Dlhé, Papín a Sninu). Tím ještě neříkáme, že by i v ruských obcích neznali slovensky, nebo že by i národnostně bylo všech 45 obcí z 49 ryze ruských.⁴⁴⁷)

Tak na př. v Telepovcích nám řekli, že oni jsou rusňáci, ale že umějí také slovensky, a na otázku, zda jsou Rusi či Sloviaci, odpověděli, že »my taki, co po rusky i po slovensky«. V Hostovicích upoutalo naši pozornost, že tam vyslovovali: moľodej kiň, starej muž a pod.⁴⁴⁸) Lidé, kteří jdou světem, umějí všude v těchto ruských dědinách ze sninského okresu i slovensky. Broch konstatoval fonetickou vlnu slovenštiny až v nářečí ruské Uble, my jsme zjistili, že Klenované hovoří mimo ruštinu i slovenštinou,⁴⁴⁹) která se stala obcovací řečí na celém východě slovenském až k Užhorodu. Rusňáci ze Stakčina řekli nám, že oni »Rusini popod horu všade«, ale že chodí po světě a přiučují se slovensky.⁴⁵⁰)

⁴⁴⁴) R. 1919 byly ještě ruské s nepatrnými menšinami slovenskými, kdežto r. 1921 naopak.

⁴⁴⁵) V Zubném je také zapsána silná menšina slovenská (r. 1919 bylo téměř celé ruské), ale řeč je ruská. Podobně je tomu v Nechvál-Polance, v Polané, Hostovicích a Ruské.

⁴⁴⁶) Také Ruský Hrabovec byl už trochu slovenský podle Niederla. Řeč ruská se dosti silně drží mezi rusňáky, hlavně staršími. Zpravidla se ruská menšina přizpůsobí řečově slovenské většině (Malá a Velká Domaša, Kelča atd.), ale jsou též případy, že i nepatrná menšina ruská (tři až čtyři rodiny) udržuje doma řeč ruskou (na př. katol. Kamlenka u Humenného).

⁴⁴⁷) Srovnej v té příčině dále v kap. o národnosti. Tu jen uvedeme jako příklad Nechvál-Polanku, kde ze 427 obyvatelů bylo zapsáno r. 1921 262 Rusů proti 164 Čechoslovákům, tedy jen 61%, Zubné (z 364 obyv. 213 Rusů proti 144 Čechoslovákům, tedy jen 58%), Nižnou Jablonku (jen 27% Rusů), Vyšnou Jablonku (přes 14%), Telepovce (přes 11%) atp. Podle všeho nebylo nikoho, kdo by rusňákům v těchto obcích poradil, jak se mají dáti zapsati. Aspoň jsem to zjistil v Telepovcích, kde za soupisu neměli ani popa, ani učitele. — Zubné pokládá Tomašivskij za nejisté, Valaškovcím předpovídá osud sousedních poslovenštělych obcí. (Srov. I. c. 205.)

⁴⁴⁸) Ruský název dědiny zní: Hostovici. Běží patrně o lokální výslovnost samohlásky *y*, která se mění v *e* (druh *ъ*).

⁴⁴⁹) Klenová (lidový název Klenovo).

⁴⁵⁰) Lidové názvy některých ruských dědin od Sniny, jak jsem si je zapsal, jsou na př. tyto: Smolnik (Smolník), Polany (Polana), Runy (Runina), Rusky (Ruská), Stašín (Stakčín), Stroúce (Strihovce) a

16. **Sobrancecký okres**, který je pod sninským vedle humenského a michalovského a má nyní jen 51 obcí, jest z valné většiny slovenský, ačkoliv rusňáci (řečtí katolíci) v něm mají převahu nad římskými katolíky i s kalvíny. Rusňáci tito vydávají se zpravidla za Slováky, kteří nejsou sice čistými Slováky v řečovém a národnostním smyslu, ale přece jen se necítí po většině již ani Rusy ani Rusíny, ba ani Rusňáky (v národním významu slova). Nám tu však neběží zatím o národní vědomí, nýbrž jen o řeč. Za ruské popsány byly r. 1921 tyto obce: Beňatina (375 Rusů ze 432 obyv.),⁴⁶¹⁾ Koromla (485 Rusů a 60 Čechoslováků z počtu 607) a Podhorodie (407 Rusů z počtu 491); ruskou většinu mají též: Bačkovce (166 Rusů, 110 Čechoslováků z počtu 287), Husák (219 Rus., 117 Čslov. z 369), Choňkovce (419 Rus., 218 Čslov. z 668), Vyšné Německé (166 Rus., 83 Čslov. z 296), Petrovce (312 Rus., 212 Čslov. z 542) a Pinkovce (258 Rus., 212 Čslov. z 411). Silné menšiny ruské mají a tedy slovensko-ruské jsou tyto: Hliviště, Koňuš, Porúbka, Priekopa, Porostov, Vyšné Remety, Blatné Reviště, Kolibabovce; mimo to přihlásili se Rusové v Bunkovcích, Nižné Rybnici, Vojnatině, Cibavě, Krčavě, Nižném Německém, Ruskovcích a jinde. Obcí s ruskou většinou bylo by tedy 9; jinde, hlavně ve výše citovaných 8, činili by Rusové značné menšiny.⁴⁶²⁾ Na Niederlově mapě jsou však téměř všechny tyto obce celé nebo z většiny slovenské mimo Beňatinu a Porubu,⁴⁶³⁾ které jsou již za hranicí slovenskou.

Okolí Koromle a potom V. Remet, Hámru, Vyšné Rybnice, Hliviště, Podhradí⁴⁶⁴⁾ a Choňkovec jest označeno jako smíšené s ruským živlem, jenže obce samy jsou buď celé (Remety, Rybnica, potom Husák při Koromli, Petrovce, Huta z užhorodské a Kolibabovce), anebo z části (Hámry, Hliviště, Choňkovce, Koromla) označeny jako slovenské.

Mimo to Závadka (z tří čtvrtin) a její okolí jsou uvedeny jako ruské, jakož i sousední Hnojné a Fekišová, dále Ůbrež, Jasanov, Rus-

---

pod. Stůžž zde i ukázkou několik drobností »ruské bešidy« z tohoto kraje: Ja pas korovъ. — Što robiš? — Ja včera bъu chvory. — Ja vam vinčuju dobre zdravja (!). — Ja znam po ruskъ. — Oni neznávuť (sic!), oni robľať.

⁴⁶¹⁾ Vlastně je to rusko-židovská obec, tak jako Podhorodie. V Beňatině žije 45 židů a v Podhorodí 62. Žádná z uvedených tří obcí není čistě ruská, nýbrž každá je nějak smíšená: Beňatina a Podhorodie rusko-židovsky, Koromla — tak jako ostatní dále jmenované obce — je rusko-slovenská.

⁴⁶²⁾ Poměry v tomto okrese z r. 1921 nejsou sice pro ruskou národnost příliš skvělé, bēfeme-li zřetel k relativní většině rusňáků proti ostatním vyznáním, ale r. 1919 byly ještě horší, neboť na př. Bačkovce a Koromla byly čistě slovenské, Husák a Choňkovce slovensko-ruské atp. (Viz o tom všem dále v kapitole o národnosti.)

⁴⁶³⁾ Niederle píše Beňatiná. Poruba (Německá) tvoří u něho s Valaškovcemi klín do slovenského území.

⁴⁶⁴⁾ Takto u Niederla místo Podhorodí.

kovce, Vyšné a Nižné Reviště, Nižná Rybnica, Horná a j. obce v okolí Sobranec jsou aspoň z části ruské. Podobně Pinkovce s okolím jsou u něho označeny jako rusko-slovenské. Vůbec veliký počet tohoto okresu je na Niederlově mapě uveden jako smíšený (na př. Pinkovce z tří čtvrtin, Sobrance a Koňuš z polovice; Cibava,⁴⁵⁵) Porostov,⁴⁵⁶) Priekopa, Porúbka, Vojnatina,⁴⁵⁷) Kristy, Sentuš, Polanka,⁴⁵⁸) Bunkovce, Nižné Remety, Nižné a Vyšné Německé, Krčava a Jenkovce z části).

Podle toho je zřejmo, že rusňáci z okolí Sobranec buď byli popisováni v Uhrách více podle víry, anebo se tolik nehlásili za Sloviaky jako nyní. Czambel, stoje na stanovisku jazykovém, pojal celý téměř sobranecký okres do užšího území slovenského, neboť skutečně řeč je tu skoro všude již slovenská. Jen Beňatina jest u něho za hranicí, i Pinkovce.⁴⁵⁹) Jeho hranice užšího území slovenského klesá přes Porúbku v humenském okrese ke Kaluši, Kušinu⁴⁶⁰) a Jovsi, odkud stoupá k Porubě a Hámrum, jde do Podhorodí, odkud se obrací dolů, ponechávajíc Beňatinu za hranicí, a prochází Koňušem, Priekopou, Kolibabovcemi na východ přes Koromlu do Huty v užhorodské, odkud se zase vrací do Petrovec a přes Vyšné Německé jde do Užhorodu, odkud se obrací na západ na Lekart, Bežovce, Pavlovce atd. Je tedy mezi Niederlovou a Czambelovou hranicí ten rozdíl, že u Niederla je Poruba⁴⁶¹) ještě ve výběžku ruském a okolí Zavadky, Hámrum, Podhorodí, Koromle jest označeno jako smíšené, ale naopak Onokovce⁴⁶²) (ba částečně i Domanince) jsou u něho ještě slovenské, kdežto Czambel má Porubu slovenskou a Onokovce (i Domanince) a Pinkovce ruské. My jsme zjistili, že ruská řeč udržuje se jen v Beňatině (a částečně v Podhorodí a Pinkovcích), kdežto všude jinde, v celém okrese sobraneckém (i v oněch obcích ruských), mladší pokolení hovoří jen slovensky. Rusňáci, o které nám vždy běží, říkají tu všude: My Rusnaci, ale Slováci; naša bešida slovenska.« Zavadka, Německá Poruba, Podhorodie a Pinkovce (z většiny), Koromla atd. jsou tedy řečově slovenské. Národní uvědomění je v plénkách, neboť často lid

⁴⁵⁵) U Niederla T i b a v a.

⁴⁵⁶) U něho P o r o s t o v o.

⁴⁵⁷) U něho V o j n a t i n a.

⁴⁵⁸) U něho P o l á n k a.

⁴⁵⁹) Tyto Pinkovce, tak jako také Petrovce, jsou tím pozoruhodné, že se v nich i nerusňáci hlásili r. 1921 k ruské národnosti: ze 411 obyv. jest 258 Rusů, 112 Čechoslováků atd. (z toho 148 řeckokat., 86 římskokat., 134 kalvínů atd.). V Petrovcích jest 312 Rusů, ale jen 215 řeckokatolíků.

⁴⁶⁰) Czambel má zase jiné názvosloví než Niederle; tak na př. píše Kusin, Hamre, Chlivišče, Prikopa, Porubka, ale Podhorodie (u Niederla Podhradie).

⁴⁶¹) Úředně Poruba Německá, u Czambela Poruba Kamenná.

⁴⁶²) Niederle píše O n a k o v c e. U B a l o g h a ruskou hranicí tvořilo Hliviště a Beňatina (l. c. 586).

neumí odpovědět na otázku o národnosti. Místo národnosti řekne státní příslušnost nebo náboženství.⁴⁶³) Tito Sloviaci tak mluví, jak tuto několik vět uvádíme: Co robíš? — Znajú oňi? — Dze idzeš? — Chodz dnuka. — Ja buľ pajsc kravy (nebo: buľmi pajsc kravy).⁴⁶⁴) Ja mam pedzešať zlaty. — Tak hovoří nejen mladí, ale i staří rusňáci všude kolem Úbreže a Sobranec, ovšem s nepatrnými obměnami.⁴⁶⁵) Z výslovnosti, přízvuku, kvantity a různých jiných známek je vidět, že tito Slováci⁴⁶⁶) mluvili kdysi rusky.⁴⁶⁷) Ovšem generalisovati toho nemožno. Slovenská řeč pronikla však výbojnou silou nejen do Podhorodí a Koromle, ale i do Beňatiny, kde již též umějí slovensky, neboť slovenština jest obcovací řečí v Michalovcích, Sobrancích i Užhorodě, kam chodí tito Sloviaci na trhy.⁴⁶⁸) Tyto Sloviaky, jak to dále v kapitole o národnosti učiníme, třeba rozdělovati podle víry: na Sloviaky katolky a kalvány a na Sloviaky rusňáky, kteří opět jsou dvojí: Rusňáci-sloviaci (t. j. řeckokatolíci slovenské řeči, ale ruské nebo rusňácké národnosti) a Sloviaci rusňáci (t. j. řeckokatolíci řeči i národnosti slovenské).⁴⁶⁹) Někde řídí se národnost věrou (Rusňáci-sloviaci, ne Slováci), jindy zase řečí (Sloviaci-rusňáci, téměř již i Slováci).

⁴⁶³) »Ja rusnačka Sloviačka, k Československu patrime,« pravila mi Úbrežanka. Žena z Německé Poruby nevěděla, co jest, jen že k Československu patří. Tak je tomu s národností vůbec u těchto lidí. Někteří muži, trochu světa zkušenější, již začínají chápati, co to je »nácia« a Sloviaky odlišují od Slováků. — V Hlivišti a Choňkovech staří lidé ještě hovoří rusky. Hliviště bylo i u Brocha ruské. Tomašivskij (l. c. 202) má též jen Beňatinu úplně ruskou, kdežto v Porubě, Podhorodí, Hlivišti, Honkovech a Koňuši hovoří se prý oběma řečmi, při čemž slovenština převládá. Ruština nejvíce ještě se drží prý v Porubě, nejméně v Koňuši. V jiných obcích tohoto okresu stojí prý slovenština pod silným vlivem ruským (na jihu a západě). Z 51 obcí vzal 6 za ruské (úředně jen 2 — Beňatina a Poruba).

⁴⁶⁴) I »b u l s e m « jsem slyšel.

⁴⁶⁵) Lidové názvy jednotlivých dědln jsou na př.: Porostoň, Ostroň, Fekišoňce, Hnojny, Joša, Kušin (i Kusin, vl. Kušin), Cibava, Voňacina, Hamra, Hliviště (i Chliviště), Prikopa, Beňatina, Puhorod, Koromla, Husak, Německy Vyšny i Nižny, Remety, Ješenoň, Ruskoňce (vl. Rěskoňce) a jiné.

⁴⁶⁶) T. j. rusňáci sloviaci, kteří »slovenskou bešidu« mají.

⁴⁶⁷) Upozorňuji zde na př. jen na ony Rěskoňce, tak jako na V т н н ы (Vinné) ze sousedního okresu michalovského, kde slyšeti ono charakteristické ъ.

⁴⁶⁸) Z Choňkoviců jsem zjistil, že tam »staríci« ještě rozprávějí rusky, zato v Beňatině mladí se chytají slovenštiny, takže celý okres jest již téměř řečově slovenský.

⁴⁶⁹) Při tom však třeba mít na paměti, že Sloviak, slovenský neznamená zpravidla u těchto rusňáků ještě Slováka a slovenský. Hnatjuk do jisté míry správně rozdělil tyto Rusíny na Rusňáky a Sloviaky, ale příliš generalisoval tím, že i kalvínské a katolické Sloviaky, nehledě ani k Sloviakům-rusňákům, jak jsem je výše pojmenoval, připočítával k Sloviakům (rusínským). Petrov též bez rozdílu vyznání mluví o Sloviacích, ale počítá je již k slovenské národnosti.

17. Michalovský okres má 58 obcí; žije v něm značný počet řeckých katolíků (rusňáků), ale k ruské národnosti nepřihlásila se z nich téměř ani čtvrtina. Ruskými (t. j. s ruskou většinou) dědinami jsou: Falkušovce⁴⁷⁰⁾ (574 Rusové proti 84 Čechoslov. a 31 Židům), Petrovce (336 Rusů proti 236 Čechoslov.), Slavkovce (207 Rusů proti 204 Čechoslov., 64 Maďarům a 34 Židům); ale Slavkovce nemají absolutní většiny ruské proti ostatním národnostem, jen relativní většinu nad Čechoslováky. Silné menšiny ruské jsou i v Lesném, Michalovcích, Pozdišovcích, Rakovci, Šamudovcích a jinde. Proti roku 1919 nastal tu úbytek Rusů, neboť tehdy bylo 7 obcí s ruskou většinou (Pusté Čemerné, Falkušovce, Laškovce, Lesné, Slavkovce, Suché a Topolany) a 6 obcí téměř z polovice ruských (Dúbravka, Kačanov, Petrčkovce, Šamudovce, Nacina Ves a Žbince). R. 1919 polovice »rusňáků« přiznala národnost ruskou, r. 1921 jen čtvrtina. V tomto okrese jest i 5 obcí maďarských (Drahňov, Kopčany, Oborín, Malé a Velké Ražkovce).⁴⁷¹⁾ Na Niederlově mapě je celý michalovský okres vyznačen jako slovenský, ač Michalovce s okolím a oněch 5 obcí maďarských právě citovaných (i Kucany) jsou neslovenské.⁴⁷²⁾ Značný počet dědin jest označen buď jako jen z polovice slovenských (Straňany, Pusté Čemerné), anebo z většiny (Bracovce, Bánovce, Budkovce, Lastomír, Kráska,⁴⁷³⁾ Rebrín, Lúčky, Nacina Ves, Vola, Krivošťany, Stražské, Rakovec, Muroviany, Pozdišovce, Kačanov, Malčice, Petrčkovce, Slavkovce). Je tedy pozoruhodno, jak se národnostní poměry od r. 1900 do 1921 změnily, o čemž nás přesvědčuje právě srovnání obou popisů.⁴⁷⁴⁾ Czambel pojal celý okres michalovský do užšího území východoslovenského s výjimkou výše uvedených obcí maďarských, ke kterým připojil i Kucany.⁴⁷⁵⁾ U Hnatjuka z tohoto okresu není dědin, neboť nepatří k diecési prešovské, nýbrž k užhorodské, které on již nezpracoval. Broch, jak jsme úvodem k této kapitole ukázali, pokládá řeč Falkušovec a Dúbravky za c o t á č t i n u, tedy slovenštinu. Podle řeči jest tedy celý michalovský okres slovenský, neboť se Slováky se stále stýkají. Prostý lid všude nám říkal, že oni rusňáci (podle víry), ale

⁴⁷⁰⁾ Známe z Brochových studií, kde řeč jejich po náležitém rozboru jest označena za slovenskou.

⁴⁷¹⁾ V Ražkovcích jsou i pomaďarštění rusňáci.

⁴⁷²⁾ Michalovce a Kucany jen z jedné čtvrtiny slovenské, Kopčany již částečně slovenské, ostatní čistě maďarské.

⁴⁷³⁾ U něho K r á s o k.

⁴⁷⁴⁾ Ale o tom až v kapitole o národnosti.

⁴⁷⁵⁾ Ovšem i Michalovce, tak jako Humenné a Vranov, pokládal podle úřední statistiky z r. 1900 za pomaďarštělé. Mimo to i Hardišče a Kožuchov ze Zemplína uvedl jako maďarské ostrovy na území východoslovenské řeči (srov. jeho »Slov. řeč« str. 59).

Sloviaci, neboť mají »slověnsku bešidu«. ⁴⁷⁶⁾ Do obcí, které jsou popsány za ruské, šli jsme zvláště, abychom na místě zjistili, jak lidé soudí a cítí. V Bracovcích rusňáci vůbec neporozuměli, nač se jich ptají; při sčítání jsou rusňáky (podle vřvy) a dali se zapsati za Rusy. V Dúbravce jsou zapsáni za Slováky, ale od některých jsme slyšeli, že oni nejsou Sloviaci. ⁴⁷⁷⁾ V Lesném, kde je silná menšina Rusů, říkali mladší, že oni jsou Rusňáci (i podle národnosti), ale slovenské »bešidy«, činice již rozdíl mezi věrou, národností a řečí. Staří lidé vydávali se však za Sloviaky, neboť prý »končíme slověnsku bešidu«. ⁴⁷⁸⁾ Petrovce se daly zapsati za ruské vlivem amerických rusňáků, kteří se vrátili domů. V Slavkovcích, Falkušovcích, Laškovcích a jinde agitovali zase popí. ⁴⁷⁹⁾ Lidé sami nám povídali, že oni jsou sice rusňáci, ale Sloviaci. Ovšem národní uvědomění jest v plénkách, nejsou ani slovenské, ani ruské, ale přechodné nebo žádné. ⁴⁸⁰⁾ Sloviaky jsou přirozeně i katolíci a kalvíni. ⁴⁸¹⁾ Rusky se tedy již nemluví nikde u Michalovec, ač ještě na řeči možno nalézt stopy ruštiny (Venne—Vinné, zo Staroho = ze Starého, Eštreb = Jastreb, Jastrebie, končíc slověnsku bešidu a pod.).

18. V kapušanském okrese z 35 obcí jest jen 8 slovenských, ostatní maďarské; ovšem slovenské menšiny najdeme v početných obcích. Tu tedy jak katolíci tak kalvíni a rusňáčci Sloviaci byli a jsou dosud hodně zmaďarisováni. ⁴⁸²⁾ Ani 2% řeckých katolíků nepřihlásilo se k ruské národnosti, většinou k maďarské a jen částka k československé. Téměř ve všech obcích žijí rusňáci, ale rusky nehovoří, již jen maďarsky a slovensky

⁴⁷⁶⁾ Tak mi říkali v Laškovcích, Fišaru, Šamudovcích, Zbincích, Murvianech, Trhovišti, Rakovci, Nacině Vsi a všude. Též Tomašivskij již (l. c. 207) konstatoval, že ruská řeč hyne hlavně v středním Zemplíně, nejvíce v téže zeměpisné šířce jako v analogickém pásmě Uhu (v sobraneckém okrese). Jak lid sám si je vědom, jaká je jeho řeč, o tom svědčí výpověď jednoho muže z Malých Zalužic: »My tak vieme slovensky ako malorusky« (t. j. ani tak dobře, ani tak, jen pomíchaně).

⁴⁷⁷⁾ »Ja Rúska, ňe katolíčka!« odpověděla mi žena na otázku, myslíte, že se ptám na věru.

⁴⁷⁸⁾ Je tedy na mladších vidět účinek politicko-národního hnutí rusínského, jež hlavně šíří kněží, církevní učitelé, američtí rusňáci, kteří se vrátili domů, žurnalistika a pod.

⁴⁷⁹⁾ Tito unitářští faráři jsou vlastně maďaroni, kteří nyní z odporu proti republice agituji pro připojení východního Slovenska k Podkarpatské Rusi.

⁴⁸⁰⁾ »My ruskej vřvy, ale slovenskej bešidy!« to bývá pravidelná odpověď, ptáte-li se jich, co jsou!

⁴⁸¹⁾ »My kalvíni Sloviaci; my slovensku bešedu máme a ku Československu patrime, ale po česky nehutorime!« řekli mi v Lúčkách.

⁴⁸²⁾ Rusňáků je tu přes 5000, nejvíce ve Vysoké a Selmencích, katolíků přes 9000, kalvínů též tolik.

(na př. i v Ruské).⁴⁸³) Sem třeba obrátiti pozornost Slovanů na Slovensku i v Podkarpatské Rusi. Poměry od r. 1900 nezměnily se tu podstatně, jak ukazuje srovnání Niederlovy mapy s posledními popisy.

19. Ještě hůře je tomu v okrese chlumeckém při hranicích maďarských, kde z 35 obcí není ani jediné dědiny slovenské, všechny maďarské (resp. s maďarskou většinou); obec Surty jest maďarsko-slovenská. Rusňáci (podle výry), kterých je tu slušný počet,⁴⁸⁴) jsou pomaďarštěni, neboť ani z 1% se nepřihlásili k ruské národnosti. Ruské řeči neslyšeti přirozeně nikde.

20. Tím jsme přešli celé území od Popradu až k Užhorodu a určili řeč jednotlivých obcí od Osturně v spišsko-staroveském okrese (v nynější XIX. župě se sídlem v Liptovském Sv. Mikuláši) až po Koromlu, Hutu, Niž. a Vyš. Německé u Užhorodu. Zbývalo by zmínku učiniti o užhorodské župě, kam také přechází řečová a národnostní hranice mezi Slováky a Rusy. Na Niederlově mapě sahá výběžek slovenský na severovýchod až za Ruský Hrabovec směrem k Velkému Bereznému, které též jest označeno jako z části slovenské a na východ k Užhorodu po samu řeku Uh, takže na př. Huta a Onokovce⁴⁸⁵) jsou celé slovenské na jeho mapě a Domanice z části. Mimo to Radvanka u Užhorodu, dále na východ Antalovce, na jih od nich Serednoje a na sever Turja-Remety jsou také částečně označeny jako z části slovenské, jakož i na západ od Užhorodu Jovro-Derma a Tarnovce (z části) a Lekart (celý). U Czambela jsou Ruský Hrabovec, Onokovce, Užhorod, Jovro-Derma a Tarnovce již za hranicí užšího území východoslovenského, nemluvě o obcích výše vzpomenutých, které jsou již za Uhem, ač Huta a Lekart jsou ještě pojaty do užšího území; všechny ostatní patří u něho již do širšího území východoslovenského.⁴⁸⁶) Slovenských menšin z užhorodské (mimo Jovro-Dermu, Pinkovce⁴⁸⁷) a Užhorod) i odjinud Czambel neuvedl, ač věděl, že jich je veliký počet na širším území východoslovenském v obcích polských, ruských a německých.⁴⁸⁸) On nevyšetřoval

⁴⁸³) Název obce Veškovce jsem slyšel vyslovovati Věškovce, ale na mapách bývá i název Vieskovce. Senné vyslovuje lid Šeno, Šretavu — Šretava a pod.

⁴⁸⁴) Žijí téměř ve všech obcích; nejvíce jich mají Bély, Boly, Král. Chlumec, Kisdobra, Lelesz, Surty a í.

⁴⁸⁵) Niederle píše Onakovce.

⁴⁸⁶) Ale i Pinkovce na pravém břehu Uhu jsou u něho již na širším území.

⁴⁸⁷) Nyní patří Pinkovce do sobraneckého okresu XX. župy košické.

⁴⁸⁸) Píše o tom v »Slov. řeči« na str. 61 (v pozn. 2.): »Popis úradný nevie rozdielu medzi tým, čo je Slovák, Pollak, Rus. Na nemeckých, poľských, ruských čiastkach širšieho územia východoslovenského nemajú tedy príslušné číslice úradného popisu vonkoncom nijakej ceny pre slovanskú jazykovedu. Ani niet príčiny, aby sme boli zvedaví na číselné výsledky

poměrů na širším území, jsa toho mínění, že co by se tam našlo Slováků mezi Rusy, Poláky a Němci, o to zas úřední soupis maďarský z r. 1900 napočítal Slováků méně v městech a městečkách užšího území východně-slovenského, kde Slováci sami rádi se dávali zapsati za Maďary nebo za Němce.⁴⁹⁹⁾ Také nebral zřetele k těm obcím na obvodě užšího území slovenského, kde sice uměli slovensky, ale Slováci se necítili.⁵⁰⁰⁾ Při té příležitosti Czambel vyslovil správný názor, že co má slovenská národnost z těch 22.500 Rusů, které při sčítání z r. 1900 zapsali za Slováky, když oni nejsou ve skutečnosti Slováky?⁵⁰¹⁾ Sám však upadl do jiného omylu, jako by jen řeč řídila národnost.⁵⁰²⁾ O 4 dědinách ve stolici boršodské (Abod, Mucsony, Rakacza a Viszló), které byly r. 1900 popsány za slovenské, vyslovuje nejistotu, zda neběží o Rusy, neboť řeckokatolické náboženství v těchto obcích více převažuje.⁵⁰³⁾

Úřední sčítání z r. 1921 našlo nejvíce Čechoslováků v městě Užhorodě⁵⁰⁴⁾ a v okrese užhorodském: z 31 obcí jest 10 ruských, 2 slovenské, 13 maďarských, ostatní smíšené (rusko-slovenské).⁵⁰⁵⁾

úradného popisu v menšinách slovenských na území obcí poľských, ruských a nemeckých. Pre politické a iné potreby verejného života stačí nám vedieť uplatňujúcu sa na tomto území skutočnosť, že Poľiaci, Rusi a Nemci východoslovenského územia učia sa usilovno východoslovensky, nie z lásky k slovenskej reči, ani nie preto, že by ona mala dať aké výsady, ale zo životnej potreby. Okolnosti za sto a sto rokov utvorily sa tak na východoslovenskom území širšom, že východná reč slovenská stala sa prostredkovacou rečou medzi žijúcim tam rôznorodým obyvateľstvom.

⁴⁹⁹⁾ Naopak Rusové a Poláci na dědinách rádi se přihlašovali k národnosti slovenské.

⁵⁰⁰⁾ Jako na př. u Vondřišelu (spíšského města v údolí Hnilce), který úředně popsán byl za německý, ale Sť. Mišík na základě toho, že tam lidé hovoří i slovensky, chtěl jej mítl z většiny slovenský. (Slov. Pohř. 1903, str. 511 sl.)

⁵⁰¹⁾ »Slov. reč« 57, připomenutí I.

⁵⁰²⁾ L. c. 79 píše: »Oddeľujúc ruské obce od slovenských, neopteral som sa ani o pomery vterovyzňanské, ani o priznanú národnosť pri popise z roku 1900; ale len o rozdiely, aké sa javia medzi rečou uhorských Rusov a východných Slovákov; rečovú rozdiely považujem za jedine oprávnené delidlo pri určovaní národnosti ruskej a slovenskej.« — Na jednom mstě tak, na druhém jinak!

⁵⁰³⁾ Podobně nezjistil řečl 4 obcí v miškovském okrese (Besenyő, Hamor, Óhuta, Sajó-Pálfala), kde též bydlí řečt katolíci, ale obce nadpoloviční většiny byly popsány za slovenské. Potom vyjmenovává ještě několik slovenských ostrovů v boršodské stolici, kterým však nepředpovídal slovenské budoucnosti. Jinak uvedl jako slovenské ostrovy pod svou jižnější hranicí z abaňské: Falučku (= Hačavu = Viesku), Derenk (Drienky), Kovačvagašskou Hutu, Šompotockou Hutu a ze Zemplína Nižný Remec a Velkou Toroňu, Velkou Baňacku a Regecké tři Huty; z užhorodské Čarnopole (v kapuš. okr.).

⁵⁰⁴⁾ Asi jedna čtvrtina všeho obyvatelstva, kdežto Rusů jen jedna sedmina, zato Maďarů jedna třetina, Židů téměř jedna pětina.

⁵⁰⁵⁾ Celkem není ani polovice Rusů, velmi mnoho Maďarů, Čecho-slováků asi jedna čtvrtina. Náboženství převládá řeckokatolické, ale římských katolíků a kalvínů je také mnoho.

Nám tu jde o to, abychom určili řeč jednotlivých obcí. Jsou to především 3 obce, které jsou zapsány za slovenské: Huta a Lekart (téměř celé) a Onokovce (z většiny).⁴⁹⁶⁾ Silné menšiny slovenské jsou také v Domanincích, Dravcích, Horjanech, Jovro-Dermě a Radvance.

Pokud jsme zjistili vlastním názorem, mluví se v Hutě a Lekartě jen slovensky. I v Jovro-Dermě slyšet slovenštinu (mimo maďarštinu),⁴⁹⁷⁾ kdežto v Onokovcích, Domanincích, Horjanech a Dravcích zase více rusky (i katolíci!).⁴⁹⁸⁾ Onokovce se poslovenštinují od svých sousedů ze sobraneckého okresu, majíce i slovenskou školu. V Radvance jest mnoho Slováků (povoláním různých řemeslníků), kteří byli hodně pomaďarštěni; mluví se tam tedy slovensky, maďarsky i rusky. Slovenština, jak vidíme, postupovala i tu na východ v okolí Užhorodu, jsouc zprostředkovací řečí hlavně mezi slovanskými národnostmi na jedné straně a neslovanskými národnostmi na straně druhé, takže nejen Maďaři a Židé, ale i Rusové se jí přiučovali.⁴⁹⁹⁾ Naopak v dědinách, kde žijí Slováci spolu s Rusy, osvojili si jejich řeč.⁵⁰⁰⁾ Nyní i v slovenských školách se vyučuje rusky. Ovšem nevíme, jak se věci vyvinou, když i v slovenských školách se bude na Podkarpatské Rusi vyučovat novým karpatoruským jazykem.⁵⁰¹⁾ Ale Užhorod sám a slovenské sousedství ze sobraneckého okresu budou slovenštinu nejen udržovat, ale i rozšiřovat, neboť kulturní vlna jde od západu na východ.

V ostatních okresech užhorodské župy (perečinském, berezenském a seredenském) žijí také Slováci, ale jen jako menšiny v jednotlivých obcích. Tak v samých okresních městech (v Perečně 15%, ve V. Berezném 15% a Seredném 18%) jsou značnější menšiny československé, takže se tam mluví i slovensky.⁵⁰²⁾ Mimo to v Turja-Remetách (okres perečinský) jest přes 20% Čechoslováků, v Mirči a Zabrodí v berezenském okrese téměř 10%, v Antalovcích v se-

⁴⁹⁶⁾ Čechoslováků 384, Rusů 253 z počtu 684.

⁴⁹⁷⁾ Z J o ů r a jsem rozmlouval se Sloviáčkou, která mi podala o své obci zprávu, že tam všichni hovoří slovensky (i maďarsky). Škola je slovenská jako v Lekartě, kde jsou 3 školy a všechny slovenské.

⁴⁹⁸⁾ Nokuďci a Drůci mají řeč ruskou, ale umějí i slovensky (srov. v úvodě k této kapitole).

⁴⁹⁹⁾ Na trhu v Užhorodě slovenština vedle maďarštiny se ozývala vždycky, protože sem velmi mnoho Slováků (Sloviáků) od Sobrance přichází.

⁵⁰⁰⁾ Příkladem jsou právě uvedené Onokovce, kde lidé umějí obě řeči: Slováci i ruskou a Rusové též slovenskou. A tak je tomu v četných smíšených obcích. Ze z toho vznikají řečové smíšeniny, netřeba, myslím, uváděti.

⁵⁰¹⁾ Podle úředního nařízení se vyučuje na všech jinojazyčných školách (na př. na 13 slovenských) v P. Rusi ruštině jako povinnému předmětu. Užhorodský školský inspektorát nařídil, aby na některých školách místo slovenštiny byla postupně zaváděna karpatoruština.

⁵⁰²⁾ Jsou tam i slovenské školy. — Okresy tyto jsou poměrně malé.

redenském okrese téměř 21%,⁵⁰³⁾ v Hlubokém 30%,⁵⁰⁴⁾ v Lazích 14%. Mimo to i v Korytňanech a jinde jsme zjistili, že se mluví trochu slovensky (vedle ruštiny a maďarštiny).

Slovenská řeč ostrovy žije tedy i v užhorodské župě, jakož i jinde na Podkarpatské Rusi, mísíc se s ruštinou a jsouc na pohraničí zprostředkovací řečí. Tu přirozeně Slováci mluví i rusky, ba je nějaké procento římských katolíků, kteří přihlásili ruskou národnost (srov. na př. v Jovro-Dermě a jinde).⁵⁰⁵⁾

Závěrem uvedeme několik slovných a větných ukázek z řeči rusňáků z Jarku u Užhorodu: Što hovoreš? — Korova, kuň, vul. — Ja musim molotiti (robiti, iti). — Daľem (daľem) za to četory stotky. — Daľam za to četory stotky (řekne žena). — Oni znaĭut po rusky, oni choďat (i choďat).

Ale tito rusňáci z Jarku, jako vůbec všichni od Užhorodu až k Perečfnu a výše na hranici slovensko-karpatské, v městě mluví slovensky; není to ovšem slovenština čistá, ale smíšená s ruštinou.⁵⁰⁶⁾ —

Tim by jazyková otázka na území námi zkoumaném byla dostatek osvětlena. Zbývá učiniti zmínku o jazykové praxi školské a úřední na východním Slovensku (a v Podkarpatské Rusi), stanoviti dnešní hranici řečovou, vypočítati obce s řečí slovenskou, ruskou, polskou a jinou, určití dosavadní postup a ústup jednotlivých řečí a příčiny toho a vysloviti předpověď do nejbližší budoucnosti.

O školských poměrech napsali jsme již dosti na příslušných místech (hlav. v kap. víry); zde jen shrnujeme:⁵⁰⁷⁾ Školy jsou většinou církevní a menšiny navštěvují školy většin, nemají-li vlastních škol. Vyučovacím jazykem je zpravidla slovenština; ježto však

⁵⁰³⁾ To prý se tam usadili mimo Slováky kdysi i Češi jakožto dělníci a zaměstnanci při lesní správě.

⁵⁰⁴⁾ Zde jest také slovenská škola, která se však bude prý postupně rušiti a zůstane jen ruská.

⁵⁰⁵⁾ Je nyní 13 škol slovenských na P. Rusi mimo pobočné slovenské třídy při ruských a jiných školách; v Užhorodě, Onokovcích, Jovrodermě, Hlubokém, Hutě, Lekartě (3), Seredném (2), Dolhém v iršavském okrese, v Nových Klenovcích v okrese latoričanském, v Perečfně, Remetách, V. Berezném, Zabrodí a v Dravčine v okrese svaljanském. Českých škol jest 6: v Užhorodě, Antalovcích, Mukačevě, Berehově, Sevljuši a Akna Slatině.

⁵⁰⁶⁾ Zapsal jsem si tam ještě názvosloví vozu: je v něm dosti maďarských slov. Části jermá jsou: zanoska, berca, podborlica, svoryň, rudo (oje, maď.). Části vozu: birfan, berfa (žebřina), karfa (meč v žebřině), zakladka (rozpon), deska (spodnice), leuča (lišeň), kolesa, rozsochy s podojmou, ferdekljú (násad), ruzvora. Kolo se skládá: z holovky, špicí, bahří a riafu. Lišeň se navléká kavou na t^l.ngel (os) a na užočku (hužovku, houžev) a zastrčí se za tyčkou.

⁵⁰⁷⁾ Na některých školních inspektorátech jsem si vyžádal informace, ilchž se mi od jednotlivých pp. inspektorů ochotně dostalo a za které jim tuto vyslovuji veřejně upřímné díky.

učitelé neznají spisovné slovenštiny, vyučuje se nejvíce dialekty (šarištinou, zemplínštinou a pod.). Řeckokatoličtí učitelé mají vyučovati lemkovštinou, ale míchají slovenská s ruskými nářečímí; někteří chytají se i velkoruštiny.⁵⁰⁸) Někde se ustálil usus vyučovati v nižších třídách rusky a ve vyšších slovensky. Jinde se zase děti přiučují jen azbuce, aby si mohly čísti svoje církevní knihy.⁵⁰⁹) Školský inspektorát v Sabinově⁵¹⁰) dozírá na 79 škol, z kterých jest 19 státních, 31 římskokatolických, 25 řeckokatolických, 2 evangelické, 1 st. měšťanská škola, 2 státní opatrovny.⁵¹¹) Z 7723 žáků jest 5679 římských katolíků, 1642 řeckých katolíků, 138 evangelíků a 264 židů. Učitelé přihlašovali národnost dětí buď podle náboženství (na př. v Bajerovci, Blažově, Ďáčově,⁵¹²) Geraltě, Hanigovcích, Jakovianech, Jastrebu a jinde), nebo k slovenské národnosti (tak na př. v Gromoši,⁵¹³) Hajtuvce,⁵¹⁴) Hradisku.⁵¹⁵) V Renčišově udal řeckokatolický učitel obojí národnost, slovenskou i ruskou, ale inspektorát přisoudil ruskou. Vyučovací jazyk učitelé ohlásili buď slovenský i ruský (na př. v Blažově, Hajtuvce, Hradisku, Hanigovcích, Jastrebu, Jakovianech, Renčišově), nebo ruský (v Bajerovci a Geraltě), anebo slovenský (v Ďáčově, Gromoši). Je zajímavé přirovnati tuto školní statistiku k úřednímu popisu z r. 1921! Děti samy (anebo jejich učitelé) přihlašovaly se někde jinak, než jsou zapsány od rodičů (nebo od úředníků) ve státní statistice. Tak na př. v Bajerovci, Blažově, Geraltu, Jakovianech⁵¹⁶) jsou v celostátní statistice z r. 1921 tytéž děti uvedeny jako československé, ale v školní statistice r. 1922 jako ruské.⁵¹⁷) Opačný příklad, aspoň částečný, poznamenali jsme si z Hradiska, kde úřední popis má většinu ruskou (122 Rusů

⁵⁰⁸) Biskupské úřady (v Prešově a v Užhorodě) se starají i o školní učebnice a podobné otázky, takže jak církevní knihy, tak i knihy školní psány jsou lemkovštinou a karpatoruštinou. Mnoho učitelů je maďaronů, kteří umějí dobře maďarsky, ale rusky špatně a slovensky ještě hůře.

⁵⁰⁹) Děje se to často tajně, aby o tom úřady nevěděly. Nebo se učí třeba ti, kdož vypomáhají v církevních obřadech (zpěváci a pod.).

⁵¹⁰) Župa košická (Šariš).

⁵¹¹) Nevím, neexistuje-li již nyní jiné rozdělení školních inspektorátů. Platí pro rok 1922.

⁵¹²) Tu měla (r. 1922) řeckokatolická škola 104 žáky, z nichž bylo 64 řeckých katolíků Rusínů a 38 římských katolíků Slováků. Ale přiznaný vyučovací jazyk: slovenština.

⁵¹³) Z 73 žáků bylo r. 1922 přihlášeno 73 Slováků a podle vyznání 47 řeckých katolíků a 24 římských katolíků.

⁵¹⁴) 37 žáků slovenské národnosti, ale 27 řeckokatolického a 10 římskokatolického náboženství.

⁵¹⁵) Všech 49 řeckokat. dětí slovenské národnosti.

⁵¹⁶) Částečně i v Ďáčově, Jastrebě a jinde.

⁵¹⁷) Nebo rusínské. Učitelé nepočínají si v té příčině stejně: někteří hlásí národnost ruskou, jiní rusínskou; podobně jazyk nazývají buď ruským, nebo rusínským. Slova »Rusínák«, »rusňácký« se nevyskytují v úředních statistikách. Geraltovský učitel přihlásil národnost rusínskou, ale vyučovací jazyk ruský.

proti 116 Čechoslovákům), ale školní statistika z r. 1922 zná jen děti slovenské národnosti.⁵¹⁸⁾ Dačov je věru, jak jsme již napsali, jednou z těch obcí, kde ruská řeč ustoupila slovenské, avšak uvědomění vyvíjí se ruské (resp. rusínské nebo rusňácké). Proto přihlásil učitel národnost svých dětí hlavně podle náboženského vyznání, kdežto vyučovací jazyk slovenský. Katolická menšina slovenská dovedla tam tedy změnit řeč, leč národní uvědomění u Rusňáků probouzí pop.

V obvodu školního inspektorátu prešovského, giraltovéského a lemešanského počnali si řeckokatoličtí učitelé zpravidla tak, že děti řeckokatolického náboženství přihlásili k národnosti ruské, kdežto římskokatolické k slovenské (na př. ve Fulance, Kereštvěji, Kobulnici, Soboči, Štefurově a jinde). Jsou ovšem i četné případy, kde všechny děti bez rozdílu víry jsou přihlášeny za Slováky (na př. v Drinově, Dzurdzoši, Klembarku, Matášece, Miklúšovcích, Varhaňovcích a jinde). Také tu vyskytují se rozdíly mezi úředním popisem z r. 1921 a školní statistikou z r. 1922.⁵¹⁹⁾ Vyučuje se zpravidla slovensky, nebo slovensky a rusky.⁵²⁰⁾

Ruštější v té příčině je bardiovský okres školní, kde je dost ruských škol (resp. řeckokat.): v Becherově, Mlynarovcích, Ladomirově, Malcově a jinde. Ale jsou též řeckokatolické školy, kde učitelé přihlásili děti k národnosti slovenské a vyučují jazykem slovenským (vl. šarištinou smíšenou s ruštinou),⁵²¹⁾ jako na př. v Ortutové, Andrejové, Pitrově a jinde. Na státních školách vyučuje se slovensky

⁵¹⁸⁾ Nevím ovšem, zdali v roce 1923 byla národnost přihlášena slovenská u dětí z Hradiska, či již zase ruská, což jest úplně možné.

⁵¹⁹⁾ Na př. v Kobulnici, Soboči a naopak v Matášece a jinde. Z toho je patrné, jak mechanicky často zapisovala se národnost podle náboženského vyznání a jak různá stanoviska mohou mít dva zapisující lidé. Nejlépe svědčí o tom rozdíly mezi sčítáním z r. 1919 a sčítáním z r. 1921. Ovšem přispívá k tomu i popisovaný lid sám, který, nechápaje národnosti, jednou se vydává za Rusňáky (podle víry), po druhé za Slováky (resp. Slovňáky), podle řeči, krajové příslušnosti a částečně i jakého takého povědomí.

⁵²⁰⁾ Na př. ve Fulance, Kereštvěji, Štefurově a jinde, pouze v Kobulnici ohlásil učitel vyučovací jazyk ruský. — Podle výpovědi p. školního inspektora P. Galla v Prešově vyučuje se všude slovensky, jedině v prvních letech přiučují se děti cyrilice, aby mohly čísti svoje náboženské knihy. — Na státních školách ve smíšených obcích je podmínkou, aby byl jeden učitel řecký katolík, druhý římský katolík. — Učitelé však neumějí rusky, jen lemkovský dialekt. Národně uvědomělí jsou mezi nimi pouze jednotlivci, valná většina je jich maďaronů. Rovněž učitelé (profesoři) na řeckokat. učitelském ústavě v Prešově jsou národně málo uvědomělí, rozmlouvajíce nejvíce maďarsky (i na ulici).

⁵²¹⁾ Člověka, který má smysl pro správný literární jazyk, bolí, když vidí, jakou řečí se vyučuje na východním Slovensku. Není divu, že požaduje, aby se zavedla buď řádná spisovná slovenština, anebo náležitá velkoruština či maloruština. Ale kde vzít učitele, kteří by znali správně tu či onu řeč, anebo nejlépe oba jazyky? Vyslechl jsem z úst vážných činitelů, že by na východním Slovensku neškodilo, kdyby se ruštině vyučovalo

(na př. Duplňně, Lenartově a jinde).⁵²²⁾ I v tomto okrese je dosti případů, kde nesouhlasí školní statistika a vyučovací jazyk s uvedenou národností z r. 1921.

Školní inspektorát v Michalovcích má pod dozorem tři okresy: michalovský, sečovský a vranovský — úhrnem 136 škol (z toho řeckokatolických 47, kdežto římskokat. 39, státních 21 a 1 měšťanskou, evangelických 10, kalvínských 17, židovskou 1 a obecnou 1). Učitelé všude přihlásili slovenskou (a na většinu kalvínských maďarskou) národnost a vyučovací jazyk slovenský, nebo maďarský. Je pozoruhodno, že na př. i v Banském a v Davidově se vyučuje na řeckokatolických školách slovensky a že děti jsou tam podle školní statistiky jen Slováci, ačkoliv úřední popis z r. 1921 našel tam téměř výhradně jen Rusy a třebaže rovněž se tam dosud rusky mluví. Naopak v Černém u Vranova (a částečně i v Cabovcích), kde úřední popis má ohromnou většinu Slováků (v Cabovcích značnou menšinu), přihlášeny jsou děti řeckokatolické školy k národnosti ruské (v Cabovcích z větší části), ale vyučovacím jazykem jest i tam slovenština; jen cyrilice se děti přiučují z důvodů církevně-náboženských.⁵²³⁾

O školních poměrech a školní praxi v humenském inspektorátu napsali jsme již, že ze 64 škol je 14 státních, 1 obecná, 29 římskokatolických a 20 řeckokatolických; z toho je 44 slovenských, 20 rusko-slovenských, kde zpravidla do třetího školního roku vyučuje se jen rusky a od třetího škol. roku slovensky.⁵²⁴⁾ Tak tomu je na př. v Zubném, Humenském Rokytově, Maškovcích,⁵²⁵⁾ kdežto v Porúbce a Házíně vyučuje se jen slovensky, v Brušnici, Křižlovcích, Kolbovcích, Jakušovcích slovensky i rusky. Je pozoruhodno, že učitel z Házína přihlásil národnost dětí podle náboženství, ale vyučovací řeč slovenskou, což souhlasí sice s naším zkoumáním v přičině jazyka, avšak odporuje to úřednímu popisu z r. 1921, který tu našel ohromnou většinu Čechoslováků. V Porúbce přihlásily se

---

i na školách slovenských, neboť na území národnostně smíšeném je potřeba znáti obě řeči. Na otázku, jaký ruský jazyk měl by se zavést, odpovídali mi, že nejlépe velkoruský, neboť jinak nahání se voda na mlýn Němcům a Maďarům, kteří rádi vidí, jak se Slované drobí na menší a slabší jednotky.

⁵²²⁾ Jsou to dědiny náboženským vyznáním smíšené, leč národností československé. — V tomto inspektorátě se udál případ, že řeckokatolický farář dal školu k dispozici státu, pročež od druhých teď snáší příkoří.

⁵²³⁾ V Černém sice agitoval prý farář Dobrianský pro ruský vyučovací jazyk, ale lid mluví již stejně, bez rozdílu náboženství. To souhlasí s naším pozorováním: V Cabovcích i v Černém mluví se již slovensky, jenom nejstarší «rusňáci» znají rusky. Zato v Banském a Davidově slyšet více rusky a jen mladší pokolení chytá se slovenštiny.

⁵²⁴⁾ Učitelé ruští znají prý slovenský pravopis lépe, než slovenští učitelé s maďarským diplomem.

⁵²⁵⁾ Tu se vyučuje více rusky, ale děti čtou i slovensky. Tak je tomu i v Dzedačově.

děti k národnosti slovenské, také se tam vyučuje slovensky, leč úřední popis z r. 1921 má tuto obec ze dvou třetin ruskou.⁵²⁶⁾

Medzilaborský inspektorát byl takřka úplně ruský, spravovaný inspektorem rovněž ruské národnosti.⁵²⁷⁾ Ze sninského inspektorátu nemáme zpráv, ale je též z velké většiny ruský. V sobraneckém inspektorátu jest úhrnem 61 škol v 49 obcích; z toho 18 řeckokatolických, na kterých se vyučuje »úředně« sice slovensky, ale potajmu někde i rusky (resp. dialektem ruskoslovenským, anebo slovenskoruským).⁵²⁸⁾

O škoňím inspektorátu užhorodském byla řeč již dříve, že je tam 13 slovenských škol (mimo pobočky)⁵²⁹⁾ a 4 školy české (kromě poboček).⁵³⁰⁾ Vyučovacím jazykem je sice slovenština (příp. čeština), ale karpatoruštině vyučuje se jako povinnému předmětu. Na některých slovenských školách zavádí se nyní postupně místo slovenštiny jako vyučovací jazyk karpatoruštinou.⁵³¹⁾

To jest obraz školních poměrů a školní praxe na území námi zkoumaném.⁵³²⁾ Zřejmá je snaha, aby na východním Slovensku vyučovací řečí byla slovenština, v Podkarpatské Rusi karpatoruštinou. Avšak skutečné poměry jsou silnější než tato snaha. Vyučuje se vlastně tak, jak tomu učitel a děti rozumějí — dialektem. Je nesporno, že v nejbližší době vzroste počet škol s ruským vyučovacím jazykem, protože Rusňáci se dosti národnostně pohnuli od převratu a budou požadovati vlastní školy tam, kde jim podle menšinového zákona patří. Možná však, že praktické důvody budou silnější, než náboženské a národnostní city a zřetele. Slovenštině a jazykovému poslovenštění se tito Rusňáci sotva ubrání, neboť slovenská řeč stala se jim nejenom zprostředkovací, nýbrž mnohde i mateřskou řečí. Jen pohraniční pruh (od staroveského okresu v býv. Spiši na východ), jenž náhle se rozšiřuje a náhle zase zužuje a který je nejširší pod Svidníkem a Stropkovem, bude ještě delší dobu vzdorovati. Ale i do něho jsou vraženy mohutné klíny při Staré Ľubovni, od Lipian k Plavči, k Bardiovu (nejsilnější), nad Humenným (nejširší od Dobrian k Papínu a Snině), od Michalovce k Ůbreži a Sobrancím pod Vihorlatem, takže ani onen pohraniční

⁵²⁶⁾ Porúbka se řečově skutečně poslovenštila, jak jsme již uvedli, leč národní uvědomění není vyvinuto a ustáleno. Na úřední popis působil tu podle všeho vliv místního popa.

⁵²⁷⁾ Panem Václavským, bývalým právníkem z Haliče, který byl hodně politicky činný ve svém kraji. Nyní př. byl zbaven svého úřadu.

⁵²⁸⁾ Na př. v Beňatině a v Podhorodí.

⁵²⁹⁾ V Užhorodě, Jovro-Dermě, Lekartě, Onokovcích, Kamenické Hutí, Hlubokém, Seredném, Perečině, Vel. Berezném, Zabrodí a jinde po Podkarp. Rusi. V Turja-Remetách jsou 2 slovenské pobočky při ruské škole.

⁵³⁰⁾ V Užhorodě, Antalovcích, Sevljuši, Akna-Slatině; pobočky při ruských nebo maďarských školách jsou v Mukačevě a Berehově.

⁵³¹⁾ Na př. v Hlubokém.

⁵³²⁾ Někde se nám nepodařilo zastihnouti pp. inspektorů v úřadě, neboť byly prázdniny. Ale obraz by se tím nezměnil, jen doplnil.

pás při haličský neodolá výbojnému postupu slovenské řeči. Vždyť nejen dosavadní vývoj, ale i přítomný proces, o němž se může každý z vlastního názoru přesvědčiti, podává o tom neomylný důkaz. Ruské obce z bývalého Spiše a Šariše zřejmě se řečově poslovenšťují. Déle bude se brániti řečovému poslovenštění Svidnicko, Medzilaborско a Sninsko (za Vihorlatem) v bývalém Zemplíně, leč i tyto kraje podlehnou časem tomuto přirozenému vývoji.⁵³³⁾ Zeměpisné, hospodářsko-sociální, kulturní a politicko-státní poměry budou silnější tradičních přívlastků zděděné kmenovitosti. Celý ten pás ruských obcí má přirozený spád dolů k Slovensku, odkud jediné může jim přijíti hospodářsko-sociální pomoc i kulturní pokrok v jich tvrdém životě hmotném. Nikde nemají kulturního střediska, odkud by jim přicházela životní energie kulturní. Na celém východním Slovensku není města, které by se mohlo nazývat ruským (resp. ruským anebo rusňáckým): Prešov je na to příliš slabý, Užhorod vzdálený a ostatní městečka rusňácká (V. Svidník, Stropkov, Medzilaborce) jsou jenom provinciálními středisky lokálního významu.

Východoslovenští Rusňáci neberou svého postavení nikterak tragicky, poddávajíc se dobrovolně řečovému poslovenštění a nazývajíc se ve značné míře »Sloviaky«, zachovávajíc jediné víru z tradiční konservativnosti. Hmotný život od nich žádá, aby se přiučili slovenštině — tak jako Němci a Maďaři! —⁵³⁴⁾ neboť bez slovenštiny by se nedorozuměli ani na trhu v městě, ani na vý-

⁵³³⁾ Podle A. Petrova Rusňáci v středním Zemplíně počali se přiznávat za »Sloviaky« již r. 1773, takže jen v severních hornatých krajích zůstávaly ruské obce neposlovenštěny (ČCH XXIX, 1923, č. 3—4, str. 411). Tomu, že původní Rusňáci byli rozšířenější a že ruská řeč se ještě i dnes drží ve svatební a jiné terminologii, nasvědčuje příklad z Kalše, katolicko-uniatsko-kalvínské obcí u Košic, kde ještě dosud nazývají mladého ženicha *molo d y* a mladou nevěstu *molo d a*, svatky — *s v a š k y* atd. Rozumí se samo sebou, že ve zvykosloví najde se hodně starobylého, což svědčí o ruském původu. Dnes už se mluví v obci jenom slovensky (a maďarsky). Také ve Slov. Novém Městě jsme zjistili, že tam ruská řeč a vůbec ruská kolonisace byla rozšířenější. To patrně na př. z názvosloví kroje starších lidí (gubánka, čuha atp.), domu (priklet, chyža, pleveň), polních honů (Konoplňanky) atd. Dnes je Slov. Nové Mesto unlatско-евангеліcko-katolícké, řečově slovensko-maďarské.

⁵³⁴⁾ Slovinci absorbovali velké procento Maďarů a Němců, kteří bydleli mezi nimi. (O tom více v kap. národ. povědomí.) Podle Petrova v Šariši bývali Maďaři v r. 1640—1650 v údolí řeky Torysy téměř až k Sabinovu. Obce Orkuta, Osekov, Trnie, Ňaršany, Michalany, Gergelak, Petrovany, Sedzikert, Finčice byly celkem nebo z větší části maďarské — založené maďarskými uprchlíky před Turky, — ale r. 1773 jsou již slovenské. V Zemplíně — v západní části — sahali přý Maďaři v druhé pol. XVI. a v XVII. stol. až do Vranova, ale r. 1773 a v XIX. stol. všechny maďarské obce (nebo smíšené) byly již slovenské. V první polovici XVIII. století byly tu již jen zbytky, a to k Sečovcím (N. Kázmír, Kuzmice, Čelej, Seč, Kerestúr, Egřeš, Klačanov, Trebišov, Zbeňňov atd.). Hrstky Maďarů žily také v Michalovcích, Stropkově, Rakovci a jinde. V úzké a berežské župě zase se dostl obcí porušilo.

dětku ve světě, ani se Slovákem, ani s Maďarem a Němcem. Byl totiž politicko-sociální vývoj do r. 1848 na prospěch slovenskému živlu, neboť panská třída ještě nemaďarisovala. Ovšem, jsou tu mnohé okolnosti, které jsou na překážku řečovému poslovenštění těchto Rusňákův. Je to především víra s církevní slovanštinou a vůbec církevní prostředí velmi odchylné od života slovenského. Nebýtí této retardující příčiny církevní, byli by se tito Rusňáci již více poslovenštili. Vliv popův je velmi silný, jak jsme již několikrát měli příležitost ukázat. Je dokonce silnější než řečová skutečnost sama: Nazývali-li se tito Rusňáci »na užším území jazyka východoslovenského« již Sloviaky, začínají se tu a tam nazývat zase Rusňáky (Rusíny, Rusy) právě pod vlivem národně-politického hnutí, jehož nositeli jsou především řeckokatoličtí kněží, kteří mezi lid vnesli heslo: »Co rusňák — to Rus!« Odtud ty přeměny v úředních popisech z r. 1919 a 1921!

Výbojný postup slovenštiny zjistili všichni doposavadní zkoumatelé východoslovenského území: Volod. Hnatjuk,⁵³⁵ Olaf Broch,⁵³⁶ J. Záborský,⁵³⁷ R. Zawiliński,⁵³⁸ Czambel,⁵³⁹ Petrov a jiní. Podle Hnatjuka denacionalisace Rusů na prospěch Slováků postupuje tak rychle, že za nějaký čas ze Sloviaků budou Slováci, nastane-li něco neočekávaného.⁵⁴⁰ Broch zjistil ve Falkušovcích a Dúbravce proud napodobovati »paňski jazik« (t. j. odvykati formám ruským a přivykati formám slovenským)⁵⁴¹ a v řeči koromelských Sotákův nářečí skrz naskrz poslovenštěné. Podle Jonáše Záborského nynější šarišské nářečí je pouze slovenštinou mocně napuštěná ruština, tedy útvar ne tak dávný, až když pravoslavní Rusové s obrácením v latiniky byli poslovenštěni. Poláci východoslovenského území učí se slovensky, a byť ještě ani neuměli slovensky, sebe přece i při své polské řeči Slováky jmenují.⁵⁴²

Opačný názor o poruštěných Slováčích makovického okresu vyslovil naproti tomu Štefan Mišík. Běží prý o slovenské menšiny

⁵³⁵ V »Rusini priaš. eparch.« (str. 12 v pozn.).

⁵³⁶ Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze (str. 100—104).

⁵³⁷ Let. Mat. Slov. X., sv. I., str. 18.

⁵³⁸ »O wplywie języka słowackiego na polskie gwary góralskie« (v »Sprawozdaniach« krakowskiej akademie, 1899, 4, str. 3—4). Srov. s referátem v Slov. Pohř. z 1899, 428.

⁵³⁹ Slov. řeč, str. 178—185.

⁵⁴⁰ Czambel přijímal tuto skeptickou předpověď s výhradou — jenom pro užší území východoslovenské.

⁵⁴¹ Podle něho vlny poslovenšťovacího proudu nezadržitelně pohybují se na východ od Koromle k Ublu.

⁵⁴² V »Slov. Pohřadech« z 1895, 572.

uprostřed mas ruského obyvatelstva, které přirozeně se porušují.⁶⁴³⁾

Czambel zjišťoval výbojný postup slovenštiny velmi pečlivě, uváděje všechna mínění na pravou míru. Nemyslí, že by obavy Hnatjukovy byly oprávněny, ani že by poslovenštění Rusů bylo dílem katolické církve, jak tomu chtěl Jon. Záborský. Opíraje se o výsadní list bardiovského městského archivu, který pokládal za nejstarší známý text slovensko-ruské směsice, dokazoval, že již před 500 lety byly řečové poměry východoslovenské svou podstatou takové, jaké jsou dnes.⁶⁴⁴⁾ Pro svoje tvrzení, že řeč ruských obcí mění se jen velmi zvolna a že zrovna takové poměry, jaké dnes nalézáme, byly již odedávna, shledává Czambel důkazy i v starých vydáních kalvínských knih církevních, které jsou psány v podstatě již takovou smíšeninou řečovou, jaká trvá v t. zv. normální řeči zemplínsko-užské,⁶⁴⁵⁾ jakož i v řeči osadníků v Kerestúru a Kocuře,⁶⁴⁶⁾ hlavně však v ruské obci Osturni, která, ačkoliv jest obtočena polskými obcemi a odtržena se všech stran od ruské národnosti, nezměnila řeči a národnosti.⁶⁴⁷⁾ Z toho všeho uzavírá Czambel, že se výbojná síla slovenské řeči uplatňovala již před 500 lety.

Výboj slovenštiny vznikl zeměpisným položením, neboť Slováci východoslovenského území užšího bydleli tak, že se od přírody stali zprostředkovateli mezi Poláky a Rusy (mezi západem a východem území) i mezi Poláky a Maďary (mezi severem a jihem území). Kromě toho slovenština vyznamenávala se tím, že v celých horních Uhrách měla silné pozadí.

Opory východoslovenského výboje řečového našel Czambel hlavně tři: 1. lásku panské vrstvy k slovenštině, jaké neměla ani k polštině, ani k ruštině; 2. vyšší osvětovou hodnotu slovenské řeči; 3. společenské předsudky. Páni (i statkářské rodiny) rádi prý mluvili slovensky, »po našim«, »a mi tótnyelvünkön«, nepřestávajíce vy-

⁶⁴³⁾ Mišík považuje i obyvatele spíšského Kojšova za poruštěné Slováky. Ale jinak Mišík, římskokatolický kněz, přemohl v sobě národní sobectví a Slováky-uniaty s historicko-lingvistického stanoviska považoval za původní Rusy. (Slov. Pohľady 1895, 570.) Naproti tomu na př. M. Gumpłowicz soudil, že ruští Lemkové vznikli z řeckokatolických Slováků (Lud. VII. 204).

⁶⁴⁴⁾ Srov. jeho »Slov. reč« str. 180, kde je rozbor onoho listu, uveřejněného v »Régl érdekes okmányok sz. kir. Bártfa városa levéltárakból«, I. füz., II. kiadás. V listě tom (na straně 10—11) je psáno vlastně češtinou (podle Czambela: českoslovenštinou), do které autor misil východní slovenštinu a ruštinu.

⁶⁴⁵⁾ Knihy ty byly vydány před půldruhým stoletím, z čehož Czambel usuzuje, že již dávno předtím minula doba, kdy se výbojná síla východní slovenštiny počala uplatňovati.

⁶⁴⁶⁾ Tyto obce vznikly v polovici XVIII. stol. osadníky z okolí trebišovského v Zemplíně a z boršodské a abaujské.

⁶⁴⁷⁾ Srovnej o tom na str. 152, kde jsme ukázali, jak Osturni změnila a mění svůj charakter řečový i národnostní.

náseti slovenskou řeč nad polskou a ruskou. S Poláky a Rusy mluvili a dosud mluví výlučně slovensky, neboť v rodinách, v kterých chtějí, aby děti uměly i slovensky, berou k dětem jen Slovenky, nikdy ne Polky nebo Rusky. Z této vyvýšenosti slovenské řeči panskými rody ze slovanských řečí popisovaného území vznikl u obecného lidu názor, že řeč slovenská je řečí panskou, ve srovnání s polskou nebo s ruskou — vznešenější, »fajnější« (jak lidé sami říkají).⁵⁴⁹) Slovenská řeč má taktéž vyšší osvětovou hodnotu, neboť Poláci a Rusové v bývalém Uhersku, jsouce odtrženi od svých haličských bratrů, žili v kulturní bídě, takže ani čisti většinou neuměli.⁵⁵⁰) Slovenská řeč byla a je řečí kazatelskou ve velkém počtu obcí, kdežto ruština pouze v jedné pětině z nich a polština téměř v žádné.⁵⁵⁰) Zkrátka, na území východoslovenského nářečí bez odporu odedávna převažovala a převažuje i dnes slovenská osvěta osvětu tamějších Poláků a Rusů. — Na celém užším území východoslovenské řeči vysmívají se lidem, kteří, mluvíce slovensky, nemluví jako místní nebo okolní Slováci.⁵⁵¹) Tento zjev šířil se podle Czambela shora, neboť byli to především páni a počítající se k nim, kteří se posmívali Polákům a Rusům východoslovenského území, spatřující v nich »Slováky« a nemohouce jim odpustiti, že nemluví slovensky, jako jiní lidé. Vysměchu neušetřili

⁵⁴⁹) Czambel I. c. 182 píše o tom: »Poliak alebo Rus východoslovenského územia, naučiac sa po slovensky, získal si tedy spôsobilosť potýkať sa po celom území východoslovenskom, ba aj po celom hornom Uhorsku. Pred 500 rokmi a dávnejšie, keď nebolo železníc, bola to ohromná výhoda. Ale vedenie slovenčiny po istú mieru poskytovalo výpomoc aj pomedzi Maďarov, lebo slovenských ľudí našli ste všade ... a hlavne medzi Maďarmi.« Czambel (tamtéž) tvrdí, že zvláště anekdoty, i politické, vyprávěly se téměř výlučně slovensky a uvádí několik příkladů podobných anekdot a etymologií (na př. rodinných jmen Bertóthy a Berzeviczy).

⁵⁵⁰) Podle Czambela páni východoslovenského území nejenom rádi mluvili slovensky, ale i veršovali pro zábavu. (Zachovalo se několik rýmováček toho druhu, které Cz. cituje na str. 183 v Přípom.) O tom, jak Lemko »nerodní sa« s Mazurem, nepřijímaje od něho ani kroje ani zvyků, ale jak ochotně se stýká se Slováky, lehce přivykaje slovenské řeči (»ľubít inohda pochvastat znanijem slovacakaho narěčija«), které pokládá jakoby za vyšší a lepší svého rodného, psal už Jak. Holovackij (Narodnyja pěsni I., 743). Mládenci a děvčata lehce prý přijímají nejenom slovenskou řeč, ale i »slovackij nariad« a přeměňují svoje jména: Nastka, Feňa, Parasia na slovenská: Annica, Katlica nebo Maria. Podání, obyčeje, písně — všechno táhne prý Lemka za Beskydy k jeho od dávných dob »jedinoplemenníkům« a sousedům.

⁵⁵⁰) Czambel srovnává lidové písemnictví slovenské s lidovým písemnictvím polským a ruským a srovnání toto vyznívá v neprospěch Poláků a Rusů.

⁵⁵¹) Za kněze k Polákům se dostávali podle Czambela Slováci, kteří jim kázali s kazatelnic slovensky, většinou řečí smíšenou bez ladu a skladu. — Czambel uvádí tu počet římskokatolických obcí jen číslem 91. (Běží tu patrně jen o většinové obce.)

ani kněží a učitelů ruských.⁶⁶³) »Rusňákoví« ovšem se vysmějí vždýcky v městě, byť se jakkoliv zachoval, i Polákoví. Proto Poláci a Rusové se stydí za svoji řeč a všemožně zakrývají svůj původ. Je to vůbec cit slabosti a méněcennosti, kterým se vyznačují Poláci a Rusové na celém východním Slovensku.⁶⁶⁴) Cit tento je »historický«, vsugerovaný v minulých dobách za církevně náboženských bojů a hospodářských přeměn (za patrimoniálního zřízení).

Zkrátka, výboj slovenštiny byl podporován hlavně přirodou samou — Slováci bydlí po dolinách, Rusové a Poláci při horách;⁶⁶⁵) vyvinutějším hospodářstvím a z toho plynoucím blahobytem a větší plodností; silným úzadím ostatního Slovenska, kterého expanse, nemožnou se šířiti jinými směry, postupovala proti těm, kdož byli hospodářsky slabší a od svých hospodářských středisek haličských politicky odtrženi; rozpínavým katolicismem a pokrokovým protestantismem proti konservativnímu pravoslaví a polovičatému

⁶⁶³) Měh jsme již příležitost uvésti několik příkladů tohoto zjevu. Tu jen doplňujeme své zkušenosti poznámkami Czambelovými ze Sobrance, kde »preto zochabjaju rusku bešedu, bo še vidrižňaju, višmivaju z Rusnakoch po varošoch i po bližkích valaloch«, a z Vyšného Německého u Užhorodu, kde »naši ľudze preto še vilamali na slovenski jazik, bo tu žiju i katoľci u valafe, a mlada čefadz vse chodzi uvedno u nedzeľu a chcú jedním jazikom rečovac medzi sobu, biše jeden iz druhoho něšmejali. Slovenski jazik za krašši trimaju jak toten davni ruski, co stare ľudze hutoreli; preto še i ruski ľudze uča po slovenski. Našim ľudzom bridzi še tot jazik, co hutora u Domaninci, bo u varošli višmivaju jich i šických Rusnakoch.« O ruských učitelích říkají, že takto vyučují počtům: »jedno jajo, čo ma hore chvist, to su šist; čo ma dolu chvist, to su devjat; jedna palička a dve jaja, to su sto!« (Czambel, l. c. 185.)

⁶⁶⁴) Zjistil jej též Broch ve svých »Weitere Studien« na str. 102 sl.: »Es ist somit ein Gefühl der Schwäche, wodurch das Aufgeben der eigenen Sprache bedingt werden. Die kulturelle Überlegenheit der westlichen Nachbarn ist bei den Leuten anerkannt, und die theilweise oder völlige Aufgabe der angeborenen Sprache ist wie eine naturgemässe Entwicklung, der niemand Widerstand leistet.« M. Monič, z jehož řeči bral Broch svoje řečové informace, ujišťoval jej, že v Koromli ruská řeč se ještě brání, ale doložil: »Aber die Co-Sprache (= východní slovenština) wird kommen, den sie (die Cotaken, t. j. východní Slováci) sind zahlreicher und deshalb lachen sie diejenigen, die anders sprechen, aus.«

⁶⁶⁵) Za jednu z příčin postupu Slováků pokládá A. Petrov velmi malou lidnatost ruských osad, takže se ruští sedláci dostávali pod vliv Slováků, mezi kterými se usadili. Slovenský živel byl kromě toho podporován novými a novými přistěhovalci ze západních stolic (ČCH XXIX. 1923, č. 3—4, str. 411—442). Skutečně, Slováci byli vždy plodnější, což souviselo i s poměrně vyšším blahobytem, takže na př. Fejér v mař. vydání Hübnerova lexikonu s. v. Magyarországu (str. 371) již zjistil, že kde se Slovák v mase usadí, tam před ním jiné národnosti ustupují (»Jaj annak a magyar és német falunak, hol megfészkelik magokat, mert a másnémetbelieket elfojtják«). Po něm opakovali to jiní: Csaplovics (Gemälde von Ungarn I. 219), G. Betta (v »Zeit« 1903, No 433—434), A. Fényes (Statistik des Königreichs Ungarn I., 77, Pesth 1843),

uniatství,⁶⁶⁶) které proti privilegovanému katolicismu i trpěnému protestantismu bylo vždy v Uhrách odsouzeno k inferiornímu postavení a římskokatolickou církví považováno jen za prostředek k světovládnému imperialismu papežského Říma;⁶⁶⁶) vyšší úroveň kulturní, podmíněnou právě vyšším stavem hmotným a výhodnějšími formami věrovými a přímým souvisem s kulturními středisky slovenské osvěty a západní kultury, kdežto Poláci a Rusové, nemající vlastních kulturních zdrojů, byli od haličských a ukrajinských středisek kulturních odtrženi; vyvinutějším národním vědomím slovenským (resp. silnějším krajovým patriotismem a kmenovým životem), kdežto vědomí příslušnosti k Polsku a Rusku u Poláků a Rusů nejen málo se cítilo, ale hlavně málo skutečně žilo;⁶⁶⁷) rozvinutějším životem společenským (četnějším středním stavem městským, který od polovice XIX. století nehlásil se ještě k maďarství, tak jako též zemanstvo a vyšší stavy, pokud nebyly ještě odrozeny,⁶⁶⁸) kdežto Poláci a Rusové živil se téměř jen drobným zemědělstvím a domácím průmyslem);⁶⁶⁸) silnějším hnutím

---

⁶⁶⁶) V kapitole o víře jsme pověděli, že katolický Slovák má vždy větší sebevědomí než rusňák, kterého všichni pokládají za sprostáka. Vždyť kromě Rákóczyovců, kteří z rusňáků učinili si politický nástroj svých politicko-ambiciózních plánů protidynastických, nikdo téměř s nimi dobře nenakládal.

⁶⁶⁶) Slováci byli určeni k výboji papežského imperialismu, kterého dosud zůstává cílem pokatolické celého Slovanstva. Proto za protireformace východní Slováci byli co nejvíce pokatolštěni, aby výboj římské církve šel snadněji na východ. Tak se stalo, že Slovák a katolík znamenalo totéž a že jazyk slovenský je nazýván dosud velmi často katolickým. V luteranismu je konečně obsažena myšlenka národního individualismu, takže i s této strany uniatství bylo jen uhýbatí proti vyspělejší formě církevně náboženské. Historické tradice pravoslavné byly z rusňáků vyloučeny a povědomí souvisu s haličskými, bukovinskými a ukrajinskými rusňáky při politické rozloučenosti mizelo. Zdá se mi, že forma vyznání působila na povahu Slováků a Rusů: Rus je povahy méně vzdorné a méně výbojné právě vlivem své víry.

⁶⁶⁷) Srovnej v té příčině poměr moravských Slováků k ostatním Slovákům (tak řečeným uherským).

⁶⁶⁸) Ovšem v posledním půlstoletí slovenská řeč ustupovala silně maďarštině. Maďarští spisovatelé rádi konstatovali, jak od roku 1880 maďarský živel se všude šířil. Tak na př. Dr. Jan Sziklay («Župy a města maďarská», 370) uvedl ze župy košické, že ze 100 osob cizího jazyka mluvilo 20-80% maďarsky, kdežto r. 1890 již 23-44% a nynější století (XIX.) ještě lépe se prý skončí. Maďarský jazyk, zavedený do škol, rozšířil se mezi studentstvem a ve většině obcí mládež cizích řečí bez výjimky maďarsky mluvila, modřila se a zpívala.

⁶⁶⁸) Byla tedy «lásku pánu» k slovenštině (kterou Czambel jako oporu výboje slovenské řeči uvedl) historicky a tradičně dochována z minulé doby, kdy ještě slovenština byla rovnocenná s maďarštinou, ba v Horní zemi řečí privilegovanou, která svoje výsadné postavení ztrácela krok za krokem teprve během XIX. století, takže klesla i na řeč prostředkovací, z nutnosti. Mnoho Slováků kněžů, úředníků a jiných působilo mezi Rusy; odtud slovenština panskou řečí.

politicko-národním, které pod heslem »Za tú našu slovenčinu!« bránilo se dosti energicky maďarskému znásilňování, kdežto u Rusů a Poláků v býv. Uhrách pro nedostatek inteligence a vyšších stavů politické hnutí, vyvolané romantickými ideami XIX. stol., bylo velmi brzy zadušeno, sotvaže se začalo velkorusky za Dobrjanského trochu organisovati.⁵⁰⁰⁾ — Všecky tyto a jiné příčiny způsobily a působí, že slovenská řeč postupovala a doposud postupuje — neboť většina těchto příčin nepřestala účinkovati! — proti polštině a ruštině. Mohli bychom to vyjádřit jednou vědou: Vyšší kultura hmotná i duševní, podmíněná zeměpisnou polohou a jdouc od západu a vítězí nad kulturou východní, méně přírodou podporovanou a vyspělou, pomáhala a pomáhá Slovákům a jejich řeči výbojně postupovati proti Rusům a Polákům. O tom, že z větší bída hmotné a duševní plynula i větší bída mravní u karpatských Rusů a Poláků, netřeba se ani šffiti. Odrodilství, alkoholismu a jiným neřestem Rusové a Poláci propadali poměrně více než Slováci. Též židům se lépe dařilo a daří mezi nimi, než mezi Slováky, kteří jsou podnikavější a svépomocnější. Všichni popisovatelé shodují se v tom, že Lemkové, sousedé Slováků, jsou nejzanedbanějším kmenem rusínským a proto ustupují Slovákům,⁵⁰¹⁾ jakož i polští »gorali«. Lid sám si je toho vědom a proto neprojevuje žádné vzdornosti, poddává se vývoji, který pokládá za přirozený a tedy nezbytný, považuje slovenskou řeč za lepší a k životu potřebnější.

Jen církev, kromě rodinných tradic, udržovala v kostele a škole ruskou kmenovitost svého lidu, ačkoliv i ona propadala maďarské demoralisaci rychlejším tempem nežli církve slovenské. Nebylo nikoho, kdo by se o ten lid staral, jako by jej i sama Prozřetelnost opustila, takže hynul hmotně i mravně. S ponižujícím pocitem »rusňáka—sprošťáka« žil všemi opuštěn a všemi vysmíván, nejvíce těmi, kdož z něho žili, z výtěžků jeho lopotné práce.⁵⁰²⁾ Světová vojna a politické změny jí způsobené osvobodily nejen

⁵⁰⁰⁾ Zajímavost je srovnati romanticko-politické hnutí slovenské a karpatoruské v r. 1848—1867. U Slováků vyústilo v jazykový a národní separatismus, kdežto u podkarpatských Rusů orientovalo se velkorusky a panslavisticky. Slováci hledali útočiště v panslavismu a československé jednotě již pozdě, po smutných zkušenostech s Maďary a po všech nezdarech uplatnit se v bývalých Uhrách jakožto politicko-národní individualita.

⁵⁰¹⁾ O tom všem u Kupčanka, Egana a jiných autorů možno se nejlépe dočísti.

⁵⁰²⁾ Alex. Bonkáló, píše o hungarismech v »uhorské« kultuře (l. c. 318 sl.), mimochodem vyzradil, jakými prostředky Maďaři nabízeli Nemaďarům svoji řeč: právníckou řečí, obchodem, průmyslem, železnici a poštou, státní správou, vojenskou službou, žňovou prací na Dolní zemi atd. Tak přenášely se písně, pověsti atp. od Maďarů k Rusínům — naopak nikdy, neboť o tom se v »uherské« vědě nesmí psát!

Slováky, ale i Rusy v býv. Uhrách. Nedivme se, že i Rusňák chce se cítiti rovnocenným tvorem s ostatními! Přejme mu národního i politického uvědomění a nechtějmež jej násilně slovakisovati!⁶⁴³) Vždyť Rusňáci sami budou se dosti poslovenšťovati z oněch přírodně-sociálních a kulturních příčin, neboť přirozenému tomu vývoji nelze zabrániti, ba nezabrániko by se ani čínskou zdí.

Řečová hranice mezi Slováky (resp. i Poláky) a Rusy jde od západu na východ těmito obcemi: Z Osturně v staroveském okrese XIX. župy (býv. Spiš), jež je nejzápadnějším ruským ostrovem mezi polskými (řečově) dědinami a která se proto silně popoľštila a zároveň se svým okolím i poslovenštila řečově i národnostně, skočí ruská hranice na Lipník, kde vlastně se začíná souvislý řad ruských obcí, jde Folvarkem, Kamjonkou, Jarembinou, Matišovou, Hajtuvkou, obejde Starou Lubovňu na Jakubiany, odkud klesne až na Hodermark v kežmarském okrese, odkud stoupá na Blažov, Štelbach, Bajerovec, Vyslanku (Pusté Pole, které je smíšené), obchází na Gromoš (více již slovenský), obejde Plavnici na Ujak, Orlov, Jastreb, Kyjov, Hanigovce, Lučiňu (více již slovenskou), Jakoviany, Šomu, Hradisko, Žatkovce, Geralt, Zavadku v okrese sabinovském XX. župy košické, odkud stoupá na Kříže, Bogliarku, Krivé, Kružlovou, Gerlachov, Kurov, obejde Gaboltov na Pitrovou, N. Tvarožce, Stebník, Komlošu, Jedlinku, Niklovou, Andrejovou, Belovežu v okrese bardiovském, odkud jde na Kurimku a Černinu v okrese svídnickém, vrací se na Ortutovou, Brezuvku, Šašovou a Lipovou v bardiovském okrese, klesá na Kozhany, Štefurov, Matovce, Kobulnici, Vlaču (smíšenou a hodně poslovenštěnou), Dzurdzoš, Prošáčov a Remeniny (již poslovenštěné) v okrese giraltovském, přechází na Dětrík v okrese vranovském, stoupá na Válkov, Bžany, Lommé, Mrázovce a Tokajík v giraltovském okrese, klesá na rusko-slovenský Hrabovec a smíšené Petejovce (hodně již poslovenštěné) ve vranovském okrese a na Rafajovce v okrese humenském, odkud

⁶⁴³) Pochopiti třeba i snahu těch horlivých vlastenců karpatoruských, kteří, chtějíce co nejdříve národně uvědomiti svůj lid, chytají se i pravoslavlí jakožto nejspolehlivějšího prostředku, jak získati a zachovati tyto Rusňáky ruskému národu. Ale žádati připojení východního Slovenska k Podkarpatské Rusi z důvodu, že je tam snad většina řeckých katolíků (?) a že tam kdysi Rusové převažovali Slováky, o čemž není ani bezpečné jistoty, nebylo by reální politikou, protože zeměpisně, hospodářsky i kulturně tito rusňáci se již sami hojně vydávají za Slováky a nepřejí si většinou politické příslušnosti k Podkarpatské Rusi, jsouce již příliš spjatí se Slovenskem a skrze Slovensko se západem. Kromě toho musí tu býti i most, po kterém by přecházela kultura ze západu na východ a z východu na západ, neboť nelze národů tak geometricky oddělovati jako nějakou hmotu, zvláště když není mezi nimi přirozených hranic zeměpisných a ony se již příliš smísily, jako právě Slováci, Rusové a Poláci na východním Slovensku. Neděje se tu ostatně žádná slovanská ztráta, protože Slovan zůstává Slovanem. Škoda však všech těch, kdo se z Rusů a Slováků pomadařstili, nebo jinak ztratili!

rovně nahoru stoupne do Piskorovce, poslovenštěného již Rohožníku (v t. okr.), do Pritúlan, Ruské Kajně,⁶⁶⁴) a Vyš. Radvaně (v mezilaborském okr.), do Humenského a Zbudského Rokytova (v humen. okrese), odkud oboje Papín do Nechvál-Polanky (v okrese sninském) a přes Zubné vrací se do humenského okresu do Dzedačova a Maškovec a znovu Zubným jde přes Pichné do Stakčina, odkud klesá do Valaškovec a přes pohofí Vihorlat jde do Podhorodí (většinou poslovenštěného) a do Beňatiny v okrese sobranceckém; odtud přechází do Perečina v Podkarpatské Rusi, odkud se obrací na jih přes Voročov, Kamenici, Nevickoje, Onokovce a Domanince do Užhorodu, Radvaníky, Horjan a Dravec a mizí mezi maďarskými (resp. pomaďarštěnými) a ruskými obcemi užhorodské župy.

Za touto řečovou hranicí jsou ostrovy s obou stran, ruské mezi slovenskými a slovenské mezi ruskými. Ruské jsou tyto: Závadka a Poráč v spišsko-novoveském okrese XIX. župy svatomikulášské,⁶⁶⁵) Vyšné Slovinky a Helcmanovce v gelnickém okrese XX. župy košické,⁶⁶⁶) Vieska v moldavském okrese,⁶⁶⁷) Miklúšovce v prešovském okrese,⁶⁶⁸) Renčišov v sabinovském okrese,⁶⁶⁹) Rešov v bardiovském okrese,⁶⁷⁰) Banské a Davidov (z části) ve vranovském okrese.⁶⁷¹) Je to úhrnem 11 obcí, z nichž skutečně ruskými jsou vlastně jen 2: Rešov a Banské, kdežto ostatní jsou v silném poslovenšťovacím procesu. K těmto ruským obcím, které se poslovenšťují, třeba připočítati také mnohé z těch, které leží dále od hranice. Již na př. Osturňa, kterou jsme začali řečovou hranicí, je vlastně jen ostrovem, řečově

⁶⁶⁴) Ruská Kajňa je silně poslovenštěna, takže popis z r. 1921 má ji již mezi slovenskými obcemi. Zároveň s Hrubovem a Hrabovcem jsou to jediné tři obce z mezilaborského okresu, které jsou vedeny jako slovenské.

⁶⁶⁵) Ruština míchá se tu však tak silně se slovenštinou, že zanedlouho budou tyto obce řečově slovenské (srovnej výše na str. 157, kde je též ukázka tamější řeči).

⁶⁶⁶) O těchto obcích platí totéž, jako o Závadce a Poráči; později se poslovenští Vyšné Slovinky, po nich Helcmanovce. Nedaleký Kojšov, který též býval uváděn jako řečově ruský, má řeč slovenskou; ale Št. Mišik pokládá jej za původně ruský nebo časem poruštělý (věrově); pod. Nižné Slovinky jsou již slovenské (resp. slovenskoruské).

⁶⁶⁷) Ale tu je řeč již více slovenština než ruština. Lid sám myslí, že mluví «katolícky».

⁶⁶⁸) Také již jen nepatrně se ruština dochovává.

⁶⁶⁹) Také se již hodně poslovenšťuje. Přifařený Lačnov je již skoro slovenský.

⁶⁷⁰) Toto je vlastně první řádný ruský ostrov řečoví ze všech, které jsme dosud uvedli, neboť v Rešově mluví se ještě dosti čistě rusky (ovšem dialekticky).

⁶⁷¹) Slovenština se již silně sem probíjí, jako se již probíla do Cabovec, Kamenné Poruby, Ruského Kažimíra, Petejovce a jinam v tomto okrese.

velmi smíšeným (ruskopolskoslovenským), takže jsme měli položit počátek hranice do Lipníka.⁵⁷³⁾

Slovenské ostrovy za uvedenou hranicí jsou tyto: Pilhov a Mníšek nad Popradem v okrese starolubovenském,⁵⁷⁴⁾ Malcov, Lenartov a Hutiska v bardiovském okrese,⁵⁷⁴⁾ Stročín, Mestisko, Duplín, Tyšinec, Stropkov, Hoča, Brežnica v okrese svídnickém, Radoma a Okruhlé, Ruská Vola, Nižná Olšava a Šandal v okrese giraltovském.⁵⁷⁵⁾ Bylo by tedy 17 slovenských ostrovů řečových za hranicí námi uvedenou, nemluvě o četných jiných obcích, kde slovenština je sice řečí menšiny, ale zprostředkovací mezi katolíky a rusňáky (na př. ve Vyšném Svidníku, Kapišové, Polaně, Brušnici ve svídnickém okrese a jinde).

Nyní by bylo třeba, abychom uvedli podle žup a okresů počet obcí a osad a stanovili jejich řeč:

I. Župa XIX. (Lipt. Sv. Mikuláš.)

1. Okres staroveský (ve Spiši): z 20 obcí mluví se rusky jen v 3 (Osturni, Lipníku a Folvarku),⁵⁷⁶⁾ kdežto v ostatních (17) slovensky a polsky (event. smíšeninou polskoslovenskou).⁵⁷⁷⁾ Vezmeme tedy z tohoto okresu: 3 za ruské, 15 za polské (event. polskoslovenské, góralské), 2 za smíšené (polsko-německé).

2. Okres starolubovenský: z 30 obcí je 13 řečově ruských, a to: Hajtuvka, Jakubiany, Jarembina, Kamjonka, Krempach, Legňava, Malý Lipník, Litmanová, Matišová, Starina, Sulín, Velký Sulín a Šanbron. Ostatní (8) jsou řeči polské (resp. góralské, lubovenské, polskoslovenské), 3 slovenské, 2 německé a 4 smíšené (německo-polské a pod.) Slovenské jsou: Gromoš, Pilhov a Plavnica.⁵⁷⁸⁾

⁵⁷³⁾ O obcích na hranici i za hranicí, která se poslovenštuje řečově, učinili jsme zmínku vždycky při jednotlivé obci, jak o ní byla řeč.

⁵⁷⁴⁾ Blízky Granastov je řečově polský.

⁵⁷⁵⁾ Malcov a Lenartov se poslovenštily v novější době tím, že tamější katolíci dostali faru a převedli „na katolický svět“ (řeč, kroj a pod.) i většinu rusňáckou; opačný příklad se stal prý se Lvovem a Lvovskou Hutou. Hutiska jsou již novější vesnice, vzniklá pozdější kolonizací.

⁵⁷⁶⁾ Všechny tyto obce z okresu svídnického a giraltovského jsou vlastně věrou i řečí smíšené, ale slovenština již převládla nad ruštinou i polštinou, kterou se tam též mluvilo od usedlých přistěhovalců. Zato umějí tam rusky i polsky.

⁵⁷⁷⁾ Ale v Osturni míchá se ruština s polštinou a slovenštinou.

⁵⁷⁸⁾ Ve Spiš. Staré Vsi mluví se též německy, jako také ve Vyšných Švábech.

⁵⁷⁹⁾ Slovensky i rusky mluví se v Mníšku nad Popradem, v Granastově góralsky, v Pilhově slovensky (pod. v Gromoši a Plavnici).

3. Okres kežmarský má 29 obcí, z nichž je jen 1 ruská (Hodermark), 9 slovenských a polských (vlastně 1 slov. a 8 pol.), 11 německých a 8 smíšených. Slovenské jsou Farkašovce-Levkovce.

4. V okrese levočském jsou ze 44 obcí 3 ruské (Olšavica, Nižné Repaše a Toryska), 38 slovenských a 3 smíšené.⁵⁷⁹⁾

5. V novoveském okrese z úhrnného počtu 36 obcí jsou jen 2 ruské (Poráč a Závadka), 30 slovenských a 4 smíšené (slov.-něm.-maď.-polské). Vondrišiel je německo-slovenský.⁵⁸⁰⁾

Byl by tedy výsledek z celé župy XIX.⁵⁸¹⁾ (5 okresů): z 159 obcí a osad 72 slovenských, 31 polských (resp. polkoslovenských), 22 ruských, 13 německých a 21 smíšených.⁵⁸²⁾ Ovšem třeba připomenouti, že v některých ruských obcích jest to vlastně již rusko-slovenské nářečí (srov. výše Závadka, Poráč a jiné) a všude znají i slovensky, neboť je to obcovací řeč mezi obyvatelstvem různých jazyků.

II. Župa XX. (Košice).

1. Gelnický okres: 26 obcí a z nich 2 řečově ruské (Helcmanovce a Vyšné Slovinky);⁵⁸³⁾ ostatní jsou slovenské⁵⁸⁴⁾ (16), německé (3) anebo smíšené (5).

2. Košický okres: 103 obce, žádná ruská, 77 slovenských, 16 slovensko-maďarských a 10 maďarsko-slovenských. Tento okres byl již velmi pomaďarštěn, takže v četných obcích mluví se kromě slovenštiny i maďarsky, ale v 9 obcích maďarština převládá (Byster, Durkov, Hadkovce, Velká Ida, Keňhec, Miglec, Opácka, Sálanc, Šemša a Šeňa).⁵⁸⁵⁾ Při tom je pozoruhodno, že všude v těchto obcích žije dosti velké procento pomaďarštěných rusňáků (uniatů).

⁵⁷⁹⁾ V Dvorci, Levoči a Spiš. Podhradí mluví se také německy a maďarsky.

⁵⁸⁰⁾ Vedle němčiny mluví se zde i slovensky, tak jako zase naopak ve Spiš. Nové Vsi, v Koterbaších a Spiš. Vlačích slyšetí také německy a maďarsky (i polsky). V Koterbaších starší rusňáci udržují ještě i ruskou řeč (resp. smíšeninu ruštiny se slovenštinou).

⁵⁸¹⁾ Ale jen z té části, pokud námi byla zkoumána jako sporná.

⁵⁸²⁾ Termín »smíšená« obec (jako na př. německo-slovenská, maďarsko-slovenská a pod.) značí, že se tam mluví dvěma nebo více řečmi. Název »polkoslovenská« nebo »slovenskopolská« znamená však, že je to nářečí přechodné (góralské).

⁵⁸³⁾ Ale i zde je to již »mocně slovenštinou napuštěná ruština«, takže je to ruskoslovenština anebo slovenskoruština, jak jsme výše ukázali. Zato v Nižných Slovinkách a v Kojšově mluví se již slovensky.

⁵⁸⁴⁾ Na př. Krompach (zde maďarsky), Gelnica, Smolnická Huta, Mníšek, Smolník, Švedlár, Stará Voda, částečně i Prakovce.

⁵⁸⁵⁾ Ale čistomaďarských dědin, kde by neznali slovensky, vlastně není, neboť slovenština je zprostředkovací řečí. V poslední době maďarština se tu šířila i mezi lid, takže mladší pokolení téměř ve většině obcí již znalo maďarsky.

3. V moldavském okrese, z většiny maďarském, jest řečově ruská Vieska (vl. jen ruskoslovenská nebo slovensko-ruská), ostatní jsou maďarské (26), maďarsko-slovenské (7), 3 německé anebo německo-maďarské (přip. německo-maďarsko-slovenské)⁵⁶⁶ a 4 slovenské (Zlata Ida, Novočany, Opaka a Paňovce) — úhrnem 41 obcí. V příčině řeckých katolíků tohoto okresu možno opakovati ve zvýšené míře jen to, co jsme pověděli o okrese košickém. Mimo Viesku (Hačavu, Falučku)⁵⁶⁷ nejvíce rusňáků žije v Horvátch (jinak Horvátiku), úplně pomaďarštěných, kam přešlo kdysi z Viesky⁵⁶⁸ rusínské obyvatelstvo, potom v Himu, Česticích a jinde.

4. V prešovském okrese jest úhrnem 86 obcí a všechny řečově slovenské; jen v Míklúšovcích tu a tam — hlavně v řeči starších lidí — proskakují ruskosti, ale jinak je to již slovenština, jak jsme na příslušném místě ukázali. V Prešově, ve Vel. Šariši, Kapušanech, Šebešských Lúkách, Švábech i jinde žijí také Maďaři, Němci (hl. Židé). Po celém okrese je hodně řeckých katolíků, kteří řečově jsou poslovenštěni,⁵⁶⁹ třebaže »citově« (povědomím) nesrostli ještě všichni se Slováky, takže na př. v Kereštveji, Kokíni, Lačnově, Fulance, Klembarku a v shora uvedených Míklúšovcích, Ruské Nové Vsi a jinde přihlašují se k národnosti (resp. kmenovitosti) ruské, ale ne všichni.

Nejpozoruhodnějším je po té stránce Lačnov, jak jsme výše na příslušném místě ukázali, který s blízkým Renčišovem tvoří rusňáckou farnost, ale řečově, krojově atd. se asimiloval s »katolickým« (slovenským) Lipovcem, neboť se s ním více stýkal. Přes to působením svých rodných bratří Renčišovanů vracejí se k povědomí ruskému (resp. rusňáckému).

5. Okres sabinovský má 69 obcí, z čeho je řečově 19 ruských (Bajerovec, Blažov, Čirč, Hanigovce, Geralt, Hradisko, Jakoviany, Jastreb, Kyjov, Obručné, Olejníkov, Orlov, Renčišov, Šoma, Štebach, Ujak, Ruská Vola, Závadka, Žatkovce), ale některé jen rusko-slovenské (Závadka, Žatkovce, ba i Blažov, Hanigovce, Geralt, Hradisko, Jakoviany, Olejníkov a Renčišov), neboť jejich řeč je smíšenina a mladší pokolení dobrovolně odkládá ruštinu, přiučujíc se potřebnější a »lepší« slovenštině.

⁵⁶⁶) Medzev Nižný a Vyšný a Štós.

⁵⁶⁷) Kterou Czambel podle Hnatjuka pokládal za čistě slovenskou a jejíž obyvatelé myslí, že mluví čistě »po katolicky«.

⁵⁶⁸) Podle Petrova (ČČH 1923, č. 3—4, str. 436).

⁵⁶⁹) Zde však jistě některé řeckokatolické dědiny jsou původem slovenské, ne tedy z rusínských poslovenštěně. Východní Slováci, pokud byli protestantského vyznání, přestupovali v době protireformace raději k uniatství (rusňáctví), než k římskému katolictví. To je však zatím jeden z úkolů církevních dějin, aby tuto otázku řádně ještě osvětlily. (Srovnej o tom v kap. věrové.) Bez rusňáků je zde úhrnem ani ne dvacet obcí, v ostatních více nebo méně všude jsou rusňáci.

Ostatní obce (50) jsou řečově slovenské, jen v Lipianech, Sabinově, Pečovské Nové Vsi slyšeti také maďarsky a německy (nejvíce od Židů a pod.). Též v tomto okrese není téměř obce, aby v ní nežili rusňáci (tu více, tam jen nepatrnou menšinou); takže platí též o něm to, co jsme výše řekli o okrese prešovském. Zvláště třeba upozorniti s řečového stanoviska na Lučiňu, která se poslovenštila, třebaže souvisí s Hanigovcemi, kde poslovenštovací proces řečový nepostupuje tak rychle. U Czambela⁵⁰⁰) byla ještě vedena jako ruská obec (Lucina). Ale též osud co nejdříve stihne i Hanigovce, Jakoviany, Olejnkov, Hradisko, Šomu, Geralt, Závadku, Žatkovce, kde všude již mladší lidé se chytají slovenštiny. Když tedy bífeme z tohoto okresu číslo 19 pro řečově ruské, je to z toho důvodu, že starou domácí řečí mateřskou přece je jen ruština, která ovšem hojně uhýbá slovenštině, jako se to stalo v jiných rusňáckých dědinách (na př. v Ďáčově, Dubovici, Jakovianech a jinde). S řečí pohnulo se i povědomí k slovenskosti, takže počet obcí národnostně ruských bude v tomto okrese, jak uvidíme v kapitole národního povědomí, menší přes to, že se tu začalo protitlakem šířiti kmenové povědomí rusňácké (v Bajerovci, Kyjově atd.), čímž asimilace se v tomto dosti hlubokém zářeze ruském na čas zvolní.

6. Bardiovský okres je ještě ruštější: z 72 obcí a osad jest 36 řečově ruských, ostatní slovenské (nebo smíšené).⁵⁰¹) Abecední výpočet ruských obcí je tento: Andrejová, Becherov, Beloveža, Bogliarka, Brezuvka, Cigolka, Čarno, Frička, Gerlachov, Hrábské, Lvovská Huta, Hutky, Jedlinka, Komloša, Krivé, Kríže, Kružlová, Kurov, Lipová, Lučkov, Lvov, Niklová, Ondavka, Ortuťová, Pitrová, Nižná a Vyšná Polanka, Regetovka, Rešov, Snakov, Stebník, Šašová, Nižné a Vyšné Tvarožce, Varadka a Venecia — úhrnem 36 (tedy právě polovice).⁵⁰²)

7. Ve vyšnosvidnickém okrese je ze 74 obcí a osad veliká většina řečově ruských, takže je téměř celý za řečovou hranicí. Jen Brežnica, Duplín, Hoča, Mestisko, Stročín, Stropkov, Tyšinec — úhrnem 7 obcí — je řečově slovenských (slovenskopolsko-

⁵⁰⁰) L. c. 78. Naopak Vyslanka (Pusté Pole) byla u Czambela slovenská, ale jest ještě doposud slovensko-ruská a jen tím, že patří jako osada ke katol. Krivianům, byla asl s nimi vedena jako čistě slovenská.

⁵⁰¹) T. j. slovensko-ruské (málo). V Bardiově je mnoho Židů, kteří mluví německy a maďarsky. Ve Zborově a Raslavičích již jich není tolik.

⁵⁰²) Tím nechceme říci, že by v těchto 36 obcích neznali slovensky. Vždyť v mnohých silně se již slovenština probíjí proti ruštině, na př. v Beloveži, Brezuvce a j. Proti Czambelovu počtu máme méně o Malcov, který s Lenartovem a Hutisky je řečovým ostrovem slovenským na řečovém území ruském.

ruských ostrovů).⁵⁹³⁾ Ovšem, v četných ruských obcích žijí katolické a vůbec nerusňácké menšiny a proto i v tomto okrese slovenština vítězně postupuje proti ruštině (na př. v Brušnici, Kapišové, Krušinci, Polaně, Rovném, Vyšném Svidníku a jinde).

8. Okres medzilaborcký je téměř úplně ruský a tedy za řečovou hranicí: z 48 je 46 obcí řečově ruských a jen dvě slovenské obce (Hrubov a Hrabovec) leží na její hranici.⁵⁹⁴⁾ Slovensky mluví se ovšem i tu sem tam, hlavně v Medzilaborcích, Krásném Brodě, Vyšné Radvani, Vydrani a jinde.

9. V giraltovském okrese z 72 obcí je jen 24 řečově ruských, ostatní (48) jsou slovenské (resp. smíšené). Ruské jsou: Benedikovce, Dzurdzoš, Fiašice, Kobulnica, Kožany, Matáška, Matovce, Prosáčov, Remeniny, Soboč, Šapinec, Ščavník, Štefurov, Valkovce, Vavrinec; Bokša, Bžany, Ruský Kručov, Lomné, Miňovce, Mrázovce, Vyšná Olšava, Tokajík a Váلكov,⁵⁹⁵⁾ Okruhlé, Radoma, Ruská Vola, Nižná Olšava a Šandal jsou slovenské ostrovy na ruském území řečovém. Dzurdzoš i jiné jsou již vlastně smíšené, nikoliv čistě ruské.⁵⁹⁶⁾ V Giraltovcích a Hanušovcích je zase mnoho Židův.

10. Sečovský okres nemá ze 64 obcí ani jedné řečově ruské, samé jen slovenské (31), maďarské (7), slovensko-maďarské (22) a maďarsko-slovenské (4). Maďarské jsou: Malá a Velká Bara, Černahov, Ladmovce, Seleška, Sirnek a Zemplín; ostatní jsou smíšené. — Rusňáků (řeckokatolíků) je mnoho v tomto okrese (téměř v každé obci),⁵⁹⁷⁾ ale jsou řečově poslovenštěni anebo pomaďarštěni. Jsou to oni Sloviaci (rusňáci), kteří již »trimaju slovensku bešedu« (pomíšené nářečí zemplínské).⁵⁹⁸⁾

11. Totéž platí i o okrese v r a n o v s k é m, kde se však přece ještě udržuje tu a tam ruská řeč, třeba jest odsouzena ustupovati slovenštině, a to jak v t. zv. vranovském ostrově ruském (Banské, Cabovce, Davidov, Kamenná Poruba, Ruský Kažimír, Čičava, Štefanovce), tak i ve výběžku ke Stropkovu (Dětrík, Petejovce, Ruský Hrabovec). Úhrnem můžeme z 55 obcí pokládati za řečově ruské

⁵⁹³⁾ V Stropkově žije také mnoho Židů, kteří mluví též německy a maďarsky. Dostí jich jest i ve Vyšném Svidníku, takže i tento je smíšený. Ale některé (na př. Brežnica i jiné) jsou řečově dosti porušteny.

⁵⁹⁴⁾ V okrese je velmi mnoho Židů, hlavně v Krásném Brodě, Čertiažném, Habuře, Medzilaborcích, Porubě, Vyšné Radvani, Vydrani (tu i Němci!) a Výravě.

⁵⁹⁵⁾ Slovensko-ruské obce jsou: Šandal, Nižná Olšava, Turiany, Lascov, Vlača. Těchto ostatních 9 obcí (z býv. okresu stropkovského) je již za hranicí slovenskou.

⁵⁹⁶⁾ Hnatjuk měl Dzurdzoš mezi »sloviackymi gromadami«, ale Czambel mezi ruskými.

⁵⁹⁷⁾ Jejich počet rovná se počtu římských katolíků.

⁵⁹⁸⁾ Více o nich viz v kapitole národního uvědomění.

jen Banské a Dětrák (2), kdežto Cabovce, Davidov, Kamenná Poruba, Ruský Kažimír, Čičava, Štefanovce,⁶⁰⁰⁾ Petejovce a Ruský Hrabovec jsou již ruskoslovenské, ba spíše slovenskoruské. Z těchto nejrušnější jsou ještě Davidov a Rus. Hrabovec; proto je během do počtu ruských obcí z tohoto okresu (úhrnem 4). V příčině národního uvědomění bude tomu však jinak, poněvadž tito Slováci—rusňáci vracejí se někde (na př. Jusko-Voli, Vechci, Čemerném) k ruské národnosti, třeba se již řečově poslovenštili. Vranov je řečově smíšený⁶⁰¹⁾ (pod. Giglovce, Holčikovce a Jesenovce). Též v některých jiných obcích, kde žijí Židé a Němci, mluví se (v Čemerném, Velké Dobré, Šačurově, Sedliskách a Nižném Hrabovci) kromě slovenštiny i maďarsky a německy.

12. V humenském okrese jsou tytéž poměry, jen že ruských obcí jest o 2 více (úhrnem tedy 6): Dzedačov, Maškovce, Piskorovce, Humenský Rokyto, Zbudský Rokyto a Rafajovce. Ale i tu všude již se probíjí slovenština, hlavně mezi mladším pokolením, takže zanedlouho budou i tyto dědiny, jako jiné z vranovského okresu, slovenské (resp. poslovenštěné), tak jako se stalo již na př. s věrově smíšeným Hažínem, Porúbkou, Rohožníkem a jinými obcemi, kde ruská víra sice převládá, ale řeč již ustoupila slovenštině. Girovce, které Czambel uvedl nesprávně⁶⁰²⁾ mezi ruskými ostrovy na východoslovenském území užším, jsou jistě řečově slovenské (resp. smíšené), jak ukazuje složení jich obyvatelů podle víry.⁶⁰³⁾ V tomto okrese žije něco Poláků, kteří však řečově i národnostně splývají se Slováky (na př. v Ohradzanec a Udavském). V Humenném mluví se též maďarsky a německy (od Židů).⁶⁰³⁾

⁶⁰⁰⁾ Czambel jednou Štefanovce měl mezi slovenskými (l. c. 55), po druhé mezi ruskými (58). Cabovce, R. Kažimír a R. Hrabovec jsou u něho ještě ruské, kdežto Davidov, Čičava, Kamenná Poruba, Petejovce již slovenské. — Hnatjuk měl však Ruský Hrabovec již mezi »sloviackými«, kdežto ostatní shodují se s Czambelovými, neboť Czambel se řídil Hnatjukem.

⁶⁰¹⁾ Ve Vranově žije dosti Maďarů a Židů, takže je tam slyšeti maďarsky i německy. V ostatních žijí zas i Poláci, zvl. v Jesenovcích, ale řeč převládá již slovenská (resp. smíšená).

⁶⁰²⁾ Chtěje se alespoň někde odchýlit od údajů Hnatjukových, které mu byly, jak jsme zjistili, vodítkem a nikoli »výlučně vlastní informace«, jak sebevědomě vždy psával (na př. l. c. 77—78 Pripomen.).

⁶⁰³⁾ Většina je římských katolíků, menšina (polovice prvních) je řeckokatolická; Hnatjuk uvedl Girovce, jakož i Maškovce a Dzedačov, mezi »hromadami iz slovenskoju movoju«. Podle Tomašivského, který se řídil údaji Hnatjukovými a Czambelovými, jsou tyto obce »ne pevné«, neboť prý jejich ruská řeč je tak poslovenštěna, že je počítají mezi slovenské dědiny. (L. c. 205.)

⁶⁰⁴⁾ Také v tomto okrese budou národnostní poměry jiné než řečové, jak nám ukáže kapitola národního uvědomění.

13. Pohraniční sninský okres je zase, jako sousední nám již známý medzilaborský, úplně ruský a tedy za řečovou hranicí slovenskou. Z 49 obcí jenom 4 jsou slovenské: Cirocká Belá, Cirocké Dlhé, Papin a Snina. Snina je vlastně slovensko-maďarsko-německá, jako zase Stakčín rusko-maďarsko-německý (i slovenský).⁹⁹⁴⁾

14. Naopak v sobraneckém okrese z 51 obcí a osad je jenom 1 ruská: Beňatina (částečně Podhorodie a Pinkovce). Třebaže Sloviaků-rusňáků je většina v okrese, podle Brocha a jiných jsou to však řečí již Slováci (t. zv. Sotáci z okolí Koromle). Jinak se nám objeví tento okres v příčině národního uvědomění. V četných dědinách žijí Židé a jiné národnosti, takže se tam mluví i maďarsky, německy atd.⁹⁹⁵⁾

15. Mezi sobraneckým a sečovským okresem je michalovský s 58 obcemi, řečově z velké většiny slovenskými (54) a z nepatrné menšiny maďarskými (4), a to Kopčany, Oborínem, Malými a Velkými Ražkovcemi a částečně Drahňovem.⁹⁹⁶⁾ Rusky se nemluví v žádné obci, jak zjistil již O. Broch rozbořem »cotáčtiny« z Fakušovce a Dúbravky. Národnostní poměry budou však jiné, jak nám ukáže kapitola národního uvědomění, neboť Sloviaci-rusňáci necítí se všude ještě dokonalejšími Slováci, anebo se probouzejí k ruskému vědomí (ovšem kmenovitěmu, t. j. rusňáckému). Po obcích žije dosti Židů, Maďarů a jiných, takže kromě slovenštiny slyšeti i maďarsky a německy.

16. Kapušanský okres pod michalovským a sobraneckým byl úplně zmaďarisován, neboť jen v 8 dědinách se mluvilo slovensky, v ostatních (27) maďarsky. Nyní ovšem slovenština dere se a bude se dráti dopředu ve většině obcí tohoto okresu, takže čistě maďarských nebude za chvíli ani třetina; i v nich musí se Maďaři naučiti slovensky (resp. vrátit se k mateřské řeči, které se odrodili). Jsou to původem Slované, o čemž svědčí hlavně ta okolnost, že téměř není dědiny, aby v ní nebyli »Orosz« (Rusové,

⁹⁹⁴⁾ Všude po okrese je mnoho Židů, i v Cirocké Belé, Cirockém Dlhém a v Ublí.

⁹⁹⁵⁾ Tomašivskij z celého sobraneckého okresu zjistil mnoho řeckokatolických obcí s řečí slovenskou a označil je na mapě zvláštní barvou. Nad čarou z Užhorodu do Michalovce uvedl 31 obcí s více než 50% řeckokatolíků, ale i jinde jsou prý silné menšiny řeckokatolické. — Z celé bývalé úzké stolice zaznamenal tuto statistiku: 1 obec ruskou (Beňatinu), 36 obcí slovenských s více než 50% řeckokatolíků a 26 obcí s více než 30%; na jiné zůstalo mu 9 slovenských obcí. (Srovnávat však s našimi výpočty, je téměř nemožné, poněvadž dříve do užhorodské župy patřil i sobranecký a kapušanský okres z dnešní XX. župy košické. Počet obcí v jednotlivých okresech je změněn.)

⁹⁹⁶⁾ Drahňov je maďarsko-slovenský. Michalovce samy jsou řečově slovensko-maďarsko-německé, národnostně však slovensko-židovsko-maďarsko-ruské.

resp. věroví rusňáci, většinou pomaďarštění), takže ani v Ruské se nemluví rusky. Je tedy z tohoto okresu asi tato řečová statistika: z úhrnného počtu 35 obcí je 8 slovenských,⁶⁰⁷⁾ 11 maďarských a 16 smíšených (maďarsko-slovenských).⁶⁰⁸⁾

17. Ještě horšího obrazu poskytuje jižnější okres chlumecký, kde není z 35 obcí — ani jedné slovenské, ani ruské řečové dědiny. Od převratu ovšem slovenština začala se tu šířiti, takže v 12 obcích, kde žijí slovenské menšiny, slyšeti i slovensky.⁶⁰⁹⁾ Rusňáci jsou tu ještě více pomaďarštěni než v okrese kapušanském.

18. Košice jakožto samosprávné město jsou řečově smíšené: československé (z většiny) a maďarské (z třetiny); ovšem i německy se tam dosti mluví. —

Úhrnný výsledek župy XX. by byl tento: 995 všech obcí, z toho 502 slovenské, 241 ruských, 83 maďarských, 3 německé a 166 smíšených.

To by byl úhrnný přehled všech okresů župy XX. (košické) podle řeči. Poněvadž však řečová hranice mezi slovenštinou a ruštinou přestupuje u Užhorodu i na Podkarpatskou Rus, jak jsme ve výkladech ukázali, přiběfeme ještě také užhorodskou župu do řečové statistiky:

1. Město Užhorod je řečově maďarsko-československo-rusko-německé, což způsobuje hlavně veliký počet Židů, většinou zmaďarisovaných.

2. Berezenský okres je ruský: z 31 obcí je 21 ruských a 10 smíšených (rusko-slovenských, rusko-slovensko-maďarských a pod.). Smíšené jsou: Malé a Velké Bereznoje, Čornoholová, Kostryny, Mirča, Užok, Zabrod, Stavnoje, Ljuta a Volosjanka.⁶¹⁰⁾ Ale velká většina obcí je přece jen řečově ruských (z 31 — 30).⁶¹¹⁾

3. Totéž platí i o perečinském okrese, kde z 19 obcí je 10 čistě ruských (Turja Bystra, Dužrinič, Pasika Turja, Perečín, Poroškovo, Turja Remety, Zaričovo, Rakovo, Turja Poljana a Veliká Turica) a 9 smíšených. Ale kromě Perečina a Turja Remet jsou jinorečové menšiny poměrně slabé, takže třeba vzíti z počtu 19 obcí 17 za ruské a 2 za smíšené.

⁶⁰⁷⁾ Slovenské jsou: Čiernopole, Palln, Pavlovce, Senné, Stretava, Stretavka, Tegeňa a Vysoká.

⁶⁰⁸⁾ Většina jich je silně maďarská (resp. zmaďarisována), takže převládá řeč maďarská. Zato znají tam již téměř všude slovensky, tak jako naopak v slovenských dědínách znají maďarsky.

⁶⁰⁹⁾ Nejvíce v Surtách a Čopu.

⁶¹⁰⁾ Menšiny jiné řeči jsou však, vyjímaje Velké Bereznoje, poměrně slabé, takže ruská řeč převládá i u římských katolíků a židů a vůbec „nerusňáků“, takže všechny obce kromě V. Berezného možno pokládati za ruské.

⁶¹¹⁾ Poněvadž Slováci i jiní mluví více rusky.

4. V seredenském okrese z 19 obcí je 16 ruských a 3 smíšené (rusko-československo-maďarské: Serednoje, Antalovce a Hlubokoje). Ale i v jiných obcích (na př. v Lazích) slyšeti slovensky nebo maďarsky (event. německý), zvláště kde jsou usazeni Židé (Bačava, Chudlovo, Komarovce, Kybrjal, Lince a jinde).

5. Řečově nejvíce pomíšen z užhorodské župy jest okres užhorodský, kde z počtu 31 obcí je čistě ruských jenom 10, kdežto ostatní jsou maďarské (13), slovenské (2) a smíšené (rusko-slovenské, slovensko-ruské, rusko-maďarské, rusko-slovensko-maďarské a pod.). Huta a Lekart jsou slovenské; Jovroderma je slovensko-maďarská, Onokovce rusko-slovenské. Též v Domanincích, Horjanech a Dravcích slyšeti slovensky. Radvanka je rusko-slovensko-maďarská. Maďarských je 13: Agtelek, Botfala, Časlovce, Eseň, Gejovce Malé i Velké, Homoky, Ketergiň, Koncháza, Minaj, Salovka, Šišlovce a Tarnovce, ale i ve většině z nich domluvíš se slovensky, neboť jsou to dědiny větším dílem původu slovenského (slovenské nebo ruské), které se časem zmaďarisovaly.

Uhrnný výsledek župy užhorodské byl by tedy tento: 101 obcí, z toho 2 slovenské, 78 ruských, 13 maďarských a 8 smíšených.

Srovnáme-li všechny svoje výpočty obcí podle řeči vyšetřovaných na území námi zkoumaném, dostaneme tabulku (v abecedním pořádku) na straně 209.

Poněvadž však mezi smíšenými jsou nejvíce takové, kde větší nebo menší počet Židů způsobuje, že nemluví se v nich výlučně jen slovensky, ale i maďarsky a německy, nepřipočítali jsme jich hned k slovenským. Ale převedeme-li smíšené obce k jednotlivým čistým, dostaneme asi tento výsledek:

Číslo pořadové	Sídlo župy	Číslo župy	Počet okresů	Počet obcí					Všech obcí
				slov.	rus.	pol.	maď.	něm.	
1	Liptovský Sv. Mikuláš	XIX.	5	83	22	35	1	18	159
2	Košice	XX.	17(+1)	607	256	4	119	10	995
3	Užhorod	XXI.	4(+1)	6	78	—	16	1	101
Úhrn . . .			26(+2)	696	356	39	185	29	1255

Jestliže tato čísla ustálíme přibližně na 700 slovenských, 360 ruských, 35 polských¹¹²⁾ a 30 německých, neodchýlíme se příliš od

¹¹²⁾ Polských i maďarských bude rychle ubývatí, proto jejich počet, který byl příliš vysoký, jsme my snížili, zvýšivše počet slovenských a ruských, neboť těchto jednak na východním Slovensku (slovenských), jednak na Podkarpatské Rusi (ruských) bude přibývatí.

Župa	Sídlo	Okres	Počet obcí podle řeči			Pol. nebo pol.-slov.	Maďar.	Němec.	Smíše- ných	Poznámka
			všech	slov.	rus.					
XIX.	Liptov. Sv. Mikuláš	Kežmark	29	1	1	8	—	11	8	
"	"	Levoča	44	38	3	—	—	—	3	
"	"	Stará Lubovňa	30	3	13	8	—	2	4	
"	"	Spiš. Nová Ves	36	31	2	—	—	—	3	
"	"	Spiš. Stará Ves	20	—	3	15	—	—	2	
XX.	Košice	Bardiov	72	36	36	—	—	—	—	
"	"	Gelnica	26	16	2	—	—	3	5	
"	"	Giraltovce	72	47	22	—	—	—	3	
"	"	Humenné Kráľ.	56	49	6	—	—	—	1	
"	"	Chlumec Veľké Kapušany	35	—	—	—	34	—	1	
"	"	Košice (okolí)	35	8	—	—	11	—	16	
"	"	Košice (okolí)	103	79	—	—	—	—	24	
"	"	Medzilaborce	48	2	46	—	—	—	—	
"	"	Michalovce	58	52	—	—	4	—	2	
"	"	Moldava	41	4	—	—	28	—	9	
"	"	Prešov	86	85	—	—	—	—	1	
"	"	Sabinov	69	48	19	—	—	—	1	
"	"	Sečovce	64	44	—	—	7	—	13	
"	"	Snina	49	3	46	—	—	—	—	
"	"	Sobrance	51	48	1	—	—	—	2	
"	"	Vyšný Svidník	74	7	66	—	—	—	1	
"	"	Vranov	55	50	4	—	—	—	1	
"	"	Košice (město)	1	—	—	—	—	—	1	
P. Rus										
XXI.	Užhorod	V. Bereznoje	31	—	30	—	—	—	1	
"	"	Perečín	19	—	19	—	—	—	—	
"	"	Serednoje	19	—	16	—	—	—	3	
"	"	Užhorod (okres)	31	2	13	—	13	—	3	
"	"	Užhorod (město)	1	—	—	—	—	—	1	
Úhrn . . .			1255	654	348	31	97	16	109	

skutečnosti. Ale třeba si pamatovati, že jsou to čísla imaginární (pomyslná), poněvadž ve skutečnosti neexistují jen čistě řečově obce, nýbrž veliký počet smíšených, častokrát trojřečových i čtverořečových.

Národnostní obraz bude však jiný, jak nám ukáže kapitola národního uvědomění. Srovnání obou provedeme potom v kapitole statistické, kde připojíme také srovnávací tabulku všech obcí podle víry, řeči a národnosti. K hořejší tabulce jen tolik podotýkáme, že obsahuje nejen čísla vyabstrahovaná, nýbrž i relativní, t. j. čísla, která mají platnost pro tuto chvíli (1920—1930), neboť se budou měniti. Důvodem toho jsou nám jednak rozdíly od starších řečových statistik, jednak zjištěná a ukázkami doložená skutečnost, že poslovenšřovací proces je na silném postupu, a to zásluhou — samých Rusů, kteří dobrovolně a rádi si osvojují slovenštinu jako řeč státní a obcovací, neboť si jí nejen usnadňují lepší sociální život, ale vůbec se jí — pozápadničtují. Jestliže si k tomu přimyslíme, že se slovenštině jakožto státní řeči nyní vyučuje i na všech »rusňáckých« školách na slovenském východě¹¹³⁾ a že mladé pokolení vůbec rádo mluví slovensky (t. j. východoslovensky, resp. poslovenšřenou ruštinou), uznáme, že řečová asimilace půjde ještě rychleji než dosud, neboť za maďarského režimu nebyla ničím podporována, naopak společnou maďarisací Slováků i Rusů od Maďarů nevší- mána.

Bude tedy počet ruských obcí na východním Slovensku klesati čím dále tím více a nevyváží toho okolnost, že proti tomu v Podkarpatské Rusi jich bude přibývati proti Maďarům a Rumunům. Číslo ruských obcí námi výše uvedené klesne tím spíše, poně- vadž jsme Rusům ponechali maximum nynějšího stavu, t. j. i takové obce, jež jsou již zachváceny nezadržitelným posloven- šřovacím procesem, který se děje spontánně a »chemicky«. To platí zvláště o ruských ostrovech řečových na území východní slovenštiny, jakož i o těch obcích, které leží při řečové hranici výše naznačené. Vzali-li jsme maximální počet pro ruskou řeč, znamená to, že mezi ruskými jsou ještě i taková nářečí, která jsou smíšená (t. j. ruskoslovenská),¹¹⁴⁾ jakož i talková, kde starší gene- race udržuje ještě mateřskou řeč ruskou, kterou se ještě stále doma v rodinách mluví, třeba již venku mezi mladými slyšeti více sloven- štinu (resp. smíšeninu slovenskoruskou.)¹¹⁵⁾

¹¹³⁾ Ovšem až ve vyšších třídách škol lidových vedle ruštiny (resp. lemkovštiny).

¹¹⁴⁾ Proto v rubrice »smíšených« obcí vyskytuje se nám tak málo rusko-slovenských anebo slovensko-ruských obcí.

¹¹⁵⁾ Srovnávati naše výpočty na př. s Hnatjukovými je velmi těžko, a to jednak proto, že Hnatjuk bral v úvahu jen obce z prešovské eparchie, ke které nepatřil na př. Zemplín celý, nýbrž ani ne polovice, jednak že jeho statistika se týkala větší oblasti (na př. celého Spiše, Bor-

Pro východní Slovensko (jen z XIX. a XX. župy bez užhorodské župy) byl by pro dnešní poměry tento stav:

Župa	Sídlo	Počet okresů	P o č e t o b c í						
			slov.	rus.	pol.	maď.	něm.	smiš.	všech
XIX.	Lipt. Sv. Mikuláš	5	73	22	29	—	13	22	159
XX.	Košice	17+1	579	248	—	84	3	81	995
Úhrnem . .		22+1	652	270	29	84	16	103	1154

Změníme-li zase přehled tak, že počet smíšených obcí procentuálně rozdělíme na jednotlivé obce čisté, vyjde nám asi tato tabulka:

Župa	Sídlo	Počet okresů	P o č e t o b c í					
			slov.	rus.	pol.	maď.	něm.	všech
XIX.	Lipt. Sv. Mikuláš	5	83	22 ¹¹⁶⁾	35	1	18	159
XX.	Košice	17+1	607	256 ¹¹⁶⁾	4	118	10	995
Úhrnem . .		22+1	690	278 ¹¹⁶⁾	39	119	28	1154

Je tedy na slovenském východě na území námi zkoumaném a do nynějška vždy sporném z úhrnného počtu 1154 obcí asi 690 slovenských (tedy hodně přes polovinu, téměř 60%) a jenom 280 ruských (tedy něco přes čtvrtinu, 25%). K tomu však připomínáme, že počet obcí řečově ruských je maximální, kdežto slovenských

šodu atd.), která kromě toho byla jinak ohraničena a rozdělena, než teď. Tak v zemplínské župě, pokud patřila k prešovské eparchii, bylo 212 polit. obcí: z nich v 99 mluvilo se rusněcky, v 104 slovensky (t. j. sloviacky), v 5 slovensky (sloviacky) i maďarsky, v 4 maďarsky. V Šariši ze 382 obcí bylo 134 rusněckých, 244 slovenských (t. j. sloviackých, vždy tak), 1 slovensko-maďarská a 3 slovensko-německé. Ve Spiši ze 219 politických obcí v 20 mluvilo se rusněcky, v jedné rusněcky i polsky, v 19 německy. V Abauj-Turni je ze 265 politických obcí: 1 rusněcko-maďarská, 46 slovenských (sloviackých), 58 slovensko-maďarských, 4 slovensko-německé, 1 slovensko-maďarsko-německá, 2 německé a 153 maďarských.

¹¹⁶⁾ Počtu ruských jsme nezvýšili, anebo poměrně málo, neboť jsme vzali maximum při hořejším výpočtu.

minimální, takže celkem dobře, bez újmy vědecké pravdy, bylo by možno vzájemný poměr jejich počtu vyjádřiti 2 : 5 — ne-li také 1 : 3, zvláště když polské (vl. polskoslovenské) připočítáme k slovenským.⁶¹⁷⁾

Touto statistikou jsme ukončili řečový obraz a vzájemný poměr Slováků a Rusů na sporném území. Srovnáme-li jej s přehledem věrovým, odchyluje se od něho značně, poněvadž náboženství, jak jsme dokázali v kapitole o víře, neurčuje ještě řeči a národnosti. Ale ani řečová statistika není ještě obrazem národnosti, jak jsme vytkli na některých příkladech v této kapitole. Stojíce na stanovisku psychologické etnografie, neběreme — jako Czambel a jiní — řečové hranice ještě za hranici národopisnou, poněvadž nám řeč a národnost jsou dva odlišné pojmy.

Kapitola národního povědomí (resp. kmenovitého cítění) nám ukáže, že jako řeč neřídí se vždy věrou, tak ani národní povědomí není vždy určeno a podmíněno řečí. Z té příčiny konečnou svoji etnografickou hranici ponecháváme až do oné kapitoly, kde ji též srovnáme se všemi dosavadními hranicemi, ať již byly založeny na tom neb onom hledisku, na řeči, na úředním popisu anebo na víře a pod., protože se pokládaly zároveň za národopisné.

Tu povíme ještě jen tolik, že národnostní hranice proti řečové bude o něco více na prospěch Rusů, což vysvětlíme národním hnutím mezi »rusňáky-Sloviaky« anebo »Rusňáky-sloviaky«; že vzroste počet ostrovů na souvislém území východoslovenském užším, že jak řečová, tak národnostní hranice je vývojová, splývavá (ne ostrá) — tedy labilní a časově relativní, že bude se měniti a bude tedy nadále »sporná«.

A. Petrov (Národopis. mapa 33—35) uvedl podle Lexikonu z r. 1773 tyto výpočty pro celé Uhry: z 8920 všech obcí 8752 jednojazyčných a 168 smíšených; z 8752 osad jednojazyčných bylo maďarských 3507⁶¹⁸⁾ (40·08%), slovenských 2563 (29·30%), rumunských 802 (9·16%), ruských 699 (8%), německých 637 (7·28%), charvátských 275 (3·13%), slovinských 144 (1·65%), srbských 99 (1·13%), polských 24 (0·28%), bulharská 1, česká 1. Zároveň se smíšenými osadami maďarského jazyka užívalo se v 3622 osadách (39·78%), slovenského v 2635 (28·94%), rumunského v 818 (9%), ruského v 742 (8·16%), německého v 694 (7·60%), charvátského v 278 (3·03%), slovinského v 144 (1·58%), srbského v 144 (1·58%), polského v 28 (0·30%), bulharského v 1, českého v 1. Ale u měst, vypočítaných v Lexikonu ve zvláštní tabulce »Liberarum Regiarum et respective Montanarum Regni Hungariae civitates« nebývá udán jazyk (na př. v Košicích z abaujské, v Kežmarku a Levoči ze spišské, v Bardiově, Prešově a Sabinově ze šarišské stolice).

⁶¹⁷⁾ To znamená, že na každou 1 ruskou případnou 3 slovenské, případně na 2 ruské 5 slovenských.

⁶¹⁸⁾ Po odečtení 5 pohraničních.

Ze stolic, o které nám tu běží, má tato čísla:

Stolice	Osady				bulh.	čes.	charv.	pol.	rus.	slov.	slovin.	srb.	maď.	něm.	smiš.	osady dvoji- anebo trojjazyčné
	úhrnem	města	městčka	vesnice												
Spíšská	157 ⁶¹⁹⁾ (157)	—	19	147	—	—	—	14	123	—	—	—	—	—	—	18 ⁶²⁰⁾
Šarišská	371 (369)	—	9	362	—	—	—	137 (+17)	215 (+18)	—	—	—	1	20	—	11 ⁶²¹⁾
Turňanská	42 (42)	—	1	41	—	—	(1)	(2)	4 (+10)	—	—	—	27 (+8)	(1)	—	—
Užská	204 (204)	—	4	200	—	—	—	87	65	—	—	—	52	(1)	—	2 ⁶²²⁾
Zemplínská	412 (410)	—	22	390	—	1	—	149 (+2)	150	—	—	—	107 (+2)	3	—	—
Abaujská	229 (228)	—	8	221	—	—	—	—	72	—	—	—	155	2	—	—
Úhrnem	1415 (1410)	—	54	1361	—	1	(1)	387 (+21)	629 (+28)	—	—	—	342 (+10)	25 (+2)	—	31

Srovnávati však Petrovovy výpočty pro r. 1773 s našimi, které jsou z r. 1922—1923, je velmi nesnadno, poněvadž rozdělení stolic, jakož i státní hranice proti Maďarsku (a Polsku) jsou dnes jiné, než byly v té době. Kromě toho jeho počet osad z řečeného území je jiný než náš.

Číslo maďarských obcí je proto velmi vysoké, počet ruských obcí rozchází se o 30—40, slovenských o 50, kdežto německých je stejný. Zato je nápadno, že chybějí polské obce ze Spiše (i ze Zemplína)⁶²³⁾ a že číslo smíšených obcí je tak nízké a nestejně udáno z jednotlivých stolic. Co se toho týká, poznamenal Petrov na jiném místě (l. c. 28, pozn. 5), že v příčině smíšených obcí nacházíme v Lexikonu velkou nedůslednost. Kdežto v malých stolicích jest uveden značný počet smíšených osad (v turňanské z 42 — 11), ve velkých stolicích, kterými procházejí etnografické hranice národností a kde je mnoho různojazyčných osad, ani jedna (z abaujské, užské); v zemplínské stolici (410 obcí), kde procházejí slovensko-maďarské a slovensko-ruské hranice, svrchovaně klikatě, jen v Příbodoržském okrese uvedeny jsou 2 smíšené osady. Z místních činitelů, kteří podávali zprávy

⁶¹⁹⁾ Čísllice v závorkách jsou převzaty z »Extractus« Lexikonu. V rubrice »jazyky« čísllice bez závorek udávají, v kolika jednojazyčných osadách ten nebo onen jazyk vládl, čísllice v závorkách, v kolika smíšených osadách se ho užívalo.

⁶²⁰⁾ 17 sl. rs., 1 sl. n.

⁶²¹⁾ 7 m. sl., 1 sl. p., 2 rs. sl., 1 m. n.

⁶²²⁾ M. rs.

⁶²³⁾ Běže-li se za dělidlo řeč! Jsou patrně v počtu obcí slovenských. Jen z oravské stolic bylo udáno 24 obcí polských.

pro Lexikon, patrně jedni pečlivě a pozorně zaznamenávali i jazyk významných menšin, jiní se spokojovali tím, že zaznamenávali toliko jazyk většiny. Proto si musíme být vždy vědomi, že kromě smíšených osad v Lexikonu zaznamenaných byly významné jinojazyčné menšiny i v jiných, jistě četných osadách tehdejších Uher.

Srovnávajíc naše výpočty obec za obcí se seznamem Petrovovým, rozděleným podle jazyka vždy abecedně, dospěli jsme, pokud nám to bylo možno při různém názvosloví Petrovově (maďarském, německém, ruském),²²⁴ k těmto výsledkům: z 1255 všech obcí (t. j. z 5 okresů XIX. župy, ze 17 okresů XX. župy a ze 4 okresů XXI. župy) chybí 177 obcí a 226 je jiných obcí (t. j. jinak popsanych než v naší statistice). Z chybějících obcí možná některé buď vznikly později (po r. 1773), nebo mají jiné názvy, takže jsme jich nenašli v cizím pojmenování, ale číslo 177 zdá se nám velké.²²⁵ Pozoruhodný je též počet odchylek od našeho určení (226).²²⁶ Města jsou uvedena ve zvláštní tabulce, ale řečové označení zpravidla chybí. Mezi ostatními obcemi vyskytují se jen některé (které možná nebyly ještě městy), na př.: Sečovce, Vranov, Michalovce, Snina, Svidník a j. Z XIX. župy nejvíce obcí chybí ze starolubovenského okresu (t. j. 17): Forbasy, Gniazda, Granastov, Hoppart, Jarembina, Kamjonka, Krempach u Lubovně, Lacková, Stará Lubovňa, Nová Lubovňa, Mňšek n./P., Pilhov, Podollnec, Podsádek, Ružbachy (Nižné a Vyšné), Velký Sulín. Z kežmarského jich chybí 9, z levočského 5, novoveského 10, staroveského 5.

Z XX. župy nejvíce obcí chybí z košického okresu (21): Byster, Gyňov, Hadkovce, Herlany, Sálancská Huta, Chrastné, Kokšov, Malá Ida, Kysak, Lorincík, Nové Mesto, Nádošť, Olšovjany, Rašovik, Ruskov, Nový Sálaš či Sálanc, Síplak, Sokolany, Šeňa, Ťahanovce a Košická Nová Ves.²²⁷ Ze svídnického okresu chybí 17 obcí, z moldavského 11, z velkoclumeckého 8 atd. Z celé užhorodské župy zjistili jsme 10 chybějících.

Ale nás tu zajímají hlavně obce jinak klasifikované. A v této příčině třeba povědět toto: 1. Již v Lexikonu z r. 1773 nejsou uvedeny polské obce (podle řeči!), nýbrž vždy jen slovenské: na př. z kežmarského okresu: Lendak, M. Slavkov, Krížová Ves, Slovenská Ves a Ždiar, anebo ze staroveského okresu: Malá a Velká Franková, Gibel, Hágy, Hallgovce, Jezersko, Lechnica, Lesnica, Matiašovce, Ríchvald a pod.²²⁸ 2. Řada obcí dnes německých byla na Spiši r. 1773 slovenských: na př. z kežmarského okresu Strážky, Výborná, Toporec (dnes vlastně německo-slovenský), Tvarožná (dnes slovensko-německá); z novoveského okresu Vondrišiel (dnes německo-slovenský); ze staroveského Spišská Stará Ves (dnes polsko-slovensko-německá). 3. Slovenské menšiny v maďarských obcích se neuvádějí, takže na př. velkokapušanský okres XX. župy je téměř čistě maďarský: na př. nejen obce Budkovce, V. Kapušany, Maťovce, Močiar, Moďoroška, Palaď, Malý a Velký Rát, Selmence, Vajany, Vajkovce jsou uvedeny jako maďarské (dnes maďarské a slovenské), ale i Pavlovce a Tegeňa (dnes slovenské s menšinami maďarskými) jsou u Petrova čistě maďarské. Po té stránce je pozoruhodný i okres košický, z kterého u Petrova je řada obcí maďarských, které dnes jsou slovenské (anebo aspoň

²²⁴) Petrov mohl si vyžádati naši úřední nomenklaturu od statistického úřadu v Praze, aby bylo možno snáze srovnávat s jeho rozříděním.

²²⁵) Možno také, že nebyly pojaty do Lexikonu, třebaže i existovaly.

²²⁶) Číslo toto jest ovšem také jen přibližné, neboť nebylo lze přesně zjistiti jednotlivých obcí.

²²⁷) Tento okres je teď největší (máje přes 100 obcí), takže relativně není počet chybějících největší z celé župy.

²²⁸) Buď tedy nerozoznávali obcí polských od slovenských, zahrnujíc je společným názvem, anebo již tehdy Poláci hlásili se za Slováky. (U Petrova je jen několik polských obcí z Oravy.)

slovenské a maďarské), jako na př. Bologda, Buzice, Bužinka, Bydovce, Nižný a Vyšný Čaj, Čaňa, Nižné Hutky, Kalša, Nižná a Vyšná Misla, Sálancík, Skaroš, Síplak, Žebeš, Žďaňa a i. Slovenské menšiny v dosti četných obcích maďarských nejsou uvedeny. Jest i obec, která dnes je maďarská (anebo aspoň maďarsko-slovenská), ale r. 1773 podle Petrova byla slovenská (Semša).

Nám tu však běží hlavně o poměr obcí slovenských a ruských. V té příčině zasluhuje zmínky, že značný počet obcí dnes slovenských anebo aspoň slovensko-ruských je u Petrova ještě ruský. Jsou to, pokud jsme zjistili, tyto obce: Gromoš (okres levočský), Kojšov (okres gelnický), Nižné Slovinky (tamtéž), Remeniny a Ruská Vola (gíraltov. okres), Dapalovce, Košiarovce, Pčice, Rohožník, Pakostov, Petrovce, Vyšná a Nižná Šitnica a Turcovce (okres humenský), Dúbravka, Hažín, Šamudovce a Suché (okres michalov.), Abranovce, Bujakov, Janov, Kereštvej, Klembark, Kvačany, Lačnov, Lubovec, Mikúšovce, Varhaňovce a Ruská Nová Ves (prešov. okres),⁶²⁸ Vyslanka (sabinov. okres), Dargov, Egreš, Kašov, Kolbáš, Kraviany, Ruskov (= Ruskovce), Stanča, Stankovce, Trnavka, Úpor a Vojčice (okres sečovský), Husák, Krčava, Petrovce a Pinkovce (okres sobranecký), Cabovce, Holčíkovce, Gíglovce, Jusko-Vola, Ruský Kažimír, Petejovce, Ruská Poruba, Rudlov, Štefanovce a Zlatník (vranovský okres); Huta a Lekart (okres užhorodský). Úhrnem bylo by to 57 obcí, pokud jsme mohli zjistiti při různosti názvosloví Petrova a při značném počtu chybějících obcí,⁶²⁹ které se během století (vl. 150 roků) poslovenštily. V počtu tom nejsou zahrnuty obce, které jsou u Petrova ruské, kdežto v naší statistice máme je mezi smíšenými (rusko-slovenskými), jako na př. Prosáčov, Onokovce, Raďvanka, Antalovce a Sereďnoje (užhorod. župa). Řada obcí, které u Petrova jsou čistě ruské a které i my vedeme ještě jako ruské, je již v poslovenšťovacím procese řečovém, což naznačujeme ve statistice poznámkou, že vedle ruštiny již i slovenština se mísí (na př. Nižné Repaše v levočském okrese, Osturňa v staroveském okrese, Vyšné Slovinky v gelnickém okrese, Dzurdzoš a Soboč v gíraltov. okrese, Krásný Brod, Medzilaborce, Poruba, Vyšná Radvaň a j. v medzilaborském okrese; Hradisko, Jakoviany, Olejníkov, Renčíšov a Závadka v sabinov. okr. atd.). Jest i několik obcí, které Petrov uvádí jako ruské, kdežto dnes jsou maďarské, jako na př. Kisdobra a Polana (v chlumeckém okrese),⁶³¹ Horvátik (rus.-slov. v moldavském okrese), Časlovce a Minaj (v užhorod. okrese), ale je jich poměrně málo.

Opačných případů, že totiž obce, které dnes jsou ruské, r. 1773 byly slovenské, je též několik, což by svědčilo, že se neděje jen slovakisace, ale i rusifikace. Jsou to, pokud jsme zjistili,⁶³² na př. tyto obce: Šanbron (v okr. lubovenském), Dzedačov (v humen. okr.), Nižné Čabyně (v medzilabor. okrese), Nechvál-Polanka a Novosedlica (v okrese sninském) a Beňatina (v okrese sobraneckém), úhrnem tedy 7 obcí. Zato je slušný počet obcí, které již v Petrovově statistice jsou smíšené (slovensko-ruské nebo rusko-slovenské). A jsou mezi nimi některé příznačné, jako na př.: Beloveža, Bogliarka, Lenartov, Kurov, Malcov a Rešov (z okresu bardiovského), Bokša, Kožany, Okruhlé a Radoma (z okr. gíraltovského),

⁶²⁸ Ale Fulanka byla již r. 1773 slovenská (srov. Petrov 54).

⁶²⁹ A jsou mezi nimi důležité dědiny, v kterých by byly možny odchylky (na př. jen ze starolubovenského okresu: Granastov, Mníšek n./P., Pilhov a pod.).

⁶³¹ Bély v tomtéž okrese jest u Petrova maďarsko-ruský, ale dnes je maďarský (i slovenský) řečově.

⁶³² Nepočítáme-li těch, které chybějí a jichž řeč srovnávatí není zde možno.

Horvátik a Vieska (z okr. moldavského), Koklíňa (z prešov. okr.), Dačov, Hanigovce, Lubotýn a Lučlíňa (z okresu sabinovského), Mestisko a Stročin (z okr. svídnického), celkem 19 obcí, z kterých mnohé se již poslovenštily (Lenartov, Malcov, Okruhlé, Radoma, Koklíňa, Dačov, Lubotýn, Lučina, Mestisko a Stročin)⁶³³ kdezto jiné ještě vzdorují, byť i sousedily s obcemi slovenskými (anebo jsou dokonce ostrovy mezi nimi): Beloveža, Rešov atd. Horvátik se pomaďarštil.⁶³⁴)

Pakli nejsou v Petrovově statistice chyby, bylo by její srovnání s výsledky našeho zkoumání velmi důležité pro historii řečového a vůbec kulturního procesu na slovensko-ruské hranici, zvláště pro tempo slovakisace.

Ustálíme-li počet poslovenštěných obcí během půldruhého století (1773—1922) číslem 70—80, vidíme, že téměř jedna obec za dva roky by se poslovenštila. Proto Hnatjukovy obavy o brzké denacionalisaci východoslovenských Rusínů byly přece jen poplašné, nehledě k tomu, že i několik slovenských obcí se porušilo, jak jsme již výše uvedli. Počet pomaďarštěných obcí není sice příliš veliký, ale nesmíme zapomínati, že Rusíni, jsouce menšinami usazení v maďarských anebo maďarsko-slovenských obcích, byli již r. 1773 vedeni jako Maďaři, ježto, jak Petrov poznámenal, nezapisoval se do Lexikonu toliko jazyk, ale někdy již i převládající národnost v té neb oné obci. — A ještě jednoho momentu třeba si všimnouti při srovnávání naší statistiky s Petrovovou: značný počet poslovenštěných obcí je právě z okresu sečovského, vranovského a humenského z bývalého Zemplína, kde ruská kolonisace byla patrně dosti silná a kde ještě i nyní možno u těchto Sloviaků-rusiáků zjistiti vzpomínatou »ruskou artikulaci slovenštiny«, jako také staré ruské názvy obcí (Plechovčici, Vojčici atd.), ovšem jen u starších lidí. Michalovský a sobranecký okres, byť s nimi sousedí, nevykazují již takového počtu poslovenštěných obcí — patrně tam slovenská kolonisace byla značnější. Naproti tomu pozornosti zasluhuje okres prešovský, kde před 150 lety byla ještě dosti rozšířena ruská řeč, kde však nyní již jí neslyšíme, jen tu a tam nějaký rusismus v Miklúšovcích, Klembarku a snad ještě i jinde. Šarľš, maje silné osadnictvo slovenské, vstřebal mnoho ruské krve, tak jako Zemplín; jen tam, kde ruské osady byly horami odděleny od slovenských, a nejsouce komunikačně spojeny s městy a okolím, žily svůj osobitý tradiční život, tam ruská řeč a s ní i ostatní kmenovitost uchovala se setrvačností a udržuje až dodnes. Je to hlavně území mezi St. Lubovňou (XIX. župa) a Sabinovem (XX. župa) a od Bardiova přes Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Sninu k hranicím Podkarpatské Rusi. Všude jinde, kam vedly dopravní cesty a železnice, které zprostředkovávaly čilejší styk mezi obyvatelstvem různých národností, všude tam slovakisace postupovala nezadržitelně, jako na př. od Košic na sever do Prešova a odtud dále k Bardiovu a od Košic na východ k Sečovcům, Vranovu, Michalovcům

⁶³³) Ovšem slovenština v těchto obcích je plna ruskostí, takže je to nářečí slovenskoruské.

⁶³⁴) Toto srovnání nemůže být ovšem úplné, poněvadž 177 obcí jsme u Petrova nemohli najít. A jsou mezi nimi obce, jak jsme se výše zmínili, které by po nejjedné stránce nás zajímaly, jako na př. Granastov, Jarembina, Kamjonka, Krempach u Lubovně, Stará a Nová Lubovňa, Pilhov, Mníšek n./P., Velký Sulín (z okr. starolubovenského XIX. župy), Brezuvka, Hažlín, Hutiska a Dlhá Lúka (v bardiovském okrese), Dzurdzoš a Kobulnica (z gíraltov. okr.), Zbehnov (ze sečov. okr.), Inovce, Telepovce a Valaškovce (ze sninského okr.), Choňkovce, Kelbovce, Křížlovce a Vyšný Mirošov (ze svídnického), Dětrík, Jastrabie, Slovenská Krajna, Merník, Michalok, Petrovce, Skrabské a Zámutov (z vranovského okresu XX. župy).

a Humennému. Tam všude žije sice mnoho rusňáků (podle vřvy), ale jsou již Slováky (podle řeči i podle národnosti).

S. Cz a m b e l, stoje, jak víme, na stanovisku přísné řečovém, rozdělil celé východoslovenské území na dvě oblasti: území užší (kde převládá východní slovenština) a území širší (kde se uplatňuje toliko její vliv). Jeho statistika týká se 974 obcí (užšího území východoslovenského i s ostrovy), z kterých je podle jeho výpočtů 704 slovenských, 164 ruských, 51 polských, 39 německých a 16 maďarských.⁶³⁵⁾ Naše výsledky možno s Czambelovými srovnávat jen velmi těžko, poněvadž my jsme nebrali v úvahu jen území východní řeči slovenské, nýbrž etnografickou hranici slovensko-ruskou. Srovnáním našich výpočtů s Czambelovými objevil se nám tento rozdíl: asi 276 obcí našich u Czambela vůbec chybí, jednak že jsou již za Czambelovou hranicí užšího území východoslovenské řeči,⁶³⁶⁾ jednak také proto, že naše hranice je jiná než Czambelova, jednak konečně že jich u Czambela vůbec není; kromě toho 111 obcí je jiných (t. j. jinak popsaných, než v naší statistice). Tyto rozdíly vznikly hlavně tím, že Czambel počítal mnoho spišských obcí za ryze polské, které my nazýváme již polskoslovenskými (zvl. v okrese kežmarském, lubovenském a staroveském XIX. župy),⁶³⁷⁾ jako také hodně obcí za německé, které jsou dnes již německo-slovenské nebo dokonce slovensko-německé, ba i slovenské.⁶³⁸⁾ Podobně v košickém a sečovském okrese dnešní XX. župy je u Czambela několik obcí čistě maďarských (anebo z velké většiny, takže je u Czambela má mezi maďarskými), které v naší statistice jsou mezi maďarsko-slovenskými (aneb dokonce již mezi slovensko-maďarskými, ba i slovenskými).⁶³⁹⁾ Jsou i opačné případy, kde

⁶³⁵⁾ Přesnější rozdělení Czambelovo je vlastně toto: 679 slovenských obcí na souvislém území a k tomu 25 slovenských ostrovů, 164 ruských obcí (a to buď souvislých, nebo ojedinelých ostrovů na užším území východní slovenštiny!), 51 polských (47 ve Spiši a 4 v Zemplíně), 39 německých (29 ze Spiše a 10 z abaujské) a 10 maďarských (hlavně vesnice od Košic a potom města). Slovenské ostrovy zjistil jednak za hranicí slovensko-ruskou (14), jednak mezi Maďary na jihu (9). Ruské obce, pokud se vyskytují na jeho užším slovenském území, jsou nejvíce ze Šariše (136), méně ze Spiše (20) a nejméně ze Zemplína (8), poněvadž celý severovýchodní Zemplín je již na Czambelově t. zv. širším území východoslovenské řeči. (Vlastně oněch 8 ruských obcí nepochází jen ze Zemplína, ale též z »Ungu« — užhorodské, která před r. 1918 sahala dále na západ, zabírajíc části dnešních okresů sobranceckého a velkokapušanského XX. župy košické.)

⁶³⁶⁾ Týká se hlavně okresu giraltovského, medzilabského, sninského, kapušanského, chlumeckého a moldavského, z kterých chybí nejvíce obcí, poněvadž jsou již ruské nebo maďarské.

⁶³⁷⁾ Dvanáct těchto obcí připadlo po r. 1918 Polsku. Tito »guráli zpod Magury« mluví dialektem polským, ale již hodně poslovenštěným (»magurským«), a hlásí se již většinou za Slováky (»Sloviaky«).

⁶³⁸⁾ Jsou to hlavně Lubica (slov.-něm.), Rokus, Ruskinovce, Toporec, Tvarožná a Vrbov (všechny dnes už něm.-slov.) z okresu kežmarského.

⁶³⁹⁾ Srov. na př. z košického okresu Bydovce (dnes slov.-maď.), Byster (maď.-slov.), Čaňa (slov.-maď.), Herlany (slov.), Rakoš (slov. a maď.), Sálanc (maď. a slov.), Sálancík (slov. a maď.), Žďána (slov. a maď.), nehledě k těm, které u Czambela chybějí, poněvadž byly již za hranicí užšího území východní slovenštiny (a tedy maďarské!), jako na př. Hadkovce, Velká Ida, Keňhec, Migléc, Šemša, Šeňa (dnes maď.-slov.), Kokšov, Košťany a Malá Lodzina (dnes slov.); ze sečovského okresu Hardiště a Kozuchov (jen maď.) a chybějící obce Bošnica (dnes slov.), Byšta, Čejkov,

my máme obec smíšenou (nebo dokonce maďarskou), ale Czambel čistě slovenskou (na př. Barca, Belša, Bužinka, Haniska, Nádošť, Saca a Valkovce z okresu košického. Baranč, Bodrás-Ujlak, Jastrab, Velké Ozorovce, Sečovce, Silvaš, Trebišov a Uh. Žipov z okresu sečovského; maďarsko-slovenský je dnes Síplak z okresu košického; úplně maďarský je Janov z okresu moldavského, kdežto Poproč a Rudno z téhož okresu jsou maďarsko-slovenské).⁶⁴⁰⁾ Právě tak vyskytují se obce, které Czambel měl mezi slovenskými, ale u nás jsou slovensko-německé (anebo slovensko-německo-maďarské), jako na př. Spišská Nová Ves (okres téhož jména), Levoča, Dvorec, Spišské Podhradie (v levočském okrese XIX. župy).

Ale nás zde zajímají hlavně změny mezi počtem slovenských a ruských obcí, neboť nám běží o hranici slovensko-ruskou. V této příčině, jak jsme výše ve svých výkladech uvedli, je možno zaznamenati též několik pozoruhodných rozdílů. Především jsou tu tři obce, které Czambel omylem (podle Hnatjuka) popsal za ruské, ačkoliv už v jeho době byly slovenské.⁶⁴¹⁾ Opačný příklad je zase s Vieskou (Hačavou, Falučkou) z okresu moldavského XX. župy, kde jistě v jeho době mluvilo se ruským (anebo rusko-slovenským) nářečím.⁶⁴²⁾ Také Zubné ze sninského okresu a Davidov z vranovského jsou u něho nesprávně čistě slovenské, ježto ještě dnes jsou ruské. Nám tu však jde hlavně o to, kolik ruských obcí se od doby Czambelovy (během 20 roků) poslovenštilo. Tu možno uvést vlastně jen Malcov (z bardiov. okr.),⁶⁴³⁾ poněkud Nižné Slovinky z gelnického okresu (které jsou dnes vlastně slovensko-ruské), Mníšek n./P. z lubovenského okresu (u Czambela ruský a částečně polský, u nás slovensko-ruský), Remeniny z giraltovského okresu (u Czambela ruské, u nás slovensko-ruské),⁶⁴⁴⁾ Cabovce, Ruský Kažimír a Štefanovce z okresu vranovského (u Czambela ruské, dnes slovensko-ruské, ale již více slovenské). Podobně na př. Osturňa, nejzápadnější ruský ostrov v starověkém okrese XII. župy, není dnes čistě ruská, ale ruskopolskoslovenská.⁶⁴⁵⁾ Vůbec všechny ruské ostrovy, jako také mnohé ruské obce na hranici slovensko-ruské, přiklonily se silně během posledních 20 roků k slovenštině, jak jsme již častokrát uvedli. Opačný případ se nevyskytuje, nehledě ke Kojšovu, Girovcím a Ruské Voli, které Czambel, jak jsme výše naznačili, patrně omylem má mezi ruskými.⁶⁴⁶⁾ Czambel nebral zřetele

Čergov, Gerčel (všechny dnes slov.-maď.), Imreg (maď.-slov.), Kašov (slov.-maď.), Kista, Kolbáš a Križovany (slov.!), Legiňa a Velaty (slov.-maď.). Michalovce jsou u Czambela mezi maďarskými, jako též Košice, Humenné a Vranov.

⁶⁴⁰⁾ Všecky tyto obce uvedeny jsou u Czambela mezi čistě slovenskými.

⁶⁴¹⁾ Týká se Kojšova (z gelnického okr. XX. ž.), Ruské Vole (z giralt. okr.), Girovec (z humenského okresu).

⁶⁴²⁾ Mimo to mohla by se tu uvést Vyslanka (Pusté Pole zvaná) ze sabinovského okresu, která ještě dnes je slovensko-ruská, kdežto Czambel ji měl mezi čistě slovenskými. (Jeho omyl vznikl patrně tím, že Pusté Pole tehdy nebylo samostatnou obcí, ale pod jednou správou s Krivianami, Hm-skokatolickými a tedy slovenskými!)

⁶⁴³⁾ Srovnej o něm výše.

⁶⁴⁴⁾ Podobně sousední Prosáčov je již rusko-slovenský a ne čistě ruský.

⁶⁴⁵⁾ Srovnej o ní výše.

⁶⁴⁶⁾ U Ruské Vole mohl vzniknouti omyl smíšením s Ruskou Volou ze sabinovského okresu, jako také vlivem pojmenování. Ovšem, tamní nářečí je vlivem okolních ruských obcí dosti poruštělé. (Není vyloučeno, že je to obec původem řeckokatolická, která v poslední době byla pokatolíčtěna.)

k slovenským menšinám za hranicí slovensko-ruskou, ačkoliv na př. ve svidnickém okrese je dost obcí, kde slovenština silně se probíjí do ruštiny. Ovšem, nechybí ani opačných případů, kde ruština vítězila nad slovenštinou, ale tohoto zjevu nyní ubývá.

Odpočítáme-li od Czabelovy statistiky obce, kterých jsme my nevzali do úvahy, ježto jsou daleko od skutečné hranice slovensko-ruské (na př. popradský okres XIX. župy), jako také ty, které připadly Polsku a Maďarsku, zbývá tedy 891 obcí, které bylo možno srovnati s našimi obcemi (úhrnem 1255 od Spišské Staré Vsi až za Užhorod, a to 159 z XIX. župy, 995 z XX. župy a 101 z užhorodské župy). Výsledek srovnání jen z východního Slovenska byl by tento: z 891 obcí Czabelových na t. zv. užším území bylo 641 slovenských, 164 ruských, 39 polských, 31 německých a 16 maďarských, kdežto z našich 1154 obcí (z celé hranice slovensko-ruské na širším východním Slovensku) je 690 obcí slovenských, 278 ruských,⁴⁴⁷⁾ 39 polskoslovenských, 29 německých a 119 maďarských.

---

⁴⁴⁷⁾ My počítáme všechny obce ruského jazyka na východním Slovensku, nejen na t. zv. užším území východoslovenské řeči, jako Czabel. Podobně jsme tak učinili s maďarskými obcemi.

Kapitola V.

Typ a povaha.

Národnost nehraje při tělesných typech podstatné úlohy, takže není možno mluvit o zvláštním typu slovenském a samostatném typu karpatoruském. Oba kmény, slovenský i karpatoruský, patří podle starších antropologických systémů k rase alpské, která se vyznačuje střední postavou, kulatou a širokou lebkou, hnědými vlasy a šedýma očima a obývá Alpy a Karpaty, majíc středisko ve Švýcarsku.¹⁾ Ale ani podle detailnějšího rozdělení Denikerova všeho obyvatelstva evropského na 6 hlavních ras²⁾ a 4 vedlejší rasy³⁾ nelze dělit východních Slováků od Karpatorusů, poněvadž ani tito ani oni nepatřili by k Denikerově čisté čtvrté hlavní rase cevennské neboli západní, která se vyznačuje velmi kulatou lebkou, malým vzrůstem, hnědými nebo černými vlasy, světlohnědýma nebo tmavohnědýma očima, kulatou tváří a nejmarkantněji objevuje se v Cevennách, západních Alpách, západní Francii, střední Itálii, Sedmíhradsku a smíšena s jinými rasami v Piemontě, středním Švýcarsku, Korutansku, na Moravě, v Haliči, Podolí a jižní Itálii — ani k šesté rase adriatické neboli dinarské (vysokého vzrůstu, velmi široké lebky, hnědých nebo černých kudrnatých vlasů, temných očí, podlouhlé tváře, rovného nosu a světlohnědé pleti), která bydlí od střední Francie až do jižního Ruska, ale jak Slováci, tak Karpatorusové tvořili by přechodný typ

¹⁾ A odchyľujíc se od tak zv. rasy severní (neboli germánské) s vysokou postavou, bílou pletí, dlouhou a nízkou lebkou, světlými, kučera-vými vlasy, modrýma očima a rovným nosem (středisko ve Skandinávii), i od rasy středozemní dlouhé a úzké lebky sice, ale skrovné postavy, temné pleti, tmavohnědých vlasů a temných očí (středisko ve Španělsku).

²⁾ Severskou, východní, iberskou, cevennskou neboli západní, středozemní, atlantskou a adriatickou neboli dinarskou.

³⁾ Podseverskou, viselskou, severozápadní a podadriatickou.

od čtvrté rasy k rase druhé, východní, která podle Denikera je malé postavy, velmi široké lebky, popelavých nebo inověsvětlych vlasů, hnědých nebo šedých očí a často ohrnutého nosu,⁴⁾ a to hlavně k její vedlejší rase viselské, která se od hlavní východní rasy rozeznává prostředně dlouhou lebkou.⁵⁾

V. S u k⁶⁾ našel mezi podkarpatskými Huculy, pomíšenými s rumunskými elementy 24·4% tmavého typu, 7·9% světlého a 67·7% smíšeného (t. j. se světlýma sivýma očima, ale tmavým vlasem, řidčeji naopak), průměrný vzrůst 167·2 cm (tedy prostřední), objem hlavy 552 mm, index 85.⁷⁾

Podrobných a speciálních studií antropologických a charakterových o východních Slovácích a Karpatorusech dosud nemáme.⁸⁾ Popisy jednotlivých spisovatelů jednak jsou neodborné, jednak si často odporují. Podle některých jsou východní Slováci vzrůstu středního,⁹⁾ podle jiných vysoko a pěkně narostlí.¹⁰⁾ Rovněž tělesná míra Rusinů je podle některých vysoká a štíhlá,¹¹⁾ nebo aspoň vyšší

⁴⁾ Rozšířena je ve východním Rusku, Litvě, Finsku, v severním a středním Rusku.

⁵⁾ A je běžná v Polsku, Sasku, Slezsku a Kašubsku.

⁶⁾ Příspěvky k antropologii podkarpatských Rusů (Národopisný věstník československý, XV., 2, str. 37).

⁷⁾ Viz dále, kde jsou uvedeny jeho údaje, zároveň srovnané s výpočty jiných badatelů o ostatních slovanských skupinách.

⁸⁾ Nepočítáme-li uvedené již stati V. S u k a, kde je citována i ostatní literatura předmětu, jako na př. Kopernicki (Charakterystyka fizyczna gorali ruskich 1889; Krakov. Akad. umiej.), L e n c e w i c z (Charakterystyka anthropologiczna ludności Smardzewicz. Varšava 1911, Towar. nauk), M a j e r i K o p e r n i c k i j (Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej, Krakov 1885), kromě prací M a t i e g k o v ý c h (Tělesné vlastnosti českého lidu a j.), N i e d e r l o v ý c h a T a l k o - H r y n c e w i c z o v ý c h (o polském lidu, o Litvě i Rusi, o ukrajinské šlechtě), z kterých však jen málokterá se nás týká. V. S u k dotýká se ve své lokální studii sice i Rusňáků, ale jen všeobecně, píše nejvíce jen o jasiňských Huculích. Huculský typ však, trochu pomíšený s rumunským, přece jen je průměrně málo odlišný od slovanského typu vůbec, zvláště od skupin sousedních. Vyskytuje se sice několik odchylek, ale ne zásadních. Mohou tedy jeho údaje částečně býti měřítkem pro Karpatorusy vůbec. Průměrná výška dospělých mužů činí podle jeho pozorování 167·2 cm, tedy vzrůst prostřední. (Kopernicki vyšetřil u Bojků 163·5 cm, Majer a Kopernicki u haličských Rusinů 164·5 cm a u Poláků 164·3 cm, Talko-Hrynciewicz pro ukrajinský lid 166·7 cm, Matiegka pro Čechy (i Slováky) 169·2 cm.)

⁹⁾ Srov. na př. A d o l f P e c h á n y, Die oberungarischen Slovaken (v Die oesterreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild, V. Ungarn, str. 399).

¹⁰⁾ Srov. na př. A l e x. B a r v i ň s k i j, Das Sároser Comitat (tamtéž, str. 556).

¹¹⁾ Srov. na př. A l e x. B a r v i ň s k i j, Das Volksleben der Ruthenen (tamtéž, Galizien, Wien 1898, str. 374—440).

než Poláků,¹²⁾ podle druhých však prostřední.¹³⁾ Většina popisovatelů shoduje se však v tom, že ani Slováci ani Rusové nejsou všichni vzrůstu jednotného a že východní Slovák je průměrně tělesně vyšší a silnější než Karpatorus.¹⁴⁾ Nechybí ani těch, kdož Lemky (t. j. haličské i východoslovenské Rusy neboli »Rusňáky«) pokládají za typové, fečově i krojově téměř vyrovnané se Slováků.¹⁵⁾ Jisto je, že typ Slováků a Karpatorusů není jednotný na celém území, takže na př. »Dolňané« odlišují se od »Verchovinců« jak mezi Rusňáky, tak mezi Slováků, jako že i tytéž poměry přírodní, tentýž způsob života a výživy, společnou přírodou podmíněný, a vzájemné styky a míšení zahladily mnoho původních rozdílů typových a charakterových, jaké možná kdysi byly mezi východními Slováků a podkarpatskými Rusy.

Také o ostatních tělesných známkách nacházíme nesouhlasné zprávy, které si často odporují. Srovnávací údaje o typu hlavy a indexu chybějí, jaké na př. Jos. Majer snesl o haličském obyvatelstvu.¹⁶⁾ Podle něho obyvatelstvo Haliče je vůbec rasou smíšenou, hlavy nejvíce kulaté, nebo polokulaté, při čemž u Poláků je běžnější lebka s čelem i týlem poměrně užším a obličejem kulatějším a širším než u Rusínů. Tvar nosu je převahou rovný, barva vlasů a očí většinou smíšená (kombinovaná): na rovinách převládá typ světlý, v horách tmavý. U rusínských horalů vyskytuje se typ kulaté hlavy s indexem 84·8—85, tak jako u polských horalů, častěji a význačněji než u obyvatelů rovin s indexem 82·9. Obličej jest u oněch oválnější a širší než u těchto, nos docela rovný.

¹²⁾ Podle Jos. Majera, který srovnal střední tělesnou míru haličských Rusínů a Poláků a došel k závěru, že rozdíl činí asi všeobecně 2 cm. (Tamtéž na str. 242 sl.)

¹³⁾ Na př. podle Basila Klučenka (v Die oesterreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild, Bukowina, Wien 1899, Antropologie, str. 175—190), který srovnal hlavně tělesnou výšku rekrutů a dospěl závěru, že bukovinský Rusín je poměrně o něco nižší než bukovinský Rumun.

¹⁴⁾ Srovnej v té příčině již K. Czoerniga (Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, III., Wien 1855, § 71., str. 146 sl.), anebo Ant. Hodínku (v Die oester.-ungar. Mon., V. Ungarn, str. 401—418), který píše: »Vzrůst těla Rusínova je slabší než jeho slovenských a rumunských sousedů. Je prostředně veliký, ne zaválitý jako Maďar, naopak celkem pěkně stavěný.«

¹⁵⁾ Na př. Alex. Barviňskij (l. c. str. 376).

¹⁶⁾ L. c. str. 243 sl. Podle něho z každého tisíce obyvatelů jednotlivých národností připadá na typ kulaté hlavy (brachycephali, index 85 a více): Poláků 323, Rusínů 361, Židů 192; potom na typ kulovité (subbrachycephali, index 81—84): Poláků 391, Rusínů 412 a Židů 426; na typ prostřední hlavy (mesocephali index 78—80): Poláků 210, Rusínů 160, Židů 220; na typ podlouhlé hlavy (subdolichocephali, index 75—77): Poláků 60, Rusínů 52, Židů 61; na typ dlouhé hlavy (dolichocephali, index 75): Poláků 16, Rusínů 15, Židů 106.

Jednotliví popisovatelé východního Slovenska shodují se všeobecně v tom, že na rovinách světlý typ u Slováků i u Rusů jest běžnější a že černé vlasy vyskytují se zřídka, jen ztemnělé od sádra, másla nebo smetany, kterými si je mastí. Obyvatelé rovin jsou širších ramen a tělnatější než horalové, kteří jsou kostnatější a hubenější, ale zato pohyblivější.¹⁷⁾

Podle L. Niederla¹⁸⁾ karpatoruští horalé odlišují se jako samostatný typ od obyvatelů rovin. Ale to prý jsou zjevy, které vidíme též u jejich sousedů Poláků. Na pomíšení typu působilo jistě křížení Rusů s elementy sousedními, u Velkorusů s povolžskými Finy, u Malorusů s národy turkotatarskými. Podle antropologických znaků (barvy očí a vlasů) náleží totiž ruští Slované většinou k typu smíšenému; ale Malorusové vyznačují se větší sklonností k tmavému typu (na Volyni však je poměr světlých ke smíšeným a tmavým vyjádřen číslem 42 : 29 : 29). Vzrůstu jsou Rusové středního 165 cm, u Malorusů je 47% nízkých a 53% vysokých. Podle lebečního indexu je nejvíce krátkolebých. Poměr mezi dlouholebými, středně lebými a krátkolebými jest u Malorusů tento: 12% : 16% : 72%. U Čechů převládá střední výška 169·2 cm, značná kapacita lebeční, zakulacená lebka (index 83·3), oválný obličej, převážně hnědý nebo tmavohnědý vlas a většinou modré oči, převažující krátkolebost.¹⁹⁾ Je

¹⁷⁾ Josef Majer stanovil na 100 duší tento poměr: u Poláků: světlý typ 354, tmavý 194, smíšený 452; u Rusínů: světlý typ 240, tmavý 262, smíšený 498; u Židů: světlý typ 143, tmavý 247, smíšený 610. U všech národností typ, který se nejčastěji vyskytuje, je podle něho smíšený: u Poláků a Rusínů převažuje kombinace světlých očí s tmavým vlasem, u Židů světlá kůže s tmavými očima a tmavými vlasy. (L. c. 242 sl.) Majer srovnává i lebku žen s lebku mužů u Polek a Rusínek, která je prý průměrně o 5—6 mm kratší a o 6—7 mm užší. Mezi Rusínkami je typ kulatých lebek o 12% méně častý než u Rusínů, ženský obličej o 2 mm kratší než mužský. (L. c. 243.) A d. P e c h á n y (l. c. 399 sl.) píše o Slovenkách, že jejich vlasy blyští se mastí. O vousu u slovenských mužů praví, že holení vousů pod nosem přestává teprv u mladších generací. Podle Berzeviczyho i Rusíni chodí oholení a starší muži rusínští i slovenští nosí prý kudrnaté dlouhé vlasy.

¹⁸⁾ Slovanský svět (Praha, Laichter, 1909), str. 34 sl.

¹⁹⁾ Ale i v tom jsou silné místní variace: tak na př. na Volyni našlo se poměrně mnoho dolichocephalů (dlouholebých). — V. Suk (l. c. 36) uvedl v přehledné tabulce srovnaný vzrůst hlavních slovanských typů, podle něž jenom Češi (a Slováci) a Jihoslované vynikají vyšším vzrůstem nad prostřední podkarpatské Huculy (Češi 169 cm a Charváti bosenští 172—176 cm proti podkarpatským Huculům 167·2 cm), ale Huculové mají z horalských skupin karpatských nejvyšší vzrůst, neboť Bojkové, Lemkové a Tucholci karpatské jsou postavy o hodně nižší. Je tu také několik skupin horalů, kteří žijí ve stejném prostředí klimatickém i sociálním, ale přece liší se zřetelně svým vzrůstem. Rozdíl mezi huculským a ostatními typy karpatskými vysvětluje se smíšením s vysokorostlými elementy rumunskými, které Bojkům a Lemkům chybějí. Zůstává ovšem úkolem dalších zkoumání antropologických, aby se ukázalo, do jaké míry působilo míšení Slováků s Rusňáky na vývoj tělesného vzrůstu rusňáckého a naopak východoslovenského. Pokud se týká pigmentace (barvy očí, vlasů, vousů a pleti),

tedy patrné, že typ ruský je poměrně nižší než československý; jeho krátkolebost není tak převažující, index lebeční je také trochu jiný. Ale pomíšení typu na východním Slovensku je jisté.

Vůbec typ Slováků, Rusínů i Poláků je hodně již vyrovnán, takže je těžko pouhým okem je rozeznati. Jen Verchovinci od Be-rezného a Perečina jsou nápadnější svým menším vzrůstem, vyvinutou hrudí, kostnatou a bledou tváří, tmavým typem; zvláště ženy jsou menšího vzrůstu (malých nohou), tmavší pleť a silných prsou, takže si jich každý cizinec hned povšimne. Ovšem, není to ani všeobecný typ, ani jenom omezený na »Verchovinu«.²⁰⁾

našel Suk u podkarpatských Huculů 86·9% tmavého vlasu a 12·5% světlého, ale 74·7% světlých očí a 25·3% tmavých. Podle Kopernického u horalů haličských vyskytuje se tato komplex: 88·3% tmavého vlasu a 11·7% světlého, 54·2% světlých očí a 45·7% tmavých. Haličtí Rusíni podle Talko-Hryncewicze jsou z 54·3% tmavých vlasů a z 47·7% světlých, z 60·8% světlých očí, asi 39·2% tmavých. U Čechů (a Slováků?) vyskytuje se podle Matiegky 75·3% tmavých vlasů a 23·7% světlých a 69·7% světlých očí a 30·8% tmavých. Velké množství sivých očí u Huculů, k tomu vysoký počet očí modrých, ale převážné procento vlasu tmavého svědčí též o velkém mísení s rumunskými již elementy. Průměrný obvod hlavy činí u Huculů 552 m, u Čechů 520, u haličských horalů 548, u haličských Rusínů 548, u Ukrajinců 546 atd. Index hlavy u Huculů je podle Suka 85, u Lemků haličských, u Bojků a Rusínů haličských 83, u Čechů a Slováků 84 atd. Jsou tedy Huculové brachycephalé (malý zlomek je mesocephalé). Není tudíž rozdíl mezi Rusíny a Čechoslováky, anebo jen nepatrný. Index frontoparietální (poměr nejmenší šířky čelní k největší výšce hlavy) činí u dospělých 69, index jugofrontální 78, index tváře (poměr mezi délkou tváře od kořene nosního k bradě a šířkou mezijařmovou) 87 (mesoprosopní).

²⁰⁾ Většina popisovatelů podkarpatských Rusů shoduje se v tom, že dolňanský typ je nejpěknější, silnějšího, vyššího a plnějšího těla, příjemného obličeje (zvl. u žen), výrazných rysů. Podle Kupčanka (Uh. Rus 20 sl.) lze prý mezi děvčaty dolňanskými viděti právě krasavice, jakých nenajdeme u jiných národů v Uhrách. Také Kožmínová (l. c. 73) shledala na nich cosi mánesovsky půvabného. Podobně D. Dorošenko píše o Dolňácích jako o nejsilnějším typu karpatoruském (vl. uherskoukrajinském), prudšího temperamentu, jasných lícf, příjemného výrazu, energičtější vůle atd. (Uh. Ukrajina 5. Jeho charakteristiky jednotlivých karpatoruských kmenů jsou převzaty hlavně z De-Vollanových »Uhro-ruskija narodnja pěsni. Petrohrad 1885, str. 7—26.) Tyto charakteristiky — příliš zevšeobecňující a málo přesné — stěhují se od autora k autorovi.) Verchovinci bývají pokládáni proti Dolňákům za typ poměrně nižší, kostnatější, svalnatější, hubenější a méně sličný. Ale nechybí ani vysokých mužů; zato ženy bývají průměrně menší postavy (nízkých nohou), ale jinak jsou dobře vyvinuté, zvláště v prsou, což podle Kožmínové pochází od toho, že se od mládí nestahují všelikými »visítkami« tak jako Slovenky. — Krajňáky a Spišáky všichni popisovatelé označují jako typ nejméně pěkný: hubený, kostnatý, slabého těla, malé postavy, bledých tváří, nerovných nohou, odolého břicha (prý od kořalky!). Jen ženy jsou hezčí než muži, ale zase brzy stárnou, ježto se nešetří v mateřství, těžce pracují, opíjejí se a špatně žijí. Těmito Krajňáky a Spišáky jsou míněni jistě jen horalé ze Spiše, Šariše a Zemplína, kteří bídne se stravují. Ale i přes to je to charakteristika příliš generalisující. K. Czernig na př. docela naopak pokládal severovýchodní Rusíny za slabší než severozápadní.

Závěrem bychom řekli, že jsou sice jisté rozdíly ve fyzickém charakteru mezi Slováký a Rusy²¹⁾ na východním Slovensku, ale že se časem hodně vyrovnaly, takže věsti nějakou antropologickou hranici mezi nimi bylo by bez zevrubných a přesných antropologických studií velice nesnadné.²²⁾ Hranice taková nebyla by jistě ostrá, ale splývavá, více rozlišená podle krajů, než podle národnosti. Vždyť stoleté geografické a sociologické podmínky působily na uniformování jak fyzického tak povahového typu mezi oběma národy.²³⁾ Přes to však jaké-také difference typové i charakterové je možno tu i tam konstatovati, ale jejich hranici těžko, ba nemožno určit. V odpovědích, které jsme dostali na svůj dotazník od jednotlivých správ školních,²⁴⁾ vyskytují se nejčastěji tyto typové znaky Slováků: střední postava, bílá pleť, vlasy většinou světlé (anebo kaštanové), oči modré nebo sivé;²⁵⁾ u Rusů zase: malá i velká postava, bílá pleť, vlasy černé nebo tmavohnědé (i plavé), oči černé nebo tmavohnědé, anebo šedé.²⁶⁾ V Malcově v bardiovském okrese (v býv. Šariši), kde se mísí Rusové se Slováký (resp. rusňáci s katolíky), převládají prý světlé vlasy, bílá pleť a tělesná výška 160 až 180 cm, ale ze sousedního Lenartova, kde je více katolíků než uniatů (rusňáků), hlášeny nám byly modré oči, hnědé vlasy a průměrná výška 165 cm; ze severnější Pitrové zase černé oči, černé vlasy, 170 cm.²⁷⁾ V ruském Jastřebě na jih k Sabinovu jsou nej-

V o l o d. H n a t j u k (Rusini priaš. ep. 22 sl.) měl ovšem lehkou práci, když všechny Rusňáky i Sloviaky (uniaty) na východním Slovensku považoval za původní Rusíny. Jinde (Slovaki či Rusini 80—81) nazývá je »Wasser-Ruthenen«, ježto prý nejsou čistého typu.

²¹⁾ Popis Rusňáků (ale z marmarošské) uveřejněn byl už ve »Vaterland. Blättern«. Jul. 1812, No. 27, Wien), ale tak nepřátelský Slovanům, že vzbudil pozornost Jos. Dobrovského, který jej vytiskl ve své »Slovance« (Praha, 1814) s kritickými poznámkami. Zvláště jednostranné vylíčení hrubé, sprosté a nemravné povahy Rusňáků, kteří prý se tím neodlišují od ostatních Slovanů, vynutil Dobrovskému z pera ostrý odsudek nepodepsaného původce. Dobrovský odmítl tu i název Ruthenen (Rusini) pro tyto Rusy neboli Rusňáky.

²²⁾ Pomůckou mohl by býti materiál od odvodů, ale v 21.—23. roku není ještě typ hotov, méně se v pozdějším věku. Stejně školská statistika nemůže býti směrodatná.

²³⁾ Charakter lidu je z části podmíněn geografickými příčinami: na horách, kde chýše jsou roztroušeny po vršcích, žije každý sám pro sebe; není nic obecného, nic společného. K sousedovi nelze se často ani dostat, v noci může se zabloudit, silný vítr může strhnouti na člověka hromadu kamení, nebo shodit na něj dřevo — a tak horal stává se bezděky mystikem neboli »opriškem« (jak Huculové říkají). (Srov. V. Kelsčv, Haličtina i Moldavia. Putevyja písma. Petrohrad 1868, str. 249.)

²⁴⁾ Začež jim tu vyslovuji veřejné díky.

²⁵⁾ Ze Staré Vsi Spišské, Plavče, Lubotyně z býv. stol. spišské a šarišské.

²⁶⁾ Z Ujaku, z hranic mezi býv. Spišem a Šarišem (u Plavnice).

²⁷⁾ Odpovědi na dotazníky bývají nejednotné, často jen podle odhadu podané, tedy nepřesné a ceny problematické.

běžnější černé vlasy, černé oči a vysoká postava.²⁸⁾ kdežto v Torsyce, více na jihozápad k Levoči položeném ostrově ruském, charakteristické jsou zase hnědé oči, hnědé vlasy, střední postava (»bez zvláštní švarnosti«); v nedalekém Štelbachu však kaštanové vlasy, sivé oči a průměrná výška 170 cm. Tmavý typ vedle bílé pleti převládá podle zpráv i v ruské Beloveži na severovýchod od Bardiova, kdežto v sousedním slovenském Hažlíně²⁹⁾ jsou význačné prý světlé vlasy, jasné oči, bílá pleť, průměrná výška 170 cm, postava dosti silná. V osamělém ruském ostrově Rešově (v totéž okrese) je lid středního vzrůstu (160—180 cm), kaštanových vlasů a modrých očí, pleti bílé nebo hnědé. V Malé a Velké Domáši, kde míší se rusí s katolíky (slovenskými a polskými) — ve Velké Domáši jsou téměř sami katolíci — jsou běžné světlé vlasy, modré oči a bílá pleť; v slovenských Dobrianech kaštanové vlasy, hnědé oči a střední vzrůst; v ruské Dúbravě světlé vlasy, modré oči, bílá pleť, průměrná výška 160—170 cm; v ruském Banském u Vranova černé rysy typové a střední výška; v sousedním Davidově smíšený typ; v nedalekém Čemerném hnědé vlasy, oči černé a hnědé.

A tak bychom mohli projít celou hranici a došli bychom závěru svrchu položeného, že totiž typ je smíšený, přesto však že u Rusů je častější tmavý komplex.³⁰⁾ kdežto u Slováků zase světlá. Zjišťovati čisté typy nyní na území, na němž v starších dobách novými a novými kolonisacemi různých národností, slovanských i neslovanských, lidé častým pohybem (pravým »stěhováním národů« podle Petrova) se tolik pomísili, jest úkol velmi těžký. Různých kombinací typových vyskytuje se mezi lidem tolik,³¹⁾ že naléztí převládající čistý typ, charakteristický pro tu nebo onu národnost, je téměř nemožno. Také nám naši zpravodajové hlásili velmi často prostě: smíšený typ. Zvláště čím více k jihovýchodu, kde se Rusové a Slováci míší s Maďary, vyskytují se různé komplexe světlé i tmavé a jejich variace, pleť »blond« nebo »brunatá.«³²⁾ Od Košic, kde pomíšení národností je značné, hlášeny nám byly nejvíce hnědé (jasně nebo tmavokaštanové) vlasy a modré nebo sivé oči.³³⁾

²⁸⁾ Podobně v Šomě, kdežto v nedalekém Geraltu převládají prý světlé vlasy, sivé oči, bílá pleť a střední výška.

²⁹⁾ Žijí tu však i ředitel katolíci.

³⁰⁾ Zvláště čím dále na severovýchod k humenskému, medzilabskému a sninskému okresu, tím častěji znějí zprávy o tmavé komplexi mezi Rusňáky (z Humenského Rokytova, Kolonice, Uble atd.).

³¹⁾ V slovenských Pčicích, Kelči a v jiných obcích humenského okresu vyskytuje se na př. tato zajímavá kombinace: světlé vlasy a černé oči (vedle sivých a modrých). Obyčejně však ze slovenských obcí hlášeny byly světlé vlasy a modré nebo sivé oči, často též hnědá komplexi.

³²⁾ Na př. ve Vysoké nad Uhem (v okrese veľkokapušanském), kde žijí pomíšení katolíci, rusí a kalvíni.

³³⁾ Z Kalše, Kráľovce. Toto míšení rasy maďarské se slovenskou a ruskou konstatoval i Dr. J. Sziklay v citovaném již vlastivědném díle »Župa a města v Maďarsku« (župa abauj-turňanská na str. 376), napsav, že

V příčině vnitřní povahy popisy jednotlivých spisovatelů rovněž nesouhlasí, ale obyčejně Slováka a Poláka líčí jako choleryka ducha pohyblivějšího, kdežto Rusína jako melancholika ducha pomalejšího.⁸⁴⁾ Oba dva, Slovák i Rus, jsou pracovití, otužilí; Slovák je však houževnatější, v práci vytrvalejší a podnikavější, než Rus, který je od přirozenosti pasivnější.⁸⁵⁾ Antonín Hodinka, dobrý znatel svých karpatoruských soukmenovců, charakterisuje je takto: »K těžké únavné práci nejsou narostlí; nikterak není však možno nazvat je lenivými, nebo práce se štítlími. Vytrvalost není jejich silnou stránkou a jejich trpělivost je brzy u konce. Chybou jejich je nedostatek podnikavosti a smyslu pro podnikání. Pro obchod a peněžnictví se Rusín absolutně nehodí. Z praktického smyslu Slovákova nepřelal nic. K podomnímu obchodu a živnostem má menší chuť než k rolnictví. Rolnictví a dobytkářství jsou jeho zaměstnáním; zná však z těchto dvou odvětví jen nejprimitivnější základy. Obojím se zaměstnává jen do té míry, aby jeho zásoby přetrvaly zimu. Budoucnost bude podle vůle boží. (»Jak buh dastí, tak bude,« praví jeho přísloví.) Proto se také nesnaží, aby zdomácněly u něho nové pokroky.«⁸⁶⁾ Při tom však konstatuje, že nejvíce soustavnosti v rolnictví mají Lemáci,⁸⁷⁾ kteří jednak mají k němu dosti místa, jednak od Slováků se přiučili pěstovati všechny druhy obilné a

zdomácněli (t. j. Slováci a Rusíni) po čase manželstvími mísili se s původními obyvateli (rozuměj: maďarskými!) a že z toho poměru vznikal smíšený typ, který možno pozorovati jak v maďarských, tak v slovenských obcích, hlavně na tváři. Zvláště prý na poslovenštělých Maďarech viděti mnoho rysů maďarského původu. Jinak Maďaři i Slováci jsou nejvíce střední postavy, zřídka sražené, více štíhlé. Velikých postav najde se mezi nimi málo, a to nejvíce v maďarsko-slovenských obcích (křížením). Mezi Slováky najdeme prý mnoho hnědých vedle světlých vlasů v téže obci. Všeobecně však většina Maďarů má hnědé vlasy a hnědé, zřídka modré oči, kdežto Slovák je zpravidla hnědých anebo světlých (žlutých) vlasů, modrých očí a postavy střední, někdy i malé (nedostatečnou výživou a nemírným pitím kořalky).

⁸⁴⁾ Tak na př. Basil Klučenko (l. c. 178) zjistil u bukovinských Rusínů tep méně živý než u Rumunů. Jos. Majer pokládá rovninné Poláky živějšími než Rusíny, které nazývá pomalými; jen horalé jsou prý pohyblivější.

⁸⁵⁾ Někteří badatelé pokládají to za účinek jeho uniatské víry, která prý činí z Rusa příliš potupného člověka. Jiní dokonce hubenost verchovinského Rusína vysvětlují dlouhými posty, jež řeckokatolická církev předpisuje věřícím, kteří je přísně dodržují. (Srov. na př. Czornig, l. c. 147.) Zdá se však pravděpodobnějším, že přirozený charakter ruský, melancholicko-flegmatický, činí z Rusů pasivnější lidi.

⁸⁶⁾ L. c. 411 sl. Verchovinci mají prý více pluhu dřevěné než železné. Blaši pěstují jen kukuřici, brambory a fazoli, takže nepotřebují ani stodol, jen Hucul a Bojko pěstují kromě ovsa i jiné druhy obilné, zelí, bob a brambory.

⁸⁷⁾ Podle něho žijí však Lemáci nejenom v zemplínské župě a dále na západ, ale i v užhorodské a berežské.

mimo to i hrách, čočku, cukrovou řepu, proso a pohanku.⁴⁰⁾ Jen oni pěstují tolik, aby zůstalo také na prodej. Zemplínský Lemák obchoduje se sousedními Rusíny zelím, řepou, řetkvičkou a lískovými oříšky.

Uhrnem: U Slováků i u Rusínů zjišťují všichni badatelé pracovitost a pilnost, takže se neštítí žádné práce, třebaže se hodí zvláště k mechanické práci; ale Slováci jsou snaživější, vytrvalejší, podnikavější a pokroku přístupnější, kdežto Rusíni váhavější, těžkopádnější, lhostejnější, konservativnější, trpělivější a bázlivější.⁴¹⁾ Slovák je náruživější, Rusín rozšafný; Slovák neváží nastavit čelo, Rusín zachovává i za těžkých okolností potřebnou rovnováhu. Oba dva však milují pálenku, která je činí lehkomyšlnými, bezstarostnými o budoucnost, nevázanými, takže se stávají obětmi hospodských, nezodpovědných vystěhovaleckých agentů, zlodějí a pod. Smutná minulost, staleté poddanství a stálá bída vtiskly jak Slovákovi tak Rusínovi⁴²⁾ rysy zamyšlenosti, uzavřenosti, poníženosti, nedůvěřivosti, pověřivosti a fatalismu.⁴³⁾ Kdo však si získá

⁴⁰⁾ Proto prý mlat (stodola) je u Lemáků nepostrádatelný a je tedy k domu přistavěn.

⁴¹⁾ P e c h á n y (l. c. 401) vysvětluje Slovákovu těžkopádnost a zdlouhavost z nesmírné náklonnosti ke kořalce a ze skrovné výživy, kterou se lid den ze dne živil, ba i jeho trpělivost, která se stupňuje až k lhostejnosti, a jeho bázlivost z vědomí chudoby.

⁴²⁾ A l e x. B a r v i ň s k í j (l. c. 375 sl.) odůvodňuje oněmi okolnostmi — častými vpády tatarsko-tureckými, stoletým otroctvím, zajetím a pod. — i Rusínovu zádumčivost.

⁴³⁾ U Rusína vynikají tyto vlastnosti v značnější míře. U východních Slováků konstatovali jsme již jinde větší sebevědomí proti Rusňákům, od všech vysmívaným pro víru, řeč a ostatní. Rusňáci z Verchoviny nevyznamenávají se přílišnou pracovitostí, jak svědčí jejich pole, dlouho do jara neobdělaná a náležitě nechráněná i s loukami proti škodné zvěři (vlkům, divokým sviniím a pod.). Zato se jim Slováci posmívají: »Rusniak, keby bol cárom, nechcel by nič inakšieho, len halušky s kysaným mliekom a na otave spávať.« Kdo ví, zda jednostranná a nedostatečná výživa, či přirozená ruská povaha jsou toho příčinou, že verchovinský Rusňák je tak nehybný, ba lenošný, takže ani krojí, ani chyší, ani polím a pastvinám, ani dobytku, ani drůbeží nevěnuje se s potřebnou energií. — J. H o l o v a c k í j (Nar. písní I., 739 sl.) charakterisoval Rusíny Lemky jako lid tichého, smílivého mravu, dobrosrdečný, otevřený, pracovitý, s málem spokojený, hluboce nábožný (přichylný k pravoslavné víře): rád chodí do kostela, na daleké pouti; všude mají kostely, i v menších dědinách, a při nich bratrstva (i ženy). Lid žije v idylické prostotě, vynikaje čistotou mravů; u nich neslyšeti ani o vraždách, ani o rozbrojích, ani o jiných větších přestupcích. Lemci silně lnou k rodině, jenom bída a nedostatek je vyháňá do světa, ale jakmile něco málo vydělají, již se vracejí k svým horám, které jsou jim dražší nade všechno na světě. S létem odcházejí dřevaři a děvčata z Beskyd na uherská pole a stepi na výdělek k Maďarům, odkud na podzim se vracejí. Všude plno písní pracujícího slovanského lidu. Ale Lemko nepřivykl těžkým polním pracím: srpem nežne (»spina bolit«), zato je dobrým sekáčem, žito žnou toliko ženské. Proto Lemko nechodí na Podolí do Halče, ale k lenivým Maďarům. Mimo to Lemci najímají se s koňmi za povozníky a pod. S obilím chodí na koních do Tarnopole a Bukače, s vínem do Jagru a Tokaje a s

jejich důvěru, tomu zůstávají oddáni a úslužní v neochvějně věrnosti.⁴²⁾ U obou je příslovečná jejich hluboká nábožnost, která se často stupňuje, zvláště u Rusínů, v bigotnost,⁴³⁾ jakož i jejich příkladná dobromyslnost a pohostinnost. Ani Slovákovi, ani Rusínovi nechybí zdravého smyslu životního, jenom že Slovák umí jej lépe uplatnit. Třebaže vzdělání jest u nich obou nepatrné — u Slováka však poměrně větší —, nechybí jim fantazie a básnického smyslu, který se projevuje v písních, pohádkách a pověstech, tancích a zálibě v hudbě i jinak, při čemž rozdílná přirozená povaha Slovákova a Rusínova se ukazuje v tomto jejich tradičním umění dosti zřetelně. Paměť Slovákova i Rusínova je neobyčejně silná a živá, přirozené nadání k řemeslnosti i k studiu značné, třebaže málokdo dbal o náležitý rozvoj jejich duševních schopností. Konečně oba dva, Slovák i Rusín, jsou poctiví, počestní, přísných mravů, takže zločinnosti příliš nepropadávají.⁴⁴⁾ Milují svoji rodinu i svůj domov. Národní vědomí jest u Slováků vyvinutější než u Rusínů, což souvisí s jejich vyšším stupněm osvěty hmotné i duševní.

různými výrobky do Krakova, Pešti, Debrecína, do Kremnice a B. Štiavnice. Vyrábějí domácí plátno, rukodělné sukno, »kovry« (?) a jiné věci, dřevěné sudy, dojačky, lopaty, »vějalky« a pod. Zvláště nakupují z jara u Verchovinců, Huculů i v Bukovině mléčný dojný skot (ovce a dobytek), přiženou stáda domů, živí se mlékem, tvarohem a jehněty, v létě odkrmují a na podzim odprodávají do Krakova, na Moravu (do Olomouce) a dále do Vídně. Železnice ovšem uškodily tomuto obchodu lemáckých kupců, kterým Huculové říkají »Tovty« a Verchovinci »tokma«.

Při všech nedostatcích horalští Lemkové jsou bodrý, veselý a zpěvný lid. Zvláště děvčata a ženy věčně zpívají. Jak milo je poslouchati ženské hlasy písní po horách a lukách a unylé zvuky »sopílek« a fujary valachů . . . Děvče zanotí někde na vrchu oduševnělou píseň, druhá se jí ozve v údolí, tam třetí, čtvrtá na louce nebo jinde — a celé okolí zaleje se zvuky téže písně. Mládenci zřídka zpívají při práci, jen na pastvě (a při »pljaské«); jejich písně jsou lyrické, některé epické »soderžanija«; mnohé jsou přežaty od Slováků, s kterými rádi se stýkají, jejich řeči, způsobům, podáním atd. rádi přivykajíce.

⁴²⁾ Podkarpatští Rusové se prý osvědčili tak loyálními a věrnými dynastii, že bývali bráni do tělesné stráže královské na uherském dvoře. (Srov. A. Petrov, ČCH 1923, č. 3—4.)

⁴³⁾ Pořekadlo »Milý Bůh ví celkem dobře, co dělá!« jest útechou Slovákovou v bídných protivenstvích životních. Moc knězova nad lidem je však u Rusínů větší než u Slováků (ovšem východních).

⁴⁴⁾ Jen Kupčanko špatně kvalifikuje Krajiňany a Spišáky, kteří proti Dolňanům a zvláště proti Verchovincům stojí po mravní stránce prý mnohem níže, a to proto, že se příliš opíjejí a v opilství se dopouštějí špatných skutků, jako krádeže, zhřáství a ničení cizího majetku, urážky na cti, drzosti, rozbrojů, vraždy atd. Vůbec Krajiňané a Spišáci jsou podle něho neobyčejně zatemnělí a pověřiví; jejich hloupost jde prý tak daleko, že po čas sucha rozkazují starým ženám se koupat, a která žena nechce se podrobiti jejich vůli, tu házejí do vody, nazývajíce ji »vidmojou« (l. c. 22). — Také Ant. Hodínka konstatoval u horalů volnější mravy než u jiných Rusínů, ale zločiny nejsou prý tak časté, jen v opilství (l. c. 412).

Na povahu vykonávají vliv nejen zděděné kmenové a plemené vlastnosti a útvar krajinný, ale i způsob zaměstnání a výživy. Tím, že ruské dědiny jsou většinou již jen v horách, kde příroda jen macešsky živí své obyvatele, je život Rusů primitivnější a ve všem chudobnější. Drobné zemědělství se starým dvojpolem hospodařením, nejvíce ručně vykonávané, pastýřství, drobný domácí průmysl a řemeslo — toť tvrdý úděl ruských horalů. Není divu, že v tak hojném počtu se stěhují za výdělkem do blízkých i dalekých krajů a zemí, zvláště za moře do Ameriky, že rodiny jejich jsou málo četné, výživa bídná (ovesný chléb, brambory, zelí, fazole a dýně) a píseň smutná. Ovšem tam, kde Rusové sedí na rovinách a mísí se se Slováky, Poláky, Maďary a Němci a jsou hospodářsky majetnější i osvětově pokročilejší, tam už je viděti jakýs takýs blahobyt ve všem: vyspělejší hospodářství, které je extensivnější i intenzivnější, lepší stravu (žitný chléb, kukuřičnou a pohankovou krupici, častěji maso atd.). Také rodiny jejich jsou četnější, podobně jako u Slováků.⁴⁵⁾ Způsob výživy má též vliv na zdravotní stav obyvatelstva. (Mezi Rusy jsou častější nemoci, zvláště tyfus, neštovice a pod.) I po této stránce vyrovnaly se hodně rozdíly mezi Slováky a Rusy.

Tato naše charakteristika východních Slováků a Rusů je příliš povšechná a všeobecná a bylo by omylem si mysliti, že každý Slovák nebo Karpatorus je takový, jak jsme ho vylíčili. Jako není čistých typů fyzických všeobecně platných, tak i čisté typy povahové s vlastnostmi námi výše vyabstrahovanými se nevyskytují vždy tak přesně odlišeny, nýbrž často kombinovány: není každý Slovák letory cholericke, ani každý Rus melancholik. Proto určovati detailně od dědiny k dědině povahové rozdíly mezi katolickými Slováky a řeckokatolickými Rusy (resp. Sloviaky), byla by úloha sice vděčná, ale nad síly jednotlivcovy, při čemž není vyloučena paušální šablonovitost a zevšeobecňující manýra, s jakou by podobná práce se jistě potkala. Viděli jsme výše, jak jednotliví spisovatelé různě, způsobem často si navzájem odporujícím, líčí povahu Slovákova a Rusova.⁴⁶⁾

⁴⁵⁾ Zjevu toho si všiml A n t. H o d i n k a, že Rusíni nejsou tak plodnou rasou jako Slováci a zřídka mají tak četnou rodinu jako Sotáci v Zemplně (t. j. Sloviáci, poslovenštělí Rusíňáci). Hodinka popsal též stravu u jednotlivých kmenů karpatoruských, všimaje si i úpravy pokrmů. Tak o Lemáčích píše, že si ze žita připravují p u l í s k u, z ovesné mouky kyselou omáčku (k y s e l i c u) a kyselou polévku (c i b e r e j), olej z konopných a lnových semen (l. c. 415). K u p č a n k o zjistil u Krajiňanů a Spišáků zvláštní řezance (k n o š č i), plněné brambory.

⁴⁶⁾ Při tom se obyčejně ztrácí jednotlivým popisovatelům širší masa jakožto národ, nehledě k tomu, že téměř málokterý z nich srovnává jednotlivé národy, aspoň sousední. Totéž jsme pozorovali na svých zpravodajích, kteří nám zaslali odpovědi na dotazník, že nejenom nestejně, ale často protichůdně charakterisovali tentýž lid — patrně podle osobních zkušeností. Někteří vidí na něm jen dobré vlastnosti, jiní zase jenom zlé (lakomost, ne-

Rušák je sice pasivnější⁴⁷⁾ tam, kde žije obklopen Slováký nebo Poláký, protože jeho víra a řeč, které nejsou v úctě u ostatních, jej takovým též činí, ale kde se již přizpůsobil svému prostředí, jako na př. ve středním a jižním Šariši a Zemplně, kde již se stal většinou také Slovákem, tam už na něm pasivnosti není znáti. Tam také marně bychom hledali povahové rozdíly mezi Slováký a Sloviaký (t. j. někdejšími Rusy). U Sloviaka nevyskytuje se již ani »tvardost« ve výře, jak sám o sobě vyznává, tím méně v ostatních charakterových zvyklostech, tradičně s rasou zděděných. Pravda, Verchovinci, jsouce velmi chudobní, stojí na nízkém stupni kulturním, ale Doliňané jsou vzdělanější, pohyblivější, inteligentnější, poněvadž (podle Bonkálóa) byli ve stálém styku s »Uhry« (rozuměj: Maďary!). Ale to přináší úrodná země a větší blahobyt sám sebou! Verchovinci nemají kulturních středisek, kdežto na doliňách vznikla větší města.

Přes to zůstává budoucím úkolem, vykonati na místě přesné antropologické a charakterové studie jednotlivých národností na východním Slovensku. Otázku nejlépe rozřeší ti, kdož jsou krev z krve a na sobě samých si uvědomí podstatné znaky jak shodné s jinými, tak od nich odlišné. Pro náš účel stačí zatím to, co jsme výše řekli.

Řečovou i věrovou hranici je možno bezpečněji zjistiti, ale krojovou, domovou, zvykovou, antropologickou a povahovou lze již jen

důvěřivost, bigotnost, lehkomyšlnost, hrubost, svárlivost, opilství, karbanictví a j.). Z dobrých vlastností bývá udávána nejvíce dobrosrdečnost, pohostinnost, pracovitost, zbožnost, málokdy pokrokovost, střízlivost, spřízlivost. V té příčině nebývá rozdílu podle národností, jen u Rusňáků nejčastěji bývá konstantován typ melancholický.

⁴⁷⁾ Básník Jaroslav Durých (v Lidových novinách, V., 1922) vypravuje, že v košické dómu spatřil podivný obraz, Kristovu hlavu z Ecce homo: »Tato tvář — ach, tato tvář! Snad ubohý cikán, snad ubohý zemědělec, vyhnaný od Turků, oloupený od lancknechtů, pronásledovaný od hajduků, který nesmí ani do Polska, ani do Ukrajiny, ani do Sedmihradská, ani k Turkům, ani k císaři. Pohled, který již nemůže plakati pro přílišnou hanbu a ponížení, pohled člověka udřeného těžkou prací a stáletou bídou, hladem a zápasem, strašný, oddaný, trpělivý, nereptavý. Řeknete: toť samé vlastnosti pasivní. Ale zde tomu tak není. Je tu čistota zraku a srdce. Bylo by třeba vidět divoké zvíře, uštvané na lovu a několikrát raněné, když už si lehne, položí hlavu na přední tlapy, otevře hubu a těžce, bolestně dýchá, přemáhá stenání a už nemůže ani hřbet zkroutit, jen v očích to ještě hraje. Ano, taková uštvaná liška také pláče očima, také cítí hanbu a ponížení, ale není to jiskra pasivnosti, co jí v posledních chvílích hoří v oku! Ještě se ohlíží, kdo jí píchne, má strach, ale není to strach slabošský, je v něm jen věrnost svobodě, a je to strach o svobodu. Ach, vždyť je to podkarpatský Rusín! Mistr tohoto obrazu byl genius nesmírné odvahy a čistého srdce. A z této podivné tváře, z této úzkosti a sklonění, skoro přikrčení hlavy, ze všeho tohoto spojení lesní divokosti, bolesti, hanby, svobody, zlata, oslňujících barev, skvělosti chrámu a nádherného západu slunce jsme pochopili duši Podkarpatské Rusi.« (Cit. podle Jos. Vašiči, Čs. vlast. spol. mus. v Olom. XXXIV., č. 1—2, str. 57).

ve všeobecných rysech načrtati, protože tu ono »chemické« splyvání a míšení je snadnější než při víře a řeči. A národnostní hranice se nemůže zakládati jen na úředním popise, při kterém se často dějí omyly, nýbrž třeba bráti zřetel hlavně k cítění, povědomí a vůli toho, koho popisujeme.

Trvají tedy typové a povahové rozdíly mezi p r a v ý m i S l o v á k y a p r a v ý m i R u s y na východním Slovensku, ale z velké části se tyto diference již vyrovnaly a setřely, takže určití charakterovou hranici mezi nimi je nesnadno, ne-li nemožno. Rusňák přejal mnoho od Slováka, takže někteří badatelé pokládají karpatské Lemky za poslovenštělé Rusíny.⁴⁹⁾ Hnatjuk rozeznává mezi nimi Rusňáky (t. j. ty, kteří ještě zachovávají ruskou řeč) a Sloviaky, kteří již mluví slovensky. Lid sám dobře činí rozdíl mezi »tvrdými« Rusňáky, kteří jsou nejen tuzí ve víře, ale i v řeči a ve všem, a mezi »rusňáky« jen podle jakž takž uchovávané víry, kteří však už »trimaju katolícky švet i reč« a asimilovali se slovenskému okolí. Jak naproti tomu se přizpůsobil Slovák Rusínovi, Polákovi, Maďarovi a Němcovi na východě slovenském, to by bylo také třeba pečlivě vyšetřiti, ovšem i naopak.

---

⁴⁹⁾ Na př. Alex. Barviňskij.

Kapitola VI.

Dědina a dům.

Kromě řečového a antropologického stanoviska možno rozdělovati evropské obyvatelstvo také se stanoviska národopysného na rozličné kulturní skupiny. Je sice pravda, že jakási obecná kultura evropská neboli civilisace vyrovnala mnoho rozdílů mezi jednotlivými starými kulturami rozmanitých národů, takže častokráte nacházíme již jen jejich zbytky a přežitky, ale v takovém koutku evropském, jakým je východní Slovensko s Podkarpatskou Rusí, u lidí připoutaných k půdě a odloučených od vzdělaného »světa«, možno najíti ještě dosti pozůstatků starší »kultury« hmotné i duševní, jako též přechodných zjevů, které vznikly pod účinkem t. ř. »vysoké kultury« městské na primitivní tradiční kulturu lidovou.

Po této stránce stalo se obecným pravidlem rozeznávati v etnografii¹⁾ oblasti neboli sféry t. ř. vysoké, nižší a přírodní neboli primitivní kultury mezi evropským obyvatelstvem, t. j. rozdělovati evropské národy na vzdělané, méně vzdělané a přírodní. Za vzdělanou pokládala se západní a střední Evropa až k bývalým ruským, uherským a daňmatským hranicím. K méně vzdělaným národům se počítali obyčejně Finové, východní a jižní Slované, Poláci, Slováci, Maďaři a balkánské národy. Mezi těmito méně vzdělanými národy žijí ještě některé přírodní národy (na př. Kalmyci, Turkmeni, Baškirci, Samojeři, Lappovci, Volžané). Ale i mezi t. ř. kulturními národy najdou se v odlehlých krajích a v horách — u t. zv. »okrajových kmenů« neboli národů — také primitivní kultury (na př. u pyrenejských Basků).

Vysoká kultura evropská (neboli civilisace) není ovšem po celé západní a střední Evropě jednotná, ale dělivá se na několik

¹⁾ Zvláště v německé »Völkerkunde« (srov. na př. Dr. Georg Buschan, Illustrierte Völkerkunde, Stuttgart, str. 331 sl.).

samostatných kulturních provincií (na př. na západní kulturu a provincii, na germánskou a speciální středoevropsko-německou kulturu atd.). V okruh německé kultury rádi připočítávali němečtí etnografové i slovanské kmeny, usazené (vl. ujařmené) v bývalém východním Německu a v bývalém Rakousku: Kašuby, lužické Srby, Čechy s moravskými Slováky, západní Poláky a Slovinci.

K středoevropské kultuře (německé) připojuje se na jihovýchodě karpatsko-balkánská kulturní provincie, kde obyvatelstvo je pestře smíšeno.²⁾ Slováci a Rusíni (Červenorusové, Rusňáci) tvoří nejsevernější okraj této kulturní oblasti.

Z vlivů, které se uplatnily po etnografické stránce na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi, nesmí se zapomínati kromě Maďarů ani na Rumuny, ani na Němce (na t. ř. Spišáky — Zipser — středoněmeckého původu), ba ani na Židy (polsko-německého druhu — Aškenazim, kdežto Sephardim — t. ř. Španělové, poněvadž španělsky hovoří — rozšířeni jsou na Balkáně) a na cikány (muzikanty, kováře atd.). Jistě ani blízké sousedství, dlouholetá nadvláda a stále vojny s osmanskými Turky a neosmanskými Tatary nezůstaly bez vlivu na balkánsko-karpatskou kulturu, jako též přežitky starých zaniklých kultur jiných národů velkých i malých, které kdysi bývaly v tom územním pásmě.

Dnešní balkánské a karpatské národy nosí oděv hlavně z ovčí (neb i kozí) vlny, v létě také z bavlny, na nohou kožené opánky, dlouhé, více nebo méně úzké nohavice, otevřenou vyšivanou vestu z vlny nebo kožišiny, punčochy nebo ovinovačky, široký kožený opasek s pobíjenými nebo kovovými ozdobami, kožišinovou čepici nebo kulatý klobouk anebo bílou plstěnou čepici, bavlněnou košili, která je na náramcích, rukávech, řadřách a límci vyšívána a která u jednotlivých národů mívá různý tvar a různě se nosí (zastrčena do nohavic anebo nezastrčena přes nohavice). Za chladna se obléká ještě krátký kožišinový kabát, jehož vnější hladká strana a také vesta bývají bohatě obšity pestrými ornamenty; pastýři oblékají též místo toho halenu z ovčí kůže nebo vlny, jejíž huňatá strana jest obrácena ven.

Ženy nosí opánky anebo vysoké boty, dlouhou košili, kazajku bez rukávů, sukni, zástěru, vlněný pás, šátek aneb účes a náhrdelník z perel, mincí atp.

Domy bývají v horách z trámů, na rovinách z pletiva hlinou obmazaného nebo z hliněných cihel s rákosovou střešou, v chladných horách z kamene bez malty. Nejchudobnější skládají se jen z jedné místnosti, obyčejně však z dvou: z kuchyně (s krbem, truhlou, nádobím atd.) a z jízby (se stolem, dlouhou lavicí jako postelí, ozdobnými šátky, kamny). Vesnické domy jsou zpravidla přizemní s otevřenou verandou, kde se na hliněné lavicí spává; jednopatrové domy městské, pokud se vyskytnou i v dědlnách, mívají v poschodí balkon místo oné verandy a v dolních místnostech bývají stáje a komory.

Horalé zaměstnávají se ponejvíce chovem ovcí, »dolaňáci« zase orbou. Strava se skládá hlavně z kukuřičně-moučných jídel, ovčeho mléka a syra, cibule, česneku, okurek, melounů; maso bývá zřídka. Hospodářské

²⁾ Dr. A. Byhan v citov. Buschanově »Illustrirte Völkerkunde« (I. c. 345).

náradí je velmi primitivní: mlátící palice, mlátící válek, ačkoliv někde se ještě zrno vyšlapává koňmi, hákový pluh, ruční mlyn atp. Sedlák si nejčastěji dělá všechno sám, takže řemeslník není, anebo jen místy (hrnčíři, kotláři, kováři, kožišníci, sedláři). Dřevořezba je velmi běžná. Ženy předou a tkají, šijí a vyšívají.

V příčině společenského řízení vyskytují se ještě prastaré pořádky patriarchální a rodové, třídy podle věku atp.

Vedle nábožensko-křesťanských názorů žijí stále ještě staré pověry. Za sucha chodí dívky květinami ověnceny, zpívajíce o dešť, nebo se háže obřadně zvláštní hliněná figura s rakví do potoka. Tu a tam se vyskytují i maskové tance. Nejobvyklejším tancem je kolo v různých obměnách. Z hudebních nástrojů sluší uvést: flétnu a píšťalu (fujaru) se šesti otvory, gajdy (dudy), karpatský roh, dvojlétnu a i.³⁾

Co se týče typu dědiny na území námi zkoumaném, převládají dva typy: na dolinách je běžný typ řadový (ulicový), na horách typ volný.⁴⁾ Při dvouřadovém typu domy — ovšem jen nejstarší statky selské, nikoli pozdější domky a chaloupky — stavěny jsou po obou stranách staré cesty (»drahy«), která běží od konce ke konci stejně otevřenému, a to tak, že za každým domem anebo při něm byl dvůr se stodolou (a zahradou) a za ním pole, které patří na té straně k statku. Časem a podle terénu se přirozeně měnil tento základní typ, hlavně přístavbou nových domů a domků při vedlejších cestách, takže pěkných ulicových dědin, jaké nacházíme v jižním Slovensku, vyskytuje se na východě slovenském poměrně méně. Příčinou toho je nepříznivý terén, nerovné cesty a jiné okolnosti. A čím výše k horám, tím volnější je postavení chýší od sebe mimo hlavní silnici, zejména orientace jednotlivých stavení se zřetelem k ose dědiny, kteráž sama ztrácí rovný směr, jsouc různé lomena a zatáčena.⁵⁾

V té příčině je těžko činiti rozdíl mezi slovenskými a ruskými dědinami, neboť záleží na tom, kde (t. j. na jakém terénu) je dědina položena. Poněvadž však ruské dědiny jsou většinou v horském, po případě v hornatém kraji, je tedy pro ruské dědiny běžnější typ volný neboli rozbitý. Národním příkladem ruské dědiny je nejzápadnější ruská obec Osturnja, které nepřejdeš za dvě hodiny, takže z konců Osturně je blíže do sousedních dědin než do vlastní dědiny, která je seskupena okolo c e r k v e (kostela). A tak je tomu po celém hřebenu karpatském: karpatoruská »sela«, jak je popisuje z Verchoviny na př. Am. Kožmínová⁶⁾, leží buďto v temných údolích

³⁾ Tento stručný popis karpatsko-balkánské kultury pořídili jsme podle Dr. A. B y h a n a (l. c. 348—351). Jest ovšem velmi paušální a nevyčerpává látky.

⁴⁾ Okruhlicový typ, při kterém domy tvoří kruh s vchodem a východem, vyskytuje se, jak N i e d e r l e již zjistil, na Slovensku (i moravském) velmi málo. (Srov. »Moravské Slovensko«, I. díl »Soupisu Národopisu lidu československého«, Praha 1918, I. sv., str. 48.)

⁵⁾ Srov. u N i e d e r l a (l. c. 48) pro moravské Slovensko.

⁶⁾ Srov. její »Podkarpatskou Rus«, str. 42 sl. — Také D. D o r o š e n k o (l. c. 4—5) píše podle De-Vollana a jiných, že verchovinské dědiny, rozházené malebně po vrškách, činí zdaleka příjemný dojem, ale zblízka jsou

horských blíže potoků a řek, anebo roztroušeně po úbočích vrchů při horských bystřinách — často bez veškeré lepší komunikace. Chyše jsou rozestaveny buď v hloučcích okolo »putě« (cesty, silnice), anebo stojí jednotlivě seskupeny jen okolo »cerkve«. Rozlehlost horských dědin bývá proto často velmi značná, zvláště když se skládají z několika částí.

Naproti tomu slovenské dědiny bývají také rozlehlé, ale množstvím domů, stavěných zpravidla ulicovitě při silnicích anebo cestách (»drahách«⁷⁾). Poněvadž však slovenské dědiny nebývají vždy v dolinách a ruské (resp. rusňácké, sloviacké) v horách, není možno hledati v typu dědiny zásadního rozdílu mezi Slováky a Rusíny. V té příčině je to způsob obecně slovanský, ba evropský i jiný.

Pokud jde o vlastní stavbu domu (materiálu, typu, tektoniky, zařízení atp.), po té stránce také nutno rozlišovati typ rovinný a typ horský: na rovinách nacházíme ponejvíce jen zděné domy (hliněné, kamenné, cihlové), v horách zase dřevěné chyše. Tektonika stavby všude po Slovanstvu byla závislá na přírodě (t. j. na rázu terénu): kde bylo dostatek kamene, vznikaly stavby kamenné, kde dřeva, dřevěné, kde hlína byla vhodná, hliněné.⁸⁾ Nejstarší tektonikou stavební bylo u Slovanů pletení stěn; potom se rozšířila technika »nabíjených stěn«, která byla již pokročilejší. Nejtypičtější pro slovanský dům stala se však ještě pokročilejší technika dřevěná: roubení z kmenů jehličnatých a později i listnatých stromů. Kámen a cihla začaly nahrazovati dřevo, zvláště u Slovanů, bydlicích v horách, již od XIX. stol.

Zde nám nejde o to, abychom zevrubně popisovali jednotlivé tyto techniky a postup stavby při nich: my jen chceme zjistiti, zda některá technika je typicky slovenská, anebo typicky ruská. A po té stránce třeba říci, že techniky ty nejsou vázány na národnost, protože všechny známy jsou jak Slovákům, tak Rusům. Jen u Slováků, kteří bývají více na rovinách a jsou ve všem pokročilejší, běžnější je již materiál kamenný a cihlový místo hliněného a dřevěného, kdežto u Rusů (resp. Rusňáků) vyskytuje se ještě velmi často dřevo vedle hlíny, kamene a cihly. Ale Lemáci pokročili i v této příčině proti svým pokrevním bratřím Bojkům a Huculům a přiblížili se i tektonikou svého obydlí k Slovákům, čímž

---

nepěkné, chaty nebílené s malými okénky, kde spolu bydlí lidé i dobytek; vzduch strašný, a pokud ještě lidé jsou tam zdraví a svěží, toho jest příčinou jejich zdravá »nátura« a volný vzduch t. j. pohyb v přírodě. Doliňanské chaty jsou však čisté s čistějším vzduchem, obíleny a omazány hlínou, a co se týká architektiky, podobny maďarským. Chyše Spišáků a Krajňáků se podobají verchovinským. Nápadno jest u nich veliké množství podušek a peřin (vliv slovenský?).

⁷⁾ Srov. Kožmínová (l. c. 31) a Ad. Pechány (Die oberungarischen Slovaken, l. c. 405 sl.).

⁸⁾ Srov. L. Niederle, Slovanské starožitnosti, díl I., sv. 2., str. 818 sl., jakož i l. c. 50 sl.

nechceme říci, že by se jí byli přiučili od nich. Jen u verchovinských Lemáků nacházíme ještě často dřevěné chyše, které si karpatoruští sedláci sami »znajut zrobiti«. Bohatším sedlákům pomáhá stavěti jejich větší chyše domácí mistr, který umí vystavěti okolo chyše i pěknou pavláčku, nesenou na řezaných sloupech.⁹⁾ Jinak verchovinské chyše se stavějí z oloupaných, ale neotesaných jedlových kmenů, jež se sroubí na čtyřech úhlech (plochých kamenech, do země zapuštěných), na kterých spočívají čtyři první nosné trámy řezané s p o d. Na spod chyše se kladou další b r u s y (trámy), do sebe z á m k y zapuštěné, z nichž pak se vyženou do výše stiny. Malá okna se vyřeží pilkou a pro dveře se nechá otvor. Povala je nesená na příčných trámech s m e š t e r g e r e n d o u,¹⁰⁾ která bývá ozdobena pěknou řezbou. Střecha, obyčejně velmi vysoká, téměř jehlancovitá, bývá pokryta buď došky (k y t i c i zvanými) nebo šindelem (u zámožnějších sedláků). Chyše zvenku ucpává se mechem, uvnitř se vymaže maltou a obilí bílou hlinkou.¹¹⁾ Slovenské domy selské bývají stavěny většinou z v e p ř o v i c (nevypálených cihel) anebo z nabíjené hlíny. Domy ruské nebývají však vždy jen dřevěné. Doliňané na př. stavějí své domy z části ze dřeva a z části z nepáleného »kirpiča« (cihly) a pokrývají je buď šindelem (t r o s č e j u) anebo slamou. Domy K r a j ň a ň a ň a Š p i š á k ů, kteří žijí v horách, podobají se domům Verchovinců, a domy Krajňanů a Špišáků, kteří žijí v dolinách, jsou podobny domům doliňanským.

Vnitřním rozdělením je slovenský a částečně i ruský dům již z doby, kdy se uplatnily na jeho stavbu vlivy cizí, hlavně německé. Francký dům, prakticky podle domu římského rozčleněný a vypravený, stal se vzorem i domu slovanskému, ale jen tam, kde Slované se octli pod sférou kulturního vlivu franckého (po Vislu, Tatry a Sávu). Toto však bylo již druhé období silného německého vlivu na slovanský dům, ze kterého pochází jak rozčlenění a zařazení, tak i tektonické názvosloví západoslovanského domu (kuchyně, komora, komín); v starší době (v pol. I. tisíciletí po Kr. i dříve) vnikla již j i z b a (z germ. stuba) i p e c od Germánů ke

⁹⁾ Srov. A m. K o ž m í n o v á (l. c. 42).

¹⁰⁾ Na moravském Slovensku nazývá se tento hlavní příční trám r o š t a vyskytuje se i u zděných domů s dřevěným stropem. Do názvosloví slovanského domu vnikaly jednotlivé názvy německé i maďarské a jiné, což jest svědectvím, že Slované přijímali od svých sousedů — jako zase títo od nich — některé jednotlivosti tektonické, anebo si dávali od cizích femeslníků stavěti svoje domy.

¹¹⁾ Srov. A n t. H o d í n k a (l. c. 413) a A m. K o ž m í n o v á (l. c. 42 sl.), kde je zevrubně popsán postup práce. Podle K u p č a n k a dělají si Verchovinci své chyše z kmenů jedlových nebo bukových, ale v půli rozřezaných, které se sbíjejí dřevěnými klíny (k o l k y), ale se nemazí ani nebílí vápnem, jen mechem se ucpávají skulny (š p a r y). Jen domy doliňanských, krajňanských a špišáckých Rusů bývají prý vymazány hlínou a vybíleny vápnem.

Slovanům (kromě k jižním). A z té doby pocházejí patrně již i slovanské názvy přijaté z germánských: chyz (chyža), stěna, hlěv, stodola a j. Čím dále na východ byl francký vliv menší; proto na východě se vyvíjel slovanský dům z části sám, z části pod vlivy jinými. Samostatně vznikla zvláště kľeť n. kleť (s gornic), která se časem přičleňovala a přetvořovala v novou světnici světlou (světlici). Z toho důvodu Niederle¹²⁾ odmítá domněnku německých učenců, jako by trojdílný typ slovanského domu vznikl prostým převzetím domu franckého neboli hornoněmeckého. Podle jeho názoru Slované úplně samostatně došli k typu našeho domu trojdílného se síní uprostřed, a to připojením komory, dřívě u Slovanů »kletí« nazývané. Neboť ještě dnes komora nebývá s ostatním domem organicky spojena, ale stává o samotě. Zdá se, že i v jiných částech domu přijali Slované od Němců jen nové formy a nové názvy pro něco, co již předtím u nich bývalo (na př. jizba, komora, kamna a pod.). U Slováků zjistil Niederle,¹³⁾ že jejich starý selský dům se vyvinul z prvotní primitivní chaty jednojizbové, jež je základním útvarem pro vývoj celého přibytku slovanského a kterou ještě nacházíme zachovánu na některých místech Slovanstva, na mor. Slovensku na př. v karpatských horách na kopanicích.¹⁴⁾ Skládala se ze světnice a síně (nebo jen z komory bez síně) a existuje dosud výjimkou pod horami u lidí velmi chudobných. Jinak se vyvinul pokročilejší typ přibytku, který má jednak v síni více méně oddělenou kuchyni s otevřeným ohništěm, takže ve světnici zůstává jen pec, jednak s druhé strany k síni připojenou komoru zásobnou, z které místy vznikla již druhá obytná světnička. Tak z dvojdílného typu se stal typ trojdílný, který je normální pro Slovensko nejen moravské, ale i sousední. Na rovině na východním Slovensku všude téměř nacházíme síň (s kuchyní), odkud jdou jedny dveře do světnice a druhé do komory, která je zpravidla změněna v obytnou světnici.¹⁵⁾

¹²⁾ Moravské Slovensko 67.

¹³⁾ Srov. Národopis. věstník VII., 107 sl., Život st. Slov., I., 778, Moravské Slov. 57 sl.

¹⁴⁾ V předhistorických dobách nezdvíhal se takový přibytěk ani nad úroveň země, ale byl upraven pod úroveň, v jámě v zemi vyhrabané a jen střecha vyčnívala nad zemí. Tu a tam na kopanicích Malých Karpat možno i nyní viděti tento primitivní, předhistorický pravek slovanského domu. (Srov. Niederle, Mor. Slov. 62.)

¹⁵⁾ Srovnej A. M. Kožmínová (l. c. 31). — Názvosloví východoslovenského domu z jižního Šariše (z Němcovců u Kapušan) zachytil již A. Halaša (ČMSS XII., 1909, str. 28—29): Na fundušu mají postaveny budinky, jako: chyzu, komoru, maštalňu, sypaňec, pivnicu, chlivek, šopu a stodolu. V chyži jsou: lavky s chrebtom, stul, stolček, džveredlo, polica, obloky, dzvere (na nich ručka a klinga), prípecek, pec, lady, poiscel, periny, zahlavky, kolliska, obrazky, lyžnik, mísy, harky (hrnce), harčky (hrnečky), taniriky (talířky), džbanky, ložky (lžice), graty (náčiní), šmaty n. šunty (šaty); mešternica, hredy; puđ i poval. Na půdu se stoupá po drabině. — V kuchni

Největší z těchto tří místností bývá parádní světnice, z které vedou dvě okna na slinici a jedno do dvoru. Za ní je menší síň s kuchyní¹⁶⁾, v které je pec a ohniště na vaření o kotlíku a trojnožce, nad kterým kámovec vede do otevřeného komínu. Třetí světnice za kuchyní je světnice obytná s okny na dvůr, kde rodina hospodářova bývá a v zimě i vaří. Do velké světnice zasahuje ze síně pec, před kterou stojí již sporák, nad nímž po starodávnu visí bidlo na šaty a prádlo. S přebytkem spojeny bývají jedním krytem i stáje a chlévy. Stodoly stojí dále a zavírají i dvůr stavení. I kůlny (šopy) s nimi sousedí, sad za stodolou doplňuje selskou usedlost. Před domem bývá zeleninová a květinová zahrádka.

Ruský dům neboli chyža u Lemáků podobá se celkem domu slovenskému, ačkoli má jiné názvosloví: siny (někde priklet n. priklat, jinde také již kuchňa nazývaná),¹⁷⁾ chyža (světnice)¹⁸⁾ s pecí, komora se sypancem, stajňa (někde stáj pro koně se imenuje maštaleň a pro krávy chliv)¹⁹⁾, šopa, bojisko²⁰⁾ (nebo pleveň)²¹⁾, dvor, humno n. sad. V síni se nevyvinula vždy ještě kuchyně, takže siny n. pritvor je vlastně jen předsíň, v které hospodář i hospodyně uchovávají svá nářadí a náčiní, kde stává i »trojan« s »vijalkami« na praní, kudy též odchází otvorem ve stropě dým z »dymniku« z chyže²²⁾

je: pecisko, komin, gargaly (putýnky), pocisk (ohřeblo), deržak (lopata) a všelijaké graty. — V komoře jsou: šmaty, lady, denka (dřevěné pokrývky), žochtar (dojačka), zbušek (máselnice) s toporkou a veršnikem, tarlo, kterým se bandurky črechaju (škrábou). — Před chyší je priklet. — V maštalině jsou: statky, žlab, drabiny, dyle, burkofce a ryštok před dylami. — Prostřed stodoly je bujovisko (mlat); při stodole kocínek na plevy a hrabky. Capy mají: kapice, urvadzky (femínky), hrabe, capak, deržak. — V sypanci mají: zarno, šušeky, prehrady, lady s lachami, muku, motyky, lance, hrable, rohačky, švidre (nebozezy), dlata, mlatky, vidly, šekery, ortufky (kladiva na kamení), lopaty, pisty neboli kyjanky, manglarňu. — V šope je vuz, pluh, rezaca lada. — Na střeše jsou: kožlínny proti větru, krokve, laty, platev, banty, snopky. Murane domky z Myslavy u Košic popsal zase St. Klíma (Národopis. věstník IV. 112): hyža (světnice), priklet (kuchyně) a v něm pecok (kamna).

¹⁶⁾ Kožmínová nazývá ji také světnici (polosíni, polokuchyni).

¹⁷⁾ Ve Velké Kamenici v humenském okrese (v býv. Zemplíně) říkájí priklet n. kuchňa, ale v Kalenově u Medzilaborců a v Jarku u Užhorodu jen siny (vl. síni s neměkčícím -l?). U Kožmínové vyskytuje se pro síň název pritvor z Verchoviny.

¹⁸⁾ Chyža (vyslov. obyčejně chžža, cheža a pod.) znamená tedy světnici i celý dům.

¹⁹⁾ Ve Velké Kamenici, kdežto v Kalenově říkájí jen stajňa.

²⁰⁾ Vysloví se také bžjisko.

²¹⁾ Tak ve Velké Kamenici, kde někteří říkali, že oni imenují »pleveň«, ale po rusku je to prý »stodola«.

²²⁾ V síni nebývá u chudobnějších ani stropu, nýbrž jen střecha.

a kde bývají schody na půdu, kurník pro kuřata. Ze síně vstupuje se do chyže s pecí, která zabírá třetinu světnice.

Okolo pece táhnou se široké lavy (pripičok), kde v rohu je zasazen plochý kámen svítič (vysl. svítyč), na který v zimě po starodávnu kladou hořící louč. Pec v chyži tedy vaří, svítí a zároveň hřeje. Komín z proutí a malty bývá zřídka kdy; kde není koša, tam dým se valí do chyže a z ní otvorem nad dveřmi odchází do prítvoru, odkud stoupá v «dymnik» a doškami ve střeše uniká ven.²³⁾ Tyto dýmňanky (chyže bez komínů)²⁴⁾ vyskytují se však jen u chudobnějších Karpatorusů (Verchovinců). V takových chyžích, v kterých hospodně sedávají často s dětmi na zemi, aby jich dým nedusil, a kde je stále nevládná a nezdravá,²⁵⁾ nelze nic uschovávat. Je pozoruhodno, že do komory nebývají vždy dvěře z prítvora (neboli síně), ale zvenku. To by svědčilo, že verchovinská chyža byla a ještě tu i tam je²⁶⁾ o jedné světnici, čehož důkazem jest i význam slova chyža (dům i světnice), z níž časem vyvinula se prostým rozdělením dvojdílná chyže ze síně (prítvorem); na vyšším stupni byla přičleněna samostatně komora vlivem pozdějším, jak ukazuje název sám. Je tedy možno na verchovinské chyži studovati základní, primitivní typ slovanského domu i pozdější jeho vývojové typy pod vlivy západními, od Slováků přenesenými. Vliv ten se uplatnil i v tom, že z komory vznikla nová chyža, takže u zámožnějších sedláků nacházíme dva chyži: predňa a zadňa²⁷⁾. Ba jsou hospodáři, kteří mají i tři chyže, zvláště u Doliňanů, kde blahobyt je větší a lid pokročilejší. U nich najdeme i kamna a modernější zařízení v chyžích, jakož i chyže pěkně vybílené a s komínem.

Nám v této kapitole běží vlastně jen o to, abychom zjistili, pokud se Slováci odlišují od Rusů typem svého domu, zvláště až kam sahá ruská chyže. V té příčině je charakteristická výše citovaná Velká Kamenica z okresu humenského, kde žijí většinou římskokatolíci a hlásí se k národnosti slovenské, ale názvoslovím svého domu příbuzní jsou více Rusům než Slovákům. Z toho by se mohlo uzavírat, že kamenická chyža zachovala svůj typ a názvosloví déle než její obyvatelé svou víru, řeč i národnost. Kroj kamenický, srovnaný na př. s kalenovským z okresu medzilaborského, ukazuje také zdánlivě větší příbuznost s ruským, než

²³⁾ Někde odchází dým otvorem ve stropě přímo v chyži.

²⁴⁾ U Hodinky dymijka.

²⁵⁾ Na stropě je na prst sazí, šaty domácích lidí páchnou dýmem, jejich oči jsou začervenalé, ale Verchovincům se v nich «důže líbí», lebo prý dým chrání jejich tělo proti nakažlivým nemocem a teplo přece prodlužuje život (A m. Kožmínová, l. c. 44).

²⁶⁾ V Jarku u Užhorodu i jinde možno najíti dosud chyže bez síně.

²⁷⁾ Z Velké Kamenice u Humenného.

se slovenským.²⁹⁾ A takových příkladů mohli bychom uvésti více z celého území, aby se ukázalo, jak dům na východním Slovensku zachoval svůj původní tvar a názvosloví ruské, kdežto jiné atributy tamějšího lidu se již změnily. Ovšem, tento závěr byl by jen tehdy pravdivý, kdyby se dokázalo, že názvy priklet, pritvor, chyža a podobné jsou jen ryze ruské. Zatím tyto názvy běžné jsou též u Slováků a Poláků, jak to víme od Niederla i od jiných znalců slovanského domu.³⁰⁾

Ale přejděme trochu po hranici námi studované a uveďme několik příkladů, jak kde bývají Slováci a Rusňáci, abychom mohli posouditi a závěry činiti! Tak nejdále na západě, na př. v Spiš. Staré Vsi, kde bývají katoličtí Slováci, »góralci« a židé, mají dům rozdělen na velkou předsň, 1 nebo 2 obývací světnice, na dvůr a vedlejší stavení (stáje jsou v pozadí dvoru, stodoly — nejvíce ještě dřevěné — za dědinou). Ale to není čistě slovenská obec, poněvadž se tam usazovali Němci a Poláci. Dřevěné domy z katolicko-slovenské Lubotyně dělí se na priklet s pecí, izbu³⁰⁾, komoru a stajňu; stodola je v zahradě. Plavecký slovenský dům má také tři části: chyžu, priklet a komoru; za domem je šopa, mašťalňa a stodola. V Granastově, kde katolíci i rusňáci mluví góralsky, ale hlásí se za Slováky, jsou domy z většiny dřevěné, a to starší s izbou a prikletem, novější s dvěma izbami a prikletem. Ruské domy zde na západě jsou celkem, co se týká rozdělení, podobné: chyža, pritvor s pícem a komora; stáje a stodola bývají někde hned za domem vystavěny a spojeny pod jedním krytem.³¹⁾

²⁹⁾ Srovnej dále v kap. VII. o kroji: Jak v kamenickém, tak už i v kalnovském kroji mužském i ženském je však už dosti maďarského a slovenského, jak to později ukážeme!

³⁰⁾ Ve Vyšných Ružbachách (polskoslovenských) říká se také l y ž a, sí ň, jakož i v Osturni (h y ž a, sí ň), jazykově již více ruskopolskoslovenské. Hospodářské názvosloví z Obišovců z dolního Šariše (slovenská obec katolicko-protestantská) zachytil už A. Halaša (ČMSS XI., 6, 1908, str. 86): a) na hospodářském dvoře je: chyža, priklet, komora, chlevy, chlevky, stodola; — b) v chyži: dzvere, oblaky, poscele, periny, zahlavky, lavky, stol, stolky, opěrací stolek, družek (bidlo na šaty), polica, hredy, mešterna hreda, desky, pec, zavažník a v nim lašky (lžice), lady, flašky, misky, taněriky, obrazky, harčky (hrnce), koliska, kluč, zamek; — c) v priklece: kuchňa, lady, ram, misky, palice, gargaly (putny na vodu); — d) v komore: bačky (sudy), pajstruně (nádoby na mouku), šekery, mlatky, motyky a dzejaké bučory (škopky, bečky); — e) v chleve: žleby, vídly, metly, drabiny; — f) nad chyžu: pojd, strecha, šingle (šindel), škarupa, župy (snopky), družky (laty), krokve, rohy; — g) v stodole: humno (dže mlaca), zarno, pšenica, jarec, oves, žito, ledník, plontre, gapel, mlynek, drabiny, šene, fasungy.

³⁰⁾ Komory nám zpravodaj neoznačil, ale jistě je při staroslovenském domu, protože dále napsal, že v komoře mívá hospodář své stroje.

³¹⁾ Na př. v Ujaku a Malcově. Ale v Šomě, Dačově, Torysce a jinde zase hospodářská stavení stávají samostatně na dvoře.

V některých dědinách (na př. v Štelbachu) nemívají komory, ale zvláštní sypance. V jiných (na př. v Torysce a v Dačově) mívají mimo pitvor s kurníkem a menší komoru ještě také kuchyni, anebo aspoň pitvor zařízený na letní kuchyni; stáje, stodoly a chlévy stávají odděleně na dvoře. Častý bývá pod domem anebo samostatně na dvoře sklep, kam se ukládají různé věci, tak jako v sypanci. I na ruských domech je pozorovati dvojitý typ: starší dřevěný (z izby, kuchyně, stajně a stodoly), novější zděný z cihel anebo kamene (z izby, kuchyně, která jest i pitvorem, ze stajní, stodoly a sypance); není třeba poznamenávati, že jak úprava celého domu a jeho kryt (místo slámy — šindel nebo plech), tak i vnitřní zařízení (sporáky ve světnicích i v kuchyních a pod.) jsou již celkem pokročilejší.²³⁾ Zajímavé je srovnati belovežskou chyžu ruskou s hažlínským domem «katolickým»: belovežská chyža rozdělena je na 1 chyžu, na šinu a na komoru, za kterou hned jsou přistavěny hospodářské budovy pod společným přikrytím. Hažlínský dům má též tři části: 1 chyžu, priklet a komoru, je dřevěný a přikryt slamou. (Novější domy mívají již kuchyni a větší okna, lepší zařízení — pec se šparhetem atd.)²⁴⁾ Stáje jsou pod společnou střehou, stodola a sýpka samostatně. Z toho je viděti, že rozdílů velkých mezi ruským a slovenským domem není, jak ukazuje i rešovská ruská chyža s 1 izbou, prikletem a komorou, stajní, pričulkem a humnem pod jednou střechou a samostatným sypancem²⁵⁾.

A tak to nacházíme po celé hranici, že původní slovanský dům jak u Slováků, tak i u Rusů pod cizími vlivy se již rozvinul, anebo rozvíjí a vzájemným působením vyrovnává, odchyluje se tu a tam v některých podrobnostech a názvech jednotlivých částí. Z původní jedné chyže (hyže) mají již všude aspoň chyžu s prikletem, ba většinou již i s komorou, kterou přeměňují — poněvadž rozvoj rodiny a větší blahobyt si toho žádají — na druhou chyžu, takže třeba přistavovati novou komoru. Hospodářské budovy bývají buď přistavěny k chyži pod jedním krovem, anebo samostatně (zvl. stodola, sýpka a chlév) vystavěny²⁶⁾. Také materiál a celá tektonika téměř všude již pokročila od dřeva a hlíny k cihle

²³⁾ Na př. v Lenartově, kde se mísí rusňáci s katolíky, a v Ruské Voli.

²⁴⁾ Části domu jsou: boky, povar, meštehereda, pujd, střeha, obloky. (Vnikání cizích vlivů je patrné.) Dům se zde téměř obecně jmenuje chyža n. hyža, což znamená také světnici.

²⁵⁾ Rozdíl je jen v tom, že v Rešově humno (stodola) je spojeno s ostatním domem, kdežto u hažlínského je zvláště. Ovšem třeba poznamenati, že Hažlín je katolická obec (s menšinou rusňáckou) mezi ruskými, Rešov naopak ruská obec mezi slovenskými, takže půda k vzájemným vlivům vhodná, což lze pozorovati zvláště na novějších rešovských domech o dvou světnicích (letní a zimní).

²⁶⁾ Často to závisí na terénu, jak jsou rozestavěny hospodářské budovy.

(»válkům«) a kameni, od slámy k šindelů, plechu a jiné krytině (eter-
nitu a pod.). Tak na př. v ruské Dúbravě od Svidníka starší domky
jsou dřevěné, pokryté slamou, velmi nízké, s malými okny (50 a
50 cm), a to na všech třech vnějších stěnách (na přední 2, na zbýva-
jících po 1 okně), z 3 místností složené (světnice, sně a komory),
kdežto novější domy jsou již kamenné pod šindelem anebo plechem
s okny přes 100 cm vysokými a přes 60 cm širokými; jen ostatní
příslušenství zůstává obyčejně ze dřeva a slámy (chlív, pelev-
na, poryfo = stodola, šopka, kučik pro prasata, pelev-
ník).²⁶⁾

Tentýž vývoj pozorovati i v slovenských Dobrianech, v slo-
venské Snině²⁷⁾ a jinde. V Petrovcích v michalovském okrese²⁸⁾
rozvinul se již dům o 6 místnostech za sebou: předňa chyža,
kuchyňa, zadňa chyža, komora, chliv, šopa. Tak
tomu jest vůbec na jihu Zemplína a dále ke Košicím, jen s tou
výjimkou, že někde ještě zůstává sně a v ní jen letní kuchyně.²⁹⁾
Ale i tu nacházíme z většiny starší (»chudobnější«) vedle novějších
(»parádnějších«) typů domů (někde vlivem cizím i s verandami).³⁰⁾

V příčině zařízení světnic, sní, komor atd. bývá tomu také
tak: čím výše k horám, tím větší primitivnost z chudoby, a čím
níže v bohatějších krajích, tím lepší nábytek, větší čistota a větší
pohodlí. Všude v slovenských světnicích i v ruských chyžích nachá-
zíme zpravidla v jednom rohu stůl s lavicemi a stolcem (židli) a na
stěnách pod stropem řadu svatých obrazů na společném rámcí,
pod tím navěšené malované talíře, porculánové hrnečky (nebo i na
rámcí nastavené mísy), v druhém rohu postel, obyčejně pro 3—4
osoby (t. zv. rodinná), v třetím rohu pec s kamnami (s kozubem
nebo sporákem), ve čtvrtém rohu šafku (šafáreň n. šafárňu,
kasňu, ladu a pod.), t. j. delší truhlu, nebo skriňu na šatstvo a
třeba ještě jednu postel s peřinami a polštáři vysoko nastlanými,
někde při dveřích polici na lžice a hrnce, nad pecí drůčky (vě-
šáky), na mešternici nože a pod. Kde mají dvě světnice,
přední bývá lépe zařízena a málo obývána.

V příkletě (sní) nebývá buď nic, nebo pekáreň (pekár-
ník, prípicok a pod.) — t. j. ohniště s pecí, někdy již s let-

²⁶⁾ Pod. v Ublí při hranicích Podkarpatské Rusi mají chyžu,
siny, komoru, stajňu a pelevňu.

²⁷⁾ Kde stará chyža mívá 1—2 světnice, sně, dvůr a zahrádku, jsouc
často bez komínu; stáj a stodola jsou buď za chyží, nebo v pozadí dvoru,
kde je též hnojiště.

²⁸⁾ Tam bývají Slováci rusňáci (s menšinou katolíků), kteří
nyní se začínají uvědomovati po rusku různými vlivy.

²⁹⁾ Na př. v katolicko-rusňácko-kalvínské Kalši a v celém sečovském
okrese.

³⁰⁾ Na př. v Kecerských Kostolanech, kde mají domy zvenku pěkně
ozdobeny barevnými květy, hvězdičkami, srdíčky a pod.

ním sporákem, kurník, schody na půdu, dřevěné nářadí, sudy se zelím, mlýnek, někde i sušák (susík). V komoře jsou sůsky (sersam) n. sušky na zrno, zeli v sudě, starší šatstvo (vahy n. lachy), brambory, mouka, pokrmy, hospodářské potřeby (nářadí), »feršlog« a »fijovk«.

Nebývá v tom však naprosté šablony, jak mají kde zařízeno: někde na př. v komorách mají lepší skříně (lady) na ženské šaty (a peníze) a sušáky na obilí v síni a pod. Obrázků na stěně v rusňáckých rodinách bývá až 25 kusů a talířů až 50. Čím kde větší blahobyť, tím zařízení je parádnější, takže na př. v Choňkovcích (ruských) našel jsem v parádní světnici 2 pěkné postele v městském stylu, stůl, 4—6 stolků (seslí), 2 šafareň, kanapej (pohovku), 2 kvadroby (na šaty), 1 pěknou kasnu s talíři, na oknech pěkné firhany. V Kalši vlivem městským (z Košic atd.) mají v chýši: stůl, karsik (?), safareň, ladu, poscel, divaň, mašinku (sporák), obrazy, talíře. Ale v starých chýších jsou ještě kafle, kam se klade vatra (kozub). V síni je mašinka, poscel, ladičky, vaňa, sušek a jiné potřebné stroje, v komoře sušek, vaňa a hordovy (sudy). V zámožnějších krajích nebudeme přirozeně již zvířet ve světnicích, ani drůbeže v síních, jako u chudobných horalů.

Jak z příkladů vidíme, je těžkým úkolem najít hranici mezi slovenským a ruským domem, neboť není možno určit, co je typicky slovenského a typicky ruského.⁴¹⁾ Tak jednoduché chýše, jako na př. u karpatoruských Verchovinců, nacházíme též u moravsko-slovenských kopaničářů, dokonce s názvoslovím velmi podobným. Naopak ty jednotlivosti, které u západoslovenského domu se vyvinuly vlivem germánským a které jsou běžné i na Slovensku ve většině krajů, vyskytují se již i u karpatoruských chýží (na př. ko-

---

⁴¹⁾ František Vírter v »Župě zemplínské« (v cit. již vlastivěd. díle maď. »Župy a města v Maďarsku«, redigovaném Dr. Sam. Borovským) rozlišil takto slovenský dům od ruského v Zemplíně: Slovenský dům skládá se ze tří částí, při čemž u bohatějších stáj a šopy bývají pod zvláštní střešou, kdežto u chudobnějších pod jednou. Materiálem bývá obyčejně hliněná cihla, někdy kámen a v nejchudobnějších krajích dřevěná kostra země vyplněná. Typicky je slaměná střecha, schodovitě upravená, potom zahrádka před domem, bílé stěny bez ozdob (jen někde modrá barva okolo oken), dveře obyčejné. Dům ruský je prostý, bez ozdob, bez barvení, ba i bez komínu a v ryze rusínských dědinách z dřevěné kostry s natlačenou hlinou. (Tam však, kde se Rusíni mísí se Slováky, mají již domy cihlové se slaměnou střešou, někdy i se šindelem.) Pod jedním přístřeším je přibytěk, šopa, stáj, ba někde i chlév. Části přibytku jsou: chýža — světnice, sín, dvůr (jen?), komora, stáj atd.

Během tisku této knihy vyšlo pěkné dílko o »Lidovém stavitelství na Slovensku« od Jos. Vydry (u Štence v Praze, 1925, stran 227). Odkazujeme čtenáře na tuto knížku, která výborně poučuje, poskytujíc názor bohatými obrázky a dobrými popisy.

mora, kamna, sporák).⁴³⁾ Přes to přese všechno se nám zdá, že na př. v kamenické chyži je původem více ruského než slovenského, o čemž svědčí hlavně terminologie shodná více na př. s kalenovskou od Medzi-Laborců, než s pravou východoslovenskou od Prešova. —

Co se týká vnitřního zařízení domu, zvláště světnice (chyže) a potom i zařízení ostatních hospodářských stavení, nelze nám také najít přesného kriteria, podle kterého bychom mohli říci, že tam a tam končí se na př. nábytek typu slovenského a začíná se ruský nábytek. To prostě proto, že jak v slovenském, tak v ruském zařízení domu a hospodářských příslušenství není nic specificky slovenského nebo ruského, ale mnoho obecně slovanského (i v názvosloví) a naopak, že cizí vlivy západní nezastavily se u domu slovenského, ale zasáhly také chyžu ruskou.⁴⁴⁾ Jen tolik můžeme říci, že Slováci na východním Slovensku bydlí poměrně lépe než Rusňáci, u kterých nacházíme často velmi primitivní způsob bydlení. Záleží to na tom, je-li kraj bohatší nebo chudobnější. A protože bídy přibývá k horám («verchúm»), které jsou nejvíce osazeny obyvatelstvem ruským, jest i Rusňákovo bývání poměrně chudobnější než Slovákovo. Tím není řečeno, ani že by žádný Slovák nebydlil často velmi bídě, ani že by žádný Rusňák neměl pohodlného hospodářství. O těchto Lemácích jsme již často slyšeli, že se přizpůsobili celým svým habitem Slovákům: a tak ani ve způsobu bydlení není mezi nimi zásadního rozdílu. Proto tedy Barviňskij, Kupčanko, Hodinka a jiní shodují se v tom, že domy Lemků (Krajňanů a Spišáků) jsou již důkladnější a úpravnější (t. j. podobnější západoslovenskému domu).

---

⁴³⁾ Srovnáme-li názvosloví karpatoruské chyže z východnějších krajů, vidíme, že je jakoby slovanštější než u západních Rusů, z čehož by se mohlo soudit, že západní Rusové podlehli již vlivu západoslovenskému a s ním západoevropskému. — Chyže Bojků totiž skládá se ze *siný, švitlycie* (pohostinské světnice), *komory* a *svítku* (balkonu na střeše). Části huculské chyže jsou tyto: *dranyci* (Brettern), *chorány* (předstří), *svitlycia* (pohostinská světnice), *pekárňa* (obývací světnice), *klit* (komora). (Srov. Alex. Barviňskij v Die oesterreichische-ungarische Monarchie. Galizien. Wien, 1898, str. 378.)

⁴⁴⁾ Za typicky slovenské pokládá na př. *Kožmínová* úzké dřevěné truhly okolo stolu při stěnách nebo lavice s opěradlem, v kterých jsou truhly na sváteční šaty, prádlo a pod. (l. c. 31). Slovenské světnice jsou skutečně výpravnější než ruské, kde jen tu a tam kromě stolu a lavic vidáme kolésku nad postilou a políc na hliněné náfadi. Kupčanko i Hodinka za zvláštnost chyží krajňanských a spišáckých (ev. lemáckých) pokládají kupy peřin a polštářů narovnaných na postelích. Ale totéž možno viděti i v slovenských světnicích, jak píše *Kožmínová*.

Kapitola VII.

Kroj.

Z dějin slovanského kroje¹⁾ víme, že byl již v dávných dobách značně rozmanitý a téměř obecně evropský působením vlivu římsko-byzantských a částečně i orientálních. Jen lid venkovský, který nežil pod přímým vlivem městské a panské civilizace a který bydlil ještě v primitivních chyších a žil z úrody nejbližšího okolí, polokočovně a polousedle, ten se spokojoval se svým starodávným rubášem, nohavicemi, kožišinovým pláštěm, kožišinovými čepicemi nebo rákosovými klobouky. Jen postupem času dostávaly se k němu i různé župany, kabáty, kožichy, různé druhy plášťů a vysokých bot.

Historie nás nepoučuje, anebo jen v míře skrovné, ani o tom, jak v jednotlivých stoletích lišil se šatem lid městský od vesnického, ani jak lid venkovský různě se strožil podle jednotlivých krajů, nemluvě ani o rozdílech podle sociálních vrstev a lidského věku. Jistě však roucho vesnického lidu bylo vždy prostší a jednodušší než lidu městského (»pánů«), ačkoliv i na ně měly vliv různé módy městské a vůbec panské, a to již v nejstarších dobách historických. Jen lid, žijící v zapadlých koutech a na vysokých úbočích horských, kam cizí vlivy jen těžce pronikaly, zachovával ovšem mnoho z krojové primitivnosti slovanské, a to nejen v počtu a druhu, ale také ve střihu a výrobě domácího šatu. Jestliže však v opáncích, rubáších, v košilích, gatích a nohavicích, zástěrách a šatkách zachovali karpatský horalové slovenští, polští a ruští prastarou slovanskou obuv, šat a pokrytí hlavy: v kožených opascích, v různých kabátech a

¹⁾ Lubor Niederle, Život starých Slovanů, I. dílu sv. 2. str. 419—528, kam odkazujeme každého, kdo se zajímá o lidový kroj slovanský, o jeho nejstarší historii i pozdější vývoj. Tam najde čtenář i podrobnou literaturu o jednotlivých krojích slovanských.

kabanicích, houních a kožiších, lajbicích a bruslacích je třeba viděti již věci novější, ba docela nové. Rekonstruovati tedy kroj praslovanský je nejen nesnadno, ale nemožno. Nicméně, jak Niederle správně shrnuje, přes to přese všechno uchovalo se na Karpatech v detailech i v celku mnoho starobylého — povězme třeba: mnoho pohanského — a tak, jak vypadá a chodí lid po chudobných vesnicích na př. horního Trenčinska, tak bezmála vypadal a chodil před dávnými věky.²⁾

A jestli na horním Trenčinsku, tím více na Verchovině nad Vihorlatem i nad Makovicí, kde lid žije ještě velmi chudobně a primitivně. Tak na př. chlopský kroj ruský z Vyšného Komárníka nad Svidníkem je velmi jednoduchý: soročka, gači nebo nohavky, lajbik, boganči, huňa, krysak nebo čapka³⁾ — toť všechno, čeho Komárničan k svému oděvu potřebuje. A jak je to všechno hrubé, jen z domácího plátna a sukna zhotovené! To již garderoba ženy komárnické je bohatší a honosivější: opliča, hunča (slov. bruslak, vestička), kabát (sukně), šurc (zástěra), chustočka (šátek na hlavu), čipec, kacbaja, chustka (šátek na odětí), bočkore.⁴⁾ Ale ani v tom není veliké rozmanitosti a přlišné pýchy. Vždyť chudoba, chudoba a zase jenom chudoba jest údělem těchto karpatských horalů ruských! Ani chlop a žena z Kalenova nad Mezilaborcemí (v bývalém Zemplíně) nešatí se o mnoho jinak: košula,⁵⁾ lajbik, gerok,⁶⁾ nohavky, čižmy anebo bokanči, kalap anebo čapka, kožušťa; — opliča,⁷⁾ bílá sukňa, kabát, fartoch, chusta (zástěra), vizitka n. blůza, čepec, chustka, čižmy nebo topánky atd. Na tomto kalenovském šatě mužském i ženském je viděti již nejen cizí vliv (slovensko-maďarský),⁸⁾ ale i větší blahobyť a tím i větší rozmanitost a honosivost a naopak menší starobylost karpatoruského kroje. Nejlépe to poznáváme, srovnáme-li kalenovský kroj na př. s kamenickým od Humenného, který by měl býti již slovenský, neboť Velká Kamenica je slovenská. Mužský kroj z Kamenice je tento: chlopská košula, gerok, lajbik, mašla (nákrčník), nohavky, bakandže atd. Kamenické ženy nosí: ženskú košulu, kabát (sukni), blůzu nebo vizitku lepetanku,

²⁾ L. c. 528.

³⁾ Vysloviti třeba ovšem s ruským přízvukem: soročka, noháúkъ, lajbik, krysak a pod.

⁴⁾ Vyslov: бѣ́чкоре, kterým v Jedlinkách říkají керси.

⁵⁾ Patrně vlivem slovenským místo ruské soročky.

⁶⁾ = kabát (z maďarštiny prostřednictvím slovenským?).

⁷⁾ Zpravidla vyšívané.

⁸⁾ Větší styk s městem (Mezilaborce!) a se světem je tu patrnější. Kam vede železnice, anebo kde lid odchází za výdělkem do světa, kde židovští obchodníci obchodují, tam obyčejně nastává spíše rozklad národního kroje.

oplečko nebo ingval (krajované rukávce s košili), šurc nebo fartuch, čepec, chustku atd.

Z přirovnání uvedených tří krojů, komárnického, kalenovského a kamenického, je viděti na prvý pohled, že nejvíce starobylého ruského a slovanského je v kroji komárnickém, kdežto kroj kalenovský, třeba Kalenov je východněji položen než Vyšný Komárník, přijal již mnoho ze slovenského a maďarského šatu (na př. onu mašli). Příčina je v tom, že kalenovští lidé stýkají se více se světem než komárníci, kteří mají daleko na dráhu do Bardiova a žijí bíději než v Kalenově. Komárnický kroj shoduje se s rusínským, zvláště verchovinským z Podkarpatské Rusi, jak nám jej Holovackij, De-Vollan, Kupčanko, Hodinka, Kožminová, Tümová, Makovskij a j. popsali⁹⁾ a který stříhem i úpravou je velmi starodávný, ale přitom půvabný. Je celý bílý, zvláště ženský, ušit z domácího plátna a ozdoben (hlavně u žen) hojnými výšivkami, které jsou velmi originální. Karpato-

⁹⁾ Jak Holovackij (O narodnoj odeždě i ubranstvě Rusinov ili Russkich v Haličině i severno-vostočnej Vengrii, Zap. imp. rus. geograf. Obšč., otd. etnograf., VII., Petrohrad 1877, str. 561 sl.) zjistil, že kroj Verchovinců (Huculů) je podobný kroji haličských sousedův, kroj Krajanů nebo Lemků kroji Hornáků-Lemků haličských, ale kroj Dolišanů neboli Vlachů podobá se hodně již kroji maďarskému. Krajané neboli Lemkové, o které v naší studii běží, nosili podle něho místo čuhy s torokami (jako v Haliči) bílou soukennou bundu neboli huňku s širokým »vrátníkem« a s rukávy, ale zašitými a upotřebovanými místy kapes (»Jaja nosiať na opaški!«). Obuv — bočkory (kožené boty) neboli »sapogi škorní«. Ženské skoro úplně tak oděné, jako Lemčanky v Haliči — v korsetech, kabátkách atd. Horalé neboli Slováci na Spiši v dolině popradské oblékají se v úzké soukenné »briuky«, které na »lodyžkách zastegivajutsia kriučkami«. Rubaška vůbec krátká — do pasu. Remen (čeres) široký. — Podle Kožminové (l. c. 48—50) nosí verchovínští muži tento kroj: sorocku s vyšíváním »na kosky« (podobnou v něčem dětvanské košili), široké gati nebo úzké nohauky (v zimě zimušní chološni z domácího sukna), huněné vesty a soukenné siráky (krojové kabáty), šedou huňu s dlouhým vlasem a červeným sukem okolo krku lemovanou, chodaky (kerpce, bočkore) nebo čoboty (vysoké boty). Ženy na Verchovině oblékají: dlouhé a úzké opliča s křížkovým vyšíváním a na prsou skládané, ke kterému od pasu přišit je kabát (sukňovitý díl »mocnějšího« plátna), fartuch z dvou pruhů plátna (krojovou sukni), zapenačku (zástěru), červený pas (upletený z obarvené ovčí vlny, podobný čičmanskému »saku«, čepice (s partyškou, čipkami a rjajem), chodaky (kerpce, bočkore) nebo čoboty. Dívky verchovinské nosí přirozeně všechno pestřejší a pěknější, místo čepce záplátky (dva vrkoče vlasové), které se končí ozdobnými třapci (kyticí řečenými) a které se vzadu zastrkují za červený »pas«. — Kožminová, která jest odbornou znatelkou našeho lidového kroje ženského, vypisuje všechno velmi podrobně a přesně, takže nám nezbyvá, než odkázati na její zajímavý popis karpato-ruských krojů lidových, jako vůbec na celé její dílo. — Kupčanko počítá k verchovinskému rouchu i čeres (široký pás), úzké nebo široké portky (gači — nohavky), kalap nebo šapku, kožichy nebo župany, postoly (kerpce) atd. Srov. i M. Tümová (Národní kroj na Podkarpatské Rusi, Katalog výstavy Podkarp. Rusi, 1924, Praha) a S. K. Makovskij (Lidové umění na Podkarpatské Rusi, »Plamja« v Praze 1925).

ruské dívky a ženy umějí zvláště pěkně tkáti zástěry a jiné věci, jak to nacházíme i u slovenských ručníků a pod. Na Sninsku (tedy již směrem k V. Bereznému v sev. části užhorodské župy) nosí se takto: muži: soročku, gači, kiklu, nohavky (v zimě hološni, hunču nebo kožich), bočkore nebo bokanči, kalap n. šapku; na svátek ještě lajbik a čižmy; — ženy: opliča, podulča, kabat, vizitku, bočkore n. čižmy, čipec a chusfu; na svátek topánky a lísuvku. Tento dúbavský kroj (společný s R. Hrabovcem, Šmigovcemi, Strihovcemi a H. Roztokou) je velmi zachovalý a změnil se jen potud, že mladší ženy nenosí již čepce. Ublanský kroj je mu podobný, ale v Ubli nosí ženy soročky a sukně (místo opličí a kabátů) a muži huňku m. hunče a košele m. soroček. V Kolonici (tamtéž) muži nosí: červené nebo modré štaný i vyšívané košile, krátké kožichy, široké kožené pojasy; ženy: vyšívané košile, sukně, opinky, zapasky a monista.

Slovenský kroj pozná se podle větší honosivosti a bizarnosti (úpadkovosti), zvláště u slovenských dívek a žen. Vezmeme-li za obecně slovenský typ kroje mužského: košelu, gatě, opasek, kožušok, halenu, krpce nebo čižmy (vysoké boty) a klobouk — a ženského: rubáč (košili) s opleckem (s rukávci), kytlu (sukni), živůtek (bruce), lajblík, fertuchu, čepec, šatku, kosičku (velký šátek na oděti) atd., uvidíme, že východní Slovinci se od tohoto prototypu odchylují velmi málo. Také slovenští »parobci« (mládenci) a ženatí muži od Užhorodu nosí k plátěným gatím vyšívané košele¹⁰⁾ a pěkně cifrované bruslaky;¹¹⁾ v zimě oblékají muži i svobodní mládenci teplejší poloměstský oděv, přes který nosí — právě tak jako ženy — domácí hotovené bílé huňe s dlouhým vlasem,¹²⁾ neb ovčí kožichy, lemované beránčinou do žluta nabarvenou a všelijak na zádech i jinde zdobené.¹³⁾ Hlavu

¹⁰⁾ Výšivkové vzory zdejší nejsou však většinou ani původní ani lidové, ale »drukové« ve »sklepech« (u žida v městě). Srov. Kožminová 34 a Makovskij 39.

¹¹⁾ Ozdobené kosočtvercovým vzorem, pracovaným »výřezem«. Letní bruslaky mužů jsou bílé jako gatě, ušité z plátna; na švec mají jednoduché cifrování (šňurování) rázu maďarského. Dr. Jan Sziklay v »Župách a městech maďarských«, župa abauj-turňanská (Budapešť, r. 1896, str. 383) pokládá za charakteristické pro kroj Slováků, že rádi mají všechno nápadné a ozdobené (cifrované), kdežto přý Maďaři milují jednoduché kroje. Šňurovaná ozdoba na maďarském šatě je vliv slovenský, což prý dokázaly dějiny ornamentiky. (Přes to Sziklay nemohl nepochváliti Maďarů, kteří prý hledají dojem v živých a kontrastních barvách, ale ne v křiklavých. Jejich ozdoby jsou cennější, než šňurované. Slovinci a poslovenštění Maďaři milují prý křiklavé barvy a nadměru nahromaděné ozdobné výšivky.)

¹²⁾ Z dálky vypadají tyto huňe jako kožišiny.

¹³⁾ Kožichy takto ozdobené tulipánkovými ornamenty z vykrajované kůže, obšívanými barevnou vlnou, vyskytují se v různých variantech a

pokrývají v zimě černými špičatými šiapkami z beránčiny, v létě docela běžnými klobouky městskými. Slovenky od Užhorodu oblékají: spodník,¹⁴⁾ oplecko s krátkými baňatými rukávky, hustě nabranými a staženými v široké hladké manžety (galérce),¹⁵⁾ hedvábím vyšívanou chustku, atlasový lajblík, bohatě zdobený, 12—13 sukní velmi hustě skládaných, různě barvených a všelijak ozdobených,¹⁶⁾ jejichž předná pola (všitý pruh bílé prací látky) je zakryta širokou zástěrou, všelijak stužkami, »páternicemi« a krajkami zdobenou a ovroubenou. Mimo lajblík nosí ženy i dívky krátké vizitky, a to buď pestré kartounové, nebo hedvábné (na svátek) a sametové (v zimě), lančokami vyzdobené. Krojovou obuví mužů i žen jsou vysoké boty (čizmy).

Vlasy rozčesávají si svobodné dívky na cestičku a splétají v polovině hlavy ve dva menší vrkoče (čolky). V týle hlavy spletou je v jeden vrkoč a silně omotají tkanicí, na kterou připevní na zvláštní stužce visící tři dlouhé hedvábné stuhy v barvě modré, růžové a zelené. Jimi propletou vlasy tak, že »varkoč« prodlouží se až do poloviny sukně. Na jeho konec upevní dlouhou vlající stužku. Vdané ženy stočí vlasy v týle do uzlu a zapíchnou do nich vidlicovitou podložku, na které jim »bárs dobre« drží malá červená chustočka, vroubená bílou kraječkou a zavázaná zvláštním zaklesnutím uzlu na pokos.¹⁷⁾

Ve Spiši, Šariši, Abauj-Turni nosí Slováci košile, hološně (nohavice), lajbíky, huně, čiapky a Slovenky košele, kabaty (sukně), lajblíky, lepetanky, šafolky (v Lubotyni); haleny, soukenné nohavice, vysoké boty; prusliky, prostěradla místo ručníků na hlavách (Spišská St. Ves); plátěné nohavky (drelích o-

jsou umělou prací místních kožišníků. Nosí je však téměř jen zámožnější sedláci.

¹⁴⁾ Jednoduchou ženskou košili universálního střihu, která nahradila starodávný rubáš. Vůbec tento kroj s úzkými jen výšivkami (často podle knižní šablony), třebaže nepostrádá jistého vkusu, nevzbuzuje již podle Makovského myšlenky o starých pramenech. Je sice efektní, ale prý degenerovaný vlivy novomadařskými i rumunskými, a to jak mezi Slováky, tak Rusy v okolí Užhorodu.

¹⁵⁾ Galérce bývají vyšívány křížkovým ornamentem nebo bezvýznamnými květy plochého vyšívání. U krku oplecko je hustě zdrhnuto v pásek, nad který okolo krku se připojí ozdobnější límeček se širokými krajkami.

¹⁶⁾ Na každou sukni je třeba 6—8 loktů látky. Vrchní sukně jsou různobarevné, velmi pestré, hlavně květované. Do kostela se nosí sukně hedvábné, v zimě sametové, vytkávané červenými květy. Dokola lemují se pruhem sametu, nebo hedvábí, čemuž říkají baršonka. Nad pruhem táhnou se vlnovky ozdobných pásků, stužek a páternic. (Kožmínová 33.)

¹⁷⁾ Srov. Kožmínová 33. Rusňácká děvčata z Beňatiny zaplétají vlasy na dva pletence, které visí až po pás. Ženy však zaplétají si je do »ihlicie, což zavází do čeplanky. Někde již mladé ženy odkládají čepce. Ženy na Košicku nosí konťu. Dívky v M. Domáši nosí na straně cop, nevěsty t. f. mičodu. Vůbec i v úpravě hlavy je patrná krajová rozmanitost.

v o), vyšívané nebo soukenné nohavice (příceš) nebo bez ozdob (na všední den), chološně (na zimu), kabát, klobouk, kartounové nebo hedvábné a plyšové sukně, ozdobné vesty a fěrtušky, šátky na hlavy atd. Názvosloví slovenského kroje z Obišovec v dolním Šariši zachytil již A. Hafaša:¹⁸⁾ a) mužského: kalap (slaměný), košila, gače, nohavky, hnučky (onuce), boty, boganče, hajštuk, huňa, kožuch, vyšívaný brušlek, šál, čapka, chološně; b) ženského: čepec, chustka, oplečko, lajblík, sukňa, kabát, šalejka, šnorovačky, švorc, pantliky, šnoroky do varkoča, boty; děvčata: terpělkové vence a pantliky. Přirovnáváme-li nyní tento slovenský kroj k rusínskému na př. z Vyšného Komárnika, je najednou patrna původní primitivnost a značná starobylost kroje rusínského proti slovenskému, který je hodně vyvinutější, složitější a novější.¹⁹⁾

¹⁸⁾ ČMSS XI, 6, 1908, str. 87. — V okolí Kapušan od Prešova zapsal zase toto názvosloví (ČMSS XII, 1909, str. 28): Chlopiňošu: kapeľuch, košulu, lajbik, nohavky, navlaky, čerez, precky, bočkory (krpce), buty, onučky, navlaky, plutňanku (kabát z drilichu), chustku na šiju; v zimě: čapku, kožuch, rukavice, gubu (huňu). Mládenci nosí: pero a na kloboucích špendlíky s velkými hlávkami. Nohavice jsou šnurované s boritašami, na nich kešíň. — Babský oblek: čepec, chustka na šiju, pacerky, lajbik, fartuch, šurc, spodňa sukňa, verchňa sukňa, košula, servianka (kabátek), buty; čepec šafangovy, vyšívaný, na něm dluhe pantliky; fartuch s rancami; šurc úzký; na košuli jsou: rukave, galiniky, šnurky, robky = sberane, staň. Fartuch se nosí jen v neděli. — Za nejkrásnější východoslovenský kroj pokládá Stan. Klíma (Národopis. věstník IV., 1909, str. 210 sl.) kroj Slováků z Myslavy u Košic, ale mně se zdá v něm mnoho cizích vlivů, které jej činí líblivým. (Obec měla kdysi německé obyvatelstvo!)

¹⁹⁾ Fr. Vírter odlišil Slováky od Rusínů také hlavně větší pestrostí a bohatostí kroje: na př. košile slovenského jinocha od Vranova je prý velmi barevná od mnohých červených výšivek, červená vesta od černých stužek, mnohobarevných knoflíků a olovených přívěsků, bílé nohavice s pěknými černými ozdobami nitovými; zvláště kroj slovenské dívky je hrdý: barevná sukně, vzorkovaná a lemovaná zelenou stuhou, modrá zástěra s červenou stuhou a světlemodrým vyšíváním, světlemodrý hedvábný šátek na ramenou, která jsou okrášlena krajkami a širokými rukávy, světlý šátek na hlavě. (Starší ženy nosí tmavé roucho a jen na ramenou mají květované ozdoby.) Dívky z Kelče mají prý ještě pestřejší šat a na krku šest řad skleněných perel, mladíci z Jastrabu porculánové knoflíky (po třech párech na obou stranách vesty), klobouk s kyticí atd. Správně upozorňuje, že v okolí Stropkova mění se názvosloví slovenského kroje (vlivem rusňáckým?): kabát — kikli n. kikla, vesta — lajbík; v Brušnici: vysoké boty — bokanče, kalhoty — gače; u Višňova: klobouk — kalep nebo čapka; v Sníně: košile — soročka. Ze ženského šatu uvádí zvláštní názvy: drič, lepeťanka (Stropkov), vizitka (Snina, Humenné), husťa n. fartuch. Ale jinak jeho popis je příliš jen povšechný a letmý, málo odborný, zvláště u Rusínů, u kterých jmenuje jen několik názvů kroje mužského (gubaňa, čuha, lajbik, kitla, čapka, gači, kálap) a ženského (vizitka, lajbik, odrík, lipifanka,

Ale ani Rusíni z Kalenova od Mezilaborců nezachovali již původního kroje slovenského, jak nejlépe vysvitlo z jeho srovnání s krojem kamenickým od Humenného. Od Slováků a Maďarů Rusíni převzali a přebírají stále kus za kusem k svému starobylému šatu, takže časem i po této stránce nastane vyrovnání rozdílů. Na toto zestejnění krojové působily a působí různé okolnosti, jako na př. společné poddanství v starší době, tytéž nákupní prameny v městech, vzájemné styky atp. Typickým příkladem toho, jak vesnice různé výry, řeči a národnosti splynula krojem s okolními vesnicemi jiného charakteru je právě často vzpomínaná **Osturná** ze staroveského okresu XIX. župy (býv. Spiš), která, jsouc mezi polskými obcemi, vyrovnala se jim krojem a již i řečí ruskopolskou a národností (slovenskou). Tamější kroj podobá se úplně na př. kroji z Lendaku, Frankové a okolních obcí a odlišuje se na př. od lipnického. V Osturni již chodí v sukmaně, portkách, košeli, kerpcích, kdežto v Lipniku v huni, hološních, kosuli n. soročce, bočkorách. Vlastně se změnilы hlavně názvy, v kroji samotném se změn mnoho nestalo.

Spišsko-šariští a zemplínští Rusňáci se připodobnili v kroji již velice Slovákům, což konstatovali všichni popisovatelé. Tak na př. Ant. Hodinka pokládá kroj »Lemáků« za nejméně svérázný z karpatoruských krojů, neboť v berežské župě přizpůsobil se maďarskému, v užhorodské, zemplínské a šarišské zase dílem slovenskému,²⁰⁾ dílem polskému. Lemák se podle něho stále víc a více ztrácí v Slovákovi, neboť již nosí bílé plátěnice maďarského střihu, zastrčené do nabraných vysokých bot, maďarský krátký lajbík s plochými knoflíčky a černý nákrčník s třepením (h a j š t u k). Převzal také h a j š t u k a je jediný z Rusínů, který jej nosí. Právě tak skládané čižmy zatlačují již starodávné b o č k o r y (lýčené). Bílý plátěný šat také přijal, ne však úplně podle slovenského střihu. Polský vliv patrný je na tom, že Lemák místo g u b y nosí dlouhý s i r d a k polský, který v Zemplíně má vzadu límec až po pás visící a celé plece pokrývající, pošitý řadou silných třásní (s v i č k a r).²¹⁾

č e p e c, k a b á t a s u k ň a). Sluší poznamenati, že běžné cizí slovo k y t l a značí obyčejně ženskou sukni. Ale v Zemplíně k y t l u (Davidov u Vranova), k y k l u (u Stropkova) atp. nosí muži. (Je to plátěný kabátek.)

²⁰⁾ Hodinka vůbec i řečově považuje Čopáky spišské a šarišské a Sotáky zemplínské za směsici Slováků a Rusínů. Jeho rozlišení podle č. o. s o a c o není však správné, jak jsme již v kapitole řečově ukázali. (L. c. 412.)

²¹⁾ Jest ovšem sporno, zda tato halena je typicky polská a není-li obecně slovanská. Halena je známa na př. i na moravském Slovensku. Zjistil jsem, že na př. polské obce v bývalém Spiši neliší se podstatně od slovenských. Ženy nosí oblečení (rukávce), lájbík, vyšívanou košelu, fartuch, kidel, topanky, štrimfle, hustéčku, obrusek (plachetka) a čepéc: v zimě ještě na to: k a b a t (v l i z i t k u). Muži

Lemácké ženy oblékají podle Ant. Hodinky: dlouhou košili s krátkými nadutými rukávy, skládanými z bílé bavlny, barevnou vizitku a v zimě reklik (kožišinou lemovanou huňu), křížem přes prsa černý vlnák (hustja), černou nebo modrou zástěru (husta), čepec přivázaný bílým šátkem a pod čepcem hřeben. Na jednom obrázku u Kupčanka²²⁾ mají zemplínští Rusňáci: g un ě nebo guban ě, chološnje, čoboty, maďarský kalap a lejbik; ženy: košile s krátkými rukávy, na sukních různobarevné fartušky. Spišští horalé (dva dráteníci a jeden juhás) na druhém obrázku mají: kalapy s krisami (zahnutými okraji),²³⁾ krátké soročky, úzké nohavice (štany),²⁴⁾ kabaty (kaftany z černého sukna), pod nimi lejbiky a na nohách kerpce; vlasy pastýřovy jsou ostříhány, u dráteníků dlouhé. Mladší dráteník má na kabátě navlečenu bundu (krátkou mantu) a na levé ruce

oblékají: košelu, dlouhý lájbík, hološně nebo nohavice, klobuk n. kapelus, topánky n. čilžmy a huňu. Mužský kroj jakoby činil přechod od ruského k slovenskému (Vyšné Ružbachy). Vůbec je mnoho pomíšeného u kroje mezi Slováky, bývalými Poláky a Rusňáky, takže přesně určovatí je těžko. (Serdák nosí podle Barviňského i haličtí Huculové.) — Jak. Holovackij (l. c. 483—565), který rozdělil slovanský kroj na čtvero skupin (severní — velkoruskou a běloruskou, střední — jihoruskou a příviselskou, přikarpatskou — od českých hranic k ústí Prutu a jihoslovanskou od Adriatického k Černému moři), správně napsal, že kroj haličských a uherských »krestanů« (sedláků, venkovanů) rozlišuje se podle zeměpisné polohy, »počvy«, podnebí, místních okolností, zaměstnání, rodových tradic a sousedních vlivů na několik skupin: na kroj Huculů, Bojků, Lemků, taktéž Polěsiuků, Podolanů, Opolanů atd. Hornáci oblékají se vždy v kratší a teplejší šaty a obouvají v lehké kožené postoly, kdežto Dolňáci (obyvatelé rovin) nosí delší roucho a lepší čoboty. U Lemků a uherských Rusů (vyjímaje Huculy a Verchovince) zjistil také vliv maďarský (na př. v krátké »rubašce v briukách«). S. K. Makovskij, který rozdělil karpatoruský kroj na čtverý (verchovinský, turjanský, marmarošský a huculský), píše také o poslovenštěném kroji z okolí Užhorodu a z jihozápadu pod Karpaty vůbec. Nejpůvodnější je verchovinský; turjanský (z údolí řeky Turje), sice velmi umělecký, má již hodně poloměstský charakter (l. c. str. 38—39). Detailnější rozdělení má Tůmová, která se řídí dosti Kožmínovou.

²²⁾ L. c. 24.

²³⁾ Starý dráteník má beranici se soukenným uškem.

²⁴⁾ Pastýř má kalhoty šňurované po maďarském způsobu, krátký lejbík, široký opasek a za ním chustku, na nohou čilžmy. — Jak. Holovackij (l. c. 563) podle fotografií, zaslaných bývalým notářem prešovského biskupa A. Molčanem na národopisnou výstavku a chovaných v Daškovském museu v Moskvě, popsal kroj ruských horalů z Topkocve a Litmanové v býv. Spiši. Juhás oblečen je v krátkou košelu, v úzké cifrované nohavice s lampásy podle »uherského obyčeje«, široký kožený pojas, krátký soukenný lejbík s knoflíky jako na opasku, na hlavě »valjanaja černaja šljapa« s velkou, navrch zdviženou střešou a podvázaná pod bradu femínky, na nohou čilžmy, v ruce dlouhá palice, za opaskem »platok«. Drátaři mají necifrované nohavice, kožené kerpce, lejbík a na plecích kabát z černého sukna a koženou brašnu přes plece a bundu s kovovou sponkou. (Obrázek z Holovackého převzal Kupčanko.)

svinutý drát. Všichni mají v rukách dlouhé palice. Kupčanko také napsal, že jedni z Krajňanů a Spišáků podrželi více neb méně svůj ruský kroj, ale druzí mají kroj slovenský. Správně však poznamenal,²⁵⁾ že ani Verchovinci, ani Krajňané a Spišáci nejsou krojově jednotní, takže mezi nimi možno najíti různé národní kroje (noši). Maďar Alex. Bonkáló (l. c. 225) různost krojů, zvyků atd. chtěl by vykládati tou okolností, že podkarpatští Rusové přistěhovali se z různých končin Haliče, Bukoviny a jižního Ruska. Jiný příklad, jak rusňáci přizpůsobili se krojově katolíkům, bylo by možno uvésti z Malcova a Lenartova, kde prý již »trimaju katolícky švet« (t. j. kroj), z Lačnova, kde jsou sice přífařeni do rusňáckého Renčišova, ale asimilovali se slovenskému Lipovci, s kterým se častěji stýkají. Nejnázornějším příkladem, jak se dědina poslovenštvovala, je Hažlín od Bardiova, kde žije dnes většina katolíků vedle nepatrné menšiny rusňácké, ale okolí je čistě rusňácké. Starší kroj, jak vypovídají staří lidé, byl ruský (u mužů čuhy, čeres, hološně, dlouhé vlasy s širokými kapeluchy; u žen: huně, pasy, kožuhy, kažimirky, bočkore atd.), kdežto dnes nosí již muži: gače, košulu, nohavky, lajbíček, gerok, kapeluch, kožuh, boganče (topanky na svátek);²⁶⁾ ženy: košulu, 3—4 kabaty, vizitku, lajbik, šurc, hustku, bočkore, kurtky a kožuhy.²⁷⁾ Podobně je tomu v ruské Beňatině ze sobraneckého okresu, kde zvláště ženský kroj se čím dál tím více poslovenšťuje, od rukávců s kraječkami a krajkovým kříglem přes našasené sukně a strakaté fertuchy až k »lipitankám« a »pondolám« z kupovaných látek, na svátek bohatě vyšívaným. Vůbec staré krojové názvosloví u rusňáků se hodně již změnilo a mění, třebaže i šat v podstatě se nemění (na př. v Geraltě u Sabinova a jinde, zvláště tam, kde byl silný vliv prostředí, jako na př. v Torysce a Nižných Repaších u Levoče).²⁸⁾ Nejdříve se mění obuv (místo starých bočkor, kerpců a bogančí — topan-

²⁵⁾ L. c. 26. (Srovnej o tom již u De-Vollana, Ugrorusskija narod. pěsní, 7—27, kterým se řídil i D. Doroženko 4—5.)

²⁶⁾ Na svátek je všechno pěknější a bohatější (dvě košule, ceplá a verchná cenká, šnurkované nohavky, mašle, galírek, sarky a huňka).

²⁷⁾ Sváteční kroj je ovšem krásnější: košula s pleckami a čípkami, na šest kabatů šnurkovaný lajbik, štrimfle, topanky nebo čížmy a hatlaska na hlavu, pantličky na šiju, čepec atd.

²⁸⁾ Kdysi nosívali tam muži: čeres (kožený pás) a ženy krajík (soukenný pás). — V Geraltě mezi Sabinovem a Bardiovem nosí muži již gaty, košelu, kabanicu a klobuk; ženy zase: košelu, sukňu, lajbej, šurc, buty a chustku. Ale dnešní kroj v Nižných Repaších má ještě dosti starého, zvláště u mužů: gáty, košela, hološně, huňa, brušliak, krysak, topanky; ženský: košela, kytila s opaskem a vestou, fartuch a čížmy.

ky a čižmy), potom ženský kroj (k ytle, bruslíky, vizitky, šurce atd.), na konec i mužský (m. huní a serdaků — géroky atd.). Kroj mezi vesnicemi různého vyznání a různé národnosti se často připodobňuje a vyrovnává, poněvadž vzory a nákupné prameny bývají společné. Zvláště podle poddanské příslušnosti a společných středisek, jak jsme se již zmínili, seskupovali se lidé různé víry, uniformující se krojově i jinak. Proto se nedíváme, že na př. kroj z katolické Plavče (gače, košula, huňa, lajblik, ěološně, boganče, čižmy n. bočkore, košela, lepetanka, fartuch, čepec, hustka, baršonek, šafolka) neliší se příliš od šatu rusňáckého Ujaku (košela, gáty, huňa, chološně, bruslik — lajblik, klobuk, čapica, krpce, boganče, čižmy; čuha, serdak, filci [soukenné boty]; batkanica, sukňa [kidla], bruslik [lajblik], fartuch, čepec, kožuch, vizitka, čižmy n. topanky), ani od kroje smíšeného věrově a řečově polsko-slovenského Granastova (huňa,²⁹⁾ chološně, soukenná kamizelka různobarevná, serdak, krpce a boganče, malý »panský« klobuk; sukňa, relik rozličné barvy, nádherná šafolka [slov. »kosička«], čepec, krátký bílý kožuch, boty n. topanky).³⁰⁾ Ovšem záleží často na barvě, ozdobě, střihu, úpravě atd., kterou se vesnice od vesnice mezi sebou odlišují svým krojem. Nerozhodnuto zůstává, nebyl-li celý tento kroj okolo Plavče kdysi ruský.

Zmínky zasluhuje, že název soročka se vyskytuje mezi západními Rusňáky poměrně málo, až na východě. Spišsko-šarišští Rusňáci již povídají téměř všude košela (košula atd.),³¹⁾ jen v nejsevernějších dědinách na Svidnicku se drží stará soročka.³²⁾ Ženskému oplecku říká se na Svidnicku opliča, na Sninsku však také soročka, jinde košela (na záp. vlivem slovenským). Vůbec se jeví na hranicích slovensko-ruských tolik již pomíšených názvů, že slovansko-ruské názvosloví³³⁾ čím dál víc uhýbá terminologii slovenské (příp. též německé a maďarské). O tom, že spišští Němci a Maďaři od Košic na východ k Užhorodu a jinde vykonali vliv na kroj jak slovenský tak ruský, nebude myslím sporu. Stačí uvést na př. jen všelijaké ženské kitle, vesty, vizitky, bluzy, bruslíky, šurce a mužské géroky, hikle neboli kikle, halštuchy, mašle, botoše, filce, drelíchovo

²⁹⁾ Huňa a chološně bývají buď z šedé nebo bílé vlny.

³⁰⁾ Kroj se tu mění vlivem městským (klobouky, skautské košile, »panské šaty« a botky místo vysokých bot).

³¹⁾ Vyslovuje se i měkce: košela, košlefa, košuľa.

³²⁾ Za to na př. v katolicko-slovenské Snině (v býv. Zemplíně) udržel se ruský název soročka pro košili, ale jen u starších lidí.

³³⁾ Nestačil jsem všude zapsati této terminologie a v odpovědích zpravodajů na dotazník názvy nevbuzují vždy důvěry.

(nohavky), abychom se o těchto cizích vlivech přesvědčili.³⁴⁾ Tak jsme zjistili, že na př. v rusňácko-katolickém Ďačově u Lipian v sabinovském okrese je kroj společný se spišským krojem německým (hl. ženské vesty, kitle, tmavé zástěry, černé čizmy atd). Ženy tu i v létě nerady chodí boso, což prý je také vliv německý.³⁵⁾ Větší vliv je možno pozorovati se strany maďarsko-městské, poněvadž na celém jihu východního Slovenska — ale i jinde v městech a při městech — zaniká národní kroj a nosí se jen »černé roucho« (»čarnina«).

Nejprve to začnou řemeslníci a lidé »ze světa« přišlí nebo se vrátivší (»amerikáni«) a po nich též domácí lid selský. Tak na př. v Kráľovcích nad Košicemi³⁶⁾ nosili muži ještě před 20 roky: květované h u n ě, kdežto dnes kupované kabáty, vesty, b r i č e s o v é kalhoty, ženy hedvábné, b a r š u n o v é a vlněné sukně a bluzy. V Sálancíku nosí muži i ženy vše černé.³⁷⁾ V Kecerských Kostolanech v tomtéž kraji změnil se během doby takto kroj: místo starodávné h u n ě, č u h y, plátěných nohavic — kabáty, p r i č e s (soukenné nohavice), plyšové a hedvábné sukně ženské, ozdobné vesty s výšivkami a fertyšky. Ve Velkých Selmencích u Velkých Kapušán (od Užhorodu)³⁸⁾ je již panské roucho černé; zato ve výše položené Vysoké nad V. Kapušánami se kroj ještě drží, třebaže již i tam se mísí kupovaný šat s doma zhotoveným.

Z toho všeho je patrné, jak těžko je rozeznávat obyvatelé východního Slovenska podle kroje, protože jak Rusňáci od Slováků a Poláků, tak Slováci a Poláci (a s nimi i Rusňáci) od Maďarů (příp. i od Němců) přijali mnoho k svým původním krojům,³⁹⁾ takže není možno jich podle kroje oddělovati. Jsou ovšem drobné rozdíly mezi krojem slovenským, polským, rusňáckým, maďarským (příp. německým) — a domácí lidé dovedou poznati po kroji Rusňáka a Slováků!⁴⁰⁾ — ale vésti nějakou diferencní hranici krojovou mezi Slováků a Rusínů na řečeném území není dnes již možno. Na vyrovnání dřívějších rozdílů působilo tolik činitelů, že původní rozlišení krojové

³⁴⁾ Také v účesu ženském, hlavně však v hedváblí a jiných továrních látkách je viděti cizí vliv.

³⁵⁾ Můj zpravodaj mi napsal, že dnešní ruská »cerkov« je původem evangelický kostel z doby reformační a že lid je »středního vzrůstu sasko-německého«. Názvy polních tratí jsou tam skutečně i německé a neslovanšské (Fuchsgrube, Cingrik, Zabild, Modáč, Davaň, Hija, Na Lend, Barloch Andrejcha). Byli tam snad usazeni Němci, kteří se časem poslovanštili. (Travní plachtu dosud tam nazývají »grastuch«.)

³⁶⁾ Obec je věrovyznáním smíšená, katolicko-rusňácko-evangelická.

³⁷⁾ V dědině žijí katolíci, uniaté a kalvíni.

³⁸⁾ Obec je věrovyznáním smíšená, katolicko-uniatko-evangelická.

³⁹⁾ Nejčistější kroj ruský zachovali podle Kupčanka Verchovinci, méně Doliňané, kteří se nosí z části po »mužicku« (»po narodnomu«), z části však již po městsku nebo po maďarsku. (L. c. 22.)

⁴⁰⁾ Proto také Berzeviczy napsal, že lidový kroj rusínský v Šariši dělí se jen částečně od slovenského. (L. c. 359.)

značně se již uniformovalo, anebo novým způsobem a jinak diferencovalo. Zůstává ovšem v názvosloví, stříhu, úpravě a v základních částkách mnoho svérázně ruského a slovenského, ale na tom všem je již nyní hodně cizího nánosu.⁴¹⁾ A je jisto, že nejen Slováci na Rusňáky, ale i Rusňáci na Slováky působili, na př. v příčině chlupatých h u n í, různých c h u s t e k, tkaných a výšivkových vzorů atp., jak ani není možno jinak si mysliti. Napsala o tom Am. Kožmínová, charakterisujíc skupinu slovenských dědin z okolí Užhorodu, těchto několik pravdivých slov: »Po svéráznosti ostatního Slovenska, bohatého lidovým uměním, krásou krojů a zajímavostí lidového stavitelství, není, žel, již stopy. Ve všem se jeví již zánik kmenové příslušnosti a přechod k jsoucnosti dalšího slovanského kmene — což skýtalo by jistě mnoho zajímavosti lidopisné, kdyby na všem neležela silná patina maďarisace, která zejména v těchto krajích, poměrně gramotnějších, měla k lidu snazší přístup.«⁴²⁾

Závěrem můžeme říci toto: Tam, kde karpatští Rusové hustě žijí svým primitivním kmenovým životem, jen málo se stýkajíce s ostatním světem, tam ještě zachovávají také svůj starobylý kroj rusko-slovanský. Kde však žili v stálém styku se Slováky, Poláky a Maďary, stále se jim připodobňujíce celým habitem vnějším i vnitřním, tam už starobylost jejich kroje ustoupila, anebo aspoň silně se pomíchala s krojem jejich sousedů tak, že rozdělití na př. Slováky a Rusy podle kroje je mnohem těžší, než na př. podle řeči. Hranice je tu splývavá; vlastně tu žádné hranice není. Názvosloví může často mýlití, protože názvy přejatých částí krojových mohou býti porušeny. Faktem zůstává, že starodávné ruské soročky, nezastrkávané do úzkých portek anebo chološní, nýbrž zvenčí přepasované čersem, ustoupily již slovenským košilím a gatím, tak jako ruské chyže pořádnějším domům. Přes to však tu a tam také mezi Slováky se odlišují Rusňáci ještě dosud nejen řečí, věrou a jinak, nýbrž i svým krojem tak, že domácí člověk je brzy pozná po kroji. Tak na př. Rusňáky z Helcmanovců a Slovinek na první pohled každý Gelníčan rozezná od ostatních Slováků, Němců a Maďarů, jakmile se objeví na gelnickém náměstí.⁴³⁾ Je pozoruhodno, jak tyto osamělé ruské

⁴¹⁾ Jak lidový kroj podléhá cizí vůli, možno souditi ze slov znamenitého znalce krojů moravských, nebožtka ředitele Jos. Klvani, který napsal, že nádherný kroj hanácký zničili židé, kterým prý přinášel málo výdělku. Židovští obchodníci zaplavovali a zaplavují také moravské Slovensko novou a novou módou (dříve nejvíce z Vídně) a nabízejí lidu svůj úpadkový vkus. A tak je tomu i po celém Slovensku i v Podkarpatské Rusi a vůbec všude. Abychom rozdělili východní Slovensko na krojové okrsky, k tomu by bylo potřeba znáti staré poddanské poměry, poněvadž náš lid nejčastěji se krojem rozrůžňoval podle panství a farností. (Naši zpravodajové na náš dotazník tu a tam nám naznačili, které obce v tom neb onom kraji nosí stejný kroj, ale ke konečnému rozřídění to ještě nestačí.)

⁴²⁾ Podkarpatská Rus 31.

⁴³⁾ Helcmanovce, Vyšné a Nižné Slovinky v gelnickém okrese a Poráč se Závadkou v novoveském okrese v bývalém Spiši zůstávají ještě

ostrovky dlouho podržely svou odlišnost věrovou, řečovou, krojovou a jinou. Většinou již Rusňáci, pokud se řečově (a národnostně, můžeme-li u nich o národnosti mluvit!) poslovenštili,⁴⁴⁾ splynuli i kromě se svým prostředím. Jen při hranicích od Lipníka v bývalém Spiši až po Velké Berezné v užhorodské župě — tu v užším, tam v širším pásmě — žije zachovalý ještě kroj ruský, třebaže již i do něho pronikly vlivy od sousedů.⁴⁵⁾

---

dosud i řečově i národnostně větším dílem ruskými ostrovky mezi Slovákky a Němci. Jsou to hlavně nízké portky (gati) a místo tmavého kabátu bílý lajbič s pestrou angliou (šňůrováním), po čem na př. hned poznati každého Helcmanovčana. — Kroj má jistě retardující vliv při změně národnosti, ale také urychluje asimilaci, jak víme z »popanštění« našeho lidu, žije-li při městech nebo v cizině.

⁴⁴⁾ Nestali-li se ještě Slovákky, stali se aspoň »Sloviakky«.

⁴⁵⁾ Ukázal nám to příklad z Kalenova, který není jistě ojedinělý. V okolí Stropkova, kde žije po dědinách dosti Slováků a Poláků, nacházíme hodně Rusňáků krojově poslovenštěných.

Kapitola VIII.

Zvyky a obyčeje.

Hnatjuk, rozděluje Rusíny prešovské diecése na Rusňáky a Sloviaky, napsal,¹⁾ že Sloviaci i co do typu i co do hovoru i co do zvyků a obyčejů nejsou Slováky, ale Rusíny. Veliká podobnost v typu, zvycích a charakteru je prý každému cizincovi ihned patrna, což svědčí též o tom, že Rusňáci a Sloviaci patří k jednomu národu. Jsou prý sice rozdíly mezi oběma skupinami, ale druhohradého rázu a vyplynuly z místních poměrů, které se vyskytují i u malých národů v různých krajinách. Ze vzájemné přichylnosti obou skupin může se podle Hnatjuka usuzovati na společný jejich původ. O vzájemné náklonnosti svědčí prý nejlépe ta »kuminstva, svatistva, šurinstva« a jiné rodinné svazky, které se všude po celém kraji vyskytují mezi Rusňáky a Sloviaky, ale do jakých Rusňák nebo Sloviak vchází zřídka s Poláky, Němci nebo Maďary. Ba dokonce Rusňáci a Sloviaci vstupují v rodinné svazky i tehdy, když se liší náboženstvím, ale jedni i druhí straní se v podobném případě jiných národů. Kromě toho Slováci latiníci i luteráni jsou velmi nakloněni víře i církevním obřadům Rusňáků, pokládajíce ruský obřad za vyšší než svůj²⁾ a přinášejíce posvětití do ruského kostela vodu (na Boží zjevení), svíčky (na »Střítění«), pokrmy (na »Velik deň«), protože »ruska modlitba mocnější jak naša«, anebo »rušky pop lepší posvěci jak naš«. Co se týká však poměru Sloviaků k Slováckům, to každý (podle Hnatjuka) může pozorovati, že Sloviaci neprojevují k

¹⁾ Rusini pršašivskoj eparchii, I. 10 sl. Hnatjuk, jak víme, celé východní Slovensko měl by nejraději rusinským, poněvadž nejen všichni řeckokatolíci, ale i velmi mnoho římských katolíků a jiných je podle něho původem pravoslavných Rusínů, z kterých někteří kromě víry zachovávají i řeč (Rusňáci), jiní se řečově poslovenštili a nazývají se Sloviaky.

²⁾ O tomto byla řeč již v kapitole o víře, kam odkazujeme.

nim takové náklonnosti, ba dívají se na ně tak, jako na všechny jiné, cizí národy.

Hnatjukova slova jsou přílišné generalisace, jak jsme se již častěji přesvědčili, neboť on z jednoho, dvou případů usuzuje na celý kraj, kterého ani křížem krážem nepřechodil. Lépe by byl učinil, kdyby vytkl ony podstatné znaky typové, charakterové, zvykové a obyčejové, kterými Sloviaci⁸⁾ se podobají Rusňákům a odchylují od Slováků, neboť jinak zůstává jen při slovech, a to ještě příliš všeobecných. Věříme rádi, že Sloviak řecký katolík se necítí pravým Slovákem, poněvadž jeho »ruská« víra je věc živá, kdežto národní uvědomění jest u něho v plénkách, ale že by i Sloviak římský katolík a evangelík projevoval větší přichylnost k Rusňákovi, než k Sloviakovi téže víry a pokládal ruský obřad za vyšší, to již je příliš smělé tvrzení, kterého by bylo těžko dokládati příklady. To by se mohlo týkati jen věrových menšin římskokatolických a evangelických, kterých jest ovšem dosti v bývalém Zemplíně i jinde, ale Hnatjukův soud platí, jak jsme již několikrát ukázali, i obráceně, a to v míře o mnoho větší.⁹⁾

Jisto jen zůstává, že s věrou se zachovalo u Sloviaků (tedy u řečově poslovenštělých rusňáků) velmi mnoho zvyků a obyčejů, jichž u katolických a evangelických Slováků není. Běží však o zvyky a obyčeje, které souvisí s věrovým vyznáním. A církve uměly dobře si podrobiti celého člověka se vším jeho jednáním, smýšlením i cítěním, takže celý život prostého lidu byl více nebo méně určován a spravován církevními ceremoniemi, zvyklostmi a pořádky.

Poněvadž však církev východní, jak se všeobecně tvrdí,¹⁰⁾ byla k pohanským zvykům staroslovanským snášenlivější, než církev katolická, která jen málo konservovala, ale mnoho potlačovala, nacházíme dosud mezi »rusňáky« (t. j. řeckokatolíky bez rozdílu řeči a národnosti) velmi mnoho starobylého ze staroslovanského zvykosloví, a to jak ve zvycích výročních, tak i přfležitých a denních.¹¹⁾ Výroční zvyky, jež mají nyní většinou církevní ráz, ale které vznikly z podnětů hospodářsko-kosmogonických v dávných dobách pohanských, pojí se hlavně k vánocům (koleda), k velké noci (Morena, královničky, pomlázka atp.) a k letnicím (svatojanské

⁸⁾ T. j. podle něho nejen řečtí katolíci slovenské národnosti, ale i římské katolíci, evangelci (kalvíni?).

⁹⁾ Tam, kde řeckokatolíci žijí mezi většinou římskokatolickou nebo evangelickou, chodí do škol a kostelů katolických nebo evangelických. Sloviaci (t. j. řečově poslovenštělí rusňáci) říkají obyčejně o sobě, že oni již nejsou tak »tvrdí rusňáci«, jako ti pod horami.

¹⁰⁾ Srovnej o tom na př. u Niederla (Život starých Slovanů, díl I., sv. I., str. 95, pozn. 3).

¹¹⁾ Ant. Hodinka a jiní vysvětlují právě zaostalost Rusínů přílišným zachováváním starých zvyků a stálým dovoláváním příkladů předků, v čemž je podporuje konservativní náboženství řecké, takže se prý zdá, jako by si vůbec pokroku nepřáli. (L. c. 417.)

ohně). A protože každý jednotlivý výkon hospodářský byl a jest u Slovanů provázen jistým obřadem, bývaly i hospodářské práce na konci léta ukončovány zvláštními hospodářskými slavnostmi (dožinkami nebo obžinkami).⁷⁾ U »rusňáků« mají všechny tyto výroční slavnosti starobylejší ráz než u Slováků. Církevní obřady při nich a dlouhé 40denní posty, předepsané feckokatolickou církví, zachovává Rusín velmi přísně. Na svátky **R o ž d ě ž s t v a C h r i s t o v o h o** (o vánocích, které připadají podle ruského kalendáře o 14 dní později než u nás) v první den večer rozhodí hospodyně po chyši slámu na památku, že Kristus se narodil ve chlévě. Po chvíli si na slámu rychle sedne, aby i slepice rády seděly na vajíčkách. Na stůl položí snop ovsu, ováže černou stužkou a položí okolo něho tolik hlávek česneku, kolik je mužů v rodině. Někde přikrývá snop⁸⁾ i hlávky česneku šátkem. Hospodář obloží stůl řetězy a pod stůl položí sekeru. Potom jde hospodyně do stáje a dává dobytku lízati sůl, hospodář zase fouká do včel, a to do každého úlu tolikrát, kolik rojů si přeje míti v příštím roce. Ze stáje vrátí se hospodyně do komory, kde se i s dcerami převlékne do čistých šatů, načež v chyši omývá dcery nebo nevěstu (snachu) medovou vodou, aby je měli lidé tak rádi, jako včely med. Je-li v domě dcera na vdávání, kropí matka chyši do čtyř úhlů, aby k ní přitáhla ženichy z celého verchovinského světa. Nakonec navaří pálenky s medem a všichni zasednou k štědrovečerní večeři, ke které jedí boby, hrách, houby, b a n í k y (nadívané zelím neb jablky a pod.). — Na svátek světloho **V o s k r e s e n j a** (vzkříšení Kristovo — velikonoce) hospodyně pekou z žitné nebo pšeničné mouky **p a s c h y** nebo **p a s k y**,⁹⁾ které se slatinou, sýrem, uzeným masem, barvenými nebo nebarvenými vajíčky (**p i s a n k a m i** — kraslicemi), ze-

⁷⁾ Srovnej o tom výklad L. Niederla (Život starých Slovanů, II, 1, 1, str. 242 sl.): »Ať běželo o dobu slunovratu, ať o příchod jara, o dobu sklizně letní, všude to byl především hospodářský moment, který vedl společnost k tomu, aby buď slavností prosební před úkolem hospodářským, neb radostnou a děkovní po skončení hlavního hospodářského výkonu, obraceli se k démonům a bohům, ovládajícím ty síly přírodní, které přicházely v úvahu. Bylo to především slunce — odtud i význam výročních slavností, které se z největší částí vztahují na důležitá období ve vývoji dráhy sluneční, zejména v době obou slunovratů, ale také k počátku sluncem znovu oživené přírody — jara a k době, kdy slunce dokonalo svůj hospodářský úkol, k letní a podzimní sklizni. Jsou to vesměs survivaly kultů z dob, kdy náboženství stálo na stupni nižším a spočívalo hlavně na magii, přírodu domněle ovládající a kdy se především ctili a zaklínali démoni skupiny vegetační.« Ale, jak dále Niederle poznamenal, jsou staré obřady magické velmi pomíchané s různými vlivy cizími, hlavně antickými, germánskými i orientálními, jest i mnoho variací věcných, časových a místních, takže těžko určití, co je slovansky pohanského a co pozmeněného křesťanstvím, které novým kalendářem a kultem různých svatých působilo silně na přemístění a nové vypravení starých pohanských svátků.

⁸⁾ Podle Kupčanka nazývá se tento snop »králem« (l. c. 23).

⁹⁾ Kupčanko má paschi, Kožmínová pasky (bochničky).

leným česnekem, zelenou cibulí, několika kousky soli a lahví vína nebo pálenky chodí posvětit v den vzkříšení v »besahu« (koši) k »cerkvi«. Kolem »cerkve« se rozestaví do kruhu, věci k posvěcení určené pokladou před sebe na zem a čekají, až kněz po obřadech v kostele přijde posvětit, co přinesly. Jakmile jest obřad ukončen, lidé chytí rychle posvěcené věci a v pravém slova smyslu se řítí s nimi od cirkve, která stojí obyčejně na vršíčku. Je to pěkný pohled, jak ženy s paskou dohánějí často i muže, kteří mají na zádech celé plece z berana, jež také šli posvětit, dříve než je doma v peci upekou. Pevně věří, že ten, kdo z nich první doběhne, bude nejdéle živ. Posvěcené jídlo stavějí na stůl, žehnají se a líbají slovy: »Christus voskres!« Od každého jídla si vezmou kousek a kousek dají dobytku, při čemž nezapomínají na pastýře.¹⁰⁾

Z jiných výročních zvyků zasluhuje zmínky svátek »I v a n a K ú p a l y« (t. j. den 5. rus. lipna — června): Večer před tímto svátkem Verchovinci (pastýři s valachy a mládenci) zapalují na nejvyšších vrších horských velké ohně (s m r t k y — hranice) a tancují okolo nich.¹¹⁾ K těmto ohňům přihánějí dobytek, ozdobující jeho rohy věnci a zvonečky a otvírajíce mu hubu, aby mu tam padalo světlo z ohňů, čímž se prý odvrací od dobytka choroba žaludeční (»kordjuk« atp. nazývaná) a aby se dobře vypásl. Je to zbytek starodávných letních slavností, které se pojily k době letního slunovratu a při nichž kromě různých obřadů a bujných tanců a muziky bylo hlavním typickým aktem pálení ohňů, skákání přes oheň a různé hádání do budoucnosti, jednak akt analogický topení Moreny, t. j. pochovávaní nebo zabíjení symbolických figur. Tyto letní slavnosti se konají téměř u všech Slovanů a jistě odedávna (srov. u Rusů Купальи, Купало), v Polsku sobótka, v Čechách staré slovo kupadlo,¹²⁾ na Slovensku kupadla, vajanuo, vajanok a sobotka,¹³⁾ u Slovincův kres, krës, kresnica, Ivanjska svečanost, u Srbů Ivandan, ale i kres, kresnica, krijec, gorešnica, Ivanska vatra, koléda; u Bulharů Ивапъ — денъ, Јапъевъ денъ atp.). Slavnosti tyto konají se pravidelně v předvečer sv. Jana Křtitele dne 23.—24. června,¹⁴⁾ a to tak, že mládež sejde se za vsí, plete věnce,

¹⁰⁾ Tu Kožmínová poznamenává, že jídlo bývá až příliš hojné a protože všichni jsou vysíljeni 40denním postem, nesnesou mnoho jídla, ani vypíté pálenky, takže velikonoční hodování mívá neslavný konec (l. c. 75).

¹¹⁾ Kupčanko (l. c. 24) a Kožmínová 69. U Huculů tancují i dívky u ohňů a věří, tlejí-li ohně po tři dni, že je to pro ně dobrým znamením.

¹²⁾ Znamená dárek, »vázané«, které dívky dávaly mládejcům při večerní slavnosti Jana Křtitele (srov. Niederle l. c. 252).

¹³⁾ Název sobotka slyší se i ve Zvolenské a Šariši (Čas. mus. spol. slov. III. 23), vajanuo, vajanok (tamtéž), vajaneko v Trenčínku (Kollár, Zpiev. I. 425).

¹⁴⁾ Ale ve vých. Čechách a Lužici páli se tyto ohně hned v noci filipojakubské (30. dubna), v Polsku v okolí Krakova na zelené svátky. (Srov. Niederle, l. c. 252, pozn. 6, kde je citována i příslušná literatura.)

zapaluje ohně a ověncena tancuje kolem nich a přeskakuje je. Při tom některé byliny nabývají zvláštního významu (hlavně černobýl — Artemisia, kapradí — Aspidium, blbn — Hyosciamus, jalovec — Juniperus, třezalka — Hypericum, mateřídouška — Thymus, pryskyřník — Ranunculus a jiné).¹⁵⁾ Původně se mládež při této slavnosti koupala (možná obřadně po prvé v roku), o čemž¹⁶⁾ svědčí zachovaný název kupala-kupadla a tradice na Balkáně.¹⁷⁾ Všeobecné veselí, obyčejně velmi nevázané, spojeno bývá s různým hádáním do budoucnosti, jakož i lítáním čarodějnic.¹⁸⁾ V Ukrajině druhou skupinu slavností červnových tvoří ještě ty, u kterých je vedle tanců a zpěvů hlavním aktem dramatický výjev, pochovávaní symbolické figury (Marény a boha Kupala).¹⁹⁾

¹⁵⁾ K významu těchto srov. Zibrť ČCM 1891, 476 sl.

¹⁶⁾ Výklad těchto a ostatních názvů srov. u Niederla (l. c. 253, pozn. 2).

¹⁷⁾ Srov. o tomto obřadném koupání, které zbavuje choroby, v Bulharsku u Marinova (Nar. věra 489).

¹⁸⁾ O tom všem u Niederla (254 sl.), kde možno se i dočísti, že původ kupala (množ. čís.) znamenalo národní svátek letní, konaný v době slunovratu, ale během doby zvrátilo se toto slovo v jedn. číslo (muž. nebo žen. rodu) a počalo se ho užívatí buď jako názvu slavnosti samé, anebo jako epitheta Jana Křtitele, na jehož den stará slavnost připadala a který jí též za doby křesťanské restituce za pohanství pomohl udržeti. O Bohu Kupalovi tu nebývalo řeči.

¹⁹⁾ O výklad smyslu a původu těchto letních slavností pokusili se hlavně ruští badatelé Veselovskij a Arnaudov: Základní akt slavnosti kupalových má lidový svátek, jehož podkladem je jednak jakási oslava přírody v největším rozvoji, tedy oslava letního slunovratu a spojená s ní letní emoce erotická, která mu dala tak význačný, už výše vytičený ráz erotický, vedoucí až k jistému stupni promiskuity a heterismu, jednak však i potřeba v době, kdy polní úroda se chýlí k uzrání a kdy je nejsilnější hospodářský zájem, jak dopadne — různými čarodějnickými kouzly a obřady dozvědět se a docílit od vlivuplných sil šťastné úrody. Všechny ostatní dramatické výjevy jsou druhotné (Niederle 258 sl.). Spojiti tyto kupalné slavnosti s fecko-orientálními slavnostmi Adonisovými anebo Ostridovými, Isidinými a pod., je již otázka, které nelze jen tak lehce řešiti, pokud není sebrán všechnen příslušný materiál (Niederle 259). Kožminová, která podle Kupčanka popsala řečené slavnosti Jana Kúpaly, pokládá tance okolo ohně za zbytek »chorovodů« z dob pohanského bájesloví, když se na vrchách v horách uctívala Lada, bohyně lásky. Z těchto důvodů zůstaly v lidu dodnes nejlepší písně maloruské, tekstem přirozeně erotické (l. c. 69). Maďar Frant. Virter (v »Župě zemplínském«) pokládá pálení Sobotky za charakteristický zvyk zemplínských Slováků a Rusínů, zaznamenává je i z těch krajů, kde Rusíní mísí se se Slováky. (Vidno z toho, že zvyk tento byl kdysi obecně slovanský a že tu a tam se vytratil.) Podle Virtera od letnic až do sv. Jana každý večer dělala si mládež oheň na konci dědiny, kde tancovala zpívajíc:

»Na svatého Jana koupal se Janíček,
koupal se, topil se, k Janovi modlil se.
Naše pěkná Sobotka včera večer vyhasla,
a čeklovská, jak je temná:
při ní mládež veselosti nenašla.«

Ze zvyků příležitých, spojených s člověkovým narozením, dospíváním a smrtí, nejvýznamnější jsou: křest, svatba a pohřeb. Narození dítěte rusínského a jeho dětství provázáno bývá řadou aktů rázu pověřeného, které jsou jistě přežitky obřadů staré doby pohané. Na př. je pozoruhodno, že po zrození kladou dítě do chladné vody, v které napřed močily čarodějné zeliny. Porodní bába vstupuje s pecnem chleba do stavení.²⁰⁾ »Kútница« (šestinedělka) třikrát obejde stůl.²¹⁾ V den »chrestu«, který se konává obyčejně až za týden po narození, přicházejí do chyše rodičů hosté s kumy (kmotry),²²⁾ aby přáli novorozeňátku mnoho štěstí, při čemž však nezapomenou se napítí pálenky. Po návratu z c e r k v e od křtu, který je třeba rychle odbýtí, aby se dítě ochránilo před d i d k o m (zlým duchem),²³⁾ chodí babička mezi hosty s pohárem pálenky. Hosté házejí do poháru peníze na obdarování děčka a matka-šestinedělka vypije pálenku a peníze schová za »pazuchu«, aby dítě mělo tak rádo peníze, jako nyní mléko z prsou matčiných.²⁴⁾ Matka nesmí od dítěte odejítí, aby jí čertem nebylo vyměněno za v i d m i n u.²⁵⁾ Proto hořívá u postele šestinedělky trojsvíčka (t r i j c i a).

Život verchovinského »dětváka« je tvrdý, jako ty buky u jeho chyše! Sám sobě jsa ponechán tráví život tak, jak nejlépe umí. Hry jeho jsou tak primitivní, tak jednoduché, jako jeho strava, jeho »kolébka« anebo již postel a celý jeho život. Nepozná zábav, pohádek, písní, pověstí. Jeho hračky nejsou téměř žádné. Rodiče nemají na jeho výchovu času, nezpívají, nevyprávějí s ním. Celým jeho světem je zakouřená chyše, kde žijí s ním i domácí zvířata, a úzký pruh oblohy, který proniká klínem vysokých hor.²⁶⁾ Dívky od 5—6 roků učí se již přísti a chlapci zase pasou dobytek.

²⁰⁾ Barviňskij (l. c. 380).

²¹⁾ Týž (381). Zvyk tento je znám i na mor. Slovensku mezi t. ř. kopaničáři.

²²⁾ Kumů bývá pár i více. Otec nosívá popoví kohouta nebo dva pecny chleba, kumové drží křížmo (metr dlouhé plátno) a na něm dítě. (Barviňskij 381.)

²³⁾ Týž 381.

²⁴⁾ Kožmínová 75 podle Kupčanka.

²⁵⁾ Víra o podhozeném dítěti je všeobecně rozšířena u Slovanů.

²⁶⁾ Srovnej, co o tom napsala An. Pinkavová-Makarjusová (Chmelaf—Klíma—Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 172 sl.): »Dětvák usíná ukolébán vichrem a v zimě omámen dusivým čoudem ohniště a zpěvankou-kolíbánekou jsou mu nářky chudoby, která cení své zuby ze všech koutů chudičké chaty. Nemá téměř žádných potřeb, v zimě v létě stačí mu ovesná placka, v zimě v létě jedna jediná »soročka« z domácího hrubého plátna. Zima oddělí ho teprve od celého světa. Sněhu napadne nad chatu vysoko — a od chalupy k chalupě nutno se prokopávat. Jak smutné to dětství! Není v něm barev, není v něm zvuků, světla, hluku a vzruchu, zpěvu a povídanek, není v něm kromě šedivých stínů hladu a mrákočného podvědomí — ničeho. To je život dětí na Úžocku!« — V tomtéž smyslu píše i Kožmínová (l. c. 76).

svolení (zaklepáním hůlkou na vrch dveří). Je puštěn dovnitř, ale nevěsta se ukryje do komory, aby ji ženich nemohl odvésti. Dávají mu jinou, čímž je symbolicky zatajena nevěsta před odvedením (únosem). Svatba sama jest obřad křesťanský, ale starý akt »venčania« uchovává se u Karpatorusů dosud, jen jej koná svěščeník v cerkvi, vkládaje oběma snoubencům na hlavy obilní věnečky a žehnaje jejich spojení.²¹⁾ Detail prastarého svatebního ceremonielu, kladení pečiva na plece (dřívě hlavy) novomanželů, je tu též zachován. Přešel v tamější obřady ze svatebních obřadů církevních náboženství pravoslavného, z něhož byli Karpatorusové vytrženi a přinuceni k unii řeckokatolické. Starobylé rozplétání vlasů nevěstinych je na Verchovině též obvyklé. Prastaré zahalení nevěsty rouškou naznačuje se v kostele zahalením nevěsty v bílou šálu (chustu), kterou má nevěsta od té chvíle celý den na hlavě do té doby, kdy jest uložena v manželské lože. Staří Slované nosili nevěstu přes práh mužovy chyše na rukou a posazovali na kožišinu,²²⁾ u Verchovinců stavějí ji na stůl, odkud ona seskočí do náručí mladého ženicha. Svatební koláč bývá prostý, neboť lid je chudobný. Z jiných svatebních zvyků sluší uvést, že nevěsta zametá novou chyši a hází smětí do stáji dobytku pod nohy.²³⁾ Bývalé slavnostní uložení novomanželů do svatebního lože, po kterém se všichni oddávali bujněmu veselí, u Rusínů na Verchovině odbude se uložním novomanželů na vrch stavení na

kuchařka očekává novomanžely z přísahy na prahu domu, kde na stolku má chléb, víno, svěcenou vodu, těngerici a jarec, aby přivítala mladé, pokropila je a poházela kukuřicí a ječmenem atd., načež přes stolicí položí nevěstu, ženich přeskočí a za ním ostatní. (Obyvatelé této obce jsou řemeslníci pryč z celého světa poscházeli, hovoří slovensky, maďarsky, německy a pod.) V Hažíně od Humenného nejbližší příbuzní dělají zase chlebem kříž nad hlavou mladé nevěsty, začez ona je políbí. Ve Velké Domáši pod Vranovem (obci katolické dnes) dávají mladé nevěstě, jak přijde z přísahy do domu mladoženichova, chlapce na ruce a matka mladého podá jí chleba i páleného: chléb drží na zádech mladé a tak obejdou třikrát stůl. V katolicko-uniatsko-kalvínské Kalši (na východ od Košic) dostane nevěsta, když přijde do domu mladého, celý chléb do rukou, s nímž obejde okolo stolu. Potom dostane dítě do ruky. Tam zachovávají též ten zvyk, že když přijdou z kostela domů, položí mladé do cesty vědro s vodou a vejce, načež ona do vědra kopne a vejce rozpučí. Zvláštní zvyk zachovávají v katolicko-uniatsko-kalvínské Vysoké nad Uhem (okres Vel. Kapušany), kde nevěsta, jdouc do slibu, nese na prsou mléko od dvou sester, a když se vrátí, pár kapek toho mléka vyplje i s mladým v pálenice, anebo snědí v praženici.

²¹⁾ Kdysi u Rusů akt oddání se mužovi a žití s ním v manželství naznačoval se symbolicky jen věnčením nevěsty, poněvadž panenský vínec zdobil vždy hlavy děvčat (u Slováků parta).

²²⁾ Pravděpodobný výklad těchto staroslovanských zvyků srov. u Niederla (l. c. 78 sl.).

²³⁾ Zvyk tento jest i na Slovensku sem tam běžný. Ale nebíjí nevěsty na Verchovině, aby z ní vyhnali zlé duchy, nebo aby jí připamatovali poslušnost mužovi, ani nevěsta nesvléká ženichovi obuvi.

»pelevňu« do vonného sena. Očistění živou vodou — zvyk též prastarého původu — děje se na Verchovině před odchodem na lože, když svatebčané odejdou a nevěsta s ženichem i rodinou jde se šumně poumývati do potoka.²⁴⁾

Verchovinská svatba se velmi shoduje se svatbou haličských Rusínů, jak ji popsal na př. Alex. Barviňskij, jen s tím rozdílem, že názvosloví není vždy stejné (na př.: v Haliči *molodý* jmenuje se obyčejně *kňaz*, *molodá kňahýňa*; *zarúčiny* nazývají se též *rukóvyny*, *ohlášky* a *zápovidy*; na slávných dojednává se *vinó*; svatební koláč jmenuje se *korovaj*; místo praporu mívají tam svatební stromček (*hilcé*); přísaha nazývá se *slúb*; průvod jede na koních; vývod je požehnaní druhého dne ráno, pro které si přichází mladá žena do kostela.²⁵⁾

Tam, kde Rusňáci sousedí se Slováky anebo Poláky, jsou již v průběhu jejich svatby některé odchylky, kterými se rusínská svatba jakoby připodobnila svatbě slovenské nebo polské.²⁶⁾

²⁴⁾ Srov. Kozmínová 61, která zevrubně popsala průběh verchovinské svatby (na str. 50—62), kamž odkazujeme.

²⁵⁾ L. c. 436—440. Pozoruhodný je zvyk, který B. popisuje, že nevěsta chodí ráno i s družkami před oddavkami prosití po dědině o požehnaní od domu k domu.

²⁶⁾ Tak na př. ženichův průvod v den svatební jde nejprve k nevěstě pro věneček a požehnaní jejich rodičů a odtud společně do kostela. Z kostela jdou buďto rozděleně, nebo společně k nevěstě, aby přijali nové požehnaní na prahu domu. Oběd (svatební hostina) bývá též buďto rozděleně, anebo jen u nevěsty. — Maďar Frant. Virter odlišil rusínskou svatbu ze Zemplína od slovenské jen tím, že konstatoval ve všem větší jednoduchost, ale tytéž svatební obřady. Na některé rozdílly však přece upozornil, zvláště že ženy dělají výzvědy, načež svat vyprosil pro ženicha ruku nevěsty od jejich rodičů (slovy ne však velmi poetickými: »Máme junca, hľadáme mu pár. Počuli sme, že v tom dome býva krásne teľa. Preto prichádzame. Je na predaj?«) Hoduje se až do rána, poněvadž jen časně ráno smí se vraceti ženich, aby nepotkal žádného cizloho. Po několika týdnech rodiče nevěstiny prý sami přijdou do domu ženichova, kde mezi hostinou podají si otcové ruce, načež následuje brzy svatba. O svatbě nehodují novomanželé s ostatními svatebčany, ale jsou zavřeni v komoře, kde se mohou nerušeně veseliti. (Na konec poznamenává Virter, že Rusíni vyhledají nevěsty jen ve vlastní dědině, a že když si mládenec přivede cizí, zablívají mu to. Odvede-li kdo krasavici z dědiny — bílí Marjuku — chlapci si z toho brávají zámínky k výstupům.) — Ant. Hodínka, popisující jen zkrátka karpatoruskou svatbu (l. c. 416—448), poznamenal, že na rozdíl na př. od huculské svatby, která se začíná již večer v obou domech, v Zemplně začne se až ráno, když ženich jde s družinou k nevěstě pro věneček. Po ověnění je hostina, po které námluvcí odporoučí nevěstu ženichovi. Rodiče žehnají dceři a novomanžel odvádí si ženušku za »latkania« žen (*nanaškí*) domů. Na večer nebo druhý den ráno zanesou rodiče dceři výbavu a čepec, který je mladé ženě nasazen. Tím je svatba ukončena, ačkoliv veselí trvá dále. Hodínka činí též rozdíl mezi oddavkami (církevním obřadem), které nazývá *vinčanja* a vlastní svatbou (*svadiba*). Před svatbou předchází *svatanky* (námluvy), které u Barviňského nazývají se *zalóty* nebo *svátanie*.

Také při smrti a pohřbu se najde u Karpatorusů ještě dosti slovansky starobylého, zvláště na Verchovině. Verchovinci jsou fatalisté, nemoc i smrt přijímajíce stoicky, lékaře téměř neznajíce a v nemoci čekající, co Bůh učiní, zda zavolá »chorého čolovika« k sobě. či pomohou-li mu moudré ženy ze sousedství, které »zvarjá mu zilja« (zelím). Zemře-li »dětvák«, položí mrtvé dítě v chyši na stůl, kde zůstane tak dlouho ležeti, až je dají do truny (truhly, rakve). Dospělého člověka položí mrtvého těsně podle stolu na širokou lavici, na kterou dají napřed dvě desky a nastelou sena,³⁷⁾ zvláště pod hlavu. Mrtvolu omyjí vlažnou vodou, na nohy obují bílé střevice a obléknou do nejlepších šatů, aby zemřelý spořádaně předstoupil před Boha.³⁸⁾ Potom mrtvého pokryjí končnou plachtou.³⁹⁾ Zemřelý leží na lavici v chyši po tři dny a jeho truna na zemi podle lavice.⁴⁰⁾ Ostatní rodina žije s ním ve dne i v noci a za nic by mrtvého neodstranila jako zvíře. Jakmile se objeví pop s »ďákem« a několika muži, kteří nesou kostelní korouhve s obrázky svatých na »puti« před chyší, uvnitř rychle hospodář nebo hospodyně otevře »vikno i dveri«, aby »pára« vyšla ven. Po výkropu popem vloží mrtvolu do truhly, vystlanou hoblinkami, při čemž nebožtíkovi (ovšem jen »chlapovi«) vkládají tam i pipu a dohan⁴¹⁾ a často přidávají i věc, kterou měl za života nejraději u sebe (nůž, bič a pod.) a několik penězů na cestu, aby se měl čím vyplatiti.⁴²⁾ Dívce, která byla vesnickou šičkou, dávají do truhly jehlu a vyšívací přízi.⁴³⁾ Když rakev uzavrou a pozdvihnou, klepnou jí třikráte o práh dveří, čímž se mrtvý domácí odpovídá. Teprve nyní jeho duše, která stále ještě byla při těle v chyši a sledovala žal pozůstalých, vyletí

³⁷⁾ Jako kdyby ho měli podle staroslovanského způsobu spáliti na hranici. (Srov. popis průběhu staroslovanského pohřbu u L. Niederle, Život st. Slovanů I. 1, 240 sl.)

³⁸⁾ Svobodným dávají zelené věnce z barvínku, vdaným ženám čepce, ženatým mužům šiapky, které nejraději za živa nosili. (Kožmínová 62, Kupčanko 34.) Niederle v tomto strojení do svatebních šatů vidí survival pohanského zvyku, že žena dobrovolně šla za mužem do hrobu (I. c. 256).

³⁹⁾ Před vojnou kupovali již i ozdobný tyl v obchodech a přikrývali jím mrtvolu. (Kožmínová 62.)

⁴⁰⁾ Tak leží v chyši plné dýmu, vedra a výparů, i když zemře na infekční nemoc.

⁴¹⁾ Tak činí i moravští kopaničáři od St. Hrozenkova.

⁴²⁾ Zvyk dávatí mrtvým do hrobu různé předměty, šperky i zbraně je prastarý a nepřestal u východních a jižních Slovanů ani za křesťanství; ba naopak ještě byl církví sankcionován. (Niederle I. c. 243.) Podobný zvyk dávatí peníze do úst mrtvému, anebo jen (mimo jiné milodary) jídla a pití, je všeobecně pohanský a svědčí o tom, že i u Slovanů se pochovávalo v lodi. (Niederle 162.)

⁴³⁾ Zvyk tento je dosud rozšířen v Bulharsku všeobecně u žen, jak cituje Niederle (I. c. 244).

z chyše ven. Na prahu předsmě znovu zaklepou »trunou« třikráte.⁴¹⁾ Někde po přikrytí mrtvolu víkem rakve přenášejí v chyši všechny předměty s místa na místo, aby nebylo ani stopy po tom, jak bylo za života zemřelého. Na dvoře položí nebožtíka s rakví na saně (i v létě!), »bo starý zvyčaj« tak káže. Jakmile je rakev s nebožtíkem na dvoře, položí na ni chléb a sůl a pop s ďákem odřkávaj »molitvu« a »epištol«. Potom domácí vypustí všechen skot, aby se nebohému odkláňel. Dvě ženy nebo dva muži vezmou chléb a sůl s truhly a třikráte za sebou do výše pozdvihnou, aby duše nebohého volně odletěla k nebi. Chléb potom rozlámou a se solí dají skotu.⁴²⁾ Na truhlu řetězem nebo provazy připevní prostý, dřevěný kříž se stříškou a zelený věnec z barvínku. Je-li rodina nebohého zámožnější, má pop nad rakví kázání a ďák zpívá z »Překrásné poesie« (od J. Domaska). Konečně se pohřební průvod pohne a domácí se znovu nad nebohým rozpláčí.⁴³⁾ Na hřbitově pop »končí molitvu«, první nabere lopatkou hlíny a nasype ji na truhlu. Po něm udělá tak ostatní rodina. Dřevěný křížek, který na truhle přivezou, zabodnou hluboko do sypké hlíny čerstvě naspaného rovu, naposledy se požehnají, rusky pokřizují, hluboko pokloní a odejdou. »Rodina« (příbuzní a známí) dokončí potom doma modlitbu za nebohého a vystrojí panychidu.⁴⁷⁾ Společně hostině smuteční řkají k o m á š ň a.⁴⁶⁾ Večer přijdou i mladí lidé, kteří po tři večery před pohřbem podle ustáleného zvyku dělali v chyši »figle«, hrajíce různé hry, nejčastěji dido a babu: Jeden chlapec se přestrojí směšně za ženu a druhý si ho namlouvá. Nebo druh druhu přetahuje za ruce, aby ukázali, který je silnější.

⁴¹⁾ Někde řkají, že to proto, aby se mrtvý člověk vzbudil, kdyby nebyl »calkom dobre umarý«. Ale tento obyčej má starobylší význam, nyní sice již jen symbolický, jako na př. u Slováků v tradici připomíná se dra pod prahem, kterou tělo mrtvého vytáhli a odnesli. (K. Charvát, Slov. Pohř. XV. 18.) Vůbec mrtvola se nevynášela z domu dveřmi, nýbrž zvláštním otvorem adhoc k tomu udělaným — ze strachu, aby se mrtvý nevrátil dveřmi stále otevřenými. (Srov. o tom podrobně u Niederla, I. c. 144, pozn. 4.) Jinde zase vynášejí mrtvolu tak, aby se prahu nedotkli, poněvadž pod ním jsou duše zemřelých. Možná, že oba tyto zvyky jsou stejného významu.

⁴²⁾ Kdo ví, není-li to survival starobylého zvyku indoevropského, který i u Slovanů se zachoval, že totiž jako zabíjeli ženy a otrocky, tak činili i jiným tvorům, kteří sloužili pánovi za živa, především jeho válečnému koni a jeho psovi, který ho provázel na honech. Ve starých hrobech našly se kostry i jiných zvířat. (Srov. o tom všem u Niederla, I. c. 257 sl.)

⁴³⁾ Žalné: »ó — oj sestry (ňanko, matí moja)« letí vzduchem a neustává, až je mrtvý s trunou v hrobě zasypán (Kožmínová 63). Toto nářkání je rozšířeno i na Slovensku a na Moravě, kde bývají k tomu najaty i ženy. (Srov. o tom u Niederla 245 sl.)

⁴⁷⁾ Podle Kožmínové (63) teprve nyní všechno přestavují v chyši na jiné místo, aby nebylo znáti, jak vše vypadalo za nebožtíkova života.

⁴⁶⁾ O stsl. tryznách, stravách a trapezách srov. u Niederla (I. c. 273 sl.).

při čemž děvčata výskají a žertují. Tím vším má se obveseliti nebožtíkova rodina, aby se mnoho nermoutila, poněvadž mrtvý odešel, aby ustoupil živým (»a dobře je mu na nebi«).⁸⁹⁾

Z popisu zvyků a obřadů o hlavních svátcích výročních, jakož i z vylčení zvyků při narození, svatbě a pohřbu je nejlépe patrné, kolik pohanské starobylosti slovanské a vůbec indoevropské se zachovává ještě mezi Rusíny, zvláště na Verchovině. Tak celý jejich život pohybuje se v primitivních formách konservativní dávnověkosti, nese pečet pozoruhodné svéráznosti a samorostlé odlišnosti od života Slováků, Poláků a jiných národů, u nichž křesťanství římskokatolické a vůbec »západnické« velmi mnoho již setřelo z původní starodávnosti. A nemysleme, že jen mezi zaostalými Verchovinci nad Užhorodem a Mukačevem nachází se tolik originálních přežitků z čiré starobylosti: i u »Krajňanů« a »Spišáků« konstatoval Kupčanko velkou zatemněnost a pověrčivost, neboť prý jejich hloupost jde tak daleko, že po čas sucha rozkazují starým ženám se koupati, a která žena nechce se podrobiti jejich vůli, tu házejí do vody, nazývajíce ji »vědmou.«⁹⁰⁾

Měl tedy pravdu Hnatjuk, když napsal, že »Sloviaci« (poslovenštění Rusíni řeckokatolického vyznání) se podobají celkem Rusňákům (t. j. Rusínům, kteří zachovali víru, řeč i národnost ruskou), odchylojouce se od Slováků. Jen s tím nemožno souhlasiti, že i římskokatolický a evangelický Sloviak zachovává tytéž zvyky jako Sloviak rusňák. To by se mohlo týkati jen těch, kteří byli pokatoličtění nebo poevangeličtění v novější době, anebo sami přestoupili k jinému vyznání. Ale ani mezi rusňáky nejsou všichni »tvrdí«; ti, kteří se stýkají s jinověrci, povolují v pravověrnosti

⁸⁹⁾ Kožmínová (63) zaznamenává ještě hru na vyvolávanou: Chlapci dají si jména stromů (buk, dub, smrk a pod.), děvčata zase rostlin (růže, žito, pšenice). Jeden z chlapců (»smrk«) stane uprostřed světlice a zvolá, že chce »pšenici«. Dívka-pšenice přiskočí, stoupne si za něho a zavolá, že chce »dub«. Dub přiskočí a zvolá, že chce »růži«. Růže volá, že chce »buk« atd., až všichni stojí řadou za sebou. Některý vzkřikne »dosta«, načež chlapci se rychle otočí, políbí dívky a společně se ženou na místo. — Při tom Kožmínová odsoudila tyto »figle«, poněvadž prý svádějí k výstřednostem a působí trapně, povážíme-li, že se dějí v chyši, kde leží mrtvola u stolu, okolo něhož se právě starší lidé modlí litanie za nebožtíka a ďák zpívá 2—3 hodiny Davidovy žalmy. Kněží prý usilují, aby komedie u mrtvého přestaly, anebo se alespoň omezily na mírnější projev žertů. — Ale v těchto figlách vidíme přežitek starobylých pohřebních slavností a spojených s nimi hostin. Zvláště ono přestrojování za »dido a babu« byl by zajímavý survival staroslovanských a vůbec pohanských scén s maskami, které měly za účel, aby nebožtíka a nepřívlné demony zastrašily (resp. v omyl uvedly, aby neohrožovaly pozůstalých). Ostatně všude bývá po pohřbu veselo při hostinách, kterým u moravských Slováků říkají též sv a d by. (Srov. o tom všem u Niederla 279 sl., kde jest uvedeno mnoho příkladů a příslušná literatura. Svátky rusalsné — rosalia — měly u Rusů i jinde též ráz plesů.)

⁹⁰⁾ Kupčanko, l. c. 24.

a tím i v zachovávání různých starobyklých obřadů a zvyků, které ruská církev sankcionovala z doby předkřesťanské. A jsou to právě ti Sloviaci od Michalovec, o kterých mluví Hnatjuk, nechť se se smířiti s Brochovým míněním, že jsou to již Slováci, kteří hodně se již přizpůsobili rázem svého života Slovákům (i Maďarům), s nimiž pomíšeně žijí, zanechavše starou rusňáckou »tvardost«. Shledali jsme to na jejich domě, kroji, feči a jiných atributech národnostních, pozorovati to můžeme i na jejich zvycích, obyčejích a vůbec na celém způsobu života.

U Slováků, i u nejvýchodnějších při Užhorodě, zachovává se sice ještě dosti starodávných zvyků a obyčejů, ale přece jen ne tolik, jako u Rusínů (přip. u Rusňáků). Katolická církev, netrpíc pohanských pověr a obřadů u svých věřících, vymýtila je z lidu a nahradila bohatým ceremonielem církevním, takže jen těžko hledáme v nich pohanský původ. Tak na př. narození dítěte je provázáno již jen formalitami rázu více méně konvencionálního. Když leží žena v koutě, donáší jí kmotra, kmotr i rodiče hojně darů, a to po osm dní a každý den něco jiného podle ustáleného zvyku.⁶¹⁾ Křtí se hlavně v neděli, neboť po křtu se pořádá hostina, k čemuž se neděle nejlépe hodí. Je pozoruhodno, že »křtný otec« a »křtná matka« nebývají manžely, ale že si bývají cizí a společně jen zastupují čestný úřad. V bohatších rodinách bývají najednou i čtyři kmotři. Novokřtěncovi nedávají se dárky v den křtu, ale až po dvou měsících (zimušní anebo letušní čepček) a po dvou letech (od kmotry košulku a vigančík, dívka i fartošek a chustočku, od kmotra vigančík a topánky, chlapeček i kalapčík).⁶²⁾

Za to při vešeli mezi tamějšími Slováky udržuje se ještě dosti starobyklých zvyků, třeba jsou i zatlačovány novými, z církve a odjinud vnesenými obřady a říkáními. Svatebčané jsou: mladý (ženich), mladá (nevěsta), hluchý,⁶³⁾ pytač, starosta, dva družbové, až 20 družiček, dvě svatky, rodiče a ostatní příbuzní. Sfručný průběh slovenské svatby od Užhorodu je tento: Jakmile se hluchému podaří za velkých ceremonií — obyčejně po třikráte —

⁶¹⁾ Kožmínová (38) podrobně to popsala z Bežovec při Užhorodě. Jsou to hlavně baníky (koláče), kurčí polévka s rezankami (přinášená v sílce, zvláštním malovaném hrnci), zakrúcené koláčky, rýžová kaše, medovník, káva, víno, pirohy, rožky, cerešně, hrozny, víno, čaj a pod.

⁶²⁾ Kožmínová 39. Škoda jen, že Kožmínová nevěnovala větší pozornosti vlastním zvykům při narození, jako na př. co dělají ženy, když muž vstoupí do světnice, kde leží rodilka, jak se chová porodní bába, zda otec přijímá dítě, jaký obřad se koná při prvním vykoupání dítěte a pod.

⁶³⁾ Hluchý na př. dělá námluvy, a když jest odmítnut, povídá: »Dobře je, lebo nečujem, že parobka nechcete.« Jestliže pochodí dobře, výská a vesele poskakuje a lidé, vědouce, co to již znamená, povídají: »Dobře je, lebo hluchý čuje.« (Kožmínová 34.)

nakloniti rodiče »dziewkiny«, aby si vzala »parobka«, jehož jménem přišel, pošle mladá pěknou hedvábnou »chustočku«, zatočenou do »šumné chlebovačky« parobkovi, který od té chvíle se stane mladým, neboť již přijme znak (přípověď, slib) od nevěsty. V době ohlášek chystá nevěsta až 50 polek,⁶⁴⁾ kterými podaruje pytače, starostu, hluchého, dvě svatky a všechny družičky. U mladého se uvijí věnečky pro nevěstu a ženicha, a to až ráno v den svatby, při čemž ženy a družičky pěkně zpívají a muzika k tomu vyhrává.⁶⁵⁾ Jakmile jsou věnce uvity, obtočí jedním kalap mladého ženicha. První družba ženichův přinese záhlavek z postele, položí jej pod stůl a vyzve mladého, aby si naň klekl. Potom vezme znak od nevěsty,⁶⁶⁾ přikryje jím chléb, na který položí klobouk ženichův obtočený věncem. Družba ženichovi tím zatočí třikrát dokola nad hlavou, při čemž dívky zpívají. Potom mladý odejde s věncem do komory. »První družba« rychle uchopí záhlavek a žertovně jím bije dívky, aby se brzo vdaly.⁶⁷⁾ Nemá-li ženich nebo nevěsta rodičů na živě a nemají-li tedy koho odprostiti před odchodem na příšahu, zpívají dívky s družičkami a svatkami dojemnou píseň, při níž všichni hlasitě pláčou.⁶⁸⁾ Má-li však ženich rodiče, pytač za jeho nepřítomnosti⁶⁹⁾ začne ho vyprošovati zvláštní řečí, při čemž ro-

⁶⁴⁾ Úzkých dlouhých šátků, domácně tkaných, s ozdobnými konci, které si svatebčané váží okolo pasu. (Kožm. 34.)

⁶⁵⁾ Hlas (melodie) těchto písniček, zpívaných za vití věnců, je buď monotónně kostelní, nebo švihně melodický. Obsah jejich je však vysoce poetický a dojemný, takže se svatebčané při nich rozpláčou. Zpívá se na př. tato píseň:

První kohútci zpěvali,
na družičky še volali:
»Vstávajce hore družičky,
více (vijte) zelený vinočky. —

Ej více, více, bo už dzeň,
bo já už od vás het pôjdem —.
A tak ony ho uvily,
dolú stolikom ho puščili.
»Ej vidzi, mamko, zo dvora,
lapaj vinočok zo stola.«
»Ej vera já ho nĕlapam,
bo já pred žalom nemožu
a pred slzami nĕvidzu.«

(Citují podle Kožmínové, ale v jejich zápisech jsou často řečové i logické chyby.)

⁶⁶⁾ Onen červený šáteček, co hluchý dostal pro mladého do znaku.

⁶⁷⁾ Dívky kvičí a utíkají ven. (Kožm. 35.)

⁶⁸⁾ Neboť starý nebožtík otec (děd) prosí v písni Pána Krista, aby ho na zem pustil, že tam jeho parobkovi veselí strojí atd. (Kožm. 35—36, kde jest uvedena celá píseň, zjevný přídavek z pozdější doby křesťanské, původu jistě kněžského.)

⁶⁹⁾ Neboť mladý ženich je v komoře.

díče sedí za stolem, družičky zpívají a cikáni hrají.⁶⁰⁾ Po pytačově řeči »prvší« (družba) přivede z komory ženicha »rodzinu božkat« (podaří ruku a rozloučiti se).⁶¹⁾ Potom vyjdou z domu⁶²⁾ a berou se k nevěstě, kterou ověncí přineseným věncem, při čemž se opakuje ceremoniel s pokleknutím na záhlavek u stolu. Pytač vyprošuje nevěstu od »rodziny«,⁶³⁾ načez průvod se poľme do kostela na p r i š a h u.⁶⁴⁾ Cikáni hlučně hrají a celá vesnice je na nohou. Po přísaze je velká hostina v nevěstině domě. Řeči a přívovědi při hostině u nevěsty je mnoho.⁶⁵⁾ Po hostině se odejde do hospody, kde se tancuje. Svatební ceremonie se ukončí čepením nevěsty, jež vykonají obě svatky: Za různých obřadů seberou jí s hlavy věneček, rozpuštěné vlasy stočí v uzel, zatknou do nich vidlicovitou podložku a zaváží okolo hlavy na místo čepce novou červenou ch u s t e č k u, ozdobenou krajkami. Při tom družičky zpívají obřadné písně.⁶⁶⁾ Začepená mladá žena odejde znovu tancovat, aby zapomněla na žal nad ztraceným věnečkem.⁶⁷⁾

⁶⁰⁾ Celý tento akt, zřejmě pozdějšího data církevního, je znám i odjinud.

⁶¹⁾ Jsa dojat, nemůže mluvit, proto dívky za něho zpívají.

⁶²⁾ První vyjde mladý, za ním svatky a družičky s věnečky na rozpletených vlasech. K nim se přidá z á s t a v n í k s velikým praporem ze čtyř pěkných šátků a červeným jablíčkem na hrotu tyče. Za praporem kráčí starosta, pytač a hluchý. Svatky nesou nevěstin věneček na talíři. H u d á c i doprovází průvod až k »mostku« (vrátkám) a vrátí se. Jen dívky zpívají.

⁶³⁾ Při tom všichni zase pláčí, hlavně však nevěsta tak srdcelomně nařká, až ji starosta okřikne.

⁶⁴⁾ Svatebčané jsou ozdobeni oněmi p o l k a m i, které jim nevěsta přichystala.

⁶⁵⁾ Kožmínová (37) cituje některé podle »Knížočky pre družbov«, maďarským pravopisem vydané v Užhorodě r. 1903 od učitele Pavlovského. Jsou v ní ukázky řeči pytačových, různých přípitků, řeči družbových na jídla, polévku atp. Zase jsou to již říkanky, přidané většinou kněžím, učitelé a i.; jejich žertovný ráz je znám všeobecně.

⁶⁶⁾ Srovnej je u Kožmínové 38.

⁶⁷⁾ Dívky se tu vdávaly v 17—18 letech, jako po celém téměř východním Slovensku. Frant. Virter popsal slovenskou svatbu ze Zemplína dosti zevrubně. Z jednotlivostí uvádíme: Ohledy odbudou dva muži z příbuzenstva, které dívčiny rodiče buď hostí pálenkou, anebo ne. Jestli ano, mužští odběhnou rychle pro ženicha, s nímž nevěsta nejprve porozpraví na záspi. Zatím, co ženich vstoupí do světnice, nevěsta vezme šátek, který nepozorovaně hodí ve světnici na zem. Ženich jej zdvihne, omotav si prsty vlastním kapesníkem, a odnese jej domů. Na druhý den (obyčejně v sobotu) 4—6 žen přijde k nevěstě pro pravý šátek z drahého hedvábí. K hostině se dostaví i dva svatové, dvě svatky, asi 12 družbů a družic a »čopná«. V neděli jde nevěsta s družičkami k zpovědi, načez odpoledne se začne svatba v domě ženichově (vyprošením ženicha a družbovským tancem do rána). Ráno jde svatební průvod do domu nevěstina, kde svat musí si vykoupit vstup a potom nevěstu od matky, při čemž družice stále zpívají. Když ženich s nevěstou, pokleknuvše před rodiči, dostanou propuštění, svatební průvod jde nejprve k matrikáři, potom do kostela, odkud se vrátí do domu nevěstina, kde je hostina a tanec. Po

Jak z tohoto stručného náčrtu slovenské svatby od Užhorodu vidíme, ta tam je z ní pohanská starobylost, jakou jsme našli ještě ve verchovinské svatbě ruské. První obřad staroslovanské svatby — kupní dohoda a volba vhodné doby svatby — se koná ještě hodně obřadně, třeba to již nejsou pravé »zaručiny«, neboť nevěsta posílá ženichovi jako připověď jen z n a k: ale po ostatních obřadech, z nichž se skládala staroslovanská svatba, není téměř ani stopy. Všecko bylo již nahrazeno formalitami původu více méně církevního, takže celý svatební ceremoniel má sice mnoho účinných detailů, ale původní ráz a význam jest už s něho setřen: nevěsta ani se nezahaluje závojem; ani nebývá slavnostně uváděna do mužova domu;⁶⁸⁾ ani jí nepřenášejí přes práh domu a neposazují na kožišinu; ani na konec neukládají jí slavnostně do svatebního lože. Zůstalo jen to symbolické věnčení snoubenců a potom čepení nevěsty. Náhradou za to byly rozvedeny výjevy s vyprošováním nevěsty a ženicha a žertovné výstupy a říkání při hostině. Ostatek doplnil tanec.

Ale nás tu zajímá otázka, zdali existuje podstatný rozdíl mezi svatbou slovenskou a ruskou, anebo zdali Slováci i Rusíni (alespoň ti rusňáci Sloviaci) neslaví svateb stejným způsobem? Postavíme-li proti sobě Slováky od Prešova a »tvardého« Rusňáka od Medzilaborců, Sniny nebo Perečina, tu přirozeně rozdíl je patrný, jak jsme ukázali výše. Ale tam, kde žijí rusňáci (řecko-katolíci) pomíchaně se Slováky a kde se pokládají již za Sloviaky, tam i zvyky svatební se hodně vyrovnaly (t. j. připodobnily slovenským neboli katolickým). Při tom třeba si všimnouti, což je při srovnání popisů výše uvedených

---

večeři poberou se novomanželé i se zástupem k domu ženichovu, kde je čeká matka. Nevěsta si sedne ke stolu, dostane do lůna dítě a dá mu koláč. Zatím se na půdě přichystá svatební postel, kam svat vyzve novomanžely, když si vyprosili propuštění od rodičů. Ženich však najde v posteli někoho jiného, který jen za výkupné uhne. Družice odprovázejí nevěstu slovy: »Nevěsta kráčí si hore po žebříku, slzy se koulejí v hedvábném ručníku.« U postele ženich poklekně s nevěstou, které složí věnec, rozplete vlasy, šeptaje jí do ucha: »Trojí velký žal způsobím tobě: vlasy tvoje skvostů zbavím, které jsou jak nebe; nebudeš již mít věnce společnosti dívek, ale budeš dobrou matkou tvých malých dítek.« Potom její věnec zanese dolů, kde se okolo něho tančí a hoduje. Druhého dne je ještě zaplétání nevěsty a jiné veselí. — Dr. J. Sziklay ze župy abauj-turňanské omezil se při popise svatby jen na některé všeobecnosti, poznamenav, že svatební zvyky rozlišují se podle krajů. Svatebčané jedou zpravidla na voze, při čemž v druhém voze za ženichem a nevěstou vezou truhlu a postel od nevěsty. Lidé za nimi vybíhají a házejí hrnce s popelem do kol. V ženichově domě je tanec a hostina až do rána, kdy odvedou mladou nevěstu do kostela na zasvěcení a z kostela ke studni. Vytáhnou hrnc vody, načež každý tam hodí peníze, a kdo stojí blízko mladé, postříká ji vodou, až jí šaty promoknou. Jen potom jí odevzdají ženichovi. Klíma.

⁶⁸⁾ Ale toto koná se patrně druhého dne po svatbě, jako jinde na Slovensku, což Kožmínová zapomněla popsat. Vůbec její popis je kusý, skoupější než popis svatby verchovinské.

Jmed patrno, že v názvosloví slovenské svatby od Užhorodu je několik výrazů, které jsou stejné jako u verchovinské svatby ruské, nebo jsou jen slovenskými formami ruských názvů (na př. přišaha — přísaha, venčac — věnčaty, starosta — zástavnik, vešelie — veselie, záhlavek — zahovolok, mladý — molodý, mladá — moloda, hudaci — hudaky, svatky — svašky atp.), takže se zdá, jakoby tu byl společný původ. Skutečně zevrubným rozbořem došli bychom závěru, že tu byl kdysi ruský základ, na který byly naštěpovány nové formy, od katolických Slováků převzaté. Vůbec to názvosloví (vešelie, přišaha atp. proti obecně-slovenskému sobáši) svědčí jakoby pro ruský původ (veselie, přísaha). V katolicko-slovenské Snině, v kraji jinak ruském, koná se svatba tak, jako v ruských obcích. Je tu analogie s nářečím sotáckým, jak je Broch správně byl analysoval: »chemická smíšenina« původního ruského nářečí s nářečím slovenským a výsledek — slovenské (resp. poslovenštělé) nářečí sotácké od Koromle.⁶⁹⁾ Takový chemický proces možno konstatovati i v příčině asimilace zvykové a vůbec celého habitu hmotného a duševního.⁷⁰⁾ Slováci bez rozdílu vyznání (katolíci, protestanté, uniaté) slaví na př. svatbu a jiné ceremonie téměř stejně, nehledě k církevním oddávkám konaným v kostele podle ritu jednotlivých církví,⁷¹⁾ zvláště tam, kde žijí pomíšení v téže vesnici. Též podrobný rozbor svatebních písní (na př. srovnání onoho latkanja při vítí věnců na Verchovině s příslušnými písněmi na slovenské svatbě a jiných písní) by ukázal, že tu byl jakoby ruský základ (poznati to na výrazových prostředcích, na melodii, na jazykovém došodu tvaru), který se obměnil (t. j. poslovenštil). —

Pokud jsme mohli zjistiti na př. v ruské Beňatině nad Sobrancemi, jsou hlavní osoby a ceremonie na rusňácké svatbě tyto: molodý, molodá,⁷²⁾ starosta, družbové, družky, svašky a zástavnik;⁷³⁾ záhudanky, slub, venčenie se zimozeleněm, přísaha a čepenie (počipčanie).⁷⁴⁾ Typ ruské svatby ze západu, z Beloveže od Bardiova, je tento: molodý, molodá, družbové, svaškové a svašky; družbovský tanec (na rozloučenou u mladého), přísaha, návrat do svých domů, oběd u mladého, odchod pro mladou, po večeri začepení mladé a uložení mladých na půdě. V ruském Štelbachu je zase tento způsob svaľby: mladý a mladá, stá-

⁶⁹⁾ Hnatjuk nazývá to také »slovenským«, ale to mu znamená ještě ruské (proti slováckému).

⁷⁰⁾ Viz, co jsme napsali v kapitolách o typu, povaze a kroji.

⁷¹⁾ Fakt tento zjistila i Kožmínová 34 (z Bežovec a Jenkovec při Užhorodě).

⁷²⁾ Vyslovuje se také po slovensky: mladý, mladá.

⁷³⁾ V Užli mají také čopnára, který rozděluje pálené mezi přítomnými, v Humenském Rokytové i maršalku (místo starější?).

⁷⁴⁾ V Dúbravě zachovávají ještě obřad umývání, který je hodně rozšířen po krají (srov. popis svatby z Hažina u Humenného).

rosta a svašky, přísaha, venčanie a vývodky (od Sabinova — svaľba). Z Hažina od Humenného dostalo se nám⁷⁹⁾ tohoto popisu tamější svatby: Večer před svatbou přijdou povolané družičky k mladé, kde na slámě nocují. Časně ráno vstanou a uvijí z bobovníku věnec pro mladou, dají světnici do pořádku, přikryjí stůl a odejdou domů se oblecí. Zatím i mladá se obleče do bílých šatů a na hlavu jí dají věnec z bobovníku a navrch toho ještě položí koupěný věnec. Potom povolají nejbližší příbuzné, kteří si posedají kolem stolu, na němž je pecen chleba. Mladá si klekne ke stolu a přítomné mladé nevěsty (mladé ženy) zazpívají jí velmi žalostnou píseň, kterou všechny rozpláčí. Potom příbuzný za příbuzným udělá nad hlavou mladé kříž chlebem se stolu, načež je mladá všechny políbí. Po tomto nevěstině obřadě odejdou, aby udělaly místo družičkám, které doprovodí mladou do kostela k přísaze. Ve svatebním průvodě jde nejprv mladá s družičkami, za mladý s družbami a před nimi tancující zástavník s cikánskou muzikou. Zástava je zhotovena z dvanácti hedvábných šátků, které dá starější. Z přísahy vrátí se mladý i mladá každý k svým rodičům. Cikáni hrají u mladého až do večera, kdy zástup odchází do domu mladé, kde je hostina a tanec. Zástavník po přísaze odnese zástavu do krčmy, kde zůstane jako záloha: co družbové vypijí, starější musí zaplatiti, aby vyplatila zástavu. První den se hostí družičky s družby, druhý den nevěsta a starší lidé, na třetí den ráno 10—12 mladých nevěst za zpěvu odnášejí pečivo a šaty mladé do domu mladého, kde je u brány mladá přivítá se sklenicí vína, políbí je, načež ony vejdou do jizby a mladou začepí. Potom u studně, kam mladá přinese vědro a ručník, přede všemi hosty a za hry cikánů mladý vytáhne vědro vody, v které se mladá i mladý umyjí.⁸⁰⁾ S druhým vědrem vody, které mladý vytáhne, jde mladá do stáje, do komory, do před síně a nakonec do světnice. Tanec a hostina trvají až do rána, kdy se svatba skončí.

Příklad, jak rusňáci zachovávají své starodávné zvyky (a s nimi i starou terminologii), mísice je zároveň s jinými, poskytuje nám katolicko-uniatsko-kalvánská Kalša od Košic, dnes slovenská obec, kde hlavními osobami a obřady svatebními jsou: molodý, molodá, starosta, družbové, družky, svašky, zástavník a pytači; slub, přísaha, čepinky. (Tam nevěsta, přijdouc z kostela domů, kopne do vědra a rozpučí vejce, které jí položí do cesty, a v domě mladého s pecnem chleba obchází stůl, načež dostane do rukou dítě.) — Svatba katolických

⁷⁹⁾ Od správy feckokatolické školy. Ale rusňáci míchají se tam s katolíky a mluví slovensky, hlavně mladší pokolení.

⁸⁰⁾ Jinde (na př. v Ujaku v sablnov. okrese) umývá se mladá po začepení na potoku, aby byla čistou a rychlou hospodyní; přítomní jsou ovšem i mladý, starosta a družičky.

Slováků na př. ze Sniny a Rybnických Hámrů má sice některé osoby a obřady jiné, ale v celku se podobá svatbě rusňácké (zvláště v Snině). U Slováků se svatba začíná obyčejně u mladého družbovským tancem (srov. ruské záhudanky) večer před svatbou, načež ráno družičky jdou pro mladého, starosta odpytuje mladou, potom se jde na přísahu, po přísaze v domě mladé jest oběd a tanec, večer u mladého večeře, čepení, tanec s mladou (Ryb. Hámry). Vyskytují se ovšem jak mezi rusňáky, tak mezi katolíky různé varianty (hlavně z novější doby), ale v podstatě téměř všude nacházíme tytéž základní části svatby. Vzájemné vlivy jsou patrné, jak ukazuje na př. výčet hlavních osob a úkonů svatby z Německé Poruby od Sobranec:^{76b)} mladý, mladá, starosta, zástavník, svatky, družbové, družičky, odpytovač; družbovská hudba,⁷⁷⁾ vínčenie, slub, hostina, večeře, čepenie atd.⁷⁸⁾ Naopak v katolické Snině je pozorovati vliv (nebo původ?) rusňácký: průvod nevěstin se potká s průvodem mládenčovým až u kostela; po přísaze jdou mládenec i mládica každý k svým rodičům, kde se hostí a tancují, a až večer jde mládenec pro nevěstu, načež je v domě mládenčově večeře a podčapenie nevěsty.⁷⁹⁾ Podobně v katolické dnes Velké Domáši nad Vranovem je pozorovati takové pomíšení: hostina večer před svatbou u mladého (dvě svatky, pytač atd.); ráno průvod k mladé, kde »prepy-

^{76b)} Je tam menšina katolíků a dosti židů.

⁷⁷⁾ Ale v ruském Ujaku na rozhraní býv. Spiše a Šariše v sablnovském okrese mají už vedle družbovského tance i braltovský tanec (vliv německý či polský?), kterým bralta vytancuje svou rodinu. Tam také pytač nevěstin jmenuje se vydavec (v blízkém katol.-rusňáckém Lenartově zovou ho vydavca). Ze zvláštních zvyků je třeba ještě uvést z Ujaku: Starší družba provází do cerkve i z cerkve braltu za chustku a mladý, jde z cerkve, zouvá jí obuv na znamení toho, aby lehkou rodila děti. V Spišské Staré Vsi (polsko-slovenské a německé) nazývají tanec večer před svatbou dobrou nocí. Tam jsou již svatební ceremonie velmi zjednodušeny: Poslední nedělí před svatbou pověří mladoženich dva mládence, aby pozvali rodinu na svatbu, což oni ukončí zpěvem. V den svatby ráno povolává se rodina a sousedé na snídání, potom jdou do kostela na svatbu, odkud se vrátí nejprve do domu mladoženichova, potom nevěstina, kde se tančí a je slavnostní oběd. Svatba trvá do večera, kdy se družina rozejde.

⁷⁸⁾ Podobně v Lesném (v michalovském okrese) mezi tamějšími rusňáky-Sloviaky. Též v Kašli (na východ od Košic), katol.-uniat.-kalvínské obci, jsou tytéž osoby (molodý, molodá, starosta, pytači, družbové, svašky, zástavník, družky, slub, přísaha a čepinky).

⁷⁹⁾ Nevěstu přivázejí do nového domu na voze, při čemž zpívají: »Vaša mladá nevesta honí husy do města; jak ku mestu prihádza, ku pečl je nahádza. Nevesto, nevesto, po čom tote husy dáš? Po dva, po tri dudočky, bo sú samé husočky. Po dva, po tri talare, bo sú samé gunare.« (Na voze přivezou »ladu« s věnem nevěstiny a obilí, které musí rodiče mužovi vyplatit, aby dostal »husu« (ladu). Na jihu východního Slovenska nazývají (podle maďarského způsobu) čepení nevěsty konťováním, protože čepice nevěstu, dávají jí zvláštní konťu. Věnc dostává od nevěsty obyčejně družba, což je zvyk i jinde u nás rozšířený.

tovanie»; odchod do kostela se starostou v čele a zástavníkem s ozdobenou jedličkou; »odmenění« kostelníkovi; doma mladé dají chlapce na ruce; matka mladého vítá mladou chlebem a kořalkou: mladý drží mladé chléb na zádech a tak obcházejí třikrát stůl; po hostině uložení mladých na půdu. — Totéž můžeme zjistiti, srovnáme-li na př. svatbu z katol. Hažlína (původu ruského) se sousední ruskou svatbou z Beloveže od Bardiova (srov. výše): ohvašky (ohlášky), družbovský tanec, mûadý, mûadá, svašky, zástavník, družičky, družbové, ratolec, starosta; ůapačka okolo stolu, čepenie na puje, pridané (roz-dávání »darunků«: bravceníka — koláče a jiných věcí).

Čím dále tím více se mění ráz svateb i jiných rodinných obřadů a slavností. Svatební veselí trvávalo až týden, kdežto dnes se odbude za den, za dva. Dříve účastnila se každé svatby celá obec, kdežto dnes omezuje se již jen na užší a užší příbuzenstvo. Zvláště světová válka zasáhla rušivě do svatby, jako do všech rodinných slavností, svou drsnou rukou, odňavši jim sociální podmínky a hlavně »náladu«. Nyní se svatba změnila v sociálně-praktický úkon, při kterém běží hlavně o hospodářskou smlouvu (»kontrakt na veno«, bez kterého není svatby).⁸⁰⁾

Totéž zjednodušení a vyrovnání možno pozorovati i na křtinách, pohřbech a jiných rodinných obřadech mezi obyvatelstvem východního Slovenska bez rozdílu vyznání. Fr. Virter takto rozlišil slovenský křest od ruského ze Zemplína: V slovenské rodině křest je předním svátkem. Den narození se jmenuje radošník. Dítě se křtí po několika týdnech po narození, ale vždy v neděli. Hostina se počne večer a končí se tancem.⁸¹⁾ Tanec začíná bába s kmotry, aby dítě bylo dobrým tanečnkem. Druhého dne jsou t. zv. chliastky (t. j. rozdávání zbytků z hostiny). V některých krajích se ke křtu nepojí žádné zvyky. Rusíni podle něho nemají sice při křtu tolik obřadů jako Slováci a Maďaři, ale je s ním spojeno více pověr. Vyskytují se prý dědiny, kde dítě dostane 10—15 kmotrů.

My jsme zjistili u Slováků z dnešního východního Slovenska, že křest bývá docela obyčejný: Dítě se křtí zpravidla na třetí den (nejvíce v neděli), kmotr s kmotrou dávají dítěti dary a nosí mladé matce obědy (3krát nebo týden), načež je hostina (radošník n. krstiny).⁸²⁾ Někde bývá hostina hned po křtu.

⁸⁰⁾ Vzpomenutí zasluhuje, že na vých. Slovensku mladého, který se přičlenil do domu rodičů mladé, nazývají »pristašem« a že »pristaš« se netěší účtě u vesničanů. (Známo je to ovšem i z jiných krajů na Slovensku, z Moravy i odjinud.)

⁸¹⁾ Dr. J. Széklay zaznamenal ze župy abauj-turňanské, že tam v slovenských obcích se konávaly tyto hostiny až 1—1½ roku po narození dítěte, ale že nyní již všechny starobylé zvyky se vytrácejí.

⁸²⁾ Obyčejně však pje se radošník hned po narození a křtiny se slaví až po křtu.

Jen kde se mísí katolíci a protestanté s rusňáky, nacházíme některé staré zvyky a pověry. Tak na př. v katolické dnes Velké Domáši nad Vranovem podarky položnicí⁸⁵⁾ nosí celá ves, což bývá zvykem v ruských obcích, kde »kumů« jest obyčejně celý zástup. Tam také položí dítě, když nedýchá, pod necky, kde je dým ze zapálené ovesné slámy. V katolicko-uniatsko-kalvínské Kašši u Košic, která má společný kroj a celý habitus s četnými dědinami na východ k Sečovcům, Michalanům a Legini, házejí novorozené dítě pod stůl a dávají mu b a t o h nebo b a l t u (sekeru), je-li chlapec, a jehlu, je-li děvče.⁸⁶⁾ Přijde-li v den narození dítěte do domu chlapec, vezmou mu klobouk, když děvče, berou mu »chustečku«. Když bába koupe dítě, házejí jí »do kupilky« peníze.⁸⁷⁾ A že bába dostává po »korýtku« mouky, když jde volat za kmotra a kmotru a na křtiny, je běžný obyčej i jinde.⁸⁸⁾ Mezi rusňáky se vyskytuje ta zvláštnost, že mají zálibu v četném »kumství«, při čemž hlavním »kumem« a hlavní »kumou« bývají sice jen dva, ale vedlejších, kteří dítě provázejí do »cerkvi« na křest, bývá celý zástup.⁸⁷⁾ Každý kum dává »krstňátku« plátno a peníze. Kristiny (křtiny) se někde konají na faře.⁸⁸⁾ Kmotrovská početnost vznikla tak, že v malých poměrně dědinách byli všichni krví spříznění, takže dosud celá »rodina« nosívá dary (pokrmy) šestinedělce. V rusňácko-katolickém Hažlíně od Humenného⁸⁹⁾ můžeme ještě názorně pozorovati, jak vzniká početné kmotrovstvo: Za »krstného otce« a »krstnou matku« volají tam jen svobodného mládence a svobodnou dívku (často 10—12letou). Tito zůstávají kmotry i novým sourozencům, ale jen dokud jsou svobodní. Jakmile se některý z nich ožení nebo vdá,

⁸⁵⁾ Název »položnica« je rozšířen tak u katolíků, jak u rusňáků (na př. v Beňatině). V katol. Hažlíně u Bardlova »povožnici« dávají vypít i l kořalky a pražené vejce.

⁸⁶⁾ Tentýž zvyk, dávatí chlapcovi do rukou sekeru, mám zaznamenán i z rusňácko-katolických Petrovec z michalovského okresu, kde však narozené dítě kladou na kožich. V rusňácko-katolickém Dačově od Sabinova, který byl patrně kdysi osazen saskými Němci, pokládají zase narozené dítě pod stůl a dávají mu knížku, tužku a pod., aby prý umělo čísti a psátí.

⁸⁸⁾ Házení stříbrných peněz do první koupele (ale pro dítě!) zaznamenal jsem i z Ruské Vole od Bardlova.

⁸⁹⁾ Hlučné křtiny konávají v katolické Snině, kde se i zpívá a tancuje. »Krstná matka« dává do poháru peněžní dar pro dítě a první přispívá na jeho zdraví.

⁸⁷⁾ Na př. v Belověži od Bardlova, v Šomě od Sabinova a jinde. Na východě v býv. Zemplíně tento zvyk již přestává (vlivem slovenských katolíků?); zato celá rodina snáší dary šestinedělce. V Beňatině bývá již jen 6 kmotrů a kmotříček. V nedalekých rusňácko-katolických Choňkovicích nosí již jen 2—4 kmotři dítě do »cerkve«, ale na křtinách se hostí celá obec.

⁸⁸⁾ Na př. v Davidově u Vranova.

⁸⁹⁾ Obec je patrně původně ruská, třebaže dnes se tam mluví slovensky (resp. smíšeným nářečím slovenskoruským).

volají se noví »křtní rodičia«. Ale šestinedělce nenosí stravu jen tito nejnovější kmotři, ale všichni staří. — Obecným zvykem po celém východním Slovensku bez rozdílu víry jest, že šestinedělka neukazuje novorozeněte nikomu cizímu, dokud nejde na »vývodky«, a sama také nevychází do té doby z domu. U rusňáků »křtný otec« a »křtná matka« dávají novorozenému dítěti křížmu (nebo křížmo).

Při pohřbu bývají také slavnosti, a to jednak před pohřbem u mrtvoly, jednak po pohřbu. Je téměř po celém kraji zvykem, že přibuzní a známí chodí »opatric« zemřelého: kdežto někde mezi evangelsky i katolíky se jen modlí, u rusňáků (i katolíků) hlídají (»vartují«) mrtvolu do půlnoci neb i do rána, při čemž se jen starší lidé modlí (ženy), mládež však (a muži) se všelijak baví (kartami a pod.) a všichni pijí pálenku a jedí.⁹⁰⁾ V katolicko-rusňáckém Hažlině u Bardiova modlí se jen u mrtvoly dospělého zemřelého, kdežto u mladšího hrají v karty a pijí kořalku; při tom mrtvola leží na zemi na slámě. Jinde mrtvolu starších lidí odnášejí do stodoly a děti do komory (rus. Toryska). Při vynášení mrtvoly z domu udeří třikrát truhlou o práh, aby prý mrtvý nepřišel jich strašit (rusňácký Ďačov u Sabinova). Mrtvému dávají do truhly nejen svaté obrázky, ale i jiné mu milé věci (smíš. M. Domáša); kladou mu peníz na oči, osypou ho mákem a k nohám mu dají šipovník (kat. Vel. Domáša); dávají do »lady« (truhly) »žile« (léčivé byliny) a dva »halieroše« (rus.-kat. Petrovce od Michalovce); dávají na stůl ručník a sklenici s vodou, aby se prý mrtvý mohl očistiti (smíš. Kalša od Košic). Mrtvolu vyprovázejí s velkým náfkem a pláčem, při čemž vykřikují dobré činy a vlastnosti ze života nebožtíkova. Na hřbitově bývá »od-

⁹⁰⁾ Někde nazývají již tuto hostinu u mrtvoly »komašnou« (na př. v smíš. Ryb. Hámrech v sobraneckém okrese, v rus. Humenském Rokytové a jinde). Zábavám mládeže při »martom« říkájí lopatky (rus. Hum. Rokyto, kat. Snina, rus. Dúbrava). Někde »se lopatkují« jen dívky (Snina), jinde obyčejně chlapci s děvčaty společně. — K o m a š n ý m n. k o m a š n ý m se však nazývá zpravidla až hostina po pohřbě (rus. Ubla, smíš. Malcov, kat. Snina), kterou jinde zovou »pohřebnami« (rus. Štelbach a Geralt u Sabinova), »pohrebovinami« (kat. Plavec), »smutným«, »žalostným pohárem« (kat. V. Domáša, kat. Dobriany a rus. Banské), »tryžnou« (rus. Toryska od Levoče), »teržnou« (kat. Pěice u Humenného), »smútníkem« (v rus. Šomě u Sabinova), »k a r e m« (kat. Spiš. Stará Ves, smíš. Královce nad Košicemi, smíš. Vysoká n. Uh., vůbec mezi katolíky nejvíce). V ruském Ujaku na rozhraní Spiše a Šariše zovou kar »stemy« (vlivem polským), při čemž se nejprve modlí za duši zemřelého a potom hostí. V poslovenštěných Remeninách při Giraltovcích slaví po pohřbu tor (?). — Při popisu pohřbu poznamenal Maďar Fr. Vírter, že Slováci ze Zemplína slaví stejně jak radostí živých, tak i smutek nad zemřelými. Jen na některých místech (v několika obcích v okrese vranovském, stropkovském a michalovském) jsou prý tyto slavnosti zastaralé a zapomenuté, nebo zakázány, protože největší rolí tu hrála pálenka. Mezi Rusy se konají smuteční hostiny prý jen v některých krajích, což, jak jsme výše ukázali, není úplná pravda.

proščanka«, kterou vykoná zpravidla varhaník (smíš. Ryb. Hámry). Dosti rozšířeným zvykem jest, že účastníci pohřbu zastavují se na potoku umýti si ruce (kat. Vel. Domáša, kat. Dobriany nad Vranovem, rus.-kat. Hažín u Humenného).

Je pozoruhodno, že se téměř všude bojí mrtvého (odtud to »vartovanie«, takže těžko někde mohou najít člověka, který by mrtvolu umyl a vložil do rakve (rus.-katol. M. Domáša nad Vranovem). Vodu, kterou mrtvého umyjí, pouštějí potokem (V. Domáša). O tom, že bývají mládenci a družky při pohřbu svobodných, netřeba se zmiňovati.

Aby se otázka vzájemného působení katolických a protestantských Slováků a uniatských Rusňáků a Slováků a naopak náležitě objasnila, bude třeba zvláště přesně vyšetřiti, zdali katoličtí Slováci (zvl. ze Zemplína),⁹¹⁾ kteří žijí spolu po dědinách s Rusňáky, jsou původními Slováky, či byli pokatoličtění (resp. poprotestantsnění) v době pozdější. V této příčině zevrubné studium historické celého kraje, jak je koná na př. A. Petrov, přinese zajisté ještě mnoho nového, co pomůže odhaliti roušku, kterou je nám dosud minulost a s ní i přítomnost východního Slovenska zahalena.

A tak by se to ukázalo rozbořením i ostatních zvyků a obyčejů, které, bohužel, čekají ještě stále na svého pilného sběratele (resp. na své sběratele). Mezi Rusňáky bude ta kořist hojnější, aneb alespoň originálnější, představujíc starší vývojový stupeň staroslovanského zvykosloví.⁹²⁾ U Slováků, tak jako u západních kulturnějších národů vůbec, byly nahrazeny starobylé zvyky, založené na bájeslovném a kosmogonickém podkladě, zvyky církevními (na Josefa, Jiřího, Ondřeje, Kateřinu, Mikuláše, Adama a Evu) a jinými.

Rozdělení však zvyky na slovenské a ruské a vésti mezi nimi nějakou hranici je přirozeně nejen věc těžká, ale nemožná, poněvadž nelze stanoviti, který zvyk je speciálně ruský a který slovenský, když u tak četných nalézáme společný původ, u jiných zase jen různé varianty. Tak mezi východoslovenskými

⁹¹⁾ Tak na př. z Marhaně, obce dnes evangelické a katolické, z názvosloví kroje (gubaň), domu (priklet), polních tratí (Močitky, Přílazky, Magdanec), ze zvyků (spaní na slámě o Štědrém večeru), bylo by možno snad usuzovati, že to byla kdysi dědina rusňácká, avšak věc by potřebovala ještě bližšího osvětlení.

⁹²⁾ Tak zmiňuje se na př. Antonín Hodinka (l. c. 416) o tom, že u Lemáků mládež ráda chodí na večernice (přástky), ale Kožmínová (46) píše, že sice dívky na Verchovině chodí na přástky s kužely za pasem, předou a vyšívají, zpívajíce nejpěknější písničky a vypravujíce staré báje, ale mládenci pryč za nimi na přástky nechodí. Některé písně i zaznamenala (47), ale rozprávky a pověsti nikoli (pro nedostatek času). — U »Dolišňáků« (99) zaznamenala zvyk, že před svatým Duchem ozdobují chalupy zelenými haluzemi, které zastrkají do došků a říkají, že »prikrašujut chyžu«. (Zvyk tento, známý téměř obecně po Slovanstvu i jinde, je listě starobylého původu a udržuje se mechanicky, třebaže se pravý význam lidem již vytratil.)

Rusňáky hodně se již vytratilo na př. ze starých vánočních zvyků, obyčejů a pověr. Zpravidla již jen se přináší sláma do »chyže«, jedí se »bobálky« atp. Za to církev vnesla do lidu různé koledy (na prospěch církve!) a »betlémské hry« a pod. Téměř všeobecně se setkáváme se zvykem, že první den nikdo nikam nechodí a druhý den se koleduje. Koledy starších lidí bývají pozoruhodné. V Hážině u Humenného na svatý večer dávají dobytku poplank (jinde oštiju) namazaný medem (jinde ze všech jídel). Tam mají také takový zvyk, že po slámě, kterou na sv. večer rozloží po podlaze, mládež se na druhý den válí, při čemž jednoho hodí na zem a ostatní na něj poléhají. Tu a tam nacházíme již i vánoční stromky (vlivem německým a městským?), které, což je pozoruhodno, ovinují slámou. (Tento zvyk jsme však zjistili více u dnešních římských katolíků, na př. v Modře u Humenného.)⁹³⁾ Někde také kromě slámy, která zůstává na podlaze tři dni, kladou na stůl a na lavice po trošce sena, nebo složí pod stůl řetěz a sekeru. (Také tento zvyk zaznamenal jsem si z vesnic od Michalovec, kde řeckokatolíci mísí se s katolíky, na př. z Lesného.)⁹⁴⁾ Zvyk nositi slámu, zrní, seno a podobně do světnice na Štědrý večer není omezen jenom na rusňáky, nýbrž nacházíme jej u katolíků (na př. v Kamience u Humenného), kteří starší zvyky však nahradili většinou novějším jesličkářstvím (chozením s betlémem a koledováním). Toto jesličkářství se zase rozšířilo i u rusňáků (na př. v Geraltě u Sabinova nad Prešovem a v Malcově).

Co se týká koledování, štědrování, pastýřských her, nejvíce koleduje mládež, a to někde jenom děvčata, ale většinou obojí pohlaví. Tu a tam chodí štědrovati již i cikáni s hudbou (na př. v Torysce nad Levočí). Zvláštní zvyk zjistili jsme v katolickorusňáckém Lenartově (na západ od Bardiova), kde na vánoce dělá

⁹³⁾ V Somě u Sabinova Rusňáci dělají stromky ve světnicích i na každém dvoře. V Dačově (rusňácko-katol.), kde původně byli usazení saští Němci, nosí na Štědrý večer kromě slámy i vodu z potoka, kterou se umývají. V katolické Plavči stromek nazývají jezulanou, vánoce hody, třetí den mladenkami (silackou).

⁹⁴⁾ V katolickém Hážině, kde však žije i menšina uniátská, dávají pod stůl i pluh, brány a jiné hospodářské stroje, které tam zůstávají až do Tří králů. Mívají tam již stromeček a pod ním rozházenou slámu. První den nikam nechodí, poněvadž věří, že kdo v ten den přijde do domu, donese neštěstí. (Proto jej nazývají pováškem — polašníkem?) Hážin u Bardiova je možná vesnice původem rusňácká, neboť v okolí jsou pouze ruské obce. V katolické Sníně, v kraji jinak ryze ruském, pletou ze slámy zvláštní pletence a spí v ten den na slámě na zemi (na památku, že i Ježíš spal na slámě). V Rybnických Hámrech (tamtéž) ze slámy dělají povfísla, aby jimi obvazovali stromy, aby rodily.

mládež m e r a n o u n o c (t. j. sejde se v určitém domě, kde se hostí, načež děvčata dávají mládencům pérka za klobouky). Ve Spišské Staré Vsi, kde se mísí Slováci, Poláci a Němci, nazývají štědrovečerní večeři o b ě d e m, ke kterému hospodyně donese na stůl zrní, celý bochník chleba, koláče, sůl, ořechy a oplatky, před večeří pomáže medem čelo každého člena rodiny, aby prý měli štěstí v lásce, což udělají také huse, kterou přinesou do světnice. Potom si všichni navzájem přeji štěstí zvednutím poháru. Když hospodyně přinese na stůl hrách, rozhodí nejprve po lžici na všechny čtyři stěny, aby si přivolala prý k večeři i dušičky. Vůbec z každého jídla odkládá na stůl po lžici. V každém domě světí také při večeři svíčku (jako o Dušičkách).

Vůbec v příčině vánočních zvyků nacházíme již velké vyrovnání mezi různými církvemi na východním Slovensku. Po té stránce jsou důležité vesnice se smíšeným obyvatelstvem (katolicko-rusňácko-evangelicko-kalvínským). Není rozdílu mezi nimi anebo jenom nepatrný. Většinou jsou to různé koledy, betlemské hry (jesličkářství) a podobně.⁹⁵⁾ Tu a tam zachovávají různé pověry, o kterých těžko rozhodnouti, zdali jsou původu slovanského nebo cizího (maďarského a jiného), na př. když v Kalši na Štědrý večer česnekem natírají krávu; když zvenku se dívají oknem do chyše, aby hádali, kdo zemře do roka;⁹⁶⁾ když vynášejí z chyše smetl, aby nebyly blechy atd. Nevíme, odkud pochází zvyk po štědrovečerní večeři — hráti v karty až do půlnoci. (To je již velmi moderní projev radosti nad narozením Ježíšovým).⁹⁷⁾ Tam, kde žijí Rusňáci v menšinách a nemají vlastní »cerkve«, chodí do katolického kostela a světí svátky podle kalendáře západního.⁹⁸⁾

A takovéto pomíšení i vyrovnání zvyků různými církvemi bez rozdílu národnosti můžeme uvést i z velikonoce, svatodušních svátků (rusadel) a jiných výročních slavností, zároveň i z rodinných a příležitostných obřadů. Na velikonoce se všude obyčejně dospělá mládež polévá (a to na druhý den velikonoční mládenci děvčata a na třetí den zase dívky mládence). Tento starobylý zvyk se nazývá o b l i e v a č k a (katolická Plaveč, rusňácká Beňatina), o l i v á č k a (katol. Lubotýna), nebo o l i v á n k a anebo o l i v a n k a

⁹⁵⁾ Na př. v Kecerských Kostolanech nad Košicemi, v Kráľovcích, v Kalši pod Sečovcami, ve Vysoké nad V. Kapušaniami.

⁹⁶⁾ Kdo v jízbě uvidí »trunu« (truhlu, rakev).

⁹⁷⁾ Tak dělají v Kalši za Košicemi. Kalšanské dívky brávají v ten den vodu do úst, s kterou nahnětou »lokšu« a na koho která si v té chvíli myslí, ten prý bude její. Jinak i v Kalši chodí j a s l i č k á ř i po koledě.

⁹⁸⁾ Na »Velik deň« (u Rusňáků)

(rus. Jastreb, smíš. Dačov, kat. V. Domáša, katol. Dobriany), anebo polivačka (katol. Hažlín) nebo polivanka (rus.-katol. Choňkovce), nebo kupačka atp. (rus. Pitrová, smíš. Malcov, smíš. Královce, Kec. Kostolany). Při tom »parobci« koupají děvčata buď v potoku, nebo (a to nejčastěji) chodí do domu, kde bývají pohoštění, dostávajíce písanky (barevná vajíčka).⁹⁹⁾ Téměř všude na velikonoce světi paschu nebo pasku (u kat. jsou to koláče, vejce, šunka, slanina atd., u rusňáků zvláštní koláč šoldra, slanina, beraní maso, zelenina, ovoce atd.), kterou někde nosí hospodáři, jinde dívky nebo jiní členové rodiny posvětit do kostela a s níž se nazpět předbíhají, aby bývali vždy první s prací hotovi (dívky pak, aby se co nejdříve provdaly atd.). Kromě toho všude téměř nacházíme zpěvy a sbory ženské mládeže (t. ř. ěonďání z Beňatiny): dívky se odpoledne na velikonoční pondělí pochytají za vesnici (u kostela nebo na louce atd.) za ruce, zpívajíce a hrajíce si na »Hoja, ěonďu«,¹⁰⁰⁾ při čemž mládenci chodí a berou jim stuhý z vlasů. Někde se tyto hry změnilý v obyčejnou zábavu při harmonice, při níž se i tancuje (v rus. Ujaku).¹⁰¹⁾

Na svatodušní svátky (rusadle, rusala)¹⁰²⁾ všude téměř po celém kraji ozdobují již pouze okna (někde také i světnici) zelenými větévkami lipovými nebo březovými, dosti často stavějí máje (mládenci děvčatům pod okna),¹⁰³⁾ hodně často baví se zvláštními hrami se zpěvy.¹⁰⁴⁾

⁹⁹⁾ V rus. Ujaku na rozhraní býv. Spiše a Šariše mládenci a dívky chodí, zpívajíce již od půlnoci, se oblévati. V Kalši za Košicemi dívky říkají, že jdou vyháněti »pávu«.

¹⁰⁰⁾ Ve Snině začíná jejich zpěv takto: »Štýry kačky plávají, kač do domu, kač! Hoja, ěžundža, poslala nás královna. Na čo že nás poslala? Hoja, ěžundža, hoja. Či sú masti spravené? Už sú masti spravené, s kolom podoprené, hoja, ěžundža, hoja.« V katol.-rusňáckém Lenartově v severozápad. Šariši zpívají při tom: »Tilili, motušu . . .«

¹⁰¹⁾ Z Beloveže u Bardiova mám zprávu, že tyto hry na »hoja ěundža« konají se až na svatodušní svátky. (Možná, že je to omyl, poněvadž v sousedním katol. Hažlíně se tak činí na velikonoce.) Ale hry a zpěvy mládeže na svatodušní svátky (rusadle) vyskytují se hojně na východním Slovensku.

¹⁰²⁾ V Zemplíně mezi Slováky, v kraji různých vyznání, nazývají svatodušní svátky rusadle, v Ubli na Sninsku však mezi čistými Rusňáky rusala (rusalja).

¹⁰³⁾ V Hažlíně u Humenného nejen mládenci stavějí břízy svým milenkám, ale i domácí děvčátkám z rodiny.

¹⁰⁴⁾ V Královcích nad Košicemi nazývají tyto hry mládeže králkou. Někde konají tyto hry a zpěvy mládeže na poli nebo na louce od velikonoce do svatodušních svátků.

Také ovšem svátek Mikuláše, Ondřeje a jiné (hlavně fašiangy) mají po celém východním Slovensku svoje ustálené zvyky, obyčeje a pověry: na Mikuláše chodí strašiti děti, na Ondřeje házejí kukuřici nebo lejí olovo atd., chtějíce uhádnouti, jak se kdo ožení nebo vdá. Na fašiangy chodí někde dívky holit mládence, kteří se musí vykupovati, z čehož potom se platí taneční výlohy a pod.¹⁰⁰⁾

---

¹⁰⁰⁾ Dr. J. Sziklay z abauj-turňanské župy zaznamenal i tyto slovenské zvyky: Někde každé jaro v y n á š e j í z i m u, t. j. panenku zhotovenou ze slámy, kterou s velkým křikem házejí do vody. (Srov. v y n á š e n í M o r a n y atd. na Moravě a jinde.) Na V e l k ý p á t e k v y h á n ě j í v některých vesnicích krávy, které musí přecházeti přes řetěz, natažený přes hranice. — Hlučně bývaly a bývají slavivány t. j. o d p u s t y (pouti, na př. mariánské odpusty v Levoči), na které se scházejí lidé se všech stran z celých stolic. Evangelci mívají také církevní slavnosti na památku založení chrámu, ale nazývají ji h o d y, jelikož nechodí k zpovědi (o d p u s t u), jako katolíci. (Srov. S t a n. K l í m a, I. c. 210, který těmto odpustům přikládal národní význam, neboť se prý na nich kázávalo jen slovensky, čímž se posilovalo vědomí národní sounáležitosti.)

Kapitola IX.

Pohádky a podání vůbec.

Jako se zvyky a obyčeji, tak je tomu i s pohádkami a tradicemi vůbec. Podání maloruského obyvatelstva v stolicích východoslovenských souvisí s podáními slovenského lidu, protože tyto i ony mají obecně-slovanský a vůbec indoevropský charakter, takže je nemožno jich dělit na slovenské a ruské.¹⁾ Jisto jest jen tolik, že v ruských variantech pohádkových a jiných motivech zachován bývá starobylejší ráz než v slovenských, takže na př. bájeslovné názory lidové (a hlavně jejich přežitky) lépe se projevují a stopují u Rusínů než u Slováků.

Máme sice již několik sbírek lidových podání slovenských, maloruských i polských z východního Slovenska,²⁾ ale odvážiti se úkolu, abychom lokalisovali jednotlivé pohádky a podle národnosti je roztřídili, je pro jednotlivce, který se výhradně tím nezabývá,

¹⁾ Proto na př. Jiří Polívka pojal pohádky maloruské do svého „Súpisu slovenských rozprávok“ (Turč. Sv. Martin, Slov. Matica, sv. I.—II.). Píše o tom doslovně: „Vedle čistě slovenských podání pojal jsem do soupisu ještě pohádky, zapsané u maloruských obyvatelů východoslovenských stolic a polských v stolici spišské, neboť zajisté toto obyvatelstvo žije celkem týmž životem duševním jako slovenské, se kterým se neustále úzce stýká. Ovšem jest u každého takového podání výslovně uvedeno, kde bylo zapsáno, a uvádí se za slovenskými versemi.“ (Předmluva I.)

²⁾ Všechny tyto sbírky sepsal, rozebral a zhodnotil prof. Dr. Jiří Polívka v citovaném díle (str. 1—158), kde uvedeni jsou všichni sběratelé slovenských pohádek od S. Reusza a Jana Francisciho-Rimavského až po Št. Mišíka, S. Czambela a jiné, jakož i sběratelé maloruských pohádek Iv. Verchratskij (Znadoby dfa piznanja uhoruskich hovoriv, v Zap. Nauk, tov. Ševčenko, sv. XL a XLIV, 1901) a Volod. Hnatjuk (v IX. sv. Etnograf. Zbirnyka ve Lvově 1900), který r. 1897/8 a 1911 vydal též velmi mnoho etnografických materiálů z Uh. Rusi a z Báčky (báiky, legendy novely atd.). Polské povídky ze spišské stolice sebral hlavně Lucyan Malinowski (VI. sv. Materyalů anthropol.-archeologicznych i ethnograf., Akademia věd v Krakově r. 1903).

nemožno, zvláště dokud není celý soupis slovenských pohádek, podniknutý nejpovolanějším našim odborníkem, prof. Dr. Jiřím Polívkou, ukončen. Škoda, že na př. Barviňskij, Hodinka, Kupčanko a jiní nevěnovali tradicím větší pozornosti. Též Kožmínová zaznamenala z lidových podání velmi málo, jen tuto pověst o Pohandivě z okolí Kamenice (blíže hradu nevického) nad Uhem:^{*)}

Pohandiva, zlá zámecká paní, byla divoká a měla podobu půl koně a půl ženy a žila za dávných časů na hradě nad řekou, jsouc svou ukrutností a bojechtivostí postrachem celého okolí. Chovala se nejenom ukrutně k poddaným, ale napadala s žoldněři i okolní hradu a města. Všude plenila, loupila a páčila. Nakonec vzbouřil se proti ní lid, města i okolní zámky, přitáhli k hradu a jali se jej společně se všech stran obléhati. Pohandiva, která zvláště mladé dívky utracovala a v jejich krvi podle lidového podání se koupala, vidouc nezbytnost a strašlivou odplatu, která ji čeká, sama se vrhla s cimbuřím hradu dolů a v proudu řeky s rozdrčeným tělem zahynula.^{*)}

Vypráví-li tuto pověst Slovák (třeba řeckokatolík) z Huty, Koromle a pod., bude to pověst slovenská (neboť tam všude i řeckokatolíci-rusňáci hovoří již slovensky); bude-li ji vyprávěti Rusňák z Kamenice, Nevického, Domaninec a pod., bude to pověst ruská, neboť tam již se mluví rusky.

Tím jsme chtěli jen ukázati, jak těžko jest činiti rozdíl v tomto oboru mezi slovenským duševním majetkem a ruským, protože pohádkové látky se častokráte stěhují z kraje do kraje, nebo se šíří z jednoho pramene na různé strany. Proto snad mysliti, když je vyprávěna nějaká pověst slovenskou řečí, že již jest eo ipso slovenská,^{*)} byl by veliký omyl. Soud platí přirozeně mutatis verbis i o ruských (resp. rusňáckých) lidových podáních. Přece však u rusňáků (řeckokatolíků) je tento fond pohádkový trochu jiný (anebo s jinými, resp. jinak nazvanými hrdiny),^{*)} než u římských katolíků a protestantů. Vysvětluje se to zase tím, jak jsme napsali výše v kapitole o zvycích a obyčejích, že církev východní (a s ní i uniatská) nevymítala tak různých pohanských pověr z lidu, jako to činila církev římskokatolická, která je nahrazovala novými a

^{*)} Pověst jest uvedena i v Holovackého «Cestách po haličské a uher-ské Rusi».

^{*)} Srov. Kožmínová 40, ale neudává, kde zapsala tuto pověst, neboť «okolím» Kamenice nad Uhem může se mysliti Slovensko i Podkarpatská Rus. Zdá se však, že jí slyšela od Slováků (poslovenštělých rusňáků, oněch Brochových Sotáků), neboť jí uvedla na konci kapitoly o Slovácích.

^{*)} Jak to činil Czambel a jiní.

^{*)} A jistě též hojnější a originálnější, zvláště u primitivních Verhoviců, ježto Dolišňané nedrží se již tak tvrdošjně zastaralých tradic. (Na rovinách je větší blahobyť, proto i rychlejší postup kulturní.)

novými legendami o jednotlivých svatých a světicích.⁷⁾ Proto maloruská podání jsou plná čertů, vidmín, strachů, chovanců, domoviků, vodníků, bohyň a rusálek, pídmín, bludiček, pokutníků, opírů, vovkuláků, čarivnic, znacharů, chmarníků a podobných nadpřirozených bytostí ze staré pohanské doby.⁸⁾ Ovšem, vědecká kritika teprve ukáže, pokud v těchto pohádkách, které jsou, tak jako slovenské a jiné, z valné většiny pouze součástí anebo odnoží mezinárodní literatury pohádkové, co v nich jest zvláště maloruského, pokud se v nich obráží duševní bytnost maloruského lidu, pokud se v nich zračí skutečný život maloruský, tak jako zase ve slovenských tradicích lidový život slovenský.⁹⁾

Nebudeme tu proto otiskovati různých pohádek a tradičních podání z východního Slovenska a Podkarpatské Rusi, pokud již byly ve vzpomenutých sbírkách snadno přístupných uveřejněny.¹⁰⁾ My se na tomto místě ještě jen všeobecnými slovy dotkneme toho, co jsme sami zjistili na území námi studovaném, uvedouce i několik příkladů různých pohádek, pověstí a pod. Mezi Slováky na východním Slovensku je slychati od starších lidí o zakletých princeznách,¹¹⁾ o ježibabách, o čarodějnicích,¹²⁾ o dracích,¹³⁾ o čarodějích, o moudrém člověkovi,¹⁴⁾ o zbojnicích,¹⁵⁾ o zlodějích,¹⁶⁾ o Janoškově,¹⁷⁾ o králi a jeho synech anebo jeho dcerách,¹⁸⁾ o chudé dívce

⁷⁾ Jisto jest, že na př. legenda o počátku světa a prvních lidech jinak zní u římskokatolického Slováka, než u řeckokatolického Karpatorusa, poněvadž jsou sice oba dva křesťany, ale v jejich názoru životním je přece jen nějaký rozdíl, který se často projevuje detaily, způsobem podání a pod. Mnoho karpatoruských legend týká se na př. Šalamouna, ale málo Bohorodice, ze svatých Michala a Vasilá; sv. Petr vystupuje zpravidla s Kristem.

⁸⁾ Srov. v té příčině hlavně sbírky Hnatjukovy a Verchratského, Frankovy a jiných.

⁹⁾ Citujeme podle Jiř. Polívky (l. c. 135), který píše dále na str. 158: »Podání maloruského obyvatelstva v stolicích východoslovenských a i polského obyvatelstva v některých pohraničních obcích stolice spišské souvisí skutečně s podáními slovenského lidu, a proto jsme je též pojali do tohoto díla.« O tom, jak Lemko rád přivývá (na výdělcích a na službě) slovenské řeči, kterou pokládá za vyšší, jak přeměňuje svoje křesťní jména, přejímá podání, obyčej a písně od Slováků, svých od dávných dob »jedino-plemenníků« a sousedů, psal už Jak. Holovackij (Narod. pěsní I.; 743 sl.).

¹⁰⁾ V té příčině nové svazky Polívkova »Súpisu slovenských rozprávek« (vyd. nákladem Slov. Matice v Turč. Sv. Martině) přinesly a přinesou ještě bohatou kořist i s kritickými poznámkami srovnávacími.

¹¹⁾ Kecerské Kostolany nad Košicemi, Dobriany nad Vranovem.

¹²⁾ Kráľovce nad Košicemi (věrov. smíšené), Kalša (pod.), Kelča nad Vranovem (smíš.).

¹³⁾ Sálančík u Košic (věrově smíšený), Dobriany nad Vranovem.

¹⁴⁾ Sálančík, Kalša (smíš., původně ruská?).

¹⁵⁾ Vysoká n./Uh. (pod.).

(kterou pojme nějaký král za manželku,¹⁶⁾ loktibradech,¹⁷⁾ o smrtkách,¹⁷⁾ o Kristovi a sv. Petru,¹⁸⁾ o starých lidech,¹⁹⁾ o pokladě v Magurici,²⁰⁾ o králi Bruncvíkovi,²¹⁾ o zázračných knihách, z nichž je možno předpovídati,²²⁾ o dobrých a zlých duších,²³⁾ o strašcích a kouzelnících,²⁴⁾ starých babách,²⁵⁾ o cikánech,²⁶⁾ o »krutých« dívkách,²⁸⁾ o starých chlapech,²⁸⁾ o starých pánech, jak utiskovali chudý lid²⁹⁾, a o krutých a husitských vojnách.²⁷⁾

Rusňáci mají zase nejvíce pohádek, pověstí a pod. o obrech,²⁷⁾ o zlodějích,²⁸⁾ o čertech,²⁸⁾ o andělech,²⁸⁾ o psohlavcích,²⁸⁾ o popelkách,²⁸⁾ o železnosových babách,²⁸⁾ o Tatarech,²⁸⁾ o králich,²⁸⁾ o princích a princeznách,²⁸⁾ o čarodějích,²⁸⁾ o sedmi moudrých mistrech,²⁸⁾ o mrtvých (nemajících pokoje na druhém světě, takže chodí »pokutovati«; rodina za takového se postí, modlí a »oferuje« peníze na mše),³⁰⁾ o čarodějnicích a kouzelnících,³¹⁾ o dávných vojnách a chudých časech,³²⁾ o Janošíkovi,³³⁾ o starých bačích, o starých hradech³⁴⁾ a pod.

Obsah a ráz těchto pohádek, pověstí atd. jak slovenských tak maloruských je z většiny obecně znám, jen tu a tam místně přibarven. Hledati něco specificky slovenského anebo ruského je věc nesnadná, zvláště když je viděti, že tyto stejné motivy, někdy

¹⁶⁾ Tamtéž.

¹⁷⁾ Ryb. Hámry (v okrese sobran., kat.-rus.-ev.).

¹⁸⁾ Tamtéž.

¹⁹⁾ Tamtéž.

²⁰⁾ Snina, kde vyprávějí i místní pověst o mořském oknu pod Sninským Kamenem, jako též o mrtvých pánech, kteří straší na hřbitově.

²¹⁾ Modra u Humenného, kde podle zprávy vypráví se dosti povídek, známých z »Tisíc a jedné noci«.

²²⁾ Kelča nad Vranovem (směš., kat.-rus.).

²³⁾ Tamtéž.

²⁴⁾ Velká Domáša nad Vranovem, která je dnes z většiny katolická, ale původně bylo tam jistě více rusňáků než v Malé Domáši, kde se vyprávějí podobné pohádky (o zakletí, o bosorkách, o v r a ž k á c h).

²⁵⁾ Hažlín u Bardlova, který je dnes katolický s menšinou rusňáků, ale dříve tu jistě byli rusňáci četnější. (Řadu pověstí místních z této obce viz níže.)

²⁶⁾ Plaveč.

²⁷⁾ Spišská St. Ves.

²⁸⁾ Ubla (o Janošíkovi prý tam nevědí). Též v Pitrové v bardlov. okrese mají prý »zlodějské« a »bobonské« pohádky. Dúbrava v sninském okrese.

²⁹⁾ Hažlín u Humenného, kde však jsou též katolíci, kteří obec. původem ruskou, poslovenštují.

³⁰⁾ Vampyrické látky, obecně známé u Slovanů i jinde (Choňkovce při Sobrancích).

³¹⁾ Malá Domáša nad Vranovem, kde však žijí i katolíci. (Srov. výše poznámku o Velké Domáši.) V Malcově (směš.) vyprávějí též o čarodějnicích a o kouzelnících.

³²⁾ Rešov pod Bardlovem.

³³⁾ Toryska u Levoče, Malcov (směš., rus.-katol.).

³⁴⁾ Ruská Vola v bardlov. okrese.

i v různých variantech, vyskytují se na obou stranách. Zmínky jen zasluhuje, že kmenová slovenská pověst o Janoškovci pronikla již i mezi Rusňáky (hlavně na západě v bývalém Spiši a Šariši); naopak pohádky o v r a ž c í c h (speciálně maloruské?) do- stávají se i mezi Slováky.

Z Hažlína od Bardiova, kde se mísí katolíci s rusňáky,²⁶⁾ do- stalo se nám od tamější školy několika pohádek a pověstí, z nichž tu uvedeme ukázkami alespoň po jedné:

Jedna devka bola hruba²⁶⁾ a išla do lesa na dreva. V leše porocila dvoch hvapco a jih ohabiva pod kračkem. Jedna medvedcica mava svoje mladata. Mala jih dvojo. Tota medvedcica ih odvleka do svojego hnezda, a tote dva hlapci rozkazovali všickim žviratom. A tote dva hlapci išli do šveta a mali jednu zhrazavenu šabfu²⁷⁾ a išli kovo jednej cesti a kolo tej cesti bull nasadzene jedle. A totu zhrazavenu šablu zavesili na totu jedlu: jednu na prostredek. A tote hvapci vžali i trojo žvirat: vžali medveda i vilka i jedneho jeleňa. I druhí vžal tote iste žvirata. Jeden išov z jednej strani šveta a druhí išov z druhej strani šveta a ešči vopred sebe hutoreli, keď budze tota šabla z vadu (?) zlata, to jeden z nih nežije. Jeden prišov do jedneho mesta a v tem mesce še prehociva po jednej zahradce. Išov na jednu zakamenetu huru a mu bulo zimno. Nakvad oheň pod jedneho duba a kričev: »Zima mi!« — tak jak mu ona kazala — »Uder svojo žvi- rata, bo be me pokusali!« On uderev. I jak brat prišev do toho mesta i tota kralova cefka še tiž tam prehadzava. Tan i on pošov na tu huru, tam nakvad pod ho (?) dube. Tota zaš kriechi: »Zima mi, poc še ohrej!« Potem ona mu dava, a brat ne po žviratoh uderev, ale po zemi. Z tej hore išli furt ludze za jeden dzeň. Išli do toho mesta, zrobili veľkú hoscinu.²⁸⁾

²⁶⁾ Okolí je téměř rusňácké, jen k jihozápadu jsou nerusňácké obce. Jistě bylo v Hažlíně před časem více rusňáků, možná všichni.

²⁷⁾ Za správnost dialektického zápisu odpovědnost nese ovšem za- pisující. V slově devka mělo by býti po východoslov. dz evka nebo dzlvka (srov. níže cefka) a tak pod. dále (srov. na př. zlma a v le še, porocila vedle ohabiva atp.). Tu neběží o fečovou přesnost, ale o vyprávěný motiv pohádkový. Přes to zápis je pozoruhodný, jak na př. foneticky transkribuje hlásku dz — c (porocila, prehociva, medvecica v. prehadzava, medvedzica atp.).

²⁸⁾ Vedle tohoto přřpadu nikde zapisovatel neoznačil měkkého ř.

²⁹⁾ Děj této pohádky je vyprávěn kuse, takže čtenář musí si ho do- mysliti a doplniti, ale přesto látkový motiv je patrný. Podobně jest tomu také s ostatními pohádkami, které mi byly poslány: buď jsou vyprávěny příliš stručně, anebo zase jsou nedokončeny. Jednájí o »jednej babe, co mala praše«, o jedné babě, která metla chyží a našla »piper«, o »hvapovi s babu, co mali hižku z řadu«, o »ciganovi i cigance, co mali vefo ceci«, o »babe, co šeje mučku na dzedovu ručku«, o »hvapovi s babu, co nemali co jesc«, o »jednej matke, co mala troh sinoh a nemohla nič pred nima trimac«, o »jednom krafovi, co mal ženu, ta mu ležela na smertejnej posceli«, o »jednom hvapovi, co mal tri cefki a prišov ku nem jeden vojak«, o »jednom hvapovi s babu, co nemali len psa«, o »jednej matke, co mala troh sinoh a kazala jim, abi išli služic«. — Přfležitostně (v soupise sloven- ského národopisu) je možná uveřejním s ostatním materiálem.

Z místních pověřčivých pověstí hažlinských stůž tu alespoň tato: Keď ice dahto kovo kapvičky³⁹⁾ v noci, ta čuje krik. Htoška kriči: »Daj mi mojo!« Keď človek daco ruci — šnurku abo daco inšie, tak ucihne.⁴⁰⁾

Abychom měli i pohádku nebo pověst z čistě rusňáckého kraje od hranic slovensko-karpatoruských, uvedeme alespoň tuto z Uble:⁴¹⁾ Mezi Ublou a Ladomírovou vedle župní cesty je možno viděti jeden skalnatý, osaměle stojící vrch, který lid jmenuje »Č o r t o v á (nebo ď a k o v á)⁴²⁾ s k á l a«. Ladomírský ďak byl v blízkém spojení s čertem, s kterým uzavřel smlouvu, jejímž smyslem bylo, že mu prodá duši, když mu bude pomáhati. Čert vyhověl všem svým povinnostem, vyplývajícím ze smlouvy, ale ďak nebyl ochoten mu duši odevzdati na určitý rok. Čert se proto velmi na ďaka rozhněval a shodil na něho skálu, která ďaka zabila.⁴³⁾

Ptáme-li se lidí na pohádky, pověsti, pověry, pořekadla, přísloví, hádanky atd., vždy nás mladší lidé odporučují na staré, kteří prý umějí ještě vyprávěti, neboť v to věří, ale oni že již takovým »bobonám« nevěří a proto jich neumějí. Ale jsou vypravěči, od nichž můžete zapisovati celý týden, a ještě nejste u konce. Vždyť vyzvěděti od každého »opovídače« všechno, co ví, znamená asi tolik, jako zapisovati od vzdělance všechna přečtená díla slovesná. Lid má též svoji literaturu, ústním podáním děděnou a šířenou, jako také čtením osvojenou. Zvláště někteří lidé (ženy i muži) vyznamenávají se vzorným smyslem literárním!⁴⁴⁾ Ovšem, nejsou to jen pohádky a pověsti o zakletých princeznách, čarodějnicích a mûrách, o zakletých pokladech v různých horách, o rozličných jezerech, studních a léčivých pramenech, ale též legendy a vypravování ze skutečného života s látkami vážnými i žertovnými (o moudrých lidech, o věrných a nevěrných ženách atd.), různé novely, anekdoty a historicky obsahu často rozmanitého, jako také historická podání.⁴⁵⁾ Tato

³⁹⁾ »Pri kaplicí« — to je hřbitov pro nedonošené děti.

⁴⁰⁾ Nejvíce se tyto pověsti týkají pastvin, »debrí« (křovin), lesa a pod., že se tam někdo oběsil a straší, že se tam černý pes nebo kočka mění v metlu, že jsou tam velicí hadi, že tam »vodík« (vodník) chodí se světlem, že tam někdo hraje na housle, že jest tam sklep s vínem a v něm zlaté mince, že jest tam zakopáno stříbro, že jest tam slyšeti plakati dítě, že tam kněz chodí s ministranty a s ním černý pes, že tam chlapec v červené čepici sedí na krávě a bříká atp.

⁴¹⁾ Poslal mi ji z rusínské tamější školy, ale sepsánu v spisovně slovenštině.

⁴²⁾ Ďak = kantor, varhaník.

⁴³⁾ Všeobecně známý námět, lokálně upravený.

⁴⁴⁾ Srov. Volod. Hnatjuka (Ětnograf. Zbirnyk Nauk. tov. im. Ševčenko III., Lvov, 1897/8, předmluva k I. sv. na str. XIII.), který jen od jednoho »opovídače« (Mich. Pustaje ze Zboje v zemplínské) zapisoval celých šest dní od rána do večera a ještě, kdyby nemusil odjet, mohl by zaznamenávatí pár dní, jak se vypravěč chlubil.

⁴⁵⁾ Domácího původu zdá se anekdota »Pro Galičaniv« ze Zboje v zemplínské. (Ovšem, nesmíme si mysliti, že by tradice, k níž není uvedena paralela od Hnatjuka, že by byla eo ipso hned už originální.)

se týkají, jak Hnatjuk a Eug. Perfeckij zjistili, nejčastěji osoby Matyáše Korvína.

Lid podkarpatoruský neměl svých národních hrdin, takže jedinou osobností, jím heroisovanou, je král Mat. Korvín, který pro svoji spravedlivost a lidumilnost byl velmi populární v Podkarpátí: »Vun trimav rusku viru, trimav iz narodom blagočestivim — chraniv Ugorščinu.«⁶⁶⁾ Tak národní pověsti činí z něho »Rusňáka« a »bratra« (člověka své víry a národnosti). V jedné pověsti vypráví se o něm, že když ještě nevěděl, zda bude králem, bydlel v Podkarpatské Rusi a byl sluhou u ruského sedláka Halajdy v Orichovických v užhorodské stolici. Bartholomaeides zachytil pověst, týkající se jednoho podkarpatského u r o č i š č a (zbytků jedné starobylé osady) v gemerské stolici, která ukazuje, do jaké míry lid chápal krále Matyáše, jeho nálady a jeho touhy: Jednou po hostině král Matyáš rozdál přítomným magnátům sekery a rýče a požádal jich, aby mu pomohli vykopati ze země keř s kořeny. Urostlý, silný, tělesné práci zvyklý Matyáš pracoval s nadšením, nepocituje únavy. Práci však nezvyklí, zchoulostivělí magnáti potili se a padali únavou. Tehdy král Matyáš obrátil se k nim a povídal: »Zda jsme nepocítili již dosti, přátelé, alespoň na tomto, jakou cenu má práce sedláků, s nimiž často zacházíme ještě hůře než s našimi psy a koňmi? Zatím co oni tonou v bídě, máme my všechen svůj čas zahálkou!«⁶⁷⁾

K tradicím patří ovšem také přísloví, pořekadla, pranostiky, drobné pověry, hádanky atd. Také na tomto poli zůstává úkolem kořistiti drobným sběratelům, poněvadž materiál dosud sebraný je jednak neúplný, jednak málo průkazný, aby se na základě něho mohly činiti nějaké závěry. Vedle veliké sbírky slovenských pří-

⁶⁶⁾ Etnograf. Zbirnyk, IV., str. 173 (Lvov). Cit. u Perfeckého (str. 54). Z e n o n K u z e l j a (Uhorský korol Matvij Korvín v slavjanskij slovesnosti, v Zapiskách Nauk. tov. im. Sevčenko, t. LXVII., LXVIII., LXIX.) snesl mnoho dokladů o populárnosti osoby Mat. Korvína u slovanského lidu v Uhrách.

⁶⁷⁾ I v písních milostného rázu odráží se rázovitá povaha tohoto krále: Oženil se Matěj s krasavicí Alenčicí, ale což má kdy meškati u mladé ženy?

»Bo dosit' malo pri nji spav,

za koroteňko, nočij tri —, hovoří jedna lidová píseň o Matyášovi. —

Matyáš musí spěchati na pomoc své zemi, k obraně svého »kamen-horoda«. Pláče lid, pláče čeleď pro odcházejícího od nich krále, a on se loučí, těše osiřelé:

»Ne bįjsla, čeliadko moja!

Na tretij deň, oš kažu vam —

Carevnu v chatu privedu!«

S důvěrou očekává lid Matyáše a s ním i štěstí — děvci jeho, která přijede s ním a přinese světlo a veselí v začazenou chatu chudobného podkarpatoruského sedláka. (Srov. Eug. Perfeckij, op. cit. 54—55.)

sloví a pořekadel Zátureckého⁴⁸⁾ a ruské sbírky z Haliče a Podkarpatské Rusi (Deškovovy?),⁴⁹⁾ kde je sice obsažen veliký materiál,⁵⁰⁾ ale nerozlišený podle provenience,⁵¹⁾ uveřejněna byla řada drobnějších příspěvků, které se týkají speciálně východního Slovenska. Malou sbírku pořekadel uveřejnil Tomáš Pitonjak,⁵²⁾ ale většina jest i jinde známa — alespoň ve variantech; pouze některá jsou opravdu originální. Na př.: Cigáň nezjie, pokiaľ neuváfa. (Když někomu něco spadne.) — Kto mo pščoly (včely), to mo mjod, kto mo deti, to mo smrod. — Nebude teplej rosy, dokiaľ nezajdu zavidna kosa. (Večer hvězdy.) — Nie každý spí, kto leží. — Valalem poza gory obesč, jak sie s takymi ludzmi sesč. — Volíš svoje vši biť, jak cudze peňazi zachovať. — Všendy dobre, ale najlepši doma, trochu zjedia detu a ostatok žena. — V stojaci vode sa hrobač množí a v lenivom človeku hriechy. — S vidličkami ladne, ale rado spadne. — Za tune (lacné) peňaze vše psi mäso žrú. — Na jarmarku hovoří: A. Voly za sto zlatých, oldomáš napolí. — B. Tak praví sv. Tomáš: Kto berie peniaze, ten dá oldomáš.⁵³⁾ Jos. Pospech⁵⁴⁾ mezi nářečovými slovy z N. Šebeše (šarišská stol.) uvedl též dvě pořekadla: Keby ňe ten kech, to by človek zdech. (Kdyby člověk neměl větrů, musel by zemřít.) — Obecuvka šalenemu radosc. (Sliby se slibují, blázni se radují.)

A z pověr a obyčejů šarišských, uveřejněných na jiném místě tohoto časopisu,⁵⁵⁾ zaznamenáváme tyto: Když kočka anebo kněz předejde na cestě, to znamená pro toho, koho kněz v cestě předběhl, neštěstí. Podobně když někoho předejdu s prázdnou nádobou, ten bude nešťasten. Když někomu z o č pride (někoho uřknu), tomu umějí některé babky pomoci. Vezmou po dvou uhličích z pece a žhavé hodí do nádoby vodou naplněné, při čemž nesrozumitelná slova čarují (v r a ž á): čarující babka tou vodou natře tvář uřknutému a zbylou vodu vylije za dvéře na stěžeje, čímž se churavý — uzdraví.

Maďar Frant. Virter sebral (v cit. již díle) několik slovenských a rusínských pověr a přísloví, chtěje i takto charakterisovati zem-

⁴⁸⁾ A. Záturecký, Slovenská přísloví a pořekadla (Rozpravy České akademie).

⁴⁹⁾ »Poslovice i pogovorki galickoj i ugarskoj Rusi« (v Zap. Imper. rus. geograf. občestva po otdeleniju etnograf., t. II., red. L. N. Majkov, Petrohrad, 1869, str. 225—362).

⁵⁰⁾ Nejvíce knižní, vypsány z různých sbírek a vydání.

⁵¹⁾ Na př. v ruské sbírce jest u málokterých přísloví atd. poznámka v závorce, že pocházejí z »Uherské« Rusi.

⁵²⁾ Pořekadlá zo Spiša, Č. Mus. slov. spol. XI. 6, str. 8—9.

⁵³⁾ Jazyk těchto pořekadel není vždy lidový, ani foneticky správný, ježto v písních, příslovích, pořekadlech atd. lid rád napodobí kostelní a vůbec panskou řeč a také sběratelé nevěrně zachycují texty.

⁵⁴⁾ J. Pospech (ČMSS XI., 6, str. 40—42).

⁵⁵⁾ Pověry a obyčaje v Šariši (Č. Mus. slov. spol. XI. 6, 1908, 11—12). Pověra o úrocích je všude rozšířena, ale lék proti nim není všude stejný.

plínském Slováků a Rusínů. Ale v uvedených pověrách a příslovích není nic ani specificky slovenského, ani maloruského. Napíše-li Virter, že v některých slovenských obcích nesmí se nic v sobotu (někde i ve čtvrtek anebo ve středu) odpoledne dělati, anebo něco nového začínati, neboť z toho vznikne neštěstí, není to nic zvláštního, protože v nešťastné dni (pátek a jiné) věří se i jinde. Ani v ruské pověře, že když led (kroupy) padá, postaví se sekera na dvoře ostřím nahoru, není nic specificky rusňáckého. Mezi jinými slovenskými pověrami ze Zemplína uvádí ještě tyto: Potkati se s člověkem nesoucím prázdnou nádobu znamená neštěstí. — Po dobu sucha stařeny nosí v ústech vodu z jedné studně do druhé. (Humenská Olka.) — Když hoří, ženy běhají kolem domu bez šatů, aby je zachránily. — Když kohout kikiriká ráno mezi 8.—9. hodinou, bude pršet. — Když pastýř žene po prvé zvěř na pastvu, má v ruce vrbovou hůl. — Nová služka nesmí dříve do domu, dokud není stará venku. — Krávu bítí metlou se nesmí, neboť oprašiví. V Dlhé se bojí vody, neboť od vody zbláznilo se devět lidí za devět roků. — Na Štědrý den se zavazují stromy. — Pověř je prý mezi Rusíny velmi mnoho. Nejzajímavější jsou podle Virtera tyto: Když se dobytek vyhání po prvé na pastvu, posype se prachem sesbíraným v kostele. — Cizí nesmí podojiti krávu, neboť ztratí mléko. — Po západě slunce nedají z domu ven jídlo, ani za peníze. Když je to nevyhnutelně potřebné, posype se solí. — Večer se nemete, neboť to přinese zlo. — Prázdná kolébka se nesmí kolébat, neboť dítě zemře. — Když kohout kikiriká večer, znamená to neštěstí a kohout se ihned zabije. — Když zvoní zemfélému, přestane se pracovati; kdo však pracuje dále, tomu upadne ruka. — Když hřmí, hlava se tlouče kamenem, neboť od toho přestane bolení hlavy. — Když se děvče udeří metlou, stane se nemravným. — Když dítěti naroste dříve horní než dolní zub, brzy zemře. — Mnohé jiné pověry se vztahují skoro ke každému menšímu svátku. Přísloví je prý u Rusínů málo. Na příklad: Pán rozkázal, a udělal to sám. — Pásl jsi svoje oči, a žaludek ti zůstal prázdný. — Zarostla mu cesta ve dvoře. — I čert pravil, když zabil svoji matku, že byla tma. — Oves dáváš koni, a zeneš ho jako psa.

Slovenských přísloví však vůbec neuvádí, jen několik nadávek (tchor, cibulár, premilený = žid, štěnice, krivý, farár), ale i rozbořem a srovnáním výše uvedených pověr a přísloví bylo by lze ukázat, že v nich není nic specificky ani východoslovenského ani ruského. (Nevím, zdali Virterovy příklady jsou věrohodné, když na př. Olka z humenského okresu není slovenská, ale ruská!) Dr. J. Sziklay od abauj-turňanských Slováků zaznamenal pověru, že v okolních horách jsou draci. Ale většina obyvatelstva prý již nevěří v pověry. — Z ruské Beňatiny při Sobrancích se nám dostalo zprávy, že jsou tam mezi lidem rozšířeny pověry o olejkářích (olejkáři = lidé vědomci?). V ruském Ujaku nad Sabinovem povídají

zase, když někdo náhle zemře, že má porobenisko, při čemž potom od dávných věků vyprávějí, kde a co se stalo.

Dokud není sebrána všechna tato tradiční literatura mezi východními Slováky a Rusňáky, dotud je těžko konati srovnávací studium, dokonce činiti dalekosáhlé závěry jak o zvláštностech, tak o vzájemném působení a přemáhání dvou sousedních kultur kmenových, slovenské a maloruské (resp. karpatoruské).⁶⁶⁾ V té příčině platí to, co jsme napsali na konci kapitol o typových a povahových rysech východních Slováků a Karpatorusů, o domě, o kroji a o zvycích, že totiž vésti nějakou hranici mezi nimi na základě těchto kmenových atributů není dnes nám možno. Nutnost národopisného soupisu na Slovensku a na Podkarpatské Rusi je z toho zřejmá. To, co dosud z materiálu tam sebraného je po ruce,⁶⁷⁾ nestačí, aby se z toho dalekosáhlé usuzovalo. Jistě tu a tam najdou se rozdíly mezi touto tradiční literaturou východoslovenskou a karpatoruskou, poněvadž její prameny a vlivy⁶⁸⁾ nebyly vždy jednotné, ale během století nastalo vyrovnání (akkulturace) i v tomto směru.

⁶⁶⁾ O východních Slovácích je toho méně než o Karpatorusích. (Literaturu viz u Franceva, Hnatjuka, Czambela, Polívky, Krále a jiných.) — Vedle Holovackého vztahy podkarpatských »zemlakiv« s jejich nejbližšími sousedy« našel i D. D o r o š e n k o (l. c. 7) v různých »prikazkách«, jako na př.: »Duša spatí ne chodí.« — »Bida čolovika najde, choď i s o n c e zajde.« — »Žid i mollači učítsia obmanuti.« — »Voloch u dva roti: jedním jíst, druhím breše.« — »Bida z bidoju chodít, a Maďar sam po sobi.« (Srov. De-Vollan, l. c. 6, a Majkov, Poslovicy atd., l. c. 225—362.) — Na přenášení tradic od rusňáků ke katolíkům upozornil Jiří Polívka již v poznámce, kterou připojil k východoslovenské pohádce z Němcovec u Kapušan »Zbujnik«, zapsané Sta n. Klímou (Národopis. věstník čslav. IV., 218 až 219). Polívka nazval řečenou »pripovidku« dosti obyčejnou versí rozšířené povídky o mistrném zloději (srov. Kubín, Kladské povídky I., 44, č. 129), která byla do katolických Němcovec zřejmě přenesena od umlatských sousedů, jak vyplývá zvláště ze závěrečného motivu: pán žádá na zloději, aby ukradl »popa i s popađu«.

⁶⁷⁾ Maďar A l e x. B o n k á l ó (Die ungarländischen Ruthenen, v Ungarische Jahrbücher, 1921, str. 319) je naivní domněnky, že když ruské pohádky začínají obvyklými uvozovacími slovy: b u v, d e n e b u v (bylo, kde nebylo, bylo jednou . . .), že je to z maďarských (podle autora: uherských) pohádek: v o l t, h o l n e m v o l t! K Bonkálóovým »Hungarismen in der ugrorussischen Kultur« (l. c. 318—341) se možná ještě vrátíme na jiném místě, poněvadž jsou příliš tendenční, kusé a některé i naivní a tedy nevědecké, ačkoliv nelze upřít, že celým svým státním (správním, kulturním atd.) aparátem Maďaři se starali, aby jejich řeč a kultura pronikala mezi Slováky. Hungarismů (zvláště těch mrzkých, o nichž uměl Oskar Jászí svým soukmenovcům mnoho nepřijemného pověděti, jež se nám jak na Karpatorusích, tak na Slovácích nelíbí jako neslovanské!) bylo tolik, že musil přijít obrat, aby se neorganický nános odčistil se slovenské duše i těla!

⁶⁸⁾ A. P e t r o v (Ugorsko-russkije zagovory i zaklínania načala XVIII. v. — Živaja starina IV., 1891, str. 122—130) uveřejnil ze starého rukopisu několik zařkacích formulí, které však podle O. A. Petruševiče vznikly na půdě haličské a byly jen přepsány v uherské Rusi (v oblasti podkarpatských Lemků).

Kapitola X.

Řemeslné a umělecké nadání.

Tu by bylo třeba srovnati poetické, hudební a výtvarné nadání Slováků a karpatských Rusů, zjistiti rozdíly a určití vzájemné působení a splývání.

I zde chybějí jakékoliv srovnávací práce, neboť jednotliví spisovatelé nevěšmali si tohoto oboru, nebo činili tak jen povšechnými charakteristikami. Tak na př. u východních a vůbec horních Slováků shledávají hlubokou a vážnou mysl, která je prý nejlépe patrná v jejich písních.¹⁾ Elegický tón, žal lásky odřikavé, bez vášně a do sebe ponořené — to jest nejčastější nálada východoslovenských písní. Ale východní Slováček dovede najíti výraz i pro šťastnou a prchlivou lásku.²⁾ Bojů plná minulost — doba sv. Štěpána, tatarské bouře, kurucká vojna³⁾ atd. — našla přirozeně též svůj ohlas v lidové poesii, jak je viděti z příslušných ukázek písňových sbírek Šafařkových, Kollárových, Miškových, Škultétyho a jiných. V překlině nápěvu bývá forma různá, tónina nejčastěji molová.⁴⁾ V novější době se rozšířily mezi východními Slováky hodně též maďarské melodie, jak je cikánské hudby a mladí lidé z vojny a ze světa přinášeli.⁵⁾ Samostatné místo mají starobylé písně svatební, jak jsme se o nich zmínili v kapitole o zvycích.⁶⁾ Některé

¹⁾ Srov. na př. Ad. Pechány (I. c. 410).

²⁾ Albert Berzeviczy (I. c. 357).

³⁾ Slovensko-kurucká píseň je hudebně velmi cenná (srov. Mík. Schneider-Trnavský v »Slovenské čítance«, vyd. Mor.-slezská Beseda v Praze, str. 326).

⁴⁾ Pechány mluví o $\frac{3}{4}$ taktu a při tanečních písních o $\frac{2}{4}$ a $\frac{3}{4}$.

⁵⁾ Cikánské melodie si přisvojili neprávem Maďaři a vydávají je za svůj majetek.

⁶⁾ Zvláště při vítí věnců se ozývají velmi dojemné písně (srov. K o ž m í n o v á 35).

z nich mají monotonní ráz kostelní, jiné jsou švihné a melodické.⁷⁾ Jest ovšem otázka, jsou-li to původem slovenské písně, neboť pocházejí z Jenkovec z býv. Zemplína, ale již blízko Užhorodu, vesnice věrově smíšené, řečově slovenské. Jak jsme již výše v kapitole zvykoslovné na příslušném místě uvedli, zdá se nám, že podle názvosloví a jednotlivých aktů jenkovského »vešeli«⁸⁾ běželo by tu o ruský původ, ovšem »chemicky«⁹⁾ již poslovenštěný. Tu při těchto písních, které se zpívají při vítí svatebních věnců, je pozoruhodné slovo *h l a s* (rusky *h o l o s*) místo »nota«¹⁰⁾ (nápěv, melodie).⁹⁾

O karpatských Rusích shodují se výpovědi všech spisovatelů, že sice milují zpěv, hudbu a tanec, ale že v poslední době poklad lidových písní se ztenčoval.⁹⁾ Jejich písně se odlišují podle krajů, ale největší jich procento je vážných a smutných. V táhlých nápěvech je zvláštní zádušnost jako v maloruských dumách.¹⁰⁾ Hrdinských písní (bylin) neznají. Melodicky písně nejsou jednotné; druhů bývají různých: zbojnické, pastýřské, vojenské, milostné. Zvláštní místo mají písně na přástkách,¹¹⁾ na »veselí«¹²⁾ (t. ř. *latkanja*) a při jiných příležitostech.¹³⁾ Sbírek karpatoruských písní od Lučkajovy¹⁴⁾ přes Králického,¹⁴⁾ De Volfanovu,¹⁵⁾ Holovackého¹⁶⁾ až

⁷⁾ Viz v řečové kapitole, kde jest ukázka z Kožmínové. Všecky písně u ní uvedené nejsou však starého původu, nýbrž pozdější výtvoři pod vlivem církevním.

⁸⁾ Zůstává při domněnce, kterou by bylo třeba ještě zdůvodnit a opodstatnit, nevyskytuje-li se slovo »hlas«⁹⁾ v tom významu i jinde na Slovensku. Slyšel jsem výraz »hlasná«⁹⁾ píseň na př. i na jižním Slovensku.

⁹⁾ Obyčejně to připisují trudnému sociálnímu a politickému postavení Malorusů pod hrubým panstvím maďarským. »Oněměl národ, zmikly písně, ztrnulu pohyby, neboť to vše je život — a Rusín nesměl žít, směl jen živořit,«⁹⁾ píše A. Pinkavová-Makarjusová (l. c. 173). Kupčanko však zjistil ještě před čtvrt stoletím, že karpatské Rusové zpívají, jako všichni ruští lidé, při všech příležitostech a jak pěkně! (L. c. 27.)

¹⁰⁾ Citujeme podle Kožmínové (l. c. 88), které také ponecháváme zodpovědnost za správnost údajů.

¹¹⁾ Kupčanko (l. c. 27) cituje jako typickou píseň karpatoruskou: »Koli murovali bilu Makovicu, honili na panske ubohu vdovicu . . .«

¹²⁾ Vzpomenuli jsme jich v kapitole o zvycích, kde je řeč i o *latkanj* »svažek«⁹⁾ na verchovinské svatbě. Svatební písně verchovinských Rusů mají zvláštní monotonní ráz a jsou provázeny samým -ó-, -ó-, -ó-, tvořice podstatnou součástí svatebního ceremonielu. (Srov. Kožmínová 52, kde je hodně příkladů, ale bez not.) O tom, že obřadné písně (koledy, svatební atp.) zachovávají starobylého ducha i starý jazyk, psal již J. a K. Holovackij (l. c. I., 743).

¹³⁾ Obsaženy jsou v jeho »Gramatica Slavo-Ruthena«, Budaë 1830, str. 158—176.

¹⁴⁾ V Nauk. sborníku, 1865, I.—IV., Lvov.

¹⁵⁾ Ugroruskija narod. pěsnj (v Zap. Imp. Geogr. Obšč. po otd. etnografii, t. III., I, Petrohrad 1885.)

¹⁶⁾ Narod. pěsnj galickoj i ugorskoj Rusi (tamtéž, díl VII., 1877).

po Hnatjukovu,¹⁷⁾ Vrabelovu a Fencikovu¹⁸⁾ je dosti. Cenné jsou též starobylé písně, kterými uctívaly prý dívky v lesích bohyni lásky Ladu, tančice v chorovodech kolem ohně. Jsou mezi lidovými písněmi karpatoruskými také pěkné balady, ale většina jich vyslovuje touhu po lepším a sladkou erotičnost elegické toniny. Ale i do originálních písní verchovinských pronikl tu a tam rušivý tón, z vojny a ze světa přinesený.¹⁹⁾

U Rusňáků šarišsko-zemplínských, zvláště jsou-li pomíšeni se Slováky, má ovšem i lidová píseň přímý vztah k rázu písní slovenských.²⁰⁾ Rozdíl mezi písněmi Horňáků a Dolňáků, v našem případě

¹⁷⁾ V Etnograf. Zbirnyku (ve Lvově, r. 1897—1898, díl I., II.).

¹⁸⁾ Andrej Vrabel, Russkij solovej. Narodnaja lipa, ili Sobranije narodnych pěsnej na raznych ugorusskich narěčijach. Knigopečatnja »Kelet« v Ungvarě 1890. — Ph. Dr. Št. A. Fencik, Písně podkarpatských Rusínů (Praha 1924). Je tu mnoho písní umělých; lidové nejsou lokalizovány.

¹⁹⁾ Kožmínová (88—90) uvedla čtyři písně jako typicky karpatoruské: »Aj ty divčino serebenaja, čomu ty smutna, neveselaja?«, — »Vykvitla ruža trojaka«, — »Na vojnu jidu« — a »Čaročko moja«. První píseň, která i melodii je slastnomilostná, je z Tiché; druhá, baladického rázu (žal ženy, která se chystá opustiti muže pijáka), je ze Ljuty; třetí je vojenská z Užoku a čtvrtá je pijácká též z Užoku. Autorka si vyhradila právo otiskovati jejich nápěvy, proto odkazují na její knihu. — Zvláštní ráz maloruských písní a cizí vlivy (byzantské, bulharské, srbské atd.) konstatoval také Fr. Bylickí (»Musik und Volksmusik« v Die oesterr.-ungar. Monarchie im Wort und Bild. Galizien. Str. 539 sl.), který sledoval jejich vývoj od bylin k dumkám. Od XIII. do XVIII. stol. měnila prý maloruská píseň svůj charakter, neboť se měnily jak poměry, tak lidoví zpěváci (po kalezích a slepcích banduristů atd.), jak hudební nástroje (po houslích a kytarách bandury, sopialky, svirily, dudu atd.), tak nové formy a melodie. Některé písně zůstaly místní, některé pronikly i do Polska (kozak, kolomyjka a dumky). Charakterisuje rozdíl mezi maloruskými a polskými písněmi, napsal, že lidová hudba u Poláků jest úplně jiná, májc nekonečně rozmanitý rytmus, rychlý pohyb, krátké hudební věty, široce založenou melodii, neměnlivé tempo, sólovost, úplný nedostatek polyfonních vloh, slabě vyvinutou schopnost čisté intonace, měkčí přízvuk atd. Maloruské písně (taneční) jsou prý melancholické, polské veselé a rozpustilé. V maloruských vyniká zdlouhavé tempo, v polských rychlá a tvrdá tonina. Krakoviak, polonéza a mazurka jsou nejnárodnější polské tance. Kujaviak (podobný rusínské manýře) má prý volnější nestejně tempo. Písně a tance polského, karpatského a tatranského lidu mohou se však podle Bylického pokládati za spojovací článek mezi polskou a rusínskou lidovou hudbou.

²⁰⁾ Kožmínová (89) cituje na důkaz toho píseň: »Zahraj cigan frastja trime, moja mila naj nedrime.« Ale to je píseň taneční, která jak u Rusínů, tak u Slováků nebývá vždy původní, poněvadž hudbu i tanec přinášeli cizí hudebníci (nejvíce cikáni). — Nejen uherští, ale i haličští Lemkové rádl si na výdělečných pracích osvojovali lyrické slovenské písně. Poznati je podle nářečí a podle rázu. Takové jsou také jejich »pláskovyja« písně (šalalajky). Všecko nové se líbí lidem; proto i tyto písně rychle se šíří a zdomácnují. Jiného rázu jsou obřadné písně (koledy, »carinya«, svatební). Tyto jsou domácího původu, na nich nepozorovati slovenského vlivu. Ony mají známky starobylosti, v nich zachoval se ruský duch a čistější ruský jazyk. (Jak. Holovackij, Narodnyja pěsnj l. 643.) —

mezi zpěvem Šarišanů od Prešova a Verchovinců od Užoku, bývá vždy značný, jak toho doklad máme u písní moravských kopaničářů slovenských, které mají svůj osobitý ráz, připomínající — písně verchovinské z Podkarpatské Rusi. To proto, že jak moravský kopaničář od St. Hrozenkova, tak karpatský Verchovinec od Užhorodu žije na stejném stupni primitivního člověka slovanského, kterého žal a bída jsou podobny pod Lopeníkem i na Verchovině.²¹⁾ Jistá věc jest, že vlivem církevního zpěvu, církevní hudby, které u Slováků a Rusínů nejsou stejné, jsou rozdíly nejen v kostelních písních, ale i v písních světských, ke kterým nejednou byl brán nápěv z kostela (gregoriánské stupnice ve slovenských písních). A maďarské písně s cikánskou hudbou se šířily jak mezi Slováky, tak mezi Rusy. Tento cizí vliv možno pozorovati hlavně též na tancích, neboť již i do ruské kolomyjky proniklo něco z maďarského čardáše. Původním tancem slovenským i ruským byla asi sedlácká (vrtěná,²²⁾ která tu s větším (na horách), tam s menším temperamentem (na dolinách) se »cifrovala« a »cifruje«.²³⁾ Vedle tohoto

Jak východoslovenští Rusínaci přiblížili se textem i rázem svých písní Slovákům, ukazuje na př. i tato píseň, uvedená u De-Vollana (Ugrusskija narodnyja pěsnj, str. 225):

Hej, verše mjí, verše,
Mij zelenij verše!
Už mi tak ne bude,
Jak mi bylo perše.
Odpalo jabluško
Od sladkoj jabloni,
Už mi tak nebude,
Jak mi bylo v loni.

Bula ja vesela,
Ale ne v tím ročku,
Pišla mi veselost
Za horu visočku,
Za horu visočku,
Za vodu hlubočku,
Bula ja vesela,
Ale ne v tím ročku.

(I řeč této písně se hodně podobá slovenštině.)

Jinak mezi podkarpatskými Rusy rozšířeny jsou varianty těchto písní, které se zpívají také v naddněperské Ukrajině. D. Dorošenko (l. c. 7) uvádí příkladem ze sbírky Holovackého a De-Vollanova tyto: »Ichav kozak za Dunaj«, »Žurilasja popadla svojeju bidoju«, »Oj ne chodi, Hriciu, ta na večornici«, »Stuknulo, hriuknulo v lisi, komar z duba povallivsla«, »Oj ti divčino zaručenaja«. Na hranici haličsko-slovenské mezi Lemky zapsáno bylo mnoho písní o S. Savovi, v čemž Dorošenko vidí »nejkrašij dokaz sučlnosti i nerozdílnosti ukrajinšokoho plemeni ot Kubani do Tisi«.

²¹⁾ Srovnání toto třeba však ponechat odborníkům, aby provedli paralelu.

²²⁾ Jak dosud se tančí ještě u moravských Slováků.

²³⁾ Jak je tomu na moravském Slovensku, tak je tomu i u východních Slováků a karpatských Verchovinců. Šarišané tančí v jednotvárném taktu k hudbě svých písní na téměř klidným cifrováním za krátkého dupotu s přestávkami a poskoky na pravo i na levo, při čemž tanečník nechá svoji tanečnici se točiti chvílemi se zdviženou rukou. Obvykle se při tanci vážně, slavnostně tváří, a jen když vypijí doušek kořalky, vyskají a zpívají. Naproti tomu Verchovinci se točí v neprudším tempu závratně dokola, při čemž tanečník vyzdvihuje tanečnici při tanci do výšky; je to křepčení v úžasném rytmu poskoky a pohupy těla, pocvakáváním podpatků. (K o ž m í n o v á 50.) Ale u Dollišňáků není to točení již tak temperamentní.

selektého vrtivého tance tančí Slováci nejvíce čardáš, valčík a polku, Rusíni kolomyjku²⁴⁾ a kozáčka.

Na slovenské svatbě hrají cikáni tak jako na rusínském »veselí« (dva houslisté bez cymbálu).²⁵⁾ Staří karpatoruští Rusové rádi hrávali na »lyrách«, na »bandurách«²⁶⁾ a na »dudkách«. Pastýři na Verchovině dělají si na poloninách pěkné »trumpety«.

Jistá věc jest, že mezi slovenskou a rusínskou písní je rozdíl, který plyne částečně z rozličné povahy a z různého způsobu myšlení, podmíněného hlavně různým církevním vyznáním atp. Ale rozdíl ten je patrný, jen když řeč se různí. Jestliže však běží o píseň »rusňáckých« Slováků (kteří jsou sice rusňáky podle víry, ale mluví již slovensky), tam ovšem jen kritický rozbor pozná, zda běží o píseň slovenskou, nebo řečově i tvarově jen poslovenštělou. V té příčině musí odborně vzdělaní sběratelé provést srovnávací práci.²⁷⁾

Pokud jsme mohli během krátké doby svých studií zjistiti, vykonala slovenská píseň značný vliv na Rusy na východním Slovensku, hlavně u mladších lidí, kteří se na vojně, na práci a jinde stýkali se Slováky, přinášejíce si domů od nich zvláště nové písně.²⁸⁾ Dříve byly to i písně maďarské, dnes zase české (hlavně vojenské). Ráz písní je nejvíce milostný a vojenský, a to jak u Slováků, tak i u Rusínů. Jinak naši zpravodajové charakterisují písně na východním Slovensku jako »beztónné, hrklavé a monotonní«,²⁹⁾ »žalostné«,³⁰⁾ »jednoduché, špatné, trojhlasné«,³¹⁾ »melan-

²⁴⁾ Většinou ne již čistou, ale smíšenou s čardášem. Kožmínová (95) myslí, že maďarský čardáš vznikl z kolomyjky.

²⁵⁾ U větších kapel bývá basa i cymbál.

²⁶⁾ Kupčanko píše i o nejmilejším jejich nástroji t. j. sopěлке. Sopělka (sopielka) je podle Bylického flétna s pěti dírkami. Pro karpatské Rusíny pokládá dudy za charakteristické. Housle, basa a cymbál jsou prý všude také běžné, jakož i jiné nástroje. Kožmínová (95) lýru s točící klikou srovnává s českou »mlněrou«.

²⁷⁾ Jak jsme výše v kapitole zvykoslovně vzpomenu, zdají se nám na př. slovenské svatební písně — ne všechny, které Kožmínová uvádí z Jenkovec, jen ty starobylé! — původem ruskými, které až později se řečí (i »hlasem«?) poslovenštily. Jistě se tu stal stejný »chemický« proces, jaký Broch konstatoval při fonetickém rozboru sotácké řeči z Koromle. Vyšetřiti, jak se měnil onen »hlas« i melodie písně původem ruské, musíme zůstaviti úkolem povolaným odborníkům.

²⁸⁾ Podobně »gorali« z Podolinské doliny v býv. Spiši osvojili si již slovenské písně, takže jen starší písně mají ještě goralský ráz (Spiš. Stará Ves a jinde).

²⁹⁾ V katolické Plavči nad Sablnovem.

³⁰⁾ Z katol. Lubotyně (tamtéž).

³¹⁾ Ze smíš. Granastova.

cholicke, ²²⁾ »veselé«, ²³⁾ »šarišské«, ²⁴⁾ »ruské«, ²⁵⁾ »krásné«²⁶⁾ nebo »smíšené«.²⁷⁾

Ve smíšené Malé a Velké Domáši nad Vranovem převládal prý v písních před válkou takt čardášový, nyní »roztaňovací a vysoké tóny«. V katolické Snině staré písně jsou slovenské toniny molové a několi čistého rázu krajového; nové písně zpívají se často na staré nápěvy. V ruské Ublu nad Sninou je ráz starých písní slovenský (většinou molový), novějších slovensko-maďarský, nejnovějších — vlivem československým — slovenský. V Choňkovcích při Sobrancích staré písně jsou prý ruské, nyní však slovenské veselého rázu. V katolicko-rusňácko-kalvínské Vysoké nad Uhem (nad Vel. Kapušany) novější písně podobají se starým a jsou »míchaně slovenského a maďarského rázu«. Podobně v Slovenském Novém Městě a Kalši je ráz písní rychlý (čardášový).²⁸⁾ V smíšených Královcích nad Košicemi jsou staré písně většinou maďarské a slovenské (šarišské). V Kecerských Kostolanech nad Košicemi, kde prý před reformací byli rusňáci, ráz starších písní je melancholicky milostný, nejnovějších však vesele milostný.

Z těchto zpráv, subjektivního často rázu a málo odborných, přece jen můžeme konstatovati dvě věci: 1. že mezi Rusy na západě a na severu východního Slovenska čím dále tím více pronikala slovenská píseň a 2. že jak mezi Rusy, tak mezi Slováky se dostávala maďarská píseň, která pomáhala maďarisovati Slováky jak na východním Slovensku, tak i jinak. Píseň je velmi pohyblivý kulturní majetek, který se rychle šíří a přejímá. Přispívala-li maďarská píseň k pomaďarštění východních Slováků a Karpatorusů, dnes píseň slovenská (resp. československá) bude je vraceti slovenskému cítění. Co se týká naší otázky, zda postupuje poslovenšťovací proces mezi Rusy na východním Slovensku, mohli bychom říci, soudíce podle písní, že poměrně velmi rychle, poněvadž téměř všude slovenská píseň nabyla domovského práva i mezi Rusy.²⁹⁾

²²⁾ Ze smíš. Malcova, smíš. Dačova, rus. Pitrové, rus. Humen. Rokylova, rusk.-kat. Petrovec při Michalovcích.

²³⁾ Z rus. Ruské Vole. Veselého rázu bývají však novější písně, kdežto starší jsou většinou melancholické. (Beloveža.) V rus.-kat. Házlně u Humenného jsou prý jen veselé písně (pod. v rus. Kolonici od Sniny).

²⁴⁾ V kat. rusňácké Kelči nad Vranovem a v rus.-kat. Něm. Porubě od Sobranec.

²⁵⁾ V Banském při Vranově, ale v Davidově již převládají slovenské písně.

²⁶⁾ V rus.-kat. Čemerném u Vranova.

²⁷⁾ Katol. Modra u Humenného, katol. Kamienka (tamtéž), kat. Kamenica (tamtéž).

²⁸⁾ Podobně ve smíš. Sálancíku.

²⁹⁾ O tom, jak nejen jazyk na východním Slovensku, ale i kulturní majetek (zvl. písně) Slováků a Rusů je pomíchán, svědčí na př. pozoruhodné objevy P. Tichého (Naukovýj sbornik tov. »Prosvita« r. II., str. 108 sl.) o jazyku cenné historické písně ze stol. XVII. o obrazu klokočevském, jejíž jazykové zvláštnosti ukrajinští odborníci prohlášovali za polonismy,

Opačných příkladů, že by totiž východní Slovinci přejali od Rusů písně — jistě jsou, třebaže ne v takovém počtu! —, nikdy ani naši zpravodajové ani různí sběratelé a spisovatelé nevzpomínají. Sběratel K. Plicka, který sbírá slovenské písně pro Slovenskou Matici v Turč. Sv. Martině, nám sdělil, že je pohraniční část Karpat od Orlova až po Užok poměrně písněmi málo bohatá. K jihu přibývá potom s blahobytem i písní. Domácí tvorba podléhala nemálo cizím vlivům. Neblaze působil vliv maďarský. Šťastnější byl vliv ruský, bohužel, ne tak častý jako maďarský. Původní starodávňá píseň domácí má veliké hodnoty umělecké, zvláště zpěvy mužské, bohaté na smělé modulace.

Příkladem uvedl nám na př. tyto písně z rukopisné sbírky východoslovenských písní:

I. Silně pod ruským vlivem:

Ze Skrabského.

(okres Vranov, XX. župa, obec slovenská, ale i rusňácká věrově).

$\text{♩} = 104$ (Mladá žena.)

Jak še Ku-bo zo sna zo-rval, lem Ha-ničku z ma-slom po-rval,

tak u - ce-kal z tej hu - ry, z tej hu - ry, až po-tra - cil
 ňe-šče-j-sce ho po - tka - lo, po - tka - lo, mil-čko še mu

bo-čko-ry, až po-tra - cil bo-čko-ry;
 vy - la - lo, mil - čko še mu vy - la - lo.

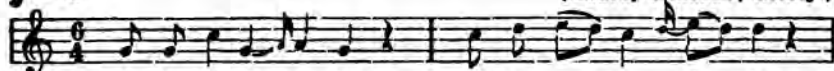
ale Tichý v nich rozeznal zřetelné slovákismy. A píseň »Dika, dika Rusnaci«, obsažená ve sborníku duchovních a světských písní podkarpatoruských z XVIII. stol., je vlastně prý téměř jen rusínskou transkripcí slovenské písně, uvedené v Kollárově sbírce pod názvem »Rusnáci bratrowe Slowáků«. U jiné písně »Dobra duša jest Rusnak« lze prý prokázat, že její jazyk je ryze slovenský a její ohlas možno najít ve verších Duchnovičových, na důkaz toho, že žila v ústech lidu na Prešovsku. — Řešení problému, jak se stará ruská píseň pod vlivem slovenské změnila a mění »chemicky«, musíme ovšem ponechat odborníkům. Výsledek bude jistě pozoruhodný. Úkol ten stane se snadnějším, až vykoná se náležitý soupis jak písňový, tak národopisný vůbec na východním Slovensku a v Podkarpatské Rusi. — Nám sice byly zaslány z některých obcí písně, ale bez nápěvů, takže pro vlastní studium písní neposkytují náležitého materiálu. S poetické stránky můžeme jen tolik o nich říci, že jsou většinou milostného a vojenského rázu (zvl. ty za nové označené) a že mezi nimi je

Z Bracovec

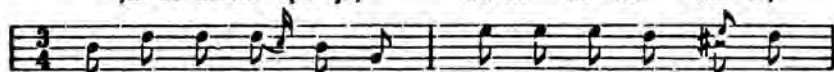
(okres Michalovce, XX. župa, obec slovenská, věrově smíšená — evangelická, kalvínská, římskokatolická i řeckokatolická).

$\text{♩} = 92$

(Andrej Janošov, 30letý.)

ja - šo ko - ně po - jil, Ka - ša vo - du bra - la,

tak vun ju na - hvar - jal, tak vun ju na - hvar - jal,

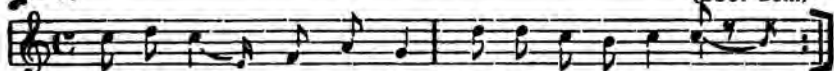
by z ním van - drú - va - la.

Z Megeše

(okres Giraltovce, XX. župa, obec slovenská, evangelická, řeckokatolická a římskokatolická).

$\text{♩} = 98$

(Sbor žen.)

Dzi - fča - ta me - ge - ske, bu - dzme je - dnej my - šli,

ej, pa - vlov - ski pa - ro - bci, pa - vlov - ski pa - ro - bci na pre - pa - tri pri - šli.*

*) Prepatri = slov. vohfady, čes. dostaveníčko.

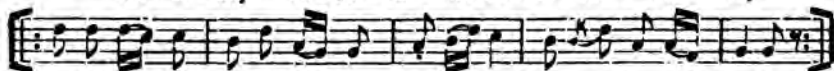
Z téhož Megeše.

$\text{♩} = 94 - 96$

(Sbor žen.)

Po - ni - žej va - la - la ku - kun - ka - ku - ka - la;

ej, hoj, py - tal še muj mi - ly, za co ja, za co ja pla - ka - la.

značné procento písní obecně známých po našich zemích, jen lokálně přibarvených a že z některých obcí (na př. Hažlina od Bardiova, odkud nám jich bylo nejvíce posláno) je velký poměrně počet písní žertovných a rozpuštěných, tedy s přísného esteticko-mravního stanoviska závadných. (Materiálu možná upotřebíme při soupisu slovenského národopisu.) Z ruské Klenové od Sniny označili nám jako vzácnou starobylost píseň z dob prý napoleonských: »Zajali ml Francuzi frajtra«, kterou jen nejstarší lidé znají.

Z Radomy

(tamtéž, slovenská obec, římskokatolická a řeckokatolická).

$\text{♩} = 196$

(Zuz. Kováčová-Pristašová, 38letá.)

A keď í-šli Mar-ci-pa-ní z voj-ny, py-ta-li še
do a-la-šu s koň-mí, py-ta-li še do a-la-šu s koň-mí, hej.

II. Pod vlivem ruským a polským:

Z týchž Bracovec.

$\text{♩} = 92$

(Stará žena.)

Vy-bí-le-na chy-ža, pod ňu že-ny še-dza,
pod ňu že-ny še-dza, o mŕe ra-du ve-dza,
pod ňu že-ny še-dza, o mně ra-du ved-za.

III. Pod vlivem ruským a maďarským:

Z týchž Bracovec.

(Poco rubato.)

(Andrej Janošov, 31letý.)

$\text{♩} = 54$

Od vč-e-ra ve-če-ra cho-dzu ko-lo dvo-ra,
vše ce ču-ju pla-kac, vše ce ču-ju pla-kac,
fra-ji-re-čko mo-ja!

IV. S čistě ruským charakterem:

Z týchž Bracovec (píseň svatební).

$\text{♩} = 86$ (Sbor žen.)

Klí - kaj, Haň - čo, klí - kaj, ku sto - lu bi - le - mu,
tak ty pri - vy - kaj sta - ru ma - cír svo - ju!

Z týchž Bracovec (svatební).

$\text{♩} = 88 - 90$ (Sbor žen.)

Na na - šim za - hum - ňu dzi - vky še ku - pa - ju,
na že - le - ny dzin - ky chu - sto - čky vi - ša - ju,
na že - le - ny dzin - ky chu - sto - čky vi - ša - ju.

V. Písně typu slovenského:

Z Babího

(okres Giraltovce, XX. župa, slovenská obec, evang.-římskokat.
řeckokatolická).

$\text{♩} = 92$ (Sbor žen.)

ja - ka na - ša su - bo - te - čka ja - sna,
ja - ka na - ša su - bo - te - čka ja - sna,

Z Radomy

(tamtéž, obec slovenská, římskokatolicko-řeckokatolická).

Na konec na důkaz toho, jak mezi Rusíny na východním Slovensku rozšířeny jsou písně nebo varianty písní i jinde v Československu zpívaných, uvedeme si alespoň některé ze sbírky Mich. Ondř. Vrabela (*Russkij solovej, »Narodnaja lipa«*):⁴⁰⁾

Na str. 11: Zemplínská a šarišská.

A tam dolov na rynočku
pijut chlapců palenočku;
jedni pijut, drugi grajut,
Treti děvča nagvarjajut.

Doki děvča nagvarili,
Tristo zlaty utratili;
Tristo zlaty nic by bylo,
Lem by děvča naše bylo.

Na str. 13: Zemplínská.

A tam dolov pri Ondavě.
Paslo děvča koni vranny;
Vyšěl uriadnik 'z dvora,
zagnal konička do dvora.
Děvčatko sia namyslilo,
Na dragu mu zastanulo,
Davalo mu tri taljari,
Jeden veľkij a dva maľy.

Skryj, ty děvča, skryj ty sebě,
Bo ja prijdu večar k tebě!
A ked prijdeš, lehko stupaj,
S podkovami ne počerkaj;
Bo naš otec čujno spavat,
Na nas veľkij pozor davat.

⁴⁰⁾ Neboli »Sobranije narodnych pėsnej na raznych ugroruskich narėčijach«. Knigopečatnja »Kelet« v Ungvarě 1890.

Vstavaj, staryj, vstavaj gorě,
Ktoska s děvčatěm v komorě;
Doki staryj s loži skočil,
Pan iz komori vyskočil.
Jak vyskočil, takoj svisnul,
Děvčinu za ruku stisnul:
Ostaň zdrava, mila moja,
Ja parobok, a ty vdova.

Pročto ty mja vdovov nazval,
Keď ty pri mňe lem nočoval?
A choť by lem za godinu,
Už ty bolše ne děvčinu.

Chodit děvča pozaploty,
Oplakuje svoji časy,
A milyj sja prismotrjuje,
Ta sja s něgo vysměvuje.
Puščaj kaměň do Ondavy,
Keď ti splyne, budeš moja!
A děvča sja namyslilo;
'Z dreva kaměň utočilo.
'Z dreva kaměň utočilo,
Do Ondavy pokinulo:
Ne do dna kaměň, ne do dna,
ešče budu věnok godna.⁴¹⁾

Na str. 21 jsou uvedeny písně svatební, které se zpívají při
vítí věnců mladým nevěstám:

Gorě, soněňko, gorě
Vijsja věnočku vskorě;
Věnočku barvinkovyj,
Budi skoro gotovyj,
Budi skoro gotovyj,
Na Nastinu golovu,
Drugij na Ivanovu. —
Buď Ivanku veselýj,
Jak barvinok zelenýj,
A Nastěňka bude ti.

Jak ružěčka ovětnati.
Už soněňko vychodit,
Uže Ivan prichodit,
Po svoju molodicu,
Černobryvu Nasticu!
Buď, mamočko, z domova,
Už Nastěňka ne tvoja,
Chovalas ju, no komu?
Ivanu molodomu.

Známa je také »Zabavna na velikdeň« (v sever. Zemplíně),
která začíná:

Goja Djundja, goja,
Poskala nas kralěvna;
Goja Djundja, goja!

Goja Djundja, goja,
Na čo vas poslala,
Goja Djundja, goja?

Na str. 98: Z e m p l í n s k á.

A na medzi čerešeňka,
A pod medzu dve,
Takoj s tobu draga dušo,
Takoj s tobu zle.

Ostala ti jak ne treba,
Ne znaš pre kogo;
Teraz budžeš povedala
Na mja samogo.

⁴¹⁾ Citujeme doslova tak, jak je to v řečené sbírce vytištěno, nepozměňující ani rozdělovacích znamének, ani řeči, která není ovšem dialekticky přesná. V písních však málokdy se odráží věrně nářečí, poněvadž lid v písních rád užívá spisovných (z kostela, školy a odjinud přejatých) anebo tvarů jinonářečových. Místo azbuky přepisujeme latinkou. Konec této písně (od verše »Pročto ty mja vdovov nazval...«) je zřetelně místní přídavek z novější doby, který na př. v písni jinde na Slovensku zpívané se nevyskytuje.

Na str. 99: Z e m p l í n s k á.

Běda mi je, běda, preneščestna ójěda.
Kažu še mi otdac za starogo děda:
Ja za něgo ne pojdzem,
Ani ěgo ne budzem.

Radněj ja še spravim želenim javorom
Ti budzem stojala pred otcovym dvorom:
A za něgo ne pojdzem,
Ani jego ne budzem.....

Na str. 102: Z e m p l í n s k á.

V šir polju stoji lipa
verchom želena.
Pod nju stoji, gorko plače
ma premilena;

Bělyj ručnik v rukach ma,
Očka sebě vycira,
'Z rozmarii strom želenij
Za cěkla dava.....

Pozoru zasluhují zvláště ty, které opěvují slovenského hrdinu
Janošíka:

Na str. 103—104:

Groznavski panove,
Pitam vas perširaz,
Dajce vy mně moj opaščěk
Do ruki choť lem raz.

Vera my ne dame,
Bo šě obavame,
Ale tebe Janošiku
Na šibeň cagame.

Groznavski panove,
Pitam vas drugiraz,
Dajce vy mně moj pistoli
Do ruki choť lem raz.
Vera my ne dame: i přč.

Groznavski panove,
Pitam vas trecijraz
Dajce vy mně valašěčku
Do ruki choť lem raz.
Vera my ne dame: i přč.

Nebo na str. 135:

Janči, Janči, co's' pirobil, heja boj.
Že's' tak ručki okirvavil? — heja hoj.
Ne zabil som lem herličku,
moju vlastnu frajeročku,
V deň i v nocě hurktala,
Na miloĥo vse volala.

U Graznavě dzvonie mali,
Janošíka lapac mali;
A v Rožnavě vidzvoňali
Janošíka pojimali.

Už ho vedu črez ulupě,
Plaču za nim tri dzivicě.
Jedna kriči, druga skače,
Ale treca za nim plače.

A po niže Červenice
Sedzi Janče u temnicě,
Lancy na něm pobudněti,
Šte mu pravo ne sudzeli.

Panove sě uradzeli,
Tak mu pravo osudzeli:
»Janče, Janče, popac polě,
Co zapatriš — šicko tvově.

Popac lem ti pod goročku
Na tu krasnu šibiněčku.
A ja vidzim pod goročkov
Murovanu šiběnočku.

Kedz bul ja znal o tej bēdě,
že ja na něj věšic budzem:
Dal bul ja ju vymurovac,
Zlatom, strěblom ovakovac.

A na veršěk zlatu gombu,
Dze položim glavku svoju,
A na gombu mramor kaměň,
Na kaměněk zlatyj persteň;

A na persteň moě menno,
žeby bylo vychvalenno.
Na verch togo čarnoj gadvab,
Žeby znali, že ja vojak,

A na gabvab zlatyj věnec,
Že by znali že mladenec;
A na veršěk zlatyj križik,
Že by znali, že Janošik.

Z těchto písní o Janošikovi je nesporně patrné, že Rusové, zvláště ti Slováci-rusňáci,⁴³⁾ přejímali od Slováků písně, jako též i jinou tradiční literaturu. Jiných příkladů, kromě výše uvedených, mohli bychom jen z Vrabelovy sbírky uvésti více. Některé jsou obecně známé, jako na př.: na str. 138 »Šarišská« (Ja parobok 'z Kapušan ne mam ženy, lem som sam . . .«); na str. 125 »Zemplínská« (»Pisal cisar šedlako, že by daval vojakov, a šedlak še zastaral, šednul za stol, zaplakal . . .«);⁴⁴⁾ na str. 127: »Pas ja ovcy, pas ja koni . . .« s pokračováním dalším: »Sedem ročki u vas služil, a nič ešte mně nedali, lem tu jednu košulečku, i za tu sce plakali . . .«;⁴⁵⁾ na str. 145: »Ne kašlij, Ganičko, ne kašlij, že by mne pri tebe ne našli . . .«; na str. 149: »Kordovany čižmy mala, a zato sja ne otdala, ja ne mala lem podšity, prosili mja za Košicy«;⁴⁶⁾ na str. 151: »Gusary, gusary, krasny koně mate . . .«; na str. 155: »Jugasy, jugasy, dze' sce ovcy pasli? Stracela ja persteň, ci' sce go ne našli?« atd. atd.

Je tedy počet písní, přejatých ve starší době Rusy od Slováků, značný, což potvrzují i naši zpravodajové o dnešním stěhování tohoto odvětví kulturního. Dnes už to nebudou jen písně slovenské, ale i moravské, slezské a české, kterým jednak od vojáků tam sloužících, jednak sami sloužící na Moravě atd. budou se přiučovati.

⁴³⁾ T. j. poslovenštělí Rusíni, jak z řeči písní je vidno.

⁴⁴⁾ Známa moravská »Zakázali na vojnu sedláčkovi do domu . . .«

⁴⁵⁾ Srov. českou národní »Sedm let jsem u vás sloužil a nic jsem vám neukraď . . .«

⁴⁶⁾ Srov. slovenskou »Sedmdesiat sukten mala . . .«

Písňe jsou jedním z nejpohyblivějších majetků kulturních, které se stěhují od dědiny k dědině, z kraje do kraje, od národa k národu, jak už výše jsme napsali. Jimi také akkulturace se děje nejrychleji. Do jaké míry i nápěvy písní se přejímají, nebo mění, to ovšem z uvedených příkladů nemůžeme posouditi.

Maďar Alex. Bonkáló dokazuje, kolik je hungarismů v »uhro-ruské« kultuře, srovnáváje vedle sebe tři lidové písňe, přejaté Rusíny od Maďarů v slovním téměř překladu:

Kažut, što ne dadut
Mene za ľubonka,
Aj dadut za toho
Za šest volovnoho
Čornohunányka.

(Azt mondják, nem adnak
Engem galambomnak,
Hanem inkább adnak
Annak a hatókrös
Feketesubásnak.)

Holovackij, op. cit. II. 539.

Nebo:

Keď ja zajdu boj do cerkvy
Tam uviz'u svoju d'ivku
Čiňu z nev taku zalošku
Šuha, šuha ne lyšu ji.

(Ha bemegyek a templomba
Rávetem a szememet a lányra
Tessék néki olyan fogadást.
Soha, soha el nem hagyjuk
egymást.)

Verchratskij, Znadoby I. 183.

Nebo:

Do Svidnika by nam prity,
Tam puřaka by kupyty.
Mirkuj kociř, mať řiry kiř
Puřaka iščy vytratyř.

(Debreczenbe kéne menni,
Pulykakakast kéne venni.
Vigyázz kocsis, lyukas a kas
Kiesik a pulykakakas.)**)

Ibidem II., 197.

O výtvarném umění u Slováků i u Rusů přesvědčujeme se jednak z lidového stavitelství a výzdoby světnic, jednak z výšivek a výroby oděvů vůbec, jednak z dřevorezeb všeho druhu a konečně

** L. c. 318 sl. Dále B. uvádí, že Rusíni přejali některé obraty, refrény a markantní výrazy z uherských lidových písní. (Zůstává však nerozřešeno, kolik Maďaři přeložili si ruských písní a zdali i ty shora uvedené [anebo aspoň některé] nevznikly opačně, než jak autor praví.) Konečně tři písňe nic neznamenaají při ohromném množství. Tytéž písňe anebo podobné mohou se ovšem nejen stěhovati, ale i samostatně vzniknouti. — Jak Holovackij (l. c. II. 699—732) uveřejnil menší sbírku »Písňi ruskago makovickago ľudu v Uhrách« (sebr. Alex. Pavlovičem, farářem v Beloveži v přešovské eparchii). Písňi tam obsažených jest úhrnem 20, jednak epických (balad a pod.), jednak lyrických (milostných), sirotčích elegií a pod.;

i z keramiky. Lad. Luščkievič⁴⁷⁾ nepokládá však dřevěných staveb, charakteristických pro slovanské kmeny, za architektoniku v pravém slova smyslu, neboť jsou to nouzová stavení, jednoduchá a bez stylu, na kterých uměleckého je málo, takže jen kostely, zámky a některé městské domy možno prý bráti do architektury. Přes to však je v selských chyších mnoho národopisně pozoruhodného i umělecky cenného. Tak na př. hospodářství na Verchovině mívají zajímavou konstrukci střechy, důmyslné spojování trámů v úhlech stěn, zvláštní stavbu i vazbu podpěrných trámů v rohu »gánku«, různé druhy ozdobných sloupů, které nesou hluboko přečnívající krytbu chyše nad »gánkem« (pavlačkou). Sloupky jsou buď kulaté, v polovici tesáním zúžené, nebo ozdobnější šestihranné, nahoře s hlavicí, která uprostřed sbíhá se v šestihrannou kouli a končí se v podstavci.⁴⁸⁾

Z lidového umění stavitelského karpatských Rusů vynikají nejvíce jejich »drevljané cerkve«, důmyslně sroubené z klad lidovými mistry, které však, bohužel, jsou již v poslední době rušeny a postupně nahrazovány kamennými kostely běžné stavby s barokními vízkami. Staré dřevěné »cerkve« karpatoruské vyskytují se, jak Flor. Zapletal⁴⁹⁾ zjistil, v počtu asi 150 na území od Popradu ve Spiši až po Vyšovnu v marmarošské župě a mohly by býti pýchou a hrdostí Rusínů, kteří si jich však neváží. Na jejich architektuře je nejlépe pozorovati, jak se na tomto území prolínají dvě kultury: západní a východní. Verchovinské cerkve mívají pagodovitě lomenou střechu, složenou ze tří částí: z »turně«, pod kterou je vchod s podsíní chrámovou, z hlavní střechy nad loďí chrámovou a z třetí za »ikonostasem«, v které stojí oltář. Někde střední část lomené střechy bývá zakončena dřevěnou, mírně šestihrannou kopulí byzantského rázu. Jinde vyrůstá ze střechy vysoká »turňa« a průčelí kostela spočívá na sloupech »gánku«.⁵⁰⁾ Všechny cerkve

některé z nich jsou varianty známých i u nás písní (na př. č. 7 »Starša sestra brata mala«, nebo obsahují motivy i v naší lidové poezii běžné (č. 12 »Ked sla mily od miloj bral«). Ostatní písně jsou téměř všechny (č. 12 »Ked sla mily od miloj bral«). Ostatní písně jsou téměř všechny z Haliče. Zato koledy, »halky«, »ladkanja« a jiné písně — »eto sokroviščinica narodnoj poezii, obščij narodnyj klad, ne isčerpajemyj istočnik predanij«, z kterého lidová zpěváci a zpěvačky berou motivy pro svoje tvoření — toť zrcadlo domácího a původního života, často předhistorického, mytického. (Zachovávali se hlavně u Bojků a Verchovinců, kteří žijí odděleni od světa po horách a horských dolinkách, nestýkajíce se s jinými lidmi. Největší procento jejich písní jsou písně epické; lyrického rázu jsou dumky, »spěvanky« a taneční písně (kolomyjky, šumky, čarabašky a pod.)

⁴⁷⁾ »Architektura« (v Die öster.-ungar. Monarchie im Wort und Bild, Galizien, str. 655 sl.).

⁴⁸⁾ Kožmínová 65.

⁴⁹⁾ »Dřevěné chrámy jihokarpatských Rusínů« (Chmelař-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 117—121).

⁵⁰⁾ Podobný popis cerkve z Užoku viz u Kožmínové (l. c. 79). Kostelík byl vystavěn r. 1715, spočívá na kamenné podezdívce a je pokryt šindelem. Okrasný ornament vrubofezu zdobí bočné »stoupy« u

nejsou stejného typu, ale stavitelsky rozmanité a vždy svérázné.⁶¹⁾ Jako cerkva, tak i dřevěné »chresty«, které hojně nacházíme na Verchovině i, jinde, svědčí o uměleckém nadání verchovinských Rusínů. Flor. Zapletal na cerkvi, ohradě hřbitova, na křížích atd. dokazuje nejen staletý umělecký odkaz předků, ale i vysoko vyvinutý smysl pro krásu u jihokarpatských Rusínů, kterých celý slovanský ritus je prý založen na principu zvláštní intimní krásy. Typisuje a lokalizuje tyto vzácné umělecké památky, neběže za dědídlo počet »hlav«, nýbrž půdorys, který bývá podle něho trojitý: 1. stejnoramenný řecký kříž; 2. tři obdélníky seřazené k sobě na jedné linii od východu k západu; 3. podlouhlá loď obdélníková s oltářním prostorem na východní straně. Druhý typ je nejběžnější, ale stojí již pod vlivem baroku. Třetí typ, rozšířený na Lemkovštině (Zemlín, Šariš, Spiš) a dále na východ vyvinul se zase pod vlivem katolické gotiky a katolického baroku. Malebné dřevěné c e r k e v y mezi haličskými Rusíny a na svahu Karpat pokládá též Lad. Luščkievič (l. c. 667) za typické pro rusínské osazení, za nejkrásnější řešení »Blockhausbausystemu« s úchyly k sloupovému a trámovému uspořádání, z kterých nejstarší byly vždy zděné podle byzantského způsobu a teprve později pro nedostatek zedníků a kameníků v krajinách od uměleckých středisek vzdálených byly zavedeny kostely dřevěné stavby různých typů podle individuality tesařovy a podle různých renesančních, gotických a románských vlivem latinských kostelů.⁶²⁾

vchodu i nosné trámy uvnitř cerkve. V podsíní ještě dosud je viděti prastaré dřevěné obrazy, jistě malované a dlabané vrstevníky cerkve, které však ustupují pestrým tuctovým obrazům, visícím uvnitř. Trámy jsou všude zdobeny pěkným vrubořezem, zvláště »ikonostas«. V cerkvích nacházíme dřevěné nebo železné »chresty« (kříže) staré práce řemeslné, jakož i pěkně vyřezávané »svičnyky« (lustry).

⁶¹⁾ Srovnej fotografie, nákrasy a popisy u Kožmínové (78—87 sl.). Na jihu země je pozorovati vliv gotiky. (Viz také Jos. Vydra, Lid. stavitelství na Slovensku.) Pojednání o »dřevěných cerkvách v Podkarpatské Rusi« napsal také V. Zalozičickij (v Katalogu výstavy »Umění a život Podkarpatské Rusi« 1924, str. 55—70), jenž rozeznává osm základních typů dřevěných kostelů a ještě pět přechodných. Nás se tu týká barokový basilikální typ verchovinský, bojktivský typ stanovitý a lemkovský typ, zvláště však přechodné typy verchovinsko-gotický, bojktivsko-barokový a lemkovsko-barokový. Pro východní Slovensko je prý charakteristický lemkovský typ, tak jako pro západní Halič. Pokud se týče proveniencie: severní styl pochází z Haliče, jižní z Maďarska (baroko a gotika). — V témž smyslu píše i Jiří Millautz (tamtéž 71—76) o pronikání a křížení latinismu a byzantinismu v církevní architektuře na Podkarpatské Rusi. (Jsou jednotlivci, kteří v církevní architektuře vidí málo lidového, ale více umělého a cizího. Tak je tomu i u těchto dřevěných kostelů řeckokatolických na východ. Slovensku a v Podkarpatské Rusi.)

⁶²⁾ Zvláštností rusínských dřevěných chrámů na Makovici v bývalém severovýchodním Šariši jsou podle Flor. Zapletala (Mirošovská dřevěná cerkev, Č. Lid XXV. str. 94—96) mnohoúhelníkové, nízké ohrady, roubené z nechráněných trámů a chráněné před nepohodou sedlovou stříš-

(Naopak zase vliv byzantský je prý patrný na malbě kostelů katolických až v Krakově, neboť zvláště za Jagellovců rusínští malíři malovali i katolické kostely.)

Jako svoje »cerkve«, tak i dřevěné chyše umějí si karpatsí Rusové pěkně vyzdobiti, neboť řemeslná schopnost jest jim, jakož i ostatním Slovanům, vrozena. Svědčí o tom pěkně vrubořezy na nosných trámech uvnitř chyše, hlavně na »meštogerendě« a na sloupech »gánku« (pavlácky okolo domu), na dřevěném nářadí, náčiní a nábytku. Na všem — na stolech, na postelích, na »prajnicích« (pístech na prání), na »solankách«, na »kusalkách« (kleštích na ořechy) atd. — pozorovati dekorativní vrubořez metličkový nebo hvězdicový a jiný, vždy samorostlý a roztomilý.⁹³⁾ Těžké dubové stoly, jejichž vrchní deska se odsunuje, bývají na bocích ozdobovány hvězdicemi a »chrestem« (křížem).

O uměleckém vkusu žen karpatoruských svědčí zase originální a krásná práce, kterou vyzdobují síně a chyše, stodoly a kolny: nejprve natrou vnitřní zdi žlutou okrovou barvou a potom po ní »cifrují« štětcem veliké okrasné křivky, kolečka, závitnice a vlnovky i číslíce.⁹⁴⁾ Ovšem, hlavním zaměstnáním žen a dívek karpatoruských zůstává tkaní, předení a vyšívání; při tom se nejvíce pro-

kou. V západním úhlu ohrady bývá vchodní branka. Mirošovská »cerkev« náleží sice k obecně rozšířeným trojvěžovým chrámovým stavbám karpatoruským, ale je značně dotčena západním vlivem (na př. v tvaru šikmé západní věže na čtyřech »štenýrech« jako u typu slezského, v barokovém ukončení lucernami a cibulemi všech tří částí chrámových v kolmém deštěném ošalování [se zakrytými skulinami] celé spodní části atd.). Mirošovská cerkev, zasvěcená sv. Dimitriji, pochází pravděpodobně z druhé poloviny XVIII. věku, je věkem zchátralá a prosí o záchranu.

⁹³⁾ V horách »dolňáctí« dřevorubci dělají velmi vkusné »čerpačky« na vodu. Výrobou dřevěných lžiček, mís a jiného kuchyňského náčiní zabývají se podle Kožmínové (97) hlavně polocikáni, polovalši, jak jim tam prý říkají. Z lipového nebo topolového dřeva dlabou necky, mísy a »ložky«, které rozprodávají po okolí nebo v městě. — V okolí Berezného a Turja Remet vyrábí se mnoho dřevěných předmětů užitkových pro domácí a hospodářskou potřebu z topolu, javoru, jasanu, jedle (jako lžice, necky, lopaty, máselnice, sudy, bečky, jako také různé věci vzpomínkové a hračky, ozdobované národním vypalovaným ornamentem, vrubořezem jednoduchým, ale vkusným). — Podle S. K. Makovského (l. c. 17 sl.) nejlepšími řezbáři jsou Huculové, méně Bojkové a Verchovinci, u nichž jen vřetena a lžice bývají ozdobovány několika zoubky. Ovšem, tvar píšťal se šesti otvory bývá i tu velmi pěkný. V »turjanské dolně« vyskytuje se skoupý »plochý« sloh na rozličném hospodářském nářadí a náčiní tvarů někdy velmi svérázných (stoupy na kukuřici, přeslice — »kuděle« atp.) a »samopočátečních« ornamentů (»krivulek«, »zubčiků«, »kapradí«). Vyřezává se na tvrdém dřevě; odtud to »ploché rytectví« na dřevě (zvláštěními nástroji se škrabacími kolečky). Velmi obvyklým ornamentem bývá na celé Podkarpatské Rusi »šestlístá růže«, zhotovovaná kružtkem. (Viz pozn. 60.)

⁹⁴⁾ Které podle Kožmínové (99) připomínají vryté ornamenty na starých popelnících a bronzu. (Viz ukázky u Kožmínové 100.)

jevuje jejich zručnost a umělecké nadání.⁵⁵⁾ U Verchovinců jsou vzory jednodušší, ale starobylejší, u Dolišňanů mnohotvárnější a hmotnější. Dolišňanské ženy tkají však nejen plátno konopné, jako ženy verchovinské, ale i plátno »pamutové« (bavlněné), bílé a tenké, nebo konopné smíšené s bavlnou. Tkalcovskými schopnostmi a půvabem vytkávaných ornamentů vyrovnají se slovenským ženám.⁵⁶⁾ Vytkávaných vzorů je velký počet, ale zvláštních názvů pro to nemají. V plátno vytkáávají vzory červenou nebo černou bavlnou, a to většinou z paměti nebo podle starých vzorů, které mají na krosnách vedle sebe.⁵⁷⁾ Verchovinské vyšívání jest ornamentem nejstarobylejší na Podkarpatské Rusi. Ženy a dívky vyšívají »křížky« červenou a modrou bavlnou okrasné vzory, kterými zdobí svůj kroj, dětské i mužské »soročky«. Geometrický ornament je podmíněn ovšem technikou křížkového vyšívání a tkáním plátna, podle jehož nití pracovnice vyšívá. Vzorů je hodně a mají mnoho variantů a lidových názvů.

V geometrickém vyšívání se vyskytuje tu a tam i spirála (»zákrutka«) nebo vlnovka (krivulka«), vzniklé obšíváním.⁵⁸⁾ Vzory na sokolíky, na vinnou haluzku, na komonyčku, na jedličku atp. jsou brány z přírody; vzory na cerkve, na chresty, na zernycu, na ohnivca atp. jsou vzaty z mystiky a vyšívání na kačuriky, na kinský kopyto, na jarmo, kosíky, víšky, stupčíky, ložky, zobračku atp. vztahují se k domácím zvířatům nebo nářadím.⁵⁹⁾ Vyšívací ornament »na Dolňáčích« je mnohotvárnější a pestřejší (trojbarevný až čtyřbarevný), při tom vždy harmonicky složený a tradičně děděný.⁶⁰⁾

⁵⁵⁾ Zpracování konopí na krosnách u Verchovinců a vůbec karpatských Rusů popsala Kožmínová (45 sl. a 75 sl.), kde je popis tkalcovského stavu.

⁵⁶⁾ Srovnej u Kožmínové na tabulce XVI.

⁵⁷⁾ Podle Kožmínové mohla by se státi tato práce karpatoruských žen základem domácího uměleckého průmyslu a zdrojem vzorů textilním školám. — Srov. i M. Tůmová (cit. Katalog, str. 17). Podle ní na dětských soročkách se vyskytují figurky »malých chlopců« — jediné pokusy figurálního ornamentu, v němž lidské postavy jsou zobrazeny prostými přímocarymi črtami (křížkově vyšitými), ku podivu výstižnými. Jiné jsou vyšívací vzory (bohatší) v turjanské dolině, v okolí Užhorodu činí pak přechod od ruských k slovenským, přibírajíce hojnost motivů rostlinných; provedeny jsou stehem křížkovým i opletačkovým, který tu nazývají »be-reckou krivulkou«.

⁵⁸⁾ Viz popis této techniky u Kožmínové (47—48).

⁵⁹⁾ Je charakteristické, že ženy, které neumějí ani čísti, ani psátí a počítati málo, počítají tak znamenitě nití při »našívání« a projevují tolik nadání v komposici vyšívacího ornamentu. O tom, které části kroje bývají vyšívány, pojednali jsme v kapitole o kroji.

⁶⁰⁾ Popis výroby krojové u Dolňáků v Podkarpatské Rusi viz u Kožmínové (98 sl.). — Už ve středověku výrobky řemeslné práce dostihovaly v Podkarpatské Rusi vysoké dokonalosti; v mnohých případech prosté, jednoduché řemeslo přechází tu v čisté umění, jak možno se přesvědčiti v Národním Museu v Mukačevě nebo na starodávných kostelích v Užoku.

U Slováků je viděti jak na lidových stavbách a výzdobě světnic, tak na výrobě a výzdobě kroje vliv městského vkusu (resp. poloměstského), který nebýval vždy a není slovanský. Selská stavení jsou úpravná a čistě stavěna, nejvíce z vepřovic, nebo bita z hlíny a pokryta došky. Také stěny světnic jsou všude čistě vybileny vápnem. Na nich pod stropem temnější barvou bývá namalován jakýsi vlys, na kterém ženy štětcem cifrují jednotlivé květy tulipánků nebo měsíčkových růží. Na mezery mezi květy zavěšují se na vlys okrasné porculánové talíře, kdysi snad stará keramika, dnes pouhé jarmareční zboží. Tu a tam ve světničích najdou se i staré selské truhly, zděděné po rodičích, zeleně natřené a pomalované chaotickými květy tulipánkovými. Novější truhly bývají již pouhými otisky obrázků krajin, květů nebo ovoce. O úpravě a výzdobě světnic pojednali jsme v kapitole o domu, kam tuto odkazujeme. Tam byly také vytčeny rozdíly i shody v příčině zařízení slovenské »izby« a ruské »chýže«. Postel přikrývá se konopnými plachtami, bohatě vytkávanými červenou bavlnou. Podobně stůl přikrývá se konopnou plachtou, na obou koncích ozdobně vytkanou. Na ni doprostřed se klade menší šátek, t. ř. chlebovačka (o svátcích nebo v neděli se klade na ni chléb a sůl), posetý ozdobnými pruhy tkaniva.

Tkaniv je v každém stavení hodně vzorů různě širokých ornamentů, hlavně geometrických, v kompozici pozoruhodných, v invenci bohatých.⁶¹⁾ Plátno protkává se červeným »pamutem« (bavlnou), a to buď podle starších vzorů, nebo z paměti. Stolní plachty a chle-

Jasině, Hrušové a jině. Středověký ornament, středověké truhlářské a vyřezávané výrobky (oltáře, ikonostasy a jiné) jsou opravdu umělecké, ne již jen řemeslné. — Západ Podkarpatské Rusi (Užhorod, Berehovo) nepochoval tolik národní ornament (na př. na keramice, na dřevěných předmětech, na výšivkách atp.), jako východ obývaný Huculy. Ornament i kvalita (na př. západní keramiky) trpí špatností glazury a barev, které hrncíři drahé kupují, třebaže nemají toho svitu, kterého je třeba k oživení formy. Barva je v základě sytá, ornament rostlinný, linkový nebo geometrický, škrábaný nebo malovaný. Vyšívání je čistě křížkové v geometrických tvarech. Na severu a východě najdou se původní vzory, ale na jihu jsou pokaženy motivy maďarskými. (Srov. o tom u J. Čihelky, l. c. 6—9. Viz pozn. 67.) S. K. M a k o v s k ý (Lidové umění Podkarpatské Rusi, přel. A. Poláček, »Plamja« v Praze 1925, v úvodě na str. 10 sl.) rozeznává čtveru výšivkovou oblast na Podkarp. Rusi: v e r c h o v i n s k o u (»křížkem«, s převahou červených, modrých a černých nití), t u r j a n s k o u (s charakteristickou hrou černého vzorku, barevných skvrn a rozmanitostí švů: »křížek« stále se střídá s pentličkami bílé nitky, »opletačkou«, výseky, vypuklými stehy), m a r m a r o š s k o u (vyšívání křížkem ustupuje zvláštnímu švu »naprosto« n. »poprosto«; hladké vzory z bavlněných nebo vlněných nitěk na rubu, ploché jednobarevné líc vypuklý) a h u c u l s k o u (krásně stylisované vzory, mnohdy velmi barevné, rusko-finské a kavkazské?).

⁶¹⁾ Ženy nazývají vzory »kostkami«. Tyto kostkové vzory mají středem široký pruh ornamentu, s obou stran ornamentální lemování užší. Na chlebovačkách bývají vytkány nad kostkami nebo pod nimi jednotlivé geometrické ornamenty, t. zv. r ů ž e. Nejkrásnější kostka bývá lemována

bovačky bývají i vyšívány, ale vzory na nich vytištěny obchodníkem dřevěným tlačítkem, bezduché jarmareční růžičky nebo pomněnky atd. Galérce u oplecka bývají mírně vyšívány buď užším ornamentem křížkovým, nejvíce vzorem na »žaludky«, nebo bezvýznamnými květy plochého vyšívání. Okolo »galerců« je přišita nad loktem nabraná krajka, nebo našitý ozdobný pásek, koupený v městě.⁹³⁾ Chustka přes prsa bývá také buď hedvábná nebo vyšívána. Mužské košile bývají vyšívány buď křížkově, vzorem napodobujícím vzory tkané, nebo plochým vyšíváním v barvách velmi křiklavých.⁹⁴⁾

Na slovenském kroji vůbec je již mnoho úpadkového a »parádového«,⁹⁵⁾ co sice svědčí o větším blahobytu, ale i o porušeném vkusu. Tím nechceme říci, že tomu tak je všude po celém kraji. Čím dále od městských středisek k horám, tím více udržuje se domácí výroba krojová a s ní i samorostlé ozdobování jednotlivých jeho částí. Přílišná bída však také není uměleckému tvoření na prospěch. Ovšem i kroj »rusňáků« (hlavně těch »Sloviaků«) je již hodně poměštlý, zvláště mužský. To proto, že lidoví mistři (krejčí, obuvníci atd.) napodobují městské mistry, materiál nakupují v městských obchodech a mladší z nich jsou vyučeni u městských mistrů.

Bylo by třeba pojednati o slovenské a ruské keramice na východním Slovensku, ale chybějí, jakož i v jiných odvětvích, příslušné popisy a rozbory. Slovenský východ byl vůbec neznámou pevninou samým Slovákům, takže se o něm poměrně málo vědělo.

---

kohoutky (Kožmínová 39). V Obyšovicích, katolicko-protestantské obci v dolním Šariši (na rozhraní Abauje a Šariše), vyšívají na makovičky, na ružičky, na trojky, na sčehy, na rozmarínu, na paničky. (Srov. A. Halaša, ČMSS XI 6, str. 87.)

⁹³⁾ Srov. Kožmínová 32. O slovenském lidovém vyšívání, jeho vývoji a jednotlivých technikách srovnej pojednání P. Socháně ve »Slovenské čítance« (str. 471—488). Tam možno se dozvědět, pokud renaissanční vlivy panské a městské se uplatnily na původní vyšívání lidové. Bohužel, o východ. Slovensku není tam zmínky. — Ale Slovenky z Myslavy u Košic znají jak techniku vyšívací (zvl. na t. ř. šorcích — zástěrách z řídké kongressové látky) s motivy živočišnými (jelňků, kohoutků atp.) nebo rostlinnými (dubu, jablčka, tulipánů a pod.), tak techniku tkací, již vetkávají do bílého tkaniva červené vzory. Předou na t. ř. kudzelích, krásně vybitých kovanými ozdobami. (Srov. Stan. Klíma, Národopis. věstník Českoslov. IV., 211.)

⁹⁴⁾ Vzory nejsou původní, ale tištěny v obchodech (Kožmínová 34).

⁹⁵⁾ Židovští »sklepáři« kazí vkus lidu různým jarmarečním zbožím. Podle řed. Klvaně zničili Židé na př. svérázný kroj hanácký na Moravě jen proto, že jim nepřinášel zisku, nahradivše jej poloměstským krojem novým. Věc souvisí s blahobytem: jestliže lid není nucen vyráběti si svého kroje sám, kupuje v obchodech, co se mu nabízí. Proto je již na Slovensku tolik maďarského »černého roucha«. O »domácím průmyslu pro spotřebu krojovou« na Slovensku viz i stat. P. Socháně v »Slov. čítance« (str. 488—491).

Pokládal se za »Trentino«, kraj národně neprobudilý a vydaný na pospas maďarisaci.⁶⁶⁾

Zároveň by bylo třeba zmíniti se ještě o jiných družích řemeslné výroby lidové, neboť každý hospodář je zároveň několikanásobným řemeslníkem,⁶⁶⁾ jakož i o lidových mistrech (kovářích, tesařích, obuvníkůch, hrnčích a jiných),⁶⁷⁾ aby obraz řemeslné práce byl úplný.⁶⁸⁾ Ale to není naším úkolem. Nám zde

⁶⁶⁾ Jen všeobecné pojednání o slovenské majolice viz P. Socháň v »Slov. čítance« (str. 454—460). Keramika (hliněný průmysl vůbec) na Podkarpatské Rusi byla podle S. K. Makovského (l. c. 27 sl.) převzata nedávno od Maďarů. V Kapušanech nedaleko Užhorodu pracují dosti čile polovýrobci — polointeligenti, vypalující pseudolidovou keramiku, oblíbenou u turistů. Lid sám dává přednost prostším a lacinějším výrobkům užhorodských hrnčů, kteří pracují primitivními vzory lineárně-geometrickými, majícími cosí i ze stylisace dávného původu i ze světa rodné přírody.

⁶⁶⁾ Na Verchovině každý hospodář umí stavěti chyžu, ale i »znaje robyty drevenyj vyz« (vúz), saně, »krosnu«, »žorňu« a »cerkotelo« na pole k plašení divoké zvěře; plete »voloky« na nohy z ovčí vlny a z koňských vlasů (žíní) »bárs mocné« opratí, které prý vydrží i padesát let. Sám dělá cepy, hrábě, vidle, lopaty, dřevěné mšy a »ložky« k jídlu, velké necky na těsto a dovede »šmaty rajbaty« (prátí prádlo). Umí dělati i pěkná síta s dřevěnou pletenou sítí, velmi vkusně a ozdobně upravenou na rubu síta. Některý dělá i velmi pěkné »sudyny« na mléko: »geletky«, »skopic«, »dojilnycu« a pod. V dojilných elipsovitého tvaru nosí se s polonin domů ovčí mléko (Kožmínová 71, kde jsou i obrázky). — Popis výroby houňe na Verchovině viz u Kožmínové (50).

⁶⁷⁾ J. Čihelka ve »Věstníku ministerstva průmyslu, obchodu a živnosti«, III. čís. 7, str. 5—10 (»Podomácká výroba v Podkarpatské Rusi«) popsal dosti zevrubně historii, dnešní stav i další organizaci jednotlivých druhů domácí výroby, zvláště hrnčičství, dřevěné výroby, strojového pletení punčoch, textilnictví, výšivkářství, košíkářství a korálkových výrobků na Podkarpatské Rusi, správně poznamenav, že u lidu projevují se řemeslné schopnosti, jen je potřebí lid vrátiti k původním svérázným vzorům a očistiti od maďarského nánosu, organizovati odprodej výrobků doma i pro cizinu, povznést výrobu na vyšší stupeň, aby se mohlo s rusínským zbožím soutěžit. Lidu, který nemá jiných pramenů obživy, třeba zjednávatí touto cestou denní chléb. Válka velice poškodila tyto domácí živnosti. — Vlad. Dzieduszycki (»Hausindustrie«, v Die oesterr.-ungar. Monarchie im Wort und Bild, Galizien, str. 523 sl.) rozdělil domácí průmysl v Halčici na 8 druhů (tkalcovství, hrnčičství, domácí dřevěný průmysl s košíkářstvím, slaměné a rákosové výrobky, kožené a kožišínové zboží, kované zboží, kamennou výrobu a ženskou práci) a o každém druhu pojednal velmi obšírně, výtýkaje charakteristické zvláštnosti jednotlivých odvětví halčického domácího průmyslu, typisuje je technikami, vzory, barvami atp. podle krajů a zároveň konstatuje, jak na př. v tkalcovství začaly rušivé působiti anilínové barvy a moderní vzory (zvl. ve výrobě t. zv. kilimků — koberců), že v dřevěném průmyslu staré vzory se zvláštní technikou vypalovací žhavým drátem jsou nahrazovány novými, což prý je viděti i na ženském vyšívání.

⁶⁸⁾ O domácím průmyslu na východním Slovensku srovná na př. pojednání K. A. Medveckého »Lidový průmysl na Slovensku« (Slov. čít. 492—510), ale mluví se tam jen o spíšském pletavství, krajkářství a výšivkářství, o dřevěném náčiní, o vorařství, kolomaznictví, hrnčičství, uhlířství a drátennictví, a to příliš stručně a všeobecně.

běží o to, abychom určili zvláštní ráz umělecké a řemeslné tvorby východních Slováků a karpatských Rusů, stanovili rozdíly, vzájemné vlivy a vedli jakousi hranici. Po této stránce můžeme, jak ze svrchu vylíčeného je patrné, jen tolik zjistiti, že karpatské Rusové, žijíce poměrně primitivnějším životem chudých horalů, projevují svoji duši samorostlejší, starobylejší a vůbec primitivnějším způsobem než Slováci, kteří, žijíce ve větším dostatku a v přímějším styku s městskou kulturou, většinou cizí, pokročili sice, ale ne vždy na prospěch zvláštního slovanského vkusu a umění.

Tuhý život v horách, odloučenost od světa a jeho civilizace, soběstačnost ve výrobě životních potřeb, vážný životní názor, primitivnost všeho habitu hmotného i duševního, odkázanost na tvrdou hrodu a žití ve shodě s přírodou — to jsou momenty, které podporovaly a podporují primitivní tvorbu uměleckých schopností Rusňákových. U Slováka naproti tomu větší složitost sociálního života, nutná dělba práce, stálější styk s městskou kulturou a tím s cizími vlivy, poměrně větší blahobyt a z toho plynoucí lehčí živobytí, volnější názory a větší pohyblivost ducha a jiné okolnosti působí, že jeho přirozené umělecké nadání se nevyvíjí vždy přímo a nerušeně, ale podléhá různým vlivům a kazím. Kdyby vyšší kultura městská, s kterou přichází do styku a již napodobí, kdyby zvláště řemeslnictví, průmysl, obchod a všechny zdroje a vzory, z kterých běže novou látku a nové popudy ke své tvůrčí činnosti, byly ryzí slovenské a slovanské, potom bychom ani nenacházeli tolik cizí »parády« na slovenském kroji, ani černého maďarského roucha, ani »drukovaných« ornamentů na mužských košilích, ani všelijak pomalovaných truhlic, ani čardášů a různých cikánských písní a ostatního nánosu cizí kulturní naplaveniny, pod kterou však zůstává zdravý základ slovanského habitu.

Tím nepovídáme, že by tomu tak bylo všude u východních Slováků, ani že by Rusové nebyli zasaženi ne vždy příznivými výhonky městské »průmyslové« kultury západní! Jsou-li účinky těchto cizích vlivů na domácí svéráznost slovanských kmenů často tak zhoubné, nelze se diviti, že mnozí přátelé lidové kultury a různí folkloristé zle žehrají na »moderní kulturu« vůbec, neuznávajíce ani podstatných jejích vymožeností pro lid a chtějíce ohraditi čínskou zdí všecken lidový svéráz. Jejich počínání je nemoudré, poněvadž nejde správným směrem: místo aby se snažili »posvérázniiti« moderní průmyslnou kulturu, chtějí lid udržeti v primitivních projevech všeho jeho habitu. Moderní civilizaci a kulturu je třeba naštěpovati na domácí svérázný základ, aby se vyvíjela organicky a cizí vlivy zpracovati po svém způsobu a pro domácí potřebu.

Stanoviti podstatné rozdíly v umělecké a řemeslné tvorbě východních Slováků a karpatských Rusů jest opravdu velmi těžký úkol, protože nevíme, co je specificky slovenského a co osobité

ruského. Všude můžeme jen zjišťovati starší stupeň slovanského bytu u Rusů a cizí vlivy, které přicházejí nejvíce od západu od Slováků i přímo (»ze světa«!), pronikají také již mezi ruské Verchovince, nemluvě o těch, kteří bydlí pomíšeně po dolinách zemplínských se Slováky a vydávají se již většinou za Sloviaky, a jak jsme i u jejich starých »cerkví« zjistili, podlehlí hodně vlivu západní architektury. U Lemků spišských, šarišských a zemplínských možno tedy zjistiti silné ovlivnění západní kulturou, která se tu ne sráží, ale pozvolna prolíná s kulturou východní, takže o nějaké hranici není možno mluvit, jen o postupu kultury západní od Slováků ke karpatským Rusům.

Pokud jsme zjistili, zabývají se poslovenštělí »goralé« v Spišské Staré Vsi pletením košů a košatín na vozy, výrobou sukna a domácího plátna;⁶⁹⁾ v Granastově⁷⁰⁾ muži dělají ze dřeva domácí a hospodářské nástroje, stavějí domy, předou vlnu, jsou dráteníky a »blanáry«, kdežto ženy předou zase len a tkají plátno a sukno; — v ruském Ujaku pěkně vyšívalí, tkají a domy ozdobují řezbami;⁷¹⁾ — v ruské Torysce pěkně tkají, dělají šindel a pěkně vyšívalí; — v ruském Štelbachu tkají, zpracují vlnu (na »postav«), pletou košíky, dělají kolářskou práci, pěkně vyšívalí; — v sloven. Dobrianech nad Vranovem pěkně tkají, vyšívalí a domy barvami ozdobují; — v slovenské Kelči pěkně vyšívalí a vyřezávají;⁷²⁾ — v katolické Kamience u Humenného umějí ženy pěkně tkát portky a chlebovky, vyšívatí a vačkovaťi; — v ruském Humenském Rokytové tkají krásné utěrky a plachty vyzdobené pěknými kvítky, ale málo dávají na ozdobování domů; — v ruské Dúbravě u Sniny dělají pěkné výšivky a kraslice a pěkně tkají; za to v Snině tkají jen neuměle, dělají košíky a kúže; — v Rybnických Hámrech jsou všeho druhu řemeslníci; — ve smíšené Vysoké nad Uhem, v Slov. Novém Městě, Kalši a v okolí pěkně tkají (vyšívalí však slabě) a zhotovují si hospodářské nástroje; — v Kalši si umí každý i obuv spraviti a dřívě i sudy vyráběli; — v Královcích mimo tkalcovství a košíkářství pletou i březové metly; — v Kecerských Kostolanech pěkně tkají plachty do postele a »polky« pro mladou matku a nevěstu, v kterých vytkají kvítky, ptáčky a různé figurky.

Všude tedy vyrábějí si hospodářské stroje, zpracují konopí, len a vlnu na výrobu kroje atd. Téměř po celém kraji vyšívalí a

⁶⁹⁾ V tomto se projevují zvláště u žen velké vlohy a umělecké nadání. (Pod. v Lubotyni v předení a tkaní se ukazuje umělecký talent tamějších žen.)

⁷⁰⁾ Toto je pozoruhodná dědina goralsko-slovenská, věrově však většinou rusňácká.

⁷¹⁾ Podobně v smíš. Malcově, v Ruské Voli, rus. Jastřebě.

⁷²⁾ Pod. v ruském Čemerném u Vranova.

ozdobují domy.⁷³⁾ Na mnohých obcích zaměstnávají se »handlířstvím« (obchodem s dobytkem). Jen někde se zabývají jen polním hospodářstvím, ničím jiným nevynikajíce.⁷⁴⁾

---

⁷³⁾ Při tom vkus lidu se projevuje hlavně výběrem barev, vzorů, úpravou kroje atp. V Malé a Velké Domáši nad Vranovem udali mi zvláštní tkací techniku (t. zv. *prebíranie* s červeným tónem).

⁷⁴⁾ Poměrně dosti často odpovídali moji zpravodajové, že v lidu zvláštního uměleckého nadání není, a to bez rozdílu víry a národnosti. U Slováků bylo častěji konstatováno, že ozdobují domy pěkně barvami, kdežto u Rusů byl při dřevěných chýších zjišťován jen vrubořez.

Kapitola XI.

Zaměstnání lidu.

O horním Slovensku a celém Podkarpátí se říká, že je to země budoucnosti, při čemž se myslívá na nerostné a vůbec přírodní bohatství řečeného kraje, které se prý stane podkladem k rozvoji průmyslu a tím k zprůmyslnění celé země. Zatím však zůstává při předpovědi a lid je ještě stále nucen vydělávati svůj chléb zemědělstvím a drobným průmyslem domácím. Z území námi zkoumaného je to hlavně Zemplín, který je zemědělský skrz na skrz, neboť průmysl omezuje se v něm jen na několik pil a různých podniků na zpracování dřeva, na mlýny, pivovary, cementárny, cukrovary (v Trebišově), na výrobu sýrů atp. Na některých místech staly se také pokusy vrtati naftu a zakládati rafinerie (v Krásném Brodě, Stražském a jinde). Při Vranově jsou i ložiska kamenného uhlí a rtuti, minerální oleje ve Velatech, sklárny v Třech Hutích.¹⁾

Užhorodská stolice se podobá Zemplínu; průmyslové podniky založeny jsou na zpracování lesního bohatství (odtud mnoho pil po kraji). Nejprůmyslnějším a nejobchodnějším střediskem celého kraje jest Užhorod, kde je hodně rozličných podniků a továren.²⁾ V šarišské jest nejdůležitějším městem Prešov s továrnou na kamna, s rafinerií lihu, pivovarem, tkalcovnami, elektrárnou a významnými trhy na zemědělské výrobky. V Sabinově je koželužna a papírna; v Bardiově továrna na hračky a vyřezávané předměty ze dřeva, velká pila a pivovar;³⁾ v Hervartově a Lvovské Huti jsou sklárny; ve Velkém Šariši je parní válcový mlýn. Minerální prameny jsou v Bardiově a jinde. Spiš (jako též Gemer) je bohat železnou rudou,

¹⁾ Srovnej o tom Fedor Houdek, Průmysl a obchod (na Slovensku), v „Slovenské čítance“, str. 130—150.

²⁾ Na nábytek z ohýbaného dřeva, na tašky, cihly, kamna atp.

³⁾ Kdysi zde kvetlo také hrnčířství. V okolí je hodně pil, též ve Zborově, Nižném Svidníku a Nižném Orlíku.

odtud pověstných 13 hutí spišských. Nejvýznamnějším průmyslovým městem je Spišská Nová Ves, kde se kope železná ruda; kromě toho je tam parní pila, tkalcovna, pletárna, válcový mlýn, škrobárna, lihovar, elektrárna, pece na pálení sádry. V Krompachu jsou hutě, železárny, doly na železnou rudu. Na Poráči dolují železo a je tam též železárna. V Podolínci je parní pila a dílna na výšivky, v Bušovcích tkalcovství a lihovar, v Spišské Belé lihovar a rafinerie lihu, koželužna, tabáková továrna, cihelna, škrobárna a pivovar; v Kežmarku tkalcovna, slevárna, továrna na železné záclony, pivovar, mlýn, škrobárna, elektrárna, petrolejová rafinerie, továrna na bílení plátna a bavlny, bryndzárna, lihovar a parní pila; v Levoči lihovar a rafinerie lihu, parní pila, elektrárna a výroba sádry; v Popradě parní mlýn, sladovna, pivovar, papírna, škrobárna, cihelna, pily, elektrárna. V Matějovcích vyrábí se plechové nádoby; v Spišském Podhradí je pivovar a kamenný lom; ve Velké pila a mlýn; ve Velké Lomnici cihelna a cementárna s výrobou majoliky a kamen. V okolí Gelnice je mnoho rudy železné, měděné, stříbrné a rtuti. Gelnica sama vyrábí různé výrobky truhlářské. V Prakovcích a ve Velkém Folkmáru jsou železné a ocelové továrny; ve Vondřišli doly na železo a měď, hutě a jiné; ve Smolníku a Smolnické Huti kutají železo, měď a síru. V Smolníku mají tabákovou továrnu a pilu a vyrábějí různé předměty, hlavně ze železa.

Dokud textilní průmysl továrnický nedodával na trhy a do obchodů ještě dostatek výrobků, kvetlo tkaní plátna po domácku ve všech téměř stolicích slovenských, hlavně ve Spiši, Šariši, Oravě, Gemeru, Liptově, Trenčíně.⁴⁾ Na Spiši rodívá se znamenitý hrách, který se mele v několika mlýnech. Významný je též spišský sýrařský průmysl.⁵⁾ Z domácího průmyslu kvete košíkářství (hlavně v Lackové) a krajkářství. Kromě toho je ve Spiši dosti letovisk, minerálních pramenů (Sp. Belá, Vyš. Ružbachy, Lubica, Slovenská Ves atd.).⁶⁾

V přehledě uvedli jsme výčet průmyslových podniků z východního Slovenska, abychom měli pojem, jak kromě zemědělství si vydělává obyvatelstvo toho kraje svůj těžký denní chléb. Poněvadž podniky ty jsou v cizích rukou, jest v nich slovanský živel zaměstnán nejvíce jako dělnická síla. Tam tedy stýkají se Slované bez rozdílu národnosti, dorozumívajíce se řečovou smíšeninou, ve které probíjí se slovenština, stávajíc se takto prostředkovací řečí mezi nimi.⁷⁾ Tam děje se i ono nivelisování rozdílů kmenových a unifor-

⁴⁾ Jen ve Spiši vyrobilo se před světovou válkou na 4 miliony metrů plátna (Houdek 146). Spišské lněné plátno bylo již ve středověku hledáno.

⁵⁾ Kromě bryndze vyrábějí z kravského mléka t. zv. cihlový a gryoský sýr (Houdek 146).

⁶⁾ Srovnej u Houdka (l. c. 146—147).

⁷⁾ Ovšem, průmyslové podniky byly i silnými maďarisačnými baštami. To obstarávalo hlavně drobné úřednictvo a správa jednotlivých podniků.

mování bez ohledu na národnost, vzájemné působení, pronikání a splývání v nový rasový typ. Přimyslíme-li si k tomu ještě košicko-bohumínskou dráhu a jiné veřejné podniky, které zaměstnávaly také hodně lidí všech národností, potom soukromý a veřejný obchod, živnostenské a řemeslnické závody všeho druhu, máme náskok zdrojů obživy tamějšího obyvatelstva — vyjímaje rolnictví s různými jeho odvětvími a drobný průmysl domácí — hotov.^{*)}

Přes to hlavním pramenem výživy bylo vždy a je doposud i na východním Slovensku orba, chov dobytka (tento hlavně) a jiná zemědělská zaměstnání (včelařství, sadařství a pod.), zkrátka z zemědělství v širším slova smyslu. Bohužel, naši zemědělci žijí v mylném názoru, že rolníkovi není potřeba vzdělání. Nestačí však učit se jen od otců a dědečků, je třeba se vzdělávat všeobecně i odborně. Umění hospodařiti nepadne nikomu s nebe a jen tam, kde je všeobecná úroveň vzdělání vyšší, nastupuje na místo extenzivního hospodářství zemědělství intenzivní a racionální.

*) Jestliže si představíme, že téměř všechny tyto podniky byly a jsou dosud v rukou maďarských, německých a židovských, nedivme se, že slovenský východ propadl maďarisaci a byl velmi málo národně uvědomělý. Hospodářská moc byla protislovanská a s ní i moc administrativní, církevní a školská. — Jaké byly hospodářsko-sociální poměry v Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku v době XIII.—XV. stol., vylíčil E. P e r f e c k i j (op. cit.), který proti Acsádimu a Petrovovi zdůraznil, že ony země staly se hospodářskou základnou nejen k povstáním protitureckým, nýbrž i protiuharským (bočkajovským, bethlenovským, rákóczyovským) a že jen ony vytrhly Uhry z tureckého područí a přispěly k založení uherského státu. Podkarpatská Rus s východním Slovenskem tvořily hospodářsko-obchodní celek, rozdělený na západní oblast obchodní (spišských a šarišských měst s Košicemi), na východní oblast průmyslnou (se solnými doly v Marmaroši) a na střední oblast selského velkostatkářského průmyslu. Vytvořil-li se na západě čilý obchodní ruch, beroucí se dvěma starými obchodními cestami (první z Košic k Bardňovu a odtud jednak přes Svidňsk a Duklu do Haliče a jednak přes Sulín ke Krakovu a druhá z Košic přes Velké Michalovce, Sobrance a Užhorod k Mukačevu a odtud jednak ke Lvovu, jednak přes Marmaroš do Moldavie), který měl základ v městském průmyslu a pohyblivém kapitálu městské buržoasie (24 měst spišských), představoval střed (zemplínsko-užhorodská rovina) veliký pozemkový kapitál aristokratický, kterým bylo lze jen těžko pohnouti, pokud se nevyčerpával vinohradní a lesní kulturou, které umožňovaly obchod vínem, dřevem a dřevěnými výrobky. Městské zřízení bylo demokratičtější (spišský zákonník!), kdežto pozemková aristokracie přerostla přes hlavu uherských králů, kteří nestačili uchrániti jak svobodné sedláky (jobaďony, udvorníky), tak nesvobodné zemědělce od krutého poddanství a úplného zničení, ze kterého nejednou pokusili se nevolníci osvoboditi silnými povstáními. Příčinou zchudnutí Rusínů pokládá A l e x. B o n k á l ó (l. c. 314) jejich hroznou konservativnost, že kromě zemědělství (orby a chovu dobytka) jinému zaměstnání se nevěnovali, považující to za hanbu a řemeslníky za odpadlíky. Není divu, že místo 5—6 osob, které původně hospodařily jako rodina na jednom statku, nacházíme jich časem 25—30 i více. Proto v létě táhnou Verchovinci ve velkých zástupech na Dolňáky, aby si vydělali na chléb.

Na slovenském východě nestojí zemědělství na vysokém stupni, ačkoliv podmínky (půdy, podnebí a j.) by mělo, zvláště v Zemplině. Na dolinách okolo Prešova, Košic, Vranova, Michalovec, Trebišova a pod. věnuje se mu ještě dosti značná pozornost,⁹⁾ ale zato v hornatých krajích podkarpatských, od Magury počínajíc a Vihorlatem a Verchovinou končíc, vede východoslovenský hospodář tuhý zápas s přírodou, aby mu aspoň vydala oves na skývu chleba. Zima je tam dlouhá a krutá, plná sněhových závějů, léto pozdní, podzim časný. Pole jsou skrovná jako dlaň, půda planá, »diviakú« (divoké zvěře) mnoho, takže i s nimi musí se rvátí o »krumple« a oves.¹⁰⁾ Lid, nemaje velikých životních potřeb, nenamáhá se ani, takže jeho výkonnost je minimální. Jakousi nechuf k životu, způsobenou nedostatkem výživy, je pozorovati na těchto horalích, kteří vlastně nežijí, nýbrž živoří.¹¹⁾

⁹⁾ Jen na drahou dopravu umělých hnojiv a jiných potřeb po dráze si stěžují zemplínští rolníci.

¹⁰⁾ Hospodáři, aby uchránili úrodu, stavějí na polích zvláštní veliké dřevěné řehačky, kterým říkájí »cerkotela«, jimiž plaší divou zvěř (Kožminová 66). Anebo hlídají úrodu se psem, k čemu si stavějí zvláštní boudy (na 1 m od země, aby nebyli od zvěře ve spánku přepadeni). (Srov. V. Drahný, »Zemědělství v Podkarpatské Rusi« ve sborníku Chmelař-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, str. 41 sl.)

¹¹⁾ Ale Rusnáci z Verchoviny prý nestojí o práci, třebaže ustavičně nařikají na hlad, bídu a nezaměstnanost: státní lesní správa v Užhorodě musí prý najímati dělníky až z Marmaroše anebo z Haliče. Nedbají náležitě o svá drobná pole, nechávajíc je dlouho z jara nezorána a neoseta, takže za náhlých veder zaschnou, obilí se nevyvine, jak se patří, a zakrpatí. Hnojí, oře a seje se až v květnu, až prý pole vyschne, třeba dešťovou i spodní vodu lze zavčas a pohodlně odvéstí příkopy, které třeba ovšem vyčistiti. Podobně pastviny jsou ve špatném stavu, takže neposkytují dobytku vydatné pastvy. Dobytek nedojí tolik, jak by mohl. Drůbeží nevěnuje se téměř žádná pozornost; proto jak mléko, tak i vejce jsou téměř všude na Podkarpatské Rusi drahá a musí se přivážeti. Ovocné stromy mohly by se též vydatněji pěstovati, jako též zelenina (zvláště lepší druhy pro spotřebu městského obyvatelstva), ale zeleninářství ponechává se bulharským zeleninářům a židovským překupníkům. Je pravda, že Verchovinec má četné nepřátele své úrody ve vlčích, divokých kancích a různých dravcích ptačích, které odhání na podzim od bramborů strážnými ohněmi, při kterých nocuje na poli často celá vesnice, ale to je všechno málo. Je možno účinněji se brániti proti škůdcům.

E d m. Egan (Ekonomične položenije ruských sellan na Uliorščini. Překlad Volod. Hnatjuka. Lvov, 1901) hlavní příčinu hrozného stavu podkarpatoruských venkovanů viděl v nenormálním složení agrárních poměrů, na které uherské vlády nebraly dostatečného zřetele, pobravše sedláckům »sinožati, pasovišča i navíť počasti ti grunti, jaki voni vžívali pered tím, jak spířnu z pomiščikom vlastništ«. Vláda neustanovila nijakých zákonů proti spekulaci zemí a proti drobení zemědělských gruntů. Pak tento rolnický proletariát neměl ani země, z které by vyžil, ani pastvin, na kterých by vypásal dobytek. Najímati půdu a »poloniny« mohl jen skrz prostředníka (žida), který si bral za to větší část zisku. Žid-lichvář ze všeho, co sedlák potřeboval, měl vždy procento (nejnižší 30%). Práva se nemohl nikdo dovolati, neboť žid demoralisoval všechny úřady a soudy. Proto Egan

Orba je velmi primitivní a nedostatečná; také se jí Verchovinec věnoval, až mu sebrali les i »poloninu«, kde dřívě pásli statky. Nářadí je samorostlé, stroje žádné: dřevěné brány, dřevěné ručadlo, dřevěný vůz, dřevěné jařmo. Oře se nehluboko, hnojí se jen na povrchu¹²⁾ a velmi málo.¹³⁾ Zato přidržují se pastýřství, ale také »poloniny« jsou neupraveny, křovím a trním zarostlé. Pošní hospodaření spokojiti se musí spáleništěm (na vymýcených horách). Někde hospodaří tak, že celá vesnice rozdělí pozemky na dva druhy: na oraninu a na pastvinu (systém travopološního hospodaření). Jinde nahradili primitivní travopološního hospodaření úhořením (resp. dvoj-pološním hospodařením). O správném postupu při obdělávání půdy rovněž sotva možno hovořiti. Střídání jednotlivých seteb není racionální, půda se využívá. Rolníci nepodmítají strniště, neorají na zimu, neznají umělých hnojiv, řádkového setí, neupotřebují moderních strojů, nezušlechťují osiva, nezacházejí dobře s hnojem, nemají žádných chlívů a hnojišť, nemeliorují pastvisk, nezavodňují luk a pod., takže jejich pole nepřinášejí ani poloviční úrody, jako na př. na Moravě nebo v Čechách. Všude se pase; proto se nemůže vysazovati ovocný strom.¹⁴⁾

velmi pesimisticky se díval na budoucnost uherských Rusů: »Narid, ščo nemaje ni zemli, ni chudobi, jakoho dolja ležít v rukach u lichvara; narid, ščo zalezít od humoru i samovoli s'oho lichvaria; narid, jakoho namirno spojili i demoralizovali, jakomu vže ni sviaščenic, ni vltj ne možut přijti na pomič, a jakoho vsiakij administracijnij uriadnik vikoristovuje i krivdit; narid, jakomu vzahali nichto v sviti ne podaje pomičnoj ruki — cej narid bude povoll zanepadati materijaľno i morafno čim — raz nizče, poki ne zahine zovsim.« (Srov. l. c. 36.) Není divu, že títo ubozí lidé v ohromném počtu odcházeli do Ameriky. R. 1897 bylo jich tam okolo 100.000, později přes 130.000. Koncem 90. roku XIX. stol. — v značné míře pod vlivem Eganova spisu — snažila se maďarská vláda (ministr Darany), aby různými reformami polepšila strašný stav uherských Rusů (najatím půdy s vládní podporou pro několik tisíc drobných rodin v stolici berežské, marmarošské, užhorodské a zemplínské, vydáním zákonů proti lichvě, podporou domácího průmyslu, organisováním hospodářských kursů a průmyslových škol, zavedením půjčkových pokladen drobného úvěru, rozdělováním »rasového« dobytka po dědinských hospodářstvích, přivezením lepších druhů obilí pro povznesení zemědělství, vydáváním populárního týdeníku [v čistě lidové řeči] »Nedělja«). Tím vším oživil se svépomocný ruch mezi obyvatelstvem, které se začalo samo organisovati. Ale inteligence svým egoismem bránila širokému rozmachu lidového hnutí; proto bylo potřeba radikálního reformu a vůbec změny celého systému úřední maďarské politiky na Uherské Rusi. (Srov. V. Hnatjuk, Uhro-ruški novini. Žitie i Slovo, 1897, kn. II., 126. Cit. u Dorošenkova 11.)

¹²⁾ Hnůj vozí se na saních v zimě, aby se z jara vtáhl do země.

¹³⁾ Protože se dobytek stále pase, je hnoje nedostatek. Doma se dobytek také nechová, ale volně se pase v okolí »chyže«. Proto se hnojí popelem a pod.

¹⁴⁾ Extensivní poláření a racionální pastýřství je důsledek malé vzdělanosti a ujařmení lidu, který do r. 1920 odváděl kněžím a učitelům »rokovinu« a »koblinu«, byl vyssáván od státu, velkostatkářů a židů, kteří mu pronajímali půdu na polovici, třetinu a čtvrtinu úrody. Při tom často majitel

Dozraje-li na Verchovině obilí, počne jej hospodář často ještě srpem, sváže do snopků, ponechá vyschnouti v kupkách na poli, sveze domů na lehkých vozích nebo na saních, složí do stodoly, nebo je ponechá venku přezimovati okolo »ostrouhy«,¹⁵⁾ vymláčí cepy (anebo koňmi), semele na »žorně« (ručními mlýnci) nebo v horském mlýně velmi primitivním,¹⁶⁾ a tak konečně má mouku na svůj »ošiepok« (ovesný chléb). Příčinou toho, že zemědělství a orba je na tak nízkém stupni, mohla by býti též okolnost, že zemědělství začali se věnovati na Verchovině, až jim stát pobral hory a pastviny. U Rusů našli bychom ještě stopy starého nomadismu; je dosti zachovaných zákonů z historické doby, kterými se jim křepoval nomádský (kočovní) život. Pastýřský způsob života, jaký vedli dlouho — a ještě vedou na mnohých místech karpatské Rusi — nenutil jich, aby si zakládali pevná sídla, až tehdy, když se začali zabývatí zemědělstvím.¹⁷⁾

Vedle orby hlavním zdrojem výživy je na Verchovině chov hovězího dobytka tažného a jatečného. Koní chovají se dva druhy: v horách malý, ale vytrvalý koník (huculský), pomíšený s lehčím a slabším polským; v rovině teplokrevný kůň, kříženec uherského s lipicanským, arabským a anglickým.¹⁸⁾ »Vivce« (ovce), vepř i kozy se též chovají, ale válka uškodila jejich chovu. Způsob chovu je velmi primitivní: neošetřuje se, nekrmí, jen pase. Proto nedává náležitého užítu, zato jest otužilý a v tahu vytrvalý.¹⁹⁾ Též ovocnictví se věnuje málo obsluhy, jakož i včelaření a jiným zemědělským zaměstnáním vedlejším.²⁰⁾ Je to tedy obraz primitivnosti,

půdy dal jen nezoranou a nehnojenou půdu: osivo, hnojivo a všechnu práci musel vykonati nájemník, chudobný malorolník, který se takto dělil o úrodu na polovici s majitelem půdy. Totéž bývalo také s dobytkem, který si brávali malorolníci na př. od židů na krmení na tři léta. Při tom provod uplatňoval se v míře netušené (Drahný 45). — O tom, že hlavním zaměstnáním podkarpatských Rusů je dědinské hospodářství, svědčí statistika z r. 1900, uveřejněná S. T o m a š i v s k ý m (Uhorskaja Rus, Ukrainkij narod, t. II., Petrohrad 1916, str. 426): 99% lidí živilo se zemědělstvím (95% všeho obyvatelstva v celém kraji vůbec); veliké majetky činily 0·2%, střední statky 0·6%, drobné — 99% veškerého počtu; co se týká objemu, stály tyto kategorie mezi sebou v tomto poměru: 50%, 5% a 45%. Technika a kultura zemědělství velmi primitivní, zvláště na severu a na východě.

¹⁵⁾ Tyč, okolo které naskládá obilí.

¹⁶⁾ Popis verchovinské »žorně« srovnej u Kožmínové 67.

¹⁷⁾ Literaturu o tom srovnej u Jif. Krále (l. c. 71 pozn. 31).

¹⁸⁾ Drahný 56.

¹⁹⁾ O chovu »statku« (neboli »chudoby«) viz Kožmínová 65 sl. Je to způsob známý i jinde na Slovensku v chudších krajích. Verchovinci říkají: p a s t ý r (který pase dobytek), j ú h a s (vivci), k o l i b a, v a t r a atd.

²⁰⁾ Na karpatských horách živil se původně lid po starodávnu jen chovem statku, a to způsobem pastýřským: teprve později, vlastně až urbariální řád Marie Terezie a nové nařízení z r. 1848 o výkupu z urbariálu postavení těchto horalů zhoršily tím, že jim oddělil hory a poloniny, takže byli přinuceni více si všimati obdělávání půdy, což pěstovali jen jako vedlejší zaměstnání při dobytčářství (srovnej Hodinka l. c. 408). Podle

třebaže větší starobylosti a staroslovanskosti, jak ji známe z Niederlových »Slovanských starozitností«²¹⁾ a jak doposud se udržuje všude tam, kde příroda je skoupá a tvrdá a bída velká (na Oravě, na moravskoslovenských kopanicích i na krkonošských horách).²²⁾

Čím níže k rovinám, tím lepší země a pokročilejší orba, intenzivnější a racionálnější zemědělství, vyspělejší chov dobytka, rozšířenější sadařství, účelnější včelařství a pod. Proto na př. mezi slovenským a rusňáckým rolníkem z nížin zemplínských a užhorodských není rozdílů, třebaže Slováci jsou poměrně pohyblivější, chtivější vzdělání a přístupnější pokroku než Rusňáci (a rusňáčtí Sloviaci). K hospodářským vymoženostem, které přicházejí od západu,²³⁾ mají totiž Slováci blíže než Rusíni, ačkoliv nepřiučují se všemu jen od Slováků, nýbrž spolu s nimi též od maďarských velkostatkářů. Energie, kterou vynakládají na hospodářství, je větší než na Verchovině, ale zato též úroda je pozehanější. A s blahobytem roste chuť k životu.²⁴⁾

Na rovinách zemplínských hospodaří se již jako jinde v úrodných krajích slovenských, moravských i českých. Nejen úprava polí, střídání setby, počet pěstovaných rostlin a pod. je dokonalejší, nýbrž vedle ručního obdělávání i strojové je běžné.²⁵⁾ Vyšší stupeň

D. Dorošenka podkarpatští Rusové rozlišují se také způsobem zaměstnání, zapříčiněného ovšem přírodními podmínkami: jestliže Verchovinci (i Spišáci s Kráňáky z větší části) žijí se hlavně chovem dobytka (stojíce tak na pastýřském stadiu), Doliňané pokročili již od vylučného pastýřství k »chlíborobstvu« (orbě) a femeslům. (Srov. D. Dorošenko 4—5.)

²¹⁾ »Život starých Slovanů«, díl III., sv. I.

²²⁾ I ono německé »Hackbau« (kopání motykou místo orání) najdeme ještě na Verchovině. O tom, proč Rusíni musili se věnovat rolnictví, viz kapitola o životě v rodině a v obci.

²³⁾ Před světovou válkou i z jihu.

²⁴⁾ Pohodlnější život má však také svůj rub: zanechávání starých zvyků a pořádků, odkládání doma vyrobeného kroje a přijímání »panských« zpusobů i nezpůsobů, opouštění starých přísnych mravů a pod.

²⁵⁾ A. Halaša (ČMSS XI. 6, 1908, str. 86) podal názvosloví východoslovenského nářadí hospodářského z Obišovec: a) voz, pluh, brana, jarmo, sersam, capy (cepy), hrabie, vidly, sečkareň; — b) n a v o z e: koleša (riaľy, špice, bahra, hlava), oši, šrubý, dyšel (oje), hamadlo, klanice, rozovra, podporka, loča (lišeň), lonik (záosek); na dyšli je b l a c h a, aby koně nehrýzli dřevo; — c) n a p l u h u: železo, ostre železo, cvorník, ručky, styk, dyšľik, kolca (kolečka); — d) n a b r á n ě: braniky, dreva, karľicky, kolky; — e) n a j a ŕ m ě: cvoreň, remeň, zatyčky, lancušky (fetiľky), na karku jarmo a »popod šľju« deska; — f) n a k o ň s k ě m s e r s a m u: chomot, vankuš, lancušek, bočník, podbrušina, podkarmína, glancare, kantare, zubadlo, orčíky, vaħa; — g) n a c a p ě c h (c e p ě c h): capak, remeň, remienky, kolky, deržak; — h) n a h r a b ě c h: zubky, deržak, vales; — ch) n a s e č k á r n ě: laďa, nože, šrubky, koleša. — Popis hospodářského nářadí ze slovenských Němcovec u Kapušán v Šariši uveřejnil v témž časopise (ČMSS XII. 29): Na voze jsou koleša a na nich bahry, špice, raly, hlava, oš (na ní klobučky, tochně, lunik, habšťoky), klanice, nasad, vankoš s klanicemi (vzadu vozu), podpírky do klanic a na os, lance, svoreň, rozvora, desky, koše, loče (lišeň), drabiny (žebřil-

je pozorovati i v chovu dobytka, který se nejen pase, nýbrž i krmí, zušlechťuje plemenitbou atd.²⁶⁾ Také ovce a víno se lépe daří.

Pokud »rusňáci« bývají na rovinách, není mezi nimi a Slováky v příčině hospodaření valného rozdílu. A naopak tam, kde Slováci mísí se v horách s Rusy, žijí stejně bídne a hospodaří primitivně. Východní Slovensko mohlo by uživiti své obyvatele, kdyby se tam provedla řádná pozemková reforma a rozvinul všestranný průmysl. Ale za daných poměrů hodně jich chodí světem po výdělku a poměrně mnoho se jich stěhuje do Ameriky, a to jak Rusů, tak Slováků. Nejdou tam vždycky jen chudobní horalé, nýbrž i zámožnější dolňáci, hospodaří ze statků, kteří po 5—10 let vydělávají v Americe, zatím co ženy s dětmi hospodaří doma, jak dovedou a mohou, a očekávají od mužů za oceánem peníze.²⁷⁾ »Amerikáni«

ny), rozpínače, pavuz s porvazem, jarmo s deštškami, cvorníkem, zadky, našťčkou, dyšlí. — Chomouty (koňské postroje) se skládají: z bočníků, rychlin (pohřbetníků), licí (oprati), scahačů, kantarů (uzdy), zubadel, štrangů v bočnicích, podkladů, vahy (s orčiky a perecem); šlofy (na konci váh a vprostřed orčiků). — Na pluhu je: čerisko, blacha, ručky, šrubby, hradzel, styk, kolca (s hužvou a križikem). Na branách jsou: braniky (zuby), smyky (»co še lancušek premykuje«), hradky. — Na rezací ladě jsou: desky, nožky, smyk, rezak. — Na krosnách na stěně jsou: bijadlo, čolník, civka, prucik, šperutky (na vypětí), lavečka, špular (kde dělají civky) sladičkou, želizkem, koleskem a remínkem; potom je: bardo, podnožky, branka, nicelnice, navoje, spuščadlo, placcenko, šinky, ocapek (»co spinky pričahuje«); kotulečky, kočalky (čigy); kudzel se špilkou, ihlicí, kruželem, přiřidkou. — Len se rafe, vymokne, vyruca (rozestele), vysuší, tluče tlučkem, vytře cerlicí, znovu se tře na cesnější cerlicí, vyčese na štěci, přede se na koudeli, nití motají na motovidlo a učiní predzinka, vyžvarají, vyperou, vysuší a takový tkají.

²⁶⁾ Jména dobytka z katolicko-protestantských Obišovec v dolním Sáriši sebral již A. Halaša (ČMSS XI, b, 1908, str. 86—87): a) jména volů: sarvaš, čengel, daro, sejka, hidela, sarna; — b) jména koní: baršon, činoš, julči, šarga, šandor, sarči; — c) krav: blichá, bomeňa, barna, čarnica, dora, fizola, fajalka, harňa, helena, krasula, komteša, kešča, keša, lorna, lajoš, luca, linda, mandula, margita, ružana, rebeka, sarvaška, sobota, šugara, soboňa, širota tarka, zelina, žofa; — d) jména psů: burik, citrona, dunči, kastor, lijona, tis a viďas. — Z této terminologie viděti, jak Slováci přijímali z panských dvorů a vůbec od pánů maďarská jména koní, volů, psů, kdežto u svého národního statku — u krav a ovcí — vyskytují se vedle nově přijatých názvů maďarských ještě hodně stará jména domácí. Vůbec studium názvosloví je často dobrým ukazovatelem, jak se šířily jednotlivé »kulturní vlny«. Tak na př. v terminologii hospodářského nářadí nacházíme hodně názvů německých a maďarských, což se vysvětluje tím, že výučba vesnických femesníků podléhala vždy víc a více německému a maďarskému vlivu. Některá femesla a živnosti byly jakoby cizorodě našemu slovenskému lidu, takže se jim nevěnoval.

²⁷⁾ Po převratě v letech 1919—20 za vysokého kursu dolaru stávalo se, že hospodyně dostala až 90.000 Kč od svého »Amerikána«. Vystavěla novou kůlnu, spravila střechu domu, koupila pár koní a zbytek uložila

vracejíce se domů, přinášejí do vesnic poměrný pokrok i »dolary«. Vracejí se gramotní, světa i práce znalí a národně uvědoměli, takže se stávají hybnou silou mezi svými krajany.²⁹⁾

Jestliže na konec shrneme své výklady, vidíme, že životní zaměstnání Slováků je mnohostrannější než Rusů na východoslovenském území, že kromě zemědělství, které u nich je poměrně intenzivnější a racionálnější, zaměstnávají se hodně též průmyslem, živnostmi, řemesly, obchodem, takže je pozorovati u nich větší blahobyt, který je podkladem vyšší kultury hmotné i duševní. Příčiny toho ovšem jsou různé: zeměpisně výhodnější usazení Slováků než Rusů, přízeň panské vrstvy v starší době Slovákům, takže na př. na různých panstvích úřadovalo se slovensky (»šarišsky«),³⁰⁾ snadnější přístup katolických Slováků, kterým nevadila ani řeč,³¹⁾ ani víra, k různým povoláním, z čehož plynula větší spojitost se světem³²⁾ a tím i lepší sociální postavení.

Nedivme se proto, když rusňáků za nic neměli, že »rusňáci«³³⁾ se dobrovolně poslovenštovali (nebo pomaďarštovali), aby si otevřeli přístup k lepším sociálním podmínkám životním. Perspektiva většího blahobytu a možnost »mítí otevřenější svět« — to bylo a je dosud to, co z Rusů (resp. rusňáků) dělá Slováky. Zastaviti tento sociální pohyb, anebo mu dáti jiný směr, je téměř nemožno, protože ten, kdo bydlí jednou pod Karpaty, nebude se tvářit obraceti za hory. To je pozorovati nejen na podkarpatských Rusích, nýbrž také na »magurských goralech«.³⁴⁾ Přirozenými středisky kultury hmotné i duševní pro celé to území budou východoslovenská města spišská,³⁵⁾ šarišská,³⁶⁾ abaujská³⁷⁾ a zemplínská,³⁷⁾ která nebyla a nejsou ruská. Ani Užhorod nebude ruský, protože jak samo město,

a jen tu starost měla, aby její muž v Americe ještě — zůstal, třebaže ho neviděla po 10 let (Kožmínová 40).

²⁹⁾ Ovšem nejen mezi Slováky, nýbrž i mezi Rusňáky, kterých národně uvědomují! Projevilo se to při posledním soupisu lidu, jak jsme již v kap. o jazyku a jinde slyšeli a jak ještě uslyšíme v kap. o národnosti.

³⁰⁾ Z nutnosti stala se slovenština prostředkovací řečí mezi národnostmi.

³¹⁾ Slovákovi stačilo se přiučiti jen maďarsky nebo německy, kdežto Rusovi nejprve slovensky (»katolicky«), potom maďarsky nebo německy.

³²⁾ Zatím co Rus svou řečí, věrou a celým habitem zdál se Evropanovi již jako »orientálec«.

³³⁾ Píší s malým »r«, neboť o národnosti u nich není možno vlastně mluvití.

³⁴⁾ Zjev tento ovšem vyskytuje se u všech národnostních menšin, pokud bývají v tak nevýhodných polohách, že jsou přirozenými hranicemi odtrženy od svých původních vlastí.

³⁵⁾ Kežmark, Levoča, Spišská Nová Ves a j.

³⁶⁾ Prešov, Bardiov, Sabinov, Svidník a j.

³⁷⁾ Košice.

³⁸⁾ Michalovce, Vranov, Humenné, Sobrance a j.

- tak celý přilehlý kraj od Sobranec, Michalovec a Vel. Kapušan není převahou ani ruský, ba ani rusňácký.

Zkrátka: běží tu o příboj západní kultury, kterého zadržeti není možno žádnými umělými prostředky. Ostatně není to, jak jsme již několikrát řekli, slovanská ztráta, protože slovanský (t. j. slovenský i ruský) nápor třeba obrátiti proti maďarskému (vlastně pomaďarštěnému) jihu!

Kapitola XII.

Život v rodině a v obci.

V příčině života rodinného jsou mezi Slováky a Rusňáky některé rozdílné momenty, ale celkem nepodstatné. U Rusňáků, zvláště na Verchovině, patriarchální ráz rodiny je totiž zachovaljší než u Slováků, u nichž vlivem sociálních příčin, náboženských názorů a vůbec na základě vyššího stupně vzdělanosti žena — matka stává se více osou rodiny, kdežto muž je hospodářem a jaksi právním představitelem rodiny.¹⁾

Muž v ruské rodině je hlavou, náčelníkem v chyi: on rozkazuje své ženě, dětem i čeledi. Všichni se musí podrobiti jeho vůli, které umí zjednat autoritu třeba svou pěstí. Aby i »před světem« ukázal svoji převahu nad ženou, muž vždy chodí napřed a žena za ním. Bratři také jako otec chodí vždy před sestrami a sedají všude na předních místech.²⁾

Tak jako u ostatních Rusů, vykazuje i rodinný život Verchovinců pospolitost staroslovanské »obštiny« (jihoslovanské »zádruhy«). Obyčejně žijí v jednom hospodářství, jak toho i u Slováků nacházíme hojně příkladů z Hontu³⁾ a odjinud, dvě až čtyři rodiny společně, tvořice nejbližší rodinu (příbuzenstvo). Dcery vdávají se obyčejně z domu, synové však přivádějí si nevěsty v rodný

---

¹⁾ Moderní společnost jakoby se vracela k matriarchátu, ježto složitý sociální život si žádá, aby muž se věnoval jednak výdělku mimo dům, jednak veřejné činnosti, takže starost a zodpovědnost za rodinný život a s nimi i právo v něm rozhodovati přechází stále více na ženu, zvláště od doby, co sama je nejen majitelkou svého majetku, ale i politicky rovnoprávnou osobou s mužem.

²⁾ Kupčanko 38 (a podle něho i Kožmínová 72).

³⁾ V Čabradském Vrbovku u Krupiny v Malohontě jsem našel sedm rodin pohromadě — celkem 20 členů jedné rodiny pod jedním správcem u jednoho stolu.

dům a žijí společně s rodiči.⁴⁾ Všem rozkazuje otec tak dlouho, dokud je živ, potom nejstarší bratr. A v příčině majetku stalo se i mezi Rusnáky zvykem, že otec poděluje všechny děti stejným dílem; přes to při dělení vzniká skoro vždy spor mezi dědici. Strana, která se cítí zkrácenou, předá svůj požadavek židovi, který soudy zbaví ostatní sourozence majetku.⁵⁾ Tak tedy již i u Rusňáků starý rodový byt (neboli jhslov. z a d r u g a) pomalu se vytrácí.

Rodiny nebývají však tak četné, jako u Slováků nebo u zemplánských Sloviaků, kteří i po této stránce se poslovenštíli. O výchovu dětí stará se matka, které přísluší práce »kolo ohně« a »dytyny«. Otec stará se jen o to, aby bylo co jísti a čím zaplatiti daně a jiné výdaje. Ale jaká je ta výchova matky, již samotné nedostalo se v jejím dětství náležitého vychování a vzdělání a která jest od rána do noci zapřažena do své tuhé roboty? Proto »dětváci« na Verchovině rostou jako stromy v borovém lese, anebo jako ta jehňata v »žároku« pod postelí, která spolu s nimi vyrůstají v jedné chyši. Verchovinské děti, zvláště chudobné, jsou hotová cikáňata, která v létě — v zimě v nedostatečném oděvu žijí tvrdý život »volných synů přírody«.

Nejmenší dítě kolébá se v kolébce, větší od 6 roků výše učí se již přísti a jiným pracím, neboť verchovinský hospodář vidí v dítěti svého pomocníka, hlavně pasáka statku, který ho živí a jehož odprodejem vydělá si »hroši«, aby si mohl koupiti »zerna« na chléb. Do školy chodí jen v zimě. S jarem jde se statkem na p o l o n i n y. Ani v zimě neposílají rodiče děti náležitě do školy pro sněh, vzdálenost a jiné vytáčky: »Nač našim dětem do školy? My jsme se také neučili, a přece žijeme; tak i naše děti budou žiti na tomto světě.« Maďarské vládě na tom nezáleželo, jestli se to »lidské stádo«, které nemělo ani takové ceny pro stát jako ty hory, vzdělává či nikoli. Jen vočkovati státní jazyk (uherský!) — to byl cíl škol; ostatní bylo vedlejší. Nevzdělaný lid lépe možno ovládati; proto Rusín žil jako prodán a ztracen v tom světě. Negramotnému člověkovu je boj vždycky těžký; každý ho ošidí, zradí a ožebračí. Ostatek dovrší pálenka. Proto tolik bídy na Verchovině!⁶⁾ Odtud i tolik nemocí (souchotiny, tyfus a pod.),

⁴⁾ Totéž je běžné i u Slováků, ale v Čabradském Vrbovku jsem zjistil, že i dcery »se žení«. Přivede-li si dívka muže k sobě, říkají, že »se oženila« (nebo že je »oženěta«); jde-li z domu k mužovi, »vydává se« (je »vydatá«). Mládenec se buď žení anebo se dostává »na přístavky« (do domu své ženy). »Pristaš« však ani na východním Slovensku se netěší vážnosti u ostatních.

⁵⁾ Ant. Hodinka (I. c. 417).

⁶⁾ Československá republika zdělala po Maďarech těžký úkol, povznést na přiměřenou úroveň lidskou důstojnost karpatoruského člověka, který ne vlastní vinou klesl na zaostalého, pasivního, zdánlivě lenivého tvora. Tu nepomůže slepá kritika, ani lomení rukama, tu je třeba nasaditi rádlu k zorání noviny.

kterým Verchovinci tak často podléhají, trpíce podvýživou a otravující se kořalečným morem. Chodí často jako živé mumie bez energie, trpně, odevzdání fatalisticky do vůle boží! Konservativní náboženství je v tom utvrzuje, aby neměnili poměrů a pořádků, zůstávající tradičně v tom, v čem vyrůstli. Od dětství vyrůstá Verchovinec jako němá tvář, po celý život dře se jako černý vůl v brázdě a nikdy pořádně se nenají; není tedy divu, že v neděli jde do židovské krčmy, aby tam propil svůj hluboký smutek, ale s ním i poslední groš a ještě dluh udělal! Proto je na Verchovině tolik bídy a tolik malých, slabých a bledých lidí, kteří se živí jen ovesným chlebem⁷⁾ a brambory, »kyselici«, »pirohy«, cviklou, fazolí a pod., málokdy pšeničnou kaší a masem jen o svátcích! Jestliže již děti takto se živí jen ovesnými suchary a brambory a chodí při tom v létě — v zimě bosy a nahé, nedivme se, že úmrtnost dětí je poměrně veliká. Vždyt při takovém životě vypadají jako kostry a zmírají jako mouchy hladem a chladem.⁸⁾ Takovýto lid, takto žijící a takto vyssávaný a všemi zotročovaný, velmi zle se bránil nejen v existenčním boji sociálním, ale i v boji národním (resp. kmenovém, protože o národním povědomí se nemůže u něho vlastně mluvit!). Ruská jeho kmenovitost se přenášela jen setrvačností s pokolení na pokolení, čím dále tím více uhýbajíc života schopnější slovenskosti a výbojně maďarskosti. Zakřiknut, fatalismu propadlý, téměř ode všech opuštěn a všemi vysmíván nejen se nebránil, ale sám dobrovolně se asimiloval prostředí a okolí — poslovenštoval a pomadžarštoval se vědomě i nevědomky, isa nesen proudem, nebo odcházel do světa i za moře. Na dolinách bylo lépe: země nebyla tak planá, pole více rodilo, statek se lépe dařil — žilo se veseleji v rodině i v obci. Děti sice byla větší hromádka, ale hospodářství živilo všechny slušně. Práce ovšem bývalo dosti vždycky pro všechny, pro hospodáře, pro jeho ženu i pro děti velké i malé, ale rodina se množila, majetku nepřibývalo stejným tempem, na studie, na řemesla a živnosti odcházelo jen malé procento. Hospodářství nestačilo všech vyživiti — museli někteří na výdělky do světa, do městských továren, do Ameriky. Také jim bylo na překážku jejich »rusňáctví« (víra, řeč a jiné). Co dělají? Nejlépe se poddati proudu a přizpůsobiti se! Prostředkovací řečí, kterou v městech a všude se dorozuměli, byla slovenština, jazyk dlouho »panský«, dokud nebyl vytištěn maďarštinou. Katolická víra také více platila než »rusňácká«, všemi vysmívána. Proto tedy na

⁷⁾ Jen u Doliňanů mají kukuřičný chléb.

⁸⁾ Uvážíme-li všecko to, nedivíme se, že na příklad Kupčanko napsal tento výkřik: »Uhrorusové mají bídu, strašnou bídu, které nemá kdo ubít; vzdělaní ruští lidé v Uhrách se stávají Maďary a vrahy svého nešťastného rodného národa, a ti ze vzdělaných Uhrorusů, kteří se ještě nestali Maďary a vrahy svého národa, sedí a mlčí. Ubohý národe! — — — Ubohé děti! — — — Ubohá ty Uherská Rusi! — — —« (L. c. 84.)

dolinách v okolí Sobranec, Michalovec, Humenného, Vranova a dále na západ k Prešovu a odtud k Levoči se poddávali všichni Rusňáci asimilačnímu proudu dobrovolně, ba dokonce rádi se nazývají Sloviaky!

U těchto »Sloviaků rusňáků« není podstatného rozdílu v rodinném životě od pravých Slováků, kteří s nimi poměchaně bývají. Rodina buďto zůstává pospolu pod správou nejstaršího člena, anebo se dělí, takže vznikají nové samostatné rodiny. Žena v rodině je více postavena na roveň mužovi, vedouc domácnost a spolurozhodujíc s mužem. Dětem, jichž bývá větší řada, věnuje se větší pozornost jak v rodinné, tak školské výchově.⁹⁾ U chudobných ovšem poměry jsou bídné, zvláště když není výdělku. V zámožnějších rodinách žije se však poměrně slušně, protože se všechno zpeněží v městech a na trzích: úroda polní, statek veškerého druhu a jiné věci. Na jídelním lístku, na kroji, na domě a jeho zařízení je viděti, že bída není domovem mezi tímto lidem, třebaže i poměry nejsou závidění hodny. Lidé si to ani nevědí zaříditi, ačkoliv jsou pohyblivější a pokroku přístupnější.

Poměry v těchto rusňáckých rodinách neliší se tedy valně od poměrů v rodinách katolických. Tam i tu hlavou rodiny bývá obyčejně otec. Dokud žije ještě starý otec (»dědo«), tak on »zavodí«, ale pracuje jen v domě. Stará matka vaří a ostatní pracují na poli. Ženatí synové zůstávají v rodném domě, takže tu často bývají 3—4 rodiny (kat.-rus. Hažlín u Bardiova). V ruském Rešově však obyčejně starší syn zůstává na otcovském domě a druhé děti se rozcházejí na samostatná hospodářství. Děti se často chovají nedobře k svým rodičům, usilujíce jen od nich vynutiti nemovitosti, aby s nimi potom zle nakládali.¹⁰⁾ Ale ani rodiče nepřejí vždy dětem, aby se lépe měly na světě.¹¹⁾ To ovšem záleží na výchově dětí v rodinách, které se nevěnuje náležitá pozornost. Kde jsou dobří rodiče a dobře vedou svoje děti, tam i děti ctí své rodiče. Ba jsou obce, kde rodiče mají velmi rádi své děti (v rus. Šomě v sabinov. okrese, v rus. Pitrově v bardiov. okrese, v kat.-rus. Kelči nad Vranovem).¹²⁾ Někde se poměry po válce zhoršily, takže poměr dětí k rodičům není již tak slušný jako před válkou. Jinde bývá zvykem, že ještě otce nepochovali, a již se dělí o majetek a soudí.

A jako v rodinách, tak rozdíl pozorovati také v obcích mezi »verchovinou« a dolinou. Přináší to s sebou i sám ráz dědin: na

⁹⁾ Lid, který lépe se živí, je vyvinutější, zdravější a veselejší; úmrtnost není tak velká, choroby nejsou tak časté.

¹⁰⁾ Katolická Spišská Stará Ves, katol. Plaveč, rus. Štelbach, rus. Toryska, katol. Snína (kde děti rodiče i bijí).

¹¹⁾ V rus.-katol. Granastově (v starolubov. okrese), kde prý otec říká o synovi: »Ať se tak trápí, jako já! Ať ho bída navštíví!« Z této obce dostalo se mi pozoruhodné zprávy, že tam v některých rodinách mají několik dětí téhož křestního jména.

¹²⁾ Protože tam je prý málo alkoholiků, a i ti pijí mírně.

verchovině v horském terénu převládá typ rozházený, takže lidé z jedné obce se ani neznají,¹³⁾ kdežto na dolinách nebo v kotlinách se střetáme s dědinami ulicovými neb okruhlicovými (t. ř. okolicemi), kde domy jsou stavěny v řadě anebo v kruhu podle sebe při cestě. Čím výše do hor, tím je zachovalejší staroslovanský ráz dědin, kde nebývá tolik sociálních protív, neboť všichni žijí po obščinách (v patriarchálně zařízených hospodářstvích), z kterých se skládá jakoby dědinská obščina, spravovaná nejmoudřejšími a nejstaršími »fojty« (Voigt).¹⁴⁾ Tito fojti, známí i jinde z doby patri-moniálního zřízení před rokem 1848, nejen vybavovali obecné záležitosti, ale i rozsuzovali spory mezi spoluobčany, stanovovali obecné pořádky při společných pracích, pastvách, strážích a pod. Jejich rozšafným a spravedlivým nařízením všichni osadníci se rádi podrobovali, čímž staroslovanské pobratimství se jen utvrzovalo.¹⁵⁾ V novější době vznikaly ovšem i na Verchovině sociální třenic, neboť hospodářství se rozdělovala mezi všechny děti, které si stavěly nové chyše, osamostatnivše se z rodinného svazku, aby zakládaly vlastní rodiny. Staroslovanské obščiny a záduhy měly totiž tu nevýhodu, že jednak bránily pokroku v hospodaření a svo-bodnému zápolení mezi jednotlivými členy rodiny, jednak byly nespravedlivé, zakládající se na principu »stařešinství« a nedovolu-

¹³⁾ Typická je po této stránce na př. spišská Osturňa, kde lidé z konce vesnice lépe se znají na př. s Lendačany a Frankovany, než s vlastními spoluobčany. Vždyť přes dvě hodiny chůze to trvá, než se přejde celá Osturňa!

¹⁴⁾ Někde ještě jakoby se zachovala (na př. v ruské Torysce v levočském okrese a jinde) t. ř. selská obščina v ruském slova smyslu (t. j. rovné právo všech obyvatelů mužského pohlaví nějaké dědiny na půdu téže dědiny), o které soudil Josef La d. Píč (Rodový byt na Slovensku a uherské Rusi, ČCMus; zvláštní otisk), že není již nikde. Obščina neboli obecná země značí podle něho nevzdělanou půdu (pastviny, lesy, řeky, rybníky a pod.), kdežto selo (vesnice) znamená novou zemi s chyšemi. Užitek z obščin a společné povinnosti a konečně starší nebo novější příbuzenství tvoří ono pevné pouto, kterým dědina se stává zvláštním celkem (nejnáze tam, kde vznikla z rodu), v jehož čele stojí starosta (u Rusínů), nebo rychtář (u sousedů). Povinnosti (daně a pod.) se rozhodují v »hromadě«. Rodový byt neboli záduha, jedna z nejstarších i původních forem slovanského národního života, zakládá se na téměř principu společného držení země jako obščina, jen s tím rozdílem, že ne celá dědina, nýbrž obyvatelé jednoho domu, spojení pokrevností nebo příbuzenstvím, a v jejich hlavě rodný nebo za obecného souhlasu volený vládyka anebo hospodář mají stejné právo ke všemu nemovitému i movitému majetku, patřícímu k témuž domu, i vládou jim společně (vl. otec nebo děd je hospodářem a zákonným náčelníkem rodu). Nyní však se již synové po otcově smrti dělí, jen v hor-natých krajích ještě se najde záduha. (Viz popis života v záduze slovenské i ruské u Píče na cit. místě, v Kadlecových spisech i jinde.)

¹⁵⁾ Jestliže si k tomu přimyslíme ono rozvětvené »kumstvo« (kmo-trovství), v němž Rusíni a jiní Slované na jejich vývojovém stupni mají velkou zálibu, dovedeme si představit život v takovém verchovinském »selu«.

jíce na př. synům, aby odcházeli do měst za povoláním.¹⁶⁾ Systém ten mohl stačiti, dokud bylo dostatek země k obdělávání a dokud byl nedostatek pracovní síly v hospodářství. Jakmile však rodina vzrostla, země úměrně nepřibývalo a dokonalejší nářadí a stroje usnadňovaly všechny polní práce, dostavila se sociální otázka, stávajíc se čím dále tím více složitější a aktuálnější. V důsledku liberální soustavy hospodářské začala se hospodářství »osvobozovati« (t. j. pozemky dělití mezi jednotlivé dědice), nastalo drobení majetku a s ním vznik chalupnického a dělnického stavu. Z velkých hospodářů se stávali drobní hospodáři, z kterých jeden (nejstarší nebo nejmladší) zůstával na zděděném hospodářství, jiní si stavěli samostatné chyše, živíce se řemeslem a výdělkem u šťastnějších bratrů. Tím vznikaly v »rodinách« rozepře a závist — zkrátka sociální spory, jakými je pln náš dnešní hospodářský život. Někte řešili otázku dědictví, že nejstarší nebo nejmladší syn dědil otcovský majetek, ale byl povinen splatiti z něho určité splátky — tu menší, tam větší —¹⁷⁾ ostatním sourozencům, anebo je dáti vyučiti řemeslu a pod. Stávalo se však, že hospodář měl jen ženské potomky, nebo jen jediného potomka, anebo byl bezdětný, a tak vznikaly nerovnosti mezi bohatstvím jednotlivých rodin a jednotlivých členů.

O tom, jak se žilo na dědinách, poučují nás nejlépe dějiny osazení a úpravy poměrů mezi vrchností a osadníky kolonisty, vůbec t. ř. selské dějiny.¹⁸⁾ Podle všeho celá t. ř. Horní zem, která kdysi byla samá hora, byla osazena zprostředkováním t. zv. *kenézů* neboli *rychtářů*. Ve Spiši a Šariši nazývali je *šoltésy* (Schulteis), jinde *kenézy*.¹⁹⁾ Velkostatkář (pán, majitel) udělil kenézovi dovolení, aby osadil svým lidem stanovené místo, ale zároveň si určil, na kolik asi dvorů se smí vymýtiti hory, osvobodil na jistý počet roků nové osadníky ode všech poplatků, zároveň však stanovil pozdější platy a jiné povinnosti. Tato smlouva (neboli *kenézský list*) se kladla za podmínku, že noví osadníci nesmějí býti z příslušných panství, nýbrž z panství nebo zemí jiných.²⁰⁾

¹⁶⁾ Tím oni totiž ztraceli právo na dědický podíl. Jen ten, kdo žil a spolupracoval v obščině, byl účasten všech výhod i nevýhod společného hospodaření a měl nárok na společný majetek, připsaný v pozemkových knihách, obyčejně na nejstaršího člena rodu. Ale ani systém nejmladších dědiců, známý též mezi Slovany, nebyl spravedlivý. — Důvod vzniku obščiny nebo rodového bytu vidí Alex. Bonkáló (l. c. 314) v pevném usazení, přirozeném vzrůstu rodiny, nemožnosti šířiti hospodářství, pověrečné konservativnosti Rusínů, že pokládali za hanbu se věnovati jinému zaměstnání než orbě a chovu dobytka.

¹⁷⁾ To nebývalo v každém kraji stejné.

¹⁸⁾ Srovnej, co jsme o tom napsali již v kapitole I. o osazení východního Slovenska a Podkarpatské Rusi.

¹⁹⁾ Srov. u Ant. Hodinky (l. c. 403).

²⁰⁾ Srov. u Alex. Bonkálóa (l. c. 226): Protože prý pánům a podnikatelům (Maďarům) záleželo na tom, aby našli lidi co možná ne-

Jakmile poplatková »svoboda« vypršela, nastala doba poplatkových dávek a různých otrockých robot. De žma se skládalo z určité hotové částky a z desátého dílu všech domácích zvířat a plodin. Robotami zase se rozuměly práce, které bylo konati v okruhu hradu příslušného panství.²¹⁾ Kenézové neboli šoltésové (rychtáři) byli obyčejně osvobozeni od poplatků poddaných a mohli tuto výsadu i se svým dvorem prodati. Nejblíže jim stáli svobodníci (propuštění, libertini), kterým pro prokázané zvláštní služby byly jejich povinnosti odpuštěny (ovšem jen pro jejich osobu).²²⁾ Časem se tyto poddanské povinnosti vepsaly do urbářů, které, srovnáváme-li je s původními kenézskými listinami, nám ukazují, jak se panské závazky časem stupňovaly. Některá panství (na př. Rákóczyovci)

náročné, a poněvadž takové nejsnáze bylo lze získati u polských pánů, namluvili podnikatelé Rusínům, žijícím pod útlakem polským, aby předsílili, což oni prý rádi přijali, jsouce krajně nespokojeni se svým osudem. To byli ovšem jen poddaní sedláci; kupci, řemeslníci a inteligence prý do Uher nepřišla; také kněží byli přivedeni až později, takže se jim s počátku nedostalo žádného podílu při kolonizaci.

²¹⁾ Tak byli Verchovinci povinni mukačevskému hradu řezati šindel, jiní byli poštovskými posly. Jednotlivé dědiny konaly zvláštní služby, za které však také požívaly zvláštních výhod. Tak byli rusko-tokajští poddaní čičvajskeho panství čikóši (pasáky koní) Báthoryovců, merničtí komínky a kamnáři čičvajskeho zámku a vranovské kurie. Za to byli osvobozeni od úroků. (Srov. Hodinka I. c. 405.)

²²⁾ O rozdělení na společenské vrstvy dovidáme se z práce Eug. Perfeckého (I. c. 23—31), že sociálně byli rozvrstveni obyvatelé Podkarpatské Rusi na tyto třídy: zámečtí sluhové (castrenses, servitus castri), svobodní rolníci (udvorníci), bojaři neboli iobadioni (jobagiones, jobagiones castri) a poddanská kategorie služebníků magnátských (nevolnického rázu). Nad těmito třídami byla třída velkých pozemkových vlastníků — magnátů cizího původu. Hradní sluhové byli buď svobodní, ale s povinnostmi k hradu za půdu, nebo polosvobodní i úplně nesvobodní bez půdy. Udvorníci byli svobodní rolníci na královských pozemcích, platící jen králům obvyklou daň. Iobadioni byli lepší lidé privilegovaného rázu na svobodných královských pozemcích, kteří měli dostatek půdy, ale daní státu neplatili; zato měli vojenskou povinnost k říši (jobagiones castri). To byla místní šlechta, která s udvorníky byla třídou svobodnou a od magnátů nezávislou. Ale s postupným rozvojem velkého magnátského vlastnictví v Podkarpatské Rusi (zvláště od Zlaté bully Ondřejovy od roku 1222) za silné sociální evoluce všechny řečené třídy upadají v třídu poddaných (koncem XIV. století). V ostatních Uhrách se odehrál ten proces již v X. až XIV. století. Příčinou toho, že iobadioni (»lepší« lidé) se stávají závislými a nesvobodnými, bylo zchudnutí a zadlužení, takže prodávali svoje statky magnátům za nízké ceny. Magnáti vzrostli bohatstvím a významem za opakujících se povstání Ondřejových proti bratru Emerichovi, kdy královská moc se velmi oslabilá. Oba dva, Ondřej i Emerich, usilovali si získati magnáty středním rozdáváním půdy i se svobodným obyvatelstvem, ale nenasytností magnátů neukojili a sami zchudli. Proto se obrátili k zemím, o které dříve nestáli (k Horní zemi s Podhořím a Podkarpatskou Rusí), aby i tam porozdávali půdu i se svobodným obyvatelstvem uherským magnátům (opět různého původu) a královským obilbencům.

neděly tak svých poddaných, proto páni v nich měli věrné služebnky i v politickém boji proti habsburským králům uherským v době reformační.²³⁾

Mimo pánovi platili rusínští poddaní dávky i státu, t. ř. královským komorám, a to částku, jakou jim sněmy povolily. S výjimkou duchovních byly placeny ode všech, i od kenézů. Rusíni byli osvobozeni jen od desátků pro vyšší duchovenstvo latinského ritu. Protože však státu v XVI. stol. z nájmu těchto desátků plynul malý zisk, králové Ferdinand a Maximilián hleděli všemožně dosáhnouti od stavů, aby Rusíni platili desátky, ale marně.²⁴⁾ Státní zákon povolil Rusínům vlastní kněze, kterým odpustil státní daně. Podobně panské vrchnosti osvobodily duchovenstvo od panských dávek. Všeho všudy odváděli ruští kněží po lokti voskových svéc, huněnou přikrývku a 1—1·50 zlatých hotově; mimo to užhorodskému panství určitou částku na kostel. Ruští poddaní byli sami zavázáni vydržovati si svoje duchovenstvo. Tento závazek záležel na stáletém zvyku a teprve začátkem XIX. stol. byl upraven. Postavení ruského duchovenstva bylo rozhodně příznivé; proto se tak rozmnožilo, že jednotlivé vesnice měly 5—6 popů. Toto množení se dalo na účet vrchnosti, takže páni začali si stěžovati na počet ruských duchovních. Zlo se odstranilo tím, že r. 1721 se oddělila farská pole od panských, která připadla státu.

Přes daně a dávky, odváděné vrchnosti, státu a církvi, bylo postavení Rusů jak v srovnání s jiným obyvatelstvem, tak s ostatními Rusy zahraničními příznivé. Obrat k horšímu nastal zavedením urbariálního řádu Marii Terezií, která svým nařízením dobře míněným zbavila ruské kenézy a libertiny jejich svobod, čímž se stali prostými poddanými. Ještě horší situace byla vytvořena reformami r. 1848. Ruští poddaní byli sice osvobozeni, ale jejich naturální dávky byly přeměněny v hotové daně, což zapříčinilo chudobu obyvatelstva. Zlo vzrostlo ještě vykoupením urbariálu, ale hlavně oddělením lesů a pastvin, neboť zbavilo obyvatelstvo hlavního zdroje příjmů.

²³⁾ Spišská komora píše roku 1571 králi Maximiliánovi, že Rusíni již ze všech plodin odvádějí dávku svým pánům. Stalo se téměř přislovným, že »kdo má ruské poddané, má také komory plné«. A přece se Rusíni nikdy nepokusili osvoboditi z těchto dávek, třeba byli i týráni od panských úředníků, kteří však měli zakázáno »chudinu«
dřítí, protože by mohla utéci jinam, nehledě k tomu, že zchudnutí poddaných znamenalo škodu i pro pány. Rusíni (mukačevského panství i jiní) se osvědčili jakožto věrní poddaní svých pánů, takže na příklad Frant. Rákóczy nazývá je »věrným ruským lidem«. Pro tuto přichylnost k Rákóczyovcům dala též královská komora roku 1720 za doby protireformační několik poddaných z Verecka zmrskati a Krásnobrodské (ze Zemplína) dala pod přísný dozor, avšak ani tresty, ani čas nemohly vyhledati památky jejich pána, kterého jako otce milovali. (Hodinka I. c. 407.)

²⁴⁾ Zákon totiž nedovoľoval římskokatolickému kléru, aby od nekatolického obyvatelstva vybíral desátky, protože je platilo (nebo aspoň mělo platiti) svým popům.

dobytkařství, pro které kdysi vymýtilo nejkrásnější hory a proměnilo nejúrodnější pole v louky a pastviny. Od té chvíle mu bylo třeba se přiklonit k rolnictví, jež do té doby provozovalo jen jako vedlejší zaměstnání. Všechno hospodaření bylo marné, neboť kousek půdy vynášel málo, aby člověk mohl žít. Mimo to železnice zničily živnosti povoznické a pltařství, čímž obyvatelstvo ztratilo poslední zdroj výdělků. Účinkem všech těchto poměrů velmi kritických upadali Rusíni vždy hlouběji a hlouběji, do útrap, které se neúrodou stupňovaly až k bídě.²⁶⁾ Toto všeobecné zchudnutí je patrné na chudobném kroji ruského lidu i na bídné zařízených chýších. Jejich řecké náboženství jim sice vočkovalo zásadu neměnit a nechtít měnit staré pořádky, ale jednak tuhý tlak chudoby, jednak vliv vzdělání, které dnes, pronikajíc do nejzapadlejších koutů, dává také Rusínům cítiti svoji moc všechno vyrovnávající, svlékla pomalu, ale očividně jeho zevnější i vnitřní svéráznost. To viděti zvláště na Dolňanech a na Lemácích, kteří v sociálním zápasu s Maďary a Slováky podléhali sice svou originalitou a celým svým habitem, ale při tom hospodářsky se zvelebovali, osvojujice si všechny vymoženosti zemědělského průmyslu. Život v těchto obcích se neliší svým zřízením, rozvrstvením sociálních stavů a jejich vzájemným poměrem, jakož i jinými pořádky, od života v obcích slovenských nebo maďarských. Proto je nám nemožno při tomto prolínání a postupování sociálních forem, které nemívají vždy pečetí určitého původu národnostního, abychom hledali nějakou hranici mezi slovenským a rusínským životem rodinným a dědinským, o němž jen tolik můžeme pověděti, že poměrně mezi Slováky stojí na vyšším stupni, kdežto u Rusínů, hlavně těch verchovinských, je ještě stále primitivnější. U těch však, kteří se poslovenštili nebo pomaďarštili, vyrovnal se téměř úplně.²⁶⁾ Odpověděti na otázku, zda byli Sloviaci (i římskí katolíci) kdysi Rusy, z formy rodinného a dědinského života je těžko, neboť nevíme, co jest osobitě slovenského a co ruského, když rozdíl záleží jen ve větší míře, s jakou oni i tito přijali »západnické«
formy života rodinného a dědinského.²⁷⁾ Silný tlak těchto

²⁶⁾ O strašných sociálně-hospodářských poměrech mezi haličskými a uherskými Rusy psal i T. D. Florinskij (l. c. 13. sl.), kde správně zdůraznil parazitickou úlohu Židů (11—12 procent obyv.), kteří nejen hustě obsadili města a městečka, ale pronikli i do každé vesnice a ovládají svým kapitálem, obchodem, najatými nebo již vlastními pozemky, lichvou, krčmářstvím a jinými prostředky tělo i duši ruského sedláka.

²⁶⁾ V ruských obcích jakoby někde zachovali starou selskou obščinu, kde všichni společně hospodaří na obecním majetku (srov. na př. v ruské TORYSCE v levočském okrese).

²⁷⁾ Usuzovati na př., že Sloviaci v Bežovcích u Užhorodu, protože do nynějška mívají mnoho kmotrů (na křtu 2 až 4), jsou proto poslovenštělími Rusy, je opravdu velmi smělé. Naopak v TORYSCE u Levoče, kde ještě Rusíni zachovávají hodně svoji řeč, znějí rodná jména dosti po slovensku: Bradač (vyslov s ruským přízvukem Brádač!), Bobko, Brindzko, Čerpak, Široky, Kopnický, Tabak; kromě toho: Jankura, Cha-

forem a slabý odpor, který Rusíni kladou, dobrovolně se poddávajíce asimilaci, způsobují, že prostupování dvou kultur, západní a východní, jak jsme je poznali v jiných oborech, děje se i tu velmi klidně, ale na prospěch západnictví.²⁸⁾

Poměry tedy v obcích čistoslovenských, čistoruských i smíšených bývají dobré i zlé podle místních okolností.²⁹⁾ Hlavou obce bývá rychtář s prezentaši (kat. Plaveč v sabinov. okr.).³⁰⁾ Dozorcem obecního majetku, na kterém všichni společně hospodaří, bývá obecní gazda (rus. Toryska v levočském okrese). Obecní hodnostáři mívají úctu i poslušnost od občanů, ale někde obecné zastupitelstvo, milující příliš lihoviny, ztratí autoritu, takže v obci je samý křik, sváda, soudy a »pomstvo«, a s obecním majetkem se zle hospodaří. Ve všech téměř obcích se nazývají schůze obecního výboru hromady, kde výborníci se radí o obecních věcech.³¹⁾ Do války vedli správu v obcích zámožnější a starší lidé, dnes chytají

---

myla, Kacej a jiná. Stejně v řeči Rusňáků ze Závadky u Spiš. Nové Vsi se jmenují: Tirpak, Pacakovci, Buckove, Oravcove atd.; trati nazývají: Na hory, Gmiňsky luky (z němec. Gemeinde), Na rubanycu, Na Kurtovy, Na Kamarašuvku, Na sosnyku, Do Komarovej studni a pod. (Srov. o tom více v kapitole I. o osazení.)

²⁸⁾ Protože Karpatorusové nebývají v uzavřeném zeměpisném celku, ale při horách, odkud mají otevřená údolí na jih, málo se navzájem stýkali, zvláště také proto, že obchodem a průmyslem se nikdy nezaměstnávali. Nelze se diviti, že kulturní vývoj u nich nepokračoval a že tam, kde na svazích a v údolích se stýkali s kulturnějšími Slováky, Němci a Maďary, svoji přinesenou kulturu ztratili, přijavše kulturu svých sousedů. (Srov. o tom také u Alex. Bonkálóa, l. c. 217, který ovšem zdůrazňuje, že nejen Rusíni, ale i Slováci si vypůjčovali mnoho od Maďarů — Uhrů!)

²⁹⁾ V četných obcích jsou prý samé spory, protože je lid zlomyslný a nepřejný. Jinde zase je lid pracovitý, spokojený a všichni dobře na společném majetku spolehospodaří (Ruská Vola). Někde dokonce jsou poměry prý vzorné a moderní.

³⁰⁾ Prezentaši znamená představenstvo, nepočítaje do toho notáře a obecní výbor. Většinou vedle rychtára mají ještě mladšího rychtára a přísazníky (rus.-kat. Dačov v sabinov. okrese). V ruských obcích říkají místo rychtář atd. starosta, přísazníci a desiatníci (výborníci, na příklad v Humenském Rokytově). Podle maďarských pořádků již se rozšířilo i maďarské názvosloví: bírov (starosta, rychtář), sosolov (přisazník), kišbírov (podrychtář) a bírovčík (obec, sluha), baktar (noční hlásný) — hlavně na jihu východ. Slovenska (Slov. Nové Mesto, Kalša atd., ale i v městech a městečkách výše položených). A. Halaša (Príspevky k miesto- a národopisu východných slovenských stolíc, ČMSS XII. 1909, str. 4, 27) zachytil z Kysaku, Trebejova, V. Lodziny a Němcovec etnografické drobnosti (rodná a křestní jména, názvy polních a lučních tratí atd.). Mimo to jsou tam i názvy obecních úřadů: rychtára, podrychtára, príšahaného, burgara, kerula, čoplara (hrobaře), džvonara, vartaša, fimendera (odhadce). — Chotár tam rozdělují na ošmiy, štvarciny a šesciny.

³¹⁾ Na příklad v ruském Rešově.

se jí nemajetní a mladší mužové. Nejvíce se dělá ještě stále »rodinná« politika v obcích (rodiny proti rodinám).

Ukázkami připojujeme hlavní jídla a lidební lístky z jednotlivých obcí na hranici námi zkoumané: grull, kapusta (zelí) a mléko (katol. Spiš. St. Ves);³³⁾ grule, zpracované na džadky, čír, halušky a pirohy (kat. Plaveč);³⁴⁾ zemiaky, brambory, kapusta, mléko, jačmenný chléb (jinde ovesný), var, zelová voda, krupy, pancaky (rus. Ujak);³⁵⁾ grule, kapusta, těsto a někdy i maso (smíš. Malcov);³⁶⁾ zemáky s kapustou anebo mlékem a mačadlio (smíš. Lenartov); snídání: pjirohy, rucane halušky, rezanka, mačanka, kava, svanina (jen v létě); oběd: kapusta, bandurky na leveš, kaša, pancaky, polévka, maso; seranka (večeře?): bandurky s hruščankou, s juhou, se šlivjankou, s mlíkem; hlavní jídlo vůbec: kapusta, pjirohy a zemáky (kat.-rus. Hážlín u Bardiova);³⁷⁾ chléb, mléko, zemáky; ve svátek: pirohy, halušky, hyčkokrem, zřídka maso (kat.-rus. Malá Domáša);³⁷⁾ pirohy, halušky, hyčkoše (rus.-kat. Lesné); — slanina, mléko, syr, halušky, pirohy, kapusta, bandurky, zameška, fasula a ciberej (rus.-kat. Petrovce u Michaľovce); — bramborová polévka, vařená nebo syrová kapusta, pečené brambory, keselica, rosolanka a fazola; ve svátek: pirohy, halušky, mléčná polévka (v rus. Humen. Rokytové u Humenného);³⁸⁾ kapusta, bandurky, rezánky, bobalky (tvarohové koláčky), rýže, uzené maso, vejce, mléko, chléb, uzená slanina (šajta, šoldra): ale to jen ve svátek; v obyčejný den je strava lidu velmi jednoduchá a chudobná (kat. Snina); — trompaky (brambory?), kapusta, fasola, čír; sváteční: perohy, krupy, pamaky a kaša (rus. Dúbrava u Sniny); — bramborová polévka, čír (kukuřičná krupice s mlékem), halušky s tvarohem anebo se zelím, dyňanka (vařená dyně s mlékem), fasula, lokša (na sporáku pečená), chleba málo (rus. Ubla v okrese sninském);³⁹⁾ bandurky, lenča (?), pasula, hrach, halusky, krupy, zameška, pancaky, kaša, kapusta, čír, mačanka, kurastra, kavé, ratota (rus.-kat. Choňkovce v sobran. okrese); — sciranka, rezanky, buchty z bandarků, hičkoše, rosolanka, zameška, gomboce, holubky (plněné zelí), pirohy, čeregy, kreple, palačinky, piškoty, bandurky pečené se syrovým zelím, škobanky (vařené z bandurků a mouky a na kousky pořezané), lokša (pagáč) z bandurků, lenivé halušky, gulaš, fasula, lenča, hrách, zelí, zemáky atd.

³³⁾ Pod. v katol. Lubotyni a kromě toho hlěb.

³⁴⁾ Džadky i v ruské Beloveži, jako také pirohy.

³⁵⁾ Nevím, co zpravodaj myslil pod zemiaky a co pod brambory; ani nevím, co jsou pancaky. Hlěb (na příklad v Torysce) bývá nekyslený ladzímka, slov. ľapkanec.

³⁶⁾ Totéž v Ruské Voll, ale kromě toho také geršle a flzola; v Dačově také zelenina, slanina a pagače.

³⁷⁾ Název bandurky pro zemáky se vyskytuje také v ruském Řešově a jinde po kraji. Pozoru zasluhuje také výslovnost pjirohy; v Malé Domáší nad Vranovem vyslovují zase pirochy (srov. v textě!), v rus. Dúbravě u Sniny perohy.

³⁸⁾ Ve Velké Domáší mimo to také šošovica, fazola, kaša a kapusta; v Dobrianech ještě rizkaša.

³⁹⁾ Při tom mi můj zpravodaj poznamenal, že v neděli a svátek na poledne nevaří, neboť jen z toho jedí, co zůstalo od rána.

⁴⁰⁾ Strava lidu je prý mizerná, nechutná a jednoduchá; vaří se jen snídání a večeře. Ženy neumějí vařit.

(kat.-rus.-ev. Ryb. Hámry, tamtéž);⁴⁰⁾ snídaní: káva, ciberej, juška a slanina; oběd: halušky, pirohy a maso; večeře: kromple s mlékem a kapusta (rus.-ev.-kat. Slov. Nové Mesto v sečov. okrese); — snídaní: ciberej, juška, rizkaša s mlékem, kavej, mačanka, pečené krompli; oběd: polévka, maso, halušky, burkovci (bramborové halušky), mačanka s kromplami, zameška s mlékem nebo s máslem, stracene kurče, pasula, lenča, krompli s lekvárem (kohucle mlíko), pirohy; večeře: totéž, co na oběd (kat.-rus.-kalv. Kalša v košickém okrese);⁴¹⁾ bandurky s mlékem, bramborové sliže (= strapačky s kapustou nebo s tvarohem), pirohy, lokša, opresky na sodě pečené, maslo, otvar z mlíka (tvaroh), kapusta, tékvica, mrkev (ev. Kecerské Kostolany nad Košicemi).⁴²⁾

Je tedy strava lidu po celém kraji hodně »vyrovnána«, jen tu a tam podle většího nebo menšího blahobytu (resp. podle větší nebo menší bída) rozrůzněna. »Národní« stravou jsou pirohy, kromě toho různá moučná a bramborová jídla a kapusta (zelí). Chléb, který jen zřídka se objevuje na chudobném stole, bývá často ječmenný nebo ovesný. Zmínky zasluhuje, že hlavním denním jídlem (u Rusinů jen?) bývají snídaně a večeře.

⁴⁰⁾ V této obci se usadili obyvatelé z různých krajů (ze Spiše, od Miškovce, z Podkarpatské Rusi) jakožto horníci, řemeslníci a dělníci.

⁴¹⁾ Burkovec se vyskytuje také v Sálánčiku (kat.-kalv.-rus., tamtéž), kde hlavními jídly mimo to jsou zamiška (zemáky s mlékem), ciberej a řizola s léčkami (?).

⁴²⁾ Ovčích tvarohu na bryndzu prý tam neznají.

Kapitola XIII.

O národním povědomí.

Mluvíti o národním uvědomění na východním Slovensku je sice úloha lákavá, ale velmi nesnadná. Již Kollár věděl, že národním povědomím není jen láska k zemi, kde jsme se narodili — poněvadž zemi pod nohami nám může sebrati nepřítel, ale že láskou k vlasti třeba rozuměti mimo zemi »mravy, řeč a myslí svorné« (t. j. zděděnou víru, zvyky a obyčeje, řeč a písně, jakož i vědomí společných myšlenek, citů a tužeb).

Podle Niederla¹⁾ pojem národnosti je velmi složitý, jehož nelze vyložití několika slovy a který věda teprve v poslední době hlouběji osvětlila. Až demografie, antropologie, věda národohospodářská, věda právní, historie a filologie musely sněsti svoje data, aby jej osvětlily a analysovaly: »A tu se ukázalo, že nejen řeč zděděná aneb přejatá, nejen politická práva, politické hranice a zájmy, nejen vědomí společných, politických dějin, ale i celý vnitřní život, byt, půda a ovzduší, v němž národ žil, má na pojmě tomto účastenství. Ale v souhrnu všech znaků, jež dohromady tvoří moderní pojem národnosti, jsou znaky různé váhy a síly. Jedny jej tvoří, druhé doplňují. Jedny byly od počátku, druhé přistoupily teprve v pozdější historii národa . . . Kdo by chtěl dnešní stav slovanství analysovat, musí by ovšem studovati celý jeho vývoj a stanoviti znaky jeho prvotné a pozdější. Kdo se však ptá jen po původu Slovanstva, zkoumaje, v čem spočívalo jeho prvotní odlišení od jiných, tomu stačí přihlédnouti k znakům základním. V nich leží původ národa, s nimi národ povstal a těmito znaky prvotními mohou býti, pokud víme, zatím jen znaky tělesné a znaky jazykové. Třetí veliká skupina znaků národnostních, jež můžeme shrnouti pod

¹⁾ Slovanské starožitnosti, I. 1, str. 63 sl.

pojem kultury, je pro nás vesměs druhotná a jistě z největší části povstala teprv během pozdějšího vývoje národa již samostatného.«

A moderní sociologové²⁾ vymezují nacionalismus jako »cit, nebo spíše a plněji vyjádřeno, jako smýšlení, vlastní skupině jedincův, které říkáme národ«. Je to tedy cit hromadný (»stav duševnosti sociální«), vzniklý dlouhým vývojem dějinným, který má několik složek: biologickou, psychologickou a sociologickou. »Národ je symbiosa krevní, symbiosa geografická, historická a duchovní, symbiosa mravní. Tedy instinktivně tušené krevní příbuzenstvo, cit srostlosti s půdou, cit historické kontinuity s minulostí, cit kulturního příbuzenství s lidmi stejného jazyka, zákona, náboženství atd., cit solidarity s budoucími, jasná idea sounáležitosti všech členů národní společnosti, spoutaných svazky právě jmenovanými, vůle k autonomnosti, svobodě — to jsou podstatné složky nacionálního smýšlení.«³⁾ Poněvadž však celá národní společnost nestojí na stejném stupni národního uvědomění, jsou rozličné vývojové stupně nacionalismu: jeden příslušnost k národu tuší jen instinktivně, druhý ji cítí již silněji, jiný si jasně uvědomuje svoji spolunáležitost s ostatními členy národa.⁴⁾

Jaké je národní povědomí obyvatelů východního Slovenska od Popradu po Užhorod? U velké části není možno mluvit o národním povědomí, poněvadž lidé žijí buď jen rodinným egoismem, nebo krajovým patriotismem, anebo ještě kmenovým povědomím, jehož složkami jsou hlavně řeč a víra, takže jen menší částka povznáší se k širšímu povědomí národnímu. Ale v tomto národním povědomí jednotlivými prvky jsou zase zvláště řeč, víra, státní příslušnost a jiné momenty. Věc je často velmi složitá, takže nutno zjišťovati případ od případu. Proto se nedivíme, že jednotlivci, ba většina badatelův o slovensko-ruské hranici problém si zjednodušila, ovšem na škodu věci, prostě tak, že buď vzala řeč za rozhraničovací dělidlo, nebo víru, aneb obě dělidla kombinovala, a to často málo objektivně, stavějíc se podle své národní příslušnosti nebo svých osobních sympatií buď na tu aneb na onu stranu. Úřední popisy nemají vždy náležitého smyslu pro vědeckou objektivnost a maďarské sčítání lidu z politického důvodu bylo úmyslně

²⁾ Na př. In. Arn. Bláha (»Nacionalismus« v Moravsko-slezské revul, 4, XVI., 7, str. 201 sl.).

³⁾ In. Arn. Bláha (l. c. 202).

⁴⁾ To je t. zv. sociální patriotismus. Má-li se však tento sociální patriotismus rozšířiti na valnou většinu v národě, nesmí v něm býti příkrých rozdílů řečových, sociálních, kulturních a náboženských, jinak místo vyrovnanosti vzniká boj různých částečných nacionalismů. Se stanoviska tohoto sociálního nacionalismu uvažuje na př. Ant. Štefánek o »Slovenské a československé otázce« (Průdy VI., 1922, v č. 1—5), kde píše správně, že »to nie je otázka ani Czambelovej, ani nejakej inej gramatiky, ale to je otázka biologickéj dynamiky, prirodzeného vývoja, kulturného, hospodárskeho, sociálneho a politického súžitia Čechov a Slovákov«.

tendenční. Ovšem, a to je také pravda, u lidu národně neuvědomě-
lého, nebo jehož uvědomění je jen v začátcích, není vždy lehko
určovat národnost, poněvadž popisovaná osoba nedovede na danou
otázku prostě odpovídati, takže buď se dá zapsati podle řeči,
nebo podle víry, nebo podle politické příslušnosti, anebo nechá na
vůli popisujícího úředníka, aby ji zapsal, jak sám chce. U mnohého
člověka rozhoduje často chvilková nálada, nebo druhá osoba (kněz,
učitel a pod.), pod jejímž vlivem a sugescí stojí.

Co je v plénkách, to je velmi nestálé. A tak je tomu i s národ-
ním povědomím u východoslovenského obyvatelstva (hlavně u
Rusňáků): není pevné a mění se podle okolností. Nemůžeme se
tedy diviti, že se objevují podstatné rozdíly v statistikách, a to
nejen na př. mezi posledním popisem maďarským z r. 1890 a 1900
a mezi t. ř. popisem Šrobárovým z r. 1919,⁶⁾ ale i mezi tímto
předběžným popisem Šrobárovým a úředním sčítáním státním
z roku 1921. Labilnost tohoto národního povědomí je tak veliká,
že na př. některé »rusňácké«
dědiny změnilo ještě během roku
1922 a 1923 »národní citění«. Také na to nutno upozorniti, že ná-
rodním povědomím je závislé na věku: na př. u starších rusňáků
(uniatů) setrvává konservativně řeč (podle víry) ruská a s ní i
tušené kmenové povědomí, ale mladší generace zanechává již zdě-
děnou ruštinu, přijímá slovenskou obcovací řeč za svoji a s ní i ná-
rodnost, měníc při tom i kroj, zvyky, obyčeje a písně, povolujíc také
v »tvrdomi«
ruské víry.⁶⁾ Není však možno pověděti, že by pře-
měna řečová měla vždy hned v zápětí i změnu národnostní. Velmi
četné příklady nám ukazují, že ruská řeč ustoupila slovenské, ale
národní (lépe: kmenové) povědomí zůstalo (s věrou). Ba dokonce
známe příklady, že i mezi t. zv. »rusňáky Sloviaky«
se probouzí
různými vlivy národní povědomí ruské (rusínské, rusňácké a pod.),
takže lidé, kteří již zvykli takto se hlásiti: »My ruskej víry, ale slo-
venskej bešidy!«, začínají — podle popa, »amerikánů«
a jiných čini-
telů — tvrditi, že »oni slovenskej bešidy, ale nie Sloviaci«.

Mezi východními Slováky nebylo tomu do nedávna lépe, než
mezi Rusy (resp. Rusňáky). Na jejich národní neuvědomělost a
zaostalost a proto rychlou maďarisaci nařikali si vždy roduvěrní
slovenští vlastenci.⁷⁾ Slovenský východ jakoby nežil s ostatním Slo-

⁶⁾ »Soznam miest a obcí na Slovensku«, Bratislava 1919, nákladem
ministerstva pro Slovensko.

⁶⁾ Týká se to na př. Osturně u Spišské Staré Vsi, Helcmanovců u
Gelnice a mnohých jiných po celém území.

⁷⁾ Srov. na př. K. Medveckého (Bílého »Slovenská čítanka«,
str. 506), který napsal o východním Slovensku z doby před převrácením
tato slova: »Z okresu hmotné chudoby jest nám přejítí na území kulturní
i politické dřímoty, kde je sice mnoho tisíc slovenského lidu, avšak jako-
by ani nežili: na půdu slovenského »Trentina«; na onu pohádkovou zemi
zakletou, kde se nám ještě nezjevil čekáný hrdina, který by čarovným
prutem získal slovenské myšlenky tyto kraje. Jistě i tu pracují bratři naši,

venskem tentýž společný kmenový život. Měl v nejedné příčině vlastní historii: účastnil se sice husitské i luteránsko-kalvínské reformace za Bethlena Gábora a Rákóczyovců, ale v novějším čase jakoby nebral účasti na společném boji národním »za tú našu slovenčinu«. Vždyť tam se nemuselo bojovati za slovenštinu, ježto ona byla z potřeby »panskou řečí« (t. j. zprostředkovací řečí mezi různými národnostmi). Mimo to málokdo znal střední spisovnou slovenštinu; na slovenském východě měli svoji spisovnou šarištinu, kterou vydávali hlavně církevní a školské spisy.

Je nesporno, že východní Slováci byli jazykovými separatisty, kteří z různých příčin vzdělávali svoji šarištinu na zvláštní spisovný jazyk. S tím ovšem ruku v ruce — anebo lépe: důvodem k tomu — se vyvíjelo zvláštní kmenové povědomí, které nesplývalo s národním vědomím celoslovenským. Jest ovšem otázka, existovalo-li do světové války povědomí Slováků jakožto národa. A n t. Š t e f á n e k⁹⁾ konstatoval z té doby jen drobné nacionalismy krajové a osobní, takže jen málo vzdělanců se povznášelo k »pudovému« nacionalismu všeslovenskému. Mezi lidem venkovským a v maloměstských společnostech se vždy mluvilo na př. jen o Trenčanech, Turčanech, Liptácích, Šarišanech a pod., takže až v světové válce, ba vlastně až v nynějším čase popřevratovém, který, myslím, bude nazýván v dějinách velkým obrozením slovenským, se rodí jednotné povědomí slovenské, ale s bolestí, poněvadž se nevyvinuje stejně: u vzdělanější a politicky prozirávější části roste historické povědomí československé, kdežto jiní se spokojují s provinciálním povědomím slovenským, založeným často na starých romantických předpokladech.⁹⁾

v tichých obcích svých pěstující rozmanitá odvětví lidového průmyslu, označující výrobky své známkami slovenského vkusu a rázovitosti, ale necítíce své kmenové samobytnosti, uměle jsouce pozabavováni od století národní uvědomělosti.»

⁹⁾ Prúdy VI. 1, str. 27. — Otázkou, kdy se Slováci začali cítiti národem, obíral se již Jonáš Záborský a dokazoval, že se »k slovenské naší natii« hlásila na Šarišsku v poslední čtvrti XVIII. věku celá řada nejvznešenějších paní. (Srov. »Pešt-budínske Vedomosti«, 1867, č. 99.) Ale Albert Pražák (v »Dějinách spisovné slovenštiny po dobu Štúrova«, Praha 1922, str. 65) správně vytýká Záborskému, že citát ze Semiana (»Historické vypsání knížat a králů uherských«, Prešpurk 1786) vzal příliš doslova a pojmu »natii« rozuměl, jako by tu šlo již o uvědomělou a zvláštní jednotku národní. Běželo tu však asi jen o řeč, natio = lingua = ecclesia. Ale přes to je pozoruhodno, že Záborský, žák Palackého, klade datum slovenského národního povědomí daleko do novověku, téměř až k hranicím vystoupení Bernolákova.

⁹⁾ Tím spíše může V. Chaloupecký psáti o kmenovém rozdělení Slovenska v starších dobách, kdy neexistovalo Slovensko v dnešním slova smyslu. — O tom, jak povědomí československé jednoty nikdy se na Slovensku nevytratilo, provedl náležitý důkaz prof. Dr. Albert Pražák (Československý národ. Sběrka přednášek a rozprav extense university Komenského v Bratislavě, sv. 10, 1925).

Světová válka však vyléčila společnost z romantických diferenciací a přílišných individualisací, ukázavši sílu mohutných integrací a neobyčejný význam silné organizace.¹⁰⁾ Jednou z takových velkolepých integrací jest pozvolné srůstání jednotlivých kmenů v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku v jeden etnický celek, kterému po světové bouřce dostalo se ideální podmínky: společného rámce politického. Uplyne ovšem ještě hodně vody, než povědomí národní jednoty se stane hromadným (kolektivním, sociálním).

Šariština byla »panským jazykem« jen na trhu, v poměru služebním a pod., ale řečí inteligentů a společenskou byla maďarština. Vrstva pánů a těch, kdož se k nim počítali, dávala sice slovenštině přednost před polštinou a ruštinou, ale v slovenské řeči, která by se domáhala vlastního písemnictví a tím vlastní osvěty, viděla »panslávskou politiku«, již nebyla nakloněna. Kdo tedy z lidu se chtěl dostat mezi pány, tomu bylo třeba se zřici mateřské řeči a osvojit si maďarštinu a tím »hungarismus« jako jinde na Slovensku. Z toho důvodu se šariština nemohla vyvinouti v spisovný jazyk, neboť městská společnost, ovšem i venkovská honorace, se maďarisovala rychlým tempem. Začalo to již v polovici XIX. stol., kdy do »uherské« řeči se míchala latinská, německá a slovenská slova a naopak, až na prahu XX. stol. zaznívala již čistá maďarština, kterou na př. v Prešově hovořila téměř již polovina obyvatelstva.¹¹⁾

Co však Slováci ztráceli v městech, toho nabývali dobrovolným (resp. asimilačním) poslovenšťováním maďarských a německých sedláků na dědinách. A jako ve Spiši a Šariši, tak tomu bylo i v Zemplíně, jehož nejen jih při Slovenském Novém Městě a Kapušanech, ale i střed při Michalovcích, Sečovcích, Vranově a Humenném silně se maďarisoval. Totéž bylo i v užhorodské župě a

¹⁰⁾ Ovšem, ne všem jednotlivcům a národům otevřela válka oči. Snahu po koncentraci pocítili a pocítují hlavně vzdělanci a vzdělané národy, kdežto v neuvědomělých masách a méně vzdělaných národech pud místních diferenciací působí dále.

¹¹⁾ Přispěly k tomu ovšem nejvíce školy a ze spolků zvláště »Széchényi-kör« v Prešově a jiné instituce. — Na kulturní vývoj celého území vykonala podstatný vliv města, nejvíce »more Saxono (Teutonico)« založená, která měla ve Spiši od dávných dob pevnou organizaci (vlastní Spišský zákoník), soustřeďovala pohyblivý kapitál a představovala nový živel proti nepohyblivé aristokracii pozemkové. Tak vznikl městský průmysl a obchod, tak vyvinul se demokratický stav městský, kterému náležel zásluha nejen o povznesení sociálně-hospodářské, ale i o pokrok kulturní (na př. o náboženskou reformaci, o rozkvět školství a rozšíření vzdělanosti atd.). Podle příkladu těchto měst »more Saxono« postupovala starobylá města domácí (slovenského původu), v nichž rozkvetla původní kultura domácí. Se stanoviska národnostního měla všechna města jakýsi ráz internacionální, poněvadž v průmyslu a obchodu bylo třeba znalosti všech jazyků (ruského, polského, slovenského, německého, maďarského, latinského). (Srov. Eug. Perfection, l. c. 65—83.)

nejvíce ovšem v abaujturňanské (nejmž v Košicích). Slovenskost, nikým nepodporovaná a nevzdělávaná a horními vrstvami zanechávaná, žila jen setrvačností mezi dědinským lidem, kterému náleží zásluha, že ji udržel až do historické doby velkého obrození a sjednocení národního. A tato slovenskost měla dokonce svoji výbojnou sílu, takže se šířila, hlavně na úkor ruštiny a polštiny. Tato výbojnost počala se již více než před 500 lety a měla svoji příčinu hlavně v zeměpisné poloze, v silném pozadí slovenském a ve vyšší kultuře. Znalost slovenštiny byla pro Poláka a Rusa čímsi »vyšším«, neboť je povznášela mezi lepší vrstvy a činila je schopnějšími v stycích po celých horních Uhrách, poskytujíc jim větších sociálních výhod, nežli jejich mateřská řeč.¹²⁾ Odtud se tedy pramení ono poslovenšťování, jež nepřestane, protože jeho příčiny se nemohou odstraniti. Není to však násilná denacionalisace, jak se snad domýšlel Volod. Hnatjuk, nýbrž úplně samovolná sociálně-kulturní asimilace, jak již rozeznal Olaf Broch, který správně odvracel pozornost od otázky slovensko-maloruské k otázce slovansko-maďarské (hlavně malorusko-maďarské).¹³⁾ Napsal o tom tato pravdivá slova, plná upřímné sympatie s odnárodňovanými Malorusy i Slováky: »Jako ničivé, trhavé šípy do starých urostlých kmenů, snadno roztříšitelných, vnikají odtud hmotné i kulturní pokroky Maďarů, jejich železnice a továrny, podniky na vykořisťování přirozených bohatství krajinných, do starých kmenových poměrů. Věřím, že každý rok, který miji, znamená velký krok dopředu k změně, kterou si maďarský stát určil cílem. Přeměna se nemůže střetnouti se žádným podstatnějším odporem u malých kmenů bez vlastní národní kultury, bez národní soudržnosti, ba dokonce bez stopy národního povědomí.«¹⁴⁾

Ani u Slováků ani u Rusů nebylo tedy národního povědomí v pravém slova smyslu. Snad by bylo možno mluvíti o kmenovém povědomí, které hlavně u Slováků na východním Slovensku se vypěstovalo vlivem různých okolností geografického, sociálního a kulturního rázu do značné míry a separatistické povahy, jak jsme výše viděli. Jistě k tomu přispěla i privilegovanost římsko-katolické víry, poněvadž »co Slovák — to katolík«, takže slovenská řeč téměř po celém kraji se nazývá řečí katolickou.¹⁵⁾ Pro sloven-

¹²⁾ Czambel (l. c. 182).

¹³⁾ Poněvadž se strany Malorusů nekladl se téměř žádný odpor proti násilné maďarisaci. Tato asimilace se neopírala o vyšší hmotnou a duchovní kulturu, nýbrž byla urychlována státní myšlenkou maďarskou, podle níž všechny »uherské« národnosti měly se slíti v jednotný národ »uherský« (t. j. maďarský).

¹⁴⁾ Olaf Broch, Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Kristiania 1897, Einteilung 4.

¹⁵⁾ Srovnej o tom všem jednak v kapitole o víře, jednak v kapitole o řeči, kde jsme věc náležitě osvětlili. Tu jen znovu připomínáme, že věta »co Slovák — to katolík« je přílišná generalisace, ježto jsou i Slováci ne-

ský národ bylo, jak jsme citovali z K. Medveckého, východní Slovensko slovenským »Trentinem«, krajem bez národního ruchu. Nejen katolíci, ale i luteráni byli bez národního života a kalvíni se rychle maďarisovali. Slovenskou zvláštností bylo a jest dosud, že se žije hodně církevně, tedy středověkým způsobem a málo moderní demokracií, která neběže zřetele k církevní příslušnosti občanstva, alespoň nestaví jí nad vyšší zřetele politicko-národní. Po této stránce se nyní děje se Slovenskem dalekosáhlá změna.

Mezi podkarpatskými Rusy bylo tomu s národním povědomím podobně jako u východních Slováků, ba ještě hůře. Historický vývoj byl takový, že podkarpatských Rusové tím, že byli odtrženi od svých soukmenovců v Haliči a Ukrajině a politicky svázáni s Uhry, ztratili povědomí národní souvislosti s nimi¹⁶⁾ a od Maďarů byli čím dále tím více přitahováni k pojmu »národa uherského«, kterým Maďaři rozuměli vždycky ovšem jenom maďarský národ. Aby usnadnili asimilaci Uhrořů, zneužili církve, zbavivše ji autonomie, takže od 60. let min. stol. bylo silné hnutí pro maďarskou bohoslužbu mezi uniáty (pův. pravoslavnými, vyznavači »ruské« vřiry!)¹⁷⁾

Uniatství opravdu znamenalo krok nejen k pokatolictění a k pozápadničtění, ale i k rychlejší »denacionalisaci« těchto Rusů. Proto se nedivíme, že někteří vlastenci a karpatoruští politikové hlásají návrat k pravoslaví jakožto nejjistější záruku, aby karpatských Rusové zachovali svoji ruskou kmenovitost. Ale jsouce geograficko-historickými svazky a sociálně-hospodářskými pouty od dávných věků pevně spojeni se Slováky a Maďary, nemohou se nikdy vrátiti tam, odkud vyšli, ledaže by se chtěli vystěhovati z nynějších svých sídel. Poněvadž toto je však nemožné, nezbyvá, než aby svoji kmenovou individualitu si udrželi tam, kde sedí. V bývalých Uhrách pod násilnou nadvládou maďarského národa nemohli pěstovati své »nacie«, ale v Československé republice nikdo jim nebrání, aby žili

katolíci, dokonce Slováci rusňáci (aneb slovenští rusňáci), jak jsme již měli příležitost často ukázati.

¹⁶⁾ Tak jako Slováci s Moravany, Slezany a Čechy.

¹⁷⁾ Kromě užhorodského a prešovského biskupství pro rusňáky slovenské na východním Slovensku a v dnešní Podkarpatské Rusi bylo i maďarské biskupství uniatké pro pomaďarštěné rusňáky hajdudorogské. — V starších dobách ovšem nebyly národnostní boje, aspoň ne tak prudké. Tak na př. král Mat. Korvín (v 2. pol. XIV. stol.) oddělil ruskou svobodnou třídu t. j. jobadlony zvláštními »svobodnými právy« od podobné třídy maďarské, čímž bylo bráněno jejím národnostním vlivům na ruské jobadlony, kteří, zápasíce za své sociálně-hospodářské postavení, bojovali, třebaže neuvědoměle, za svoji národní individualitu. Proto osoba krále Mat. Korvína byla na Podkarpatské Rusi velmi populární, jak dosvědčují pověsti o něm zachované, v nichž podkarpatoruský lid velebí Mat. Korvína jakožto národního hrdinu své víry (»Rusňáka« a svého »bratra«). Také v písních ho opěvuje, jak odešel, aby svému lidu přivedl dívku-carevnu (t. j. štěstí do začazené chyše karpatoruského sedláka). (Perfeckij, I. c. 292.)

svým ruským životem, aniž by ovšem pěstovali iredentistických politických snah, nejméně ovšem maďarofilských, jež jsou u nich dosud nejsilnější.

Svým usazením se octli částečně v oblasti středo-evropské kultury, která tvoří most od západo-evropské kultury románsko-germánské k východní kultuře rusko-asijské. Do typu jejich chyší a dědin, do jejich kroje, zvyků, způsobu života, do jejich písní a tradiční literatury vůbec, jakož i do jejich názorů vnikly již — někde dosti hluboko — vlivy západo-evropské a středo-evropské civilizace, takže sami si žádají všech vymožeností této technické a demokratické kultury evropské; proto je marno odtrhávati je od západních národů (hlavně ovšem od západních Slovanů!) a obracetí pravoslavním a jinými prostředky k východu. A byť tato »orientace« na čas vítězila, je nemožno, aby tím silnější vlna »západnická« se nepřivalila, neboť je to již dějinný osud Karpatorusů: zápas dvou kultur — západní (dědičky římské) a východní (dědičky byzantské), který se kdysi odehrával na půdě velkomoravské říše, bojuje se nyní na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi (a ovšem i ve východní Haliči). V historické chvíli světové války ti z Karpatorusů, kdož daleko od rodné vlasti žili v oblasti vyšší kultury evropsko-americké, vědomě aneb instinktivně vytušili, že v době »sebeurčení národů« a zdemokratisování lidstva místo Karpatorusů, k nimž původně měli patřiti i haličtí Rusíni, je v demokratické Československé republice, neboť ona se stane syntetickou představitelkou středo-evropské kultury západo-slovanské, Palackého mostem mezi Západem a Východem, Denisovým srdcem Evropy!¹⁸⁾ Majíc toto postavení a poslání, Československá republika nepřestane býti jevištěm protichůdných často kulturních vln ze západu a z východu přicházejících, nejvíce však tam, kde se těsně střetávají žijící prototypy dvou různých světů — na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Jen takto je třeba pohlížeti na otázku československou,¹⁹⁾ kterou si tolik lidí láme hlavu a trápí srdce, pouze s tohoto kulturního stanoviska je možno se dívati a chápati i řešiti otázku karpatoruskou.

Jak jest ona těžká a složitá, je nejlépe patrné na jazykovém zmatku na Podkarpatské Rusi, jež bylo lze ostatně pozorovati i na literárním vývoji XIX. stol. v sousední Haliči, kde žije tentýž ruský lid. V starší době psali karpatoruští vzdělanci i latinsky, ale to byla literatura jen pro vzdělance; lid měl samostatnou literaturu ruko-

¹⁸⁾ Dosavadní zahraniční politika Malé dohody vskutku béře se tím směrem.

¹⁹⁾ Čechové s Moravany a Slezany, žijíce delší dobu v oblasti středo-evropské a západo-evropské kultury románsko-germánské, pokročili průměrně v kulturním ohledu proti Slovákům, kteří byli v oblasti t. f. kultury karpatsko-balkánské.

pisnou náboženského i světského obsahu (zpěvníky, sborníky, příležitostné verše a pod.).²⁰⁾

Kmenově se uvědomili Karpatorusové vlastně až za romantismu, který se projevil na západě evropském nejprve v literatuře, potom i ve vědě a v politice. Již za osvícenství se vraceli karpatoruští vzdělanci k národnímu jazyku a lidu, byť latina a církevní bohoslužebná slovanština nepřestávaly působiti dále. Poněvadž ještě nebylo jihoruských knížek, psalo se směsí prvků církevně slovanšských, knižní velkoruštiny a domácího nářečí (t. zv. ja z y-č í m).²¹⁾ Revoluční období (1848—1868) se nese směrem velkoruským, jak tomu nasvědčuje politická a veřejná činnost tehdejšího vůdce »Uhrorusů«, ryt. Ad. Dobrjanského a jeho pomocníka J. Rakovského.²²⁾ Podobně v Haliči v té době po příchodu ruského vojska a v pochybnosti o vlastních silách psali někteří spisovatelé velkorusky, z čehož vznikla jazyková a pravopisná vojna, za které byla Halič rozdělena v příčině literárního jazyka na čtyři tábory: na lidový, církevně-rusínský, starorusínský a velkoruský. Z uhro-ruských spisovatelů se účastnili toho boje Mik. Nođ, A. Duchnovič a Ad. Dobrjanskij. Pokládajíce lidovou řeč za sprostou a nezpůso-

²⁰⁾ Největší epickou skladbou veršovanou z XVIII. stol. je podle Fr. Tichého (v Chmelaf-Klíma-Nečasově sborníku »Podkarpatská Rus«, str. 153) »Život Bohorodlčky Marie«. — Kněz Mik. Teodorovič napsal dvě knížky pro lid jazykem rusko-slovenským. (Pankevič 146.)

²¹⁾ Srovnej řadu tehdejších karpatoruských spisovatelů u Fr. Tichého na citovaném místě (na př. J. Kutku, Mich. Ščavnického, J. Zemančika, P. Lodiže, Iv. Orlaje, Mich. Baludjanského, Ondř. Dešku, Jiř. Venelina, Ivan. Baziloviče, Vas. Dovhoviče, Iv. Fogorošije Berežanina, Mich. Lučkaje, Ant. Čopeje, Alex. Duchnoviče, Ant. Kralického, J. Daniloviče a j., z nichž většina se proslavila za hranicemi). — Maďar Alex. Bonkáló (l. c. 316 sl.) vykládá duševní úpadek Rusínů koncem XVIII. a XIX. stol. tím, že prý »uherský« (rozuměj: maďarský) vliv se zeslabil a panslavistické ideje zjednaly si přístup k Rusínům. Kollárem inaugurovaný panslavismus zničil prý kvetoucí uhersko-ruskou literaturu z XVII. a XVIII. stol., psanou v lidové řeči bez ukrajinismů a rusismů. Později se však vyvinula umělá »karpatoruská literární řeč«, nesrozumitelná smíšenina církevní slovanštiny, bulharštiny, ruštiny a rusínštiny. Každý prý psal novou řeč podle svého dobrého zdání, ale lid tomu nerozuměl a nechtěl o tom nic slyšeti. Panslavističtí vůdcové odmítali uherská slova (Mitrak), čímž školu i knihu zprotivili lidu, kterému uherská vláda opakovala možnost, aby si utvořil vlastní kulturu ve vlastním jazyku, ale najednou nemohly se napravit chyby století! (Potom dále tendenčně vypočítává slova, která Rusíni již dávno přijali do své řeči, kdežto Maďaři nic nemají z rusínštiny! Pozoruhodno při tom je to, že autor, hovoře o Rusnech, připouští sice vliv řeči slovenské, slovinské a srbocharvátské na řeč sousedních Maďarů, ale nikoli vliv rusínštiny. A to je ta maďarská věda, která se politicky jmenuje stále uherskou, aby mála svět!)

²²⁾ Fr. Tichý (l. c. 156) vysvětluje tuto velkoruskou éru Dobrjanského politickými motivy: když totiž nezdělala před Maďary jeho obhajoba práva seburčujícího, viděl jedinou záchranu hynoucího kmene ve splynutí s velkým Ruskem. (Připomíná to zase politickou ideologii slavjanofilskou u hurbanovců na Slovensku.)

bilou k vyšším pojmům, psali velkorusky (i Duchnovič s Pavlovičem). Mimo mluvnice²⁴⁾ byly vydávány rusko-maďarské slovníky²⁵⁾ a časopisy²⁶⁾, a to nejprve vždy velkorusky, později rusínsky, z čehož vznikaly bratrovražedné spory, jejichž následek byl — všeobecný literární úpadek a maďarisace.

Od r. 1897 se začal návrat k domácí tradici časopisem »Nauka«, jehož duší byl kněz E u m e n i j S a b o v, profesor ruštiny na užhorodském gymnasiu,²⁷⁾ který se staví přátelsky nejen ke směru velkoruskému, k němuž se svým jazykem sám hlásí, ale i ke směru maloruskému, jehož zástupcem byl tehdy prof. L a d i s l. Č o p e j.²⁷⁾ Příklad k malorusismu se nestal bez vlivu Haliče (Volod. Hnatjuka a jiných).²⁸⁾ Jurij Žatkovič, Hlador Stripskij, Michajlo Braščajko, Aug. Vološin (nejagilnější novinář, původce rusínských učebnic, politik) představují »národní« (t. j. lidový) směr v nynějším písemnictví podkarpatském, podporovaný i spisovateli emigranty z Haliče.²⁹⁾ Ovšem ani velkoruský směr nevydržel, jak ukazuje činnost Dr. A. G a g a t k y, který obhajuje velkoruské stanovisko politicky i historicky,³⁰⁾ pokládaje ukrajinoilství za státně nespolehlivý směr a historicky dovozuje, že »ukrajinský národ« je výmysl Vídně a že Maďaři, ačkoliv silně maďarisovali Rusy, nikdy nepřáli ukrajínismu, který se prý ani z Haliče nepřenesl za Karpaty.³¹⁾ Vědeckým odpůrcem velkorusismu a silným zastáncem

²⁴⁾ Cyril Sabov vydal mluvnici velkoruského jazyka, podle níž se tiskly knihy, vydávané »Literárním spolkem Vasila Velikého v Prešově«.

²⁵⁾ Zvláště M i t r a k ů v.

²⁶⁾ »Svit«, první literární časopis Podkarpatské Rusi, vydávaný »Společností sv. Vasila Velikého« v Užhorodě od r. 1867; po něm »Karpate« od r. 1873—1886, ale jazykem nejednotným, nedbalým a nesprávným; Fencikův »Listok«, psaný velkorusky, ale s »Dodatkem« v lidové rusínské pro lid.

²⁷⁾ Autor výborné antologie (»Christomatija cerkevno-slovjanskich i uhorusskich literaturnych pamjatnikov« z r. 1893), jedné z nejpěknějších knih podkarpatoruské literatury.

²⁷⁾ Jeho »Russko-maďarskij slovár« z r. 1883 obsahuje slovní poklad podkarpatské ruštiny.

²⁸⁾ Hnatjuk získal mateřskému písemnictví Jurije Žatkoviče (1855—1920), který až do té doby psal maďarsky.

²⁹⁾ V a s. P a č o v s k ý m, M a r. P o d h o r j a n k o u, V o l. B i r č a k e m a j i n ý m i.

³⁰⁾ Velkoruské stanovisko stilisoval už T. D. F l o r i n s k i j r. 1900 (v dále citované řeči o »Zarubežnoj Rusi«, str. 5): »V etnografickém ohledě všichni tito Haličané, Bukovinci a Uhrorusové tvoří jeden národ (lid), část toho maloruského plemene, které v hlavní své mase tvoří součást ruského carství a představuje jednu z »raznovidnostej« jediného ruského národa«. Název Rutěnú nebo Rusínů odmítá jako umělého původu.

³¹⁾ L u m í r X L I X, str. 363 (přeložil S k á c e l í k). Snahy přiblížit spisovný jazyk řeči lidové jsou tu charakterisovány jako pokusy pomaďarštit karpatoruský jazyk, pod. jako také názvy »rusínský národ« a »rusínský jazyk« jsou prý anomalie a nebezpečné politické experimenty, které Slovaný trhají, místo aby je spojovaly.

ukrajinismu je Dr. Iv. Pankevič, který se staví na historický již princip dvou národů ruských, Velkorusů a Malorusů (lépe: Ukrajinců), přijatý Akademií petrohradskou i naší Akademií věd v Praze. Podle něho Podkarpatská Rus jazykově a národopisně tvoří součástku ukrajinské skupiny, vyšínutou v Karpatech nejdále na jihozápad, což zapříčinilo onu starobylost řečovou i kmenovitou. Ani sousedství s Poláky a Slováky nezůstalo bez vlivu. Podkarpatská Rusní tvoří národní celek s haličskými Rusíny a společně s nimi součástku národa ukrajinského. Jejich jazyk je jedním z dialektů ukrajinských. Literární vývoj přešel stadiem lidovým, lidovo-církevně-slovanským, od let 50. minulého století velkoruským, od 80. let se vrací z iniciativy maďarské vlády k řeči lidové (školské učebnice Čopejovy a pod.), která zvítězí i nad »jazyčím« Sabovovým (smíšeninou lidové řeči s velkoruštinou a církevní slovanštinou), a to hlavně zásluhou Stripského a Vološinovou. Jestliže dnešní inteligence na Podkarpatské Rusi se nedovede rozhodnouti v jazykové otázce, je toho příčinou její konservatismus, malé literární vzdělání a národní neuvědomělost, takže jí již pouhý název »Rusín« je něco sprostého. Pravopisný problém komplikuje ještě celou věc; tu přes pokus o pravopis fonetický, který by byl přiblížil jazyk spisovné ukrajinštině, zůstalo při historicko-etymologických základech, jak k tomu projevila své dobré zdání i Česká akademie věd r. 1919. Dr. Pankevič, shrnuje své důvody, praví, že psychologickou příčinou jazykového boje na Podkarpatské Rusi jest, že zmaďarisované a národně neuvědomělé učitelstvo nesouhlasí jaksi z oposice proti vládnímu československému systému s lidovým jazykem vyučovacím, přejíc si při tom »karpatoruského« jazyka, ale na základě slovníka Mitrakova (velkoruského!) a mluvnice E. Sabova (církevně-slovanské a velkoruské!). Kuriosita tato je podle Pankeviče tím větší, že nikdo mluvené řeči velkoruské nerozumí.²²⁾ Proto on, stoje na stanovisku ukrajinském, napsal mluvnici karpatoruského jazyka spisovného, k němuž vzal za základ jako nejčistší nářečí verchovinské a marmarošské, pokládaje je za ryzí ukrajinštinu.²³⁾ Při tom Pankevič se neuzavírá možnosti, že i velkoruská

²²⁾ Odtud se zrodily různé návrhy, jakou řečí vyučovati; někteří jsou pro velkoruštinu s místní výslovností, jiní navrhují místní jazyk lidový, ale obohacený slovy velkoruskými; jiní zase jsou pro jazyk Cyrilův a Metodův na podkladě Mitrakova slovníku; jiní pro velkoruštinu bez ryze moskevských slov. — »Na podkarpatské půdě po převratě se vyvinula zvláštní odrůda lidí, kteří se nehlásí k žádné národnosti, říkajíce o sobě, že jsou: Čechoslováky, Rusy nebo Slováky. To jsou inteligenti (úřednictvo), kteří vlastně jsou nejzapísaňlejšími Maďary, pracující tajně pro Horthyho«, píše L a d. Jónapót-Horák (Lidové noviny, XXX., Brno, 1922, č. 508, str. 1—2).

²³⁾ Od fonetického pravopisu musel však ustoupiti k historicko-etymologickému, jak byl užíván dříve v Haliči.

literatura se může na školách³⁴⁾ poznávat, bude-li to přáním místního obyvatelstva.³⁵⁾

Na jaře r. 1923 na zvláštní jazykové anketě v školském referátu v Užhorodě bylo ujednáno: 1. že vyučovacím jazykem na lidových školách bude živý jazyk ruského lidu na Podkarpatské Rusi; 2. že na školách se bude používat gramatiky A. Vološina, vydané r. 1917; 3. že jazyk bude čerpat z tří hlavních dialektů a ve sporných otázkách má být směrodatný dialekt verchovinský jakožto nejčistší; 4. že etymologie nemusí být důsledně zavedena a že se bude brát zřetel k fonetice.³⁶⁾ Ale této anketě nezúčastnil se zástupce směru velkoruského, takže velkoruská strana se necítila povinná dodržeti ujednaný spisovný jazyk.

T. ř. velkoruské politické strany nejsou vlastně pro velkoruský jazyk, nýbrž jen pro ruský jazyk dle mluvnice Ev. Sabova a A. Vološina (II. vyd.) a podle slovníku Mitrakova. Pankevič nazývá tento jazyk nemožným konglomerátem, smíšeninou lidové řeči s církevní slovanštinou a velkoruštinou. Tento jazyk má však na Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku mezi Rusňáky své tradiční postavení a hodně přívrženců (hlavně mezi učitelstvem). Evmenij Sabov, nestor podkarpatských spisovatelů a autor významné »Christomatije« výše vzpomenuté, uvažuje takto:³⁷⁾ Spisovný jazyk na Podkarpatské Rusi nevyrostl organicky z některého dialektu, nýbrž z příbuzného jazyka staroslovanského, církevního, pod vlivem velkoruštiny a některých nářečí. Byla to řeč vzdělaná, odchylná od řeči lidové, která v 2. pol. XIX. stol. projevila zřetelnou tendenci se přiblížiti literárnímu jazyku velkoruskému. Předtím však i potom z důvodů popularisačních se přibližoval zase víc a více řeči lidové. Jakmile se opustí tendence přiblížovati se literárnímu jazyku ruskému, upadá se v nedůslednost; neboť respektuje-li se nářečí, jak to činil také A. Vološin,³⁸⁾ vzniká otázka, které vzítí za základ nového jazyka, když Verchovinci představují jen 10%, Huculové 5% všeho obyvatelstva, kdežto nejpočetnější jsou Niž-

³⁴⁾ Tu má snad na mysli vyšší školy.

³⁵⁾ Srov. I. c. 150.

³⁶⁾ Srovnej telegram z Košic v Lidových novinách v Brně 6. dubna 1923 (roč. XXXI, č. 171).

³⁷⁾ V pojednání »Literární jazyk na Podkarpatské Rusi« (v citovaném sborníku Chmelař-Klíma-Nečasové »Podkarpatská Rus«, Orbis, Praha 1922, str. 125—129).

³⁸⁾ Který prý se stal nedůsledným: podlehnuv rozhodnutí jazykového »aeropagu« za předsednictví Jos. Peška v Užhorodě, začal se přidržovati lidového jazyka a etymologického pravopisu a přiblížovati se k nářečí verchovinskému. Později však i A. Vološin (to jest II. vydání jeho mluvnice) zanechal verchovinskou výslovnost a vrátil se k řeči Mitrakově a Fencikově.

ňané.⁴⁰⁾ Celý národ na Podkarpatské Rusi cítí příslušnost k jednomu kmeni s Rusy, ale »naše« řeč je každému nejmilejší a proto je třeba vlastní řeči ve škole, úřadě i v tisku.⁴¹⁾ Sabov není však pro to, aby se místní literární jazyk hned povelkoruštil, ačkoliv je s ruským příbuzný. Jen cestou Mitrakovou a Fencikovou dojde se k cíli, t. j. stálým přizpůsobováním místního jazyka lidového velkoruskému a církevně-slovanskému (resp. naopak) má se vyvíjeti spisovný jazyk podkarpatoruský.⁴²⁾

Zkrátka: literárním jazykem na Podkarpatské Rusi má být podle Sabova velkoruština, ale slovníkem a výslovností přizpůsobená místnímu jazyku lidovému, při čemž se běže zřetel k církevní slovanštině.⁴³⁾

Jsou tedy důvody, proč se nezavede ani velkoruština, ani ukrajinština, asi tyto: faktická neznalost oněch dvou spisovných jazyků;⁴⁴⁾ kmenovitost bez vžitého povědomí souvisu s ostatními Rusy; »hungarismus«, který jen od převratu se překonává vlivem církevní řeči staroslovanské; rozhraní dvou světů, západního a východního a s tím spojené kolísání ve víře (zápas mezi uniatstvím a pravoslavím) a vůbec v kultuře hmotné i duševní.

Doba, kterou prožívá dnešní Podkarpatská Rus, není nepodobná štúrovskému období literárních a politických dějin na Slovensku a kmenovitému vývoji slovenskému vůbec. Je to doba hledání, kvasu, vření, jiskření drobných ohýnkův, z kterých má vyrůst jednotný plamen národního bytí. Protože všechno nové a velké se rodí s bolestmi, možno pozorovati i na podkarpatských Rusích bolestný zápas různých sil, jichž výslednicí bude obrození země, která v celém světě byla známa jakožto nejtemnější kout v Evropě. Do politického a národního tohoto varu zasahují přirozeně i cizí vlivy,⁴⁵⁾ takže je nám těžko prorokovati, jakým směrem se bude vývoj bráti. Podle některých vyvinou se podkarpatské Rusové v samostatnou větev slovanskou, která bude žít samostatným živo-

⁴⁰⁾ Ev. Sabov je proti ukrajinismu i proti »moskovilství«.

⁴¹⁾ Z tvrdošjnosti prý může vyhlásiti, že podkarpatské Rusové nepotřebují ani ruského ani ukrajinského jazyka. Při tom však odporuje každému pokusu, vypěstovati některý dialekt ve spisovný jazyk.

⁴²⁾ Ev. Sabov píše, že nikdy nemluvil moskevsky a ukrajinsky neumí.

⁴³⁾ V nejnovější době učitelský sjezd znovu důrazně žádal tento Sabovův jazyk.

⁴⁴⁾ Kde by se jim také naučili, když za maďarského režimu běželo jen o to, aby vzdělaní i lid uměli maďarsky. »Bukvám« se učilo na školách jen tolik, aby si lidé mohli čísti své církevní knížky. Učitelstvo i kněžstvo, izolované od ostatního Slovanstva, četlo jen církevní knihy, psané starou slovanštinou a cyrilikou, jinak jen maďarsky. Jen ti, kdož studovali ve Vídni, v Haliči nebo v Rusku, znají velkoruštinu nebo maloruštinu.

⁴⁵⁾ Hlavně maďarský, jak svědčí na př. návrh autonomie, s kterým přišly opoziční strany maďarské na Podkarpatské Rusi v době před parlamentními volbami.

tem;⁴⁵⁾ podle jiných splynou co nejdříve s haličskými Rusíny a společně s nimi s ostatními Ukrajinci (neboli Malorusy);⁴⁶⁾ jiní konečně jsou toho názoru, že podkarpatští Rusové, navážíce na velkoruské tradice z doby revoluční (1848—1867), představené znamenitým národovcem Adolfem Dobrjanským, přikloní se po přechodné době obrození k všerusismu. Otázka ovšem se komplikuje politicky, poněvadž se vůbec neví, jak se bude vyvíjeti otázka Ukrajiny, a nám třeba se odmlčeti, abychom se nezdáli stranickými.

Před světovou válkou národní život mezi podkarpatskými Rusy byl už tak nepatrný, že nikdo se nepohnul, aby je zachránil před nepochybnou smrtí. Vykořisťování na půdě, která patřila maďarské oligarchii a Schönbornům, sevření bídou hmotnou a mravní a vydání na pospas odnárodnujícímu systému ve školách, úřadech, ba i v kostele — kde měli vzít sílu k životu, kde odvahu k obraně a zápasu? Prameny krve z národního těla unikaly hlavně dvěma proudy: soustavným pomaďarštváním a nesmírným vystěhovalečtvím.⁴⁷⁾ Ti, kdož zůstávali na tvrdé půdě, umírali mravně i sociálně, takže E d m. E g a n prorokoval, že za chvíli poslední Rusín uteče z rodné země. Mrtvým polem, duševní tmou a politickou pouští byla nazývána Podkarpatská Rus před válkou. Slabý plamen národního života, který hořel nepozorován světem a se vyjadřoval primitivními náboženskými a uměleckými projevy národní duše,

⁴⁵⁾ Srov. na př. F r. T i c h ě h o (l. c. 159), který píše, že budoucnost patří podkarpatským Rusínům právě tak, jako všem osvobozeným národům, budou-li stále pokračovati. (Mnění toto vyslovil také Maďar B o n k á l ó, že podkarpatští Rusové jsou zvláštní národ.)

⁴⁶⁾ Viz Dr. A n t. H a r t l, K jazykové otázce podkarpatoruské (Nové Čechy VI., 8, str. 298—301). O celém »kulturním životě osvobozené Podkarpatské Rusi« velmi dobře informuje leták od téhož autora, vydaný »Novou Svobodou« pod č. 2 r. 1924 v Praze. — O »problému Ukrajiny« se stanoviska evropské politiky píše H. B o c z k o w s k i v Slov. Přehledu 1914—1924 (věnov. k jubileu Ad. Černému, red. A. Frinta a Fr. Tichý).

⁴⁷⁾ Panský národ maďarský poskytoval vzdělání chudobným synům Karpat, ale jen za cenu odřeknutí mateřského jazyka. Za kus chleba a za panskou přízeň se kupovaly slovanské duše. (Srov. o tom J o s e f C h m e l a ř, Politické poměry v Podkarpatské Rusi, citov. sborník »Podkarpatská Rus«, vyd. Orbis, Praha 1923, str. 184). — Vzdělání lidu se posuzuje obyčejně podle toho, kolik lidí umí čísti a psát (t. j. podle gramotnosti). V té příčině Rusnáci a vůbec podkarpatští Rusové stojí na velmi nízkém stupni: »nepismenních« mezi dospělými muži bylo r. 1900 na 41%, mezi ženami 45%; z dětí povinných školou chodilo jen 39·09%. Mužů, kteří uměli rusky psát i čísti, bylo jen 7%, žen 4%; jen čísti: mužů 1·5%, žen 2%. Maďarsky umělo mluvit na 25.000 Rusů; ale o něco menší počet Maďarů uměl mluvit rusky (t. j. pomaďarštělí Rusové). (Srov. S. T o m a š i v s k i j, Uhorski Rusini v svitli maďarskoj uriadovoj statistiki, Zap. Nauk. tov. im. Ševč., t. LVI., 44—45. — T ý ž, Uhorskaja Rus. Ukrainskij narod, t. II., str. 426.) — V průmyslových městech severní Ameriky žilo před válkou téměř 500.000 Rusínů z Uher, kde se většinou »amerikanisovali« již v druhém koleně, takže jen v části vystěhovalců žilo povědomí pospolitosti s rodnou zemí v Evropě (asi 100.000). (Srov. C h m e l a ř l. c. 184.) To byla také jedna z příčin, proč Rusů ubývalo proti Slovákům.

byl živěn povědomím, zdravými mízami kmenovými a v krajích, přilehlých k Haliči, do jisté míry také nesmělým stykem se slovan-skými bratry na východě. Zahofel tu trochu prudčeji bezprostředně před válkou — velezrádný proces s marmarošskými sedláky značil jeho stopu, ale zhasl zase, udupán nesvědomitými snahami maďar-ského absolutismu.⁴³⁾

⁴³⁾ Chmelař 185. — O předpřevratových poměrech mezi podkar-patskými Rusy informativně poučuje řeč prof. T. D. Florinského (Za-rubežnaja Rus i jeja gorkaja dolja, vyd. v Kijevě 1900), přednesená na výročním shromáždění »Kijevského Slavjanského Blagostvoritelného Obščestva« 11. května 1900, ovšem poněkud jednostranně s velkoruského hle-diska, jak se u Florinského, zásadního odpůrce »ukrajinsko-ruského« sepa-ratismu, rozumí samo sebou. Autor jakoby s vyššího slovanského stano-viska trpěl pohledem na kulturní boj, který vedla v »Zarubežné Rusi« staroruská neboli rusko-národní strana s ukrajinoфильskou neboli nacionálně-demokratickou stranou a v kterém vítězila strana ukrajinoфильská, usilující o užší spojení »Austrijské Ukrajiny« s »Rossijskou Ukrajinou«, ponechávajíc haličské, bukovinské a uherské Rusi místní nářečí jako literární a školský jazyk a šífic mezi lidem protiklerikální (Flo-rinskij píše: »vraždící nebo antikřesťanské) ideje demokraticko-socialistické, »vražedné« k ruskému carství a »Moskalům«, s tendencí pře-tvořit ruské centralistické samoděržaví v stát konstitučně-federalistický, založený na autonomii národností (zvláště s nezávislou »Rus-Ukrajinou«). Ruská strana národní byla sice starší, trvala na plemenné jednotě celého národa ruského, stavěla se proti demokratickým ideám, šífic sympatie k carskému Rusku a ruský jazyk (nářečí jen trpíc), ale podléhala v tom zápalu, ačkoliv měla velmi četné instituce (na př. »Stavropigijlskij Institut«, »Narodnyj dom«, »Galicko-ruskou Maticu«, politickou společnost »Novou Radu«, lidovýchovnou společnost Mich. Kačkovského a časopisy [»Haličanin«, »Pravoslavnaja Bukovina«, »Bukovinskija vědomosti«, »Listok«, »Stra-chopud«, »Nauka«, »Russkoje Slovo«, »Russkaja biblioteka« a j.]). Ukrajino-фильská strana od 60. let minulého století měla učenou společnost Ševčenkovu, národně-osvětovou společnost »Prosvita«, pedagogickou společnost, poli-tickou společnost »Novou radu«, dramatickou společnost Kotlarevského a j., noviny a časopisy místním nářečím (»Dilo«, »Ruslan«, »Bukovina«, »Svo-boda«, »Zapiski Nauk Tovaristva im. Ševčenka«, »Liter.-naukovij vjstnik« a j.). Ačkoliv prý boj mezi těmito stranami byl ostrý, přece jen zůstával omezen na vzdělané vrstvy, kdežto lid po zdravém smyslu a přirozeném instinktu tihl k těm, kdož nechtěli jej odtrhnouti od církve a od ostatní Rusi. Příčiny postupu ukrajinoфильské strany Florinskij nachází různé, hlavně podporu se strany Vídně a Poláků, kterým prý vždy běželo o to, aby se kulturně rozdělil celý ruský národ na dvě polovice, jakož i okolnost, že nemohouce v carském Rusku rozvíjeti svoji činnost, přenesli jí na území zahraniční Rusi; naopak staroruská strana byla označena jakožto nebez-pečná pro celistvost rakouského císařství a proto pronásledována, takže uhýbala přesile, ačkoliv úspěch ukrajinoфильství nemůže být prý trvalý, poněvadž škodí slovanské myslence. Proto Florinskij navrhol, aby celá »zarubežnaja Rus« byla zaplavována ruskými knihami, tak aby se zúčast-nila celoruského života, podporována mravně i materiálně v jejích časo-pisech a publikacích, naopak aby v Rusku každé větší noviny a každý větší časopis měly rubriku »Zarubežnaja Rus«. — S opačného stanoviska ukrajinoфильského píše zase o této otázce D. Dorošenko, který poněkud jednostranně posuzuje jak velkoruskou éru Dobrjanského, jemuž prý im-ponovala vojenská síla ruská i pyšný obraz ruské literatury, tak nynější velkoruské snahy. Za velkoruského období se prý uherskoruská intelligence

A přece i tento malý kmen slovanský se vzkřísil, ovšem s pomocí bratrských národů slovanských. Snaha osvoboditi Podkarpatskou Rus z maďarského jařma se zrodila v Americe mezi rusínskými vystěhovalci. Osvobozenká propaganda prof. T. G. Masaryka se pohybovala mezi všemi Slovany, zvláště utlačovanými, takže se spojovali v jednotné hnutí, ke kterému přistoupili také američtí Rusíni s Dr. Žatkovičem, přihlásivše se do středoevropské Unie ve Washingtoně 21. října 1918. Nebylo však mezi nimi hned jednoty v příčině řešení problému osvobození rodné země. Náboženství, církevní, literární-jazykové a politické zřetele rozdělily také americké Rusíny na několik táborů. Kromě menších dvou skupin, velkoruské a maďarofilské, byly tam silné dva proudy: ukrajinský, jdoucí za spojením haličských a ruských Rusínův, a slovenský, postupující společně se Slováky a žádající přičleniti Podkarpatskou Rus k Československé republice.⁴⁹⁾ Plebiscit rozhodl pro Československo. V Podkarpatské Rusi samé také po převratě vyrostlo hnutí, které chtělo připojiti bývalé »uherské« Rusíny a haličské Lemky k Československé republice,⁵⁰⁾ kdežto jiní, nevědouce o posledním hnutí a o plebiscitu americkém, jednali s Ukrajinci.⁵¹⁾ Ale ani Maďaři a maďaroni nezaháleli, vyhlásivše autonomii »Ruské Krajiny« se samostatným ministrem v Pešti, což se nezdařilo. A tak se stalo, že Ústřední ruská národní rada (vzniklá sloučením prešovské, užhorodské a hustské) schválila 8. května 1919 americké usnesení, které mírová konference v Paříži přijala (10. září 1919). Intriky maďarské a maďaronské ovšem nepominuly, ale účinku nedosáhly. V samé zemi nebylo politické tradice ani praktické organizace. Vůli rusínské inteligence vyjadřovaly jednak Centrální ruská národní rada se sídlem v Užhorodě, která zastupovala rusínskou orientaci, jednak Ústřední ruská národní rada směru velkoruského (od 9. října 1919)

---

nejen vzdalovala lidu svým aristokratismem i jazykem, ale sama sebe demoralisovala, ježto žila v apatičnosti, propadajíc maďarisaci a podporujíc Maďary v jejich úsilí, vytvořiti z Ukrajiny val proti ruskému imperialismu. Uherští Rusové pokládali prý ukrajinský ruch v Haliči za polský výmysl, proto se ho neúčastnili. Čechoslováci mají úkol jen očlrániti Podkarpatskou Rus proti Maďarům a odevzdati jí pfišší sjednocené Ukrajině. (L. c. 15—22.)

⁴⁹⁾ Jednání s profesorem Masarykem získalo nejvíce přívržencův. Při hlasování rusínských vystěhovalců v Americe v polovici listopadu 1918 se vyslovilo celých 67 procent pro Československo, 28 procent pro spojení s Ukrajinou, 2 procenta pro úplnou neodvislost země, 1 procento pro spojení s Rusy a 1 procento pro Maďarsko.

⁵⁰⁾ Národní rada v Prešově s Drem Ant. Beskidem, nynějším guvernérem Podkarpatské Rusi, propagovali tuto myšlenku.

⁵¹⁾ Rusínská národní rada v Hustu pod vedením bratrů Braščajků proklamovala připojení k Ukrajině. Usnesení se změnilo na jaře r. 1919 v Hustu.

v Prešově. Lid zatím nepromluvil, poněvadž byl nevyspělý a Ma-
dary a Židy ještě stále hospodářsky ujařmen.⁸²⁾

Co se týká hranic mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem, možno je sotva měniti, poněvadž nejen ti rusňáci (věroví), kteří se již řečově poslovenštili, ale i Rusňáci řečoví a uvědoměli — pokud se o uvědomění u takové »beztvárné masy« slovenské, jak to na př. J. Cvijič píše o makedonských Slovanech, může hovořiti! — nepřejí si z valné většiny žádné změny, zvláště ne ti, kteří bydlejí v kapušanském a sobraneckém okrese, tedy v okresech přilehlých k Podkarpatské Rusi. Vždyť u nich je již tak silná asimilace kulturní (t. ř. akulturace) k Slovákům, že zvláště mladší pokolení dobrovolně se samo poslovenšťuje (hlavně tam, kde se stýká se Slováky). Je sice pravda, že činností různých činitelů⁸³⁾ se šířilo po světové válce uvědomovací hnutí, ale nemajíc jednotného rázu a jsouc založeno příliš jen na víře a na politických tendencích a málo na kulturní drobné práci, nepotkávalo se vždycky všude s náležitými výsledky, takže poměrně jen nepatrné procento těch Rusňáků, kteří se již řečově poslovenštili a »Sloviaky« se nazývají, uvědomilo se podle víry rusky (resp. malorusky, rusínsky, rusňácky, karpato-rusky a pod.). Tam, kde lid ruské víry žije kompaktněji (u haličsko-slovenských hranic od Makovice k Vihorlatu), tam se tomuto hnutí lépe dařilo, neboť se mohlo opíratí nejen o víru, ale i o ruskou řeč a kmenovitost (patrnou na chyši, kroji, zvycích, tradicích, způsobu života atd.). Ale ani tam, podle našeho názoru, nemůže ruský lid trvale sě brániti kulturní asimilaci při dnešních dopravních prostředcích a vnitřním pohybu lidí, ježto geograficko-historická a hospodářsko-sociální pouta byla, jsou a budou stále silnější, než tušená aneb i uvědomělá kmenovitost. Slováci hráti, hrájí a budou hráti v tom vlastně úlohu zprostředkovací, jsouc představiteli pokročilejší civilisace středoevropské a západoevropské⁸⁴⁾ a Rusové se jim budou samovolně přizpůsobovati, protože boj o život je k tomu nutí, aby hospodářsky i kulturně se povznášeli pomocí

⁸²⁾ Běh ostatních událostí je znám z denních novin. Jinak odkazujeme na řečený sborník Chmelař-Klíma-Nečas, »Podkarpatská Rus«, kde možno najíti dosti poučení o politických poměrech na Podkarpatské Rusi. O právním poměru Podkarpatské Rusi k Československé republice je tam důkladná stať od prof. K. Kadlece. Z jazykového sporu stala se otázka politické prestiže jednotlivých stran, takže třeba nám ponechatí celou věc času a spokojiti se na tomto místě jen s vylíčením vývoje až dosud. Poněvadž však tento jazykový spor je jen formálním projevem vnitřního procesu, v jakém žijí karpatští Rusové v nynější době, dělíce se na různé »orientace«, nepokládali jsme za nemístné, dotknouti se ho aspoň letmo i v našem pojednání, zvláště když ohlas těchto bojů přechází i na slovenský východ.

⁸³⁾ Kněží, učitelů, politiků (jako na př. Beskidovců), »amerikánů« (vrátivších se z Ameriky) a j.

⁸⁴⁾ Slovenština (ovšem dialektická) byla vždycky zprostředkovací řečí mezi všemi národnostmi na slovenském východě a je jí posud (i v Užhorodě!).

bratrského kmene slovenského. Státní příslušnost je také mocným činitelem — a lid ten jest skrz na skrz loyální (mimo část vzdělá- nectva, která je maďaronská!) — a východoslovenští Rusňáci dobře cítí, že by jim jinde nebylo lépe, ani v Polsku, ani na Podkarpatské Rusi, ani v Rusku, ani v Maďarsku. Proto si žádají zůstatí tam, kde jsou! Ostatně československá ústava zaručuje jim dostatek, aby jako jiné národnostní menšiny vzdělávali svoji řeč i národnost (resp. kmenovitost), a o politická práva jich nikdo nezkracuje!

Národně-politické hnutí mezi Rusňáky na slovenském východě může sice řečenou »akkulturaci«⁵⁵⁾ zvolňovati, ale ne trvale zasta- viti, ježto se všichni Karpatorusové octli definitivně v oblasti obec- ně kultury středoevropské a západoevropské. Verchovinci budou sice dlouhá a dlouhá desetiletí žítí ještě ve zděděné kultuře východo- slovanské a z valné části také Huculové, ale Nižňané a Krajňané, zvláště však východoslovenští Rusňáci (Lemci neboli Lemáci) se již hodně asimilovali prostředí a okolí. Dosud přijímali vymo- ženosti a pokroky evropské civilisace nejen od Slováků, ale i od Maďarů, což byla slovanská ztráta, protože Maďaři si to dávali platiti krví — dnes ponejvíce jsou to jen Čechoslováci, kteří jim beznáročně a bratrsky podávají, co již sami mají zpracováno a utvo- řeno svým západoslovanským způsobem, třeba i pod cizími vlivy (nejmė románsko-germánskými). Nebude to tedy již postupné od- slovanšťování židovsko-maďarské, nýbrž vzájemná akkultura- ce východoslovanské se západoslovanskou kulturou, při čemž kultur- nější živel ovšem bude vítězí. Od r. 1919 mimo ukrajinskou a pan- rusistickou orientaci začala silně účinkovati sféra československá⁵⁶⁾, před nimiž do defensivy přešla sféra maďarské kultury, dosud však velmi mocná. Z prudkého konfliktu těchto kulturních sfér budou mnozí a mnozí Karpatorusové hledati východisko v místní orientaci domácně-karpatoruské — a to jsou ti Sabovovci, k nimž se při- dávají i Vološinovci, se samostatným »jazyčím«, smíšeninou domá- cího nářečí (nižňansko-verchovinským)⁵⁷⁾ s církevní slovanštinou a velkoruštinou. Tento směr vítězí zatím nad ostatními »orientace- mi« jakožto nevyhnutelná kompromisní výslednice různých sil. Slovanským zájmem jest, aby kulturní sféra československá se ne- stavěla s ruskou do protivy, nýbrž aby Čechoslováci s Rusy v dorozumění obrátili společnou frontu proti dosud výbojnė kultuře »hungaristické«. Vždyť ať se nemýlí karpatoruští vlastenci: Užho-

⁵⁵⁾ Ovšem, tato asimilace se neděje jen se strany ruské, nýbrž i vý- chodní Slováci jsou jiní povahou a pod., než na př. Slováci střední a západ- ní. Zvláště je to patrné na jejich nábožensko-církevní snášenlivosti.

⁵⁶⁾ Nehledě ke sfěře rumunské mezi Huculy.

⁵⁷⁾ Tu máme na mysli všechny pravé Karpatorusy bez ideologických zabarvení více nebo méně partikulárních.

rod, hlavní město Podkarpatské Rusi, které je dnes ještě hodně maďarsko-židovské — Čechoslováci s Rusy však tam mají většinu! — nikdy nebude městem ruským, nýbrž československo-ruským,⁸⁸⁾ ohništěm oné akulturace západoslovanské s východoslovanskou. V Užhorodě, jakož i v Prešově na východním Slovensku, tvoří se důležitá střediska nové kultury československo-ruské (resp. maloruské a pod.), která bude mítí dalekosáhlé poslání v slovanské vzájemnosti. K tomu je dnes třeba, abychom trpělivě, nenáročně a bratrsky kladli všichni Slované ruku v ruce pevné základy.

Je tedy mezi podkarpatskými Rusy celá stupnice různých patriotizmů: masa lidí je téměř »beztvárná«; uvědomělí z nich a vzdělaní žijí buďto lokálním patriotismem, od něhož postupují ke kmenovému patriotismu, který se jednak rozšiřuje na zvláštní nacionalismus karpatoruský,⁸⁹⁾ jednak je však jen stupněm k nacionalismu všeruskému anebo k ukrajinismu neboli rusinismu. Podle toho, na kterém stanovisku anebo stupni národního povědomí kdo stojí, podle toho hájí tu neb onu teorii. Jazykový zmatek je pouze zevnějším projevem vnitřního, psychického procesu, jaký se děje s národním povědomím mezi podkarpatskými Rusy.⁹⁰⁾

Najdeme tedy asi čtverý typ lidí mezi řeckokatolíky na východním Slovensku: 1. Rusy (Rusfny, Rusňáky, Ruské atp.), 2. rus-

⁸⁸⁾ Českoslovenština je tam a bude vždy prostředkující řečí, ježto do Užhorodu přicházejí nejen Rusové, ale i Slováci a Slovinci (rusňáci) z východního Slovenska od Sobranec, Michalovec a Kapušan. Ostatně v celém užhorodském okrese, ba i v celé užhorodské a jiných župách je dosti Čechoslováků a čím více jich bude, tím pro dnešní poslovanštění a odmaďarštění Podkarpatské Rusi lépe! Proto Čechoslováci jsou a mají být nositeli této obrozenecké ideje mezi Karpatorusy.

⁸⁹⁾ Alex. Bonkáló (l. c. 217), pokládá »ungarländische Ruthenen« za zvláštní »Volkstamm«, který se prý od ostatních Rusů (Ukrajinců) podstatně odlišuje také řečí, tvrdí příliš všeobecně, že východohaličtí Rusové jsou Rusům nepřátelští (ukrajinští nacionalisté), nechtíce mítí s Rusy nic společného, kdežto Lemci (Lemáci) západohaličtí, kteří podlehli vlivu polskému (majíce penultima — přízvuk!), jsou prý Rusům přátelští a pokládají se za část ruského a ne ukrajinského národa.

⁹⁰⁾ Jakousi analogii mezi východním Slovenskem a Makedonií bychom mohli najítí, máme-li na mysli přechodnost Slovinců (rusňáků) od čistých Slovinců ke karpatským Rusům (srov. I. Cvijić, *Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine*, Paris, G. Roustan, Librairie, 1907, Deuxième édition augmentée d'une Carte de la Vieille Serbie): »Il y a en outre des transitions d'une nationalité à une autre, principalement fusion des Slaves avec les Grecs, les Turcs et les Albanais, des Tzintzars avec les Grecs et les Slaves.« Toto splynutí je více nebo méně úplné: na některých místech jen začíná, na jiných již postoupilo, jinde je téměř hotovo. Konečně masa lidu u makedonských Slovinců nemá vůbec čistého povědomí národního; nemá historické minulosti, která by mu jako vlastní patřila, nemá literárního jazyka. Mluví jazykem, jež jedni považují za velmi příbuzný srbštině, jiní bulharštině, který však jiní pokládají za samostatný jazyk slovanský.

ké Sloviaky,⁶¹⁾ 3. Sloviaky (ba i Slováky) a 4. rusňáky.⁶²⁾ Tím naše hranice národního povědomí, kterou je třeba bráti při etnografické hranici mezi dvěma národy především v úvahu, bude se lišiti jak na př. od hranice S. Czambela, který vzal si za dělidlo řeč, tak i od hranice na př. Volod. Hnatjuka, který řeč mísil s věrou a podle tohoto kombinovaného dělidla rozdělil Rusíny prešovské eparchie na Rusňáky (kteří podrželi s věrou i řeč) a na Sloviaky (kteří mluví již slovensky, ale ne ještě slovácky!)⁶³⁾ Ovšem, tato naše hranice nebude souhlasiti ani s hranicemi jiných badatelů, najmě těch, kteří zakládali své údaje na úředních (státních, církevních a jiných) statistikách, při čemž se vždycky nezjistí objektivní stav, neboť jak úřady, tak i jejich výkonné síly neberou obyčejně zřetel k vůli, nýbrž zpravidla k řeči, a to buďto mateřské, anebo obcovací (státní).⁶⁴⁾ Předem však připomínáme dvě věci: 1. po prvé se snad běže zde v úvahu moment, který opravdu činí podstatnou složku národnosti, totiž národní cítění s vůlí k »autonomnosti a svobodě«⁶⁵⁾ (t. j. odlišnosti od jiného národa); — 2. cítění toto, tak jako mnohé jiné city, není pevné (resp. hotové), poněvadž se teprve rodí.⁶⁶⁾ Toto národní cítění není většinou ani uvědomělé, ale pouze instinktivně tušené, k čemu je však třeba stejně přihlídnouti, jako k národnímu cítění uvědomělému (t. j. historicky, rasově, ideově a jinak zdůvodněnému anebo racionálnímu).⁶⁷⁾ Jsa ve vývinu téměř »embryonálním«, není tento cit národnosti přirozeně stálý, ale labilní, jak jsme to již dříve odůvodnili.⁶⁸⁾ Nebude tedy hranice tohoto národního cítění pevná, nýbrž pohyblivá, a to tím spíše, jelikož mo-

⁶¹⁾ T. j. rusky mluvící. Též A. Petrov (Národop. mapa 15) zjistil podle jiných, že Rusňáci, když se i řečově poslovenští, nazývají se ještě dlouho Rusňáky, a to nejen na označení vry, ale i národností, zvláště dostanou-li se do jinojazyčného, neslovenského prostředí (na př. v Keresturu a Kocufe v báč-bodrogské stolici). Zůstávajíce však mezi Slováky, Rusňáci nakonec, mluvíce tímtež jazykem jako jejich sousedé Slováci, počínají se nazývati Slováky a svoji vry nazývají ruskou.

⁶²⁾ U nichž o »náci« nelze mluvit. Srovnej, co jsme o tom napsali již v kapitole o řeči, kde jsme Sloviaky rozdělili na Sloviaky katolíky a kalvíny a na Sloviaky rusňáky, kteří zase jsou dvojí: Rusňáci-sloviaci (t. j. řeckokatolíci slovenské řeči, ale ruské nebo rusňácké národnosti) a Sloviaci-rusňáci (t. j. řeckokatolíci řeči i národnosti slovenské), při čemž názvy Sloviak-slovenský neznamenaají ještě Slovák-slovenský. Tu znovu připomínáme, že nejsou všichni »rusňáci« Rusy, ale ani všichni Slováci katolíky, ani všichni katolíci Slováky.

⁶³⁾ Hnatjuk však, jak již výše v kap. o řeči jsme byli ukázali, příliš generalisoval tím, že i kalvínské a katolické Sloviaky, nehledě ani k Slováckům-rusňákům, připočítával k Sloviakům (rusňáckým).

⁶⁴⁾ Srovnání toto ponecháme si jednak až na konec této kapitoly, jednak, a to hlavně, do kapitoly statistické. Nám se dostalo (hlavně zásluhou minist. rady Dr. A n t. B o h á č e) statistických výsledků z r. 1921.

⁶⁵⁾ Jak to definuje I n. A r n. B l á h a (l. c. 202).

⁶⁶⁾ Jak u lidu tak primitivního nemůže býti ani jinak.

⁶⁷⁾ Srovnej o tom u Bláhy (na řečeném místě).

⁶⁸⁾ Viz kap. o řeči na str. 148 v poznámce 264.

menty, které ten cit určují — a to nejen řeč, víra, zvyky atd., ale i sociální okolnosti, státní příslušnost, zevnější vlivy atd. — kolísají, takže brzy ta, brzy ona kombinace těchto momentů určuje tendenci řečeného citu (resp. oné vůle a onoho smýšlení).

Podívejme se však, jak se lid sám nazývá, jak smýšlí a jak cítí, odpovídaje na otázku o národnosti (»nácii«).⁶⁹⁾ Předem však připomínáme, že jak víru, tak i řeč odlučujeme od národního citění. Víra i řeč jsou obvykle podstatnými znaky pojmu národnosti, ale nevyčerpají ho úplně. Národnost není ani jen víra, ani jen řeč: byt na východním Slovensku jsou to důležité momenty při určování národnosti, nejsou přece rozhodující.⁷⁰⁾ Jsou případy, kde se mluví i věří rusky, ale citění není již ruské. Naopak je dost obcí, kde víra je ruská a řeč již slovenská, ale povědomí ruské. V mnoha případech nelze ovšem mluvit o povědomí, a to jak na straně ruské, tak i slovenské.⁷¹⁾ Mimo to také víme již, že i Slováci při Užhorodě (na př. v Pinkovcích, Onokovcích a jinde) mluví rusky. A jako jsou řeckokatoličtí Slováci, tak jsou i římskokatoličtí Rusové. O ruské národnosti je třeba také poznamenati, že se jí nerozumí snad velkoruská (aneb i maloruská) národnost, nýbrž většinou zvláštní povědomí »rusňácké«, u něhož rozhoduje i moment státní příslušnosti. Pouze to a tam možno pověděti, že již i živější národní povědomí »rusínské« a »maloruské« se vyvíjí, ale k »moskalství« se necítí sympatie — myslím dlouholetou protiruskou agitací maďarsko-rakouské vlády, vlivem zvláštní víry »rusňácké« a jiných okolností. Je však pozoruhodno, že přes odpor uniátské církve někde se ujmá pravoslavlí a s ním i velkoruské ideje.⁷²⁾ Ale o tom o všem jsme již

⁶⁹⁾ Víme však, že značná část lidí neumí odpověděti na otázku o národnosti, zaměňují národnost s věrovým vyznáním nebo s řečí anebo s obojím dohromady. Proto je třeba delším rozhovorem vyšetřiti, jaké je vlastně jejich smýšlení, citění a toužení. Tím práce etnografa není ovšem ani snadná, ani vždycky korunována rychlým zdarem.

⁷⁰⁾ Toto stanovisko, že jazyk není jediným ani výhradním příznakem národa — nelze tu definovati jen jako souhrn individuí, mluvčích tímtež jazykem — přijal i Polák Dr. Kaz. Nitsch (v recenzi Niederlova »Slovanského Světa« v III. sv. »Roczniku slawistycznego«, 104—118). Dokladem uvádí Balkán (přechod od Slovinců k Charvátům, od Srbů k Bulharům), pomezí polsko-běloruské, Těšínsko a pod.

⁷¹⁾ O nedostatku národního povědomí u ruského lidu na východním Slovensku psal už Št. Mišík, který sice nechtěl popírati poslovenštělého rázu jejich ruské řeči, ale přes to by je nejráději pokládal za Rusy, poněvadž prý oni jen z nevědomosti a lhostejnosti dávali se popisovati za Slováky, vydávající svůj jazyk za slovenský. Na základě těchto zpráv Mišíkových neváhal L. Niederle bráti v ochranu aspoň částečně úřední statistiku maďarskou, poněvadž prý byl tu mimo jiné aspoň dva činitelé, kterými se spravovali popisující úředníci: poslovenštělý ráz řeči a vůle lidu, aby byl označen za slovenský. (Srov. Slov. Přehled V., 1903, 345—349.)

⁷²⁾ Pravoslavlím chci některí národovci zachrániti východoslovenské »rusňáky« před poslovenštěním (Gagatkovci), usuzující, přijme-li lid pravoslavnou víru, že potom přijme i velkoruštinu.

dříve dosti psali a ještě se toho dočteme u jednotlivých obcí. Abychom neopakovali ze široka a zbytečně toho, co jsme již pověděli v kapitole o řeči, budeme pokračovati tak, že v rychlosti přejdeme jednotlivé okresy župy XIX. a XX., a potom teprve stanovíme hranici národního povědomí (resp. citění), která bude odchýlná od dosavadních soukromých hranic i od úředních sčítání,⁷³⁾ a také od naší řečové hranice výše uvedené.

I. Župa XIX. (sídlo Liptovský Svätý Mikuláš) má podle nového rozdělení velkých žup úhrnem 12 okresů (Hrádok, Kežmarok, Levoča, Stará Lubovňa, Poprad, Revúca, Rožnava, Ružomberok, Liptovský Svätý Mikuláš, Tornala, Spišská Stará Ves a Spišská Nová Ves), z nichž při stanovení slovensko-ruské hranice (resp. slovenských a ruských ostrovů za touto hranicí) v úvahu přichází celkem pět okresů, a to od západu na východ: okres spišsko-staroveský, staroluboveňský, kežmarský, levočský a spišskonooveský. V nich žijí mezi Slováky i Rusové kompaktně nebo ostrovy.⁷⁴⁾

1. V okrese staroveském jest 20 obcí, z nichž je velká většina slovenských (17) a pouze 2 jsou čistě ruské (Folvank a Velký Lipník), kdežto Osturňa, dosud vždy ruská, pohmula se řečově i povědomím k slovenskosti. Spišská Stará Ves je vlastně smíšená. Děje se tak proto, že Osturňa jest obklíčena se všech stran katolickými dědinami a je tak rozlehlá, že lidé z konců dědiny lépe se znají a jsou více ve styku se svými sousedy, než s vlastními rodáky. Jen ti, kteří bydlí u »cerkve«, zachovávají ruskou víru a s ní i řeč (i s povědomím), ale ostatní chodí (i žení se) s katolickými sousedy (z Lendaku, Ždiaru, Velké a Malé Frankové), měnice kraj, řeč i povědomí (hlavně mladší pokolení). Jejich řeč je dvojitá: domácí mateřská (ruská u starších lidí), ale novější a obcovací rusko-slovenskopolská anebo ruskopolskoslovenská.⁷⁵⁾ Národní povědomí, pokud se může u Osturňanů o něm mluvit, pohmulo se společně s polskými obcemi k slovenské národnosti. Poněvadž neměli při popise r. 1921 faráře, přihlásili se prý všichni za »Slováky«, ale

⁷³⁾ Někde úředníci nevedli si dosti objektivně, berouce za dělidlo řeč, nikoli onu »vůli«. Jinde zase naopak byli zapsáni vlivem místního popa, »amerikanů« a jiných činitelů za Rusy, ale Rusy se necítí. Lidé sami často nechávali na vůli úředníkově, jak je zapíše, poněvadž si pletli národnost se státní příslušností, anebo ze strachu nevyprávěli pravdy, aby snad nemuseli na vojnu, nebo platiti více daní atp. Proto jsou rozdíly mezi popisy z r. 1919 a z 1921. Ovšem, ani naše zjištění není hodnoty definitivní, poněvadž národní citění lidu je v procesu. S T o m a š i v s k é h o výpočty jen těžko můžeme srovnávat naše výsledky, poněvadž jeho statistika je založena na starším rozdělení žup a okresů, kdežto naše na novém.

⁷⁴⁾ Ojediněle žijí ovšem i v jiných okresích této župy Rusové, ale v tak nepatrných zlomcích, že o tom není třeba ani mluvit.

⁷⁵⁾ Srovnej, co jsme o tom napsali v kap. o řeči. O tom, že to není čistý dialekt polský, nýbrž spišsko-polský (goralský), napsali jsme dosti podle J. Polívky na tomtéž místě.

hostinský⁷⁶⁾ řekl, že to byl omyl. Není tedy vyloučeno, když je nyní pop zpracuje, že v příštím popise přiznají opět — ne-li všichni, alespoň většina — ruskou národnost. Proto vezmeme Osturňa pro dnešní stav za poloruskou a poloslovenskou.⁷⁷⁾ Něco »rusňáků« jest také v Nižných Švábech, ale jsou poslovenštělí.

2. Okres starolubovenský jest už více ruský, ba nejruštější v této župě. Téměř polovina obyvatelstva je »rusňácká« (řeckokatolická), ale ovšem všichni uniaté se nepřihlásili k ruské národnosti (r. 1919 asi 80%, r. 1921 zajisté o hodně méně). Ruskými podle citění jsou tyto obce (v abeced. pořádku): Hajtuvka, Jakubiany, Jarembina, Kamjonka, Krempach u Lubovně, Legňava, Malý Lipník, Litmanová, Matišová, Starina, Sulín, Velký Sulín, Šanbron.⁷⁸⁾ Tu všude nám říkali: »Мѣ руској вѣры, руској бешиды; мѣ Руснаци, не Словѣци.« V Jarembině na otázku, jsou-li Rusy, odpověděli: »Руснаци, не Руси, бо ку Словенску патрѣ.«⁷⁹⁾ Také v Granastově, Gromoši a Mníšku žije hodně »rusňáků« (řeckokatolíků),⁸⁰⁾ ale jelikož bydlí společně s katolíky, s kterými chodí i do kostela,⁸¹⁾ poslovenšťují se rychle jak řečové, tak i povědomím (v Granastově již docela). A tam, kde žijí v menšině se Slováky (resp. s katolíky), zanechali a zanechávají řeč a se slovenštinou přijali a přijímají také slovenské povědomí (v Gniazdech, Hobgartu, Staré Lubovni, Plavnici, Podšádku, Podolinci a jinde). Ovšem jejich povědomí jest velmi vrátkého rázu: v Jakubjanech u Staré Lubovně »rusňáci« se prý přihlásili při úředním popise r. 1921 za Slováky, ale když se jim vrátil pop (Milly), jenž byl referentem v Bratislavě, obrací se k ruské národ-

⁷⁶⁾ Jmenoval se tuším Komloš a řekl mi, že neměli při soupisu faráře, takže jich neměl kdo naříditi.

⁷⁷⁾ To proto, že povědomí, řeč, kroj i ostatní habitus je v procesu a není možné, aby při nynějším styku a pohybu lidí obstála taková osamocená obec v moři jinonárodním. Ovšem, víra bude dlouho ještě udržovat i ruské povědomí. Zatím jsme však zjistili, že lid sám projevuje tendenci býti »Sloviakem«, poněvadž se stydí za pořekadlo »je hlupy ak rusnok«, kterého upotřebují katolíciť sousedé o rusňácích. Bude záležeti na tom, podaří-li se popovi a učitelovi zdvihnouti »rusňáctví« v očích samého lidu a na jak dlouhou dobu. Agitace, vedená pod heslem »Co rusňák — to Rus«, měla jinde výsledek; možná, že bude tak i v Osturni.

⁷⁸⁾ Ruské názvy těchto dědin viz v kap. o řeči, kde jsme zjistili a posali řeč obyvatelů.

⁷⁹⁾ Ovšem, všude téměř vědí i po slovensku, takže jistě poslovenšovací proces tu bude pokračovati. Úřední popis z r. 1921 bude toho svědectvím. Vždyť na př. v čistě ruské Kamjonce řekli mi, že oni Rusňáci, ale také Sloviaci, poněvadž vědí po slovensku a k Slovensku patř. Časem, až řeč ustoupí, pohne se i národní povědomí, pokud ho nebude držeti víra.

⁸⁰⁾ V Mníšku nad Popradem více polovina.

⁸¹⁾ Granastov je velmi pozoruhodná dědina, poněvadž je v ní většina řeckých katolíků, »gadají goralsky« a hlásí se za Sloviaky. Podle Balogha byla tato obec ještě před 50 roky ruská. U Tomašivského (l. c. 212) Pilhov je rusko-polský, Mníšek polsko-ruský, Granastov (jako Osturňa) velmi popolsštěný. Z Mníšku a Pilhova mají katolíci společný kostel a poslovenšťují mníšské rusňáky.

nosti, takže dnes možná by byli zapsáni za Rusy.⁸²⁾ Není také řídkým zjevem, jak jsme již několikrát napsali, že dva lidé z téže dědiny mají rozdílné názory o věci,⁸³⁾ ba dokonce tentýž člověk jednou řekne, že je Slovák (nebo Sloviak), po druhé však, že je Rus (Rusňák, Rusín a pod.). Úhrnem je v tomto okrese z 30 obcí asi 13 slovenských, 13 ruských a 4 německé (resp. německo-slovenskopolské).⁸⁴⁾ Tento okres byl téměř výhradně ruský, polský a německý, ale slovenský živel se uplatňoval stále více, až nabyl v něm již téměř převahy (řečové i národnostní).⁸⁵⁾ Lehčeji se poslovenšťují Poláci (oni »goralové«) nežli Rusové, neboť jim slovenština není tak těžká. Již z řečové kapitoly víme, že v Staré Lubovni samé a v okolí není mateřská řeč slovenská, ale taková »goralská« (ne čistě polská, ale lubovenská!).⁸⁶⁾ V podolinecké dolině je hodně »goralských obcí«,⁸⁷⁾ ale povědomí v nich jest již slovenské. Všude tam znají i »po spišacky«, byť někde (na př. v Krížové Vsi) odvozují svůj původ od Krakova (vlivem školy, kostela?). Tu rozhoduje vůle, kam chtějí příslušet, a tou se rozhodli pro Slovensko. Proto se vydávají za Slováky (resp. za Sloviaky), a na otázku, nechtě-li do Polska, odpovídají jednou myslí: »Jen aby nás nechali při Slovensku, k Polsku nechceme.« Ovšem, uvědomění těchto dědin, které se jistě při posledním popise v r. 1921 hlásily k československé národnosti, je hodně vrátké, takže za chvíli byli by z těch lidí třeba — Maďari! Vždyť je to ta generace, u níž se národní povědomí teprve rodí a která až dosud se nemohla ani národně vyvíjet. Doma se mluvilo goralsky, ve styku s jinými spišacky a s pány německy a maďarsky.⁸⁸⁾ Nyní však všichni tito »gorali zpod Magury« se poslovenšťují, a co jest při tom pozoruhodno, že se tak děje rychleji vůlí (t. j. národnostně) nežli řečí. Goralů polsky cítících téměř již není. Zeměpisná a sociální pouta svázala je již příliš pevně se Slováky, takže jsou rádi, že jsou při Slovensku a v Československé republice, a za nic by se nechtěli připojit k Polsku. Dosud jest v jejich povědomí přirozeně více státní příslušnosti než skutečného cítění, nic-

⁸²⁾ Proto je bēfeme k ruské národnosti.

⁸³⁾ To se týká hlavně rozdílu v mínění mladších a starších lidí.

⁸⁴⁾ Jsou to: Gniazdy, Hoptart, Lomnička, Podolinec. Také v Staré Lubovni je hodně Němců, Židů a Poláků. U Tomášivského je Hoptart uveden jako slovenská dědina (místo německá) s ruskou menšinou. Gromoš jest u něho ruský »se značným počtem Slováků«. (L. c. 210.)

⁸⁵⁾ Srovnej o tom více v kap. o řeči.

⁸⁶⁾ Rychtář Jan Kačur ze Staré Lubovně nazval mi ji »takou skrútenou řečou«.

⁸⁷⁾ Czambel, jak víme, vzepřel se proti tomu, aby tyto goralské obce ve Spiši (početem 47) byly pokládány za slovenské, jak to učinil úřední popis maďarský z r. 1900 a podle něho Niederle v »Národopisné mapě Slováků«, dovolávaje se jazykového dělidla, ovšem jednostranně.

⁸⁸⁾ Ovšem tam, kde žijí tito goralé smíšení s rusňaky, umějí i rusky (dialekticky).

méně samovolná tendence zde jest a u mladších⁸⁸⁾ se již změnila i v uvědomělý cit. A tentýž pochod se děje také na straně »rusňáků«, jenže u nich spíše asimilaci brání víra a odlišnost řečová, která je větší mezi slovenštinou a ruštinou, než mezi slovenštinou (spišsko-šarišskou) a goralskou polštinou. Poláci také jakožto západní Slované spíše se »pozápadničtují« než orientální Rusové, poněvadž římské katolictví napomáhá u nich (jakož i u Slováků) přijímatí západoevropskou kulturu hmotnou i duševní.⁸⁹⁾ A podává-li se jim ta kultura prostřednictvím Slováků, asimilují se jim celým habitem.

Totéž možno pozorovati i na Němcích,⁹¹⁾ jenže ti, tak jako Rusové, pro větší rozdílnost řeči a ostatního habitu se neposlovenštují tak rychlým tempem, ale přece se jen poslovenštují. V okrese starolubovenském jsou to vzpomenuté již čtyři obce: Gniazdy, Hopgart, Lomnička a Podolinec.⁹²⁾ Nejméně z nich se pohnula k slovenskosti Lomnička, která je dále od železnice a mezi samými německými vesnicemi z kežmarského okresu.

3. V kežmarském okrese, kromě čistě ruského Hodermarku, není ani jediné dědiny ruské, ačkoli tu i tam se najdou »rusňáci« i jinde (na př. v Lubici,⁹³⁾ v Jurském, v Majerce atd.). Všechny ostatní obce jsou jednak slovenské (aneb aspoň slovensko-polské) 9, jednak německé (11) anebo německo-slovenské, slovensko-německé a pod. (8). V nich právě se odehrává vzpomenutý poslovenšťovací proces Poláků a Němců. Poláci se dobrovolně hlásí téměř všichni za Slováky; s Němci bude to trvati ještě delší čas. Ale všude jsou již i Slováci, tu více, tam méně, tak jako i v Hodermarku mezi Rusňáky.

4. Okres levočský je již větší: ze 44 obcí mimo dvě—tři ruské (Olšavice, Nižné Repaše a Torysku) jsou všechny slovenské; v Levoči, v Spišském Podhradí a Dvorci jsou i Němci, Maďaři a Židé.⁹⁴⁾ Ale i v oněch třech dědinách, které tvoří jako klín z ruského

⁸⁸⁾ To mi moji zpravodajové konstatovali také, že na př. v Spišské Staré Vsi nářečí starých je goralské, u mladých však slovenské a že národnostní povědomí u starých je na nízkém stupni a mladší se hlásí k národnosti slovenské. Eug. Perfeckij uvádí příklad s Frankovou ve Spiši, která v XVII. stol. byla ještě rusínskou. Rusíni bývali podle starých listin i za Magurou. Podle *Conscriptiones dăcales* (v Budapešti v Országos Levéltár a také i v satmárském komitátním archivu v Nagy Károly) zjistil, že čím dále od zemplínské, šarišské a gemerské stolice, tím méně v těchto *Conscriptiones* vidíme ruská osobní jména a ruské názvy jmen lokálních — a naopak, čím blíže k Šariši a dále na východ, tím více vidíme ruské názvy. (Op. cit. 123.)

⁸⁹⁾ Při tom ovšem nesmíme si mysliti hned francouzskou beletrii (nebo módu!), ani německý nacionální průmysl zemědělský a pod., nýbrž třeba jen formy myšlení a vyjadřování, úpravu domů, proměnu krojů a pod.

⁹¹⁾ C z a m b e l napočítal 32 obcí německých ve Spiši.

⁹²⁾ Částečně i Stará Lubovňa.

⁹³⁾ Nejvíce přistěhovali z Osturně a jiných ruských dědin.

⁹⁴⁾ O Slovensku rozumí se samo sebou, že jsou v městech Židé.

pohraničí mezi Slováky, pohnulo se povědomí vlivem okolí a státní příslušnosti k slovenskosti, takže v Nižných Repaších a Torysce se většinou hlásili tito »rusňáci« za »Sloviaky«, kdežto v Olšavici zůstali ještě Rusňáky. Kdybychom je i nechali všechny tři při ruské národnosti, museli bychom aspoň poznamenati, že tendence tu již jest a že asi poroste. Nižné Repaše se z nich poslovenští nejdříve, po nich Toryska, nakonec i Olšavica. Pro dnešní stav třeba tedy Nižné Repaše připočítati aspoň z polovice k slovenským obcím.⁹⁶⁾ Nižné Repaše i Toryska jsou na Niederlově mapě jako slovenské obce, u Hnatjuka, Czambela a Tomašivského jako ruské, v »Soznamu obcí a miest na Slovensku« z r. 1919 jako ruské, ale r. 1921 přiznali se v nich prý k národnosti slovenské téměř všichni.⁹⁷⁾ Olšavica byla a je stále ruská. Něco Rusů (resp. rusňáků) žije také v Levoči, v Brutovcích, v Harikovcích, Spišském Podhradí a ve Vyšných Repaších. Ale tu všude se hlásí již ke Slovákům, jen v Levoči a Brutovcích se přihlásili někteří k ruské národnosti.

5. Pátý okres XIX. župy, v kterém žijí ve dvou ostrovech Rusové, je novoveský. Má 36 obcí, z nichž všechny jsou slovenské mimo dvě ruské, Závadku a Poráč (tu jsou i Slováci) a jednu německou (resp. německo-slovenskou), Vondrišel. Spišská Nová Ves je vlastně slovensko-německo-maďarsko-židovská.⁹⁷⁾ Slabé menšiny ruské jsou i v Koterbaších, v Spišské Nové Vsi a ve Vondrišelu. Závadka i Poráč jsou staré ruské obce, patrně pozdější kolonisační vzniklé, kde obyvatelé ještě vždy jmenují sebe samy Rusy (Rusňáky, ruské víry).⁹⁸⁾ Jistě k nim nepatřily Koterbachy, jak ukazuje německé jméno, ačkoliv i tu žilo a žije dosti rusňáků (i Rusů). Starší lidé ze Závadky a z Poráče řekli nám, že nepopustí své »bešidy«. Ale popouštějí, jak jsme viděli na ukázkách jejich řeči v kapitole řečové.⁹⁹⁾ Jsouce obtočeni dokola dědinami slovenskými a německými, přiučují se slovenštině a s ní přijímají i povědomí slovenské.¹⁰⁰⁾

⁹⁶⁾ Ovšem, není to u těchto Nižnorepašanů, kteří již vyslovují »co« místo »što« i jiné slovenskosti, ještě povědomí čistě slovenské, ale přece jen je tu vůle se poslovenštiti. Totéž se začalo již i v Torysce. U Nižných Repaš rozhoduje hodně blízkost slovenských Vyšných Repaš, jakož i čilejší styk se slovenským okolím. O Vyšných Repaších jsme poznamenali v kap. o řeči, že možná byly kdysi pokatoličtěny a tím i poslovenštěny, poněvadž v jejich řeči je dosti rusismů. Z Torysky můj zpravodaj mi poznamenal: »Řeč je rusínská, náboženství řeckokatolické; národní povědomí pevně rusínské!« (Ovšem byl to řeckokatolický učitel; lid vypovídal jinak!)

⁹⁷⁾ V Torysce méně.

⁹⁸⁾ Hodně Němců, Maďarů a Židů žije také ve Spišských Vlaších a Koterbaších. Spišská Nová Ves a Koterbachy mají i něco Poláků, z kterých však mnozí nemají státního občanství v naší republice a jsou tedy cizinci.

⁹⁹⁾ Na Niederlově mapě je Závada označena ze tří čtvrtin ruská.

¹⁰⁰⁾ Viz v kap. o řeči.

¹⁰⁰⁾ Ovšem i ostatním habitem se přizpůsobují svému okolí. Vyšné a Nižné Slovinky, Poráč, Závadka a Helcmanovce tvoří na Tomašivského

Byl by tedy výsledek z této župy XIX. asi tento: v 5 okresích, kde se stýkají Slováci s Rusy, bylo by ze 159 obcí 117 slovenských, 21 ruských a 21 německých (resp. německo-maďarsko-židovských), bez zřetele k tomu, že některé z těchto obcí jsou vlastně smíšené (20), ne čisté. V počtu 117 slovenských jest asi 106 celoslovenských, jako zase v čísle 21 ruských je 20 celoruských (a 2 jen z polovice — Osturňa a Nižné Repaše). V celé XIX. župě, která má více než 300.000 obyvatelů, jest asi 19.000 řeckých katolíků, z nichž jen polovice se přiznává k ruské národnosti.¹⁰¹⁾

II. Župa XX. (košická) je již ruštější, poněvadž v ní v každém téměř okrese žije více méně Rusů (resp. rusňáků = uniatů). Dokonce jsou i okresy s velkými většinami ruskými (medzilaborský, sninský aavidnický). Naproti tomu v gelnickém, humenském, chlumeckém, kapušanském, košickém, moldavském i prešovském okrese a v Košicích žije Rusů (anebo přiznává se k ruské národnosti) velmi malé procento. Okresů jest úhrnem 17 a jedno město se zřízeným magistrátem (Košice).¹⁰²⁾

I. Okres gelnický má 26 obcí, z nichž je 16 slovenských, 6 německých (resp. smíšených),¹⁰³⁾ 3 ruské nebo ruskoslovenské (Helcmanovce, Kojšov, Vyšné Slovinky). Nižné Slovinky jsou více slovenskoruské. Ani těchto čtyř ostrovů ruských nemůžeme počítati úplně k ruské národnosti (zvl. ne Nižné Slovinky a Kojšov), jak jsme již byli ukázali v kapitole o řeči, poněvadž se v nich pohnulo »rusňácké« povědomí k slovenskému. Starší lidé přiznávají se sice k Rusňákům (resp. jen rusňákům podle víry bez národního povědomí), ale mladší pokolení se poslovenšťuje řečí i povědomím. U Czambela a Hnatjuka byly ovšem tyto obce ruské, poněvadž oni

mapě velký ruský ostrov, pod. Kojšov. Menšinou Rusňáci žijí také v Smolnické Huti.

¹⁰¹⁾ V okresích popradském, rožnavském, revúckém, ružomerském a ostatních této župy žijí jen nepatrné zlomky řeckých katolíků (nejvíce v popradském), ale z nich se hlásí jen malé procento k ruské národnosti. P. Balogh (A népfajok Magyarországon r. 1902, Budapešť, str. 536 sl.) vytýká, že v župě spišské je nápadný nedostatek ruského živlu v slovenských obcích a naopak. Spišští Němci prý silně podlehli slovenštině, jen Rusové se brání houževnatě poslovenštění a tři obce ruské jsou téměř pro Slováky nepřístupné. Vůbec mezi dvěma »bratrskými« národy (slovenským a ruským) jsou prý jen nepatrné styky, takže jen v 10 ruských obcích nacházíme slovenské sporády a ruská menšina je zase jen v 2 slovenských obcích — »slovem jakoby tyto dva národy se navzájem vyhýbaly a odlučovaly« (str. 544).

¹⁰²⁾ Abychom zachovali tentýž postup jako v kapitole o řeči, půjdeme nejprve z dolního Spiše do Abauj-Turně a nahoru do Šarlíše, odkud přejdeme dále do Zemplína, odtud sestoupíme dolů až k Užhorodu a níže.

¹⁰³⁾ Je to Gelnica, Smolnická Huta, Mníšek, Smolník, Švedlár a Stará Voda. Ale nejsou to čisté německé obce, poněvadž v nich žije dosti Slováků (i Maďarů a Židů), jako zase naopak v Krompaších a Prakovcích je vedle většiny československé i menšina německá (v Krompaších také maďarská, židovská a polská).

se řídili řečí (resp. i věrou), ale na Niederlově mapě byly jen Vyšné Slovinky ryze ruské, Nižné Slovinky již smíšené a Helcmanovce a Kojšov úplně slovenské. Při posledním popise z r. 1921 se přihlašovali, jak nám vypovídali, někteří k slovenské, jiní k ruské národnosti. Starší žena z Kojšova odpověděla na naši otázku: »My ruski Sloviaci-Rusňáci (vl. rusňáci)!« Z toho je nejlépe viděti, jaký vnitřní přerod se děje s těmito rusňáky.¹⁰⁴⁾ Pozoruhodný je zvláště tento Kojšov, který u Hnatjuka a Czambela (podle řeči) je ruský, ale kde jsme my zjistili jen slovenskou řeč. Št. Mikšík měl jej za poruštělou obec, původem slovenskou, což by svědčilo o tom, že Slováci přijímali řecké katolictví (resp. řeckovýchodní náboženství).¹⁰⁵⁾

Uhrnem třeba nám říci, že všechny čtyři ruské osady v gelnickém okrese jsou již z polovice poslovenštělé, takže jich celých nemůžeme připočítávati k národnosti ruské. Mimo to žijí rusňáci i v četných jiných obcích tohoto okresu (v Gelnici, v obou Hutách, Jaklovcích, Margecanech, Mníšku, Prakovcích, Smolníku, Švedláru a Žakarovcích), ale málokde přiznávají se k ruské národnosti (jen v Smolníku a trochu tu a tam). Ani šestina však řeckých katolíků se nehlásí za Rusy (resp. Rusňáky).

2. V k o š i c k é m okrese¹⁰⁶⁾ v 103 obcích z velké většiny slovenských (z toho 13 slovensko-maďarských a několik maďarských anebo raději maďarsko-slovenských — 10)¹⁰⁷⁾ není ani jedné čistě ruské obce, ačkoli řeckých katolíků je tu snad 1/10 všeho obyvatelstva, ale k ruské národnosti se nehlásí snad ani 1%. Všechno je řečově i povědomím poslovenštělé (příp. pomaďarštělé), jen tu a tam se střetneme s Rusňáky (na př. v Belži, v Bužince, v Kalši, v Klečenově, v Novém Městě, v Sálanci, Zdobě a jinde), ale to je procento tak nepatrné, že o tom není třeba ani mluvit. Přes to na př. v Kalši, kde rusňáci i katolíci jen »katolicky trimají«, jakoby se vlivem vnějším probouzelo rusínské hnutí, poněvadž jsme zpo-

¹⁰⁴⁾ Anebo starší muž z Helcmanovců mi řekl, že oni tam Rusňáci, ne Sloviaci, ale jeho žena a dospělí synové ho opravili, že oni nejsou Rusňáci, ale Sloviaci. (Srov. o tom více v kap. o řeči.) — Vyšné Slovinky jsou sice většinou řeckokatolické (římští katolíci jsou v menšině), ale Nižné Slovinky mají většinu evangelicko-katolickou (proti menšině rusňácké). — Prakovce jsou podobné, ale tam Rusňáci jsou již téměř poslovenštělí řečí i povědomím. Podle Balogha Prakovce jsou původem německá osada, dnes poslovenštělá, kdežto dnešní slovenské »Nagy Kunchfalu« jsou prý původu ruského.

¹⁰⁵⁾ Bohužel, nevyptal jsem se, nemluví-li se tam kdysi před dvěma generacemi rusky. Pro dnešní stav nutno však konstatovati, že Kojšov je vlastně více již slovenský nežli ruský. Niederle má jej mezi dědinami slovenskými, Balogh mezi ruskými.

¹⁰⁶⁾ Ale bez Košic, které tvoří samostatné město se zřízeným magistrátem a kde žije dosti řeckých katolíků, ale ani desátý díl se nehlásí z nich k národnosti ruské.

¹⁰⁷⁾ Ovšem, ve velmi mnohých slovenských (13) žijí větší nebo menší menšiny maďarské a naopak v maďarských slovenské, poněvadž kraj se hodně maďarisoval.

zorovali na rusňácích, že s pojmem Slováků se ještě nedovedou smířiti. Možno tedy, že v nejbližší době nastane jakési národní hnutí mezi řeckokatolickými jednotlivci i v tomto okrese, ale to bude jen na čas, poněvadž čistě ruských dědin tu není a tam, kde žijí Rusňáci společně s katolíky Slováky, neudrží ani řeči¹⁰⁸⁾ ani povědomí, které nějakou dobu se může brániti asimilačnímu procesu, ale konečně i ono podlehne.¹⁰⁹⁾ Výsledek tohoto okresu by byl tento: ze 103 obcí 80 slovenských, 13 slovensko-maďarských a 16 maďarsko-slovenských.

3. V sousedním moldavském okrese je ještě jedna ruská obec — Vieska,¹¹⁰⁾ kde starší lidé vyprávějí dosti po rusku, ale i ona povědomím a celým habitem splývá již se slovenským (ev. maďarsko-německým) okolím, ačkoli je téměř čistě rusňácká (věrově) a od světa odlehlá. Mladší lidé »trimaju« řeč jen »po katolícky« a roucho mají poloměstské (maďarské); aniž vědí, že řeč jejich je ještě vždy více ruská, říkají, že oni »Sloviaci.«¹¹¹⁾ Víra sice brání a zvolňuje tempo poslovenšťujícího procesu, takže povědomí nejde tak rychle k slovenské národnosti, jako řeč, ale přes to i ono se silně již poslovenštilo. Je pozoruhodno, že Czambel, pomýlen Hnatjukem, připočítal Viesku k slovenským obcím, ačkoli kdyby si byl všiml řeči, jistě by ji přidělil k ruským.¹¹²⁾ Při posledním popisu z r. 1921 se hlásili prý většinou již k Slovákům.

Jinak je moldavský okres většinou maďarský: mimo 4 slovenské obce jsou všechny ostatní maďarské (34) a německo-maďarské (3), ovšem tu s menšími, tam s většími menšinami slovenskými. Řeční katolíci, kterých je v celém okrese asi na 2000, velmi se tu pomaďarštili,¹¹³⁾ poněvadž se s nimi setkáváme v obcích ryze ma-

¹⁰⁸⁾ Řeč již tu všude zanechali a se poslovenštili (ev. pomaďarštili). V bývalé abauj-turňanské stolici se nenazývají již tak často »rusňáky«, nýbrž více řeckými katolíky.

¹⁰⁹⁾ Podle Tomašivského (l. c. 216) bylo v Košicích r. 1900/01 307 Rusínů, většinou vojáků (místních jen 48 duší). V celé stolici bylo započteno jen 216 duší (0·1%); značnější počet ukazovala statistika mezi Maďary v Modorošce 15 duší (5·2%), v Kejti 43 duší (13·04%), v Solnoku 60 duší (17·8%), v Čani 59 duší (25·96%) a mezi Slováky v Královcích 15 duší (3·65%). Klačanov, Nové Mesto, Belža, Hačava jsou slovenské; Bačkov, Horváty, Solnok atd. maďarské. Na Czoernigově mapě byly však Nové Mesto, Čaňa, Belža, Velká Ida, Horváty, Solnok a jiné — ruské.

¹¹⁰⁾ Jinak zvaná Hačava (n. Falučka).

¹¹¹⁾ Srov. o tom více v kap. o řeči.

¹¹²⁾ Hnatjuk na základě nesprávné informace zaznamenal Hačavu mezi »sloviacké« (nikoll; rusňácké) dědiny a za ním šel i Czambel.

¹¹³⁾ Ovšem, je možné (podle Petrova), že i Maďari (resp. Slováci, kteří se pomaďarštili) přijali také věrově vyznání řeckovyznání (resp. uniatké). O Maďarech »ruského« obřadu (na př. v abauj-turňanské) soudí Tomašivskij, že »jsou to ruští emigranti jako jinde. Nejříve byli poslovenštěni, potom pomaďarštěni, poněvadž na maďarských etnografických mapách mluví slovensky anebo silně poslovenštělou řečí«. (L. c. 212.) Zdá se skutečně, že postup byl takový, třebaže to neplatí všeobecně.

ďarských, jako jsou na př. Him, Horváty, Vyšný Lánc, Vyšný Medzev, Reste a jiné. Jsou přirozeně i v čistě slovenských dědinách, jakož i v obcích smíšených (maďarsko-slovenských, německo-maďarsko-slovenských a pod.), ale k ruské národnosti se mimo několik jednotlivců již nehlásí. Zůstává tedy jen jediná, výše vzpomenutá Vieska, kterou z polovice připočítáme k Rusům a z polovice ke Slovákům. Tu v tomto okrese musejí jak Rusňáci, tak i Slováci se snažiti, aby probudili slovanské povědomí. U Slováků to ještě půjde, ale řečtí katolíci jen ztěžka se pohnou od Maďarů k Rusům a k Slovákům.¹¹⁴⁾

4. Dosti řeckých katolíků žije v nynějším okrese prešovském, do něhož bylo pojata mnoho obcí z býv. okresu lemešanského a ze sousedního sabinovského. Je to velký okres (86 obcí, a to čistě slovenských).¹¹⁵⁾ Řečtí katolíci jsou tu většinou řečtí i povědomím poslovenštělí, ačkoli činí asi $\frac{1}{7}$ všeho obyvatelstva, kdežto k ruské národnosti se hlásí asi $\frac{1}{6}$ z jejich úhrnného počtu. Ale je možno pozorovati, že blízkost kulturně-politického střediska východoslovenských »rusňáků« (t. j. Prešova, kde mají seminář, učitelský ústav a jiné instituce), jakož i větší politicko-národní uvědomělost mezi jejich kněžstvem a jinou inteligencí působí, že rusňáci i tam, kde se již téměř asimilovali okolí, pojednou se začínají vlivem čilejší agitace probouzeti a vraceti k ruskému povědomí. Zjev je tím pozoruhodnější, že řeč téměř úplně ustoupila slovenštině, anebo se udržuje již jen u starých lidí,¹¹⁶⁾ takže Hnatjuk i Czambel mají je již za slovenské (resp. »sloviacké« u Hnatjuka), ale cítěním pojednou se vracejí k Rusům (Rusínům, Rusňákům). Běží tu hlavně o tyto obce, kde jsme úkaz ten studovali a zjistili: Ruskou Novou Ves, Kereštvej, Kokiňu a Fulanku. Všady tu se mluví již po šarišsku, jen staří lidé zachovávají setrvačně ruskost v řeči, ale i oni si osvojili již slovenštinu. Mezi mladšími — a to je charakteristické, poněvadž oni právě opustili ruskou řeč — roste povědomí ruské, a to vlivem politického hnutí, vycházejícího od Beskidovců (a jejich národně-ruské strany) z Prešova. Proto, jak vypovídali, přiznávají se většinou při posledním úředním popise z roku 1921 k ruské národnosti, ačkoli roku 1919 se hlásili k Slovákům.¹¹⁷⁾ Jen ve Fu-

¹¹⁴⁾ U nich nemá kdo probouzeti povědomí, když pop i učitel jsou Maďaři aneb aspoň maďaroni. Vliv prešovského střediska je daleko a v Košicích řečtí katolíci jsou ticho.

¹¹⁵⁾ Ovšem, Maďarů, Němců a Židů se najde tu a tam, zvláště v Prešově, Kapušanech, Velkém Šarliši, Švábech, Bani, Šebešských Lúkách a jinde. O Rusích mluvíme výše v textu.

¹¹⁶⁾ Srovnej o tom v kap. o řeči na příslušném místě, kde jsou řečové ukázky z jednotlivých obcí rusňáckých. — Také P. B a l o g h (l. c. 560) konstatoval, že během 50 let (1850—1900) národní povědomí ruského živlu v Šarliši postoupilo.

¹¹⁷⁾ V Ruské Nové Vsi ne všichni, jen z polovice.

lance se cítí již více Slováky,¹¹⁸⁾ tak jako i v obcích na jihu od Prešova položených: v Miklúšovcích, Klembarku, Kvačanech, Suché Dolině, Lubovci, Peklanech, Sedlicích a jinde. Řeč je tu již hodně poslovenštělá, přesto že staří lidé zachovávají tradiční řeč; povědomí je v plénkách: nazývají se rusňáky, ale pokládají se za Sloviaky. Není ovšem vyloučeno, že i tu se probudí cítění ruské a s ním návrat aneb aspoň zvolnění poslovenštujícího procesu. Czambel uvádí tyto dědiny, vyjímaje Miklúšovce, mezi slovenskými. Podobně Niederle naznačil Miklúšovce jako ruskou obec a v Peklanech ¼ Rusův.¹¹⁹⁾ Hnatjuk měl informace z druhé ruky (resp. z církevních schematismů) a Miklúšovce uvedl mezi obcemi se slovenskou (t. j. sloviackou — a ne již rusňáckou t. j. čistě rusínskou) řečí.

A ještě jedna obec v tomto okrese zasluhuje, abychom se o ní zmínili. Je to Lačnov, který dříve patřil do sabinovského okresu a nyní byl pojat do prešovského okresu, a správně, neboť Lačnovští se více stýkají s katolickým Lipovcem než s rusňáckým Renčišovem, kam jsou přiřazeni. Byť se však řečově asimilovali slovenským sousedům z Lipovce, přece jen povědomím najednou se vrátili k svým rodným bratřím z Renčišova a společně s nimi — patrně z návodu farářova a učitelova — přiznali se k ruské národnosti.¹²⁰⁾

Jinak téměř v každé dědině žijí rusňáci, někde ve větším, jinde v menším počtu, vydávajíc se již za Slováky (resp. Sloviaky). Málokde se hlásí ke kmenovému povědomí ruskému, jednak protože se slovenskou řečí přijali slovenské povědomí, jednak že neznajíce národního citu, obyčejně řeknou: »My rusnaci (podle víry), ale Sloviaci (podle řeči a krajové příslušnosti)!« Není však vyloučena možnost, že tam, kde žijí v silnějších masách,¹²¹⁾ budou se vraceti

¹¹⁸⁾ Ale Niederle má Fulanku částečně ruskou, ostatní slovenské. Hnatjuk je uvedl mezi »sloviackými«, Czambel jako slovenské. — U Tomášivského Fulanka jest uvedena jako ruský ostrov mezi Slováky; velký počet Rusův mají Kokíňa a Kereštvej. Miklúšovce a Klembark jsou u něho ovšem ruské (úředně však prý jen Miklúšovce!). V Sedlicích, Ruské Nové Vsi a v Prešově uvádí jen menšiny (ale prý větší, než bylo úředně zapsáno).

¹¹⁹⁾ P. Balogh (l. c. 550) uvedl z t. ř. Černé Hory jen jediný ruský ostrov, osadu Miklúšovce, ale konstatoval, že na okolí této hornicko-hutnické osady byly i jiné ruské obce (Sedlice, Klembark, Kvačany, Lubovec, Peklany, Bujakov, Deléte a Sárosvölgy [?] a jiné), které se však za 50 let mezi Slováky poslovenštily; z nich na př. Peklany se i pokatolčtily. Z jiných krajů šarišské župy uvádí jen počet ruských obcí (na př. z údolí Toplé 16, z údolí sekčovského 2 atp.).

¹²⁰⁾ Roku 1919 se hlásili ještě k Slovákům. Z toho je patrné, že řeč při národně-politickém hnutí, jaké se šíří mezi rusňáky na slovenském východě, není rozhodující. Často více váží víra a kmenový původ. Proto jsem toho mínění, že hnutí to na čas poroste a s ním i poslovenštovací proces, a to jak řečovými, tak národní (tento více než první).

¹²¹⁾ Zvláště tam, kde mají »cerkov« a školu.

k ruskému povědomí.¹²²⁾ Lid říká: »U nas mešany narod, ale Slovaci!«, maje na mysli víru a řeč. Ale co bude, až se probudí povědomí?

Pro dnešní stav je třeba nám zaznamenati, že z 86 obcí prešovského okresu pouze 3 mají (a to jen z většiny, ne celkem) povědomí ruské a 4 z polovice. Jsou to: Kereštvej, Kokíňa a Lačnov; Ruská Nová Ves, Fulanka, Miklúšovce a Klembark. Ostatní obce jsou slovenské (78), anebo smíšené (1).

5. Podobné uvědomovací hnutí mezi Rusňáky možno zaznamenati i ze sousedního okresu sabinovského, a to snad v míře ještě větší. Tento okres je značně velký, neboť vznikl sloučením dvou starších: sabinovského a lipianského. Má 69 obcí, z nichž jest asi 20—24 ruských (resp. rusňáckých), ostatní jsou slovenské.¹²³⁾ Těch 20—24 obcí, z nichž jen málo jest čistě ruských, většinou jen ruskoslovenské neb i slovenskoruské, je podle abecedy: Bajerovec,¹²⁴⁾ Blažov, Čirč, Dubovica, Ďačov, Kijov, Lučiňa, Obručné, Olejníkov, Orlov, Renčišov, Šoma, Štelbach, Ujak, Ruská Vola, Vyslanka, Závadka a Žatkovce. O Renčišově jakožto ruském ostrově, ke kterému se přihlásil při posledním popise i přifařený Lačnov,¹²⁵⁾ byla již řeč dříve. Pozoruhodná je skupina obcí: Hanigovce,¹²⁶⁾ Olejníkov, Lučiňa, Šoma, Jakoviany, Hradisko, Geralt, Závadka a Žatkovce, které na Niederlově mapě tvoří jakoby ruský velký ostrov v »slovenském moři«, do něhož podle Hnatjuka nezadržitelně vplynou. Skutečně řeč, jak jsme již konstatovali v kapitole řečové, ustoupila tu téměř všude již slovenštině,¹²⁷⁾ ale víra a s ní i probouzející se kmenové povědomí jsou ještě ruské (resp. ještě ne slovenské). Lučiňa, která má společnou »cerkev« s Hanigovcemi a Olej-

¹²²⁾ Srov. na př. Varhaňovce, Abramovce, Brestov a jiné.

¹²³⁾ V Lipianech, Sabinově a Pečovské Nové Vsi jsou též Maďaři, Židé a Němci.

¹²⁴⁾ O rusky znějících názvech těchto dědin viz v kapitole o řeči na příslušném místě.

¹²⁵⁾ Ačkoliv řečí i jinak se již poslovenštil častým stykem s katolickým Lipovcem z prešovského okresu.

¹²⁶⁾ Srov. v kap. o řeči. U Niederla jsou Hanigovce, Olejníkov, Lucina většinou ruské, Šoma a Závadka čistě ruské, ostatní ruské s nepatrnými menšinami slovenskými. Czambel (l. c. 78) má je všechny mezi ruskými. Balogh (l. c. 552) uvádí jen 6 ruských obcí z údolí »Tárce a Ošvy«: Bajerovce, Kyjov, Renčišov, Šoma a Štelbach s Olejníkovem, kdežto na př.: Jestreb s Malcovem, Gerlachovem, Krížemi a Geraltem má již mezi poslovenštělými, Závadku a Hradisko jako ruské. (Jestreb omylem udává mezi řečově poslovenštělými obcemi, naopak Lubotín mezi řečově ruskými.) O ruských obcích poznamenává, že rostou, kdežto slovenské vystěhovalcům upadají. Plavnici (ze starolubov. okr. XIX. župy), Plaveč a Lubotín uvádí Tomašivskij (l. c. 209) jako slovenský ostrov mezi Rusíny, Poláky a Němci v spišské stolici. Trocha Rusínů je také v Krivianech, Lipianech, Brezovici a Sabinově.

¹²⁷⁾ Starší pokolení mluví ještě stále rusky, takže mateřskou řečí zůstává přece jen až dosud ruština.

nkovem, poslovenštuje se již i povědomím, jak ukázal také úřední popis z r. 1921, ale o čistě slovenském cítění ještě se v těchto dědinách nemůže mluvit. Naopak myslíme, že tu na čas poroste vlivem »cerkve« vlna ruského (resp. rusínského, rusňáckého a pod.) hnutí. Je to patrné z rozdílu mezi popisem z r. 1919, kdy tyto obce se hlásily k československé národnosti, a sčítáním z r. 1921, kdy lid popovou agitací přiznával se již k národnosti ruské. Ovšem, ruské povědomí je tu přfliš vrátkého rázu¹²⁸⁾ a není vyloučeno, že při příštím popisu se opět projeví jinak. Totéž platí také o Šomě¹²⁹⁾ a Hradisku, kdežto Jakoviany, Geralt, Závadka a Žatkovce jsou již z většiny slovenské i povědomím, nejen řečově. Ale řeč vždycky nerozhoduje o národnosti, jak jsme již několikrát konstatovali: na př. v Ďačově u Lipian (tedy západně od obcí výše uvedených) mluví se již slovensky,¹³⁰⁾ ale povědomí vlivem víry a činnosti popovy se vyvinuje ruské (rusínské, rusňácké). Úředně prý byli, jak nám vyprávěli, společně s katolíky zapisováni za »Slováky«, třebaže chtěli zůstat »Rusňáky«. Popisující úředník prý i s rychtářem, odvolávajíc se na řeč, »převraceli Rusňáky na Sloviaky i na Němce, neboť chtěli zmenšiti počet Rusů.«¹³¹⁾ Ďačov, jak vidíme, je jednou z těch dědin, která se brání poslovenštění a kde probouzející se povědomí nejde za řečí. Ale poněvadž tam žije menšina katolických Slováků,¹³²⁾ nemyslíme, že by se dlouho ubránila, zvláště když Ďačovští rusňáci sami zanechávají svou řeč a dobrovolně přijímají slovenštinu. Totéž platí, a to ve větší ještě míře, i o Dubovici a Jakobovianech. Proto Ďačov (slov. Dzačov) i s Dubovicí a Jakobovianami byly na Niederlově mapě i u Czambela uvedeny jako slovenské obce.

Čím výše na sever, tím ovšem »tvrdější rusňáci« (ve vše i v celém habitu), takže i kmenové povědomí, od slovenského odchýlné, je patrnější a méně sporné. Běží tu o tyto obce ze sabinovského (býv. lipianského) okresu, výše již uvedené: Blažov, Štelbach, Bajerovec, Orlov, Čirč, Obručné, Ujak, Ruská Vola, Vyslanka, Jastreb a Kyjov. Je to řada oněch dědin, které patří jednak do

¹²⁸⁾ Prostí lidé nevědí vlastně, co je to národnost, říkájíce: »My ni šme Rusňaci, my šme Tirpači.« (Lučiňa.)

¹²⁹⁾ V Šomě ruskou propagandu šířil bývalý katolický kněz Adalbert Šalomon, který přestoupil na řečský katolicismus, aby se prý mohl oženiti, a je nyní v Šomě farářem.

¹³⁰⁾ Ovšem, je to nářečí pomíšené, v němž je mnoho ruskostí, ale ráz jeho jest už více slovenský. Starší lidé ještě dosti »trimaju rusku bešedu«.

¹³¹⁾ Tak mi to vyprávěl uvědomělejší muž, s nímž jsem o tom mluvil. Před 20 lety se vyučovalo tam prý jen rusky, ale potom přišel učitel Maďar a jen »pan (pop) chodili učiti katechismus. Potym buli preloženy do Luciny — Theodor Rojkovič, velký Rus!«

¹³²⁾ 163 římských katolíků proti 278 řečským katolíkům a 9 židům. Na fakt, že »Rusňáci« i s poslovenštělou řečí, ale při zachování »ruské« víry, ještě dlouho se považují za »Rusňáky«, upozornil již A. N. Petrov (Materiály dľa istorii uhorskoj Rusi, VI., str. 15.).

klínu, jdoucího na jih až k Olšavici, Torysce a Niž. Repaším, o čem již byla řeč, jednak do pohraničního pásma, které ze Spiše se táhne při hranici slovensko-haličské do Šariše, stále více se rozšiřujíc, až v Zemplíně je nejširší. Ukázali jsme o těchto dědinách v kapitole řečové,¹³³⁾ že ruská řeč se v nich sice udržuje, ale že již i tam ji »obracejí po katolicky«, t. j., že při své mateřské řeči znají i slovenštinu (šarištinu), které také užívají v rozhovoru s lidmi. »Rusňácká tvardosť« povoluje tedy i v tomto pohraničním pruhu, který byl vždy čistě ruský. Jinak je tomu však s povědomím, které působením legňavských Beskidovců se hodně pohnulo v posledním čase v tomto okrese k rusismu.

Bajerovec (Bajirovce, Báriúci) byl u Niederla i Czambela ruský, ale r. 1919 již z větší části slovenský. R. 1921 zapsali prý je tajně za Slováky, ale není to pravda.¹³⁴⁾ V některých těchto dědinách vůbec docházelo, jak jsme zjistili, ke sporu mezi popisujícími komisaři a lidem. Úředník kladl důraz na řeč (hlavně obcovací), lid hlásil věrové vyznání místo národnosti (rusňáctví). Proto rubrika o národnosti zůstala někde nevyplněna. Dostalo se nám opisu zápisnice, sepsané v Kyjově 17. února r. 1921 ve věci sčítání lidu, který zní:¹³⁵⁾ »Ustanovili sa asi 25 občania obce Kyjova dnešného dňa u sčítacích komisárov v meňe obyvateľstva tej obce a žiadali vydanie sčítacích listov od nižepodepsaných komisarov a sice skrze príčinu tu, žeby ich národnosť rusinska bola do sčítacích listov uvedená. Sčítací komisari vydanie sčítacích listov odopreli a zdelenie (sic!) závedených dát s odvolávaním sa na tajomstvo odopreli. Vyslovili ale, že poněvač sa obyvateľstvo rusnakom osvedčuje, to oznamia okr. hl. služnemu, že by dľa toho určil kritičnu národnosť obyvateľstva obce Kyjova. Žiada sa teda od zástupu obyvateľstva obce Kyjova, aby do prázdny rubrika národnosti bola vyplnená dľa žiadosti podpisanych so zapisom »rusini«. — Zapisnica prečítaná sa podpísala.¹³⁶⁾

Z tohoto dokumentu je nejlépe viděti, jak povědomí ruské (rusínské, rusňácké) se zdvíhá působením uniatského kněžstva a učitelstva, »amerikanů« a jiných činitelů. Nemyslíme, že by všichni občané obce Kyjova stáli za tím provoláním, neboť víme, že jest i v těchto dědinách hodně takových, kteří by raději byli zapsáni za

¹³³⁾ Tam je dosti rozebrána celá otázka a tam jsou také ruské názvy těchto obcí.

¹³⁴⁾ Jeden probudilý Rusňák z Bajerovce mi řekl, že to byli přísahali lidé, ale popsali prý je tajně za Slováky.

¹³⁵⁾ I s pravopisnými chybami a jinými řečovými omyly (resp. dialektickými zvláštnostmi).

¹³⁶⁾ Na levé straně jsou podpisy: Jakub Milly, Hricko Andrej, Petrik Mihály, Kísela Andrej, Hricz Tomko; na pravé jména komisařů: Fr. Korbay a J. Czuprāk.

Slováky (*Sloviaky*),¹²⁷⁾ anebo jsou i takoví, kterým je to jedno, jak je zapíší, nechávajíce to na vůli úředníkově. Ale přes to pro psychologii dnešního hnutí mezi východoslovenskými Rusy (resp. jen »rusňáky«) je to charakteristické. Jisto jest, že národně uvědomovací činnost se začala a že — aspoň v nejbližším čase — poroste, čímž poslovenšťující akce a asimilace se zvolní. Nepokládáme za rozumné, aby snad Slováci stavěli násilné překážky tomuto hnutí. Tím by to hnutí jen vzrůstalo podle známého fyzikálního zákona, že tlak budí protitlak. Proto českoslovenští vzdělanci, kteří působí na východoslovenském území, fídi se nyní správnou zásadou: nebrániti přirozenému vývinu ruského (resp. rusínského) povědomí u tamějších uniatův (rusňákův). Jen o to jim běží, aby s tím národním hnutím nebyly od nepovolaných agitátorů politických spojovány iredentistické snahy protistátní. Ale v té příčině lid je skutečně upřímně loyální, nepřeje si, ani aby patřil k Polsku (do Haliče), ani k Moskalům, ani k Maďarsku, ba ani k Podkarpatské Rusi.¹²⁸⁾ Tyto tendence jsou vnášeny do něho jednotlivci, ale s malým, ba téměř se žádným výsledkem, jak jsme právě výše ukázali.

O tom, že národně-politické hnutí vychází od inteligence, není pochyby. Kdyby na př. v takovém Kyjově, Jastrebu a pod. nebylo bývalo »pána« (popa), který pobouřil lid, jistě by nebylo došlo k oné kontroverzi mezi sčítacími komisaři a řečenými občany, poněvadž lidu je to obyčejně jedno, jak ho zapíší. Změní-li mu ruskou národnost na slovenskou, nepokládá to za křivdu, nýbrž spíše za povýšení. Vždyť tendence u lidu je taková, že se chce dobrovolně poslovenštiti. Ovšem, nesmíme tohoto soudu generalisovati, zvláště ne tam, kde »rusňáci« žijí kompaktněji a kde cítí svoji odlišnost od Slováků (a Poláků), jsouce na nich nezávislí a tolik se s nimi nestýkajíce. Tam je možný onen zjev, který jsme zjistili z Bajerovce, Kyjova a Jastreba: že totiž národní povědomí se šíří mezi rusňáky působením kněžské i světské inteligence. Přirozeně, že ani tento zjev není zase všeobecný, takže, jak nám ukáže národní statistika z r. 1921, jsou dědiny, kde lidé téže víry a řeči různě jsou zapsáni, a to ne snad tendenčně, nýbrž podle skutečných výpovědí.¹²⁹⁾

¹²⁷⁾ Buď již z povědomí státní příslušnosti, nebo z jiných důvodův (jako na př. proto, že »rusňáka« za nic na světě nemají a že Slovák se lépe světem probíjí, a pod.).

¹²⁸⁾ Tu a tam najdou se ovšem i mezi pospolitým lidem takoví, kdož nesmyslejí loyálně, a to buď setrvačností, vzpomínajíce na starou »Uherskou krajinu«, anebo si žádajíce nových politických změn. To je však procento dosti nepatrné. Jsou přirozeně i takoví »počtáři«, kteří by nejraději nepatřili nikam, jen aby nemuseli býti vojáky, platiti daně atd. Pozemkovou reformou, řádným zastoupením politickým a rozumně prováděným menšinovým zákonem možno lid upokojiti. Jiná jest ovšem kapitola o maďaronské inteligenci rusňácké, jak jsme již dříve napsali.

¹²⁹⁾ Konečně není třeba čekati na úřední statistiku z r. 1921: popis z r. 1919 přesvědčuje náš dostatečně o tomto úkazu.

Není tedy divu, že bereme některé obce z polovice za ruské a z polovice za slovenské, poněvadž se to shoduje se skutečným stavem nynějšího cítění národnostního. Ježto však předpokládáme, že uvědomovací hnutí poroste v nejbližší budoucnosti, počítáme některé obce za částečně nebo za úplně ruské, kde úřední statistiky se budou s námi rozcházet. Případů opačného zjevu je pro dnešní stav méně, ale jsou také.

Řečené obce — Bajerovec, Štelbach, Blažov, Kyjov, Jastreb, Orlov, Obručné atd. — připínají se k známým nám již ruským dědčinám ze starolubovenského a částečně také levočského okresu XIX. župy: ke Starině, Legňavě, Sulínu a Matišové, Hajtuvce, Jakubianům, Šanbronu, Olšavici atd. Někde se pokládají za »Rusíny« (Orlov, Kyjov), jinde za Rusy anebo Rusňáky (Bajerovec, Štelbach atd.). Zmínky zasluhuje ještě osada Vyslava n. Vyslanka (jinak zvaná Pusté Pole), která patří pod katolické Kriviany¹⁴⁰⁾ a byla popisována společně s nimi za obec slovenskou. Ruská řeč v ní sice ustupuje rychle slovenštině, ježto chudobný lid chodí za výdělkem do slovenské Plavče a jinam. Vyslančani se tedy poslovenšťují řečově, ale povědomí kolísá. U Niederla, Czambela a při popisu z r. 1919 jsou přihlášení za Slováky, u Balogha za Rusy.

Když tedy shrneme, co jsme napsali o sabinovském okrese, bude výsledek pro dnešní poměry asi takovýto: z 69 obcí je 47 čistě slovenských, 11 čistě ruských, 7 rusko-slovenských a 4 slovensko-ruské. Čistě ruské obce jsou: Čirč, Hanigovce, Jastreb, Kyjov, Lučičňa, Obručné, Olejníkov, Orlov, Renčišov, Ujak, Ruská Vola.¹⁴¹⁾ Rusko-slovenské (s většinou ruskou) jsou: Bajerovec, Blažov, Dačov, Hradisko, Šoma, Štelbach a Vyslanka. Slovensko-ruské (tedy s ruskou již menšinou) jsou 4: Geralt, Jakoviany, Závadka a Žatkovce. Vezmeme-li dědiny rusko-slovenské (7) a slovensko-ruské (4) za poloruské, dostaneme konečný počet: 47 celoslovenských a 11 poloslovenských, 11 celoruských a 11 poloruských. Ovšem, k slovenským připočítali jsme i smíšený Sabinov, jenž je vlastně slovensko-židovsko-maďarský (s menšinou německou a ruskou). Z úhrnného počtu řeckých katolíků¹⁴²⁾ se přihlásily asi 1/4 k ruské národnosti, což činí více než 1/4 všeho obyvatelstva celého okresu.

6. Sabinovskému okresu v nejedné příčině se podobá i sousední okres b a r d i o v s k ý s úhrnným počtem 72 obcí, z nichž je

¹⁴⁰⁾ Jsou ovšem i v Krivianech řečtí katolíci, tak jako zase římští katolíci ve Vyslance (Pustém Poli), ale to je jen nepatrný zlomek.

¹⁴¹⁾ Z Újaku mám zprávu, že se tam »trímají« tvrdě a nechť se popustí svého: »Rusinom je i tvrdo sa trime svojho, lebo je to mu mile a toho sa drží, čeho sa drža otec a dědo.« Ale v Štelbachu prý jsou již národního povědomí »československého« (podle mého zpravodaje); pod. v Geraltě jsou již Slováci a rusňáci.

¹⁴²⁾ Jest ovšem dosti obcí, kde »rusňáci« žijí menšinami mezi katolickými Slováky, se kterými více anebo méně již splynuli, poslovenštili se.

34 čistě slovenských, 32 čistě ruských, 4 rusko-slovenské a 2 slovensko-ruské. Čistě ruské jsou tyto: Andrejová, Becherov, Beloveža, Bogliarka, Cigolka, Čarno, Frička, Gerlachov, Hrabské, Lvovská Huta, Hutky, Jedlinka, Komloša, Krivé, Kríže, Lukov (i slov.), Lvov, Niklová, Ondavka, Ortutová, Pitrová, Nižná Polanka, Vyšná Polanka, Regetovka, Rešov, Snakov, Stebník, Šašová, Nižné a Vyšné Tvarožce, Varadka a Venecia. Rusko-slovenské jsou: Kružlová, Kurov, Lipová a Malcov.¹⁴³⁾ Slovensko-ruské jsou 2: Brezuvka a Nižná Vola. Ovšem, jak jsme posledně dovodili v kapitole řečové, vlna slovenskosti se šíří již i v souvislejších území ruském (resp. rusňáckém) na Bardiovsku, a to z Bardiova a Zborova, které jsou slovenské.¹⁴⁴⁾

Směrem severovýchodním, od Bardiova ke Svidníku, je řada ruských obcí kompaktnější; jinými směry se mísí Rusové (resp. rusňáci) se Slováky. Rusňáci nejsou většinou uvědoměli, takže se dávali zapisovati při úředním popise r. 1921, jak nám vypovídali, podle státní příslušnosti k Slovákům. Slováky však ještě nejsou; naopak jsme zjistili, že i mezi nimi se začalo šířiti národně-politické hnutí, které na př. dovedlo zabrániti, že i tak osamocený rusňácký ostrov, jakým je na př. Rešov (Riašov), uchoval si vlivem popovým svoje kmenové povědomí, ačkoli v lidu samém je tendence poslovenštiti se.¹⁴⁵⁾ Z Beloveže u Bardiova jsme zaznamenali, že si tam sice Rusňáci berou »Slovačky« ze sousedních dědin (nejvíce z Hažlína), ale oni že zůstávají Rusňáky, ačkoliv i je popsali z části za Slováky.¹⁴⁶⁾ Nejuvědomělejší Rusňáci jsou v Becherově, kde mají již i pravoslavného popa, k »Rusům« se hlásí¹⁴⁷⁾ a řeč svoji velmi milují.¹⁴⁸⁾ V Stebníku si nám stěžovali, že »rusňáky za nic v republice nemají« a proto že se hlásí za »Sloviaky«. Zmínky ještě zasluhují obce: Malcov (s Lenartovem) a Lvov (se Lvovskou Hutí). V Malcově a Lenartově »trimaju katolícky švet i reč«, poněvadž se tam katolíkům podařilo dostati faru a řečově poslovenštiti dědiny.¹⁴⁹⁾ Tím se stalo, že i povědomí malcovských rusňáků je již

¹⁴³⁾ P. Balogh pokládal Malcov (podle řeči) za slovenský, ale já mám zprávu, že je tam povědomí »ruské a slovenské«. Balogh omylem uvedl i Kríže a Gerlachov jako slovenské.

¹⁴⁴⁾ V Bardiově je hodně Židů i Maďarů. Rusňáků je tam sice přes 400, ale k národnosti ruské se nepřiznávají.

¹⁴⁵⁾ Od Rešovčanů jsem slyšel, že se přihlašovali k »Slovákům«, ale že farář jim řekl, aby zůstali Rusňáky.

¹⁴⁶⁾ Popisující slečna prý chtěla z nich nadělati Slováků. Věc se však měla tak, že někteří rusňáci nevěděli, co jsou, a přiznávali státní příslušnost (slovenskou).

¹⁴⁷⁾ Šíří se tam bolševické ideje velkoruské.

¹⁴⁸⁾ Srovnej o tom více v kap. řečové. — Můj zpravodaj z Pitrové poznamenal mi, že cítění je slovianské a povědomí ruské a že tamější rusňáci byli vždy Rusy.

¹⁴⁹⁾ Vyznáním však Malcov je převážnou většinou rusňácký, kdežto Lenartov zase katolícký.

hodně slovenské, u lenartovské rusňácké menšiny již docela. O Lvově a Lvovské Huti jsme zaznamenali výše v fečově kapitole¹⁵⁰⁾ opačné podání, že tyto dědiny, kdysi většinou katolické, byly porusňáčtĕny věrovĕ, fečovĕ i povĕdomím jen tím, že tamĕjší rusňáci dříve získali faráře a převedli katolíky.¹⁵¹⁾

Závĕrem tedy z bardiovského okresu konstatujeme, že dobrou polovinou je ruský (resp. rusňácký) a že sice na mnohých místech rusňáci se přihlásili k národnosti slovenské, ale že tím rozumĕjí více státní příslušnost, ponĕvadĕž řádného povĕdomí národního ještĕ nemají, ale silně se probouzí. Pro dnešní stav bĕřeme počet výše udaný: 33 čistĕ slovenských, 33 čistĕ ruských, 4 rusko-slovenské a 2 slovensko-ruské, úhrnem 72 obcí.¹⁵²⁾ Řeckých katolíků jest asi 1/3 obyvatelstva, ale jen polovice z nich je zapsána za Rusy. Niederle, který zpracoval svoji mapu podle maďarské statistiky z r. 1900, má slušnou řadu ruských obcí označenu za slovenské (Bogliarku, Krivé, Kríže, Malcov (z polovice), Stebník, Nižnou Volu, Regetovku), aneb aspoň za částečně slovenské (Lvovskou Hutu, Benátky = Venecii a Brezovku).¹⁵³⁾ Hnatjuk uvedl 36 obcí s rusňáckým (t. j. rusínským) nářečím a Nižnou Volu se slovenským (t. j. sloviackým, ne slováckým = slovenským!). Podle něho také Czambel vypočítává 36 ruských obcí z bardiovského okresu, v čem je jediná chyba, a to v příčinĕ Malcova, který měl uvĕsti mezi slovenskými, ponĕvadĕž podle řeči — a ta je »katolická«, jak jsme dokázali! — je Malcov již slovenský (aspoň z velké většiny).¹⁵⁴⁾ Petrov reklamuje ovšem všechny »staré« ruské dědiny, které roku 1919 se přihlásily aneb byly zapsány za slovenské nebo rusko-slovenské anebo slovensko-ruské, pro Rusy.¹⁵⁵⁾

7. Okres svidnický je nejen věrovĕ a fečovĕ, ale i povĕdomím z velké části ruský (resp. rusňácký). Ovšem, všichni rusňáci, jichž je tam asi 2/3 všeho obyvatelstva, se nepřihlásili — anebo nebyli zapsáni — k ruské národnosti, nýbrž zase jen z dvou třetin

¹⁵⁰⁾ Na str. 162.

¹⁵¹⁾ Odtud tendence každé církve, aby všude ve smíšených obcích zakládala aspoň filiální kostely. Tím se působí nejen na zachování víry, ale i řeči a tím i národnosti. Bardiovští rusňáci proto tak rychle se odnárodnňovali (fečovĕ, povĕdomím i věrou), že tam dlouho nemĕli fary s »cerkvou«.

¹⁵²⁾ Stručněji vyjádřeno: 33²/₃ slovenských a 33²/₃ ruských.

¹⁵³⁾ Takĕ Tomášivskij uvádĕ Brezovku jako rusko-slovenskou, ale k úředně udanĕ polovici Slováků dělá otazník.

¹⁵⁴⁾ Povĕdomí se však v něm začíná probouzeti rusňáckĕ.

¹⁵⁵⁾ Česká revue XVI., 1923, č. 3—4, str. 115—119. Nevím, jak bude spokojen se statistikou z r. 1921, až uvidí, jakĕ procento v jednotlivých ruských obcích je zapsáno za Čechoslováky. Vĕc třeba chápati tak, že rusňáci, nemajice národního povĕdomí, přiznávali státní příslušnost, což možná českoslovenští sčítací komisaři vĕdĕčně přijímali. Dnes třeba již by popis byl jiný. To svědčí jen o vrátkosti a »embryonálnosti« národního cítní východoslovenských rusňáků.

(tedy 1/4 celého počtu obyvatelstva). Počet obcí je 74, z čeho jsou 2 čistě slovenské, 60 čistě ruských, 6 rusko-slovenských a 6 slovensko-ruských. Slovenské jsou: Mestisko a Stropkov,¹⁶⁶⁾ slovensko-ruské: Brežnica, Duplín, Hoča, Stročín, Vyšný Svidník a Tyšinec. Obcí rusko-slovenských je 6: Brušnica, Kapišová, Krušinec, Polana, Rovné a Nižný Svidník. V čistě rusňáckých dědinách žijí tu a tam katolíci, kteří se obyčejně pokládají za Slováky, ale splývají s ostatním obyvatelstvem.

Ruské (resp. rusňácké) povědomí není ještě na mnoha místech vyvinuto, takže rusňáci se hlásili často podle státní příslušnosti k Slovákům. Ale národně-politický ruch probouzí i v tomto okrese silné cítění ruské (resp. maloruské, rusňácké a pod.), což bude patrné zvláště z rozdílu mezi popisem z r. 1919 a statistikou z r. 1921. Národnost není tu tedy, jako také jinde, atributem tak pevným, jako na př. věrové vyznání (anebo částečně i řeč). Proto hotové metamorfózy se staly s některými dědinami během dvou let; obce, které r. 1919 byly celkem československé, jsou r. 1921 ruské a naopak. Poněvadž tento okres je řečově ruský, ačkoliv i v něm lidé umějí také po slovensku, jest u Czambela téměř celý za hranicí slovensko-ruskou,¹⁶⁷⁾ za níž jmenuje jen několik slovenských ostrovů: Lenartov a Stebnickou Hutu z bardiovského okresu a Duplín, Mestisko, Stročín a Tyšinec z okresu svidnického, Okruhlé a Radomu z okresu giraltovského, Hoču, Stropkov a Brežnicu z bývalého okresu stropkovského (dnes zrušeného a pojatého většinou do svidnického).¹⁶⁸⁾ Ale všechny tyto obce nejsou čistě slovenské (ani řečově!), poněvadž jejich obyvatelstvo je smíšené věrou, řečí i kmenovým povědomím.¹⁶⁹⁾ Přes to z řečové smíšeniny se vyvineuje již východní slovenština a s ní i povědomí slovenské. My k této slovensko-ruským obcím jsme přiřadili ještě také Vyšný Svidník, kde také již vítězí slovenština a s ní i slovenské povědomí, kdežto Nižný Svidník s Brušnicí, Kapišovou, Krušincem, Polanou a Rovným býváme za rusko-slovenské. P. Balogh uvedl (l. c. 558) Kružinec (sic!) jako jediný ruský ostrov mezi slovenskými obcemi, jinak

¹⁶⁶⁾ Ten je vlastně slovensko-židovský.

¹⁶⁷⁾ Srov. jeho Slov. řeč 59.

¹⁶⁸⁾ Czambel píše některé tyto obce jinak (na př. Mescisko, Soročín, Tisinec, Choča, Stropkovy). Srov. o tom všem v kap. řečové na str. 163. sl., kam vlastně Czambelova hranice slovensko-ruská patří, poněvadž je založena ne na povědomí, ale na jazyku. Totéž platí vlastně též o hranici Hnatjukově, Baloghově a Niederlově, poněvadž i oni brali za základ většinou jen řeč, a to Hnatjuk řeč, jak ji zaznamenal schematismus prešovské eparchie řeckokatolické, Balogh i Niederle řeč, pokud jí brala za děličko stará uherská statistika, která vlastně také sčítávala lidi většinou podle jazyka. O národním povědomí vlastně se tehdy ani nemluvalo, poněvadž inteligence byla většinou zmaďarisována a prostý lid nevěděl, čím jest a co jest. Teprve světová vojna přinesla obrat v této příčině.

¹⁶⁹⁾ V Mestisku je dosti Poláků původem.

prý v okolí je 64 ruských obcí pohromadě. U Niederla jsou všechny tyto obce buď úplně slovenské (Lenartov, Hutiska, Mestisko, Okruhlé a Radoma), aneb aspoň z části (Duplín, Stročin a Stropkov). Mimo to Niederle má dva velké slovenské ostrovy tam, kde Czambel zjistil řeč ruskou a kde ještě i dnes se mluví a cítí po rusky, takže třeba je odpočítati od počtu slovenských. Jsou to, jak jsme již v kapitole o řeči byli uvedli, tyto obce: Gavranec, Dolhuňa, Svidníčky, Kružlová, Kapišová a Lodomírová, které tvoří dohromady jeden slovenský ostrov, a Nižný a Vyšný Komárník, Bystrá, Bodružal, Prikré, Mirola, Suché, Pstriná, Kožušovec, Gribov, k nimž z mezilaborského okresu se přidružují ještě také Šarišská a Zemplínská Driečna, Nižná a Vyšná Vladiča, Miková, Polana, Malé a Velké Stražkovce, Havaj, Makovec a Bystrá, které tvoří na jeho mapě druhý velký slovenský ostrov v tomto kraji. Ovšem, všechny tyto obce nejsou označeny jako celoslovenské, některé jen z větší anebo z menší části, ale přece jen v slovenském ostrově.¹⁰⁰⁾ Ostrovy tyto, jak jsme dostatečně ukázali v kapitole řečové,¹⁰¹⁾ třeba vrátiti Rusům, ježto ani řečově, ani povědomím, které ovšem je v plenkách, nejsou tam Slováci, ačkoliv se k nim ze Svidníku a Stropkova tiskne již slovenština a s ní i tendence poslovenštiti se. V některých těchto dědinách skutečně se objevuje dobrovolná slovakisace, takže je bēfeme ne za čistě ruské, ale jen za rusko-slovenské (Kapišovou, Polanu a j.). O čistě ruských obcích třeba konstatovati, že se v nich často střetáme s onou slovakisační tendencí, která tu silněji, tam slaběji se projevuje, což je velmi patrné z poloúředního popisu z r. 1919 a co vynikne jistě též ze statistiky z r. 1921, ačkoli již za uplynulé dva roky bude možno znamenati postup uvědomovacího procesu mezi Rusňáky.

Ale v úřední statistice z r. 1921, jakož i v »Soznamu obcí a miest na Slovensku« z r. 1919, nebudou všechny dědiny popsány dle skutečného citění a rodícího se povědomí, nýbrž spíše podle státní příslušnosti, která ovšem u neuvědomělého lidu hrála často, jak jsme již vzpomněli, důležitou úlohu, byla od lidí hlášena a od sčítacích komisařů zaznamenávána. Tak alespoň nám bylo řečeno na př. v Dubové, Cigli a jinde, že se dali zapsati, anebo byli zapsáni za Sloviaky, neboť prý ke Slovensku patří, ale jsou rusňáci a Rusy¹⁰²⁾ se cítí. Jelikož máme na paměti analogii s jinými obcemi, kde před dvěma roky národního hnutí mezi rusňáky ještě nebylo, ale r. 1921 působením různých činitelů se již objevilo, nepřipočítáváme těch

¹⁰⁰⁾ То ма ш и в с к и ј (l. c. 209) má slovenské jen: Mestisko, Stebnickou Hutu, Šmilňo, Zborov, Radomu, Okruhlé a Stropkov; velký počet Slováků přiznává také v Stročině, Tyšinci a Duplíně. Poláky kromě Mestiska uvádí ještě v obou Svidnicích a Rovném.

¹⁰¹⁾ Srov. str. 117 sl.

¹⁰²⁾ Ale ne Moskaly, ke kterým jakoby necítili sounáležitosti (snad pro odlišnost ve víře, staré politické tendence a pod.).

dědin, kde žijí sami rusňáci kompaktně pospolu a při tom udržují ruskou řeč, byť neměli náležitého povědomí, do počtu slovenských obcí, nýbrž ponecháváme je mezi ruskými, jsouce toho přesvědčení, že i tam se co nejdříve ohlásí národně-politické hnutí a oni s odlišností víry a řeči uvědomí si i odlišnost sounáležitosti s ostatními Rusy (resp. jen s Rusňáky, Rusíny, Malorusy a pod.).

8. Z bývalého Zemplína ruský nejuvědomějším je medzila b o r s k ý okres, což se projevilo zvláště v rozdílu mezi popisem z r. 1919 a sčítáním z r. 1921. Tam ruské cítění neobyčejně vzrostlo politickým působením několika jednotlivců, takže lid většinou sebevědomě — což u rusňáků z jiných krajů nebývá — odpovídá na otázku národnosti: »Мѣ Rusňaci, nie Sloviaci!«¹⁰³⁾ — »Мѣ rúski lude!«¹⁰⁴⁾ — »Мѣ malorusňaci!« — »Ja Rúska!«¹⁰⁵⁾ a pod. Ze 48 obcí tohoto okresu jsou 2 čistě slovenské, 45 čistě ruských, 1 rusko-slovenská. Slovenské jsou: Hrabovec a Hrubov. Rusko-slovenská je: Ruská Kajňa. Ovšem i v Medzilaborcích,¹⁰⁶⁾ Krásném Brodě, Palotě, Vyšné Radvani, Vydrani a jinde najdou se Slováci, ale to je — vyjma v Medzilaborcích — malý zlomek. Zato uměli již i v tomto okrese hodně slovensky, neboť slovenština je jejich »světovou řečí«, tak jako jinde na slovenském východě. Ale Niederlův slovenský ostrov nad Stropkovem byl omyl, založený na nesprávné maďarské statistice. Czambel podle Hnatjuka vyloučil celý medzilaborský okres z užšího území východoslovenské řeči a tím za hranici slovensko-ruskou. Hrabovec a Ruská Kajňa jsou u Tomašivského (l. c. 206) označeny za nepevné.

Uhrnem možno o tomto okrese říci, že národně je tak uvědomělý,¹⁰⁷⁾ že téměř všichni rusňáci (řečtí katolíci) se hlásí za Rusy (Rusňáky, Malorusy a pod.). Římsktí katolíci netvoří tu více než 1/10 řeckých katolíků.¹⁰⁸⁾ Svidnický okres stojí v té příčině až za medzilaborským, poněvadž v něm mnozí rusňáci se přiznávají již k slovenské národnosti; také tam žije římských katolíků o hodně větší počet.

9. Zato v g i r a l t o v s k é m okrese, k němuž nyní patří i řada obcí z bývalého okresu stropkovského, jsou poměry jiné. Tam poslovenšňovací proces je na silném postupu, a to proto, že rusňáci se mísí příliš s jinověrci po dědinách a podléhají jim řečově i národ-

¹⁰³⁾ Z Pritúlan.

¹⁰⁴⁾ Takto nejvíce.

¹⁰⁵⁾ Z Mikové.

¹⁰⁶⁾ Tu značné procento je římských katolíků a Čechoslováků, ale ještě více je Židů vedle většiny ruské. Naopak v Hrabovci žije dosti rusňáků, kteří se však hlásí za Slováky.

¹⁰⁷⁾ Pokud ovšem o národním povědomí možno u prostého lidu mluvit!

¹⁰⁸⁾ Židů je tam více než římských katolíků. Baloghovy Rokytovcy v údolí Laborce, citované jako příklad staré ruské obce, která během »našich časů« přijala katolickou víru, jsou omyl, jak jsme již i jinde ukázali.

nostně. Uhrnem je tam 72 obcí, většinou slovenských. Přes to i v tomto okrese se projevuje účinek národního hnutí uvědomovacího, což nejlépe bude patrné z rozdílu mezi popisem z r. 1919 a sčítáním z r. 1921. U Niederla jsou mnohé obce označeny jen jako z polovice anebo z části ruské, některé, a to ryze anebo převážně ruské, jsou u něho slovenské (na př. Beňadikovce, Bžany, Bokša, Vyšná Olšava, Turiany a Valkov [celé] a Mrázovce ze ¹⁶⁹/4). Czambel, řídě se Hnatjukem a vlastními záznamy, zjistil v 16 obcích starého giraltovského okresu (v Šariši) ruskou řeč (a s ní i národnost), kdežto těch 12 obcí, které teprve nyní byly přiděleny k tomuto okresu ze zrušeného okresu stropkovského (v Zemplíně), ponechal za hranicí slovensko-ruskou (tedy na t. ř. širším území východoslovenského jazyka, kde východní slovenština tu více, tam méně jen působí svým vlivem, ale ještě nezvítězila nad ruštinou). Všechny obce byly od Czambela správně popsány, jen Ruská Vola — patrně podle svého názvu — byla, jakož i vždycky před tím, omylem pojata do počtu ruských, ačkoliv její obyvatelstvo je jen římskokatolické a tedy slovenské. Možná, že tato obec byla později pokatolíčtěna, poněvadž leží uprostřed samých obcí řeckokatolických. Jak jsme napsali v kapitole řečové,¹⁶⁹) ruská řeč ještě zůstává jak v oněch 15 obcích z bývalého Šariše, tak i v ¹⁷⁰9 obcích ze Zemplína připojených. Jsou to: Beňadikovce, Dzurdzoš (i slov.), Fijašice, Kobulnica, Kožany, Matáška, Maľovce, Prosáčov (vlastně rusko-slov.), Soboč, Šapinec, Ščavnik, Štefurov, Valkovce a Vavrinec; Bokša, Bžany, Ruský Kručov, Lomné, Miňovce, Mrázovce, Vyšná Olšava, Tokajík a Válkov. Ovšem i v četných těchto obcích probíjí se již slovenština, neboť styk se sousedními Slováky si toho vynucuje. S řečí jde i národní povědomí, ale ne vždycky. Jsou případy, že i ti rušňáci, kteří se řečově poslovenštili, začínají se vraceti k ruskému cítění. Mnozí nevědí, co jsou, jen »rusku bešidu trimaju«,¹⁷¹) ale mladí ji zanechávají a »hutora« po šarišsky, »bo mъ poľrusňaci, poľsloviaci už«.¹⁷²)

Je tedy výsledek tohoto okresu (72 obcí) tento: 43 čistě slovenských, 23 čistě ruských,¹⁷³) 2 rusko-slovenské a 4 slovensko-ruské. Rusko-slovenské jsou 2: Nižná Olšava¹⁷⁴) a Vlača. Slovensko-ruské jsou 4: Lascov, Okruhlé, Remeniny a Šandal. Ale nutno zdůrazniti, že v tomto okrese je veliká věřová promiskuita, takže obcí

¹⁶⁹) Na str. 171. — U Tomašivského (l. c. 209) Vlača je ruská. V Lascově, R. Kručově a Marhani uveden je velký počet Rusů.

¹⁷⁰) Neboť v Šandale, v Nižní Olšavě a Turianech se mluví více již slovensky nežli rusky.

¹⁷¹) Ruský Kručov.

¹⁷²) Prosáčov. Tímto výrokem je nejlépe charakterisován ten lid i proces, který se s ním děje.

¹⁷³) Srovnej je výše vypočítány.

¹⁷⁴) Tato obec je téměř z polovice ruská a z polovice slovenská.

jednoho vyznání je poměrně málo.¹⁷⁶⁾ Proto na př. v počtě ruských dědin jsou některé, kde je dosti Slováků, a naopak mezi slovenskými jsou dědiny s menšinami rusňáckými. To všechno jsou však nepatrné zlomky, jichž jsme nebrali v úvahu. Řeckých katolíků je asi $\frac{1}{3}$ všeho obyvatelstva a dobrá polovina se jich hlásí k národnosti ruské (tedy $\frac{1}{3}$ všeho obyvatelstva).

10. S e č o v s k ý okres z bývalého Zemplína má o hodně více rusňáků (téměř tolik jako katolíků), ale ruskou národnost přiznává z nich jen malý počet,¹⁷⁶⁾ jednak proto, že se řečově již poslovenštili, jednak také, že nemajíce povědomí národního, přihlašují státní příslušnost. Obcí je 64, z toho 33 slovenských, 2 ruské, 1 rusko-slovenská, 4 slovenské, 2 slovensko-maďarsko-ruské, 1 maďarsko-rusko-slovenská, 7 maďarských, 3 slovensko-rusko-maďarské, 4 slovensko-maďarsko-ruské, 1 slovensko-maďarská, 1 maďarsko-slovensko-ruská, 3 maďarsko-slovenské, 1 slovensko-židovsko-maďarsko-ruská a 1 slovensko-židovsko-rusko-maďarská. Ruské jsou: Ruskovce a Trnavka. Rusko-slovenská: Zbehnov; slovensko-ruské: Bačkov, Kašov, Stanča a Uherský Žipov. Maďarsko-rusko-slovenské jest Harďišťe. Slovensko-rusko-maďarské jsou: Križovany, Kuzmice a Velaty. Maďarské obce jsou tyto: Malá a Velká Bara, Černahov, Ladmovce, Seleška, Sirnek a Zemplín. Slovensko-maďarské jsou Michalany. Borša, Imreg a Velká Toroňa jsou

¹⁷⁶⁾ Podle P. Balogha (l. c. 572 sl.) tady — údolím Olky, Ondavy a Laborce — přišlo do Zemplína nejvíce Rusů, ale proti nim od západu valící se proud slovenský způsobil jim veliký otřes. A co je prý překvapující (podle poznatků starší statistiky), jest okolnost, že přeměna etnických poměrů v těchto končinách se dokončila teprve v posledních desetiletích, neboť za půl století 41 ruských obcí se tu prý poslovenštilo. Ale to je pravda jen podle statistiky, ve skutečnosti, jak A. Petrov nyní dokazuje, během 130 let nenastaly téměř žádné anebo jen nepatrné přesuny. Byly-li mnohé rusňácké obce popsány v statistice za slovenské, neznamená to ještě, že jimi byly de facto, jak nás o tom mohou přesvědčiti příklady námi dosud i dále citované. Nevím, odkud vzal Balogh zprávu, že od časů Fényesových (od počátku XIX. stol.) slovenský živel získal nově přistěhovaletmi osadnky (odkud?) většinu; přiznal se totiž k Rusům (?), sám přivykl ruskému chrámu (?), neboť římskokatolického anebo evangelického kněze se mu nedostalo v těchto končinách, ale zato si získal ruský živel ke své řeči; v něm totiž národní povědomí ruské dřímalo, jen nyní (za doby Baloghovy?) se počalo probouzetí. Baloghovo tvrzení je přílišná generalisace, žádnými důvody historickými nepodpřena, jen ze statistiky vyabstrahovaná a neodůvodněně hypostasovaná. Vždyť začaly-li maďarské statistiky činiti čím dále tím zřetelnější rozdíl mezi Slováky a Rusy, nezahrnuje jich pod společný pojem Slovanů, neznamená to ještě, ani že by staré ruské obce se za poslední desetiletí »etnicky proměnily«, ani že by Rusové se začali v dobách Baloghových (1890—1902) nějak zvláště probouzetí k národnímu povědomí. O tom, že tu poslovenšťovací proces byl a trvá dále, nikdo nepochybuje; jen o tempo je spor. Také víme, že název »Slovák« se rozšířil mezi rusňáky podle řeči.

¹⁷⁶⁾ Téměř jen $\frac{1}{6}$ úhrnného počtu řeckých katolíků a $\frac{1}{15}$ všeho obyvatelstva.

maďarsko-slovenské. Garaňa, Malý a Velký Kázmír a Slovenské Nové Mesto jsou slovensko-maďarsko-ruské. Malá Toroňa jest maďarsko-slovensko-ruská. Sečovce jsou slovensko-židovsko-maďarsko-ruské. Trebišov je slovensko-rusko-maďarský. Tam se začínají ti Brochovi a Hnatjukovi »Sloviaci«, jež tento má za Rusíny, ale onen již za Slováky (alespoň řečově). V jejich řeči — one zeměplínštině, která je smíšeným nářečím slovenskoruským — je pozorovati zřetelné stopy bývalé ruštiny, jak jsme to odůvodnili v kapitole řečově.¹⁷⁷⁾ Lidé sami nejen vědí, že jejich řeč není pravou slovenštinou (šarištinou),¹⁷⁸⁾ ale ani se necítí pravými Slováky, neboť víra jim brání úplně s nimi splynouti. Že »Sloviak« a »Slovák« neznamena ještě často totéž, toho svědectvím jest úspěch národně-politického hnutí, které mezi těmito poslovenštělými rušňáky začalo se šířiti a potkalo se s dosti značným výsledkem. V Ruskovicích, Zbehnově, Trnavce a jinde působením popovým a jiných činitelů¹⁷⁹⁾ se podařilo uvědomiti tamější rušňáky na tolik, že přihlašovali ruskou (rusínskou a pod.) národnost, ovšem ne všichni. Zjev je tím pozoruhodnější, že ve školách je vyučovacím jazykem slovenština, »bukvám« vyučuje se jen málo. S řečí se tedy stala změna, ale kmenové povědomí, které jakoby se začalo probouzeti, jest u některých na vahách. Zatím nemohou pochopiti, že by ze »Sloviaků« měli býti znovu Rusové (Rusínové a pod.). Ale jest možno, ba pravděpodobno, že za Trnavkou a Ruskovcemi, které se přiznávaly k ruské národnosti, půjdou ještě i jiné rušňácké dědiny. Překážkou budou změněná řeč a ostatní nám již známé příčiny, podporou víra a politické hnutí. Okolnost však, že tu žijí rušňáci silně smíšení s katolíky, působí na jejich asimilaci, již se nejen nebrání, ale dobrovolně poddávají. Niederle měl Bačkov z nepatrné části ruský, Czambel ani tam, ani jinde nezaznamenal Rusů, neboť řeč zde již není ruská. U Tomašivského Bačkov je ruský (l. c. 206). Rušňáci jsou však nejen slovakisováni, ale i maďarisováni. Úřední statistika nás o tom dostatečně přesvědčí.¹⁸⁰⁾

Ovšem, toto třeba pověděti i o Slovácích, takže společná slovanská fronta musí se tu bratrsky spojití a obrátiti energicky na jih. Maďarský statistický úřad r. 1920 zjistil již mezi Rušňáky v Maďarsku národní hnutí, neboť jen jich (jediných z nemaďarských národností) přibýlo od posledního popisu. Je proto pravděpodobno, že i rušňáci na jihu Zemplína, v okresích chlumeckém, kapušanském

¹⁷⁷⁾ Viz stranu 172—173 sl.

¹⁷⁸⁾ Poněvadž za pravou slovenštinu se považuje často východní slovenština ze Šariše, kdežto spisovná slovenština bývá nazývána »češtinou«.

¹⁷⁹⁾ Hodně se tu agitovalo za připojení Zemplína k Podkarpatské Rusi. Ve Zbehnově mají dokonce faráře z Podkarpatské Rusi.

¹⁸⁰⁾ Tentýž zjev jsme našli i v okrese moldavském a košickém a ve větší ještě míře najdeme jej v okresích chlumeckém a kapušanském.

ském, sečovském, vranovském, michalovském a dále na sever a východ, budou se kmenovitě uvědomovati. Jistě na př. v Čelovcích, Čergově, Dargově, Dvoriance, Egřeši, Gerčeli, Hriadkách, Kistě, Kahanovcích, Klačanově, Kolbáši, Kožuchově, Malých a Velkých Ozorovcích, v Plechovčicích, Ruskově, Silvaši, Stankovcích, Úporu, Vojcicích i jinde rusňáci — aspoň někteří — možná přiznají při budoucím popise ruskou národnost, takže řečené dědiny se stanou obcemi slovensko-ruskými. Podobně Legiša, Sečovce, Trebišov¹⁸¹⁾ a Ladmovce budou asi mezi obcemi slovensko-rusko-maďarskými. Jest ovšem těžko předpovídati, poněvadž to bude záležeti na okolnostech, zvláště také na tom, jak budou východní Slováci kulturně čili a slovansky bratršti. Zatím světová vojna vyhranila mnohé kmenové a národní individuality, o kterých se před tím nevědělo.

11. Sečovskému okresu velmi se také podobá v r a n o v s k ý, na sever výše položený, jen není tak zmaďarisován, nýbrž téměř čistě slovenský.¹⁸²⁾ Z 55 obcí je nyní 40 čistě slovenských, 3 ruské, 6 rusko-slovenských a 6 slovensko-ruských.¹⁸³⁾ Ruské obce jsou: Banské, Davidov (i slov.) a Dětrík. Rusko-slovenské jsou tyto: Cabovce, Hrabovec, Jurko-Vola, Ruský Kažimír, Petejovce a Kamenná Poruba. Slovensko-ruských je zatím 6: Čemerné, Čičava, Petkovce, Sačurov (i žid. a pol.), Štefanovce a Vechec. Domníváme se však, že časem i Kolčovo Dlhé, Holčíkovce, Jastrabie, Kelča, Michalok, Sečovská Polanka, Poša (i žid.), Rudlov, Sedliská, Zlatník a jiné stanou se částečně ruskými, ale jen pro přechodnou dobu, poněvadž v nich žije dosti rusňáků. S jejich uvědomováním to půjde však těžko, protože řečové jsou téměř všudy již poslovenštěli a sami sebe zvykli nazývati »Sloviaky«. »Rusku bešidu trinjaju« ještě v Banském (tam prý »ruski lude«), Davidově (starší lidé), Dětríku, Petejovcích a Hrabovci, kdežto v Cabovcích a Kamenné Porubě již ruština ustoupila téměř slovenštině a v Čemerném jen nejstarší lidé vědí po rusku, ale nemluví. Poslovenšťovací proces řečový je tu na silném postupu, povědomí bude se vraceti na čas k víře, jak ukáže poslední statistika. Posud je však nevyvinuto. V Jasenovcích, Gíglovcích, Holčíkovcích a jinde žije i dosti Poláků, kteří ovšem lehčeji se poslovenšťují, poněvadž u nich není překážkou

¹⁸¹⁾ Zatím rusňáci mi tu říkali, že oni jsou sice rusňáci, ale »Čecho-slováci«.

¹⁸²⁾ Vranovský okres míval většinu ruskou. Úředně r. 1900 byly popsány v zemplínské stolici 4 okresy za převážně ruské: sninský, humenský, stropkovský, vranovský. — T o m a š l v s k ý j uvedl jich 6 (mimo 4 výše jmenované ještě okres sečovský a tokajský). Také na »hlavním ruském území« v Zemplíně, t. j. v severním páse, je značný rozdíl mezi úřední statistikou a Tomašivského mapou.

¹⁸³⁾ Vyjímaje sám Vranov, který jako jiná města se již hodně po-maďarštil,

vyznání. Na Niederlově mapě byly jen Baňské a Ruský Kažmír¹⁸⁴) ruské, u Czambela (podle řeči) ještě také Cabov; Dětrík, Petejovce a Hrabovec byly již za hranicí užšího území východoslovenského.¹⁸⁵) Kmenové (ev. národní) povědomí pokročilo od té doby jen málo, ale přece se probudilo — a bude v nejbližší době postupovat, třebaže ruská řeč uhýbá a bude uhýbatí slovenštině. Povědomí a cítění nejde tedy za řečí, ale vrací se k víře. A protože rusňáků je tu téměř třetina všeho obyvatelstva, možno předpovídati, že počet Rusů (Rusínů, Rusňáků, Malorusů) v přechodné době vzroste.¹⁸⁶)

12. V h u m e n s k é m okrese jest úhrnem 36 obcí, z čehož 25 slovenských, 6 ruských, 1 rusko-slovenská a 4 slovensko-ruské. Ruské jsou: Dzedačov, Maškovce, Piskorovce, Rafajovce, Humenský Rokytov a Zbudský Rokytov. Rusko-slovenská je Porúbka. Slovensko-ruské jsou: Adzidovce, Hážin, Hrušov a Rohožník. Ruská řeč ustupuje téměř všude již slovenštině (vyjímaje v Rafajovcích, Piskorovcích a v obou Rokytovech). Ale povědomí se probouzí podle víry. V Dzedačově mi řekli: »My Rusnaci, ale po slovensky hutorime«, nechťce ani slyšeti, že oni jsou Sloviaci, ježto oni »taki proti Sloviakom, ako Moravci proti Čechom«.¹⁸⁷) A poněvadž téměř pětina všeho obyvatelstva je vyznání rusňáckého, podobá se pravdě, že na př. v Topolovce, Vyšné Sítnici, Košiarovcích, Kudlovcích, Kamenici, Lackovcích, Sopkovcích a jinde se přihlásí časem někteří rusňáci k ruské národnosti, jak to jednotlivci již činí. Zatím je tu rozšířeno téměř všeobecně: »Ja rusnak, ale Sloviak!« (podle řeči). Proto u Niederla byly jen Piskorovce, Rafajovce a oba Rokytovy úplně ruské, Petrovce většinou, Pakostov z polovice, Dlhé, Kožkovce, Jabloň, Udva, Girovce a některé jiné z menšiny. Hrožník byl úplně slovenský, tak jako též u Czambela, který podle řeči

¹⁸⁴) Ale tu měl Niederle naznačeno, že se obec slovenštila.

¹⁸⁵) U T o m a š i v s k é h o jsou ruské: Petkovce, Ruský Kažmír a Štefanovce, potom Banské a Cabovce. Davidov je rusko-slovenský. (L. c. 201.) — Tomašivskij vůbec zaznačil ze středního Zemplína dvě velké skupiny »ruského obřadu«; jednu podle pravého břehu Toplé okolo Sečovce a Trebišova, druhou mezi Ondavou a Laborcem nad Michalovcemi jakožto pokračování podobné užské skupiny. Mimo tyto skupiny má jen osamocené ostrovy: na severu 6 dědin s Petejovci, na jihu 2 ostrovy. On však počítá za ruskou každou obec, která má nad 50% řeckých katolíků. Ruských ostrovů, kde ruská víra má více než 20%, napočítal více než 60% (hlavně mezi dolní Toplou a Laborcem). Ruská skupina nad Sečovci je prý zbytek velkého kdysi území, kolonizovaného před roky Rusíny. Horský charakter a komunikační těžkosti způsobily, že v 3 obcích se mluví ještě ruský, ačkoliv ne výhradně. Tento poslovenšťovací proces zašel daleko již v Davidově a Porúbce, která ještě před nedávnem byla většinou ruská. Řeckých katolíků s maďarskou řečí uvedl 4 skupiny a menším mnohem.

¹⁸⁶) Dnes se hlásí asi třetina rusňáků k ruské národnosti, tedy jen devítina všeho obyvatelstva.

¹⁸⁷) Byl to ovšem člověk světa zkušený a tedy uvědomělejší, s kterým jsem právě mluvil.

stanovil čtyři ruské ostrovy (Girovce,¹⁹⁹⁾ Raľajovce, Dědačov a Mařkovce). Porubka jest u něho na hranici slovensko-ruské, ale ještě slovenská, kdežto oba Rokytovy a Piskorovce jsou již za hranicí (a tedy ruské).¹⁹⁹⁾

V tomto okrese žije dosti Poláků, ale nemají většinou našeho státního občanského práva (na př. v Topolovce, Ohradzanec s kolonii Vifažovcemi, v Humenném, Kamenici, Karném, Udavském a juude). Židů a Mařarů je nejvíce v Humenném, ale jsou ovšem v menšině.

13. Sninský okres jest úplně ruský: z 49 obcí jsou mimo čtyři (Cirockou Belou [i žid.], Cirocké Dlhé [i žid. a pol.], Papřn [i žid.] a Sninu [i žid. a pol.]) všechny ruské a ruskoslovenské (Nižná a Vyšná Jablonka, Nechvál-Polanka, Zubné a Telepovce). Tu a tam žijí menšiny katolické a tedy slovenské, které jsou sice nepatrné, ale přes to vykonávají vliv na vývoj povědomí i u rusňáků, kteří se tam částečně i hlásili při posledním popise k národnosti slovenské. Rusňáci tohoto okresu říkají sice, že oni »Rusi« anebo »Rusíni«, ale tím myslí více víru nežli národnost. Ti z nich, kteří chodí světem za výdělkem, přiučují se také slovenštině, takže na př. v Telepovcích odpověděli nám na otázku, co jsou, Rusi či Sloviaci, takto: »My takí, co¹⁹⁹⁾ po rusky i po slovensky!« Děje se tu tedy v některých ědinách přelom mezi ruským a slovenským povědomím; byli a jsou tu i mezi rusňáky »Sloviaci«, ale pro nejbližší čas předpokládáme, že vlna ruského (resp. rusnského) hnutí uvědomí na čas celý tento okres, pokud je řeckokatolický, rusky, ačkoliv i slovenská řeč a slovensko-západnická kultura budou se dále probíjeti i »popod huru« (Vihorlat). Je pozoruhodno, že uvedená Nižná a Vyšná Jablonka a Telepovce byly na Niederlově mapě mezi ruskými obcemi, kdežto Nechvál-Polanka (celá) a Zubné (většinou) byly slovenské, jakož i Ruský Hrabovec byl částečně slovenský. Hnatjuk zjistil všude »rusňácké« nářečí, vyjma v oněch

¹⁹⁹⁾ Ale tyto neprávem, poněvadž se v nich, jak již Hnatjuk zaznamenal, nemluví »rusňácky«, ale »slovensky« (t. j. sloviacky). Žijí tu spíše Rusové než Poláci, kteří jsou v menšině a asimilováni katolické většině.

¹⁹⁹⁾ Tomášivskij (l. c. 205) napočítal z tohoto okresu 30 obcí ruských, z nichž nejvíce cizích elementů konstatoval v Medzilaborcích (Rusínů 53·8%); Židé se prý tu zapisovali za Němce, Mařary a Slováky, nejméně za Rusíny. Jinak jeho mapa v tomto okrese neuchyluje se od úřední statistiky. Jen o Dědačovcích (úř. Dzedáčovce) a Mařkovcích nechtěl rozhodnouti, zda jsou ještě ruské, či již slovenské; řeč je v nich prý velmi promířena. Ruské menšiny uvedl také v Humenném (0·41%), v Kochanovcích (3·87%), v Porúbce (2·3%), v Kamenici (0·8%), Topolovce (0·5%) a ještě v Lískovci. Pakostov a Petrovce jsou u něho jen z polovice ruské (44·14% Slováků a 31·88% Rusů). Vedle Raľajovce také Girovce uvedl jako ruské (ale »ne celkem pevně«, poněvadž prý je v nich řeč již hodně poslovenštělá!); nepevný mu byl také Rohožník. Mnoho Rusínů zjistil i v Holčikovcích (úředně jen 2%)!

¹⁹⁹⁾ I tam již jsou t. ř. c o t á c i.

čtyřech obcích výše jmenovaných, kde podle něho se mluví »slovensky« (t. j. sloviacky). U Czambela jsou všechny řečené obce za hranicí t. zv. užšího území východoslovenské řeči, vyjímaje Zubné.¹⁹¹⁾

Uhrnem bychom vzali z 49 obcí tohoto okresu: 4 za slovenské, 43 za ruské a 2 za ruskoslovenské (Zubné a Nechvál-Polanku, které leží blízko slovenských dědin a velmi se stýkají se Slováky). V Nižné a Vyšné Jablonce, Telepovcích a jinde vyvine se asi povědomí ruské (resp. rusínské, rusňácké), ačkoliv i tu slovenské povědomí se šíří, jakož i ve Stakčíně,¹⁹²⁾ Polaně, Ruské a jinde, kde žijí katoličtí Slováci a kde vlna vlivu slovenské řeči začala působiti.

14. V s o b r a n e c k é m okrese jsou již zase rusňáci většinou poslovenštělí. Zatím co v sninském okrese téměř každý rusňák se hlásí za Rusa (Rusína a pod.),¹⁹³⁾ v sobranceckém jen asi každý třetí rusňák se pokládá za Rusa (Rusína, Rusňáka a pod.);¹⁹⁴⁾ ostatní se nazývají již S l o v i a k y. Ovšem i tu třeba počítati s tím, že někteří tito Sloviaci se vrátí po víře k národnosti ruské, aspoň v přechodné době, pokud nevzroste vlna kulturního vlivu slovenského, která nad stanovisko víry povýší hospodářský, sociální a kulturní pokrok. Pro dnešní stav třeba bráti z 51 obcí tohoto okresu 31 za slovenské, 2 za ruské, 8 za ruskoslovenské a 10 za slovensko-ruské. Ruské jsou 2: Beňatina a Podhorodie. Ruskoslovenských je více (8): Baškovce, Husák, Choňkovce, Koromla, Vyšné Německé, Pinkovce, Petrovce a Porúbka (i žid.). Slovenskoruských obcí je 10: Hliviště, Koňuš, Kolibabovce, Ostrov, Porostov (i žid.), Německá Poruba, Priekopa, Vyšné Remety (i žid.), Blatné Reviště (i žid.) a Ruskovce. Ale počet slovenskoruských i ruskoslovenských vzroste v nejbližší době zvláště tam, kde rusňáci jsou ve většině a kde jsou k tomu podmínky (blížkost řečové hranice slovensko-ruské, agilní pop a pod.), neboť, jak jsme již jinde ukázali, necítí se tito Sloviaci pravými Slováky, čímže často rozdíl mezi sebou a katolickými Slováky. Tak hovořil nám uvědomělejší muž z Petrovců, že oni »ruskej víry, slovenskej bešidy, ale nácie ruskej«.¹⁹⁵⁾ Ponejvíce se však tito rusňáci, nemajíce národního povědomí, hlásí za Sloviaky podle řeči: »Ja rusnačka Sloviačka,¹⁹⁶⁾ bo k Česko-

¹⁹¹⁾ Nesprávně však, neboť ruština tam ještě neustoupila slovenštině. — U T o m a š i v s k é h o (l. c. 205) je Zubné jako »ne celkem pevná« obec ruská. Valaškovce se prý časem poslovenští. Úřední procento Rusínů z tohoto okresu 68·22% zvýšil Tomašivskij na 70%.

¹⁹²⁾ Ale v Stakčíně i římští katolíci se hlásí k národnosti ruské, poněvadž řečově splývají s rusňáky.

¹⁹³⁾ A jest jich tam téměř $\frac{2}{3}$ všeho obyvatelstva.

¹⁹⁴⁾ Téměř polovina všeho obyvatelstva tohoto okresu je řeckokatolická, ale jen $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{8}$ se jich hlásí k národnosti ruské.

¹⁹⁵⁾ V tom je pozorovati vliv »amerikánů« a jiných činitelů, kteří jim vysvětlují, že jejich předkové mluvili rusky atd.

¹⁹⁶⁾ Tedy ne: S l o v e n k a.

slovensku patríme!» řekla nám jedna Úbrežanka, rozumějíc národností státní příslušnost. Řeč je v celém sobraneckém okrese, jak jsme ukázali v kapitole řečové, již slovenská (nářečí slovensko-ruské, smíšené),¹⁹⁷⁾ jen v Beňatině a částečně v Podhorodí a Pinkovcích udržuje se ještě ruština, ačkoliv i tam vědí po slovensku.

Poněvadž i katoličtí i kalvíniští Slováci nazývají sami sebe Sloviaky, je třeba rozlišovati několik druhů Sloviaků: Sloviaky katolické a kalvínské a Sloviaky-rusňáky, kteří se dělí zase na Rusňáky-Sloviaky¹⁹⁸⁾ (t. j. rusňáky věrou i národností, ale řečí Sloviaky) a na Sloviaky-rusňáky (t. j. rusňáky věrou, ale řečí i národností Sloviaky). A mezi těmito Sloviaky-rusňáky jsou zase dvě kategorie: ti, kdož se cítí samostatnými »Sloviaky« (přechodným typem od čistých Slováků k Malorusům anebo Rusům) a jiní, kteří již splynuli s ostatními Slováky, podřadivše věru řeči a vědomí státní příslušnosti. Tento zjev je tím pozoruhodnější, že od několika lidí z téže dědiny uslyšíme různé názory o jejich »sebeurčení«.

Tak tomu bylo v tomto okrese i dříve, jak ukazuje Niederlova mapa, kde Beňatina a Poruba (s Valaškovcem) jsou za hranicí slovenskou (a tedy ruské), ale všechny ostatní obce jsou úplně nebo většinou aneb aspoň částečně slovenské (zvláště okolí Koromle, V. Remet, Hámruš, Vyšné Rybnice, Podhorodí, Choňkovicův atd.).¹⁹⁹⁾ Z toho je patrné, že již světovou válkou — a tedy před dnešním národně-politickým hnutím — nevěděli tito rusňáci, co jsou: zda Rusy či Sloviaky. Czambel podle řeči, kterou vzal za národnostní dělidlo, měl ovšem lehký úkol: celý sobranecký okres

¹⁹⁷⁾ Koromelská sotáčtina Brochova.

¹⁹⁸⁾ Tu bychom měli vlastně psát: Rusňáků-sloviaků.

¹⁹⁹⁾ Tak V. Remety a V. Rybnica a Husák jsou u něho celé slovenské, jakož i Petrovce a Kolibabovce, ale Hámre, Hliviště, Choňkovec a Koromla částečně a Podhorodie z polovice. Za to Závadka (z ¼) je ruská, Hnojné, Feklišová, Úbrež, Jasenov, Ruskovce, Vyšné a Nižné Reviště, Nižná Rybnica, Horná a jiné obce v okolí Sobrance jsou aspoň částečně ruské. Pinkovce jsou u něho rusko-slovenské. Sobrance a Koňuš z polovice ruské, Cibava, Porostov, Priekopa, Porúbka, Vojnatina, Kristy, Sentuš, Polanka, Bunkovce, Nižné Remety, Nižné a Vyšné Německé, Krčava a Jenkovce jsou z částí ruské. — Dnešní sobranecký okres XX. župy (košické) patřil dříve již do užhorodské župy (resp. do unské, tedy užské!), v které P. Balogh (l. c. 582 sl.) zjistil pro rok 1890 tyto poměry: z 210 obcí 50 maďarských (!), 75 slovenských a 85 ruských (všechny byly však téměř pomíšeny národnostními menšinami). Jih byl maďarský (lépe: zmaďarisován), západ slovenský a sever a východ ruský. Od času Fényesových (od r. 1837) se poslovenštilo v tomto kraji 39 ruských obcí, ba i několik maďarských (Vyšné Reviště, Blatná Polanka, Sentuš, Tašola, Jenkovce, které prý Fényes měl za maďarské obce s převládající věrou kalvínskou). Čistě ruské obce udržely se podle Balogha jen v horách a řečovou hranicí ruskou vyznačují Hliviště a Beňatina. (O ostatních starších poměrech této župy viz dále při dnešní užhorodské župě v Podkarpatské Rusi. Jsou-li správné od Balogha [anebo jen statisticky?] udány, ukáže historické badání Petrovovo.) — U T o m a š i v s k é h o (l. c. 202) je jen Beňatina úplně

pojal do užšího území východoslovenské řeči mimo Beňatinu a Pinkovce. Tato obec i s Petrovcemi je tím zajímavá, že se v ní naopak čímžtější katolíci (tedy Sloviaci slovenští již!) porušňáčtili a hlásili — aspoň někteří — k národnosti ruské.²⁰⁰⁾

Uhrnem bĕfeme pro dnešní pomĕry z tohoto okresu (z 51 obcí): 31¹⁶/₁₀₀ obcí k národnosti slovenské a 2¹⁸/₁₀₀ k národnosti ruské, ale výslovnĕ poznamenáváme, že počet ruskoslovenských a hlavnĕ slovenskoruských obcí vzroste, jakmile se probudí národní (resp. kmenové) povĕdomí u »rusňáků«. Tak na př. Bežovce, Bunkovce, Cibava, Hažín, Hnojné, Horná, Jasenov, Jenkovce, Jovsa, Klokočov, Krčava, Kušín, Nižné a Vyšné Německé, Orechová, Nižná a Vyšná Rybnica, Sejkov, Sobrance, Strajňany, Ůbrež, Vinné, Vojnatina i jiné ještĕ budou smĕšenými obcemi, aspoň v nejbližší dobĕ, s nepatrnými ovšem jen ruskými menšinami.

15. Tentýž pĕsuv se stane — možná jen na chvíli — také v sousedním okrese michalovském, který má hodně pĕs 1/2 všeho obyvatelstva řeckokatolického, tĕebaže se z toho dosud hlásí sotva 1/4 k ruské národnosti, kdežto velká většina již k národnosti slovenské (resp. k Sloviákům). Ruské v statistice budou jen Falkušovce, kde pop Čudáky zagitoval tamĕjší »rusňáky-Sloviaky«, aby se přihlásili k ruské národnosti (tedy za Rusňáky-Sloviaky), ale ve skutečnosti jsou ruskoslovenské. Podobně se agitovalo i jinde, zvláštĕ v Petrovcích (působením »amerikánů«), Slavkovicích, Lesném, Šamudovicích, Laškovcích atd. Hlavnĕ mladší pokolení podléhalo působení knĕží, učitelů, »amerikánů« a jiných činitelů, kdežto starší lidé již pĕliž zvykli se nazývat Sloviaky, ježto, nemajíce národního povĕdomí, dávali se zapisovat podle řeči anebo státní příslušnosti. Nejčastĕjší jejich odpovĕdí na otázku, co jsou, bývá: »My rusňáci, ale Sloviaci, bo slovĕnsku bešidu končime.«²⁰¹⁾ Nĕkde (na př. v Dúbravce) se necítí Sloviaky, aspoň ne

ruská; Poruba, Podhorodie, Hlivištĕ, Hoňkovce a Koňuš jsou jen většinou ruské, ježto se tam prý mluví již obĕma řečmi, při čemž slovenská proráží. Z 51 obcí vzal Tomašivskij 6 za ruské, kdežto úřední statistika jen 2 (Beňatinu a Porubu). Ruské menšiny uvedl také ve Vyš. Rybnici, Hámrech, Niž. Rybnici (13%), Kristách, Jovsi a Hažínĕ.

²⁰⁰⁾ Czambelovu řečovou a tím i národnostní hranici v tomto kraji víz v kapitole řečovĕ na str. 106 a dále. Tam jsme také srovnali jeho hranici s hranicí Niederlovou. Takĕ Tomašivskij (l. c. 203) naznačil na své mapĕ slovensko-ruskĕ úpásmo okolo Pinkovce a Německého, které se prý mĕl s maďarsko-ruským pásmem. Slovenské (řečovĕ) obce řeckokatolického vyznání označil Tomašivskij na své mapĕ zvláštĕnĕ barvou. Nad čarou z Ůžhorodu do Michalovce napočítal 31 obcí s více než 50% řeckých katolíků a z celĕ bývalĕ úzkĕ stolice na 36 takových obcí a 26 s více než 20%, takĕ na jiné mu zůstalo jen 9 slovenských obcí. Čistĕ ruská podle víry a řeči jest u něho jen Beňatina.

²⁰¹⁾ V Lesném (starší lidé, ale mladší za Rusy), v Laškovcích, Fišaru, Šamudovicích, Žbincích, Muravanech, Trhovišti, Nacinĕ Vsi a jinde.

všichni,²⁰²⁾ a proto někteří se dávali zapisovati podle víry za Rusy (v Bracovcích). Vůbec národní povědomí je tu na prahu vývoje, takže podléhá chvilkové náladě a agitaci. Rusky se však již nikde v tomto okrese nemluví, třebaže na řeči některých dědin možno pozorovati stopy staršího stavu.²⁰³⁾

Protože jsme osobně zjistili, že i ve Falkušovcích se pokládají — jako všudy jinde — za »rusňáky-Sloviaky«, uvádíme pro dnešní stav národního citění tento počet: 33 slovenských, 3 ruskoslovenské, 16 slovenskoruských, 4 maďarské, 1 maďarsko-slovenská a 1 slovensko-židovsko-maďarsko-ruská. Ruskoslovenské jsou: Falkušovce, Petrovce a Slavkovce. Slovenskoruských je 16: Čečehov, Čemerné, Dúbravka, Hažín, Laškovce, Lesné, Kačanov, Markovce, Pozdišovce, Rakovec, Petrikovce, Suchá, Šamudovce, Topolany, Velké Žbince a Nacina Ves. Michalovce jsou slovensko-židovsko-maďarsko-ruské. Maďarské jsou 4: Kopčany, Oborín (kalvíni), Malé a Velké Ražkovce. Maďarsko-slovenský je Draňov.

V Malých Zálužicích nám řekli, že oni nejsou ani Slováci, ani Malorusové, nýbrž přechod od Slováků k Malorusům, neboť prý umějí jak slovensky, tak i malorusky.²⁰⁴⁾ A takové je též jejich národní (resp. kmenové) povědomí: ani čistě slovenské, ani čistě maloruské — přechodné (anebo neujasněné). Přes to si myslíme, že v nejbližší době se pohnou ještě i některé jiné rusňácké dědiny směrem k ruskému povědomí kromě oněch 19 výše uvedených.²⁰⁵⁾ Zvláště není vyloučeno, že se na př. v Bracovcích, Denešovcích, Hrušově, Iňačovcích, Jastrbí, Kaluši, Krásce, Krivošfanech, Lúčkách, Močaranech, Rebríně, Stražském, Strajňanech, Trhovišti, Trnavě, Viněm, Voli, Vrbovcích, Malých i Velkých Zálužicích a jinde nepřihlásí rusňáci aspoň částečně za Rusy (resp. Rusíny, Rusňáky a pod.).²⁰⁶⁾ Roku 1919 bylo jich v celém okrese zapsáno poměrně mnoho za Rusíny, a to v Pustém Čemerném, Falkušovcích, Laškovcích, Lesném, Slavkovcích, Suchém a Topolčanech většinou, v Dúbravce, Kačanově, Petrikovcích, Šamudovcích, Nacině Vsi a Žbincích téměř z polovice.²⁰⁷⁾

Niederle měl celý okres jako slovenský (kromě oněch 5 maďarských obcí, Michalovec a Kucan), při čemž však mnoho dědin bylo označeno jen z polovice nebo z většiny slovenských.²⁰⁸⁾ U Czambela

²⁰²⁾ Byli však podle řeči zapsáni sčítacím komisařem za Sloviaky. »Ja Rúska, nie katolíčka!« řekla mi jedna Dúbravčanka, rozumějíc ovšem více víru nežli národnost.

²⁰³⁾ Srovnej o tom v kapitole řečové na příslušném místě.

²⁰⁴⁾ T. j. ani dobře slovensky, ani dobře malorusky, ale smíšené nářečí slovensko-maloruské (více však již slovenské).

²⁰⁵⁾ T. j. 3 rusko-slovenských a 16 slovensko-ruských (resp. s Michalovcemi — 20 úhrnem).

²⁰⁶⁾ Dosud však v Rebríně říkáj: »My Sloviaci, lenže grekokatolici.«

²⁰⁷⁾ Téměř polovina rusňáků byla zapsána za Rusíny.

²⁰⁸⁾ Srovnej o tom v kapitole řečové na str. 181.

s výjimkou oněch 5 maďarských obcí, Kucan a Michalovec je celý michalovský okres na užším území východoslovenské řeči.²⁰⁹⁾ Hnatjuk z tohoto kraje již nemá statistiky, poněvadž nepatří do eparchie prešovské, nýbrž užhorodské. Broch pokládá řeč z Dúbravky a Falkušovec za poslovenštélou cotáčtinu. Tomašivskij (l. c. 206) má michalovský okres téměř bez Rusínů již; jen v Michalovicích, Pozdišovcích a Hatalově zaznamenal ruské menšiny.

16. Okres chlumecký je většinou maďarský (resp. zmaďarisovaný): z 35 obcí je 34 maďarských a 1 maďarsko-slovenská (t. Surty). Řeckých katolíků žije tam dosti (téměř $\frac{1}{4}$ všeho obyvatelstva), ale k ruské národnosti se nehlásí ani 1%, jen tu a tam několik jednotlivců v Bodrogszerdahely, Čopu, Chlumci a jinde. Slovenské menšiny jsou sice početnější, ale až posud nepatrné: v Bély, Bodrogszerdahelyi, Čopu, Král, Chlumci, Perbenfku, Véce a jinde. Porostou však rychleji nežli ruské. Ale i o tamějších rusiácích věříme, že se časem aspoň částečně probudí k ruskému povědomí (na př. v Bély, Bodrogszerdahelyi, Bolyi, Kissdobré, Pálföldé, Peberniku, Polanech, Surtách, Véce, Zétényi a jinde). To bude záležití zvláště na tom, jaké kněze a učitele dostanou, až nynější maďaroni vymrou. Vůbec církevní i školská správa řeckokatolická, římskokatolická, kalvínská i evangelická mohly by mnoho vykonati pro obrození východního Slovenska ve smyslu slovanském.

17. Lepší poměry pro Slovany, zvláště pro Slováky, jsou v okrese veľkokaпушанскém, kde z 35 obcí je 8 slovenských, 26 maďarských a 1 maďarsko-slovenská. Slovenské jsou: Čiernopole, Palín, Pavlovce, Senné, Stretava, Stretavka, Tegeňa²¹⁰⁾ a Vysoká. Maďarsko-slovenský je Malý Rát. Silnější slovenskou menšinou má Velký Rát, ale i jinde se Slováci začínají probouzeti k národnímu povědomí: v Budkovicích, Velkých Kapušanech, Maťovcích, Paladi, Mokči-Kryšově, Malých a Velkých Selmencích a jinde. Naproti tomu rusiáci zůstávají neprobuzeni: téměř $\frac{1}{4}$ všeho obyvatelstva je řeckokatolická, ale k ruské národnosti mimo několik jednotlivců (ve Veškovicích) se nepřihlásil nikdo. Tento okres, jakož i chlumecký, je hodně kalvínský, ale kalvíni jsou velmi zmaďarisováni, a to nejvíce ze všech církví.

18. Samosprávné město Košice je československo-maďarsko-židovské. Řeckých katolíků je tam přes 5%, ale k ruskému povědomí se jich přiznává posud nepatrný zlomek. Mají tam však svoji »cerkev« (kostel), takže pravděpodobně budou se též uvědomovati rusky.

Uhrnem z 995 obcí XX. župy by bylo: 499 slovenských, 231 ruská, 105 maďarských, 3 německé a 157 smíšených. Kdybychom

²⁰⁹⁾ Města Michalovce, Vranov a Humenné pokládal Czambel za pomadarštélá, Hardišťe a Kozuchov ze sečovského okresu za maďarské ostrovy. (Slov. řeč. 59.)

²¹⁰⁾ Balogh pokládá Tegeňu za poslovenštélou (z ruské!).

rozdělili smíšené obce mezi čisté, dostali bychom tento výsledek: 575 slovenských, 290 ruských, 120 maďarských (resp. také maďarsko-židovských) a 10 německých, t. j. hodně přes polovici slovenských, přes čtvrtinu ruských, přes osminu maďarských. Všechny obyvatelů je tam asi 600.000, z čehož je téměř 176.000 řeckých katolíků, ale k ruské národnosti se nepřihlásila ani polovice z tohoto počtu. To je více dosud v celé župě Maďarů nežli Rusů.

III. Podkarpatská Rus. Župa užhorodská. Hranice národního povědomí mezi Slováky a Rusy se nekončí východoslovenskou župou veľkokošickou (t. j. župou XX.), nýbrž přechází do Podkarpatské Rusi, a to do župy užhorodské. Tu se ovšem poměr mezi počtem Slováků a Rusů obrací na prospěch Rusů. Celá užhorodská župa rozděluje se na čtyři okresy: užhorodský, seredenský, perečinský a berezenský, ale nejvíce se obě národnosti mísí v okrese užhorodském.

1. Užhorodský okres je podle víry rozdělen tak, že téměř polovice všech obyvatelů je řeckokatolická, třetina římskokatolická, necelá třetina kalvínská a desetina židovská. Ale národnostní poměry jsou poněkud jiné: Rusů a Maďarů je více nežli třetina, Čechoslováků je snad šestina, zbytek židé a cizinci jiné národnosti. Z toho je patrné, že všechna vyznání víry jsou hodně zmaďarisována, poněvadž původních maďarských obcí není mnoho. Z 31 obcí tohoto okresu je: 10 ruských, 2 slovenské, 13 maďarských, 1 ruskoslovenská, 1 slovenskoruská, 1 rusko-maďarská a 3 ruskoslovensko-maďarsko-židovské. Ruské obce jsou: Cigaňovce, Dovhoje, Dravce, Hedfark, Jarok, Kamenica, Korytňany, Nevickoje, Orechovica a Stripa. Slovenské jsou 2: Huta a Lekart. Maďarských je 13: Agtelek, Botfalva, Časlovce, Eseň, Malé a Velké Gejovce, Homoky, Ketergiň, Koncháza, Minaj, Salovka, Šišlovce a Tarnovce.²¹¹⁾ Ruskoslovenské jsou Domanince, slovenskoruské Onokovce. Baranince jsou rusko-maďarské, Horjany, Jovroderma a Radvanka rusko-slovensko-maďarsko-židovské.

Čísla tato nejsou ovšem pevná, poněvadž slovanské povědomí (ruské i slovenské) zmohutní v nejbližší době, až školy, národní spolky a jiní činitelé vykonají svoje poslání. Ale i při dnešním stavu slovanská většina je bezpečná a poroste, jakmile u uniátů a kalvinů se probudí národní cítění (na př. v Botfalvě, Časlovcích, Eсени, Malých a Velkých Gejovcích, Koncháze, Minaji, Šišlovcích a jinde). Pro nás jsou pozoruhodny zvláště tyto obce: Lekart, Onokovce, Domanince, Horjany, Jovroderma, Radvanka a částečně i Dravce, poněvadž se v nich mísí Slováci s Rusy. Lekart je sice většinou řeckokatolický, ale řečtí katolíci jsou úplně poslovenštělí katolickou menšinou, a to věrově i po-

²¹¹⁾ Některé z nich mají však i dosti Rusů, Čechoslováků, Židů a jiných (na př. Velké Gejovce, Homoky, Tarnovce).

vědomím;²¹²⁾ jen zlomek se jich hlásí k národnosti ruské. V Onokovcích jsou zase většinou katolíci, ale rusňáci (řečtí katolíci) podléhají jim jen málo — naopak Sloviaci mluví i rusky; poněvadž však mají okolí slovenské (od Sobranců), řečově se poslovenšťují. V Jovrodermě se mluví slovensky (a maďarsky), ale převládá povědomí ruské (resp. rusňácké).²¹³⁾ Možno však, že se bude měnit, poněvadž je velmi nestálé (resp. nevyvinuto). Domanince, Horjany, Dravce a Radvanka mají jen menšiny slovenské; zato umějí tam i rusňáci po slovensku, neboť v Užhorodě na trhu je prostředkující řečí mezi všemi národnostmi slovenština. Ale naopak Slováci mluví po rusku; ba k ruské národnosti se tu hlásí i dosti římských katolíků (a vůbec nerusňáků). V Radvance bylo hodně Slováků zmaďarisováno (řemeslníků), kteří teprve nyní se vracejí k původnímu svému povědomí.²¹⁴⁾

Niederle považoval Lekart, Hutu a Onokovce celé za slovenské, Domanince, Radvanku, Tarnovce a Jovrodermu jen částečně. U Czambela Onokovce, Užhorod, Jovroderma a Tarnovce jsou již za užším územím východoslovenským, kdežto Huta a Lekart ještě v něm. Czambel se nestaral o slovenské menšiny na t. ř. širším území východoslovenské řeči, poněvadž byly podle jeho mínění vyváženy těmi Slováky, kteří se při úředních popisech přihlašovali k maďarské a německé národnosti (hlavně v městech), aby se stali xpány.²¹⁵⁾

Uhrnem můžeme říci, že slovenská řeč a s ní i slovenské povědomí proniklo již i na Podkarpatskou Rus, zvláště do okresu užhorodského. Město Užhorod samo je maďarsko-československo-židovsko-ruské, ale slovenská menšina je tak silná, že bude kulturně vítěziti a zvětšovati se. Slováci jsou tam však nehybní a nepostupují ruku v ruce s Čechy, kteří tam tvoří objektivně živel mezi Slovany; Rusňáci jsou hodně zmaďarisováni.²¹⁶⁾ Menšinami žijí i Židé v četnějších obcích.

²¹²⁾ Srov. u Balogha 588.

²¹³⁾ I římskí katolíci se hlásili k ruské národnosti. R. 1919 bylo tu však více Slováků nežli Rusů. — Tomasijskij (l. c. 202) konstatoval v maďarské Jovrodermě značnější počet Rusů (2·42%); také v Koncháze a jině (Botfalvě, Pavlovcích, Senném a j.) po trošce.

²¹⁴⁾ Radvanka podle Balogha (l. c. 588) je původem ruská obec, která se během posledních 50 let pomaďarštila. — Podle Tomasijského (l. c. 201) Radvanka a Srednoje měly r. 1900 absolutní většinu Rusů, ačkoliv úřední statistika uváděla v nich jen většinu relativní. Užhorod měl prý jistě čtyřikrát tolik Rusů, nežli jich bylo úředně zapsáno (3·32%), neboť prý velká část řeckých katolíků tohoto města (3947) byla a je jistě rusínská. Jinak Užhorod dodával prý okresu nejvíce Maďarů.

²¹⁵⁾ Podobně zase Rusňáci a Poláci, chtějí se přiblížiti pánům, přiznávali se k Slovákům (resp. Slovlakům).

²¹⁶⁾ Podle Balogha (l. c. 588) byl Užhorod před 50 lety (tedy okolo 1840) ještě ruský, ale zmaďarisoval se. — R. 1900 (podle úřední statistiky) byl užhorodský okres jen z 1/3 ruský (33·69%); relativní většina byla v ru-

2. Okres seredenský je většinou ruský: z 19 obcí je 15 ruských, 2 rusko-československé (Antalovce a Hlubokoje), 1 maďarsko-ruská (Cholmec) a 1 rusko-židovsko-československo-maďarská (Serednoje).²¹⁷⁾ Něco Slováků je též v Lazích. V Antalovcích kolonisovala Slováci i Čechy státní lesní správa, takže jich tam žije přes 20%.²¹⁸⁾ Židé jsou roztroušeni ve většině obcí.

3. V p e r e č í n s k é m okrese je z 19 obcí 17 ruských, 1 rusko-slovensko-židovská (Turja Remety)²¹⁹⁾ a 1 rusko-československo-maďarsko-židovská (Perečín).²²⁰⁾ V tomto okrese, jakož i v seredenském, téměř všichni rusňáci jsou zapsáni za Rusy, ba i někteří jinověrci. Židů je dosti po celém okrese.

4. B e r e z e n s k ý okres má z 31 obcí 30 ruských a 1 rusko-židovsko-československou (Velikoje Bereznoje).²²¹⁾ Tu a tam jsou slovenské menšiny, ale poměrně nepatrné (v Malém Berezném, Černoholové, Kostryňách, Mirči, Stavném, Užoku a Zabrodi), takže nepadají na váhu. V četných obcích jsou Židé. — V Bereznoje mělo r. 1900 jen relativní většinu ruskou (45·89%), ale Tomašivskij to pokládal za statistický omyl (l. c. 201), poněvadž prý mnoho Rusínů (resp. řeckých katolíků) bylo zapsáno za Maďary. Jinak berezenský okres byl z celé Podkarpatské Rusi nejruštější (89·42%, více nežli řeckých katolíků, neboť i židé se přihlašovali za Rusíny).

Uhrnem z celé užhorodské župy bylo by: ze 101 obce 2 slovenské, 72 ruských, 13 maďarských a 14 smíšených. Rozdělíme-li smíšené, dostaneme: ze 101 obce 78 ruských, 6 slovenských, 15 maďarských a 2 židovské.

O školských poměrech z celého území napsali jsme dosti v kapitole řečové,²²²⁾ takže tu nebudeme opakovati, co jsme zevrubně (i statistickými údaji) osvětlili. Proto tu jen odkazujeme do oné kapitoly.

kou maďarských. Tomašivskij však (l. c. 201) přenesl relativní většinu do rukou Rusínů; z 55 obcí — 33 převahou ruských, slovenských 12 a maďarských 9. Z maďarských obcí (9) jen Minaj měl r. 1900 řecko-katolickou většinu; v značnějším počtě vystupovali Maďaři ještě v Barančích, Dravčích, Koryťňanech a Seredném.

²¹⁷⁾ Podle Balogha (l. c. 590) Serednoje bylo starou ruskou osadou, časem poslovenštělou a v novější době zase pomadžarštělou. Z ruských obcí Hlubokoje mělo r. 1900 polovici Rusínů římskokatolického vyznání a Onokovce ne méně než ¼ římských katolíků, takže r. 1890 byly zapsány za slovenskou obec (Broch je měl za slovensko-ruskou obec.) (Srov. Tomašivskij 201, 6.)

²¹⁸⁾ Jsou i na Niederlově mapě označeni, jakož i v Seredném.

²¹⁹⁾ I u Niederla jsou částečně slovenské. Perečinský okres náležel r. 1900 také k nejruštějším (87·08%); značnější počet Maďarů a Slováků byl v Perečíně a Remetách, něco Němců v Bystrém; Polana Huta byla prý kdysi slovenská — Tót Polena. (Srov. Tomašivskij 201.)

²²⁰⁾ Obyčejně mají Slováci v těchto menšinových obcích vlastní školy.

²²¹⁾ Na Niederlově mapě bylo také již částečně slovenské. Broch zjistil již vliv slovenštiny v nářečí nedaleké Uble ze sninského okresu.

²²²⁾ Viz str. 186—191 sl.

Z celé hranice slovensko-ruské objevil by se nám v číslicích asi tento přehled:

Župa XIX.

	všech	slov.	rus.	maď.	něm.	žid.	smiš.
1. Kežmarský	29	9	1	—	11	—	8
2. Levočský	44	38	2	—	—	—	4
3. Starolubovenský	30	13	13	—	2	—	2
4. Spišsko-novoveský	36	30	2	—	—	—	4
5. Spišsko-staroveský	20	16	2	—	—	—	2
Úhrnem	159	106	20	—	13	—	20

Župa XX.

	všech	slov.	rus.	maď.	něm.	žid.	smiš.
1. Bardiovský	72	34	32	—	—	—	6
2. Gelnický	26	16	1	—	3	—	6
3. Giraltovský	72	43	23	—	—	—	6
4. Humenský	56	45	6	—	—	—	5
5. Král.-chlumecký	35	—	—	34	—	—	1
6. Velkokapušanský	35	8	—	26	—	—	1
7. Košický	103	80	—	—	—	—	23
8. Medzilaborský	48	2	45	—	—	—	1
9. Michalovský	58	33	—	4	—	—	21
10. Moldavský	41	4	—	34	—	—	3
11. Prešovský	86	78	3	—	—	—	5
12. Sabinovský	69	46	11	—	—	—	12
13. Sečovský	64	33	2	7	—	—	22
14. Sninský	49	4	43	—	—	—	2
15. Sobranecký	51	31	2	—	—	—	18
16. Svidnický	74	2	60	—	—	—	12
17. Vranovský	55	40	3	—	—	—	12
18. Košice (město)	—	—	—	—	—	—	1
Úhrnem	995	499	231	105	3	—	157

Podkarpatská Rus:

Župa užhorodská.

	všech	slov.	rus.	maď.	něm.	žid.	smiš.
1. Užhorodský	31	2	10	13	—	—	6
2. Seredenský	19	—	15	—	—	—	4
3. Perečinský	19	—	17	—	—	—	2
4. Berezenský	31	—	30	—	—	—	1
5. Užhorod (město)	1	—	—	—	—	—	1
Úhrnem	101	2	72	13	—	—	14
Dohromady úhrnem	1255	607	323	118	16	—	191

Úhrnný výsledek ze župy XIX., XX. a XXI. byl by tento: všech obcí je 1255, z toho slovenských 698, ruských 389, maďarských 135, německých 31 a židovské 2. Jen z východního Slovenska (župy XIX. a XX.) jeví by se tento poměr: všech obcí 1154, z toho slovenských 692, ruských 311, maďarských 120, německých 31. Z východního Slovenska a jen z užhorodského okresu (nikoli župy) dostali bychom asi tento počet: ze 1186 obcí bylo by 697 slovenských, 322 ruských, 134 maďarských, 31 německých a 2 židovské.

Srovnávajíc národnostní statistiku s řečovou, vidíme, že je podle národnosti slovenských obcí ze župy XIX., XX. a XXI. celkem 698, ruských 389, maďarských 135, německých 31 a 2 židovské; podle řeči je slovenských 696, 356 ruských, 39 polských anebo polkoslovenských, 135 maďarských a 29 německých, celkem 1255. Je tedy výsledek srovnání tento: řečově je slovenských obcí ze župy XIX., XX. a XXI. o 2 méně nežli národnostně, ruských o 33 méně nežli národnostně, německých o 2 méně nežli národnostně, počet maďarských souhlasí a čistě polských (řečově 39) národnostně vůbec není, poněvadž se povědomím téměř úplně poslovenštily.

Kdybychom srovnali řečově a národnostně jen východní Slovensko (ž. XIX. a XX.), viděli bychom tento výsledek: všech obcí je 1154, z toho je národnostně slovenských 692, ruských 311, maďarských 120 a německých 31; řečově je slovenských (z těchto dvou žup) 690 obcí, ruských 278, polských (anebo polkoslovenských) 39, maďarských 119 a německých 28.

Z východního Slovenska a jen z užhorodského okresu dostali bychom srovnáním tento výsledek: všech obcí je 1186, z toho je národnostně 697 obcí slovenských, 322 ruských, 134 maďarských, 31 německých a 2 židovské; řečově je slovenských 692, ruských 291, polských 39, počet maďarských se shoduje řečově i národnostně (134) a německých je 30. Srovnáním poznáme, že je slovenských obcí řečově o 5 méně nežli národnostně, ruských o 31 méně nežli národnostně a německých o 1 méně nežli národnostně. Polské obce národnostně chybějí, poněvadž se svým povědomím hlásí již k slovenské národnosti.

Nyní by běželo o to, abychom vedli hranici ruského národního povědomí, počnouce Popradem na východ až za řeku Uh. Odchyluje se sice na některých místech od hranice řečově, ale mnoho se od ní neliší. Zato uvnitř na souvislém území východoslovenském je více ostrovů ruského (resp. rusňáckého) cítění, než bylo ostrovů řečových. Tato hranice se počíná Lipníkem (v staroveském okrese XIX. župy v býv. Spiši), jde Folvarkem (v tomtéž okrese), Kamjonkou, Jarembinou, Matišovou, Hajtuvkou (v okrese starolubovenském), odkud přes Ujak a Orlov klesne na Kríže, Bogliarku, Krivé, ruskoslovenskou již Kružlovou, na ruský Gerlachov a ruskoslovenský již Kurov, obejde slovenský Gaboltov

na ruskou Pitrovou, Nižné Tvarožce, Stebník, Komlošu, Niž. Polanku, Jedlinku, klesne na Niklovou, Andrejovou a Belovežu v okrese bardiovském, odkud přejde do Kurimky a Černiny v okrese svidnickém, vrací se na Ortutovou, slovenskoruskou již Brezuvku, ruskou Šašovou a ruskoslovenskou Lipovou v bardiovském okrese, klesá na ruské Kožany, Štefurov, Maťovce, Koblunicu, na ruskoslovenskou již Vlaču, ruský Dzurdzoš, ruskoslovenský Prosáčov a slovenskoruské Remeniny v okrese giraltovském, přechází na ruský Dětrík v okrese vranovském, stoupá na ruské obce Válkov, Bžany, Lomné, Mrázovce a Tokajík v giraltovském okrese, klesá na ruskoslovenské obce Hrabovec a Petejovce ve vranovském okrese a na ruské Rafajovce v okrese humenském, odkud rovně nahoru stoupne do ruských Piskorovců v humenském okrese a do Pritúlan, ruskoslovenské Ruské Kajně, do Radvaně (Nižné a Vyšné), do Humenského a Zbudského Rokytova v medzilaborském okrese, odkud přejde do ruskoslovenských obcí Nižné Jablonky, Nechvál-Polanky a Zubného v okrese sninském, odkud se vrátí do ruských obcí Dzedadžova a Maškoviců v humenském okrese a (znovu Zubným) přes ruské Pichné do ruského Stakčina, odkud klesá do ruských Valaškovců v sninském okrese a do slovensko-německé Německé Poruby v okrese sobranceckém, odtud přes slovenskoruské Vyšné Remety obejde slovenské Hámry a klesne na slovenskoruské Hliviště a na ruskoslovenské obce Baškovce a Choňkovce; odtud přejde na slovenskoruské obce Koňuš a Priekopu, klesne do ruskoslovenské Porúbky, slovenskoruských Kolibabovců, ruskoslovenských Koromle a Husáku, odkud přes ruskoslovenské Petrovce obejde slovenskou Hutu do ruské Kamenice v župě užhorodské a přes slovenskoruské již Onokovce a ruskoslovenské Domanince se vrátí do ruskoslovenského Vyšného Německého (v sobr. okrese), odkud klesne do ruskoslovenských Pinkovců, obešedši slovenský Záhor (v tomtéž okrese) a do rusko-slovensko-maďarsko-židovské Jovrodermy (v užhorodské župě), odkud jde dále do Užhorodu (který je národnostně smíšený, a to maďarsko-československo-židovskoruský), do Radvanky a do Horjan, také tak smíšených jako Jovroderma, kde se ztrácí mezi maďarskými (resp. pomaďarštělými) obcemi užhorodské župy.

Za touto hranicí národního povědomí jsou ostrovy, a to ruské mezi slovenskými a slovenské mezi ruskými. Ruské jsou tyto: 1. Osturňa v staroveském okrese XIX. župy (v býv. Spiši), která je sice nejzápadnější ruská obec, ale je jen z polovice ruská;²²⁸⁾ — 2. větší ostrov utvořený obcemi: Jakubianami v starolubovenském okrese téže župy, Hodermarkem (v kežmarském okrese), Toryskou,

²²⁸⁾ Pro dnešní stav; řečově a jinak se poslovenštuje (resp. z polštěné poslovenštuje), národně se také více klání k slovenské národnosti, ale možno, že se povědomím na čas vrátí k víře.

Nižnými Repašemi (které jsou však už jen z polovice ruské) a Olšavicí (v levočském okrese), Blažovem, Štelbachem, Bajerovcem, Vyslankou a Šanbronem (v sabinovském okrese XX. župy), které jsou však už jen z většiny ruské (mimo Šanbron); — 3. Závadka a Poráč v novoveském okrese XIX. župy, které jsou vlastně jen z většiny ruské a tvoří s dalšími obcemi jeden ostrov; — 4. Helcmanovce, Kojšov, Nižné a Vyšné Slovinky v gelnickém okrese XX. župy, které jsou však povědomím už jen z polovice ruské; — 5. Vieska v moldavském okrese, také jen poloruská; — 6. Kereštvej, Kokňa, Lačnov, Ruská Nová Ves, Fulanka, Miklúšovce a Klembark v okrese prešovském, z nichž tři první jsou ruskoslovenské (t. j. více ruské než slovenské povědomím) a čtyři druhé zase naopak; — 7. jeden ostrov: celý Renčišov (s Lačnovem ruskoslov. z prešov. okresu), Dačov (většinou) a Dubovica (z menší části) v okrese sabinovském kromě již uvedeného Blažova, Štelbachu, Bajerovce, Vyslanky a Šanbronu, které jsou již také ruskoslovenské (mimo Šanbron); druhý ostrov: ruskoslovenská Šoma, slovenskoruské Jakubovliany, ruskoslovenské Hradisko a slovenskoruské Jakoviany, Geralt, Žatkovce a Závadka (v tomtéž okrese); — 8. Rešov (celý) a Nižná Vola (částečně) v okrese bardiovském; — 9. Lascov (částečně) v okrese giraltoevském; — 10. Banské (celé), Davidov, Cabovce, Jusko-Vola, Ruský Kažimír a Kamenná Poruba (z větší části), Čemerné, Čičava, Petkovce, Sačurov, Štefanovce a Vechec (z menšiny) v okrese vranovském; — 11. Ruskovce a Trnavka (téměř celé), Zbehňov, Bačkov, Uh. Žipov, Stanča a Kašov (částečně) a tu a tam drobné zlomky v Trebišově, Kuzmicích, Velatách, Hardišti a jinde — všechno v okrese sečovském; — 12. Porúbka (většinou) a Adzidovce, Hážin, Hrušov a Rohožník (částečně) v okrese humenském; — 13. Falkušovce, Petrovce a Slavkovce (většinou) a Čečehov, Pusté Čemerné, Dúbravka, Hažín, Laškovce, Lesné, Markovce, Pozdišovce, Rakovec, Petrikovce, Suché, Šamudovce, Topolany, Nacina Ves a Velké Žbince (menšinou) v okrese michalovském; — 14. Ostrov, Porostov, Blatné Revišťa a Ruskovce (částečně) v okrese sobranceckém.

Pravých ostrovů ruských po stránce národního povědomí není mnoho. Jsou to vlastně jen ty, které jsme uvedli pod 2, 7 a 10, a to ještě s obmezením tam udaným, kdežto ostatní jsou buď staré ostrovy, jež jsou v poslovenštovacím procesu (pod 1, 3, 4, 5 a částečně 6), anebo nově utvořené politicko-národním hnutím rusňáckým, zvláště pod 9, 11, 12 a 14 (částečně) a 13 (hlavně).

Od řečové hranice je tedy rozdíl zvláště v počtu těchto ostrovů (resp. »poloostrovů«), neboť tam jsme z 11 obcí uznali za pravé ruské ostrovy řečové jen 2 (3): Rešov, Banské (a Davidov), kdežto ostatní (i Osturňa)²²⁴⁾ byly označeny za poslovenšťující se. Jinak

²²⁴⁾ A Závadka, Poráč, Nižné a Vyšné Slovinky, Helcmanovce, Vieska, Miklúšovce, Renčišov.

řečová hranice se odchyluje jednak v tom, že jsme z některých obcí na řečové hranici učinili jen ostrovy (na př. ostrovy pod 2 a 7 uvedené), čímž jsme hranici zvýšili, jednak že jsme v Zemplíně snížili ji na prospěch Rusů, počínajíc od Valaškovců v okrese sninském, na Německou Porubu v okrese sobraneckém a uhnuli s ní poněkud od Uhu na probouzející se »sloviacké« obce v okolí známé Koromle. V celku se však odlišuje velmi málo.

Ovšem, za touto »národní« hranicí rusko-slovenskou je několik slovenských ostrovů (anebo slovenských menšin). Řečové ostrovy slovenské byly: Pilhov a Mníšek nad Popradem (v okrese staro-lubovenském),²²⁶⁾ Malcov, Lenartov a Hutiska (v bardiovském okrese), Stročín, Mestisko, Duplín, Tyšinec, Stropkov, Hoča a Brežnica (v okrese svidnickém), Radoma, Okruhlé, Ruská Vola, Nižná Olšava a Šandal (v okrese giraltovském) — úhrnem 17, nemluvě o četných obcích, kde slovenština je řečí menšiny, ale prostředkovací (ve Vyšném Svidníku, Kapišové, Polaně a Brušnici ve svidnickém okrese a jinde). Národnostní ostrovy slovenské jsou téměř tytéž, jen s některými odchylkami: tak k Pilhovu a Mníšku třeba přibírat i Granastov, který je řečově »goralský«, ale povědomím slovenský. Malcov z okresu bardiovského má však jen menšinu slovenského povědomí, poněvadž rusňáci se uvědomují podle víry, třebaže i jazyk menšiny »trimají«. Lenartov a Hutiska jsou ovšem i národnostními ostrovy slovenskými, nejen řečovými. Řečové ostrovy ze svidnického zůstávají i ostrovy národnostními, a to tak, že Mestisko a Stropkov jsou úplně slovenské, kdežto Stročín, Duplín, Tyšinec, Hoča a Brežnica jen z většiny; nově k nim přistupuje Vyšný Svidník jakožto většinou slovenský. Menšiny slovenské jsou také v Brušnici, Kapišové, Krušinci, Polaně, Rovném a Nižném Svidníku. V giraltovském okrese jsou ostrovy slovenskými, ale jen z většiny, Okruhlé, Šandal a Ruská Vola (celá);²²⁶⁾ menšina slovenská žije také v Nižné Olšavě. Z ostatních okresů třeba uvést jen sporadické zlomky slovenské; tak na př. z Medzilaborec a Krásného Brodu (v okrese medzilaborském), z Vyšné Jablonky a Telepovec z okresu sninského, jakož i z Velkého Berezného, Perečina, Turja Remet, Antalovec, Seredného, Hlubokého z užhorodské župy.

Srovnáme-li počet řečových slovenských ostrovů s počtem národnostních, vidíme, že rozdíl je hlavně v tom, že jsme do počtu těchto přibrali řadu slovenských menšin, kde se ovšem také mluví částečně po slovensku, takže jsou to většinou i řečové menšiny.²²⁷⁾

Zato třeba uvést řadu těch obcí na označené hranici, které jsou národnostně smíšené (buďto rusko-slovenské anebo slovensko-

²²⁶⁾ Niederle na těchto dvou místech přerušil slovensko-ruskou hranici, takže tam Slováci sahali až k halléské hranici politické.

²²⁶⁾ Tu mnohé klame název, takže ji pokládají za ruskou obec, jak jsme již zjistili v kapitole řečové.

²²⁷⁾ Bylo by možno vyjádřit tento počet zlomkem $16\frac{1}{2}$.

ruské), jako na př. od západu na východ: Kružlová, Kurov, Brezuvka a Lipová (v okrese bardiovském), Vlača (v okrese giraltovském), Ruská Kajňa (v okrese medzilaborském), Nižná Jablonka, Nechvál-Polanka, Zubné a Stakčín (v okrese sninském), Německá Poruba, Vyšné Remety, Hlivišče, Baškovce, Choňkovce, Koňuš, Priekopa, Porúbka, Kolibabovce, Koromla, Petrovce a Pinkovce (v okrese sobranceckém), Onokovce, Domanince, Jovroderma, Užhorod a částečně také Radvanka, Horjany a Zdravce v župě užhorodské, kde národnostní hranice mizí.

O této národnostní hranici víme, že není statická do té míry, aby bylo možno říci, že tak tomu bylo, jest a bude dlouhá století! To proto, že je tu konflikt různých sil, z nichž hned ty, hned zase ony vítězí. Tak zvláště na jedné straně působí výbojnost slovenské řeči (resp. její výsadní postavení jakožto prostředkující řeči) a s ní všechny ty momenty rázu kulturního a sociálního, o kterých byla již často řeč, a proti nim zase na odpor se staví odlišná víra a s ní všechen konservatismus rázu typového a »bytového«, na nějž se nyní štěpuje rodící se kmenové a národní cítění. Posud dosti rychle postupoval asimilační proces kulturně-sociální (slovensko-maďarsko-západnický);²²⁸⁾ od světové války však pod účinkem vítězství novodobých myšlenek o sebeurčení národů i národních zlomků vzniklo národně-politické hnutí karpatoruské (rusínské, ruňácké a pod.), které řečenou asimilaci bude zvolňovati, a to hlavně pomocí odchylné víry a spisovného jazyka s písmem. Proti samovolné slovakisaci dostavila se uvědomělá reakce, které však bude třeba nejen se vypořádati s otázkou ruskoslovenskou, ale rusko-západnickou vůbec, neboť Slováci jsou tu jen průkopnický postupující kultury západní se všemi dobrými i zlými jejími stránkami.

A postupu této kultury možno se brániti, ale nejlépe si ji zpracovávati po svém a pro sebe. Její vlna pohltila kdysi vyhynulé Polabany, její náraz rozbil říši velkomoravskou a její výboj posunul se Slovenskem na Podkarpatskou Rus a dále. Neběží tu jen o pokroky západní civilisace, nýbrž jde tu o nové směry kulturní, politické a sociální, zkrátka o západní demokracii, které nutno přizpůsobovati tradiční názory, zvyky a obyčeje, jakož i starobylé pořádky rodové a kmenové. Při tom ovšem i otázka víry a řeči hrá důležitou úlohu, jak jsme již výše a jinde často dovodili.

Podkarpatská Rus se obrátila tvář k západu — nejen snad románsko-germánskému, ale především slovanskému — a marně

²²⁸⁾ Také A. Petrov (Národopis. mapa z r. 1773, 17, 1) mluví o rychlém tempu postupujícího hnutí slovenského žvlvu od 2. pol. XIX. stol., které bylo podmíněno skutečným osvobozením selského lidu, plnou jeho svobodou, oživením a vzrůstem obchodně-průmyslové činnosti, zdokonalením cest a pod. Od pol. XVIII. stol., kdy obyvatelstvo, rozšířivši se na konci XVII. stol., volí pevná sídla, až do pol. XIX. stol. se rozvíjel národnostní postup nepochybně o mnoho volněji.

budou ji chtít ukrajinofilové a rusofilové přitáhnouti nazpět k východu. Jako zdravá reakce slovanská bude ovšem vždycky dobře působiti idea ukrajinofilská i panrusistická, aby se totiž nová kultura karpatoruská vyvíjela organicky a nedělala skoků ve vývoji, zachovávajíc právě svoji zvláštnost. Tak tomu bylo a jest i u Českoslováků od doby říše velkomoravské.

Je třeba míti tedy na paměti, řešíme-li slovensko-ruský problém, že tu nejde snad jen o mechanické poslovenštění, nýbrž že tu běží o mohutný proces kulturní asimilace (t. ř. akkulturace), při čemž Slováci jsou jen exponenty československé a s ní západoevropské kultury vůbec. Řeč (s písmem) je v tom jen věcí konvence a formy: jakmile způsob života, jednání, myšlení a toužení se přizpůsobí, asimiluje se i řeč jakožto jen »dorozumívací prostředek« a projev duše. A v té příčině, jak jsme zjistili a výše doložili, podkarpatských Rusové sami dobrovolně sahají po vymoženostech západní civilizace a celým svým habitem se přizpůsobují Slovákům, kteří zas od Čechů i odjinud přijímají nové a nové formy života. Věc jde tak daleko, že mizí i »tvardosť víry« a s ní svérázná primitivnost v obyčejích i zvycích, ztrácí se domácí kroj a dumná píseň, mění se chyža a s ní způsob hospodaření; ba i v povaze a typu se dějí proměny, jež však jen těžko možno zjišťovati. Ovšem, ani slovenskost není něčím statickým, co by se neměnilo; i ona přijímá novou a novou tvářnost. Vždyť to je právě princip kulturní evoluce.

Běží-li o národnostní asimilaci, je přirozeno, že tu působí jako by dvě polární síly, z nichž hned ta, hned zase ona vítězí. Rusňáci z nutnosti zeměpisně-hospodářské se poslovenšťovali, kdežto jejich vyšší vrstvy (i slovenské) se maďarisovaly. Světová válka postavila je na samostatné nohy, jakož i Slováci a Čechy. Nyní zápas polárních sil dostane novou tvářnost: samovolnost z nutnosti se změní v uvědomělé vyrovnávání kmenovitých rozdílů. Tím se však asimilace nadobro nezastaví, poněvadž Rusové sami (i originální Verchovinci!) budou se chtít přizpůsobiti asimilačně Slovákům (resp. Českoslovákům), při čemž otázka jazyková bude jen obrazem rychlejší nebo pomalejší asimilace. Není to vlastně jen jednostranná asimilace ruskoslovenská, ale vzájemná »chemická difuze« (prolínání), neboť i východní Slovák je jiný míšením s Rusňákem než Slovák střední a západní.

Není proto naše národnostní hranice rusko-slovenská něčím fixním, platným do daleké budoucnosti. Ukazuje jen nynější stav, jak se projevuje národní vědomí Rusňáků. Od starších hranic, na př. Niederlovy, Czambelovy, Petrovovy a jiných se sice liší, ale ne vždy podstatně. Srovnajme ji s některými, uvedouce v historickém pořadí aspoň hlavní z nich:

P. J. Šafařík r. 1829 stanovil ruskou hranici jen ve všeobecnosti, a to takto: Od Lelínchova hranice vchází do Uher a řídí se tokem Toplé

přes Rokytov k Dlhé Lúce nad Bardiovem, odtud na jih přes Kurimu do Hanušovec na Toplé. Potom zahýbá na sever, obchází Stropkov, Slninu, Humenné (oblast Sotáků) a obrací se opět k Toplé pod Hanušovcemi. Dále jde na jih tokem Toplé a Ondavy do ústí Ternavy, odkud se zatačí k východu nad Budkovcemi, jde přes Mukačevo nad Berehovem, obrací se na západ k Latorici okolo Dobrony a Kasony a jde opět na východ pod Beregi (?), vine se dále na východ pod Sevljušou přes Cholmy (Hami) k Hustu, postupuje s malými výjimkami podle toku Tisy do Sihotě. Odtud se obrací východním břehem Bílé Tisy a za Jasinou dostihuje hallčské hranice.²²⁹⁾

Holovackého²³⁰⁾ hranice nejdříve jde dolinou řeky Popradu, potom řeky Torysy k Prešovu, Michalovcům, Kapušánům, potom k Várenu a Vojloku přes jižní část uherské stolice do Vyškova, dále po levém břehu Tisy k Vyšejevě (poslední ruské dědiny: Polana, částečně Ruskova a Kostel) a podle přítoku Tisy dostihuje vrchu Pečillova.²³¹⁾

Slovensko-ruská hranice (Czoernigova²³²⁾) začínala se při Lešnici v Hallči — ale i v jazyce magurských Slováků nacházel Czoernig ruský vliv! — a šla, zahýbajíc se přes Krempachy, k Plavči nad Popradem,²³³⁾ kde se obracela ruským výběžkem u Jakubian k hranici mezi Spišem a Šarišem, obsáhla v spišské stolici dědiny Torysku, Vyšné Repaše, Podproč a Olšavici, odkud se dala směrem, často se zakřivujíc, přes Brezovici k Senvízu,²³⁴⁾ otočila se po levém břehu Torysy k jihovýchodu k ruskoslovenské dědině Jakubovci²³⁵⁾ u Sabinova a vzdula se potom k severu přes Mošurov, Osykov, Rychvald k Tarnovu nad Toplou. Na levém břehu Toplé činila slovenský výběžek k severu do Gabultova a Šmilna, obrátila se k jihovýchodu k Hažlinu, Kurimě, Giraltovcům a Železníku. Po západním výběžku k slovensko-ruskému Hažgútu a Fulance u Hanušovec hranice opustila Toplou, přešla k Volkovu nad Ondavou a šla podle jejího boku na severovýchod přes Horní Šitnici k Hrabovci nad Laborcem,²³⁶⁾ dále obešla Papln a Slninu, zatočila se opět na západ pod Humenným²³⁷⁾

²²⁹⁾ Srov. jeho Slovánský národopis, 2. vyd., 1842.

²³⁰⁾ O hallčské a uherské Rusi (ČCM 1843).

²³¹⁾ Srezněvský drží se Holovackého, jen končí ji vrchy Kúkoľníkem a Čevčínem (v recenzi Šafařkova Slov. národopisu z r. 1842 v ŽMNPř 1843 i později r. 1852).

²³²⁾ Ethnographie der oesterreich. Monarchie, 1857, I. sv., I. oddíl, str. 45 sl.

²³³⁾ Czoernig píše: Plavec.

²³⁴⁾ U Czoerniga: Berzovice a Senvic.

²³⁵⁾ Jsou to patrně Jakuboviany u Sabinova.

²³⁶⁾ Czoernig skloňuje: ta Laborca.

²³⁷⁾ Odtud citujeme hranici Czoernigovu tak, jak jí zkrátil A. Petrov (Zamětki po uhorskou Rusi, ŽMNPř 1892, Petrohrad, str. 439—458). Czoernig sám pokračoval takto: U Brekova ustupuje hranice ryze slovenského území přes Laborec, proniká na jih dlouhým pruhem až k Tuši (?) nedaleko stoku Ondavy s Toplou, stoupá po této až k Vranovu a vrací se v četných záhybech přes Čičavu, Slov. Kajňu, Karnu (Karné), Jankovec k Horní Šitnici. Hned obrací se jihozápadně přes Velkou Domášu a Hermány (Hermanovce) až k Zlaté Baní a dospívá po severním prohnutí pod Prešovem k Toryse, kterou překročuje jen slovensko-ruským Budímírem, potom ji však u Vojtovců opouští, aby stoupala severozápadním směrem k trojí hranici mezi Abauj-Turňou, Šarišem a Zemplínem, odkud opět běží na jih a dvěma většími výběžky dosahuje Uj-Szallásu. Ale od Uj-Szallásu k Užhorodu leží široké území, na kterém bydlí Slováci silně pomíseni s Rusy a částečně též s Maďary. Severní hranice tohoto území splývá se slovensko-ruskou řecovou hranicí mezi Torysou a Laborcem, kdežto jižní hranici možno označiti Baňackou při Roňvě, Velkou Toroňou za Bodrogem, Jestrabem

a šla směrem na jih přes Porúbku a Kaluši, čimla výběžek k východu a obešedši Sobrance, šla dále k Užhorodu a přes Lúčku a Zhatino k Mukačevu. U Mukačeva proryla se německými a německo-ruskými obcemi a přes rusko-německé Bartovo šla k Remetě nad Boršovou, udělala výběžek k západu na pravém břehu Boršovy do maďarsko-ruských Velkých Begán (Nagy Begány) a Dravců, obrátila se opět k východu do Egřešu a dostihla Tísy u maďarsko-ruského Vojloku atd. (až k uhersko-ruské hranici).

Bidermannova hranice z r. 1862 je příliš velkorysá a nemá pro nás významu: Od hranice Haliče jde podle severního svahu Magury k Lubovni, odkud se obrací na jih přes Risdorf, Levoču, souběžně s Gelnici, potom se narovná na východ přes Gelnici, dále na jihovýchod přes Zlatou Idku, výše Sniny přečezává poštovní dráhu z Košic do Miskolce, dostihuje přes Göncz a Tolčvu hřebene Pohorí (Hegyálya), ide podle něho k Novému Mestu pod Siatorem a dále ke stoku Latorice a Laborce, táhne se trochu navrch podle Latorice a zabývá na sever k toku Laborce a Uhu. Sledujíc tak Uh, zabírá na jeho levém břehu dědiny Tegeňu, Pavlovce, Vysokou, Dermu a dostihuje Užhorodu atd.²⁸⁰⁾

Petrovova hranice z r. 1892 shoduje se většinou s Czoernigovou. Srovnáním všech hranic, od Šafařkovy až po svoji, zjistil A. Petrov r. 1892, že proti Rumunům a Maďarům ruská oblast za tu dobu téměř nic se nezměnila a nezměnila, jak to potvrdzovala i mapa Le Monnierova. Zato hranice rusko-slovenská se měnila u jednotlivých spisovatelů podle toho, pokud který z nich pokládal za možné, oddělit oblast čistě ruského jazyka. Nejméně oddělil Bidermann, po něm Holovackij, potom Šafařk a konečně Czoernig. Petrov však odsunul ještě i tuto Czoernigovu hranici na základě věrového dědila,²⁸¹⁾ ježto prý »co pravoslavné — to ruské, ale co nepravoslavné — to ještě ne slovenské.«²⁸²⁾

V novějších svých historicko-demografických spisech²⁸³⁾ zjistil A. Petrov, že hranice souvislého ruského území se za posledních 130 let celkem jen málo změnila a že větší část ruských osad v bývalých Uhrách nejsou zbytky prvotního ruského osazení, nýbrž pocházejí z pozdějších století (hlavně od XVI. do pol. XVIII.). Srovnav M. Béla »Notitia« s »Lexikonem« všech obcí v býv. uherském království z r. 1773, jakož i jiné prameny archivní,²⁸⁴⁾ dospěl pozoruhodných výsledků pro historii národnostních poměrů na východním Slovensku a v Podkarpatské Rusi, nám již známých z kap. I. i odjinud. Rozsazení národností v Zemplíně bylo v době Lexikonu (1773) téměř totéž, jako v r. 1910.

nedaleko Ondavy, Kucany nad Laborcem, Blatnými Remetami, Tegeňou a Užhorodem nad Uhem. (K tomu poznamenává Czoernig, že Slováci na tomto území, t. j. Sotáci, přijali mnoho ruských, částečně polských elementů do své řeči. L. c. 45—46.)

²⁸⁰⁾ Ungarische Ruthenen, Innsbruck, I.—II., 1862. (Citujeme podle A. Petrova, Zamětki 442.)

²⁸¹⁾ Měl však své údaje z druhé ruky: od čtyř kněží z mukačevské a od jednoho laika z prešovské eparchie, kteří prý nebyli sice etnografy, ale znali dobře svoji »rodinu«, neboť byli v různých jejích krajích. Mimo to měl po ruce církevní schematismy.

²⁸²⁾ Zagraničnyj očet v zanatljach slavjanskymi narěčijami. (Zap. Nov. univ., XX., 1876, str. 124.)

²⁸³⁾ Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní zemi a vůbec za Karpaty? (ČCH XXIX, 1923, seš. 3—4, str. 411—442) a citované časopisecké články (v Č. Revui).

²⁸⁴⁾ »Specificatio bonorum, ad Dominium Homonna spectantium« (ze XVII. st., bez roku).

Podle »Specificatio« ze XVII. století byly rozděleny národnosti v humenském panství takto: Rusové: 1. okres krajníka András Zalachko — Čertižné, Habura, Bosov, Palota, Vidrany, Kalenov, Vyrava, Olšinko, Vilag, F. Jablonka, Telepovce, Zbudský Rokytov, Medzi-Laborce, Nijago, Humenský Rokytov, Krásný Brod, Niž. Čabyňa, Vyš. Čabyňa, Čabalovce, Hostovica; 2. okres krajníka Ĥricz Kluchka — Kolonica, Topolia, Kolbašov, Ruzka, Polena, Zmerekoc (?),²⁴³⁾ Prislup, Ladomer, Zvala, Ostrozonica, Starina, Jalová, Stakčín, Pčolina, Čukalovci (?), Parihusocz, Kalna, Kalna Roztoka, Nechval Polanka, Pichné, Zubné, Smolník, Kriva (?),²⁴³⁾ Rovnina (Runina); 3. okres krajníka Ĥricz Inoczy — Inoc, Ztezna (?), Bystré, Smugic, Dúbrava, Hrabovec, Strihovec, Hrabo-Roztoka, Ubla sem též patří, ale je přidělena do Užhorodu. Z druhého okresu zemědělného krajníka Štěpána Němeta — Sukov, Rožkovce, Repejov, Stropkovská Oika, Krivá Oika — též ruské.²⁴⁴⁾

Na druhé straně obce i dnes i podle Lexikonu slovenské jsou slovenské též podle »Specificatio«: 1. okres krajníka Mathe Koskoczy — Kožkovce, Jabloň,²⁴⁵⁾ Krivá, Hankovce, Lubíše, Veliepolla, Udva, Vyšn. Hrušov, Rovné, Adídovce, Papin, Kochanovce, Čirocká Belá, Dlhé Zbudské, Modra, Kamenica, Kamienka, Chlumec, Jesenov, Lachovce; 2. okres zemědělného krajníka Štěp. Němeta — Hrubov, Sopkovce, Baškovce, Černina, Jankovce, F. Ladiškovce, Lukačovce, Vitěžovce (?), Jasínovce, Karna, Ohradzany, Volova, Grosocz, Myslínie, Závadka, Topolovka, Leskovce, Hudcovce, Zalobina, Behanovce (?) a Matiašova. — Dále obce podle Lexikonu ruské: Hážin, Pčice, Porúbka, Humenský Brestov, Pakostov, Petrovce, Štefanovce, Turcovce a chybějící v Lexikonu Dzedačov jsou podle »Specificatio« slovenské. Z těch obcí jsou podle hodnověrných údajů XIX. a XX. století ruské Dzedačov a Štefanovce, slovenské Hážin, Pčice, Porúbka, Humenský Brestov a Turcovce.²⁴⁶⁾

Mimo 9 ostatních obcí bylo tedy slovenské území podle »Specificatio« v XVII. stol. totéž, jako od konce XVII. do počátku XX. století.

Úplně jiný obraz této části Zemplína nacházíme v »Notitia« M. Béla (tedy na počátku XVIII. stol.): nejen severní pásmo stolice je čistě ruské, ale i téměř celá střední část Zemplína jest osazena ruskými obcemi; Rusňáci bydlí v celé řadě obcí buď samotní, aneb spolu se Slováký nebo Maďary.

Slovenských ostrovů na souvislém ruském území podle Béla není. Kromě smíšeného Stropkova jsou ostatní s ním sousedící obce Breznica, Breznicka a Hoča podle Lexikonu slovenské, podle Béla ruské. Ojedinelé podle Lexikonu slovenské obce Turiany, Ruská Bystra, Michajlov a Novoselica jsou podle Béla též ruské.

Uvádíme dále obce ruské a smíšené podle Béla v střední části — podle Lexikonu a později většinou slovenské části stolice: 1. Na pravém

²⁴³⁾ Otazníky znamenají, že Petrov nemohl najít tyto obce na mapách a pokládal je za zaniklé v XVIII. stol. Některé z nich označuje hvězdičkou, že nejsou v Lexikonu (Telepovce, Niž. Čabiňa, Topolia, Zmerekocz, Roztoka, Krivá, Inoc, Ztesna a Smugic).

²⁴⁴⁾ Všechny tyto obce jsou i podle Lexikonu i v XIX.—XX. stol. ruské. Hranice souvislého ruského území této části stolice byly tedy i v XVII. stol. právě takové, jako v 70. letech XVIII. i v XIX.—XX. stol.

²⁴⁵⁾ Tu je hodně obcí s hvězdičkou: Jabloň, Hankovce, Adzídovce, Dlhé Zbudské, Chlumec, Jesenov, Hrubov, Baškovce, Černina, Jankovce, Vitěžovce, Jasínovce, Karna, Ohradzany, Hrušovce, Hudcovce.

²⁴⁶⁾ Podle našich informací Hážin je slovenskoruský a Porúbka rusko-slovenská.

běhu řeky Toplé, na hranicích šarišské stolice, počínajíc od severu:²⁴⁷⁾ Bystra, Čarné, Hermány,²⁴⁸⁾ Rudlov, Sola, Vechec, (Vranovské Čemer-né), Porúbka, Davidov, **Sačúr, Čabovce, **Polanka, Stankovce, Kraviani, Báčkov, Vyšnov, **Tušice, ***Tušická Nová Ves. (**Hôr), (**Kupony), Trnavka, **Sečovce, *Kahanovce, ***Hriadyky, **Meglisov, Zbehnov, ***Velké a ***Malé Ozorovce, *Križovany, ***Plechovčice, (**Egreš) **Čelovce, **Uh. Žipov, **Trebíšov, ***Hardišť, Kolbáš, ***Klačanov, **Velký Kázmír, **Vitány, ***Gercel, (Čargov), ***Kašov, *Garaňa, *Bodzáš-Ujlak, *Čejkov, (**Kista).

2. Mezi řekou Toplou a Ondavou, též od severu: Dobra, (**Petkovce), (**Skrabské), (Kvakovce), (Michalok), ***Slov. Žipov, **Slov. Kajna,²⁴⁹⁾ ***Beňkovce, (**Merník), (**Slov. Jastrabie), Ruský Kažimír, **Sedliská, Komorovce,²⁵⁰⁾ (Čičava), Kručov, **Majorovce, (**Hen-covce), (Dlhé Kolčové).

3. Mezi řekou Ondavou a Laborcem jsou z osad ruského výběžku na jih podle Béla ruské jen: Ruské Petrovce, Pakostov a Rafajovce; Nižná a Vyšná Sítница, Košarovce, Ďapalovce, Giglovce — slovenské; v Holčikovcích — Slováci smíšení s jinými; Turcovce a Štefanovce chybějí u Béla.

4. Na východě stolice se prodlužuje od souvislého ruského území v úvodí řeky Laborce a mezi Laborcem a Ondavou po rovnoběžku michalovskou pruh ruských a smíšených osad, počínaje od *Papfna, Nechvál-Polanky a **Snlny: Zubné, (Adzidovce), (Dzedačov), Maškovce, Hrušov (Vyšný), Sopkovce, (**Karné), (*Humenné), Pčice, Porúbka, **Leskovce,²⁵¹⁾ **Topolovka, (**Húdcovce), (**Kladzany), **Kučín, (**Hrabovec), **Stražské, **Staré, **Poša, (**Pusté Čemer-né), **Nacina Ves, (**Zbudza), (**Petrovce), **Hrušovík, **Lesné, *Rakovce, **Suché, *Michalovce.

Ruské a rusko-slovenské území obsahuje tedy od Rus. Kažimíra do Rakovce (V. okr.) oba běhy řeky Ondavy.

5. Na jih od Michalovec leží odloučenější *Trhoviště (a *Bánovce) a ještě dále na jih, k severu od Ďudkovců — (**Hatalov).

Ryze slovenské jsou tedy podle Béla jen: nevelká část v středu stolice od Vyš. Sítnice na severu do Tovariňské Polanky na jihu a od Giglovec na západě do Slov. Krivé na východě a též jihovýchod stolice na jih od Michalovec, kde jsou, vyjímaje Trhoviště, Bánovce a Hatalov, všechny obce slovenské, slovensko-maďarské a maďarské.²⁵²⁾

²⁴⁷⁾ Značky: název obyčejným tiskem = osada ruská nebo smíšená podle Béla, slovenská nebo ruská podle Lexikonu; název proložený vysazený = osada ruská tu i tam; název bez hvězdičky = osada podle Béla čistě ruská; název s 1 hvězdičkou = s ruskou většinou; s 2 hvězdičkami = s ruskou menšinou; s 3 hvězdičkami = smíšená obec: v závorkách = osada, chybějící v Lexikonu.

²⁴⁸⁾ Petrov cituje obce v maďarské nomenklatuře, připojuje k některým slovanské názvy. Tu však nepřipojil nic, takže nevíme, která je to osada.

²⁴⁹⁾ Slov. Krajná.

²⁵⁰⁾ = Komorjany?

²⁵¹⁾ = Lískovec?

²⁵²⁾ Petrov (I. c. 436) nechce připustit, že by se svědomitý Běl byl dopustil tolika chyb, a to tím spíše, že on slova Ruthenus vůbec neuznává ve smyslu »člověka ruské výry« a nejmenuje tak Slováky-uniaty. Nezbyvá prý, leč uznat, že ruský živel v zemplínské stolici zabíral skutečně v 20. a 30. letech XVIII. stol. o mnohovětší prostor nežli později. (Kritiku těchto názorů viz v kap. I. na konci.)

Při tom Petrov konstatuje, že národopisná mapa Tomašivského potvrzuje úplně Bělovy údaje, ježto právě na západě stolice, na pravém břehu řeky Toplé, pásmo slovenských uniatských obcí jde jižněji Trebišova a spojuje se přes Pošu s uniatsko-slovenským územím mezi Starou a Michalovcemi. Podle této mapy čistě slovenské území ve středu stolice se zvětšilo, Rusňáci se nejen poslovenštílí, ale vzdali se i »ruské« víry — a tito »sloviaci« (sic!) katolíci a luteráni přetrhli ruský pruh na západě, takže zemplínské slovenské území se spojilo se šarišským. Právě tak se posunulo slovenské území na jihovýchodě stolice na západ a severozápad (v údolí řeky Toplé a Ondavy).

O této ruské kolonizaci středního Zemplína se domnívá Petrov, že se uskutečnila právě v prvních desetiletích XVIII. stol. Ačkoliv se turecké nájezdy dotýkaly jen jižní části stolice, přece vnitřní rozbroje a stálé vojny zpusťšily úžasně celý její prostor, vyjímajíc snad severní část. Opuštěné usedlosti byly zaplněny v r. 1711—1720 novými lidmi ze severního Zemplína a z východní části Halliče. A v té době kolonizován byl podle Petrova i okres sobrancecký (v býv. užské stolici, nyní košické), a to ta část, která je na sever od cesty z Michalovec do Užhorodu.²⁵³ I tito »sloviaci« byli nejen ruské víry, ale i národnosti; poněvadž však byli počtem slabší, dostávali se pod vliv početnějších Slováků, za nimiž přicházeli noví a noví jejich soukmenovci ze západních stolic. V středním Zemplíně počali se Rusňáci již r. 1773 přiznávat za »Slováky«, jen v severních hornatých krajích zůstaly ruské obce neposlovenštěny.

Při tom Petrov se nedotýká těch obcí, které jsou dosvědčeny jako ruské již z XV. století i dříve; ale i o těchto osadách nutno prý sebrati všechen materiál, aby se dokázalo, z které doby pocházejí. Podle jeho mínění nejsou to zbytky původního osazení ruského, nýbrž jen vojenské a zemědělské kolonie, založené vládou a pány v době historické.²⁵⁴

A v nejnovějším svém díle²⁵⁵ na základě pečlivých studií a pracného srovnávání opakuje A. Petrov svoje výsledky takto:

1. Údaje Lexikonu z r. 1773, pokud bylo možno je zrevidovati, se ve většině případů potvrdily. Ba i tam, kde tyto údaje stojí trochu ojedíněle, nechovají nic pravdě nepodobného a mohou býti úplně uznány za odraz tehdejších (1772—1773) etnografických poměrů v severních a severovýchodních stolicích Uher.

²⁵³ Tu Petrov podle Szirmaye a Acsády zjišťuje, jak málo byl v r. 1713 až 1720 Zemplín obydlen, kolik domů bylo pustých a jak (od r. 1711) obyvatelstvo této stolice se počalo stěhovati na jih a na jeho místo přicházeli noví kolonisté ze severní části Zemplína a Halliče, z kterých někteří šli též na jih na Dolní zemi. Roku 1720 zvětšil se počet selských statků téměř o 35%. Potom již není přesných údajů.

²⁵⁴ Srovnej o tom více v kap. I., kde je podána i kritika jeho názorů na základě srovnání s pracemi jiných.

²⁵⁵ Národopisná mapa Uher podle úředního Lexikonu osad z roku 1773, v Praze, nákladem České akademie věd a umění, 1924. Cenné toto dílo skládá se ze 132 stránek textu a z velké mapy (o 4 částech), reproduované vojenským zeměpisným ústavem v Praze. Text se rozdělen na 5 kapitol: I. kap. obsahuje zevrubný popis »Lexiconu locorum populosorum« (str. 1—5); — II. kap. vypisuje »vznik Lexikonu a jeho prameny« (str. 6—11); — III. kap. líčí »historický význam Lexikonu« (str. 12—18); — IV. kap. pojednává o »národopisné mapě a jménech osad« (str. 19—36); — v V. kap. konečně jsou uvedeny »Seznamy osad« podle jazyků (str. 37—129), k čemuž je připojena příloha »Slovenská jména maďarských osad« (str. 130—132).

2. Meze souvislého ruského území, hraničícího s územím rumunským, maďarským a slovenským, zůstaly během posledních 130 let téměř beze změny, jen v různých pomezích osadách se rozšířilo užívání slovenského a maďarského jazyka, které však nevytlačilo ruský jazyk všude úplně. Ztráty na ruském pomezí, kde v XVIII. stol. žilo obyvatelstvo smíšené, dvojazyčné, jsou úplně přirozené.

3. Ruské a smíšené rusko-rumunské, rusko-maďarské a rusko-slovenské výběžky a ostrovy na území neruském musly silně utrpět a skutečně také utrpěly.

»Lexicon universorum locorum populosorum« (zkrácený titul), chovaný v zkrácené rukopisné kopii v Národním museu (Nemzeti muzeum) v Budapešti fol. lat. No. 290 jako »Conscriptio Regni Hungariae secundum loca, religionem et linguam, jussu Augustae Reginae 1772 facta, s. XVIII, pp. 254, obsahuje titulní list, 135 listů t. f. Connotatio locorum populosorum a 31 listů s abecedním »Indexem Regni Hungariae locorum populosorum«. Za indexem je všit sešitek o 5 listech menšího formátu a jiným písmem psán: »Connotatio atd. comitatus Temesiensis« (6 str.) a »Connotatio atd. comitatus Crisiensis« (4 str.). Za sešitkem připojen je ještě jeden list s »Extractus locorum atd.« a s »Liberae Regiaeque atd. civitates«. Text »Connotatio« je rozdělen na šest rubrik: 1. Nomina locorum im lingua: Latíná, Hungaricá, Germanicá, Slavonicá. — 2. Est pagus vel oppidum? — 3. Habet parochum religionis? — 4. Habet ludimagistrum. — 5. Principalter in eodem viget lingua? — 6. Extractus. — Celý rukopis byl r. 1920 vytištěn maďarským zahraničním ministerstvem, aby byl s jinými materiály předložen maďarskou delegací na konferenci vlád v Neuilly n./S., která jednala o podmínkách míru s Uhrami. Lexikon vznikl z praktické potřeby k účelům vojenským, hospodářským (za přičinou urbaniální reformy) a jiným. Materiál k němu se sbíral pomocí církevních a stoličních úřadů dosti dlouho. Císařské a královské vládě Marie Terezie běželo též o to, aby zjistila jak věrové tak i řečové poměry v jednotlivých stolicích. Prof. A. Petrov věří ve velkou spolehlivost Lexikonu, snad až příliš velkou, jako by osoby, které odpovídaly na otázky vlády — stoliční úředníci (t. j. místní zemané — statkáři) a místní duchovní vrchnosti — »musily dobře znáti osadnictvo ne-li celé stolice, tedy aspoň okresu, v němž každý z nich žil a jež spravoval«.

Poněvadž však nevyplňovali těchto tabulek přímo sami, nýbrž »obvyklým kancelářským způsobem« se obraceli na nižší úředníky a farní duchovní, aby na základě jejich údajů zapisovali odpovědi do dotazníků, nevíme, zda měly ony »katalogy«, podle nichž Lexikon byl zpracován, tak absolutní cenu. Vždyt nepořádků při tom bylo dost, jak Petrov zjistil, a útěcha, že »aspoň ti, kdož byli svědomitější — zkoumali údaje«, nežli je zapsali, zdá se problematická. Přes to přese všechno Petrov myslí, že podmínky, za kterých Lexikon vznikl, »dávají možnost, aby jeho údaje o teritoriálním rozšíření rozličných jazyků byly a priori uznány celkem za zcela hodnověrné«. Ba i v takových případech, kde lidé umějí od dětství dva jazyky, »zemané — statkáři a duchovenstvo musli věděti, k jaké národnosti se bilingues sami počítají«. (K tomu však Petrov, jako by se lekl své kategoričnosti, připojil kritickou poznámku, že »možnost chyb a zvláde třeba v podobných případech vždy míti na mysli.«) Rusů od Slováků nerozlišovali prý ani lingvisticky, ani věrově, nýbrž národnostně, takže se v zápisech Lexikonu odrazilo »bezděčné národní sebeurčení« (třebaže ne ještě národní sebevědomí v dnešním slova smyslu). Spisovatel, srovnav údaje Lexikonu jak s dokumenty tehdejšími, tak i s pozdějšími etnografickými a statistickými materiály a pracemi a dospěv k závěrům výše uvedeným, vyhlásil Lexikon za nesmírně důležitý pramen pro historickou demografii, z něhož prý nutno vycházeti při studiu změn po stránce etnografické v Uhrách na konci XVIII. a XIX. stol. a v prvních desetiletích stol. XX.

S druhé strany pokládá za nezbytno, aby se historicky prozkoumalo střídaní národností v jednotlivých osadách za století předcházejících před Lexikonem, střídaní, jež vedlo k onomu etnografickému obrazu, který je zachycen Lexikonem. Prozkoumání to je práce svrchovaně těžká, vyžadující vyhledání a uveřejnění nových materiálů o každé osadě, a musí se stát úkolem místních historiků. Jen po takové práci v jednotlivostech se vyjasní podle spisovatelova mínění minulost etnografického procesu slovanských a neslovanských národností v bývalém království uherském. (Prozkoumání údajů o slovanských osadách a sousedících s nimi jinojazyčných chce se podejmouti sám spisovatel v nejbližší době, k čemu prý důležitým pramenem bude ohromné dílo Fr. Pestho »Helyseg névtára« (Seznam osad), chované v Národním muzeu v Budapešti a počaté v první polovině let 60. min. stol. — Za základ své mapy vzal Petrov dílo Lexikonu časově nejbližší: podrobnou, poměrně přesnou a technicky znamenitě provedenou známou mapu Lipského z r. 1806.

V »Seznamech osad« (str. 37—129) rozdělil spisovatel všechny osady podle jazyků, jichž se v nich nejvíce užívalo. Odchylek našli jsme při srovnání dosti, ale přece ne mnoho, jak by se bylo dalo očekávat při diferencí 150 roků. Uvedli jsme je na příslušných místech, tu jen shrnujeme výsledek srovnání:²⁶⁶⁾ 1. z 1255 všech našich obcí chybí u Petrova 177 obcí a 226 je jiných (t. j. jinak popsaných než v našem přehledu); — 2. za půldruhého století (1773—1922) poslovenštilo se asi 70—80 obcí (jedna obec za dva roky).

Petrovovy práce jsou tedy velmi cenné se stanoviska historické etnografie, neboť nám dávají nahlédnouti nejen do starších poměrů, ale i do jejich vývoje během několika století. Při tom však nesmíme zapomínati, že Petrov příliš zdůrazňuje moment řečový (dřívě věrový!), jako by se s řečí měnilo již i povědomí a jako by slovo »Slovák« znamenalo již Slováka, nikoli jen Hnatjukova »Wasser-Ruthena«, jež možno — ale také ne vždycky, jak to ukazuje vývoj posledních let — poslovenštit.

Národnostní hranici slovensko-ruskou, úplně založenou na strohém dělidle řečovém, podal také S. Cz a m b e l.²⁶⁷⁾ Vyšed z názoru Sobolevské-

²⁶⁶⁾ Viz v kap. o řeči na konci (str. 213—217).

²⁶⁷⁾ Před ním však ze Slováků měli spor Jos. Škultéty se Št. Mišíkem o to, pokud třeba uniaty spíšské a šarišské počítati k Rusům (tak Mišík) nebo podle jazyka k Slovákům (tak Škultéty). (Škultéty v Slov. Pohľadech 1895, 382, 500; Mišík tamže 566, 623 [»Akej vlery sú Slováci?«]; Škultéty »O hranicu medzi Rusmi a Slovákmi v Uhorsku« [tamže 1896, 125].) Škultéty uvedl mínění jednotlivých spisovatelů i úřední statistiky, konstatoval těžkost, ba nemožnost oddělit Slováky od Rusů, poněvadž existují i Slováci-uniaté, Št. Mišík, ačkoli byl římskokatolickým knězem, odmítl Šemberův počet Slováků-uniatů (147.770), a přemoh v sobě národnostní sobectví, s historicko-lingvistického stanoviska pokládal Slováky-uniaty za původní Rusy, ač oni prý sami sebe Rusy nejmenují. — V té době přijímalo se řečové dělidle za jedině správné a rozhodující, jak to vypovídala »první autorita« v té příčině, prof. A. J. Sobolevskij, jež napsal, že »hlavní, co dává barvu národnosti, je řeč«. (Živá Starina 1895, II., 235—236.) Příjav řečové měřítka, stanovil na př. Olaf Broch (Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn [Kristiania 1897, s mapkou] a »Weiterer Studien« etc. [Kristiania 1899].) Ugrorusskoe narěčie sela UbM. Spb. 1900), že jazyk uniatských dědin Falkušovců a Dúbravky v Zemplíně je již slovenský a že i t. ř. Sotáky stolice užhorodské (nyní však ještě košické [sobraneckého okresu]) z okolí Koromle (pravoslavné resp. uniatké) nutno pokládati za Slováky, poněvadž sami se nazývají »Slováci« a mluví »po slovensky«. Brochovi se však opřel V o l o d. H n a-

ho, přijatého již Skultéty, že »feč dáva barvu národnosti a nazvaní nemá významu a nedělá Rusů Slováky a naopak«, oddělil ruské obce od slovenských, neopráje se při tom ani o poměry věrové, ani o příznanou národnost při popise z r. 1900, nýbrž jediné o rozdíly, jaké se jevily mezi feči »uherských« Rusů a východních Slováků. Ale tímto extrémním měřítkem jazykovým narazil často, jak jsme v kapitole fečové ukázali, na nesrovnalosti, s nimiž si nevěděl rady, ježto se vyskytovaly obce, kde feč byla ruská (nebo polská) a příznaní slovenské (anebo naopak). Proto jeho hranice má cenu pro jazykovědu,²⁹⁸⁾ ale ještě ne pro moderní etnografii, která musí v úvahu brát, a to především, cítění (smýšlení, vůli, povědomí, tendenci atp.) lidu, nejen feč, která je sice podstatným znakem diferencujícím, ale ne jediným a všeobecně platným.²⁹⁹⁾

Czambel rozeznává, jak víme: 1. území východoslovenské feči a 2. území vlivu východoslovenské feči. Jeho území východoslovenské feči uzavírají tyto obce a osady, jdeme-li severní hranici od Popradu až po Užhorod:³⁰⁰⁾ Ganovce, Hozelec, Farkašovce, Vilkovce, Hradzisko v Sp., Dvorce, Zavada v Sp., Repaše Vyšné, Slavkov Niž., Vysoké v Šar., Hamborek, Brezovica, Poloma, Zdravce, Šenviz, Pusté Pole, Gromoš, Plavnica, Plaveč, Lubotýňa, zase Pusté Pole, Kamenica v Šar. ve vtor. okr., Lípiany, Červenica ve vtor. okr., Pečovská Nová Ves, Sobinov, Tolčemeš, Bodolak, Balpotok, Mošurov, Demlata, Slovenské Raslavice, Vaníškovec, Osíkov, Fričkovce, Bartošovce, Herchnicht, Šiba, Hervartov, Ríchalď v Šar., Bardijov, Mokroluh, Rokytov v Šar., Tarnov, Sveržov, Gaboltov, Zlaté, Zborová, Smilňo, zase Zborová, Dluholuka, Bardijovská Nová Ves, Komarov, Hažilín, Hrabovec v Šar.,³⁰¹⁾ Poľakovce, Dubinné, Ku-

tjuk (v pracích již často citovaných [»Rusini prašivskej eparchie a ich hovori« v Zap. Nauk. tov. im. Ševčenko z r. 1900, XXXV. 28; — »Slováci či Rusini«, tamtéž, XLII.]), dokazuje, že Sotáci jsou stále ještě ruští. On vlastně rozdělil, jak již víme, východoslovenské uniáty na Slováky a Rusňáky, ale obojí považoval za Rusiny, protože nejen Rusňáci, kteří s věrou zachovali i feč, ale i Sloviaci, kteří se feči přiblížili Slovákům, zůstávají přece jen Rusňáky jak věrou, tak typem, zvyky a obyčejí, sympatiemi atd. Vždyť »Sloviak« neznamená ještě »Slovák« a »slovenština« není ještě »slováčtina«, jak Hnatjuk rozlišuje. (Jenže Hnatjuk nečerpal svých zpráv ze skutečného stavu poměrů, nýbrž většinou z církevních schematismů a od svých zpravodajů. Tím se stalo, že jeho určení feči té neb oné dědiny není vždy správné; některou vzal za rusňáckou, která byla jen »slovenská«, málokdy naopak, jak jsme v kap. fečové ukázali. Svými údaji zavedl na scenu někdy i Czambela, který z něho čerpal, ačkoli vydával svoje informace za brané z autopsie.)

²⁹⁸⁾ Ovšem s opravami, jak jsme je uvedli na svém místě v kapitole fečové.

²⁹⁹⁾ Sluší upozorniti na tendenční nedůtklivost Czambelovu proti českým spisovatelům (zvl. Pastrnkovi a Niederlovi, kteří podvrátili jeho »jihoslovanskou« teorii o původu Slováků). Maďarských spisovatelů tak nikdy neironisuje a povýšeně neodmítá. Vytkl mu to též prof. Jifí Polívka v citované již recenzi jeho spisu (»K dialektologii československé«, Listy filologické, XXXIV., Praha 1907, str. 22—42), že »právě různé poznámky po této knize roztroušené nemohou než vzbuzovati kritiku a odpor«, zvláště pokud se týče nechutí spisovatelovy k čechemu v knižní východní slovenštině a pod. Jinak ovšem uznal Polívka velký význam a vědeckou cenu Czambelova díla pro etnografii a filologii.

³⁰⁰⁾ L. c. 56 sl. Czambel píše vždy U n g v a r. Názvosloví Czambelovo vůbec se odlišuje od Niederlova a dnešního úředního.

³⁰¹⁾ Odtud jde hranice pobřežím Toplé.

rima, Kučín, Porubka v topl. okr., Harhaj, Kručov v Šar., Marhaň, Lascov, Brezov, Kalnist, Lužany v topl. okr., Giraltovce, Kračunovce, Železník, Mičakovce, Babie, Vlača, Megeš, Hanušovce, Bystré Topl., Čarné v Zempl., Skrabské,²⁶²⁾ Dobrá, Trepec, Kelča, Petejovce, Turliany, zase Kelča, Dzapolovce, Sitnica Niž., Sitnica Vyš., Hrožník, Petrovce v strop. okr., Pakostov, Hrubov, Hrabovec Zbudský, Dlhé Zbudské, Krivé v Zempl., Papin, Zubné, Adidovce, Snina, Belá nad Cirochou, Dlhá nad Cirochou, Modra v Zempl., Kamenica v Zempl., Kaminka v Zempl., Pcičie, Chomec, Porubka v hum. okr., Vinné a Banka, Kaluša, Klokočov, Kusin, Jovsa, Remety Vyš., Hamre u Vyš. Remet, Rybnica Vyš., Chlivišče, Podhorodie, Choňkovce, Koňuš, Prikopa, Porubka v sobr. okr., Kolibabovce, Koromla, Huta v Ung., Petrovce v Ung., Husak, Karčava, Německé Vyšné, Ungvár.

Jdeme-li jižní hranici od Popradu až po Užhorod, jsou to zase obce: Ceplica, Batizovce, Gerlachov v Sp., Štola, Mengušovce, Lučivná, Suňava Vyš. i Nižná, Vikartovce, Kraviany, Kubachy, Hranovnica, Stracené, Imričovce, Ištvaňovce, Hnilec, Štilbach, zase Hnilec, Hnilčík, Koterbachy, Macijovce, Chrace, Vitkovce, Olcnavá, Kolenovce, Krompachy, Žakarovce, Margecany, Jaklovce, Folkmar Velký, Folkmar Malý, Prafundork, Aranidka, Reka v Ab., Poproč, Rudno v Ab., Novočany, Hodkovce, Bukovec, v Ab., Baška, Lorinčík, Kišida, Šaca, Bučina, Sakal, Bočar, Belža, Giňov, Nadoždž, Holoház, Fizer, Skaroš, Huta Šalancká, Silvaš, Kuzmice, Lastovce, Kazmir Velký i Malý, zase Lastovce, Klečenov, Baranč, Bodzášujlak, zase Baranč, Garaňa, Petrikovce, Malčice, Markovce, Slavkovce, Stretavka, Stretava, Pavlovce Kapušianské, Tegeňa, zase Pavlovce Kap., Vysoké v Ung., Bežovce, Lekart, zase Bežovce, Zahor, Ungvár.²⁶³⁾

Czambelovy výpočty srovnány s našimi uvedli jsme na konci kapitoly IV. (str. 216 sl.), kamž odkazujeme.

Rusové jsou podle Czambela »roztrúsení po celom širšom území východoslovenskome«, t. j. bydlí nejen mezi Slováky, ale i mezi Němci a Poláky. Avšak jejich skutečná otcina leží za severovýchodní hranicí východoslovenského území užšího, rozprostírajíc se na sever i na východ. V spíšské a šarišské stolicí neradí jim přiznávají skutečnou národnost, a proto, kde se tomu nevzeprou církevní úřady řeckokatolické, vydávají je všude za Slováky. V obou těchto stolicích je poměrně mnoho ruských obcí, které při posledním popise (r. 1900) zapsány byly za slovenské. Jejich obyvatelé častokrát o to stojí, aby byli zapsáni za Slováky.²⁶⁴⁾ Czambel

²⁶²⁾ Odtud nejde již hranice tokem řeky Toplé.

²⁶³⁾ K území východoslovenské řeči Czambel připojil jen takové souvislé obce (osady), které měly relativní většinu slovenskou, t. j. kde měli Slováci více duší, než jednotlivě počítané jinořečové národnosti. Ostatně prý případy mnohojazyčnosti jsou řídké v obcích a osadách východoslovenského území užšího. (Tu právě se projevila nejlépe Czambelova vědecká neobjektivnost; Niederloví vytýkal, že se řídil nehodnověrnou úřední statistikou, sám však vypočítával ty relativní většiny v městech, městečkách, obcích a osadách — právě podle téže statistiky z r. 1900!)

²⁶⁴⁾ L. c. 75—76, kde Czambel vypočítává 72 ruských obcí, které r. 1900 částečně aneb úplně byly zapsány na celém východě za slovenské (s úhrnným počtem 22.499 obyvatelů i s jinořečovými menšinami). Byly to: Beňadikovce, Bystrá Krajň., Bystré Stropk., Bodružal, Boglarka, Bokša, Brusnica, Bzané, Cabov, Cerniny, Dědačovce, Dětrich, Dolhoňa, Dričná Šar., Dričná Zempl., Dzurdoš, Gavranec, Girovce, Gribov, Hanigovce, Havaj, Helcmanovce, Hrabovec Stropk., Inovce, Jakušovce, Kapišová, Kelbovce, Kobulnica, Kolšov, Komarník Niž., Komarník Vyš., Kožušovce, Krempach při Lubovni, Križlovce, Krivé v Šar., Kríže v Šar., Kružlovce, Ladomirová v Šar., Lucina, Makovec, Malcov, Maškovce, Miková, Mirola, Mrazovce, Olejníkov, Olšavy Nižné, Olšavy Vyšné, Onokovce, Polana, Polanka Ne-

tedy vrací Rusům nejen ty obce, které jsou věrově a řečově ruské (resp. rusňácké), ale dokonce i ty, kde Slováci-Hmšti katolíci řečově se porušňáčtili (na př. v Brezuvce, v Niž. Olšavách, v Šandale, v Onokovcích, v Radvance, v Seredném, v Hlbokém a jinde). Všimnuv si statistických oprav, zjistil 156 obcí ruských ve Spišii a v Šariši — a to 20 ve Spiši, 136 v Šariši,³⁶⁶⁾ 8 ostrovů v Zemplíně³⁶⁷⁾ a všechny obce za severovýchodní hranici východoslovenského území užšího, výše udanou, s výjimkou tří: Choča, Stropkovy a Brežnica.

Zavíraje kapitulu o Rusích, Czambel konstatoval, že národnost ruská je na ústupu před slovenskou, ale »len v medziach prirodzených konsekvencií a len veľmi pozvoľne tam sa Rusi skoro poslovenčujú, kde bývajú malými ostrovmi v slovenských krajoch alebo menšinami v slovenských obciach. To je ústup prirodzený.«³⁶⁷⁾ Silnejšie počtom ruské obce zacho-

chvalova, Prikra, Prosačovce, Pstrína, Regetuvka, Remeniny, Repaše Niž., Rovné v Šar., Staškovce Šar., Staškovce Zempl., Stebník, Suchá, Svidničky, Šandal, Ščavník v Šar., Štefanovce v Zempl., Tokajik, Torisky, Valkov, Vladič Niž., Vladič Vyš., Zavadka v Sp. K tomu nutno podle Czambela přibrat také Brezuvku, která je sice věrově smíšená, ale řečově ruská. (Kritiku těchto jeho údajů viz jednak v kap. řečově, jednak v této kap. na příslušných místech při jednotlivých okresech.)

³⁶⁶⁾ Obce ty jsou podle Czambela: v spišské: Folvark v staroves. okr., Helmanovce, Hondermarek, Jakubiany, Jarabina, Kamlonka, Kolšov, Krempach při Lubovni, Lípniček Velký, Litmanová, Mnišek v lub. okr. (se značnou menšinou polskou, popsanou za slovenskou!), Olšavica, Osturňa, Porač, Repaše Nižné, Slovenky Niž. a Vyš., Sulín, Torisky, Zavadka; — v šarišské: Andrejovce, Bajerovce, Becherov, Belejovce, Beloveža, Beňadikovec, Bystrá Krajň., Blažov, Bodrudžal, Boglarka, Brezuvka, Černiny, Cigelka, Cigla, Černé Krajň., Černé na Makovici, Čirč, Dobroslava, Dolhňa, Dubová, Dzurdzoš, Fijaš, Frička, Gavranec, Geralt, Gerlachov, Gribov, Hajtuvka, Hanigovce, Hrabovčik, Hrabské, Hradzisko, Hunkovce, Huta Livovská, Hutky, Jakoviany, Jastrebie, Jedlinky, Jedlová Niž. a Vyš., Kapitšová, Kečkovce, Kijov, Kobulnica, Komarník N. a V., Komloša, Korejovce, Kožany, Kožuchovce, Krivé, Kríže, Krušinec, Kružlov, Kružlová, Kurimka, Kurov, Ladomirová, Legnava, Lípniček Malý, Lipová, Lívov, Lucina, Lukov, Malcov, Mataška, Matisová, Maťovce, Medzvedzie, Mergeška, Miklušovce, Mirošov N. a V., Mirola, Mlinarovce, Niklová, Obručné, Olejník, Olšavka, Ondavky, Orlich N. a V., Orlov, Ortutová, Pisana N. a V., Pitrová, Polany, Polanky N. a V., Porubka Krajň., Potoky, Prikrá, Prosačovce, Pstrína, Rakovčik, Regetuvka, Remeniny, Renčišov, Rešov, Rovné, Roztoky, Snakov, Soboš, Starina, Stebník, Suchá, Sulín, Svidničky, Svidník Niž. a Vyš., Šambrun, Šapinec, Šarbov, Šašová, Ščavník, Šemetkovce, Šoma, Štefurov, Štelbach, Tvarožec Niž. a Vyš., Ujak, Vagrinec, Valkovce, Vapeník, Varadka, Vavrínek, Venecia, Vislava, Viškovce, Vola Jurkova, Vola Ruská v topl. okr., Vola Ruská ve vtov. okr., Zavadka, Žatkovce. (Taktéž opravy těchto Czambelových údajů srovnej v řečově, příp. i v kap. národ. povědomí na příslušných místech při jednotlivých okresích.)

³⁶⁷⁾ Jsou to: Baňské, Cabov, Kazimír, Glírovce (vynechané Štefanovce), Rafajovce, Dědačov a Maškovce.

³⁶⁷⁾ L. c. 87. — V poznámce na str. 79 sl., uved řadu spisovatelů o rusko-slovenské hranici, zmiňuje se též o národopisných mapách P. Balogha (»A népfajok északon«, jako V. příloha k »A népfajok Magyarországon«, Budapešt 1902), L. Niedlerla a o některých Rusích, kteří rádi splétají národnost s věrou (A. F. Ritticha »Rus'-Ukrájina i Bila Rus', Prosvitou vydaná ve Lvově 1887 »Karta Haličini, Bukovini i Uhorskoj Rusi«, J. Th. Holovackého »Etnografická karta Ruskago narodonaselenija v Ga-

vávají svoju národnost uprostred inorečového obyvateľstva po celé stáletia.³⁶⁶) (Tu nutno znovu upozorniti, že Czambel zaměňoval pojmy: mluvil-li o brzkém poslovenšťování ruských ostrovů a ruských menšin, měl uvést, že běží jen o řečové poslovenšťování; zvláště však další věta je nesprávná, jako by silnější počtem ruské obce zachovávaly svoji národnost [místo řeči!] uprostřed jinorečového obyvateľstva po celá stáletí.)

L. Niederle shrnul celkové výsledky v tuto hranici:³⁶⁷) Potom vchází hranice do stolice spišské, obchází přes Štílbach, Hnilčík, Koterbach, Richnavu, Žakarovce, Helcmanovce, Prakovce, německý ostrov smolnický a jde do stolice abaujské na Aranidku, Rieku, Poproč, Rudno, Hodkovce, Klíšidu, Sacu, Bužinku, Sokolany, Bočár, Belžu, okolo Čané a Ždané na Eskaroš, Holoház a Fizer, zpět na Kalšu a vstupuje u Silvaše do Zemplína, odkud jde přes Kuzmice, Kazmíry, Lastovce, Klačanov na Ujlak a zpět přes Úpor, Trebišov, Malčice, Petrikovce, Slavkovce, Stretavku v Užhorodské, Tegeňu na Čiernopole, zpět na Vysokou, Lekart, Bežovce, Záhor, V. Německou, Onokovce, Hutu, Porúbku, Priekopu, Koňuš, Podhradie, Háme, V. Remety okolo Poruby na Jovsu, Kučín, Klokočov, Zemplínskou Porúbku, Kamienku, Modru, Čír. Dlhé, Sninu, dále přes Nechvál-Polanku, Papín, Krivé, Dlhé, Hrabovec, Hrubov,³⁷⁰) Pakostov, Šitnici, Hrozňik, okolo Piskorovců na Tokajík, Križlovce, Jakušovce, Kelbovce, Bokšu, Hoču, Tyšinec, Štávník, Beňadikovce, Mestisko, Rovné, Černínu, Hažlín, Komarov, Bardiovskou Novou Ves, Dlouhou Lúku, Zborov, Šmilňo, Stebník, Hutisko a Retetovku.³⁷¹)

Při jednotlivých stolicích Niederle uvedl vždy nejdříve úhrnnou statistiku obyvateľstva, probral národnosti v stolici usazené a potom vždy podle okresů připojil seznam jednotlivých obcí podle maďarské abecedy³⁷²) s počtem všech obyvateľů, s počtem Slováků a s procentuálním vyjádřením jejich počtu. Kde bylo hodně Rusů anebo Němců, byly uvedeny také přehledy i o těchto národnostech.

O ruské národnosti rozepsal se na př. při stolici zemplínské podrobně, cituje v poznámkách všechnu literaturu předmětu: »V Zemplíně a sousedním Užhorodě vystupují nám po prvé ve větším počtu Rusové, zde vesměs zvaní Rusnaci, tvoříce část cestlivé oblasti, jež se rozkládá ze Zemplína a Užhorodu k východu do Beregu, Ugoče, Marmaroše. Od ní zasahuje však výběžek podél hranic severních na západ, až k Pivničné

ličině, severovostočnoj Ugrů i Bukovině«, ale ani tato nejde pryč do podrobnosti). Šafaříkova mapa neodpovídala pryč skutečnému stavu věcí ani za doby Šafaříkovy.

³⁶⁶) S. Tomašivskij odmítá též mínění, jakoby se Rusi na hromadně poslovenšťovali. Balogh a Niederle (a jiní před nimi) byli pryč k chybnému tomuto názoru přivedeni nestejným zapisováním některých řeckokatolických obcí před r. 1880 za ruské a potom za slovenské. (L. c. 200, 2.)

³⁶⁷) On jí vedl od dolní Moravy přes Hochštetno, Zohor, Stupavu atd. Ale my jí zkracujeme jen pro východní Slovensko. (Srov. »Závěr« jeho »Národopisné mapy uherských Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900«, Praha 1903, str. 123—124.)

³⁷⁰) Podle Hrubova jsou Petkovce, které nemají (podle Niederla) ani Rusů ani Slováků na polovinu; ale Slováků je přece více (46%) nežli Rusů (44%). Podobně mimo hranici obou národností zůstal Niederlovi Stročin v šarišské stolici, máje 39% Slováků a 38% Rusů.

³⁷¹) Podrobnější vystižení této hranice uvedl vždy v úvodě k statistice každé stolice. Tam jsou též bližší zprávy o slovenských menšinách a o slovenských ostrovech. (My jsme Niederlovu hranici dostatečně srovnali v kap. řečové, jakož i v této kapitole na příslušných místech.)

³⁷²) V druhém sloupci jsou však hned názvy slovenské.

v Haliči a na jihu přes Šariš do stolice spišské, jak dále blíže poznáme.²⁷²⁾ Celkem však už předem mohu podotknouti, že podle všeho Slováci se zde nalézají na postupu proti žilvu ruskému a že mnohá obec, ba i celé kraje, jež dnes slovensky hovoří a za Slováky se přihlašují, byly původně kraje ruské. Někteří docela (Holovackij) celé východní Slovensko považovali, pokud v něm sedí uinaté, za kraj původně ruský, ovšem sotva oprávněně. Na některých končinách lze však ještě dnes viděti, jak se poslovenšťují. Jsou-li však východní Slováci na postupu proti Rusům, ustupují poslední dobou kvapně Maďarům. Maďarství se do této východní končiny slovenské dere neúprosně. I naše mapa podává o tom svědectví svými minoritami maďarskými; nejvíce to však ukazují změny v posledních statistikách.²⁷³⁾

Z Niederlova vymezení slovenské hranice bylo viděti, že se v podrobnostech místy značně odchylovalo ode všech starších nástinů, jež byly dotud v literatuře podány a které mu byly přístupny (od Šafaříkova,²⁷⁴⁾ Czoernigova,²⁷⁵⁾ Šemberova,²⁷⁶⁾ Le-Monnierova²⁷⁷⁾ a Baloghova).²⁷⁸⁾ Niederle srovnal svoji slovensko-ruskou hranici s těmito mapami a vytkl rozdíly od jednotlivých spisovatelů, uváděje detailně jejich hranice.²⁷⁹⁾ Nejpodstatněji vytkl rozdílnost své mapy od Baloghovy, pracované na základě

²⁷²⁾ Na tomto místě právě Niederle konstatuje těžkost, ba nemožnost stanovití hranici obou národů, chce-li se bráti v úvahu nejen řeč, ale i víra, politické smýšlení, mravy, kroj atd.

²⁷³⁾ Potom následuje výčet 242 slovenských obcí podle okresů.

²⁷⁴⁾ V »Národopise« na str. 95. Šemberovu hranici převzal J. V. Häufler na své mapě »Sprachenkarte der oesterr. Monarchie« (Budapest 1846).

²⁷⁵⁾ Ethnographische Karte der oesterr. Monarchie. Wien 1855. Podle této mapy vydal ve zmenšeném měřítku svoji mapu Dr. A. d. F i c k e r v spise »Die Völkerstämme der oesterr. Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln« (Wien 1869).

²⁷⁶⁾ ČČM 1876, 674. Ale mapu podle jeho »Základů dialektologie« zpracoval V a v ř. D u š e k (v majetku Národopis. musea českoslov.). Soudobá je malá mapa G. Devollana. Jinou péknou a správnou národopisnou mapu Uher na základě sčítání z r. 1890 uveřejnil náš krajan J. Homolka ve sbírce »A magyar állam ismertetése« (1892), ale bohužel v malém měřítku. (Srov. i jeho mapky v lexikonu »Pallas nagy lexikona«, 1895.) Sem patřil zmínka o statistickém přehledu národnostním podle sčítání z r. 1890 od E. d. L e i p e n a »Die Sprachgebiete in den Ländern der ung. Krone« (Wien 1896) a od J. Z e i m m r i c h a »Die Völkerstämme Österreichs« (Geogr. Zs. 1899, 361 sl.) a najmě výklad k národnostní statistice, uveřejněný v Ung. Revue 1893, 1.—2. seš. pod titulem »Die Nationalitäten Ungarns in J. 1890« od Julia V a r g h y.

²⁷⁷⁾ Sprachkarte von Österreich-Ungarn bearbeitet nach den durch die Volkszählung vom 31. Dezember 1880 erhobenen Daten von Dr. F. R. Ritter von Le-Monnier, Wien 1888. Soudobá je mapka Ign. H a t s e k a (Ethnogr. Karte der Länder der Ungar. Krone, v Petterm. Geograf. Mith. 1885. Taf. 3). Větší je F. R é t h e y o v a (»A magyar sz. korona országainak ethnographiai térképe.« Podle popisu z r. 1880).

²⁷⁸⁾ Příloha k dílu »A népfajok Magyarországon« (Budapest 1902). P. Balogh drží se vlastně řečového dělídla, neboť rád mluví o řečové hranici, ačkoli jinak založil svoje dílo na úředních statistikách. Jeho určení, pokud se týká řeči jednotlivých obcí, nebývají však, jak jsme měli příležitost často ukázati, vždy správná, takže je v nich dosti chyb.

²⁷⁹⁾ O Czoernigově hranici napsal, že je na mapě místy velmi a nesprávně přetřívána. Nicméně i na ní možno prý stopovati značné rozdíly, svědčící někde na prospěch postupu slovenského, jinde maďarského (l. c. 124). — Šembera dovedl hranici slovenskou od Děvínské Nové Vsi

sčítání z r. 1890, která byla podrobně a přesně zhotovena pro celé Uhry. Odchyly Niederlovy na západě nejsou velké, ale velmi značné, jak jsme již výše uvedli, v končinách východních.

Baloghova slovenská hranice jde od Bystrice na Dúbravku, Lamač atd. až okolo Dobšíny přes Velký Hnilec, Koterbach, Vitkovce, Olcnavu, Helcmanovce, Prakovce, Žakarovce, Folkmar, Opáku, Aranidku, Poproč, Rudno, Paňovce, Bužinku, Hanisku, Sokolany, Bočár, Belžu, Holoház, Sal. Hutu, Kuzmice, Stanču, Klačanov, vybíhá až k Čejkovu a vrací se přes Úpor, Trebišov, Markovce, Malčice, Petrikovce, Slavkovce, Budkovce, Stretavku, Tegeňu, Čierné Pole, Vysokou, Dermu, Záhor, D. Německou, Onakovce, Petrovce, Hutu, Priekopu, Koňuš, Tibavu, Baškovce, V. Rybnici, Strihovce, Ublu, Valaškovec, Sninu, Jabloň, Brestov, Hrubov, Olku, Repejov, Vrchovce, Bystrín, Polanu a k Šar. Driečné.²⁶¹⁾

Jeho srovnávací tabulky výsledků z posledních 50 let jsou znamenitým příspěvkem k historii národnostních poměrů nejen na slovenském východě, ale v celých bývalých Uhrách. O tom, jaké síly působily na vývoj slovensko-ruské hranice, pojednali jsme dostatečně v této i dřívějších kapitolách; o kolsavosti a variabilitě všech statistik a o příčinách toho promluvíme ještě souvisle v následující kapitole XIV., kde také budou uvedeny Baloghovy tabulky,²⁶²⁾ kterými autor chtěl — ale marně — ukázat světu, jak liché jsou pomluvy o Maďařích, že pomadařství ostatní národnosti, poněvadž prý po Rusích nejvíce maďarský živel ztratil za posledních 50 let.

Niederle později v polemikách, které vyvolala jeho »Národopisná mapa uherských Slováků«, rád přijímal opravy a doplňky, které přinesly hlavně práce Czambelovy, Tomašivského a j. Zvláště byl ochoten vrátiti

až k Užhorodu, odkud šla na jih na Minaj, Homok, Korytňany, Čáslovce, Dlhé Pole, Komárek, N. Salaš, Andrašovce, Sereďné, Lichovce, Hľubokou, Hľedpark, Bakaňu, Zdravce, Horany, Radvanku, Domanince, Onakovce, Beňatinou, Podhradie. (Dále hranice nevede.)

²⁶¹⁾ Rozdílly mezi svou a Baloghovou mapou, jak je sám Niederle určil, vypočítány jsou jmény, jak které obce během 10 let (od r. 1890—1900) se poslovenštily ve Spiši, Šariši a Zemplíně (ev. též porušily). V Spiši se poslovenštily obce Krempach, Toryska, Polanovce, Závadka, Kojšov; — neporušila se žádná. V Šariši se poslovenštily: Gromoš, Pusté Pole, Olejníkov, Lubotýna, Bogliarka, Krivé, Černina, Rovné, Beňadikovce, Havranec, Dolhoňa, Svidničky, Kružlová, oba Komarníky, Bystra, Bodružal, Kožuchovec, Prikré, Mirola, Pstrina, Gribov, Suchá, Kobulnica, Vlača, Okruhlé a Fulanka; — porušily se: Blažov, Jastreb, N. Orisk, Jurkova Vola, Vyškovce, Vislava, Duplín, Šapinec. V Zemplíně se poslovenštily: Dětrík, Valkov, Štefanovce, Petkovce, Bačkov, Mrázovce, Brušnica, Križlovce, Kelbovce, Jakušovce, V. Olšava, oboje Stažkovce, Kožkovce, Zubné; — porušily se: Pritulany, Pucák, Pravkovce, Poruba, Krajňa, N. Olka, Solník, Repejov, Vojtovce, Potočka, Vrchovce, Velkrop, Brestov, Valaškovec, Ubla, Šmigovce, Strihovce, Baňské. V užhorodské se poslovenštily: Podhradie, Hľivíšte, Choňkovce; — porušilo se Sereďné. — Uhrnem ztratili tu Slováci proti Rusům 27 obcí, Rusové však 49 obcí, takže postoupila — ovšem jen podle výsledků úředních popisů z r. 1890 a z r. 1900 — slovenská oblast o 22 obcí ku předu.

²⁶²⁾ Tu jen citujeme jeho čísla: v horních Uhrách změnilo se většinou podle jeho výpočtů 367 obcí, při čemž Rusové ztratili 214 obcí (a to 37 Maďarům, 176 Slovákům a 1 Němcům), Slováci 76 obcí (Maďarům 62, Němcům 12, Rusům 1, Charvátům 1), Maďaři 53 obcí (Slovákům 48, Němcům 3, Rusům 2) a Němci 20 (Maďarům 6, Slovákům 10, Rumunům 4). Uhrnem tu Maďaři ztratili 53, ale získali 107 obcí, Slováci ztratili 76, získali 238, Němci ztratili 20, získali 17, Rusové ztratili 214, získali 4, Rumuní ztratili 4 obce,

Rusům to, co podle řečového hlediska Czambel-Slovák pro ně reklamoval.²⁹³⁾ Ruští kritikové vytýkali Niederlovi, že věří v tendenční maďarskou statistiku a tím i v náhlu slovakisaci podkarpatských Rusů, proti čemuž Niederle se bránil,²⁹⁴⁾ odmítaje podkládaný mu úmysl, jako by uznával úřední statistiku z r. 1900 a Baloghovy výklady za správné, ale přece jen nemohl souhlasit s názorem Tomašivského²⁹⁵⁾ a jiných, jakoby hranice slovensko-ruská trvala desetiletí beze změny. Zastával se postupující slovenisace uherských Rusů, jak to připouštěl i Hnatjuk, podle něhož Rusům ubývaly ročně 2 obce.

Sporný problém stylsován byl takto: Dříve na základě rozboru východních slovenských dialektů a též na základě rozboru náboženské statistiky se přijímalo, že Slováci na východě jsou proti Rusům na postupu a značná část východního Slovenska měla se za poslovenštělou oblast, původně ruskou, zvláště když uherské statistiky z posledních 50 let ukázaly podle zpracování P. Balogha též, že se »poslovenštilo« na účet Rusů 176 obcí. Kritickou analýsou prací Baloghových, kterou vykonal hlavně S. Tomašivskij, se dokázalo, nejen že kniha Baloghova je tendenčně politická a maďarsky šovinistická, ale i že Rusinů od r. 1890 do 1900 přibýlo absolutně 44.437 duší a relativně že zůstali státi, činíce 2·2% všeho obyvatelstva, kdežto Maďarů přibýlo, Němců, Slováků, Rumunů a Charvátů se Srby relativně ubýlo — všechno ovšem podle úřední statistiky. Ale úřední statistiky, jsouce plny odporů,²⁹⁶⁾ nepodávaly podle Tomašivského správného obrazu o stavu národnostních poměrů v Uhrách, ani o jejich historii, takže opravíme-li sporné osady na hranici ruskoslovenské ve prospěch Rusů, dostaneme i pro popis r. 1890 i pro r. 1900 o mnoho větší počet Rusů v Uhrách, absolutně i relativně, a to r. 1890 v 7 severních stolicích 36 obcí s 8518 dušemi, čímž procentuální počet Rusů vystoupí v Uhrách na 2·57% ; pro r. 1900 přibývá 50 obcí s 11.553 dušemi, čímž počet Rusů vystoupí na 2·6%. A ještě i o jiných obcích lze se domnívat,²⁹⁷⁾ že je tam více Rusů, nežli je statisticky udáno, takže možno odhadnouti počet všech Rusů na 2·5% (1890) a 2·62% (1900) a absolutně aspoň na 1/2 milionu. Vzrůst Rusů byl značný, a právě to bylo asi příčinou, proč úřad počet Rusů násilně a nesprávně stlačoval a dělal z nich Slováky. Všechny Baloghovy výsledky, jakož i všechna podobná mínění se strany české, slovenské i ruské (Hnatjuk), jako by se Rusinů odnárodňovali proto tak rychle, že kulturně níže stáli, byly podle Tomašivského naprosto přehnané, ačkoliv nebylo možno popřít, že se pozvolně asimilovali a asimilují, ale jen v skrovných mezích, k Slovákům, jako vždy bývá mezi dvěma plemeny různě kulturní výšky.²⁹⁸⁾

²⁹³⁾ Srov. Národopisný věstník českoslov. II. z r. 1907, str. 1—3, kde Niederle graficky na mapě znázornil rozdíly mezi svou původní mapou a řečovou mapou Czambelovou.

²⁹⁴⁾ Srov. Slovanský Přehled V. 345 sl., tamtéž VI. 258—261 a jinde.

²⁹⁵⁾ Uhorskí Rusin v svitli maďar. úriadovoj statistiki (v Zap. nauk. tov. Ševč. I., LVI., 34).

²⁹⁶⁾ Jednou tatáž obec jest označena za ruskou, po druhé (za 10 let) za slovenskou. To jsou sice chyby úředních orgánů, které nutno opravit, ale tyto omyly ukazují zároveň, že náhlé přeměny jsou absurdní a proto nesprávné, čím a contrario, jak to potvrzují i lokální znalci, stará národnost zůstává po desetiletí nezměněna.

²⁹⁷⁾ Podle S. Tomašivského.

²⁹⁸⁾ Niederle přijal tyto reklamace Tomašivského, ale přece jen v š e c h sporných údajích nechtěl řešit ve prospěch Rusů, poněvadž není možno podle jeho mínění vyvrátit řadu konkrétních fakt, zjištěných Volod. Hnatjukem, O. Brochem, Fr. Pastrnkem, Jos. Škultétym, Št. Mišíkem, podle nichž Rusinů skutečně se poslovenšťují. — Stanoviško Tomašivského nebylo

S. Tomašivskij²⁹⁰) shledal na dosavadních mapách dvojitou chybu: 1. obyčejně jejich malý rozměr dává jen »začalně ponjatje« pro ruské území v Uhrách; 2. ony se velmi často neshodují mezi sebou, a to nejen v jednotlivých osadách, ale i ve větších prostorech. A z toho právě vznikaly stálé spory, hlavně o slovenskoruskou hranici.²⁹⁰) Sám však se musel přiznat, že i jeho mapa není bez nedostatků, zvláště že v některých bodech není jeho etnografická hranice »bez pochybností« pevná, takže pozdější badání změní prý ten nebo onen detail jeho mapy.²⁹¹) Ruské území v Uhrách vyobrazeno je dvěma zvláštními mapami, mechanicky rozdělenými z technických příčin (částečně i vědeckých) na východní a západní část.

Hlavním pramenem Tomašivského pro označení etnografických hranic byla úřední maďarská statistika, třeba i velmi nespolehlivá,²⁹²) takže možno jí upotřebovat i jen s velkou opatrností; ovšem maďarským učencům se dobře hodila k jejich národně-politickým cílům. Ze starších Czoernigova mapa (vydaná r. 1855) podle jeho mínění byla až do těch časů nejlepší ze všech prací, které se zabývaly tímto předmětem, poněvadž byla zpracována na základě pramenných statistik. Popisná data z r. 1857 zpracoval L. Ficker, nástupce Czoernigův, ale zase bez rveřejnosti počtu národnosti. Teprve na konci r. 1869 vykonán byl nový popis s označením řeči a víry obyvatelstva v Uhrách. Tyto výsledky byly dosti důkladně uveřejněny v prvním lexikoně maďarského statistického úřadu.²⁹³) Výsledky popisu z r. 1880 podávají pozdější vydání tohoto lexikonu. Číslo z r. 1890 a 1900 podávají mimo lexikony již úplně podrobně velká vydání statistického úřadu (v dvou seríích).²⁹⁴)

nové; hájil je již Petrov a po něm Czambel, kteří dospěli o mnoho dříve k podobným závěrům. My jsme též stále a stále zjišťovali, že asimilace řečová a kulturní neznamená ještě změnu národnosti (t. j. kmenového po vědomí).

²⁹⁰) Etnografická karta uhorskoj Rusi (v Lamanského »Stati po slavjanověděniju«, III., Petrohrad 1910, Imperat. Akademie nauk, str. 178—269). — Také S. Tomašivskij, veden jsa příkladem Hnatjukovým a Czambelovým, bral za dělidlo hlavně řeč, jak ukazuje okolnost, že označil na své mapě spíšské Poláky, ačkoliv se hlásili za Poláky. (»Bylo je možné úplně přehlédnouti, ale přece je na tomto místě označujeme zvláště, tím více, že hlavní činitel byl tu jazykový.« Srov. jeho »Etnograf. karta« 212.) Ale nevedl si důsledně, poněvadž mnoho obcí s neruskou řečí připočítal k ruským (Mníšek, Granastov atp.).

²⁹⁰) Tu kritizuje Baloghovu a Niederlovu práci, které prý otázky nevyjasnily, takže bylo třeba vydati novou mapu, která, pokud se týče topografické stránky, převyšuje všechny dosavadní.

²⁹¹) Autor si však přeje, aby co nejvíce oprav přineslo vědecké badání o »zakarpatských« Rusinech. (Na ruském území nevyznačil však prý důkladně cizích menšin z nedostatku bezpečných pramenů v tom směru oří známé tendenciosnosti i nevědomosti v úředních datech, zvláště co se týká Maďarů a Slováků. V novém vydání mohlo by se to prý opravit.)

²⁹²) Což konstatovali již dřívější badatelé (Francev, Petrov, Hnatjuk a j.), i sám autor v starších svých pojednáních.

²⁹³) A magyar korona országalnak helységnévtára, Budapest 1873. U každé obce bylo udáno, ke které národnosti náleží převážná část jejich obyvatelů.

²⁹⁴) a) A magyar korona országalban az 1891 év elején végre hajtott népszámlálás eredményei, I. rész, általános népleírás; — b) A magyar korona országalnak 1900 évi népszámlálása, I. rész, a népesség általános leírata községenként, Budapest 1902.

Jestliže počet ruských obcí z uvedených roků varíruje, nemění se tím ještě etnografická hranice ruského národa, jak se domýšleli Balogh a Niederle.²⁹⁰⁾

Mnozí zkoumatelé dovolávají se prací Fényesových,²⁹¹⁾ které jsou však velmi fantastické, neboť jeho údaje jsou vzaty z různých církevních schematismů a nečiní rozdílu mezi věrou a národností, takže Fényes nedovede oddělit Rusů od Slováků.

Starší statistiky z XVIII. století nemají vědecké ceny, neboť jednak nezjišťovaly národnosti, jednak samy později národnost nespolehlivě přispiovaly, neoddělujíce Slováků od Rusínův, ale zahrnujíce je v společné rubrice t ó t v a g y r u t h é n .

Důležitým pramenem byly Tomašivskému církevní schematismy obou uhro-ruských eparchií (mukačevské a prešovské), neboť jsou dobrými kontrolami úředních statistik, zjišťující mimo víru i jazyk.

K nejlepším pramenům Tomašivského patřily zápisy etnografů a jazykozpytců (Hnatjuka, Verchratského),²⁹²⁾ jakož i práce Brochovy, Hnatjukovy, Holovackého, Miškovy, Petrovovy a j.²⁹³⁾

Na počátku XIX. století objevily se tři monografie maďarského důstojníka a spisovatele Szirnaye o Zemplině, Ugoči a Satmáru,²⁹⁴⁾ které jsou na svoji dobu dobré a věrné popisy a posud neztratily ceny. Z pozdějších prací nutno uvést dílo Czoernigovo, Bidermannovo, Pickerovo a Leipenovo.²⁹⁵⁾

Z novějších prací, neuvedených v seznamu Francevové, všiml si Tomašivskij hlavně Verchratského, Hnatjuka, Balogha, Niederla, Mišika, Budiloviče²⁹⁶⁾ a Czambela.²⁹⁷⁾

Zmínky zasluhují i práce o historii ruské kolonisace za Karpaty, které se však přidržují ještě Bidermanna a Filevici (i Hruševského).²⁹⁸⁾ Spor se vede o to, kdy se Rusové usadili pod Karpaty. Tomašivskij se přidržuje názoru, že ruská kolonisace je staršího data.

Z vážnějších etnografických (jazykových) map jsou podle něho tyto: 1. Čaplovičova (která je prý malá a chybná); — 2. Safaříkova (podobná Čaplovičově, ale s územím Sotáků — připočítaným k Slovákům); — 3. Häuflerova (podle prvních výše uvedených); — 4. Czoernigova (nejvážnější, nepřehnaná, ale též jen hrubá a ne bez chyb); — 5. Holovackého (věrná to reprodukce mapy Czoernigovy, jenže příliš malá);²⁹⁹⁾ — 6. de

²⁹⁰⁾ Toto prý vyvrátil v Zapis. N. Tov. im. Š. LVI. a LVII.

²⁹¹⁾ Fényes Elek: »Magyarországának s a hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben«, I.—VI. köt. Pest, 1833—1840. — Od téhož autora vyšel čtyřdílný lexikon »Magyarország geographiai szótára« a »Statistik des Königreiches Ungarn«, Pesth 1843.

²⁹²⁾ Nebrali však zřetele k politické stránce etnografie.

²⁹³⁾ Ostatní viz u Franceva.

²⁹⁴⁾ Latinsky psané (Notitia topographica, politica incliti comitatus Zempleniensis per Antonium Szirma de Szirma, ed. Mart. Georg. Kovachich Senquiciensis, Budaë 1803 atd.).

²⁹⁵⁾ Tu necitujeme prací těchto učenců, neboť je již známe. Jen Ed. Leipena: »Die Sprachgebiete des oest.-ung. Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen und Inseln«, Wien 1869 — ještě jsme neměli příležitost uvést.

²⁹⁶⁾ K voprosu o plemenných otnošenijach v Uhorskoj Rusi, Petr. 1904.

²⁹⁷⁾ Po vydání této vážné studie slovenského badatele dal se prý snad překonatí Niederle, že složil svoji mapu Slováků trochu — lehkověrně.

²⁹⁸⁾ Istorija Ukrainy-Rusi (d. I. a II., 1904 a 1905).

²⁹⁹⁾ V »Narodnyja pěsní Halickoj i Uhorskoj Rusi«, Moskva 1878.

Vollanova (kombinace mapy Czoernigovy, Šafaříkovy a Čaplovičovy);³⁰⁶⁾ — 7. Le Monnierova (dostí důkladná, ale oprá se o nespolehlivé úřední statistiky); — 8. Rhétheyova a Hatsekova (podobná Le Monnierově); — 9. Baloghova (rozměrná, ale méně spolehlivá nežli Le Monnierova, minimální ceny vědecké); — 10. Niederlova (založená na úřední statistice z r. 1900, ale fantasticky znázorňující poměry na slovenskoruské hranici, neboť zabrala mnoho Rusů k území Slováků).³⁰⁶⁾

Pokud se týče názvosloví, přizpůsobil názvy literární. ukrajinštině; jejich dialektické formy uvedl v ukazovateli.

V první části³⁰⁷⁾ autor popisuje nejdříve hlavní území uherských Rusínů, jež prý Vihorlatem (»Dílem«), který tvoří přirozené dělído řek Uhu, Laborce a Rybnického, je rozděleno na západní a východní polovici, geograficky i lidově prý odlišné.³⁰⁸⁾

Následují popisy jednotlivých stolic (Marmaroše, Ugoče, Berehu, Uhu, Zemplína, Šariše a Spiše), z nichž nás tu zajímají poslední čtyři. Hlavní etnografická hranice Rusínů jde podle Tomašivského od místa stoku Latorice a Staré na sever mezi potoky Cikánským a Slatinským, obchází od východu a severu Chomec, zatáčí na západ, odděluje Čáslovce od Koryťan a znovu se obrací na sever, vynechávajíc nalevo maďarské obce: Homok, Ketergeň, Minaj, na Radvanku a Užhorod, obchází od západu Domanince a Onokovce, dále mezi řekou Krivákem a Starou jde na sever, vynechávajíc po boku slovenským Hust, potom zatáčí na západ mezi potoky Lipovcem a Sobraneckým, obchází od západu Hoňkovce a Chliviště, dochází k hranici stolice u pramenů Rybnického potoka, obchází ze severu slovenské Hámry a znovu najednou se zatáčí na jih, aby zabrala ruskou Porubu a potom ještě jednou zatočí se na sever k stoliční hranici. Z celého prostoru v sobraneckém okrese bezpečně ruská je jen jedna obec — Beňatina, za kterou hranice šla by severní hranicí stolice.³⁰⁹⁾

Zemplín rozdělil Tomašivskij na 3 etnografická pásma: severní nejmenší je ruské, střední je slovenské s ruskými koloniemi a jižní největší maďarské. Číselný poměr těchto tří pásem národnostních je tento: 34.831 (11%) Rusínů, 106.114 (32%) Slováků a 174.107 (53%) Maďarů. Podle úředních dat ruské obce byly v převaze jen ve 4 okresích ze všech 10, ale podle Tomašivského v 6 (kromě sninského, humenského, stropkovského a vranovského též v sečovském a tokajském). Hlavní hranice Rusínů v zemplínské župě vstupuje z Uhu na západní hranici sninského okresu a na sever od Valáškovce se zatáčí na severovýchod, obejde ze severovýchodu Sninu a znovu vchází na okresní hranici nad řekou Udavou. Odtud se odchyluje na jihozápad až po Laborec, zabírajíc ruské Maškovce a Dědačovce, zatáčí se nazpět k Ondavě níže Papína, obcházajíc jej ze severu, zahybá se na západ níže Rokytova, Brestova, Ruské Kajně, Rohožníka,

³⁰⁶⁾ Vydaná v jeho sbírce písní »Uhroruskija narodnyja pjesni« (Zap. Imp. rus. geograf. Obščestva, XIII.). De Vollan drží se dělída Srevzněvského a Kočubinského (dříve i Holovackého), takže rozšířil území ruské o území Slováků — řeckých katolíků, ba dokonce i o území Slováků římsko-katolického vyznání. K vědeckým účelům se nehodí.

³⁰⁷⁾ Proto prý autor musel se přiznat v komentářích k základní chybě.

³⁰⁸⁾ Str. 189—222.

³⁰⁹⁾ Hlavně prý v řeči obyvatelstva je rozdíl mezi západem a částí východní.

³¹⁰⁾ Od mapy Czoernigovy odchyluje se Tomašivskij v tom, že Rusínům běže Dlhé Pole a Chomec, ale Maďarům Baranince a Radvanku. Czoernig připočítal k ruským obcím též Vyš. Německé, Orechovou, Prtekopu a snad ty, co jsou mezi nimi. (Porúbka je slovenská.) Ruské jsou též: Kušín a Kaluša, slovenské Hoňkovce. Jiných rozdílů není.

Piskorovec a Hrabovce, obchází od východu a severu slovenské Petejovce a Turiány a vede nazpět dolů Ondavou, před slovenským Trepcem se zatáčí na západ, zabírajíc ruské dědiny Dětrík a Petkovce a nad Skrabským po řece Toplé vchází do šarišské stolice. — Na tomto ruském území jsou Slováci okolo Stropkova. Smlíšená slovenskoruská pásma jsou v Cirockém Dlhém, Paplně, Petrovcích, Pakostově a Holčíkovicích. Na slovenském území mimo skupiny z 3 ruských dědin jsou 2 blíže sebe a 2 osamocené ruské ostrovy mezi Slováký a 1 mezi Maďary. — Zemplín je podle Tomašivského druhou stolicí, kde je mnoho Slováků vyznání feckokatolického; jsou to původní Rusíni, asimilovaní Slovákům. Asimilace ta pokračuje jen pomalu na hlavní slovenskoruské hranici. Dědin, kde feckých katolíků je více nežli 50%, je 36 (nepočítaje 8 pochybných). Všechny se spojily ve 2 skupiny: jednu podle pravého břehu Toplé okolo Sečovec a Trebišova, druhou mezi Ondavou a Laborcem nad Michalovcemi a jako pokračování podobné ruské skupiny. Kromě těchto dvou velkých skupin jsou jen osamocené ostrovy: na severu 6 dědin, na jihu 2 ostrovy. Ruských ostrovů, kde »ruský« obřad (feckokatolický) čítá více nežli 20%, máme více nežli 60 (hlavně mezi řekou Toplou a Laborcem). Úplně bez feckých katolíků není v Zemplně ani jedna dědina. Řeckých katolíků s maďarskou řečí jsou podle Tomašivského v Zemplně 4 skupiny (dohromady 11 dědin);³¹⁰⁾ feckokatolických menšin je však mnoho.

Sariš je slovenskoruský (v poměru 3 : 2). Úředně bylo tu Rusínů 33.988 (19.48%); ale ve skutečnost podle Tomašivského je jich tam 22.5% — téměř ¼ obyvatelstva.³¹¹⁾ Nejrůstější jest okres makovický (přes 70% Rusínů, úředně však jen 53.19%);³¹²⁾ toplanský jest jen z malé části ruský (21 obcí — úředně jen 16),³¹³⁾ sekčovský taktěž (25 obcí);³¹⁴⁾ vyšnotoryský má z 58 dědin 24 ruských (Rusínů je však přes 33% — úředně 31.61%);³¹⁵⁾ široký okres je slovenský (s dvěma ruskými ostrovy — Klembarkem a Miklúšovcemi).³¹⁶⁾

Hlavní ruská hranice v této stolici je velmi náhlá: Nad Toplou vychází ze zemplínské, běží nahoru Toplou, zabírajíc na pravém boku Vlaču a vynechávajíc po levém boku slovenské Mičakovce, Gíraltovece, Brezov, Lascov, Marhaň, Kučín, Kurímu, Dubínu, Hrabovec; odtud obratem objímá ze severu Hažlín a znovu dochází do Toplé pod Belovežou; odtud jde na sever, vynechávajíc slovenský Bardiov, Novou Ves, Dlouhou Lúku, Zborov a Šmilno. Dále se zatáčí na západ, protínajíc řeku Jaruhu. Toto místo lze pojmenovati okrajem jednotného etnografického území Uh. Rusí. Tu se sešly klínem při samé říšské hranici. Trochu dále se ruské území rozšiřuje na jih; hranice jde nejdříve podle Stebníka, Tvarožců, nad Gaboltovem, odtud se zatáčí na jih, přetíná Toplou na západě od Tarnova, jde pravým břehem řeky Solotviny, zabírá ruské Krivé, a když dochází k hranici řek Toplé, Sekčova a Torysy, vchází do basénu Sekčova a zabírá tam 4 blízké k sobě ruské obce: Závadku, Geralt, Žatkovce a Hradisko; dále jde přímo na západ do basénu Torysy pod Šomou a Jakoviany, objímá od západu

³¹⁰⁾ Při nich je 1 s řečí slovenskou (N. Rehmeč).

³¹¹⁾ Slováků je 66%, Maďarů 6.3%, Němců 6.2%.

³¹²⁾ Mestisko, Stebnická Huta, Šmilno a Zborov jsou slovenské. Mnoho Slováků žije též v Stročině, Tyšinci a Duplíně. Poláků je dosti: mimo Mestisko v obou Svidnicích a Rovném.

³¹³⁾ Radoma a Okruhlé jsou slovenské ostrovy (se Stropkovem a Mestiskem). Silné ruské menšiny žijí v Lascově, Kručově, Marhani, Koklín. Kereštevji a Šmilně. Ľulanka je ruský ostrov mezi Slováký.

³¹⁴⁾ Úředně jen 21. Lenartov je slovenský ostrov, Rešov ruský.

³¹⁵⁾ Plavnica, Plaveč a Luhotýna jsou slovenské ostrovy, Renčíšov ruský.

³¹⁶⁾ Úředně jen Miklúšovce.

Hanigovce a od severu slovenskou Lúčku a Kamenici. Dále hranicí řek Popradu a Torysy, zabírajíc 2 ruské dědiny, Štelbach a Blažov, přestupuje tu do spišské. Smíšené slovenskoruské pásmo vystupuje v několika místech: Mičakovce, Lascov, Kručov, Marhaň, Šmilno, Hanigovce, Kriviany, Lipiany a v slovenských ostrovech, které jsou 4 (ale 5 obcí). Ruské ostrovy jsou 4 (ale 5 dědín).

I tu třeba podle Tomašivského zaznačit ty dědiny, které nedávají úplně jasněho kritéria své slovenskosti nebo ruskosti, tvoříce takto přechodný element. Na př. Czambel má za slovenské dědiny: Vlaču, Fulanku, Klembark, Gromoš, Pusté Pole; Hnatjuk nazývá slovenskými ještě tyto: Durdoš, Gerlachov, Geralt, Závadku, Žatkovce, Jakoviany, Miklušovce a ruskou Stebnickou Hutu. Tu možno opakovat to, co bylo výše řečeno při podobném případě v Zemplně a Uhu.

Řeckokatoličtí Slováci jsou všude po stolici mimo dědiny nad Horní Svinkou; ve většině jsou v těchto dědínách: Kvačanech, Sedlících, Lubovci, Koklín, Kereštevci, Ruské Nové Vsi, Abramovcích, Varhaňovcích. V některých z nich proces poslovenštění se ještě neskončil, jak ukazuje malý počet Rusů a řeč bohatá ruskými elementy.

Ve Spiši žijí Rusíni, Němci, Poláci a Slováci. Rusíni severním ramenem spojují se s haličsko-ruským územím,²¹⁷⁾ jižním ramenem tvoří poloostrov.²¹⁸⁾ Mimo to ruské ostrovy jsou: Osturňa v staroveském okrese; Vyš, a Niž. Slovinky, Poráč, Závadka a Helcmanovce v okrese hnileckém a novoveském a Kojšov.²¹⁹⁾ Hlavní etnografická hranice vchází ze Šariše do Spiše na hranici řek Hernadu a Torysy, odděluje Olšavici od Brutovců, obíhá Poproč a zatáčí se na západ, zabírajíc nad Lomnickým potokem ruskou dědinu Hodermark a nad Jakubianským potokem Jakubiany, zatáčí se zpět do Šariše, obchází od východu známý nám slovenský ostrov nad Popradem (3 obce), zatáčí se znovu na západ k Popradu a spišské hranici nad Matisovou, běží pod Jarembinou a Kamjonkou, přeskakuje do basénu Dunajce, zabírajíc 2 krajní ruské dědiny nad řekou Lipnskem, ale nedocházejíc samého Dunajce, zatáčí se přes hranici na haličskou stranu, aby zabrala i tu krajní ruské dědiny, Šlachtovou a Čiernou a Bielou Vodu, zatočí se nazpět do Spiše, míne z jihu ruskopolský Pilhov a pod Mníškem (polsko-ruským) přechází na pravý břeh Popradu z Haliče před Novou Sančou a Gribovem.²²⁰⁾

Zajímavé je podle Tomašivského, že ačkoliv tamější ruské obce již od počátku XIV. stol. aneb koncem XIII. stol. vcházejí klínem a ostrovy do slovenského území, přece, pomíneme-li nejistý Poproč, máme tu jen 1 slovenskou obec s většinou »ruského« obřadu (Lačnov).²²¹⁾

Pokud se týče ruských ostrovů a kolonií mimo uvedené území 7 vyjmenovaných stolic, uvádí Tomašivskij několik menšin i z abau-turňanské, a to jednak mezi Maďary (v Moďorošce 5·2%, v Kejtí 13·09%, v Solnoku 17·8%, v Kaní 25·95%), jednak mezi Slováky (v Královcích

²¹⁷⁾ Sulín, Krempach, Granastov, Mníšek, Jarembina, Kamjonka, Litmanová v starolubovenském okrese a Folvark a Starý Lipník v staroveském okrese.

²¹⁸⁾ Jakubiany v starolub. okrese, Hodermark v kežmarském, Torysky a Niž. Repaše v levočském, Olšavica a Poproč v podhradském okrese.

²¹⁹⁾ Ostatek v srovnávacích našich výkladech a poznámkách.

²²⁰⁾ Mapa Czoernigova neshoduje se s mapou Tomašivského jen v tom, že na ní Krempach, Granastov a Mníšek jsou označeny jako slovenské (polské).

²²¹⁾ Hovoří se tam prý sice slovensky, ale tak silně s ruským dialektem, že by se mohl nazvat Lačnov ruským. (Srov. naše určení této obce v kapitole IV.)

3·65%). V samých Košičích bylo 307 Rusínů, většinou vojáků. V celé stolici zapsáno bylo r. 1900 jen 256 duší (0·1%). V severní části stolice byly 4 obce slovenské s řeckokatolickým vyznáním, v jižní 17 maďarských s tatkovou většinou.³²²⁾ Vedle toho ruská víra je rozšířena po celém slovenském i maďarském území; nad 20% mezi samými Slováký je 10 obcí, ještě více mezi Maďary.

V druhé části³²³⁾ shrnuje své výsledky v »Přehledu obcí hlavního ruského území«³²⁴⁾ v zvláštní tabulce (viz na str. 426 a 427).

Na jednom místě (l. c. 204) Tomašivskij se ptá, odkud se vzali Slováci »ruské« víry? Zda jsou to poslovenštění okolní Rusíni, či Slováci, kteří přijali slovanský obřad? »Nepouštějíc se daleko do rozboru této otázky, zaznačíme jen hlavní výsledek svých nynějších badání na tomto místě, který možno shrnouti v tyto body:

1. Hlavní plemenná hranice ruskoslovenská po dlouhá století se neměnila a zůstala tak, jako je dnes.

2. Když se započala v XIII. a hlavně ve XIV. století ruská emigrace ze severu, v basénu Rybnického bylo již slovenské obyvatelstvo.

3. Rusíni se usazovali od počátku též mezi Slováký, přijímající časem jejich řeč a uvádějíce mnoho nových elementů ruských (slovník) do slovenské řeči a dávající tím zvláštní dialektický ráz této částce slovenského jazyka, která se nazývá východní,³²⁵⁾ s většími anebo menšími rozdíly, podle toho, zda bylo vnikání ruských prvků více anebo méně živé!

³²²⁾ Viz výše v našich výkladech o košickém okrese.

³²³⁾ Str. 219—222.

³²⁴⁾ Podává všechny převážně ruské obce, dále všechny ty, kde Rusíni žijí v značnějším počtu. Ty obce, v nichž úřední statistika r. 1900 nevykazuje vůbec Rusínů, anebo jen málo, ačkoli tam jsou, poznačeny jsou hvězdičkou; je-li taková obec převážně ruská, tedy jest označena dvěma hvězdičkami. Tu uvádíme pro srovnání s našimi výpočty jen úhrnná čísla Tomašivského z jednotlivých okresů, poněvadž obce jsme již srovnávali výše v hlavních svých výkladech, a ovšem jen z těch stolic, které se nás týkají. Hvězdičkami opatřeny jsou: 1. v užské stolici: a) v berezenském okrese: Velké Berezné; b) v užhorodském okrese: Katergiň, Minaj, Onokovce (2), Radvanka, Užhorod, Chomec, Časlovce; c) v sobraneckém: Hámry, Hoňkovce (2), Podhorod (2), V. Remety, V. Rybnica, Chliviště (2); d) v kapušanském: M. Rát, Palad, Tarnovce; — 2. v zemplínském: a) v snínském okrese: Dzedačov (2), Zubné, Maškovce (2), Nechvál Polanka (2), Papín, Snina, Cirocká Belá; b) v humenském: Humenné a Liskovec; c) v stropkovském: Bžany, Stropkov, Bystra, Bokša, Brušnica, Váľkov, N. a V. Vladiča, R. Hrabovec, Girovce, Dětrík, Zempl. a Šar. Driečna, Kelbovce, Krížlovce, Makovce, Miková, Mrázovce, V. Olšava, Stropk. Polana, Rohožník, Zempl. a Šar. Stažkovce, Tokajík, Sandal a Jakušovce — všechny dvěma hvězdičkami; Havaj, Holčikovce, Stropkov — jednou; d) ve vranovském: Davidov, Hlinné, Petkovce (2), Štefanovce (2); e) v michalovském: Bačkov, Cabov po 2 hvězdičkách; f) v tokajiském: Komloša (2); — 3. v šarišském: a) v makovickém: Bodrudžal, Gavrínec, Hríbov, Dolhoňa, Kožuchovce, V. a N. Komárník, Bystra Krajňa, Kružlova po 2 hvězdičkách, Mírola (1), Přírke, Pstrina, Regetovka, Rovné, Svidníčky, Stebník — po dvou hv., Stebnická Huta (1), Suché, Černina po 2 hv.; b) v toplanském: Beňadikovce, Vlača, Dzurdzoš, Kobulnica, Fulanka, Ščavník po 2 hv.; c) v sekčovském: Bardiov a Bogliarka po 1, Krivé, Kríže a Malcov po 2 hv.; d) ve vyšnotoryském: Gromoš a Olejník po 2 hv.; e) v širockém: Klembark, Rus. Nová Ves a Sedlice po 1 hv.; — 4. ve spišské stolici: a) v starolubovenském okrese: Krempach (2); b) v levočském: V. Repaše (1), Nižné Repaše a Toryska po 2 hv.; c) v podhradském: Podproč (2), Pavlany (1); d) v hlineckém: Helcmanovce a Kojšov po 2 hvězdičkách.

³²⁵⁾ Na naší mapě jen Gemer náleží do západní slovenské skupiny.

Nějaký čas ruští kolonisté podrželi svoji řeč, ale časem mladší pokolení propadala čím dále tím více asimilaci slovenské řeči.

4. V některých historických dobách, nejdříve XIII. a XIV. stol., potom XVII. a XVIII. stol., byl emigrační ruch tak silný, že »ruská« víra velmi často vítězila a proto v době katolicko-protestantského boje (proti-reformační) mohla asimilovatí lidí jiných vyznání.

5. Ruští kolonisté mezi Slováky, přijavše slovenskou řeč, dlouho se nepřestávali jmenovat Rusíny (Rusňáky) na označení své náboženské samostatnosti. Tak tomu je částečně i dosud, ačkoli obyčejně potomek těch Rusínů mluví nyní, že jeho víra je »ruská«, ale řeč »slovenská«. Tento asimilační proces byl dříve ještě na tolik živější, že slovenskou řeč měli za »panskou«, kterou mluvila severouherská šlechta a měšťanstvo. Když takto poslovenštění Rusínů musili přecházeti na nové osady, na př. mezi Maďary, Němce, Charváty, a tradice plemenné svéráznosti byla ještě živá, na nových osadách název »ruskosti« zůstal u nich nejen pro označení vyznání, ale i pro řeč a národnost, ačkoli byli již jen východními Slováky (sem patří t. zv. bačvanští Rusínů a jiní).«

Přehled vývoje otázky o ruskoslovenské hranici na východě slovenském podal též Stan. Klíma,²²⁶⁾ který konstatoval jednak rychlý postup maďarisace Slováků na východním Slovensku,²²⁷⁾ jednak slovakisaci a maďarisaci Rusínů²²⁸⁾ a za »nejspolehlivější ruskoslovenskou hranici« vyhlásil »nejzazší (nejsevernější a nejvýchodnější) katolické, po případě i evangelické obce slovenské«. Uvnitř této oblasti všechny pravoslavné »Rusňáky« pokládá za poslovenštěné, tedy »dnes již pravoslavné Slováky«. Zvenčí této hranice jsou mu všichni pravoslavní řečově Rusíny, ačkoli se i sami přihlašují za »Sloviaky«, neboť prý jen tato hranice je stálá, neroztržitelná a souhlasí nejvíce s hranicí Petrovovou z r. 1892, kdežto od Niederlovy značně se odchyluje. Klíma stanoví jí takto: »V Ungu je hranice poměrně nejstálější, protože je přirozená, počínající u Ungváru, kde se stýkají tři národnosti, maďarská, slovenská a ruská — oboje dvě nejvýchodnější katolické obce: Onakovce a Hutu a postupuje po hřbetě horstva přes vrch Popričný (1000 m) a po hřbetě sestupuje do údolí řeky Ciroké, obchází se nejvýchodnější katolickou baštou slovenskou, okresní město Sninu, odkud jde na západ. Hranici tvoří tu tyto slovenské katolické obce: Papín, Krivá, Jablona, Zbudské Dluhé, Zbudský Hrabovec, Hrubov, Pakostov, Ruské Petrovce, Vyšná Šitnica, Ďapalovce, Kelča a Trepec. Odtud na sever podél řeky Ondavy tvoří slovenský ostrov těchto 10 obcí (5 v Zemplíně a 5 v Šariši): Turiany, Nižná Olšava, Brežnica, Stropkov a Hoča v Zemplíně, Tyšinec, Mestisko, Stročin, Radoma a Okruhlé v Šariši. Vlastní hranice pak postupuje od Dobričan přes Strapské na řece Toplé ke katolické Bystré v Šariši. Zde tvoří hranici z části i evangelické obce. Hranice zde totiž jde podél řeky Toplé přes evang. Hanušovce, Babe a Železník, katol. Giraltovec, evang. Lužany, katol. Kalniště, Brezov, Lascov, Marhaň, evang. Krčov, kat. Harhaj, evang. Porúbku, kat. Kučín, Kurimu, Dubinu a Poliakovce, Hrabovec, Hažlín, Komarovce, Bardiovskou Novou Ves, Dlouhú Lúku, Zborov, Šmilnó a Hutiska, kde dosahuje hranic haličských. Na to ustupuje opět národnostní hranice slovenská na jih, ponechávající hornatý sever stolice šarišské Rusínům. Hranici tvoří tyto slovenské obce: evang. Zlaté, kat. Habolčov, Sveržov, evang. Richvald, kat. Hervardov, Šiba, Hertenik, Fryčovce, Osikov, Vaníškovce, Slov. Raslavice, Velký a Malý Silvník, Mašurov, Ternia, Balpotok, Rátvajovce, Bodolak, Čipkoš, evang.

²²⁶⁾ Slovanský Přehled IX., 1907, str. 60 a 112.

²²⁷⁾ Shledává hlavní její příčinu v přílišné odlehlosti východu slovenského od západu a v úžasném vystěhovalectví.

²²⁸⁾ Polovinu řeckých katolíků běže za Slováky a Maďary, pokládaje všechny pravoslavné za původní Rusíny.

Stolice, okres, obec	R o d n á ř e ě ě						V i r a						
	ruská		slovenská	maďarská	rumunská	německá	jiná	řecko- katolická	Fimsko- katolická	prote- stantská	židovská	jiná	
		%											
I.													
*Užská stolice	153,266	55,742	36,37	42,876	46,306	199	7,039	1,044	83,936	32,904	19,565	16,776	85
*I. Berezenský okres, 31 obcí	22,803	20,390	89,42	351	753	57	979	273	19,752	916	91	2,012	32
II. Perečinský okres, 20 obcí	20,084	17,489	87,08	683	1,050	35	696	131	17,278	1,474	187	1,140	5
*III. Užhorodský okres, 55 obcí	49,913	16,825	33,69	10,241	19,472	14	2,987	374	24,564	11,602	5,659	8,065	27
*IV. Sobranecký okres, 51 obcí	28,360	962	3,38	23,251	1,742	18	2,173	193	14,202	8,524	2,755	2,879	—
*V. Kapušanský okres, 51 obcí	32,105	76	0,24	8,350	23,289	75	264	52	8,140	10,388	10,873	2,684	11
II.													
*Zemplínská stolice	327,993	34,831	10,62	106,114	174,107	144	8,072	4,725	101,053	123,967	71,264	31,533	176
*I. Sninský okres, 49 obcí	27,495	18,756	68,22	6,710	750	30	786	465	19,450	6,431	113	1,503	—
*II. Humenský okres, 74 obcí	33,918	11,047	32,57	16,280	2,288	1	2,910	1,392	14,086	15,850	444	3,583	5
*III. Siropkovský okres, 65 obcí	15,132	4,142	27,37	8,495	602	8	1,419	466	8,831	4,356	49	1,894	2
*IV. Vranovský okres, 46 obcí	23,191	631	2,72	18,980	2,176	—	481	923	7,005	11,566	2,932	1,687	1
V. Michalovský okres, 44 obcí	34,088	14	0,04	24,635	7,940	2	1,109	388	11,249	13,535	6,134	3,162	7
*VI. Sečovský okres, 37 obcí	29,703	116	0,39	23,426	5,320	—	450	391	12,981	11,943	2,680	2,034	65
VII. Ujhelský okres, 46 obcí	48,924	25	0,05	6,351	41,731	8	495	314	12,373	17,460	11,827	7,216	48
VIII. Bodrožský okres, 50 obcí	46,385	10	0,02	139	46,003	8	157	68	8,388	11,206	23,137	3,635	19

*IX. Tokajský okres, 16 obcí	25.711	89	0-35	997	24.845	1	144	55	3.846	10.782	7.543	3.526	14
X. Serenčský okres, 26 obcí	43.444	1	0-00	161	42.812	86	121	263	2.894	20.838	15.705	3.293	14
III.													
*Šarišská stolice *I. Makovický okres, 74 obcí	174.470	33.988	19-48	115.141	10.926	33	10.886	3.496	53.434	98.753	14.981	12.262	40
*II. Topľanský okres, 76 obcí	23.235	12.359	53-19	8.156	277	2	1.689	752	16.983	4.025	35	2.190	2
*III. Sekčovský okres, 61 obcí	21.598	2.265	10-49	16.860	564	1	1.218	685	5.127	10.679	4.378	1.409	—
*IV. Vysňotorský okr., 59 obcí	30.378	7.203	23-71	18.697	1.263	—	2.731	481	9.519	15.197	2.898	2.766	8
*V. Široký okres, 61 obcí	36.877	11.656	31-61	21.335	1.286	—	1.897	600	14.655	19.422	899	2.001	—
VI. Nižňotorský okr., 48 obcí	42.673	503	1-18	31.992	6.783	30	2.826	539	5.057	30.955	3.311	3.310	31
IV.	19.714	2	0-01	18.101	653	—	525	433	2.063	13.475	3.570	576	—
*Spišská stolice *I. Starolubovenský okres, 21 obcí	172.091	14.333	8-30	99.557	10.843	314	42.885	4.159	22.189	114.130	28.450	7.234	88
II. Staroveský okres, 33 obcí	19.132	6.748	35-27	7.785	367	1	3.675	386	7.574	10.094	777	684	5
III. Kežmarský okres, 27 obcí	19.963	2.971	14-88	15.305	232	—	901	554	3.020	15.942	151	849	1
*IV. Levocský okres, 26 obcí	26.995	648	2-40	9-569	1.489	2	14.654	633	1.161	13.798	10.309	631	25
*V. Podhradský okres, 35 obcí	17.202	417	2-42	11.750	1.801	290	2.588	356	2.654	11.952	1.674	916	9
*VI. Hnilecký okres, 21 obcí	20.821	582	2-79	14.593	2.300	10	2.575	742	991	17.221	1.622	977	10
VII. Novoveský okres, 26 obcí	23.166	1.229	5-31	10.847	1.139	5	3.912	394	4.138	13.847	4.722	452	7
VIII. Subotský okres, 26 obcí	17.038	1.738	10-14	14.791	3.035	5	8.908	354	2.585	19.408	3.103	925	17
	18.775	—	—	12.652	765	1	4.633	724	66	11.868	6.304	521	14
Souhrn	1,429,323	410,544	28-72	835,240	413,485	86,010	140,535	14,509	637,107	414,576	213,593	163,429	618

Jakubovany, město Sabinov, Pečovská Nová Ves, Červenica, Lipjany, Lúčka, Kamenica, Krivany, Olšov, Zdravce, Šenvíz. Zde souvisí šarišští Slováci s magurskými ve Spiši jen 3 obcemi: Lubotyň, Plaveč a Plavnica, mezi nimiž táhne se na jih po hranicích spišsko-šarišských ruský výběžek obcí: Gromoš, Pusté Pole, Bajerovec, Šanbron, Štelbach a Blažov (v Šariši), Olšavica, Nižné Repaše, Toryska, Hodermark a Jakubiany (ve Spiši). Mimo to ve Spiši jsou ještě ruské obce při hranicích haličských: Sulín, Krempach, Granastov, Mníšek, Jarembiná, Litmanová, Kamjonka, Folvark a Lipnik, mezi kterýmž a slovenskou katol. obcí Lesnicí národnostní hranice ruskoslovenská končí na hranici haličské. Uvnitř oblasti ruské jsou při hranici haličské dvě slovenské katol. obce, a to Lenartov v Šariši a Pílhov ve Spiši. Osady pravoslavné v jižní Spiši: Závadku, Poráč, Nižné a Vyšné Slovinky, Helcmanovce a Kojšov pokládáme podle ukázky řeči podané Miškem za slovenské.

Hranice Klímova, pracovaná podle Petrovovy a Tomašivského, neodchyluje se od nich podstatně. Jen v mezích této hranice u nejzadnějších obcí katolickoslovenských uznává Klíma podle zkušeností jazykových poslovenštělou řeč řeckých katolíků — úhrnem v 166 obcích, vrátiv zevně této hranice 61 obcí Rusům, které podle sčítání z r. 1900 byly slovenské s 10.000 dušemi, a to 32 obcí v Šariši a v Zemplíně 29 obcí v okrese stropkovském (se 7000 dušemi).

Také Eug. Perfeckij v nejnovější své práci o »Sociálně-hospodářských poměrech Podkarpatské Rusi ve stoletích XIII.—XV.« (str. 121 sl.) konstatuje kolísání etnografické hranice Podkarpatské Rusi zvláště v době posledních dvou století XVIII.—XIX.: »Ruský živel udržel se velmi silně tam, kde sedí celou masou, ale na etnografické periferii, kde Rusíni jsou smíšení s jiným cizím živlem, maďarským, rumunským a slovenským, vzrůst ruského obyvatelstva znenáhla klesá. Zvláště těžko ustanoviti národní etnografickou hranici Podkarpatské Rusi²²⁹⁾ na západě, poněvadž zde na kolísání ruské hranice působily vlivy nejen slovenské, ale také i polské. Ale bedlivý pozorovatel rozlišuje i zde denacionalisované Rusíny od Poláků a Slováků. Určení západopodkarpatské hranice, vysvětlení otázky, kde šla a jde tato hranice — ztěžuje se ještě tím, že na tomto pohraničním linguistickém pásmu nejen Rusíni se poslovenštili, nýbrž i Slováci poruštili. — Přece však Rusíni poslovenšťují se větší měrou, než se Slováci porušťují. O tomto svědčí statistické údaje XIX. stol.«²³⁰⁾

Na konec uvádíme v tabulkách seznam obcí námi zkoumaných, srovnaný podle žup a okresů, kde vedle sebe jsou stanoveny víra, řeč a národnost každé obce pro r. 1922—1923:²³¹⁾

²²⁹⁾ Tu musím upozorniti na Perfeckého terminologii, podle níž by jak v historickém, tak i etnografickém a politicko-geografickém smyslu Podkarpatská Rus sahala někam až k Popradu, čím by výstřední politické ambice Žatkovičovy dostávaly takto vědeckou základnu. To třeba ovšem zásadně odmítnouti, poněvadž dnes není ani třetina obcí a obyvatelstva na východním Slovensku ruské národnosti.

²³⁰⁾ Poslední poloúřední mapa maďarská, která patrně byla podkladem k mýrovým jednáním v Neuilly n./S., pracovaná od hr. P. Telekiho (Magyarország néprajzi térképe, Budapest, 1920, podle sčítání z roku 1910), je velmi tendenční: Maďary vyznačuje ostrou karmínovou barvou, aby co nejvíce vynikli, města po celém východním Slovensku a Podkarpatské Rusi označuje za maďarská, venkov slovenský a ruský, vyznačený nenápadnými barvami, úmyslně trhá na pásma osazená a plochy bílé (neosazené).

²³¹⁾ Názvy obcí ponecháváme tak, jak nám je poslal státní statistický úřad v Praze, jakož i jejich zařazení do okresů.

Župa XIX. Sv. Mikuláš Liptovský.

Okresní úřad, obec	Obce ve sloupci I uved. patřily		Byly v době		
	v době sčítání lidu 15./ I. 1921		1922—23		
	pod okresní úřad	k župě	vyznání	řeči	narod- nosti
1	2	3	4	5	6
1. Kežmarok.					
1. Belá Spišská	mag. Kežmarok	Spiš	řk., ev., žid. ev., řk.	slov. a něm. něm.	slov. a něm. (i žid. a pol.) něm.
2. Bušovce		„			
3. Farkašovce- Levkovce	Levoča	„	řk.	slov.	slov.
4. Foľvarky	Kežmarok	„	ev., řk.	něm.	něm. (i sl.)
5. Hodermark	„	„	un. (řk.)	rus.	rus.
6. Holumnica	„	„	ev., řk.	něm.	něm.
7. Huncovce	„	„	řk., ev.	„	něm. (i sl.)
8. Javorína	„	„	řk.	pol.-slov.	slov. i pol.)
9. Jurské	„	„	řk., ev. (un.)	„	slov.
10. Kežmarok	mag.	„	řk., ev., ž., un.	sl., něm. a m.	slov., něm. (m., ž., pol.)
11. Krig	Kežmarok	„	řk., ev.	pol.-slov.	slov.
12. Lendak	„	„	řk.	„	„
13. Lesná Stará	„	„	ev., řk.	něm.	něm.
14. Lomnica	„	„	„	něm. (i sl.)	něm. (i sl.)
15. Lubica	„	„	řk., ev., un.	slov. a něm.	slov., něm. i rus., pol.)
16. Majerka	„	„	ev., řk., (un.)	něm.	něm.
17. Maldur	„	„	ev. (řk.)	„	„
18. Rokus	„	„	řk., ev.	něm. a slov.	něm. a slov.
19. Ruskinovce	Levoča	„	ev., řk.	„	„
20. Slavkov Malý	Kežmarok	„	řk.	pol.-slov.	slov.
21. Strážky	„	„	řk., ev.	něm. (i sl.)	něm. (slov.)
22. Toporec	„	„	„	n., sl. (i pol.)	n., sl. (i pol.)
23. Tvarožná	„	„	„	slov. a něm.	slov. a něm.
24. Ves Krížová	„	„	řk. (ev.)	pol.-lov.	slov. (i pol.)
25. Ves Slovenská	„	„	řk. (ev.)	„	sl. (i p. i n.)
26. Vrbov	„	„	řk., ev.	něm. a slov.	něm. a slov.
27. Výborná	„	„	ev., řk.	něm.	něm.
28. Žakovce	„	„	„	„	„
29. Ždiar	„	„	řk.	pol.-slov.	slov
2. Levoča.					
1. Abrahamovce	Levoča	„	„	slov.	„
2. Baldovce	Podhradie Spišské	„	„	„	„
3. Beharovce	„	„	„	„	„
4. Bliacovce	„	„	„	„	„
5. Brutovce	„	„	řk. (un)	„	„
6. Buglovce	„	„	řk.	„	„
7. Doľany	Levoča	„	„	„	„
8. Domaňovce	„	„	„	„	„
9. Dravce	„	„	„	„	„

1	2	3	4	5	6
10. Dúbrava	Podhradie Spišské Levoča	Spiš	řk.	slov.	slov.
11. Dvorec	Levoča	"	řk. (ev.)	slov. a něm.	slov. a něm.
12. Granč- Petrovce	Podhradie Spišské	"	řk.	slov.	slov.
13. Harakovce	"	"	"	"	"
14. Harhov	Levoča	"	"	"	"
15. Harikovce	Nová Ves Spiš.	"	"	"	"
16. Hradisko	Levoča	"	"	"	"
17. Iľašovce	"	"	řk.-ev.	"	"
18. Jablonov	Podhradie Spišské	"	řk.	"	"
19. Jánovce	Levoča	"	"	"	"
20. Kapitulá	Podhradie Spišské	"	"	"	"
21. Katúň	"	"	"	"	"
22. Kolbachy	"	"	"	"	"
23. Kolčov- Končany	Levoča	"	"	"	"
24. Kurimany	"	"	"	"	"
25. Lengváry	"	"	řk., ev., žid.	slov.-něm.	slov., něm.
26. Levoča	mag. Podhradie	"	un. (kalv.)	a maď.	m., ž. (pol.)
27. Lúčka	Spišské	"	řk.	slov.	slov.
28. Machalovce	Levoča	"	"	"	"
29. Nemešany	"	"	"	"	"
30. Olšavica	Podhradie Spišské	"	un. (řk.)	rus. slov.	rus. slov.
31. Ordzoviany	"	"	řk.	"	"
32. Pavľany	"	"	"	"	"
33. Podhradie Spišské	mag.	"	řk., ev., ž. (un.)	slov.-něm. a maď.	slov., něm., žid. a maď.
34. Poľanovce	Podhradie Spišské	"	řk.	slov.	slov.
35. Pongrácovce	"	"	"	"	"
36. Repaše Nižné	Levoča	"	un. (řk.)	rus. (ř slov.)	rus. a slov.
37. Repaše Vyšné	"	"	řk. (un.)	slov.	slov.
38. Rožkovce	"	"	řk.	"	"
39. Slavkov Vyšný	Podhradie Spišské	"	"	"	"
40. Štvrtek	Levoča	"	"	"	"
41. Toryska	"	"	un. (řk.)	rus.	rus. (ř slov.)
42. Úloža	"	"	řk.	slov.	slov.
43. Viľkovce	"	"	"	"	"
44. Závada	"	"	"	"	"
3. Eubovňa Stará.					
1. Forbasy	Eubovňa Stará	"	řk. (un.)	pol.-slov.	slov.
2. Gniazda	"	"	řk., un. (žid.)	něm. a pol. slov.	něm. a slov. (pol. žid.)
3. Granastov	"	"	un., řk.	pol.-slov.	slov.
4. Gromoš	Lipiany	Šariš	"	slov.	"

1	2	3	4	5	6
5. Hajtuyka	Lipiany	Šariš	un. (řk.)	rus.	rus. (i slov.)
6. Hoptgart	Lubovňa Stará	Spiš	řk. (un.)	něm.	něm. (i sl.)
7. Jakubiany	"	"	un. (řk.)	rus.	rus. (i slov.)
8. Jarembina	"	"	un.	"	rus.
9. Kamjonka	"	"	"	"	"
10. Kolačkovo	"	"	řk.	pol.-slov.	stov.
11. Krempach pri Lubovni	"	"	un.	rus.	rus.
12. Lacková	"	"	řk.	pol.-slov.	slov.
13. Legňava	Lipiany	Šariš	un.	rus.	rus.
14. Lipník Malý	"	"	un. (řk.)	"	rus. (i slov.)
15. Litmanová	Lubovňa Stará	Spiš	"	"	rus.
16. Lomníčka	"	"	ev., řk.	něm.	něm.
17. Lubovňa Nová	"	"	řk.	pol.-slov.	slov.
18. Lubovňa Stará	"	"	řk., ž., un.	pol.-slov. a něm. (i m.)	slov. (něm., žid. a pol.)
19. Matišová	Lipiany	Šariš	un.	rus.	rus.
20. Mníšek nad Popradom	Lubovňa Stará	Spiš	řk., un.	slov. a rus.	slov.
21. Pilhov	"	"	řk.	slov.	"
22. Plavnica	Lipiany	Šariš	řk. (ev., ž., un.)	"	"
23. Podolinec	Lubovňa Stará	Spiš	řk. (ž., un., ev.)	něm. a pol. i slov.	něm. a slov.
24. Podsádek	"	"	řk. (un.)	pol.-slov.	slov.
25. Ružbacy Nižné	"	"	řk.	"	"
26. Ružbacy Vyšné	"	"	"	"	"
27. Starina	Lipiany	Šariš	un.	rus.	rus.
28. Sulín	"	"	"	"	"
29. Veľký Sulín	Lubovňa Stará	Spiš	"	"	"
30. Šanbron	Lipiany	Šariš	"	"	"
4. Ves Nová Spišská.					
1. Arnutovce	Ves Nová Spiš.	Spiš	řk.	slov.	slov.
2. Betlanovce	"	"	"	"	"
3. Danišovce	"	"	"	"	"
4. Hadušovce	"	"	"	"	"
5. Henzlová	Rožnava	Gemer	"	"	"
6. Hincovce	Podhradie Spiš.	Spiš	"	"	"
7. Hnílčik	Ves Nová Spiš.	"	řk. (ev.)	"	"
8. Hnilec	Rožnava	Gemer	řk.	"	"
9. Hrabušice	Ves Nová Spiš.	Spiš	"	"	"
10. Hrušov	Podhradie Spiš	"	řk. (ž.)	"	"
11. Chrást	Ves Nová Spiš.	"	řk.	"	"
12. Jamsk	Podhradie Spiš	"	"	"	"
13. Kolínovce	"	"	"	"	"
14. Koterbachy	Ves Nová Spiš.	"	řk. (ev., un., ž.)	slov. (něm., a maď.)	slov. (něm., maď. i pol.)
15. Leskoviany	"	"	řk.	slov.	slov.

1	2	3	4	5	6
16. Letanovce	Ves Nová Spiš.	Spiš	řk. řk (ev., ž.)	slov.	slov.
17. Markušovce	"	"	řk.	"	"
18. Matějovce	"	"	"	"	"
19. Odorin	"	"	"	"	"
20. Olcnava	Podhradie Spiš	"	"	"	"
21. Olšavka	"	"	"	"	"
22. Poráč	Ves Nová Spiš.	"	un. (řk.)	rus.	rus. (1 slov)
23. Slatvina	Podhradie Spiš.	"	řk.	slov.	slov.
24. Snižany	Ves Nová Spiš.	"	řk. (ev.)	"	"
25. Štilbach	"	"	řk.	"	"
26. Teplička	"	"	"	"	"
27. Tomášovce	"	"	"	"	"
28. Velbachy	Podhradie Spiš.	"	"	"	"
29. Ves Spišská Nová	mag.	"	řk. (ev., žid., un., kalv.)	slov. - něm. a maď.	slov. něm. m. (ž., pol.)
30. Vitkovce	Podhradie Spiš	"	řk.	slov.	slov.
31. Vluchy Spišské	mag.	"	řk. (ev., ž., un.)	slov. (něm. a maď.)	slov. (něm., žid. i maď.)
32. Vojkovce	Podhradie Spiš.	"	řk.	slov.	slov.
33. Vondrišiel	Ves Nová Spiš	"	řk. ev., un.	něm. a slov.	něm. a slov
34. Vyderník	"	"	řk.	slov.	slov.
35. Závadka	"	"	un.	rus.	rus.
36. Žehra	Podhradie Spiš.	"	řk.	slov.	slov.
5. Ves Stará Spišská.					
1. Fofvark	Ves Stará Spiš.	Spiš	un.	rus.	rus.
2. Franková Malá	"	"	řk.	pol.-slov.	slov.
3. Franková Veľká	"	"	"	"	"
4. Gibef	"	"	"	"	"
5. Hágy	"	"	"	"	"
6. Haligovce	"	"	"	"	"
7. Hanušovce	"	"	"	"	"
8. Havka	"	"	"	"	"
9. Jezersko	"	"	"	"	"
10. Kalenberk	"	"	"	"	"
11. Lechnica	"	"	"	"	"
12. Lesnica	"	"	"	"	"
13. Lipník Veľký	"	"	un. (řk.)	rus.	rus.
14. Matiašovce	"	"	řk.	pol., slov.	slov.
15. Osturňa	"	"	un. (řk.)	rus. (pol., sl.)	rus., slov.
16. Reľov	"	"	řk.	pol.-slov.	slov.
17. Richvald	"	"	"	"	"
18. Šváby Nižné	"	"	řk. (un., ev.)	"	slov. (i něm.)
19. Šváby Vyšné	"	"	řk. (kalv.)	pol., něm	sl. (i u a pol)
20. Ves Spišská Stará	"	"	řk., ž. (ev.)	"	slov. (i něm. i žid. a pol)

Župa XX. Košice.

Okresní úřad, obec	Obce ve sloupci I uved. patřily		Byly v době		
	v době sčítání lidu 15./II. 1921		1922 - 23		
	pod okresní úřad	k župě	vyznání	řeči	národ- nosti
1	2	3	4	5	6
1. Bardiov.					
1. Abrahamovce	Bardiov	Šariš	ev., řk.	slov.	slov.
2. Andrejová	"	"	un.	rus.	rus
3. Bardiov	"	"	řk., žid., ev., un.	slov. (maď. i něm.)	slov. (maď. i něm.)
4. Bartošovce	Bardiov	"	řk.	slov.	slov.
5. Becherov	"	"	un.	rus.	rus.
6. Beloveža	"	"	"	"	"
7. Bogliarka	"	"	"	"	"
8. Brezuvka	"	"	un., řk.	rus. (slov.)	slov. a rus
9. Bucloviany	"	"	ev.	slov.	slov.
10. Cigolka	"	"	un.	rus.	rus.
11. Čarno	V. Svidník	"	"	"	"
12. Frička	Bardiov	"	"	"	"
13. Fričkovce	"	"	řk.	slov.	slov.
14. Gaboltov	"	"	řk. (un., žid.)	"	"
15. Gerľachov	"	"	un.	rus.	rus.
16. Hažlín	"	"	řk. (un.)	slov.	slov.
17. Heretník	"	"	řk.	"	"
18. Hervartov	"	"	"	"	"
19. Hrabovec	"	"	"	"	"
20. Hrabské	"	"	pravosl. (un.)	rus.	rus.
21. Huta Lvovská	"	"	un.	"	"
22. Hutiska	"	"	řk.	slov.	slov.
23. Hutky	"	"	un.	rus.	rus. (slov.)
24. Janovce	"	"	řk.	slov.	slov.
25. Jedlinka	"	"	un.	rus.	rus.
26. Kľušov	"	"	řk.	slov.	slov.
27. Kobyle	"	"	"	"	"
28. Komarovce	"	"	"	"	"
29. Komloša	"	"	un.	rus.	rus.
30. Krivé	"	"	"	"	"
31. Kríže	"	"	"	"	"
32. Kružílová	"	"	un., řk. (žid.)	"	rus. a slov.
33. Kurov	"	"	un. (řk.)	"	"
34. Lenartov	"	"	řk., un.	slov.	slov.
35. Lipová	"	"	un.	rus.	rus. a slov.
36. Lúka Dlhá	"	"	řk.	slov.	slov.
37. Lukavica	"	"	ev. (un.)	"	slov. (rus.)
38. Lukov	"	"	un. (žid., řk.)	rus.	rus. (i slov.)
39. Lvov	"	"	un.	"	rus.
40. Maľcov	"	"	un. (řk., žid.)	slov.	rus. a slov.
41. Mokroluky	"	"	ev., řk.	"	slov.
42. Niklová	"	"	un.	rus.	rus.
43. Ondavka	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
44. Ortutová	Bardiov	Šariš	un.	rus.	rus.
45. Osikov	"	"	řk.	slov.	slov.
46. Pitrová	"	"	un.	rus.	rus.
47. Poľanka Nižná	"	"	"	"	"
48. Poľanka Vyšná	"	"	"	"	"
49. Raslavice	"	"	řk. (ž., un., ev.)	slov. (maď.) i něm.)	slov.
50. Raslavice Uhorské	"	"	řk. (ev., un.)	slov.	slov. (žid.)
51. Regetovka	"	"	un.	rus.	rus.
52. Rešov	"	"	"	"	"
53. Richvald	"	"	ev., řk.	slov.	slov.
54. Rokytov	"	"	řk., ev.	"	"
55. Šiba	"	"	řk.	"	"
56. Snakov	"	"	un.	rus.	rus.
57. Stebník	"	"	"	"	rus. (slov.)
58. Sveržov	"	"	řk. (ev., un.)	slov.	slov.
59. Šašová	"	"	un.	rus.	rus.
60. Šmilňô	"	"	řk. (un., žid.)	slov.	slov. (žid.)
61. Tarnov	"	"	řk.	"	slov.
62. Tročany	"	"	řk. (un.)	"	"
63. Tvarožce Nižné	"	"	un.	rus.	rus.
64. Tvarožce Vyšné	"	"	"	"	"
65. Vanířkovce	"	"	řk.	slov.	slov.
66. Varadka	"	"	un.	rus.	rus.
67. Venecia	"	"	"	"	"
68. Ves Nová Bardiovská	"	"	řk. (un.)	slov.	slov.
69. Voľa Nižná	"	"	un., řk. (ev.)	"	slov. a rus.
70. Voľa Vyšná	"	"	ev., řk. (un.)	"	slov.
71. Zborov	"	"	řk., žid.	sl. (m. i n.)	slov. (žid.)
72. Zlaté	"	"	ev., řk. (un.)	slov.	slov.
2. Gelnica.					
1. Folkmár Malý	Gelnica	Spiš	řk.	slov.	slov.
2. Folkmár Veľký	"	"	řk., ev.	"	"
3. Gelnica	mag.	"	řk., ev. (žid., un.)	něm. a slov. (a maď.)	něm. a slov. (žid. i maď.)
4. Helcmanovce	Gelnica	"	un. (řk.)	rus.	rus. i slov.
5. Ľhrišovce	"	"	řk.	slov.	slov.
6. Ľhuta Roľova	Prešov	Šariš	řk. (un.)	"	"
7. Ľhuta Smolnic- ká	Gelnica	Spiš	řk. (ev.)	něm. a slov.	něm. (i slov. i maď.)
8. Jakľovce	"	"	řk. (žid.)	slov.	slov.
9. Kaľava	"	"	řk.	"	"
10. Kľuknava	"	"	"	"	"
11. Kojšov	"	"	un. (řk.)	"	rus. a slov.
12. Krompach	"	"	řk., ev., žid. (kalv., un.)	slov., maď. a něm.	slov. a něm. (maď. i žid.)
13. Margecany	"	"	řk.	slov.	slov.
14. Mnišek	"	"	ev., řk.	něm. (slov.)	něm. (i slov.)

1	2	3	4	5	6
15. Opáka	Gelnica	Spiš	řk.	slov.	slov.
16. Ovčie	Sabinov	Šariš	"	"	"
17. Prakovce	Gelnica	Spiš	řk., un. (ev.)	slov. (a něm.)	slov. (a něm.)
18. Richnava	"	"	řk.	slov.	slov.
19. Slovinky Nižné	"	"	řk., un. (ev.)	slov. i rus. (maď. i něm.)	slov. i rus. (maď. i něm.)
20. Slovinky Vyšné	"	"	un., řk.	rus. (i slov.)	rus. a slov.
21. Smolník	"	"	řk. (ev., un., žid.)	něm., slov. a maď.	něm., slov. a maď. (i pol.)
22. Švedlár	"	"	ev., řk.	něm. (slov.)	n. i sl. (pol.)
23. Uhorná	Rožnava	Gemer	řk.	slov.	slov.
24. Vicež	Sabinov	Šariš	"	"	"
25. Voda Stará	Gelnica	Spiš	"	něm. (i slov.)	něm. (i slov.)
26. Zakarovce	"	"	řk. (ev., un.)	slov. (i něm.)	slov. (i něm.)
3. Gíraltovce.					
1. Babie	Gíraltovce	Šariš	ev. (řk., un.)	slov.	slov.
2. Benedikovce	"	"	un.	rus.	rus.
3. Bokša	Stropkov	Zemplín	un., řk.	"	rus. (slov.)
4. Brezov	Gíraltovce	Šariš	řk. (un., ev.)	slov.	slov.
5. Bystré	"	"	řk., ev. (un., ž.)	"	slov. (žid.)
6. Bžany	Stropkov	Zemplín	un.	rus.	rus.
7. Čelovce	Gíraltovce	Šariš	řk., ev. (un.)	slov.	slov.
8. Dubiné	"	"	řk.	"	"
9. Dukovce	"	"	řk. (ev.)	"	"
10. Dzurdož	"	"	un. (řk.)	rus. (slov.)	rus. (slov.)
11. Fiašice	"	"	un.	rus.	rus.
12. Gíraltovce	"	"	řk., ev., žid. (un.)	slov., maď. a něm.	slov. (žid., rus.)
13. Hankovce	"	"	ev., řk.	slov.	slov.
14. Hanušovce	"	"	řk., ev., ž (un.)	sl., m. a něm.	slov. (žid.)
15. Harhaj	"	"	řk.	slov.	slov.
16. Hermanovce	"	"	ev., řk. (un.)	"	"
17. Chmeľov	"	"	"	"	"
18. Kahanovce	"	"	"	"	"
19. Kalnište	"	"	řk., ev. (un.)	"	"
20. Koblúnica	"	"	un.	rus.	rus.
21. Koprivnica	"	"	řk. (un.)	slov.	slov.
22. Kožany	"	"	un. (řk.)	rus.	rus. (slov.)
23. Kračunovce	"	"	řk., ev.	slov.	slov.
24. Kručov	"	"	ev., řk.	"	"
25. Kručov Ruský	Stropkov	Zemplín	un.	rus.	rus.
26. Kučín	Gíraltovce	Šariš	řk.	slov.	slov.
27. Kuková	"	"	řk., ev. (un.)	"	"
28. Kurima	"	"	řk., žid. (un.)	sl. (m. i něm.)	slov. (žid.)
29. Lascov	"	"	"	"	"
30. Lomné	Stropkov	Zemplín	řk., un., ev.	slov.	slov. a rus.
31. Lopuchovo	Gíraltovce	Šariš	un.	rus.	rus.
32. Lúčka	"	"	řk., ev.	slov.	slov.
33. Lužany	"	"	řk.	"	"
34. Marhaň	"	"	ev. (řk.)	"	"
35. Matáška	"	"	řk., ev., un.	"	"
			un.	rus.	rus. (žid.)

1	2	3	4	5	6
36. Maľovce	Giraltovce	Šariš	un.	rus.	rus.
37. Megeš	"	"	ev., un. (řk.)	slov.	slov.
38. Mičakovce	"	"	ev., řk., un.	"	"
39. Miňovce	Stropkov	Zemplín	un. (řk.)	rus.	rus.
40. Mrázovce	"	"	un.	"	"
41. Nádfej	Giraltovce	Šariš	řk.	slov.	slov.
42. Němčovce	"	"	řk. (ev., un.)	"	"
43. Okruhlé	"	"	řk., un.	"	slov. i rus.
44. Olšava Nižná	Stropkov	Zemplín	"	slov. (i rus.)	rus. i slov.
45. Olšava Vyšná	"	"	un.	rus.	rus.
46. Olšavce	Giraltovce	Šariš	ev., řk. (un.)	slov.	slov.
47. Pavlovce	"	"	ev., řk. (un., ž.)	"	"
48. Pavlovce Kecerské	"	"	řk. (ev.)	"	"
49. Petrovce	"	"	ev.	"	"
50. Pol'ákovce	"	"	řk.	"	"
51. Porúbka	"	"	ev., řk.	"	"
52. Proč	"	"	řk.	"	"
53. Prosáčov	"	"	un.	rus. i slov.	rus. (slov.)
54. Pušovce	"	"	řk.	slov.	slov.
55. Radoma	"	"	řk. (un.)	"	"
56. Radvanovce	"	"	un., ev., řk.	"	"
57. Remeniny	"	"	un.	slov. (rus.)	slov. a rus.
58. Soboč	"	"	"	rus. (slov.)	rus.
59. Stul'aný	"	"	řk. (ev.)	slov.	slov.
60. Šandal	Stropkov	Zemplín	ev., un.	"	slov. a rus.
61. Šapinec	Giraltovce	Šariš	un.	rus.	rus.
62. Ščavnik	"	"	"	"	"
63. Štefurov	"	"	"	"	"
64. Tokajřk	Stropkov	Zemplín	"	"	"
65. Turiany	"	"	řk., ev. (un.)	slov.	slov. (a rus.)
66. Val'kov	"	"	un.	rus.	rus.
67. Val'kovce	Giraltovce	Šariš	"	"	"
68. Vavrínec	"	"	"	"	"
69. Vlača	"	"	un. (ev.)	slov. (i rus.)	rus. a slov.
70. Vol'a Ruřká	"	"	řk.	slov.	slov.
71. Železnřk	"	"	ev., řk. (un.)	"	"
72. Želmanovce	"	"	řk. (un.)	"	"
4. Humenné.					
1. Adzídovce	Humenné	Zemplín	řk., un.	slov.	st. a rus. (řp.)
2. Bařkovce	"	"	řk.	"	slov.
3. Brekov	"	"	"	"	"
4. Brestov Humenský	"	"	"	"	"
5. Čarnina	"	"	"	"	"
6. Dlhé	"	"	"	"	"
7. Dzedačov	"	"	un.	rus.	rus.
8. Ďapalovce	Stropkov	"	řk.	slov.	slov.
9. Ğirovce	"	"	řk., un.	"	slov. (i řp.)
10. Gruzovce	Humenné	"	řk.	"	slov.
11. Ğankovce	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
12. Hážin	Humenné	Zemplín	un., řk.	slov.	slov. a rus.
13. Hrušov	"	"	řk., un.	"	sl. a rus. (1 p.)
14. Húdcovce	"	"	řk.	"	slov.
15. Humenné	"	"	řk., ž., un.	slov., maď., něm.	sl. (ž., maď. i rus. a pol.)
16. Chlumec	"	"	řk., un.	slov.	slov.
17. Jabloň	"	"	řk. (un. i žid.)	sl. (m. i něm.)	slov. (žid.)
18. Jankovce	"	"	řk.	slov.	slov.
19. Jasenov	"	"	řk. (un.)	"	"
20. Kamenica	"	"	řk., un.	"	slov. (i pol.)
21. Kamienka	"	"	řk.	"	slov.
22. Karné	"	"	"	"	slov. (i pol.)
23. Kochanovce	"	"	řk. (un., ž.)	sl. (i m. a něm.)	slov. (i žid.)
24. Košiarovce	Stropkov	"	řk., un.	slov.	slov.
25. Kožkovce	Humenné	"	řk.	"	"
26. Krivé	"	"	"	"	"
27. Kudlovce	"	"	řk., un.	"	"
28. Lačkovce	"	"	"	"	"
29. Ladiškovce	"	"	"	"	"
Nižné	"	"	řk.	"	"
30. Ladiškovce	"	"	"	"	"
Vyšné	"	"	"	"	"
31. Lískovec	"	"	řk. (un.)	"	"
32. Lubiša	"	"	řk.	"	"
33. Lukačovce	"	"	řk. (un.)	"	"
34. Maškovce	"	"	un.	rus.	rus. (i slov.)
35. Modra	"	"	řk.	slov.	slov.
36. Myšlína	"	"	"	"	"
37. Ohradzany	"	"	řk., un.	slov. (pol.)	slov. i pol.
38. Pakostov	Stropkov	"	"	slov.	slov.
39. Pčice	Humenné	"	řk. (un.)	"	"
40. Petrovce	Stropkov	"	řk., un.	"	"
41. Piskorovce	"	"	un.	rus.	rus.
42. Porúbka	Humenné	"	"	slov.	rus a slov.
43. Rafajovce	Stropkov	"	"	rus.	rus. (i slov.)
44. Rohožník	"	"	"	slov.	slov. a rus.
45. Rokytov	"	"	"	"	"
Humenský	Humenné	"	"	rus.	rus.
46. Rokytov	"	"	"	"	"
Zbudský	"	"	"	"	"
47. Rovné	"	"	řk. (un.)	slov.	slov.
48. Sopkovce	"	"	řk., un.	"	"
49. Šitnica Nižná	Stropkov	"	řk.	"	"
50. Šitnica Vyšná	"	"	řk., un.	"	"
51. Topol'ovka	Humenné	"	"	"	"
52. Turcovce	"	"	řk.	"	"
53. Údavské	"	"	řk. (un., ž.)	slov. (pol., maď. i něm.)	slov. (pol. i žid.)
54. Veľ'opolie	"	"	řk.	slov.	slov.
55. Voľ'ová	"	"	"	"	"
Slovenská	"	"	"	"	"
56. Závadka	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
5. Chlumec Král'.					
1. Agcsernyő	Chlumec Kráf.	Zemplín	kalv., fk., un.	maď. (1 nēm.)	maď. (i žid.)
2. Bacska	"	"	kalv., fk., un. (ž.)	maď.	maď.
3. Bély	"	"	un., fk., kalv. (ž.)	maď. (1 slov.)	maď. (sl. i ž.)
4. Bodrogszeg	Michal'any Dol.	"	fk., un., kalv.	maď.	maď.
5. Bodrogszentes	Chlumec Kráf.	"	kalv., ž., fk.	"	"
6. Bodrogszentmária	"	"	fk., un., kalv.	"	"
7. Bodrogszerdahely	Michal'any Dol.	"	un., fk., kalv. (ž.)	maď. (1 slov.)	maď. (i sl.)
8. Bodrogvécs	Chlumec Kráf.	"	kalv., un., fk.	maď.	maď.
9. Boly	"	"	un., fk., kalv. (ž.)	"	maď. (i žid.)
10. Boľany	"	"	fk., un., kalv. (ž.)	"	maď.
11. Čop	Kapušany Veľké	"	kalv., fk., ž., un.	maď. a slov.	maď. žid. sl. i ciz.
12. Chlumec Král'ovský	Chlumec Kráf.	"	fk., kalv., ž., un.	maď. (1 slov.)	maď., žid. nēm. i ciz.
13. Kisdobra	"	"	un., fk.	maď.	maď.
14. Kisdéres	"	"	kalv. (ž., fk.)	"	maď. (i žid.)
15. Kiskövesd	"	"	"	"	"
16. Kistárkány	"	"	kalv., fk., un. (ž.)	maď. (i sl.)	"
17. Kisújlak	"	"	fk., kalv., un. (ž.)	maď.	"
18. Koponya	"	"	fk., un., kalv.	"	maď.
19. Lelesz	"	"	fk., kalv., un. (ž.)	"	maď. (i žid.)
20. Nagydéres	"	"	kalv., fk. (un., ž.)	maď. (i sl.)	maď.
21. Nagykövesd	"	"	kalv., fk., un. (ž.)	maď.	"
22. Nagytárkány	"	"	fk., un., kalv. (ž.)	maď. (i sl.)	"
23. Öros	"	"	kalv., fk.	maď.	"
24. Pálfölde	"	"	kalv. un., fk. (ž.)	"	"
25. Perbenk	"	"	fk., kalv., un. (ž.)	maď. (i sl.)	m. (i žid. i sl.)
26. Polany	"	"	un., kal., fk.	maď.	maď.
27. Rad	"	"	fk., un. (kalv., ž.)	"	"
28. Surty	Kapušany Veľ.	"	kalv., fk., un., ž.	maď., slov.	maď. a sl. i ž.
29. Szinyér	Chlumec Kráf.	"	fk., un., kalv.	maď.	maď.
30. Szolnocska	"	"	fk., kalv. (un.)	"	"
31. Szomotor	"	"	kalv., ž., fk., un.	maď. (s ^t .)	"
32. Šalamunová	Kapušany Veľ.	"	kalv., fk. (un.)	maď.	"
33. Téglas	"	"	fk., un.	"	"
34. Véke	Chlumec Kráf.	"	fk., un., kalv.	maď. (i sl.)	"
35. Zétény	"	"	"	maď.	"
6. Kapušany Veľké.					
1. Ásvány	Kapušany Veľ.	"	kalv.	"	"
2. Bajanház	"	"	fk., kalv., un.	"	"
3. Bártfa	"	"	kalv., fk., un.	"	"
4. Bís	"	"	kalv. (un., ž.)	"	maď. (i žid.)
5. Budkovce	"	"	fk., un.	maď. a sl.	maď.
6. Čičarovce	"	"	kalv., un., fk. (ž.)	"	maď. (1 slov. i žid.)
7. Čiernopole	"	"	fk., un.	slov.	slov.
8. Galocs	"	"	kalv., un., fk. (ž.)	maď.	maď.
9. Iška	"	"	kalv. (fk., un.)	"	"
10. Kapušany Veľké	"	"	fk., kalv., ž., un.	maď. a sl.	maď. (ž. i sl.)

1	2	3	4	5	6
11. Kľačany	Kapušany Veľ.	Zemplín	řk., kalv., un.	maď.	maď.
12. Komarovce	"	"	kalv., řk., un.	"	"
13. Maťovce	"	"	řk., un.	maď. a sl.	maď. (i sl.)
14. Močiar	"	"	kalv., řk.	"	maď.
15. Moďoroš	"	"	kal., řk. (ž., un.)	"	maď (i žid. i slov.)
16. Mokča-Kryšov	"	"	kalv., řk., un.	"	maď. (i sl.)
17. Narád	"	"	kalv.	maď.	maď.
18. Palaď	"	"	kal., un. (ž., řk.)	maď. a sl.	m. (i sl. a ž-)
19. Palín	"	"	kalv., řk., un.	slov. (i maď.)	slov. (i maď.)
20. Palov	"	"	kal., un. (řk.)	maď.	maď.
21. Pavlovce	"	"	řk., un., ž.	slov. (i maď.)	slov. (i žid. i maď.)
22. Ptrukša	"	"	kalv., un., řk.	maď. a sl.	maď.
23. Rát Malý	"	"	kalv., řk., un.	"	maď. a sl.
24. Rát Veľký	"	"	un., řk.	"	maď. (a sl.)
25. Ruská	"	"	řk. (un.)	"	maď.
26. Selmence Malé	"	"	un., kalv., řk.	"	"
27. Selmence Veľké	"	"	un., řk., kalv.	"	"
28. Senné	"	"	řk., un.	slov.	slov.
29. Stretava	"	"	řk., un. (kal.)	slov. (i maď.)	slov. (i maď.)
30. Stretavka	"	"	un., řk. (kal.)	slov.	slov.
31. Tegeňa	"	"	un., řk.	"	"
32. Vajany	"	"	kal., řk., ž. (un.)	maď. a sl.	maď. (i žid. i slov.)
33. Vajkovce	"	"	řk., kalv., un.	"	maď.
34. Veškovce	"	"	kal., un., ž., řk.	maď.	maď. (i žid.)
35. Vysoká	"	"	řk., un., kal. (ž.)	slov. (maď.)	slov. (i žid. i maď.)
7. Košice.					
1. Bačkovik	Ždáňa	Abauj-Turňa	ev., řk. (un.)	slov.	slov.
2. Barča	Košice	"	řk., un., ž. (kal.)	slov., maď.	slov., maď. (i žid.)
3. Baška	"	"	řk.	slov.	slov.
4. Belá Košická	"	"	"	"	"
5. Belža	"	"	řk., un.	sl. a maď.	sl. a maď. (i rus.)
6. Beňakovce	"	"	řk., ev., kalv.	slov.	slov.
7. Bernatovce	"	"	řk.	"	"
8. Bočár	"	"	"	"	"
9. Bohdanovce	Ždáňa	"	řk., ev., un.	"	"
10. Boľarov	Lemešany	Sariš	ev., řk.	"	"
11. Bologďa	Ždáňa	Abauj-Turňa	řk.	"	"
12. Budzimir	Lemešany	Sariš	řk., ev., un.	"	"
13. Bukovce	Košice	Abauj-Turňa	řk.	"	"
14. Bunčtice	Lemešany	Sariš	un., ev., řk.	"	"
15. Buzice	Košice	Abauj-Turňa	řk. (un.)	"	"
16. Bužinka	"	"	řk., un., kalv.	sl. a maď.	sl. a maď. (i rus.)
17. Bydovce	Ždáňa	"	kalv., řk.	"	sl. a maď.

1	2	3	4	5	6
18. Byster	Košice	Abauj-Turňa	Fk., kalv. (un.)	maď. a sl.	maď. a sl.
19. Čaj Nižný	Zdáňa	"	Fk. (kalv., un.)	slov.	slov.
20. Čaj Vyšný	"	"	kalv., fk.	sl. a maď.	sl. a maď.
21. Čakanovce	"	"	ev., fk.	slov.	slov.
22. Čaňa	"	"	fk., kalv., ž. (un.)	sl. a maď.	slov. a žid. (i maď.)
23. Čizatice	Lemešany	Šariš	un., fk., ev.	slov.	slov.
24. Ďurďošik	Zdáňa	Abauj-Turňa	fk. (ev., un., ž.)	"	"
25. Ďurkov	"	"	kal., fk., un. (ž.)	maď. a sl.	maď. a slov. (i žid. a rus.)
26. Geča	Košice	"	fk. (ž., un.)	slov.	slov.
27. Gyňov	Zdáňa	"	Fk. (un.)	"	"
28. Hadkovce	Košice	"	Fk.	maď. a sl.	maď. a sl.
29. Hámry Košické	"	"	"	slov.	slov.
30. Haniska	"	"	fk. (un.)	sl. a maď.	sl. a maď.
31. Herľany	Zdáňa	"	fk. ev. (un.)	slov.	slov.
32. Huta Sálancská	"	"	fk.	"	"
33. Hutky Nižné	"	"	fk., kalv.	"	"
34. Hutky Vyšné	"	"	fk., un.	"	"
35. Hýlov	Košice	"	fk.	"	"
36. Chrastné	"	"	fk., ev. (kalv. un.)	"	"
37. Ida Malá	"	"	fk.	"	"
38. Ida Veľká	"	"	fk., kal., žid. un.	maď. i sl.	maď. i slov. (a žid.)
39. Kalša	Zdáňa	"	fk., un. (kalv.)	slov.	sl. (i rus.)
40. Kamenica Nižná	"	"	ev., fk., un., kalv.	"	slov.
41. Kamenica Vyšná	"	"	ev. (fk.)	"	"
42. Kavečany	Lemešany	Šariš	fk.	"	"
43. Keňhec	Košice	Abauj-Turňa	fk., un., (kal., ž.)	maď. a sl.	maď. a sl.
44. Klečenov	Zdáňa	"	un. (fk.)	slov.	sl. (i rus.)
45. Kokšov	Košice	"	fk.	"	slov.
46. Kostofany	Lemešany	Šariš	"	"	sl. (i maď.)
47. Kostofany Kecerské	"	"	ev. (fk.)	"	slov.
48. Košťany	Košice	Abauj-Turňa	fk.	"	"
49. Kráľovce	"	"	fk., un., ev.	"	sl. (i rus.)
50. Kysak	Lemešany	Šariš	fk., ev. (un.)	"	slov.
51. Lipovec	"	"	ev., fk.	"	"
52. Lodzina Malá	"	"	fk.	"	"
53. Lodzina Veľká	"	"	"	"	"
54. Lorinčfk	Košice	Abauj-Turňa	"	"	"
55. Maloveska	Lemešany	Šariš	"	"	"
56. Mesto Nové Sl.	Zdáňa	Abauj-Turňa	fk., un.	"	sl. (i rus.)
57. Micent Košický	Košice	"	fk.	"	slov.
58. Migléc	"	"	kalv., fk., un.	maď. i sl.	maď. a sl.
59. Misla Nižná	Zdáňa	"	fk., un.	slov.	slov.
60. Misla Vyšná	"	"	fk. (un.)	"	"
61. Mudrovce	Lemešany	Šariš	ev.	"	"

1	2	3	4	5	6
62. Myslava	Košice	Abauj-Turňa	fk.	slov.	slov.
63. Nádošť	Zdáňa	"	fk., kalv., un.	sl. a maď.	sl. a maď.
64. Olčvár Nižný	Košice	"	fk. (kalv., un.)	slov.	slov.
65. Olčvár Vyšný	"	"	"	"	"
66. Olšovjany	Zdáňa	"	fk., kalv.	"	"
67. Opácka	Košice	"	fk., un.	sl. a maď.	sl. a maď.
68. Opatovce	"	"	fk. (un.)	slov. (a maď.)	sl. (a maď.)
69. Opiná	Lemešany	Šariš	ev., fk.	slov.	slov.
70. Oružín	"	"	fk.	"	"
71. Ploské	"	"	fk., un.	"	"
72. Peklany	"	"	fk. (un., žid.)	"	"
Kecerské	"	"	fk. (un.)	"	slov. (maď.)
73. Poľanka	Košice	Abauj-Turňa	fk.	slov. (maď.)	slov.
74. Poľov	"	"	fk.	slov. (maď.)	slov. (maď.)
75. Ptáčkovce	Lemešany	Šariš	ev., fk.	slov.	slov. (maď.)
76. Rakoš	Zdáňa	Abauj-Turňa	fk., kalv.	sl. a maď.	sl. a maď.
77. Rankovce	"	"	ev., fk.	slov.	slov.
78. Rašovik	Košice	"	ev., fk., kalv.	"	"
79. Rozhanovce	"	"	fk., un., kalv. (ž.)	slov. (maď.)	slov. (maď.)
80. Ruskov	Zdáňa	"	fk., kalv. (un.)	slov.	slov.
81. Sálanc	"	"	kalv., fk., un. (žid.)	maď. a sl.	maď. a slov. (žid. i rus.)
82. Sálancík	"	"	fk., kalv., un.	sl. a maď.	sl. a maď.
83. Sálaš Nový	"	"	fk., un.	slov.	slov.
84. Síplak	Košice	"	fk., un. (kalv., ž.)	maď. a sl.	maď. a sl.
85. Skaroš	Zdáňa	"	fk., un. (kalv.)	slov.	slov.
86. Sokoš	Lemešany	Šariš	fk.	"	"
87. Sokolany	Košice	Abauj-Turňa	fk., un.	"	"
88. Svinica	Zdáňa	"	fk., un., kalv., ev.	slov. (maď.)	slov. (maď.)
89. Saca	Košice	"	fk. (un.)	sl. a maď.	sl. a maď.
90. Šemša	"	"	fk.	maď. a sl.	maď. a sl.
91. Šeňa	"	"	fk., kalv., un., žid.,	"	maď. a slov. (i žid.)
92. Tejkeš Nižný	"	"	fk.	slov.	slov.
93. Tejkeš Vyšný	"	"	"	"	"
94. Tepličany	Lemešany	Šariš	fk., ev.	"	"
95. Trebejov	"	"	ev., fk.	"	"
96. Trstěnné	Zdáňa	Abauj-Turňa	fk., ev.	"	"
97. Ťahanovce	Košice	"	fk.	"	"
98. Valkovce	"	"	kalv., ev., fk., un.	sl. a maď.	sl. a maď.
99. Ves Nová	"	"	"	"	"
Košická	"	"	fk.	slov.	slov.
100. Zdoňa	"	"	fk., un.	"	slov. (i rus.)
101. Zdáňa	Zdáňa	"	fk., kal., ž. (un.)	sl. a maď.	slov. i maď. (i žid.)
102. Žebeš	Košice	"	fk. (kalv.)	slov.	slov.
103. Žilrovce	Zdáňa	"	ev., fk. (un.)	"	"
8. Medzi-Laborce.					
1. Belá	Medzi-Laborce	Zemplín	un.	rus.	rus. (ž., sl.)
2. Borov	"	"	un. (žid.)	rus. (n., m.)	rus. (žid.)

1	2	3	4	5	6
3. Brestov Zbudský	Medzi-Laborce	Zemplín	un.	RUS.	RUS.
4. Brod Krásny	"	"	un. (řk., žid.)	rus. (slov., něm. i maď.)	rus. (žid.)
5. Bystrá	"	"	un.	RUS.	RUS.
6. Čabalovce	"	"	un. (žid.)	rus. (něm., maď.)	RUS. (žid.)
7. Čabyně Nižné	"	"	"	rus. (něm. a maď.)	"
8. Čabyně Vyšné	"	"	un.	RUS.	RUS.
9. Čertiažne	"	"	un., žid.	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid. i slov.)
10. Driečna Šarišská	"	"	un.	RUS.	RUS.
11. Driečna Zemplínska	"	"	"	"	"
12. Habura	"	"	un. (žid., řk.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid. i slov.)
13. Havaj	"	"	un.	RUS.	RUS.
14. Hrabovec	"	"	řk., un. (žid.)	slov. (něm. a maď.)	slov. (žid.)
15. Hrubov	"	"	řk. (un.)	slov.	slov.
16. Kajňa Ruská	"	"	un.	RUS.	rus. a slov.
17. Kalenov	"	"	"	"	RUS.
18. Makovec	"	"	"	"	"
19. Medzi-Laborce	"	"	un., žid., řk.	rus. (slov., něm. a maď.)	rus. (žid., slov. i maď.)
20. Miková	"	"	un.	RUS.	RUS.
21. Ňagov	"	"	"	"	"
22. Oľka Krivá	"	"	"	"	"
23. Oľka Nižná	"	"	un. (žid.)	rus. (něm. a maď.)	rus. (žid.)
24. Oľka Vyšná	"	"	un.	RUS.	RUS.
25. Oľšinkov	"	"	"	"	"
26. Palota	"	"	un. (řk.)	"	"
27. Pofana	"	"	un. (žid.)	rus. (slov. i maď.)	rus. (slov. i žid.)
28. Poruba	"	"	un., řk. (žid.)	rus. (slov., maď. i něm.)	rus. (slov. i žid.)
29. Pravrovce	"	"	un.	RUS.	RUS.
30. Pritúľany	"	"	"	"	"
31. Radvaň Nižná	"	"	"	"	"
32. Radvaň Vyšná	"	"	un. (řk., žid.)	rus. (slov., maď. i něm.)	rus. (žid. i slov.)
33. Repejov	"	"	un.	RUS.	RUS.
34. Rokytovec	"	"	"	"	"
35. Rožkovce	"	"	"	"	"
36. Stažkovce Malé	"	"	"	"	"
37. Stažkovce Veľké	"	"	"	"	"
38. Sukov	"	"	"	"	"
39. Varichovce	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
40. Világ	Medzi Laborce	Zemplín	un.	rus.	rus.
41. Vladiča Nižná	"	"	"	"	"
42. Vladiča Vyšná	"	"	"	"	"
43. Volica	"	"	"	"	"
44. Vydraň	"	"	un. (řk., žid.)	rus. (slov., něm. i maď.)	rus. (i sl.)
45. Výrava	"	"	un. (žid, řk.)	"	rus.
46. Závada	"	"	un.	rus.	"
47. Zbojné Nižné	"	"	un. (žid.)	"	"
48. Zbojné Vyšné	"	"	un.	"	"
9. Michaľovce.					
1. Bánovce	Michaľovce	"	řk., kalv., un. (žid.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
2. Bracovce	"	"	ev., kal., řk., un.	"	slov. (rus., maď. i něm.)
3. Budkovce	"	"	řk., un., žid.	"	sl. (i žid.)
4. Čečehov	Sobrance	"	řk., un.	slov.	slov. a rus.
5. Čemerné Pusté	Michaľovce	"	un., řk.	"	"
6. Denešovce	"	"	řk., un.	"	slov.
7. Drahňov	"	"	kalv., řk., un. (žid.)	maď. a sl. (i něm.)	maď. a sl. (i žid.)
8. Dúbravka	"	"	řk., un. (žid.)	slov. (maď. i něm.)	slov. a rus. (i žid.)
9. Falkušovce	"	"	un., řk.	slov.	rus. a slov.
10. Fišar	"	"	řk., un. (kalv.)	"	slov.
11. Hatalov	"	"	řk., un. (žid., kalv.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
12. Hažín	Sobrance	"	un., řk. (kalv., žid.)	slov. (maď. i něm.)	slov. a rus. (i žid.)
13. Hrušov	Michaľovce	"	řk., un.	slov.	slov.
14. Hňáčovce	Sobrance	"	un., řk., kalv. (žid.)	slov. (maď. i něm.)	slov. (i žid., rus.)
15. Jastrbie	"	"	un., řk.	slov.	slov.
16. Kačanov	Michaľovce	"	un., řk., kalv.	"	slov. a rus.
17. Kaluša	Sobrance	"	un. (řk.)	"	slov.
18. Kopčany	Michaľovce	"	řk., kalv., un.	maď.	maď. (i sl.)
19. Kráska	Kapušany Vef.	"	un. (řk.)	slov.	slov.
20. Krasnovce	Michaľovce	"	ev., un., řk.	"	"
21. Krivošťany	"	"	řk., un.	"	slov. (i rus.)
22. Kucany	"	"	un., řk.	sl. (i maď.)	sl. (i maď. i rus.)
23. Laztomír	"	"	un., kalv., řk. (žid.)	sl. (i maď. něm.)	sl. (i žid.)
24. Laškovce	"	"	řk., un., ev.	slov.	slov. a rus.
25. Lesné	"	"	un., řk.	"	"
26. Ložín	"	"	řk., un., kalv.	"	slov.
27. Lúčky	Sobrance	"	kalv., un., řk.	"	"
28. Malčice	Michaľovce	"	řk., un., kalv. (ž.)	sl. (i maď. a něm.)	slov. (i žid.)
29. Markovce	"	"	řk., un.	slov.	slov. a rus.

1	2	3	4	5	6
30. Michal'ovce	Michal'ovce	Zemplín	fk., žid., un. (kalv., ev.)	slov., maď. a něm.	sl., ž. i maď. i rus. (i pol. a něm.)
31. Močarany	"	"	un., fk.	slov.	slov. (i rus.)
32. Murovlany	"	"	fk., un. (kalv.)	sl. (i maď.)	slov.
33. Oborín	"	"	kalv. (un.)	maď.	maď.
34. Oreské	"	"	fk., un.	slov.	slov.
35. Petríkovce	"	"	"	"	slov. a rus.
36. Petrovce	"	"	un., fk.	"	rus. a slov.
37. Pozdišovce	"	"	ev., fk., un. (žid.)	sl. (i maď. a něm.)	slov. a rus. (i žid.)
38. Rakovec	"	"	un., fk.	slov.	slov. a rus.
39. Ražkovce Malé	"	"	kalv., fk., un.	maď. (i sl.)	maď.
40. Ražkovce Veľké	"	"	kalv., fk. (un.)	"	"
41. Rebrín	Kapušany Veľ.	"	un., fk., kalv. (žid.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
42. Slavkovce	Michal'ovce	"	un., fk., kalv.	slov.	rus. a slov.
43. Staré	"	"	fk., un.	"	slov.
44. Strajňany	Sobrance	"	un., fk., žid.	sl. (i maď. a něm.)	sl. (i žid. i maď.)
45. Stražské	Michal'ovce	"	fk., un. (žid.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
46. Šamudovce	"	"	un., ev.	slov.	slov. a rus.
47. Suché	"	"	un., fk.	"	"
48. Topoľany	"	"	"	"	"
49. Trhovište	"	"	kalv., un., fk.	"	slov. (i rus. i žid.)
50. Trnava	Sobrance	"	un., fk.	"	slov. (i rus.)
51. Ves Nacina	Michal'ovce	"	un., fk., žid.	sl. (i maď. a něm.)	slov. a rus. (i žid. i maď.)
52. Vinné	Sobrance	"	fk., un. (žid.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
53. Voľa	Michal'ovce	"	un. (fk.)	slov.	slov. (i rus.)
54. Vrbovce	Sobrance	"	un., fk.	"	slov.
55. Zálužice Malé	"	"	un., fk. (kalv., ž.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
55. Zálužice Veľké	"	"	un., fk.	slov.	slov.
57. Zbudza	Michal'ovce	"	fk., un. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
58. Žbince Veľké	"	"	fk., un.	slov.	slov. a rus.
10. Moldava.					
1. Bodošov	Moldava	"	fk. (un.)	maď.	maď.
2. Buzița	"	"	fk., un., kalv. (ž.)	"	"
3. Cestice	"	"	kalv., fk., un.	maď., slov.	maď., slov.
4. Čečeiovce	"	"	fk., kal., un. (ž.)	"	maď., slov. (i žid.)
5. Debrač	"	"	fk.	maď.	maď.
6. Dvorníky	"	"	fk. (kalv.)	"	"
7. Háj	"	"	fk., kalv.	"	"
8. Hlím	"	"	fk., un.	"	"

1	2	3	4	5	6
9. Horváty	Moldava	Abauj-Turňa	un., řk.	maď.	maď.
10. Hrhov	"	"	kalv., řk.	"	"
11. Hrušov	"	"	"	"	"
12. Ida Zlatá	Košice	"	řk.	slov. (maď.)	slov. (maď.)
13. Jablonica	Moldava	"	kalv., řk.	maď.	maď.
14. Jablonov	"	"	"	"	"
15. Jánov	"	"	řk. (un.)	"	"
16. Jasov	"	"	řk. (ž.)	"	maď. (slov.)
17. Komárovice	"	"	kalv., řk., un.	"	"
18. Lác Nižný	"	"	kalv., řk.	"	maď.
19. Lác Vyšný	"	"	kalv., řk. (un.)	"	"
20. Makrance	"	"	řk. (un.)	maď., slov.	maď., slov.
21. Medzev Nižný	"	"	řk. (kalv., un.)	něm., maď. (slov.)	něm., maď. (slov.)
22. Medzev Vyšný	"	"	řk., un. (ev.)	něm., maď. (slov.)	něm., slov., maď.
23. Mech	"	"	kalv.	maď.	maď.
24. Moldava	"	"	řk., kalv., ž. (un., ev.)	maď., slov.	maď. (slov.)
25. Novočany	"	"	řk.	slov.	slov.
26. Opaka	Košice	"	"	"	"
27. Paňovce	Moldava	"	řk., kalv.	slov., maď.	slov. (maď.)
28. Pedrov	"	"	"	maď.	maď.
29. Perina	"	"	"	"	"
30. Podhradie Ja- sovské	"	"	řk.	"	"
31. Poproč	"	"	"	maď., slov.	maď., slov.
32. Roste	"	"	řk., kalv.	maď.	maď.
33. Rudno	"	"	řk.	maď., slov.	maď., slov.
34. Somody	"	"	"	maď.	maď.
35. Štós	"	"	řk., ev.	něm., maď. (slov.)	něm., maď. (slov.)
36. Turňa	"	"	řk., ž., kalv.	maď. (slov., něm.)	maď. (řid., slov.)
37. Vendíg	"	"	kalv., řk.	maď.	maď.
38. Ves Nová Turňanská	"	"	řk., kalv.	"	"
39. Vieska	"	"	un. (řk.)	rus. (slov.)	slov., rus.
40. Zadiel	"	"	kalv.	maď.	maď.
41. Žarnov	"	"	řk., kalv.	"	"
11. Prešov.					
1. Abranovce	Lemešany	Šariš	un., řk.	slov.	slov.
2. Andrašovce	Sabínov	"	řk.	"	"
3. Bajerov	"	"	"	"	"
4. Baňa	Prešov	"	"	"	"
5. Baňa Zlatá	"	"	řk. (un.)	"	"
6. Bogdanovce	Lemešany	"	řk., ev., un.	"	"
7. Brestov	"	"	řk., un.	"	"
8. Bretejovce	"	"	řk., ev. (un.)	"	"
9. Bujakov	Prešov	"	un., řk.	"	"
10. Bzenov	"	"	řk., ev.	"	"

1	2	3	4	5	6
11. Červenica	Lemešany	Šariš	ev., ěk. (un.)	slov.	slov.
12. Demiata	Prešov	"	ěk.	"	"
13. Dolina Suchá	"	"	un., ěk.	"	"
14. Drinov	Lemešany	"	ěk., un.	"	"
15. Finčice	Prešov	"	ěk.	"	"
16. Fričovce	Sabinov	"	"	"	"
17. Ful'anka	Prešov	"	un. (ěk.)	"	rus., slov.
18. Gul'vas	"	"	ěk. (ev., un.)	"	slov.
19. ěhabžany	Lemešany	"	ěk.	"	"
20. ěaniska	Prešov	"	"	"	"
21. ěaršak	"	"	"	"	"
22. ěažgut	"	"	ěk., un.	"	"
23. ěrabkov	Sabinov	"	ěk.	"	"
24. ěuvís	Lemešany	"	ěk. (ev.)	"	"
25. ěhmiňany	Sabinov	"	"	"	"
26. ěakubovany	"	"	un. (ěk.)	"	"
Nižné	"	"	ev., ěk. (un.)	"	"
27. ěanov	"	"	ěk.	"	"
28. ěanověk	Lemešany	"	ěk., un.	"	"
29. ěakašovce	Prešov	"	ěk., ě.	slov. (mad. i něm.)	slov. (ěid.)
30. ěapušany	"	"	"	"	"
31. ěelemeš	"	"	ěk., un.	slov.	slov.
32. ěendice	"	"	ěk.	"	"
33. ěereštvej	"	"	un. (ěk.)	"	slov. a rus.
34. ělembark	"	"	"	"	rus., s ov.
35. ěojetice	"	"	ěk., ev.	"	slov.
36. ěokěia	"	"	un.	"	rus. (slov.)
37. ěomlós	"	"	ěk., ev., un.	"	slov.
38. ěrižovany	Sabinov	"	ěk.	"	"
39. ěvačany	Prešov	"	un., ěk.	"	slov. (rus.)
Šarišské	"	"	"	"	"
40. ěačnov	Sabinov	"	un.	"	rus. (slov.)
41. ěada	Prešov	"	ev., ěk. (un.)	"	slov.
42. ěažany	"	"	ěk.	"	"
43. ěemešany	Lemešany	"	ěk. ě., un. (ev.)	"	sl. (i ěid.)
44. ěesnlček	"	"	ev., ěk., un.	"	slov.
45. ěičartovce	"	"	ěk.	"	"
46. ěipovec	Sabinov	"	ev., ěk.	"	"
47. ěubovec	Prešov	"	un., ěk.	"	"
48. ěúky Šebešské	"	"	ě., ěk.	slov. (mad. i něm.)	slov., ě.d.
49. ěužany	"	"	ěk.	slov.	slov.
50. ěeretice	"	"	ěk. (un.)	"	"
51. ěerkovce	"	"	ěk. (un., ev.)	"	"
Nižné	Lemešany	"	"	"	"
52. ěerkovce	"	"	un., ěk. (ev.)	"	"
Vyšné	"	"	un.	slov. (rus.)	rus., s ov.
53. ěikiúšovce	Prešov	"	ěk., ev.	slov.	slov.
54. ěočiarany	"	"	ěk., ev. (un.)	"	"
55. ěěmcovce	"	"	"	"	"
56. ěobyšovce	Lemešany	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
57. Peklany	Prešov	Šariš	řk.	slov.	slov.
58. Petrovany	"	"	"	"	slov. (řid.)
59. Podhradřk	"	"	řk., un.	"	slov.
60. Prešov	mag.	"	řk., řid., un., ev.	slov., mař., nřm.	sl., mař., ř.
61. Radačov	Prešov	"	řk. (un.)	slov.	slov.
62. Rokycany	"	"	řk., ev.	"	"
63. Sedlice	"	"	un., řk.	"	"
64. Seňakovce	Lemeřany	"	řk., ev.	"	"
65. Slaná	Prešov	"	řk., un., ev. (řid.)	slov. (nřm. a mař.)	slov. (nřm. a mař. řid.)
66. Sviňa	"	"	řk.	slov.	slov.
67. řalgovřk	"	"	"	"	"
68. řariř Malý	"	"	řk., ev. (un.)	"	"
69. řariř Velký	"	"	řk., un., řid. (ev.)	slov. (mař. i nřm.)	slov. (mař. řid.)
70. řebeř Niřný	"	"	řk., un.	slov.	slov.
71. řebeř Vyřný	"	"	"	"	"
72. ředzikart	"	"	řk.	"	"
73. řingliar	Sabinov	"	"	"	"
74. řiroké	"	"	"	"	"
75. řváby	Prešov	"	řk. (un., ev.)	slov. (nřm. i mař.)	slov. (nřm.)
76. Teriakovce	"	"	řk.	slov.	slov.
77. Tulřk	"	"	řk., ev., un.	"	"
78. Turina	Lemeřany	"	ev., řk.	"	"
79. Vagař	Prešov	"	un., řk.	"	"
80. Varhaňovce	Lemeřany	"	"	"	"
81. Ves Nová	"	"	řk., ev.	"	"
Drinovská	"	"	"	"	"
82. Ves Nová	"	"	"	"	"
Chmiňanská	Prešov	"	řk.	"	"
83. Ves Nová	"	"	un., řk.	"	rus., slov.
Ruská	"	"	ev., řk.	"	slov.
84. řegňa	Lemeřany	"	řk., ev. (un.)	"	"
85. řipov	Prešov	"	řk.	"	"
86. řubčany	"	"	"	"	"
12. Sabinov.					
1. Bajerovec	Lipiany	"	unl.	rus.	rus. a slov.
2. Balpotok	Sabinov	"	řk.	slov.	slov.
3. Bertotovce	"	"	"	"	"
4. Blařov	Lipiany	"	un., řk.	rus. (slov.)	rus. a slov.
5. Bodolak	Sabinov	"	řk.	slov.	slov.
6. Brezovica	Lipiany	"	řk. (řid.)	"	slov. (řid.)
7. řervenica	Sabinov	"	řk.	"	slov.
8. řirč	Lipiany	"	un. (řid.)	rus.	rus. (slov.)
9. Dalečice	Sabinov	"	řk., ev.	slov.	slov.
10. Dubovica	Lipiany	"	řk. (un.)	"	"
11. řáčov	"	"	un., řk.	"	rus. a slov.
12. Geralt	Sabinov	"	unl.	rus. (slov.)	slov. a rus.

1	2	3	4	5	6
13. Gergeľak	Sabinov	Šariš	řk., ev.	slov.	slov.
14. Gombošovce	"	"	řk.	"	"
15. Hamburek	Lipiany	"	un. (řk.)	rus. (slov.)	rus. (slov.)
16. Hanigovce	Sabinov	"	řk.	slov.	slov.
17. Hendrichovce	"	"	"	"	"
18. Ľermanovce	"	"	un.	rus. (slov.)	rus. a slov.
19. Hradisko	"	"	un. (řk.)	"	slov. a rus.
20. Jakoviany	"	"	řk., un.	slov.	sl. (a rus.)
21. Jakuboviany	"	"	řk.	"	slov.
22. Jarovnice	"	"	un.	rus.	rus.
23. Jastreň	Lipiany	"	řk.	slov.	slov.
24. Kamenica	"	"	řk., un.	"	"
25. Kriviany	"	"	un.	rus.	rus.
26. Kyjov	"	"	řk., žid.	slov. (maď. a něm.)	slov. (žid.)
27. Lipiany	"	"	řk. (un., žid.)	slov.	rus. (slov.)
28. Lubotýn	"	"	un.	"	slov.
29. Lučiňa	Sabinov	"	řk.	"	slov.
30. Lúčka	Lipiany	"	řk., ev. (un.)	"	"
31. Medzany	Sabinov	"	řk.	"	"
32. Michal'any	"	"	"	"	"
33. Močidlany	"	"	"	"	"
34. Mošurov	"	"	"	"	"
35. Ňaršany	"	"	"	"	"
36. Obručné	Lipiany	"	un.	rus.	rus.
37. Olejňkov	Sabinov	"	un. (řk.)	rus. (slov.)	rus. (slov.)
38. Ol'šov	Lipiany	"	řk.	slov.	slov.
39. Orkucany	Sabinov	"	řk., ev.	"	"
40. Orlov	Lipiany	"	un. (řk.)	rus.	rus. (slov.)
41. Ostroviany	Sabinov	"	řk.	slov.	slov.
42. Pekl'any	"	"	"	"	"
43. Usovské	"	"	řk., un.	"	"
44. Plaveč	Lipiany	"	řk.	"	"
45. Poloma	"	"	"	"	"
46. Ratvajovce	Sabinov	"	un.	rus. (slov.)	rus. (slov.)
47. Renčišov	"	"	řk.	slov.	slov.
48. Roškóviany	Lipiany	"	řk., un., žid., ev.	slov. (maď. a něm.)	slov. ž., maď. (něm., rus.)
49. Sabinov	mag.	"	řk.	slov.	slov.
49. Slavkov Nižný	Lipiany	"	řk.	slov.	slov.
50. Slivník Malý	Sabinov	"	"	"	"
51. Slivník Velký	"	"	"	"	"
52. Šalgov	"	"	"	"	"
53. Senviz	Lipiany	"	"	"	"
54. Šoma	Sabinov	"	un.	rus.	rus. a slov.
55. Štefanovce	"	"	řk.	slov.	slov.
56. Štelbach	Lipiany	"	un.	rus.	rus. a slov.
57. Terňa	Sabinov	"	řk.	slov.	slov.
58. Tolčemeš	"	"	"	"	"
59. Torysa	Lipiany	"	"	"	"
60. Ujak	"	"	un.	rus.	rus.
61. Usovce	Sabinov	"	řk.	slov.	slov.

1	2	3	4	5	6
62. Ves Nová Pečovská	Sabinov	Šariš	fk., ž. (un.)	slov. (maď. a něm.)	sl., ž. (maď., něm., rus.)
63. Vol'a Jakobova	"	"	fk.	slov.	slov.
64. Vol'a Ruská	Lipiany	"	un.	rus.	rus.
65. Vyslanka (jinak Pusté Pole)	"	"	un. (fk.)	slov., rus.	rus. a slov.
66. Vysoké	"	"	fk.	slov.	slov.
67. Závadka	Sabinov	"	un.	rus. (slov.)	slov. a rus.
68. Zdravce	Lipiany	"	fk.	slov.	slov.
69. Zatkovce	Sabinov	"	un.	rus. (slov.)	slov. a rus.
13. Sečovce.					
1. Bačkov	Sečovce	Zemplín	un., fk.	slov.	slov. a rus.
2. Bara Malá	Michal'any Dolné	"	kalv. (fk.)	maď. (i sl.)	maď. (i sl.)
3. Bara Vel'ká	"	"	"	maď.	maď.
4. Baranč	"	"	fk., un.	sl. a maď.	sl. (i maď.)
5. Bodzás Ujtlak	"	"	un., fk., kalv., žid.	"	sl. (maď., rus., žid.)
6. Borša	"	"	un., fk., kalv.	maď. a sl.	maď. a sl.
7. Bošnica	Sečovce	"	fk.	slov.	slov.
8. Byšta	Michal'any Dolné	"	un., kalv., fk.	slov. (a maď.)	sl. (maď.)
9. Čejkov	"	"	fk., un. (kalv.)	"	sl. (maď., žid. i rus.)
10. Čel'ovce	Sečovce	"	un., fk.	"	slov. (žid. i maď.)
11. Čergov	Michal'any Dolné	"	un., fk. (kalv.)	"	"
12. Černahov	"	"	kalv.	maď.	maď.
13. Dargov	Sečovce	"	un., fk.	slov.	slov. (rus.)
14. Dvorianka	"	"	"	"	"
15. Egreš	"	"	fk., un., kalv.	"	"
16. Garaňa	Michal'any Dolné	"	fk., kalv., un.	sl. (a maď.)	sl. (i maď. a rus.)
17. Gerčel'	"	"	un., fk., kalv.	"	sl. (maď.)
18. Ľardišté	Sečovce	"	kalv., un., fk.	"	maď., rus. a slov.
19. Ľriadyky	"	"	un., fk.	slov.	slov.
20. Imreg	Michal'any Dolné	"	kalv., fk., un.	maď. a sl.	maď. a sl.
21. Jastrab	"	"	un., fk., kalv. (ž.)	sl. a maď.	slov. (žid.)
22. Kahanovce	Sečovce	"	un., fk.	slov.	slov.
23. Kašov	Michal'any Dolné	"	"	sl. (i maď.)	slov. a rus. (maď.)
24. Kázmir Malý	"	"	un., fk., kalv.	sl. (a maď.)	sl., rus. (maď.)
25. Kázmir Vel'ký	"	"	fk., un., kalv.	"	sl. (maď. a rus.)
26. Kista	Michal'any Dolné	"	un., kalv., fk.	slov.	slov.
27. Kl'ačanov	Sečovce	"	un., fk.	"	"

1	2	3	4	5	6
28. Kolbáš	Michal'any Dolné	Zemplin	un., kalv., řk.	slov.	slov.
29. Kožuchov	Sečovce	"	"	"	"
30. Kraviany	"	"	un., řk.	"	"
31. Křižovany	"	"	řk., un.	sl. (maď.)	slov. (rus. i maď.)
32. Kuzmice	"	"	"	slov./a maď.)	slov. (rus. i maď.)
33. Ladmovce	Michal'any Dolné	"	kalv., řk., ž. (un.)	maď.	maď. i žid.
34. Lastovce	"	"	un., řk., kalv.	slov./a maď.)	slov. (maď. i rus.)
35. Legiša	"	"	kal., un., řk. (ž.)	"	sl. a maď.
36. Meglisov	Sečovce	"	ev., řk., kal.(un.)	sl. (maď.)	sl. a maď. i žid.
37. Mesto Nové Slovenské	Michal'any Dolné	"	un., ev., řk. (kalv.)	sl. a maď.	sl. a maď. i rus.
38. Michal'any	"	"	řk., kal., un. (ž.)	"	sl. a maď.
39. Ozorovce Malé	Sečovce	"	un., řk.	slov.	slov.
40. Ozorovce Vel'	"	"	řk., un., kalv.	sl. a maď.	sl. (maď.)
41. Parchoviany	"	"	řk., un. (ž.)	sl. (i maď.)	sl. (i žid.)
42. Plechovčice	"	"	řk., un.	"	slov. (rus. i maď.)
43. Ruskov	"	"	un., řk.	slov.	sl. (i rus.)
44. Ruskovce	"	"	"	"	rus. (i sl.)
45. Sečovce	"	"	řk., ž., un., kalv.	sl. a maď.	slov. (žid., maď. i rus.)
46. Seleška	Michal'any Dolné	"	kalv., řk., un.	maď.	maď.
47. Silvaš	Sečovce	"	řk., un.	sl. a maď.	sl. (maď.)
48. Sirnek	Michal'any Dolné	"	kalv., un., řk. (ž.)	maď. (i sl.)	maď. (i sl. i žid.)
49. Stanča	Sečovce	"	un., řk.	slov.	slov. a rus. slov.
50. Stankovce	"	"	"	"	"
51. Tchorovce	"	"	řk., un., kalv.	"	"
52. Toroňa Malá	Michal'any Dolné	"	ev., řk., un.	maď. a sl.	maď., slov. a rus.
53. Toroňa Vel'ká	"	"	un., řk., kalv.	"	maď. a sl.
54. Trebišov	Sečovce	"	řk., un., ž. (kalv.)	sl. a maď.	slov., rus. a maď.
55. Trnavka	"	"	un. (řk.)	slov.	rus. (i sl.)
56. Tušice	"	"	kalv., řk., un.	"	slov.
57. Úpor	"	"	ún., řk.	"	"
58. Vel'aty	Michal'any Dolné	"	"	sl. (a maď.)	slov., rus. i maď.
59. Ves Nová Tušická	Sečovce	"	řk., kalv., un.	slov.	slov.
60. Višňov	"	"	řk., un.	"	"
61. Vojčice	"	"	un., řk., kalv.	"	"
62. Zbehňov	"	"	un., řk.	"	rus. a slov.
63. Zemplin	Michal'any Dolná	"	kalv., un., řk.	maď.	maď.
64. Žipov Uher- ský	Sečovce	"	un., řk., kalv. (ž.)	sl. a maď.	slov., a rus. (i maď. i žid.)

1	2	3	4	5	6
14. Snina.					
1. Belá Cirocká	Snina	Zemplín	řk. (ž.)	sl. (i maď.) i něm.)	sl. (i žid.)
2. Brezovec	"	"	un.	rus.	rus.
3. Bystré Ruské	"	"	"	"	"
4. Čukalovce	"	"	"	"	"
5. Dara	"	"	"	"	"
6. Dlhé Cirocké	"	"	řk. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid. i pol.)
7. Dubrava	"	"	un. (řk.)	rus.	rus.
8. Hostovice	"	"	un.	"	"
9. Hrabová	"	"	"	"	"
10. Hrabovec Ruský	"	"	un. (řk., žid.)	rus. (maď., něm. a sl.)	rus. (i žid. i slov.)
11. Inovce	"	"	un.	rus.	rus.
12. Jablonka Nižná	Humenné	"	un. (řk.)	"	rus. (i slov.)
13. Jablonka Vyšná	"	"	"	"	"
14. Jaková	Snina	"	un.	"	rus.
15. Kalné	"	"	"	"	"
16. Klenová	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
17. Kolbásov	"	"	"	rus. (maď. i něm.)	"
18. Kolonica	"	"	un.	rus.	rus.
19. Krivé	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
20. Ladomirová	"	"	un.	rus.	rus.
21. Michajlov	"	"	"	"	"
22. Nechvál-Po- l'anka	Humenné	"	"	"	rus. a slov.
23. Novosedlice	Snina	"	"	"	rus.
24. Ostrožnica	"	"	"	"	"
25. Papín	Humenné	"	řk. (ž.)	slov. (maď.) i něm.)	slov. (i žid.)
26. Parihuzovce	Snina	"	un.	rus.	rus.
27. Pěšol'na	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
28. Píchné	"	"	un.	rus.	rus.
29. Pol'ana	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid. i slov.)
30. Potok Ruský	"	"	un.	rus.	rus.
31. Príslop	"	"	"	"	"
32. Roztoky	"	"	"	"	"
33. Runina	"	"	"	"	"
34. Ruská	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm. i sl.)	rus. (žid. i slov.)
35. Smolník	"	"	un. (řk.)	rus. (i slov.)	rus. (i sl.)
36. Snina	"	"	řk., ž., un.	slov. (maď. i něm.)	slov. (žid. a rus. i pol.)
37. Stakčín	"	"	un., řk., ž.	rus. (slov., maď., něm.)	rus. (slov. i žid. i pol.)
38. Starina	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)

1	2	3	4	5	6
39. Stribovce	Snina	Zemplín	un.	rus.	rus.
40. Šmigovce	"	"	un. (řk.)	rus. (ř slov.)	rus. (ř slov.)
41. Telepovce	Humenné	"	un.	rus.	rus.
42. Topol'a	Snina	"	un. (ž., řk.)	rus. (maď., něm. i slov.)	rus. (řid. i slov.)
43. Ubl'a	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (řid.)
44. Ulič	"	"	un.	rus.	rus.
45. Valaškovce	"	"	un.	rus.	rus.
46. Volová Ruská	"	"	un. (ž., řk.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (řid.)
47. Zboj	"	"	un. (řk.)	rus.	rus. a slov.
48. Zubné	Sobrance	"	un.	"	rus.
49. Zvala	Snina	"	un.	"	rus.
15. Sobrance.					
1. Baškovce	Sobrance	Zemplín	un. (řk.)	slov.	rus. a slov.
2. Beňatina	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i řid.)
3. Bežovce	"	"	kalv., un., řk., ž.	slov. (maď. i něm.)	sl. (i řid. i maď.)
4. Bunkovec	"	"	un., řk.	slov.	slov.
5. Cibava	"	"	un., řk., ž.	slov. (maď. i něm.)	slov. (řid. i rus.)
6. Fekišovce	"	"	un., řk.	slov.	slov.
7. Gajdoš	"	"	řk., un.	"	"
8. Hámry	"	"	"	sl. (i maď.)	slov. (maď. i rus.)
9. Hliviště	"	"	un., řk.	slov.	slov. a rus.
10. Hnojné	"	"	řk., un. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	slov. (řid.)
11. Horná	"	"	un., řk.	slov.	slov.
12. Husák	"	"	řk., un.	"	rus. a slov.
13. Choňkovce	"	"	un., řk. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	rus. a slov. (i řid.)
14. Jasenov	"	"	"	"	slov. (řid.)
15. Jenkovce	"	"	kalv., un., řk. (ž.)	"	slov. (řid. i maď.)
16. Jovsa	"	"	un., řk. (ž.)	"	slov. (řid.)
17. Klokočov	"	"	un. (řk.)	slov.	slov.
18. Kolibabovce	"	"	"	"	slov. a rus.
19. Komarovce	"	"	un., řk., kalv.	"	slov.
20. Koňuš	"	"	un., ž., řk.	slov. (maď. i něm.)	slov. a rus. (řid.)
21. Koromla	"	"	"	"	rus. a slov. (i řid.)
22. Krčava	"	"	un., řk. (ž.)	"	slov. (řid. i rus.)
23. Kristy	"	"	kalv., řk., un.	"	slov. (maď. i řid.)

1	2	3	4	5	6
24. Kušín	Sobrance	Zemplín	un., fk.	slov.	slov.
25. Německé Nížné	"	"	fk., un. (kalv., ž.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid. i maď.)
26. Německé Vyšné	"	"	un., fk. (ž.)	"	slov. a rus. (i žid.)
27. Orechová	"	"	un., fk.	slov.	slov.
28. Ostrov	"	"	fk., un.	"	slov. a rus.
29. Petrovce	"	"	"	"	rus. a slov.
30. Pinkovce	"	"	kalv., un., fk.	slov. (a rus.)	"
31. Podhorodie	"	"	un. (ž.)	slov. (rus. i maď. i něm.)	rus. (i žid.)
32. Pol'anka Blatná	"	"	kalv. (fk.)	slov.	slov.
33. Porostov	"	"	un., kalv., ž., fk.	slov. (maď. i něm.)	slov. a rus. (i žid.)
34. Poruba Ně- mecká	"	"	un., ž. (fk.)	"	"
35. Porúbka	"	"	un., fk. (ž.)	"	rus. a slov. (i žid.)
36. Priekopa	"	"	un., ž., fk.	"	slov. a rus. (i žid.)
37. Remety Blat- né	"	"	kalv., un.	slov.	slov.
38. Remety Vyš- né	"	"	un., fk. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	slov. a rus. (i žid.)
39. Reviště Blat- né	"	"	kalv., un., fk. (ž.)	sl. (maď. i něm.)	"
40. Reviště Vyšné	"	"	fk., kalv., un. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid., maď. i rus.)
41. Ruskovce	"	"	un., fk.	slov.	slov. a rus.
42. Rybnica Nižná	"	"	un. (fk.)	"	slov. (i rus.)
43. Rybnica Vyšná	"	"	un., fk., ž.	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid. a rus.)
44. Sejkov	"	"	un., fk.	slov.	slov.
45. Sentuš	"	"	kalv., ž. (un.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
46. Sobrance	"	"	fk., un., ž.	slov. maď., něm.	slov. (žid. i maď.)
47. Tašofa	"	"	kalv., un.	slov.	slov.
48. Ůbrež	"	"	un., fk., ž.	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
49. Vojnatína	"	"	fk., un.	"	slov.
50. Záhor	"	"	kalv., un., fk.	slov.	"
51. Závadka	"	"	kalv., un., fk. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	sl. (i žid.)
16. Svidník Vyšný.					
1. Belejovce	Svidník Vyšný	Sariš	un.	rus.	rus.
2. Bodružal	"	"	"	"	"
3. Brežnica	Stropkov	Zemplín	fk., un. (ž.)	slov. (rus.)	slov. a rus. (i žid.)

1	2	3	4	5	6
4. Brežnička	Stropkov	Zemplín	un.	rus.	rus.
5. Brušnica	"	"	un., fk. (ž.)	rus. (slov.)	rus. a slov. (žid.)
6. Bukovce	"	"	un.	rus.	rus.
Sarišské	"	"	"	"	"
7. Bukovce	"	"	"	"	"
Zemplínské	"	"	"	"	"
8. Bystra Krajná	Svidník Vyšný	Sariš	"	"	"
9. Cigľa	"	"	"	"	"
10. Čarno Krajné	"	"	"	"	"
11. Černina	"	"	"	"	"
12. Dobroslava	"	"	pravoel. (un.)	"	"
13. Dubová	"	"	un.	"	"
14. Duplín	"	"	fk., un.	slov. (1 pol.)	slov. a rus.
15. Dolbuňa	"	"	un.	rus.	rus.
16. Gavranec	"	"	"	"	"
17. Gribov	"	"	"	"	"
18. Hoča	Stropkov	Zemplín	fk., un.	slov. (1 pol. i rus.)	slov. a rus. (1 žid.)
19. Honkovce	Svidník Vyšný	Sariš	un. (ž., fk.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
20. Hrabovčik	"	"	un.	rus.	rus.
21. Jakušovce	Stropkov	Zemplín	"	"	"
22. Jedlová Nižná	Svidník Vyšný	Sariš	"	"	"
23. Jedlová Vyšná	"	"	"	"	"
24. Kapišová	"	"	un., fk. (ž.)	rus. (1 slov.)	rus. a slov.
25. Kečkovce	"	"	un.	rus.	rus.
26. Kelbovce	Stropkov	Zemplín	"	"	"
27. Komárnik	Svidník Vyšný	Sariš	"	"	"
Nižný	"	"	"	"	"
28. Komárnik	"	"	"	"	"
Vyšný	"	"	"	"	"
29. Korejovce	"	"	"	"	"
30. Kožuchovce	"	"	"	"	"
31. Križlovce	Stropkov	Zemplín	"	"	"
32. Krušinec	Svidník Vyšný	Sariš	un. (fk.)	rus. (slov.)	rus. a slov.
33. Kružľová	"	"	un.	rus.	rus.
34. Kurimka	"	"	"	"	"
35. Ladomirová	"	"	un., prsl. i (fk.)	"	rus. (slov.)
36. Medvedze	"	"	un. (ž.)	"	rus.
37. Merčeška	"	"	un.	"	"
38. Mestisko	"	"	prsl. (un.)	fk. sl. (1 p. i rus.)	slov.
39. Miroľa	"	"	un.	rus.	rus.
40. Mirošov Nižný	"	"	"	"	"
41. Mirošov Vyšný	"	"	"	"	"
42. Mlynárovce	"	"	"	"	"
43. Olšavka	"	"	"	"	"
44. Orlík Nižný	"	"	un. (ž.)	"	"
45. Orlík Vyšný	"	"	un., prsl. (ž.)	"	"
46. Pisana Nižná	"	"	un. (fk.)	"	"
47. Pisana Vyšná	"	"	un.	"	"
48. Pofana	"	"	un., fk.	rus. (slov.)	rus. a slov.

1	2	3	4	5	6
49. Porúbka	Svidník Vyšný	Šariš	un.	rus.	rus.
50. Potočka	Stropkov	Zemplín			
51. Potoka	Svidník Vyšný	Šariš	un. (fk.)	"	rus. (slov.)
52. Prikré	"	"	un.	"	rus.
53. Pstráňa	Svidník Vyšný	"	"	"	"
54. Pucák	Stropkov	Zemplín	"	"	"
55. Rakovčfk	Svidník Vyšný	Šariš	un. (fk.)	"	"
56. Ražtoka	"	"	un.	"	"
57. Rovné	"	"	un., fk.	rus. (i slov.)	rus. a slov.
58. Semetkovce	"	"	un.	rus.	rus.
59. Solník	Stropkov	Zemplín	"	"	"
60. Stročin	Svidník Vyšný	Šariš	un., fk.	slov. (i rus.)	slov. a rus.
61. Stropkov	Stropkov	Zemplín	fk., ž. (un.)	slov. (něm., rus., maď.)	slov. (žid., maď.)
62. Suché	Svidník Vyšný	Šariš	un.	rus.	rus.
63. Svidníčky	"	"	"	"	rus., slov.
64. Svidník Nižný	"	"	"	"	rus., slov.
65. Svidník Vyšný	"	"	un., fk., ž.	rus. (i slov. něm. a maď.)	slov. a rus. (žid.)
66. Šarbov	"	"	un.	rus.	rus.
67. Tyšmec	"	"	fk., un.	slov. (pol. a rus.)	slov. a rus.
68. Vagršec	"	"	un.	rus.	rus.
69. Vápenfk	"	"	"	"	"
70. Veľkrop	Stropkov	Zemplín	"	"	"
71. Viskava	Svidník Vyšný	Šariš	"	"	"
72. Vojtovce	Stropkov	Zemplín	"	"	"
73. Voľa Jurkova	Svidník Vyšný	Šariš	"	"	"
74. Vyškovce	"	"	"	"	"
17. Vranov.					
1. Banské	Vranov	Zemplín	un. (fk.)	rus. (i slov.)	rus. (i sl.)
2. Beľkovce	"	"	fk. (un., ž.)	slov.	sl. (i žid.)
3. Cabovce	Sečovce	"	un., fk. (ž.)	slov. (rus. i maď., něm.)	rus. a slov. (i žid.)
4. Čakľov	Vranov	"	fk., ev., un.	slov.	slov.
5. Čarné	"	"	ev. (un., fk.)	"	"
6. Čemerné	"	"	fk., un. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	slov. a rus. (a pol. i žid.)
7. Čičava	"	"	un., fk.	slov. (rus.)	slov. a rus.
8. Davidov	"	"	"	rus. (slov.)	rus. (i slov.)
9. Dětřk	Stropkov	"	un.	rus.	rus.
10. Dlhé Kolčové	Vranov	"	fk., un. (ž.)	slov. (maď. i něm.)	slov. (i žid.)
11. Dlhé Vranovské	"	"	ev., fk. (un.)	slov.	slov.
12. Dobrá Veľká	"	"	fk., ž. (un.)	slov. (maď. i něm.)	slov. (a pol. i žid.)
13. Domáša Malá	"	"	fk., un.	slov.	slov.
14. Domáša Veľká	Stropkov	"	fk. (ž.)	"	"
15. Gíglovce	"	"	fk.	slov. (pol.)	"
16. Hencovce	Vranov	"	fk., ev. (un.)	slov.	"
17. Hlínne	"	"	fk., un., ev.	"	"
18. Hoľčikovce	Stropkov	"	fk., un.	slov. (pol.)	slov. (rus. a pol.)

1	2	3	4	5	6
19. Hrabovec Nižný	Vranov	Zemplín	řk., un. (ž.)	slov. (maď. l něm.)	slov. (řid. l maď.)
20. Hrabovec Rus.	Stropkov	"	un., řk.	rus. (slov.)	rus. a slov.
21. Jastrabie	Vranov	"	"	slov.	slov.
22. Jesenovce	"	"	řk.	slov. (pol.)	slov. (l pol.)
23. Jusko-Voľa	"	"	un. (řk.)	slov.	rus. a slov.
24. Kažimír Ruský	"	"	"	slov. (rus.)	"
25. Keľča	Stropkov	"	řk., un.	slov.	slov. (l rus. l pol.)
26. Kladzany	Vranov	"	ev., řk., un.	"	slov.
27. Komorjany	"	"	un., řk., ev.	"	"
28. Krajná Slovenská	"	"	řk., un.	"	"
29. Kručov	"	"	řk. (un.)	"	"
30. Kučín	"	"	řk. (un., ev.)	"	"
31. Kvakovce	"	"	řk., ev., un.	"	"
32. Majorovce	"	"	řk., un.	"	"
33. Maťásovce	"	"	"	"	"
34. Merník	"	"	ev., řk., un.	slov. (l něm.)	slov. (l něm.)
35. Michalok	"	"	řk., ev., un.	"	"
36. Petejovce	Stropkov	"	un., řk.	slov. (rus.)	rus. a slov.
37. Petkovce	Vranov	"	un. (řk.)	slov.	slov. a rus.
38. Poľanka Sečovská	Sečovce	"	řk., un. (řid.)	slov. (maď., něm.)	slov. (řid.)
39. Poľanka Tovarnianská	Vranov	"	řk., un., ev.	"	slov. (l řid. a maď.)
40. Poruba Kamenná	"	"	un., řk.	slov.	rus. a slov.
41. Poľa	"	"	"	"	slov.
42. Rudľov	"	"	"	"	"
43. Sačurov	"	"	un., řk. (řid.)	slov. (maď. l něm.)	sl. (l řid. a pol.)
44. Sedliská	"	"	řk., un. (řid.)	"	slov. (l řid., rus. l maď.)
45. Skrabské	"	"	řk., un. (ev., ž.)	"	slov. (l pol. a řid.)
46. Soľ	"	"	ev., řk., un. (ž.)	"	sl. (l řid.)
47. Štefanovce	"	"	un., řk.	slov. (rus.)	slov. a rus.
48. Tovarné	"	"	řk., un.	slov.	slov.
49. Trepec	"	"	řk. (un.)	"	"
50. Vehec	"	"	řk., un. (řid.)	slov. (l maď. a něm.)	slov. a rus. (l řid.)
51. Vranov	"	"	řk., řid., un. (kalv.)	slov. maď. l něm.)	slov., řid. l maď. l pol.
52. Zámutov	"	"	un., řk., ev. (ž.)	slov. maď. l něm.)	slov. (pol. l řid.)
53. Zlatník	"	"	un., ev.	slov.	slov.
54. Žalobín	"	"	řk. (un.)	"	"
55. Žipov Slov.	"	"	ev., řk., un. (ž.)	sl. (l maď. a něm.)	sl. (l řid.)
18. Košice		mun.	řk., řid., un., ev., kalv.	čsl. maď., něm.	čsl., maď., řid. (l rus.)

Župa užhorodská.

Okresní úřad, obec	Obce ve sloupci I uved. patřily		Byly v době		
	v době sčítání lidu 15./II. 1921		1922—23		
	pod okresní úřad	k župě	vyznání	řeči	národ- nosti
1	2	3	4	5	6
Město Užhorod		mun.	řk., ž., un., kalv., pravosl. (ev.)	maď., čsl., rus., něm.	maď., čs., žid., rus., (něm. a ciz.)
1. Okres V. Be- režnoje.					
1. Bereznoje Malé	V. Bereznoje	Užhorod	un., ž. (řk.)	rus. (maď., něm. i sl.)	rus. (i žid.)
2. Bereznoje Vel.	"	"	un., ž., řk.	rus., maď., něm., sl.	rus., žid., čs. (i maď.)
3. Bystrá	"	"	un.	rus.	rus.
4. Bukovce	"	"	"	"	"
5. Černoholová	"	"	un. (ž., řk.)	rus. (maď., něm., sl.)	rus. (žid. i sl. i ciz.)
6. Domašina	"	"	un.	rus.	rus.
7. Husna	"	"	"	"	"
8. Kňahynyn	"	"	"	"	"
9. Kostryny	"	"	un. (ž., řk.)	rus. (maď., slov., něm.)	rus. (žid. i slov.)
10. Lubňa	"	"	un.	rus.	rus.
11. Luh	"	"	"	"	"
12. Ljuta	"	"	un. (ž.)	rus. (m., n., sl.)	rus. (i žid.)
13. Mirča	"	"	un. (řk., ž.)	rus. (sl., maď.)	rus. (sl. i žid.)
14. Močar Ruská	"	"	un.	rus.	rus.
15. Pastil Nižná	"	"	"	"	"
16. Pastil Kosfova	"	"	"	"	"
17. Pastil Rostoka	"	"	"	"	"
18. Smerekovo	"	"	"	"	"
19. Soľ	"	"	"	"	"
20. Stavnoje	"	"	un., ž., řk.	rus. (maď., něm., sl.)	rus., (žid. i sl.)
21. Stričava	"	"	un.	"	rus.
22. Stučica Nová	"	"	"	"	"
23. Stučica Stará	"	"	"	"	"
24. Suchyj	"	"	"	"	"
25. Tychyje	"	"	"	"	"
26. Užok	"	"	un., ž., řk.	rus. (maď., něm., slov.)	rus. (žid. i sl.)
27. Viška	"	"	un.	"	rus.
28. Volosjanka	"	"	un. (ž.)	rus. (maď., něm., sl.)	rus. (žid. i sl. i maď.)
29. Zabroď	"	"	un., řk., ž.	rus. (maď., něm., sl.)	rus., žid. i sl.
30. Zahorb	"	"	un.	"	rus.
31. Zausina	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
2. Okres Perečín.					
1. Bystra Turja	Perečín	Užhorod	un. (fk., ž.)	rus. (maď., něm.)	rus. (i žid.)
2. Dubrinč	"	"	un. (ž., fk.)	rus. (maď., něm., slov.)	rus. (žid. i slov., maď.)
3. Lipovec	"	"	un.	rus.	rus.
4. Novoselica	"	"	"	"	"
5. Mokra	"	"	"	"	"
6. Pasika Turja	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i žid.)
7. Pastilka	"	"	un.	rus.	rus.
8. Perečín	"	"	un., fk., ž.	rus. (slov., maď., něm.)	rus., čsl. maď., žid.
9. Poljana Turja	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i žid.)
10. Poroškovo	"	"	"	"	"
11. Rakovo	"	"	"	"	"
12. Remety Turja	"	"	un., fk., ž.	rus. (slov., maď., něm.)	rus., slov., žid.
13. Simirky	"	"	un.	rus.	rus.
14. Simiry	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i žid.)
15. Turica Mala	"	"	un.	rus.	rus.
16. Turica Velika	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i žid.)
17. Volšinky	"	"	un.	rus.	rus.
18. Voročova	"	"	un. (fk.)	"	"
19. Zaričova	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i žid.)
3. Okres Sereďnoje.					
1. Andrašovce	Sereďnoje	"	un. (ž.)	"	"
2. Antalovce	"	"	un., fk.	rus., čsl. (maď.)	rus., čsl. i maď.
3. Bačava	"	"	un., ž.	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
4. Čertež	"	"	un. (ž.)	"	"
5. Dubrovka	"	"	un.	rus.	rus.
6. Gajdoš	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
7. Hlubokoj	"	"	un., fk., ž.	rus., slov. (maď., něm.)	rus., čsl. (a žid.)
8. Cholmec	"	"	kal., un., fk. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus., maď. (žid.)
9. Chudlovo	"	"	fk. (ž.)	"	rus. (žid.)
10. Komarovce	"	"	un. (ž.)	"	"
11. Kybrijal	"	"	"	"	"

1	2	3	4	5	6
12. Lachovce	Serednoje	Užhorod	un.	rus.	rus.
13. Lazy	"	"	un. (fk.)	rus. (slov.)	rus. (slov.)
14. Lince	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (i žid.)
15. Orljana	"	"	"	"	"
16. Serednoje	"	"	un., fk., ž.	rus., slov., maď., něm.	rus., žid., čsl., maď.
17. Soltvina	"	"	un.	rus.	rus.
18. Soltvinka	"	"	un. (ž.)	rus. (maď. i něm.)	rus. (žid.)
19. Volkovoje	"	"	un.	rus.	rus.
4. Okres Užhorod.					
1. Agtelek	Užhorod	"	kal.	maď.	maď.
2. Boronince	"	"	un., fk., kal. (ž.)	rus. (něm. i maď.)	rus. (maď. i žid.)
3. Botfalva	"	"	un., kal., fk. (ž.)	maď. (něm.)	maď. (i žid.)
4. Cigaňovce	"	"	un.	rus.	rus.
5. Časlovce	"	"	fk., un. (ž.)	maď. (něm., slov.)	maď. (žid. i slov.)
6. Domanince	"	"	un., fk.	rus. (slov., maď., něm.)	rus., slov. (i žid.)
7. Dovhoje	"	"	"	rus. (i maď.)	rus. (maď.)
8. Dravce	"	"	un., fk. (ž.)	rus. (slov. maď. i něm.)	rus. (slov. i žid.)
9. Eseň	"	"	kal. (fk., un., ž.)	maď. (něm.)	maď. (žid. i ciz.)
10. Gejovce Malé	"	"	kal., un., fk.	"	maď. (žid.)
11. Gejovce Veliké	"	"	kal., fk. (ž., un.)	maď. (irus. a něm.)	maď. (žid. i rus.)
12. Hedfark	"	"	un.	rus.	rus.
13. Homoky	"	"	fk., kal., un., ž.	maď. (irus. a něm.)	maď. (žid.)
14. Horjany	"	"	un., ž., fk. (kal.)	rus. (slov. a maď. i něm.)	rus., slov., maď., žid.
15. Huta	"	"	fk.	slov.	slov.
16. Jarok	"	"	un.	rus.	rus.
17. Jovraderma	"	"	un., fk., ž.	slov. a maď. (něm. a rus.)	rus., slov., maď., žid.
18. Kamenica	"	"	un. (fk.)	rus. (maď. a něm.)	rus. (žid.)
19. Ketergiň	"	"	kal., fk., un.	maď.	maď.
20. Koncháza	"	"	fk., un. (kal.)	"	"
21. Korytňany	"	"	un. (fk.)	rus. (i maď.)	rus. (maď.)
22. Lekart	"	"	un., fk. (kal.)	slov.	slov.
23. Minaj	"	"	un., fk., kal. (ž.)	maď. (něm.)	maď. (i žid.)

1	2	3	4	5	6
24. Nevickoje	Užhorod	Užhorod	un.	rus.	rus.
25. Onokovce	"	"	řk., un.	rus., slov.	slov., rus.
26. Orechovica	"	"	un.	rus.	rus.
27. Radvanka	"	"	un., řk., ž., kal.	rus., slov., mař. (i něm.)	rus., sl., mař. řid., čl.
28. Sakovka	"	"	řk., kal.	mař.	mař.
29. Stripa	"	"	un.	rus.	rus.
30. Šišlovce	"	"	un., řk.	mař. (i sl.)	mař.
31. Tarnovce	"	"	un., řk., kal.	"	mař. (rus. i slov.)

Poznámka. Těmito tabulkami chtěli jsme ukázat nejen tu věrovou, jazykovou a národnostní pestrost celého území od Popradu až za Uh. ale hlavně nynější stav poměrů jazykových a národnostních, jak se projevují jednak k sobě navzájem, jednak v poměru k víře. Brali jsme v úvahu všechny menšiny (kromě nepatrných zlomků), a to v pořadí jejich početní síly. Srovnali jsme úřední tabulky statistické z r. 1921 se svými a provedli opravy podle našich výzkumů a šetření. Element židovský, velmi po celém kraji rozšířený, ztížil práci, poněvadž bylo nutno i k němu přihlížeti: bývá to obyčejně živel trojjazyčný (mař.-něm.-slovenský nebo mař.-něm.-ruský); mezi sebou mluví mařarsky nebo německy a s lidem slovensky nebo rusky; najdou se ovšem i židé poruštělí, kteří splynuli s horským ruským lidem. Také Poláci, tu a tam roztroušení, řečově i národnostně se mísí se Slováky a Rusy (resp. rusňáky), takže v takových obcích mluví se podivnou smíšeninou slovensko-rusko-polskou, nebo polsko-rusko-slovenskou a pod. (Proto u několika obcí vedle slovenštiny jsme uvedli i ruštinu a polštinu.)

Kapitola XIV.

Statistika.

Tu bychom chtěli uvést jen několik statistických údajů, co se týká počtu obyvatelstva na území námi studovaném a jeho rozdělení podle náboženství, řeči a národnosti, ovšem s tím obmezením, že vezmeme zřetel hlavně ke Slovákům a Rusům, o něž nám tu běží.

Naše stanovisko, jak vyplynulo ze všech dřívějších výkladů, jest určeno relativitou, labilitou a variabilitou sporného problému. Je to chemický proces, v němž jednotlivé složky nejsou elementy neorganickými, nýbrž živoucími organismy, nadanými větší nebo menší energií výbojnou i resistenční, asimilující i asimilační. Dosud se myslelo, že jen Slováci jsou výbojní, šífice se svou plodností, kolonizační způsobilostí, energií a vyšší kulturou hmotnou i duševní, ale zapomínalo se při tom, že i v Rusích (resp. Rusínech) dříme ukrytá síla, která zatím uhýbá přesile, ale může z defensivy přejít k ofensivě. Rusové, jak zvláště ukazuje jejich kolonizační schopnost v Americe, mohou od pasivity postoupiti také k aktivitě, jakmile se k tomu naskytnou vhodné podmínky, anebo jak okolnosti je k tomu přinutí.

A to je právě nynější chvíle: v době »sebeurčení všech národů a kmenů« hlásí se i Rusín k životu. Vyrosteli na Podkarpatské Rusi nové, vzdělané pokolení, bude to mít ovšem i na obrození slovenských Rusňáků důležitý vliv. Trpná asimilace se změní v uvědomělý vývoj, jehož tempo se zvolní, neboť evoluce neznamena poddávati se okolnostem, nýbrž okolnosti ty tvořiti.

Jestliže se budou na př. celým svým habitem zevnějším slovenští Rusňáci pozápádníčkovati, přece jen víra a vědomí odlišnosti od katolických Slováků a cit sounáležitosti k haličským, ukrajinským i velkoruským soukmenovcům bude retardující silou, která jejich kmenovitost i provinciální národnost bude nejen udržovati, ale i zdvíhati.

A proto byly, jsou a budou všechny statistiky jen obrazem těch časových úseků v bratrském zápase československo-ruském. Poněvadž však Slováci (resp. Čechoslováci) jsou vyzbrojeni do boje vyspělejšími zbraněmi kulturními a sociálně-hospodářskými, jsme přesvědčeni, že československá kultura, vybudovaná na pokrocích západoevropské kultury, bude přemáhati kulturu ruskou. To byl ostatně osud podkarpatských Rusů odevždy: věrově a literárně — tedy kulturně v užším slova smysle — zůstávali spíati s Ukrajinci (a Velkorusy), ale sociálními a politickými pořádky byli poutáni víc a více, pevněji a pevněji prostřednictvím Slováků a Maďarů k západním národům.

A protože tato sociálně-politická pouta byla silnější než ona věrovo-kulturní, přizpůsobovali se (hlavně Lemkové) Slováku.)

Tato asimilace brala a běže se po jistých etapových stupních, brzy stoupajíc, brzy klesajíc,¹⁾ čehož výrazem jsou různé statistiky, založené na soupisech ze starších nebo mladších dob. Odtud všechny spory o rusko-slovenskou hranici, pokud badatelé opírali svoje názory o statistická data, která se měnila s dobou podle dynamické síly slovenské výbojnosti nebo ruské resistenčnosti (odolnosti). Není divu, že nejkritičtější z badatelů, zřeknuvše se důvěry v jakoukoli statistiku, uchylovali se k tomu, co tak nepodléhá rychlým změnám, t. j. k víře, jazyku, zvykům atp. Každá statistika, ať je založena na mateřské řeči nebo na řeči obcovací, anebo na povědomí (resp. jen instinktivním cítění) a na jiných momentech, je »dvoječná zbraň« a možno s ní operovati pro i contra. Proto je třeba býti si vědom této relativní ceny statistické metody a upotřebovati jejích výsledků jen a jen jakožto vědy pomocné.²⁾

Soudy a závěry, založené na statistických datech, jsou jen částečné, nikoli absolutní pravdivosti, takže možno jimi podpráti anebo vyvracetí téze jen tehdy, když jiné vědy souhlasí nebo odporují pověděné domněnce. Jestli je zjev osvětlen a dokázán jinými

¹⁾ Tentýž proces zjistil už Holovackij (Pěsni z r. 1878) o haličských Lemcích, že »nerodní se s Mazury«, nýbrž mají sklon »podražati« Slováku.

²⁾ Na př. v období 1840—1860 za revolučního hnutí a nyní od světové války.

³⁾ Relativnost demografických metod — metody statické, kterou se vystihuje stav obyvatelstva v určité době, i metody dynamické, kterou se zachycuje jeho vývoj — přiznal také Dr. Ant. Boháč (l. c. 176), který konstatoval, že v prvé příčině demografie Spiše nejen nerozhojnila našich vědomostí o spíšském lidu se zřetelem k jeho národnosti, ale naopak ještě svojím míšením Slováků a Ukrajinců a neodlišováním Poláků od Slováků pomohla je zatemnití. Přes to však je prý možno s její pomocí přesně (?) oddělití sídla slovenská a ukrajinská a doplnití tak studie o jazyk na pomezí slovensko-ukrajinském. Zato prý plně se osvědčuje metoda statistická v územích smíšených, kde zběžný pozorovatel sotva může učiniti si správnou představu o vzájemném poměru jednotlivých celků společenských, ať národnostních, ať konfesijních.

vědeckými metodami (hlavně věd induktivních), potom statistika může přispěti také svou hřívnou. Ale při řešení problému se nesmí postupovati opačně, jak tomu bývalo většinou s otázkou slovensko-ruské hranice. Jednotliví badatelé vycházeli ze statistik, k čemu jen na dotvrzení se dovolávali jakožto pomocných věd jazykozpytu, dějepytu atd. Věc bylo potřeba obrátiti, což sice někteří badatelé provedli, jenže zase svoje hlediska zužovali podle svých jednostranných odborných vědomostí a poznatků.

K řešení otázky bylo třeba přistoupiti s celým aparátem všech hlavních věd — historie politické, kulturní a církevní, filologie a sociologie s etnologií, antropologií i jiných — a statistiku vzíti jen na pomoc. Proto jsme my takto metodicky založili svoje dílo, ponechavše statistické údaje až na konec. Při tom poznamenáváme hned na tomto místě, že srovnávaní jednotlivé statistiky je věc ošemetná, poněvadž různost dobová i principiální — nehledě k osobním stanoviskům a »náladám« popisujících orgánů i popisovaného lidu, jak jsme je v dřívějších kapitolách dokumentovali — brání srovnávaní věci, jichž srovnávaní nemožno, anebo které srovnávaní je problematické. Přes to na statistických výsledcích zhotovovali a zhotovují dosud mapy rozhraničovacíh území, jimž se přikládá autoritativní cena a na kterých se staví potom mezinárodní politika.

Podle předběžného popisu r. 1919⁴⁾ bylo na Slovensku 2,948.307 obyv., z čeho československé národnosti 1,962.766 (t. j. 66·57%), ruské 93.411 (3·17%), maďarské 692.831 (23·5%), německé 143.589 (4·87%), jiné 55.710 (1·89%). Z toho bylo 1,422.506 mužů a 1,525.801 žen, 2,088.751 římských katolíků (tedy 70·85%), 203.255 řeckých katolíků (6·89%), 369.414 evangelíků (12·53%), 143.807 kalvinů (vůbec reformovaných, 4·88%), 139.134 Židů (4·72%) a 3946 jiných a bez vyznání (0·13%). Podkarpatská Rus má přes 600.000 obyvatelů, kteří jsou rozděleni takto: 21.853 Čechoslováků, 370.368 Rusů (Rusínů, Rusňáků a pod.), 103.791 Maďarů, 10.348 Němců, 79.715 Židů, 11.724 jiných (Rumunů) a 6871 cizinců. Z toho podle náboženství je: 329.698 řeckých katolíků, 60.599 pravoslavných, 55.001 římských katolíků, 64.699 evangelíků (hlavně reformovaných) a 93.008 židů.⁵⁾

Srovnáme-li tato čísla se statistikami staršími (od r. 1880 až 1910), vidíme, že Slováků na Slovensku od r. 1880 do r. 1890 přibýlo ani ne o 1% (z 1,501.619 na 1,603.717), načež jejich počet klesl až o 3%, ale r. 1919 zato vzrostl téměř o 10%. Rusů na Slovensku bylo r. 1880 přes 89.000 (3·60%), r. 1890 již 96.331 (3·70%), r. 1900 99.120

⁴⁾ Viz »Soznam miest a obcí na Slovensku« v Bratislavě 1920.

⁵⁾ Srovnaj St. Klíma, Zeměpisný obraz Podkarpatské Rusi (v citov. sborníku »Podkarpatská Rus«, vyd. »Orbis«, Praha 1923, str. 21—22). Kožmínová má trochu jiná čísla, taktéž B. Kočí (»Podkarpatská Rus«, nákl. »Času«, Praha 1922).

(3·52%), r. 1910 již 111.280 (3·77%), ale r. 1919 počet jejich klesl na 93.411 (3·17%).⁶⁾

Úřední popis z r. 1921 přinesl pak ještě větší vzrůst počtu Čechoslováků a úbytek Rusů, Maďarů a Němců. Ale nechejme zatím tuto otázku stranou a obraťme se k rozdělení obyvatelstva podle náboženství. Na Slovensku je 2,088.751 římských katolíků a 203.255 řeckých katolíků, 369.414 evangelíků, 143.807 kalvínů, 139.134 židů a 3946 jiných z úhrnného počtu 2,948.307 duší. Srovnáme-li počet řeckých katolíků s počtem Rusů, vidíme, že ani polovice se nepřihlásila z nich (rusňáků) k národnosti ruské — ostatní buď k československé nebo k maďarské. O to se právě vedl a vede dosud spor, vyreklamovati také tu druhou polovici »rusňáků« pro ruskou národnost.⁷⁾ V Podkarpatské Rusi nejen celých 100% řeckých katolíků se hlásí k ruské národnosti (329.698 řeck. kat. proti 370.368 Rusům), ale také jinověrci se přiznávali k ruské národnosti (římskokatolíci Slováci, kalvíni i židé).

V celých bývalých Uhrách se udával počet řeckých katolíků v rozličných dobách různým číslem, z čehož potom jednotliví badatelé, opravujíc úřední statistiky, brali více nebo méně k ruské národnosti. Toto kolísání počtu »Uhrorusů« záviselo jak na původu spisovatelů, tak také na nacionálních a politických sympatiích autorů. A. Petrov⁸⁾ uvádí údaje starších badatelů, které podle něho citujeme i my:

Karpatorus Orlaj r. 1826 odhadnul počet Uhrorusů na	800.000
Čaplovič (Gemälden von Ungarn 1829)	511.605 ⁹⁾
Šafařík (Slov. národopis 1842, 2. vyd.)	625.000
Holovackij r. 1843 (podle údajů z r. 1840) ¹⁰⁾	471.500
Fényes r. 1843 (také podle statistiky z r. 1840) ¹¹⁾	442.903
Úřední popis r. 1851	321.598
Srezněvskij (ve Věst. geogr. Obšč. IV. 1852)	520.000
Czoernig (na základě statistiky z r. 1851)	447.377 ¹²⁾
Bidermann	500.000 ¹³⁾

⁶⁾ V starších statistikách maďarských vzrůstal ovšem nejvíce počet Maďarů: z 553.470 r. 1880 na 645.698 r. 1890, na 764.051 r. 1900, na 901.792 r. 1910, kterýžto počet klesl r. 1919 na 692.831 (tedy z 30·54% r. 1900 na 23·50% r. 1919 veškerého obyvatelstva).

⁷⁾ Již Petrov (Zamětki 443) hovořil, že různost v údajích rozličných badatelů pochází hlavně z toho, jakou část uniatů-rusňáků připočítávají k Slovákům a odpočítávají od Rusů.

⁸⁾ Srov. jeho Zamětki po uhor. Rusi (ŽMNPr 1892, Petrohrad, str. 439—458).

⁹⁾ V tom 358.913 čistých Rusů a 152.692 Rusů poslovenštělých.

¹⁰⁾ O haličské a uherské Rusi (ČČM 1843).

¹¹⁾ Statistik von Ungarn.

¹²⁾ Bez vojska (Ethnographie der oesterr. Monarchie 1857).

¹³⁾ T. j. uniatů kromě 70.000 katolíků a 20.000 protestantů (v »Ungar. Ruthenen« 1862).

Brachelli pro r. 1869 ¹⁴⁾	455.000
Křížek a Budilovič ¹⁵⁾ podle popisu r. 1869	596.500
Schmidt ¹⁶⁾ pro rok 1872	448.000
Holovackij r. 1878 (Karpatskaja Rus)	476.500
Ogonowski ¹⁷⁾	520.000
Oficiální popis z r. 1880	360.915
Fencik ¹⁸⁾	507.973

Toto byly statistiky, které měl po ruce r. 1892 A. Petrov a na jejichž základě, chtěl se domoci co největší hodnověrnosti, se schematismy mukačevským z r. 1888, prešovským z r. 1878 a velkovaradinským z r. 1890 v ruce provedl tento výpočet: ve smíšených farnostech s převládajícím ruským obyvatelstvem (lingua ruthenica et hungarica)¹⁹⁾ odpočítal $\frac{2}{3}$ k Rusům a $\frac{1}{3}$ k Maďarům; ve farnostech, kde převládají Maďaři (lingua hungarica et ruthenica) naopak — $\frac{2}{3}$ k Maďarům a $\frac{1}{3}$ k Rusům. Kde bylo potřeba trojího jazyka, odpočítal k Rusům $\frac{1}{3}$. Takovým způsobem dostal: v mukačevské eparchii v čistě ruských farnostech okolo 321.500 duší, v smíšených 26.500 — všech 348.000. V prešovské 122.500 a 15.000 = 137.500. Ve velkovaradinské 4100 a 2200, t. j. 6300. V križevacké (podle Holovackého Písní I.) napočítal 7600. Úhrnnou částku všeho ruského obyvatelstva v býv. Uhrách — neodděluje uniátů blízkých Slovákům — označil číslem 500.000, které pokládal spíše za minimum než maximum. Počet obyvatelstva hovořícího ruským jazykem odhadnul přibližným číslem 400.000. Přesnějších vývodů však zanechal pro nedostatek hodnověrnosti statistiků.²⁰⁾ Na tuto nespolehlivost úředních statistik a na nich založených výpočtů jednotlivých spisovatelů stěžoval si již V. Al. Šembera v známé stati (Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají),²¹⁾ na základě popisu

¹⁴⁾ Statistische Skizze der oesterreichischen Monarchie.

¹⁵⁾ Statističkija tablicy rozpredčlenija Slavjan 1875.

¹⁶⁾ Statistik der oesterreichisch-ungarischen Kaiser-Staates na základě maďarských statistiků Keletya a Hunfalvyho.

¹⁷⁾ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache 1880.

¹⁸⁾ Ale jen z prešovské a mukačevské eparchie (v „Uhor. Listoku“ r. 1889 č. 9).

¹⁹⁾ Takto totiž bývá udáván jazyk farníků jednotlivých farností v schematismech, jenže takovéto údaje se přepisují často z roku na rok mechanicky, třebaže se zatím i stala změna s řečí farníků.

²⁰⁾ Nespolehlivost a tendenčnost maďarské statistiky se objevuje v plném světle, srovnáme-li úřední statistiku z r. 1840, která napočítala v podkarpatských stolicích 442.903 Rusínů (srov. F é n y e s, Statistik von Ungarn, Ph. I., Pešt, 1843, str. 53—58), kdežto r. 1910 též úředně bylo jich tam o 31.000 více (473.000, srov. A n d e r s s e n W a l t e r, Die Entwicklung der ungar. Räteverfass., v Ungar. Jahrbücher, Bd. IV., Heft 2, 1924, Juni, str. 145). Za 70 let snad přece počet ruského obyvatelstva více vzrostl, než jak úředně bylo vykazováno!

²¹⁾ Příspěvek k etnografii československé (ČČM, roč. L., 1876, str. 393 a 467).

z r. 1869 a jiných pomůcek²³⁾ odpočítal sice Slovákům 80.000 obyvatelů jazyka polského a vyreklaťoval 150.000 ztracených Slováků (domnělých Rusínů) národu československého, »ježto se zjistilo, že vyznavači náboženství řeckokatolického, vůbec zvaní Rusnáci, v Gemeru, ve Spiši, v Šariši, také ve stolicích turněanské, novoabaujské a zemenské, kteří dosud byli pokládáni za Rusy, jsou ryzí Slováci.«²⁴⁾ Ale Šembera se mýlil (podle Holovackého nepřesného zjištění řeči Rusňáků?),²⁵⁾ pokládaje řeč obyvatelstva rusňáckých ostrovů na východním Slovensku za slovenskou a jen řeč na hranici slovensko-haličské za maloruskou.

Se stanoviska Šemberova, Holovackého, Petrovova a jiných pozorujeme, že jeden běže za hlavní znak národnosti jazyk, druhý víru a třetí chce kombinovati. A tu jsme u kořene proměnlivosti statistických údajů, jak jsme již výše uvedli; mění se, neboť se mění stanovisko jednotlivých statistiků:²⁶⁾ většina jich zjišťovala řeč a podle ní připočítávala rusňáky buď k Rusům, nebo ke Slovákům — proti nim druzí s věrového stanoviska reklamovali — když ne všechny, alespoň většinu uniatů-rusňáků pro ruskou národnost. A čím se řídily úřední statistiky? Zjišťovaly řeč mateřskou, nebo řeč obcovací, anebo jen schopnost mluvití státním jazykem, jako to dosud

²³⁾ M. Kollerfyho »Slovníku místního zemí koruny uherské« z r. 1875 a K. Pultze a V. Morawitze »Soudní organizace země Uherské z r. 1872«.

²⁴⁾ L. c. 395. Ve Spiši uvedl 101.421 Slováků a 81.749 Němců, Poláků a Rusínů; v Šariši 149.210 Slováků a 23.005 Rusínů a Němců; v Zemplně 134.714 Slováků a 159.337 Uhrů (sic!) a Rusínů. (Š t. Mišík, Slov. Pohř. 1895, str. 570, odmítl tento tak značný počet Slováků-uniatů, jak jej udal Šembera.)

²⁵⁾ Jakub Holovackij v stati »O haličské a uherské Rusi« (v ČČM, 1843, I. 40—49) skutečně napsal: »Rusíni v stol. zemenské, šarišské, spišské a severní polovici stol. abaujvárské mluví po slovensku šarišským nářečím; v stol. boršodské, sabolčské, gemerské a v jižní polovici abaujvárské mluví po maďarsku, užívajíce pouze liturgie slovanské a toliko ve čtyřech východních stolicích: marmarošské, uhočské, berežské a uharské a v Krajině v stol. zemenské zachovali také maloruské nářečí.« Ale spočítajice Rusíny uherské, položil vyznavače řeckokatolické, slovensky mluvící, nicméně mezi Rusy.

²⁶⁾ Příčinu, proč dosavadní badání udávala počet uherských Rusínů tak nestejně, shledává S. Tomášivskij v tomto: 1. že statistiky před r. 1880 počítaly řecké katolíky Slováky k Rusínům; 2. že maďarský statistický úřad dělal i dělá beztrestně nesprávnosti při sčítáních obyvatelstva v neprospěch Rusínů; 3. že jedni z badatelů brali v úvahu počet duší úředně zapsaných za Rusíny, kdežto jiní počítali za Rusíny všechny lidi, kteří žili v převážně ruských obcích; 4. ti, kdož příliš čerpali z duchovních schematicismů, zvětšili počet Rusínů na účet Slováků a Rumunů a vyhodili bez příčiny latiníky, protestanty, židy a také jiné. Dáme-li pozor na všechny tyto případy klamání, potom někteří badatelé (Balogh, Niederle, ba i Huatjuk) celkem bezdůvodně vyhlásují světu, že prý uherští Rusíni se v masách odnárodňují na prospěch Maďarů a Slováků. Ve skutečnosti hlavní etnografické území uherských Rusínů se skoro nezměnilo téměř za 500 let a předtím bylo ono ještě menší než dnes.

ještě činí státní úřad statistický v Maďarsku.²⁶⁾ A je vůbec možno při sčítání stanoviti též národnost? Na tuto otázku odpověděl už Dr. Ad. Ficker (v citovaném spise »Die Völkerstämme der oesterreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln«²⁷⁾ záporně, poněvadž právě není měřítka, které by dávalo popisovateli možnost, aby posoudil správnost neb nesprávnost údajů popisovaného. Počítaný musí býti s to, aby na dané otázky dal kladnou odpověď, a sčítací komisař musí zase býti s to, aby konstatoval správnost či nesprávnost odpovědi bez dalšího vyšetřování. Francouzský statistický úřad prostě každého příslušníka francouzského státního svazku připočítával obyčejně k národnosti podle onoho státu nazvané. Ale takové teorie nemožno přijmouti, protože státní příslušnost se může měniti dobrovolně nebo nedobrovolně. Právě tak se nehodí zemská, stoliční, dědinská příslušnost při rychlé pohyblivosti obyvatelstva ve velkých městech národnostně smíšených, kde také fluktující obyvatelstvo není ani stále příslušnosti. Za kritérium národnosti nelze bráti ani zevnějších vlastností, poněvadž při dnešním styku národů a států děje se stále vyrovnávání a přenášení životních forem.²⁸⁾ Typové znaky (antropologické) nemohou býti také bezpečným kritériem (zvláště ne na př. mezi příbuznými národy), protože není nesmíšených národů a jsou také přechodné typy. I v příčině řeči může býti velmi subjektivní hledisko a případy velmi spletité. Tu ovšem třeba rozeznávati mateřskou řeč od řeči, kterou se obyčejně mluví v rodině.²⁹⁾

²⁶⁾ Dr. A. I. Szobóky v úvodě k úřední maďarské statistice z r. 1920 vyznává, že přírůstek Rusínů v Maďarsku třeba vysvětliti tím, že řeckokatolické obyvatelstvo jisté obce v zemplínské župě, které prý bez výjimky mluví maďarsky, ohlásilo svoji mateřskou řeč, ačkoliv se prý již r. 1900 přihlásili za Maďary. Tam tedy, kde obyvatelstvo užívá obou jazyků, lehce — podle nálady komisařovy — může býti zapsáno za ruské anebo maďarské. Zevnější vlivy nejsou při tom vyloučeny, aby také obyvatelé »dostali náladu«. Maďarský statistický úřad, jak sám se vychvaluje, má tu přednost, že mimo mateřský jazyk vykazuje i schopnost mluvití jiným jazykem. Jak si však maďarští komisaři představují pojem »mateřský jazyk«, dokazuje výsledek sčítání lidu (t. j. nadpřirozený přírůstek Maďarů). Většina (t. j. Maďaři) při smíšení vítězí, poněvadž prý její jazyk samovolně je jazykem zprostředkovacím mezi národnostmi, které přirozeným během se sjednocují. (Srovnej citovaný již referát »Výsledek sčítání lidu v Maďarsku v roce 1920« od nepodepsaného autora v »Zahraníční politice« II. (IV.) 1923, č. 16, str. 4036 sl.)

²⁷⁾ Wien 1869, na str. 30 sl.

²⁸⁾ Formy politické existence, rozvrstvení stavovské a třídní, druh a způsob rodinného života, projevy právního smyslu, lidové zvyky a obyčeje, které se týkají bývání, oděvu a výživy, směrnice hmotné a duševní činnosti podléhají nejen národním, ale i všelikým jiným vlivům, velmi často lokálním i časovým, které vůbec nemají národního charakteru.

²⁹⁾ To je zvláště pro nynější poměry v naší republice důležité, když se odčlňují staré hříchy násilné germanisace a maďarisace, takže v mnohých rodinách se mluví jinak, než se přiznává národnost podle zděděné řeči a starého původu.

Reč možno zistiť sice dosť dobre, ale národnosť (na pr. Židů, Arménů) se tím nerozřeší, neboť to záleží často na politické prestiži a »konjunktúre«, zda ta či ona řeč je ve větší oblibě.²⁰⁾ Mimo to na řečových hranicích a ve smíšených územích se vyskytuje mnoho t. ř. s u j e t s m i x t e s - u t r a k v i s t ů, kteří tvoří jakousi třetí národnosť, vzniklou smíšením dvou jiných.²¹⁾ Reč tedy neposkytuje také žádného kriteria; přece se často upotřebuje, i v dílech přísně vědeckých, výrazů »řečové území«, »řečová hranice«, »řečový ostrov« ve významu národnostního území atd. U některých značí to řečovou zkratku, u jiných třeba to brátí doslova.²²⁾ Proto ani statistiky, založené na řečovém dělidle, nejsou hodnověrné a směrodatné pro národnostní hranici (srov. případ Židů).

Není divu, že národnosť byla považována za moment, jehož nemožno ani individuálně určití, ani s individua abstrahovati, ani u něho vyšetřiti, a v důsledku toho také ani pevně stanoviti mechanickou cestou censu. Tak jako vitalita a mortalita, tak i různosť národnostní ukazuje se v poměru, je relativní a tedy vědecky sporná, neboť záleží na tom, ke kolika etnografickým momentům ten či onen badatel běře zřetel. Přistoupí-li k tomu národnostní předpojatost, nebo dokonce nenávisť, potom ovšem je těžko se dobrati pravdy — aspoň co neobjektivnější.

A jestliže pro vědu zůstává taková otázka spornou, praktická potřeba vyžaduje, aby se něco jistého povědělo, aby se rozdělila a stanovila hranice, která v daném případě — při styku příbuzných kmenů, jakými jsou Slováci a Karpatorusové — je tím problematictější. Nemožno tu vésti ostré hranice, jak jsme se přesvědčili, ale jen hranici splývavou, která je výsledkem dlouhého »chemického« procesu, jenž trvá od století a potrvá dále. My můžeme zachytiti ten proces jen v nynějším stupni vývoje a ještě jen v labilním, ne fixním stavu. O minulosti nemůžeme přesně zistiť, jak se vývoj bral, a budoucnosť těžko předpovídati.

Nám totiž hlavním dělidlem jest, jak to vyplynulo z našich vývodů, k m e n o v é (resp. n á r o d n í) c í t ě n í a p o v ě d o m í, tedy moment psychologický, který ovšem je složen z řady momentů podružných, v našem případě hlavně z víry, na druhém místě z řeči a ostatních elementů antropologicko-etnických. Proti tomu působí

²⁰⁾ Tak tomu bývalo hlavně u Slovanů v bývalé monarchii, kteří rádi mluvili cizí řečí, ale národností zůstávali přece jen Slovany. A totéž zjišťujeme právě u našich »Rusňáků«, kteří mluví sice po slovensku, ale Slováky se ještě nechtí.

²¹⁾ To by byli naši »Sloviáci-rusňáci«, Magurané ve Spiši a pod.

²²⁾ Na pr. řečové stanovisko Czambelovo je velice striktní a nekompromisní: »Oddeľujúc ruské obce od slovenských, neopieral som sa ani o pomery vierovyznašské, ani o priznanú národnosť pri popise z r. 1900, ale jedine o rozdiely, jaké sa javia medzi řečou uhorských Rusov a východných Slovákov; řečové rozdiely považujem za jedine oprávnené delidlo pri určovaní národnosti ruskej a slovenskej.« (Slov. řeč 79.)

zase řada okolností rázu geograficko-kulturně-historicko-politických, proti nimž sice první skupina uhýbala, ale za vyvrcholení národních a kmenových ideí individualistického romantismu druhá skupina momentů na čas začíná podléhati skupině první, z čehož právě vzniká celá spleť, proměnlivost a spornost slovensko-ruské otázky. Tak tomu je přirozeně všude, kde se stýkají dva národy (resp. kmeny), na př. i v příčině československého problému, který zůstává stále ještě živý a ožehavý. Píše o tom nejmenovaný autor slovenský v »Prúdech«³³⁾ v stati »Slovenská opozícia«: »Náš stát vznikol spojením kmeňa českého a slovenského. Antropologia, filologia, národopis, historia dokazujú prirodzenosť jednoty československej, ale predsa posledné slovo patrí prejavom, ktorých z minulosti je nadostač a ktoré znamenali politické túžby a programy starších generácií českých i slovenských a ktoré dnes kodifikované v zákony tvoria skutočnosť spoločného národa. Lebo treba zdôrazňovať, že v bohatej rozčlenenosti moderného života, vo vzájomných stykoch, kde rasy sa navzájom do seba vlievajú, asimilujú, kultúry sa doplňujú, pod vplyvom nivelizujúcej civilizácie univerzálnych náboženství, nabýva pre pojem národa čím ďalej väčšieho významu moment politický a geografický.« — Stojíce na tomto stanovisku psychologické etnografie pravíme, že hranice slovensko-ruská byla, jest a bude sporná, poněvadž cit a vůle jsou momenty proměnlivého rázu, kde záleží na dynamické síle těch neb oněch složek, z nichž právě národní (resp. kmenové) povědomí a národní vůle se skládají. A problému toho nerozřeší ani jen antropolog, ani historik, ani filolog; k tomu třeba moderního sociologa, který na základě výtěžků oněch odborných věd, ale hlavně na základě studia psychologicko-etnograficko-politického co nejobektivněji stanoví hranici. Tu žádný statistik nic nám nepoví, neboť on zjišťuje jen skutečnost, t. j. přítomný stav onoho národního povědomí a národní vůle nebo tendence.³⁴⁾

Takto třeba se dívat i na všechny novější statistiky. Jsou barometrem té výsledné »nálady« popisovaného lidu, někdy také ovšem popisujících orgánů. Od roku 1892, kdy Petrov vydal svoje »Zamětki« se statistikami výše uvedenými, uplynulo třicet roků, ale statistiky se mění dále, nemohouce se ustáliti, neboť ona »nálada« se měnila a mění dosud. Proto také *Niederle* ve své »Národopisné mapě uherských Slováků«,³⁵⁾ pracované na základě sčítání lidu z roku 1900, srovnáváve svoji slovenskou hranici s jinými — od Šafaříkovy až po Baloghovu — a narážejí na nové a nové těžkosti při tomto problému, nevěděl jinak, než napsati:³⁶⁾ »Jak je viděti rozdíl na všech těchto mapách jsou dosti značné. Co při

³³⁾ Prúdy VIII., 1924, č. 3, str. 129 sl. Článek je podepsán značkou α.

³⁴⁾ Ovšem též úřední praxe, co totiž brali sčítací komisari za děldlo.

³⁵⁾ Národopisný sborník IX., Praha 1903.

³⁶⁾ Na straně 126.

nich spadá na vrub omylů, jichž se ovšem nemohli vyvarovati starší pracovníci, kteří byli odkázáni jen na privátní nanejvýš spolehlivé referáty, co spadá na vrub nesprávností při úředních sčítáních, a pokud se jimi předvádějí skutečné změny, jež se na hranicích národnostních za 60 minulých let udály, zatím určití nelze. Tolik ovšem je jisto, že hranice není pevná, ale mění se, místy postupující, místy ustupující vůči živlům sousedním.« Niederle sám se nepustil do historického rozboru otázky, spokojiv se s konstatováním stavu z roku 1900 podle úředního popisu maďarského, který jednak hned, podle soukromých zpráv, jednak podle pozdějších prací Czambelových, Tomašivského a jiných opravoval a doplňoval. Pro východní Slovensko uvedl tato data: v stolici spišské ze 172.091 obyvatelů 99.557 Slováků (58%), 10.843 Maďarů (6·2%), 42.885 Němců (25%), 14.333 Rusů (8·2%) a 4117 jiných; — v stolici šarišské ze 174.470 obyv. 115.141 Slováků (66·1%), Rusů 33.988 (19·7%), Maďarů a Němců po 6·1%; — v Zemplíně z 327.993 obyv. 106.114 Slováků (32·4%), 174.107 Maďarů (53·1%) a 34.831 Rusů (10·6%); — v stolici užhorodské⁷⁷⁾ ze 153.266 obyv. 42.876 Slováků (téměř 28%), 55.742 Rusů, 46.306 Maďarů a 7099 Němců. Úhrnem uvedl v přehledných procentuálních tabulkách z východního Slovenska:⁷⁸⁾

Stolice ⁷⁹⁾	Maďarů	Němců	Slováků	Rusů
Abauj-Turňa	73·0 (69·6)	3·4 (4·1)	22·9 (25·5)	0·1 (0·1)
Zemplín	53·1 (47·2)	2·5 (5·2)	32·4 (35·9)	10·6 (10·4)
Užhorod	30·0 (27·5)	4·6 (7·6)	28·1 (29·6)	36·6 (37·4)
Spiš	6·2 (3·1)	25·0 (27·5)	58·2 (57·1)	8·2 (10·7)
Šariš	6·1 (3·4)	6·1 (7·0)	66·1 (66·9)	19·7 (20·8)

Podle náboženství bylo podle tabulky Niederlovy toto procentuální rozdělení:

Stolice	fřm. katol.	řec. kat.	ev. a v.	ev. ref.	žid.
Abauj-Turňa	56·1	10·4	3·0	24·9	5·6
Zemplín	37·9	30·8	2·1	19·6	9·6
Užhorod	21·4	55·0	0·3	12·3	11·0
Spiš	66·8	12·5	16·1	0·4	4·2
Šariš	53·8	30·8	8·2	0·2	7·0

Řeckokatolíků bylo ještě: 2·3% v gemerské, 4·8% v boršodské, 0·8% v Pešti (městě), 0·1% v bratislavské a 0·1% v hontské stolici.

⁷⁷⁾ Tenkrát ovšem bylo rozhraničení mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí jiné než nyní, neboť okresy sobrancecký a kapušanský z dnešní župy košické patřily tehdy do župy užhorodské, ale i hranice proti Polsku byly ve Spiši jiné poněkud, taktéž rozdělení boršodské a jiných stolic na pomezí slovensko-maďarském.

⁷⁸⁾ Na str. 121—122. Čísla v závorkách uvedená jsou ze sčítání r. 1890. Všecka čísla se vztahují jen na občanstvo bez vojenských posádek.

⁷⁹⁾ Z boršodské a z jiných stolic nemá ani 0·1% Rusů.

— P. Balogh⁴⁰⁾ pracoval svoji statistiku podle popisu z roku 1890 a srovnáním výsledků z posledních 50 let přišel k zajímavým koncům zápasu všech uherských národností, především Slováků.⁴¹⁾ V horních Uhrách změnilo většinu podle jeho výpočtů 367 obcí, při čemž Rusové ztratili 214 obcí (a to 37 Maďarům, 176 Slovákům, 1 Němcům), Slováci 76 obcí (Maďarům 62, Němcům 12, Rusům 1, Charvátům 1), Maďaři 53 obce (Slovákům 48, Němcům 3, Rusům 2) a Němci 20 (Maďarům 6, Slovákům 10, Rumunům 4). Úhrnem tu Maďaři ztratili 53, ale získali 107 osad, Slováci ztratili 76, získali 238, Němci ztratili 20, získali 17, Rusové ztratili 214, získali 4, Rumuni ztratili 4 obce.⁴²⁾ V úhrnném přehledu vypadá to takto:

1. Pomaďarštilo se obcí:

	maď.	rumun.	slov.	něm.	rus.	srb.	chorv.	slovin.
V Zadunají	*	—	10	24	—	6	15	5
V horních Uhrách	*	2	62	6	37	—	—	—
V Sedmíhradsku	*	21	—	3	—	—	—	—
V dolních Uhrách	*	19	17	12	3	16	—	—
	*	42	89	45	40	22	15	5

2. Poslovenštilo se obcí:

	maď.	rumun.	slov.	něm.	rus.	srb.	chorv.	slovin.
V Zadunají	5	—	*	—	—	—	—	—
V horních Uhrách	48	—	*	14	176	—	—	—
V Sedmíhradsku	—	—	*	—	—	—	—	—
V dolních Uhrách	3	3	*	1	—	3	—	—
	56	3	*	15	176	3	—	—

3. Poněmčilo se obcí:

	maď.	rumun.	slov.	něm.	rus.	srb.	chorv.	slovin.
V Zadunají	58	—	—	*	—	13	27	—
V horních Uhrách	3	—	12	*	1	—	—	—
V Sedmíhradsku	11	2	—	*	—	—	—	—
V dolních Uhrách	4	11	3	*	—	17	1	—
	76	13	15	*	1	30	28	—

4. Poruštilo se obcí:

	maď.	rumun.	slov.	něm.	rus.	srb.	chorv.	slovin.
V Zadunají	—	—	—	—	*	—	—	—
V horních Uhrách	2	1	1	—	*	—	—	—
V Sedmíhradsku	—	—	—	—	*	—	—	—
V dolních Uhrách	—	—	—	—	*	—	—	—
	2	1	1	—	*	—	—	—

⁴⁰⁾ A népfajok Magyarországon (Budapest 1902).

⁴¹⁾ Nás se tu dotýkají jen býv. horní Uhry.

⁴²⁾ Srov. P. Balogh l. c. 634.

Když byl P. Balogh⁴³⁾ uvedl ještě přehled obcí porumunštělých, pochavátštělých, posrbštělých a poslovínštělých, shrnul výsledek v tato čísla:

Národ	Zisk	Ztráta	Celk. zisk	Celk. ztráta
Maďaři	261	456	—	195
Rumuni	362	64	298	—
Slováci	253	106	147	213
Rusové	4	217	—	—
Němci	168	116	52	79
Srbové	8	87	—	—
Charváti	46	46	—	—
Slovinci	3	5	—	2

Svoji znamenitou knihu končí Balogh těmito pozoruhodnými slovy:⁴⁴⁾ »Podle toho končí za poslední půlstoletí se ztrátou v prvé řadě živel ruský, po něm maďarský, potom srbský, slovinský a bulharský. Se ziskem uzavírá účet především živel rumunský, po něm slovenský, dále německý a český. A potom si ještě někteří z nich stěžují, že jsou v Uhrách utlačováni. Ztráty živlu maďarského jsou toho nejkřiklavějším vyvrácením!«⁴⁵⁾ Skutečnost byla ovšem jiná, než ji chtěl Balogh před světem zakrýti, ale měli-li Slováci tak ohromnou vitální energii a asimilační schopnost, potom bylo hřícem do nebe volajícím odírati jim násilně národní právo a nedopřáti jim náležité možnosti k vývoji. Křivda, páchaná horečnou maďarisačej nejdříve horních vrstev, později již i vrstev nižších, volala o pomstu, která též přišla za světové války — tedy s tou katastrofou. v níž »rodověrní« Slováci nepřestávali mesiansky věřit.

Niederle, který pracoval současně s Baloghem, ale na základě sčítání z roku 1900, kdežto Balogh podle popisu z roku 1890. konstatoval pro východní Slovensko tyto změny v národnostních poměrech proti Baloghově mapě:⁴⁶⁾ ve Spiši se poslovenštily obce Krempach, Toryska, Polanovce, Závadka, Kojšov (neporušila se

⁴³⁾ L. c. 949.

⁴⁴⁾ Maďaři nejvíce ustoupili baraňským Němcům a sednihradským Rumunům, nejvíce získali na Slovácích. Slováci zase získali nejvíce na Rusích. — Balogh činí zmínku i o Bulharech, kteří získali i ztratili po jedné obci, a o Češích, kteří získali 3 osady v dolních Uhrách. Ale Balogh došel k svým výsledkům srovnáním úřední statistiky z r. 1890 se statistikou Pényesovou z r. 1836—1844, která se opírala hlavně o církevní schematismy a proto nebyla správná, poněvadž všechny řecké katolíky považovala za Rusíny. Z toho důvodu Tomasi vskij (Zap. Nauk. tov. im. Ševč. LXVII. kniha V.) Baloghovy výpočty odmítá a srovnáním statistik z r. 1869, 1890. 1890 a 1900 s Pényesovou ukázal na 517 obcích, jak libovolně byly zapřisovány od maďarských úředníků v jednotlivých dobách.

⁴⁵⁾ Na straně 950. Dr. Josef Kőrösi (A felvidék eltötösodása. Nemzetiségi tanulmányok) vydal podobnou práci před Baloghem, ale zpracoval jen stolici bratislavskou a nitranskou, tēkovskou a hontanskou (Budapešt 1898).

⁴⁶⁾ Národopis. mapa 127 v pozn. **.

žádná). V Šariši se poslovenštily Gromoš, Pusté Pole, Olejnkov, Lubotyň, Bogliarka, Krivé, Černina, Rovné, Beňadikovce, Havranec, Dolhoňa, Svidníčky, Kružlová, oba Komárniky, Bystrá, Bodružal, Kožuchovec, Prikré, Mirola, Pstrina, Gribov, Suchá, Kobulnica, Vlača, Okruhlé a Fulanka; — porušily se Blažov, Jastreb, N. Orlík, Jurkova Vola, Vyškovce, Vislava, Duplín, Šapinec. — V Zemplíně se poslovenštily Dětrfk, Valkov, Štefanovce, Petkovce, Bačkov, Mrázovce, Brušnica, Križlovce, Kelbovce, Jakušovce, V. Olšava, obojí Stažkovce, Kožkovce, Zubné; — porušily se Pritúlany, Pucák, Pravrovce (?), Poruba, Kajňa, N. Olka, Solník, Repejov, Vojtovce, Potočka, Vrchovce, Velkrop, Brestov, Valaškovce, Ubla, Šmigovce, Strihovce, Baňské. — V užhorodské se poslovenštily Podhradie, Hliviště, Choňkovce; — porušilo se Seredné. — Úhrnem ztratili tu Slováci proti Rusům za posledních 10 roků 27 obcí, Rusové však 49 obcí, takže postoupila, ovšem jen podle výsledků úředních popisů,⁴⁷⁾ slovenská oblast o 22 obcí ku předu. Na Baloghovy mapě tedy šla ruská hranice na Beňatinu, Choňkovce, Hliviště, Podhorodie, proti tomu slovenská oblast zabírala ještě Strihovce, Ublu, Šmigovce, Valaškovce; Zubné bylo ruské, ale Brestov slovenský, také Pritúlany, Poruba, Kajňa atd., jak je výše uvedeno. Hranice Niederlova ovšem značně se odlišila od Baloghovy,⁴⁸⁾ jenže Niederle sám později — po uveřejnění prací Czambelových, Tomašivského a jiných — svoji mapu opravil na prospěch Rusů.⁴⁹⁾ Zvláště přijal výtěžky jazykových studií S. Czambela, který podle řeči vrátil Rusům úplně nebo z části 72 obcí (s 22.499 obyv.).⁵⁰⁾ Byly to hlavně ony dva slovenské ostrovy na původní Niederlově mapě v okrese svidnickém a stropkovském, jak jsme o nich v kapitole řečové i národnostní podrobně psali.⁵¹⁾

⁴⁷⁾ Jak Niederle správně poznamenal (l. c. 128). Výsledky ty byly nejisté, neboť sčítání se nekonalo pořádně.

⁴⁸⁾ Niederle sám srovnání to provedl v citovaném díle na str. 75—77.

⁴⁹⁾ Srov. jeho »Nová data k východní slovenské hranici v Uhrách« s dvěma mapami (Národopisný věstník československý II., 1907, 1—3); — »K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách« (Slov. Přehled V., 345); — »Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách« (Slov. Přehled VI., 1904, 258—261); — »Uherští Slováci ve světle maďarské statistiky« (tamtéž VII., 1905).

⁵⁰⁾ Ba vlastně s Brezuvkou, Šandalem, N. Olšavou a Onokovcemi — 76 obcí.

⁵¹⁾ O »Národnostních poměrech uherských Rusů podle soupisu r. 1900« pojednal svého času také Dr. Vít. Šl. z Cintulů (Sborník ČSZ., X. 9—10, 1904, str. 193—200, 225—233), srovnáv statistiku z r. 1900 se sčítáním z r. 1890, a to podle okresů. Přesuny mezi Slováky a Rusy vykládal jednak z národní neuvědomělosti obyvatelstva, jednak také z nevěšmavosti nebo neznalosti popisujících. Jeho výpočty jsou dosti přehledné a názorné, takže neztratily ani dnes na své ceně, třebaže autor měl loyálně citovat prameny, z nichž bral své údaje (hl. Niederlovu »Mapu«). S našimi výpočty zase jen těžko možno je srovnávat, poněvadž od té doby jest úplně

Proto Czambel (l. c. 87) opřel se obavám Hnatjukovým, jako by odnárodnování Rusů postupovalo rychle napřed v prospěch slovenské národnosti,⁸²⁾ zjišťuje, že ruská národnost ustupuje slovenské jen v mezích přirozených konsekvencí a jen velmi pozvolna (v ostrovech a ve smíšených obcích). St. Tomašivskij vytkl Niederlovi, že je nemožno věřiti v náhlou slovenisaci Rusů,⁸³⁾ a trval na tom, proti Baloghovi, že mínění o ubývání Rusů proti Slovákům je nesprávné, poněvadž Rusínů přibylo za 10 roků absolutně 44.437 duší a relativně zůstali státi na 2·2% všeho obyvatelstva. Maďarské statistiky jsou podle něho politicky tendenční a nesprávné, neboť tatáž obec jednou je ruská, po druhé slovenská, což jsou chyby zaviněné nezalostí úředních orgánů. Poněvadž mnohé z obcí, které r. 1900 byly popsány za slovenské, byly v starších statistikách vždy ruské, Tomašivskij počítá je znovu za ruské, čímž opravuje úřední statistiky i mapy na nich založené, trvá na zásadě, že jest absurdní, aby dědina měnila během desíletí svůj národní charakter. Po opravách, které vykonal na statistikách z roku 1890 a z roku 1900, třeba připočítati k sčítání r. 1890 Rusům v 7 severních stolicích 36 obcí s 8.518 dušemi, čímž procentuální počet Rusů vystoupil mu v Uhrách na 2·57%; pro rok 1900 připadlo Rusům 50 osad s 11.553 dušemi, čímž počet Rusů vystoupil na 2·6%. A ještě i o jiných osadách lze podle jeho mínění míti za jisté, že je tam více Rusů, než je uvedeno, takže lze odhadnouti počet všech Rusů v Uhrách na 2·59% (1890) a 2·62% (r. 1900), absolutně aspoň na 1/3 milionu.⁸⁴⁾

Tím Tomašivskij se postavil proti Baloghovi, Niederlovi i Hnatjukovi a jiným, jako by Rusíni se odnárodnovali proto tak rychle, že kulturně stojí níže, a jako by Slováci rychle postupovali na východ. Vzrůst Rusů je podle něho značný, takže úřady tendenčně snižují jejich počet; asimilace děje se jen pozvolna.⁸⁵⁾ Toma-

nové přeskupení dědin, okresů a žup. Konečně nám tu nejde o statistické dílo, nýbrž o národopisný problém hranice mezi Slováký a Karpatorusy.

⁸²⁾ Slováci či Rusíni 80—81. — Hnatjuk napočítal na 285.959 Sloviaků, ale z nich jen 43.553 řeckých katolíků, ostatní latínky a luterány, které podle stílísace pokládá také za »denacionalisované Rusíny«, jež brzy bude třeba připočítavati k Slovákům, kdežto Rusňáků v prešovské eparchii našel 97.436 řeckých katolíků; v mukačevské eparchii Slováků je již prý velmi málo, samí Rusňáci, z nichž jen někteří jsou prý latinské víry. (Srov. jeho »Rusíni priašivskoj eparchii«, Zap. Nauk. tov. Im. Ševčenko IX., 1900.)

⁸³⁾ V Zap. Nauk. tov. Im. Ševč. I., LVI. 347 (»Uhorskí Rusíni v svitlí maď. uriadovej statistiki«).

⁸⁴⁾ Srovnáním úředních statistik z r. 1890 a 1900 vypočetl Tomašivskij (l. c. 221) uherských Rusínů na 500.000 a prostor jimi obsazený na 14.260 km² (hlavní oblast na 14.527 km²).

⁸⁵⁾ Jak i Czambel tvrdil. (Viz výše.)

šivského stanovisko přijímá nově A. Petrov,⁶⁶⁾ který podrobným historickým studiem hlavně poměrů doby XVII.—XIX. stol. dospěl k těmto výsledkům: 1. Hranice souvislého ruského teritoria během posledních 130 roků zůstaly v celku téměř nezměněny. — 2. Na souvislém ruském teritoriu se šíří ovšem znalost slovenské řeči, ale v celku ruskoslovenské etnografické hranice poměrně se málo změnily. — 3. Ruské menšiny v slovenských osadách a nepatrné ruské ostrovy na slovenském teritoriu poměrně rychle se poslovenšťují, zatím co kompaktně osazené území ruské zůstává nezměněno. — Tyto Petrovovy závěry,⁶⁷⁾ učiněné již vlastně Czambelem, byly potud správné, pokud se poslovenšťováním rozuměla asimilace řečová, ale se stanoviska psychologické etnografie správnější je výsledek poněkud omezený, k němuž došel Petrov novějším rozbořem celé otázky, uveřejněným v citovaném již »Českém časopise historickém«:⁶⁸⁾ Hranice souvislého ruského území se za posledních 130 roků jen málo pozměnily. Větší část ruských osad v bývalých Uhrách nejsou zbytky prvotního ruského osazení, nýbrž pocházejí z pozdějších století (hlavně od XVI. do pol. XVIII.). —

Když tedy v přehledě zopakujeme výpočty jednotlivých statistiků starších i novějších, dostaneme tuto tabulku počtu podkarpatských Rusů v bývalých Uhrách:

Rok	Jméno statistikovo anebo spisovatelovo	Úhrnný počet	Poznámka
1823	Šafařík	625.000	Doroženko (l. c. 4) v roce 1836 má 800.000 Ukrajinců v Uhrách.
1826	Orlaj	600.000	
1830	Čaplovič	511.605	Z toho 152.692 poslovenšťilých.
1843	Holovackij	471.500	Podle statistiky z roku 1840.
1851	Srezněvskij	520.000	Podle úřed. sčítání jen 321.598.
1854	Czoernig	358.913	Podle stavu v roce 1851.
1862	Bidermann	423.713	Podle údajů v roce 1857.
		(až 500.000)	
1869	Šembera	450.000	
1872	Schmidt	448.000	Úřední statistika z roku 1870 jen 353.299.
1878	Holovackij	476.560	
1880	Úřední popis	360.915	
1887	Lukič	342.351	
1888	Petrov	499.400	
1889	Fencik	507.973	

⁶⁶⁾ Česká revue XVI., 1923, č. 3—4 (str. 115—119); ČCH. 1923, č. 3—4; — Národopisná hranice mezi Slováký a Karpatorusy r. 1773 (Rozpravy České Akademie 1924).

⁶⁷⁾ Vyvodil je kritikou »Soznamu miest na Slovensku dľa popisu ľudu z r. 1919«, vydaného ministerstvem s plnou mocí pro správu Slovenska (Bratislava 1920). (Česká Revue XVI., 1923, č. 3—4, strana 117.)

⁶⁸⁾ R. 1923 č. 3—4, strana 411—442. (Viz o tom více v kapitole národního vědomí na straně 145 sl.)

Rok	Jméno statistikovo anebo spisovatelovo	Úhrnný počet	Poznámka
1890	Jekelfalussy	353.226	Podle úřed. sčítání z roku 1890.
1890	Srezněvskij	650.000	Odhad podle úředního popisu z roku 1890.
1890	Úřední statistika	379.786	
1900	V. z Cintulů a Boháč	429.447	Podle úředního sčítání.
1900	Tomašivskij	445.000	
1900	F. D. Florinskij	600.000	
1910	Úřední popis	472.587	
1919	Rudnickij	441.000	

Tyto údaje, jak vidíme, se mění často velmi značně nejen podle doby, ale i v téže době podle jednotlivých statistik úředních i soukromých. Vyabstrahovati z toho pro jednotlivé roky počet Rusů, žijících na východním Slovensku, není možno, porěvadž úřední statistiky i soukromí statistikové uvádějí zpravidla jen úhrnné číslce, nanejvýše ještě rozdělené podle žup, které však měly jiné hranice než nyní. Tak na př. Bidermann z r. 1862 podle úředního popisu z r. 1857 úhrnný počet 423.713 Rusínů rozdělil takto: 97.378 na marmarošskou, 94.999 na berežskou a ugočskou, 71.819 na zemplínskou, 50.979 na užhorodskou, 42.798 na šarišskou, 20.770 na spišskou, 13.000 na abaujskou, 13.020 na satmárskou, 9800 na boršodskou a 5430 na sabolčskou, při čemž správně usuzoval, že pro skutečný stav bylo zapotřebí jejich počet daleko zvýšiti, a to jistě nejméně na 500.000.⁹⁹⁾ Vyloučiti z toho číslo pro Rusy, žijící na dnešním východním Slovensku, není snadno, poněvadž na př. z užhorodské župy okres sobranecký a kapušanský jsou připojeny k velké župě košické a také nynější státní hranice slovensko-maďarská byla vedena bez zřetele k starým hranicím župním (na př. v Zemplíně, v Abauji a jinde). Podobně ve Spiši se změnila stará zemská hranice slovensko-haličská, třeba jen velmi nepatrně. Proto myslíme, že s velkou rezervou třeba bráti srovnávací čísla, uvedená na konci »Soznamu miest z r. 1919«, která jsme i my již na počátku této kapitoly uvedli, nehledě k tomu, že i hranice mezi východním Slovenskem a Podkarpatskou Rusí nejsou ustáleny, dělice se na »právní« a »praktické«, takže nevíme, kterými hranicemi se řídí úřední statistiky z let 1919 a 1921.

Poloúřední »Soznam miest na Slovensku« z r. 1919 vyznačuje počet rusínského obyvatelstva na Slovensku číslem 93.411 (3·17%).¹⁰⁰⁾ Jifi Král podle demarkační čáry, oddělující politicky Podkarpatskou Rus od Slovenska, odhaduje počet Rusínů, žijících v severních částech župy zemplínské, sarišské a spišské, přibližným číslem 85.000, kdežto — podle hranic v praxi užívaných — pro Podkarpatskou

⁹⁹⁾ Citujeme podle Jiř. Krále (Podkarpatská Rus 56).

¹⁰⁰⁾ Pro rok 1910 číslem 111.280 duší (3·77%), pro rok 1900 číslem 99.120 (3·52%), pro rok 1890 číslem 96.331 (3·7%) a pro rok 1880 číslem 89.010 (3·60%).

Rus běře poloúřední číslo 372.884 (t. j. 62·17%) z úhrnného počtu 606.568 všech duší (proti 56·16% z r. 1910).⁸¹⁾ K tomu poznamenává, že počet Rusínů, zjištěný podle tohoto nejnovějšího sčítání, vzrostl proti starší době, neboť na území Podkarpatské Rusi a východního Slovenska žilo r. 1921 na 458.528 Rusínů, kteří se přihlásili k národnosti rusínské, bez zřetele jednak k značnému počtu »poslovenštělých« Rusínů, žijících na východním Slovensku, kteří se zapsali při tomto sčítání již jako Slováci, v dřívějších dobách však byli připočítáváni k Rusínům, jednak k Rusínům, žijícím jinde, mimo území československého státu, v bývalých Uhrách.

Podle úřední statistiky z r. 1921 na území námi zkoumaném — v oněch 5 okresech XIX. župy a v 18 okresech i se samosprávnými Košicemi župy XX. — žije na východním Slovensku:

Všech obyv.	fim. kat.	řec. kat.	ev. a. v.	ev. ref.	prav.	israel.	jin. a bez vyznání	
716.098	379.801	187.128	43.201	47.258	2098	53.295	3317	
	53%	26·1%	6·04%	6·5%	0·2%	7·4%	0·4%	
Úhrnem	Čechosl.	Rusů	Poláků	Němců	Maďarů	Židů	Jiných	Cizozemců
716.098	431.088	84.908	1888	40.354	102.161	33.937	4.047	17.715
	60%	11·8%	0·2%	5·63%	14·2%	4·7%	0·5%	2·5%

Ježto však hranice slovensko-ruská přechází i do Podkarpatské Rusi, třeba vzít v úvahu i dnešní užhorodskou župu z Podkarpatské Rusi, v níž podle úředního popisu z roku 1921 žije:

Úhrnem	Čechosl.	Rusů	Maďarů	Němců	Jiných ⁸²⁾
103.635	11.300	61.344	18.026	742	12.223
	10·9%	59·1%	17·4%	0·7%	11·7%

Podle náboženství jeví se tento poměr: 16.893 římských katolíků, 65.453 řeckých katolíků, 352 evangelíků, 692 kalvínů, 13.386 židů a 959 jiných a bez vyznání. — Vyšetřovali jsme tedy vlastně území od Popradu až za Uh, na němž žije: 819.733 duší, z čehož je podle úřední statistiky asi 442.388 Čechosláváků, 146.252 Rusů, 120.187 Maďarů, 41.096 Němců. Ostatní jsou Židé, Poláci, jiní a cizozemci všelikých národností.

Podle našich zkoumání a odhadů, jak jsme je stanovili hlavně v kapitole řecové a v kapitole národního uvědomění, berouce v úvahu jak starší statistiky, tak skutečný stav a všechny etnické mo-

⁸¹⁾ Čechosláváků udává 19.737 (3·29%, r. 1910 — 1·29%), Poláků 297 (0·05%). — V »Seznamu obcí«, připojeném ke své hutné knížce, jest udán u každé obce počet obyvatelů, a to u obcí, majících méně než 2000 obyvatelů, ze sčítacího materiálu Státního statistického úřadu, a u obcí, majících nad 2000 obyvatelů, podle »Předběžných výsledků sčítání lidu«, vydaných civilní správou v Užhorodě.

⁸²⁾ V rubrice jiných zahrnuti jsou Židé, jiní a cizozemci všech národností.

menty, byl by poměr mezi národnostmi na slovensko-ruské hranici asi tento:

a) na východním Slovensku:

Župa	Počet obcí	českosl.	ruských	smíšených	něm. n. maď.	
XIX.	159	116	20	2 ⁸³⁾	21 ⁸⁴⁾	
XX.	995	514	232	127 ⁸⁵⁾	122	
Úhrnem	1154	630	252	129	143	
		54·5%	22·7%	11·1%	12·3%	
Župa	Počet všeho ob.	Čechosl.	Rusů	Maďarů	Němců	ostat.
XIX.	116.455	72.763	10.303	2.851	22.053	7.485
XX.	599.643	347.364	83.691	99.310	18.301	50.971
Úhrnem	716.098	421.127	94.000	102.161	40.354	58.456
		58·8%	13·1%	14·2%	5·63%	8·4%

b) na Podkarpatské Rusi (v župě užhorodské):

Počet obcí	českosl.	ruských	smíšených	maďarských	
101	2	72	14 ⁸⁶⁾	13	
	1·9%	71·2%	13·8%	12·8%	
Počet všeho obyv.	Čechosl.	Rusů	Maďarů	Němců	ostatních
103.635	11.300	61.344	18.026	742	12.223
	10·9%	59·1%	17·4%	0·7%	11·7%

Jestliže svoje výpočty zjednodušíme tak, že jednak smíšené obce — které tvoří jakoby zlomky —, převedeme na imaginární obce čisté (čistoslovenské, čistoruské a pod.), jednak z užhorodské župy vezmeme v úvahu jen okres užhorodský se samosprávným Užhorodem — neboť jen o tento okres běží při určování hranice slovensko-ruské —, vyjde nám asi tento výsledek:

Počet obcí	českoslov.	ruských	maďar. nebo něm. (a židov.)		
1.186	697	3.262	167		
%	58·6%	27·1%	14·1%		
Počet obyv.	Čechoslov.	Rusů	Maďarů	Němců	ostat.
759.627	429.827	105.451	118.432	40.901	65.016
	56·5%	13·8%	15·5%	5·4%	8·5%

Jen pro východní Slovensko počet obcí:

Vých. Slov.	českosl.	rus.	něm.	maď.	žid.
1154	690	310	30	120	4

⁸³⁾ Tu jde o 2 obce ruskoslovenské: Osturňu a Nižné Repaše.

⁸⁴⁾ Německých.

⁸⁵⁾ Jde tu o řadu obcí slovenskoruských, ruskoslovenských, maďarsko-slovenských a pod.

⁸⁶⁾ Tu běží o obce ruskoslovenské, slovenskoruské, rusko-maďarské, rusko-slovensko-maďarsko-židovské a pod.

Kdybychom vzali celou župu užhorodskou, jako bĕfeme celou košickou a část liptovsko-mikulášské, jevil by se podle národnosti pomĕr takto:

Počet obcí	českoslov.	ruských	maďar. nebo něm. (a židov.)
1.255	698	390	167
%	55·6%	31·0%	13·3%

Počet obyv.	Čechoslov.	Rusů	Maďarů	Nĕmců	ostat.
819.733	432.427	155.344	120.187	41.096	70.679
	52·7%	18·8%	14·6%	5·1%	8·6%

Podle vyznání byla by tabulka asi tato z východního Slovenska a užhorodské župy Podkarpatské Rusi:

Počet obyvatel	fim.-kat.	řec.-kat.	evang.	kat.	pravosl.	israel.	jiných	všech
Východní Slovensko	396.694	252.581	43.553	53.950	2.098	66.681	4.276	819.733
a užhorodská župa	48·3%	30·8%	5·3%	6·6%	0·2%	8·1%	0·5%	

Počet obcí	570	502	66	86	5	26	—	1.255
	46%	40%	5·2%	5·8%	0·3%	2%		

Poznámka: Počet pravoslavných z Podkarpatské Rusi je v počtu řeckých katolíků.

Ja z y k o v ý přehled východního Slovenska a užhorodské župy z Podkarpatské Rusi by se lišil od národnostního asi takto:

Počet obcí	českoslov.	ruských	polských	maďar.	něm.
1255	696	356	39	135	29
	55·4%	28·3%	3·1%	10·6%	2·3%

Srovnáme-li tyto tři poslední tabulky, vidíme, že na východním Slovensku a na západní Podkarpatské Rusi od Popradu až za Uh žije asi v 1300 obcích na 1,000.000 (resp. 900.000) obyvatelů, z nichž jest asi 580.000 Čechoslováků, 155.000 Rusů a zbytek 265.000 jsou Maďaři, Němci, Poláci, Židé a ostatní s cizozemci. Rusů, a než nám tu především jde, bylo by pro dnešní stav 155.000, a to asi 94.000 na východním Slovensku a 61.000 v župě užhorodské v Podkarpatské Rusi.⁸⁷⁾ Řeč těchto 155.000 Rusů není ovšem u všech ruská, nýbrž jen asi u 140.000; víra však je téměř u všech »ruská« (řeckokatolická)⁸⁸⁾ Rozdíl mezi počtem Rusů (Rusínů, Ruských, Rusňáků a pod.) a počtem řeckých katolíků (rusňáků) činí asi 95.000 — je totiž všech řeckých katolíků na udaném území téměř 250.000, kdežto k ruské národnosti bĕfeme z nich podle svého odhadu

⁸⁷⁾ Tu bĕfeme v úvahu celý slovenský východ, celé zkoumané území, tedy na př. i popradský a jiné částečně okresy XIX. župy svatomikulášské, kde také tu i tam žijí »rusňáci«.

⁸⁸⁾ Jen nepatrnĕ přiznávali ruskou národnost i jinovĕrci (kalvíni, fimšti katolíci, židé).

155.000,⁶⁹⁾ takže okrouhle 100.000 »rusňáků« (feckých katolíků) je jednak a hlavně poslovenštělých, jednak také pomaďarštělých. Ale ani oněch 155.000, jež béřeme jako maximální číslo pro ruskou národnost na řečeném území pro nynější poměry,⁷⁰⁾ není počet pevný, zvláště ne oněch 94.000 Rusů na východním Slovensku. V tom už zahrnujeme částkou 10.000 částečně i ty, kteří jsou podle víry a »instinktivně tušeného vědomí«, necítíce se Slováky a nevědouce vlastně, co jsou, mohou býti pokládáni spíše za Rusy než za Slováky. Podobně však z toho počtu 100.000 »rusňáků«, kteří jsou poslovenštělí (a pomaďarštělí), třeba ovšem určité procento vzítí za živel nestálý, opravdu přechodný, který spolu s oněmi 10.000 výše udanými jakožto »instinktivními Rusy« přechází od národnosti k národnosti, brzy se točí podle řeči (a sociální, kulturní a státní příslušnosti), brzy se zase obrací podle víry (a podle kmenového vědomí a politické tendence). Jde tu, jak jsme v kapitole národního vědomí i v kapitole řečové ukázali, zvláště o ony »Slováky-rusňáky«, kteří sami sebe pokládají za přechodný element mezi pravými Slováky a Rusy (resp. Malorusy). A o tyto »Wasser-Rusy« anebo, jak jsme zvyklí psáti, »Rusňáky«, byl, jest a bude stálý spor, jehož nelze řešiti ani žádnou statistickou geometrií, ani politickým kompromisem anebo jinak. Všechno to je jen relativní ceny, poněvadž nebude to platiti na dlouho. Také my v době velké národnostní vlny mezi karpatskými Rusy (resp. Rusíny, Rusňáky a pod.) uvádíme maximální počet »Rusňáků«, majíce na zřeteli, že v nejbližší době politicko-národní hnutí mezi »rusňáky« (t. j. řeckokatolíky) poroste, až dostoupí svého vrcholu, od kdy začne klesati. Zjev tento je velmi podobný na př. míšení česko-polskému na Těšínsku, kde také »Wasser-Poláci« (»Šlonzáci«) tvoří přechodný typ od Čechů (resp. Slezanů) k Polákům. Konečně »gorali« oravsko-spišští na Slovensku a jejich sousedé z Haliče nejsou nic jiného, než varírující element mezi Poláky a Slováky. Tentýž problém máme před sebou i v »Slovácích-rusňácích« a »Rusňácích-slovácích« (nebo také jen v »rusňácích«),⁷¹⁾ kteří také se »chemicky« mísí se Slováky a Maďary — a tito zase s nimi, že je z toho »smíšenina« se zabarvením podle kraje. — Na tento pohyblivý element můžeme odpočítati z úhrnného počtu »rusňáků« (téměř 190.000) více než třetinu. Rusňáky z těch okresů, kteří jsou za národnostní hranicí, pokládejme za stálé (»tvrdé«), což by činilo z okresu staroveského, lubovenského, sabinovského, giral-

⁶⁹⁾ Na východní Slovensko z toho připadá asi 188.000 feckých katolíků, z čeho je 94.000 Rusů.

⁷⁰⁾ Minimální číslo by bylo asi o 10.000 nižší, jak to uveřejnil již Dr. Jiří Král (Podkarp. Rus 56), který pro východní Slovensko odhaduje počet Rusínů přibližným číslem 85.000 a pro užhorodskou župu z Podkarpatské Rusi číslem 61.344.

⁷¹⁾ Kteří totiž nevědí, co jsou; nemajíce národního vědomí, řídí se jen věrou.

tovského, svídnického, humenského, medzilaborského, sninského a sobranceckého asi 40.000 Rusů. Vezmeme-li asi 12.000 rusňáků z a pomaďarštělé, a to hlavně z okresu chlumeckého, kapušanského, košického, moldavského a z města Košic, a 60.000 rusňáků z a poslovenštělé,⁷²⁾ zůstává na onen pohyblivý živel 70.000 rusňáků, z nichž se množí podle řeči a státní příslušnosti hlásí k národnosti slovenské (resp. za Sloviaky), značná část jich je neuvědomělá a indiferentní, ostatní podle víry a instinktivně cítěné kmenovitosti se obrací k národnosti ruské. A tento nestálý živel bude jazyčkem na váze při všech statistikách, které se dělají a budou dělat. Odtud také ona labialita a variabilita všech výpočtů, které rok z roku budou kolísati. To je Eridino jablko, o které se budou přítí Rusové se Slováky, ale kterého nedosáhnou ani tito ani oni, neboť ono bude přeskakovati od jednoho k druhému, u žádného trvale a úplně nezůstávajíc. Čím více se bude ovšem šířiti vzdělání, tím bude ubývati »pohyblivých« (sujets mixtes), poněvadž vzdělaný člověk se rozhodne dříve než prostý lid pro tu neb onu národnost. — Přes to vždy zůstane na onom území slovensko-ruské hranice značné procento lidí »přechodných«, kterých trvale si nebude moci přisvojovati ani ta ani ona národnost.

Jestliže jsme úhrnný počet řeckých katolíků, žijících na východním Slovensku, totiž 188.000 (téměř 190.000) rozdělili na 46.000 (ev. 48.000) »tvrdých« Rusů (resp. »Rusňáků«), na 60.000 řeckokatolických Slováků (resp. také rusňáků-Sloviaků), na 12.000 pomaďarštělých rusňáků (resp. řeckokatol. Maďarů)⁷³⁾ a na 70.000 oněch přechodných »rusňáků-slováků«, kteří, nemajíce pevného národního vědomí, balancují, vydávajíc se buď podle řeči (státní příslušnosti atd.) nejvíce za »Sloviaky«, anebo podle víry za Rusy (resp. Ruské, Rusňáky a pod.), tím nechtěli jsme a nechceme říkati, ani že by čísla ta byla pevná, ani že by u jednotlivých těch kategorií bylo možno všeobecně mluvit o vyvinutém národním vědomí, které by již nemohlo podlehnouti novým změnám. Vždyť takový milion lidí, žijících na slovenském východě, není neživá hmota, již by bylo možno studovati matematicko-absolutní metodou: tu jde o živý organismus, který žije a se vyvíjí řadou četných vlivů rázu geograficko-biologického, jakož také velkým počtem momentů sociálně-kulturních, které ustavičně působí a navzájem se všelijak kombinují, takže v jednotlivých úsecích dobových se objevují výslednice růz-

⁷²⁾ Z okresu levočského, lubovenského, gelnického, giraltovského, humenského, kapušanského, košického, města Košic, moldavského, prešovského, sabinovského, sečovského, svídnického, vranovského a sobranceckého.

⁷³⁾ Víme totiž, že určité procento Maďarů, smíšivší se kdysi s Rusíny, se »porusňáčtilo«, jak to tvrdí také A. Petrov (ČCH XXIX., 1923, čís. 3—4, str. 411—412), neboť prý mají stará maďarská jména. Podobně tomu bylo asi také se Slováky, z nichž též někteří se pomaďarštili.

ných kombinací příčin obojího druhu, jež právě proto mají charakter labilní a cenu relativní. Zvláště v nynější době, kdy nacionální a kmenovitý individualismus, výplod romantického hnutí XIX. století, prudce se střetá se sociálním universalismem, který se projevuje mimo jiné na př. silnou tendencí zakládati velké státy (»imperialistické«), kolísají a budou kolísati všechny statistiky z národnostních hranic, kde promíšeně žijí příslušníci různých sice, ale přece jen příbuzných kmenů. Tento případ máme před sebou právě na slovensko-ruské hranici.

Proto marno je činiti statistická čísla z jednotlivých roků jak předmětem vědeckých sporů a diskusí, tak i podkladem k národnostním mapám absolutně objektivní a trvalé hodnoty. Rozdíly mezi sčítáními z roku 1910, 1919, 1921 a naším soukromým zkoumáním jsou toho nejlepšími doklady: Bylo-li r. 1910 na celém Slovensku 111.280 Rusů (3·77%), r. 1919 bylo jich už jen 93.411 (3·17%), r. 1921 podle Jos. Krále přes 85.000, běheme my pro rok 1923 jen pro východní Slovensko⁷⁴⁾ číslo 94.000, počítajíce do něho část těch rusňáků, kteří, necítíce se ještě Slováky, instinktivně jen tuší svůj kmenový původ ruský, nazývajíce se podle staršího zvyku a podle »bešedy« Slováky. Tím vlastně z oněch 70.000 »pohyblivých« rusňáků připočítáváme 46.000 k »tvrdým Rusňákům« (oněm 48.000), kdežto počet »rusňáků-Slováků« (resp. Slováků) zvětšujeme sotva o 22.000 (tedy ze 60.000 na 82.000).⁷⁵⁾ Ale v oněch 94.000 Rusů je tedy nestálého živilu víc, než v těchto 82.000 Slováků (resp. Sloviaků), takže bychom mohli obě dvě národnosti, slovenskou i ruskou, bratrsky podělití rovným dílem řeckých katolíků: 88.000 vzíti z nich z a R u s ň á k y (resp. Ruské, Rusíny, Malorusy, Rusy a pod.)⁷⁶⁾ a 88.000 za Sloviaky (resp. již i Slováky), při čemž by na řecko-katolické Maďary (resp. na pomaďarštělé rusňáky) zbývalo 12.000, jež bude třeba aspoň z většiny získati pro tu neb onu slovanskou národnost.⁷⁷⁾

Cz a m b e l (l. c. 57 sl.) vypočítal, že při maďarském popisu z roku 1900 zapsali asi 22.500 Rusů za Slováky (v 72 obcích, ale v tom jsou i jinořečové menšiny). Na zeměpisné souvislém území slovenském napočítal 679 obcí s úhrnným počtem obyvatelů 387.000 duší a poznamenal, že Niederle hodně více než 100 jinořečových obcí přiřazil k počtu slovenských obcí, a to hlavně takových jinořečových obcí, které leží bezprostředně u sku-

⁷⁴⁾ Na ostatním Slovensku je však poměrně malý počet Rusů (resp. Rusňáků), takže naše číslo, tak jako Královo, příliš se nezmění.

⁷⁵⁾ Tento výpočet jakoby nesouhlasil s tím, jež jsme uvedli výše pod přehlednými tabulkami. Ale třeba mít na paměti, že tam jsme brali v úvahu celou slovensko-ruskou hranici — tedy nejen východní Slovensko, ale též užhorodskou župu z Podkarpatské Rusi.

⁷⁶⁾ Toto číslo pro nejbližší desetiletí, ba dvacetiletí, můžeme bráti za minimální, poněvadž číslo 94.000 jsme označili za maximum.

⁷⁷⁾ Při tom nezapomeňme, že 8.000—10.000 třeba pokládati za nej-pohyblivější element, přechodný a nejméně ustálený, který bude »zatěž-kávatí« všechny statistiky, čině je nepřesnými a »spornými«.

tečných hranic východoslovenské řeči, čímž vznikly prý rozdíly ve výsledcích jejich příslušných prací. K tomu však nepřipočítal 51 polských obcí s 30.111 dušemi, jež úředně byly popsány za slovenské. Počtu ruských obcí a ruského obyvatelstva na celém slovenském východě neudává, spokojuje se s výčtem 156 ruských obcí na t. ř. užším území východoslovenské řeči a 8 ostrovů v Zemplíně, označiv ostatní jen neurčitou číslovkou »všecky« (ruské) obce za severní hranicí slovenského území s výjimkou tří slovenských ostrovů (Choče, Stropkova a Brežnice). Ale počet ruských duší není udán. — L. Niederle (Národopisná mapa 87) uvedl ze Spiše: 172.091 obyv. a z nich 99.557 Slováků (58·2%), 10.843 Maďarů (6·2%), 42.885 Němců (25%), 14.333 Rusů (8·2%) a mimo to ještě značný zlomek příslušníků jiných jazyků (4117); slovenských obcí napočítal 188 z této stolice a 13 ruských; — ze Šariše (na str. 96): ze 174.470 všech obyvatelů 118.141 Slováků (66·1%), 33.988 Rusů (19·7%), Maďarů 6·1%, Němců také tolik; slovenských obcí 292, ruských 112; — v Zemplíně z 327.993 obyvatelů napočítal 106.114 Slováků (32·4%) a 34.831 Rusů (10·6%) (kromě 174.107 Maďarů); obcí počtem 242 slovenských (počet ruských obcí neudán); — z užhorodské župy uvedl na 153.266 obyvatelů úhrnem 42.876 (28%) Slováků, 55.742 Rusů, 46.306 Maďarů a 7.099 Němců; slovenských obcí našel 82. V abauj-turňanské našel 45.072 Slováků (23%), ze 196.462 obyvatelů, Rusů 0 (jen řecké katolíky poslovenštělé a pomaďarštělé); obcí slovenských uvádí počtem 99. — Jinou statistiku má Stan. Klíma,⁷⁶⁾ který vypočítal podle úředního sčítání z roku 1900 a jiných údajů, ale také podle vlastních pozorování, tato výslední čísla:⁷⁶⁾

Stolice	Slováků	Pravosl. Slováků	Rusů	Pravosl. Maď.
Spiš	100.000	7.000 (6 obcí)	13.500	1.500
Gemer	74.500	4.300 (3 obce)	—	—
Šariš	108.300	9.000 (17 obcí)	40.400	3.000
Abauj	45.000	3.000 (7 obcí)	—	13.000
Zemplín	108.000	39.800 (82 obcí)	38.400	20.000
Ung	43.000	23.900 (44 obcí)	55.700	5.000
Východ. Slovensko	480.000	87.000 (159 obcí)	148.000	42.500
Boršod	—	5.000 (7 obcí)	—	7.000
Úhrn	480.000	92.000	148.000	49.500

Kdybychom chtěli srovnávat Klímovy výpočty s našimi, museli bychom především nechat stranou gemerskou stolici s poslovenštělými obcemi Vernarem, Telgartem a Šumjacem a stolici boršodskou, která patří k Maďarsku a kde jest 7 obcí řeckokatolických (maďarsko-slovenských), bez zřetele k těm rozdílům a změnám, které se staly od roku 1907 (resp. od r. 1918) do dnešního dne. Potom bychom dostali výsledek z východního Slovenska a užhorodské župy z Podkarpatské Rusi:⁷⁶⁾

Počet obyv.	Slováků	Slováků rusn.	Rusů	Maďarů rusn.	
679.201	406.000	82.700	148.000	42.500	156
	59·3%	12%	21·9%	6·3%	0·2%

⁷⁶⁾ Rusko-slovenská hranice na východě Slovenska (v Ad. Černého »Slov. Přehledu« IX., 1907, str. 60—112).

⁷⁶⁾ Ale třeba mít na paměti, že v té době bylo jiné rozdělení okresů, stolic, ba i zemské hranice atd., než dnes, takže i celkový počet obcí, obyvatelů atp. byl jiný.

⁷⁶⁾ Ale o našem srovnání s Klímovým třeba vědět, že je jen přibližné z příčin již známých.

Klíma odhadl počet »pravoslavných« Slováků⁸¹⁾ okrouhlým číslem 90.000, počet Rusů na východním Slovensku přibližným číslem 150.000.⁸²⁾ Od našich výsledků se neodchyluje to tak v čísle Rusů, jako v počtu řeckokatolických Slováků a řeckokatolických Maďarů!

Podle Tomašivského tabulky (l. c. 220) byla by tato statistika z východního Slovenska:

	Druh	Ruské ostrovy	%	Ruské ostr.	%	Cizí ostr.	%	Hlav. rus. území	%
Uh	obcí	90	43	—	—	—	—	90	43
	kat. jiter	346.848	61·7	—	—	—	—	346.368	61·7
	lidí	68.165	44·5	—	—	—	—	68.165	44·5
Zemplín	obcí	192	29·2	7	1·5	3	0·6	128	28·3
	kat. jiter	314.061	28·8	23.301	2·1	6.687	0·6	297.447	27·3
	lidí	48.009	14·6	2.857	0·9	3.044	0·9	48.196	14·7
Šariš	obcí	144	37·8	5	1·3	5	1·3	144	37·8
	kat. jiter	239.406	37·8	8.265	1·3	9.767	1·5	240.908	38
	lidí	47.995	27·5	1.773	1	2.166	1·2	48.388	27·8
Spiš	obcí	22	10·7	7	3·2	1	0·5	16	7·4
	kat. jiter	82.383	12·9	35.113	5·5	1.504	0·2	48.774	7·6
	lidí	20.455	11·8	7.983	4·6	515	0·3	12.987	7·5
Óhrnem	obcí	368		19		9		378	
	kat. jiter	982.218		66.679		17.958		933.497	
	lidí	184.624		12.613		5.725		177.736	
Celé Uhry	obcí	687	5·1	25	0·2	19	0·1	680	5·0
	kat. jiter	2.480.156	4·4	100.234	0·2	146.572	0·3	2.526.494	4·5
	lidí	517.291	2·7	24.865	0·1	12.868	0·06	505.294	2·6

Všech Rusů v Uhrách bylo podle úřední statistiky z roku 1900 na 429.447 (bez vojska 427.825), asi 2·2% všeho obyvatelstva. Z toho v severovýchodních stolicích žije 410.544 (409.392), asi 28·72% (28·8%); v Charvátsku a Slavonii 4.673 (4.666), asi 0·2%; v Sedmíhradsku 1.267 (1.265), asi 0·1%; v jihovýchodních Uhrách 1.120 (1.101), asi 0·1%; na velké nížině 10.956 (10.875), asi 0·2%; v t. f. Plavečíně (Palóczföld) 638 (315); na Slovensku 139 (123); za Dunajem 62 (42). Ale poněvadž tato úřední čísla Tomašivskij pokládá za nesprávná, zvýšil počet Rusů jen v severovýchodních Uhrách více než o 12.000 duší a všech na 442.692 (442.070), tedy 2·3% všeho obyvatelstva v Uhrách.⁸³⁾

⁸¹⁾ Takto on píše vždycky místo: řeckokatolických aneb uniatských. Nutno však rozlišovati uniaty od pravoslavných (řecké katolíky od řeckovýchodních!). Škoda, že naše úřední statistika z r. 1921 neměla samostatné rubriky pro vyznání pravoslavné!

⁸²⁾ Klímovy výsledky velmi souhlasí s výpočty Tomašivského (Zap. Nauk. tov. im. Ševč. LXVII., 5).

⁸³⁾ K tomu podává přehlednou tabulku, podle stolic srovanou, kde jsou uvedeny: 1. počet všech obcí s ruskou většinou; 2. ruských ostrovů uprostřed cizích území; 3. cizích ostrovů uprostřed Rusů; 4. poměry území, omezeného hlavní etnografickou hranicí.

Kapitola XV.

Závěr.

Otázka slovensko-ruské hranice zaměstnávala již dříve rozličné ruské, československé i jiné učence a spisovatele, ale od skončení světové války, kdy na zříceninách bývalé rakousko-uherské monarchie vyrostly menší národní státy, vstoupila do nového stadia. Neboť ve chvíli, kdy Podkarpatská Rus se přihlásila jakožto autonomní součástka do svazku Československé republiky, bylo třeba stanovit mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí administrativně-právní hranice, které by se pokud možno zakládaly na skutečných národnostních poměrech. A tu celá složitost a těžce řešitelná spornost starého etnografického problému objevila se znovu před očima odborných vědců i praktických činitelů (hlavně politiků).

Jako Těšínsko s Hlučínskem, tak i východní Slovensko s Podkarpatskou Rusí rázem upoutaly pozornost široké naší i cizozemské veřejnosti. Jestliže Poláci učinili z otázky spišské Javoriny téměř mezinárodní zápletku, Karpatorusové zase domáhali se posunutí západní hranice karpatoruské přes Zemplín až k Makovici v bývalé severní stolici šarišské, dovolávajíce se pro svoje požadavky pittsburské smlouvy mezi zástupci karpatoruských vystěhovalců amerických a prof. T. G. Masarykem, která prý jim slibovala celé východní Slovensko až po Poprad.

Jako nejvýznamnější důvod pro tyto politické snahy se uváděly hlavně starší kolonizační a nynější náboženské poměry. Řečového měřítka karpatoruští politikové již se méně dovolávají, vědouce, že značná část uniatů (řeckých katolíků, pův. pravoslavné víry »ruské« neboli »rusňácké«) mluví již slovensky, vydávajíc se též podle řeči za Slováky.

Ale všechny reklamace východního Slovenska pro ruskou národnost z důvodů kolonizačních a náboženských jsou již bez užitku,

neboť nemohou vésti k cili, ačkoli je pravda, že Rusové byli podle všeho staršími osadníky onoho území. Na východě za nepřístupným Spišským lesem se připomíná sice okrajová provincie (*confinium*), podle střediska Bycharu nazývaná *Bycharskem*, jejíž severní hranice sahaly až po Bycharské vrchy (dnešní Vihorlat), ale mezi jejím nejstarším obyvatelstvem nebyly patrně lidé západoslovanského původu, zato lid větve jihoslovanské a východoslovanské.¹⁾ Kdy se tam dostali západní Slované (Slováci a Poláci), není ještě dosud dostatečně osvětleno. Podle domněnky odborných znalců jistě se tak stalo velmi brzy, ještě před maďarským proniknutím v tyto končiny, jak dosvědčuje řada slovanských slov, převzatých Maďary. Sporné také zůstává, kde se střetli Slováci a Poláci s Rusy, přicházející jako kolonisté na dnešní východní Slovensko. Ruská kolonisace se neuskutečnila též najednou, nýbrž po vrstvách: původní ruští osadníci byli zvláště na západě sporadičtí, teprve později se tam usazujíce v hustějších a četnějších masách, což platí *mutatis verbis* i o kolonisaci slovenské, která vzrůstala větší plodností a kolonizační výbojností slovenského živlu. Tamější kraj se stal také útlukem lidí z Dolní země, kteří tam utkali před Turky a Tatary, zvláště od XVI. století, od kdy se tam i Slováci kompaktněji usadili (zejména v XVII. stol.).

V historické době, zvláště od té doby, kdy dnešní východní Slovensko a Podkarpatská Rus²⁾ se octly pod vládou králů uherských, byli Rusové soustavně zbavováni politikou jagerských biskupů a katolických pánů nejen svých politicko-sociálních svobod, ale i pravoslavného náboženství (t. ř. uníí s Římem), řeči i národnosti, jen těžce oddychujíce pod tíhou poddanství («panštiny»). Za reformace se dostal na slovenský východ i český živel (husité pod vedením Jana Jiskry z Brandýsa), takže český jazyk byl tehdy na Slovensku nejen jazykem bohoslužebným, ale i literárním a úředním. Husitství připravilo půdu protestantismu, třebaže vlastní národa luteránství se stala prostřednictvím spišských Němců, které tam přivábilo zlato a drahé rudy. Kalvínské učení přinesli patrně Maďaři, zvláště sedmihradská knížata, pod jejichž vládou patřily ony kraje dlouhá století. Vůbec východní Slovensko bylo ušetřeno náboženských persekucí, jakými trestali Habsburkové náš národ pro stavovské povstání (Bílá hora r. 1620). Exulanti čeští utkali až do Košic a dále, Matyáš Thurn byl i na čas guvernérem Košic, ustanoveným od sedmihradského Bethlena Gábora. Jestliže však třicetiletá válka se nedotkla oněch končin, zato bockajovské, rákoczyovské a tökölyovské vzpoury, vyvolané v 2. pol. XVII. století tvrdou politikou Habsburků, krutě zasáhly i východní Slovensko (na př.

¹⁾ V XI. století existovala již *marcha Ruthenorum*, závislá na uherské koruně.

²⁾ Předtím «Uherská Rus» tvořila část t. zv. Červené Rusi, z které vzniklo knížectví haličské, které připadlo Polsku.

náhlým soudem v Košicích a v Prešově a »prešovskými jatkami«). Vůbec rekatolisace byla prováděna krutými prostředky; nepomáhaly ani nové rákóczyovské vzpoury, podporované Turky. Sotvaže na sklonku XVIII. století náboženskými a sociálními opravami josefinskými se začaly odčiňovati staré křivdy na lidu páchané, vyvolán byl novými názory na stát, na společnost atd. maďarský nacionalismus, který se stal pověstným po celém světě svou nensnášenlivostí, drakonickými zákony a nehumánními prostředky. Všecky nemaďarské »národnosti« (zvláště Slované) byly vydány na pospas »hungaristické« státní myšlenke maďarské, začez Maďaři se odvděčili Habsburkům tím, že je sesadili v revoluci r. 1848 a zvolili Košuta pánem v Uhrách. Ruskou pomocí byli sice na dvacet roků zkcroceni, ale později přece jen dosáhli dualistického rozdělení habsburské monarchie s hegemonií německou a maďarskou (od r. 1867).

Nemaďarští národové, Slováci i Rusové, svoji revoluci proti Maďarům prohráli, třebaže na čas dosáhli jakých takých ústupků od Vídně, kterou podporovali proti nenasytným Maďarům. V té době nad dnešním východním Slovenskem a Podkarpatskou Rusí byl pánem Rus ryt. Adolf Dobrjanský z Čerteže v Zemplíně, velkožupan čtyř ruských stolic, který zavedl »velkoruskou éru« mezi Uhrorusy, jsa ve své činnosti podporován několika ruskými vlastenci (na př. Alex. Duchnovičem, kanovníkem v Prešově). Ale to byl jen nepatrný oddech od maďarské knuty, která od let 70. minulého století dolehla tím krutěji na všechny, kdož nepřisahal na »magyarország« (maďarský stát). Panské a vzdělané vrstvy v městech i na vesnicích se rychlým tempem maďarisovaly, ba ani vesnický lid (aspoň na národnostní hranici maďarské) nezůstával bez úhony.

Světová válka rázem učinila konec jak velkopanským choutkám maďarským, tak i otrockému jařmu slovanskému v Uhrách. Podkarpatská Rus dobrovolně se přihlásila jakožto autonomní jednotka do svazku Československé republiky; její právní poměr i hranice jsou přesně stanoveny ústavní listinou z 29. února 1920 a mírovou konferencí schváleny. Ústavní zákon z 22. března 1920 zřídil na východním Slovensku velkou župu XX. (košickou) se 17 služnovskými úřady a 1 městem se zřízeným magistrátem (Košicemi). Etnografická hranice slovensko-ruská začíná se však již v XIX. župě (liptovsko-mikulášské), rozdělené na 12 okresů, z nichž v úvahu přichází 5. Poněvadž však Slováci sahají až za Užhorod, třeba si všimnouti ještě i župy užhorodské z Podkarpatské Rusi s jejími 4 okresy. Nynějších hranic mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí na Uhu nelze již měniti, poněvadž jsou založeny na skutečných poměrech národopisných, ba i na vůli samého lidu »ruské« víry, který si po většině nepřeje býti připojen k Podkarpatské Rusi.

Neboť ne všichni řečtí katolíci hovoří rusky a cítí se Rusy, ale veliká část již mluví slovensky a Slováky se nazývá, jak jsme

výše zmínku učinili. »Ruská víra« není již čistoruská (pravoslavná, řeckovýchodní), nýbrž uniatská (řeckokatolická, »rusňácká«). Obratnou politikou římských papežů byli přivedeni tito »schismatici« v poslušnost římské stolice, třebaže se tak nestalo bez dlouhého zápasu a bez výhrady. Unie, o kterou pokusy se daly delší dobu (patrně podle vzoru haličské unie z r. 1594), se uskutečnila konečně r. 1649 pod těmito hlavními podmínkami: 1. obřad řeckoslovanský zůstal, jen biskupa potvrzoval papež; 2. ruské duchovenstvo dosáhlo týchž práv jako latinské (desáteků od věřících a imunity proti vrchnosti). Poněvadž unie nevyplývala z ideového hnutí, nýbrž byla založena na hmotné otázce »ruského« kléru, proto trvalo přes sto let, než všichni ruští kněží přistoupili k unii.³⁾ Lid vlastně, nechápaje přeměny, modlil se dále »za nás pravoslavné«, zůstávaje »ruské« víry. Od r. 1767 konečně všichni Uhrorusové byli již jen uniatského vyznání, jsouce rozdělení na dvě eparchie (biskupství): užhorodskou (původně mukačevskou) a prešovskou (od r. 1818). Pro zmaďarisované řecké katolíky bylo založeno později biskupství hajdudorogské.

Je nesporno, že tímto náboženským kompromisem se stali »rusňáci« (řeckokatolíci) přístupnějšími k »denacionalisaci«, jak o ni rád psával poplašně Volod. Hnatjuk, přičítaje za ni vinu také Slovákům. Tím asimilace Karpatorusů mohla rychleji postupovat, nemajíc již tak nepřekonatelných překážek v »ruské« víře, když její učitelé nejen se přizpůsobovali římskokatolickým ustanovením, vzdělávající se pod patronací katolických biskupů jagerských a primasů trnavských, později i ve vídeňském »Barbareu«, v Pešti a Ostřihomě, jakož i v domácích seminářích v Mukačevě, v Užhorodě a v Prešově, ale pozápadničovali a pomaďaršovali se tak rychlým tempem, že si od r. 1867 žádali dokonce maďarských bohoslužeb.⁴⁾ Nebezpečností se stávalo tím horším, že nebylo dostatečné protiváhy ve světské inteligenci, která, jsouc vychovávána většinou oním uniatským klérem, ztrácela čím dále tím více národní vědomí, »hungarisujíc se« zároveň s kněžstvem.

Uniatství se tak vžilo v horních vrstvách uhroruských, že po nějaké velkoruské tendenci nebylo před světovou válkou valné stopy, ač ukrajinoфильství z Haliče se šířilo. Neuvědomělý lid nepřestával však vyznávatí svoji »ruskou« víru, která mu přece jen připomínala ruský plemenný původ, takže čím dále na východ bylo živější vědomí náboženské i kmenové sounáležitosti s ostatními Rusy. Poměr lidu k poměštlým a zmaďarisovaným kněžím nebyl příliš vřelý, hlavně pro farské desátky a roboty (»koblinu a roko-vinu«), které jim byl nucen odváděti a konati. Proto se nedivíme.

³⁾ Dlouho trvalo t. zv. schisma, že totiž proti sjednoceným biskupům byli voleni stále ještě biskupové nesjednocení.

⁴⁾ Neplatí to sice o všech řeckokatolických kněžích, ale řada jejich vzrůstala čím dále tím více.

že pravosláví nikdy vlastně nevymřelo mezi Podkarpatskými Rusy, zvláště ve východních stolicích (marmarošský proces!). A bylo třeba jen uvolnit tlak, aby v svobodné Podkarpatské Rusi vyzrvalo pravoslavné hnutí, s nímž se spojují velkoruské tendence. Nemajíc však dostatek kněží a majetku, nešíří se pravoslavná církev již tak rychle, zvláště když uniatská církev se postavila pravosláví na odpor.⁵⁾ Pravoslavné hnutí jako podmínka velkoruské »orientace« politické (a snad i bolševické)⁶⁾ přeskočilo z Podkarpatské Rusi i na východní Slovensko.

Ve sporu uniatsví s pravoslávím nesmí se viděti jen zápas dvou církví, nýbrž především spor dvou kultur, západolatinské (dědičky staré římské) a východořecké (dědičky staré byzantské). To, co se odehrálo kdysi na půdě velkomoravské říše Svatoplukovy, to se posunulo na nejvzdálenější východ našeho dnešního státu — mezi Karpatorusy a vůbec Ukrajince. Spor byl rozřešen uníí, o které není jisto, zda je to konečná forma onoho kompromisu mezi dvěma kulturami. Unionistické snahy, obratně (ale nesprávně) naštěpované na ideu cyrilometodějskou, nepřestaly působiti v římskokatolické církvi; naopak v poslední době zesílily. Uniatské kněžstvo však se nemůže vzdáti na milost kurii římských papežů, poněvadž lid zůstává přece jen »ruské« víry, třebaže jest ona v očích každého katolíka »méně cenná« a u katolického kléru bezvýznamná (Graeca fides — nulla fides = řecká víra — žádná víra!). Není divu, že tam, kde žijí uniaté smíšení s katolíky (zvláště v městech a v okolí), ustupují katolíkům, asimilujíce se jim i nábožensky.⁷⁾ Od světového převratu sebevědomí uniatů poněkud stouplu, poněvadž v Československé republice jsou všechna vyznání rovnocenná.⁸⁾

Nové politicko-uvědomovací hnutí, jež vychází od uniatských kněží a církevních učitelů — světské inteligence je mezi východoslovenskými uniaty málo — a které šíří heslo »Co rusňák (uniat, řeckokatolík) — to Rus!«, zvolní tempo poslovenšfovacího procesu, ale zastaviti ho nemůže, neboť tu běží o zápas dvou kultur.

Na celém východě slovenském (v 5 okresích XIX. a v 17 okresích a 1 samostatném městě XX. župy) žije v 1154 obcích 189.226 uniatů (ani ne 1/3 všeho obyvatelstva), z nichž však jen asi polovina je ruské národnosti.⁹⁾

⁵⁾ Nyní se počítá asi 80 pravoslavných obcí s více než 70.000 duší. Pravomoc nad kněžstvem měla dosud srbská církev pravoslavná, ale právě se přihlásil cařihradský patriarcha o svoje právo.

⁶⁾ Ruští kněží nevymáhají kobliny a rokoviny od věřících.

⁷⁾ Hanbíce se za »ruskou« víru a povolujíce v její tvrdosti.

⁸⁾ Víra byla sice nazvána podle národnosti (vl. své domoviny) ruskou, ale přfhanlivý název »rusňácký« (místo ruský) měl původně význam náboženský a teprve později nabyl smyslu »Rusňáka« podle řeči i národnosti.

⁹⁾ Při tom není to vždy národnost uvědomělá, nýbrž třeba jen kmenovitost instinktivně tušená. Ovšem ani slovenská národnost těchto

Jako nelze tvrdit, jak jsme právě dokázali, že »co uniat (rusňák, řeckokatolík) — to Rus!«, poněvadž polovina uniatů mluví již slovensky nebo maďarsky, tak ani nemožno zevšeobecňovati měřítko řečového, protože tito Sloviaci-rusňáci se necítí ještě vždy Slováky,¹⁹⁾ nemajíce buď úbec národního uvědomění, anebo se probouzejíce k parcielnímu ruskému vědomí kmenovému (nikoli vše-ruskému, ani ne ukrajinskému neboli maloruskému). Naopak jsou případy, ač hodně řídké, že i Slováci kmenovým původem hovoří ruský vlivem prostředí, v němž žijí menšinami nebo ostrovy (okolo Vyšného Svidníka, Stropkova a v okolí Užhorodu).

Řečové dělidlo není tedy úplně správné, ba na takovém přechodném území ani ne vždy bezesporné. Co Slovák pokládá již za slovenské, to Rusovi se zdá ještě ruským, poněvadž stoletým stykem a stálou asimilací (»chemickým míšením«, jak to nazval Olaf Broch) v obcích nábožensky a řečově smíšených se vyvinula řada přechodných nářečí, takže těžko je stanovití ostrou hranici řečovou mezi Slováky a Rusy.

Ruština žije nesmíšena ještě v horách při hranicích haličských, ale čím níže od Karpat do dolin, tím více se mísí a ustupuje slovenštině, která byla vždy řečí dorozumívací (zprvu i »panskou«) mezi všemi národy, žijícími na řečeném území. Míšení obou řečí (nehledě k polštině), které se začalo před 500 lety, pokračovalo volným tempem, protože rozdíly mezi nimi byly přece jen značné. Ruská víra s obřadní církevní slovanštinou byly silnými uchovatelkami ruské řeči, jako také méně čilý styk ruských horalů se světem (pro nedostatek dopravních prostředků atp.).

Dnes se začaly stavěti asimilačnímu procesu mezi Slováky a Rusy ještě i jiné překážky, zvláště probuzení kmenového vědomí mezi Karpatorusy, které zvolní celý proces, třebaže ho nezastaví. Neboť neběží, jak jsme již dříve dovodili, jen o víru a o řeč, nýbrž o zápas východoslovanské a západoslovanské kultury neboli o povlnné pozápadničfování východních Slovanů. Jsouce zeměpisně, hospodářsky i kulturně od staletí pevně svázáni se Slováky, nepřestanou se Rusové na východním Slovensku: i řečově poslovenšťovati, poněvadž slovenština je pro ně »světovou řečí«, kterou se snadněji prohlásí životem. Proto si též sami žádají znáti obě řeči (a obojí písmo, latinku i cyriliku). Nesnáze působí jednak neznalost spisovného jazyka slovenského, jednak neustálený spisovný jazyk ruský, o který se vedou stálé spory mezi jednotlivými »orientacemi«

»Sloviaků-rusňáků« (unlatských Slováků) není pravá slovenská, nýbrž přechodná.

¹⁹⁾ Podobně pomaďarštělý řečově rusňák (unlat) nemusí býti již Maďarem.

(velkoruskou, ukrajinskou a domácí).¹¹⁾ Není tedy divu, že jak na východním Slovensku, tak v Podkarpatské Rusi vládne veliká anarchie ve spisovných jazycích. Vyučuje se, úřaduje, píše a mluví dialekty podle krajů zabarvenými, ale čím dále tím více se poměry zlepšují. Neboť šarštinina byla vlastně vyučovací, konverzačním i spisovným jazykem a jen nerada ustoupila po převratě spisovné slovenštině střední, již východní Slováci nazývají češtinou. Podobně tomu bude s »lemkovštinou« (dialektickou ruštinou východoslovenskou), bude-li přinucena ustoupiti oficiální karpatoruštině, až se ustálí. V době »sebeurčení všech národů a kmenů« vznikne podle všeho samostatný karpatoruský jazyk, který ovšem podle menšinového zákona svobodně bude vzděláván i na východním Slovensku (zvláště v okresích, kde Rusové bydlí kompaktněji).

Začne-li se pěstovati ve školách a v »cerkvách« samostatný jazyk karpatoruský a s ním i samostatná národnost (resp. kmenovitost), bude to sice vykonávati silný konservující vliv na udržení ruské řeči, ale poslovenštovacího procesu lidové řeči to nezastaví, jen tempo snad zvolní.¹²⁾ Mladší pokolení, vědouc, že se slovenštinou a češtinou dále se do »světa« dostane, samo dobrovolně odkládá mateřskou řeč ruskou, přiučujíc se slovenštině (ovšem nejlépe dialektické), čímž Slováků proti Rusům bude stále přibývat.

Bude tedy řečová hranice dále sporná, neboť poslovenštovací proces bude postupovati. Z 1154 obcí na slovenském východě jest 690 slovenských (60%), 278 ruských (25%), 39 polskoslovenských, 119 maďarských a 28 německých, při čemž počet ruských obcí jest maximální, ale slovenských minimální. Vzájemný poměr ruských a slovenských obcí by bylo možno vyjádřiti úměrou 2 : 5 (ba i 1 : 3), zvláště připočítáme-li obce polskoslovenské k slovenským.

Kromě řečového dělidla jest ještě měřítko antropologické; ale stojíce na něm, nemůžeme přesně oddělit karpatských Rusů od východních Slováků, poněvadž oba tyto slovanské kmeny patří k téže skupině rasové (k přechodné rase dinarsko-východní, viselské). Staletý styk pod stejnými podmínkami přírodními při-

¹¹⁾ Tato je však též nejednotná, poněvadž někteří se drží verchovinského nářečí (A. Vološin), jiní více nižňanského (E. Sabov), jiní zase východnějšího, co nejvíce přiblíženého spisovné ukrajinštině (I. Pankevič). Vološinovci a Sabovovci se však, jak se zdá, sjednotili.

¹²⁾ Kostelní řeč bohoslužebná hraje tu velikou roli, neboť s věrou jde zpravidla i řeč: »hutoric po katolícky« znamená mluvit slovensky, »hvariti po rusňacky = bešidovati po rusky, trimati ruskú bešidu«. Ale tato přílišná generalisace neplatí vždycky, neboť nejsou všichni Slováci katolíky, jako zase všichni rusňáci nehovoří rusky a všichni řečovní Rusové nejsou rusňáky (uniaty, řeckokatolíky). Velmi četné jsou obce, kde rusňáci hovoří již slovensky — to jsou ti sporní rusňáci Slovačci, anebo kde znají obě řeči a kde mladší pokolení dosti rychle se řečově poslovenštuje.

spěl také podstatně k vyrovnání rozdílů jak tělesných, tak zvláště povahových. Poměrně jsou Rusové nižší, kratší lebky, poněkud jiného lebečního indexu, povahy váhavější, pasivnější, melancholičtější.¹⁹⁾

S národopisného stanoviska rozdělení Rusy od Slováků na východním Slovensku je také jen těžko možné, poněvadž vlastně Slováci i Rusové náležejí k téže kulturní oblasti balkánsko-karpatské, která je nižší než t. zv. »vysoká kultura« středoevropská a západoevropská. Tak v ohledu bydlení lze sice všeobecně říci, že Rusové, bydlice více v horách, mívají vesnice typu volného a chyše primitivně slovanské (techniky dřevěné) nebo jen málo ovlivněné frankým typem, kdežto Slováci, usedlí více po rovinách, bydlí po většině v ulicovitých dědinách a v domech už vyvinutějších (techniky cihlové).

Jestliže západní civilizace vnikla svým vlivem do domu i dědiny, tím více to možno pozorovati na kroji. U Rusů nacházíme sice ve větší míře domácně zhotovený šat plátěný a vlněný, ale z jeho názvosloví je patrné, že vliv cizího řemesla, průmyslu a obchodu zasáhl mocně i starobylý кроj karpatských horalů.

Odchylná víra zachovala u Rusů mnoho starobylých zvyků výročních i jiných, jež bychom u katolických a protestantských Slováků marně již hledali, anebo jen ve formě velmi změněné. Na př. výroční svátky Rožďěžstva Christovoho (o vánocích) a světloho Voskresenja (o velikonocích), svátek Ivana Kupaly (5. června podle ruského kalendáře), jakož i narození, dospívání a smrt (křest, svatba a pohřeb) bývají provázeny u Rusů řadou staroslovanských zvyků, obyčejů, obřadů a pověr, po nichž již u Slováků není stopy anebo jsou nahrazeny jinými, z kostela a odjinud převzatými.

Ale všichni uniaté nejsou stejně »tvrdí«, a ti, kteří bydlí v rovinách mezi jinověrci, pomalu povolují ve svých zvycích a přizpůsobují se okolí. Tak »Sloviaci« jak ruského, tak katolického a protestantského vyznání od Michalovec a Sobranec slaví stejně svatby a jiné úkony, třebaže církevní obřad mají odlišný. Přes to Rusové představují v celku starší stupeň slovanského zvykosloví, ale detailně jich oddělití od Slováků nelze, neboť celý habitus je v procesu. Tu bude třeba nejprve soupisem snést látku, náležitě ji roztřídit a potom zpracovati za tím neb oním účelem.

Totéž platí o tradicích, které sice na té i oné straně mají slovanský ráz a vůbec indoevropský charakter, takže jest těžko rozdělití je na specificky ruské a specificky slovenské, ale přesto ruské jsou starobylejší (na př. v příčině lidových názorů bájeslovných a jejich survivantů) než slovenské.

¹⁹⁾ Podrobnějších studií antropologických dosud není po ruce.

Přizpůsobujíce se Slovákům řečí, způsoby, zvyky atd., přijímají Rusové ovšem od nich i písně a tance. Přes to byla by u Karpatorusů starobylejší žeň, neboť jejich kolomyjka a kozáček nebyly ještě vytlačeny čardášem, valčíkem a jinými světoběžnými tanci a zpěvy.

Jisto jest, že slovanská starobylost pod účinky nivelisující evropské civilisace se stírala a stírá nejprve u Slováků a potom teprve u Rusů, kteří i po této stránce napodobení obecné evropské kultury se připodobňují svým sousedům. Věc má však hluboké příčiny zprůměrnění západoevropské kultury.

Za zaměstnáním neliší se Karpatorusové od Slováků podstatně, ale přece život v horách je primitivnější a tužší, neboť zápas s přírodou jest úpornější. Vedle orby, chovu dobytka a vůbec zemědělství zaměstnávají se Slováci i průmyslem (resp. továrním dělnictvím a pod.), živnostmi, řemesly atd., kdežto Rusové většinou jen primitivním rolnictvím (úhrovým, trojpolním hospodařením), s těžkostmi oves a zemáky dobývajíce ze skoupé půdy a pasouce na »verchách« dobytek.¹⁴⁾ Ovšem, na rovinách nebývá rozdíl mezi hospodářem slovenským a rusňáckým, ač jsou Slováci obvyklejše pokročilejší, intenzivněji a racionálněji vzdělávajíce půdu. Vůbec zaměstnání Slováků jest mnohostrannější než u Rusů, takže tito, vidouce poměrně lepší sociální blahobyt u Slováků, poslovenšťují se, aby jim nevadila řeč a víra v přístupu k různým zaměstnáním a aby si tak vůbec otevřeli svět.

Ruská rodina tu i tam zachovala zbytky staroslovanské »obščiny« (neboli zádruchy), jinak příbuzenstvo (»rodina«, t. j. rod) žije obvyklejše v jedné chýši a často i při jednom stole. Ovšem, již i mezi nimi stalo se zvykem podělovati děti rovným dílem rodičovského majetku. Rodiny ruské na horách nebývají však tak četné jako slovenské, anebo uniatských Slováků, kteří i po této stránce se přizpůsobují Slovákům. Souvisí to s větším blahobytem, který na dolinách je vždy větší než na horách, odkud pro nedostatek obživy odcházelo a odchází mnoho lidí do Ameriky a jinam. Slovenští uniáté (rusňáci Slováci), jsouce lépe situováni než Verchovinci, rychleji a dobrovolně se poslovenšťují celým habitem, povolujíce i v »tvrdomi« ruské víry.

Pokud se týče vesnických pořádků, čím výše do hor, tím zaostalejší patriarchální ráz obecného lidu a života: rodinné »obščiny« skládají vesnickou »obščinu«,¹⁵⁾ spravovanou nejmoudřejšími a nejstaršími »fojty«. Ovšem, nové volební pořádky do obcí a palčivá otázka sociální rozložily i verchovinské obščiny, nahradivše je po většině již pořádky, známými z našich obcí.

¹⁴⁾ Mezi Karpatorusy možno naléztí ještě i zbytky nomadismu.

¹⁵⁾ Neboť beztoho v ruských dědinách, poměrně málo lidnatých, je to samé »kumstvo« (kmotrovství), takže staroslovanské pobratimství se tam ještě stále udržuje.

Se stanoviska psychologické etnografie třeba vzít za dědilo mezi Slováky a Rusy na východním Slovensku (a v Podkarpatské Rusi) k m e n o v é v ě d o m í (ev. i národní cítění).

A tu nejen Karpatorusové, ale i Slováci žili do světové války drobnými krajovými patriotismy, nepovznášejíce se, nebo jen ve vzdělaných jednotlivcích k širšímu povědomí kmenovému, nemluvě o vědomí národním nebo plemenném. Východní Slováci žili odloučeně od ostatního Slovenska, majíce i svoji spisovnou řeč šarišskou a nazývající jen sebe pravými Slováky. Národního života však mnoho neprojevovali, propadající maďarisaci ve středních i vyšších vrstvách, takže slovenský východ byl nazýván slovenským »Trentinem«.

Tím méně uvědoměli byli Rusové, kteří se nazývali Rusňáky, Rusny a pod., ale necítili sounáležitosti k ostatním Rusům (a to nejen k Velkorusům-Moskalům, ale ani k Ukrajincům a haličským Rusinům, kterým často říkali Poláci, poněvadž patřili k Polsku). Dlouholetá politická rozloučenost od ostatních soukmenovců a tisíciletá příslušnost k bývalým Uhrám vykopaly již hlubokou propast mezi uherskými Rusy a ostatním plemenem ruským, jak tomu bylo částečně i mezi Čechy a Slováky, třeba tu nebylo ani politické, nemluvě o kulturní, rozdvojenosti nikdy trvalé. Proto se nelze diviti, že z Rusů se vyvíjela poznenáhlu samostatná uherská národnost, která ztrácela krok za krokem i vědomí souvisu s ruskou Haličí, Ukrajinou a Ruskem. Unie církevně-náboženská byla prvním průlomem, jak jsme dříve poznamenali, do ruské samobytnosti a od ní třeba datovati pozvolné odnárodňování těchto karpatoruských horalů. Lid však, pevně se drže ruské víry, přece jen setrvačností zůstával ruským, třebaže beztvárnou masou bez náležitého vědomí, a kněžská i světská inteligence se jen málo latinisovala,¹⁶⁾ poněvadž bohoslužební řeč byla i nadále církevní slovanština. Reformace i protireformace málo se poměrně dotkly karpatských Rusů, takže romantismus s nacionálním individualismem snadno zvítězil nad církevním universalismem katolickým a lidový jazyk nad latinou. Smíšením lidového nářečí s církevní slovanštinou a velkoruštinou se vyvinul zvláštní jazyk, od kterého se však jako prý sprostého upustilo v letech 50.—70. min. století za revoluční éry Ad. Dobrjanského, kdy se píše, učí a úřaduje velkorusky (ne ovšem všeobecně),¹⁷⁾ aby znovu (od 70. let min. století) se vrátila jazyková anarchie, jež vlastně dosud není u konce. Jazyková otázka jest však jen zevnějším projevem toho, co se děje v nitru Karpatorusů, t. j. mohutného zápasu mezi jednotlivými rusismy, při čemž vlastně běží o konflikt dvou světů, západního a východního. Odtud

¹⁶⁾ Na závalu bylo hlavně to, že východní stolice dlouho patřily pod moc protestantských knížat sedmihradských, která pfála uniatství.

¹⁷⁾ Stalo se tak v důsledku ideologie této revoluční generace, která záchranu kmene hledala v panrusismu.

to kompromisování a kolísání ve víře (spor mezi uniatictstvím a pravoslavím, jímž velkoruský směr usiluje vrátiti karpatské Rusy velkorusismu), jako vůbec pozvolná asimilace »rusňáků« prostředím a sousedství slovenskému a maďarskému (na západě i polskému a na východě zase i rumunskému).

Do světové vojny se zdála tato zanedbaná slovanská větev odsouzena k pomaďarštění a k vystěhování do Ameriky, odkud za světové války se ozvaly osvobozovací tendence a »Amerikáni« rozhodli vlastně o dnešním osudu své otčiny podkarpatsko-ruské, kde ovšem nebylo politických tradic a jednotné vůle k samostatnosti a připojení k Československé republice. Politická roztržičnost a zápas různých orientací plyne právě z nejednotného názoru (a často jen tušeného vědomí) na kmenovou individualitu této slovanské větve: místní a krajový patriotismus, v němž žije většina karpatoruského lidu, povyšují někteří na kmenový patriotismus, který jednak rozšiřují na samostatný nacionalismus karpatoruský, jednak jen na prozatímní etapu k ukrajinismu neboli rusinismu, nebo k velkorusismu. Podle toho, na kterém vývojovém stupni kdo stojí, podle toho jest buď pro ten nebo onen směr v jazykovém a politickém kvasu. Lidu běží však jen o parcelaci půdy; vzdělanci jsou nejednotní, necítíce vždy slovansky a vlastenecky nezištně.¹⁰⁾

Kmenové povědomí karpatoruské nevyrostlo sice ještě na národní vědomí, ba ani ono kmenové povědomí není obecně vyvinuto, takže lidé určují se buď podle víry nebo řeči, nebo podle státní příslušnosti, nebo také sloučením oněch stanovisek. Proto je národnost východoslovenských rusňáků (uniatictů) nestálá, jak ukazují úřední i soukromé statistiky.

Tento moment je tak labilní, že se mění častokrát nejen během desetiletí, ale i během roku — podle nálady. To je tím spíše možné, že mezi věrovými rusňáky je značné procento Slováků (jazykových), kteří buď podle řeči se hlásí již k slovenské národnosti, nebo podle víry se vracejí vlivem národně-politické agitace k národnosti ruské (většinou parcielní). U mnohých — neuvědomělých — rozhoduje často též státní příslušnost, jak ukazuje výpověď: »My rusňáci (věrou), ale slovenské besedy (řeči) a k Československu patříme.« Proto národně-politické hnutí mezi východoslovenskými rusňáky, vedené a podporované hlavně od kněží, církevních učitelů a oněch »amerikánů«, pokračuje velmi pomalu, neboť oni si příliš již byli zvykli nazývati se podle řeči Slováky a nyní nemohou pochopiti, že »co rusňák (uniatict, řeckokatolík) — to Rus, Rusňák, Malorus a pod.,« jak zní heslo. Nemá-li se však vyvinouti z onoho hnutí iridenta (hlavně maďarofilská), je třeba mu dáti správný směr. Na štěstí lid nepřeje si připojení k Podkarpatské Rusi, a to právě z nej-

¹⁰⁾ Maďarofilů jest dosud velmi mnoho mezi karpatoruskou inteligencí, nemluvě o Židech, o městském stavu atd.

východnějších okresů sobraneckého a kapušanského, kde dobře vědí a cítí, co by znamenalo pro ně se připojit k chudobné a zanedbané Podkarpatské Rusi a čím jim je příslušnost k Slovensku, od něhož přijímají všechny vymoženosti západní kultury hmotné i duševní. Neběží tu o násilné odnárodňování, ale o samovolnou asimilaci. Není to slovanská ztráta a národnímu hnutí mezi Karpatorusy třeba obrátiti frontu ne proti Slovákům, nýbrž proti Maďarům, kteří značný počet Rusů nejen odruštili, ale vůbec odslovanštili.

Je pravda, že uvědomovací hnutí mezi východoslovenskými rusňáky se šířilo a šíří, takže národnost některých se neřídí již řečí, nýbrž se vrací po víře k ruské kmenovitosti — ze Sloviaků-rusňáků jsou někde Rusové, Ruští lidé, Rusíni, Malorusové, Rusňáci a pod.^{*)}

Spory mezi Slováky a Karpatorusy o politickou hranici naděly mnoho zlé krve mezi slovanskými bratry, ale teď nastalo částečné vystřízlivění na obou stranách, zvláště když Rusové na východním Slovensku se přesvědčili, že zákony Československé republiky jim nebrání, aby v celé republice, nejen na úzkém území karpatoruském, užívali náležitých politických práv. Jednotlivci i celé skupiny budou vždy tihnouti k autonomní Podkarpatské Rusi a s ní buď k Ukrajině nebo jinam, ale sociální prospěch lidu bude tomu mocnou brzdou. Slovenský východ a Podkarpatská Rus jest onen Palackého most, po němž přechází a bude přecházeti kultura západní na východ a východní na západ. Prešov, Užhorod i Košice stávají se středisky nových forem slovanské vzájemnosti, neboť tato města jsou a budou osvětovými ohnisky jak pro Slováky, tak pro Rusy. Nelze-li měniti historie osazení východního Slovenska, potom nezbyvá než dohoda, sousedská vzájemnost a přátelské dorozumění, za nímž musí následovati obrat společné fronty proti tomu, kdo více než století jak Rusy, tak Slováky olupoval o jejich plemennou kmenovitost — proti Maďaru, podporovanému židem.

Naše národopisná hranice slovensko-ruská se nezakládá ani jen na řeči, ani jen na víře anebo jejich kombinaci, nýbrž na momentu ryze psychologickém (na kmenovém vědomí, event. cítění instinktivně tušeném, tendenci, vůli atd.), který ovšem není rázu statického, nýbrž dynamického, podléhaje častokráte náladě (zvláště u lidu málo nebo vůbec neuvědomělého). Je tedy i naše hranice pohyblivá a nadále sporná, poněvadž ona nálada (resp. složky, jichž jest ona výslednicí) se stále mění. Lid sám přiznává zpravidla víru nebo řeč, nebo státní příslušnost na otázku o »nácii« (národnosti), ponechávaje často na vůli toho, kdo ho popisuje. Odtud pověstná variabilita jednotlivých statistik z onoho území, zvláště oficiálních maďarských.

^{*)} Proto tu a tam slyšeti: »My slovenské řečí, ale ne Slováci!« Vůbec název Sloviak začíná dostávatí význam přechodného typu mezi Slovákem a Malorusem.

Metodou statistickou nebylo a není možno zjistiti pravého stavu věci na řečené hranici, neboť statistiky bývají založeny na různých měřítkách a proto se neshodují. Statistika vůbec může jen napomáhati k tomu, aby dotvrdila a objasnila, co jinak bylo již dokázáno. Zjistiti národnost u lidí na pohraničních územích, kde se vyskytuje velký počet »sujets mixtes« (utrakvistů), kteří tvoří jakousi přechodnou národnost a zatěžují každou statistiku, není vůbec věc snadná.

V našem případě bylo podáno již mnoho rozličných výpočtů, které, jsouce založeny na odchylných momentech,²⁰⁾ byly častokrát velmi různé. Jejich odlišnost pocházela ovšem také z toho, že byly pracovány v nestejných dobách a od příslušníků různých národností. Ježto statistika může zjistiti jen aktuální stav (a náladu, okamžitou tendenci popisované osoby atd.), nelze zhotovovati objektivních hranic a národnostních map, které by platily na dlouhou dobu.

My běreme pro rok 1922—1923 tyto výpočty:

Počet obcí	československých	ruských	maďar. n. něm. (žid.)		
1255	698	390	167		
Počet obyv.	Čechoslováků	Rusů	Maďarů	Němců	Ostat.
819.733	433.380	154.252	120.187	41.096	70.818

Na sporném území od Popradu za Uh žilo by podle toho asi 900.000 duší, z toho přes 550.000 Čechoslováků, asi 155.000 Rusů, zbytek (okolo 200.000) Maďarů, Němců, Poláků, Židů a jiných. Ze 155.000 Rusů připadá na východní Slovensko asi 94.000 a na užhorodskou župu v Podkarpatské Rusi 61.000.²¹⁾ Rozdíl mezi počtem Rusů (podle národnosti) a počtem rusňáků (t. j. uniatů neboli řeckých katolíků a pravoslavných) činí asi 95.000 — to jsou jednak už Slováci, jednak Maďaři. Když vezmeme pro východní Slovensko 190.000 řeckých katolíků, je z nich skutečných Rusů (Rusínů, Rusňáků, Malorusů a pod.) asi 48.000, kdežto okolo 60.000 jest jich poslovenštěno, asi 12.000 pomaďarštěno a na 70.000 nestálých, kteří se obracejí hned podle řeči a státní příslušnosti k Slovákům, hned se navracejí podle víry a instinktivně citěné kmenovitosti k národnosti ruské, neboť jsou neuvědoměli a indiferentní. To jest ten jazýček na váze, který způsobuje labilitu a variabilitu všech statistik.

Proto je tak velká nestálost oné hranice, jež byla, jest a bude sporná, neboť sujets mixtes mohou se zmenšovati počtem (čím více bude se vzdělání a uvědomění mezi nimi šířiti), ale určité procento vždy bude tvořiti Eridino jablko. Z nich nejpohyblivějších bylo by

²⁰⁾ Buď na řeči mateřské nebo obcovací (nebo třeba na schopnosti státního jazyka), nebo na víře nebo její kombinaci s řečí a pod.

²¹⁾ Reč těchto Rusů není u všech ruská (asi u 140.000?), ale ruské víry jest asi 250.000.

asi 10.000, kterýmžto číslem budou se lišiti dnešní statistiky, konané v nestejně chvíli.

Ovšem, naše statistika je jen přibližná, ačkoli jest to pravděnejpodobnější údaj pro dnešní stav, který však nemá, neboť míti nemůže, ceny absolutní a trvalé, nýbrž jen relativní a dočasnou, ježto takový milion lidí žijících na slovenském východě není neživá hmota, nýbrž živý organismus, určovaný různými vlivy a nadaný instinktivním citem a samostatnou vůlí. Proto je marno činiti statistické údaje z jednotlivých roků jak předmětem vědeckých sporů a diskusí, tak i podkladem k národnostním mapám absolutně objektivní a trvalé hodnoty.

Rozdělme-li konečně oněch 70.000 pohyblivých rusňáků tak, že větší část jich pro dnešní poměry připočítáme k Rusům (k oněm 48.000) a menší část k Slovákům (k oněm 60.000), dostaneme průměrné číslo 94.000 Rusů (event. Rusínů a pod.) a 84.000 Slováků (resp. Sloviaků), kteří jsou ruské víry (uniaté, řeckokatolíci), což s 12.000 pomaďarštěných uniátů dává úhrnný počet 190.000 rusňáků (uniátů), žijících na východním Slovensku.

Jsou tedy z počtu uniatských (rusňáckých) obcí méně než dvě třetiny ruské řeči a nad dvě třetiny ruské národnosti, z počtu rusňáckých duší asi polovina ruské národnosti, ostatní jsou poslovenštělí a pomaďarštělí.

Na konec znovu připomínáme Hnatjukovo memento, že neobjeví-li se nějaké neočekávané okolnosti, že Rusíni na východním Slovensku jsou odsouzeni k denacionalisaci. Tyto okolnosti se objevily po světové válce: východoslovenští Rusové a všichni Karpatorusové představili se světu jakožto zvláštní slovanský kmen, který si žádá žítí. Ale třeba jim samým ukázati, v jakých poměrech žijí a mohou žítí. Se slovanského stanoviska je samozřejmo, že se pustí kulturní sféry maďarské a chytí se dvou přirozenějších sfér: československé a ruské (ať již parcielní, anebo všeruské). V tom, že se po světové válce přihlásili do svazku Československé republiky, v tom se ozval v historické chvíli správný instinkt a kulturní sklon. Karpatorusové patří a budou čím dále více patřiti i se Slováky k středoevropské kulturní oblasti.

Doslov.

Otázka, kterou jsem se pokusil v tomto díle řešiti, je tak složitá a nesnadná, že slabému jednotlivci lze jen stěží obsáhnouti veškeru látku, která mimo to náleží do rozličných vědeckých oborů. To by znamenalo býti polyhistorem, což v nové době není prostě možno. Aby však problém byl co nejvíce a se všech stránek osvětlen, snažil jsem se podle dostupných pramenů podati přítomný stav badání jednotlivých věd, které na otázce jsou zúčastněny.

Mně však hlavně šlo o to, abych přímým výzkumem na území samém studoval danou otázku a zjišťoval poměry, jaké jsou v této chvíli. A nebudiž pokládáno za neskromnost, řeknu-li, že právě v této stránce vidím přednost své práce před dosavadními, které se opíraly buď jen o literaturu předmětu, nebo o úřední (maďarské) statistiky, anebo o církevní schematismy atp., jsouce poměrně málo (nebo vůbec nic) založeny na autopsii a na skutečném vyšetření smýšlení a cítění lidu samého, nejvíce ještě na zprávách z druhé ruky.

Ovšem, až příslušní odborníci zevrubně prozkoumají historii řečeného území podle obcí a krajů, zvláště až bude pořízen národopisný soupis celého východního Slovenska a Podkarpatské Rusi zároveň s náležitým topografickým probadáním,¹⁾ potom přirozeně nejedna záhada se stane jasnější a celá otázka evidentnější. Mně však bylo přemáhati velmi četné překážky, které někdy jen částečně byly zdolány a odstraněny.

Jistě se během dalšího výzkumu ještě objeví mnoho nového a zajímavého, co vrhne na celou otázku nejen ostřejší paprsek. Přes to se odvažuji tvrditi, že se mi podařilo přinésti hodně světla do spletitého problému, jenž léta zaměstnával myslí četných badatelů slovanských i neslovanských a který převratem po světové

¹⁾ Národní rada československá (odbočka pro Slovensko v Bratislavě) nashromáždila již slušný materiál v té příčině pro východní a celé Slovensko.

válce se stal politicky velmi ožehavým, ježto běželo o to, aby byly určeny právní hranice mezi Slovenskem a autonomní Podkarpatskou Rusí a nalezen modus vivendi mezi Slováky a Karpatorusy na společném území v téměř státě. Vědecký výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusí utěšeně pokračuje. Již za tu dobu, co jsem já pracoval o svém díle, bylo uveřejněno několik významných prací (na př. V. Chaloupeckého, Eug. Perfeckého, A. Petrova, Jos. Vydry, Zd. Wirtha,²⁾ A. S. Makovského a j.), ke kterým, bohužel, nebylo již času — aspoň ne ke všem — náležitě přihlédnouti, jak by si toho jak ony práce samy, tak moje věc byly zasloužily.

Zároveň děkuji všem, kdož jakkoli mi byli nápomocni při mé práci a jejím vydání. Jsou to — mimo již uvedené v úvodě — zvláště pp. Ing. Fedor Houdek, PhDr. Ant. Štefánek a JUDr. Fr. Kaláč za redakci »Průdů«, jejichž nákladem dílo vyšlo,³⁾ pp. Dr. Vil. Pražák a Dr. V. Vážný, kteří pomáhali čísti korekturu, p. prof. L. Chollet, který pomáhal pracovati francouzské résumé mé práce, a pp. Dr. K. Chotek, K. Plicka, Jos. Vydra a pí. A. Kožmínová, kteří laskavě půjčili jednak hotové štočky, jednak fotografie z archivu Národopisného musea československého v Praze, Slovenské Matice v Turč. Sv. Martině, fy J. Štence v Praze nebo ze soukromého vlastnictví k mým obrázkům.⁴⁾ Ježto z důvodů nakladatelských bylo se mi obmeziti na nejnutnější počet obrázků, jakož i vypustiti kopie nejhlavnějších národopisných map, pokud byly k té otázce vydány, odkazují v té příčině zvláště na často citovanou »Podkarpatskou Rus« od Am. Kožmínové (vydal R. Kobosil v Karlíně), na »Lidové umění Podkarpatské Rusi« od S. A. Makovského (vyd. »Plamja« v Praze), na »Lidové stavitelství na Slovensku« od Jos. Vydry (vyd. J. Štenc v Praze), na »Dědinu« od B. Vavrouška (vyd. »Vesmír« v Praze), na »Slovenskou čítanku« (red. J. Kabelík, vyd. E. Šolc v Praze), kde se najde bohatý obrázkový materiál i našeho díla se týkající.⁵⁾ Reprodukční oddělení Vojenského zeměpisného ústavu v Praze ochotně a pečlivě vytisklo připojenou barevnou mapu; také jemu náleží moje díky.

Pokud se týče literatury předmětu, neuvádím jí zvláště, ježto jednak jsem ji citoval v jednotlivých kapitolách pod čarou, jednak

²⁾ Mám na mysli jeho úvodní stať o české vesnici v B. Vavrouška a »Dědině« (vyd. »Vesmír« v Praze, 1925).

³⁾ Ministerstvo zahraničních věcí objednalo již značný počet výtisků z nákladu pro svou potřebu.

⁴⁾ Z fotografické sbírky prof. Dra K. Chotka jsem upotřebil 1 fotografii (k 7. obr.), z Jos. Vydry knížky (vyd. J. Štencem) 5 štoček (k 1., 2., 12., 14. a 15. obr.), od Am. Kožmínové 4 štoček a 1 fotografie (k 3., 4., 5., 9. a 13. obr.) a od K. Plicky 4 fotografií (k 6., 8., 10. a 11. obr.).

⁵⁾ Mapy ovšem třeba hledati podle citací u příslušných autorů. V nejbližší době vyjde velká národnostní mapa Československé republiky od Dr. Ant. Boháče nákladem Národopisné společnosti českoslov. v Praze.

je snadno přístupná hlavně v Dr. Jiř. Krále »Geografické bibliografii Podkarpatské Rusi« (vyd. Geografický ústav Karlovy university v Praze 1923, VI., Albertov 6),⁶⁾ kam je pojata většinou i literatura o východním Slovensku z J. Kolihy (Bibliografie Slovenska, Sborník Českoslov. spol. zeměvědné, Praha 1919, XXV., 47—109) a odjinud.⁷⁾

Ježto jednotlivé kapitoly jsou většinou uzavřenými celky, je přirozeno, že se moje citace opakují, jakož i některé výklady. Učinil jsem tak v předpokladu, že na př. filolog bude hledati vylíčení a řešení celé otázky v kap. IV. o řeči, historik v kap. I.—III. o dějinách osazení, politických, kulturních a náboženských, sociolog v kap. XIII. o národním vědomí, demograf v kap. XIV. o statistice, antropolog v kap. V. o typu atp. Snad jiní by jinak metodicky si vedli, ale to je věc osobního názoru.

Na konec připomínám ještě jedenkrát, že jsem psal svou práci »sine ira et studio«, bez jakýchkoli stranických sympatií a antipatií, chtěje se dobrati nejobektivnější pravdy.

Poznámka k mapě. Co se týká mapy, jsou na ní vyznačení jen Slovinci a Rusové, a to jednak v souvislém usazení, jednak ostrovy. Maďaři jsou označeni jen v moldavském, chlumeckém, kapušanském a částečně v užhorodském okrese, kde bydlejí kompaktněji. Menšiny (příp. ojedinelé ostrovy) na souvislém území slovenském a ruském (zvl. ve větších městech) jsou z technických důvodů pominuty; stejně tak obcí a menšin německých (hlavně v býv. Spiši) nebylo lze označiti. Polských obcí národnostních vlastně není, jen menšiny, které se tu a tam přihlašují k polské národnosti. Ruské a slovenské ostrovy po obou stranách hranice jsou vyznačeny jen ty, jež jsou buď celé aneb aspoň z většiny té neb oné národnosti; menšiny, třeba i značné, takže se blíží polovicím, vyznačeny nejsou, nebo jen tak, že ohraničovací čára jimi prochází. Proto mapy nelze čísti bez přehledných tabulek z konce XIII. kap., kde je každá obec popsána podle víry, řeči a národnosti.

Zemská hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí nesplývá s hranicí župní mezi košickou a užhorodskou župou, ježto vládním nařízením bylo několik obcí administrativně připojeno ze župy košické k užhorodské.

---

⁶⁾ Flor. Zapletal v olomouckém deníku »Pozor« (roč. 32., č. 174., 175. a 178., 1925 z 28. a 29. července a 1. srpna) jí však ostře posoudil, že je rychle pracována, neúplná, velmi často nespolehlivá atp. Sám připomíná hojně doplnky a opravy.

⁷⁾ Literatura předmětu je tedy velmi obsáhlá, a jakkoli mi nebylo možno ke všemu přihlédnouti, přece snad mi neušlo nic podstatného. Naopak mám prameny, kterých není v Králově bibliografii.

Résumé.

La frontière ethnographique entre Slovaques et Carpathorusses.

La question de la frontière slovaco-russe avait déjà suscité de nombreux travaux avant la guerre mondiale, mais la situation créée par le démembrement de l'Autriche-Hongrie l'a fait entrer dans une phase nouvelle. Dès l'instant où la Russie subcarpathique se proclama autonome dans le cadre de l'Etat tchécoslovaque, il fut nécessaire de les départir et toute la difficulté du problème apparut alors aux politiques et hommes d'Etat intéressés.

Les Carpathorusses prétendaient porter la limite occidentale de leur territoire au delà de Zemplín, jusqu' au mont Makovica, dans le comitat de Šariš; la convention de Pittsburg, passée entre ceux de leurs nationaux résidant en Amérique et le professeur Masaryk, mandataire du Conseil national tchécoslovaque, leur promettait, disaient-ils, la Slovaquie orientale jusqu' à la rivière Poprad. Ils invoquaient en faveur de leurs revendications, plus encore que la distribution des langues, le développement de la colonisation dans le passé, les rapports des diverses confessions dans le présent. Mais ces motifs sont insuffisants.

A l'ouest et au nord des forêts du comitat de Spiš, jusqu' aux hauteurs de Vihorlat, suivant l'appellation moderne, s'étendait un *confinium* dit pays de Bychar, du nom de son centre. Les premiers habitants en étaient des Slaves du sud (Bulgares) et des Slaves de l'est (Russes); on n'a pu encore élucider quand y vinrent des Slaves de l'ouest (Slovaques et Polonais). Les Magyars n'y pénétrèrent en tout cas que plus tard, comme le prouvent les multiples emprunts de leur vocabulaire. Les Russes, quelque peu disséminés au début, formèrent ensuite des groupes compacts. Les Slovaques se répandirent assez vite pour être déjà nombreux

au XIIIe siècle, ce qui s'explique par la fécondité de cet élément et par son ardeur colonisatrice. Enfin la population du »Bas Pays« hongrois, de l' Alföld, chercha dans ces contrées un refuge devant les Turcs et les Tatars, et la migration s'en produisit surtout à partir du XVIe siècle.

Lorsque la Slovaquie orientale et la Russie subcarpathique furent échues aux rois de Hongrie, les évêques de Jager et les seigneurs catholiques frustrèrent systématiquement les Russes de leurs libertés politiques et sociales; non contents de les asservir à la corvée, ils les contraignirent à quitter l' Eglise orthodoxe pour se rattacher à Rome; ils les dépouillèrent peu à peu de leur langue et de leur nationalité. Les Hussites, sous la conduite du capitaine Jan Jiskra de Brandýs, envahirent la Slovaquie orientale, de sorte que la langue tchèque devint non seulement langue du culte, mais langue littéraire et administrative. Le hussitisme prépara le terrain au protestantisme, introduit sous la double forme: luthérienne, par les Allemands du comitat de Spiš, qu' attiraient l'or et les minerais précieux; calviniste, par les Magyars, surtout par les princes de Transylvanie, à qui ces régions demeurèrent soumises pendant plusieurs centaines d' années. La persécution religieuse par laquelle les Habsbourg châtièrent la rébellion des Etats de Bohême vaincus à la Montagne Blanche, en 1620, fut épargnée à la Slovaquie orientale. Les exilés tchèques s'enfuirent jusqu' au delà de Košice; l' un d' eux, Matyáš Thurn, fut même, pour un temps, gouverneur de la ville par la grâce du Transylvain Bethlen Gábor. Si la guerre de Trente Ans n' affligea point ces contrées, les insurrections déchainées par Bočkaj, Rákoczy, Thököly, les désolèrent dans la seconde moitié du XVIIe siècle; la répression, impitoyable, confiée à des tribunaux »expéditifs«, aboutit notamment à la »boucherie« de Prešov. La recatholicisation fut, en général, menée par des moyens cruels. Les soulèvements ultérieurs de Rákoczy, appuyés par les Turcs, demeurèrent inutiles. A peine les réformes de l' empereur Joseph II, au déclin du XVIIIe siècle, commençaient-elles à réparer les anciens torts faits au peuple, que de nouvelles idées prévalurent; le pan-magyarisme sévit, intolérant, brutal et les nationalités du royaume de Hongrie, particulièrement les slaves, furent accablées de violences. Aussi Slovaques et Ougro-Russes, redoutant un avenir encore plus sombre, s'insurgèrent-ils contre leurs oppresseurs, lorsque ceux-ci eurent voté la déchéance de la maison d'Autriche et élu Kossuth dictateur. En retour de leur loyalisme, Vienne leur accorda quelque bienveillance: Adolphe Dobrjanský, chevalier de Čertež et Zemplín, secondé par des patriotes tels qu' Alexandre Duchnovič, chanoine de Prešov, instaura une ère russe dans les quatre comitats confiés à son administration. Mais ce ne devait être qu' un bref répit. En 1868, les Hongrois obtenaient la division dualiste de la

monarchie et l'hégémonie au delà de la Leitha. Les villes se magyarisèrent rapidement; la population des campagnes elle-même ne resta pas indemne.

La guerre mondiale a mis fin tant aux appétits des Hongrois qu' à l'esclavage des Slovaques et des Ougro-Russes. Ceux-ci ont demandé leur rattachement à la République tchécoslovaque, sous réserve d'autonomie. Etablis par la Constitution du 29 février 1920, le statut juridique et les frontières de leur pays, dénommé Russie subcarpathique, ont été ratifiés par la Conférence de la Paix. La loi du 22 mars 1920 a créé, en Slovaquie orientale, la XXe župa,¹⁾ avec Košice pour chef-lieu et 17 districts. Néanmoins l'intrication ethnique commence déjà dans la XIXe župa, de Liptovský Svätý Mikuláš; sur les 12 districts qui la composent, 5 prêtent à discussion. Les Slovaques s'étendant jusqu' à Užhorod, il convient aussi d'examiner 4 des districts de la XXIe župa, dont cette ville est le chef-lieu. Par contre, la partie de la frontière marquée par l'Uh ne saurait être mise en controverse, car elle est basée sur la répartition réelle des nationalités, en même temps qu'elle répond au voeu de la population catholique grecque, peu désireuse de ressortir à la Russie subcarpathique.

*

* *

Les catholiques grecs ou uniates, désignés aussi par le terme de *rousnia kes*,²⁾ ne parlent plus tous russe; un grand nombre se servent du slovaque, d'où l'appellation de *slovians*²⁾ qu'ils se donnent à eux-mêmes. Sans doute, en raison de l'origine orthodoxe, grecque orientale de leur confession, la qualifient-ils de «russe»; néanmoins, la politique des papes est parvenue à ramener ces «schismatiques» à l'obédience du Saint-Siège. L'«union» se fit en 1649, après de laborieux pourparlers. Deux conditions principales avaient été posées: maintien du rite gréco-slave, le pape se bornant à préconiser l'évêque; reconnaissance au clergé russe de droits égaux à ceux du clergé latin, c'est-à-dire perception de la dîme et immunité à l'égard du pouvoir temporel. Comme il ne s'agissait point d'un mouvement d'idées, mais d'une question de vie matérielle, il fallut plus d'un siècle pour obtenir l'adhésion de l'ensemble des ecclésiastiques russes; longtemps encore des évêques non uniates furent élus à côté d'évêques uniates. En l'année 1767 pourtant, tous les Ougro-Russes sont devenus uniates; ils relèvent de l'éparchie de Mukačevo, transférée dans la suite à Užhorod, puis également de celle de Prešov, à partir de 1818. Le diocèse de Hajdudorog fut, en outre, fondé ultérieurement pour les catholiques grecs magyarisés.

¹⁾ division administrative correspondant assez bien au département français.

²⁾ Formes dialectales de «Russes» et de «Slovaques».

Il est hors de doute que ces compromis religieux ont rendu les rousniakes plus accessibles à la dénationalisation. Leurs pasteurs, formés sous le patronage de l'évêque de Jager et du primat de Trnava, admis plus tard aux séminaires de Vienne, Budapest, Užhorod, Prešov, ne se contentaient pas d'adopter les institutions catholiques romaines; ils se magyarisaient avec une telle rapidité qu'ils demandent, à dater de 1867, la célébration du culte en langue magyare. Les laïques instruits ne songeaient guère à leur faire contrepoids, car la plupart, élèves de clercs uniates, perdaient conjointement la conscience nationale. De la sorte, toute trace de tendances grand-russes s'effaçait déjà dans les hautes classes au début du XXe siècle; seule, une certaine ukrainophilie pénétrait de Galicie. Par contre, le simple peuple, inapte à de pareils accommodements, continuait de prier «pour nous orthodoxes»; sa confession «russe» lui rappelait son appartenance ethnique et plus on avançait vers l'est, plus était sentie la communauté de race. Les popes, citadinisés, s'étaient aliéné l'affection des paysans et leur exigence des redevances paroissiales, de la corvée ne pouvait qu'accentuer la mésestente. On ne saurait donc s'étonner que la sympathie pour l'orthodoxie n'eût jamais disparu complètement parmi les Ougro-Russes, surtout dans les comitats orientaux; le procès de Marmaroš, instruit au cours de la guerre mondiale, en est une preuve. Il suffisait que le joug fût levé pour la voir se développer à nouveau en Russie subcarpathique. Malgré le manque de prêtres, malgré la pénurie des moyens pécuniaires, le nombre des adhérents s'est accru³⁾ et même le mouvement orthodoxe, base d'une orientation politique grand-russe, parfois bolchévisante, s'est étendu quelque peu à la Slovaquie orientale.

Ou ne doit pas voir là seulement une lutte entre deux Eglises; la lutte est bien davantage peut-être entre deux cultures: occidentale latine, héritière de Rome; orientale grecque, héritière de Byzance. Le conflit a été résolu par l'uniatisme; il n'est d'ailleurs pas certain que ce soit le stade définitif. Les efforts de Rome, adroitement greffés sur l'idée de Cyrille et Méthode, ne font en effet que croître. Pour ses fidèles, «qui dit rousniake, dit brute»; tout membre du clergé latin professe l'adage: «*graeca fides, nulla fides*», et dans les centres urbains, par exemple, où les rousniakes vivent mêlés à des catholiques romains, d'aucuns cèdent à ces derniers, s'assimilent à eux par respect humain.

Prêtres et instituteurs confessionnels uniates de la Slovaquie orientale ont entrepris récemment une campagne politique, avec le mot d'ordre: «Qui est rousniake, est Russe.» Or la moitié seulement

---

³⁾ On compte environ 80 communes orthodoxes, avec plus de 70.00 habitants.

des 189.226 rousniakes répartis dans 1154 communes se déclare russe. Le critérium de la religion n'est donc pas recevable.

Examinons maintenant celui de la langue. Pour des motifs plus ou moins confus, les sloviakes ne se sentent pas toujours Slovaques; en retour, aux environs de Višný Svidník, de Stropkov, d'Užhorod, les Slovaques ont adopté le russe sous l'influence du milieu où ils sont en minorité. Dans les contrées intermédiaires, la différenciation est quasi impossible. Ce que le Slovaque juge être déjà son parler semble au Russe être encore le sien; par suite des rapports et de la copénétration constante, il s'est développé une série de dialectes de transition: le russe, pur dans les Carpathes, aux confins de la Galicie, s'altère à mesure qu'on descend dans les vallées et le slovaque s'y substitue. La fusion de l'un et de l'autre, commencée il y a cinq cents ans, a trouvé un grave obstacle dans les différences trop accentuées. Puis la confession orthodoxe, l'usage fait par elle du vieux-slave liturgique, ainsi que les relations peu fréquentes des montagnards avec le monde extérieur, ont fortement contribué au maintien du russe. Au reste, de nouveau sur ce point, il s'agit de la lutte entre deux cultures.

Les orientations diverses — grand-russe, ukrainienne, locale — ont déterminé une véritable anarchie linguistique en Russie subcarpathique; mais il est probable qu'avec le temps un idiome y éclora et finira par prévaloir en dépit des oppositions. En Slovaquie orientale, les nécessités de la vie font souhaiter aux rousniakes de connaître les deux langues, avec leurs deux écritures, cyrillique et latine. L'ignorance du slovaque écrit, de Štúr, n'est pas sans causer quelques difficultés: le dialecte du comitat de Šariš, précédemment employé pour l'enseignement, la conversation et la littérature, ne lui cède le pas qu'à contre-cœur. Cependant le domaine slovaco-phonie a toutes chances de s'étendre, vu la proportion d'environ 2 à 5 existant entre les communes (670 slovaques pour 278 russes).

Anthropologie et ethnographie ne sont guère plus décisives. Le contact séculaire dans des conditions naturelles identiques a nivelé les minimales différences, tant physiques que morales, que pouvaient présenter Carpathorusses et Slovaques orientaux, membres d'une même race. Tout au plus note-t-on chez les premiers une taille moins élevée, un crâne plus court, un caractère plus lent, plus passif, plus enclin à la mélancolie.

Les uns et les autres relèvent de la culture balkano-carpathique. Pour l'habitation, il est vrai, les Russes, demeurant plutôt dans la montagne, ont des villages du type disséminé et des cabanes du type slave primitif, bâties en bois, alors que les Slovaques, fixés surtout dans la plaine, possèdent des villages à rues et des maisons de briques, moins rudimentaires. En ce qui concerne le costume, les Russes ont conservé l'habitude de confectionner dans la famille

lainages et vêtements de mode ancestrale, quoique la terminologie démontre certains apports étrangers.

La religion, d'origine orientale, a sauvegardé nombre de cérémonies que ramènent, chaque année, la fête de «la Nativité du Christ», celle de «la Claire Résurrection», celle de Saint Jean-Baptiste, par exemple; d'antiques coutumes subsistent à l'occasion de la naissance et du baptême, du mariage, de la mort et de l'enterrement. Mais, outre que le rigorisme n'est pas égal chez tous, que les rousniakes mélangés à des gens d'un autre culte se relâchent lentement, les Slovaques de Michalovce et de Sobrance — orthodoxes ou uniates, catholiques ou protestants — célèbrent de façon uniforme les actes capitaux de la vie. La démarcation est, au total, impossible à établir. Peut-être quelques survivances mythologiques, notamment russes, remontent-elles plus haut dans le temps, mais le caractère slave commun des traditions ne permet pas, en général, de les attribuer à tel ou tel avec certitude.

Les chansons populaires slovaques sont, pour la plupart, d'une pensée grave, profonde; la mélodie en est douce. Les russes, empreintes d'une tristesse accentuée, presque plaintive, tendent, malgré leur abondance, à être refoulées par les précédentes dans les contrées intermédiaires. La régression des danses — kolomyjka, cosaque — s'annonce, elle aussi.

Le talent créateur et le goût, dont l'architecture, l'ornementation des maisons et des logements, la façon et les broderies du costume, les travaux de bois sculpté, les multiples produits de l'industrie domestique sont l'expression, offrent certes des caractères propres. Mais la fixation détaillée des dissemblances exigerait d'amples monographies: il serait nécessaire de préciser, d'abord, le fond protoslave; de discerner ensuite l'action byzantine, l'action de l'Occident; de suivre, enfin, le mélange ultérieur.

Les Carpathorusses ne demandent au sol avare de la montagne qu'avoine et pommes de terre, paissent leurs troupeaux sur les sommets; dans la plaine, ils mènent même existence que leurs voisins slovaques. Ceux-ci, cependant, cultivent la terre, élèvent le bétail plus intensivement et plus rationnellement; non contents des seules occupations paysannes, ils vont travailler aux usines, exercent des métiers et le Russe, séduit par leur aisance relative, n'hésite pas à se slovaquiser.

Des vestiges manifestes de la communauté primitive subsistent dans la Russie subcarpathique: l'association familiale (telle que la «zadruga» yougoslave) vit dans une seule cabane; l'habitude s'est, néanmoins, introduite de répartir également entre les enfants la propriété des parents. Les familles montagnardes ne sont pas aussi nombreuses que celles des Slovaques et, par contact, des rousniakes-sloviakes; la cause en est dans la pénurie des moyens de subsistance, ce qui explique également l'émigration plus forte. Des

règlements traditionnels avaient maintenu une sorte de patriarcat : les communautés familiales formaient des communautés de village administrées par les anciens, les »fojty« ; mais la récente introduction du régime électoral a déjà suffi à désorganiser ce système vieilli.

Un procédé de délimitation est normalement fourni par la conscience de race ou par l'idée de nationalité. Or, à l'exception de rares individus, il ne régnait ici ou là, sous la monarchie dualiste, qu'un esprit régional, presque de clocher. Les Slovaques orientaux, parlant le dialecte du comitat de Šariš et se jugeant seuls vrais Slovaques, se cantonnaient dans un étroit isolement que favorisaient les classes dominantes, magyarisées. Quant aux Carpathorusses, la dépendance millénaire de la Hongrie et une politique immuable d'asservissement en avaient fait de purs Ougro-Russes, sans affinité effective avec leurs congénères ethniques de la Grande Russie, d'Ukraine, de Galicie. Jusqu'à l'issue de la guerre mondiale, ce rameau slave paraît condamné à la triste alternative : magyarisation ou émigration. Ce sont les émigrés établis en Amérique qui ont décidé du sort actuel de leur pays natal. Chez eux-mêmes, il n'y avait cependant point volonté unanime pour l'indépendance et le rattachement à la République tchécoslovaque ; ils se trouvaient partagés entre des »orientations« diverses : autonomisme rigoureux, formule à peine perfectionnée de l'esprit régional ; ukrainisme, ruthénisme, grand-russisme. Le peuple, lui, ne songeait qu'au parcellement des terres. Dépourvu de la notion de race, il se laisse guider soit par la religion, soit par la langue, soit par l'appartenance d'Etat, soit par une combinaison instable des trois points de vue. Il n'est pas insolite de recevoir réponse de la sorte : »Nous sommes rousniakes de confession, sloviakes de langue et nous faisons partie de la Tchécoslovaquie.«

Agissant sur une masse aussi indécise, la campagne menée au nom du principe : »Qui est rousniake, est Russe« pourrait engendrer, dans la Slovaquie orientale, un irrédentisme finalement utilisé par la Hongrie. La grande majorité — surtout dans les districts le plus à l'est : Sobrance et Kapušany — n'a heureusement aucune envie de ressortir à la Russie subcarpathique, pauvre, trop longtemps négligée ; elle se rend compte que son inclusion lui vaut les bienfaits d'une culture avancée. Il ne s'agit pas d'une contrainte, mais d'une assimilation spontanée. Le nationalisme carpathorusse doit faire front non contre les Slovaques, mais contre les Magyars soutenus par les Juifs dans leur oeuvre acharnée de déslavisation.

L'état des choses ne saurait être précisé par la méthode statistique, car, chez des gens ne sachant au juste sur quoi fonder leur nationalité, l'évaluation dépend souvent de l'humeur du moment, si elle n'est même laissée au bon vouloir de celui qui inscrit. La variabilité des statistiques privées et, plus encore, des statistiques

officielles hongroises, où les résultats étaient sollicités, voire sophistiqués, n' était pas pour rien proverbiale.

Le recensement fait par le gouvernement tchécoslovaque et révisé par l' auteur au cours des années 1922—23, fournit les données suivantes pour le «territoire contesté», du Poprad à l' Uh: au total, 819.733 habitants, dont 433.380 Tchécoslovaques, 154.252 Russes, 232.102 Magyars, Allemands, Polonais, Juifs, etc. Des 155.000 Russes, en chiffres ronds, 94.000 échoient à la Slovaquie orientale, 61.000 à la Russie subcarpathique. Si l' on compare leur nombre à celui des rousniakes, c'est-à-dire orthodoxes et catholiques grecs, on trouve à leur désavantage un déficit de 95.000 individus, enregistrés sur leur demande comme Slovaques ou Magyars.

Des 189.226 ou, en chiffres ronds, 190.000 rousniakes existant dans l'ensemble de la Slovaquie orientale, 48.000 sont Russes déclarés, 60.000 slovaquisés, 12.000 magyarisés et, enfin, 70.000 indifférents ou «mixtes», Slovaques d' après la langue et l' appartenance d' Etat, Russes d' après la religion et un vague instinct de race. On ne saurait dès lors tracer un diagramme sûr, une carte statistique durable. Le nombre des sujets mixtes décroîtra sans nul doute, à mesure que s' étendront l' instruction et l' éducation; mais un certain pourcentage n' en restera pas moins comme pomme de discorde.

Les discussions, oiseuses et funestes, doivent cependant cesser. Hnatjuk prédisait la dénationalisation certaine des Ougro-Russes, hors le cas de circonstances inattendues. Ces circonstances ont été provoquées par la guerre mondiale. Russes des Carpathes et de la Slovaquie orientale sont apparus au monde comme un rameau slave particulier, qui demandait à vivre. Il importe toutefois de lui montrer à quelles conditions sa vie est possible: se soustraire à l'ascendant magyar et entrer dans les deux seules sphères naturelles pour lui, russe et tchécoslovaque conjuguées. Slovaquie orientale et Russie subcarpathique sont destinées à servir de pont entre la culture occidentale et la culture orientale. Košice, Prešov, Užhorod deviendront, sans préjugé de frontière, de limite territoriale, les centres d' une nouvelle forme de la coopération slave.

Obsah.

Úvod	5
Kapitola I. Z dějin osazení východ. Slovenska a Podkarpatské Rusi	19
„ II. Z politických a kulturních dějin východního Slovenska a Podkarpatské Rusi	42
„ III. Z nábožensko-církevních dějin	57
„ IV. Řeč	100
„ V. Typ a povaha	220
„ VI. Dědina a dům	233
„ VII. Kroj	246
„ VIII. Zvyky a obyčeje	259
„ IX. Pohádky a podání vůbec	286
„ X. Řemeslné a umělecké nadání	296
„ XI. Zaměstnání lidu	321
„ XII. Život v rodině a v obci	331
„ XIII. O národním povědomí	343
„ XIV. Statistika	461
„ XV. Závěr	485
Doslov	499
Résumé	502
Obrázkové přílohy.	
Mapa.	

Doplňky a opravy hrubších omylů:

Ježto práce byla původně psána slovensky, zůstalo v ní několik slovákismů, jako na př.:

- na str. 7. věrovyznání místo vyznání víry (často tak);
- na str. 8. v pozn. 11. přezvisko místo přezdívka;
- na str. 13. spravil skizzu místo učinil skizzu;
- na str. 22. v pozn. 18. za polského panstva místo panství;
- na str. 26. v Hačave místo v Hačavě;
- na str. 33. v pozn. 51. ruža místo růže;
- na str. 33. v pozn. 51. splynuly dvě slova místo splynula;
- na str. 36. nepoznáme místo neznáme;
- na str. 63. v pozn. 19. tohoto pohybu místo hnutí;
- na str. 64. a 65. pamětní synoda místo památná;
- na str. 72. v pozn. 45. nebohého předchůdce místo zemfělého;
- na str. 78. římskokatolicismu místo římského katolicismu (často) atp.;
- na str. 267. v pozn. 36. Ant. Hodinka, popisující svatbu místo popisuje.

Zvláště častým slovákismem je spojka a le místo n ý b r ž, j e n místo t e p r v e, v ž d y místo s t á l e.

Z jiných jazykových chyb, zaviněných hlavně tiskem, sluší opravití na př. tyto:

- na str. 12. v pozn. 24. je místo ji (literaturu);
- na str. 19. v pozn. 2. práce L. Niederle místo L. Niederla;
- na str. 44. vévodská linie místo vévodské linie;
- na str. 56. víšnosvidnický místo vyšnosvidnický;
- na str. 147. »v mesce obrátil jazyk« místo »v mesce obrátil jazyk«;
- na str. 272. v pozn. 55. v jejich zápisech místo v jejich zápisech (Kožmínové);
- na str. 462. v pozn. 3. studie o jazyk místo studie o jazyku.

Věcné omyly, které v práci zůstaly a jež třeba opravití, jsou na př.:

- na str. 7. v pozn. 10. jednu z nejstarších otázek místo nejtěžších;
- na str. 31. od 3. stol. místo 13. stol.;
- na str. 68. (v Bratislavě). Tam místo V Trnavě;
- na str. 74. pravoslavné Rusy a Rusíny místo Rusy a Rusňáky (resp. rusňáky);
- na str. 83. lemkovština se šarištinou místo lemkovština smíšená se šarištinou;
- na str. 85. Zároveň můžeme říci místo Závěrem můžeme říci;
- na str. 87. při výčtu obcí řeckokatolických vypadl Malý Lípňk (v pozn. 1. u okresu starolubovenského) a
- na str. 90. u obcí řecko-římskokatolických Velký Rát (v pozn. 2. při okrese velkokapušanském);
- na str. 94. v řádku 1. má býti Blatná Polanka m. Porostova, neboť ona má většinu kalvínskou (nikoli Porostov);
- na str. 201. pozn. 584. patří až na konec odstavce (k německým a smíšeným obcím, nikoli k slovenským);
- na str. 207. při okrese perečinském čti: z 19 obcí je 10 smíšených a 9 ruských (v textě jest obráceně);

na str. 208. v tabulce při počtu obcí podle jazyka má být u **košick župy** 118 maďarských (m. 119) a v úhrnné tabulce na str. 209. u **okres sabinovského** 49 slov. (m. 48);

na str. 388. dej místo 36 obcí (v humenském okrese) 56, z čehož 4 slovenských (m. 25);

na str. 400. dej do slovensko-ruské Německé Poruby (m. **slovensko německé**);

na str. 402. vlož mezi slovenské ostrovy v giraltov. okrese **R a d o m** u před Okruhlé, Sandal a Ruskou Volu;

na str. 432. u Závadky v novoves. okr. má být v 6. rubrice **rus. (a slov.) m. rus.**;

na str. 436. u Remenin v giraltov. okr. má být v 5. rubrice **rus. (slov.) m. slov. (rus.)**;

na str. 441. u Opácky v košickém okrese má být v 5. rubrice **maď. a slov. m. slov. a maď.**, kdežto u Síplaku zase naopak (slov. a maď. m. maď. a slov.);

na str. 446. a 447. u Fulanky, u Klembarku, Miklušovec a Ruské Nové Vsi v okr. prešovském má být v 6. rubrice slov., rus. (m. rus., slov.), kdežto u Kerešteve zase obráceně;

na str. 447. a 449. u Dubovice v okrese sabinov. má být v 6. rubr. slov. (rus.) m. slov., kdežto u Kyjova, Obručného, Ujaku a Ruské Vole zase naopak rus. (slov.);

na str. 453. u Vyš. Německého a u Blat. Revíště v okr. sobranec-kém má být v 6. rubr. rus. a slov. (m. slov. a rus.);

na str. 456. u Sačurova ve vranov. okr. v 6. rubr. slov. a rus. (i žid. a pol.);

na str. 457. v tabulkách u Stričavy a Zahorbu v okr. berezenském má být v 5. rubrice (řeč) zkratka **r u s. m. „** (t. j. rus., maď., něm., slov.);

na str. 458. v okr. perečínském čti Voročovo a Zaričovo m. Veročove a Zaričovaj, u Cholmce v okr. seredenském v 5. rubr. maď. a rus. (i něm.) a v 6. rubr. maď. a rus. (žid.);

na str. 478. ve statistice v a) má být v župě XIX. 73.763 Čechoslov. (m. 72.763) a v župě XX. 83.697 Rusů (m. 83.691); při počtu obcí z východ. Slovenska a z užhorod. okresu má být 322 ruských (m. 3262), což jest zřejmý tiskový omyl (při počtu 1186 všech obcí!).

Na posled. obrázku »Dřevěný kostel v Tapole« místo v Topole.

Na str. 34. konec poznámky 53. (co je v závorce) patří vlastně až do pozn. 54. V pozn. 55. na téže str. vypadlo za zkratkou ČCH — roč. XXIX. č. 3—4 a v pozn. 29. na str. 67. za K. Kálal — Slovensko v české škole.

Ostatní drobnější chyby, pokud se v knize vyskytují, zvláště v rozdělovacích znaménkách, zaviněné též hlavně tiskem, opraví si laskavě čtenář sám.

Řada domů ze Spišské Belé (slov.).

i u kochá
i u okres
čelouf 4
Slovensko-
rese R-
hrice na
hrice na
rice ml
maď. n
ské Nov
„ slov
6 roh
ké vč
hrance
rns fi
mškém
slov. i
očkov
čím/

Zubovitý doškový kryt střechy z rus. Mirošova (Šarišská župa).

Menší gazdovstvo na Verchovině (od Užoku).

Slovenské hospodárství z Jenkovec u Užhorodu na Podkarp. Rusi.

Gazdovstvo na Verchovině (od Užoku).

Chlapec z Osturné. (Spiš, ruská dědina, ale popolištělá a poslovenštělá.)

Kroje v slov. Kapušanech (šarišská župa).

Děvče z Osturně (Spiš, ruská dědina, ale hodně populštlělá a poslovenštělá).

Kroj ze slov. Kavečan u Košic.

Chlap z Ruského Potoku (okres Snina, ruská dědina).

Tření konopí v Prislopě (okres Snina, ruská dědina).

Nejstarší dřevěný kostel z XV. stol. v Hervartově (šarišská župa).

Dřevěný kostel v Tapole v Zemplině. (Postaven r. 1750.)